



مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی



الحق یقیناً
علیهما صابغین

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

تفسیر

نور علی نور

تعلیمات علامہ شعرانی برروض الجہان و روح الجہان

ابوالحسن شعرانی

بہ کوشش

معین صادق

عباسعلی ہودی



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور علی نور تعلیقات علامه شعرانی بر روض الجنان و روح الجنان

نویسنده:

ابوالحسن شعرانی

ناشر چاپی:

موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۰	تفسیر نور علی نور تعلیقات علامه شعرانی بر روض الجنان و روح الجنان
۱۰	مشخصات کتاب
۱۱	جلد ۱
۱۱	متن
۱۱	مقدمه علامه شعرانی: شرح حال مؤلف و تألیف او
۳۲	یادداشت دبیر علمی کنگره
۳۸	پیشگفتار
۳۸	درآمد
۴۱	فصل اول: احوال و آثار علامه شعرانی
۷۱	فصل دوم: چند نمونه از تعلیقات عالمانه علامه شعرانی
۸۰	مقدمه تفسیر
۸۷	سوره فاتحه الكتاب
۱۰۰	سوره بقره
۱۵۱	فصل سوم: شیوه کار و چند نکته
۳۸۰	سوره آل عمران
۴۹۴	سوره نساء
۵۶۱	سوره مائده
۶۵۴	سوره انعام
۷۲۲	سوره اعراف
۷۹۵	سوره انفال
۸۲۰	سوره توبه
۸۶۶	سوره یونس
۸۸۹	سوره هود علیه السلام

٩٣٠	جلد ٢
٩٣٠	اشاره
٩٣٤	سوره يوسف عليه السلام
٩٦٩	سوره رعد
٩٧٩	سوره ابراهيم عليه السلام
٩٨٨	سوره حجر
٩٩٨	سوره نحل
١٠٢٠	سوره بني اسرائيل
١٠٧٥	سوره كهف
١١١٦	سوره مريم عليها السلام
١١٢٧	سوره طه
١١٤٤	سوره انبياء
١١٥٧	سوره حج
١١٧٧	سوره مؤمنون
١١٩٠	سوره نور
١٢٠٩	سوره فرقان
١٢٢٤	سوره شعراء
١٢٣٤	سوره نمل
١٢٥٤	سوره قَصص
١٢٦٤	سوره عنكبوت
١٢٧٣	سوره روم
١٢٧٧	سوره لقمان
١٢٨٢	سوره سجده
١٢٨٥	سوره احزاب
١٣٠١	سوره سبأ
١٣٠٦	سوره فاطر

١٣١٣	سوره یس
١٣٢٧	سوره صافات
١٣٣٧	سوره ص
١٣٤٤	سوره زمر
١٣٥٠	سوره مؤمن
١٣٥٦	سوره فصلت
١٣٦٠	سوره شوری
١٣٦٣	سوره زُخْرُف
١٣٦٨	سوره دخان
١٣٧٠	سوره جاثیه
١٣٧٢	سوره احقاف
١٣٧٩	سوره محمد صلی الله علیه و آله
١٣٨٥	سوره فتح
١٣٩٤	سوره حُجْرَات
١٣٩٧	سوره ق
١٤٠٤	سوره ذاریات
١٤٠٩	سوره طور
١٤١٦	سوره نجم
١٤٢٨	سوره قمر
١٤٣٣	سوره رحمن
١٤٤٢	سوره واقعه
١٤٤٧	سوره حدید
١٤٥٢	سوره مجادله
١٤٥٧	سوره حشر
١٤٦١	سوره مُمْتَحَنَه
١٤٦٥	سوره صف

١٤٤٧	سوره جمعہ
١٤٧١	سوره تغابن
١٤٧٢	سوره طلاق
١٤٧٥	سوره تحریم
١٤٧٨	سوره مُلک
١٤٨٣	سوره قلم
١٤٨٦	سوره حاقَّه
١٤٨٨	سوره معارج
١٤٩١	سوره نوح
١٤٩٤	سوره جنّ
١٤٩٩	سوره مُزَّمَل
١٥٠٠	سوره مدَّثَر
١٥٠٣	سوره قیامت
١٥٠٩	سوره انسان
١٥١١	سوره مُرْسَلَات
١٥١٢	سوره نبأ
١٥١٤	سوره نازعات
١٥١٧	سوره عبس
١٥١٩	سوره تکویر
١٥٢١	سوره انفطار
١٥٢٣	سوره مطفین
١٥٢٦	سوره انشقاق
١٥٢٨	سوره بُرُج
١٥٣٤	سوره طارق
١٥٣٦	سوره اعلیٰ
١٥٣٩	سوره غاشیہ

١٥٤١	سوره فجر
١٥٤٦	سوره شمس
١٥٤٩	سوره لیل
١٥٥٠	سوره ضحی
١٥٥١	سوره انشراح
١٥٥٣	سوره علق
١٥٥٤	سوره عادیات
١٥٥٦	سوره هَمَزَه
١٥٥٧	سوره فیل
١٥٥٨	سوره قریش
١٥٥٩	سوره کَوْثَر
١٥٦٠	سوره نصر
١٥٦١	سوره مسد
١٦٤٦	منابع و مأخذ
١٦٥٠	درباره مرکز

تفسیر نور علی نور تعلیقات علامه شعرانی بر روض الجنان و روح الجنان

مشخصات کتاب

سرشناسه: شعرانی، ابوالحسن، ۱۲۸۱ - ۱۳۵۲

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور علی نور تعلیقات علامه شعرانی بر روض الجنان و روح الجنان/به کوشش محسن صادقی، عباسعلی مردی.

مشخصات نشر: قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۸۴.

مشخصات ظاهری: ۲ ج.

فروست: مجموعه آثار کنگره بزرگداشت شیخ ابوالفتح رازی؛ ۹؛ ۱۰.

شابک: ۴۰۰۰۰ ریال؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۱، چاپ اول)

وضعیت فهرست نویسی: برون سپاری

یادداشت: کتاب حاضر شرحی بر کتاب "روض الجنان و روح الجنان" ابوالفتح رازی معروف به تفسیر ابوالفتوح رازی می باشد.

موضوع: ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، قرن ۶ق. روض الجنان و روح الجنان -- نقد و تفسیر

موضوع: تفاسیر شیعه -- قرن ۶ق. -- نقد و تفسیر

شناسه افزوده: صادقی، محسن، ۱۳۴۲ -

شناسه افزوده: مردی، عباسعلی، ۱۳۵۲ -

شناسه افزوده: ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، قرن ۶ق. روض الجنان و روح الجنان. شرح

رده بندی کنگره: ۱۳۸۴۹۰۴۲۲۵ر۲/الف/BP۹۴/۵

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۷۳

شماره کتابشناسی ملی: ۱۱۶۵۸۳۴

جلد ۱

متن

مقدمه علامه شعرانی: شرح حال مؤلف و تألیف او

[مقدمه علامه شعرانی] شرح حال مؤلف و تألیف اوسپاس خداوند را که نعمتش از شماره افزون است و شکرش از حد قدرت ما بیرون، به حجاب عزت از ادراک عقل دور و به لطف و رحمت به بندگان نزدیک، رهنمای خرد، کلام اوست و آرامش دل پیام او و رامش جان، ذکر نام او. به عجز خویش اقرار داریم که نتوانیم شکر نعمت او گزاریم. اگر دست ما نگیرد همگی از دست برویم و اگر پای ما استوار ندارد جملگی از پای در آییم. اوست که به حکمت این جهان را بیافرید و انسان را خلیفه خود گردانید و جهان را بدو سپرد و کلید خرد به دست او داد که از گنج هستی راز بگشاید و به قدر طاقت بشری از سر حکمت او آگاه گردد. که فرمود: «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» (۱) و فرمود: «الرَّحْمَنُ * عَلَّمَ الْقُرْآنَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ» (۲). از او توفیق طاعت خواهیم و صدق نیت و مزید قربت. به مقرّبان درگاه او توسل جوییم که هادیان راهند و برگزیدگان اله؛ اَعْنِي مُحَمَّدَ مِصْطَفَى وَ خَانِدَانَ پَاكِ اَوْ. درود نامعدود بر روانشان باد مِنْ الْاَنِّ اِلَى يَوْمِ التَّنَادِ وَ هَدَانَا بِهَمِّ اِلَى سَبِيلِ الْاِِرْشَادِ وَ جَعَلَنَا مِنْ خِيَارِ مَوَالِيهِمُ الْاَمْجَادِ. هر کس خرد را به کار بندد و به نظر خرده بین در آسمان و زمین نگردد، داند که این دستگاه با عظمت به خود پدید نیامده و به بخت و اتفاق موجود نگشته، آنکه آن را آفرید بیهوده نیافرید. جهان را غایتی است که سوی آن جهان است و مقصودی که به جانب آن روان، انسان را کمالی است و سعادت و خدای از او چیزی خواسته و برای او وظایفی مقرر کرده است. اگر انسان، معلول آب و خاک و باد بود و عاقبت و معاد او فنا و فساد، از عذاب آخرت ایمن بود و در دنیا آزاد؛ اَمَّا عَالَمٌ دِيْغَرِي اَسْتِ كِه مَبْدَأُ حَيَاتِ وَ خَرْدِ وَ فِكْرِ اَسْتِ وَ مَا اَز اَنِّ عَالِمِيْمِ وَ بَايْدُ بَدَانِ جَا بَازِ گَرْدِيْمِ، نَاچَارِ مَا رَا تَوْشِه رَاهِ بَايْدُ وَ كَالَايِي كِه دَر اَنِّ جِهَانِ بِه كَارِ اَيْدِ وَ اِگَر خُدَايِ تَعَالَى پِيْغَمْبِرَانِ نَفْرَسْتَاَدِه بُوْدِ وَ مَرْدَمِ رَا رَاهِ نَمُوْدِه، نَمِي دَانَسْتِيْمِ بَرَايِ حَيَاتِ بَاقِي كِه بَايْدُ اَمَادِه سَاخْتِ وَ بِه كِه عَمَلِ بَايْدُ پَرْدَاخْتِ؟ اِنْسَانِ عَاقِلِ اِگَر هَمِه نَعْمَتِ وَ ثَرُوْتِ وَ دَوْلَتِ اِيْنِ جِهَانِ رَا بَرَايِ خُوِيْشِ فَرَاهَمِ بِيْنِيْدِ، اَمَّا نَدَانْدِ پَسِ اَز مَرْگِ مَالِ اَوْ چِيْسْتِ، اَيَا فَاْنِي مِي شُوْدِ يَا بَازِ زَنْدِه اَسْتِ بِه زَنْدِگِي دِيْگَرِ وَ اَيَا دَر اَنِّ جِهَانِ سَعِيْدِ اَسْتِ يَا شَقِي، اِيْنِ نَعْمَتِ بَرِ اَوْ نَاگُوَارِ بَاشْدِ، مَانْدِ كَسِي كِه مِي بَرَنْدَشِ بِه جَايِي وَ نَمِي دَانْدِ بَرَايِ نَعْمَتِ وَ مَنْصَبِ مِي بَرَنْدِ يَا شَكَنْجِه وَ عَذَابِ وَ كَشْتَنِ وَ نَابُوْدِ كَرْدَنِ. اِي خَوَانْدِه عَزِيْزِ! زَنْهَارِ بِه هُوْشِ بَاشِ تَا بِيْهُوْدِه عَمْرِ تَلْفِ نَكْنِي وَ فَرِيْبِ شَهُوْتِ نَخُوْرِي وَ اَز اَخْرَتِ بَازِ نَمَانِي. كَلَامِ اِلَهِي رَا رَاهِنَمَايِ خُوْدِ گِيْرِ وَ اَنِّ رَا مَوْجِبِ سَعَادَتِ خُوْدِ شَمَارِ، اَز خُدَايِ بَخَوَاھِيْمِ كِه مَا وَ تُوْرَا دَر رَاهِ خِيْرِ اَسْتُوَارِ دَارْدِ وَ اَز اِنْحِرَافِ وَ ضَلَالَتِ حَفْظِ كَنْدِ، بَحَقِّ مُحَمَّدِ وَ آلِه. اِنْسَانِ رَا كِه لَازِمِ تَرِ اَز اَنَكِه پِيَامِ اِلَهِي رَا بَخَوَانْدِ وَ مَقْصُوْدِ خُدَاوَنْدِ رَا بَدَانْدِ، ارَادِه اَوْ رَا دَر بَارِهِ خُوْدِ دَر يَابِيْدِ، بَكُوْشْدِ تَا مَرَادِ اِلَهِي رَا اِنْجَامِ دِهْدِ؛ پَسِ هِيْجِ كِهِيْزِ بَرَايِ مَا لَازِمِ تَرِ اَز فِهْمِ قُرْآنِ نِيْسْتِ كِه پِيَامِ خُدَااَسْتِ وَ مَعْجَزِه پِيْغَمْبِرِ وَ رَاهِنَمَايِ مَعَادِ وَ تَكْلِيْفِ اِنْسَانِ دَر اِيْنِ جِهَانِ. اَرَامَشِ دَلِ اَنِّ گَاهِ اَسْتِ كِه بَدَانِيْمِ خُدَا اَز مَا خَشْنُوْدِ اَسْتِ وَ ارَادِه اَوْ رَا اِنْجَامِ دَاْدِه اِيْمِ وَ اَضْطْرَابِ خَاْطِرِ اَنِّ وَ قَتِ كِه نَدَانِيْمِ كِه مِي كْنِيْمِ وَ بِه كَجَا مِي رُوِيْمِ. پَسِ خَوَانْدِه اِيْنِ كِتَابِ هَر كَسِ هَسْتِ بَدَانْدِ كِه اِگَر اَز قُرْآنِ وَ يَادِ خُدَا اِعْرَاضِ كَنْدِ وَ نَدَانْدِ پَسِ اَز مَرْگِ مَالِ اَوْ بِه چِيْسْتِ، لَذتِ وَ ثَرُوْتِ وَ دَوْلَتِ دُنْيَا بَرِ اَوْ گُوَارَا نَبُوْدِ وَ پِيُوْسْتِه دَر غَمِّ وَ اَنْدُوْه بَاشْدِ كِه «مَنْ اَعْرَضَ عَنِّ ذِكْرِیْ فَاِنَّ لَهُ مَعِيْشَةً ضَنْكًا وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَعْمٰی» (۳). بَارِي، اَز تَفَاْسِيْرِ قُرْآنِ كِه طَايْفِه مَحَقِّه شِيْعِه اَثْنَا عَشْرِيْه نُوْشْتِه اَنْدِ بِه عَرَبِي كِتَابِ مَجْمَعِ الْبِيَانِ مَشْهُوْرْتَرِ اَسْتِ وَ دَر فَارْسِي كِتَابِ مَنَهْجِ الصَّادِقِيْنَ وَ تَفْسِيْرِ شَيْخِ اَبُو الْفَتْوْحِ رَازِي (عَلِيْهِ الرِّحْمَه)؛ وَ چُوْنِ كِتَابِ سَابَقِيْنَ رَا بِي تَعْلِيْقِ حَوْاشِي وَ تَوْضِيْحِ مَطَالِبِ خَوَانْدَنِ وَ دَانَسْتَنِ دَشُوَارِ اَسْتِ كِه اِصْطِلَاحَاتِ هَر زَمَانِ كِهِيْزِ دِيْگَرِ اَسْتِ وَ عِلْمِ مَتَدَاوَلِ دَر هَر عَصْرِ مَخْتَلَفِ وَ فِكْرِ وَ اَسْتِعْدَادِ مَرْدَمِ مَتَبَايِنِ، لُغَاتِ وَ عِبَارَاتِ كِه دَر زَمَانِي مَتَدَاوَلِ وَ مَعْرُوْفِ اَسْتِ دَر عَهْدِ دِيْگَرِ غَيْرِ مَالُوْفِ اَسْتِ وَ عِلْمِ وَ اِصْطِلَاحَاتِيْ هَر عَصْرِي رَايِجِ بُوْدِه، دَر عَهْدِ دِيْگَرِ مَتْرُوْكِ. مَا چَنْدِي پِيْشِ تَعْلِيْقَاتِي بَرِ كِتَابِ مَجْمَعِ الْبِيَانِ نُوْشْتِيْمِ كِه اَكْثَرِ اَنِّهَا بَا نَسْخِه مَصْحَحِ بِه طَبْعِ رَسِيْدِه وَ مَرْغُوْبِ گَرْدِيْدِ، اِهْلِ عِلْمِ بَدَانِ اِقْبَالَ نَمُوْدَنْدِ. وَ خَوَاْسْتِيْمِ تَفْسِيْرِ فَارْسِي نِيْزِ بَا حَوْاشِي وَ تَعْلِيْقَاتِ وَ تَوْضِيْحَاتِ مَنَشْرِ گَرْدِدِ تَا عَامَّه مَرْدَمِ اَز اَنِّ بَهْرِه مَنْدِ شُوْنْدِ، اِبْتَدَا بَرِ تَفْسِيْرِ مَنَهْجِ الصَّادِقِيْنَ

توضیحاتی افزودیم بیشتر در اصول مبدأ و معاد و رفع شبهات و توجیه مبهمات، بحمدالله به طبع رسید و در خاطر اهل نظر مطبوع افتاد. امید است این بنده را دُخری باشد و اجری و خواننده را تبّهی و ذکری، دوستان را راهنمای مسائل و عقده گشای مشاغل، و التوفیق من الله. اکنون از خدای توفیق می خواهم تا تفسیر شیخ ابوالفتوح رازی را هم به قدر مقدور تصحیح کرده و اشعار آن را معرب و ترجمه نمایم و پاره ای نکات و تحقیقات دینی و ادبی و تاریخی به رسم تعلیق بر کتاب بیفزایم و امیدواریم که به توفیق حق در این امر خیر به بیش از آنچه همت ماست نایل شویم. و پیش از شروع مختصری از شرح حال مؤلف این تفسیر، شیخ ابوالفتوح (علیه الرحمه) و مزایای این کتاب بیاوریم؛ چون مردم عهد ما به تاریخ رجال علم، بیش از خود علم توجه دارند؛ چنان که از فهم فلسفه عدول کرده به تاریخ فلسفه می پردازند. اگر آن را هم دشوار دیدند و از تفکر در اقوال و عقاید و ادله و احتجاجات عاجز گشتند از تاریخ فلسفه اعراض و به تاریخ فلاسفه و حفظ اسامی کتب اکتفا کنند و این که در کدام کتابخانه چه نسخه از فلان کتاب موجود است و طول و عرض کتاب چقدر است و اگر این زحمت را هم درخور توانایی خویش ندیدند به دست آوردن مدارک علم و دانشنامه قناعت می کنند و همچنین تاریخ ادبیات و تاریخ ادوار فقه و تاریخ نجوم و غیر آن. و اما طلاب مدارس قدیم به علم بیشتر توجه داشتند و از تاریخ علم، بلکه از تاریخ علما و اسامی آنان آگاه نبودند، و میان این افراط و تفریط حدّ وسطی اختیار باید کرد که خیرالأمور اوساطها. باری، اینک شرح حال مؤلف به اندازه ای که دسترس بدان یافتیم:

ص: ۲

..

۱- بقره (۲): ۳۱.

۲- رحمن (۵۵): ۱۳.

۳- طه (۲۰): ۱۲۴.

ص: ٣

..

شرح حال مؤلف و خاندان او خاندان شیخ جمال الدین ابوالفتوح حسین بن علی بن محمد بن احمد رازی و پدران وی در نیشابور بودند و جد او ابو احمد بن حسین از نیشابور به ری آمد و مؤلف خود در تفسیر سوره فتح، آیه «هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ...» (۱) گوید: بدیل بن ورقاء خزاعی از پدران ماست (۲) و هم در تفسیر آیه «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قَتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۳) گوید: نافع بن بدیل بن ورقاء الخزاعی از پدران ماست (۴) و این نافع و بدیل از صحابه کرام رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند و شرح حال آنان در کتب سیر رسول صلی الله علیه و آله و کتب معرفه الصحابه مانند اسد الغابه و الاصابه و استیعاب مستوفی آمده است، حاجت به نقل آن نیست و از این جهت مؤلف را به خزاعی وصف کرده اند. پس خاندان او اصلاً عرب بودند، اما در عجم پرورش یافته و فارسی زبان شده بودند. کتبی که ذکر مؤلف کرده و شرح حال او را آورده اند و در دست ماست از جمله فهرست شیخ منتجب الدین علی بن عبدالله بن حسن بن حسین بن بابویه است که شاگرد مؤلف بود و فهرست او در بحار الانوار در تهران به طبع رسیده است. و دیگر کتاب معالم العلماء تألیف شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن شهر آشوب سروی مازندرانی که او نیز شاگرد مؤلف بود. در کتاب مجالس المؤمنین تألیف قاضی نورالله ششتری (علیه الرحمه) نیز شرح حالی از او آمده است. در کتاب روضات الجنات میر محمد باقر خوانساری و کتاب مستدرک از حاجی میرزا حسین النوری، در خاتمه، ذکر مؤلف و تألیفات او هست و محقق دانشمند سید محمد کاظم بن محمد یوسف طباطبائی تبریزی در مقدمه چاپ اول ترجمه ای نوشته است و مرحوم قزوینی در خاتمه طبع اول این تفسیر از کتاب زهره القلوب حمدالله مستوفی و کتاب حدیقه الشیعه فوایدی نقل کرده و متأخر از متقدم روایت آورده و ما بدانها اشارتی خواهیم کرد، ان شاء الله تعالی. از اجداد و نیاکان شیخ ابوالفتوح صاحب ترجمه که علمای رجال به خصوص نام برده اند، یکی ابوبکر احمد بن حسین بن احمد خزاعی است، نزیل ری، شاگرد سید مرتضی و سید بن زهره (۵) و شیخ ابو جعفر طوسی (علیهم الرحمه)، و از مؤلفات اوست امالی الحدیث در چهار جلد و کتاب عیون الاحادیث و روضه در فقه و سنن و مفتاح در اصول و غیر ذلک و در فهرست شیخ منتجب الدین کتاب مناسک بر این افزوده است. (۶) تاریخ وفات او را نوشتند؛ اما فرزندش عبدالرحمان را ابن حجر گوید: در ۴۴۵ درگذشت (۷) و اگر او پیش از فرزندش وفات یافته، بر حسب غالب عادات، معاصر سید مرتضی و مقدم بر شیخ ابو جعفر طوسی است؛ چون شیخ طوسی در سال ۴۶۰ رحلت کرد و سید مرتضی در ۴۳۵ و حق آن است که وفات عبدالرحمان در سال ۴۴۵ صحیح نیست، چنان که خواهیم گفت. یکی دیگر از بزرگان این خاندان به قول شیخ منتجب الدین، ابو محمد عبدالرحمان فرزند ابوبکر احمد بن حسین سابق الذکر است و او را به مفید نیشابوری وصف کرده گوید: شیخ اصحاب ما بود در ری و حافظ و واعظ آنان، در اطراف بلاد سفر کرد و به شرق و غرب رفت و احادیث از اهل سنت و شیعه بسیار شنید. از مؤلفات وی سفینه النجاه است در مناقب اهل بیت و دیگر العلویات الرضویات، امالی، عیون الأخبار. و مختصری چند در مواعظ و آداب، او هم مانند پدر خود نزد سیدین رضی و مرتضی و شیخ طوسی علم آموخت و نیز از ابن براج و سلار و شیخ کراجکی دانش فرا گرفت. (۸) انتهی. این مرد میان عامه نیز معروف است. وی را در رجال حدیث ذکر کرده اند؛ از جمله سمعانی و حافظ ابن حجر عسقلانی در لسان المیزان و نص عبارت وی این است پس از ذکر نام و نسب: سمع من هناد النسفی وابن المهتدی وابن النقور ورحل إلى الشام والحجاز وخراسان، روی عنه عمر بن ابراهیم الزیدی و احمد بن عبدالوهاب الصیرفی و غیرهما. قال ابن السمعانی: طالعت عدّه من أمالیه بالرّی فرأیت فیها مجلساً أملاه فی إسلام أبی طالب وکان شیعیاً إلاّ- أنه کان أكثراً من الحدیث وله به الشغف. وقال یحیی بن أبی طی: کان من أعلم الناس

بالحدیث و أبصرهم به و برجاله و یقال كان فی مجلسه أكثر من ثلاثه آلاف محبره و كان إذا قیل له هذا الحدیث فی الصحیحین. قال: وروی عن المكسورین والله لو أنصف الناس ما سلم منهما إلا القلیل. قال: وما سئل عن حدیث إلا و عرف صحته من سقمه و كان یقول أحفظ مائه ألف حدیث و كان یقول لو كان لی سلطان یشد علی یدی لأسقطت خمسين ألف حدیث یعمل بها لیس لها أصل ولا صحه. قال الذهبی فی تاریخ الإسلام: هذا الكلام كلام من فی قلبه غلّ علی الإسلام وأهله و كان غالباً فی التشیع. مات سنه خمس وأربعین وأربع مائه. (9) انتهى. حاصل آنکه مردی حافظ بود و می گفت: صد هزار حدیث ازبر دارم و در مجلس او سه هزار روات بود که حدیث او را می نوشتند و می گفت: اگر قدرتی داشتم پنجاه هزار حدیث را از اعتبار خارج می کردم، از آنها که مردم بدان عمل می کنند و اصل ندارد و هر حدیثی که می پرسیدند صحت و سقم آن را می دانست و هرگاه کسی می گفت: فلان حدیث در صحیح مسلم و بخاری است؟ می گفت: آری، در مکسورین، یعنی در آن دو کتاب شکسته ناصحیح هست و سوگند به خدا اگر مردم انصاف دهند از احادیث آن دو جز اندکی سالم نماند. تا آنکه گوید: در سال ۴۴۵ درگذشت. و به نظر ما این تاریخ صحیح نیست؛ چون شیوخ وی همه پس از این تاریخ درگذشتند؛ مثلاً هناد نسفی در سال ۴۶۵ و ابن النفور در سال ۴۷۰ و شیخ طوسی در سال ۴۶۰ و ابن بزّاج در ۴۸۱ درگذشت. پس نسخه لسان المیزان مصحف است یا ابن حجر اشتباه کرده. و یکی از شاگردان او به نصّ لسان المیزان، عمر بن ابراهیم زیدی متوفّا به سال ۵۳۹ است که تولد او در کوفه به سال ۴۴۲ بود، سه سال پیش از تاریخ وفات صاحب ترجمه به قول ابن حجر و اگر عمر بن ابراهیم در بیست سالگی او را درک کرده باشد، باید عبدالرحمان مفید در سال ۴۶۲ زنده باشد در عراق، زیرا عمر بن ابراهیم در کوفه بود و نقل نکردند به ری یا خراسان آمد. دلیل دیگر آنکه شیخ ابوالفتوح صاحب تفسیر از وی روایت کرده است به نقل شیخ منتجب الدین که گوید: خبر دادند به کتب او جماعتی از جمله سید مرتضی و سید مجتبی ابنا الداعی الحسنی و برادرزاده او شیخ ابوالفتوح و اگر عبدالرحمان مفید در سال ۴۴۵ وفات کرده باشد ممکن نیست شیخ ابوالفتوح او را ملاقات کرده و از او روایت کند مگر به واسطه، و اگر کسی گوید: به جای ۴۴۵ در سال ۴۸۵ درگذشت، به صواب نزدیک تر باشد، الا آنکه ملاقات و شاگردی او سید رضی را صحیح نخواهد بود؛ چون سید در سال ۴۰۶ درگذشت، اما پدرش ابوبکر احمد ممکن است سید رضی را درک کرده باشد و صاحب روضات هم در روایت عبدالرحمان مفید از سیدین گوید: بالاسناد روایت کرده است؛ (۱۰) یعنی به واسطه. بالجمله شاگرد سید رضی بودن و استادی عمر بن ابراهیم زیدی کردن و وفات در سال ۴۴۵ با هم جمع نخواهد شد؛ اما مرحوم قزوینی تاریخ وفات را صحیح دانسته است با آن همه قرائن بر عدم صحت آن و صاحب روضات حاجی میرزا حسین نوری را تخطئه کرده. یکی از مشایخ عبدالرحمان مذکور چنان که منتجب الدین گفته است قاضی ابن بزّاج است، شاگرد شیخ طوسی و او در ۴۳۸ از خدمت شیخ به طرابلس رفت و قاضی آن جا بود تا در سال ۴۸۱ درگذشت. و سلار بن عبدالعزیز به قول سیوطی متوفّا در ۴۴۸ و به قول ریاض در ۴۶۳ درگذشت و او هم از مشایخ عبدالرحمان مفید است و کراچکی در ۴۴۹ رحلت نمود. دیگر از علمای خاندان ابوالفتوح جدّ او ابوسعید بن محمد بن احمد بن حسین بن احمد است، برادر عبدالرحمان موصوف به مفید سابق الذکر و او حافظ و ثقه بود، از مؤلفات وی در فهرست شیخ منتجب الدین الروضه الزهراء است و کتاب الاربعین عن الاربعین فی فضائل امیرالمؤمنین، کتاب منی الطالب فی ایمان ابی طالب، کتاب المولی، الفرق بین المقامین و تشبیه علی بذی القرنین (۱۱) و خود شیخ ابوالفتوح در تفسیر از کتاب الروضه الزهراء نقل کرده است (۱۲) در تفسیر آیه «یا مَرِیْمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَ طَهَّرَكِ» (۱۳) در سوره آل عمران چنان که مرحوم حاجی میرزا حسین نوری در مستدرک گفته است. (۱۴) و در معالم العلماء ابن شهر آشوب بر مؤلفات وی کتاب التفهیم فی بیان التقسیم، الرساله الواضحه فی بطلان دعوی الناصبه، مالا بد من معرفته، افزوده است. دیگر از علمای این خاندان ابوالفتوح

محسن بن حسین بن احمد، عمّ محمد بن احمد بن حسین سابق، و شیخ منتجب الدین فرماید: او حافظ، ثقه و واعظ بود و از اوست الامالی، کتاب السیر، کتاب اعجاز القرآن، کتابی در شرح من کنت مولاه. (۱۵)

- ۱- .فتح (۴۸): ۲۵.
- ۲- .روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۵۴.
- ۳- .آل عمران (۳): ۱۶۹.
- ۴- .روض الجنان، ج ۵، ص ۱۴۸.
- ۵- .در مقدمه طبع اوّل چنین آمده است و صاحب روضات سیدین گفته است، ناقل از آن سید مرتضی و ابن زهره فهمیده است.
- ۶- .فهرست منتجب الدین، ص ۳۲، ش ۱.
- ۷- .لسان المیزان، ج ۳، ص ۴۰۵، ش ۱۵۹۵.
- ۸- .فهرست منتجب الدین، ص ۷۵، ش ۲۱۹.
- ۹- .لسان المیزان، ج ۳، ص ۴۰۴ ۴۰۵، ش ۱۵۹۵.
- ۱۰- .روضات الجنات، ج ۲، ص ۳۱۵.
- ۱۱- .فهرست منتجب الدین، ص ۱۰۲، ش ۳۶۱.
- ۱۲- .روض الجنان، ج ۴، ص ۳۱۹.
- ۱۳- .آل عمران (۳): ۴۲.
- ۱۴- .رک: خاتمه المستدرک، ج ۳، ص ۷۴.
- ۱۵- .معالم العلماء، ص ۱۵۱، ش ۷۷۴.

ص: ۵

فهرست .

ص: ٨

..

ترجمه مؤلف رحمه الله‌شیخ جمال‌الدین ابوالفتوح حسین بن علی بن محمد بن احمد بن ابراهیم بن الفضل بن شجاع بن هاشم خزاعی رازی، (۱) نسب او چنان که خود در تفسیر گفته است به نافع بن بدیل بن ورقا می‌رسد و نافع و بدیل هر دو از صحابه رسول صلی الله علیه و آله بودند، چنان که گذشت. تاریخ تولد و وفات او را ننوشتند؛ اما از مشایخ و شاگردان او توان دانست به تقریب که در چه زمان می‌زیست. یکی از شاگردان او محمد بن علی بن شهر آشوب معروف است و نام مؤلف را در معالم العلماء آورده گوید: شیخ من ابوالفتوح بن علی رازی مؤلف کتاب روح الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن به زبان فارسی است؛ امّا عجیب تفسیری است. و دیگر از تألیفات او شرح شهاب است. (۲) و ابن شهر آشوب در سال ۵۸۸ در ۲۲ رمضان در حلب در گذشت و همان جا مدفون گردید. و دیگر از شاگردان او شیخ منتجب‌الدین علی بن عبیدالله است که نسب وی به حسین بن بابویه برادر شیخ صدوق می‌رسد و او از بزرگان علما و مشاهیر محدّثین شیعه است و در ری می‌زیست. رافعی از علمای شافعی شاگرد او بود و در سال ۵۸۴ کتاب اربعین را بر وی قرائت کرده است و او را به تدیّن و عدم تعصّب ستوده و ستایش بسیار کرده است. ولادت شیخ منتجب‌الدین در ۵۰۴، وفاتش پس از ۵۸۵ است و از هشتاد سال افزون عمر یافت. و رافعی گوید: در ۵۲۲ یا ۵۲۳ اجازه گرفت. باری، شیخ منتجب‌الدین فهرستی تألیف کرده است حاوی اسامی علمای پس از شیخ طوسی تا عهد خود و این فهرست در آغاز مجلد ۲۵ بحار بتمامه مندرج است (۳) و هم شیخ حرّ عاملی همه آن فهرست را در کتاب امل الآمل آورده درباره مؤلف گوید: عالم و واعظ و مفسّر و متدیّن بود. تصانیفی کرده است؛ از جمله تفسیر روض الجنان (تصحیف روح الجنان) در بیست مجلد و روح الاحباب و روح الالباب فی شرح الشهاب، هر دو کتاب را بر او قرائت کردم. (۴) یعنی مرا اجازه روایت آن داد. و بسیاری دیگر از علمای ما شاگرد شیخ ابوالفتوح بوده از او اجازه روایت داشتند؛ مانند سید شرف شاه افسسی و علی بن قطب راوندی و غیرهم که از اجازات و فهارس معلوم می‌گردد و فایده ای در نقل آن نیست. یکی از معاصرین شیخ ابوالفتوح، عبدالجلیل قزوینی رازی صاحب کتاب معروف به النقص است که به سعی فاضل‌نحیر آقای سید جلال‌الدین محدّث به طبع رسیده است و او این کتاب را در حدود ۵۶۶ تألیف کرده است و نام ابوالفتوح رازی را آورده گوید: او تفسیری نوشت بیست مجلد و همه طوایف طالب و راغب آنند. (۵) و از این عبارت مستفاد می‌گردد که در سال ۵۵۶ تفسیر او پایان یافته و میان مردم منتشر بود. اما مشایخ مؤلف (رحمهم الله) چنان که در مستدرک الوسائل آورده است: (۶) ۱. شیخ ابوالوفا عبدالجبار بن عبدالله بن علی مقری رازی، شاگرد شیخ ابوجعفر طوسی است و سلسله اجازات از شیخ طوسی غالباً به او منتهی می‌شود. او را تألیفاتی است به زبان فارسی و عربی و در ری مدرسه ای داشت و در سال ۴۵۵ از شیخ طوسی اجازه روایت کتاب تبیان گرفت و در سال ۵۰۳ در ری حیات داشت؛ چنان که مستدرک از کتاب مهج علی بن طاووس نقل کرده است. ۲. از مشایخ او شیخ ابوعلی حسن بن محمد فرزند شیخ طوسی (علیه الرحمه) است که او را مفید ثانی می‌گفتند و در مستدرک گوید: از کتاب بشاره المصطفی معلوم می‌گردد که او در سال ۵۱۵ زنده بود (۷) و در لسان‌المیزان گوید: ابوعلی در حدود سال ۵۰۰ از دنیا رفت (۸) و چون ابوعلی سفر به ملک ایران نکرده است، بلکه در زمان پدرش در بغداد بود و پس از آن منتقل به نجف اشرف شدند، باید شیخ ابوالفتوح در عراق خدمت او رسیده و اجازه گرفته باشد پیش از سال ۵۰۰ هجری. ۳. سوم از مشایخ مؤلف، والد او شیخ علی بن محمد است که تاریخ وفات او به دست نیامد و هر جا مؤلف از جدّش محمد بن احمد روایت کرده است به توسط والد خود روایت کرده. چنان به نظر می‌رسد که جدّ مؤلف پیش از آنکه او در خور اجازه و اخذ حدیث باشد از دنیا رفته است. ۴. عمّ والدش ابو محمد عبدالرحمان بن

احمد که شرح حال وی به تفصیل گذشت. چنان که در فهرست شیخ منتجب الدین است مؤلف این کتاب وی را دریافت و از او روایت کرد؛ امّا جدّش محمد را دریافت و پیش از این گفتیم ابن حجر عسقلانی در لسان المیزان وفات ابو محمد را در سال ۴۴۵ نوشته است (۹) و این تاریخ به چند دلیل صحیح نیست از جمله روایت مؤلف از وی، چون مشایخ مؤلف همه در حدود پانصد در گذشتند. پس مؤلف خود در پانصد هجری جوان بوده است یا کهل در اواسط سن و اگر از عمّ والد خود ابو محمد روایت کرده و او هم در ۴۴۵ در گذشته باشد، باید مؤلف در پانصد، پیرمردی سال خورده باشد بیش از هفتاد ساله و از بسیاری از مشایخ خود سالمندتر، و قراین دیگر هم ذکر کردیم در شرح حال وی. ۵. از مشایخ مؤلف قاضی عمادالدین ابو محمد حسن بن محمد بن احمد استرآبادی است و او قاضی ری بود و ابن شهر آشوب در معالم العلماء در ضمن ترجمه نجم الدین جعفر بن نما روایت مؤلف را از قاضی مذکور از احمد بن علی بن قدامه (متوفای ۴۸۶) از سیّد مرتضی (رحمهم الله) نقل کرده است (۱۰) و قاضی عماد الدین از مشایخ ابن شهر آشوب و شیخ منتجب الدین نیز هست. ۶. ششم از مشایخ مؤلف از غیر شیعه امامیه زمخشری معروف به جارالله ابوالقاسم محمود بن عمر حنفی معتزلی است، چنان که خود در چند جای تفسیر نامبرده در تفسیر سوره یس آیه «الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا» (۱۱) گوید: شیخ ما ابوالقاسم محمود عمر زمخشری گفت. (۱۲) و زمخشری چنان که ابن خلکان گوید: در ۴۶۷ متولد شده و در ۵۳۸ در جرجانیه خوارزم وفات یافت (۱۳) و ما نمی دانیم مؤلف کجا زمخشری را دریافت و از او علم فرا گرفت. آیا زمخشری به ری آمد یا مؤلف به بخارا رفت؟ به هر حال، در این که نزد زمخشری ادب آموخت شبهه ای نیست؛ امّا به نظر می رسد که زمخشری چندان مقدم بر مؤلف نبود و در سن تقریباً نزدیک به یکدیگر بودند و زمخشری تفسیر کشاف را در سال ۵۲۸ به پایان آورد هنگامی که مجاور مکه مکرّمه بود و مؤلف هم این تفسیر را تقریباً در همان سنوات تألیف کرده است و مجمع البیان نیز در حدود همان سنوات تألیف شده و هیچ یک تفسیر کشاف را ندیده بودند و از آن نقل نکردند. نتیجه از تأمل در مشایخ و تلامذ مؤلف آن است که شاگردان وی، آنچه وفاتشان به دست آمد، در اواخر مائه ششم در گذشتند؛ مثلاً در ۵۸۵ و ۵۹۰ و مشایخ وی در اوایل مائه ششم مثل ۵۱۰ و ۵۱۵ و به قاعده وفات مؤلف باید در اواسط مائه مزبوره باشد، مثلاً در حدود سال ۵۵۰ و تولد او در نیمه آخر مائه پنجم والله العالم. معاصر شیخ طبرسی صاحب مجمع البیان و به یک واسطه یا دو واسطه از شیخ ابوجعفر طوسی روایت می کند. فاضل نحیر سید جلال الدین محدّث (آیده الله) اجازه ابوالفتوح (علیه الرحمه) را در سنه ۵۵۲ از صاحب ریاض برای حقیر نقل کردند. پس رحلت او متأخر از این تاریخ است و دو نسخه ناقص از تفسیر او در کتابخانه آستانه قدس رضوی علیه السلام موجود است یکی به تاریخ ۵۵۷ و دیگری ۵۸۲ که از نسخه دیگری که در تاریخ ۵۵۶ نوشته بوده است استنساخ شده و از این دو نسخه معلوم نمی شود مؤلف در تاریخ مزبور در حال حیات بوده است یا در گذشته. والله العالم. قاضی نورالله ششتری در کتاب مجالس المؤمنین گوید: قدوه المفسرین الشیخ ابوالفتوح الحسین بن علی بن احمد الخزاعی الرازی رحمه الله از اعلام علمای تفسیر و عظمای ادبای انام است. از خاندان فضل و بزرگی و اولاد امجاد بدیل بن ورقاء الخزاعی است، از کبار صحابه و اکابر خزاعه بوده و سابقاً در مجلس طوایف مؤمنین و مجلس صحابه مخلصین شرح اخلاص بنی خزاعه خصوصاً عبدالله و محمد و عبدالرحمان پسران بدیلمذکور و جان سپاری ایشان در حرب صفین در رکاب حضرت امیر المؤمنین علیه السلام مسطور گشته. و جد او خواجه امام ابوسعید که مصنف کتاب مرسوم به الروضه الزهراء فی مناقب الزهراء است، از اعلام زمان خود بوده. و عم او (۱۴) شیخ فاضل ابو محمد عبدالرحمان بن احمد بن حسین نیشابوری رحمه الله از مشاهیر روزگار است. و بالجمله مآثر فضل و مساعی جملیه او در تفسیر کتاب کریم و ابطال تأویلات سقیم مخالفان ائیم و تعسیفات نامستقیم مبتدعان رجیم بر همگنان مخفی نیست. و از تفسیر فارسی او ظاهر می شود که معاصر صاحب کشاف بوده و بعضی اشعار

صاحب کشف به او رسیده؛ اما کشف به نظر او نرسیده. و این تفسیر فارسی در رشاقت تحریر و عدویت تقریر و دقت نظر بی نظیر است. فخرالدین رازی اساس تفسیر کبیر خود را از آن جا اقتباس نموده و جهت دفع توهم انتحال بعضی از تشکیکات خود را بر آن افزوده. در مطاوی این مجالس پر نور، شطری از روایات و لطایف نکات و اشارات او مسطور است. و او را تفسیری عربی هست که در خطبه تفسیر فارسی به آن اشاره نموده؛ اما تا غایت به نظر مطالعه فقیر نرسیده. و شیخ عبدالجلیل رازی در بعضی از مصنفات خود ذکر شیخ ابوالفتوح نموده و گفته که خواجه امام ابوالفتوح رازی مصنف بیست مجلد است از تفسیر قرآن و در موضع دیگر گفته که خواجه امام ابوالفتوح رازی بیست مجلد تفسیر قرآن اوست که ائمه و علمای همه طوایف طالب و راغبند آن را. و ظاهراً اکثر آن مجلدات (۱۵) از تفسیر عربی او خواهد بود؛ زیرا نسخه تفسیر فارسی او چهار مجلد است که هر کدام به قدر هزار بیت باشد و شاید که هشت مجلد نیز سازند. پس باقی آن مجلدات از تفسیر عربی او خواهد بود. و فقنا الله لتحصیله و الاستفاده منه بمنه و جوده. از بعضی ثقات مسموع شده که قبر شریفش در اصفهان واقع است و الله تعالی أعلم. (۱۶) انتهی. و در مقدمه چاپ اول سخن قاضی را نقل کرده و بر دو موضع اعتراض نموده است: یکی آنکه بیست جلد همین تفسیر فارسی است به نص شیخ منتجب الدین و ابن شهر آشوب. دیگر آنکه قبری که در اصفهان به نام قبر شیخ ابوالفتوح معروف بود از شیخ ابوالفتوح عجلی شافعی متوفای سال ۶۰۰ است نه از ابوالفتوح مفسر شیعی. و این بنده کاتب سطور گوید: مراد قاضی رحمه الله را از این که تفسیر فخر رازی مقتبس از تفسیر ابوالفتوح است ندانستم؛ چون تفسیر فخر رازی هیچ گونه شباهت به تفسیر ابوالفتوح ندارد و غرض تفسیر مفاد قرآن کریم است و تحقیق آن چه فهم آیات الهی بر آن توقف دارد و در تفسیر امام این غرض چنان که باید مراعات نشده بر خلاف تفسیر ابوالفتوح. و مطالب نیکو گر چه در تفسیر رازی بسیار است، امّا نه مربوط به تفسیر قرآن است و هر یک در محل مناسب در کتابی که برای آن تألیف کرده اند بهتر و مشروح تر آمده و گفته اند: در تفسیر امام فخر همه چیز هست غیر تفسیر و ظریفی گفته است: بیهوده سخن بدین درازیتفسیر کبیر فخر رازیما باید گفت: از خواندن تفاسیر شیعه فایده کامل برده و از آن سخت متأثر شده، گاه بی اختیار مطالب شیعه را که بر خلاف عقاید اشاعره و مذهب خود امام است به مقتضای ذوق و فطرت خویش برگزیده و ذکر کرده است؛ مثلاً در تفسیر «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» گوید: ناچار باید میان نیکوکار و بدکار فرقی باشد و این ظاهر نشود مگر در روز جزا، چنان که خدای تعالی فرمود: «لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى» (۱۷) و باز فرمود: «أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ» (۱۸) و قال: «إِنَّ السَّيِّئَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعى» (۱۹). و بدان که چون کسی ظالم را بر مظلوم مسلط کند، آن گاه انتقام از ظالم نکشد یا برای ناتوانی اوست یا نادانی یا برای آنکه از ظلم او راضی است و این سه صفت بر خدای تعالی محال است. پس واجب است برای مظلومان از ظالم انتقام کشد و چون این انتقام در دنیا نیست، واجب است در سرای آخرت باشد بعد از دنیا. (۲۰) انتهی مترجماً ملخصاً. و این عبارت مطابق مذهب اشاعره نیست که چیزی را بر خدای تعالی واجب ندانند و به حسن و قبح عقلی معتقد نباشند و آنچه امام گفته مطابق مذهب شیعه و مأخوذ از کتب و تفاسیر ایشان است. و در ضمن تفسیر همین آیه گوید: اگر گویند: مالک چیز غیر موجود معقول نیست و یوم الدین هنوز نیامده چگونه خداوند خویش را به «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» وصف کرد؟ در جواب گوئیم: این سخن صحیح است، امّا چون قیامت حق است و اخلاص به آن در حکمت جایز نیست، قیامت را مانند امر موجود و حاصل قرار داد و نیز هر کس بمیرد قیامت او در همان وقت حاصل شود. پس قیامت اکنون هست و سؤال از میان نرود. (۲۱) این سخن نیز موافق مذهب شیعه است نه اشاعره. در مقدمه چاپ اول، صفحه پنج گوید: ابن حمزه در کتاب ایجاز المطالب فی ابراز المذاهب و در کتاب هادی الی النجاه من جمیع المهلكات در هر دو کتاب می گوید که در

شهر ری بودم که شیخ ابوالفتوح رازی صاحب تفسیر به موجب وصیتش در جوار مرقد امام زاده واجب التعظیم حضرت عبدالعظیم الحسنی مدفون گشت. پس به نیت حج متوجه مکه معظمه شدم در وقت برگشتن، گذارم به اصفهان افتاد در چُنْبُلان (۲۲) و بعضی محلات دیگر آن شهر مردم را دیدم به زیارت شیخ ابوالفتوح عجلای شافعی اصفهانی و حافظ ابونعیم که پدر استاد اوست و شیخ یوسف که جد شیخ ابونعیم است و شیخ علی بن سهل و امثال ایشان که سنی و از مشایخ صوفیه بودند می رفتند که شیعه شهر ری و نواحی اش هزار یک به زیارت عبدالعظیم نمی رفتند. و مولانا احمد اردبیلی در کتاب حدیقه الشیعه که منسوب به ایشان است نقل کرده که مرا گذار به اصفهان افتاد، دیدم مردم این بلده شیخ ابوالفتوح عجلای شافعی اصفهانی را شیخ ابوالفتوح رازی کرده بودند و به این بهانه به عادت پدران خود قبر آن سنی صوفی را زیارت می کردند. پس، از این بیان معلوم می شود که قبر شیخ ابوالفتوح همان است که در مزار حضرت عبدالعظیم (علیه السلام والتکریم) (۲۳) انتهی. اول عبارت که از این حمزه نقل شده هم از حدیقه الشیعه است و از چند جهت در صحت آن تردید داریم: یکی آنکه ابونعیم اصفهانی را ابن خلکان در وفیات الاعیان نام برده و نسب او را تا نخستین کس از اجداد او که اسلام آورد ذکر کرده است (۲۴) و او مهران نام داشت و در میان اجداد او یوسف نام یافت نمی شود و شیخ یوسف که جد شیخ ابونعیم است در نقل مزبور صحیح نیست. دیگر آنکه ابونعیم در سال ۴۰۳ درگذشت و فرزندش البته در مائه پنجم وفات یافته، ممکن نیست ابوالفتوح عجلای که در آخر مائه ششم در سال ۶۰۰ از دنیا رفت شاگردی او کرده باشد. دیگر این که ابن حمزه وفات شیخ ابوالفتوح را در ری دریافت. پس به نیت حج متوجه مکه شد و به اصفهان بازگشت و در اصفهان دید مردم به زیارت قبر ابوالفتوح عجلای می روند؛ یعنی مدتی پس از وفات ابوالفتوح عجلای به اصفهان رسیده وفات ابوالفتوح عجلای را دریافت. پس حج ابن حمزه متأخر از سال ۶۰۰ بود و آن وقت اگر زنده بود از هفتاد سال متجاوز داشت؛ زیرا هنگام وفات ابوالفتوح رازی در حدود سال ۵۵۰ اقلأ بیست ساله بود با آنکه از عبارت وی که گوید: «پس به نیت حج متوجه مکه شدم» چنان به ذهن می رسد که حج رفتن او اندکی پس از وفات ابوالفتوح رازی بود در حدود سنه ۵۵۰ و این تناقضات را با تکلف می توان توجیه کرد. دیگر آنکه نمی دانیم ابن حمزه کیست؟ به قول صاحب روضات وی نصیر الدین ابوطالب عبدالله بن حمزه بن عبدالله طوسی است شاگرد شیخ ابوالفتوح و کتابی از او در امل الآمل و فهرست شیخ منتجب الدین نام نبرده اند و کسی کتاب ایجاز المطالب و هادی الی النجاه را به او نسبت نداده است غیر حدیقه الشیعه و بعید است ابن حمزه پس از سال ۶۰۰ زنده بوده تا قبر ابوالفتوح عجلای را دیده باشد، چون خود شیخ منتجب الدین در سال ۵۸۵ درگذشت و بیش از هشتاد سال داشت و ابن حمزه با او هم طبقه یا مقدم بر او بود. در روضات از میرزا عبدالله افندی صاحب ریاض روایت کرده است که سید جلال الدین محمد غیاث بن محمد کتاب ایجاز المطالب فی ابراز المذاهب و کتاب هادی الی النجاه من جمیع المهملکات را به این ابن حمزه نسبت داده است و هم صاحب ریاض گوید: کتاب حدیقه الشیعه ملا احمد اردبیلی را سید جلال الدین محمد بن غیاث بن محمد از محمد بن غیاث بن محمد است و نسبت دو کتاب مذکور را به ابن حمزه از وی نقل کرد نه از ملا احمد اردبیلی؛ چون محتمل است او هنگام تلخیص قصه ابن حمزه را افزوده باشد و در روضات گوید: اصل کتاب حدیقه الشیعه را از مؤلف دیگر مقدم بر ملا احمد اردبیلی دیده اند. (۲۵) باری، کتاب حدیقه الشیعه به صورت فعلی از مقدس اردبیلی نیست و از گفته های اهل فن چنان نتیجه باید گرفت که این کتاب را یکی از مؤلفان آغاز دولت صفوی یا اواخر دولت گورکانیان در شرح حال پیغمبر صلی الله علیه و آله و دوازده امام علیهم السلام نوشته است شبیه روضه الشهداء ملا حسین کاشفی و زینه المجالس و چند کتاب فارسی دیگر در مناقب ائمه اثنا عشر علیهم السلام که عبارت آن فصیح و شیرین است؛ اما روایات

ضعیف بسیار دارد. و نام ملا احمد اردبیلی و زبده البیان در این کتاب از آن جا آمد که نسخه ای از این حدیقه در تصرف ملا احمد اردبیلی بوده در حاشیه آن توضیحاتی نوشته است و ناسخان پس از آن، جزء متن کردند و باز محمد بن غیاث بن محمد آن را تلخیص کرده است و گرنه آن اخبار ضعیف و بی اصل را با عبارت فارسی فصیح نمی توان به عالمی مدقق نسبت داد که اصلاً آذربایجانی بود و در نجف اشرف پرورش یافت و ما هرگز احتمال نمی دهیم محقق اردبیلی تألیف دیگری را انتحال کند و چون با آن علم و تقوا و شهرت و قبول عامه و جاه و عزت که داشت، حاجت نبود کتابی ضعیف را به خویش نسبت دهد. و عجیب تر آنکه گوید: مرا گذر به اصفهان افتاد، دیدم که مردم آن بلده شیخ ابوالفتوح عجلی شافعی را شیخ ابوالفتوح رازی نام کرده بودند و به این بهانه به عادت پدران خویش قبر آن سنی صوفی را زیارت می کردند، اگرچه از مردم آن دیار امثال این کردار دور نیست؛ زیرا ایشان پنجاه ماه زیاده از دیگران نسبت به حضرت شاه ولایت ناشایست و ناسزا گفته اند و در این زمان که مذهب شیعه به قدر قوتی گرفته ایشان هم چنان مانند پدران چندان محبتی به شاه مردان ندارند. انتهی. این اعتراض غیر وارد بر اهل اصفهان البته از مثل ملا احمد اردبیلی صاحب آیات الأحکام و شرح ارشاد سخت بعید است. مردی به آن درجه فضل و علم می داند که اگر مردم شهری اشتباه کنند و قبر سنی را قبر شیعی بدانند، دلیل بر سوء سریرت آنان نیست و اشتباه قبر چنان که گفتیم برای قاضی نورالله ششتری نیز رخ داد و هیچ کس توهم سوء سریرت درباره او نکند. ملا احمد اردبیلی معاصر شاه عباس بزرگ است که اصفهان پایتخت او بود، چگونه مردم اصفهان در عهد او محبتی به شاه مردان نداشتند؟ و این بنده محرر این سطور، در سفری که به زیارت آستانه حضرت علی بن موسی الرضا (علیه آلاف التحیه والثناء) مشرف شدم، چند روز در شهر دامغان بودم و مشاهده کردم مردم آن جا قبری را به نام بکیر بن اعین برادرزاده ابن اعین از اصحاب حضرت امام محمد باقر و امام جعفر صادق علیهما السلام زیارت می کردند. در مجلسی از علما و صلحای آن جا گفتم: بکیر بن اعین هرگز به دامغان نیامد و در بلاد عرب از دنیا رفت و ابن بکیر دامغانی یکی از علمای تفسیر اهل سنت است و آن را به شباهت اسمی بکیر بن اعین پنداشته اید و می دانستم این اشتباه هرگز دلیل سوء سریرت اهل دامغان و میل آنان به تسنن نیست. و یکی از علمای آن جا گفت: برای زیارت بکیر، احتمال کافی است و فواتح ما به روح بکیر بن اعین می رسد، گرچه این قبر او نباشد. و در روضات گوید: بسیار بعید است کتاب حدیقه الشیعه به این زبان فارسی فصیح از کسی باشد که همه عمر در نجف اشرف به سر برده که آن جا زبان همه عربی است (۲۶) و همین مضامین کتاب حدیقه را با اندک تغییر در دیباچه، در کتب یکی از شیعه متقدم دیده اند والله العالم. و با این همه تفصیل و ضعف کتاب حدیقه و بی اعتباری آن، قبر شیخ ابوالفتوح رازی در جوار حضرت عبدالعظیم است، نه در اصفهان. برای آنکه مسکن او در ری بود و در آن شهر می زیست و قبر او در میان مردم ری معروف و متواتر بوده است، اگرچه بر اهل اصفهان مخفی بود. و نیز در نزه القلوب حمدالله مستوفی از مزارات ری یکی قبر شیخ ابوالفتوح را شمرده است و این کتاب در قرن هشتم تألیف شده و شرط تواتر خبر آن نیست که همه اهل عالم بدانند، بلکه تواتر در بین مردم یک شهر و یک محله و یک طایفه کافی است، چنان که همه مردم تهران نمی دانند قبر شیخ دوریستی از علمای بزرگ شیعه در درشت است؛ اما اهل درشت و اطراف آن می دانند والله العالم. در کتاب مستدرک در خاتمه جلد سوم (صفحه ۴۸۷) از ریاض العلماء میرزا عبدالله افندی نقل کرده است که شیخ ابوالفتوح در شرح شهاب در شرح قول پیغمبر صلی الله علیه و آله «إن الله لیؤید هذا الذین بالرجل الفاجر» گوید که: من در روزگار جوانی مجلسی داشتم در خان معروف به خان علان و مردم را به من اقبال عظیم بود. گروهی از یاران من رشک بردند و نزد والی سعایت کردند، والی مرا از مجلس گفتن باز داشت و همسایه ای داشتم از کارمندان حکومت و ایام عید بود و به رسم و عادت خود می خواست به شراب بنشیند؛ چون حکایت منع مرا شنید کار خویش رها کرد و بر نشست و والی را بیگانهانید که

مردم رشک بر من برده و بر من دروغ بسته اند و از نزد والی بازگشت و بر درِ سرای من آمد و مرا بیرون برد و بر منبر نشاند و خود تا پایان مجلس بنشست. پس با مردم گفتم: این است مصداق آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند این دین را به دست مرد فاجر تقویت می دهد. (۲۷) انتهى. و البته شیخ ابوالفتوح این سخن را در همان مجلس و در حضور آن مرد نگفت؛ چون بر خلاف آداب معاشرت و دستورِ نهی از منکر است مرد غیر معاند را در حضور جماعت به گناه سرزنش کردن، بلکه پس از آن مجلس، وقت مناسب یافت. برای بیان اعجاز کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله قصه را نقل کرد و نام صاحب قصه را نگفت و خدای تعالی بسیار باشد که به دست فاجران و کافران رنجی از مسلمانان دور کند و دشمنی را بردارد و آن گاه که مایوس از چاره باشند و از ظلم ستم کاران به ستوه آیند، گروهی فاجر فرستد که بتازند و ستمگر را آواره سازند و به بحر محیط اندازند «وَلَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَ مَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ». (۲۸) ربما تکره النفوس من الأمله فرجه كحل العقال (۲۹) مرحوم میرزا محمد خان قزوینی در خاتمه الطبع چاپ اول این تفسیر در ترجمه حال مؤلف رحمه الله و تفسیر او فصلی مشبع آورده است. و چون منقولات او از کتبی است که در دست ما نیز هست و ما از اصل آن کتب نقل کردیم، احتیاج به تکرار آن نیست مگر بعضی نکات و فواید استنباطی ایشان که مورد نظر بود در اینجا ذکر می کنیم: در ذیل صفحه ۶۱۹ گوید: روایت شیخ ابوالفتوح مؤلف کتاب از مفید نیشابوری ابو محمد عبدالرحمان که عمّ والد اوست صحیح نیست، چون مؤلف او را درک نکرد و حاجی میرزا حسین نوری در مستدرک اشتباه کرده و مفید را از مشایخ مؤلف شمرده است به اعتماد نسخه فهرست شیخ منتجب الدین که در ضمن نام مفید گوید: «أخبرنا بكتبه جماعه منهم السيدان المرتضى والمجتبى ابنا الداعى الحسنى وابن أخيه الشيخ الإمام أبو الفتوح الخزاعى عنه (رحمهم الله تعالى). و مرحوم قزوینی گوید: کلمه «عنه» پس از کلمه «خزاعی» زاید و غلط است و در نسخه چاپی فهرست، یعنی آنکه در بحار آورده کلمه «عنه» موجود نیست، امّا در کتاب امل الآمل سهواً ناسخ زیاد کرده. و اعتماد مرحوم قزوینی در تخطئه صاحب مستدرک بر قول ابن حجر است که تاریخ وفات مفید نیشابوری را در سال ۴۴۵ نوشته است (۳۰) و این تاریخ پیش از تولد ابوالفتوح رازی است و ما پیش از این گفتیم که تاریخ وفات مفید که ابن حجر آورده صحیح نیست و قراین بر عدم صحت آن آوردیم و باز در اینجا گوئیم: شیخ منتجب الدین درباره سید مرتضی و مجتبی ابنا الداعی گوید: من ایشان را دیدم و بر آنها قرائت کردم و آنها همه مرویات عبدالرحمان مفید نیشابوری را برای من روایت کردند. (۳۱) و این دو سید شریف مرتضی و مجتبی معاصر و هم طبقه شیخ ابوالفتوح رازی بودند و شیخ منتجب الدین گوید: آنها مفید نیشابوری را دیدند و کتب او را برای من روایت کردند. (۳۲) پس شیخ ابوالفتوح نیز باید او را دیده باشد و چون شیخ منتجب الدین در مائه ششم می زیست، سیدین را هم در مائه ششم ملاقات کرد و بر آنها قرائت نمود؛ مثلاً در حدود ۵۳۰ و اگر وفات مفید نیشابوری در سال ۴۴۵ صحیح باشد باید سیدین قبل از این تاریخ او را ملاقات کرده باشند و خودشان هم در سلک رجال بوده و عمری بیش از صد سال یافته باشند. پس با ضمیمه قراین دیگر باید گفت: وفات مفید در سال ۴۴۵ چنان که ابن حجر در لسان المیزان گفته صحیح نیست و اعتراض مرحوم قزوینی بر علما وارد نمی باشد. باز مرحوم قزوینی در ذیل صفحه ۶۱۹ بر صاحب روضات الجنات اعتراض نموده و او را تخطئه کرده است در این عبارت که درباره مفید نیشابوری گوید: «یروی بالاسناد عن مشایخ أبيه الثلاثة المتقدمين» (۳۳) و گوید: بالاسناد را صاحب روضات بی سبب به اجتهاد خود افزوده است و مفید نیشابوری بلاواسطه از مشایخ پدر خویش روایت کرد، چون شیخ منتجب الدین گوید: مفید نیشابوری بر سید مرتضی و برادرش سید رضی و شیخ ابی جعفر طوسی قرائت کرد. (۳۴) و ما در این باب همان گوئیم که درباره اعتراض او بر صاحب مستدرک گفتیم؛ چون وفات مفید نیشابوری در سال ۴۴۵ صحیح نیست و به قراینی که پیش از این گفتیم بعید است مفید نیشابوری، هم

سید رضی متوفی به سال ۴۰۶ را درک کرده و هم شاگردانی مانند عمر بن ابراهیم زیدی متولد به سال ۴۴۲ و متوفا به سال ۵۳۹ داشته باشد و اگر نگوییم: شیخ منتجب الدین در اینجا عبدالرحمان را به پدرش ابوبکر احمد که از شاگردان سید مرتضی و سید رضی است اشتباه کرد؛ چون بسیار بعید است چنین اشتباه به وی نسبت دهیم، لابد باید بگوییم: قرائت او بر شیخ و سیدین رحمهما الله به اسناد بود، چنان که در روضات گوید و شاید شیخ منتجب الدین به وضوح آن اعتماد کرد. و به هر حال، اعتراض مرحوم قزوینی بر صاحب روضات صحیح نیست و بهترین محمل برای توجیه کلام فهرست همان است که روضات گفت و بسیار تکلف خواهد بود اگر بگوییم: مفید نیشابوری در حدود سال ۳۹۰ متولد شد و در حدود سن بلوغ خود سید رضی را در اواخر عمر وی در سال ۴۰۵ ملاقات کرد. پس از آن عمر طولانی بیش از نود سال یافت و در حدود سال ۴۸۰ که اواخر عمر او بود سیدین مرتضی و مجتبی ابنا الداعی و شیخ ابوالفتوح رازی که آن وقت طفلی نو رسیده بودند او را دیدند و اجازه گرفتند و شیخ منتجب الدین متولد در سال ۵۰۵ ایشان را در حدود ۵۲۵ مثلاً ملاقات کرد و بدین تکلف روایت بلاواسطه مفید نیشابوری را از سید رضی توجیه کنیم. اما صاحب روضات نخواست به این تکلفات ملتزم شود و روایت او را بالاسناد گفت و از شیخ منتجب الدین بعید نیست ذکر وسایط نکند، چنان که درباره سید فخرالدین شمیله بن محمد بن هاشم الحسینی گوید: او عالم صالح بود، کتاب شهاب قاضی ابی عبد الله محمد بن سلامه قضاعی را برای ما روایت کرد (۳۵) و معلوم است که روایت او بی واسطه از محمد بن سلامه ممکن نیست مگر به تکلف و قطعاً میان سید فخرالدین شمیله و قاضی قضاعی واسطه ای موجود است و شیخ منتجب الدین نگفت کتاب او را با واسطه روایت کرد یا بی واسطه و قطعاً با واسطه بود و واسطه را حذف کرد و بعید نیست واسطه میان مفید نیشابوری و سید رضی را هم حذف کرده باشد. مرحوم قزوینی در صفحه ۶۲۰ آن جا که سخن ذهبی را از لسان المیزان نقل کرد درباره مفید نیشابوری، که گفت: در دل او نسبت به اسلام و مسلمین کینه باشد (۳۶) در ذیل صفحه گوید: تعصب مفرط ذهبی نسبت به شیعه و هر چه راجع به شیعه است معروف است و هر جا در مؤلفات او ذکری از ایشان به میان می آید غالباً با جمله لا بارک الله فیهم یا لارعاهم الله ونحو ذلک همراه است. و این بنده محرّر این سطور گوید: در مجالس المؤمنین قاضی نور الله در ضمن ترجمه امیر جمال الدین عطاء الله المحدّث الدشتکی الشیرازی شرحی از تعصب ذهبی بلکه نصب او آورده است؛ (۳۷) مثلاً ذهبی در شرح حال احمد بن ازهر نیشابوری گوید: علمای رجال مدح و توثیق او کرده اند و درباره او سخنی زشت نگفتند مگر این که نزد عبدالرزاق از معمر روایتی است از او در فضایل علی علیه السلام که دل من شهادت به بطلان آن می دهد (۳۸) و امیر نسیم الدین فرزند سید مرقوم در حاشیه آن نوشته است حکم به بطلان بودن حدیث به مجرد شهادت قلب نزد ناقدان حدیث صحیح نیست و آن دلی که شهادت به بطلان روایت درباره فضایل علی علیه السلام بدهد دل شیطان مزوری است یا محل وسوسه شیطان. و هم ذهبی درباره خالد بن عبدالله قسری گوید: صدوق و راست گو بود؛ اما ناصبی و کینه علی علیه السلام در دل داشت و ستم کار بود. ۳۹ و میر نسیم الدین مبارک شاه در حاشیه آن نوشت: حاشا و کلاً، دروغ گوترین مردم بود و ستم کارترین ستم کاران و کسی که علی علیه السلام را دشنام دهد و در او قدح کند، ظاهر آن است که دین ندارد. پس اهلیت روایت چگونه دارد. و گویا شدت انحراف ذهبی و دشمنی او با آل علی او را بر آن داشت که خالد را به صدق ستاید والله الهادی. و خالد بن عبدالله قسری از امرای معاویه بود، در جنگ صفین با امیرالمؤمنین علیه السلام مقاتله کرد. و باز ذهبی در احوال سعید بن عمیر این حدیث را به اسناد از ابن عمیر روایت کرده که حضرت رسالت فرمودند: «یا علی أنا أخوک فی الدنیا والآخرة»، آن گاه حکم کرد که این حدیث موضوع است ۴۰ و جناب میر در حاشیه آن نوشته است: «کلاً وحاشا بل هو حدیث من طرق کثیره قبح الله وجه من حکم بوضع الأحادیث الصحیحه لسوء مذهبه؛ یعنی خدای زشت گردانان روی کسی که حکم به وضع احادیث صحیح می

کند برای بدی مذهب او که خارجی است یا ناصبی». و این حدیث را ترمذی در جامع خود روایت کرده است و گوید: هذا حدیث حسن غریب وأخرجه الحاکم وصحّحه رغماً لأنف الذهبی الناصبی. انتهى. و از این قبیل چند مورد آورده است، به همین اکتفا کردیم. باز مرحوم قزوینی در ذیل صفحه ۶۲۴ درباره عبارت حدیقه الشیعه که پیش از این گذشت گوید: این عبارت دلالت بر آن دارد که وفات شیخ ابوالفتوح رازی پیش از ابوالفتوح عجللی بود با آنکه از حدیقه الشیعه چنان که اشاره کردیم معلوم نمی شود تاریخ وفات آنها کدام مقدم بود و کدام مؤخر، بلکه ظاهر عبارت، عکس آن است؛ چون پس از مشاهده دفن ابوالفتوح رازی به مکه رفت و چون به اصفهان آمد، دید مردم به زیارت قبر ابوالفتوح عجللی می روند و کسی که تاریخ وفات ابوالفتوح عجللی را از خارج نداند تصور می کند ابوالفتوح عجللی سالها پیش از ابوالفتوح رازی از دنیا رفته و قبرش مزار بوده است. و هم مرحوم قزوینی گوید: ابن حمزه وفات هر دو ابوالفتوح را درک کرده با آنکه از عبارت حدیقه معلوم می شود او وفات ابوالفتوح عجللی را در اصفهان ندید، بلکه دید مردم زیارت قبر او می روند.

۱- این سلسله نسب، مأخوذ از لسان المیزان ابن حجر عسقلانی است.

۲- فهرست منتجب الدین، ص ۱۰۱۱۰۲، ش ۳۶۰.

۳- در چاپ جدید بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۲۹۴ ۲۰۰ آمده است.

۴- فهرست منتجب الدین، ص ۴۸، ش ۷۸.

۵- النقص، چاپ اول، ص ۵۱؛ چاپ دوم، ص ۴۱.

۶- رک: خاتمه المستدرک، ج ۳، ص ۷۳ به بعد.

۷- خاتمه المستدرک، ج ۳، ص ۱۲۵.

۸- لسان المیزان، ج ۲، ص ۲۵۰، ش ۱۰۴۶.

۹- لسان المیزان، ج ۳، ص ۴۰۵، ش ۱۵۹۵.

۱۰- این مطلب را در معالم العلماء نیافتیم.

۱۱- یس (۳۶): ۸۰.

۱۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۷۰.

۱۳- وفيات الأعیان، ج ۵، ص ۱۷۳، ش ۷۱۱.

۱۴- عم پدر او بود نه عم خود او.

۱۵- یعنی بیست مجلد مجموع تفسیر عربی و فارسی است.

۱۶- مجالس المؤمنین، ج ۱، ص ۴۸۹ ۴۹۰.

۱۷- نجم (۵۳): ۳۱.

۱۸- ص (۳۰): ۲۸.

۱۹- طه (۲۰): ۱۵.

۲۰- مفاتیح الغیب، ج ۱، ص ۲۴۰.

- ۲۱- مفاتیح الغیب، ج ۱، ص ۲۴۵.
- ۲۲- قبرستانی است که مردم اصفهان چملون می گویند و اکنون آن را خراب کرده و باغی برای تفریح و تفرج ساخته اند.
- ۲۳- روض الجنان، ج ۱، مقدمه مصححان، ص سی و دو سی و سه.
- ۲۴- وفيات الأعیان، ج ۱، ص ۹۱، ش ۳۳.
- ۲۵- روضات الجنات، ج ۱، ص ۸۳.
- ۲۶- رک: روضات الجنات، ج ۱، ص ۸۳.
- ۲۷- خاتمه المستدرک، ج ۳، ص ۷۳.
- ۲۸- حج (۲۲): ۴۰.
- ۲۹- شعر از امیه بن ابی صلت است، لسان العرب، ج ۲، ص ۳۴۱: «فرج».
- ۳۰- لسان المیزان، ج ۳، ص ۴۰۵، ش ۱۵۹۵.
- ۳۱- فهرست منتجب الدین، ص ۱۰۶، ش ۳۸۵ و ۳۸۶.
- ۳۲- روضات الجنات، ج ۲، ص ۳۱۵.
- ۳۳- فهرست منتجب الدین، ص ۷۵، ش ۲۱۹.
- ۳۴- فهرست منتجب الدین، ص ۷۰، ش ۱۹۲: «السید فخر الدین شمیلی...».
- ۳۵- مجالس المؤمنین، ج ۱، ص ۵۳۲ ۵۲۹.
- ۳۶- میزان الاعتدال، ج ۱، ص ۸۲، ش ۲۹۴.
- ۳۷- میزان الاعتدال، ج ۱، ص ۶۳۳، ش ۲۴۳۶.
- ۳۸- میزان الاعتدال، ج ۲، ص ۱۵۴، ش ۳۲۴۷.

ص: ١٠

..

یادداشت دبیر علمی کنگره

یادداشت دبیر علمی کنگره شهر ری، یکی از پایگاه‌های کهن تشیع و مهد رشد و بالندگی عالمانی چون کلینی، صدوق، ابوالفتوح رازی و... بوده است. طرح گرامیداشت بزرگان و عالمان ری، از نیمه دوم سال ۱۳۸۰، در دستور کار آستان حضرت عبدالعظیم علیه السلام و مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث قرار گرفت. نخستین همایش از این سلسله، در بهار ۱۳۸۲ با برپایی کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم علیه السلام آغاز شد و اکنون، دومین همایش از این سلسله، به بزرگداشت شیخ ابوالفتوح رازی رحمه الله مفسر قرن ششم هجری، اختصاص دارد. دبیرخانه علمی کنگره بزرگداشت شیخ ابوالفتوح رازی، از نیمه دوم سال ۱۳۸۲ و پس از برگزاری کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام با اهداف زیر، کار خود را آغاز کرد: ۱. معرفی و بزرگداشت شخصیت علمی و معنوی شیخ ابوالفتوح رازی؛ ۲. تحقیق و پژوهش در میراث به جا مانده از آن مفسر و دانشمند کم نظیر؛ ۳. شناخت جایگاه و تأثیر تفسیر ابوالفتوح بر تفاسیر شیعه و اهل سنت؛ ۴. ترویج معارف قرآنی و حدیث اهل بیت علیهم السلام. محصولات علمی کنگره که در این بیست ماه به ثمر رسیده اند و هنگام برپایی کنگره عرضه می شوند، از این قرارند: یک. مجموعه آثار کنگره ۲۰ جلد دو. ویژه نامه های مجلات ۴ مجله سه. خبرنگار کنگره ۴ شماره چهار. لوح فشرده متن تفسیر ابوالفتوح و مجموعه آثار کنگره گزارش اجمالی این چهار محور به قرار زیر است: یک. مجموعه آثار کنگره مجموعه آثار کنگره که به صورت مکتوب در بیست مجلد عرضه می گردد، در نه حوزه، بدین شرح ساماندهی شده اند:

۱. مجموعه مقالات کنگره ۴ جلد از مجموع هفتاد مقاله رسیده به کنگره، ۴۳ مقاله پس از ارزیابی علمی برگزیده شده اند که در سه موضوع به چاپ می رسند: الف) روش تفسیری ابوالفتوح رازی (۲۱ مقاله) جلد ب) مباحث کلامی در تفسیر ابوالفتوح رازی (۱۰ مقاله) جلد ج) گوناگون (شامل: فقه و اصول، کتاب شناسی و...) (۱۲ مقاله) جلد ۱

۲. شناخت نامه ابوالفتوح رازی ۳ جلد آنچه درباره شیخ ابوالفتوح رازی و تفسیر وی در لابه لای کتابها و یا به صورت مقاله و رساله تدوین یافته بسیار است. مجموع این اطلاعات و تحلیلها، در سه مجلد، بدین ترتیب، سامان یافته است: الف) شناخت نامه ابوالفتوح رازی (علوم قرآن در تفسیر روض الجنان) جلد ب) شناخت نامه ابوالفتوح رازی (شرح حال) جلد ج) شناخت نامه ابوالفتوح رازی (کتاب شناسی و نسخه شناسی) جلد ۱

۳. تصحیح کتاب «تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی» تألیف دکتر عسکر حقوقی ۳ جلد کامل ترین اثری که تاکنون درباره تفسیر ابوالفتوح رازی نگارش یافته، کتاب سه جلدی مرحوم دکتر عسکر حقوقی است که قریب به پنجاه سال از تألیف و چهل سال از انتشار آن می گذرد و تاکنون نیز تجدید چاپ نشده است. تصحیح علمی این کتاب، با استخراج مصادر اقوال و ارجاع پانوشتها به چاپ جدید تفسیر، و ویرایش و صفحه آرایی جدید، بخشی از کارهایی است که بر روی این اثر انجام شده است.

۴. نمایه موضوعی و فهرستهای فنی تفسیر ابوالفتوح رازی ۳ جلد از آنجا که سه چاپ اول ۱ تفسیر ابوالفتوح، دارای فهرستهای فنی نیست و چاپ اخیر (آستان قدس رضوی) نیز نمایه موضوعی ندارد و فهرستهای هر جلد آن به تفکیک و در پایان همان جلد چاپ شده است، تهیه نمایه موضوعی و فهرستهای فنی جهت استفاده از این گنجینه معارف قرآنی امری ضروری می نمود. بدین جهت، با استفاده از محققان بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی و برخی فضلاء قم، مجموعه «نمایه موضوعی و فهرستهای فنی» در سه جلد، بدین شرح آماده شد: الف) نمایه موضوعی ۱ جلد ب) فهرستهای عمومی و فنی ۱ جلد ج) فهرست اشعار فارسی و عربی ۱ جلد

۵. تفسیر پژوهی ابوالفتوح رازی ۱ جلد جایگاه بلند تفسیر ابوالفتوح رازی سبب شده است که تاکنون پانزده پایان نامه کارشناسی ارشد و دکتری و کتاب مستقل درباره آن تدوین شود. گزارش تفصیلی و علمی از این پایان نامه ها و کتابها و استخراج نکات بدیع علمی و آرای نو در آنها، بُن مایه و اساس این کتاب است.

۶. زندگی نامه ابوالفتوح رازی ۱ جلد گرچه درباره شیخ ابوالفتوح رازی در لابه لای کتابهای تراجم و تفسیر، شرح حالهایی آمده، اما تاکنون درباره وی، اثری مستقل و قابل استفاده برای عموم در دسترس نبوده است. این زندگی نامه به انگیزه معرفی ابوالفتوح و تفسیر او (روض الجنان) برای فارسی زبانان (بویژه جوانان و دانشجویان) است.

۷. بازنویسی داستانهای تفسیر ابوالفتوح ۲ جلد تفسیر ابوالفتوح، حاوی داستانهای بسیار است که مرحوم دکتر عسکر حقوقی، اکثر آنها را در یک جلد در قطع وزیری در کتاب خود آورده است. با توجه به سازندگی داستان، مجموعه ای از این قصه ها که حاوی مطالب اخلاقی و معنوی (بویژه در ضمن شرح احوال پیامبران و پیشوایان دینی) است، گزینش و برای استفاده بهتر جوانان، با نثر امروزی، بازنویسی شده است. این مجموعه در دو جلد در قطع رقعی عرضه می گردد.

۸. مأخذشناسی ابوالفتوح رازی و تفسیر وی ۱ جلد این کتاب، حاوی گزارشی اجمالی است از مجموعه آنچه درباره ابوالفتوح و تفسیر وی در قالب کتاب، مقاله، پایان نامه و یا ضمن کتابها، به فارسی، عربی و برخی زبانهای اروپایی، تاکنون عرضه شده است.

۹. حواشی علامه شعرانی بر تفسیر ابوالفتوح ۲ جلد علامه میرزا ابوالحسن شعرانی، حواشی عالمانه و سودمندی بر تفسیر ابوالفتوح دارد که چون در ضمن یکی از چاپهای پیشین منتشر شده، مهجور مانده است. مجموعه این حواشی، استخراج گردیده، و مصادر اقوال علامه شعرانی تخریح شده و همراه با فهرس فنی با عنوان تفسیر نور علی نور: تعلیقات علامه شعرانی بر روض الجنان در قالب دو جلد پر برگ و بار عرضه می گردد.

دو. ویژه نامه های مجلات علمیبر اساس پیگیریها و توافقهایی به عمل آمده از سوی دبیرخانه علمی کنگره، مجلات: ۱. پژوهش های قرآنی، ۲. بینات، ۳. آینه پژوهش، ۴. علوم حدیث، هم زمان با برپایی کنگره، یک شماره خود را ویژه «ابوالفتوح رازی و تفسیر وی» عرضه می کنند.

سه. خبرنامه کنگره تاکنون دو شماره از این خبرنامه به چاپ رسیده و دو شماره دیگر نیز در دست تهیه است که یک شماره پیش از برگزاری کنگره و یک شماره نیز در روز برگزاری آن، عرضه می شود.

چهار . تهیه لوح فشرده (CD) حاوی متن تفسیر ابوالفتوح و محصولات علمی کنگره‌های این لوح فشرده، با مشارکت مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی آماده و هم‌زمان با برپایی کنگره عرضه می‌شود. *** در پایان، از همه فرهیختگان و دانشوران، سازمانها و نهادهای علمی پژوهشی و دست‌اندرکاران امور اجرایی که در به‌ثمر رسیدن این همایش سهم داشته‌اند، سپاس‌گزاری می‌شود، بویژه از: تولیت محترم آستان حضرت عبدالعظیم علیه السلام و ریاست محترم مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، شورای عالی سیاست‌گذاری و شورای علمی کنگره، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، مدیران عالی آستان حضرت عبدالعظیم علیه السلام، مدیران و محققان مرکز تحقیقات دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، دانشکده علوم حدیث. مهدی مهریزی دبیر کمیته علمی تابستان ۱۳۸۴

پیشگفتار در آمدسپاس خدای را که بردارنده این ایوان است و گسترنده این شادروان است، آراینده آن به آفتاب و ماه و ستارگان است، و دارنده این پیغامبران و امامان است. و درود بر رسول او که سید پیغمبران و ختم مرسلان است و بر اهل البیت او که ستارگان زمین و پیشوایان دین اند، و بر یاران او بزرگان و اخیار از مهاجر و انصار. (۱) شیخ ابوالفتوح رازی از مفسران بزرگ شیعه در سده ششم هجری و تفسیر او رَوْضُ الْجَنان و رَوْحُ الْجَنان نخستین تفسیر فارسی شیعی و بلکه به حق می توان گفت این تفسیر مهم ترین تفسیر کامل شیعی به زبان پارسی از آغاز تاکنون است. شیخ ابوالفتوح رازی تقریباً معاصر امین الاسلام طبرسی صاحب مجمع البیان بوده (۲) و طبق یک تقسیم بندی از طبقه ششم مفسران شیعه محسوب می شود. (۳) خاندان شیخ ابوالفتوح و پدران وی در نیشابور بودند و جد او ابو احمد بن حسین از نیشابور به ری آمد. و چنان که خود در تفسیر آیه ۲۵ سوره فتح می گوید، بدیل بن ورقاء خزاعی و نافع بن بدیل ورقاء خزاعی، دو تن از صحابه رسول خدا صلی الله علیه و آله، از اجداد ایشانند. بنابراین خاندان ابوالفتوح اصالتاً عرب بوده اند، اما در ایران نشو و نما کرده و فارسی زبان شده اند. یکی از امتیازات تفسیر ابوالفتوح جامعیت و توجه به جنبه های ادبی، کلامی، حکمی، تاریخی، فقهی، اصولی، روایی و اخلاقی است. این تفسیر همچنین از جهت ادبی و زبانی دارای اهمیت است. کلمات فارسی ناب و اصیلی که در آن به کار رفته امروزه می تواند راهگشای ادیبان و زبان شناسان در واژه گزینی و معادل یابی برای واژه های بیگانه باشد. امتیاز دیگر این تفسیر این است که به مناسبت از وعظ و ارشاد در هر فرصتی کوتاهی نکرده (۴) و به آن پرداخته است؛ مثلاً داستان آدم و توبه او (روض الجنان، ج ۱، ص ۲۲۹). همچنین در اخلاق و زهد و آداب از اقوال مشایخ صوفیه و عرفا بسیار نقل کرده است. در زمینه قصص انبیا نیز پر بار است و عمده از کتاب عرائس المجالس ثعلبی نقل می کند. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۱.

۲- رک: طبرسی و مجمع البیان، حسین کریمان، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۱، ج ۲، ص ۲۰۸ ۲۲۹، «مقایسه تفسیر ابوالفتوح با مجمع البیان».

۳- تاریخ تفسیر قرآن کریم، حبیب الله جلالیان، چاپ اول، اسوه، ۱۳۷۲، ص ۲۰۶.

۴- التفسیر و المفسرون، محمد هادی معرفت، مشهد، دانشگاه رضوی، ج ۲، ص ۴۰۱.

۵- قرآن پژوهی، بهاء الدین خرمشاهی، تهران، نشر مشرق، ۱۳۷۲، ص ۱۸۸ ۱۹۰.

منابع شرح حال ابوالفتوح رازیدو تن از شاگردان ابوالفتوح، یعنی ابن شهر آشوب مازندرانی در معالم العلماء و منتجب الدین در فهرست خود، شرح حال او را نوشته اند. همچنین قاضی نور الله شوشتری در مجالس المؤمنین به شرح حال ابوالفتوح پرداخته است. نیز مرحوم محدث نوری در خاتمه مستدرک شرح حال ابوالفتوح را آورده است. محمد خان قزوینی در خاتمه الطبع چاپ اول تفسیر شرح حالی دراز دامن پرداخته و جنبه های مختلف تفسیر و مفسّر را باز نموده است. همچنین علامه شعرانی در مقدمه چاپ دوازده جلدی تفسیر به شرح حال نسبتاً مفصل از او پرداخته و مواردی از نظریات علامه قزوینی را به نقد کشیده است. آقای دکتر عسکر حقوقی هم موضوع رساله دکتری خود را ابوالفتوح رازی و تفسیر او قرار داده و علاوه بر آن در کتابی سه جلدی با عنوان تحقیق در تفسیر ابوالفتوح رازی به تفصیل به شرح حال ابوالفتوح و واکاوی تفسیر او پرداخته است. تعلیقات مرحوم محدث ارموی در تعلیقات نقض نیز در باز نمودن ابهاماتی از شرح حال ابوالفتوح اهمیت دارد. اما در این میان هنوز جای یک پژوهش همه جانبه درباره شیخ ابوالفتوح رازی و تفسیرش خالی است. در سالهای اخیر نیز چندین مقاله درباره شیخ ابوالفتوح رازی و تفسیر او نگاشته شده که بعضی از آنها حایز اهمیتند. از جمله مقاله «طبری و ابوالفتوح» نوشته دکتر محمد جعفر یاحقی، که در یادنامه طبری (تهران، وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی، ص ۳۱۹-۳۳۳) چاپ شد و مقاله «ترجمه آیات تفسیر طبری و تفسیر ابوالفتوح رازی» نوشته دکتر محمد مهدی ناصح که آن هم در یادنامه طبری (ص ۲۹۹-۳۱۷) چاپ شده است. دکتر آذرتاش آذرنوش نیز در کتاب گران ارج خود تاریخ ترجمه از عربی به فارسی، بخشی را به ترجمه ذیل آیات در تفسیر شیخ ابوالفتوح اختصاص داده است. مقاله جناب حجه الاسلام محمد حسن خزاعی ویراستار چاپ بیست جلدی روض الجنان با عنوان «دقت ابوالفتوح رازی در معانی واژه ها و مقایسه آنها با تبیان شیخ طوسی و مجمع البیان طبرسی»، که در مجله مشکات (س ۱۳۷۴، ش ۴۸، ص ۲۰۵-۲۱۶) چاپ شده هم قابل دقت و تأمل است.

چاپهای تفسیر روض الجنان ۱. پنج جلد، رحلی، ج ۱ و ۲ به تصحیح محمد کاظم صبوری طباطبائی تبریزی معروف به ملک الشعرا: ۱۳۲۳ ق؛ ج ۳ تا ۵ به تصحیح سید نصرالله تقوی با مقدمه (خاتمه الطبع) علامه قزوینی: ۱۳۱۳ ۱۳۱۵ ش. ۲. ده جلد، به اهتمام استاد مهدی الهی قمشه‌ای: ۱۳۲۰ ۱۳۲۲ ش. ۳. دوازده جلد به همراه یک جلد فرهنگ قرآن با عنوان نثر طوبی، با مقدمه و حواشی و تصحیح علامه ابوالحسن شعرانی با همکاری علی اکبر غفاری، ۱۳۴۷ ش. ۴. بیست جلد، به کوشش و تصحیح دکتر محمد جعفر یاحقی و دکتر محمد مهدی ناصح، چاپ بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی. بی شک بهترین چاپ این کتاب، همان چاپ بیست جلدی بنیاد پژوهشهای آستان قدس است؛ چرا که در تصحیح آن از نسخه های فراوانی استفاده کرده اند و چاپ نسبتاً قابل قبولی ارائه داده اند. گرچه هنوز تا رسیدن به یک متن نزدیک به قلم مؤلف و یک تصحیح انتقادی از این کتاب راه باقی است.

فصل اول: احوال و آثار علامه شعرانی

فصل اول: احوال و آثار علامه شعرانی: میرزا ابو الحسن شعرانی از عالمان وارسته و متقی و مخلص و پرتلاش، نویسنده ای توانا، مدرسی خستگی ناپذیر، بی اعتنا به زخارف دنیا، و عشق به خدا و دین سراسر وجودش را فرا گرفته بود. در حکمت، ریاضیات، نجوم و هیئت، ادبیات، تاریخ فقه و اصول و حدیث و تفسیر دستی توانا و سهمی وافر داشت و در همه یا بیشتر این رشته ها تدریس کرد و یا آثار قلمی بر جای نهاد و نکاتی نو آورد. افزون بر اینها به زبانهای فرانسه، عبری و ترکی مسلط بود و به زبان انگلیسی نیز آشنایی داشت. صفای باطن، طهارت روح، تواضع و بی آلاچی و بی ادعایی مزید بر اینها شده و از او انسانی نمونه ساخته بود. و از سوی دیگر منبع الطبع، قله سان، سخت کوش و بلند همت بود. امروزه در حوزه های علوم دینی کمتر کسی است که به اندازه او در ادبیات عربی دست داشته باشد تا چه رسد به ریاضیات و نجوم و... . موجز نویس و دارای قلمی سنگین بود و از تکرار مکررات و «تسوید مبیضات» بیزار بود. او خود در آغاز ترجمه و شرح تبصره المتعلمین علامه حلی گفته است: چنین گوید ابوالحسن بن محمد المدعو بالشعرانی (عفی عنه) که مدتی از عمر خویش که در فنون علوم دینی از معقول و منقول مصروف می گردید هنگام مطالعه کتب از تفاسیر و احادیث و اصول و فروع نکاتی لطیف به خاطر می رسید و در وقت ثبت می شد تا آنکه به توفیق خدا بسیاری از آنها به رسم تعلیق در حواشی بعضی کتب ضبط گردید... و مناسب دیدیم بعضی نکات فقهی نیز جایی فراهم گردد و تألیف مستقل را برای گنجاندن آن مناسب نیافتیم؛ چون در تألیف باید به استنساخ مطالب موجود و تکرار مکرر پرداخت. کتب موجود را نیز دیدم غالباً فروع بسیار دارد با مطالب غیر محتاج الیه و جزئیات و تفاسیل ملال آور که به کار خواص اهل فن می آید نه عامه مردم... اما ناچار حاشیه باید بر متنی معلق شود، ضمناً کتاب تبصره علامه را دیدم جامع همه ابواب فقه است و عمده احکام، بی زواید و فروعی که به کار نمی آید، مناسب دانستم که آن را به عبارت فصیح فارسی با حفظ اصطلاح فقها، ترجمه کنم... و اگر قیدی لازم بود بر آن افزایش و نکات منظور در آن آمیزم. و بدین گونه از تکرار مکررات و تطویل بلا-طائل پرهیز کرد و هم کتاب سودمندی مانند تبصره را به فارسی روان ترجمه کرد و هم نکات مورد نظر خویش را در آن گنجاند. او در پایان این اثر گوید: ... اگر اختیار با من بود اذن نمی دادم کسی مطالب این کتاب را برای نفع دنیا و تحصیل مال و جاه بخواند؛ چون دنیا اشرف از دین نیست و غایت هر عمل باید اشرف از عمل باشد و خدای ناکرده کسی که دین را برای دنیا آموزد، دنیا را اشرف از دین می داند. در اینجا به این تذکره تته آفرین ایشان گوش جان می سپاریم که فرمود: آخرین نصیحت آنکه علم بی تقوا و ورع را به چیزی نشمرند و سخن علمای دین را سست نگیرند و تعظیم آنان را چه مرده و چه زنده موجب مزید توفیق دانند. ... و من فرصت را اینجا غنیمت می شمرم و طلاب علوم دینی را که مانند خود من به کمال علم نرسیده اند بر حذر می دارم که هرگز سوءظن به بزرگان علمای دین نبرند که کمترین کیفر این عمل محرومیت از فیض علوم آنهاست. زهی شقاوت که کسی به بزرگان علمای دین بدبین باشد و سخنان آنان را به بی اعتنایی نگردد. اگر یکی از علما را بینی که بر کلام دیگری انگشتی نهد و خرده گیرد برای آن است که حقیقت را بیش از همه چیز دوست دارند و اگر کسی سهوی یا خطایی کرده است که باید بر کلامش نکته گرفت برای آن است که معصوم نبود و در مطلبی چنان که باید، دقت نکرد و زود بگذشت و آن سهو در کلامش ماند که اگر باز بار دیگر نظر می کرد اصلاح می فرمود. (۱) در سال ۱۳۷۲ مصادف با بیستمین سال خاموشی این بزرگمرد، نگارنده توفیق داشت با همکاری و همیاری بعضی دوستان و سروران چون حضرات آقایان حاج سید باقر خسروشاهی و حاج

شیخ رضا مختاری یادنامه ای برای گرامی داشت ایشان به عنوان ویژه نامه مجله نور علم (ش ۵۰ ۵۱) منتشر کند. البته در تجلیل از این عالم وارسته حق تقدم با جناب دکتر قوامی است که در سال ۱۳۴۸ به مناسبت چهلمین روز درگذشت ایشان جزوه ای با عنوان چهره درخشان منتشر کرد. و این نخستین شرح حال علامه شعرانی محسوب می شود. اخیراً نیز یادنامه ای با عنوان فرزانه ناشناخته به همت مؤسسه بوستان کتاب قم منتشر شده که گذشته از ویرایش ناقص و مغلوط بودن بعضی مقالات آن کاری بزرگ و قابل تقدیر است. درباره علامه شعرانی ناگفته ها بسیار است و مناسب است شرح حالی در خور و شامل همه ابعاد وجودی و آثار مکتوب ایشان سامان داده شود. اما برای خالی نبودن عریضه شرح حالی که دوست نویسنده و فاضل ما حضرت آقای حاج سید ابوالحسن مطلبی (دامت توفیقاته) برای یادنامه پیشگفته (ش ۵۱ ۵۲ مجله نور علم) تدوین کرد و در آنجا چاپ شده را با اندکی تصرف و تلخیص، در اینجا می آوریم.

۱- برگرفته از نور علم، ش ۵۰ ۵۱، سرمقاله به قلم آقای رضا مختاری.

تبارنامه‌آیه الله حاج میرزا ابوالحسن شعرانی فرزند مرحوم حاج شیخ محمد، فرزند مرحوم آخوند ملا غلامحسین، فرزند مرحوم مولی ابوالحسن مجتهد، فرزند ملا ابوالقاسم بن عبدالعزیز بن محمد باقر بن نعمت الله تهرانی و از نوادگان آخوند ملا فتح الله کاشانی صاحب تفسیر منهج الصادقین بودند و جد مادری ایشان مرحوم آقا میرزا ابراهیم نواب (طاب ثراه)، صاحب کتاب فیض الدموع و تألیفات دیگر بوده است.

زندگی و استادانآیه الله شعرانی به سال ۱۳۲۰ ق در تهران از دودمانی پاک، شریف و در مهد علم و فضیلت و تقوا زاده شد و از اوان کودکی به تحصیل دانش پرداخت، ابتدا قرآن و تجوید و زبان عربی را از پدر بزرگوار خویش آموخت، سپس به مدرسه فخریه، معروف به مدرسه خان مروی، در تهران راه یافت و شاطیبه را در قرائت و کتب متداول حوزوی را نزد علمای تهران فرا گرفت، آن گاه به قم عزیمت کرد و در سال ۱۳۴۶ هنگامی که والدشان وفات کرد، رهسپار نجف اشرف شد و در محضر درس محدث فاضل و متقی سید ابوتراب خوانساری شرکت کرد و در رشته های مختلف علمی مشاراً بالبنان گردید و سپس به تهران بازگشت و تا پایان عمر دست از اشتغال به تدریس، تحقیق، تألیف و تتبع برنداشت. مهم ترین اساتید علامه شعرانی در فقه و اصول و فلسفه و نجوم و رجال و حدیث عبارتند از: حکیم محقق میرزا محمود قمی متخلص به «رضوان» که استاد، بیشترین بهره های علمی را در علوم عقلی و فلسفی از ایشان برده اند؛ مرحوم میرزا طاهر تنکابنی، حاج شیخ عبدالنبی نوری، حکیم هیدجی، میرزا مهدی آشتیانی، سید ابوتراب خوانساری، حاج آقا بزرگ ساوجی، شیخ مسیح طالقانی، ادیب لواسانی، شیخ محمد رضا قمشه ای و میرزا علی اکبر یزدی. و علوم ریاضی از هیئت و نجوم و عمل به اسطرلاب و استخراج از زیج و غیر آن را نزد پدر خود و میرزا حبیب الله مشهور به ذوالفنون فرا گرفتند.

شاگردان آیه الله شعرانی در طول حیات پربار علمی خویش شاگردان بزرگی پرورید که هر کدام در پستهای دینی و علمی خود موقعیتی بسزا داشته و دارند و اکنون گرمی برخی از درسهای حوزه های علوم دینی مرهون دست پروردگان و شاگردان برجسته آن فقیه سعید است. در ذیل با پوزش از اینکه قادر به احصای تمامی شاگردان آن عالم فرزانه نیستیم نام تنی چند از آنان را به شمارش می آوریم. آیات و حجج اسلام و اساتید گرانقدر حضرات آقایان: مرحوم میرزا هاشم آملی (پیش از رفتن به نجف)، عبدالله جوادی آملی، سید محمد باقر حجتی، حسن حسن زاده آملی، محمد خوانساری، مرحوم سید حسن سادات ناصری، احمد سیّاح، سید عباس شجاعی، مرحوم عماد الدین شهرستانی، سید رضی شیرازی، مرحوم علی اکبر غفاری، قوامی واعظ، مهدی محقق، آقا کمال مرتضوی، سید محمد حسن مرتضوی، مرحوم سید حسن میرخانی، مرحوم محمد علی ناصح، مهدی نوائی، علی اکبر وحید.

گزاره ای از حیات علمیآیه الله شعرانی در مقدمه ترجمه نفس المهموم نگاشته اند: چون عهد شباب به تحصیل علوم و حفظ اصطلاحات و رسوم بگذشت و اقتداءً بأسلافی الصالحین من عهد صاحب منهج الصادقین از هر علمی بهره بگرفتم و از هر خرمی خوشه برداشتم، گاهی به مطالعه کتب ادب از عجم و عرب و زمانی به دراست اشارات و اسفار و زمانی به تتبع تفاسیر و اخبار، وقتی به تفسیر و تحشیه کتب فقه و اصول و گاهی به تعمق در مسائل ریاضی و معقول، تا آن عهد به سر آمد. لَقَدْ طُفْتُ فِي تِلْمِكِ الْمَعَاهِدِ كُلِّهَا وَسَيَّرْتُ طَرْفِي بَيْنَ تِلْكَ الْمَعَالِمِ سَالِيَانِ دَرَاذِ شَبِّ بَيِّدَارٍ وَ رُوزٍ دَرِ تَكَرَّرِ هِمِيشَةِ مَلَاظِمِ دِفَاتِرِ وَ كَرَارِيسِ وَ پِيوسته مرافق اقلام و قراطیس بودم. ناگهان سرش غیب در گوش این ندا داد که علم برای معرفت است و معرفت بذر عمل و طاعت؛ و طاعت بی اخلاص نشود و این همه میسر نگردد مگر به توفیق خدا و توسل به اولیا، مشغولی تا چند؟ علم چندان که بیشتر خوانی چون عمل در تو نیست نادانی (۱) نویسنده چهره درخشان گوید: یکی از علمای شیعه که خود در رشته های مختلف علمی، حوزه درسی دارد و دارای دقت نظر است حضرت آیه الله شعرانی را خواجه نصیر عصر معرفی می کرد و می گفت هیئت فلاماریون را از فرانسه به فارسی ترجمه کردند و برای جمعی در مدرسه عالی سپهسالار [مدرسه عالی شهید مطهری] که یکی از آنها خودم بودم درس می گفتند و این دانشمند اضافه می کند که در زمان مرحوم مدرّس (اعلی الله مقامه) سید حسن مدرّس دستور داد آیه الله شعرانی در مدرسه عالی سپهسالار ریاضی تدریس بفرمایند و نقل شد در مروی فلسفه تدریس می فرمودند. (۲) همو می افزاید: یکی از اساتید عالیقدر که اخیراً در دانشکده الهیات تدریس می کرد و بدرود حیات گفت به نگارنده گفت: آقای شعرانی قوی است که جملگی برآند. و نقل شد که در دوران عمر جز مقداری از آن را تا یک بعد از نیمه شب به مطالعه و تحقیق و نگارش می پرداختند چنان که خودشان هم به عبارت دیگر نگاشته اند و در این قسمت اخیر به خاطر بیماری آن مرحوم، مطالعات و زحمات نسبتاً کم شده بود ولی ادامه داشت و سعی داشتند در احیای معارف دین مقدّس اسلام و مذهب حقّه جعفری اثنا عشری به هیچ وجه کوتاهی ننموده و کمال جدّیت را بنمایند و در حدود سی سال در منزل و خارج از منزل، حوزه درس داشتند و سطوح را بتمامها خصوصاً جلدین کفایه الاصول مرحوم استاد المحققین حضرت آیه الله العظمی آخوند ملا- کاظم خراسانی را تدریس می فرمودند... و فقط اسفار اربعه صدرالمتألّهین شیرازی رحمه الله را شبها در منزل تدریس می نمودند و ممکن بود گاهی در اثر تقاضای طالبان فضیلت، درسی اضافه شود؛ زیرا تا آنجا که در خور استطاعت ایشان بود اگر برای استفاضه در رشته های مختلفه علمی و فنی که در آن تبحر داشتند به ایشان مراجعه می شد دست ردّ به سینه کسی نمی گذاشتند. (۳) به گفته صاحب چهره درخشان (ص ۱۱۱) اشتغالات علمی علامه شعرانی را پس از ادراک حوزه علمیه تهران، قم و نجف و بازگشت ایشان به تهران در سه محور می توان خلاصه کرد:

۱- ترجمه نفس المهموم، تهران، ۱۳۷۴ ق، کتابفروشی علمیه، مقدمه، ص ۲.

۲- چهره درخشان، ص ۱۰۹.

۳- همان، ص ۱۰.

الف) تبلیغایشان رهبری روحانی قلب پایتخت کشور شیعه یعنی امامت جماعت مسجد ملا ابوالحسن جدّشان معروف به مسجد حوض نزدیک بازار تهران را به عهده داشتند که خود مرحوم ملا ابوالحسن مجتهد تهرانی آن را از املاک شخصی خود نقشه برداشته و به طوری که نقل کردند ساخته است. در این مسجد اعتقادات و احکام و اخلاق و معارف دینی را خود ایشان و نیز گویندگان مذهبی برای مردم بیان می کردند و مرحوم شعرانی برای تجدید بنای مسجد خیلی زحمت کشیدند تا به صورت فعلی درآمد.

ب) تدریس آیه الله شعرانی به قدری مطالب عالی علمی را تنزل می دادند تا همگان بتوانند از مواهب دانش که خدا نصیب ایشان کرده بهره مند گردند و شاگردان آن عالم عالی قدر با مثالهایی که به خود استاد اختصاص داشت مطالب علمی را به خوبی درک می کردند و این نه تنها در حوزه های درسی بود بلکه درس تفسیر سیّاری شروع کرده بودند که جنبه تبلیغی نیز داشت و پس از نماز جماعت می آمدند و ایشان را از مسجد می بردند در آن جلسه سیّار که اهل فضل نیز شرکت داشتند. شبها افراد را پاسخ قاطع داده، با مثالهای مناسب بیان می کردند و راستی که استاد اگر از نظر شخصی، یک نفر ولی از حیث شخصیت و دیدگاه خرد هزاران بیش بود: از شمار دو چشم یک تن کموز شمار خرد هزاران بیش

ج) تألیف آنچه آیندگان دست مایه قضاوت درباره آگاهی و میزان دانش یک شخص قرار می دهند نوشته ها و اندیشه هایی است که از او بر جای مانده است و در مورد علامه شعرانی و در اهمیت آثار گرانسنگ قلمی ایشان به این کلام از استاد آیه الله حسن زاده آملی بسنده می کنیم که فرمودند: «آثار آیه الله شعرانی را باید در عداد کرامت به حساب آورد». آنچه در ذیل آمده فهرستی است از آن آثار جاویدان که عمده از کتاب چهره درخشان نقل می کنیم: ۱. اصطلاحات فلسفی (فلسفه اولی یا مابعد الطبیعه). تهران، کتابخانه و چاپخانه دانش، ۱۳۱۶، ۴۵ صفحه، رقعی، کتابی است مشتمل بر مهم ترین اقوال فلاسفه اروپا در الهیات و مجرد نفس و تطبیق اصطلاحات آن. ۲. تجوید قرآن مجید. تهران، کتابفروشی اسلامی، ۱۳۵۱، ۸۴ صفحه، جیبی. که یکی از بهترین و مفیدترین تجویدهاست که برای قرآن مجید نوشته شده است. (۱) ۳. تحقیق و تصحیح جامع الزّواہ که به امر حضرت آیه الله العظمی بروجردی (اعلی الله مقامه) پس از زحمات و دقت کامل استاد به زیور طبع آراسته گردید. ۴. ترجمه الامام علی صوت العداله الانسانیه با انتقاد از لغزشهای نویسنده آن. ۵. ترجمه رساله علوم و صناعات فارابی (ناتمام). ۶. ترجمه نفس المهموم مرحوم محدث متبحر حاج شیخ عباس قمی (اعلی الله مقامه) به نام دمع السیجوم که احاطه استاد را در طرز ترجمه و تحقیق در تاریخ نشان می دهد و در مقدمه خواندنی آن نوشته اند: «من این کتاب را برای ذخیره معادم نگاشتم». و در آن علم داشتن امام را به جریان شهادت در کربلا در پاورقی صفحه ۸۸ بیان می فرمایند. و خودشان نوشته اند: «چون دیدم بهترین کتاب است که در تاریخ کربلا تاکنون نوشته شده آن را ترجمه کردم». و اظهار نظرهای ایشان در این کتاب نشان می دهد که تنها در کتب استدلالی مقام علمی نشان داده نمی شود بلکه از چشمه علم در همه جا دانش می جوشد و عالم وقتی سکوت کند دریای عمیق و وقتی تکلم کند و یا قلم به دست بگیرد دریای موج است. ۷. ترجمه و شرح دعای عرفه امام حسین علیه السلام که با کتاب فیض الدموع مرحوم بدایع نگار چاپ شده است. ۸. ترجمه و شرح مفصل صحیفه کامله سجاده به فارسی که با پنجاه صفحه ملحقات چاپ شده است. ۹. ترجمه و شرح منظومه مرحوم حاجی سبزواری به فارسی (ناتمام). ۱۰. تصحیح کتاب ابی الجعد یا مسند الرضا یا صحیفه الرضا علیه السلام به روایت شیخ طبرسی؛ این کتاب همراه با نثر اللثالی و طب الأئمه به امر آیه الله العظمی بروجردی رحمه الله، در سال ۱۳۷۷ ق به چاپ رسید. ۱۱. تصحیح و حواشی مفید بر تفسیر صافی در ۲ جلد. ۱۲. تعلیقات عالمانه بر شرح اصول کافی ملا صالح مازندرانی در ۱۲ جلد. ۱۳. تعلیقات بر وسائل الشیعه از جلد شانزدهم تا بیستم. ۱۴. تعلیقات و حواشی و مقدمه بر تفسیر کبیر منهج الصادقین اثر ملا فتح الله کاشانی در ۱۰ جلد. فارسی. ۱۵. تعلیق و حواشی کتاب وافی مرحوم فیض کاشانی در سه جلد. ۱۶. تعلیقاتی بر زیج بهادری که البته تعلیقات آن اندک است اما شاگرد برجسته و وارسته ایشان حضرت استاد آیه الله حسن زاده آملی یک دوره کامل آن را شرح کرده

اند. ۱۷. تعلیقات بر کتاب محمد پیامبر و سیاستمدار تألیف مونت گومری وات. ۱۸. تعلیقه و مستدرک تشریح الافلاک در اشاره به هیئت جدید موافق با زیج هندی. تهران، اسلامی، ۱۳۷۸ ق، ۲۸ + ۳ صفحه. ۱۹. تصحیح جلد اول و سوم نفائس الفنون و عرائس العیون با مقدمه و حاشیه. ۲۰. حاشیه رسائل شیخ اعظم انصاری (علیه الرحمه) به فارسی. ۲۱. چند کتاب مستقل فقهی به فارسی درباره طهارت، صلات، اطعمه، و دیات. ۲۲. حاشیه بر ارشاد القلوب دیلمی؛ این کتاب پیش تر یکی از متون درسی حوزه در فن اخلاق به شمار می رفت؛ از این رو مرحوم شعرانی آن را احیا و تصحیح کرد و بر آن حواشی سودمندی نگاشت. ۲۳. حاشیه بر مجمع البیان در ده جلد با تصحیح و اعراب اشعار و توضیح آنها. ۲۴. حاشیه کبیره بر قواعد. ۲۵. راه سعادت (اثبات نبوت خاتم الانبیا و حقانیت دین اسلام)، تهران، کتابفروشی صدوق، ۱۳۹۱ ق، ۳۰۰ ص، رقعی. این کتاب در ردّ شبهات معاندین دین و مخصوصاً یهود و نصارا است و در آن تسلط استاد به زبان عبری نشان داده می شود. در مقدمه این کتاب آمده است: علمای ما پیش از این هم کتب بسیار تألیف کرده اند مانند مفتاح النبوه همدانی و سیف الامه فاضل نراقی و اظهار الحق علامه هندی و نصره الدین حاجی کریم خان کرمانی و منقول الرضا فی رد الیهود تألیف میرزا محمد رضا که از احبار یهود بود و اسلام آورد، و انیس الاعلام از فخر الاسلام که او نیز از کشیشان نصارا بود و به دین اسلام درآمد و کتب دیگر که ذکر آنها موجب تطویل است. اما مردم عهد ما را همت مطالعه کتابهای بزرگ و طولانی نیست و نسخ و تجدید طبع آنها غالباً دشوار است و مردم غالباً با عبارات ساده و مختصر مأنوس ترند و از کتب طولانی و عبارات مغلق ملول می شوند، لذا من مهمات مباحث آن کتب را برگزیده با مطالب بسیار دیگر در این مختصر آوردم و در هر باب به یکی دو مطلب قناعت کردم تا ملال نیاورده و خواننده بدان رغبت کند و آن را راه سعادت نامیدم، نفع الله به و بأمثاله. ۲۶. رساله در شرح شکوک الصلاه من العروه الوثقی. ۲۷. رساله ای در درایه. (۲) ۲۸. رساله ای در اعتقادات، مانند اعتقادات صدوق و مفصل تر از آنکه در ابتدای شرح اصول کافی چاپ شده است. ۲۹. شرح تبصره علامه حلّی (اعلی الله مقامه) که متن فقهی مستقل، عالی و با دیدی جدید و نو از نظر مسائل روز به فارسی است در دو جلد. ۳۰. شرح تجرید در علم کلام به فارسی که شرح الشرح است و بیان دو عالم بزرگ خواجه نصیرالدین طوسی و شاگرد عالیقدرش علامه علی الاطلاق (قدّس سرهما). ۳۱. شرح کفایه در اصول بر طریقه قال اقول که با عبارات واضح و روشن بر تفسیر مقاصد آن اکتفا شده است. ۳۲. فقه فارسی مختصر که به صورت تعلیمات دینی منتشر شده است. ۳۳. کتاب المدخل الی عذب المنهل در اصول که اخیراً به همت آیه الله استادی چاپ شده است. ۳۴. کتابی در تراجم (چاپ نشده). ۳۵. چاپ متجاوز از ۶۰ نوع قرآن به قطعهای مختلف که با دقت نظر استاد در خود آیات و ترجمه آنها و تصحیح و اعراب گذاری و رسم الخط طبق منابع معتبر. ۳۶. مقدمه بر کتاب وقایع السنین والاعوام مرحوم سید عبدالحسین خاتون آبادی، تهران، اسلامی، ۱۳۵۲. ۳۷. مقدمه و تصحیح منتخب التواریخ مرحوم ملا- هاشم خراسانی. ۳۸. مقدمه و تصحیح و تحقیق کشف الغمه و شرح حال مؤلف آن علی بن عیسی اربلی. ۳۹. مقدمه و تصحیح و تعلیقات بر روضه الشهداء تألیف ملا حسین واعظ کاشفی، چ ۴، تهران، اسلامی، ۱۳۷۱، ۴۴۰ صفحه. ۴۰. مقدمه و حواشی محققانه بر اسرار الحکم مرحوم حاج ملا هادی سبزواری در یک جلد (تهران، ۱۳۸۰ ق، کتابفروشی اسلامی). ۴۱. مقدمه و حواشی و تصحیح تفسیر ابوالفتوح که استاد دامن همت به کمر زدند و در این تفسیر کلمه ای غیر مفهوم از نثر و نظم، عربی، فارسی، آیه، روایت و آنچه در تفسیر بود باقی نگذاشتند مگر اینکه اشکال آن را برطرف کرده و در ۱۲ جلد طبع و نشر گردید. ۴۲. مناسک حج مشتمل بر واجبات حج تمتع و عمره و اقسام حج که با حواشی ۹ نفر از مراجع تقلید چاپ و منتشر شد. ۴۳. نثر طوبی یا دائره المعارف لغات قرآن مجید به ترتیب حروف تهجی که جامع و بی نظیر است و چنین خدمتی سابقه نداشته است. دو جلد در یک مجلد، ج ۱، ۳۵۸ ص؛ ج ۲، ۶۰۴ ص. وزیر. تهران، کتابفروشی اسلامی. ۴۴. هیئت فلاماریون

که از فرانسه به فارسی ترجمه کرده اند و احاطه استاد را به زبان علمی فرانسه نشان می دهد.

مؤلفات شیخ ابوالفتوح رازیمعروف ترین مؤلفات شیخ ابوالفتوح رازی همین تفسیر شریف است و نام آنروح الجنان و روح الجنان است؛ یعنی نسیم خوش بهشت و جان دل. و چون بی شکل و اعراب نویسیم دو کلمه مشابه باشند و در آن توهم تکرار رود و این جناسی شیرین و صنعتی دل نشین است از صنایع بدیع که آن مرد ادیب و باذوق چنین نام عجیب برای این تفسیر عجیب برگزیده است و سلیقه به کار برده نظیر آنکه تألیفی دیگر کرده است در شرح شهاب الأخبار به نام روح الأحباب و روح الألباب یعنی خوشی و آسایش دوستان و جان خردها. و رَوْح اوّل در نام هر دو کتاب به فتح «راء» است و سکون «واو»، هم به معنای آسایش آمده است و هم به معنای باد نرم و روح. دوم به ضمّ «راء» به معنای جان است و جنان اوّل به کسر «جیم» جمع «جَنّه» و جنان دوم به فتح «جیم» به معنای دل. و به تصرف بعض ناسخان نام تفسیر در بعض کتب تصحیف شده و روض الجنان نوشتند، چون از لطف این جناس بی خبر بودند و روح الجنان را تکرار پنداشتند و این گونه تصحیف از ناسخان بسیار اتفاق افتد که کلمه غیر مأنوس را به کلمه مأنوس تبدیل می کنند و از تکرار کلمه هر چند لازم باشد احتراز می جویند و من خود از مکتوبات خویش بسیار دیده ام. و در رجال ابوعلی مسمی به منتهی المقال در نام حسین بن علی بن محمد آن را روض الجنان و روح الجنان آورده است به نقل از فهرست شیخ منتجب الدین (۳) و در باب کُنی چون ذکر ابوالفتوح کرده روح الجنان و روح الجنان به نقل از معالم العلماء ابن شهر آشوب، (۴) و در امل الآمل هم چنین به نقل از دو کتاب، (۵) و صحیح همان است که در معالم العلماء گفته است و در فهرست شیخ منتجب الدین تصحیف راه یافته؛ چنان که در بعضی نسخ آن اصلاً کلمه روح الجنان را حذف کرده و به روض الجنان اکتفا کردند و مقصود کاتب این بوده که لفظ جنان تکرار نشود، و وظیفه اهل حدیث آن است که هر چه بینند مطابق همان نقل کنند و وظیفه اهل نظر و اجتهاد آن است که بهمقتضای قواعد تعادل و تراجیح آنکه به نظرشان اقوی و اولی است انتخاب نمایند. و از آنچه گفتیم سرّ آنکه در بعض کتب معاصرین نام این تفسیر را روض الجنان نوشتند معلوم شد دیگر از تألیفات شیخ ابوالفتوح چنان که اشاره کردیم شرح شهاب است و شهاب خود تألیف قاضی ابی عبدالله محمد بن سلامه بن جعفر بن علی بن حکمون قضاعی مغربی متوفی به سال ۴۵۴ است، مشتمل بر کلمات قصار حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و آن را جماعتی از عامّه و خاصّه شرح کردند و این مرد از شیعه اسماعیلیه و به عهد فاطمین، قاضی مصر بود و ظاهراً شرح شیخ ابوالفتوح به زبان عربی است؛ چون اصل در کتبی که شیخ منتجب الدین و ابن شهر آشوب نسبت به علما می دهند، آن است که به زبان عرب باشد مگر به خلاف آن تصریح کنند. بعضی گویند: شیخ را تفسیری است به زبان عربی در بیست مجلد و خود مؤلف در آغاز تفسیر فارسی خود وعده تفسیری داده است به زبان عرب، اما گویا بدان موفق نگشته و این وعده را نتوانست به انجام رساند و دو شاگردش شیخ منتجب الدین و ابن شهر آشوب اشارتی بدان نکرده اند و ظاهراً همان وعده مؤلف سبب اشتباه شده است. در روضات الجنات از صاحب قول ریاض تألیف کتابی به نام حسنیه کنیزک حضرت امام جعفر صادق علیه السلام و کتاب یوحنا ی مسیحی به وی نسبت می دهد و هیچ یک از این دو را دو شاگرد وی نام نبردند. کتاب حسنیه با کتاب حلیه المتقین مرحوم مجلسی (علیه الرحمه) به طبع رسیده است و آن قصه کنیزکی است که در مجلس هارون با علمای عصر خود در چند علم بحث کرد و بر همه غالب آمد و در کتاب الف لیل [و لیل] شبیه آن قصه هست و کتاب یوحنا را فعلاً در دست ندارم و اما به خاطر هست که قصه نصرانی یوحنا نام دیده ام به زبان عربی و او مسلمان شده بود، خواست یکی از چهار مذهب اهل اسلام را انتخاب کند و با علمای هر یک به مباحثه پرداخت و در هر مذهب عیبی یافت، هیچ یک را نپسندید تا عالم شیعی را ملاقات کرد و تقریر مذهب از او

خواست، او مذهب خود بگفت نصرانی مذهب شیعه را از آن عیوب مبرا دید و اختیار کرد. نظیر آن کتابی دیگر به سید بن طاووس نسبت می دهند که نصرانی به نام عبدالحمود مسلمان شده بود همان اتفاق برای او افتاد. این گونه قصه های منحول برای بیان مذاهب و احتجاج بر صحت آن از قدیم معمول بود. در زمان ائمه ما علیهم السلام مردی به نام ابان بن ابی عیاش کتابی تألیف کرده است از زبان سلیم بن قیس هلالی یکی از اصحاب امیرالمؤمنین علیه السلام که با بسیاری از صحابه رسول صلی الله علیه و آله ملاقات کرد و از آنها چیزها پرسید و خبرها شنید و در ضمن ادله ای بر معتقدات شیعه در آن گنجانیده است. و در عهد ما یکی از علمای عراق موسوم به شیخ جواد بلاغی رحمه الله کتابی تألیف کرده است به نام الرحله المدرسیه و قصه مباحثه مسلمان و نصرانی است در مسائل دین از قول یکی سخنی می آورد و دیگری جواب می دهد. و کتاب دیگری به نام گفتار خوش یارقلی از دیگری. و این گونه قصص را در عهد ما رمان دینی می گویند. به هر حال، نسبت کتاب حسنیه و یوحنا به مؤلف مشکوک است.

-
- ۱- رساله شماره یک و دو در شماره ۵۰ ۵۱ مجله نور علم و نیز در کتاب فرزانه ناشناخته باز چاپ شده است.
 - ۲- این رساله برای نخستین بار در شماره ۵۱ ۵۲ مجله نور علم چاپ و نیز در کتاب فرزانه ناشناخته باز چاپ شده است.
 - ۳- منتهی المقال، ج ۳، ص ۶۳، ش ۹۰۸.
 - ۴- منتهی المقال، ج ۷، ص ۲۲۲، ش ۳۷۱۱.
 - ۵- امل الآمل، ج ۲، ص ۹۹، ش ۲۷۱؛ ج ۲، ص ۳۵۶، ش ۱۱۱۱.

در اصطلاحات خاص مؤلف و عصر او مؤلف رحمه الله را در این کتاب اصطلاحات خاص است که در عصر او میان مردم متداول بود و مردم عصر ما بدان انس ندارند و پیش از شروع در مطالعه بهتر است بدان توجه کنند. از جمله جمع مخاطب را به صورت مفرد آورده است. ما در این زمان چون با یک تن خطاب کنیم، گوئیم: رفتی و چون با گروهی خطاب کنیم، گوئیم: رفتید. همچنین گفتی و گفتید، زدی و زدید و مؤلف در بسیاری مواضع در خطاب با جمع به جای گفتید، گفتی و به جای رفتید، رفتی می گوید و آیات قرآن را هم چنین ترجمه می کند؛ مثلاً «وَأَنْتُمْ تَعْمَلُونَ»: و شما می دانی «وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ» (۱): و اگر می باشی در شک «فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا» و «لَمْ تَفْعَلُوا» (۲): اگر نکنی و خود نکنی و غیر ذلک. دیگر فعل ماضی متکلم مع الغیر در زبان فارسی مانند رفتیم و گفتیم و کردیم و در کتاب تفسیر شیخ ابوالفتح رحمه الله و بعض کتب دیگر قدیم به صورت رفتمانی و گفتمانی و کردمانی آمده است و این صیغه بیشتر در شرط استعمال می شود و نظیر آن هنوز در قم و کرمانشاه و بعض شهرهای دیگر در زبان عامه مستعمل است الا آنکه گویند: رفتیمان و گفتیمان و حرف «یا» در آخر آن نیاورند. یکی از اصطلاحات خاص این کتاب «انزله کردن» است به جای نازل کردن و وحی و فرود آمدن کتاب آسمانی، چنان که فرماید: خدای تعالی فلان آیه انزله کرد و فلان سوره یا تورات را بر موسی علیه السلام انزله کرد و هکذا. دیگر آنکه ما همیشه کلمه میان را با حرف «در» استعمال می کنیم و در این تفسیر و بسیاری از کتب قدیم با کلمه «از» استعمال کرده اند: مثل از میان زمین و آسمان پانصد سال راه است. «ب» و «با» برای سیوروت، یعنی بیان حالت دوم در زمان ما مستعمل نیست و در عهد مؤلف بود، ما گوئیم: پادشاه فلان را حاکم کرد، و در تفسیر گوید: «او را به حاکم کرد» و در مسخ بنی اسرائیل به صورت بوزینه فرماید: «با کپی کرد ایشان را» و کپی بوزینه است و ما در مثل این گوئیم: کپی کرد یا بوزینه کرد و حرف «با» را نیاوریم و گفت: «کوه صفا را بارز کند» الی غیر ذلک. مؤلف فعل مجهول عربی را بیش تر به صورت فعل منسوب به جماعت مجهول ترجمه می کند، مثل ضَرِبَ (زده شد) می گوید: زدند و قَتَلَ (کشتند) و قِیلَ (گویند) «إِذَا قِیلَ لَهُمْ آمِنُوا»: (چون گویند ایشان را بگریید) و گاه به صورت مجهول ترجمه کرده است؛ مانند «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»: (مهیا شده برای کافران). حرف «را» که در زمان ما خاص مفعول به است، در کتب پیشین مانند این تفسیر پس از مفعول له نیز می آورند؛ مثلاً ما می گوئیم: «زید را گفتم» و «کتاب را خواندم» و آنها می گفتند «زدم تأدیب را» یعنی برای تأدیب و در گلستان در هر دو معنا آمده است. گوید: دولت جاوید یافت هر که نکونام زیست کز عقبش ذکر خیر زنده کند نام را (۳) «نام را» در این بیت مفعول به است. و گوید: حکمت محض است اگر لطف جهان آفرین خاص کند بنده ای مصلحت عام را ۴ یعنی برای مصلحت عام و مفعول له است. و به جای «لام» حرف جر در عربی استعمال کنند: پشت دو تای فلک راست شد از خرمیتا چو تو فرزند زاد مادر ایام را ۵ یعنی زاده شد برای مادر ایام. و در ترجمه «إِنَّا لِلَّهِ» فرماید: «ما خدا را ایم». و گاه با حرف «را» کلمه «برای» نیز آورند و بین آن دو جمع کنند و در این تفسیر گوید: «حمل بر عموم کردن اولی تر بود برای کثرت فایده را» (ج ۱، صفحه ۳۸۸) و پس از مستثنی هم استعمال شده است (ج ۱، صفحه ۳۹۶) «همه خلائق بشنوند مگر جن و انس را». نهاد به معنای وضع چنان که گوید: این جمله بر نهاد استفهام است؛ یعنی به وضع استفهام و به معنای پرسش. مثلاً گوید: «شاید تو این کار کرده باشی»؛ یعنی آیا تو کرده ای بر نهاد استفهام. دیگر از اصطلاحات قدیم حذف «نون» مصدر است و در عصر ما کمتر استعمال می شود؛ مانند کرد و خورد؛ یعنی کار کردن و خوردن و آمد و شد؛ یعنی آمدن و رفتن؛ اما در آن عصر بیش تر بود؛ مانند آنکه شاعری گوید: چون توانستم ندانستم چه سود چونکه دانستم توانستم نبود یعنی توانستم نبود و مؤلف گوید: «از

جمله یاد کرد من شما را به رحمت آن است که» (ج ۱، صفحه ۳۷۱) یعنی از جمله یاد کردن من، و گاه باشد که «دال» رانیز حذف کنند؛ چنان که سعدی گوید: خور و خواب و خشم و شهوتشغب است و جهل و ظلمتو این سماعی است، همه جا نتوان گفت؛ مثلاً «کر» به جای کردن صحیح نیست، گرچه خور به جای خوردن صحیح است. چند در غیر معنای استفهامی، یعنی اندازه و مقدار مثلاً- هم چند، یعنی هم اندازه و دو چند فلان یعنی دو برابر آن، «باع دو چندارش است»، یعنی دو برابر آن است. کلمه ابن را که به معنای پسر است بسیار از میان دو اسم می افکنند؛ مثلاً مؤلف به جای محمد بن مسلم گوید: محمد مسلم و به جای سعید بن جبیر، سعید جبیر و به جای سفیان بن عیینه، سفیان عیینه و این استعمال در عصر ما هم میان عاقله مردم رایج است گرچه در کتابت کمتر آورند. «إما» و «أو» دو حرف است در عربی برای تردید و گویند: إِمَّاذا و إِمَّاذاك، یا این و یا آن، هم چنین إِمَّا تأتینی أو آتیک (یا تو نزد من آی یا من نزد تو آیم) و مؤلف رحمه الله این دو حرف را در جمله فارسی بسیار به کار برده است. إنما یعنی این است و جز این نیست یا همین است و بس. سواء یعنی مساوی است. «سواء اگر به یتیش سوگند باشد و اگر نباشد»، یعنی مساوی است حکم آنچه یت سوگند کند و چه یت نکند. عند به معنای نزد چنان که گوید: «عند آن موسی علیه السلام گفت»، یعنی در آن وقت. أحسب یعنی گمان دارم و معتقدم (ج ۱، ص ۳۴۰) أحسب که چنین است، یعنی فرض کردیم که چنین است شما را چه سود؟ دیگر از استعمالات این کتاب «دلیل می کند» به معنای دلالت می کند. «مادام» به معنای همیشه. خوار به معنای آسان و این کلمه در بعض نواحی عراق عجم نیز استعمال می شود. ها گرفتن به معنای گرفتن در بسیاری از روستاها مستعمل است. بجاردن: آماده کردن. دشخوار: دشوار. بیران: ویران. بر سری: به علاوه. و امثال آنکه إن شاءالله در محل خود شرح خواهیم داد. دیگر باز بر سر فعل علامت تکرار و عود مثل «زنانتان شوهر باز کردند»، یعنی شوهر تازه کردند و «باز جای بنهند»؛ یعنی بار دیگر در همان جای بگذارند و لغات بسیاری به کار رفته که ما در ذیل هر صفحه معنای آن را نوشته ایم و چون کمتر مکرر می شود ذکر آن در مقدمه لازم نیست.

۱- بقره (۲): ۲۳.

۲- بقره (۲): ۲۴.

۳- گلستان سعدی، ص ۵۵، دیباجه کتاب.

برخی از فضایل نفسانیصفحات محدود این مقال گنجایش ترسیم سیمای اخلاقی مرحوم علامه شعرانی را ندارد و اطلاعات ما در این خصوص نیز چون بخشهای دیگر اندک و ناقص است؛ اما توصیه های اخلاقی آن عالم فرزانه به طلاب علوم دینی گواه است که آن بزرگوار راهی را که فراروی طلاب نهاده، خود آن را طی کرده است؛ چون سخنی که از دل برآید بر دل نشیند و آنچه در پی می آید تنها گوشه هایی از «جاریهای اعماق» وجودی آن عالم سترگ است:

الف) زهدعلاّمه شعرانی با اینکه از نظر علمی مقامی رفیع داشت و با آن همه تألیف و تتبع و فعالیت های علمی شخصیتی بسیار آزاده و رهیده از قیود و شؤون ساختگی برخی از همردیفان خود بود و با سادگی و بی پیرایگی تمام که یکی از نشانه های آن گیوه ای بود که همواره به پا داشت در نهایت زهد و تنگدستی و بی اعتنایی به اعتبارات دنیایی و به دور از بازار مرید و مرادی، روزگار پر برکت خود را در گوشه ای از شهر بزرگ تهران به سر می آورد. و بالاخره به گفته آیه الله سید رضی شیرازی «زندگی ایشان از راه حقوق بازنشستگی و تأسیس یک کتابفروشی اداره می شد». (۱)

ب) احتیاط و میانه رویاستاد علی اکبر غفاری، یکی از شاگردان مرحوم شعرانی در این باره می گوید: از نظر اخلاقی آنچه از آقای شعرانی در نظرم هست، مردی بود خیلی محتاط؛ در تصرف یک پولی یا مالی ولو کتابی که به ایشان می دادند؛ یادم می آید آقای محدث ارموی که روزی صحبت آقای شعرانی پیش آمد می گفت مرد بزرگواری است، واقعاً متقی است، از جهت اینکه من یک مقدار از این کتاب نقض را به اداره اوقاف فروخته بودم و چون آقای شعرانی در آنجا نظارتی داشت فکر می کردم که حتماً یک جلدش را به آقای شعرانی داده اند. بعد از چند ماه در مجلسی از آقای شعرانی سؤال کردم شما کتاب نقض را دیدید؟ اشکالی، عیبی به نظرتان نرسید؟ گفت: من نگرفتم، کتاب نقض ندارم. گفتم: مگر در اداره به شما ندادند؟ گفت: من مال آنجا را تصرف نمی کنم چون آنها حقوق به اصطلاح موقوف علیهم را رعایت نمی کنند، وقف نامه و این حرفها را اینها سرشان نمی شود. من به هیچ مالی از آنجا دست نمی زنم، مرحوم ارموی گفت: من خودم کتاب نقض را برای ایشان فرستادم. من (آقای غفاری) خودم یادم می آید گاه وقتی می خواستم به ایشان سهمی بدهم خیلی مختصر بود ایشان می گفت: به چه مناسبت به من سهم می دهی؟ مناسبتش را معین کن؛ اگر سهم است من بدانم باید چکار بکنم یعنی تصرف نمی کرد، عموماً متکی بود به اینکه خودش کار کند و از درآمد خودش استفاده کند این احتیاطهایش بود که هم اساتیدم که با ایشان معاشرت و رفت و آمد داشتند نقل می کردند و هم خودم می دیدم. خیلی مقتصدانه رفتار می کرد، بی مهابا کتاب نمی خرید....

ج) آزاد اندیشی یکی از عوامل توفیق و پیشرفت مرحوم علامه شعرانی آزاد اندیشی او و پرهیز از جمود فکری بود. او هر کتابی که در دسترسش قرار می گرفت و احساس می کرد از مایه ای برخوردار است مطالعه می کرد و به مذهب نویسنده آن کاری نداشت و چون میزان شناخت حق و باطل در دستش بود امور علمی و محکم آن را می پذیرفت و باقی را به کنار می نهاد. وی حتی برای آگاهی از نظریات علمای دیگر ادیان دو زبان عبری و فرانسوی را به نیکی فرا گرفت و همه رشته های علوم را در حد خود به طرز شایسته آموخت و از همه آنها در جهت ترویج و تبیین معارف قرآن و اهل بیت پیغمبر علیهم السلام بهره جست. به یک رشته خاص وابستگی و سرسپردگی نداشت، آنچنان نبود که نسبت به یک شاخه از علوم همچون حکمت یا ریاضی یا طب تعصبی دردآلود پیدا کند و آن را تنها ملاک حق و باطل قرار دهد. او راه را یافته بود و وسیله سنجش حق و ناحق را نیز در دست داشت و می دانست که بی شبهه ترین و بی شائبه ترین طریق به سوی کمال هستی همانا گام زدن در رهگذر معارف ائمه اطهار علیهم السلام است.

د) ژرف نگریبخشی از توفیقات علامه شعرانی را می توان رهین ژرف نگری او دانست. وی از کنار مطالب به سادگی نمی گذشت، تا در بطن یک مسأله به کاوش نمی پرداخت و آن را با شواهد و قرائن بررسی نمی کرد آرام نمی گرفت، این سماجتِ پسندیده علمی باعث شده بود تا ظرایف و نکات ارزنده ای را از لابه لای تاریخ و حدیث و قرآن و دیگر رشته ها بیرون کشد. در تمامی حاشیه هایی که بر کتب زده یا تألیفاتی که از خود به جای نهاده این دقایق پرمایه را می توان مشاهده کرد؛ به عنوان نمونه زمانی که به ترجمه کتاب نفس المهموم مرحوم محدث قمی اهتمام می ورزد، وقتی به اختلاف روایات در مورد روز واقعه عاشورا مبنی بر اینکه دوشنبه بوده یا جمعه بر می خورد خود به حساب می نشیند و با استفاده از زیج ها روز دوشنبه را برمی گزیند. (۱)

ه) نبوغ فکرینبوغ و قوت فکر علامه شعرانی چنان بود که خود برخی از آلات ریاضی و نجوم را اختراع کرد، حضرت استاد آیه الله حسن زاده آملی در این باره می نویسد: یکی از آلات ریاضی برای تعیین سمت قبله به طرزی بدیع و مبتنی بر قواعد ریاضی نجومی صنعتی است که مرحوم استاد آیه الله علامه ذوالفنون حاج میرزا ابوالحسن شعرانی (رفع الله تعالی درجاته) اختراع نموده است. از این صحیفه قبله یابی فقط خواص، که آشنای به فن هستند، می توانند استفاده کنند. در اختراع آن حدت نظر و قوت فکر به کار برده است آنچنان که موجب شگفتی ارباب فن است. خود آن صحیفه منحصر به فرد و معمول و مصنوع دست مبارک آن جناب در نزد راقم محفوظ است، و چنین در نظر دارم که در شرح آلات مذکور تصنیفی تدوین کنم، اگر توفیق این امر خطیر را یافتم شرح این صحیفه و بیان ترسیم و نحوه اختراع و دستور اعمال آن نیز به تفصیل بیان خواهد شد، هو الموفق المؤید. (۲)

۱- رک: ترجمه نفس المهموم، ص ۲۰۲ ۲۰۳ (پانوشت).

۲- هزار و یک نکته، استاد حسن حسن زاده آملی (تهران، ۱۳۶۴، نشر فرهنگی رجاء)، ج ۱، ص ۴۶۶.

و) طبع شعر علامه شعرانی از ذوق ادبی و قوه شاعری نیز بهره ای وافر داشت و هر گاه از رویدادهای زمانه دلش به درد می آمد غم خود را در کالبد شعر فرو می ریخت تا اثر آن را از دل بزدايد. در این باره، گفتاری از استاد آیه الله حسن زاده آملی را نقل می کنیم: وقتی برسیم به گفته هایش نظماً و نثراً گرچه از اشعار ایشان چیزی به چاپ نرسیده است، در هیچ کتابی از اشعارش چیزی ننوشته است به اشعارش که رجوع می کنیم. و به غیر اشعارش در نوشته های دیگرش نگاه می کنیم می بینیم آن جناب تا چه اندازه از اوضاع و احوال زمانش ناله می کند و با چه بیاناتی از زمان خودش، که چقدر در شکنجه و رنج بودند و چه چیزها می دیدند و نمی توانستند که منکرات را برتابند اینها اولیایی بودند، بزرگانی بودند، بندگان خدا را می دیدند که آن نهالها به سوی تباهی می روند، رنج می بردند، نمی توانستند جلوگیری کنند. گاهگاهی از روی آن سوز و گداز ایمانی و روحانی به گفتن اشعار، خودشان را تسلی می دادند. مثلاً در یک قصیده ای که به استقبال از شاه نعمت الله ولی سروده است در آنجا گفتارش را تا بدین عبارت می کشاند: بر سر کار مملکت یک مشتجاهل نابکار می بینم از سلیمان به باد خواهد رفتملک، من آشکار می بینم مست از باده غرور و فریب همه را در خمار می بینم مادران را تمام چون لاله با دل داغدار می بینم شاهد و شیخ و منعم و درویش مستمند و فقار می بینم خلق را گرچه نیست راه امید باز امیدوار می بینم گر شود کار این جهان اصلاح از خداوندگار می بینم هرچه هست از خداست جز او را بنده اسباب کار می بینم گرچه شعرانی آتشین طبع است سخنش آبدار می بینم و چند قصیده و غزل و قصایدی در مدح حضرت صدیقه طاهره علیهاالسلام، در مدح حضرت خاتم انبیا و همچنین راجع به غدیر خم و قصائد و غزلیات دیگری دارد که هیچ یک از آنها به طبع نرسیده است. مسمطی هم دارد درباره غدیر خم اما از خودشان چیزی نمی فرمودند که من طبع شعر و شاعری دارم (رضوان الله تعالی علیه). غرضم این است که در بسیاری از جاها نظماً و نثراً از زمان خودش و مردم زمانش و تبه کاری هایی که در آن روزگار می شد و گروهی دین خدا و اهل الله را به بازی گرفته بودند شکایت کرده و به قلم آورده است که موارد شاهد در این باره بسیار داریم.

روش تفسیر شیخ ابوالفتوح رحمه الله تفسیر شیخ ابوالفتوح رازی (علیه الرحمه) از جهت فصاحت لفظ و لطف عبارت بر همه تفاسیر فارسی شیعه رجحان دارد با این که مؤلف اصلاً نژاد عرب است؛ چون خاندان او سالیان دراز در بلاد عجم زیسته و او خود در ادب زبان فارسی از نظم و نثر تبحر کامل داشت، کتاب او از بزرگ ترین نمونه های نثر فصیح فارسی است و آن لطف تحریر و عذوبت بیان که در آن است در تفاسیر دیگر نیست و اگر عبارت او برای مردم زمان ما اندکی غیرمأنوس باشد، به اندک ممارست مأنوس می گردد، چنان که نثر و نظم آن عهد حتی اشعار فردوسی برای آنها که ممارست ندارند چندان دل پذیر نیست. در ادب و بیان و صرف و نحو و لغت و امثال آن غایت جهد به کار برده و منتهای تحقیق به عمل آورده است و هیچ جهت فروگذار نکرده آن اندازه شواهد از اشعار عرب و امثال که برای بیان لغات و قواعد عربیت آورده در هیچ یک از تفاسیر مانند کشاف و تفسیر طبری نیآورده اند. البته احتیاج مفسر به عربیت بیش از سایر علوم است و فهم قرآن بیش از همه چیز توقف بر مهارت در ادب دارد و برای فهم قرآن بود که صرف و نحو و لغت و سایر علوم عربیت پدید آمد و مدون گشت؛ چنان که علوم ادبی در هیچ زبان بدین سعت و تفصیل نیست که در زبان عربی. تفسیر کشاف با آنکه مؤلفش زمخشری استاد بزرگ فن است به اندازه تفسیر شیخ ابوالفتوح تحقیق لغوی و ادبی ندارد و شواهد این کتاب چند برابر شواهد

کشاف است و مؤلف خود به استادی زمخشری اقرار دارد و او را از مشایخ و اساتید خود شمرده است، با این حال، در عربیت از کشاف در گذشته مگر آنکه نکات معانی و بیان در تفسیر کشاف بیش از همه تفاسیر است و تفسیر ابوالفتوح، بلکه مجمع البیان هم از جهت علم بلاغت به پای کشاف نمی رسد؛ چنان که کشاف در سایر نکات ادبی بدین دو نمی رسد. پاره ای تفاسیر هست که در نحو و عربیت بیش از این تفسیر مبالغه کردند؛ امّا نه در چیزی که فهم قرآن بر آن متوقف باشد و در حقیقت از تفسیر بیگانه است. مؤلف در علم کلام طریق توسط پیموده است و روش قدما را برگزیده. تفسیر رازی در علم کلام و عقلیات بیش از سایر تفاسیر مداخله نموده، امّا غالباً از حدّ تفسیر پای بیرون نهاده است و تشکیکات و مجادلات خارج از مدلول آیات که در تفسیر بدانها نیاز نیست هم آورده است. مفسر باید به آنچه از لفظ قرآن مستفاد می گردد اکتفا کند و اگر دو آیه در ظاهر متناقض به نظر آید، رفع تناقض نماید و توجیه صحیح آن را بگوید و اگر شبهه عقلی بر مفاد ظاهر آیه باشد، آن را جواب دهد و هرچه بیش از این باشد از حدّ تفسیر خارج است. علما گفته اند: کسی که متصدی تحقیق حقایق وجود گردد از چهار طریق بیرون نیست. پیش از اسلام فیلسوفان بودند اشراقی و مشائی و در اسلام متکلمان و عرفا. متکلم و فیلسوف مشائی از راه عقل و استدلال حقیقت می جویند و اشراقیان و عرفا از راه کشف و شهود و ذوق. و مسلمانان صدر اوّل، اصطلاحات متکلمان را به کار نمی بردند و گرد جدل نمی گشتند و شبهات را دنبال نمی کردند. آنچه از پیغمبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام می شنیدند تصدیق می کردند؛ چون مطابق عقل بود، اگر حقیقت چیزی را نمی فهمیدند به خدا و رسول وا می گذاشتند و مفسران صدر اسلام نیز از مسائل علم کلام چیزی نگفتند. پس از آن بحث کلامی پدید آمد و در صفات واجب و جبر و تفویض و این که کلام او قدیم است یا حادث و امثال آن سخن گفتند و خلاف کردند و با یکدیگر محاجه نمودند و از آیات قرآن دلیل بر مذهب خود آوردند و مفسران ناچار شدند مدلول آیات را در این مباحث بیان کنند؛ امّا سخنان فلاسفه چون میان اهل کلام متداول گشت، آنچه را باطل دانستند رد کردند و هر جا تعبیر فلاسفه را نپسندیدند تغییر دادند و به اصطلاح علم کلام درآوردند؛ مثلاً فلاسفه می گفتند: خدای تعالی علم به جزئیات دارد به وجه کلی نه به وجه جزئی، متکلمان از این تعبیر سخت کراهت داشتند، گفتند: خدا تعالی سمیع است و بصیر، یعنی می شنود و می بیند نه به آلت چشم و گوش، بلکه علم به مبصرات و مسموعات دارد و این تعبیر با تعبیر فلاسفه در معنا یکی است؛ امّا نزد اینان پسندیده است و تعبیر فلاسفه پسندیده نیست و دیگر فلاسفه می گفتند: عالم حادث ذاتی است و قدیم زمانی، متکلمین این عبارت را نپسندیدند؛ چون گروه مردم از این سخن، نفی واجب می فهمند و هزار یک آنان فرق میان حادث زمانی و حادث ذاتی نمی گذارند. و نیز فلاسفه می گفتند: «الواحد لا یصدر عنه إلا واحد؛ از خدای یگانه غیر یک چیز صادر نشود» و آن عقل اوّل است و همه چیز از عقل اوّل به وجود آید و این تعبیر را متکلمان ما نپسندیدند و مناسب فهم مردم ندیدند، گفتند: خداوند تعالی اشرف موجودات را پیش از دیگران می آفریند و هم گفتند: شاید خدای تعالی چیزی را به واسطه چیز دیگر، مثلاً اشیا را به واسطه ملائکه در وجود آورد یا ابر را به سبب باد براند و مریض را به دوا شفا دهد. باری، متکلمین روشی داشتند در اصول دین: به دلیل عقلی تمسک می کردند که موجب یقین باشد یا به روایات متواتر و از ظن و خیر واحد و ظواهر ظنی احتراز می جستند و همین طریقه را شیخ ابوالفتوح رحمه الله و اکثر مفسران ما برگزیدند، مانند شیخ طوسی رحمه الله در تبیان و طبرسی در مجمع البیان. در عهد صفویه یا اندکی پیش از ایشان، طریقه متکلمان تغییر یافت و چون پادشاهان صفوی خود صوفی بودند و از راه تصوف به ملک و دولت رسیدند، رواج تصوف میان مردم از آنچه پیش تر بود بیشتر شد و سخنان آنان اعتباری تمام یافت و از جهتی اخبار اهل بیت علیهم السلام بیشتر میان علما منتشر گشت. و دیگر آنکه علمای شرع که تا آن عهد از فلسفه و علوم عقلی احتراز می جستند به حکمت رغبت کردند؛ چنان که مجتهدین شرعی همه حکیم

بودند و از جهتی علم کلام را که مقتبس از اصول اشاعره یا معتزله است وافی به حلّ اسرار دین ندیدند؛ چون نه به وحی و الهام نزدیک بودند و نه از مشکلات انوار ائمه علیهم السلام اقتباس نور می نمودند. نه به ریاضت، راهی با خدا گشوده و نه به نور علم و عقل راه یافته، سخنان بیهوده بسیار آوردند و در اصول عقاید توجیهاً نامعقول کردند؛ مثلاً گویند: خالق اصول نعمتهاست، مانند وجود و حیات و سایر فروع، کار خود انسان است و عجب است که مؤلف نیز بدین عقیده تصریح فرموده است. و باز معتزله گویند: خدای تعالی اشیا را از عدم به وجود آورد و چون به وجود آمدند در بقا حاجت به خالق ندارند: «ولو جاز علی الواجب العدم لما ضرّ عدمه وجود العالم» (۱) و امثال این. و اهل تحقیق دانند اصول اشاعره و معتزله برای حل مشکلات و اخبار اهل بیت پیغمبر اکرم کافی نیست و سخنان بزرگان دین را نیز با اصول آنان حل نمی توان کرد؛ مثلاً در اخبار است که پیغمبر صلی الله علیه و آله ملائکه را می دید و در عرض دیوار مسجد بهشت را مشاهده می فرمود و سؤال جواب مردگان را با نکیرین می شنید و دیگران نمی دیدند و نمی شنیدند و اصول علم کلام از حل این امور عاجز است. و هم در روایات ما آمده است که حضرت صادق علیه السلام به یکی از اصحاب حوض کوثر را بیرون دروازه مدینه نشان داد. و نیز وارد است کسی را که بر دار آویزند هوا بر او فشار می آورد؛ مانند قبر و همان جا عذاب و ثواب می بیند. و وارد است که چون شهید از اسب بر زمین بیفتد هنوز در خون خود می غلظد که حورالعین او را در بر گیرند. و وارد است که پیغمبر صلی الله علیه و آله با اجساد اهل بدر در قلب سخن گفت. و آنها جواب دادند و وارد است که هم اکنون بهشت و جهنم آفریده شده اند و بهشت در آسمان است. و وارد است که اعمال انسان مجسم می شود به صورت جسمانی و در آخرت آن را در ترازو می کشند و این امور و امثال آن را با اصول اشاعره و معتزله حل نمی توان کرد و انکار یا تأویل نمی توان نمود و اینان معنای تجرّد روح و تجسم عمل و تمثّل ملائکه و ترتیب وجود و منازل آن را نمی دانند و از شرح اخبار توحید عاجزند. باری، معارف و اصول دین طریقه دیگری یافت و بزرگان دین مانند میرداماد و شیخ بهاءالدین و صدرالمتألهین و شاگردانش اساسی نو نهادند و میان شرع و حدیث و اصول علم کلام خاصه اصول مذهب شیعه و سخنان بزرگان عرفا و حکمای اشراق و مشاء جمع کردند و از هر کس آنچه حق دیدند فرا گفتند. و از این جهت اصول اینان بر کلام متقدمین رجحان دارد؛ امّا بعض مسائل آنان نزدیک به ذهن غالب مردم نیست. در اخلاق و آداب تفسیر شیخ ابوالفتوح (علیه الرحمه) از اخبار و آثار و سخنان مشایخ صوفی و اشعار و کلمات قصار بزرگان بسیار آورده است و در قصص انبیای گذشته از عرائس ثعلبی فراوان نقل کرده و چون اخبار ضعیف در عرائس بسیار است و اعتماد بر آن نیست خواننده این تفسیر را شگفت آید که مردی عالم مانند مؤلف که اعتماد بر روایت غیر ائمه معصومین علیهم السلام را مطلقاً جایز نمی داند حتی اگر از صحاح سته آنان باشد، چگونه از کتابی ضعیف از کتب اهل سنت نقل روایت می کند. امّا از چند جهت او را مصیب باید شمرد: یکی آنکه غالب وقایع به وجه مختلف روایت شده و خواننده می داند چون قضیه را به چند گونه روایت کنند، هیچ یک را اعتبار نباشد و مراد، نقل قدر مشترک است. دوم این که قصص و حکایات انبیای گذشته منشأ حکمی از احکام شرعی نیست و از آن حلال و حرام استنباط نمی شود و ناقل آن را برای شنیدن نقل می کند نه برای اعتقاد به صحّت آن. سوم آنکه روایت قصص هر چند ضعیف، بلکه کاذب باشد چون متضمن پند و نصیحت و عبرت بود جایز است و از حکایات کلّیه و دمنه و صادح و باغم و مرزبان نامه که برای تعلم و ادب آورده اند پست تر نیست الا آنکه خواننده باید بداند آنچه در ضمن تفسیر آیه قرآن آورند مانند خود قرآن صحیح و معتمد نیست و تفسیر امام فخر رازی بر سایر تفاسیر از این جهت رجحان دارد که از امثال این قصص اندک آورده است. مؤلف اقوال مفسران معروف مانند ابن عباس و قتاده و سُدی و مجاهد و دیگران را نقل کرده و هیچ یک را غالباً ترجیح نداده است مگر آنکه یکی عام تر باشد و پیوسته گوید: تعمیم اولی است، یعنی آیه را طوری تفسیر کردن که خاص یک تن

و یک قوم و یا واقعه نباشد. و آنچه در تفسیر قرآن از اهل بیت علیهم السلام وارد است نیز بیان کرده است و از اقوال مشایخ صوفیه و عرفا در اخلاق و زهد و تهذیب بسیار آورده و ما در جای دیگر گفته ایم: علمای پیشین از اقوال صوفیه احتراز نمی جستند و علت آن را بیان کردیم که چرا به اهل تصوف خوش بین بودند، یعنی متصوفانی که از حدود شرع تجاوز نمی کردند.

ز) دانشمندی ذوفنوناستاد گرانقدر حضرت آیه الله حسن زاده آملی درباره تبحر علامه شعرانی در علوم متعدد می فرماید: آقای شعرانی ذوالفنون بودند. بنده همه اساتیدم را به تبحر در فنون مثل ایشان ندیدم... یکی از کتابهای دوره شفا علم موسیقی است. دانستن موسیقی که گناه نیست... مرحوم آقای شعرانی موسیقی هم می دانست. (۱) فرانسه را به اندازه عربی می دانست و مسلط بود. آن لحن شیرینش هیچ گاه از خاطر نمی رود گاهگاهی از ایشان عبارتی می پرسیدم که: آقا این عبارت را چگونه باید معنی کرد؟ ایشان دیکسیونر را می گرفت دندان نداشت و چند تا از دندانهایش ریخته بود این الفاظ فرانسه را با آن دندانهای ریخته اش خیلی شیرین و جالب می خواند. گاهگاهی هم من مختصر تبسمی می کردم. ترکی خوب می دانست و تلفظ می کرد. انگلیسی اش خوب بود اما نه مثل فرانسه اش. فرانسه اش خیلی قوی بود. عبری را می دانست کتابهای عبری را هم داشت، خودش به من گفت که من عبری را پیش یک ملای یهودی خوانده ام. در علوم دینی و فقه و اصول و روایت و تفسیر آثار قلمی ایشان یکی از دیگری غنی تر، یکی از دیگری مهم تر، یکی از دیگری پخته تر است. حواشی و افیاش مگر کم است؟ تعلیقه بر شرح ملا صالح مازندرانی بر کافی تعلیقه ای که کمتر از خود شرح نیست، کماً و کیفاً، چه دریایی است، کتاب راه سعادتش، نفایس الفنون. یکی دو تا نیست. جناب علامه شعرانی در ادبیات قلم توانایی داشت، فارسی را خیلی سنگین و قوی و فصیح می نوشت. در ریاضیات عالی، در نجوم. من بارها این مطلب را به عرض رسانده ام در میان علمای روحانی ما در عصر خودم، بنده کسی را به تبحر در ریاضیات از ایشان بهتر و برتر ندیدم. (۲) استاد گرانمایه حضرت آیه الله جوادی آملی درباره تبحر و تسلط استادشان، مرحوم شعرانی، می فرمایند: مرحوم آقای شعرانی در طبیعتات خیلی ماهر بود. ایشان مثالهایی را هم که ذکر می کند، یا هندسی است یا طبیعی، یا طبی و مانند آن، اگر چه ممکن است مثال در اصل آن بحث نقش نداشته باشد ولی وقتی طلبه می بیند که این مثال را استاد خوب بیان نکرد آن حُسن قبول را درباره گفته های استاد از دست می دهد و احياناً بعضی از این ظرافتهاست که از راه مُثَل می تواند مشکل مُمَثَل را حل بکند. نوع مثالهایی که دیگران به کمک یک مسأله ساده عرفی القا می کردند، مرحوم شعرانی با مسائل طبیعی و ریاضی و امثال ذلک، القا می کرد. مرحوم آقای شعرانی در این بخشها خیلی مسلط و قوی بود، لذا طبیعتات اشارات را حضور ایشان خواندیم. مرحوم آقای شعرانی در ریاضیات هم خیلی مسلط بودند و علاقه شدیدی هم به ریاضیات و طبیعتات داشتند و این درسها را باید حتماً مطالعه می کردند و می گفتند، ولی برای آن درسها اگر توفیق مطالعه هم پیدا نمی کردند باز مسلط بودند. فکر، فکر ریاضی و طبیعی بود. لذا شرح چغمینی را هم خدمت ایشان خواندیم. مقداری از مقدمه زیج بهادری را هم خدمت ایشان خواندیم. تا وقتی که از تهران به قم آمدم و متأسفانه ادامه آن بحثهای طبیعی و ریاضی هم قطع شد. (۳)

۱- برای اطلاع از آراء ایشان در این باره می توان به حواشی ارزشمند و عالمانه آن مرحوم بر مبحث غنای کتاب وافی مراجعه کرد.

۲- کیهان فرهنگی، شماره ۵ (مرداد ۶۳)، ص ۶.

۳- همان، شماره ۹ (آذر ۶۴)، ص ۵.

ح) بلند همتی‌آیه الله شعرانی لحظه های عمر را غنیمت می دانستند و با همتی بلند و ستودنی و بی وقفه، حتی در روزهای تعطیل، اوقات شریفشان صرف علم و فضیلت و خدمت، تدریس، تحقیق و تألیف می گردید. حضرت آیه الله حسن زاده آملی، یکی از شاگردان برجسته ایشان، در این باره می فرماید: خدمت ایشان که بودم، در سال، تعطیلی نداشتیم. بنده یادم نمی رود که سال بر ما گذشت و دو روز تعطیل کردیم. یکی روز عاشورا، یکی روز شهادت حضرت امام مجتبی علیه السلام و بقیه روزها را درس خواندیم. ایشان خودشان شایق بودند چه بسا برای من پیش آمده بود که بین الطلوعین خدمت ایشان می رفتم و گاه می دیدم که اذان ظهر می گویند و عجب بود حوصله ایشان، و آن بزرگواری و قوت و قدرت روحی و ایمانی ایشان و الا با بنیه عادی وفق نمی دهد. یکی از خاطرات خوشی که از محضر شریف ایشان دارم، این است که: یک زمستان که برف خیلی سنگینی آمده بود من از حجره (مدرسه مروی) بیرون آمدم، برف را نگاه کردم و مردد بودم که به کلاس درس بروم یا نروم. اگر نمی رفتم، دلیل بر تنبلی من و عدم عشق و شوق من بود به هر حال تصمیم گرفتم بروم. رفتم تا در خانه ایشان در سه راه سیروس، خواستم در بزنم. با آن برف سنگین که آمده بود خجالت کشیدم. مدتی ایستادم که کسی بیرون بیاید، اما کسی نیامد. دیدم وقت درس هم دارد می گذرد. در هر صورت در زدم. آقا زاده ایشان در را باز کرد، وارد شدم و رفتم دیدم ایشان مشغول نوشتن هستند. با انفعال وارد شدم. سلام کردم و به محض نشستن عذرخواهی کردم. گفتم: آقا در این برف مزاحم شدم، می خواستم نیایم. گفتند: چرا؟ گفتم: در این برف نمی خواستم مزاحم بشوم. گفتند: مگر شما که از مدرسه مروی تا اینجا می آمدید، گداهها در راه ننشسته بودند و گدایی نمی کردند؟ گفتم: چرا، گفتند: امروز آنها بودند یا نبودند؟ گفتم: چرا بودند امروز که روز کسب و کار آنهاست. ایشان گفتند: خوب آنها که تعطیل نکردند، ما چرا تعطیل کنیم؟ (۱).

ط) آشنایی با زبانهای خارجی زبان عامل مهم و مؤثر در انتقال علوم و تبادل افکار است و هیچ محقق و دانشمندی از فراگیری آن بی نیاز نیست. و از سویی جهانشمولی اسلام ایجاب می کند که عالم مسلمان به زبان مخاطبانش حتی المقدور آشنا باشد و زبان دیگر ملل را بداند. آیه الله شعرانی با درک این مهم به زبانهای فرانسوی، ترکی، انگلیسی، و عبری تسلط کافی داشت.

فرزندان (۱) از مرحوم آیه الله شعرانی هشت فرزند به جای مانده که فرزندان ذکور آن مرحوم عبارتند از آقایان: ۱. محمد شعرانی متولد ۱۳۲۰ در تهران که در سال ۱۳۳۹ از دبیرستان دارالفنون تهران دیپلم گرفتند و از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۰ تحصیلات خود را در هامبورگ آلمان گذراندند و در رشته صنایع چوب و جنگل به دریافت درجه مهندسی؛ و در رشته کامپیوتر به دریافت تخصص در قسمتهای مختلف برنامه ریزی، و ریاضیات کامپیوتر نائل آمدند. ۲. احمد شعرانی متولد ۱۳۲۳ در تهران که بخشی از تحصیلات خود را در آلمان، رشته ساختمان طی کردند. ۳. محمد شعرانی متولد ۱۳۳۴ در تهران که در دانشکده فنی تبریز در رشته الکترونیک تحصیل کرده اند. ۴. علی شعرانی متولد ۱۳۳۸ در تهران که تحصیلات دبیرستانی را که در دبیرستان مروی سپری کرده اند.

۱- اطلاعات اندک و ناقص ما در این بخش مربوط به حدود ۳۰ سال قبل است و از چهره درخشان برگرفته شده و طبعاً فرزندان و خلف صالح آن بزرگوار ممکن است به مدارج علمی بالاتری دست یافته باشند و از این بابت اگر قصوری رخ داده بر ما خواهند بخشید.

وفات‌آیه الله شعرانی در اواخر عمر دچار ضعف و نقاهت و بیماری قلب و ریه شدند و زیر نظر طبیب بودند و چون بیماریشان شدت یافت برای معالجه به آلمان رفتند و در بیمارستانی در شهر هامبورگ بستری شدند لیکن معالجات سودی نبخشید و شب یکشنبه هفتم شوال المکرم ۱۳۹۳ (۱۲/۸/۵۲) سی و پنج دقیقه بعد از ۱۲ نیمه شب در بیمارستان بدرود زندگی گفتند و روز چهارشنبه جنازه به تهران حمل شد و قبل از ظهر روز پنجشنبه تشییع جنازه گردید و در جوار حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام ربه روی باغ طوطی، مقبره خانوادگی زمردی به خاک سپرده شد (اعلی الله مقامه و رفع فی فرادیس الجنان اعلامه). (۱)

نسخ اصل تفسیر در خاتمه طبع اول تفسیر گوید: در کتابخانه آستانه مقدّس حضرت رضا علیه السلام نسخه تفسیر کاملی است در دو مجلد به شماره ۱۲۹ و ۱۳۰ به خطّ دو کاتب و هر دو به خطّ نستعلیق خوش در سال ۹۴۷ و ۹۴۹ نوشته شده، جلد اول که در سال ۹۴۹ به انجام رسیده است، تا آخر سوره توبه است و جلد دوم در ۹۴۷ از سوره یونس تا آخر قرآن و نسخه کتابخانه سلطنتی از روی این دو جلد نوشته شده است در سال ۱۳۰۷ و ۱۳۰۹ و در چهار مجلد تجلید شده و چاپ اول از روی آن به طبع رسیده است. و در کتابخانه آستان قدس چند نسخه دیگر ناقص هست که دو نسخه آن بسیار قدیم است: یکی از اواسط سوره احزاب تا آخر سوره فتح که تاریخ کتابت آن روز یکشنبه پنجم ربیع الاول ۵۵۶ است به قلم حیدر بن محمد بن اسماعیل بن سلیمان بن ابراهیم الاردلانی النیشابوری. و نسخه دیگر از اوایل سوره مزمل است تا آخر قرآن و تاریخ کتابت آن روز یکشنبه ۲۴ جمادی الآخره ۵۵۷ است به قلم ابوزید بن بندار بن محمد بن حسین بن حسن بن محمد بن یونس براوستانی مقم سسده من سابوبه و دو کلمه آخر را بی نقطه نوشته اند. و این دو نسخه یا در عهد صاحب کتاب نوشته شده است یا اندکی پس از رحلت او. محرّر این سطور گوید: نسخ خطّی تفسیر ابوالفتح بسیار نیست و دو سه نسخه که ما دیده ایم بسیار مغلوط است و خود این بنده نسخه ناقص خطّی دارم، کتابت آن در حدود سال ۹۰۰ و آن هم مغلوط است و نسخه های چاپ شده آن نیز درست تصحیح نشده، خصوصاً اشعار عربی آن را ممسوخ باشد گفت. و ما آنچه توانستیم در تصحیح مضایقه نکردیم گرچه وقت بسیار مصرف کرده و تتبع بسیار نمودیم. هر جا که مشتبه بود به مدارک اصلی مراجعه کردم و اشعار را در مظانّ خود از کتب ادب و شواهد مانند دیوان حماسه ابوتمام و شرح خطیب تبریزی و اغانی ابوالفرج اصفهانی و خزانه الادب عبدالقادر بغدادی و شعراء النصرانیه از لویس شیخو و المصنون علی غیر اهله زنجانی و الامالی از سید مرتضی و هم از ابوعلی قالی و الشعر و الشعراء لابن قتیبه و الکتاب سیبویه و کامل مبرّد و کتب تفاسیر و سیّر و لغت و غیر ذلک که احصای آن در اینجا فایده ندارد. و روایات مفسران را از منابع خویش جست و جو کردیم و امیدواریم به فضل و توفیق خداوند تعالی این نسخه ما بهترین نسخ مطبوعه باشد و ضمناً ترجمه اشعار را در ذیل صفحه نوشتیم به تلخیص نه لفظ به لفظ و گاهی فوایدی غیر ترجمه افزودیم و لغات فارسی غیر مأنوس که در زمان ما متداول نیست تفسیر کردیم و اگر روایتی و خبری در متن کتاب بود که آن را ضعیف می دانستیم یا فتوای فقهی که موافق عقیده ما نبود یا جزئیات مسائل دیگر که نمی پسندیدیم و صحیح نمی شمردیم و بالجمله هر مطلبی که مطابق عقیده و رأی ما نبود خود را ملزم به ذکر آن ندیدیم و بیشتر توجه به توضیح و شرح متن بودیم و سکوت خود را علامت رضایت به معنا و تصحیح مضمون متن قرار ندادیم و از خوانندگان عزیز تمنا داریم هر جا به غلط و سهو اشتباه واقف شوند، چه در تصحیح متن و چه در توضیح حواشی، ما را معذور دارند که انسان معصوم از

خطا نیست به جز آنکه قولش حجت باشد و از تنبیه بر آن زیاده متشکر می شویم. و در خاتمه این مقدمه از مدیر مکتبه اسلامیة حضرت آقای حاج سید کتابچی و اخوان ایشان بی نهایت تقدیر و تشکر می کنیم که اقتداءً باسلافهم خصوصاً مرحوم مغفور حاج سید احمد کتابچی (تعمده الله برحمته) در طبع و نشر کتب دینی و اعتقادی به بهترین صورت از بذل مال و صرف عمر دریغ ندارند و طلباً لمرضات الله و ترویجاً لآثار الائمة علیهم السلام در آن می کوشند. و فقههم الله و ایانا لكل امر خیر بحق محمد و آله. و أنا العبد الحاج ابوالحسن بن محمد المدعو بالشعرانی (عفی منه) علامه شعرانی در پایان جلد سوم کتاب نیز چند صفحه به عنوان «تذکار لازم» بدین شرح آورده است: بسم الله الرحمن الرحیم چون جلد اول و دویم این تفسیر شریف منتشر گشت چند تن از دوستان که به نیکی فطرت خویش، نه از لیاقت حقیر، حسن ظنی داشتند، نامه هایی محبت آمیز نگاشته و از تصحیح و ترجمه ابیات و اعراب آن اظهار رضایت فرمودند و برای تکمیل فواید چند پیشنهاد نیک نمودند که از انجام آن به علی عذر خواستیم و برای آنکه حمل بر تقصیر نشود به بیان عذر خویش در چند مورد مبادرت ورزیدیم. از جمله، یکی از خوانندگان مرقوم داشته است که در ترجمه ابیات شواهد، بهتر بود همه جا اول لغات غریب را تفسیر، آن گاه همه شعر را ترجمه می کردیم چنان که در بعضی ابیات بدین طریق عمل شده است. و من عذر خواستم که خواننده چون اهل فضل و ادب باشد، از ترجمه، معنی لغات غریب را استنباط خواهد کرد و دیگران مطلقاً آن قسمت از تفسیر که مشتمل بر دقائق علمی و ادبی است [را] نمی خوانند و بهمعانی و قصص اکتفا می کنند و بیش از این تطویل حواشی مناسب نبود. یکی از دوستان نوشته است: عبارت این تفسیر به شیوه قدیم نثر فارسی است، بهتر آن بود که به عبارت عصری تبدیل می شد. و این توقع را نامناسب دیدم چون در عبارات دیگران تصرف و تغییر جایز نیست و من خود عبارت آن عصر را بهتر از شیوه نثر امروز می پسندم و آنکه غیر مأنوس باشد به اندک ممارست مأنوس می گردد. دیگری گوید: در این تفسیر و سایر تفاسیر نیز روایت ضعیف بسیار است کاش آنها را در حواشی معین می فرمودید که موجب گمراهی نشود. در جواب گفتیم: گمراهی در اصول دین است اگر کسی به خلاف واقع معتقد باشد، مانند جبر و تفویض و تجسم و عدل و امامت. و در این تفسیر سخن ضعیف در این مسائل مطلقاً نیافتیم؛ اما سایر قصص و حکایات، مانند آنکه کشتی نوح چند ذرع بود و از چه چوب ساخته شد؟ و سنگ حضرت موسی علیه السلام از کجا به دست او آمد؟ و چشمه ها چگونه از آن تراوید؟ و سگ اصحاب کهف چه نام داشت؟ و امثال آن چیزی نیست که از دانستن و ندانستن آن خللی در دین لازم آید و کسی که معتقد به خلاف واقع شود، گمراه باشد یا حدیث ضعیفی را صحیح پندارد یا صحیحی را ضعیف شمارد، خداوند در قیامت از او مؤاخذه کند و اگر مثلاً ماهی یونس، او را در بحر فارس برده و کسی گمان برد وی را به بحر الروم برد، خداوند او را بر این عقیده باطل عقاب فرماید با این حال اگر روایتی را به قرینه قطعی غیر صحیح دانستیم بدان اشارت کردیم. دیگر از نکات لازم آنکه گاهی ابیات شواهد و عبارات دیگر که در این تفسیر آمده است در کتب دیگر به صورت دیگر آمده، و اختلاف در روایات اشعار بسیار است آن را حمل بر تصحیف نباید کرد. در ترجمه اشعار به حفظ اصل معنی و سلاست الفاظ و روشنی مقصود بیشتر توجه داشتیم و چون با ترجمه تحت اللفظ مراعات این امور ممکن نیست از آن اجتناب ورزیده و حتی المقدور کوشیدم مفاد هر کلمه عربی در عبارت فارسیگجانیده شود. و خود تعجب می کردم چرا ترجمه متن قرآن در تفسیر به شیوه عهد مؤلف نیست و نقل لفظ به لفظ به شیوه عهد صفوی و تبدیل حروف غیر مستقلة به معانی اسم مستقل عبارت وی را سنگین و خشن کرده است و تصور تحریف می کردم تا نسخه بسیار قدیم و معتبر به دست آمد متعلق به جناب دانشمند و ادیب فاضل آقای کی استوان (وفقه الله لمرضاته) که از غایت لطف و مرحمت بی دریغ در اختیار این بنده گذاشتند و از این جهت منتهی عظیم دارند بر من و بر خوانندگان، و این نسخه از اواسط سوره آل عمران است تا مقداری از سوره مائده، و ترجمه های آن را ملاحظه کردم، نظر

خود را در تحریف نسخه های جدید صائب دیدیم و ترجمه آن را با ترجمه های مطبوعه سنجدیم فرق بسیار داشت. و ترجمه قرآن در این قسمت مطابق نسخه ایشان است. اینک از اختلاف ترجمه چند مثال می آوریم: در اوایل سوره مائده آیه وضو را در نسخ جدید چنین ترجمه کرده اند: ای آنان که گرویدید، هنگامی که برپا شوید به سوی نماز، پس بشوئید رویهاتان را، و دستهای خود را تا مرفقهها، و مسح کنید به سرهای خود و پایهای خود تا دو کعب، و اگر بوده باشید جنب؛ پس غسل کنید و اگر بوده باشید بیمار یا بر سفری یا بیاید یکی از شما را از غائط الی آخره. و در نسخه قدیم جناب آقای کی استوان چنین است: ای آنان که بگرویده ای، چون برخیزی به نماز، بشوئید رویهاتان و دستهایتان تا بأرشنه، و مسح کنی بر سرهایتان و پایهایتان تا به کعبها، و اگر باشی جنب، غسل بکنی و اگر باشی بیمار یا بر سفری یا آید یکی از شما به حاجت گاه الخ. و ترجمه مرفق به آرشنه فایدتی است که از ترجمه جدید فوت شده است. و کلمه ارشنه را گرچه در برهان قاطع و امثال آن نیافتیم، اما ارش که در آن عهد واحد طول بود و از انگشتان تا آرنج را می گفتند، مؤید آن است. همچنین ترجمه غائط که به معنی باغ یا زمین پست است به حاجت گاه نیز از فوایدی است که در ترجمه جدید مستفاد نمی شود. مثال دیگر، ترجمه «و اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» در نسخ جدید چنین است: و بترسید خدا را به درستی که خدا دانا است به حقیقت سینه ها. و در نسخه قدیم چنین است: بررسی از خدای که خدا دانا است به آنچه در دلها است. ناسخ جدید آن را غلط پنداشت و گمان برد اگر «إِنَّ» را «به درستی که» ترجمه نکند در عبارت خلل است و «ذَاتِ الصُّدُورِ» را به حقیقت سینه ها ترجمه کرد؛ چون ذات به معنی حقیقت است و صدر به معنی سینه؛ اما مفاد عبارت عربی از این جمله فارسی مفهوم نمی گردد و معنی جمله همان است که در نسخه جناب آقای کی استوان مرقوم افتاده است. این نسخه گرچه در ترجمه آیات با نسخ جدید فرق بسیار دارد؛ اما در عبارت متن تفسیر کاملاً مطابق است و تحریف عمدی در نسخ جدید به عمل نیامده است، مگر سهو کاتب، که نسخه قدیم هم از آن مصون نیست؛ اما گاهی کاتب متعصب شیعی منقبت عظیم در عبارت یکی از مخالفان دیده و دریغ آمدش آن را منسوب به غیر ائمه علیهم السلام دارد، تغییر داد و تحریف کرد چنان که در صفحه ۴۳۵ از همین جلد در ذیل تفسیر آیه «حَسَنٌ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا» عبارت نسخه قدیم چنین است: عکرمه گفت: مراد به پیغمبران محمد مصطفی است صلی الله علیه و آله و به صدیقان ابوبکر صدیق و به شهدا عمر و عثمان و علی و به صالحان باقی صحابه الی آخره. و عکرمه قائل این قول مذهب شیعه نداشت و از او عجب نباشد این گونه تفسیر کند؛ اما کاتب نسخه جدید شیعی متعصب بود دریغ آمدش چنین مدحی درباره خلفا گفتن. آن را تغییر داد چنان که در صفحه مذکور گذشت. عوام مردم این گونه تحریفات بسیار کنند چون حفظ حقوق دیگران را اگر مانع مقصد خویش بینند واجب نمی شمارند بلکه این گونه خیانت را امر خیر و خدمت به دین مبین و مرضی خداوند دانند. و در خاتمه ذکر این نکته لازم است که عدد آیات در همه مصاحف مطابق یکدیگر نیست و آن شماره ها که جناب آقای غفاری مصحح کتاب (وفقه الله لمرضاته) در متن قرآن در این تفسیر اختیار کردند مطابق با کشف الایات متداول است که به جلد اول منضم گردیده است و ممکن است با عددی که مؤلف معین فرموده، مطابق نباشد، چنان که در اول سوره بقره صفحه ۵۹ از جلد اول پنج شماره در متن قرآن مطابق چهار آیه به تعیین مؤلف است و آن را حمل بر تقصیر یا قصور نباید کرد. خدای تعالی همه را به راه خیر هدایت فرماید و توفیق سعادت دهد تا در آنچه رضای او است بکوشیم. و در خاتمه از ساعیان در نشر آثار خیر و مآثر بزرگان دین عموماً و به خصوص جناب آقای حاج سید اسماعیل کتابچی، مدیر مکتبه و مطبعه اسلامیه، و اخوان گرام ایشان (زاد الله فی توفیقاتهم) غایت تشکر باید داشت. از بذل مال و صرف وقت و همت بی دریغ ایشان نهایت امتنان باید نمود که اقتداء بأسلافهم مفاخر گذشتگان را زنده نگاه می دارند. والحمد لله علی هذه النعمه، والصلاه علی الرسول والظاهرین من ولده واهل بیته والصالحین من تابعیه واتباعه الی یوم الدین.

۱- چهره درخشان، ص ۱۷، به تلخیص و اندکی تصرف.

فصل دوم: چند نمونه از تعلیقات عالمانه علامه شعرانی

فصل دوم: چند نمونه از تعلیقات عالمانه علامه شعرانیمجموعه ای که پیش رو دارید شامل حدود سه هزار تعلیقه بر تفسیر روض الجنان در موضوعات متنوع علمی از جمله کلام، حکمت، فقه، اصول، تاریخ، حدیث، لغت، ادبیات فارسی، ادبیات عربی، بلاغت و... است. در این فصل نمونه ای از این تعلیقات در هر یک از موضوعات می آوریم:

نقد تفسیر روض الجنان علامه شعرانی بسیاری از روایات و اقوالی را که شیخ ابو الفتوح نقل کرده شرح می دهد و عبارات عربی آنها را ترجمه می کند و در بسیاری موارد با نگاه عالمانه و نقادانه آنها را جرح و تعدیل نموده است. به چند نمونه آن توجه کنید: ۱. مؤلف ذیل آیه ۲۲ سوره بقره درباره آفرینش آسمان داستانی به این شرح نقل می کند: راویان اخبار روایت کرده اند که: چون خدای (تعالی) خواست تا آسمان و زمین بیافریند، جوهری سبز بیافرید چند هفت آسمان و هفت زمین، آنگه به نظر هیبت بدان جوهر نگرید، از ترس خدای (عزوجل) گداخته شد، آبی گشت لرزان. آنگه فرمان داد تا از آن آب بخاری و دودی برآمد، از آن دود یک آسمان بیافرید. و خدای تعالی از بهشت گاوی بفرستاد که او را چهل هزار سُرُو بود و چهل هزار دست و پای. و آن فریشته قدم بر سَنام آن گاو نهاد، قدمش نیک قرار نگرفت... (۱) علامه شعرانی هم ذیل آن، البته با توجیه عمل ابو الفتوح در نقل این داستان، می نویسد: این عبارت نقل عمل کسی است که در ضمن کار تجربه آموزد و از اول نداند چه باید کرد و خدای تعالی چنین نیست. و حدیث البته ضعیف است و مطلق خبر واحد در این ابواب قابل اعتماد نیست و مؤلف برای تصویر عظمت خلق پروردگار نقل کرده است. (۲) همچنین هنگامی که مؤلف در ذیل آیه ۱۰۲ سوره بقره حکایتی نقل کرده است که در آن نسبت گناه به فرشتگان داده شده است، (۳) می نویسد: این حکایات ضعیف است و نسبت معصیت به فرشتگان جایز نیست و آمدن ملائکه به زمین و شهوت رانی کردن و امثال آن مشتمل بر پند و عبرت نیز نمی باشد. مؤلف برای آنکه تفسیرش از قول مفسران خالی نباشد آورده است. والله العالم. (۴) ۳. مؤلف در ذیل آیه ۹۶ سوره آل عمران در مورد فاصله بنای مسجد الحرام و بیت المقدس روایتی به این شرح نقل می کند: ابوذر غفاری روایت کند از رسول علیه السلام که او را پرسیدند از اول مسجدی که در زمین ساختند برای عبادت، گفت: مسجد الحرام بود، و آنگه بیت المقدس. گفتند: ای رسول الله! چه مدّت بود میان ایشان؟ گفت: چهل سال... (۵) علامه شعرانی در ذیل آن در حاشیه می نویسد: این روایت ضعیف است؛ زیرا که میان حضرت ابراهیم علیه السلام که بنای کعبه نهاد و حضرت داود علیه السلام که آغاز ساختمان بیت المقدس کرد نزدیک هزار سال است. (۶) ۴. مؤلف ذیل آیه ۱۹۵ سوره آل عمران سخن گفتن بهشت را تأویل به سخن گفتن خازنان بهشت کرده، گوید: عبدالله بن عمرو روایت کرد از رسول علیه السلام که گفت: حق تعالی فردای قیامت بفرماید تا بهشت بیاریند و چونان که عروس را بر داماد عرض کنند، او را بر خلاق عرضه کنند. او گوید: یعنی خازنان او کجایند آنان که ایشان در ره من جهاد کردند... (۷) علامه شعرانی تأویل را بر خلاف ظاهر می داند و قیاس آخرت به دنیا را صحیح نمی داند: تأویلی است بر خلاف ظاهر. چون فرمود بهشت خود سخن می گوید و مؤلف گوید بهشت خود سخن نمی گوید بلکه خازنان بهشت سخن می گویند، و علت تأویل آن است که بهشت آخرت را قیاس به باغهای دنیا کرد. و صحیح آن است که تأویل نکنیم چون قیاس آخرت به دنیا صحیح نیست و شاید در آن عالم بهشت خود سخن گوی باشد. (۸) ۵. مؤلف در ذیل آیه ۱۷ سوره هود می گوید: یک روز امیرالمؤمنین علیه السلام گفت: بر منبر کوفه: بپرسی مرا از پیش آنکه مرا

نیابی، که علم از میان پهلوهای من موج می زند اگر راه یابد، و الا مرا نپرسی از هیچ گروهی باغی و دیگری هادی، و الا خبر دهم شما را به هادی ایشان و باغی اشان و سابق ایشان و قاید ایشان تا به روز قیامت. ابن الکوّاب پای خاست، گفت: ما ادّعی مثله نبیّ ولا وصیّ؛ چنین دعوی هیچ پیغامبر نکرد و هیچ وصیّ پیغامبر. امیرالمؤمنین گفت: غرض تو علم نیست، تعنت است، گفت: دستور باش تا سؤال کنم؟ گفت: سلّ تَفَقُّهاً ولا تَسألُ تَعْتاً؛ چیزی که پرسی بر سبیل تفقه پرس و بر سبیل تعنت مپرس. وَسَلِّ عَمّا یَعْنیک؛ و چیزی پرس که تو را به کار آید، گفت: جز چیزی نمی پرسم که مرا به کار است، گفت: پرس. گفت: اخبرنی ما... «الذّاریات ذرّوا» (۹)، قال تلک الرّیاح... گفت: خبر ده مرا من قوله تعالی: «قُلْ هَلْ نُنَبِّئُکُمْ بِالْأَخْسَرِینَ أَعْمالاً» (۱۰)، گفت: اهل حروراء اند، یعنی خارجیان. گفت: خبر ده مرا از مجرّه، قال: أشراج السّماء ومنها هیّط الماء الثّمهمِر. (۱۱) علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: در بحار از کتاب الغارات ابراهیم الثقفی این حدیث را روایت کرده و به جای شراج، شرح به صیغه مفرد آورده است و شرح مجرای آب است از کوهسار به دشت. و در روایت آمده است که آبی از مجرای سیل شراج الحره می آمد زیر به مردی انصاری در آن اختلاف کردند پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: با زیر تو آن را حبس کن تا به پایه دیوار رسد آن گاه برای انصاری رها کن. (۱۲) و در روایت است که بستگان معاویه با اهل مدینه در شرح حره مقاتله کردند و در اینجا گوید مجره یعنی کهکشان مجرای سیل آسمان است، یعنی این خط سفید در میان ستارگان مانند مجرای سیل است در زمین سنگلاخ چنان که ما آن را به راه کاه کشان اعنی برندگان کاه تشبیه می کنیم. در بحار گوید: ریزش آب در زمان طوفان نوح از آن بود و البته باید گفت این زیاده از راویان است و الحاق به روایت شده و یکی از آنان ذهنش به طوفان نوح رفته و آن را ملحق کرده است و دیگری باز تصرفی بیش از این کرده و گوید: مجره اثر شکافی است که در زمان نوح در آسمان پدید آمد و باز به هم پیوست. باری امیرالمؤمنین علیه السلام مجره را تشبیه به مجرای آب کرده و هر کس چیزی فهمیده و در نقل به معنی شبهاتی پدید آمده است. (۱۳) ۶. مؤلف در ذیل آیه ۲۸ سوره کهف می گوید: عبد الله عبّاس گفت: آیت در عینّه بن حصن الفزازی آمد که او به نزدیک رسول آمد پیش از آنکه ایمان آورد جماعتی درویشان به نزدیک رسول بودند، چون سلمان پارسی و عمّار و خباب و عامر ابن فهیره و مهجع و صهب. (۱۴) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: سوره کهف به اتفاق مکی است و سلمان فارسی در مدینه پس از هجرت حضرت خدمت پیغمبر مشرف گردید؛ پس این روایت صحیح نیست. (۱۵)

- ۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۵۵.
- ۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۹۹. مطابق تعلیقه شماره ۵۰ این مجموعه.
- ۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۸۳.
- ۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۷۴. مطابق تعلیقه شماره ۱۴۴ این مجموعه.
- ۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۴۰.
- ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۴. مطابق تعلیقه شماره ۶۸۰ این مجموعه.
- ۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲۲.
- ۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۹۵. مطابق تعلیقه شماره ۸۰۲ این مجموعه.

- ٩- ذاریات (٥١): ١.
- ١٠- المبسوط، ج ٨، ص ٨٨.
- ١١- روض الجنان، ج ١٠، ص ٢٤٨٢٥٠.
- ١٢- بحار الانوار، ج ٥٥، ص ٩٣٩٢، ح ١٣؛ الغارات، ج ١، ص ١٧٨ ١٧٩.
- ١٣- روح الجنان، ج ٦، ص ٢٥٧ ٢٥٨. مطابق تعليقه شماره ١٦٥٣ این مجموعه.
- ١٤- روض الجنان، ج ١٢، ص ٣٤٦.
- ١٥- روح الجنان، ج ٧، ص ٣٣٠. مطابق تعليقه شماره ٢٠٥٧ این مجموعه.

نقل مواعظ و اقوال صوفیه! شیخ ابو الفتوح رازی در ذیل بسیاری از آیات، جابه جا، به موعظه پرداخته و در بسیاری از موارد از مشایخ صوفیه، گاهی با بردن نام آنها و گاهی بدون نام، مطالبی نقل کرده است. مرحوم شعرانی هم در توجیه این کار ابو الفتوح برآمده و چند جا توضیحاتی داده است: ۱. در ذیل آیه ۱۳۹ سوره بقره مؤلف «فصلی در اخلاص از کلام علما و مشایخ» ترتیب داده است، (۱) و علامه شعرانی در حاشیه چنین می گوید: مؤلف از نقل کلام مشایخ صوفیه احتراز نمی جست؛ چون بسیاری از آنان شیعی و متشرع بودند و سخنان عالی گفتند. و تنفر از آن صوفی روا است که از حدود شرع پای فراتر نهد و بدان مقید نباشد. (۲) ۲. نیز مؤلف در ذیل آیه ۲۸۶ سوره بقره می نویسد: یکی از جمله صالحان نام او خباب گفت: به مجلس ذوالنون مصری حاضر آمدم در فسطاط مصر، خزر کردم حاضران را که هفتاد هزار مرد بودند. او در محبت خدای سخن گفت، یازده جنازه برگرفتند [از مجلس او]. (۳) علامه شعرانی در حاشیه می گوید: پیش از این گفتیم مؤلف کتاب از گفتار مشایخ صوفیه بسیار در این تفسیر آورده است؛ چون در آن عهد تنفر علمای شرع از تصوف و احتراز متصوفه از علمای شرع مانند عهد ما نبود و هر چه متضمن عبرت و موعظه و تعلیم راه خدا و تذهیب نفس باشد روایت می کردند از هر کس، و سخن از عشق حقیقی و محبت خدا هم مخالفت مذاق اهل شرع نیست. (۴) ۳. مؤلف در ذیل آیه ۴۶ سوره رحمن می نویسد: «ابراهیم ادهم گفت: سالی به حج می رفتم...». (۵) و علامه شعرانی در حاشیه می گوید: چنان که گفتیم، مؤلف سخنان نیکو را از مشایخ صوفیه نقل می کند و آن نفرت که پس از دوران صفویه از متصرفه در میان خلق پدید آمد به سیاست مخالفان آنان پدید آمد و پیش از آن به این شدت نبود و مساوی اعمال ایشان مانند مساوی و عیوب سایر طوایف ذکر می شد. (۶) ۴. مؤلف در ذیل آیه ۱۵۹ سوره آل عمران می گوید: ... بهلول مجنون را گفتند: بنده کی متوکل باشد؟ گفت: آنکه که از خلق غریب شود و به حق قریب، و حاتم اصم را گفتند: حد تو کجاست؟ گفت: بنای آن بر چهار چیز است... (۷) علامه شعرانی در حاشیه درباره بهلول می نویسد: «بهلول از عقلاء مجانین معروف است، معاصر هارون بود و صوفیه او را از بزرگان خود می شمارند». (۸) و درباره حاتم بن علوان اصم می نویسد: «او از مردم بلخ است و معاشر شقیق بلخی بود و در سال ۲۳۷ در گذشت». مرحوم شعرانی در ادامه حاشیه می نویسد: اگر گویی: مؤلف چرا از مشایخ صوفیه روایت کرده است؟ گوییم: همه آن مردمی که صوفیه از مشایخ خود می شمارند بدعت گذار نبودند بلکه آنان حضرت امام محمد باقر علیه السلام و امام جعفر صادق علیه السلام و دیگر ائمه رانیز از مشایخ خود شمرند. دیگر آنکه سخن حق را از هر کس باید فرا گرفت که «الحکمه ضالّه المؤمن»؛ چنان که اصولیان و محدثین و علمای عربیت و قرائت اصطلاحات از اهل سنت گرفته اند، مثل صحیح و موثق و ضعیف و اجازه و مسند و مرسل و مناووله و وجاده و مدابجه و غیر ذلک. به هر حال، صوفیان در عهد مؤلف چنان منفور نبودند که در عهد ما؛ چون بدعت در این عهد بیشتر است. (۹) ۵. مؤلف در ذیل آیه ۲۰۰ سوره آل عمران می نویسد: «... وقال سرى السقطنى: اصبروا على الدين رجاء السلامه». (۱۰) علامه شعرانی هم در حاشیه می گوید: سرى بن مغلس سقطنى خال جنید بغدادی است. او از مشایخ صوفیه است و در سال ۲۵۱ در بغداد در گذشت و گویند مردم را به کسب و طلب رزق دعوت می کرد و از سؤال و قبول هدیه منع می نمود و می گفت دین را مایه کسب قرار ندهید. گویند مرض سعال داشت، کسی حب سرفه برای او فرستاد، به هدیه نپذیرفت و گفت من مردم را نهی می کنم از این که روزی به دین طلب کنند، چگونه خود چنین کنم. و این جمله را گفتیم تا بدانند معنی سلوک و تصوف ترک حرفه و کار نیست. و هم از سخنان او است که دل فقیر چگونه به نور الهی روشن شود و حال آنکه شکم را از مال تاجران حرام خوار و

ظلمه و رشوه گیران پر می کنند. راستی که سالک طریق حق اگر راستگوی باشد دوست خدا است و ظلمه بدترین دشمنان خدا. او چگونه خود را نزد دشمن ذلیل کند. ما گوئیم این همه مناسب آن عهد است و اما به عهد ما مدعیان تدین و تهذیب و تقوا خود متصدی ظلم و خودشان خراج ستانند. (۱۱)

- ۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۹۰.
- ۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۴۵. مطابق تعلیقه شماره ۱۶۹ این مجموعه.
- ۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۵۹؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد نیست.
- ۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۳۱. مطابق تعلیقه شماره ۵۶۶ این مجموعه.
- ۵- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۷۱.
- ۶- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۴۰۰. مطابق تعلیقه شماره ۲۷۴۸ این مجموعه.
- ۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲۹.
- ۸- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۳۱. مطابق تعلیقه شماره ۷۴۰ این مجموعه.
- ۹- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۳۱. مطابق تعلیقه شماره ۷۴۱ این مجموعه.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۳۰.
- ۱۱- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۰۱. مطابق تعلیقه شماره ۸۰۸ این مجموعه.

ناسخ و منسوخ مؤلف در زمینه «نسخ آیات» نظر خاصی دارد و چندین جا در تعلیقات نکاتی را متذکر شده است: ۱. مؤلف در ذیل آیه ۲۴۱ سوره بقره می گوید: «وَلِلْمُطَلِّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ»، سعید بن المسیب گفت: این آیت منسوخ است بِقَوْلِهِ تَعَالَى: «فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ»، و به نزدیک ما اعتبار کنند اگر هر دو آیت به یک جا آمده باشند مخصوص بود و منسوخ نبود، و اگر آن آیت پیش از این آمده باشد این منسوخ بود... (۱) علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: بعض اهل حدیث در ناسخ و منسوخ قرآن مبالغه کرده و چنان آن را بزرگ می دارند و تهویل می کنند که قرآن را اعتبار نماند و حدیث را ترویج کنند. گویند از بس در قرآن ناسخ و منسوخ است و محکم و متشابه و عام و خاص، به ظاهر آن تمسک نمی توان کرد. و جواب آن را علما در کتب اصول گفته اند. و ما در اینجا گوییم: ناسخ در قرآن هست و منسوخ در قرآن نیست و هر آیه که در قرآن موجود باشد حکم آن منسوخ نشده غیر همین آیه و دو آیه دیگر که مشهور و متواتر است و موجب اشتباه کسی نخواهد شد. هر چه در شریعت، حکم منسوخ باشد پیش از نسخ در قرآن نبوده است، بلکه به سنت ثابت شده و به قرآن مرتفع گردیده است. (۲) مؤلف در ذیل آیه ۱۰۱ سوره نساء نسخ قرآن با سنت را جایز نمی شمارد، (۳) مرحوم شعرانی نیز در توضیح و تأیید مؤلف گوید: به مذهب مؤلف این تفسیر و بسیاری از علمای ما به خبر واحد عمل نمی توان کرد نه در اصول الدین و نه در فقه. و جماعتی عمل به آن را در فقه جایز می شمارند و در اصول الدین جایز نمی دانند. و حق آن است که نسخ قرآن به خبر واحد جائز نیست، هر چند خبر واحد حجت باشد؛ چون ائمه علیهم السلام به ما دستور دادند هر خبر مخالف قرآن دیدیم آن را رد کنیم. (۴)

[مقدمه تفسیر] روض الجنان: فصل، در اقسام معانی قرآن و بیان تفسیر او که چند وجه باشد ... اکنون بدان که درست شده است به روایات صحیح که تعاطی تفسیر قرآن نشاید کرد و اقدام کردن بر بیان و شرح آن، الا به اخبار و آثار از رسول علیه السلام و از ائمه حق؛ چه قول ایشان نیز مسند باشد به رسول خدا (علیه و علی آله السلام). و به رأی خود تفسیر نشاید کردن؛ چه از طریق خاص و عام این خبر روایت کرده اند که، رسول علیه السلام گفته است: مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ وَأَصَابَ الْحَقَّ فَقَدْ أَخْطَأَ؛ هر که تفسیر قرآن کند به رأی خود، و قول او به اتفاق موافق حق باشد، او مُخْطِئ است. (۵) ۱. علامه شعرانی: تفسیر به رأی آن است که مقصود از آیه معلوم نباشد و بخواهیم آن را معلوم کنیم؛ نه چنان که عوام اهل حدیث پنداشته اند. (۶) روض الجنان: فصل، در اقسام قرآن بدان که اقسام قرآن از شش وجه بیرون نیست: «مُحْكَم» است و «مُتَشَابِه»، و «ناسخ» و «منسوخ» و «خاص» و «عام». ... اَمَا حَدُّ «ناسخ» و حقیقت او، هر دلیلی باشد شرعی که دلیل کند بر زوال مثل حکم ثابت به نصّ اوّل در مستقبل روزگار بر وجهی که اگر نه آن بودی ثابت بدی به نصّ اوّل با تراخی اش از او. برای آن گفتیم دلیل شرعی، که اگر دلیل عقلی پیدا شود بر زوال مثل حکم ثابت به نصّ در مستقبل، آن را نسخ نخوانند. نبینی که مکلف چون عاجز شود یا عقلش زایل شود، عبادات از او ساقط گردد به دلیل عقل، و آن را ناسخ نخوانند، و برای آن گفتیم که: به زوال مثل حکم، و نگفتیم بر زوال حکم، برای آنکه اگر نفس به آنچه بدو امر کرده باشد منسوخ کند پیدا باشد، و پیدا بر خدای تعالی روا نبود. (۷) ۲. علامه شعرانی: بعضی اهل حدیث از متأخرین گویند بداء در دین شیعه هست و به علماء سابق طعن و ردّ بسیار زدند؛ حتی خواجه نصیرالدین طوسی را که در نقد المحصل انکار بداء کرده نسبت به جهل داده اند که از احادیث آل

محمد صلی الله علیه و آلهی خبر بود. با این حال، ما هر یک از علماء بزرگ را که می شناسیم بداء را انکار کرده، حتی اهل حدیث هم آن را به وجهی تأویل کرده است و نزاع آنها با علما به نزاع لفظی راجع می شود. (۸) روض الجنان: فصل، در نامه‌های قرآن و معانی آن بدان که: خدای تعالی این کتاب را در قرآن به چند نام بر خواند: «قرآن» ش خواند و «فرقان» و «کتاب» و... و... قناده می گوید: اصل او [کلمه «قرآن»] «مِنْ قَرَأْتُ الشَّيْءَ» إِذَا جَمَعْتُهُ وَصَمَّمْتَ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ، و اصل او از جمع باشد، چنان که عمرو بن کلثوم گفت: ذِرَاعِي عَيْطَلٍ أَدْمَاءٌ بِكِرْهِجَانِ اللَّوْنِ لَمْ تَقْرَأْ جِنِينَايَ لَمْ تَضُمَّ رَحِمَهَا عَلِي جَنِينٍ، یعنی رحم خود بر هیچ بچه جمع نکرد. وصف شتری می کند که هرگز بار نگرفت. (۹) ۳. علامه شعرانی: العَيْطَلُ: الطَّوِيلُ العُنُقِ. الأدماء: البیضاء. و این بیت از معلقات سبع است؛ یعنی: دو ذراع شتری دراز گردن و سفید، فرزند نیاورده و سپید رنگ که رحم او بر جنین فراهم نگشته است. (۱۰) روض الجنان: و «کتاب» به معنی مکاتبت سید باشد بنده اش را، فی قوله تعالی «وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ...» (۱۱)، و این مصدر «فاعل» باشد به معنی «مُفَاعَلَهُ»، چون: جدال، و خصام، و قتال، به معنی «مُجَادَلَهُ»، و «مُقَاتَلَهُ»، و «مُخَاصَمَهُ» و اصل او جمع باشد، من قولهم: «كَتَبْتُ الْبُغْلَةَ إِذَا جَمَعْتُ بَيْنَ شَفْرَتَيْهَا بِحَلْقِهِ» (۱۲). ۴. علامه شعرانی: حلقه بر فرج استر می بستند تا دو جانب آن از هم دور نگردد و حیوان نر به او موافقت نتواند کرد. (۱۳) روض الجنان: فصل در ثواب خواننده قرآن ... بعضی زنان رسول صلی الله علیه و آله روایت کنند که گفت: حَمَلُهُ الْقُرْآنِ هُمْ الْمُحْفُوفُونَ بِرَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى... وَلَمُسْتَمِعِ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى خَيْرٌ مِنْ ثَبِيرٍ ذَهَبًا (۱۴). ۵. علامه شعرانی: بزرگ ترین کوه مکه و آن بر وزن «امیر» باشد، و اهل مشعر چون ببینند آفتاب بر این کوه افتد به منی روند. (۱۵) روض الجنان: خبری دیگر، ابو سعید خُدْرِي روایت کند از رسول صلی الله علیه و آله که گفت: روز قیامت منبرهایی از نور بنهند و نزدیک هر منبری شتری از شتران بهشت بدارند، آنکه منادی از قَبِيلِ رَبِّ الْعَزَّةِ ندا کند: کجااند حاملان کتاب خدای تعالی؟ بر این منبرهای نورنشینی که شما را ترس و اندوهی نیست تا خدای تعالی حساب خلقان بکند. آنکه ایشان را بر آن شتران نشانند و به بهشت برند. (۱۶) ۶. علامه شعرانی: یعنی نشینید. و چون ابدان اهل قیامت بسیار لطیف است بر نور توانند نشست. (۱۷)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۲. مطابق تعلیقه شماره ۴۲۹ این مجموعه.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۸۳.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۴۸۲. مطابق تعلیقه شماره ۹۱۸ این مجموعه.

۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۳ و ۵.

۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۳.

۷- روض الجنان، ج ۱، ص ۶۵.

۸- روض الجنان، ج ۱، ص ۴.

۹- روض الجنان، ج ۱، ص ۹۸.

۱۰- روض الجنان، ج ۱، ص ۶.

۱۱- نور (۲۴): ۳۳.

- ١٢- روض الجنان، ج ١، ص ١٠.
- ١٣- روض الجنان، ج ١، ص ٧.
- ١٤- روض الجنان، ج ١، ص ١٧ و ١٩.
- ١٥- روض الجنان، ج ١، ص ١١.
- ١٦- روض الجنان، ج ١، ص ٢٠.
- ١٧- روض الجنان، ج ١، ص ١٢.

جمع و تدوین قرآندر مورد جمع و تدوین قرآن علامه شعرانی نظرش این است که سوره های قرآن را خود پیغمبر صلی الله علیه و آلهبه دستور جبرئیل مرتب کرد و مؤید آن این است که پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به بعضی سوره ها با نام آنها اشاره می کرد. مؤلف ذیل آیه ۲۸۱ سوره بقره می نویسد: ... ابوصالح روایت کند از عبدالله عباس که گفت: چون آیت فرود آمد، جبریل علیه السلامگفت، خدای تعالی می فرماید که: این آیت بر سر دویست و هشتاد آیت از سوره البقره بنه... (۱). علامه شعرانی در حاشیه چنین توضیح می دهد: تأیید آن می کند که سوره های قرآن را خود پیغمبر صلی الله علیه و آله به دستور جبرئیل مرتب کرد. و بقره همین اندازه آیه داشت که هست و این معنی در احادیث متواتر است که پیغمبر صلی الله علیه و آله به آلهنام سوره های قرآن را می برد و اسامه را بر لشکری امیر ساخت، چون سوره بقره از حفظ داشت و در قرآن کریم است «فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ» (۲) یا «فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ» (۳). و اینکه بعضی اهل حدیث گویند قرآن آیات متفرقه بود بعد از رحلت آن حضرت جمع کردند صحیح نیست، شاید سوره ها را در مصحف جمع کردند نه آیات را در سور. (۴).

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۱۹.

۲- بقره (۲): ۲۳.

۳- هود (۱۱): ۱۳.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۰۶. مطابق تعلیقه شماره ۵۴۸ این مجموعه.

ترجمه آیات قرآن در تفسیر روض الجنان نظر علامه شعرانی در مورد ترجمه ذیل آیات در تفسیر ابو الفتوح این است که کاتبان در این ترجمه ها بسیار تصرف کرده اند و کلمات نامأنوس را تبدیل به کلمات مأنوس کرده اند: ۱. در آیه زیر «أَعَدَّتْ» «بجاراند» ترجمه شده به این شرح: «وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَعْفَرِهِ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ» (۱)؛ و بشتابید به آمرزش از خدایتان و بهشتی که پهنای آن آسمان و زمین بود که بجاراند برای پرهیزگاران. (۲) علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: «بجاردن» را به معنی آماده کردن بسیار استعمال کرده است و باید دانست کاتبان و ناسخان در ترجمه های زیر خط قرآن تصرف بسیار کرده اند و هر چه سخن سست و عبارات غلط و لغات نادرست در ترجمه دیده شود از شیخ ابو الفتوح نیست. (۳) ۲. نیز آیه ۱۵۸ سوره آل عمران چنین ترجمه شده است: «وَلَئِنْ مِتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَأِلَىٰ اللَّهِ تُحْشَرُونَ»؛ و اگر بمیرید یا کشته شوید هر آینه و اخدای گرد آورند شما را. (۴) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: کاتبان فارسی زبان خویشتن را در هر گونه تصرف مجاز می دانند و هر لفظ غیر مأنوس را به کلمه دیگر مأنوس تبدیل می کنند با آنکه تصرف در سخن و کتاب دیگران مانند تصرف در مال و جان آنها جایز نیست. ترجمه های فارسی زیر آیات که در نسخ تفسیر ابو الفتوح (علیه الرحمه) آمده همه مسخ شده است، چون خود عبارت قرآن را پیش نظر داشتند می توانستند در ترجمه تغییر دهند. از جمله در ترجمه این کلمه را (واخدای) نپسندیدند و به کلمه دیگر (سوی حکم خدا) تبدیل کردند و نیز عبارت «درشت خوی سطر دل» را در ترجمه «فَطْمًا غَلِيظَ الْقَلْبِ» به «زشت خوی سخت دل» تغییر دادند و ما را دسترسی به عبارت اصلی شیخ ابو الفتوح نبود جز مقداری از آنکه از روی نسخه قدیمی دو جزء کتاب متعلق به جانب آقای کی استوان (وفقه الله تعالی) تصحیح کردیم و این نسخه چون قدیمی است به ترجمه های آن اعتماد بیشتر بود. (۵)

۱- آل عمران (۳): ۱۳۳.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۲ ۶۳؛ در چاپ مشهد «نهاده اند» ضبط شده است.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۸۴. مطابق تعلیقه شماره ۷۱۸ این مجموعه.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۱۸؛ در چاپ مشهد «و اگر بمیرید یا بکشند شما را، با خدای جمع کنند شمارا» ضبط شده است.

۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۲۲. مطابق تعلیقه شماره ۷۳۲ این مجموعه. همچنین علامه شعرانی در ابتدای نثر طوبی درباره ترجمه آیات در تفسیر ابو الفتوح مطالبی آورده که قابل دقت و تأمل است.

قرائت و رسم الخط قرآنمؤلف در بسیاری موارد درباره وجوه قرائت آیات و رسم الخط قرآن بحث کرده است. علامه شعرانی هم حواشی بسیاری در این مورد دارد که چند مورد آن را در اینجا می آوریم: ۱. مؤلف در ذیل آیه ۳۸ سوره مائده می نویسد: قَوْلُهُ: «وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ...» سیبویه گفت نصب اینجا در عربیت بهتر باشد و كذلك و قوله: «الزَّانِيَةُ وَ الزَّانِي» و در شاذ عیسی بن عمر به نصب خواند و این خلاف آن است که قراء بر اویند و رفع او بر ابتداست و خبر او فَأَقْطَعُوا است... (۱) علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: فقهای اسلام گویند: اگر در قرآن وجهی در عربیت جایز باشد اما قراء نخوانده باشند و قرائت آن متواتر نباشد جایز نیست. بعض علمای متأخر که آن را جایز شمرده اند قولشان معتمد نیست و به مخالفت آنان اعتنا نباید کرد؛ چون قول کسی را که در علمی بصیرت ندارد در هیچ مذهب و هیچ صناعت معتبر نشمرده اند و شاید کسی اهل لغت و نحو و طب و نجوم و غیر آن نباشد و لغت غلطی را صحیح پندارد و استعمال کند یا ماضی را به جای مستقبل یا دوا می مفیدی را مضر داند یا زهره را نزدیک تر از ماه شمارد، قول آنان را در اقوال نباید شمرد. همچنین کسی که از قاعده قرائت و علم قرآن بی بهره است، اگر تجویز کند قرآن را مطابق علم نحو بدون تواتر از قراء و نقل آن می توان خواند، قول او معتبر نیست.

(۲) ۲. مؤلف در ذیل آیه ۹۵ سوره نحل می نویسد: «إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ»؛ که آنچه به نزدیک خداست شما را بهتر است از ثواب خدای (جل جلاله) اگر شما دانی. و «ما» موصوله است برای آنکه «ما» از «إِنَّ» جدا باید نوشتن که اسم است و آنجا که «ما» کافه بود و حرف باشد پیوسته نویسند، فَرْقًا بَيْنَهُمَا، وَ هَذَا مِنْ عِلْمِ الْخَطِّ. (۳) و علامه شعرانی در حاشیه می گوید: اما در رسم الخط قرآن تعبد و متابعت نسخ اولیه قرآن واجب است و این نکته را مراعات نباید کرد، مثلاً «انما» در همه جای قرآن باید موصول نوشته شود مگر در «إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ» (۴) در سوره انعام که قرآنها قدیم از زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله که مقطوع نوشته بودند و باید متابعت کرد و در این آیه نحل چون مصاحف از آن عهد هر دو گونه نوشته شده برای ما هر دو وجه جایز است. و حکم در هر کلمه که به ما متصل شود مانند اینما و کَلِّمًا و بَسْمًا و حیثما همین است که متابعت باید کرد. و عجب آنکه «فَأَيُّهَا تَوَلَّوْا فَنَّمْ وَجْهَ اللَّهِ» در آیه ۱۰۹ بقره متصل است «أَيُّنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا» در آیه ۱۴۲ همان سوره منفصل به فاصله یک ورقه و دلیلی جز متابعت ندارد. (۵) ۳. مؤلف در ذیل آیه ۳۹ سوره حج می نویسد: «أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ»؛ دستوری دادند آنان را که کالزار می کنند. مدنیان و بصریان خواندند، و از کوفیان عاصم: «أَذِنَ»، به فتح «الف» اضافه الی الله تعالی، أَى أَذِنَ اللَّهُ، و باقی قراء خواندند عَلَى الْفِعْلِ الْمَجْهُولِ بِه ضَمِّ «الف». (۶) و علامه شعرانی در حاشیه می گوید: سهوی است از ناسخان کتاب یا تصرفی از آنان در عبارت؛ چون عاصم و مدنیان و بصریان به ضَمِّ الْفِ خواندند و دیگر قراء به فتح آن، عکس آنچه در اینجا مذکور است. (۷) ۴. مؤلف در ذیل آیه ۱۳ سوره سبأ می نویسد: «اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ» ، گفت: عمل صالح کنی ای آل داود بر سبیل شکر؛ و نصب او مفعول له است دون مفعول به. «وَ قَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ» ، آنکه گفت: از بندگان من کم اند که شکر کنند. جمله قراء به فتح «یا» خواندند از عبادی، مگر حمزه که او به ارسال «یا» خواند. (۸) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: یکی از آنجایها که «یاء» متکلم بر دو وجه قرائت شده است این کلمه است و در هر جا که به یک وجه قرائت کردند وجه دیگر جایز نباشد به اتفاق علما. و گروهی در زمان ما که در این امور بصیرت ندارند گویند هر چه در عربیت جایز است بدان قرائت توان کرد اگر چه هیچ یک از قراء نخوانده باشند. بنا به رأی اینان، هر «یاء» متکلم را و العیاذ بالله به دو وجه قرائت توان کرد. (۹) ۵. مؤلف در ذیل آیه ۲۰۷ سوره بقره می نویسد: «كَسَائِي» در همه قرآن امالت کند «مَرْضَاتِ اللَّهِ» خواند. (۱۰) علامه شعرانی هم در حاشیه می نویسد: ... من خود در حاشیه کتاب مجمع البیان

در ذیل این آیه نوشته ام که مرضات در مصاحف به تاء نوشته شده است برای متابعت مصاحف عهد نبی صلی الله علیه و آلهتا خط قرآن از آن صورت که بود متغیر نگردد و توهم تصحیف در قرآن نرود و کسائی تنها این کلمه را اماله کرده است و به ها وقف نموده و دیگران به «تاء» وقف کردند. انتهی مترجما. (۱۱) ۶. مؤلف در ذیل آیه ۲۳۳ سوره بقره می نویسد: و ابان روایت کند از عاصم: لا تُضارِرُ وَالِدَهُ، و فکّ ادغام و کسر «را» بر آنکه اسناد فعل با والده باشد. (۱۲) علامه شعرانی هم در حاشیه می گوید: عاصم از قراء سبعة است که قرائت آنان متواتر است و خواندن آن به اجماع جایز ولیکن چون این قرائت از عاصم متواتر نیست و از شواذ محسوب است قرائت آن جایز نیست. و از اینجا معلوم گردید که همه آنچه از هفت قاری مشهور روایت شده است متواتر نباشد و شواذ آنها مانند شواذ دیگران است. (۱۳)

- ۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۶۹، ۳۷۰.
- ۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۹۸. مطابق تعلیقه شماره ۱۰۶۱ این مجموعه.
- ۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۸۸.
- ۴- انعام (۶): ۱۳۴.
- ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۴۰. مطابق تعلیقه شماره ۱۸۸۴ این مجموعه.
- ۶- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۳۵.
- ۷- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۰۰. مطابق تعلیقه شماره ۲۲۱۰ این مجموعه.
- ۸- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۵۱.
- ۹- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۰۲. مطابق تعلیقه شماره ۲۴۹۳ این مجموعه.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۵۷.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۴۹. مجمع البیان، ج ۲، ص ۳۰۱. مطابق تعلیقه شماره ۳۱۰ این مجموعه.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۹۰.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۴۶. مطابق تعلیقه شماره ۳۹۶ این مجموعه.

سوره فاتحه الكتاب

سوره فاتحه الكتاب بروض الجنان: و در خبر بعثت چنین آمد که: اوّل سورت که از قرآن فرو آمد، این سورت بود. ابو میسره عمرو بن شَرَحْبِيل روایت کند که: رسول صلی الله علیه و آله عادت داشتی که برفتی و تنها بر کوه حِراء بنشستی و در آلاء و نعماء حق تعالی تأمل می کردی. یک روز بر عادت خود نشسته بود، سایه ای بر رسول (علیه الصّلاه والسّلام) افتاد. بر نگرید تا خود چیست! شخصی را دید پرها باز کرده همه روی آسمان پوشیده و ندا می کرد: السّلام عَلَیْكَ یا مُحَمَّدُ! اِقْرَأْ! بخوان. و رسول گفت: من پیش از آن این آواز شنیده بودم به چند بار، و کسی را نمی دیدم. ترسیدم که مبادا که مرا در عقل تخلیطی باشد. خدیجه را می گفتم که حال چنین است... (۱) ۷. علامه شعرانی: بعضی علما این روایت را به این تفصیل نمی پذیرند؛ چون پیغمبر صلی الله علیه و آله نباید در وحی و جبرئیل شک کند و احتمال تخلیط در عقل خویش دهد. و این گمان شاید برای خدیجه یا دیگری اتفاق افتاده باشد؛ چون پیغمبر را بدان حال دید و قصه از او شنید نزد پسر عمّ خویش رفت و قصّه به بگفت. (۲) روض الجنان: ... و این سورت بخشیده است میان خدای تعالی و بنده. (۳) ۸. علامه شعرانی: یعنی این سوره قسمت شده است میان خدا و بنده. (۴) روض الجنان: ... کودکی از کودکان ایشان در کُتاب این سورت بخواند. (۵) ۹. علامه شعرانی: کُتاب به صیغه مبالغه مکتب خانه است؛ چنان که سعدی گوید: «پیرانه سر آمدم به کُتاب». ۶

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۴ و ۳۵.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۰.

۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۷.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۱.

۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۷.

آيَةُ التَّسْمِيَةِ ۱. «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

روض الجنان: خالد بن الوليد با لشکری به زیر حصن حیره فرو آمد و گفت: مردی عاقل را به من فرستی تا با او سخنی گویم. عبدالمسیح بن نُفیلَه العَسَّانی را بر او فرستادند، و او از جمله معمران بود. چون پیامد، خالد دروی نگرید، گفت: مِنْ أَيْنَ أَقْصَى أَثْرَكَ أَيُّهَا الشَّيْخُ؟ قال: مِنْ ظَهْرِ أَبِي، قال: مِنْ أَيْنَ خَرَجْتَ؟ فقال: مِنْ بَطْنِ أُمِّي. قال: علام أنت؟ قال: عَلَى الْأَرْضِ. قال: فِيمَ أَنْتَ؟ قال: فِي ثِيَابِي. قال: ابْنُ كَمْ أَنْتَ؟ قال: ابْنُ رَجُلٍ وَاحِدٍ... (۱) . ۱۰. علامه شعرانی: دو سؤال اول از قبیله و نژاد او است و سؤال سیم و چهارم از اینکه بنا بر صلح و تسلیم داری یا جنگ و در سؤال پنجم «ابن کم أنت»؛ یعنی چند ساله ای؟ (۲) روض الجنان: [در بیان ادله اثبات آیه بودن بسمله اوایل سوره ها از جمله می گوید: [طریقی دیگر اعتباری آن است که، این آیت از چهار وجه بیرون نیست: یا برای اول سوره نبشتند... (۳) . ۱۱. علامه شعرانی: یعنی خود ناسخان نوشتند بی آنکه از آسمان فرود آمده باشد، مانند «سوره فلان و هی مدینه او مکیه» که مردم بالای هر سوره می نویسند، در آن زمان هم صحابه برای آنکه معین باشد اول سوره از اینجا است نوشتند. و این احتمال صحیح نیست برای آنکه در اول براءت نوشتند. (۴) روض الجنان: [در بیان یکی دیگر از ادله اثبات جزء قرآن بودن آیه بسمله به ویژه در سوره حمد می گوید: [وجهی دیگر آن است که: «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ...»، آیتی شمرند و ابتدا به «غَيْرِ» کنند، نیکو نباشد در علم نحو. (۵) . ۱۲. علامه شعرانی: یعنی به کلمه غیر در «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ» ابتدا نشاید کرد؛ چون یا مجرور است چنان که قرائت مشهور است یا منصوب. (۶) روض الجنان: ابراهیم بن یزید گفت: عمرو بن دینار را گفتم فضل رقاشی می گوید: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»، نه از قرآن است. گفت: چه دلیر است بر خدای تعالی، ائی سُبْحَانَ اللَّهِ! من از سعید جُبیر شنیدم که او گفت از عبدالله عباس شنیدم که از رسول صلی الله علیه و آله شنیدم که گفت: علامت آنکه من بدانستمی که سورت تمام شد، آن بودی که جبریل علیه السلامی آمدی، و در اول سورت دیگر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آوردی به من. (۷) . ۱۳. علامه شعرانی: چون «بسم الله» را از آسمان جبرئیل فرود آورد، پس از قرآن است و باید تلاوت شود. (۸) روض الجنان: اُمُّ سَلَمَةَ (رحمه الله علیها) گفت: رسول صلی الله علیه و آله چون نماز کردی، قرائت چنین خواندی: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»، یعنی آیت مقطوع کردی و به هر سر آیتی وقفی کردی تا آنکه که هفت آیت بشمرد عدد اعراب. (۹) . ۱۴. علامه شعرانی: یعنی با انگشت هفت آیه بشمرد و مانند عرب عقد انامل کرد. (۱۰) روض الجنان: اگر گویند: اسم را اشتقاقش از «سَمُو» باشد، چه معنی دارد که معنی «سَمَت» بر اسم مَخِيل است که اسم مسمی را علامت باشد؟ (۱۱) . ۱۵. علامه شعرانی: یعنی در کلمه «اسم» معنی سمه که علامت است مندرج است و به خیال متبادر می شود. (۱۲) روض الجنان: ابن دُرَشْتَوَيْهْ گفت: «الله»، خدای (جَلَّ و عَزَّ) به مشابه اسم علم است. و ابن کَیْسَانَ گفت: لقب است، و قول ایشان به معنی متقارب است، و لقب درست نیست برای آنکه لقب بر خدای تعالی روا نبود، لقب بر آن روا بود که غیبت و حضور بر او روا بود، چه لقب در غیبت، بدل اشارت است در حضور. درست آن است که از اسماء مفیده است... (۱۳) . ۱۶. علامه شعرانی: کذا و کلمه صحیح که به جای کلمه «مفیده» واقع بوده نمی دانیم، اما به قرینه می فرماید: «الله» در اصل عَلَم نبوده و معنی جنسی داشته است اما در اصطلاح خاص برای نام خدا گردیده و مانند عَلَم شده است. و محتمل است که در نسخه اصل «از اسماء مشتقه» بوده، تصحیف شده. (۱۴) روض الجنان: این اقوال اهل لغت است از طریق اشتقاق. فاما از طریق تحقیق معنی، این لفظ در اصطلاح: «الله»، نام ذاتی است قادر بر

اصول نعم چون با مکلفان بکند از ایشان مستحق عبادت گردد. و بر این قاعده مرجع او با قادری باشد و از صفات نفس بود، و برای آن بر این قدر قناعت نکردند که اهل لغت گفتند که: «اله» مستحقّ عبادت بود که بر این قول در لایزال اله بود و در ازل اله نبود، چه در ازل مستحقّ عبادت نبود. پس قادری در آورند تا شامل بود ازل و لایزال را، و تعلیق قادری به اصول نعم برای آن کردند که جز قدیم تعالی، بر آن قادر نیست. و دیگر استحقاق عبادت بر این باشد، و لابد حدود اصطلاحی را نسبت باید به مواضعه اهل لغت، آنکه به حسب دلیل زیادت و نقصان می کنند و تغییر و تبدیل. (۱۵) ۱۷. علامه شعرانی: یعنی: قید کردند قادر بر اصول نعم نه هر قادری، به دو علت: یکی آنکه غیر خدای تعالی قادر بر اصول نعم نیست. دیگر آنکه استحقاق عبادت کسی دارد که بر اصول نعم قادر باشد. مطلب دیگر آنکه معنی اصطلاحی باید با لغت تناسب داشته باشد، آن گاه در اصطلاح قیودی بر آن زیاده یا از آن نقصان کنند. (۱۶) روض الجنان: روا داشتمانی. ۱۷ ۱۸. علامه شعرانی: یعنی: روا داشتیم. و در بعضی شهرها نظیر این مستعمل است، چنان که در کرمانشاه و قم گویند: داشتیمان، رفتیمان. ۱۸

- ۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۴۱ و ۴۲.
- ۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۴.
- ۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۴۵.
- ۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۶.
- ۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۴۶.
- ۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۴۷.
- ۷- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۷.
- ۸- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۷.
- ۹- روض الجنان، ج ۱، ص ۵۳.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۱.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۵۵.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۳.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۵۷.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۵.
- ۱۵- روض الجنان، ص ۵۹.
- ۱۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۶.

پاسخ به شبهات روزجدا از توضیحات ذیل تفسیر برای شرح و احیاناً نقد بعضی اقوال، گاهی علامه شعرانی نکاتی را توضیح می دهد که ناظر به مسائل روز و در واقع پاسخ به برخی شبهات مطرح شده است. ۱. مؤلف در ذیل آیه ۴۰ سوره مائده می گوید: «يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ» آن را که خواهد عذاب کند و آن را که خواهد بیامرزد. در اول اعنی در باب عذاب استحقاق معتبر است به ادله عقل و اجماع امت که از روی حکمت جز آن را نخواهد که عقاب کند که مستحق باشد و عقاب نامستحق نخواهد. (۱) علامه شعرانی در حاشیه به بیان حکمت حد سرقت پرداخته و محاسن حد شرعی سرقت به حبس و مضرات زندانی کردن سارق را بر شمرده است: این همه تأکید برای دفع توهم ملاحظه و منکران دین اسلام است که بعید می شمارند برای اندکی مال دست مردی ناقص شود و به حکمت پروردگار در حد سرقت ایراد می کنند. از این جهت ملاحظه شود که عطوفت کاذب و سستی ایمان در اکثر ممالک اسلامی و تقلید نصارا آنان را از اجرای حکم الهی باز می دارد و به جای آن چند حکم دربارہ دزد مجری می دارند که مؤید فساد و مروج دزدی است؛ از جمله آنان را حبس می کنند و مردم باید به دادن مالیات مصارف معیشت او را بر عهده گیرند. دیگر آنکه دزدان در زندان تبادل فکر می کنند و نوآموزان از استادان فن دزدی یاد می گیرند و کامل می شوند. سیم آنکه زن و فرزند آنها که غالباً فقیر و بی سرپرست می مانند در کوچه ها آواره و به فساد و دزدی مجبور می شوند. چهارم آنکه دزدان را که آزاد کرده اند و مدت زندان به سر آمد اجازه کسب و کار نمی دهند و چاره دیگر غیر دزدی ندارد. (۲) ۲. مؤلف در ذیل آیه ۶۳ سوره مائده گوید: ... در خبر است که خدای تعالی وحی کرد به یوشع بن نون که: من از قوم تو صد هزار آدمی را هلاک خواهم کردن، چهل هزار صالح و نیکان و شصت هزار بدان. یوشع گفت: بار خدایا! دانم که بدان مستحق هلاکند، نیکان را چرا هلاک خواهی کردن؟ گفت: ... برای آنکه ایشان برای خشم من خشم نگرفتند و به آن فاسقان مؤاکله و مشاربه و مخالطه کردند. (۳) علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: مردمان عهد ما را تنبیهی بزرگ است که فاسقان بسیاریند و مردم صالح از آنها پرهیز نمی کنند بلکه از معاشرت آنان فخر و مباهات دارند. و نهی از منکر آن است که اگر بتواند فاسقان را به پند و موعظه به صلاح آورد و اگر ناامید باشد ترک معاشرت کند تا قبح عمل خود را بهتر بدانند. (۴) ۳. مؤلف در ذیل آیه ۱۶۲ سوره انعام گوید: آنکه گفت: بگوی ای محمد «إِنَّ صِيْلَاتِي» که نماز من. «وَأُسْكِي»، در او سه قول گفتند: سعید جبیر و مجاهد و قتاده و سُدی و ضحاک گفتند مراد ذبیحه است که برای حج و عمره کشی و حسن بصری گفت: مراد دین است. زجاج و جُبَّایی گفتند: عبادتی، و قول اول از روی لغت قریب تر است و بر توسع در دگر عبادات استعمال کنند. (۵) علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: در زمان ما گروهی بدین آیه متمسک شده و ذبح حیوان را به عنوان نذر یکی از اولیا حرام می دانند، چنان که برای امامزادگان نذر می کنند. و تصور وجه سخن و استدلال آنان برای من واضح نیست؛ زیرا که اگر ذبیحه با شرایط شرعی بکشند و روی به قبله بگویند علتی برای حرمت آن تعقل نمی شود، هرچند نذر کند آن را در مکان معین ذبح کند برای اطعام گروهی خاص به طوری که عمل وی در آن مکان برای اطعام آن گروه رجحان داشته باشد. و همچنان که عقیقه برای مولود نیست، کشتن گوسفند برای اطعام مجاورین یا زائرین امامزاده نیز عبادت امامزاده محسوب نمی شود. (۶) ۴. مؤلف در ذیل آیه ۱۲ سوره حجرات می نویسد: ... ابوقلابه گفت: ابو محجن الثَّقَفِي خمر می خورد او و اصحابش. عمر آنجا بگذشت، تجسس کرد واقف شد بر آن. در سرای شد. ابومحجن حاضر بود با یک مرد. گفت: یا امیرالمؤمنین خطا کردی. گفت: چه خطا کردم؟ گفت: دو خطا یکی تجسس و خدای تعالی گفت: «وَلَا تَجَسَّسُوا»، و دگر بی دستوری در سرای من آمدی و خدای تعالی می گوید: «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ

بِئُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا» ، (۷) عمر گفت: چه می گویی؟ گفت: اینکه شنیدی، زید بن ثابت و عبدالله بن اُرقم حاضر بودند گفتند: یا امیرالمؤمنین چنین است که او گفت تاوان برماست. (۸) و علامه شعرانی در حاشیه می گوید: یعنی غرامت گناه و تقصیر از ماست. در شرع اسلام تتبع گناه نباید کرد، بلکه اگر اتفاقاً از کسی گناهی دیده شود منع باید کرد و حد باید زد. و در رسم سیاستمداران امر برخلاف این است، حتی در ممالک نصارا آنچه را جرم و گناه شناسند مأموران در مورد سوءظن به تحقیق و تفتیش می پردازند و حتی به حبس و شکنجه از متهم اقرار می گیرند. و به نظر می رسد در اسلام در اتهام به قتل نیز اگر آثار جرم در قاتل دیده شود و ولی دم بداند او قاتل است غیر از پنجاه قسامه تضییق دیگری بر او نمی تواند کرد و اگر نداند او قاتل است خود قسامه هم نمی تواند بخورد. (۹)

- ۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۷۷ ۳۷۸.
- ۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰۴. مطابق تعلیقه شماره ۱۰۶۷ این مجموعه.
- ۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۹ ۵۰.
- ۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۶۷. مطابق تعلیقه شماره ۱۱۰۹ این مجموعه.
- ۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱۳۱۱۴؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد نیامده است.
- ۶- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۰۸. مطابق تعلیقه شماره ۱۳۰۹ این مجموعه.
- ۷- نور (۲۴): ۲۷.
- ۸- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۳۴ ۳۳؛ در چاپ مشهد به جای «تاوان»، «تابان» ضبط شده است.
- ۹- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۵۶. مطابق تعلیقه شماره ۲۶۶۴ این مجموعه.

۳۱۲. «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ * الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

روض الجنان: وهب بن مُتَّبه می گوید: خدای تعالی را، هیجده هزار عالم است، دنیا یک از آن است، و آنگه عمارت دنیا به اضافت با خرابش چنان است که خیمه ای در بیابانی. (۱) ۱۹. علامه شعرانی: «با خرابش» یعنی آبادی دنیا نسبت به خرابی آن بسیار اندک است و دنیا نسبت به هیجده هزار عالم هیچ و ما به این اندک دل بسته ایم. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۷۴.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۴۵.

دقتهای تاریخی و نقد اقوال علامه شعرانی در مواردی با توجه به روایت‌های تاریخی و گاهی با مقایسه نقلها با تاریخ ولادت و وفات افراد، مطالب ابوالفتوح را نقد می‌کند. ۱. مؤلف در ذیل آیه ۲ سوره توبه می‌گوید: رسول علیه السلام گفت: لا نُصِرْتُ إِنْ لَمْ أَنْصُرْكُمْ؛ مرا یاری مکنادا اگر شما را یاری نکنم. و برخاست و ساز کرد و به جانب مکه رفت و مکه بگشاد و این سال هشتم بود از هجرت. و پیش از آن رسول علیه السلام به غزات تبوک بود و منافقان اراجیف افکنده بودند. (۱) علامه شعرانی در حاشیه چنین توضیح می‌دهد: باید دانست که غزوه تبوک پس از فتح مکه بود. و در کتاب تصحیفی راه یافته است. (۲) ۲. مؤلف در ذیل آیه ۶ سوره بنی اسرائیل می‌گوید: ... حدیفه بن الیمان گفت: در قصه این آیات، من قوله: «قَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ» إِلَى قَوْلِهِ: «وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا»، (۳) که رسول صلی الله علیه و آله گفت: چون بنی اسرائیل تعدی و ظلم از حد بُردند و پیغامبران را کشتن گرفتند، خدای تعالی مَلِک پارس بُخت نصیر را بر ایشان مسلط کرد و مُلک و پادشاهی او هفتصد سال بود، بیامد با لشکری بسیار به در بیت المقدس فرو آمد و آن را حصار داد و بگشاد و هفتاد هزار مرد را بر خون یحیی زکریا بکشت و اهل بیت المقدس را برده کرد و آن شهر به غارت داد و سلب و حُلّی بیت المقدس بیاورد در آن صد هفتاد هزار گردون گران بار از مالها و حُلّی ایشان، از آنجا بیاورد. (۴) علامه شعرانی در حاشیه می‌نویسد: این قصه صحیح نیست، حتی ثعلبی در قصص الانبیا که از نقل اباطیل و اراجیف باک ندارد این قصه را باطل شمرده و گوید: یحیی بن زکریا سالهای بسیار پس از بخت نصیر به دنیا آمد. (۵) ۳. مؤلف در ذیل آیه ۱۹۷ سوره بقره می‌نویسد: ... این بگفت و برفت چنان که من به گرد او نرسیدم. در سودای آن فتادم تا این کودک چه کسی است؟ گفت: دیگر ندیدم او را تا به میان رکن و مقام رسیدم، او را دیدم ایستاده و خلاق بر او جمع شده، و او را از حلال و حرام و مسایل و احکام می‌پرسیدند و او جواب می‌داد. من گفتم: این کودک کیست؟ گفتند: نمی‌دانی؟ این زین العابدین علی بن الحسین است. من گفتم: سُبْحَانَ اللَّهِ! اینت زهد و توکل، و اینت علم و بیان! «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ...» (۶)، از این چه عجب داری! خادمان را چون در خدمت خانه ایشان حقیقتی بود، برکت آن به اعقاب ایشان برسد تا در حق ایشان جنس این بود. (۷) علامه شعرانی در حاشیه می‌نویسد: مخفی نماند که حضرت امام زین العابدین علیه السلام آن هنگام که هفت یا هشت ساله بود هنوز حضرت امام حسن و پدرش سید الشهداء علیهما السلام حیات داشتند، یعنی در سنه پنجاه و اند از هجرت و عبدالله بن مبارک آن زمان را در نیافت، در اواخر قرن دوم هجری می‌زیست. و بعضی به جای حضرت زین العابدین حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام گفته اند. (۸) ۴. مؤلف در ذیل آیه ۳ سوره ص می‌نویسد: و «مناص»، مصدر است به منزلت مقام، و در جز اینجای شاید که موضع بود. عبدالله عباس گفت: کفار مکه چون قتال کردند و کار سخت شدی بر ایشان، گفتند: مناص یعنی؛ بگریزی. چون روز بدر عذاب به ایشان فرود آمد، بر عادت گفتند: مناص، خدای تعالی آیت فرستاد «وَلَاتِ حِينٍ مِّنَاصٍ». (۹) و علامه شعرانی در حاشیه می‌گوید: این تفسیر با آنکه یقین داریم سوره ص مکی است و جنگ بدر پس از هجرت به نظر صحیح نمی‌رسد، و حدیث ابوطالب مؤید آن است که در مکه نازل شد. (۱۰) ۵. مؤلف در ذیل آیه ۲۷ سوره رحمن می‌نویسد: «ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ»؛ خداوند بزرگواری و گرامی کردن بندگان. محمّد بن کعب القُرظی گفت: یک روز رسول علیه السلام بر سیبل امتحان کعب الأحبار را گفت: یا کعب! «ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ»، «اکرام» می‌دانیم، «جلال» چه باشد؟... (۱۱) و علامه شعرانی در حاشیه می‌نویسد: این سخن که رسول صلی الله علیه و آله از کعب الاحبار معنی جلال را پرسید غلط است چون علمای رجال و سیر اتفاق کردند که کعب پس از رحلت آن حضرت به مدینه آمد و اسلام آورد و اصلاً آن حضرت را ندیده بود.

(۱۲) ۶. مؤلف ذیل آیه ۱۶ سوره حدید می نویسد: «أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا»، گفت: وقت نیامد؟ کلبی و مقاتل گفتند: آیت در منافقان آمد پیش از هجرت، و سبب آن بود که سلمان را گفتند: ما را خبر ده از آنچه در تورات دیده ای از عجایب... (۱۳) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: قول مقاتل از دو جهت غلط است: یکی آنکه پیش از هجرت سلمان خدمت پیغمبر صلی الله علیه و آله رسید. دیگر آنکه یهودی نبود و با تورات ارتباط نداشت. (۱۴) ۷. مؤلف در ذیل تفسیر سوره نصر می نویسد: ... و رسول علیه السلام گفته بود که: کس را نکشند الا مقاتل را یا قاتل را یا جماعتی مستهزیان را و تنی چند را که مُرتد شده بودند، مِنْهُمْ: عبدالله بن سعد بن ابی سرح. او به حمایت عثمان رفت. عثمان بیامد و او را بیاورد و در حق او شفاعت کرد. رسول علیه السلام در پیش افکند و آنکه گفت: کس نیست در میان شما که این را بکشد؟ سعد مُعاذ گفت: یا رسول الله! چشم من در چشم تو بود تا اشارت کنی تا من او را بکشم گفت: ندانی که پیغابران خاینه الأعمین نباشند، و اشارت به چشم. (۱۵) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: ظاهراً سعد بن معاذ سهو است، چون وی در جنگ بنی قریظه از دنیا رفت، و صحیح سعد عباده است. (۱۶) ۸. مؤلف در ذیل آیه ۲۴۹ سوره بقره می گوید: عبدالله عَبَّاس گفت: تابوت و عصای موسی در بُحیره طَبْرِيَه است در دریای طبرستان... (۱۷). علامه شعرانی هم در حاشیه می نویسد: دریای طبرستان زاید است از ناسخین کتاب یا از یکی از روایات که پنداشت بُحیره طبریه همان دریای طبرستان است، آن را به این تفسیر کرد. و بحیره طبریه در فلسطین است و دریای طبرستان در شمال مازندران. (۱۸)

۴. «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

روض الجنان: اکنون بدان که معنی مالک قادری باشد بر تصرف در آنچه او را باشد که تصرف کند بر وجهی که کس را نباشد که او را از آن منع کند و عاجز را وصف نکنند به آنکه مالک است، برای آنکه مرجع معنی این اسم با قادری است. (۱۹) ۲۰. علامه شعرانی: «قادری» یعنی قدرت و «یاء» مصدری فارسی را به قادر ملحق کرده است. (۲۰)

۶. «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

روض الجنان: نُوَّاس بن سَمْعَانَ روایت کند از رسول صلی الله علیه و آله که او گفت: خدای تعالی مثلی بزد صراط مستقیم را، و بر دو کناره آن صراط باره ای است، درها بروی گشاده، و بر آن درها پرده ها فرو گذاشته... (۲۱) ۲۱. علامه شعرانی: یعنی بر دو طرف راه دیوار بلندی است و در آن دیوار درها که از آن بیرون توان رفت و بر هر دری پرده ای آویخته است. (۲۲)

۷. «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ»

روض الجنان: «الَّذِينَ» اگرچه معرفه است و «غَيْرِ» نکره است، برای آنکه نه معرفتی است مستقل بنفسه فی التعریف و محتاج است به صفت، چنان که اسم نکره به صفت بعضی تعریف و تخصیص در او شود. (۲۳) ۲۲. علامه شعرانی: یعنی کلمه «الَّذِينَ» اگرچه معرفه است اما تعریف او مانند اعلام به نفس لفظ نیست بلکه به واسطه صله است. پس شبیه به نکره است که به واسطه وصف اندکی تخصیص در او پیدا می شود و از این جهت «غیر» که نکره است صفت برای «الَّذِينَ» می آورند. (۲۴) روض الجنان: و مذهب شافعی آن است که: امام را مستحب است که چون «الحمد» بخواند، آمین بگوید جز که بلند نباید گفت. (۲۵) ۲۳. علامه شعرانی: ... در خلاف گوید: «شافعی و اصحاب او گویند: امام را مستحب است چون از قرائت حمد فارغ شود

آمین بگوید به اخفات». (۲۶) روض الجنان: و این مذهب عطا و احمد حنبل و داود و اسحاق است، و ابوحنیفه و سفیان ثوری و مالک را دو قول است: یکی همچنین که گفتیم، و دیگر آنکه: امام را نباید گفتن، اما مأموم را نباید گفتن. (۲۷) ۲۴. علامه شعرانی: این دو [ابوحنیفه و سفیان ثوری] هم گویند امام به اخفات آمین گوید پس عطف بر داود و اسحاق است؛ الا آنکه در خلاف تصریح به استحباب نکرده. ۲۸ روض الجنان: و طریقی اعتباری این است که آن کس که در نماز فاتحه خواند یا بر وجه قرائت خواند با بر وجه دعا؛ اگر بر وجه دعا خواند، به اتفاق نمازش باطل بود، و اگر بر وجه قرائت خواند، شرع و عرف مانع است از آنکه عقیب قرائت آمین گویند، چنان که عقیب سایر آیات که در قرآن هست متضمن دعا، و به اجماع در آن جا آمین نشاید گفتن. دیگر آنکه رسول صلی الله علیه و آله گفت: *إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يُصَلِّحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ الْإِدْمِيِّينَ*، و به اتفاق این نه کلام خداست، کلام آدمیان است. پس ترک باید کردن از این وجوه. ۲۹ ۲۵. علامه شعرانی: اگرچه این دو طریق اعتباری ضعیف است اما اجماع کافی است. و حق آن است که می توان قرآن را به نیت قرآن خواند و هم در مثل «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» و «اهْدِنَا الصِّرَاطَ» قصد تعبد و دعا کرد؛ چون این الفاظ را صرف برای لقلقه لسان به ما تلقین نکردند بلکه نماز گزار در نماز باید سعی کند در «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» راستگو باشد و دعای «اهْدِنَا» را با حضور قلب گوید. و حکایت کلام دیگری منافی دعا نیست؛ مثلاً اگر کسی این بیت را در مقام دعا گوید بر وی صادق آید که شعر سعدی خواند: ای بار خدای عالم آرایر بنده پیر خود ببخشای ۳۰ اما اینکه «آمین» کلام آدمیین است در حواشی وافی نوشته ایم. ۳۱

- ۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۶۹.
- ۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۵۲. مطابق تعلیقه شماره ۱۵۰۵ این مجموعه.
- ۳- بنی اسرائیل (۱۷): ۸.
- ۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶۳.
- ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۰. مطابق تعلیقه شماره ۱۹۲۶ این مجموعه.
- ۶- انعام (۶): ۱۲۴.
- ۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۷ ۱۱۸.
- ۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۲۲. مطابق تعلیقه شماره ۲۸۱ این مجموعه.
- ۹- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۵۵.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۵۲. مطابق تعلیقه شماره ۲۵۶۶ این مجموعه.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۵۹.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۹۴. مطابق تعلیقه شماره ۲۷۴۵ این مجموعه.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۴.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۴۴. مطابق تعلیقه شماره ۲۷۶۵ این مجموعه.
- ۱۵- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۴۸.
- ۱۶- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۰۰. مطابق تعلیقه شماره ۲۹۳۱ این مجموعه.

- ۱۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۶۸.
- ۱۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۰۰. مطابق تعليقه شماره ۴۶۵ این مجموعه.
- ۱۹- روض الجنان، ج ۱، ص ۷۶.
- ۲۰- روض الجنان، ج ۱، ص ۴۶.
- ۲۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۸۵ و ۸۶.
- ۲۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۵۳.
- ۲۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۸۸.
- ۲۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۵۴.
- ۲۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۹۰.
- ۲۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۵۶.
- ۲۷- گلستان سعدی، ص ۱۰۸، باب دوم، حکایت ۴۶.

سوره بقره

دقتهای ادبیگاهی علامه شعرانی با توجه به قوانین علم نحو و دیگر علوم ادبی تفسیر ابو الفتح را نقد کرده است. ۱. مؤلف ذیل آیه ۲۰ سوره یوسف می گوید: «بِثَمَنِ بَخْسٍ»، ای باخس، و هُوَ مِنْ بَابِ رَجُلٍ صَوْمٌ وَعَدْلٌ؛ به بهای اندک، آنگه آن را شرح داد که: درمی چند شمرده بود، و در عدد و مبلغ آن علما خلاف کردند: عبدالله عباس و عبدالله مسعود و قتاده و سدی گفتند: بیست درم بود، ... بعضی اهل معانی گفتند: زیر ده درم بود برای آنکه «دراهم» آن را گویند زیر ده باشد تا به ده، چون بر ده بیفزاید درهماً گویند... (۱) علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: این سخن به نظر صحیح نمی رسد؛ چون این فرق وقتی است که عدد مذکور باشد. گویند «تسعه دراهم» و «أحد عشر درهما». اما اگر عدد نباشد جمع بر هر کثرت اطلاق می شود. قال الله تعالی: «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ» (۲) گفتند این مواطن هشتاد بود. (۳) ۲. مؤلف در ذیل آیه ۲۲۱ سوره بقره می نویسد: مَفْضَلٌ گفت: اصل نکاح جماع بود، پس به کثرت استعمال در عقد نیز استعمال کردند... (۴) علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: بیشتر لفظ غیر قبیح را برای معنی قبیح استعاره آورند نه بالعکس چنان که وطی به معنی گام نهادن و مقاربت نزدیک شدن و امثال آن. پس نمی توان گفت نکاح در اصل برای وطی بوده پس از آن در عقد استعمال کردند. (۵)

سوره بقره «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

روض الجنان: وَهَبِ مَثَبَهُ گفت: هر که او سوره البقره و آل عمران بخواند، نام او از عجیبا تا به غریبا برسد. گفتند: عجیبا و غریبا چه باشد؟ گفت: عجیبا زمین هفتم است، و غریبا عرش رب العالمین. (۶) ۲۶. علامه شعرانی: به نظر می رسد که در دو کلمه عجیبا و غریبا تصحیف است و دو کلمه غیر مأنوس بوده، ناسخان به دو کلمه مأنوس تبدیل کردند. و در بعض کتب لغت آمده است که «عروبا» آسمان هفتم است. (۷) روض الجنان: [مؤلف پس از نقل روایتی به نقل از ابوهریره درباره جوانی که چون حافظ سوره بقره بود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله او را به امیری لشکر گماشت، می گوید:] یا عجب! اگر جوانی سورتی داند که پیران ندانستند، استحقاق امارت یافت بر ایشان. پس جوانمردی که بیرون از آنکه جمله سور قرآن داند، و داند که در قرآن محکم کدام است و متشابه کدام، ناسخ کدام و منسوخ کدام و مجمل کدام و مفصل کدام، و بیرون از آن، از تورات و انجیل و زبور حکم کند در میان اهلش، عجب باشد اگر مستحق امارت و امامت بود! (۸) ۲۷. علامه شعرانی: حفظ این منقولات برابر علم امیر المؤمنین علیه السلام به اسرار توحید و دقائق عرفان و حقائق علوم آخرت چون قطره ای است از دریا. و از علم ناسخ و منسوخ و مجمل و مبین و امثال آن اندکی ناقص و محرف از غیر امیر المؤمنین علیه السلام نیز نقل کرده اند، اما از توحید و معارف همان ناقص را از دیگر صحابه و تابعین نقل نکردند. (۹)

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۳.

۲- توبه (۹): ۲۵.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۵۶. مطابق تعلیقه شماره ۱۷۳۰ این مجموعه.

- ٤- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٢٣.
- ٥- روض الجنان، ج ٢، ص ١٩٩. مطابق تعليقه شماره ٣٥٠ اين مجموعه.
- ٦- روض الجنان، ج ١، ص ٩٢.
- ٧- روض الجنان، ج ١، ص ٥٧؛ قاموس المحيط، ص ١٤٦.
- ٨- روض الجنان، ج ١، ص ٩٣.
- ٩- روض الجنان، ج ١، ص ٥٨.

تأملات کلامی مؤلف جابه جا مسائل کلامی را مطرح کرده و علامه شعرانی هم توضیحاتی در ذیل آنها آورده و احياناً آنها را نقد کرده است: ۱. مؤلف در ذیل آیه ۲۵ سوره ابراهیم می نویسد: ... اهل اشارت گفتند: وجه حکمت در تشبیه اسلام و ایمان به درخت از آنجاست که درخت تمام نباشد الا به سه چیز: عرقی ثابت و اصلی قایم و فرعی عالی، همچونین ایمان و اسلام به سه چیز تمام شود: تصدیق بِالْقَلْبِ، و اقرارًا بِاللِّسَانِ، و عَمَلًا بِالْأَرْكَانِ، بیانش حدیث رضا علیه السلام از پدرش از پدرانیش علیهم السلام از امیرالمؤمنین از رسول علیه السلام که گفت: الْإِيمَانُ مَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ وَإِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَعَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ. (۱) علامه شعرانی هم در حاشیه می نویسد: چنان که گفتیم ایمان در مذهب شیعه و اکثر اهل سنت همان اقرار قلبی است و اقرار به زبان دلیل آن است و عمل به ارکان جزء ایمان نیست و بارها مؤلف تحقیق این معنی کرده است. و مقصود از این عبارت نه آن است که فاسق کافر باشد یا منزلی میان ایمان و کفر بلکه چون مؤمن عمل نکند فایده کامل از ایمان نبرده، مانند آنکه گویند: مال دارِ بخیل فقیر است. (۲) مؤلف در ذیل آیه ۷۹ سوره شعراء بعد از نقل کرامات اهل ذوق و تصوف می گوید: این حکایت و امثال این به نزدیک اهل تصوف از کرامات باشد، و به نزدیک ما اگر درست بود معجز بود که خدای تعالی اظهار کند بر دست بعضی صالحان چون داند که در آن لطفی خواهد بود یا بعضی مکلفان را. مذهب علم الهدی (رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ) این است. (۳) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: خلاف است میان جماعتی از معتزله و اشاعره که ظهور کرامت از اولیاء خدا و صالحان ممکن است یا ممکن نیست، بیشتر معتزله جایز نمی دانند و آنچه در این باب نقل است مانند طعام حضرت مریم و آوردن عرش بلقیس از آصف تکمیل معجزه پیغمبری می شمارند و دیگران آن را ممکن می دانند؛ چنان که خواجه نصیرالدین و علامه حلّی در تجرید و شرح آن اختیار آن کردند. (۴) مؤلف در ذیل آیه ۴۰ سوره نساء می گوید: ... و دلیل بر این آن است که: در خبر لفظ مظلّمه گفت و مقابله مظلّمه به عوض باشد، و ثواب عمل کسی به کسی ندهند و بر فعل کسی دیگری را عقاب نکنند... (۵) علامه شعرانی هم در حاشیه می نویسد: اگر گویی: نماز و حجّ استیجاری چگونه است که ثواب عمل زنده را برای مرده نویسند، گوئیم: ثواب عمل زنده برای زنده است و آنچه خداوند تعالی به مرده دهد تفضّل است نه استحقاق؛ چنان که اگر وصی و وارث به وصیت عمل نکنند عقاب بر همان است که تخلف کرده نه میت. و بر این اجماع اهل عدل است. (۶)

۱. «الم»

روض الجنان: اهل اشارت گفتند: «الف» أنا، «لام» لی، «میم» منی. به «الف» اشارت به آن کرد که همه منم. به «لام» اشارت به آن کرد که همه مراست. به «میم» اشارت به آن کرد که همه از من است. (۷) ۲۸. علامه شعرانی: در تفسیر منهج الصادقین نکاتی در این حروف مقطعه آورده است که در جای دیگر مجموع ندیده ام. البته رجوع به آن کتاب شود. (۸)

۳. «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

روض الجنان: اما «غیب»، هر چه مُغْتَبٌ باشد از چشمها و مصوّر باشد در دلها. (۹) ۲۹. علامه شعرانی: عالم غیب در مقابل عالم شهادت است، چنان که فرمود: «عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ». (۱۰) و اصل ایمان و تدین آن است که انسان معتقد باشد غیر این عالم ماده محسوس عالم دیگر است و موجود دیگر، تا به خدا و فرشتگان و روح و قبر و قیامت اقرار کند. (۱۱) روض الجنان:

راوی خبر گوید که: یک روز رسول صلی الله علیه و آله صحابه را گفت: دانی که از مؤمنان که فاضل تر است؟ گفتند: فرشتگان. گفت: ایشان چنین اند، و نه ایشان را می خواهم. گفتند: پیغمبران. گفت: ایشان چنین اند، و نه ایشان را می خواهم. گفتند: یا رسول الله! کیستند ایشان؟ گفت: جماعتی که از پس من باشند تا به آخر زمان، مرا ندیده و سخن من ناشنیده و معجزات من نادیده، ورقی مُغلق (۱۲) بیند و سوادى بر بیاضی، بر آن کار کنند. ایشان فاضلترین اهل ایمانند. آنکه بر خواند: «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ» (۱۳). ۳۰. علامه شعرانی: در عهد قدیم کتابها را می بستند و قفل می کردند و مهر می زدند چنان که در مقدمه صحیفه کامله سجاده است که حضرت ابی عبدالله علیه السلام «فَاسْتَخْرَجَ مِنْهَا صَحِيفَةً مُقْفَلَةً مَخْتَوْمَةً فَنَظَرَ إِلَى الْخَاتَمِ وَقَبْلَهُ وَبِكِي، ثُمَّ فَضَّهَ وَفَتَحَ الْقِفْلَ ثُمَّ نَشَرَ الصَّحِيفَةَ» و ما شرح آن را در ذیل صفحه ۸ از شرح و ترجمه صحیفه نوشته ایم. (۱۴) روض الجنان: اکنون باید که نماز کُن، متأنی باشد، و حدود او نه دارد، و شرایط او ظاهراً و باطناً به جای آرد، چنان که آن کس که چوب بر آتش راست کند، چه اگر تأنی نکند و پیش از وقت بجنباند بشکند، و اگر بسیار بر آتش رها کند بسوزد، بر وفق آنچه شرع فرموده است تا نماز او عبادت باشد. (۱۵) ۳۱. علامه شعرانی: افتاده دارد بدین مضمون که «نماز را هم باید به جای آورد». (۱۶) روض الجنان: «نَفَقَ»، سَرَبی باشد در زیر زمین که آن را راهی باشد به جایی. (۱۷) ۳۲. علامه شعرانی: سَرَب جاده و راه زیر زمینی است. ۱۸

- ۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۷۱ ۲۷۲.
- ۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳. مطابق با تعلیقه شماره ۱۸۱۴ این مجموعه.
- ۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۳۱.
- ۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۴۵. کشف المراد، ص ۴۷۶. مطابق تعلیقه شماره ۲۳۳۹ این مجموعه.
- ۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۶۷.
- ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۹۲. مطابق تعلیقه شماره ۸۷۴ این مجموعه.
- ۷- روض الجنان، ج ۱، ص ۹۷.
- ۸- روض الجنان، ج ۱، ص ۶۰. منهج الصادقین، ج ۱، ص ۵۸ ۶۵.
- ۹- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۰۳.
- ۱۰- توبه (۹): ۹۴.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۶۴.
- ۱۲- در چاپ مشهد «معلق» آمده است.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۰۴.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۰۵.
- ۱۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۶۶، یعنی جمله به این صورت باید باشد: «... و اگر بسیار بر آتش رها کند بسوزد [نماز را هم باید به جای آورد]، بر وفق آنچه شرع فرموده است...».
- ۱۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۰۷.

مسائل اصول فقه مؤلف گاهی در ذیل آیات به مسائل اصول فقه اشاره کرده و علامه شعرانی آن را بیشتر توضیح داده است: از جمله مؤلف در ذیل آیه ۱۳ سوره نحل به مسأله استعمال لفظ در بیش از یک معنا که در اصول فقه مطرح شده اشاره کرده است: «مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ»، نصب او بر حال است از مفعول و رفع «الْوَانُهُ» به مُخْتَلِفًا است، لَأَنَّ اسْمَ الْفَاعِلِ يَعْمَلُ عَمَلَ الْفِعْلِ. به الوان و انواع مختلف که یک با یک نماند. «الوان» شاید تا حمل کنند بر حقیقت و شاید تا حمل کنند بر انواع و شاید که حمل کنند بر هر دو وجه به نزدیک ما، چه لفظ به یک عبارت توان کردن از دو معنی مختلف و از حقیقت و مجاز و این مسأله ای است از اصول الفقه که يُعَبَّرُ بِاللَّفْظِ الْوَاحِدِ عَنِ الْمَعْنَيْنِ الْمُخْتَلِفَيْنِ وَ عَنِ الْحَقِيقَةِ وَالْمَجَازِ. (۱) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: این مسأله در اصول فقه است که آیا می توان لفظ مشترک را در بیش از یک معنی استعمال کرد یا جایز نیست؟ در صورتی که اجتماع آنها ممکن باشد مانند دوش در فارسی که مشترک است هم شب گذشته را از آن می خواهند و هم دوش به معنی منکب و پشت شانه و سعدی گوید: آن سیل که دوش تا کمر بود امشب بگذشت خواهد از دوشدوش در مصرع اول به معنی گذشته است و ممکن نیست از آن معنی منکب خواست اما در مصرع دوم هر دو ممکن است و سعدی هر دو را خواسته: هم شب گذشته و هم منکب. از علمای اصول آنها که در ادب مهارت دارند جایز می شمارند و آنها که در ادب ضعیفند و به قیاس و عقل اعتمادشان بیشتر است جایز نمی دانند و استعمال در حقیقت و مجاز هم بر این قیاس. و صاحب این کتاب همه را جایز می داند. (۲)

۴. «... وَ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ»

روض الجنان: و «یقین»، هر علمی باشد مستدرک. (۳) ۳۳. علامه شعرانی: یقین علمی را گویند که بعد از شک حاصل شود. (۴) روض الجنان: اگر گویند: نه معنی این داخل است، فی قوله: «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ»، اینجا تکرار کردن چه معنی دارد؟ جواب از دو وجه باشد: یکی آنکه، آن جا اجمال کرد و بر سبیل جمله گفت، و اینجا تفصیل داد، چه اول مجمل است و این معین. (۵) ۳۴. علامه شعرانی: چون اول مجمل بود و به تعیین نام آخرت در آن مذکور نبود، چون به تعیین نام برد از اجمال بیرون آمد. (۶)

۷. «... وَ عَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ...»

روض الجنان: و «غشاوت»، غطا و پوشش بود، یعنی پوششی که با آن حق را نمی بینند. و غاشیه زین از اینجا گویند که پوشش زین باشد. ۳۵ ۷. علامه شعرانی: در عهد مؤلف اشراف و اعیان زینهای مُرَّصَع داشتند و برای حفظ آن جامه با کمال تکلف آماده کرده بودند و آن را غاشیه می گفتند چون از اسب پیاده می شدند نوکری که غاشیه را بر دوش داشت روی زین می کشید و آن را می پوشید. ۸

٢- .روح الجنان، ج ٧، ص ٩٠. مطابق تعليقه شماره ١٨٥٦ اين مجموعه.

٣- .روض الجنان، ج ١، ص ١٠٨.

٤- .روح الجنان، ج ١، ص ٦٧.

٥- .روض الجنان، ج ١، ص ١١٥.

٦- .روح الجنان، ج ١، ص ٧٢.

فواید تفسیری فواید تفسیر علامه شعرانی هم در تعلیقات کم نیست، نگاه نقادانه و عالمانه ایشان در بسیاری از حواشی هویدا است: ۱. مؤلف در ذیل آیه ۹۲ سوره نحل می نویسد: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِي نَقَصَتْ غَزَلَهَا»؛ گفت مباحی چنان که آن زن که ریسمان خود را تاب باز دهد پس از آنکه محکم کرده باشد. و در قوت دو قول گفتند: یکی آنکه به معنی ابرام و احکام است، یکی آنکه: القوه؛ الطاقه من الحبل، یک تو از رسن را قوت خوانند جمعها: القوی. کلبی و مقاتل گفتند: این زنی بود کم خرد از قریش او را ریطه بنت عمرو گفتند و هو عمرو بن سعد بن کعب بن زید بن مناه بن تمیم، و لقب او جَعَل بود. او دوکی بکرده بود مقدار یک ارش، نهکی در سر آن کرده به مقدار انگشتی و بادریسه ای بزرگ در خور آن در او افکنده و پشم و موی رشتی به آن و پرستاران را فرمودی تا از آن می رشتندی از بامداد تا نماز پیشین، چون نماز پیشین بودی بفرمودی تا آنچه رشته بودندی تاب باز دادندی. خوی و عادت او بر این بود... (۱) علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: قول صحیح تر در تفسیر آن است که اشاره به زنی خاص و معهود نیست؛ چون غالب مفسران این زن را به تعیین نمی شناختند و خداوند تعریف به مجهول نمی کند بلکه مثل زد خداوند شکستن عهد را به باز کردن ریسمان پس از رشتن. چنان که مثل زد کلمه طیبه را به شجره طیبه و کلمه خبیثه را به شجره خبیثه نه درختی معهود و خاص و مثل زد صدقه در راه خدا را به دانه کشته که هفت خوشه بر آورد، در هر یک صد دانه نه آنکه دانه خاص بدین صفت در خارج موجود باشد. اما جماعتی از مفسرین پیوسته جزئیات و مشخصات و مادیات را به از کلیات و مجردات درک می کنند و همه چیز را بر طبع خود حمل بر یک فرد معهود می کنند و مؤلف قول آنها را نقل کرده است. (۲) مؤلف در ذیل آیه ۱۷۷ سوره بقره می نویسد: اهل تأویل در سبب نزول آیت خلاف کردند. حسن بصری وقتاده و ربیع گفتند: سبب نزول آیت آن بود که، جهودان در نماز روی به مغرب کردند و ترسایان به مشرق. (۳) علامه شعرانی نیز در حاشیه می گوید: گرچه این سخن در میان مفسران معروف است، اما معنی آن را در نیافتیم؛ چون ترسایان روی به مشرق نمی کنند و یهود هم روی به مغرب ندارند در عبادت، و بیت المقدس نسبت به بلاد ما غربی است و نسبت به مدینه شمالی و مسلمانان در آن هنگام که بیت المقدس قبله بود روی به شمال می ایستادند. البته یهود هم اگر روی به جانب بیت المقدس می کردند روی به شمال می ایستادند. (۴) مؤلف ذیل آیه ۴ سوره مائده می نویسد: ... «أَحِلُّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» بر شما حلال کرده اند از ذبایح آنچه حلال و پاک است و مراد به طیبیات محللات است... (۵) علامه شعرانی هم در حاشیه می گوید: اما این گونه جواب مشتمل بر دور است و صحیح نیست؛ کسی پرسد: چه چیز برای ما حلال است؟ جواب دهند: آنچه حلال است برای شما حلال است. (۶) مؤلف در ذیل آیه ۳۱ سوره مائده می گوید: «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا...» چون قاییل به کار در ماند، خدای تعالی دو کلاغ بفرستاد تا با یکدیگر جنگ کردند و یکی دیگر را بکشت، آنکه بیامد و به چنگال زمین بر رفت و او را در آن جا نهاد و خاک با سر او کرد... (۷) علامه شعرانی هم در حاشیه می گوید: از آیه قرآن معلوم نمی گردد کلاغی دیگر را کشت بلکه زمین را می کند، گویی چیزی پنهان کرده را می جست، و این عادت کلاغ است. (۸) مؤلف در ذیل آیه ۲۸۶ سوره بقره می نویسد: ... و بعضی دگر گفتند: مراد به «اضر» ثقل است؛ بار خدایا بار گران در تکلیف بر ما منه چنان که بر آنان نهادی که پیش ما بودند، و آن آن بود که در اخبار می آید که: خدای تعالی در شبان روز پنجاه نماز بر امت موسی نهاد، و ایشان را به زکات ربع مال فرمود دادن، و چون جامه شان پلیدی رسیدی بیایستی بریدن و نمازشان جز در مسجد روا نبود، و چون آب نیافتندی، تیمم روا نبود ایشان را. و چون گناهی بکردندی، علامت آن گناه بر روی ایشان پدید آمدی. و چون در سرای به معصیتی مشغول شدندی، بر در آن سرای به

خطی روشن پیدا شدی که: فلانسان در این سرای فلان کار می کنند، و این قول عطا و مالک بن انس و مورج و قتیبی و ابن الانباری است. (۹) علامه شعرانی هم در حاشیه می گوید: این روایت به عقل نزدیک تر از آن است که گوشت تن خود را به مقراض می بریدند. و به گمان من «قطعوه» یعنی جماعت بنی اسرائیل زن یا مرد نجس را از جماعت خود بیرون و قطع علاقه می کردند، در مسجد و جماعت راه نمی دادند و با آنها در یک خانه نمی ماندند و معاشرت نمی کردند؛ چنان که هنوز با زن حائض چنین رفتار می کنند. آن گاه بعضی روات نقل به معنی کرده است چنان که به عقلش رسیده. (۱۰)

۸. «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ...»

روض الجنان: «وَمِنَ النَّاسِ»، «مِنَ» تبعیض است، و «ناس» اسم جنس است و «لام» در او تعریف جنس است. و این اسمی واحد است مر جماعت مصور را به این صورت. (۱۱) ۳۶. علامه شعرانی: یعنی به صورت آدمی. (۱۲) روض الجنان: در خبر است که: خدای تعالی چون آدم را بیافرید در بهشت می گشت تنها، دلش تنگ شد، خدای تعالی خواب بر او افگند... (۱۳) ۳۷. علامه شعرانی: اول کسی که برای عمل جراحی بیهوش کرد جبرئیل بود، و در محل خود خواهیم گفت در این حکایت شک و اختلاف است. (۱۴)

۹. «...وَمَا يَشْعُرُونَ»

روض الجنان: و اصل «شعر» علم بود به امری دقیق، و شعر از اینجاست. و موی را شعر از اینجا گویند. (۱۵) ۳۸. علامه شعرانی: که موی باریک و دقیق است. ۱۶

- ۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۸۵.
- ۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۳۸. مطابق تعلیقه شماره ۱۸۸۱ این مجموعه.
- ۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۰۷.
- ۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۸. مطابق تعلیقه شماره ۲۰۰ این مجموعه.
- ۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۵۱.
- ۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۱۰. مطابق تعلیقه شماره ۹۸۴ این مجموعه.
- ۷- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۴.
- ۸- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۸۰. مطابق تعلیقه شماره ۱۰۵۲ این مجموعه.
- ۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۵۷ ۱۵۸.
- ۱۰- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۳۰. مطابق تعلیقه شماره ۵۶۴ این مجموعه.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۱۸.
- ۱۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۷۴.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۱۸.

١٤- روض الجنان، ج ١، ص ١٢١.

١٥- روض الجنان، ج ١، ص ٧٦.

۱۰. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا...»

روض الجنان: ... و وجهی دیگر آن است که، خدای تعالی افعالی کرد با ایشان که ایشان عند آن بایست تا به ایمان و طاعت نزدیک شوند، ایشان در کفر بیفزودند، خدای با خود حواله کرد از آن جا که آن فعل او بود که ایشان عند آن ازدیاد کردند، چنان که در حق سورت گفت: «وَ إِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ * وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ...» (۱) در این آیات زیادت ایمان را و زیادت کفر را حواله با سورت کرد، و معلوم است به ضرورت که سورت، ایمان و کفر نیفزاید؛ بل ایشان ایمان و کفر افزایشند و لکن چون عند نزول سورت بود، با سورت حواله کرد. و این آیات هم در حق منافقان است در آخر سوره التوبه ... و مانند این قوله تعالی حکایه عن نوح علیه السلام: «فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا» (۲) و مثله: «فَاتَّخَذُوا تَمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّى أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي...» (۳). ۳۹. علامه شعرانی: معنی آن است که گاه فعلی را نسبت به فاعلی می دهند که در حقیقت فاعل نیست بلکه مصاحب فعل است، مانند سوره قرآنکه ایمان و کفر کسی را زیاد نمی کند بلکه خود مردم وقت نزول سوره ایمان و کفر خود را زیاد می کنند؛ چون ایمان و کفر اختیاری است و موجب ثواب و عقاب، پس فاعل آن خود مکلف است. (۴)

۱۳. «...قَالُوا أَوْ تَوَمَّنْ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَ لَكِن لَّا يَعْلَمُونَ»

روض الجنان: و از این کار را خدای تعالی زنان و اطفال را سفهاء خواند، فی قوله:

۱- توبه (۹): ۱۲۴ ۱۲۵.

۲- مؤمنون (۲۳): ۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۲۲.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۷۷.

قصص قرآنعلما شعرانی در حاشیه تفسیر آیه «وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا» (۱) با اشاره به فلسفه ذکر قصص در قرآن در حاشیه می نویسد: طریقه قرآن چنان که گفتیم در نقل حکایات اقتضای بر موضع عبرت است نه تفصیل جزئیات و مردم قصه دوست می خواهند در حکایت تفصیل آن را بدانند و برای یافتن آن به هر وسیله دست فرا می برند و بسا دروغ و غلو و مبالغه که عادت مردم جاهل است در حکایات داخل می کنند که سود ندارد، بلکه گاهی زیان دارد؛ چون صورت دین و حکایات دینی را در نظر بسیاری زشت می کند و موجب گمراهی می شود؛ مثلاً بلندی قامت عوج بن عنق و بزرگی بساط سلیمان علیه السلام و اشکال عجیبه یاجوج و مأجوج و نشستن دیو بر ملک و تخت حضرت سلیمان، و عاشق شدن حضرت داود به زن سرهنگ خود اوریاء، و توسل برای کشتن او و آمدن هاروت و ماروت به زمین و زنا کردن با فاحشه زهره نام و مسخ شدن آن به صورت ستاره و امثال این امور بسیار از حرص مردم به تفصیل حکایات و سؤال از غیر امام و پیغمبر برخاسته است. و در این آیه خداوند نهی فرمود پیغمبر را به نمایندگی امت که در این امور از کسی سؤال نکنند و آنچه به کار عبرت نمی آید در صدد تحقیق آن نباشند از جمله عدد اصحاب کهف که سه بود یا پنج یا هفت. و موضع عبرت نگاهداشتن خدا است جماعتی را در خواب مدتی طویل به خرق عادت که مدت آن هم بر ما مجهول است. اما مردم هفت تن گفتند و نام آنها معین کردند و زمان خواب رفتن و بیدار شدن و سلطان هر دو وقت را و رنگ سگ و نام او، نام کوه و غار وی و سایر چیزها که دلیل بر صحت آن نیست و فایده ای بر دانستن آن مترتب نی، جز آمیختن قول کسانی که معصوم از خطا نبودند و اختلاف بسیار داشتند و تناقض بی شمار با کلام خداوند صادق که «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ» (۲). باری درباره اصحاب کهف به مفاد قرآن اکتفا باید کرد و در روایت ضعیف و قول غیر معصوم تردید باید داشت. (۳)

«وَلَا تَوْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا». (۴) ۴۰. علامه شعرانی: مؤلف گاهی «از این کار» گوید به معنی بدین علت و سبب. (۵) روض الجنان: «وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ»؛ ولیکن نمی دانند. حقیقت «علم»، معنی باشد که اقتضای سکون نفس کند و از قبیل اعتقاد باشد، و از حق او آن است که معتقد بر وفق اعتقاد باشد و اگرچه در حد نباید آوردن، چه در حد لفظی باشد که بدو کشف و ابانت افتد محدود را از نامحدود. (۶) ۴۱. علامه شعرانی: یعنی شرط علم آن است که موافق واقع باشد. و گفته اند علم تصدیق ثابت جازم مطابق واقع است. و مؤلف گوید علم باید مطابق واقع باشد اما در تعریف نباید این قید را آورد چون هر کس هر اعتقاد دارد آن را موافق واقع می داند و هرگز نمی تواند تصور کند مطابق واقع نیست و اگر چنین تصویری برای او حاصل شود او در شک است نه عالم. پس به این قید نمی تواند تشخیص دهد اعتقاد او چیست مگر دیگری که بر اعتقاد او واقف شود و آن را مخالف واقع بیند، بگوید آن علم نیست چنان که دهریه به اعتقاد جازم می گفتند خدا و عالم آخرت وجود ندارد، خداوند فرمود: «مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ» (۷): و حق این است که این قید را در تعریف می توان آورد و سبب امتیاز محدود از غیر محدود می شود منتها نزد غیر معتقد. و کلام مصنف مأخوذ از ذریعه سید مرتضی است. (۸)

۱۴. «وَ إِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا»

روض الجنان: «لقاء»، از معنی رؤیت در هیچ نباشد. (۹) ۴۲. علامه شعرانی: یعنی لقاء به معنی رؤیت به هیچ وجه استعمال نشده

- ١- روض الجنان، ج ١، ص ١٢٤. نساء (٤): ٥.
- ٢- روض الجنان، ج ١، ص ٧٨.
- ٣- روض الجنان، ج ١، ص ١٢٤.
- ٤- جائيه (٤٤): ٢٤.
- ٥- روض الجنان، ج ١، ص ٧٩.
- ٦- كهف (١٨): ٢٢. روض الجنان، ج ١٢، ص ٣٣٧.
- ٧- فصلت (٤١): ٤٢.
- ٨- روض الجنان، ج ٧، ص ٣٢١. مطابق با تعليقه شماره ٢٠٤٩ اين مجموعه.
- ٩- روض الجنان، ج ١، ص ١٢٥.
- ١٠- روض الجنان، ج ١، ص ٧٩.

ذوالقرنین کیست؟ در میان مفسران درباره ذوالقرنین چندین نظر وجود دارد. نظر علامه شعرانی این است که ذوالقرنین همان اسکندر مقدونی است و چند دلیل برای آن ذکر کرده است: ذوالقرنین لقب اسکندر مقدونی است و مشهور نزد مفسرین همین است و امام رازی گوید: کسی که به شرق و غرب و شمال عالم رفته و همه را تسخیر کرده باشد اگر غیر اسکندر بود او هم مانند اسکندر معروف می شد و همه می شناختند با آنکه کسی جز وی بدین عمل معروف نیست. و ابوریحان بیرونی نقل کرده است که ذوالقرنین ابوکرب حمیری بود ولیکن جهانگیری وی افسانه ای است بی اصل و ثمر. و گویند عمر بن خطاب معتقد بود ذوالقرنین یکی از فرشتگان خداست و شاید علت آن بود که قرآن نمی خواند و فکرش متوجه چیزهای دیگر بود. و نویسنده این حواشی گوید: یکی از ادله قول مشهور سؤال یهود است؛ چون آنان ابوکرب را نمی شناختند اما اسکندر نزد آنان معروف بود و در کتب تاریخ خود اخبار وی را نوشته بودند؛ چون او به بیت المقدس آمد، عالم بزرگ یهود را با حرمت و تعظیم پذیرفت و دین آنها را آزاد گذاشت و اجازه داد در شهرهای خود به همان احکام و شریعت تورات عمل کنند و قوانین دولتی یونانیان برای آنها لازم نباشد. از این جهت اسکندر را بزرگ می داشتند اگر چه پس از وی جانشینان او با یهود بدرفتاری کردند. و دلیل دیگر بر قول مشهور آنکه خداوند نقل اخبار انبیا می کند یا کسانی که مانند انبیا در نشر خیر و آداب و اخلاق تأثیر بسیار داشتند، و از انبیا گذشته هیچ یک از پادشاهان جهان آن اندازه مؤثر نبود و در تأدیب و تهذیب و تعلیم علوم آن کوشش نکرد که اسکندر کرد. (۱)

۱۵. «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

روض الجنان: و «استهزاء» و «سُخْرِيَّت» به نزدیک عرب عیب باشد، قال الله تعالى: «إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيَسْتَهْزِئُ بِهَا...» (۲)، أَيْ يُعَابُ. (۳) ۴۳. علامه شعرانی: ... به نظر می رسد که [این تعبیر] خود جواب مستقلی است. و خلاصه آنکه گاه استهزا در لغت عرب به معنی عیب گرفتن آمده است و «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» یعنی خدای را بر آنها عیب می گیرید. (۴) روض الجنان: زبانگان در ایشان رسند و ایشان را با راه دوزخ برند و در دوزخ اندازند. (۵) ۴۴. علامه شعرانی: یعنی زبانیها و مأموران دوزخ. چون در فارسی «های» آخر اسماء را چون به الف و نون جمع بندند تبدیل به گاف کنند مانند بندگان و رفتگان، مؤلف «های» آخر زبانیها را مبدل به گاف کرده است. (۶)

۱۷. «... فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ...»

روض الجنان: «أضَاء» هم لازم هست و هم متعدی، يقول: أضَاءَ الْقَمَرُ الظُّلْمَةَ، وأضَاءَ الْقَمَرُ به معنی ضاء، و ضَاءٌ يَضُوءٌ ضَوْءٌ إِلَّا لَازِمٌ نَبَاشِدٌ. (۷) ۴۵. علامه شعرانی: «ضَاء» ثلاثی مجرد پیوسته لازم است. (۸) روض الجنان: قال الله تعالى: «لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا» (۹)، و «مَحَالَه»، جهره بود برای آنکه گردد. (۱۰) ۴۶. علامه شعرانی: جهره چرخشی است که نساجان به وسیله آن نخ ریسمان

بر ماسوره پیچند. ۱۱

- ۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۷۰. مطابق تعلیقه شماره ۲۰۸۱ این مجموعه.
- ۲- نساء (۴): ۱۴۰.
- ۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۲۷.
- ۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۸۱.
- ۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۲۸؛ در چاپ مشهد «زینکان» ضبط شده است.
- ۶- روح الجنان، ج ۱، ص ۸۲.
- ۷- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۳۸.
- ۸- روح الجنان، ج ۱، ص ۸۸.
- ۹- كهف (۱۸): ۱۰۸.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۳۹.

روش شناسی تفسیر ابو الفتوحگاهی مؤلف در ذیل آیات قصه های عجیب و غریب از آفرینش زمین و آسمان و داستانهای پیامبران نقل می کند و علامه شعرانی نقل آنها را از باب اینکه مؤلف می خواسته تفسیرش از این اقوال خالی نباشد و یا این داستانها مشتمل بر حکمت و موعظه است، دانسته است. ۱. مؤلف در ذیل آیه ۶ سوره طه می گوید: عبدالله عباس گفت: زمین بر پشت ماهی است، و ماهی بر روی آب است، و طرفی ماهی که سرو دنبال اوست در زیر عرش ملتقی اند به هم آمده. و زیر دریا سنگی سبز هست که سبزی آسمان از اوست، و آن سنگ آن است که خدای تعالی در سورت لقمان گفت: «فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ...» (۱) و آن سنگ بر سُروی گاوی است و پایهای گاو برثری نهاده است، وزیر ثری کس نداند تا چیست مگر خدای تعالی. و آن گاو دهن باز کرده است چون دریاها همه یکی شود در شکم آن گاو شود و دریاها خشک شود. (۲) علامه شعرانی چنین می نویسد: این سخنان را نه برای آن نقل می کنند که خود بدان معتقدند یا خواننده را بدان معتقد سازند بلکه تا کتاب از اقوال مشهوره خالی نباشد و رسم علمای اسلام است در هر علم از توحید و فقه و اصول و تفسیر و حدیث اقوال باطل را نقل می کنند تا مردم نپندارند در نقل خیانتی کردند و چیزهایی که نپسندیدند به سلیقه خود از دین حذف کردند. و شاید حق همان بود که حذف کردند. (۳) ۲. مؤلف در ذیل آیه ۵۲ سوره شعراء می نویسد: «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ»، حق تعالی گفت: ما وحی کردیم به موسی که، بندگان مرا ببر به شب که فرعون بر پی شما بیاید. ابن جریج گفت: در این آیت خدای تعالی امر کرد به موسی که، بنی اسرائیل را بفرمای تا هر چهار خانه ای شوند با خانه ای شوند، و در هر سرای که اینان باشند بره ای بکشند، و در سرای به خون او خون آلود کنند که من فرشتگان را خواهم فرستادن تا کودکان آل فرعون را هلاک کنند، و علامت ایشان این است و در سرایی نشوند که بر در آن سرای اثر خون باشد. آنگه بفرمای تا آرد بسریشان، و همچنین فطیر بپزند تا زود باشد، آنگه تو با بنی اسرائیل برو تا به کنار دریا تا من بفرمایم که چه باید کردن. موسی علیه السلام همچنین کرد. چون در روز آمدند، فرعون گفت: بنگر تا موسی چون کرد! مالهای ما بستند و فرزندان ما را بکشتند. آنگه بفرمود سریر او از شهر بیرون بردند و بر اثر ایشان لشکری را گسیل کرد هزار هزار و پانصد هزار پادشاه مُسَوَّر را که در دست دستورنجن زرین داشتند، و با هر پادشاهی هزار مرد بودند... (۴) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: یک میلیون پادشاه در یک عصر موجود نیست، بلکه در چند قرن هم، اما این سهو نساخ نیست بلکه ترجمه عرائس ثعلبی است: «ألف ألف و خمسماة ألف ملك مسور مع كل ملك ألف رجل» (۵) و آن را از ابن جریج نقل کرده است. و این گونه مبالغات غیر معقول در گفتار آنان بسیار است و ثعلبی و مؤلف به مقتضای امانت در نقل سخن مفسران مشهور را خواه صحیح باشد و خواه غلط بی تغییر روایت کردند و متعهد صحت سخن هیچ کس نشدند و خیانت هم نکردند و چیزی را که آنها گفته بودند ناگفته نگذاشتند و نوشیدند و مردم مجبور نیستند کلام غیر معصوم را قبول کنند. (۶) ۳. مؤلف در ذیل آیه ۳۵ سوره نمل می نویسد: ... سلیمان علیه السلام گفت: کیست که این بداند سفتن؟ انسیان ندانستند و نه جئان... آنگه گفت: کیست که ریسمان در این مهره سفته کشد؟ گرمکی سفید گفت: من تمام کنم، آنگه رشته در دهن گرفت و از اینجانب در رفت و به دگر جانب برون آمد. سلیمان گفت: چه خواهی؟ گفت: از خدای بخواه تا روزی من از میوه ها کند، گفت: کرده شد... (۷) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: از ضعف بعضی این سخنان عجب نباید داشت، چون روایت از امام نیست و مؤلف برای آنکه از گفته پیشینیان فرو نگذاشته باشد آن را نقل کرده. و به قرائن گذشته معلوم گردید که وی به همه آنچه ثعلبی و دیگران در این قصص روایت کردند اعتماد نداشت. (۸) ۴. مؤلف در ذیل آیه ۱ سوره ذاریات می نویسد: ... موسی برگشت و می

گفت: ای خدایی که روزی خلقان به امر تو است، یکی را باران می باید و یکی را آفتاب، و یکی را باد می باید و یکی را هوای ساکن آرمیده، و تو خداوند همه را مراد بدهی و به حسب مصلحت روزی به هر یک رسانی چنان که تو دانی. (۹) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: از این خبر معلوم می گردد که علمای ما در سند اخبار قصص چرا مسأله می کردند، چون آنچه متضمن حکمت و تعلیم و موعظه بود برای فایده اش می آوردند و اگر در اصل حکایت مناقشه بود در آن تعلیم مناقشه نبود. و عاقلان می دانند مقصود اصلی از نقل حکایات عبرت و موعظه است و موعظه حق است، اگرچه وقوع حکایات مشکوک بود و در اثبات آن اصرار نداشتند. (۱۰) ۵. مؤلف در ذیل آیه ۱۹۸ سوره بقره می نویسد: ... پس برای تذلل و خضوع حاج و صبر ایشان بر وقوف در این روز در این مؤقف [عرفه] این نامها بر روز و بر جای نهادند. (۱۱) علامه شعرانی هم در حاشیه می نویسد: این اختلاف در وجه تسمیه عرفه دلیل است که مؤلف گفتار مفسران را برای اعتماد و اعتقاد بدان روایت نمی کرد بلکه برای آنکه کتاب از گفتار آنان خالی نباشد. و دانستن آنکه عرفه را چرا عرفه گفتند از ضروریات نیست و اگر ندانیم کدام از این روایات صحیح است هم مقصّر نیستیم و شاید هیچ یک درست نباشد و تسمیه را علتی دیگر بود. (۱۲) ۶. مؤلف در ذیل آیه ۱۲ سوره مائده می نویسد: «... و روایتی دیگر آن است که او [عوج] در زمین بغی و طغیان از حدّ ببرد...». (۱۳) علامه شعرانی هم در حاشیه می گوید: این حکایات درباره عوج و بزرگی قوم او از ثعلبی است (۱۴) نه از ائمه معصومین علیهم السلام و مرحوم مجلسی (علیه الرحمه) هم بر خلاف قاعده خویش در بحار الانوار آن را از ثعلبی روایت کرده است (۱۵) تا کتابش از این حکایات خالی نباشد. اختلاف روایت دلیل آن است که مؤلف به صحت هیچ یک معتقد نیست و آن را برای اعجاب نقل کرد؛ چون این گونه قصص غریب در ذهن مردم می ماند خواه صحیح و خواه باطل و می خواهند تفصیل آن را بدانند و چون به کتب تفسیر مراجعه کنند و نیابند کتاب را ناقص دانند. و علمای سلف (رضوان الله علیهم) در هر علم اقوال ضعیف و باطل را نقل می کردند و در فقه و کلام و حدیث و غیر آن. و این اقوال متناقض که مؤلف در این کتاب از مفسرین آورده معتقد به صحت همه آنها نبوده است. و این که بعض اهل زمان ما گویند نباید اقوال ضعیف را در کتب نقل کرد صحیح نیست بلکه امانت علما مقتضی آن است که همه چیز را نقل کنند و باب تحقیق را باز گذارند. (۱۶) ۷. مؤلف در ذیل آیه ۲۶ سوره مائده می گوید: ... و حشویان اصحاب حدیث در این خبر آوردند که چون ملک الموت علیه السلام آمد تا جان موسی بردارد، گفت: اجابت کن خدای را، موسی تپنجه بر روی او زد و یک چشم او کور کرد... (۱۷) و علامه شعرانی در حاشیه می گوید: باید دانست روش علمای اسلام در تحقیق مسائل و مطالب آن است که هر قول و عقیده اگر چه باطل باشد و سست و واهی آن را نقل می کنند و علت بطلان آن را می گویند، اگر چه در تفسیر قرآن باشد. و عوام مردم معتقدند که باید سخنان ضعیف و باطل را نگفت و نوشت و به آنکه صحیح و حق است اکتفا کرد. ولیکن این طریق پسندیده نیست، زیرا که سبب شبهه می شود. و مردم متأخر می گویند متقدمان به غلط بدون علت یا به عمد بسیاری از گفته های پیغمبر و ائمه را از میان بردند و شاید حق در آن بود که حذف کردند. از این جهت، علما همه گفته ها را ضبط کردند تا همه کس بیند و توهم باطل نکند. و اگر در عهد عثمان مصاحف دیگر را نمی سوزانیدند این همه اوهام باطل و مبالغه آمیز در تحریف به وجود نمی آمد و همه می دیدند اختلاف آن مصاحف با مصحف موجود بسیار ناچیز است. (۱۸)

۲۰. «يَكَادُ الْبُرْقُ يَخْطِفُ أَبْصَارَهُمْ...»

روض الجنان: ... خطف ربودن باشد و پرستک را خُطَاف گویند و چاه جوی را خُطَاف گویند، و جمع هر دو «خَطَاطِيف» بود.

(۱۹) ۴۷. علامه شعرانی: آهن سر کجی است که محور چرخ چاه بر آن می گردد. و در برهان قاطع گوید چوبی است که بر گردن گاو می نهند هنگام شیار. (۲۰)

۲۲. «...وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُندَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

روض الجنان: «وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً»، در او دو قول گفته اند: قولی آنکه به «سَمَاء» ابر خواست، و گفته اند که خدای تعالی این ابر را چون جامه ای یا چیزی که در آب نهی نشف کند آفرید. ابر به دریا فرو شود و برآید و در هوا متراکم شود، باد بر او آید و آن را بیفشارد. (۲۱) ۴۸. علامه شعرانی: ابر خود بخار است نه آنکه چیزی مانند جامه به دریا فرو رود و آب بردارد، و بخار چون متراکم شود ابر باشد و باز مبدل به باران شود. و حاج ملا هادی در منظومه گوید: رَطَبٌ مِنَ الْأَجْسَامِ حِينَ سُيِّجْنَا بِخَرٍ وَ الْيَابِسُ مِنْهَا دُخَانٌ لِلزَّمِيرِ بِخَارٍ لِقِيَا فَمَا طَرَّ السَّحَابُ إِنْ لَمْ يَقْوِيَا بِالْجَمَلِ، ابر مانند همین مه است که گاه بر زمین می افتد و ما خود بارها در کوهستانها دیده ایم ابر ما را فرو گرفت. (۲۲) روض الجنان: و قولی دیگر آن است که: مراد به «سَمَاء»، آسمان است و آب باران از آسمان می آید... و این قول درست تر است برای آنکه، لفظ قرآن بر حقیقت مانده است، و بر قول اول مجاز باشد، (۲۳) و کتاب خدای را (جل جلاله) تا بر حقیقت حمل شاید کردن، بر مجاز حمل نباید کردن. (۲۴) ۴۹. علامه شعرانی: چون دلیل حسی و قرائن عقلی قائم شده است بر اینکه باران از ابر می ریزد، و اگر لفظ سماء را در قرآن حمل بر مطلق بلندی کنیم خلاف قاعده زبان نکرده ایم. (۲۵) روض الجنان: راویان اخبار روایت کرده اند که: چون خدای تعالی خواست تا آسمان و زمین بیافریند، جوهری سبز بیافرید چند هفت آسمان و هفت زمین، آنکه به نظر هیبت بدان جوهر نگرید، از ترس خدای (عَزَّوَجَلَّ) گداخته شد، آبی گشت لرزان. آنکه فرمان داد تا از آن آب بخاری و دودی برآمد، از آن دود یک آسمان بیافرید. و خدای تعالی از بهشت گاوی بفرستاد که او را چهل هزار سُرُو بود و چهل هزار دست و پای. و آن فریشته قدم بر سَنَامِ آن گاو نهاد، قدمش نیک قرار نگرفت... (۲۶) ۵۰. علامه شعرانی: این عبارت نقل عمل کسی است که در ضمن کار تجربه آموزد و از اول نداند چه باید کرد و خدای تعالی چنین نیست. و حدیث البته ضعیف است و مطلق خبر واحد در این ابواب قابل اعتماد نیست و مؤلف برای تصویر عظمت خلق پروردگار نقل کرده است. (۲۷) روض الجنان: در خبر هست که: چون بوی یکی از ایشان به دوزخیی رسید، همه اعضای او از یکدیگر جدا گردد، و هرگز دمی چند شتری، و هر دنبالی چند نیزه ای، بر هر دنبالی سیصد و شصت بند باشد. در هر بندی سیصد و شصت فَرْق زهر باشد، هر فرقی سیصد و شصت قُلَّة، که به یک قُلَّة از آن همه اهل زمین هلاک شوند. (۲۸) ۵۱. علامه شعرانی: «فَرْق» پیمانه ای است و «قُلَّة» کوزه بزرگی است و دوقُلَّة در مذهب شافعی کر است و بر هر شتر دو کوزه بار می کردند و باید کژدم از شتر دنیا بزرگ تر باشد تا این همه زهر در آن جای گیرد. و وَهَب بن مُتَبِّه راوی این روایت از علمای اهل کتاب بوده، شاید این را از کتب آنها روایت کرده است. (۲۹) روض الجنان: و سَلَمَه کَهیل روایت کند از عبدالله مسعود که: خدای تعالی بهشت در آسمان هفتم آفریده است امروز و دوزخ در زمین هفتم، چون فانی کند آنجا باز آفریند که او خواهد. (۳۰) ۵۲. علامه شعرانی: یعنی در قیامت که زمین و آسمان را فانی کند بهشت و دوزخ را در محلّ دیگر آفریند هر جا که خواهد. و این روایات همه از ثعلبی است و ضعیف است، (۳۱) اما مقصود بیان عظمت ملک خدا است که البته بیش از آن است که در اندیشه ما گنجد. و گفت دوزخ در زمین هفتم است و در بعضی روایات از جانب یسارِ عرش است. و پیغمبر صلی الله علیه و آله چون به آسمان رفت بهشت و دوزخ را آنجا دید. و در سوره «ص» دوزخ را هم از ملأ اعلی شمرده است، چنان که اول ذکر مخاصمه اهل آنجا فرموده و پس از آن

گوید: «ما كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ» . (۳۲) و هر یک به اعتباری صحیح است، چنان که در جای خود واضح شود. (۳۳) روض الجنان: «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا» «أَنْدَادًا»، جمع «ند» باشد، هم مثل باشد و هم ضدّ باشد، و کلمه از اضداد است... با خدای تعالی مثل فرو میارید، یا ضدّ فرو مدارید. مراد به هر دو انبازی است در عبارت، یعنی با خدای تعالی شریک مگویید. (۳۴) ۵۳. علامه شعرانی: یعنی آیه قرآن را به هر دو توان ترجمه کرد: برای خدای تعالی مثل قرار ندهید یا ضد قرار ندهید. مرجع هر دو به این است که شریک برای او ثابت نکنید. ۳۵ روض الجنان: به خدای بر تو. ۳۶ ۵۴. علامه شعرانی: عبارتی است مترجم از عربی؛ یعنی تو را سوگند به خدا می دهم که بگویی. ۳۷

- ۱- لقمان (۳۱): ۱۶.
- ۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۳۱.
- ۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۴۸. مطابق تعلیقه شماره ۲۱۲۹ این مجموعه.
- ۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۱۸ ۳۱۹.
- ۵- عرائس المجالس، ص ۱۷۴.
- ۶- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۳۶. مطابق تعلیقه شماره ۲۳۳۶ این مجموعه.
- ۷- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۲.
- ۸- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۰۱. رک: عرائس المجالس، ص ۲۸۲ ۲۸۳. مطابق تعلیقه شماره ۲۳۸۲ این مجموعه.
- ۹- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۹۱ ۹۰.
- ۱۰- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۲. مطابق تعلیقه شماره ۲۶۸۵ این مجموعه.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲۵.
- ۱۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۲۷. مطابق تعلیقه شماره ۲۸۷ این مجموعه.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۹.
- ۱۴- رک: عرائس المجالس، ص ۲۱۳۲۱۴.
- ۱۵- بحار الانوار، ج ۱۳، ص ۱۸۶۱۸۹، تتمیم ۲.
- ۱۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۴۵. مطابق تعلیقه شماره ۱۰۱۸ این مجموعه.
- ۱۷- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۲۴.
- ۱۸- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۶۴. مطابق تعلیقه شماره ۱۰۳۹ این مجموعه.
- ۱۹- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۴۷.
- ۲۰- روح الجنان، ج ۱، ص ۹۳. برهان قاطع، ص ۳۷۱.
- ۲۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۵۴.
- ۲۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۹۸.
- ۲۳- قول اول در شماره قبل آمده است.

- ٢٤- .روح الجنان، ج ١، ص ٩٩.
- ٢٥- .روض الجنان، ج ١، ص ١٥٥.
- ٢٦- .روض الجنان، ج ١، ص ١٥٨.
- ٢٧- .روح الجنان، ج ١، ص ١٠١.
- ٢٨- .روض الجنان، ج ١، ص ١٥٩.
- ٢٩- .عرائس المجالس، ص ٧.
- ٣٠- .ص (٣٨): ٦٩.
- ٣١- .روح الجنان، ج ١، ص ١٠٢.
- ٣٢- .روض الجنان، ج ١، ص ١٥٩ ١٦٠.
- ٣٣- .روض الجنان، ج ١، ص ١٦٧.
- ٣٤- .روح الجنان، ج ١، ص ١٠٧.

۲۵. «وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ»

روض الجنان: در اخبار چنین می آید که: جویهای بهشت بر روی زمین می رود، چنان که متفرق نمی شود بی حایلی. و چهار جوی: آب، و می، و شیر، و انگبین، به یک جای می رود که آمیخته نشود. گفتند: صادق علیه السلام می گفت این خبر. ملحدی بشنید، گفت: عقل این حدیث چگونه پذیرد که چهار مایع به یک جای باشند و مختلط نشوند!... (۱) ۵۵. علامه شعرانی: رسم ملاحظه است که حکم ماده را در همه عوالم جاری می کنند برای آنکه به موجودی غیر مادی قائل نیستند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۷۰.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۰۹.

۲۸. «... وَ كُنْتُمْ أَهْوَاتًا فَأَخْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

روض الجنان: در خبری می آید که: رسول علیه السلام گفت: چون مرده را در گور نهند، دو فریشته می آیند تا به گور او فرو شوند، و خدای تعالی او را زنده کند تا به صدر و سینه، و حیات با او دهد و حواس درست، و او را از خدای بپرسند و از پیغامبر و از امامان. اگر جواب دهد و جواب به صواب دهد، او را گویند: نَمَّ نَوْمَةَ الْعُرْسِ؛ بَحْسَبِ چنان که عروس در خوابگاه خود بخسبد. و آن دو فریشته در گور او بر پزند و گور بر او فراخ کند، مَدَّ الْبَصَرَ... (۱) ۵۶. علامه شعرانی: و بسیار باشد که شقی را در جوار سعید دفن کنند و چون قبر سعید را این گونه فراخ کنند قبر شقی در ضمن قبر سعید نیفتد و سعید از عذاب شقی متألم نگردد؛ زیرا که هر یک عالمی دارند جداگانه مخصوص به خود؛ مانند دو نفر که در یک فراش خفته یکی خواب نیک می بیند و یکی خواب بد؛ و اگر ما قبر سعید را بشکافیم و بهشت نبینیم یا قبر شقی را و آتش نیابیم، علت همین است که آنها در عالم دیگرند و ما در عالم دیگر چنان که خود آنها از هم خبر ندارند و ما هم از آنها خبر نداریم. (۲)

۲۹. «... ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَ هُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

روض الجنان: ... و آسمان هفتم از دُرّ سپید بیافرید، و نام او «رفیع» است، در آن جا خدای را تعالی هفتصد هزار فریشته است، هر یک از ایشان چندان زبردستان دارند از فریشتگان که عدد قطره باران و ریگ بیابان و برگ درختان. (۳) ۵۷. علامه شعرانی: پیش از این گفت: ملائکه هر آسمان دو برابر آسمان زیرین است و اینجا از ده برابر نیز در گذشته. اما روایت ضعیف است و مؤلف روایت مخالف آن را نیز نقل کرده تا خواننده بداند روایت آنها برای اعتماد و اعتقاد نیست بلکه برای آنکه از گفته های مفسران خالی نباشد. و حق این است که آسمانها رنگ ندارد و در نهایت شفاف است و لطافت چنان که با این همه مسافت ستارگان را در آسمان هشتم مشاهده می کنیم. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۸۸.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۲۰.

۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۹۴.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۲۴.

ادبیات فارسی علامه شعرانی در ادبیات فارسی هم دستی دارد و گاهی نکاتی را توضیح می دهد، مثلاً: ۱. مؤلف در ذیل آیه ۳۷ سوره شعراء می گوید: «به تو آرند هر جادوی دانا را». (۱) و علامه شعرانی در حاشیه چنین توضیح می دهد: «جادو خود به معنی ساحر است و جادوگر صحیح نیست». (۲) مؤلف در ذیل آیه ۸۱ سوره قصص می نویسد: ... همه بگریختند و جز دو کس با او [قارون] نماندند. موسی علیه السلام گفت: یا اَرْضُ خُذِيهِمْ؛ ای زمین بگیر ایشان را، تا به زانو به زمین فرو شدند، دگر باره گفت: یا اَرْضُ خُذِيهِمْ؛ ای زمین بگیر اینان را، تا به کمر بست به زمین فرو شدند... (۳) و علامه شعرانی در حاشیه می گوید: «کمر» در اصل لغت فارسی چیزی است که بر میان می بندند و آنجای از تن را که کمر بر او بسته می شود میان گویند، و کمر گفتن آن مجاز است به علاقه حال و محل. و اگر حقیقت خواهیم باید کمر گاه گفت، یعنی جای بستن کمر یا کمر بست و کمر بند و امثال آن. (۴)

شأن نزول به نظر علامه شعرانی بسیاری از روایات شأن نزول معتبر نیست. ۱. مؤلف در ذیل آیه ۱۸۷ سوره بقره می نویسد: سهل بن سعد گفت: در آیت «مِنَ الْفَجْرِ» نبود، به اول صحابه رسول بیشتر به شب دو رَسَن پیش خود بنهادندی و اعتبار می کردند، خدای تعالی برای بیان بفرستاد: «مِنَ الْفَجْرِ». (۵) علامه شعرانی هم در حاشیه می گوید: به نظر بعید می رسد که خداوند اول بهترین عبارت را ادا نفرماید تا چون بیند مردم به اشتباه می افتند آن را اصلاح کند. و اعتبار به بسیاری از روایات شأن نزول نیست به دلیل آنکه در آن اختلاف دارند و درست آن است که بگوییم خداوند از اول عبارت تام فرمود. (۶) ۲. مؤلف در ذیل آیه ۵۸ سوره مائده می نویسد: ... خدای تعالی از گفتن ایشان این آیت بفرستاد و رد کرد برایشان این آیت «وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ». (۷) و علامه شعرانی در حاشیه می نویسد: آیه در سوره فضلت مکی است و تشریح اذان در مدینه بود. پس نزول آیه هنگام تشریح اذان به نظر صحیح نمی رسد مگر آنکه گوییم پیغمبر صلی الله علیه و آله در آن هنگام این آیه قرائت کرد. (۸)

۳۱. «وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

روض الجنان: ... و قولی دیگر آن است که: خدای تعالی آدم را خبر داد به نامهای چیزها و بر آنچه دانست که اصطلاح خواهند کردن اهل هر لغتی بر آن، و اگرچه اصطلاحی مقدم نبوده باشد. (۹) ۵۸. علامه شعرانی: این سخنان را رجما بالغیب گفتند، چون که عقل انسانی به تحقیق وقایع گذشته راه ندارد مگر به نقل صحیح. اگر بگوییم لغت را پیش از حضرت آدم وضع کردند تا آدم آن را یاد گرفت یا او را اخبار کردند از وضع لغات در مستقبل به توسط اولاد آدم، هر دو را بی دلیل گفته ایم. و می توان گفت مراد آن است که آدم را مستعد کلام و سخن آفریدیم و او را ملهم کردیم تا لغت وضع کرد، مانند: «خَلَقَ الْإِنْسَانَ * عَلَّمَهُ الْبَيَانَ». (۱۰) روض الجنان: «ثُمَّ عَرَضَهُمْ»؛ پس عرضه کرد آن را بر فریشتگان. خلاف کردند در آنکه اسماء عرضه کرد یا مُسَمَّيات. بعضی گفتند و این یک روایت است از قتاده و عبدالله عباس که: نامها عرضه کرد، یعنی آن نامها که خدای او را پیاموخت، یعنی سؤال کرد فریشتگان را بر وجه امتحان از آن نامها... (۱۱) ۵۹. علامه شعرانی: یعنی برای سؤال فریشتگان نامها را گفت و معنی آن را از فریشتگان خواست، چنان که ما پرسیم از دیگری که فرش چه معنی دارد. و بعضی گویند: مراد سؤال از خواص و منافع اشیاء است و صناعات و استخراج معادن و غیر آنکه ملائکه نتوانستند. (۱۲) روض

الجنان: ... و قول دوم یک روایت است از عبدالله عباس، و آن قول مجاهد و حسن بصری است که: عَرْضُ مُسَدِّمَاتٍ وَ اَشْيَاءٍ كَرْد، و برای آن «عَرْضَهُمْ» گفت، و اگر چه بیشتر ناعاقل بودند به ضمیر عقلا- که تغلیب داد عقلا- را بر ناعاقلان، چنان که تغلیب دهند مذکر را بر مؤنث، و اگر چه در عدد بیشتر باشد مؤنث. و این قول درست تر است برای ظاهر را که «هُم» بر اسماء نیوفتد الا بر مجاز. (۱۳) ۶۰. علامه شعرانی: «أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ» صریح است در قول دویم؛ زیرا که گفت اسم اینها را به من بگوئید و نگفت مسمای اسامی را. و اگر کسی سؤال کند: ملائکه همان اسم که می دانستند چرا نگفتند؛ زیرا که ایشان سخن می گفتند و با خدا و آدم تکلم کردند و تکلم بی آنکه نام اشیاء را بدانند ممکن نیست، گوییم: تکلم ملائکه و سخن آن به نحوی دیگری است غیر سخن بنی آدم. و اگر گویی شاید ملائکه یک لغت داشتند و آدم چند زبان می دانست و سؤال از نام اشیاء کرد به زبانهای دیگر، گوییم: برخلاف ظاهر است، چون آیه قرآن دلالت بر آن دارد که ملائکه نام هیچ یک از اشیاء نمی دانستند و آدم می دانست نه آنکه آدم بیشتر می دانست و ملائکه کمتر. و تعلیم اسماء همان است که در جای دیگر فرمود: «عَلَّمَهُ الْبَيَانَ» (۱۴) و حکما گویند: «الإنسان حيوان ناطق» و نطق فصل ممیز انسان است. (۱۵) روض الجنان: ... آنکه اسپ از مشک اذفر بیافرید، و او را دو پر داد از دو مرجان، و فرمود آدم را تا بر آن جا نشست و در آسمانها می گردید و بر افواج فریشتگان سلام می کرد و می گفت: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ يَا مَلَا-يَكُ اللَّهُ! ایشان در جواب می گفتند: وَعَلَيْكَ السَّلَامُ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ يَا خَلِيفَةَ اللَّهِ! (۱۶) ۶۱. علامه شعرانی: از جمله آیات و روایات معلوم می گردد که ملائکه با آدم سخن می گفتند و سخن گفتن بی دانستن اسماء اشیاء ممکن نیست چنان که گفتیم و اگر سخن آنان مانند سخن ما باشد آنها هم اسم چیزها را می دانستند. پس سخن گفتن آنها تفهیم معنی است. ۱۷

- ۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۱۶.
- ۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۳۴. مطابق تعلیقه شماره ۲۳۳۴ این مجموعه.
- ۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۷۶.
- ۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۸۸. مطابق تعلیقه شماره ۲۴۱۳ این مجموعه.
- ۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۵۶.
- ۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۸۱. مطابق تعلیقه شماره ۲۳۸ این مجموعه.
- ۷- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۹ ۴۰. فصلت (۴۱): ۳۳.
- ۸- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۶۰. مطابق تعلیقه شماره ۱۱۰۲ این مجموعه.
- ۹- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۰۲.
- ۱۰- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۳۰. رحمن (۵۵): ۴۳.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۰۳.
- ۱۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۳۱.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۰۳.
- ۱۴- رحمن (۵۵): ۴.

١٥- روض الجنان، ج ١، ص ٢٠٥.

١٦- روض الجنان، ج ١، ص ١٣٣.

جواز تغییر عبارت در روایات علامه شعرانی استشهاد به متن روایات و به کلمات و حروف و تقدیم و تأخیر آنها را جایز نمی‌داند، چرا که بر خلاف الفاظ و تعبیرات قرآن، حفظ الفاظ روایات و ضبط آنها در میان راویان واجب نبوده است. مؤلف در ذیل آیه ۲۶۷ سوره بقره می‌گوید: ... قَیْسُ بْنُ أَبِي عَزْزَةَ الْغِفَارِيُّ كَفَتْ: ما را در عهد رسول علیه السلام در مدینه سمسار خواندندی. رسول علیه السلام آمد و ما را نامی نهاد از آن بهتر، گفت: یا معشر التُّجَّارِ؛ ای جماعت بازرگانان! هَذَا الْبَيْعُ يَحْضُرُهُ اللَّغْوُ وَالْكَذْبُ وَالْيَمِينُ فَشُوبُوهُ بِالصَّدَقَةِ؛ این بیع را لغو و دروغ و سوگند در وی شود، آن را با صدقه به یک جا بر آمیزی. (۱) علامه شعرانی هم در حاشیه می‌نویسد: در اسد الغابه از داود طرابلسی عبارت پیغمبر صلی الله علیه و آله را چنین آورده است: «یا معشر التُّجَّارِ اِنَّهٗ يَخَالِطُ بَيْعَكُمْ هَذَا الْحَلْفُ فَشُوبُوهُ بِالصَّدَقَةِ». (۲) غرض من از نقل آن بود که تا این حد نقل به معنی را با تغییر عبارت جایز می‌دانستند و کسی از مسلمین این گونه تغییر را منکر نشمرده است تا مرد نامجرب و غیر مطلع نپندارد حفظ الفاظ روایت و ضبط آن مانند قرآن واجب است و می‌توان به هر کلمه و حرف و تقدیم و تأخیر و فتح و ضم آن استشهاد کرد. در قرآن به تمام حروف و خصوصیات عمل او احتجاج باید کرد و در روایات صحیح به حاصل مضمون.

(۳)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۶۳.

۲- اسد الغابه، ج ۴، ص ۲۲۳.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۷۲. مطابق تعلیقه شماره ۵۲۳ این مجموعه.

ذلت ابدی یهود علامه شعرانی در مواردی به ذلت ابدی یهود و نقد حکایات ایشان پرداخته است: ۱. مؤلف در ذیل آیه ۵۵ سوره آل عمران می نویسد: ... خلاف کردند فی معنی قوله: «فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا» که این «فَوْقِیت» به چیست؟ بعضی گفتند: به حجت، و بعضی گفتند: به مملکت و قهر و غلبه. و از اینجاست که پادشاهی در رومیان است که ترسایان باشند، و در جهودان نیست، و جهودان مادام مقهور و مغلوب باشند... (۱). و علامه شعرانی در حاشیه می گوید: اکنون هم که دولتی دارند قائم به نصارا است. و این خبر قرآن از اخبار غیبی است، تا کنون آنچه دیده ایم مؤمنان به حضرت عیسی علیه السلام که مسلمانان یا مسیحیانند بر کفار بت پرست یا یهود تفوق داشتند و اینها زیر دست آنان بودند و خدای وعده داده است که تا قیامت هم چنین باشد و خدای نمروده که نصارا بر مسلمانان غالب باشند. (۲) مؤلف در ذیل آیه ۵۲ سوره شعراء می نویسد: روض الجنان: «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ»، حق تعالی گفت: ما وحی کردیم به موسی که، بندگان مرا ببر به شب که فرعون بر پی شما بیاید. ابن جریج گفت: در این آیت خدای تعالی امر کرد به موسی که، بنی اسرائیل را بفرمای تا هر چهار خانه ای شوند با خانه ای شوند، و در هر سرای که اینان باشند بره ای بکشند، و در سرای به خون او خون آلود کنند که من فرشتگان را خواهم فرستادن تا کودکان آل فرعون را هلاک کنند، و علامت ایشان این است و در سرایی نشوند که بر در آن سرای اثر خون باشد. (۳) علامه شعرانی هم در حاشیه می گوید: فرشتگان خدای که مأمور قبض روح بندگان اویند خانه همه کس را بی نشان می شناسند؛ چنان که می بینیم در هر خانه اجل کسی فرا رسد وارد می شوند و قبض روح می کنند. و این قصه از حکایات یهود است که به معنی ملائکه و افعال آنان آشنا نبودند و گمان می کردند آنها نیز مانند انسانند. و حق آن است که موسی علیه السلام برای توشه راه فرموده بره بکشند و فطیر بردارند. (۴)

۳۳. «قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ...»

روض الجنان: اگر گویند: فرشتگان از چه دانستند که آدم را در آن خبر که داد راستیگر است، و آن اسماء آن چیزهاست بر وفق راستی؟ گوئیم: لابد باشد از آنکه خدای تعالی، علمی از اعلام معجز با آن مقرون بکند که فرشتگان عند آن صدق دعوی آدم بدانند در آنچه گفت. (۵) ۶۲. علامه شعرانی: چون ملائکه دیدند آدم از معانی به الفاظ تعبیر می کند و اصوات مختلفه کاشف از ما فی الضمیر قرار داده، تصدیق حکمت پروردگار کردند در خلق آدم و این نیاز به معجز ندارد. شبهت از آن برخاسته که مردم ملائکه را مانند انسانی فرض کنند با تکلم انسان با آنکه آنها موجود دیگرند و از عالم دیگر. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۵۵.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۵۹. مطابق تعلیقه شماره ۶۴۳ این مجموعه.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۱۸ ۳۱۹.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۳۶. مطابق تعلیقه شماره ۲۳۳۵ این مجموعه.

۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۰۸.

حکم و جوب و حرمت در وظایف اخلاقی علامه شعرانی نظر کسانی که در وظایف اخلاقی حکم و جوب و حرمت را روا نمی دارند را رد می کند و چند آیه در تأیید نظر خود می آورد. مؤلف در ذیل آیه ۳۲ سوره نساء می نویسد: ضحاک گفت: روا نباشد که کسی تمنای حال کسی کند، نبینی که حق تعالی چگونه حکایت کرد از آنان که تمنای مثل حال قارون کردند «یا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ» (۱)، آنکه چون او را و اموال او را خسف کردند بر آن تمنا پشیمان شدند، چنان که خدای تعالی از ایشان باز گفت: «وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنُّوا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ يَقْدِرُ لَوْ لَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا...» (۲). علامه شعرانی نیز در حاشیه می گوید: بسیاری از مردم گویند در وظایف اخلاقی حکم و جوب و حرمت نیست. و این آیه رد ایشان است؛ چون اگر تمنای مثل مال قارون حرام نبود متمنی سزاوار خسف عذاب نمی گشت. و در تأیید این آیات بسیار است مثل قوله تعالی «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ * إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» (۴). و مانند «إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصِيرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (۵). و لکن اعمال ظاهر که بر جوارح پیدا است هر کس بیند می داند مرتکب آن معصیت کرده و حکم به فسق او می کند. اما عمل قلبی چون پیدا نیست مرتکب را در انظار مردم آلوده جلوه نمی دهد. (۶)

۳۴. «وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ...»

روض الجنان: و سجده سهو هم چهار جای باید کردن:.... و هر که یک سجده رها کند از دو رکعت باز پسین به سهو، و یادش نیاید تا آن رکوع که از پس آن بود بکند از پس آنکه سلام باز دهد، قضای آن سجده باز کند و دو سجده سهو بکند. (۷)

۶۳. علامه شعرانی: و علمای متأخر در تشهد فراموش شده نیز سجده سهو را واجب دانند. (۸) روض الجنان: و اما سجده شکر، مستحب است و در اواخر نماز از فرایض و سنن، چه در اخبار اهل البیت علیهم السلام چنین آمد که: «عَلَامَاتُ الْمُؤْمِنِ خَمْسٌ: صَلَاةُ الْأَعْدَى وَالْخَمْسِينَ وَ زِيَارَةُ الْأَرْبَعِينَ وَ التَّخْتُمُ فِي الْيَمِينِ وَ تَغْفِيرُ الْجَبِينِ وَ الْجَهْرُ بِبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، گفت: علامت مؤمن پنج چیز است...» (۹) ۶۴. علامه شعرانی: علامت اگر یافت شود دلیل ایمان باشد و اگر یافت نشود دلیل مخالفت نباشد. مثلاً دست بسته نماز خواندن علامت سننی بودن است. و تنوین علامت اسم است و نبودن آن دلیل اسم نبودن نیست اما دست باز علامت شیعی نیست چون علامت نباید جامع باشد و همه افراد را فرا گیرد و این پنج که شمردند هیچ یک از اهل سنت نکنند و اگر در کسی دیده شود شیعی است نه آنکه هر پنج در هر شیعی جمع باشد. (۱۰) روض الجنان: اگر گویند، نه خدای تعالی گفت: «وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ»، گفت: من فریشتگان را گفتم آدم را سجده کنی، ایشان سجده کردند مگر ابلیس، اگر ابلیس فریشته نباشد مأمور نبوده باشد به سجده آدم؟ جواب گوییم: اجماع امت است که ابلیس مأمور بود به سجده... (۱۱) ۶۵. علامه شعرانی: قول خدای تعالی «وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ» حکایت گذشته است و در آن وقت که امر کرد به سجود لفظ ملائکه نیاورد بلکه فرمود: «اسْجُدُوا» خطاب به حاضرین و ابلیس از حاضرین بود و هنگام حکایت به نام ملائکه اکتفا فرمود تغلیبا و نام ابلیس به خصوص را نیاورد. (۱۲) روض الجنان:.... و مذهب ما آن است که: مؤمن حقیقی که خدای تعالی از او ایمان داند، کافر نشود برای منع دلیلی، و آن دلیل آن است که اجماع امت است که مؤمن مستحق ثواب ابد بود، و کافر مستحق عقاب ابد، و جمع بین الاستحقاقین بر سبیل تأیید محال بود، چه استحقاق در صحّت و استحالت تبع وصول باشد... ۱۳ ۶۶. علامه شعرانی: یعنی اگر وصول به چیزی ممکن باشد استحقاق آن هم ممکن است و اگر وصول به آن محال

باشد استحقاق آن هم محال است؛ مثلاً نتوان گفت فلان برای عبادت مستحقّ مقام نبوت است چون وصول به این مقام پس از خاتم انبیاء صلی الله علیه و آله محال است. ۱۴

-
- ۱- .قصص (۲۸): ۷۶.
 - ۲- .قصص (۲۸): ۸۲.
 - ۳- .روض الجنان، ج ۵، ص ۳۴۳.
 - ۴- .شعراء (۲۶): ۸۹ ۸۸.
 - ۵- .اسراء (۱۷): ۳۶.
 - ۶- .روح الجنان، ج ۳، ص ۳۷۶. مطابق تعلیقه شماره ۸۶۵ این مجموعه.
 - ۷- .روض الجنان، ج ۱، ص ۲۰۹.
 - ۸- .روح الجنان، ج ۱، ص ۱۳۵.
 - ۹- .روح الجنان، ج ۱، ص ۱۳۶.
 - ۱۰- .روض الجنان، ج ۱، ص ۲۱۲.
 - ۱۱- .روح الجنان، ج ۱، ص ۱۳۸.
 - ۱۲- .روض الجنان، ج ۱، ص ۲۱۳.

دشوارترین آیه قرآن از جهت اعراب‌علامه شعرانی مشکل‌ترین آیه از جهت اعراب را آیه ۱۰۷ سوره مائده می‌داند و در حاشیه تفسیر این آیه (۱) می‌نویسد: در مجمع البیان گوید: «این آیه با آنکه پیش از این گذشت از مشکل‌ترین آیات قرآن است در اعراب و معنی و حکم و در هیچ یک از مظان تحقیق چیزی پرفایده تر و عمیق تر و جامع تر از آنچه خود در اینجا آوردم نیافته ام. و بالله التوفیق» (۲) و هم در همان کتاب مجمع البیان از قول زجاج آورده است که دشوارترین مواضع قرآن در اعراب این آیه است. (۳) و نویسنده این حواشی گوید: رساله ای در دست دارم، توفیق اتمام آن را از خداوند می‌خواهم در وجوه اعراب آیه و ترجیح هر یک بر دیگری و فواید فقهی که از هر یک مستفاد می‌گردد. و شرح این موضع از تفسیر به کار دانشمندان خرده بین می‌آید و بیشتر خوانندگان را از تفصیل آن ملالت افزون گردد. لذا از بیان آن خودداری کردیم. (۴)

۳۵. «وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ...»

روض الجنان: «الْجَنَّةُ»؛ خلاف کردند که این کدام بهشت است. بعضی مفسران گفتند: بستانی بود از بستانها، و بهشت خلد نبود و این قول ابوالقاسم بلخی است و ابومسلم بحر اصبهانی، (۵) و این درست نیست، درست آن است که: بهشت خلد بود، و برای «لام» تعریف معنی خلد و باقی و مانند این الفاظ نه آن است که واجب باشد که فانی نشود، بل چون خدای تعالی فنا بیافریند، فانی شود. * پس خدای تعالی عین آن باز آفریند، چه اعادت عین باقیات صحیح باشد از قادر الذات بر مذهب درست. (۶) * * ۶۷. علامه شعرانی: * این سخن را دیگر علما و متکلمان نپذیرند چنان که خواجه نصیرالدین طوسی در تجرید گوید: «و اثبات الفناء غیر معقول؛ لآنکه إن قام بذاته لم یکن ضدّاً و کذا إن قام بالجوهر» (۷)، و دلیلی چند پس از آن آورده است. (۸) * * ۶۸. در شرح تجرید علامه قدس سره است که عدم و فنا به معنی تفرق اجزا باشد نه آنکه اشیاء نیست شوند مطلقاً. و اعاده آنها به معنی جمع و فراهم گشتن آخر است و قصه حضرت ابراهیم علیه السلام و زنده ساختن مرغان را که نمونه زنده کردن در قیامت است شاهد آورده که اجزاء بدن آنها را متفرق ساخت و بر کوهها نهاد و باز فراهم کرد و اصلاً معدوم نشد و در صدر کلام گوید: «المحققون علی امتناع إعادة المعدوم». (۹) روض الجنان: علما خلاف کردند که ایشان منهی از خوردن از آن درخت بودند یا از پیرامون آن گشتن. درست آن است که: ایشان را منع که کردند، از خوردن کردند، و این بر سیل مبالغه فرمود خدای تعالی، چنان که یکی از ما گوید: نگر تا گردِ فلان کار نگردی! یعنی آن کار نکنی. و این لفظ صورت نهی دارد و معنی امر است، چنان که: اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ...، صورت امر دارد و معنی نهی است. پس معنی وَلَا تَقْرَبَا، آن است که: اُتْرُكَا وَاهْجُرَا. و برای آن گفتیم که امر از حکیم بر دو وجه باشد: به واجب و به مندوب، و مراد اینجا امر به مندوب است. (۱۰) * * ۶۹. علامه شعرانی: یعنی برای آن گفتیم امر است نه نهی که امر از حکیم بر دو وجه است و شاید مندوب باشد و ممکن است پیغمبری امر مندوب را ترک کند اما نهی ممکن است از حرام باشد یا مکروه و هر دو فی الجمله قبیح است و پیغمبران را جایز نیست مرتکب مکروه شوند. (۱۱) روض الجنان: ... از امیر المؤمنین علی علیه السلام روایت کردند که او گفت: درخت کافور بود. کلبی گفت: درخت علم بود، یعنی علم خیر و شر. (۱۲) * * ۷۰. علامه شعرانی: تفسیری بعید است گرچه در تورات همین مذکور است. گویی تا مدتی آدم و حوا از خیر و شر خبر نداشتند و آدم که به وی تعلیم اسماء کردند و از ملائکه در علم درگذشت مانند حیوان قبیح کشف عورت را نمی‌دانست. و این تفسیر مناسب قول کسی است که آدم را کنایه از نوع انسان داند نه یک مرد خاص و گوید نوع انسان وقتی مانند حیوان در جنگلها می‌زیست و از خوب و بد خبر

نداشت و کشف عورت بر وی قبیح نبود، وقتی به تدریج از خیر و شر باخبر گشت «بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا» (۱۳)؛ عورت آنها بر آنها آشکار شد و این دانستن آغاز بدبختی و زحمت او گشت و «عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ» را هم نسبت به نوع انسان گویند. و اینها همه تأویل بر خلاف ظاهر و برخلاف اقوال اهل تفسیر است. و در تفسیر منسوب به عسکری علیه السلام آمده است که این درخت علم آل محمد علیهم السلام بود. (۱۴) روض الجنان: مَهان و مُوَيِّخ. (۱۵) ۷۱. علامه شعرانی: اهانت و تویخ شده. (۱۶)

- ۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۳.
- ۲- مجمع البیان، ج ۳، ص ۲۶۰.
- ۳- مجمع البیان، ج ۳، ص ۲۵۷.
- ۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۶۰. مطابق تعلیقه شماره ۱۱۵۸ این مجموعه.
- ۵- رک: بررسی آراء و نظرات تفسیری ابومسلم اصفهانی، ص ۸۹.
- ۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۱۸.
- ۷- کشف المراد، ص ۴۵۴.
- ۸- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۴۲.
- ۹- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۴۲. رک: کشف المراد، ص ۵۴۴ ۵۴۵، مسأله ۳ وقوع عدم و کیفیت آن.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۱۹.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۴۳.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۲۰.
- ۱۳- اعراف (۷): ۲۲.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۴۳. تفسیر الإمام الحسن العسکری علیه السلام، ص ۲۲۱.
- ۱۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۲۲.
- ۱۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۴۵.

تفسیر علمی قرآن‌علامه شعرانی گاهی به تفسیر و تطبیق آیات با علوم طبیعی و علوم روز کرده که امروزه به آن «تفسیر علمی قرآن» اطلاق می‌شود. ۱. مؤلف در ذیل آیه ۱۲ سوره نحل می‌گوید: «وَسَيَخْرُجُ لَكُمْ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ»؛ و مسخر بکرد برای شما شب و روز و آفتاب و ماه و ستارگان تا برای منافع شما می‌گردد به علم او به مصالح شما. و قوله: «مُسَخَّرَاتٌ»، نصب بر حال است از مفعول... «إِنَّ فِي ذَٰلِكَ»؛ در این آیاتی و دلالاتی هست عاقلان را. (۱) علامه شعرانی هم در حاشیه می‌نویسد: این آیات ترغیب در علوم طبیعی است؛ خصوصاً در حال حیوان و نبات و فواید و حکمی که خداوند در آنها به کار برده است تا از آن به خالق پی برند. و اگر گویی: بسیاری از اصحاب این علوم شاگرد، گوئیم: توجه بسیار به صنعت آنان را از صانع باز داشته و همه کس چنین نیست. (۲) ۲. مؤلف در ذیل آیه ۷ سوره طلاق می‌گوید: «يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ»، یعنی صُلْبَ الرَّجُلِ وَتَرَائِبِ الْمَرْأَةِ، آبی که بیرون آید از پشت مرد و سینه زن. (۳) علامه شعرانی هم در حاشیه می‌نویسد: آیه قرآن بر این تخصیص دلالت ندارد و اطباء قدیم در منی زن خلاف کردند و اهل عصر ما گویند آن تخم کوچک که از زن جدا می‌شود و ماده فرزند است از اجزای رحم است نه از سینه. بنابراین مراد از آیه آن است که نطفه مرد از درون شکم میان پشت و سینه که جای احشا و مکان قاذورات است بیرون می‌آید چنان که فرمود: «مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا» (۴)؛ یعنی از میان سرگین و خون، شیرپاک و گوارا بیرون می‌آید. و این از عجایب آیات است. (۵) ۳. مؤلف در ذیل آیه ۸۸ سوره نمل می‌نویسد: قوله: «وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُ بِهَا جَامِدَةً»؛ و تو بینی یا محمّد کوههای جامد، یعنی ایستاده و ثابت. «وَهِيَ تَمْرٌ مَرَّ السَّحَابِ»؛ آنگه آن همچنان رود که ابر رود تا به روی زمین افتد و باز راست شود... قتیبی گفت: معنی آن است که تو پنداری که این کوهها ایستاده است، و آن رونده باشد، و هر چیز که بزرگ بود چنین نماید به خیال چون کشتی که اهل کشتی پندارند که ایستاده است و آن رونده باشد. (۶) علامه شعرانی هم در حاشیه می‌گوید: بعضی مردمان زمان ما گویند این آیه دلالت بر حرکت زمین دارد. و این مسائل از آنها نیست که پیغمبران برای بیان آن مبعوث شوند. (۷)

- ۱- روض الجنان؛ ج ۱۲، ص ۱۴.
- ۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۸۹. مطابق تعلیقه شماره ۱۸۵۴ این مجموعه.
- ۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۲۸.
- ۴- نحل (۱۶): ۶۶.
- ۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۵۵. مطابق تعلیقه شماره ۲۸۹۸ این مجموعه.
- ۶- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۸۳.
- ۷- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۲۷. مطابق تعلیقه شماره ۲۳۹۸ این مجموعه.

حکم ظاهری و حکم واقعی در قصه موسی و خضر در داستان حضرت موسی و خضر علیهما السلام نکات ظریفی وجود دارد که علامه شعرانی به یکی از آن نکات اشاره کرده است. مؤلف در ذیل آیه ۸۲ سوره کهف می گوید: ... عکرمه گفت: آن گنج مالی بود، و ابودردا روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: زر و سیم بود. «وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا»؛ و پدرشان صالح بود. گفتند نام او کاشح بود، و گفتند: هفتم پدرشان بود که صالح بود، و او مردی سیاح بود، محمد بن المنکدر گفت: خدای تعالی به صلاح مردی صالح نگاه دارد فرزندش را، و فرزند فرزندش را، و آن سرایی که او در آنجا باشد، و همسایگانی که پیرامن سرای او باشند. (۱) علامه شعرانی هم در حاشیه می گوید: این حکایت از موسی علیه السلام خاص قرآن است و در تورات و سایر کتب یهود و نصارا نیست و موسی علیه السلام صاحب شریعت و فقه بود و خداوند او را بدین واقعه از مرتبه فقه و شریعت آگاه ساخت تا تنبیهی باشد برای اتباع وی که به فقه ننازند و خضر را در علم برتر از وی نهاد، چنان که در صدر قصه گذشت. و چنان که معلوم است مبنای فقه غالباً بر سه اصل عمده است: اول حرمت نفوس که احکام قصاص و دیات بر آن مبتنی است. دوم حرمت مال مردم که احکام بیع و معاملات مطلقاً مبنی بر آن است. سیم احترام عمل دیگران که احکام اجاره و جعاله و حرمت تسخیر بندگان خدا و جبر و قهر آنان ناشی از آن است. و خضر هر سه اصل را نقض کرد: غلامی بی گناه را کشت و کشتی را هنگام خطر شکست و خود و موسی را به کار بی اجرت برای ناکسان مشغول ساخت و از فقه غیر ابواب عبادت و نکاح را باقی نگذاشت تا بدانند بالاتر از فقه نیز علمی هست؛ چون فقه برای نظم ظاهر زندگی دنیوی است و چون بشر از غیب خبر ندارد خداوند برای آنان شریعت فرستاد و حکم شریعت بر ظاهر نهاد نه بر واقع، پس آنکه از واقع آگاه است مقامش برتر است از آنکه تنها ظاهر داند الا آنکه مردم طاقت تحمل حکم وی را ندارند. و اگر اتفاقاً کسی بر حقیقت آگاه گردد و حکم ظاهر فقه برخلاف آن باشد باید متابعت واقع کند و معامله ای که به عقد ظاهر موافق حکم شرع صحیح واقع شود و تو بدانی صاحب آن راضی نیست بر تو حرام است و آنکه بر تو اعتماد کند در گزیدن بهترین متاع و ارزان ترین قیمت و تو رعایت صلاح اونکنی بهای آنکه می ستانی بر تو مباح نیست که «غبن المسترسل سحت»، (۲) و زنی که به لفظ گوید به نکاح دائم تو در آمدم و تو بدانی به دوام نکاح راضی نیست هم بر تو حرام است، و چون بدهکار باشی به کسی که او نداند اصل یا مقدار آن را و تو بدانی و نگویی و به اندک مالی صلح کنی باز بر تو حرام است و غیر ذلک صحت ظاهری برای جاهل به واقع است. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۱.

۲- کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۲۷۲، ح ۳۹۸۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۶۷. مطابق تعلیقه شماره ۲۰۸۰ این مجموعه.

ماهیت جندرباره جن و ماهیت آن علامه شعرانی مطالبی از تفسیر غریب القرآن نیشابوری نقل کرده است. مؤلف در ذیل آیه ۱ سوره جن می گوید: قوله تعالی: «قُلْ أُوْحَىٰ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ»؛ بگویی ای محمّد که وحی کردند به من که گروهی از جتیان گوش به آواز من کردند که من قرآن می خواندم و بشنیدند و گفتند: ما قرآنی عجب می شنویم. مفسّران گفتند: اینان نه کس بودند از جتیان نصیبین که گوش با قرائت رسول کردند... (۱) علامه شعرانی هم در حاشیه می نویسد: تحقیقات علمی بزرگان علما غالباً در تفاسیر فارسی نیامده است؛ چون تفسیر فارسی را برای عامه نوشته اند به قصص و حکایات اکتفا کرده و گاهی احکام فقه و ادب را نیز افزوده اند. اما در تفاسیر عربی همه گونه مطلب علمی هست خصوصاً در تفسیر امام فخررازی و نیشابوری. از جمله اقوال علمای اسلام در باره جن و شیاطین، نیشابوری گوید: آنان از موجودات مجردند نه جسمانی و نه متحیز و اگر هم جسم لطیف باشند لازم نیست ضعیف باشند و کار سخت نتوانند و دلیل وجود آنان قول انبیا است علیهم السلام. و نیز گویند: جنیان اصلاً مجردند مانند انسان و شاید تعلق به اجزاء عنصری گیرند مانند آتش و آن آتش که جن از آن خلق شده جسم اثری و لطیف باشد. و گوید: خلاف است که شیاطین و جن دو نوعند یا یک نوعند با اختلاف عوارض: اشرارشان را شیطان گویند و معتدلان را جن. و الله العالم. (۲)

۳۶. «فَازَلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ»

روض الجنان: ... ایشان از آن درخت بخوردند، بادی در آمد و تاج از سر ایشان بر بود و حله از ایشان بکند، و ایشان برهنه ماندند و مکشوف العوره. (۳) ۷۲. علامه شعرانی: در تورات آمده است که چون از درخت دانستن نیک و بد خوردند دانستند برهنه اند و از برهنگی شرم نمودند و خود را در عقب درخت پنهان می کردند. تا در پناه برگ درختان خود را از بیننده پنهان دارند. و اینها صحیح نیست چنان که گفتیم. (۴) روض الجنان: «متاع» باشد، و برخورداری از متاع دنیا از اینجاست، و نکاح متعه از اینجاست، و متعه المطلقه الّتی لم یفرض لها صیداق، فی قوله: «وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَىٰ الْمُسْوَعِ». (۵) ۷۳. علامه شعرانی: زنی را که بی تعیین مهر عقد کنند و بی دخول طلاق دهند متعه باید داد؛ یعنی مالی به فراخور حال شوهر، اگر فقیر باشد کمتر و اگر غنی باشد بیشتر. (۶) روض الجنان: در خیر آورده اند که: در عهد ابوبکر ابی قحافه، مردی پیامد گفت: من نذری کرده ام که حینی با اهل خود سخن نگویم، مرا چند گاه با او سخن نباید گفتن؟ گفت: تا به قیامت. گفت: از کجا گفتی؟ گفت، من قوله تعالی: «وَمَتَّاعاً إِلَىٰ حِينٍ». * برخاست به نزدیک عمر آمد، گفت: چنین حالی است، من چند گاه سخن نگویم با او. گفت چهل سال. گفت: از کجا گفتی؟ گفت: من قوله تعالی: «هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ». (۷) . به نزدیک عثمان آمد و گفت: تو چه گویی در این چنین حالی؟ گفت: بر و با او یک سال سخن مگو. گفت: از کجا گفتی؟ گفت، من قوله تعالی: «تُوتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا» (۸) . به نزدیک علی علیه السلام آمد، گفت: چه گویی؟ اگر بامداد نذر کردی، شبانگاه سخن توانی گفت، و اگر شبانگاه نذر کردی، بامداد سخن توانی گفت، گفت: از کجا گفتی؟ گفت، قوله تعالی: «فَسِيَّحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ» (۹) . * * * مرد برخاست شادمانه و می گفت: «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتِهِ...»، (۱۰) و به نزدیک ما هر که نذر کند که حینی روزه دارد، تا شش ماه روزه دارد، لقوله تعالی: «تُوتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ...»، برای آنکه به هر شش ماه درخت با برآید، * * * و آنچه از این کمتر است، من قوله: «حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ»، در روزه صورت نبندد. (۱۱) ۷۴. علامه شعرانی: * مراد قسم است، چون نذر به امثال این عمل تعلق نمی گیرد. (۱۲) ۷۵. * * *

لفظ مطلق را در نذر و قسم حمل بر اقل مسمی توان کرد، چنان که اگر نذر کند مالی در راه خدا بدهد کمترین مقدار کافی است. (۱۳) ۷۶.*** یعنی به میوه آید. و به قاعده باید اندک مدتی که «حین» بر او صادق آید مثلاً سه روز کافی باشد چون قصد نادر تکرار روزه بوده است چند روز و گرنه یک روز کافی می بود. و از این که در قرآن بر شش ماه اطلاق شد دلیل انحصار نیست چنان که بر بیشتر و کمتر هم اطلاق شده است. ۱۴

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۴۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۸۴. مطابق تعلیقه شماره ۲۸۳۷ این مجموعه.

۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۲۳.

۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۴۵.

۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۲۴ ۲۲۵. بقره (۲): ۲۳۶.

۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۴۶.

۷- انسان (۷۶): ۱.

۸- ابراهیم (۱۴): ۲۵.

۹- روم (۳۰): ۱۷.

۱۰- انعام (۶): ۱۲۴.

۱۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۲۵۲۲۶.

۱۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۴۶.

۱۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۴۷.

آیا ضحی و انشراح در واقع یک سوره اند؟ مؤلف درباره سوره ضحی و انشراح می گوید: بدان که اخبار اصحاب ما چنان است که این دو سورت [ضحی و انشراح] یکی است و میان ایشان فصل نکنند به «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»، برای تعلق بعضی به بعضی از جهت معنی. (۱) علامه شعرانی می نویسد: بیشتر علمای ما گویند «بِسْمِ اللَّهِ» را نیز باید گفت؛ چون نقل آن متواتر است. و به عقیده ما در قرآن موجود تحریف راه نیافته و آن مصحفی که «بِسْمِ اللَّهِ» ندارد و گویند مصحف ابی بن کعب بوده به تواتر نقل نشده است و اطمینان به نقل آحاد نداریم و ندانسته را جایز نیست بردانسته ترجیح دهیم و قرائت متواتر را ترک کنیم و اگر در نماز به یکی اکتفا نباید کرد منافی با وجود «بِسْمِ اللَّهِ» نیست. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۲۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۱۷. مطابق تعلیقه شماره ۲۹۲۱ این مجموعه.

فلسفه احکام مؤلف در ذیل آیه ۲ سوره نور می نویسد: و حکم زنا ثابت شود به یکی از دو چیز: اما به اقرار فاعل. و دوم، به گواهی چهار گواه مسلمان عدل آزاد که در یک مجلس بر او گواهی دهند به زنا در فرج و معاینه عضو در عضو کالمیل فی المکحله. اگر گواهی نه بر این وجه دهند، به گواهی ایشان حکم زنا ثابت نشود، و ایشان را حدّ مفتری باید زدن، هر یکی را هشتاد تازیانه. (۱) علامه شعرانی هم در حاشیه گوید: با این شرایط هرگز زنا ثابت نمی شود؛ چون مرد و زن کار در خفیه می کنند جایی که یک تن فاسق هم نیست تا به چهار عادل چه رسد، ولکن مقصود از حدّ تعظیم قباحت فعل است گرچه مجازات واقع نشود. (۲)

حکمت چیست؟ مؤلف در ذیل آیه ۱۲ سوره لقمان می گوید: «وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ»، آنکه گفت: ما لقمان را حکمت دادیم، یعنی عمل و علم و فهم و اصابت و سداد رأی. (۳) علامه شعرانی هم در حاشیه می نویسد: خداوند به این آیه برای مسلمانان بیان کرد که حکمت نعمتی است بزرگ که خداوند به هر کس ندهد و کسی که لایق آن باشد نعمت بزرگی به او داده است و عقل و فهم که بدان چیزها را بداند و حقایق اشیاء را دریابد مذموم نیست. اگر گویی: اهل شرع از حکمت مذمت می کنند، گوییم: محال است مسلمان در مقابل نصّ قرآن سخنی مناقض آن گوید و اگر کسی از عقل و حکمت مذمت کند در حقیقت مخالفت قرآن کرده است. و اگر گویی: مراد از این حکمت احکام شریعت است، گوییم: صحیح نیست؛ زیرا که لقمان پیغمبر نبود و آنچه می گفت به وحی نمی گفت بلکه به فهم و عقل می گفت. و اگر گویی: بعضی به متابعت عقل طبیعی و دهری شدند، گوییم آن به متابعت وهم است نه عقل. (۴)

۳۷. «فَتَلَقَى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

روض الجنان: و در شرع، توبه پشیمانی باشد بر گناه گذشته و عزم بر آنکه با سر مانند آن نشود برای قبحش را یا برای وجه قبحش را، علی خلاف فیه (۵). ۷۷. علامه شعرانی: «با سر آن نشود» یعنی بدان پردازد و ما گوییم به سر آن کار نرود. و شرط توبه آن است که از عمل قبیح اجتناب کند برای قبحش. پس کسی که از زنا اجتناب کند برای شرم یا از قمار اجتناب کند برای آنکه خوب استاد نیست و نزد حریف رسوا می شود توبه نکرده است. (۶) روض الجنان: و معنی قبول خدای تعالی توبه ایشان را ضمان خدای بود ثواب آن طاعت را، و مراد به قوله: «فَتَابَ عَلَيْهِ» در آیت این است، چه عقاب در حق پیغامبران علیهم السلام ثابت نشود تا به اسقاط حاجت باشد. و به نزدیک ما، توبه اسقاط عقاب نکند، بل خدای تعالی اسقاط کند عقاب را عند توبه، به تفضل. و نزدیک معتزله، بر خدای واجب بود قبول توبه به معنی اسقاط عذاب. (۷) ۷۸. علامه شعرانی: اگر قبول توبه واجب باشد در همه ادیان، و برای همه، در هر زمان واجب است. (۸) روض الجنان: اما قول آن کس که گوید که: توبه امتناع بود از گناه پس از آنکه ارتکاب کرده باشد، و چون درست باشد که امتناع کند از بعضی معاصی با اقدام بر بعضی مُبتدءاً، چرا درست نیاید که امتناع کند از بعضی معاصی که کرده باشد با اصرار بر بعضی پس از آنکه کرده باشد؟ ۷۹. علامه شعرانی: معنی این است که اگر کسی از بعضی معاصی مانند زنا امتناع کند اگرچه اصرار کند بر غیبت بر او عقاب زنا نباشد، پس توبه از زنا با اصرار بر غیبت از کسی که پیش از این هم زنا کرده باشد صحیح است... ۱۰

- ١- روض الجنان، ج ١٤، ص ٦٧ ٦٦.
- ٢- روض الجنان، ج ٨، ص ١٦٩. مطابق تعليقه شماره ٢٢٥٣ اين مجموعه.
- ٣- روض الجنان، ج ١٥، ص ٢٨٣.
- ٤- روض الجنان، ج ٩، ص ٦٨. مطابق تعليقه شماره ٢٤٤٦ اين مجموعه.
- ٥- روض الجنان، ج ١، ص ٢٣٠.
- ٦- روض الجنان، ج ١، ص ١٥٠.
- ٧- روض الجنان، ج ١، ص ٢٣١.
- ٨- روض الجنان، ج ١، ص ١٥١.

پیامبران اولوالعزمدر مورد پیامبران اولوالعزم بین مفسران اختلاف و درباره آن چند نظر وجود دارد، اما علامه را نظر بر آن است که همه پیامبران صاحب عزم و نیت راسخ و شکیب بودند. مؤلف در ذیل آیه ۳۵ سوره احقاف می گوید: «فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ»، آنگه امر کرد رسول را به صبر کردن، گفت: صبر کن چنان که صبر کردند پیغامبران اولوالعزم. خلاصه کردند در آنکه پیغامبران اولوالعزم که بودند: ابن زید گفت: همه پیغامبران اولوالعزم بودند و هیچ پیغامبر نبود خدای را والا اولوالعزم بود... بعضی دیگر گفتند: همه پیغامبران اولوالعزم بودند الا یونس که در او عجله ای وحدتی بود... کلبی گفت: اولوالعزم آنان اند که، ایشان را قتل فرمودند و ایشان به تیغ بیرون آمدند و جهاد کردند. بعضی دیگر گفتند: مراد به اولوالعزم، دوازده پیغامبراند از بنی اسرائیل که ایشان را به شام فرستادند، امت در ایشان عاصی شدند، سخت آمد بر ایشان. آنگه کافران برایشان مستولی شدند و ایشان را بکشتند. و گفتند، شش پیغامبر بودند: نوح و هود و صالح و لوط و شعیب و موسی علیهم السلام. و ایشان اند که خدای تعالی قصت ایشان در سوره الاعراف به نسق بگفت، گفت: اصحاب شرایع بودند پنج پیغامبر: نوح بود و ابراهیم و موسی و عیسی و محمد (صلی الله علیه و آله وعلیهم) مقاتل گفت: شش پیغامبر بودند: نوح بود که او بر رنج قوم صبر کرد، و ابراهیم بود که بر آتش صبر کرد، و اسحاق بود که بر ذبح صبر کرد، و یعقوب بود که بر فراق فرزند صبر کرد، و یوسف بود که بر بلای چاه و زندان صبر کرد، و ایوب بود که بر بلای بیماری صبر کرد. حسن بصری گفت: چهار کس بودند: ابراهیم و موسی و داود و عیسی. اما عزم ابراهیم آن بود که او را خدای تعالی گفت: «...أَسْلِمُ...»، او گفت: «...أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ». (۱) آنگه او را ابتلا کردند در مال و نفس و فرزند و وطن، به همه وفا کرد و در همه صادق آمد. اما موسی علیه السلامعزم او آن بود که، او را گفتند: «...إِنَّا لَمُدْرِكُونَ» (۲)، او گفت: «...كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ». (۳) و اما عزم داود آن بود که، بر خطیئت خود چندان بگریست که پیرامن او گیاه برست. و اما عیسی، عزم او آن بود که، در دنیا خشتی بر خشتی نهاد و گفت: دنیا معبر است و گذرگاه، به او نباید گذشتن و عمارتش نباید کردن، چنان است که حق تعالی گفت رسول را که: صبر کن چنان که اولوالعزم کردند؛ در صدق، چون ابراهیم باش، و در وثوق چون موسی باش، و در خشوع چون داود باش، و در زهد چون عیسی باش. قتاده گفت: نوح و ابراهیم و موسی و عیسی بودند. (۴) علامه شعرانی هم در حاشیه می نویسد: بر هیچ یک از این اقوال دلیل واضح و قرینه صحت نیاوردند، و درست همان است که پیغامبران همه صاحب عزم و نیت راسخ و صبر و شکیب بودند، چنان که قول اول است. و این اقوال همه تکلف باشد. (۵)

۳۸. «قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا...»

روض الجنان: مجاهد گوید: آدم از زمین هند به چهل سال چهل حج کرد پیاده، و به هر منزل که فرود آمد امروز آبادانی است. و چون به زمین آمد، عصایی داشت از درخت مُورد بهشت، بالای آن ده گز، از او به موسی علیه السلام رسید... (۶)

۸۰. علامه شعرانی: بیشتر مفسران این بهشت را بهشت خلد دانند که در آسمان است و آدم از آنجا به زمین آمد و چنان که در جای دیگر گفته ایم همه موجودات از آن عالم فرود آمده اند، مثل «أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ» (۷) و چهارپایان را هم فرمود ما فرو فرستادیم و خلقت همه در سیر نزولی این است. (۸)

۳۹. «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

روض الجنان: و «خُلُود»، به نوعی عرف دلیل دوام کند، چنان که گویند: لا خُلُودَ لِلدُّنْيَا، أَي لا دَوَامَ لَهَا وَأَهْلُ الْجَنَّةِ مُخَلَّدُونَ فِيهَا؛ أَي دَائِمُونَ. والآء در وضع لغت عبارت بود از مدّت دراز، چنان که گویند: خُلِدَ فُلَانٌ السَّجْنَ إِذَا حُبِسَ مَدَّةً طَوِيلَةً، و اگرچه دایم نباشد، و مِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: «أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ...» ، (۹) وَمِنْهُ قَوْلُهُمْ: فُلَانٌ مُخَلَّدٌ إِذَا كَانَ بَطْنِيَّ الشَّيْبِ. و این شرح برای آن داده می شود تا در جای دیگر که آید در ذکر فُسَاقِ اهلِ صَلَاتِ اصْحَابِ وَعِيدِ تَمَسَّكَ نَكْنَعِدُ بَدُو. (۱۰) ۸۱. علامه شعرانی: اصحاب وعید کسانی را گویند که مسلمان را به ارتکاب معصیت کافر شمارند و مذهب ما آن است که ایشان مؤمنند و فاسق، و آیاتی که خلود در آتش برای آنها مقرر داشتند مراد زمان بسیار است نه دوام. (۱۱)

- ۱- بقره (۲): ۱۳۱.
- ۲- شعراء (۲۶): ۶۱.
- ۳- شعراء (۲۶): ۶۲.
- ۴- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۸۳ ۲۸۵.
- ۵- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۱۷۵. مطابق تعلیقه شماره ۲۶۲۸ این مجموعه.
- ۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۳۴۲۳۵.
- ۷- حدید (۵۷): ۲۵.
- ۸- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۵۳.
- ۹- اعراف (۷): ۱۷۶.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۳۵.
- ۱۱- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۵۴.

منزلت زنان مؤلف در ذیل آیه ۱۲۷ سوره اعراف می نویسد: فرعون جواب داد که: «سَنَقْتُلُ أَبْنَاءَ هُمْ» ... و برای آنکه قوت موسی علیه السلام دیده بود و علو کلمه او دانسته که به او چیزی نتواند کردن، گفت: هم با سر آن کار شویم که به اول می کردیم از کشتن پسران بنی اسرائیل و رها کردن دختران، چه آن سالها که او را خبر دادند که در این سال مولودی آید که ملک تو بر دست تو بشود. او بفرمود تا کودکان نرینه را می کشتند چنان که قصه آن برفت و برای آن زنان را گفت رها کنیم اینجا تا کسانی باشند که ایشان را خدمت کنند، و ایشان از شر ایشان ایمن باشند که زنان را شوکت کارزار نباشد. (۱) علامه شعرانی در حاشیه توضیح می دهد: از قدیم ترین امم که تاریخ آنان را می دانیم زنان را شغل دیگر بوده است و مردان را شغل دیگر و سیاست و جنگ و امور عامه مردم پیوسته به دست مردان بود نه زنان و استمرار این قاعده دلیل آن است که حکمی است طبیعی و تغییرپذیر نیست مگر در قبائل بدوی و وحشی که فساد و صلاح عادات و رسوم در زندگی آنان تأثیری ندارد. (۲)

۴۳. «وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ»

روض الجنان: رسول علیه السلام گفت: اما نماز پیشین * بدانی که خدای را (جلّ جلاله) در میان آسمان دنیا حلقه ای است * که هر گه که آفتاب بدان حلقه بیرون شود، هر چه در آسمان و زمین است خدای را تسبیح کند، و درهای آسمان برکشایند، و دعا در آن وقت اجابت کنند، خدای تعالی خواست تا اُمت من در آن در آن خیر مُشارک باشند. * * * و اما نماز دیگر آن ساعت است که: ابلیس آدم را وسوسه کرد... (۳) ۸۲. علامه شعرانی: * نماز پیشین نماز ظهر است. (۴) ۸۳. * * * این حلقه را در اصطلاح علمی دایره نصف النهار گویند اگر چه نسبت به هر جای زمین مختلف است اما در یک معنی شریکند که همه جا روز بدان نصف می شود. (۵) ۸۴. * * * نماز دیگر نماز عصر است. (۶) روض الجنان: مراوغه. (۷) ۸۵. علامه شعرانی: مراوغه غلطیدن در خاک است. (۸) روض الجنان: اگر گویند: آن علوم چیست که چون مُجتمع شود آن را عقل خوانند؟ گوئیم اول علم است به خود و احوال خود... دگر علم بود به انتفاء آنکه ادراکش نمی کند با سلامت احوالش... ۹. ۸۶. علامه شعرانی: اگر کسی چیزی را ادراک نکرد دلیل بر آن نخواهد بود که آن چیز موجود نیست، چنان که ما عذاب قبر و ملائکه را ادراک نمی کنیم و همه اینها هستند، مگر آنکه قید کنیم چیزی قابل ادراک یک حاسه را از همان حاسه درک نکردیم آن چیز نیست. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۴۶ ۳۴۷.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۵۳. مطابق تعلیقه شماره ۱۳۸۲ این مجموعه.

۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۴۶.

۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۶۱.

۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۴۹؛ در چاپ مشهد «مراغه» آمده است.

۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۶۳.

٧- روض الجنان، ج ١، ص ٢٥٤.

٨- روض الجنان، ج ١، ص ١٦٦.

چشم زخممؤلف در ذیل آیه ۶۹ سوره یوسف می نویسد: ... و مصر را چهار دروازه بود، ایشان پراکنده شدند و به هر چهار دروازه در مصر شدند، چنان که یعقوب فرموده بود. «مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»؛ از خدای تعالی هیچ غنا نکرد آن دخول ایشان از درهای پراکنده مگر حاجتی که در دل یعقوب بود که آن حاجت روا شد، و آن شفقت پدران بود بر فرزندان و ترس و اندیشه او از چشم بد. (۱) علامه شعرانی در حاشیه درباره چشم زخم گوید: در روایات صحیح آمده است که «العین حق»؛ چشم زدن درست است و آیه «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا» (۲) هم دلیل آن است و حکما نیز وجه آن را بیان کرده اند و در اشارات أبوعلی سینا مذکور است. و اینکه جاهلان چشم زخم را از خرافات می پندارند صحیح نیست. (۳)

مدت خواب اصحاب کهمؤلف در ذیل آیه ۱۰ سوره کهف می نویسد: گفتند: اکنون بیایی تا امشب با غاری شویم و آنجا بخسیم، و فردا تدبیر خود سازیم. آن شب در غار شدند و بختند و خدای تعالی خواب بر ایشان مستمر کرد تا سیصد و نه سال بختند و کس راه با ایشان نبرد... (۴) علامه شعرانی در حاشیه توضیح می دهد: بنا بر آنکه ۳۰۹ سال در قرآن برای مدت خواب آنان است و خداوند تعالی تصدیق فرموده. و چنان که گفتیم نصارا گویند ۱۵۰ سال یا ۱۵۷ سال خفتند و قول آنان اعتبار ندارد و ۳۰۹ سال در قرآن هم منقول از جماعتی است و حق آن است که مدت خواب آنان معلوم نیست. (۵)

۴۵. «وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ...»

روض الجنان: و در «صلوات» دو قول گفتند: یکی دعا و دیگر نماز. و حمل بر نماز کردن اولی تر بود، چه عرف شرع این لفظ از اصل وضع برده است و محقق کرده به این افعال مخصوص. (۶) ۸۷. علامه شعرانی: یعنی افعال مخصوص را معنی حقیقی آن قرار داده است. (۷) روض الجنان: و گفته اند: ظنّ از افعالی است که به معنی شئیء و ضدّ باشد به معنی ظنّ و علم بود، و گفته اند: چون در علم به کار برند مجاز بود، و این قول قریب است به صواب برای آنکه از اطلاق لفظ ظنّ علم ندانند تا قرینه ای نباشد. و قرینه در آیت آن است که: آیت وارد است مورد مَدْح، و مدح نباشد آن را که در بعث و نشور شاکّ باشد.* و حدّ ظنّ آن باشد که به قوی کند به نزدیک آنکه این معنی در او حال باشد، که متعلق معنی چنان است با آنکه روا دارد که بر خلاف آن است. (۸) * ۸۸. علامه شعرانی: * این شک اعم از ظن است و از این سخن معلوم گردید که ظن در اصول دین به اتفاق محققان معتبر نیست و بعضی اهل حدیث گویند در ایمان بهظن قوی اکتفا می توان کرد و در حقّ الیقین مرحوم مجلسی بابتی در آن ایراد کرده است. (۹) ۸۹. * ترجمه عبارت ذریعه سید مرتضی است: «فَمَا الظَّنُّ فَهُوَ مَا يَقْوَى كَوْنُ مَا ظَنَّهُ عَلِيٌّ مَا تَنَاوَلَهُ الظَّنُّ وَإِنْ جَوَّزَ خِلَافَهُ»؛ (۱۰) یعنی ظن آن است که قوی باشد در نظر انسان که آنچه ظن او به آن تعلق گرفته مطابق واقع است، اگرچه خلاف آن را هم روا دارد. ۱۱

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۱۴.

۲- قلم (۶۸): ۵۱.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۱۲. مطابق تعلیقه شماره ۱۷۶۶ این مجموعه.

- ٤- روض الجنان، ج ١٢، ص ٣١٧ ٣١٨.
- ٥- روض الجنان، ج ٧، ص ٣٠٦. مطابق تعليقه شماره ٢٠٣٠ اين مجموعه.
- ٦- روض الجنان، ج ١، ص ٢٥٦.
- ٧- روض الجنان، ج ١، ص ١٦٨.
- ٨- روض الجنان، ج ١، ص ٢٥٩.
- ٩- روض الجنان، ج ١، ص ١٦٩.
- ١٠- الذريعه، ج ١، ص ٢٣.

قبله‌علامه شعرانی متخصص در ریاضیات و هیئت و نجوم بود و در تعلیقات عالمانه خویش جابه جا نکاتی را تذکر داده یا نقد کرده است. در مورد جهت قبله نیز مطالبی آورده است. مؤلف ذیل آیه ۱۴۴ سوره بقره می نویسد: ... و دگر آنکه: اتفاق مسلمانان است که اگر روی به جانبی کند از جوانب، و اگر همه طرفی و کناری باشد نمازش درست بود. اکنون بدان که: تعیین قبله مختلف است به اختلاف احوال حاضران. کعبه قبله آن کس است که او در مسجد الحرام باشد، و مسجد قبله آن کس است که بیرون مسجد بود در حرم، و حرم قبله آن کس است که بیرون حرم بود از چهار جانب. و اهل عراق روی به رکن عراقی کنند، و اهل یمن روی به رکن یمانی کنند، و اهل شام روی به رکن شامی کنند، و اهل غرب روی به رکن غربی کنند، این مذهب ماست. و جمله فقیهان مخالفند ما را. (۱) علامه شعرانی هم در حاشیه می نویسد: اتفاق مسلمانان نسبت به کعبه معظمه است نه نسبت به مسجد؛ زیرا که اگر چنان مقابل مسجد بایستد که مواجه کعبه نباشد نماز صحیح نیست. کسی که بیرون مسجد نزدیک آن بایستد برابر گوشه مسجد چنان که مقابل کعبه نباشد نمازش باطل است و بیرون حرم نسبت به حرم همچنین. پس مناطق قبله کعبه است با آنکه در قرآن مسجد الحرام را نام برد اما اجماع مسلمانان از صدر اسلام و عمل آنان دلیل آن است که مراد از آن کعبه است. دو عبارت که نسبت به مذهب ما داد با یکدیگر مخالفند؛ چون اگر واجب باشد اهل عراق روی به رکن عراقی کنند و رکن عراقی در کعبه است، کافی نیست روی به حرم کنند بی آنکه متوجه کعبه باشند، پس مناطق قبله کعبه است نه حرم. و علمای متأخر گویند قبله برای نزدیک عین کعبه است و برای دور جهت آن است و جهت کعبه عبارت از آن است که چون عین کعبه را ندانند همه آن سمتها که احتمال وجود کعبه در آن می رود جهت است و نماز روی به همه آن سمتها صحیح است و آن حد که یقین داریم سمت کعبه نیست از جهت خارج است. و حق آن است که واجب اصلی استقبال عین کعبه است و جهت واجب اضطراری است. لذا هر چه می توان در جهت تضييق باید کرد پس اگر احتمال سمت کعبه را در چهار انگشت محصور توان کرد یک شبر را جهت قرار ندهد. و هکذا. (۲)

۴۶. «الَّذِينَ يَطُّنُونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»

روض الجنان: «وَ أَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» تکرار نباشد، چه اگر لقاء بر مصیر حمل کنند، مصیر و مرجع هر دو یکی باشد، و رجوع بازگشتن باشد. * اگر گویند چگونه گفت: راجعون و «راجع» آن را گویند که جایی بوده باشد، و از آن جا بیامده پس به آن جا شود، و ایشان هرگز به قیامت نبوده اند تا آن جا باز شوند؟ جواب آن است که: ایشان در دنیا هم در قبضه قدرت خدای بودند، و اگر چه فرمان خدای نمی بردند در بعضی احوال، و خدای تعالی به نوعی مصلحت تعجیل عقوبت ایشان نمی کرد چون با فنا شوند، و خدای تعالی ایشان را باز آفریند با تصرف خدای شوند پس از آنکه به فنا از تصرف او برفته باشند. (۳)

* * ۹۰. علامه شعرانی: * چون لقاء پروردگار در جمله پیش به معنی مرگ است و برگشتن به سوی او به معنی بازگشتن به تصرف او، این دو تکرار نیست برخلاف آنکه لقاء را به صیوروت تفسیر کنیم. (۴) ۹۱. * * محققان گویند: چنان که خداوند مبدأ المبادی است و همه از او پدید آمدند، بازگشت همه بدو است چون غایت الغایات است. و این معنی در قرآن کریم بسیار مکرر شود و تأویل او به تدریج معلوم گردد. (۵)

- ١- روض الجنان، ج ٢، ص ٢١١.
- ٢- روض الجنان، ج ١، ص ٣٥٩. مطابق تعليقه شماره ١٧٥ اين مجموعه.
- ٣- روض الجنان، ج ١، ص ٢٦١.
- ٤- روض الجنان، ج ١، ص ١٧١.
- ٥- روض الجنان، ج ١، ص ١٧٢.

۴۹. «وَ إِذِ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبُّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ...»

روض الجنان: و آل شخص باشد، و اصل کلمه از اول باشد و آن رجوع بود. و فرعون نام پادشاه عمالقه است... و ایشان جماعتی اند از عرب. (۱) ۹۲. علامه شعرانی: یعنی عمالقه جماعتی هستند از عرب و چند سلسله از فراغه مصر عرب بودند و آنها را یونانیان هکسوس گویند یعنی چوپانان. (۲) روض الجنان: و این فرعون یوسف علیه السلام بر دست یوسف ایمان آورد، و در عهد یوسف بمرد، از پس او پادشاهی به قایوس بن مُضِیْعَب رسید... و نسب او اَلْوَلِيدُ بْنُ مُضْعَبِ بْنِ الرَّيَّانِ بْنِ أَرَاشَةَ بْنِ شَرَوَانَ بْنِ عَمْرُوبِ بْنِ قَارَانَ بْنِ عَمَلَقِ بْنِ لَأُوذِ بْنِ سَامِ بْنِ نُوحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، این فرعون موسی بود. (۳) ۹۳. علامه شعرانی: این نام و نسب از امام معصوم روایت نشده و سند آن معلوم نیست، و نام فرعون زمان ولادت موسی علیه السلام در تورات رعمسیس است. والله العالم. (۴) روض الجنان: خدای تعالی قضا چنان کرد که هارون در سال آمن و عَفُوزَاد، و به یک سال مه از موسی بود. (۵) ۹۴. علامه شعرانی: یعنی یک سال از موسی بزرگ تر بود و «مه» به کسر میم بزرگ است در مقابل «که» یعنی کوچک و سعدی گوید: چو از قومی یکی بیدانشی کرده که را منزلت ماند نه مه را (۶) روض الجنان: چید درها بسته است. (۷) ۹۵. علامه شعرانی: چنان به نظر می رسد که لغتی است در چفت یعنی بست و زنجیر پشت در؛ زیرا که در فارسی فاء به پ و تاء به دال تبدیل می شود. مانند سفید و سپید و اسفند و اسپنت و تنبوره و دنبوره. (۸) روض الجنان: قول رسول علیه السلام: أُخْبِرُ تَقْلِهِ. (۹) ۹۶. علامه شعرانی: باخبر شو و آن را دشمن دار؛ یعنی اگر از باطن مردم خبردار شوی آنان را دشمن داری. ۱۰

- ۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۶۹.
- ۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۷۷.
- ۳- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۷۷.
- ۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۷۱.
- ۵- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۷۹. گلستان سعدی، ص ۸۸، باب دوم، حکایت ۵.
- ۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۷۲؛ در چاپ مشهد «چند» ضبط شده است.
- ۷- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۷۹.
- ۸- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۷۴.
- ۹- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۸۱.

فصل سوم: شیوه کار و چند نکته

فصل سوم: شیوه کار و چند نکته چنان که در فصل اول آمد، کتاب روض الجنان مشهور به تفسیر شیخ ابوالفتوح رازی تاکنون چهار چاپ خورده است و آنچه موضوع سخن ماست چاپ سوم این کتاب است. مرحوم علامه شعرانی علاوه بر تصحیح این کتاب با توجه به اینکه نسخه های مصحح و متعددی هم در اختیارش نبوده تعلیقات ارزشمند و عالمانه ای بر آن افزوده است. نکته هایی که بعضی از آنها خود موضوع مقالات ارزشمندی می تواند باشد؛ نکته های تفسیری، فقهی، کلامی، حدیثی، فلسفی، تاریخی، ریاضی، هیوی، جغرافی، لغوی و... حاوی مطالبی بکر که بعضی در توضیح مطالب شیخ ابوالفتوح کارساز است و بعضی دیگر در نقد آرای او، همچنین همه اشعار عربی کتاب را که بسیار نیز هست ترجمه و شرح کرده و درباره سرایندهگان آنها مطالبی آورده است. باری، در چاپ اخیر این کتاب که به همت بنیاد پژوهشهای آستان قدس رضوی در بیست جلد سامان یافته، این تعلیقات نیامده است. لذا کنگره بزرگداشت شیخ ابوالفتوح رازی به بنده پیشنهاد کرد این تعلیقات را تنظیم کنم تا در ضمن مجموعه آثار کنگره مزبور منتشر شود. روال کار در تنظیم این مجموعه به این صورت است که ابتدا تعلیقات علامه شعرانی ویرایش شد و منابع آیات و احادیث و نقل قولهای ایشان تخریج شد. سپس بخشی از متن تفسیر که مرتبط با تعلیقات بود در بالای هر تعلیقه قرار گرفت تا این مجموعه خود مستقلاً و بدون مراجعه به اصل کتاب قابل استفاده باشد. همچنین مقدمه پر برگ و باری که علامه شعرانی بر چاپ ۱۲ جلدی خود نوشته بود پس از ویرایش و تخریج اقوال در ابتدای کتاب قرار گرفت. در خاتمه این فصل تذکر چند نکته لازم است: ۱. نام مجموعه را نور علی نور گذاشتیم، چرا که تفسیر شیخ ابوالفتوح رازی به منزله نوری است و تعلیقات علامه شعرانی نور دیگری است که بر آن نور تابیده است و نور علی نور شده است. ۲. مجموعه به ترتیب سوره های قرآن تنظیم شد و آیات مورد بحث در هر تعلیقه آورده شد. ۳. مراد از «چاپ مشهد» در این مجموعه، چاپ بیست جلدی روض الجنان و روض الجنان به تصحیح دکتر محمد جعفر یاحقی و دکتر محمد مهدی ناصح است که در بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی چاپ و منتشر شده است. و مراد از «چاپ علامه شعرانی»، چاپ ۱۲ جلدی با تصحیح و تعلیقات و توضیحات مرحوم علامه میرزا ابوالحسن شعرانی و همکاری مرحوم علی اکبر غفاری با عنوان روض الجنان و روض الجنان است. ۴. یکی از شاهکارهای علامه شعرانی در تعلیقات تفسیر ابوالفتوح رازی، ترجمه و توضیح و اعراب دقیق اشعار است. در چاپ مشهد، ترجمه اشعار با استفاده از تعلیقات شعرانی در پایان هر یک از مجلدات بیست گانه آمده است و کنگره بزرگداشت ابوالفتوح رازی قصد دارد فهرست کاملی از این اشعار را در یک جلد چاپ کند. در این فهرست، ترجمه های ذیل آنچه در چاپ مشهد آمده هم درج می شود. به این لحاظ ما در مجموعه حاضر هیچ کدام از ترجمه و توضیحات اشعار را نیاورده ایم. البته نگارنده معترف است که نیاوردن توضیحات و ترجمه های اشعار نقص فاحشی برای این مجموعه است؛ چرا که علامه شعرانی علاوه بر ترجمه اشعار، توضیحات مفیدی راجع به شعرا و محتوای اشعار آورده است. اما کار کنگره در آوردن ترجمه اشعار موجب شد ما علی رغم میل باطنی از آوردن ترجمه و توضیحات اشعار خودداری کنیم. ۵. گاهی متن مورد نظر در روض الجنان طولانی بود یا متن تقطیع شده ابهام داشت، که در این صورت متن طولانی را تلخیص کرده و داخل قلاب آوردیم و یا برای رفع ابهام و ارتباط متن با تعلیقات شعرانی مطالبی داخل قلاب افزودیم. بنابراین عبارتهای داخل قلاب از نگارنده است. ۶. به چند دلیل عبارات متن تفسیر را از چاپ مشهد انتخاب کردیم نه از چاپ علامه شعرانی: الف) چون در چاپ مشهد از نسخه های متعددی استفاده شده، متن پاکیزه تر و بی

عیب تری ارابه شده است. ب) در نتیجه بسیاری از حواشی علامه شعرانی که احیاناً مربوط به نسخ مغلوطی بوده که از آنها استفاده می کرده، بی فایده و بی موضوع شده و ما نیز این گونه حواشی را نیاوردیم. ج) در بسیاری از موارد، مصححان محترم چاپ مشهد با توجه به چاپ علامه شعرانی و تعلیقات ایشان متن خود را تصحیح کرده اند یا اینکه در پانوش تذکر داده اند که در چاپ علامه شعرانی چنین است. در این گونه موارد نیز از آوردن تعلیقات علامه شعرانی خودداری کردیم. البته گاهی در مواردی اندک در متن از چاپ شعرانی استفاده شد و در پاورقی تذکر داده شد که چاپ مشهد نیز چنین است و این در جایی بود که تعلیقه مرحوم شعرانی کمکی به تصحیح متن می کرد. ۷. بعضی تعلیقات مرحوم شعرانی که در آنها لغتی معنا شده بود یا مراد از عبارتی روشن شده بود، و با اندکی دقت یا مراجعه به کتب لغت مراد مؤلف مشخص می شد، برای پرهیز از تطویل و حجیم شدن کتاب، حذف شد. ۸. در مواردی نیز لغتی بارها ذیل آیات مختلف معنا شده بود که در این گونه موارد، به جز بار اول، بقیه موارد حذف شد. ۹. مراد از روض الجنان در پاورقی ها، تفسیر شیخ ابوالفتوح چاپ مشهد و مراد از روح الجنان چاپ مرحوم شعرانی است؛ چرا که آن مرحوم نام صحیح تفسیر را همان رُوحُ الجنان و رُوح الجنان می داند. (۱)

۱۰. تعلیقات علامه شعرانی شماره گذاری شد تا اولاً ارجاع به آنها آسان باشد و ثانیاً در «فهرست موضوعی» از آنها استفاده شود و به جای شماره صفحه به شماره تعلیقه اشاره شود. ۱۱. مبنای تجزیه این مجموعه در دو جلد، چاپ بیست جلدی مشهد بوده است؛ بدین صورت که تا پایان جلد دهم این چاپ در جلد اول تفسیر نور علی نور و از آغاز جلد یازدهم تا پایان جلد بیستم در جلد دوم آورده شد. شایان ذکر است که مؤلف نیز تفسیر را در بیست جلد قرار داده است. ۱۲. در مورد شماره آیات قرآن نیز مبنای شماره گذاری، چاپ بیست جلدی روض الجنان است که بر مبنای قرآنها راجع یعنی رسم عثمان طه مرتب شده که البته در چاپ علامه شعرانی شماره آیات اندکی با چاپ مشهد متفاوت است. ۱۳. در پایان این مجموعه چند فهرست تنظیم و گنجانده شد: ۱. فهرست موضوعی که شامل همه موضوعات تعلیقه های علامه شعرانی به ترتیب الفبایی است. ۲. فهرست لغات و ترکیبات شامل لغات و ترکیباتی که علامه شعرانی در تعلیقات ترجمه و توضیح داده است. البته فهرستهای دیگری چون فهرست کسان، جایها و معصومان و پیامبران علیهم السلام و فهرست منابع و مآخذ هم تنظیم شد که ملاحظه می کنید. * * * در پایان از همه کسانی که در تهیه و تنظیم این کتاب یاری کردند تشکر و قدردانی می کنم؛ بخصوص دوست فاضل و ارجمندم جناب مستطاب جناب آقای عباسعلی مردی که در همه مراحل کمک کار بنده بودند؛ جناب رفیق شفیق و قدیم ما حضرت آقای حاج شیخ رضا مختاری (دامت توفیقاته) هم از هیچ کمکی کوتاهی نکردند. همچنین از دبیر علمی کنگره حضرت آقای حاج شیخ مهدی مهریزی و مسؤول دبیرخانه کنگره، دوست گرامی و فاضلم حضرت مستطاب جناب آقای حاج شیخ علی اکبر زمانی نژاد که با عنایت ایشان این اثر در مجموعه آثار کنگره قرار گرفت، تشکر و قدردانی کنم. آقای جواد قربانی حروف زنی کتاب و آقای شیخ محمود ملکی و شیخ محمد عباس زاده و محمد یوسفی نمونه خوانی و تنظیم بعضی از فهرستهای کتاب را برعهده داشتند و فاضل و شاعر معاصر جناب آقای سید حیدر بیات هم در یافتن مآخذ بعضی از اشعار ما را یاری دادند که از همه ایشان تشکر می کنم. محسن صادقی قم، مؤسسه کتابشناسی بزرگ شیعه برگ

ریزان ۸۴

۵۰. «وَ إِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَ اَنْتُمْ ظَالِمُونَ»

روض الجنان: و «نَظَر»، به معنی رحمت باشد، فی قوله: «وَ لَا- يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...»، اى لا- يَرْحَمُهُمْ. و گفته اند: این از

قسمت اولی است برای آنکه *يَنْظُرُ فِي حَالِهِ أَوْلًا- فَيَعْرِفُ حَالَهُ فَيَزْحَمُهُ فِي الشَّاهِدِ*، در شاهد از ما یکی در حال دیگری نگردد حالش مختل بیند، بر او رحمتش آید. و در *حَقَّ خدای تعالی* بر مجاز بود چیز را به نام آنچه طریق اوست با خوانده باشد. (۲) ۹۷. علامه شعرانی: هر معنی را به نام آنچه طریق او است بخوانند مجاز باشد خواه در *حَقَّ خدای تعالی* و خواه در *حَقَّ دیگران*، مثلاً بهشت گوئیم و از آن عبادت خواهیم یا دوزخ و از آن گناه. و سعدی گفت «که شهوت آتش است از وی بپرهیز»؛ یعنی شهوت طریق آتش است. (۳) *روض الجنان*: ... و این وجوه سره است. (۴) ۹۸. علامه شعرانی: سره به معنی نیکو است و ناسره به معنی بد، و حافظ گوید: یار مفروش به دنیا که بسی سود نکرد آنکه یوسف به زر ناسره بفروخته بود (۵) *روض الجنان*: و قصه آیت و حدیث ساختن گوساله آن است که، راویان اخبار و اهل سیر گفتند: چون خدای تعالی فرعون را هلاک کرد و *مُلْك و مَلِك* او به میراث به بنی اسرائیل داد... (۶) ۹۹. علامه شعرانی: در صورتی که بگوئیم بنی اسرائیل به مصر باز گشتند و گرنه ملک فرعون به بنی اسرائیل نرسید و نظیر آن رسید. (۷) *روض الجنان*: عبدالله عباس گفت: نامش [=سامری] موسی بن ظفر بود و زرگر بود و از اهل باجرمی بود. ۸ ۱۰۰. علامه شعرانی: باجرمی به الف مقصوره در آخر آن و فتح جیم موضعی است در جزیره شمال عراق. ۹

- ۱- رک: مقدمه مرحوم شعرانی بر تفسیر ابوالفتوح رازی که در این مجموعه هم آورده ایم.
- ۲- *روض الجنان*، ج ۱، ص ۲۸۲.
- ۳- *روح الجنان*، ج ۱، ص ۱۸۷. گلستان سعدی، ص ۱۷۶، باب هشتم در آداب صحبت.
- ۴- *روح الجنان*، ج ۱، ص ۱۸۷. دیوان حافظ، ص ۱۴۳، غزل شماره ۲۱۱.
- ۵- *روض الجنان*، ج ۱، ص ۲۸۵.
- ۶- *روح الجنان*، ج ۱، ص ۱۸۹.
- ۷- *روض الجنان*، ج ۱، ص ۲۸۵؛ در چاپ مشهد «باجرمی» ضبط شده است.

۵۲. «تُمْ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

روض الجنان: ... یعنی توبه ایشان قبول کردیم چون توبه کردند. و آیت دلیل می کند بر آنکه خدای تعالی به قبول توبه متفضل است. (۱) ۱۰۱. علامه شعرانی: یعنی قبول توبه واجب نیست، اگر خدا خواست قبول می کند و اگر نخواست نمی کند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۸۷.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۱۹۰.

۵۴. «... يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِيكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِيكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

روض الجنان: ... حق تعالی ابری تاریک بر آورد و نرزمی تا جهان تاریک شد، ایشان تیغها بر آهختند و در یکدیگر نهادند و یکدیگر را کشتن گرفتند، پسر پدر را و برادر برادر را می کشت... و بسیاری را بکشتند موسی و هارون را رحمت آمد، بگریستند و دعا و تضرع کردند و گفتند: یا ربِّ هَلَكْتُ بَنَوِ اسْرَائِيلَ؛ بار خدایا بنی اسرائیل هلاک شدند، اَلْبَقِيَّةَ الْبَقِيَّةِ، بار خدایا این بقیّت را که ماند به ما بخش. خدای تعالی دعای ایشان اجابت کرد و فرمان داد تا آن تاریکی گشاده شد و روشنایی پدید آمد، بشمردند هفتاد هزار مرد کشته بودند. (۱) ۱۰۲. علامه شعرانی: در تورات این قصه مذکور است الا آنکه گوید سه هزار تن کشته شدند. (۲)

۵۶. «ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

روض الجنان: «ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ»، «ثُمَّ» حرف مهلت و تراخی باشد. و «بَعَثَ»، به چند معنی آمد: بعث زنده کردن باشد، و از خواب بیدار کردن، و برانگیختن بر کاری به معنی حثّ و تحریض و فرستادن، و معنی نصب کردن باشد. (۳) ۱۰۳. علامه شعرانی: در تفسیر المنار از شیخ محمد عبده نقل کرده است که مراد از این بعث کثرت نسل است پس از موت جماعتی به صاعقه. ولی بسیار بعید و برخلاف ظاهر آیه است و اگر در موت تأویل می کرد که پس از مشرف شدن به مرگ شما را نجات دادیم مناسب تر می نمود چنان که بیمار سخت را چون بهبودی حاصل شود گویند مرده بود و زنده شد. و این هم برخلاف ظاهر قرآن است و بی دلیل نمی توان قرآن را بدان تأویل کرد. (۴) روض الجنان: «مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ»، یعنی زنده کردیم شما را از پس مرگتان. پس صاعقه ایشان بر قرینه «بَعَثْنَاكُمْ» مرگ است، و صَيِّعِقِ موسی به قرینه «فَلَمَّا أَفَاقَ»، بی هوشی است تا بدانند که حال موسی در این باب مخالف حال ایشان بود. و موت بر مذهب درست معنی نیست. (۵) ۱۰۴. علامه شعرانی: مقصود متکلمان از «معنی» در این موارد آن صفت موجود است که در عرف حکما کیف گویند، مانند علم و قدرت. پس موت و حیات نسبت به هم عدم و ملکه اند نه ضدین. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۹۳.

۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۹۵.

۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۹۷.

۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۹۷.

۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۹۸.

۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۹۸.

۵۷. «وَضَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى...»

روض الجنان: «اظل» زیر توته شتر باشد. (۱) ۱۰۵. علامه شعرانی: اظل به صیغه تفضیل زیر سپل شتر یعنی کف پای آن است. (۲) روض الجنان: مفسران خلاف کردند در «سَلْوَى»: عبدالله عباس گفت: مرغی بود سانج را مانند. (۳) ۱۰۶. علامه شعرانی: سانج بر وزن نارنج مرغکی باشد سیاه و کوچک و ضعیف. از برهان قاطع. و در تحفه گوید: سلوی ظاهرا مرغی است مانند سمائی یعنی بلدرچین و آن را به ترکی یلوه گویند و در تنکابن لسه بال نامند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۹۹.

۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۹۸.

۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۰۰؛ در چاپ مشهد «سمانه» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۱۹۹.

۵۸. «... وَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَعْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ...»

روض الجنان: و سعید جُبَيْر گفت: مراد به حِطَّة استغفار است که به استغفار حِطَّ گناه باشد، و نصب را در عربیت وجهی باشد، و وجه او مصدر بود از فعلی محذوف و لکن نخوانده اند. (۱) ۱۰۷. علامه شعرانی: اگر وجهی بر حسب قواعد عربی جایز باشد اما قراء نخوانده باشند جایز نیست ما قرائت کنیم به اتفاق علمای اسلام. (۲)

۶۱. «... أَ تَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ...»

روض الجنان: «اهْبِطُوا مِصْرًا»، هَبْطُ، به زمین نشیب فرو شدن باشد، و نقيض او صِيْعُودُ بود. و مراد به مِصْر، شهری از شهرهاست. (۳) ۱۰۸. علامه شعرانی: اگر مصر معروف باشد مراد از امر حقیقت طلب نیست، مقصود آنکه یا باید به ذلت خدمت راضی شوید در شهر مصر و هر چه خواهید بخورید یا به عزت باشید و قناعت کنید چنان که با فرزندت گویی: اگر ادب نیاموزی خود را آماده فقر کن. و از آیه ۵۹ سوره شعراء معلوم می گردد خداوند ملک و ثروت فرعونیان را به بنی اسرائیل داد پس آنان به مصر بازگشتند، و مشهور آن است که چون از مصر بیرون آمدند در زمین تیه و پس از آن در زمین شام بودند و به مصر بازنگشتند. و بعضی گویند در تفسیر شعراء که فرعونیان در شام نیز ثروت و مال داشتند، چون در آن عهد شام نیز جزء قلمرو مصر بود و بنی اسرائیل یک بار فرعون را گرفتند. و در تفسیر المنار از یوسفوس مؤرخ یهودی یونانی نقل می کند که بنی اسرائیل یک بار فرعون را منهزم ساختند و او به حبشه گریخت و موسی علیه السلام سیزده سال در مصر حکومت کرد، آن گاه فرعونیان به مصر بازگشتند و حضرت موسی علیه السلام با قومش بار دوم از مصر خارج شدند و باز نگشتند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۰۳.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۰۱.

۳- روض الجنان، مج ۱، ص ۳۱۰.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۰۶.

۶۲. «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ...»

روض الجنان: کلبی گفت: [صابئین] جماعتی اند میان جهودی و ترسایی، میان سر تراشند و خود را خَصَصی بکنند. (۱) ۱۰۹. علامه شعرانی: نه همه آنان؛ زیرا که اگر چنین می کردند نسل آنان برافتاده بود بلکه این عادت فی الجمله میان آنها بود و آن را زهد و عبادت می شمردند. (۲) روض الجنان: سؤال کردند و گفتند: «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» یا راجع است به «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا»، یا به آنچه از پسِ اوست. اگر راجع است با اول، مؤمن چگونه ایمان آرد؟ و اگر راجع بود با دگر اصناف از جهودان و ترسایان و صابیان، به چه دلیل تخصیص افتد؟ (۳) ۱۱۰. علامه شعرانی: این آیه دفع توهم یهود و بعض امم دیگر است که دین را مانند نژاد قابل تغییر ندانند و یهودیان امت دیگر را چون خود نمی پذیرند هرچند به موسی علیه السلام ایمان آرند. اما مسیحیان و مسلمانان هر کس را ایمان آورد او را از خود می شمارند و فرقی میان نژادها نمی گذارند و مسلمانان که از این رسم امم و ادیان خبر ندارند و از مضمون آیه تعجب می کنند. ۴

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۱۵.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۱۶.

۶۳. «وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَ رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ...»

روض الجنان: ... چون خدای (جلّ جلاله) تورات بر بنی اسرایل فر و فرستاد، و در آن جا آصار و اَثقال و تکالیف شاقّ بود، بنی اسرایل آن را احتمال نکردند و نمی پذیرفتند، و چون می پذیرفتند وفا نمی کردند، خدای (جلّ جلاله) بر سبیل تهدید و وعید و اِعذار و اِنذار بفرمود جبریل را تا کوهی به مقدار لشکرگاه ایشان به طول و عرض یک فرسنگ در یک فرسنگ بر کند از جایگاه، و بر بالای سر ایشان مُعَلَّقُ بَدَاشَت به مقدار قامت مردی. (۱) ۱۱۱. علامه شعرانی: در تفسیر المنار به تکلف آن را توجیه کرده است که مردان در دامنه کوه بودند و نتق به معنی کتاب زلزله است، پس کوه می لرزید و آنها می ترسیدند که سنگ جدا شود و بر آنها افتد. و یکی از علمای اهل کتاب در تفسیر حدیث خودشان گوید: شریعت مانند کوهی بر سر آنان قرار گرفت و خداوند گفت آن را بگیرد و عمل کنید؛ یعنی کوه استعاره برای تورات است. و قول مشهور ظاهر است هر چند یک فرسنگ مبالغه باشد. و در میان بنی اسرائیل معجزات کونیه بسیار بود. (۲) روض الجنان: [بقوّه...] ابن بحر* گفت: مراد آن است که بالقَبُول، ابوعلی گفت: به قدرتی که خدای تعالی شمار را داده است. و در آیت دلیل است بر آنکه قدرت قبل الفعل باشد، برای آنکه امر به فعل قبل فعل باشد، و خدای تعالی خبر داد که: قدرت پیش امر است، پس قدرت به دو دَرَج پیش از فعل باشد. (۳) ** ۱۱۲. علامه شعرانی: * ابو مسلم محمد بن بحر اصفهانی از بزرگان معتزله است و کتابی در تفسیر دارد. (۴) ۱۱۳. ** متکلمین گویند قدرت قبل از فعل است. و در کافی چند روایت آمده که قدرت با فعل است و چون خبر واحد است و مخالف عقل، علمای ما بر آن اعتماد نکردند. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۱۹.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۱۳.

۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۲۰.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۱۴. از کتاب تفسیر ابو مسلم اصفهانی (۲۵۴ ۳۲۲ ق) ظاهراً نسخه ای به جا نمانده است. اما آقای سید محمدرضا غیاثی کرمانی نظریات تفسیری او را از لایه لای تفاسیر جمع آوری کرده و با عنوان بررسی آرا و نظرات تفسیری ابو مسلم اصفهانی چاپ کرده است، (چاپ اول: قم، انتشارات حضور، ۱۳۷۸).

۵- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۱۴.

۶۵. «وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ»

روض الجنان: خطاب در این آیت و جمله آیات مقدم با اهل کتاب عهد رسول است (صلوات الله علیه وعلی آله) و مراد پدران ایشان، چنان که برفت در آیاتی که پیش از این است. گفت: بدانسته ای حال آنان که اعتدا کردند. (۱) ۱۱۴. علامه شعرانی: از این آیه کریمه معلوم می گردد که یهودیان عهد پیغمبر این حکایت را می دانستند اما امروز از آن خبر ندارند و نه تورات و نه احادیث آنان چنین قصه ای روایت نکرده. و مانند این بسیار است، از جمله «عزیز ابن الله» که امروز سخت انکار دارند اما یهودیان عصر پیغمبر در آن شهر بدان معتقد بودند. و در سایر امم نظیر این هست در زمانی حکایت مشهور است و زمانی نیست تنها در کتاب مسطور بود؛ نظیر حکایت سلامان و ابسال ابو علی بن سینا در اشارات نامبرده و بدان تمثیل کرده و شارح آن خواجه نصیر الدین طوسی از آن خبر نداشت، گوید پس از بیست سال بر آن واقف شدم. (۲) روض الجنان: با کپی کرد ایشان را. (۳) ۱۱۵. علامه شعرانی: کپی بوزینه است که عوام زمان ما میمون گویند. (۴) روض الجنان: مجاهد گفت معنی [کونوا قرده خاسین] آن است که: اذلاء صاغرین، ذلیل و مهین (۵). ۱۱۶. علامه شعرانی: به مذهب مجاهد، چنان که طبری و دیگران نقل کردند، اصحاب سبت در معنی مسخ شدند نه در جسم و صورت، یعنی ذلیل و پست و بیچاره گشتند. اما این تفسیر برخلاف مشهور است. (۶)

- ۱- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۲۱.
- ۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۱۵.
- ۳- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۲۳.
- ۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۱۶.
- ۵- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۲۴.
- ۶- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۱۷.

۶۷. «وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبُحُوا بَقَرَةً بَقَرَةً قَالُوا أَ تَتَّخِذُنَا هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

روض الجنان: و در «هُزُؤًا»، سه قرائت است و همچنین در «كُفُؤًا». «هُزُؤًا» و «كُفُؤًا» به تخفیف. (۱) ۱۱۷. علامه شعرانی: به تخفیف، یعنی به سکون عین الفعل، و تثقیل ضمّه دادن آن است. (۲) روض الجنان: اکنون اهل علم خلاف کردند در آنکه خدای تعالی ایشان را ذبح بقره فرمود هرچه باشد، یا ذبح بقری که موصوف باشد به این جمله صفات... و با این جمله هیچ شبهت نماند در آنکه مراد خدای تعالی جز گاوی نباشد جامع جمله این صفات را. (۳) ۱۱۸. علامه شعرانی: قول اول که از معتزلیان و اصحاب حدیث روایت کرد یعنی اول هر گاو می کشتند کافی بود، پس از آن بر خود سخت گرفتند و خداوند هم قید زیاده کرد. در روایات ما نیز وارد شده است اما چون روایت آحاد است مؤلف آن را دلیل قرار نداد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۴.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۱۹.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۵۴.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۲۱.

۶۸. «... قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ...»

روض الجنان: و «عوان» نصف بود، نه جوان جوان و نه پیر پیر، میان هر دو. (۱) ۱۱۹. علامه شعرانی: «عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ» ؛ یعنی گاو نه پیر است و نه جوان بلکه عوان بین این دو حالت است. (۲)

۷۱. «قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذُلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَهَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا...»

روض الجنان: ... جواب دادند ایشان را که: این گاوی می باید، «لا ذُلُولٌ» ؛ نه کار شکسته. (۳) ۱۲۰. علامه شعرانی: امروز ما به جای کار شکسته می گوئیم کار کشته، یعنی ماهر. (۴) روض الجنان: «تُثِيرُ الْأَرْضَ» ، مِنْ أَثَرِ التُّرَابِ باشد چون خاک باز شیارند. (۵) ۱۲۱. علامه شعرانی: باز شیارند یعنی شیار کنند و خاک پراکنده سازند. (۶) روض الجنان: ... گفتند: «الآن جِئْتَ بِالْحَقِّ» ، اکنون حق آوردی، یعنی جمله صفات روشن کردی چنان که اشتباه زایل شد. و این دلیل است بر آنکه ایشان مأمور بودند به کشتن گاوی موصوف به جمله این صفات، که چون صفات تمام بشنیدند و بدانستند، گفتند: «الآن جِئْتَ بِالْحَقِّ» ، و اگر مراد از آن بودی که گاوی بکشی، هر گاوی که باشی به اول که شنیدند که: «أَنْ تَذَبْحُوا بَقْرَةً...» ، گفتند: «الآن جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا» . (۷) ۱۲۲. علامه شعرانی: چنان که گفتیم در روایت از طریق شیعه هم چنین وارد است و چون روایت واحد است مؤلف چند جا برخلاف آن فرمود و خداوند لجاجت ندارد و به سؤالی که سائل در آن معذور است او را عقاب نمی کند. (۸)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰.

۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۲۴.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۲.

۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۲۵.

۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۲، در چاپ مشهد «باز مشیاند» ضبط شده است.

۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۲۵.

۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۳.

۸- روض الجنان، ج ۱، ص ۲۲۵۲۲۶.

۷۳. «فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُخَيِّ اللَّهُ الْمَوْتَى...»

روض الجنان: «فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا»؛ گفتیم اکنون چون این گاو بکشی بعضی از این گاو کشته بر این مرد کشته زنی. مفسران در آن بعض خلاف کردند. عبد الله عباس گفت: آن استخوان بود که به نزدیک غرضوف* باشد،... سعید جبیر گفت: دم غزه بود. (۱)** ۱۲۳. علامه شعرانی: * غضروف و غرضوف هر دو صحیح است و فارسی کرکرانک. (۲) ۱۲۴. ** دمغزه به فارسی بیخ دم است که آن را به عربی عجب الذنب گویند. (۳)

۷۶. «وَ إِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا...»

روض الجنان: حلفاء. (۴) ۱۲۵. علامه شعرانی: حلفاء جمع حلیف، هم سوگند است. ۵

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۴.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۲۶.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۰.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۳۱.

۷۸. «و مِنْهُمْ أُمَّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي...»

روض الجنان: و بعضی اعراب ابن دأب را گفت. (۱) ۱۲۶. علامه شعرانی: محمد بن دأب یکی از راویان حدیث است معروف به دروغگویی. (۲)

۷۹. «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَ وَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ»

روض الجنان: «لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ»؛ کتابت می نویسند به دست خود... و این برای تأکید باشد و مبالغه در اضافه فعل با فاعلش. (۳) ۱۲۷. علامه شعرانی: یعنی «به دست خود»، برای تأکید است؛ چون البته نوشتن به غیر دست نتواند بود. (۴) روض الجنان: چون رسول علیه السلام هجرت کرد و از مکه به مدینه آمد، جهودان نعت و صفت او شنیده بودند. چون بدیدنش گفتند: همانا این آن پیغمبر است که نعت او در تورات نوشته است. به نزدیک احبار و رؤسا آمدند و ایشان را گفتند: این آن پیغمبر است که در آخر الزمان بخواهد آمدن. ایشان گفتند: حاشا و کلاً! و تورات بیاوردند و آن سطرها و ورقها که نوشته بودند و تحریف کرده و بگردانیده عرض کردند و برایشان تلبیس کردند و ایشان را از راه بیفگندند. قدیم (جل جلاله) تهدید کرد ایشان را و گفت: «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ». (۵) ۱۲۸. علامه شعرانی: اگر آن احبار تسلط بر همه یهودیان جهان داشتند و سخن و عمل آنها در همه جا جاری بود همه نسخه های تورات را تحریف می کردند، اما آنها قومی اندک بوده و تنها به یهودیان ده خود نشان می دادند. (۶) روض الجنان: «و وَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ»... اما کسب که مجبوره می گویند نامعقول است. ۷ ۱۲۹. علامه شعرانی: از اینجا احتجاج با اشاعره است که گویند انسان هر چه اطاعت یا معصیت کند آن را خدای تعالی بر دست او جاری کرده است جبراً و کسب از بنده است و معنی کسب را ندانستند. بهترین حد آن است که گفتند تو که کننده کاری آنکه به قدرت تو باشد کسب است و آنکه به قدرت خدا باشد خود عمل است. و مؤلف جواب می دهد آنچه به قدرت بنده است آیا احداث فعل است یا کسب فعل؟ اگر احداث فعل به قدرت بنده است آن قول ما است و اگر گویند کسب آن است که کسب فعل به قدرت بنده باشد این تعریف ناقص است و کسب را به کسب تحدید کردن دور و مصادره باشد. ۸

- ۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۵.
- ۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۳۴. رک: میزان الاعتدال، ج ۳، ص ۵۴۰، ش ۷۴۹۸: «کذبه ابن حیان، وغیره. وقال أبو زرعه: كان يكذب. وهو ضعيف الحديث».
- ۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶.
- ۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۳۵.
- ۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷.

۸۰. «وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً...»

روض الجنان: با خویشتن تمنای محال کردند که: «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً»؛ گفت: دوزخ به ما نرسد الا روزی چند شمرده آنکه منقطع شود از ما. (۱) ۱۳۰. علامه شعرانی: چنان که گفتیم گاه باشد در میان فرقه ای از طوائف و امم عقیده و قصه ای معروف باشد که نزد فرقه دیگر و در زمان دیگر و جای دیگر نباشد، مانند معنی کسب و اختلاف در آنکه در عصر مؤلف مشهور بود و امروز کسی از این خلاف خبر ندارد. این سخن از یهود نیز مانند «عزیر ابن الله» میان یهود مدینه معروف بود، و اگر امروز از یهود پرسی انکار می کنند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۹.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۳۵.

۸۳. «... وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ ...»

روض الجنان: و در خبر هست که: چون ابتدای اسلام بود و اوّل هجرت بود، رسول علیه السلام از مکه به مدینه آمده بود و مسجد بنا کرده، ستونی است که آن را حنّانه خوانند. رسول علیه السلام بر آن ستون تکیه کردی و برای صحابه خطبه کردی بر پای استاده. چون مسلمانان بیشتر شدند و عدد و عدّت بسیار شد، دستوری خواستند و گفتند: ما را خوش نیست که ما نشسته و تو بر پای استاده ما را خطبه می کنی. دستور باش ما را تا برای تو منبری سازیم تا بدان جا خطبه کنی؟ گفت: روا باشد، این منبر که امروز هست بساختند. رسول علیه السلام آن روز از در مسجد در آمد و آهنگ منبر کرد و نزدیک ستون حنّانه نرفت، منبر سه پایه بود، پا بر پایه اوّل نهاد و گفت: آمین، و بر دوم نهاد و سوم همچین، و کس را ندیدند که دعا می کرد. (۱) ۱۳۱. علامه شعرانی: چون مردم فرشتگان را نمی بینند و پیغمبر صلی الله علیه و آله می دید. و از این جا توان دانست که شرط دید فرشتگان به تابش نور از جسم غیر شفاف و دخول نور در جلیدیه چشم و رفتن به ملتقی العصبین نیست، و اگر چنین بود همه می دیدند. (۲) روض الجنان: «وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» ... اهل حجاز حُسیناً خوانند علی المصدر، و حَمْزَه و کسائی و خَلْف حَسَنًا علی النَّغْت بفتح الحاء و السّین، اَى قَوْلًا حَسِينًا. (۳) ۱۳۲. علامه شعرانی: اهل حجاز از قراء سبعة ابن کثیر مکی است و نافع مدنی، و غیر اهل حجاز هم بعضی چنین خواندند، مانند عاصم کوفی که قرائت او مشهور است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۵.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۴۱.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۷.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۴۲.

۸۵. «... وَ تُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْآءِ ثُمَّ وَالْعُدْوَانَ...»

روض الجنان: «تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ» اهل کوفه به تشدید خواندند اینجا و در تحریم، و تقدیرُهُ: تَظَاهَرُونَ، یک «تا» را قلب کردند با «ظا»، پس ادغام کردند. و باقی قُرَاء به تخفیف خواندند. (۱) ۱۳۳. علامه شعرانی: عبارت کتاب دلالت بر خلاف مقصود دارد؛ چون اهل کوفه عاصم و کسائی و حمزه به تخفیف خواندند و باقی قراء «تظاهرون» به تشدید. یا سهواست و یا تصحیف. (۲) روض الجنان: أَنفَهُ. (۳) ۱۳۴. علامه شعرانی: یعنی غیرت و تعصب. (۴)

۸۷. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ...»

روض الجنان: «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ»؛ ما بدادیم موسی را کتاب، یعنی تورات. «وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ»، یعنی أَلْبَعْنَا مِنَ الْقَفَا، يُقَالُ: قَفَّاهُ يَفْقُوهُ إِذَا تَبِعَهُ، وَقَفَّاهُ غَيْرُهُ إِذَا اتَّبَعَهُ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ...»، قَالَ أُمِّيَةُ بِنْتُ أَبِي الصَّلْتِ: قَالَتْ لَهُ أُخْتُهُ قُصَيْبَةُ عَنْ جُبُو كَيْفَ تَقْفُوا وَلَا سَهْلٌ وَلَا حَزَنٌ (۵) ۱۳۵. علامه شعرانی: چون صندوق حضرت موسی علیه السلام در آب می رفت نه در زمین نرم یا درشت. و امیه بن ابی الصلت از حنفا بود و اشعار او بیشتر در خداشناسی و قصص انبیا و بهشت و دوزخ و امثال اینها است اما به پیغمبر صلی الله علیه و آله ایمان نیاورد با آنکه در زمان آن حضرت بود. (۶) روض الجنان: وَمِنْهُ قَوْلُ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا اتَّخَلَفَ وَمَا تَنَاقَرَتْ مِنْهَا اخْتَلَفَ، یعنی ذَوَى الْأَرْوَاحِ. مراد به ارواح در خبر ذوی الأرواحند علی حَذْفِ الْمُضَافِ وَقَامَةِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ مَقَامَهُ، كَقَوْلِهِ، تَعَالَى: «وَسَيَلُّ الْقَرْيَةَ...»، و این از باب فُعِيلٍ وَفِعِيلٍ بِاتِّفَاقِ الْمَعْنَى باشد اَعْنَى رُوحٍ در این قسمت ریح بود جز که تا در هوا بود ریح خوانند او را، چون به حیوانات پیوندد روحش خوانند. (۷) ۱۳۶. علامه شعرانی: روح مجرد است و غیر جسمانی، الا آنکه عوام را دشوار است تصور مجرد کردن و بهترین تمثیل برای آنان باد است که خود دیده نمی شود و آثار آن مرئی است. همچنین مجردات دیده نمی شوند و آثار آنها مرئی است، و اگر کسی پندارد که جان انسانی حقیقه باد است در مجاری عروق، سخت به خطا رفته و اگر گوید نظیر باد است که خود دیده نمی شود صحیح گفته است و تنظیر نیکو کرده. و روح در اصطلاح اطبا بخاری است دارای مزاج خاص و سخن از آن نداریم. و بهتر آن است که روح را تشبیه به نور آفتاب کنیم که چون بر در و دیوار تابد روشن کند و اگر دیوار خراب شود نور بماند و فانی نشود چنان که قوام نور به آفتاب است نه به دیوار، قوام روح به عالم اعلی است و امر خدا، نه بدن. (۸)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۰.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۴۴.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۲.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۴۶.

۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۹.

٦- .روح الجنان، ج ١، ص ٢٥١.

٧- .روض الجنان، ج ٢، ص ٥١.

٨- .روح الجنان، ج ١، ص ٢٥٢.

۸۸. «وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ»

روض الجنان: «وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ» ؛ گفتند، یعنی جهودان که: دل‌های ما غُلف است. جمله قُرَاء به سکونِ «لام» خواندند مگر ابن مُحَيِّصُنْ که او در شاذّ خواند: غُلف، به ضمّ «لام». (۱) ۱۳۷. علامه شعرانی: ابن مُحَيِّصُنْ از قُرَاء مکه است و قرائت او از قرائت‌های شاذّه است. (۲) روض الجنان: «بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ» ، ... یعنی خدای تعالی ایشان را براناد و دور کناد از رحمت. و لفظ خبر است، شاید که معنی دعا بود و شاید که خبر بود، و «دعا علیهم» بهتر است. (۳) ۱۳۸. علامه شعرانی: یعنی نفرین باشد بهتر است. و به نظر ما در این آیه چون «فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ» خبر است و تفریع بر لعنت شده، پس لعنت هم خبر باشد بهتر است از آنکه نفرین باشد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۵۲.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۵۳.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۵۳.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۵۴.

۹۷. «قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ...»

روض الجنان: قَوْلُهُ تَعَالَى: «قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ»، عبد الله عتّاس گفت، سبب نزول آیت آن بود که: خبری از اخبار جهودان نام او عبدالله صوریا بیامد و با رسول علیه السلام مناظره کرد و او را از چند مسأله پرسید، چون جواب بیافت و حجّت بر او متوجّه شد، گفت: کدام فریشته به تو می آید از آسمان؟ رسول علیه السلام گفت: آن فریشته که به جمله پیغامبران آمدی، جبریل. پسر صوریا گفت: او دشمن ماست، اگر به جای او میکایل بودی ما ایمان آوردمانی. (۱) ۱۳۹. علامه شعرانی: سخن خاصّ مردی یا جماعتی است نه از اعتقادات ضروری یهود که همه بدان معتقد باشند، مانند آنکه جماعتی از مسلمانان زینت کردن و طعام نیکو خوردن را حرام می دانستند و خدا فرموده: «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ». (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۶۳.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۶۰. اعراف (۷): ۳۲.

۹۸. «مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِيلَ وَ مِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ»

روض الجنان:.... و میکائیل علی وزن میکاعیل قرائت اهل مکّه است. و میکائل علی وزن میکاعیل قرائت اهل مدینه است، و میکال علی وزن مفعال قرائت اهل بصره است. (۱) ۱۴۰. علامه شعرانی: و هم قرائت حفص است از کوفیان و همین قرائت مشهور است. (۲)

۱۰۲. «...وَ لَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَ مَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ...»

روض الجنان: «يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ»؛ مردمان را جادوی می آموختند، بدان که سحر حیلتی باشد که وجه آن پوشیده بود جنس آنکه مُشْعَبَدَان کنند و جنس آنکه سَيَحْرَه فرعون کردند از آنکه عصاها مُجَوِّف کردند و رسنها از ادیم بدوختند مار پیکر و ازدها پیکر، و میانه آن پر از زبیق کردند و زیر زمین مُجَوِّف کردند و آتش برافروختند، و وقت چاشتگاه آفتاب گرم شد گرمای آتش و گرمای آفتاب از زیر و بالا اثر کرد، حبال و عصی از آن جیوه به جنبش در آمد. (۳) ۱۴۱. علامه شعرانی: مؤلف گوید: هیچ مؤثر نیست جز اسباب مادی و ساحر آن را می پوشانند. و حق آن است که سحر تأثیر نفوس است از قبیل چشم زخم، و این معجزه نیست نظیر غیب گویی از راه استخاره و تأویل خواب که قادح در اعجاز غیب گویی انبیا نیست. و ما در حاشیه وافی در باب حدود در معنی سحر شرحی آورده ایم. (۴) روض الجنان: اما انواع سحر، و آنکه گفتند: نوعی از او آن باشد که مردم را بگرداند از صورتی به صورتی، یا با حیوانی دیگر کند، و احداث الوان و اجسام و چیزهایی که در مقدور قادر به قدرت* نباشد، اعتقاد جواز آن کفر است برای آنکه قَدْح کند در اختصاص قدیم تعالی به قادری به اجسام و اعراض مخصوصه، و نیز قَدْح کند در معجزات انبیا علیهم السلام. و آنچه گفتند از چشم افسای** و آنکه مردم را چیزی نماید به خلاف راستی، این همه باطل است و روا نشاید داشت برای آنکه مؤدّی بود با سفسطه و آنکه ما را به مدرکات و مشاهدات وثاقت نباشد. (۵) ۱۴۲. علامه شعرانی: * قادر دو قسم است: یکی قادر بالذات که صفت قدرت او عین ذات او است و آن خدای تعالی است؛ و دیگر قادر به قدرت که صفت قدرت زاید بر ذات او است. و چنین قادر البته نتواند کسی را از صورتی به صورتی بگرداند. (۶) ۱۴۳. * چشم بندی و تردستی و آنکه چیزی نماید برخلاف حقیقت، «شعبده» است و مؤلف انکار آن کرده است. اما حق آن است که ساحران این کار می کنند و اگرچه وثاقت به مدرکات و مشاهدات باقی نماند و اعتماد بر حس نباید کرد. (۷) روض الجنان: [مؤلف حکایتی نقل کرده که در آن نسبت گناه به فرشتگان داده شده است. (۸) ۱۴۴. علامه شعرانی: این حکایات ضعیف است و نسبت معصیت به فرشتگان جایز نیست و آمدن ملائکه به زمین و شهوت رانی کردن و امثال آن مشتمل بر پند و عبرت نیز نمی باشد. مؤلف برای آنکه تفسیرش از قول مفسّران خالی نباشد آورده است. والله العالم. ۹

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۶۹.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۶۴.

- ٣- روض الجنان، ج ٢، ص ٧٧.
- ٤- روض الجنان، ج ١، ص ٢٧٠.
- ٥- روض الجنان، ج ٢، ص ٨٠.
- ٦- روض الجنان، ج ١، ص ٢٧٢.
- ٧- روض الجنان، ج ٢، ص ٨٣.
- ٨- روض الجنان، ج ١، ص ٢٧٤.

ص: ١٠٣

..

۱۰۵. «ما يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَ لَا الْمُشْرِكِينَ...»

روض الجنان: «وَلَا الْمُشْرِكِينَ»، در محلّ جرّ است عَطْفًا عَلَى «أَهْلِ الْكِتَابِ» و به معنی عطف است علی «الَّذِينَ كَفَرُوا» و در محلّ رفع است، و نظیر این آیت در اعراب قَوْلُهُ تَعَالَى: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوءًا وَ لَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ الْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ...» (۱)، جز که در این آیت هر دو خواننده اند، هم جرّ و هم نصب، و در آیت ما جرّ نخوانده اند، و اگر به رفع خواننده بودندی در عربیت روا بودی، جز آن است که قرائت موقوف بر سماع و روایت باشد. (۲) ۱۴۵. علامه شعرانی: به اجماع علمای اسلام، قرآن سماعی است و اگر وجهی بر حسب قواعد زبان عربی جایز باشد و آن را به نقل نشنیده باشیم قرائت بدان وجه جایز نیست. (۳) روض الجنان: این بدا باشد، و این بر خدای تعالی روا نیست. (۴) ۱۴۶. علامه شعرانی: در حاشیه صفحه ۴ از این کتاب گذشت (۵) که اهل حدیث بدا را جایز می شمارند. و گفتیم که اعتبار به قول آنان نیست حتی آنکه خود ایشان قول خود را تأویل می کنند. و برای تحقیق بدا و اطلاع بر اقوال مجتهدین غیر اخباری رجوع به کتب اصول فقه شود در قضیه ابراهیم علیه السلام و مأمور شدنش به ذبح فرزند در باب نسخ. والله العالم. (۶) روض الجنان: و آنچه لفظ و حکم منسوخ است، آن است که در اخبار آمده است: كَانَ مِنْ مِمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ أَنَّ عَشْرَ رَضَعَاتٍ يُحَرِّمْنَ، آنکه منسوخ شد به پانزده رَضَعَه و تلاوت نیز منسوخ شد، و این هر دو در اخبار آحاد است و بر او قطع نیست*. أَمَّا نَسْخُ الشَّيْءِ قَبْلَ فِعْلِهِ رَوَا بَاشَد، وَلَكِنْ قَبْلَ وَقْتِ فِعْلِهِ رَوَا نَبَاشَد به نزدیک ما** (۷) ۱۴۷. علامه شعرانی: * یعنی نسخ تلاوت چه حکم را نسخ کند و چه نکند در روایت آحاد وارد شده است و یقین بدان نداریم، شاید اصلاً هیچ نسخ تلاوت نباشد. (۸) ۱۴۸. ** و آنکه ترک فعل کرد تا نسخ شد معصیت نکرده است؛ چون به فرض واجب مضیق نبود. (۹)

۱- مائده (۵): ۵۷.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۹۷.

۳- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۸۴.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۱.

۵- مطابق تعلیقه شماره ۲ این مجموعه.

۶- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۸۶.

۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۲.

۸- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۸۷.

۹- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۸۷.

۱۰۶. «... أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

روض الجنان: «... أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»، استفهام به معنی تقریر است، نمی دانی؟ یعنی می دانی که خدای بر همه چیزی قادر است. و «شئی» در آیت مخصوص است به معدوم دون موجود، برای آنکه آنچه در وجود آمد از مقدوری برفت. (۱) ۱۴۹. علامه شعرانی: این سخن نزد حکمای الهی صحیح نیست؛ زیرا که وجود ممکن در بقا و استمرار وجود هم نیازمند به واجب است که او را نگاه دارد. (۲) روض الجنان: أبو هریره روایت کند که رسول علیه السلام گفت: قیامت بر نخیزد تا مدینه هرقل یعنی روم نگشایند. (۳) ۱۵۰. علامه شعرانی: مدینه هرقل یعنی قسطنطنیه را سلطان محمد ثانی معروف به فاتح از سلاطین عثمانی گشود، و در زمان مؤلف هنوز گشوده نشده بود. اما در هنگام فتح قسطنطنیه دجال ظاهر نشد و باید راوی سهوا روایت دجال را به خبر فتح قسطنطنیه آمیخته باشد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۴.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۲۸۸.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۲۲.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۰۰.

۱۱۵. «...فَأَيْنَمَا تُولُوْنَ فَجَهَ اللّٰهُ...»

روض الجنان: فَتَمَّ وَجْهَ اللّٰهِ. عطا و قتاده گفتند: سبب نزول آیت آن بود که چون نجاشی فرمان یافت، جبریل آمد و گفت: خدای می فرماید که بر برادران نجاشی نماز کنید، و نجاشی روی به بیت المقدس کردی. گفتند: ما چگونه بر کسی نماز کنیم که روی به قبله ما نکردی؟ خدای تعالی این آیت بفرستاد. (۱) ۱۵۱. علامه شعرانی: آیه به ظاهر مناسب تخصیص قبله به جانب کعبه نیست، بلکه مناسب آن است که گویند به هر جانب نماز روا بود، از این جهت بعضی گفتند این آیه تخصیص به نافله دارد و بعضی آنکه هنگام ضرورت و ندانستن قبله است و بعضی آنکه ردّ توهم آنها است که قبله را منحصر در بیت المقدس پنداشتند؛ خداوند گوید که او در جهتی معین نیست و قبله تعبد است به هر جانب که او فرماید. (۲)

۱۲۴. «وَ إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ»

روض الجنان: چون تمام کرد امامت بر سری خلعت قیام به آن و تمام آن ساخت گفت: چون بر سری از تکلیف پیغمبری تو را امتحان کردم وفا کردی تو را به جزای آن بر سری از پیغامبری امامت دهم تا پیغامبری امام باشی. (۳) ۱۵۲. علامه شعرانی: یعنی به اضافه و به علاوه و معنی عبارت این است: چون کلمات خدا را تمام کرد خداوند هم امامت را علاوه کرد و گفت چون علاوه بر تکلیف پیغمبری تو را به چیز دیگر امتحان کردم و تو وفا کردی تو را به پاداش این تکلیف امامت دادم علاوه بر نبوت. (۴) روض الجنان: «وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي» اِنْ كَانُوا صَالِحِينَ لِتَذَكَّرَ؛ بار خدایا از فرزندان من بعضی را امام کن اگر صلاحیت دارند، برای آنکه نشاید که ابراهیم بر اطلاق دعایی کند که ایمن نباشد که ردش کنند خصوصاً به محضر قوم که بس مؤدبی بود با نفرت از او. (۵) ۱۵۳. علامه شعرانی: اگر پیغمبر در حضور منکران دعا کند و دعای او مستجاب نشود موجب وهن او و نفرت مردم است از او و اینجایز نیست. ۶

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۲۴.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۰۲.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۴۲.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۱۳.

۵- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۱۴.

۱۲۵. «...وَ اتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ...»

روض الجنان: ... چون مدّتی برآمد و اسماعیل بزرگ شد، و هاجر فرمان یافت، و جرهمیان آن جا فرود آمدند، و اسماعیل علیه السلام از ایشان زنی خواست و با خانه برد، ابراهیم علیه السلام از ساره دستوری خواست تا بیاید و اسماعیل را ببیند. ساره گفت: رواست برو، به شرط آنکه از اسب فرو نیایی، و او ندانست که هاجر مانده نیست. (۱) ۱۵۴. علامه شعرانی: یعنی از دنیا رفته است و اگر می دانست از دنیا رفته اجازه می داد ابراهیم آن جا بماند. (۲) روض الجنان: خَلُوقٌ دَرَّأُو مَالِي وَ خُوشُ بُوِي كُنِي. (۳) ۱۵۵. علامه شعرانی: خَلُوقٌ بَه فَتْحِ خَاءِ عَطْرِي اسْت. (۴)

-
- ۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۴۷.
 - ۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۱۷.
 - ۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۴۹.
 - ۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۱۸.

۱۲۶. «وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَ ارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَ الْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَ مَنْ كَفَرَ فَاُمْتَعَهُ قَلِيْلًا ثُمَّ اَصْطَرَّهُ اِلَى عَذَابِ النَّارِ...»

روض الجنان: و دست زدنی که در او زیان کنند. (۱) ۱۵۶. علامه شعرانی: دست زدن کنایه از معامله است. (۲) روض الجنان: در نصب او [قلیلاً] دو وجه گفته اند: یکی آنکه صفت مصدری باشد محذوف، و یکی آنکه صفت ظرفی باشد محذوف، مَتَاعًا قَلِيْلًا اَوْ زَمَانًا قَلِيْلًا. (۳) ۱۵۷. علامه شعرانی: «متاعاً» مصدر است و «زماناً» ظرف است. (۴) روض الجنان:... و اول کس که حدود حرم پیدا کرد ابراهیم علیه السلام بود. (۵) ۱۵۸. علامه شعرانی: در تفسیر محمد عبده گوید: بانی نخستین خانه کعبه حضرت ابراهیم است به مقتضای آیه کریمه و آنچه دلالت دارد بر سبقت کعبه بر او، و اینکه آدم علیه السلام حج خانه کرد از ساخته های قضاصین است و حدیثی صحیح در آن نیامده والله العالم. و قضاصان در عصر اول به منزله نقالان و معرکه گیران عهد ما هستند. (۶)

۱۲۷. «وَ إِذْ يَرْفَعُ اِبْرَاهِيْمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَ اِسْمَاعِيْلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا...»

روض الجنان: ولیث بن مُعَاذ روایت کند از رسول علیه السلام که او گفت: این خانه یکی است از پانزده خانه: هفت در آسمانها، و هفت در زیرزمینها، یکی از برابر یکی، و هر یکی را جرمی هست چند جرم این خانه اگر بیوفتند، بعضی بر بعضی آید. (۷) ۱۵۹. علامه شعرانی: اگر گویی: یا زمین گردد یا آسمان و به هر حال همیشه خانه آسمانی محاذی خانه زمین نیست، در جواب گوئیم: آن خانه آسمانی مجرد مثالی دارد و جای ملائکه و به گردش آسمان مادی یا زمین مادی از محاذات خارج نمی شود. و هر موجود عالم مادی در محاذات خود نظیری دارد در عالم مثال و عالم عقل، و نظیر آن در این جهان نور آفتاب است که از پنجره بر فرش خانه تابیده و چون فرش را از جای خود به هر طرف بکشی نور آفتاب بر جای خود می ماند. (۸) روض الجنان: آنکه بیامد و بر جای خانه کعبه چندان که اساس آن است بخفت چون طوقی، ابراهیم علیه السلام رسم بر زد و بر آن رسم بنا کرد. (۹) ۱۶۰. علامه شعرانی: رسم رنگ عمارت است که معماران یا گچ یا زغال یا غیر آن روی زمین می کشند. و این روایت بر فرض صحت معنی آن معلوم نیست. و از تشبیه باد به صورت مار عجب نباید داشت، چون معنی نامرئی رابه صورت مرئی تشبیه می کنند، از قبیل تشبیه کشف و الهام به نور دل و علم به آب و شیر. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۵۱.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۲۰.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۵۲.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۶۰.

۵- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۲۵.

۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۶۶.

٧- .روح الجنان، ج ١، ص ٣٢٨.

٨- .روض الجنان، ج ٢، ص ١٦٨.

٩- .روح الجنان، ج ١، ص ٣٢٩.

۱۲۸. «رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

روض الجنان... و عبدالله عمر روایت کند از رسول علیه السلام که او گفت: جبریل بیامد و دست ابراهیم گرفت و او را به منا برد و آن جا نماز پیشین و دیگر و شام و خفتن و بامداد بکرد، آن گاه او را به عرفات آورد، و چون نماز پیشین درآمد، نماز پیشین و دیگر بکرد، و به موقف بداشت او را تا شب درآمد، و آن گاه او را به مُزدلفه آورد و آنجا نماز شام و خفتن بکرد به جمع. (۱) ۱۶۱. علامه شعرانی: اگر این روایت صحیح باشد این پنج نماز که در شرع اسلام است در شریعت ابراهیم نیز بود. و بسیار بعید می نماید، و شاید عبدالله عمر قیاس کرد و چنان دانست که در هر قومی پنج نماز است. و نماز پیشین ظهر و نماز دیگر نماز عصر و نماز شام نماز مغرب و نماز خفتن نماز عشاء است. (۲) روض الجنان...: محمد بن اسحاق گفت: عبدالله زبیر پرسید از عیبد عمیر لثی: که ابراهیم مردم را چگونه به حج خواند؟ گفت: به بام خانه برآمد و روی به یمن کرد و مردم را با خدا و حج خانه خدا خواند، و جوابش دادند که: لثیک لثیک. آنکه روی به مشرق کرد و همچونین دعوت کرد، جواب شنید که: لثیک لثیک. و روی به مغرب کرد همچونین و بخواند و جواب شنید، و روی به شام کرد و بخواند و جواب یافت*... چون روز شد، نماز بامداد بگزارد و روی به نمره* آورد و آنجا مقام کرد و قیلوله کرد. (۳) ۱۶۲. علامه شعرانی: * محال نیست آن را به خواندن محسوس و ندای جسمانی تفسیر کنیم. و بهتر آن است که گوئیم بنا را ساخت و مانند سایر انبیا که مردم جهان را الی آخر الدهر به دین دعوت می کنند دعوت کرد و آنها اجابت کردند. (۴) ۱۶۳. * مسجدی است در اول عرفات از جانب منی. ۵ روض الجنان: «إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»؛ تو خداوندی که قبول توبه بکنی از تائبان و برایشان رحمت کنی، و در آیت دلیل است بر آنکه خدای تعالی متفضل است به قبول توبه. ۶۱۶۴. علامه شعرانی: به مذهب ما قبول توبه بر خدا واجب نیست؛ اگر خواست قبول می کند و اگر نخواست توبه کسی را قبول نمی کند. ۷

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۷۱.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۳۲.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۷۲.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۳۳.

۱۲۹. «رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ...»

روض الجنان: «يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ»؛ آیات تو برایشان خواند، یعنی از قرآن، و ایشان را حکمت آموزد، یعنی شریعت و گفته اند: تأویل متشابه آموزد ایشان را، و گفته اند: مراد به حکمت سنّت است. (۱) ۱۶۵. علامه شعرانی: در جای دیگر گفته ایم متبادر از کتاب آن است که وحی باشد از طرف خدا و مطالب آن را تعبداً باید پذیرفت. و حکمت آنچه عقل بدان راه دارد و پیغمبر صلی الله علیه و آله بسیار دلیل عقلی بر معارف آورد و عقول مردم را هدایت کرد بلکه در خود کتاب ترغیب به تعقل فرمود. و کتاب مقدم بر حکمت است در ذکر و تعلم، چون تا قرآن نیامد عقول مردم پرورش نیافت و مؤخر است؛ چون تا عقل نباشد کتاب سود ندارد. (۲)

۱۳۲. «وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ...»

روض الجنان: «بَنِيهِ»، پسرانش را، و آن هشت پسر بودند: اسماعیل و مادرش هاجر بود، و اسحاق و مادرش ساره بود، و مدین و مداین و یقشان و زمران و یشبق و شوح، و مادر اینان جمله قطور بنت یقطن الکنعانیه بود، ابراهیم او را از پس وفات ساره به زنی کرد، و مهین فرزندان او اسماعیل بود و آن گاه اسحاق، و آن گاه اینان بودند. قوله: «يَعْقُوبُ»، و تقدیر این است که: وصّی بها ایضاً یعقوب بنیه؛ و یعقوب نیز پسران خود را این وصیت کرد. عبدالله عیّاس گفت: یعقوب را برای آن یعقوب خواندند که ولادت او به عقب ولادت عیص بود برادرش، و اسحاق را این دو فرزند بودند: یکی عیص و یکی یعقوب و به روایتی آن است که: یعقوب و عیص هم شکم بودند، و مادر اوّل به عیص بار بنهاد و یعقوب بر اثر او، قابضاً علی عقبه؛ پاشنه او در دست گرفته. و گفتند: یعقوبش برای آن خوانند که عقبش بسیار بود، و او را دوازده پسر بودند: روبیل و او فرزند مهین بود و شمعون و لاوا، و یهودا، و ریالون، یسّجر، و دان، و تقتالی، و جاد و اشر، و یوسف و بنیامین. (۳) ۱۶۶. علامه شعرانی: اسامی اولاد ابراهیم و اولاد یعقوب علیهماالسلام مطابق تورات ذکر شده و ما در صفحه ۳۲۳ از جزء اوّل تفسیر منهج الصادقین نیز نقل کرده ایم و صحیح به جای «روبیل»، «روبین» است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۷۳.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۳۳.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۷۸۱۷۹.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۳۷.

۱۳۵. «...قُلْ بَلِّ مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

روض الجنان: محمد بن اسحاق گوید: یعقوب دختر خال خود را «لِیَا» بنت «لِیَان» به زنی کرد، و از او شش پسر آورد. چون «لِیَا» فرمان یافت، یعقوب، خواهر او راحیل را به زنی کرد و از او یوسف و بنیامین آورد، و دو سر پوشیده داشت چهار فرزند از ایشان آورد، این دوازده سبط بودند. و به روایتی، دیگران هر دو فرزند از مادری بودند وَاللَّهُ أَعْلَمُ. (۱) ۱۶۷. علامه شعرانی: شش پسر از لیا و دو پسر از راحیل مجموع هشت پسر می شود و چهار پسر از دو کنیزك داشت که همه دوازده پسر شدند. و سرپوشیده کنیز است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۸۵. در چاپ مشهد «دو سَریت» ضبط شده و سرپوشیده در پاورقی آمده است.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۴۲.

۱۳۸. «صَبَّغَهُ اللَّهُ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صَبَّغَهُ...»

روض الجنان: و بر این معنی است قول رسول صلی الله علیه و آله: كُلُّ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ، گفت: هر مولد که بزاید بر فطرت اسلام، مادر و پدر او را جهود یا ترسا کنند. (۱) ۱۶۸. علامه شعرانی: در فطرت انسان هر کسی نیکی کند محبوب خدا است و سعادت مند و هر که بدی کند شقی و مبعوض حق شود. و این دین اسلام است و یهود گویند سعادت خاصّ اولاد اسرائیل است و هر کس هر چه عبادت کند مانند این طائفه محبوب حق نخواهد شد. و نصارا گویند عمل نیک و بد سبب نجات یا هلاک نیست بلکه همه هالک اند و کشته شدن حضرت مسیح موجب نجات انسان شد. و البته این دو عقیده فطری بشر نیست، اما عقیده اسلام فطری است و همه کس آن را آسان می پذیرد. (۲) روض الجنان: فصل در اخلاص از کلام علما و مشایخ... (۳) ۱۶۹. علامه شعرانی: مؤلف از نقل کلام مشایخ صوفیه احتراز نمی جست؛ چون بسیاری از آنان شیعی و متشرع بودند و سخنان عالی گفتند. و تنفر از آن صوفی روا است که از حدود شرع پای فراتر نهد و بدان مقید نباشد. (۴)

۱۴۲. «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَاهُمْ عَن قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا...»

روض الجنان:.... سُدى گفت: مراد منافقانند و جهودان که چون رسول علیه السلام روی از بیت المقدس با مسجد الحرام کرد طعن زدند و گفتند: اِشْتَاتِقُ الرَّجُلُ إِلَى بَلَدِهِ وَمَوْلِدِهِ؛ محمّد را تاسه مکه می باشد که شهر و مَوْلد اوست، برای آن روی در نماز به او کرد. (۵) ۱۷۰. علامه شعرانی: «تاسه» به معنی شوق و رغبت، لغت فارسی است. و معانی دیگر دارد که اینجا مراد نیست. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۸۸.

۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۴۴.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۹۰.

۴- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۴۵.

۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۹۵؛ در چاپ مشهد «یاسه» ضبط شده است.

۶- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۴۹.

۱۴۳. «وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يُكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِدًا...»

روض الجنان: [مؤلف ذیل «وَ يُكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِدًا» روایتی نقل کرده مبنی بر اینکه شهادت یک تن قرشی کفایت از دو شاهد می کند.] (۱) ۱۷۱. علامه شعرانی: چون حجیت این خبر ثابت نشده است کسی را ندیدیم از فقهای ما که گوید شهادت قرشی اگر یک تن باشد باید پذیرفت. برحسب اصول و قواعد فقه، قریش و غیر قریش در حکم شهادت یکسانند مگر آنکه یکی معصوم باشد. (۲)

۱۴۴. «...فَلَوْلِيْنِكَ قِبَلَهُ تَرْضَاهَا فَوَلُّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ...»

روض الجنان: ... نگاه کن به قول اصم و حسن بصری، و هر دو معتزلی اند. (۳) ۱۷۲. علامه شعرانی: حسن بصری معتزلی نبود، بلکه واصل بن عطا شاگرد او اصل اعتزال است برای مخالفت در مسأله ای که از حلقه حسن جدا شد و کنار ستون دیگر مسجد بصره نشست و حسن گفت: «اعْتَزَلَ عَنَّا»، و نام اعتزال از آنجا بر ایشان بماند. (۴) روض الجنان: ... و دگر آنکه: اتفاق مسلمانان است که اگر روی به جانبی کند از جوانب، و اگر همه طرفی و کناری باشد نمازش درست بود. * اکنون بدان که: تعیین قبله مختلف است به اختلاف احوال حاضران. کعبه قبله آن کس است که او در مسجد الحرام باشد، و مسجد قبله آن کس است که بیرون مسجد بود در حرم، و حرم قبله آن کس است که بیرون حرم بود از چهار جانب. * * و اهل عراق روی به رکن عراقی کنند، و اهل یمن روی به رکن یمنی کنند، و اهل شام روی به رکن شامی کنند، و اهل غرب روی به رکن غربی کنند، این مذهب ماست. * * * و جمله فقیهان مخالفند ما را. (۵) ۱۷۳. علامه شعرانی: * اتفاق مسلمانان نسبت به کعبه معظمه است نه نسبت به مسجد؛ زیرا که اگر چنان مقابل مسجد بایستد که مواجه کعبه نباشد نماز صحیح نیست. (۶) ۱۷۴. * * کسی که بیرون مسجد نزدیک آن بایستد برابر گوشه مسجد چنان که مقابل کعبه نباشد نمازش باطل است و بیرون حرم نسبت به حرم همچنین. پس مناط قبله کعبه است با آنکه در قرآن مسجد الحرام را نام برد اما اجماع مسلمانان از صدر اسلام و عمل آنان دلیل آن است که مراد از آن کعبه است. (۷) ۱۷۵. * * * دو عبارت که نسبت به مذهب ما داد با یکدیگر مخالفند؛ چون اگر واجب باشد اهل عراق روی به رکن عراقی کنند و رکن عراقی در کعبه است، کافی نیست روی به حرم کنند بی آنکه متوجه کعبه باشند، پس مناط قبله کعبه است نه حرم. و علمای متأخر گویند قبله برای نزدیک عین کعبه است و برای دور جهت آن است و جهت کعبه عبارت از آن است که چون عین کعبه را ندانند همه آن سمتها که احتمال وجود کعبه در آن می رود جهت است و نماز روی به همه آن سمتها صحیح است و آن حد که یقین داریم سمت کعبه نیست از جهت خارج است. و حق آن است که واجب اصلی استقبال عین کعبه است و جهت واجب اضطراری است. لذا هر چه می توان در جهت تضییق باید کرد پس اگر احتمال سمت کعبه را در چهار انگشت محصور توان کرد یک شبر را جهت قرار ندهد. و هکذا. (۸) روض الجنان: و به نزدیک ما اهل عراق را تیا سری باید کردن اندک. ۹ ۱۷۶. علامه شعرانی: مراد تیا سیر از قبله است که مردم آن عهد ملتزم بودند، یعنی آن قبله ای که می بینید مردم بدان سوی نماز می کنند از آن تیا سیر شوید نه آنکه اگر قبله حقیقی به دست آمد از آن به چپ منحرف شوید. ۱۰

- ١- روض الجنان، ج ٢، ص ٢٠١.
- ٢- روض الجنان، ج ١، ص ٣٥٢.
- ٣- روض الجنان، ج ٢، ص ٢٠٩.
- ٤- روض الجنان، ج ١، ص ٣٥٨.
- ٥- روض الجنان، ج ٢، ص ٢١١.
- ٦- روض الجنان، ج ١، ص ٣٥٩.
- ٧- روض الجنان، ج ١، ص ٣٥٩.
- ٨- روض الجنان، ج ١، ص ٣٦٠.

۱۴۴. «...وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ»

روض الجنان... آنکه گفت: «وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»؛ گروهی از ایشان حق می دانند و پنهان می کنند، و این جماعتی رؤسای ایشان [=یهودیان] بودند به طمع ریاست و طعمه ای که ایشان را بود از عامه، این پنهان می داشتند و جماعتی اندک بودند، چه بر جماعت بسیار روا نبود کتمان آنچه دانند. (۱) ۱۷۷. علامه شعرانی: خواجه نصیرالدین طوسی آیتی از تورات درباره نبوت حضرت خاتم انبیا در کتاب نقد المحصل آورده و بدان تمسک کرده است که پیغمبری از میان برادران ایشان مانند تو مبعوث می کنم برای ایشان و کلام خود را به دهان او می گذارم پس هر چه بگویم به آنها خواهد گفت و انسانی که سخن مرا نشنود از او مؤاخذه خواهم کرد. و این آیه در سفر پنجم تورات موسوم به سفر تثنیه، فصل ۱۸، آیه ۱۸ است. و نصارا گویند مراد به این پیغمبر مسیح است (انجیل یوحنا ۱: ۲۱) و این صحیح نیست؛ زیرا که وقتی مردم عهد حضرت مسیح از حضرت یحیی پرسیدند آیا تو مسیحی؟ گفت: نیستم. گفتند: کیستی؟ آیا ایلایی؟ گفت: نیستم. گفتند: آن پیغمبری؟ جواب داد: نه. پس این پیغمبر موعود حضرت موسی غیر مسیح بوده. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۱۶.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۶۳.

۱۵۰. «...فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَ اِحْشَوْنِي وَ لَاتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

روض الجنان: «وَ لَعَلَّكُمْ [تَهْتَدُونَ]»، در لَعَلَّ شش لغت است: عَلَّ و لَعَلَّ و لَعَلَّنَّ و عَنَّ و رَعَنَّ و لَعَاً. (۱) ۱۷۸. علامه شعرانی: در قاموس یازده لغت در لَعَلَّ آورده است (۲) و چهار لغت اول مذکور در این کتاب غیر مصحف است و در دو لغت اخیر اطمینان نداریم. (۳)

۱۵۱. «...وَ يُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ»

روض الجنان: «... وَ يُعَلِّمُكُمْ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ...» ... و نیز حکمت، یعنی سُنَّت و شریعت. (۴) ۱۷۹. علامه شعرانی: حکمت چیزی است که عقل وجه آن را بداند و تصدیق کند و کتاب اعم است از آنکه تعبدی باشد و جهت آن را بدانی یا ندانی. و پیغمبر صلی الله علیه و آله عقلیات را به تنبیه و تعلیم القا فرمود و شریعات را به تعبد و تکلیف. مثلاً در توحید فرمود: «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا» (۵) و فرمود در علم واجب: «أَلَا- يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ» (۶). و امر کرد به تدبیر در آسمان و زمین و خلق اشیاء؛ یعنی ترغیب کرد در فرا گرفتن علم نجوم و هیئت و تشریح و طب و علوم طبیعی و فلسفه و غیر ذلک. (۷)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۲۵.

۲- قاموس المحيط، ص ۱۳۶۴.

۳- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۶۹.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۲۸.

۵- انبیاء (۲۱): ۲۲.

۶- ملک (۶۷): ۱۴.

۷- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۷۲.

۱۵۴. «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ...»

روض الجنان: علما در تفسیر آیت و احوال شهدا خلاف کردند. عبدالله عباس و حسن بصری گفتند: ایشان زنده اند بازواجهم وأجسادهم، بامداد و شبانگاه روزی به ایشان می رسد، و ایشان حرم اند به آنچه خدای به ایشان می دهد، چنان که در دگر آیت فرمود: «مَنْ قَوْلِهِ: «يُزْقُونَ» فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ». و بعضی دگر گفتند: ارواح ایشان زنده باشند، و روزی برایشان عرض می کنند به بامداد و شبانگاه، چنان که بر ارواح آل فرعون آتش عرضه می کنند، فی قَوْلِهِ: «النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا...» (۱)، و علما و محققان بیشتر بر قول اولند. و اما در اخبار لفظ ارواح آمد* چنان که روایت کرد عبدالله عباس که رسول علیه السلام در ذکر شهدای احد گفت: «أَرْوَاهُمْ فِي أَجْوَابِ طَيْرٍ خَضِرٍ تَرْدُ أَنْهَارَ الْجَنَّةِ وَتَأْكُلُ مِنْ ثِمَارِهَا وَتَأْوِي إِلَى قَنَادِيلٍ مِنْ ذَهَبٍ فِي ظِلِّ الْعَرْشِ،» گفت: ارواح ایشان در حوصله مرغان سبز باشد.* که از جویهای بهشت آب خورند و از میوه های بهشت خورند، و با قندیلهای بهشت شوند که آویخته در سایه عرش،... (۲) ۱۸۰. علامه شعرانی: * اعتماد بر همین باید کرد که در اخبار وارد شده است؛ زیرا که اجساد شهدا و غیر شهدا باید در قیامت زنده شوند و پیش از آن حیات ظاهری ندارند. (۳) ۱۸۱. * این روایت در اخبار ما تکذیب شده است. و فرمودند روح مؤمن شریف تر از آن است که در چینه دان مرغ قرار گیرد بلکه در بدنی است همانند بدن خود. (۴) روض الجنان: و بعضی دیگر گفتند: مراد به حیات ایشان آن است که، ذکر ایشان و نام ایشان در دنیا بماند، و به مثابت آن باشد که زنده باشند. و ظاهر آیت دلیل قول اول می کند که حق تعالی می گوید: «بَلْ أَحْيَاءُ»، و معنی آن است که: بَلْ هُمْ أَحْيَاءُ، و در دگر آیت تصریح کرد به ذکر آنکه: روزی می خورند، شادمانه اند به آنچه خدای به ایشان می دهد، و این لایق نباشد به روح بی جسم. (۵) ۱۸۲. علامه شعرانی: در تفسیر بیضاوی گوید: در این آیه دلالت است بر آنکه ارواح جوهرند قائم به ذات خود غیر آنچه حس می شود اعنی غیر بدن و پس از بدن باقی می ماند با صفت ادراک و جمهور صحابه و تابعین بر این قولند و آیات و سنن بر آن دلالت دارد. و بنابراین تخصیص شهدا برای آن است که به خداوند تعالی نزدیک ترند و به حجت و کرامت آنها بیشتر. (۶) انتهی. و ما گوئیم: صحابه و تابعین و سایر علمای منقول اصطلاح جوهر مجرد و امثال آن را به کار نمی بردند اما عمل و رفتار و عقایدشان دلالت بر آن دارد که روح را جوهر مستقل می دانند، چون همه برای مردگان خیرات می کردند و قرآن می خواندند و در روایات ترغیب به آن شده و هیچ کس با بدن مردگان معامله زنده نمی کرد؛ پس برای او نوعی حیات دیگر قائل بودند. مثلاً قبر را گرم نمی کنند که مرده در زمستان سرما نخورد یا غذا برای او در قبر نمی گذارند و باز معتقدند خداوند بکره و عشیا به آنها غذا می دهد پس مقرر بودند نوع غذای آنها طور دیگر است و معتقد بودند که پیغمبر صلی الله علیه و آله سعید معاذ را دید با حوری معانقه می کند و خودش نمی دیدند پس حیات او را نوع دیگر غیر حیات دنیوی می دانستند. وهكذا. ۷

۱- غافر (۴۰): ۴۶.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۳۷.

۳- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۷۷.

٤- روض الجنان، ج ٢، ص ٢٣٨.

٥- انوار التنزيل، ج ١، ص ٩١.

٦- روح الجنان، ج ١، ص ٣٧٨.

۱۵۵ ۱۵۶. «وَلَتَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ... * قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»

روض الجنان:... آنکه گفت: چون ابوسلمه بمرد، من گفتم: در میان مسلمانان از ابوسلمه بهتر کجا باشد؟ (۱) ۱۸۳. علامه شعرانی: ابوسلمه نخستین کس بود که از مکه هجرت کرد به مدینه و افضل از او کسی نیست. (۲) روض الجنان: و ابوهیره روایت کند که رسول علیه السلام گفت: چون دوال نعل یکی از شما بگسلد، باید تا اشتجاع کند و از خدای عوضش بخواهد، که اگر خدای میسر نکند میسر نشود، آنکه او بی برگ بماند. (۳) ۱۸۴. علامه شعرانی: برگ هر گونه ااث و لباس و مال باشد که غالباً انسان با خود دارد. (۴) روض الجنان: [مؤلف به نقل از ذوالنون مصری داستان زنی را نقل می کند که چند فرزند خود را از دست داده و در گورستانی بر سر قبر آنها جزع می کرد...]. (۵) ۱۸۵. علامه شعرانی: خداوند تعالی برای حفظ انواع حیوان و انسان محبت فرزند را در دل پدر و مادر قرار داده و فقدان آنها را سخت و دردناک نموده تا در حفظ فرزند بکوشند. پس اصل جزع برای مصلحت خدا و حفظ فرزند است اگر مصلحت برگردد و خداوند بقای فرزند را نخواهد جزع نباید کرد. (۶) روض الجنان: بعضی علما گفتند: «وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ»، این نقصان مال منع ایشان از فدک است، تا زهرا علیها السلام می گوید: بلی کانت لنا فدک من جمیع ما اظللها الفلک فسخت بها نفوس قوم وشخت بها نفوس قوم آخرین. ۷ ۱۸۶. علامه شعرانی: این کلام در نهج البلاغه در ضمن نام امیرالمؤمنین علیه السلام به عثمان بن حنیف است. ۸

- ۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۴۲.
- ۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۸۱.
- ۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۴۳.
- ۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۸۲.
- ۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۴۹.
- ۶- روح الجنان، ج ۱، ص ۳۸۷.

۱۶۳. «وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

روض الجنان: قَوْلُهُ: «وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ»، «إِلَه»، فِعَالٌ بِأَشَدِّ بِمَعْنَى مَفْعُولٍ، كَالْكِتَابِ وَالْحِسَابِ، يَعْنِي مَعْبُودَ شَمَا، يَعْنِي مُسْتَحَقَّ عِبَادَتِ أَزْ شَمَا، چِه لَفْظِ «إِلَه» مُسْتَقًّ اَزِ الْاِهْتِ اسْتِ، وَ اَن عِبَادَتِ بُوَد چِنان کِه بِيان کَرْدِيم فِی آيَه التَّشْمِيَه. وَ خِطابِ بِه اِين آيَتِ بَا جَمَلَه مَكْلَفان اسْتِ. حَقِّ تَعَالِي کُفْت: مَعْبُودَ شَمَا وَ خِدايِ شَمَا کِه اسْتِحْقاَقِ عِبَادَتِ دَارِد بِه خَلْقِ اِصْوَْل... (۱) ۱۸۷. عِلامَه شِعْراَنِي: مِتْکَلِّمانِ قَدِيمِ گُویند خِداوَنَد خالِقِ اِصْوَْل نَعْم اسْتِ وَ بِه مِذْهَبِ حِکْما وَ مِتْکَلِّمانِ اِخِیرِ او خالِقِ هَمِه چِیزِ اسْتِ اَزِ اِصْوَْل وَ فِروَع، مَوْثِرِي غَیرِ او نِیَسْتِ وَ هَر چِه جِزِ او بِنِي مَعْدَنَد بِه مِشِیتِ وَ تَأْثِیرِ او وَ هَمِچِنانِ کِه حَقِّ تَعَالِي مَوْثِرِ دَر حِدوْثِ اسْتِ مَوْثِرِ دَر بَقا اسْتِ، وَ مَعْد را تَمْثِیلِ کِننَد بِه اَنکِه مَرْدِي چِیزِي را رُویِ آتِشِ بَگَرْدانَد وَ آتِشِ اَن را گَرْمِ کِنَد، گَرْمِ کِننَد آتِشِ اسْتِ وَ اَن مَرْدِ مَعْد. (۲) رُوضِ الجِنان: وَ مَعْنَى اَنکِه ما گُویم: خِدايِ يکِي اسْتِ، بَرِ چِهارِ وَجِه بُوَد: يکِي اَنکِه مِثْلِي وَ نَظِیرِي وَ کُفُوِي نَدارَد، چِنان کِه گُویند: فُلانُ فَرِيدُ عَظِیرَه وَ وَاِجِدُ دَهْرَه، کِسی را کِه دَر فَنِّ خُودِ بِي نَظِیرِ بَاشَد. دُومِ اَنکِه مَنفَرْدِ بُوَد بِه اِلْهِيَّتِ وَ اسْتِحْقاَقِ عِبَادَتِ. سَومِ اَنکِه تَجْزِي وَ تَبْعِیضِ بَرِ او رِوا نَبَاشَد. چِهارمِ اَنکِه دَر صِفاَتِ ذاتِ مَنفَرْدِ اسْتِ اَزِ قَدِیمِي وَ دِیْگَرِ صِفاَتِ. (۳) ۱۸۸. عِلامَه شِعْراَنِي: بِه اِصْطِلاحِ مِتْکَلِّمانِ، هَر چِیزِي غَیرِ اَزِ صِفاَتِ عارِضَه صِفتِي دَارِد کِه ذاتِ او اسْتِ وَ دَر اِصْطِلاحِ حِکْما مَاهِیتِ گُویند بِه مَعْنَى اِعْمِ، اِگَرِ دُو چِیزِ مِثْلِ هَمِ بَاشَنَد دَر صِفتِ ذاتِ مِشْرَکِنَد وَ اِگَرِ ضِدِّ هَمِ بَاشَنَد دَر صِفتِ ذاتِ مَبایِنَد. ۴

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۵.

۲- روض الجنان، ج ۱، ص ۳۹۹.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۶.

۱۶۴. «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاختلافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ... وَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ... لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

روض الجنان: چون ما نظر کنیم در اختلاف احوال او، ما را دلیل باشد بر حدوث او، و حدوث او ما را دلالت باشد بر احتیاج او به مُحدثی قادر... (۱) ۱۸۹. علامه شعرانی: این طریقه متکلمان قدیم است که گویند علت احتیاج اشیاء به آفریننده حدوث آنها است. اما متکلمان اخیر مانند خواجه نصیرالدین طوسی و علامه حلی رحمهما الله گویند: علت احتیاج امکان است نه حدوث و در این باب با حکما موافقت کردند. (۲) روض الجنان: «وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ»، آنکه نعمت به باران نه چندان است که تفصیل توان دادن، چه حق تعالی خود مبالغت تمام فرمود چون گفت که: زمین مرده به آن زنده کنم. و آنچه خدای تعالی فرود آرد آب از آسمان، بعضی گفتند: مراد سحاب است لَأنَّهُ يُظَلِّكُ، بر بالای ماست که ما را سایه می کند. و اولی تر است که بر آسمان حمل کنند تا حقیقت باشد. (۳) ۱۹۰. علامه شعرانی: این سخن و این حمل صحیح نیست؛ زیرا که باران از ابر فرود می آید نه از آسمان و آیاتی چند بر آن دلالت دارد مانند «فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ» (۴)؛ یعنی باران را بینی از خلل ابر متراکم بیرون آید. و مثل «اللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُبْرِئُ سَيِّحَابًا فَسُقْنَاَهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ» (۵) الی غیر ذلک. و آیات قرآن بعضی تفسیر بعض دیگر می کند. (۶) روض الجنان: «لآیات»؛ دلالاتی و علاماتی هست، «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»؛ آنان را که عاقل باشند. (۷) ۱۹۱. علامه شعرانی: این آیه شامل تمام علوم طبیعی است؛ چون در آسمان و زمین تدبیر کنی علم سماء و العالم و هیئت از آن فراهم گردد؛ چون این علوم همان است که مردم در خلقت آسمان و زمین تدبیر کردند و نتیجه تدبیر خود را نوشتند، و آنچه در باد و ابر و باران تدبیر کردند علم کائنات جو بود و از تفکر در حیوان و نبات و انسان که یکی از آنها است علم موالید پدید آمد و امثال ذلک. و اگر مخالفان علوم عقلی گویند این علوم را که از پیش مدوّن شده ترک باید کرد و به دستور قرآن تدبیر و تفکر را از سرگرفت باز همان علوم مدوّن می شود. (۸)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۹.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۴۰۱. کشف المراد، ص ۷۸، ذیل مسأله ۲۹.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۱۲۷۲.

۴- نور (۲۴): ۴۳.

۵- فاطر (۳۵): ۹.

۶- روح الجنان، ج ۱، ص ۴۰۳.

۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۴.

۸- روح الجنان، ج ۱، ص ۴۰۵.

۱۶۵. «... الَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ...»

روض الجنان: «وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ» عبدالله عباس گفت: أَثْبُتُ وَأَذْوَمُ، گفت: برای آنکه مشرکان چون بتی پرستیدندی، مدّتی پس از آن یکی دیگر نکوتر بدیدندی، آن را رها کردند و این را پرستیدندی. مؤمنان خدای را پرستند و بر خدای بَدَل نگیرند، از این کار گفت: أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ، یعنی دایم تر و ثابت تر. (۱) ۱۹۲. علامه شعرانی: از این آیه معلوم می گردد که دوستی نسبت به خداوند تعالی صحیح و معقول است و عشق هم مرتبه شدید محبت است و هر جا تصور کمال شود دوستی از لوازم آن است چنان که مردم عالم را دوست دارند برای کمال علم و عادل را دوست دارند برای عدالت و حاتم را دوست دارند برای سخا؛ و چون هر کمالی در خدای تعالی است باید او را از همه چیز بیشتر دوست دارند. (۲) روض الجنان:... و گفته اند: برای آنکه دوستی کافر بت را به تقلید بود، و دوستی مؤمن خدای را به دلیل. و گفته اند: برای آنکه ایشان بتان را مصنوع دانستند، و اینان بتان را صانع. و گفته اند: برای آنکه ایشان از بتان مقابله در محبت ندیدند، و اینان از خدای به مقابله محبت خود از او محبت دیدند فی قَوْلِهِمْ: «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ»... و دوستی تو آن را که تو را دوست دارد، نه بر آن حدّ بود که آن را که تو را دوست ندارد. (۳) ۱۹۳. علامه شعرانی: اگر گویی: مردم عبادت می کنند اما مقابله محبت را از خداوند نسبت به خود ادراک نمی کنند و عبادت آنها مانند عبادت بت پرستان است چون هر دو جواب معبود را نمی شنوند و اظهار محبت می کنند و مقابله محبت را از طرف محبوب در نمی یابند، گوییم: آنها اهل ظاهرند اما اهل باطن و سیر و تهذیب نفس جواب الهی را می شنوند به طرق بسیار؛ مثلاً به اجابت دعوات چند بار مکرر چنان که یقین می کنند خدای تعالی به دعای آنها عنایت فرموده است یا به رؤیاهای صالحه و بشارتها به زبان اولیا و کشف معانی که بی عبادت و توجه از کشف آن عاجز بودند و امثال آن. و اینها برای سالک مبتدی است و اما منتهی خود محبت الهی را واضح می یابد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۶.

۲- روح الجنان، ج ۱، ص ۴۰۶.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۷.

۴- روح الجنان، ج ۱، ص ۴۰۷.

۱۶۹. «إِنَّمَا يُأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

روض الجنان: «وَالْفَحْشَاءِ» قيل: هُوَ الزُّنَا؛ زناست، و این قول سیدی است. و گفته اند: هر معصیت که عظیم و فاحش باشد آن فحشاست، و گفته اند: «سوء» آن گناه است که از او حد واجب نیاید، و «فحشاء» آن است که بدو حد واجب باشد. و روا بود که مصدر بود، كَالْبَأْسَاءِ وَاللَّأْوَاءِ و گفته اند: فَعْلَائِي است که آن را افعال نیست، كَالْعَذْرَاءِ وَالْحَشِينَاءِ. (۱) ۱۹۴. علامه شعرانی: وزن فعلاء اگر صفت باشد شرط آن است که افعال از آن مستعمل باشد، افعال وصفی مانند احمر نه تفضیلی. اما اگر فعلاء اسم باشد یا مصدر باشد استعمال ممکن است هر چند افعال وصفی از آن مستعمل نباشد الا آنکه «امرأه حسناء» گفته اند با آنکه احسن وصفی از آن استعمال نشده، و گویند حسناء اسم است نه وصف. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۸۸.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۴.

۱۷۰. «...أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ»

روض الجنان: «وَلَا يَهْتَدُونَ» إِلَى شَيْءٍ مِنَ الشَّرَائِعِ؛ وَرَاهِ يَافَتْهُ نَبُودُنْهُ بِهٖ هَيْجٍ شَيْءٍ مِنْ بَابِ شَرَعِيَّاتٍ. (۱) ۱۹۵. علامه شعرانی: یعنی نه معقول می دانستند و نه منقول و باید متابعت کسی کرد که یکی از این دو بدانند. (۲) روض الجنان: معروف کلام ایشان در باب مقلوب، قَوْلُهُمْ: طَلَعَتِ الشُّعْرَى وَانْتَصَبَ الْعُودُ عَلَى الْجِرْبَاءِ، وَ مَعْنَى أَنَّهُ اسْتَكْبَرَتْ عَلَى الْعُودِ. (۳) ۱۹۶. علامه شعرانی: یعنی ستاره شعری طلوع کرد و حرباء بر چوب بایستاد. حرباء حیوانی است عاشق آفتاب، چون بامداد خورشید برآید او روی به خورشید کند و همچنان با او روی بگرداند تا به غروب رسد و طلوع شعری پس از خفاء آن در تابستان بوده است و به عهد ما چون آفتاب در برج اسد باشد شعری مخفی است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۸۹.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۵.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۹۰.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۶.

۱۷۳. «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ مَا أَهْلَ بِهِ لَعَيْرِ اللَّهِ...»

روض الجنان: اما پوست مردار به نزدیک ما حرام بود و پلید باشد و به دباغه پاک نشود، و به نزدیک فقها به دباغه پاک شود، و آنچه از مردار پاک بود و حلال باشد انتفاع به او پشم است و موی و پر، چون ببرند و بنه کنند و استخوان است و دندان و سم و سر و هرشه و شیر و خایه چون پوست بالاین پوشیده باشد، و چون نباشد نشاید. (۱) ۱۹۷. علامه شعرانی: «شرو» به معنی شاخ است اما «هرشه» را معنی مناسب در لغت نیافتیم و در استعمالات ندیدیم و دور نیست به معنی مایه پنیر باشد که به عربی «انفحه» گویند؛ چون بسیاری از فقها آن را از میته استثناء کرده اند. و در برهان هرشه را به معنی لبلاب و عشقه آورده است. (۲) روض الجنان: و به نزدیک ما فرقی نباشد میان خوک آبی و میان خوک بیشه در باب تحریم. (۳) ۱۹۸. علامه شعرانی: نه در نجاست، چون خوک آبی و هر حیوان آبی جز ماهی حرام است اما نجس نیست. (۴)

۱۷۴. «...أَوْلِيكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...»

روض الجنان: «أَوْلِيكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ»؛ ایشان آنانند که فردا قیامت به عقوبت آنچه امروز خورده اند از این طعمه جز آتش دوزخ نخورند. این قولی است. (۵) ۱۹۹. علامه شعرانی: یعنی آتش خوردن در قیامت قولی است نه این که در دنیا آتش می خورند. اما بنابر آنکه اعمال مجسم گردد و آتش اخروی صورت حقیقی همین اعمال دنیوی است که آنجا ظاهر می شود، چنان که فرمود: «يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُخَضَّرًا» (۶) و همچنین آیه «فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصُرَ لَكَ الْيَوْمَ حَدِيدًا» (۷)، احتیاج به این توجیه و تأویلها که مؤلف فرمودند نیست؛ یعنی عین همان بهای اندک که می خوردند در حقیقت آتش است و در قیامت پرده مادی برداشته می شود و آن را می بیند. (۸)

۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۹۵.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۹. برهان قاطع، ص ۱۱۹۷.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۹۷.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۱.

۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۰۲.

۶- آل عمران (۳): ۳۰.

۷- ق. (۵۰): ۲۲.

۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۴.

۱۷۷. «لَيْسَ الْمَرْءُ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَ لَكِنَّ الْجَبْرَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ... وَ الْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا...»

روض الجنان: اهل تأویل در سبب نزول آیت خلاف کردند. حسن بصری وقتاده و ربیع گفتند: سبب نزول آیت آن بود که، جهودان در نماز روی به مغرب کردند و ترسایان به مشرق. (۱) ۲۰۰. علامه شعرانی: گرچه این سخن در میان مفسران معروف است، اما معنی آن را در نیافتیم چون ترسایان روی به مشرق نمی کنند و یهود هم روی به مغرب ندارند در عبادت و بیت المقدس نسبت به بلاد ما غربی است و نسبت به مدینه شمالی و مسلمانان در آن هنگام که بیت المقدس قبله بود روی به شمال می ایستادند. البته یهود هم اگر روی به جانب بیت المقدس می کردند روی به شمال می ایستادند. (۲) روض الجنان: مجاهد و ضحاک و عطا و سفیان گفتند: سبب نزول آیت آن بود که مردی بیامد و رسول را علیه السلام گفت: یا رسول الله! ما البر؟ بچه باشد؟ خدای تعالی این آیت فرستاد، و این آنکه بود که قبله هنوز قرار نگرفته بود، و هر کجا که خواستندی روی فراز کردندی لقله تعالی: «فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ» (۳) ...، باز نمود که این قدر عبادت که شما می کنی گاه متوجه به مشرق و گاه به مغرب. (۴) ۲۰۱. علامه شعرانی: روی به مشرق و مغرب کردن نشانه خوبی انسان نیست تا شرایط آیه محقق نشود و آیه بنابراین تفسیر دلالت ندارد بر آنکه قبله یهود مغرب و قبله نصارا مشرق است. (۵) روض الجنان: وجوه و اقسام عهد گفته شد، و اینجا مراد عقد است و میثاق و نذر و سوگند، از آن که در شرع واجب است به آن وفا کردن یا مستحب و مشیون* برای آنکه مورد آیت بر سییل مدح است، و مدح بر فعل واجب و مندوب باشد، و عهدی و بیعتی که با رسول علیه السلام کردند در این باب داخل بود، و خدای (جل جلاله) چنان که مدح کرد وفا کننده به عهد را، دم کرد، آنان را که عهد بشکافند و به عهد وفا نکنند فی قوله: «الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ...»، (۶) و فی قوله: «وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهُ... لَتَوْلُوا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ» (۷). آنکه گفت: من تو را از عهد بخوام پرسیدن* فی قوله: «إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئَلًا». (۸) ۲۰۲. علامه شعرانی: * یعنی آن عهد و نذری که به عمل واجب یا مستحب تعلق گیرد واجب است وفا کردن، اما بر فعل مکروه و حرام بلکه مباح واجب نیست. (۹) ۲۰۳. * به ظاهر مراد وجوب است، الا آنکه جماعتی گویند وعده و شروط ابتدایی واجب الوفا نیست و ما آن را درست نمی دانیم. پس اگر کسی را وعده دادیم چیزی بدیم واجب است وفا کردن به وجوب تکلیفی نه آنکه حق وضعی آورد و به حق الناس بتوان او را تقاص کرد واقامه دعوی نمود. (۱۰) روض الجنان: جماعتی را دیدن تن درست جوان در گوشه مسجدی نشسته و هر یکی پوستین مسلمانی پیش گرفته. (۱۱) ۲۰۴. علامه شعرانی: یعنی به غیبت و بدگویی مسلمانی مشغول است و سعدی گوید: «تو نیز اگر خفتی به که در پوستین خلق افتی» (۱۲) و نیز: از من بگوی حاجی مردم گزای راکو پوستین خلق به آزار می درد حاجی تو نیستی شتر است از برای آنکیبچاره خار می خورد و بار می برد (۱۳) روض الجنان: اِشْتَدَى اَزْمَهُ تَتَفَرَّجِي. (۱۴) ۲۰۵. علامه شعرانی: «اشتدی ازمه تنفرجی» حدیث است یعنی سخت شو ای قحطی تا گشاده شوی چون سختی به غایت رسد گشایش پدید آید و عبارت فارسی هم ظاهرا مثلی است در آن عهد که معروف بود و در زمان ما معروف نیست چون گرمای تابستان به غایت رسد آغاز سرما بود و ما به جای آن گوئیم: تا پریشان نشود کار به سامان نرسد. ۱۵ روض الجنان: ز باد و کوه ندانش در مصاف بدانکچو باد حمله بر است و چو کوه حمله پذیر ۱۶۲۰۶. علامه شعرانی: چنان معتقد شوی که او باد است و کوه است؛ زیرا که هنگام حمله مانند باد است و هنگام ثبات مانند

کوه، برخلاف دیگران که هنگام حمله مانند کوه ثابتند و هنگام ثبات مانند باد گریزان. ۱۷

- ۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۰۷.
- ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۸.
- ۳- بقره (۲): ۱۱۵.
- ۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۰۸.
- ۵- بقره (۲): ۲۷.
- ۶- احزاب (۳۳): ۷۶ ۷۵.
- ۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۱۹.
- ۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۵.
- ۹- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۲۳۳۲۳.
- ۱۰- گلستان سعدی، باب دوم، حکایت هفتم.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷. گلستان سعدی، ص ۱۵۹، باب هفتم، حکایت ۱۲.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۲۷.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۱.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۲.

۱۷۸. «...فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أُخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَاعَ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٍ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ...»

روض الجنان: ... و اصل «عَفُو» ترک باشد، و منه قوله عليه السلام: أَخْفُوا الشَّوَارِبَ وَاعْفُوا اللَّحَى. (۱) ۲۰۷. علامه شعرانی: موی پشت لب را کوتاه کنید و موی زَنَخ را رها کنید. (۲) روض الجنان: دلیل به صَحْت مذهب درست، قَوْلُهُ: «فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أُخِيهِ». (۳) ۲۰۸. علامه شعرانی: مذهب درست را صریحا تقرير نفرمود، آن است که ولی خون مخیر نیست بلکه یک حق دارد و آن قصاص است، اما دیه گرفتن موقوف بر رضای قاتل است و عفو کردن صرف نظر از حق. (۴) روض الجنان: به حمایت قبیله، منیع شدی. (۵) ۲۰۹. علامه شعرانی: یعنی قوی و نیرومند. (۶)

۱۸۳. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ...»

روض الجنان: وصیام، مصدر صام باشد، چنان که قیام مصدر قام. و صَوْم همین معنی دارد، و او در لغت امساک بود... و در شرع عبارت بود از امساکِ مخصوص بر وجهی مخصوص، و از اسمای مخصوصه باشد. (۷) ۲۱۰. علامه شعرانی: یعنی اسمی بود عام شامل هر امساک و در شرع به بعض انواع امساک اختصاص یافته است. (۸) روض الجنان: ... هر که از امر بگشت خود را بگشت، در این سرای رانده لعنت اند. و در آن سرای رانده قطیعت اند که: «اِحْسُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ» (۹)، برانی اینان را چنان که سگان را رانند، اگرچه از بنی اسد باشد، منش چنان رانم که بنی کلب را. این عبارت که «اِحْسُوا» سگ را گویند، آنکه فرمان مرا در ایمان مخالفت کند یا چو سگ باشد یا خود سگ باشد، اینجا چو سگ باشد که: «فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ...»، (۱۰) آن جا خود سگ باشد که: «اِحْسُوا فِيهَا». (۱۱) ۲۱۱. علامه شعرانی: در دنیا انسان باشند شبیه سگ و در آخرت حقیقه سگ باشند، چون باطن در آن عالم ظاهر شود. (۱۲) روض الجنان: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»، مذهب جماعتی فقها آن است که: کنایت از عَتَق، عَتَق باشد، و از کنایات عَتَق آن است که سید بنده را به نام آزادان برخواند، اگر گوید: یا فلان، و نام آزادان بود آزاد شود. حق تعالی تو را به نام خود برخواند، امید است که علامت آزادیت باشد از دوزخ. (۱۳) ۲۱۲. علامه شعرانی: مؤمن یکی از نامهای خداوند تعالی است. (۱۴) روض الجنان: «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ»، رنج به خود حوالت نکرد. مثال دیگر این را، آنچه در حق بیگانگان بود از شراب قطیعه گفت: «وَسِئُوا مَاءً حَمِيمًا» (۱۵). ۲۱۳. علامه شعرانی: یعنی فراق از قرب الهی و دوری از معرفت حق که مظهر آن ماء حمیم است. (۱۶) روض الجنان: و آنچه حَفَظَه نوشتند مبدل کنم: «فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ...»، (۱۷) آنچه من بر خود نوشتم کس آن را محو و بدل نکند: «مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ الَّذِي...» (۱۸)، «لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ». (۱۹) ۲۱۴. علامه شعرانی: نکته بزرگی است، در نوشته دیگران چیزی هست مکروه انسان و آن تغییرپذیر است و اما نوشته خدا که رحمت است تغییرپذیر نیست. (۲۰) روض الجنان: «عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»، مجاهد و قتاده گفتند. اهل کتابند، و روا بود که وجه تشبیه از جهت وجوب بود، یعنی چنان که بر شما واجب کردم بر ایشان واجب کردم. (۲۱) ۲۱۵. علامه شعرانی: البته این قول صحیح است؛ زیرا که در وقت و مدت و سایر شرایط روزه دین اسلام با دین آنان مخالف است و قول حسن بصری و شعبی صحیح نیست. ۲۲ روض الجنان: در او انواع عذاب پدید کردم از صغار. ۲۳ ۲۱۶. علامه شعرانی: صغار ذلت است. ۲۴

- ۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۳۷.
- ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۷.
- ۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۳۹.
- ۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۹.
- ۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۳.
- ۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۷.
- ۷- مؤمنون (۲۳): ۱۰۸.
- ۸- اعراف (۷): ۱۷۶.
- ۹- روض الجنان، ج ۳، ص ۴.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۸.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۵.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۹.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۶. محمّد (۴۷): ۱۵.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۹.
- ۱۵- فرقان (۲۵): ۷۰.
- ۱۶- بق (۵۰): ۲۹.
- ۱۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۷. انعام (۶): ۳۴.
- ۱۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۵۰.
- ۱۹- روض الجنان، ج ۳، ص ۷.
- ۲۰- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۰؛ در چاپ مشهد «مغار» ضبط شده است.
- ۲۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۵۱.

۱۸۴. «أَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَ عَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ...»

روض الجنان: عبدالله عمر روایت کند از رسول علیه السلام که او گفت: نَحْنُ أُمَّةٌ أَمِّيَّةٌ لَا نَكْتُبُ وَلَا نَحْسِبُ، الشَّهْرُ هَكَذَا وَهَكَذَا عَقَمَدَ بِيَدِهِ، گفت: ما اُمّتی اُمّییم، کتابت ننویسیم و حساب نکنیم، ماه چنین باشد و چنین باشد، و انگشت یک بار به سی روز زد، و یک بار به بیست و نه. (۱) ۲۱۷. علامه شعرانی: اگر گویی برای آنها که کتابت و حساب می دانند هم ماه سی یا بیست و نه روز است، وجه اختصاص به امت اُمّی چیست؟ گوییم: شاید مراد آن باشد که اختیار ماه شمسی نکردیم که مبنی بر حساب است و غالباً از سی می گذرد و ماه قمری را اختیار کردیم که به حساب حاجت ندارد به رؤیت هلال ثابت می شود و ایرانیان قبل از اسلام که همه ماهها را سی روز می گرفتند چون در حساب و نجوم ماهر نبودند آغاز سالشان از اول بهار مقدم می افتاد و از عهد یزدگرد تا زمان ما بسیار تغییر کرده است. اما پس از اسلام که از علوم بهره یافتند تاریخ جلالی را اختراع و انتخاب کردند که مطابق حساب است و ماه قمری مبنی بر رؤیت هلال است و متوقف بر حساب نیست، لذا برای همه امم مفید است. (۲) روض الجنان: و شرط مسافر تا روزه بگشاید آن است که سفر او طاعت بود یا مباح... و اگر سفر او تجارت بود برای زیادت مال نمازش تمام باید کردن و روزه بیاید گشادن. (۳) ۲۱۸. علامه شعرانی: موافق روایتی است و مشهور آن است که نماز را هم شکسته بخواند. (۴) روض الجنان: ده کس آنند که ایشان را در سفر روزه باید داشتن و نماز تمام کردن: آنکه سفر او معصیت باشد، و آنکه سفر او کمتر از هشت فرسنگ باشد، و آنکه سفر او صید لُهو و بَطَر باشد،* و آنکه سفر او بیش از حَضَر باشد، و حدس آن بود که در هیچ شهر ده روز مقام نکند. و مُکاری و مَلّاح و شبان، و آن کس که در امارت خود گردد از شهری به شهری، و آن کس که در تجارت گردد از بازاری به بازاری و مقام ده روزش نباشد، و بدوی که در بادیه می گردد. (۵) ** ۲۱۹. علامه شعرانی: * اگر صید لُهو را حرام دانیم قسمی از سفر معصیت است و اگر حرام ندانیم قسمی علی حده است. (۶) ۲۲۰. ** هفت کس اخیر از اقسام کثیر السفرند. برای توضیح آنها را جداگانه نام برده است و جامع همه آن است که چون سفر طاری بر حال کسی و خلاف عادت او باشد شکسته کند و اگر عادی او باشد و بنای او بر سفر بود گویی وقتی در سفر است در خانه خود است و به سبب سفر امری برخلاف عادت عارض او نگشته، باید تمام کند. و هر کس سه بار متوالی از وطن خود بیرون رود و در میان این سفرها ده روز در وطن نماند در سفر سیم تمام کند و بعضی گویند در سفر دویم هم تمام کند. پس هر کس ده روز اقامت کند و سفر بر وی طاری شود بشکند و چون میان دو سفر به کمتر از ده روز بماند آن سفر عارض نباشد و تمام کند. و جماعتی از علمای عصر ما گویند تا حرفه کسی سفر نباشد در سفر تمام نکند و بنابراین کسانی هستند خانه آنها چهار فرسنگ یا بیشتر از محل شغلشان دور است و هر روز می روند و می آیند باید تقصیر و افطار نکنند. و بنابر آنکه ما گفتیم باید تمام کنند مگر ده روز بمانند. (۷) روض الجنان: و «أُخَرَ» لا ینصرف است، و سبب منع صرف او صفت است و عدل که او معدول است عن أُخَرِیَات. (۸) ۲۲۱. علامه شعرانی: در مجمع البیان گوید: معدول است از الآخر با الف و لام چون نظایر آن مانند الصغر والكبر بی الف و لام استعمال نمی شود. (۹) و بالجمله أُخَر جمع أُخَری است و أُخَری مؤنث آخر و مؤنث افعّل التفضیل باید با الف و لام باشد یا «من» و گرنه همیشه به صورت مذکر است. (۱۰) روض الجنان: بِالْعَاجِزِ عَنِ الصَّیَام. (۱۱) ۲۲۲. علامه شعرانی: یعنی بتواند به دشواری. (۱۲) روض الجنان: ... و «فِدْیَه» یک بار باشد از

فعل فُتِدَا، و این که در زبان مردمان هست که فَدَيْتُكَ، یعنی من در عوض تو بادام. (۱۳) ۲۲۳. علامه شعرانی: بادام به فارسی دعا است یعنی من عوض تو باشم. و در زمان ما الف دعا را در صیغه غایب استعمال می کنند و گویند «چنین بادا» اما در متکلم یا مخاطب مستعمل نیست و در عهد مؤلف مستعمل بوده. (۱۴) روض الجنان: ... مُصَيِّقٌ و مُخَيِّرٌ و مُرْتَبٌّ... و مُخَيِّرٌ چهار است: روزه اَذَى حَلْقِ الرَّأْسِ... ۱۵ ۲۲۴. علامه شعرانی: اشاره است به قوله تعالى: «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ». ۱۶

- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲.
- ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۵۳.
- ۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۵؛ در چاپ مشهد «نباید گشادن» ضبط شده است.
- ۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۵۵.
- ۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۶.
- ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۶.
- ۷- مجمع البیان، ج ۲، ص ۲۷۳.
- ۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۵۶.
- ۹- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۸.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۲، ص ۵۶.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۹.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۵۷.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۱.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۵۸. بقره (۲): ۱۹۶.

ص: ۱۳۴

..

۱۸۵. «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَ مَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَ لِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ ...»

روض الجنان: و در خبر است که: چون شب اول ماه رمضان باشد، حق تعالی فرمان دهد تا بادی از زیر عرش بجهد که آن را مِبْشَرَه خوانند، بر درختان بهشت آید،... حق تعالی فرمود تا درهای بهشت برگشایند و درهای دوزخ دربندند و جبریل را فرمود تا مرده شیاطین را بند برنهد و در قعر دریاها انداخت تا روزه امت محمد برایشان تباہ نکنند. (۱) ۲۲۵. علامه شعرانی: البته مراد شیاطینی است که متعرض صالحان گردند، و گرنه کفار و فجار را شیطان در ماه رمضان هم رها نکند. (۲) روض الجنان: عَطِيَّه گفت: عبدالله عباس را پرسیدم، گفت خدای تعالی می گوید: «شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ»، چون قرآن ماه رمضان فرود آمد، به دگر ماهها چه آمد؟ گفت: خدای قرآن در ماه رمضان در شب قدر از لوح المحفوظ به آسمان دنیا فرستاد به بیت العزّه... (۳) ۲۲۶. علامه شعرانی: قرآن کلام خدا است و دلالت بر معانی مخصوص دارد و آنکه در بیت العزّه قرآن بر وی فرود آمد البته موجود عاقلی است مدرک معنی و الفاظ قرآن. یعنی فرشته ای است در آسمان دنیا و آن آسمانی است نزدیک تر به عالم محسوس مادی؛ چون آسمانها بسیارند و آنکه از همه نزدیک تر به این جهان است آسمان دنیا نامند. و ملکی در آنجا قرآن را یک جا فرا گرفت و از آن آسمان نجم نجم یعنی نوبت به نوبت و به تدریج بر پیغمبر صلی الله علیه و آله نازل می شد. اما سرّ اینکه چرا باید اول به آسمان دنیا آید و چرا یکسره از لوح محفوظ بر پیغمبر صلی الله علیه و آله نازل نگشت بر ما معلوم نیست و شاید پیمودن عوالم متوسط بین عالم جسمانی و مجردات ملاً اعلی از لوازم هر وجودی است که از آن عالم به عالم محسوس آید. و از این معنی لازم نیاید که آن فرشته در آسمان دنیا افضل از خاتم انبیاء صلی الله علیه و آله بود؛ چون انسان کامل خلیفه حق است و از هر موجود برتر و فرشتگان عمال اویند در ملکوت. (۴) روض الجنان: و محتمل است این لفظ [هدی] لطف را و بیان را و دلالت را. (۵) ۲۲۷. علامه شعرانی: در هدی سه احتمال است: یکی آنکه به معنی بیان باشد، دوم آنکه به معنی لطف باشد، سیم آنکه به معنی دلالت باشد. (۶) روض الجنان: ابوجعفر یزید بن القَعْقَاع. (۷) ۲۲۸. علامه شعرانی: مدنی است از قراء عشره، نه از سبعة. (۸) روض الجنان: ابوبکر و رؤیس خوانند: «وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ». (۹) ۲۲۹. علامه شعرانی: مقصود، ابوبکر بن عیاش راوی عاصم است. (۱۰) روض الجنان: إِقْلَبَ وَقَدْ أَصَيْبَتْ؛ برگردان تا مصیب باشی، فَإِنْ لَمْ تَقْلَبْ قُلبَتْ وَإِذَا قَلْبَتْ فَقَدْ أَصَيْبَتْ. (۱۱) ۲۳۰. علامه شعرانی: یعنی اگر سخن خود را برنگردانی و همچنین که اکنون هستی بر آن باقی باشی و جبر را نسبت به خدا دهی تو را برگرداند و چون تو را برگرداند مصیبت به تو رسد. (۱۲) روض الجنان: ... قولی دیگر آن است که تا عدد ایّامی که در بیماری و سفر روزه گشاده باشی نگاه داری به تمام و کمال تا قضا کنی آن را به مانند آن، و این قول بیشتر مفسّران است، و در آیت دلیل نیست نزد اصحاب عدد. (۱۳) ۲۳۱. علامه شعرانی: اصحاب عدد گروهی از حشویه اصحاب حدیثند که گویند همیشه ماه رمضان سی روز است و هرگز بیست و نه روز نباشد. و این آیه بنا بر قول اول دلیل صحت قول اصحاب عدد نیست چون فرمود عده ماه را کامل کنید. یعنی اگر سی روز است کامل کنید و اگر بیست و نه روز است کامل کنید و معنی آن نیست که حتماً سی روز کامل کنید چون شهر بر ۳۰ و ۲۹ هر دو اطلاق می شود و اطلاق دلیل حقیقت است اما محاسبان نجوم پیش از استخراج رؤیت هلال ماه رمضان را مطلقاً سی روز می گیرند و شعبان را بیست و نه تا رؤیت هلال را استخراج کنند، آن گاه موافق استخراج گیرند هر چه بر آید. ۱۴

-
- ١- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٦.
 - ٢- روض الجنان، ج ٢، ص ٦١.
 - ٣- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٠.
 - ٤- روض الجنان، ج ٢، ص ٦٣.
 - ٥- روض الجنان، ج ٣، ص ٣١.
 - ٦- روض الجنان، ج ٢، ص ٦٤.
 - ٧- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٥.
 - ٨- روض الجنان، ج ٢، ص ٦٦.
 - ٩- روض الجنان، ج ٢، ص ٦٧.
 - ١٠- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٧.
 - ١١- روض الجنان، ج ٢، ص ٦٨.
 - ١٢- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٨.
 - ١٣- روض الجنان، ج ٢، ص ٦٩.

۱۸۶. «وَ إِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ ...»

روض الجنان: عبدالله عباس گفت: سبب نزول آیت آن بود که جهودان گفتند: یا محمد! خدای دعای ما چگونه شنود؟ و تو می گویی از اینجا تا به آسمان پانصد ساله راه است، و کثافت هر آسمانی پانصد ساله راه و همچنین هفت آسمان است، خدای تعالی آیت فرستاد. (۱) ۲۳۲. علامه شعرانی: اصل این سخن را که از آسمانی تا آسمان دیگر پانصد سال راه است و سخن هر آسمان پانصد سال از کتاب تلمود که از احادیث یهود است نقل کرده اند و کلام ابن عباس به نظر ما صحیح نمی رسد اما بعید نیست که بعضی عوام یهود که خدا را جسمی می دانستند در آسمان، سؤال کنند خدای تعالی دعای ما را چگونه می شنود. (۲) روض الجنان: «وَ كَانَ اللَّهُ وَلَا مَكَانَ»؛ و خدا بود و مکان نبود. «أَيْنَ الْأَيْنَ فَلَا أَيْنَ لَهُ»؛ مکان به مکان کرد و او را مکان نیست. (۳) ۲۳۳. علامه شعرانی: یعنی مکان را امکان کرد و حرف «با» در اینجا برای صیورورت است و مؤلف بسیار استعمال کرده است چنان که در مقدمه گفتیم برای بیان حالت دوم حرف «با» می آورد و اینجا بیان حالت وجود است یعنی از عدم. حاصل آنکه خدای تعالی مکان ندارد و استدلال از راه محال بودن دور است؛ چون اگر خدای تعالی محتاج به مکان باشد باید مکان پیش از او موجود باشد و چون خالق مکان است مکان بعد از او است، پس مکان محتاج است به خدا و خدا محتاج به مکان و این دور است و محال. (۴) روض الجنان: ...بسیار چیزها باشد که خدای تعالی مصلحت در آن داند که عند دعا دهد، و اگر دعا نکنند مصلحت نبود. پس دعا شرط باشد در حسن و صلاح او. (۵) ۲۳۴. علامه شعرانی: دعا از اسباب روحانی است، مانند آنکه کسب از اسباب ظاهری رزق است. و لازم اسباب ظاهری و روحانی است که غالباً مطلوب از آن حاصل می گردد و گاهی حاصل نمی شود الا آنکه انسان به همه شرایط روحانی احاطه ندارد و عالم به آن نیست تا آن را تحصیل کند. و یکی از موانع استجاب سوء ظن به خدای تعالی است و این که از صمیم قلب نخواهد. و دیگر آنکه غالباً طلب محال می کنند و چون حاصل نشود در دعا سست می گردند. و حق آن است که چون کسی به راستی توجه به حق کند و امری ممکن از او بخواهد از صمیم قلب و با حسن ظن البته مستجاب می گردد و همت مردان خدا را در تأثیر انکار نمی توان کرد و محیی الدین در فتوحات گفته است: «العارف یخلق بهمته» الی آخره؛ یعنی عارف به همت خود چیزها در خارج ایجاد می کند که وجودش بسته به توجه او است، چون همت از آن بگرداند نابود گردد. ابوعلی بن سینا نیز فصلی در سر استجاب دعا آورده است. (۶) روض الجنان: و «دعا»، خواندن باشد که: یا فلان، و طلب فعل باشد چنان که بگفتیم. (۷) ۲۳۵. علامه شعرانی: یعنی دعا دو معنی دارد: یکی خواندن کسی و دیگر چیزی خواستن از او. (۸) روض الجنان: ابراهیم اذهم را گفتند: ما بِاللَّيْنَا نَدْعُو فَلَا نُجَابُ؛ چرا ما دعا می کنیم اجابت نمی آید؟ گفت: برای آنکه شما خدای را بشناختی، و طاعتش نمی داری، و پیغامبر را بشناختی و متابعت او نکردی، و قرآن بدانستی و بر آن کار نمی کنی، و نعمت خدای می خوری و شکرش نمی گزاری، و بهشت بدانستی و طلب نکردی، و دوزخ بشناختی و از او بنگریختی، و شیطان را بشناختی و مخالفتش نکردی، و مرگ را بشناختی و ساز او بنکردی، و مردگان را بنگریدی و عبرت برنگرفتی، و عیب خود رها کردی و به عیب مردم مشغول شدی، دعای شما را کی اجابت کنند! ۲۳۶ ۹. علامه شعرانی: اینها همه صفات اهل دنیا است که جز به تأثیر علل مادی معتقد نیستند و خدای تعالی را هم یکی از علل مادی می شمارند. و آنکه غرق در دنیا است توجه به حق ندارد، چون محبت دنیا و خدا در یک دل جمع نمی گردد، پس دعای آنان مستجاب نگردد. ۱۰

-
- ١- روض الجنان، ج ٣، ص ٤٢.
 - ٢- روض الجنان، ج ٢، ص ٧٢.
 - ٣- روض الجنان، ج ٣، ص ٤٣.
 - ٤- روض الجنان، ج ٣، ص ٤٥.
 - ٥- روض الجنان، ج ٢، ص ٧٣.
 - ٦- روض الجنان، ج ٢، ص ٧٤.
 - ٧- روض الجنان، ج ٣، ص ٤٨٤٩.
 - ٨- روض الجنان، ج ٢، ص ٧٦.

۱۸۷. «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِيَّاسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِيَّاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَ لَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَ أَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا...»

روض الجنان: رسول عليه السلام گفت: هیچ زنی نباشد که در خانه شوهر چیزی برگیرد و بنهد، و غرض او صلاح شوهر باشد، والا خدای تعالی او را حسنه ای بنویسد و سَیِّئَه ای بسترده و درجه ای به رفیع کند. (۱) ۲۳۷. علامه شعرانی: بسترده از سترده یعنی پاک کردن و محو ساختن. (۲) روض الجنان: سهل بن سَیِّدِ گفت: در آیت «مِنَ الْفَجْرِ» نبود، به اول صحابه رسول بیشتر به شب دو رَسَن پیش خود بنهادندی و اعتبار می کردندی، خدای تعالی برای بیان بفرستاد: «مِنَ الْفَجْرِ». (۳) ۲۳۸. علامه شعرانی: به نظر بعید می رسد که خداوند اول بهترین عبارت را ادا نفرماید تا چون بیند مردم به اشتباه می افتند آن را اصلاح کند. و اعتبار به بسیاری از روایات شأن نزول نیست به دلیل آنکه در آن اختلاف دارند و درست آن است که بگوییم خداوند از اول عبارت تام فرمود. (۴) روض الجنان: عبدالله بن اُوفی گفت: با رسول علیه السلام بودم در بعضی سفرها، و رسول علیه السلام روزه داشت. چون آفتاب فرو شد، مرا گفت: اِجِدْ لِي؛ برای من پاره ای پست تر کن... (۵) ۲۳۹. علامه شعرانی: پست به کسر پاء فارسی آن است که به عهد ما قاووت گویند؛ آردی است که آب یا شکر یا روغن و عسل بر آن ریزند و خورند و قَوْت آن بیش از آرد پخته است. (۶) روض الجنان: و «حَدَّ» در لغت بر معانی آمد، حَدَّ مَنع بود، يُقَالُ: حَدَّهٗ عَنْ كَذَا إِذَا مَنَعَهُ، و «حَدَّ»، حَدَّ سَرَايَ بُوَد... (۷) ۲۴۰. علامه شعرانی: تعریف اعم به اخص است؛ یعنی حد سرا و خانه و باغ و بوستان و نظایر آن چنان که در حد زانی صریحا فرمود و جز او، و تعمیم داد. (۸) روض الجنان:... و حدید آهن بود، و حَدَاد آهنگر بود و زندانبان، و منه المثل: تَقِيسُ الْمَلَائِكَةِ بِالْحَدَادِینَ. (۹) ۲۴۱. علامه شعرانی: در مجمع بحار الانوار و نهاییه ابن اثیر این سخن را نسبت به حدیث داد که چون ابوجهل نوزده تن زبانیه جهنم را اندک شمرد پیغمبر صلی الله علیه و آله این کلام فرمود، (۱۰) یعنی قیاس می کنی فرشتگان را به زندان بانان. (۱۱) روض الجنان: مَعَاذِ. ۱۲ ۲۴۲. علامه شعرانی: یعنی آلات لهو. ۱۳

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۵۴.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۷۹.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۵۶.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۸۱.

۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۵۷؛ در چاپ مشهد «پشت تر» ضبط شده است.

۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۸۲.

۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۶۰.

۸- روح الجنان، ج ۲، ص ۸۴.

٩- .النهايه فى غريب الحديث، ج ١، ص ٣٤٠.

١٠- .روض الجنان، ج ٣، ص ٦٢.

١١- .روح الجنان، ج ٢، ص ٨٥.

ص: ١٤١

..

۱۸۸. «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ...»

روض الجنان: مال مردم به باطل مخوری، آنگه بر سری آنچه بتوانی به دهن حاکم باز نهی. (۱) ۲۴۳. علامه شعرانی: بر سری یعنی علاوه بر این... (۲)

۱۸۹. «يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ»

روض الجنان: تَعَلَّبَهُ بن عَنَمِ الْأَنْصَارِيِّ، از رسول علیه السلام پرسیدند که: یا رَسُولَ اللَّهِ! این هلال اوّل پدید آید باریک و صئیل بود، آنگه می افزاید تا تمام شود. باز دگر باره می کاهد تا باریک شود، این چیست؟ (۲) ۲۴۴. علامه شعرانی: سؤال از فایده و غایت این تغییر شکل است نه علت طبیعی آن؛ زیرا که ذهن مؤمنان عرب توجه به علل طبیعی نداشت و می دانستند که همه چیز را خداوند تعالی به قدرت خود می کند. پس پرسیدند که خداوند برای چه هر ماه ماه را بزرگ می نماید باز خرده می کند و باز بزرگ می نماید، و این بدان ماند که چیزی را بشکنند باز درست کند باز بشکنند و هكذا إلى غیر النهایه و در این عمل فایده‌تی نباشد. و اگر کسی در سؤال مردم دیندار دقت کند چنان که گفتیم بر وی واضح شود که در هزار یک سؤال آنان از علت فاعلی نیست؛ مثلاً می پرسند چرا آب چشم شور است و چرا دست پنج انگشت دارد و چرا انسان مریض می شود و چرا خدا باد سخت می فرستد و چرا گاهی قحطی می شود و زلزله می آید؟ و اگر فواید آن را بگویی قانع می شوند چون جواب سؤال خود را شنیده اند. مثلاً بگویی چشم پیه است و باید در آب نمکین باشد تا فاسد نشود و قحطی و بلا برای تنبیه مردم است. و اگر در جواب آنها علت طبیعی زلزله و قحطی را بگویی قانع نمی شوند. (۴) روض الجنان: چنان که طرفی برفت. (۵) ۲۴۵. علامه شعرانی: یعنی مختصری پیش از این گفتیم. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۶۳.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۸۶.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۶۵.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۸۷.

۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۷۱.

۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۹۱.

۱۹۱. «...وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَوْكُمْ...»

روض الجنان: و مقاتل حیان گفت، قوله: «وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ»، في الْحِلِّ وَالْحَرَمِ این منسوخ است... (۱). ۲۴۶. علامه شعرانی: مقاتل بن حیان غیر از مقاتل بن سلیمان است و چون مطلق گویند دویم مراد است. (۲) روض الجنان: واصل «فِتْنَه» اختبار بود. (۳) ۲۴۷. علامه شعرانی: یعنی آزمایش. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۷۳.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۹۲.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۷۴.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۹۳.

۱۹۵. «وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ...»

روض الجنان: «وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»، امر است از خدای تعالی جمله مُكَلَّفان را به انفاق مال، و در عموم این، داخل زکات و صدقه و انواع بَر و نفقه باشد آن کس که نفقه یش بر او واجب بود. و سبیل خدای، طاعت اوست از باب حَجّ و جهاد، و در عموم آیت داخل بود هر چه از باب خیر بود از عمارت مساجد و پل و رباط و اصلاح راهها و معاونت مساکین و شفقت بر یتیمان. (۱) ۲۴۸. علامه شعرانی: رباط منزلی است که در مرز کشور کفار می ساختند تا مرزنشینان مسلح در آنجا نشینند و از حمله کفار آگاه گردند و نگهبانی کنند. (۲) روض الجنان:... اما در وجوب عمره خلاف کردند: مذهب ما و مذهب شافعی بر قول حدیث او. (۳) ۲۴۹. علامه شعرانی: شافعی دو فتوا دارد قدیم و جدید و این بر قول جدید اوست و حدیث اینجا به معنی جدید است. (۴)

۱۹۶. «وَأْتُمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أُمْتُمْ فَامِنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَهُ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ...»

روض الجنان: «وَأْتُمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ» امر کرد به عمره همچنان که به حج... (۵) . ۲۵۰. علامه شعرانی: ابوبکر جصاص از حنفیه به تکلف عجیبی گوید این آیه دلالت بر وجوب شروع در عمره و حج نمی کند بلکه اگر شروع کرد باید تمام کند. و به هر حال اجماع امامیه کافی است. (۶) روض الجنان: مردی از سعید جُبیر پرسید که: عمره فریضه است یا سنّت؟ گفت: فریضه است. مرد گفت: شعبی می گوید که: عمره سنّت است، گفت: شعبی دروغ می گوید و این آیت بخواند و اخبار در این معنی بسیار است. (۷) ۲۵۱. علامه شعرانی: دو مسأله است شبیه به هم و بعضی این دو را یکی پندارند: مسأله اول این است که مؤلف اینجا آورده و میان علمای اسلام خلاف است. ابوحنیفه و اهل عراق عمره را مستحب می دانند و شیعه امامیه و شافعی واجب و به قول ابوحنیفه جایز است مسلمان به مکه رود و حج افراد به جا آورد بی عمره مفرده و به قول شافعی باید عمره مفرده را هم به جا آورد. مسأله دوم میان متأخران و اهل عصر ما متداول و محل خلاف است که اگر کسی استطاعت حج ندارد اما استطاعت عمره مفرده دارد باید مستقلاً برای عمره به مکه رود یا واجب نیست؟ و محققان گویند واجب نیست و آن عمره را که طایفه امامیه بالاجماع واجب می دانند آن است که به تبع استطاعت حج به مکه رود، اگر تمتع بر او واجب باشد بی عمره نخواهد بود و غیر تمتع از او صحیح نیست و اگر از حاضران مسجدالحرام باشد واجب است به حج تنها اکتفا نکنند. و اگر عمره واجب باشد بنا به معنی که متأخران گویند باید نائب حج که از جانب دیگری به مکه می رود عمره مفرده برای خود به جا آورد و کسی که در ماه ربیع الاول مثلاً بتواند به مکه رود و عمره به جا آورد و برگردد و باز در ذی الحجه به حج تمتع رود واجب است برود و اگر کسی استطاعت عمره تنها داشت و وفات یافت از ترکه او استنابت عمره واجب باشد و اینها هیچ یک صحیح نیست. (۸) روض الجنان: بدان که حج سه گونه است: تمتع و افراد و قران. و افراد و قران فرض آن کس باشد که از حاضران مسجدالحرام باشد، و حدّ او آن بود که از خانه او تا به مسجدالحرام بیشتر از دوازده میل نباشد از چهار جانب. (۹) ۲۵۲. علامه شعرانی: مشهور در این زمان شانزده فرسنگ است که چهل و هشت میل باشد. (۱۰) روض

الجنان: ... آنچه سنت است آواز برداشتن است به لُيُك، و استلام ارکان، و به مِنا رفتن، و سنگ انداختن است، و سر تراشیدن یا تقصیر کردن... (۱۱) ۲۵۳. علامه شعرانی: این سه به قول مشهور واجب. (۱۲) روض الجنان: و قرآن آن بود که جمع کند از میان حج و عمره، و این مذهب ابوحنیفه است و اصحابش. (۱۳) ۲۵۴. علامه شعرانی: از عبارت متن چیزی افتاده است، گویا اصل چنین بوده که «افضل قرآن باشد و این مذهب ابوحنیفه است»، چون به مذهب او قرآن افضل است و به مذهب شافعی حج افراد و به مذهب ما و احمد تمتع برای کسی که هر سه از او روا باشد. و باید دانست که حج تمتع را همه مذاهب اسلام جایز می دانند و آنکه محل خلاف است عدول از حج افراد است به تمتع و در شرح لمعه و سایر کتب فقه بدان تصریح کرده اند. (۱۴) و مجلسی رحمه الله گفته است: مخالف چون به تمتع معتقد نیست چون تمتع به جا آورد از او صحیح نباشد. (۱۵) روض الجنان: [در مورد قربانی] بهری گفتند: گوسفندی بود، و هو قول علی علیه السلام... قول اول درست باشد. (۱۶) ۲۵۵. علامه شعرانی: قول اول قول علی علیه السلام که گوسفندی کافی است و واجب نیست گاو یا شتر. و علت درستی این قول آنکه هدی عام است و شامل گوسفند می شود و تخصیص به گاو و شتر بی دلیل است. و اگر گویی مرغ یا بیضه را هم هدی توان گفت و عمل به عام کردن اگر واجب باشد مرغ هم توان هدی کرد، طبری جواب داده است: اگر در مرغ خلاف بود و کسی آن را تجویز کرده بود ما هم تجویز می کردیم به عموم آیه ولیکن اتفاق است بر آنکه باید از انعام باشد. و تفسیر این آیه در این کتاب اقتباس از طبری است. (۱۷) روض الجنان: و «هَدِي» جمع است و واحدش هَدِيه باشد. ابو عبيدَه گفت از ابو عمرو، و گفت: این را نظیر نیست مگر حَيْدِيهِ السَّرْحِ، و الْجَمْعُ جَدِيٌّ،* و اگر گویند من باب: تَمْرَةٌ و تَمْرٌ باشد بعید نبود. (۱۸) * ۲۵۶. علامه شعرانی: * «حَيْدِيهِ» و «جدیه» بر وزن «تمره» و «عطیه» به معنی نمود زین است که به فارسی «ادرم» یا «تکلتو» گویند. و جمع جدیه به تخفیف جدا است به قول جوهری به وزن فرس و به قول بعضی جدی بر وزن فلس و این نظیر ندارد. (۱۹) ۲۵۷. * یعنی اگر بگویم هدی جمع هدیه نیست بعید نبود، چنان که تمر جمع تمره نیست، بلکه تمر اسم جنس است و تمره واحد آن. (۲۰) روض الجنان: یعنی تا آنکه که هدی بکشد و به آن جا رسد که صلاحیت اَكْل و اِنْتِفَاع دارد به گوشتش، چنان که رسول علیه السلام گفت در گوشتی که به صدقه به بریره دادند، رسول علیه السلام بنخورد، بریره گفت: یا رسول الله! این مرا هست اکنون؟ گفت: آری. گفت: اکنون من به هدیه پیش تو آورده ام، رسول علیه السلام گفت: قَرْبُوهُ فَقَدْ بَلَغَ مَحَلَّهُ، اَي بَلَغَ مَوْضِعاً يُحِلُّ لِي اَكْلُهُ؛ به جایی رسید که مرا بشاید خوردن، هدیه گشت پس از آنکه صدقه بود... (۲۱) ۲۵۸. علامه شعرانی: بریره بر وزن کبیره میوه درخت اراک است و نام آزاد کرده عایشه بود. و از این روایت توان دریافت که صدقه چون ملک فقیر باشد بر سید هاشمی روا نیست و به اباحه از ملک فقیر بیرون نمی رود مگر آنکه به صیغه لفظی از ملک خود خارج کند تا عنوان صدقه از آن برداشته شود. (۲۲) روض الجنان: ... رسول علیه السلام دلتنگ شد و در خیمه ام سلمه شد و گفت: یا ام سلمه! دیدی که اینان چه کردند! سه بار فرمودم که هدی بکشی و سر بتراشی، فرمان نبردند! ام سلمه گفت: یا رسول الله! تو بیرون رو و هدی خود بکش و حلاق خود را بخوان تا سر تو بتراشد، و به ایشان هیچ مگو. رسول علیه السلام از خیمه به درآمد و با کس سخن نگفت تا هدی خود بکشد، و حلاق را بخواند و سر بتراشید و تقصیر بکرد، صحابه که آن دیدند در افتادند و هرکسی هدی خود بکشد، و بعضی سر بعضی می تراشیدند و دلتنگ و غمناک بودند به جهت آنکه در فرمان رسول علیه السلام توقّف کرده بودند. (۲۳) ۲۵۹. علامه شعرانی: این سخن دلالت بر آن ندارد که رسول صلی الله علیه و آله وجه تدبیر نمی دانست و ام سلمه او را آموخت. و اگر مفاد روایت این باشد صحت آن را انکار می کنیم چون راوی از قصد آن حضرت در رفتن به خیمه ام سلمه آگاه نبود و از این که خود رسول صلی الله علیه و آله از این تدبیر غافل بود هم خبر نداشت. (۲۴) روض الجنان: قولی دگر آن است که انس مالک روایت کرد که؛ رسول علیه السلام لُيُك زد به حجّه و عمره و

آن را قارن نام نهاد*. قولی دگر آن است که جابر عبدالله انصاری وابوسعید خُدَری روایت کردند که: سالی صحابه با رسول به حج بودند، لَبَّیک بزدند به حج، رسول علیه السلام گفت: نیت با عمره گردانی. *حلال شوی، پس احرام به حج فراگیری، و این مانند آن است که ما گوئیم. قولی دگر آن است که عبدالله عباس و عبدالله عمر و سعید بن مُسَیب و عطا گفتند: آن باشد که در ماههای حج احرام فرا گیرد به عمره، آنکه حلال شود، پس احرام فرا گیرد به حج و این به عینه مذهب ماست در مُتَّعِه حج. (۲۵) *** ۲۶۰. علامه شعرانی: * معنی قول انس آن است که تمتع بالعمرة إلى الحج داخل کردن عمره است در حج به یک احرام. و این معنی از ظاهر آیه سخت دور است. (۲۶) ۲۶۱. * یعنی عدول به عمره کنید حج را و این همان متعه است که اهل سنت جایز نمی دانند و گویند عمر نهی کرد. (۲۷) ۲۶۲. * مذهب ما در تمتع و مذهب همه مسلمانان است که از اول نیت عمره تمتع کند و پس از عمره مُجَلَّ شود و باز احرام حج از سر گیرد. و نیز جایز می دانیم برای کسی که ابتدا نیت حج مفرد کرد آن را عدول به عمره تمتع کند و اهل سنت جایز نمی دانند. و فرق میان آنها نظیر فرق کسی است که اول نیت ظهر کند و آنکه اول نیت نماز عصر کند آن گاه عدول به ظهر نماید. (۲۸) روض الجنان: رسول علیه السلام صحابه را جمع کرد و آیت برایشان خواند و گفت: هر که هدی رانده ای * بر احرام بایستی، و هر که هدی رانده ای حلال شوی که خدای تعالی این آیت فرستاد، و دَخَلَتِ الْعُمْرَةُ فِي الْحَجِّ؛ و عُمره در حج شد... (۲۹) * ۲۶۳. علامه شعرانی: * یعنی هر کس از شما که هدی را ندیده اید بر احرام ثابت باشید. (۳۰) ۲۶۴. * نووی، شارح صحیح مسلم، برای این کلام پیغمبر صلی الله علیه و آله چهار معنی نقل کرده است: اول آنکه مراد از داخل شدن عمره در حج جایز بودن عمره است در ماههای حج که شوال و ذی القعدة و ذی الحجة است. دوم آنکه مراد حج قرآن است به مذهب اهل سنت یعنی حج و عمره را به یک احرام متصل کردن. سیم آنکه افعال عمره داخل حج گردید چون طواف و سعی و تقصیر در حج است و چون عمل حج تمام کند عمره واجب نیست به مذهب ابی حنیفه. چهارم آنکه جایز است عدول از حج مفرد به عمره تمتع. و این مذهب ما است و مذهب احمد حنبل؛ چون وقتی کسی عدول کرد عمره را داخل حج کرده و حج تمتع با عمره پیوستگی دارد برخلاف حج مفرد و عمره مفرده. و باید دانست که آن متعه که خلیفه ثانی نهی کرد بعض عامه گویند مطلق حج تمتع بود و نهی تزیهی کرد نه تحریمی، و به قول بعضی چنان که در شرح لمعه و دیگر کتب آورده اند عدول از حج افراد است به تمتع. (۳۱) روض الجنان: و فقها گفتند: آن متمتع را که هدی واجب بود محتاج بود به چهار شرط: یکی آنکه احرام به عمره در ماه حج آرد، دوم آنکه حلال شود هم در ماه حج، سیم آنکه احرام به حج گیرد هم در ماه حج و در احرام حج با میقات نشود، و این بعینه مذهب ماست جز که ما حتم گوئیم و فقها نگویند... (۳۲) ۲۶۵. علامه شعرانی: یعنی فقها حج تمتع را جایز می دانند و ما برای دور از مکه واجب می دانیم. پس در مشروعیت حج تمتع میان ما و فقهای اهل سنت خلاف نیست و این که عمر از متعه حج نهی کرد به قول آنان نهی از مطلق تمتع نبود بلکه از عدول از حج افراد به تمتع بود. و مرحوم مجلسی رحمه الله در جایی از مرآة العقول چنان پنداشته که اهل سنت مطلقاً حج تمتع را جایز نمی دانند برای نهی عمر و ما در صفحه ۵۳ از کتاب حج وافی نقل کرده ایم با آنکه آن مرحوم خود در جای دیگر گوید اجماع بر جواز تمتع است و سخن خود را فراموش کرده. و گاه محدثین هنگام نقل عبارت از کتابی به کتابی متوجه معنی نمی شوند. (۳۳) روض الجنان: و در لَبَّیک بگوید: لَبَّيْكَ بِمُتَّعِهِ بِعُمْرِهِ إِلَى الْحَجِّ. (۳۴) ۲۶۶. علامه شعرانی: تلفظ به آن در تلبیه شرط نیست بلکه باید در نیت داشته باشد. (۳۵) روض الجنان: ... و مستحب آن است که در مکه پای تهی رود. ۳۶ ۲۶۷. علامه شعرانی: یعنی پای برهنه. ۳۷ روض الجنان: ... چون فارغ شود، تقصیر بکند آغنی پاره ای از موی سر و محاسن بگیرد و حلال شود از هر چه احرام داشت از آن الا زنان و طیب و صید برای حرمت حرم. ۳۸ ۲۶۸. علامه شعرانی: این استثنا معروف نیست بلکه پس از تقصیر عمره تمتع همه چیز حلال می شود حتی زن

و بوی خوش، و حرمت صید برای حرم است نه برای احرام. ۳۹ روض الجنان: و حَيْدُ عَرَفَاتٍ از بطن عُرْنَه است تا به ثَوْبِه تا به نَمْرَه تا به ذی المجاز، بر زمین بایستد و دعای موقف خواندن گیرد تا آفتاب شدن. ۴۰ ۲۶۹. علامه شعرانی: آفتاب شدن به معنی غروب کردن آن است و چهار محل مذکور خارج از عرفات است و داخل در حدود آن، و بطن عُرْنَه بر وزن هَمَزَه است و ثَوْبِه چون رویه. ۴۱ روض الجنان: و حَدِّ مشعر الحرام از میان مَأَزْمِين است تا به حیاض تا به وادی مُحَسَّر... ۴۲ . ۲۷۰. علامه شعرانی: مَأَزْمَان به صیغه تشبیه، حَدِّ میان مشعر و عرفات است و مُحَسَّر به صیغه اسم فاعل از باب تفعیل حَدِّ میان منی و مشعر و از منا محسوب است. ۴۳ روض الجنان: ... از جمله هفتاد ریگ که دارد بر گرفته از مُزْدَلِفَه تا به منا، و باقی دارد... ۴۴ . ۲۷۱. علامه شعرانی: یعنی باقی ریگها را پس از هفت ریگ جمره عقبه با خود نگاه دارد. ۴۵ روض الجنان: و اگر «صروره» باشد و حجّ نکرده بود. ۴۶ ۲۷۲. علامه شعرانی: صروره به صاد بی نقطه کسی است که حج نکرده باشد. ۴۷ روض الجنان: فرض آن کس است که اهل حاضران مسجد الحرام نباشند، و حَدِّش آن است که از خانه ایشان تا به مکه دوازده میل باشد از چهار جانب. ۴۸ ۲۷۳. علامه شعرانی: بیشتر علمای متأخرین چهل و هشت میل گفته اند که شانزده فرسخ است و روایت موافق دوازده میل نیامده است و حضرت امام محمد باقر علیه السلام به عسفان مثل زد و حاضر مسجد را فرمود به اندازه فاصله آن گرداگرد مکه است و عسفان به قول یاقوت بر دو منزلی مکه است. و اگر کسی در این روایت و عمل به آن شبهه کند صحیح همان دوازده میل است؛ چون حاضر در مقابل مسافر باشد و چهار فرسخ در شرع حَدِّ دوری از وطن و ملاک صدق سفر است.

- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۷۸.
- ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۹۵.
- ۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۸۷؛ در چاپ مشهد «جدید» ضبط شده است.
- ۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۱.
- ۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۸۸.
- ۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۱.
- ۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۸۹.
- ۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۲.
- ۹- روض الجنان، ج ۳، ص ۸۹ ۹۰.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۳، ص ۹۰.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۳.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۹۰ ۹۱.
- ۱۳- رک: الروضه البهیة، ج ۲، ص ۲۱۲.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۹۳.
- ۱۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۵.

- ۱۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۹۴.
- ۱۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۶.
- ۱۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۹۵.
- ۱۹- روض الجنان، ج ۳، ص ۹۷ ۹۶.
- ۲۰- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۷.
- ۲۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۸.
- ۲۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۹۹.
- ۲۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۹.
- ۲۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۰۹. رك: الروضه البهيه، ج ۲، ص ۲۱۲.
- ۲۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۰۱.
- ۲۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۱۰.
- ۲۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۱۱.
- ۲۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۰۱۱۰۲.
- ۲۹- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۱۱.
- ۳۰- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۰۲؛ در چاپ مشهد «آفتاب فرو شدن» ضبط شده است.
- ۳۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۰۲.
- ۳۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۱۲.
- ۳۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۰۳.
- ۳۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۰۴ ۱۰۵.
- ۳۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۱۳.

۱۹۷. «الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ... وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى...»

روض الجنان:.... و سِدِّي و عطا و عِكْرَمَه و ضَحَّاك گفتند: مراد به «رَفَثٌ» جماع است و این مذهب ماست. (۱) ۲۷۴. علامه شعرانی: در مذهب شیعه مجامعه از تروک احرام است اما سخن گفتن با زن اگرچه تعریض به عمل باشد حرام نیست، اما مقدمات جماع مانند لمس و تقبیل حرام است و حرمت آنها به دلیل دیگر ثابت شده است. (۲) روض الجنان:.... ربیع و زهری فریابی گفتند: جمله معاصی باشد.... (۳) ۲۷۵. علامه شعرانی: نام فریابی محمد بن یوسف است. (۴) روض الجنان: و در اخبار اصحاب ما آمد که «جدال» قَوْلُ الرَّجُلِ: لا والله و بلی والله صادقاً أَوْ كاذِباً؛ گفتن: لا والله و بلی والله باشد به راست یا به دروغ. (۵) ۲۷۶. علامه شعرانی: یعنی اقل مراتب جدال این دو کلمه است نه آنکه منحصر باشد به آن دو؛ مثلاً اگر مجادله های پی در پی و گفت و گو و تنازع کنند در گفتار اما «لا والله» و «بلی والله» نگویند یکی از محرمات احرام را مرتکب شده اند و اگر لا والله و بلی و الله را نه در مقام جدال گویند مرتکب حرام نشده اند. پس کمترین جدال آن است که یکی به تو سخنی گوید و تو در مقام اثبات و ردّ او به جواب تنها اکتفا نکنی بلکه به سوگند مؤکّد داری. و پس از این مراتب جدال شدیدتر از این است. (۶) روض الجنان:.... آنکه گفت: این زاد از دو روی برگیری: یکی برای راه حج، یکی برای سفر قیامت. (۷) ۲۷۷. علامه شعرانی: یعنی از دو وجه و دو طریق. (۸) روض الجنان: وَأَنْتَ بِرَأْحِلَيْكَ أَحَجِي مِنَ الْحَاجِّ بِرَأْحِلِهِمْ، أَنْتَ أَحَجِي لَوْ اسْتَعْمَلْتَ الْحِجِي. (۹) ۲۷۸. علامه شعرانی: تو به راحله خود بخیل تری از حاجیان به مرکوب خودشان؛ یعنی راحله تو که هوای نفس تو است باید بدان بخیل نباشی و هستی و اگر تو عقل به کار بندی خردمندتر باشی. (۱۰) روض الجنان: با خود گزد. (۱۱) ۲۷۹. علامه شعرانی: با خود گرد، یعنی با خود پیچ و کشتی بگیرد. (۱۲) روض الجنان: قهرمانده. (۱۳) ۲۸۰. علامه شعرانی: این لغت را جای دگر ندیدیم. قهرمان را به صیغه اسم فاعل استعمال کرده است مانند روان و دوان و کشان و قهرمانده مانند کشانده به صیغه اسم مفعول. (۱۴) روض الجنان: ... این بگفت و برفت چنان که من به گرد او نرسیدم. در سودای آن فتادم تا این کودک چه کسی است؟ گفت: دیگر ندیدم او را تا به میان رکن و مقام رسیدم، او را دیدم ایستاده و خلیق بر او جمع شده، و او را از حلال و حرام و مسایل و احکام می پرسیدند و او جواب می داد. من گفتم: این کودک کیست؟ گفتند: نمی دانی؟ این زین العابدین علی بن الحسین است. من گفتم: سُبْحَانَ اللَّهِ! اینت زهد و توکل، و اینت علم و بیان! «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ...»، (۱۵) * از این چه عجب داری! خادمان را چون در خدمت خانه ایشان حقیقتی بود، برکت آن به اعقاب ایشان برسد تا در حق ایشان جنس این بود. * (۱۶) ۲۸۱. علامه شعرانی: * مخفی نماناد که حضرت امام زین العابدین علیه السلام آن هنگام که هفت یا هشت ساله بود هنوز حضرت امام حسن و پدرش سید الشهداء علیهما السلام حیات داشتند، یعنی در سنه پنجاه و اند از هجرت و عبدالله بن مبارک آن زمان را درنیافت، در اواخر قرن دوم هجری می زیست. و بعضی به جای حضرت زین العابدین حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام گفته اند. ۱۷ ۲۸۲. * یعنی نظیر این کرامت درباره اعقاب خادمان ایشان بود. ۱۸ روض الجنان: این نه منزلت من است، این منزلت آن بار خدای من است. ۱۹ ۲۸۳. علامه شعرانی: یعنی مولی و صاحب. ۲۰

- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۰۸.
- ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۱۶.
- ۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۰۹؛ در چاپ مشهد به جای «فربابی»، «قُرطی» ضبط شده است.
- ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۰.
- ۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۱۷.
- ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۲.
- ۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۱۸.
- ۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۳.
- ۹- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۱۹.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۴.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۲۰.
- ۱۲- انعام (۶): ۱۲۴.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۷ ۱۱۸.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۲۲.
- ۱۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۲۳.
- ۱۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۹؛ در چاپ مشهد «خدایان» ضبط شده است.

۱۹۸. «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ»

روض الجنان: و آن را که در ایام حج تجارت کردی او را داخ خواندندی. (۱) ۲۸۴. علامه شعرانی: داخ اسم فاعل است از دَخ یعنی تجارت کرد. (۲) روض الجنان: مَجَنَّهُ. (۳) ۲۸۵. علامه شعرانی: مجنه جای پریان، موضعی است نزدیک مکه. (۴) روض الجنان: امّیا «عرفات» جمع عرفه باشد، مثل دَرَجَه و دَرَجَات و دَرَكه و دَرَكَات. آنکه این اسم را جمع بگرفتند و بر موضعی نهادند، چنان که گفتند: تَوَبَّ أَخْلَاقٌ وَأَسْرِمَالٌ وَأَرْضٌ سَبَا سَبِّ. این اسما وحدان را به لفظ جمع وصف کردند و برای آن صرف کردند او را با آنکه دو سبب در او حاصل است از: علمیت و تأنیث... (۵) . ۲۸۶. علامه شعرانی: یعنی عرفات. علم است و مؤنث با این حال غیر منصرف نیست، چون نام یک مکان است. و شاید کسی توهم کند دارای سه سبب است و سیمی آن جمع بودن، اما این صحیح نیست. و به هر حال، عرفات منصرف است چون نه جمع بودن آن و نه مؤنث بودن هیچ یک سبب منع صرف نیست، آن جمع که منع صرف می کند وزن «مفاعل» و «مفاعیل» است و آن تأنیث که چون «فعلا» و «فعله» باشد به الف تأنیث یا تاء. (۶) روض الجنان: ... پس برای تذلل و خضوع حاج و صبر ایشان بر وقوف در این روز در این موقوف [عرفه] این نامها بر روز و بر جای نهادند. (۷) ۲۸۷. علامه شعرانی: این اختلاف در وجه تسمیه عرفه دلیل است که مؤلف گفتار مفسران را برای اعتماد و اعتقاد بدان روایت نمی کرد بلکه برای آنکه کتاب از گفتار آنان خالی نباشد. و دانستن آنکه عرفه را چرا عرفه گفتند از ضروریات نیست و اگر ندانیم کدام از این روایات صحیح است هم مقصّر نیستیم و شاید هیچ یک درست نباشد و تسمیه را علتی دیگر بود. (۸) روض الجنان: «وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ»، «إِنْ» مخففه است از ثقیله، برای آنکه «لام» در خبر او آورد، و این «لام» ملازم بود در خبر تا فرق باید از میان این حرف چون مخففه باشد، و از میان او چون مجازات را بود. ۲۸۸ ۹. علامه شعرانی: یعنی اِنْ شرطیه و فرق میان «ان» مخففه از مثقله و شرطیه آن است که پس از مخففه لام آورند و پس از شرطیه نیاورند. ۱۰

- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲۰.
- ۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۲۴.
- ۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲۲.
- ۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۲۶.
- ۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲۵.
- ۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۲۷.
- ۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲۶.
- ۸- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۲۸.

۱۹۹. «ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ...»

روض الجنان: عامه مفسران گفتند: قریش و خلفای قریش از جمله خمس از حرم بیرون نشدندی به عرفات، و موقف به مزدلفه کردند... (۱) ۲۸۹. علامه شعرانی: موقف کردن یعنی وقوف کردن روز عرفه. (۲) روض الجنان: «مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ». (۳) ۲۹۰. علامه شعرانی: آدم را فراموشکار خواند چون به عهد خود وفا نکرد. (۴) روض الجنان: سُدِّي گفت: عرب را عادت بودی که چون حج بگزاردندی به منا گفتندی: اللَّهُمَّ إِنَّ أَبِي كَانَ عَظِيمَ الْجَفْنَةِ عَظِيمَ الْقَبِيهِ كَثِيرَ الْمَالِ فَأَعْطِنِي مِثْلَ مَا أَعْطَيْتَهُ؛ بار خدایا؛ پدر من بزرگ جفنه، بزرگ قبه، بسیار مال بود... (۵) . ۲۹۱. علامه شعرانی: کاسه بزرگ داشت و خیمه بزرگ می افراشت و میهمانی می کرد. (۶) روض الجنان: به دیگر دست شرننگ می پالاید. (۷) ۲۹۲. علامه شعرانی: زهر تلخ صاف می کند. (۸) روض الجنان: ...از آخرتش تیمار نیست. (۹) ۲۹۳. علامه شعرانی: یعنی غم آخرت ندارد. ۱۰

- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲۶.
- ۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۲۹.
- ۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲۸.
- ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۳۰.
- ۵- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۳۱.
- ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۳۲.
- ۷- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۳۲.
- ۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۳۳.
- ۹- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۳۳.

۲۰۲. «أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ»

روض الجنان: خدای تعالی حساب همه خلقان به زمانی اندک برآرد، چنان که حساب بعضی او را منع نکند از حساب دیگری، چنان که یکی را از ما که جسم بود و عالم بود به علم*، و معلومات او بر حسب علومش باشد، او را احتیاج نبود به عقد دستی... (۱) ** ۲۹۴. علامه شعرانی: * خداوند عالم است و علم او ذات او است و ممکنات عالمند به علم زاید بر ذات، زیرا که علم صفت ذات آنها نیست. (۲) ۲۹۵. ** طریقه ای است برای حساب کردن به انگشت. (۳)

۲۰۳. «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ ...»

روض الجنان: و فقها گفتند: سنت است تکبیر کردن در این ایام [تشریح]. (۴) ۲۹۶. علامه شعرانی: سید مرتضی رحمه الله (۵) و ابن حمزه (۶) مانند مؤلف تکبیرات را واجب دانسته اند، اما متأخران فقها واجب نمی دانند، گویند آیه دلالت بر وجوب خصوص تکبیر در عقیب نمازها ندارد بلکه بر یاد خدا کردن به هر وجه، و تکبیر یکی از مصادیق آن است و اگر کسی تکبیر نگفت و به وجه دیگر یاد خدا کرد مانند نماز به تکلیف عمل نموده است. (۷) روض الجنان: ... و از آن جا به مسجد حصبه آید و آن مسجد رسول است صلی الله علیه و آله. (۸) ۲۹۷. علامه شعرانی: فرود آمدن در آن مکان را فقها تحصیب گویند و مسجد حصبه در آخر آن تاء است و شیخ طوسی رحمه الله ذکر آن کرده. (۹) ابن ادریس فرماید: از این مسجد اثری نیست و ادای سنت بدان شود که در محصب استراحت کند و آن میان عقبه و مکه باشد. (۱۰) و مجلسی رحمه الله گوید: اکنون در آنجا دکه ای ساختند و مردم در آنجا استراحت می کنند. و ما در حاشیه صفحه ۱۸۹ از وافی شرح آن را نوشته ایم. (۱۱) روض الجنان: مُطَرَّفٌ شَخِيرٌ. ۱۲ ۲۹۸. علامه شعرانی: این مرد مطرف بن عبدالله بن شخیر از مردم بصره است و در سال ۹۵ از دنیا رفت. ۱۳

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۳۶.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۳۵.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۳۸.

۴- الانتصار، ص ۱۷۳، مسأله ۷۲.

۵- رك: الوسيله الى نيل الفضيله، ص ۱۸۸. ظاهراً از تعبیر وسیله، استحباب استفاده می شود نه وجوب.

۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۳۷.

۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۴۰؛ در چاپ مشهد «حَصْبًا» ضبط شده است.

۸- رك: المبسوط، ج ۱، ص ۳۶۵.

۹- السرائر، ج ۱، ص ۵۹۲، باب الذبح.

۱۰- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۳۸.

۲۰۴. «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ»

روض الجنان: گوش می دارند. (۱) ۲۹۹. علامه شعرانی: گوش داشتن انتظار داشتن است. (۲) روض الجنان: ... [أَخْسَنَ] مردی شیرین سخن بود و نکو دیدار بود. هر وقت به نزدیک پیغامبر آمدی و با او نشستی و سخن گفتی و اظهار ایمان کردی و سوگند خوردی که تو را دوست دارم و منافق بود، و رسول علیه السلام از نفاق و باطن او بی خبر بود،* رسول علیه السلام مجلس او از خود نزدیک بکردی** (۳) ۳۰۰. علامه شعرانی: * بی خبر بودن رسول صلی الله علیه و آله را کسی نمی داند مگر خود آن حضرت اخبار کند و چنین اخباری نفرمود و به مقتضای «وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ» (۴) باید آنان را بشناسد. (۵) ۳۰۱. ** یعنی او را نزدیک خود می نشانید. (۶) روض الجنان: خراب بیران. (۷) ۳۰۲. علامه شعرانی: بیران ویران است. (۸) روض الجنان: سخن رایق بگوید تا آن را بَند زند. (۹) ۳۰۳. علامه شعرانی: رایق: خوش و بند زند یعنی محکم و استوار کند. (۱۰) روض الجنان: زَجَاج گفت: حقیقت خصومت تَعَمَّق در بحث باشد، و از اینجا گوشها جُوال را خُصُوم گویند. (۱۱) ۳۰۴. علامه شعرانی: گوشه دسته و دستگیره است. (۱۲) روض الجنان: ... و با تحریر کاغذ ننگرد تا تقطیرش نکنند از دو وجه: یکی از قَطْر و یک از قَطْر. ۱۳ ۳۰۵. علامه شعرانی: قطر افکندن به زمین و مالیدن است و قطر مس گداخته و تقطیر از اول هم افکندن بود، چنان که گویند «طعنه فطره»؛ او را نیزه زد و بر زمین افکند. و تقطیر از دوم آن است که مس گداخته بر او ریزند. ۱۴

- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۴۳.
- ۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۳۹.
- ۳- محمد (۴۷): ۳۰.
- ۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۴۰.
- ۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۴۹.
- ۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۴۳.
- ۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۵۰.
- ۸- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۴۴.
- ۹- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۵۲.
- ۱۰- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۴۵.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۵۳.
- ۱۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۴۶.

۲۰۵. «وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَ يُهْلِكَ الْحَرْثَ وَ النَّسْلَ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ»

روض الجنان: سعید بن المسیب گفت: قَطَعَ الدَّرْهَمِ مِنَ الْفُسَادِ فِي الْأَرْضِ؛ زر و درم دُرُست بریدن از جمله فساد است در زمین. (۱) ۳۰۶. علامه شعرانی: در زمان قدیم پول طلا و نقره را به ترازو می کشیدند و اگر درهمی صحیح و درست بود یا آنکه از کنار آن به گاز و مقراض بریده می شد به چشم می دیدند و این عمل میان صرافان و بازرگانان معمول بود و آنچه جدا می کردند قراضه می گفتند. با این حال بریدن از کنار درهم و دینار را فساد شمردند که هیچ غش در آن نیست و اگر غش باشد و عیب ظاهر نگردد حرام بین است. (۲) روض الجنان: قتاده روایت کرد از عطا که عطا گفت: مردی نام او علاء بن مُتَبِّه احرام گرفت در پیرهنی دوخته، رسول علیه السلام فرمود او را که: پیرهن بکن، قتاده گفت: ما شنیدیم که پیغمبر علیه السلام بفرمود تا آن پیرهن در او دریدند، گفت: حاشا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ. * صحابه رسول و تابعین چنین بودند که به رسول خدای و به خدای گمان چنین بردند که آن را که جُرمی کرده باشد و جنایتی و کاری به خلافت شرع، پیرهنی خَلَقَ * بر او تباه نکنند و تعلیل به این کردند که خدای فساد دوست ندارد، نمی دانم تا چگونه روا می دارند گروهی که هر فساد که در جهان هست همه نسبت و حوالت و اضافت به سایر وجوه و حقایق، به خدای کنند از خلق و فِعْل و اِحْدَاث و اَنْشَاء و قضا و قدر و ارادت، * * * تعالی اللَّهُ عَن ذَلِكْ عُلُوًّا كَبِيرًا. (۳) ۳۰۷. علامه شعرانی: * یعنی عطا گفت: حاشا که پیغمبر چنین دستور دهد که پیراهن بر تن کسی بدرند هر چند او در پوشیدن پیراهن معصیت کار بود. ۳۰۸ ۴. * * پیراهن کهنه و فرسوده. و تحقیق سخن آنکه اموال مردم دو گونه است: یکی آنکه در شرع مالیت ندارد چون فایده مباح در آن متوقَّع نیست، مانند خمر و آلائت لهو و اینها را جایز است شکستن و دریدن و باطل ساختن چنان که بتها را آن حضرت شکست و خمرها را ریخت. و دیگر آنکه فایده مباح دارد، مانند پیراهن که در حال احرام پوشند؛ هر چند پوشیدن در این حال حرام است اما در اوقات دیگر مباح است آن را جایز نیست دریدن و شکستن. ۳۰۹ ۵. * * * اینها تفصیل وجوه و حقایق است؛ یعنی آنها که نمی توان به حق نسبت داد خلق است و فعل إلی آخر. ۶

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۵۵.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۴۸.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۵۶.

۲۰۷. «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ...»

روض الجنان: کسائی در همه قرآن املت کند «مَرْضَاتِ اللَّهِ» خواند. (۱) ۳۱۰. علامه شعرانی: ... من خود در حاشیه کتاب مجمع البیان در ذیل این آیه نوشته ام که «مرضات» در مصاحف به «تاء» نوشته شده است برای متابعت مصاحف عهد نبی صلی الله علیه و آله تا خط قرآن از آن صورت که بود متغیّر نگردد و توهم تصحیف در قرآن نرود و کسائی تنها این کلمه را اماله کرده است و به «ها» وقف نموده و دیگران به «تاء» وقف کردند. انتهی مترجم. (۲) روض الجنان: و جابر عبدالله انصاری روایت کند که رسول علیه السلام گفت: سید شهیدان روز قیامت حمزه عبدالمطلب باشد، و مردی که برخیزد به نزدیک امامی جائز، او را امر معروف کند و نهی منکر کند، این مرد او را بکشد. (۳) ۳۱۱. علامه شعرانی: واجب بودن تقیه عام نیست و گاه باید امر به معروف و نهی از منکر کرد اگرچه بیم خطر باشد. باید دانست که امر حکومت دینی و امامت از مشکلات مسائل اسلام است و در دین شیعه حکومت خاص امام معصوم است و بر خداوند تعالی است در هر زمان امامی معین فرماید به مقتضای لطف خود تا مردم حکم او را بپذیرند و گردن نهند. اگر امام معصوم حاکم نباشد به هیچ وسیله اجرای حق و عدل ممکن نیست چون حکام البته قدرت دارند و شهوت و جاه طلبی و استبداد، آنان که معصوم نیستند به ظلم و جورشان می کشاند و اگر مردم اعانت آنها کنند و حق را اظهار نکنند و آنها در مقابل قدرت خویش مانعی نبینند از هیچ گونه ظلم و اجحاف دریغ ندارند و اگر اعانت نکنند گرفتار شکنجه شوند. و غالباً ایجاد مانع در مقابل قدرت آنها ممکن نیست. (۴) روض الجنان: امیر المؤمنین علی بر جای رسول خفته بود، روی پوشیده و پای بیرون کرده، برای آنکه پایش به پای رسول نیک ماند، شُکلاً و ثباتاً؛ هم به شکل و هم به ثبات، تا گمان نبرند که آن نه رسول است... (۵) ۳۱۲. علامه شعرانی: ثبات قدم امر معنوی است و دیدنی نیست. شکل آن را دیدند به پای رسول می ماند و چون دانستند علی علیه السلام است ثبات قدم او را هم مانند ثبات قدم رسول صلی الله علیه و آله دانستند. (۶) روض الجنان: ... آنکه یک یک را می گفت... (۷) ۳۱۳. علامه شعرانی: یعنی یکی دیگری را می گفت. (۸) روض الجنان: و در امالی عمّم الشیخ المفید السعید ابو محمّد عبدالرحمن* بن أحمد بن الحسین النیسابوری (قدّس الله روحه) دیدم به خطّ او که نوشته بود: حَدَّثَنَا الشَّيْخُ أَبُو مُحَمَّدٍ زَيْدُ بْنُ عَلِيِّ الْحُسَيْنِيِّ مِنْ لَفْظِهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ، * يَقُولُ سَمِعْتُ الْنَّيْسَابُورِيَّ يَقُولُ سَمِعْتُ أَبِي... (۹) ۳۱۴. علامه شعرانی: * از شاگردان شیخ طوسی است و شیخ منتجب الدین به یک واسطه از او روایت کرده است. (۱۰) ۳۱۵. * عامه حسن علی جعفر گویند و به هر حال حسن یا حسین غیر معروف است. (۱۱) روض الجنان: رسول علیه السلام از میان همه صحابه او را به جای خود به آن اختیار کرد تا بدانند که مقام او او را شایسته بود، در شب غار اَنَامَهُ مَنَامَهُ، و در روز تَبُوكَ اَقَامَهُ مَقَامَهُ، آن شبش بر بستر خود و آن روزش بر منبر خود، به علمش منبر داد و به شجاعتش بستر داد. شبش گفت: جز تو کس پای ایشان ندارد، * این روزش گفت: جز تو کس جای من ندارد، همان پای که آن شب در پیش من سپر کردی، امروز منبر سپر کن... ۱۲. * ۳۱۶. علامه شعرانی: * پای داشتن به معنی یاری و مدد کردن است، جز تو کس پای من ندارد؛ یعنی غیر تو کسی مددکار من نیست. ۱۳ ۳۱۷. * پای سپر کردن یعنی زیر پا نهادن و از چیزی گذشتن. منبر را سپر کن به همان پای که سپر من کردی. یعنی آن پای که بدان رف بلا- از من کردی اکنون بر منبر نه. سپر چند معنی دارد و آنها را در این عبارت جمع آورده. ۱۴

٠

١- روض الجنان، ج ٣، ص ١٥٧.

٢- روض الجنان، ج ٢، ص ١٤٩. مجمع البيان، ج ٢، ص ٣٠١.

٣- روض الجنان، ج ٣، ص ١٥٨.

٤- روض الجنان، ج ٢، ص ١٤٩.

٥- روض الجنان، ج ٣، ص ١٦٠.

٦- روض الجنان، ج ٢، ص ١٥٠.

٧- روض الجنان، ج ٢، ص ١٥٢.

٨- روض الجنان، ج ٣، ص ١٦١.

٩- روض الجنان، ج ٢، ص ١٥٣.

١٠- روض الجنان، ج ٣، ص ١٦٢.

١١- روض الجنان، ج ٢، ص ١٥٤.

ص: ١٦٣

..

۲۰۸. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطواتِ الشَّيْطَانِ...»

روض الجنان: «كَافَّةً» أَي جميعاً؛ جمله به يك بار. و اصل او از «كَفَّ» باشد، و آن منع بود، و از اینجا نورده پيراهن را «كُفَّه» گویند... (۱). ۳۱۸. علامه شعرانی: نورده آن است که در زمان ما نوار گویند و بر گرد دامن پيراهن می دوزند. (۲)

۲۱۲. «زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

روض الجنان:.... در چشم این کافران دنیا و حیات او و حُطام او مُزین است و آن کاری می دانند، و آن را که آن نیست در چشم ایشان نمی آید، و بدو سِخَرِیت و استخفاف می کنند. (۳) ۳۱۹. علامه شعرانی: یعنی آنچه می دانند و عقلشان بدان می رسد همان حیات دنیا است و آنچه از دنیا نیست در چشم ایشان نمی آید و بدان التفات ندارند؛ «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ». (۴) روض الجنان: و مؤمن به نزدیک خدای تعالی گرامی تر و معظم تر بود از فریشته مقرب، و هیچ چیز نیست که خدای تعالی دوست تر دارد از مؤمنی تائب یا مؤنه ای تائبه. و مؤمن را در آسمان چنان شناسد که مرد اهل و ولدش را. (۵) ۳۲۰. علامه شعرانی: آسمان چنان که مکرر گفته ایم بر عالم مجردات و ملائکه نیز اطلاق می شود و دور نیست مراد این باشد. (۶) روض الجنان:.... چنان که گفت: «... وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا * وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ...»، (۷) و این وصفی است روزی را بغایت طیب و راحت، چه روزی که نابیوسان باشد مهناتر بود... (۸) ۳۲۱. علامه شعرانی: ماهو شأن عبارت عربی است، یعنی کار این چیست و از کجا آمده؟ و نظیر این عبارات عربی در فارس آن عهد مستعمل بود چنان که در کلیله گوید: «عرض و مال در من یزید کردن» (۹) یعنی حراج کردن و «روزی من حیث لا یحتسب» هم از این قبیل است. و در دیوان حافظ «ز رکناباد ما صد لوحش الله»؛ (۱۰) خدا آن را بی اهل و خراب نکند. و ماهو شأن باشد مهناتر باشد؛ یعنی از جای گمان نداشته بود گواراتر است. ۱۱

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۶۵.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۵۶.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۷۳.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۶۱. روم (۳۰): ۷.

۵- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۶۱.

۶- طلاق (۶۵): ۳۲.

۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۷۵.

۸- کلیله و دمنه، ص ۱۹۵، مصحح در حاشیه می نویسد: «در من یزید کردن» به هراج فروختن، هراج کردن، به بهای کم از دست دادن، ارزان فروختن. «من یزید» لفظی بوده است که فروشنده در هراج می گفته، یعنی کی بیشتر می دهد. نیز رک:

فرهنگ فارسی معین، ج ۴، ص ۲۹۴: من یزید.

۹- دیوان حافظ، ص ۱۸۹، غزل شماره ۲۷۹. ادامه مصرع چنین است: که عمر خضر می بخشد زلالش.

۱۰- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۶۲.

۲۱۳. «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اختلفُوا فِيهِ...»

روض الجنان: و مراد به «أُمَّة» در آیت، مَلَّت است. (۱) ۳۲۲. علامه شعرانی: یعنی دین مراد است و ملت به معنی دین است. و در زمان ما به غلط ملت گویند و از آن گروه مردم که رعیت حکومتی باشند اراده می کنند. (۲) روض الجنان: اگر گویند: نه قاعدت آن است که زمین نشاید که از حجتی خالی باشد، پس چگونه بود که خلقان مجتمع باشند بر کفر، واحده؟ جواب گوییم: بر قول آنان که گفتند بر ایمان مجتمع بودند یا بر بی تکلیفی، این سؤال نیاید* و بر قول آنان که اجتماع بر کفر گفتند، جواب ایشان آن است که: حجت خدای در میان ایشان مغمور و مقهور بود، قوت قهر و غلبه ایشان نداشت، برای آن خدای تعالی ذکر او در میان اینان نکرد.* قاضی القضاة و ابومسلم بن بحر گفتند: مراد آن است که مردم یک اُمت بود، به آن معنی که برایشان پیش از بعثت انبیا جز تکلیف عقلی نبود،*** چون خدای تعالی خواست تا تکلیف شرعی کند پیغامبران بفرستاد با کتابها. «وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ»، کتاب گفت، و پیغامبران که خداوندان کتابند یکی باشند. (۳) *** ۳۲۳. علامه شعرانی: * آنکه گفت مجتمع بودند بر ایمان این سؤال نیاید و واضح است و آنکه گفت مجتمع بودند بر بی تکلیفی چون خداوند مصلحت ندانسته بود ایشان را تکلیف فرماید و چون خدا کسی را تکلیف نخواهد مانند آنکه از حیوان نخواست و فرستادن حجت لازم نباشد و حجت برای تبلیغ اوامر و نواهی او است. (۴) ۳۲۴. * حجت چون مقهور و مغمور بود و قوه قهر و غلبه بر مردم نداشته باشد و خدای تعالی او را به مردم شناسانده و آنها کافر شوند تقصیر از آنها است. و اگر ذکر او در میان مردم نکند مثل آن باشد که حجت نفرستاده است. پس این جواب از طرف کسانی که گویند مردم همه بر کفر بودند به نظر صحیح نمی آید؛ چون واجب است خدای تعالی حجت را به مردم بشناساند گرچه آنها به تقصیر قبول بکنند، مانند امام غائب در مذهب ما. (۵) ۳۲۵. *** قاضی القضاة و ابومسلم هر دو از شیوخ معتزله اند. و به قول آنان چون تکلیف منحصر به عقلی بوده است حجت همان عقل بود. پس از آنکه خدا خواست تکلیف شرعی کند حجت یعنی پیغمبر فرستاد. (۶) ۳۲۶. *** یعنی باید بفرماید کتابها به صیغه جمع؛ چون با پیغامبران کتابها است نه یک کتاب. (۷) روض الجنان: و در بهینه ایام خلاف کردند. (۸) ۳۲۷. علامه شعرانی: بهینه ایام، بهترین روزهای هفته است. ۹

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۷۶.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۶۴.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۷۸.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۶۴.

۵- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۶۵.

۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۶۵.

۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۸۱.

۲۱۴. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ...»

روض الجنان... و گفته اند آیت در کارزار اُحد آمد* که عبدالله اَبی سَلْمُول، اصحاب رسول را گفت: تا کی شما خویشان در تلف نهی و به علف شمشیر کنی؟** و به جان و به مال خطر کنی؟ و خویشان را غرور دهی؟... (۱). ۳۲۸. علامه شعرانی: * در سیره ابن هشام آن را از آیاتی شمرده است که در احد فرود آمد. والله العالم. (۲). ۳۲۹. ** به علف شمشیر کنی یعنی طعمه و خوراک شمشیر کنید. و حرف «با» بر کلمه به علف برای صیوروت است که در فارسی آن عهد مستعمل بود، و در مقدمه جلد اوّل گفتیم. ۳

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۸۲.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۶۶.

۲۱۶. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَ هُوَ كُرْهُ لَكُمْ...»

روض الجنان: و از عطا روایت کرد ابن جریج که: از او پرسیدم وجوب جهاد، گفت: برایشان واجب بود، یعنی صحابه رسول، بر ما واجب نیست. همانا، مراد آن بوده باشد که بر ما واجب نیست، برای آنکه شرایط وجوبش حاصل نیست، از جمله شرایط او وجود امامی عادل بود، یا آنکه امام او را نصب کند برای جهاد، و بی امام جهاد واجب نبود الا آنکه که کافران بر مسلمانان غلبه کنند. آنکه علی سبیل الذب عن حوزة الاسلام، واجب باشد آن از باب وجوب دفع مضررت بود که در عقل مقرر است. (۱) ۳۳۰. علامه شعرانی: جماعتی از اهل سنت در عصر ما چون مفسد جهاد با خلفای جائر را مشاهده کردند ملتزم گشتند که در دین اسلام جهاد برای دفاع است نه برای دعوت ابتدایی. و این معنی را در تفسیر المنار به تفصیل آورده است، (۲) اما به نظر ما این سخن صحیح نیست. در اصل اسلام و عهد پیغمبر صلی الله علیه و آله و ظهور ائمه عدل علیهم السلام جهاد واجب بود چون پیغمبر یا امام معصوم کاری که موجب نفرت مردم از دین اسلام باشد در جهاد مرتکب نمی شدند و شمشیر را برای اجرای مقاصد باطل و جمع ثروت و ذلیل کردن بندگان خدا و استعمار ملل مقهور به کار نمی بردند. اما اهل دنیا، چون شمشیر به دست گیرند و پیروان بسیار فرمان آنها برند به غصب اموال و قتل نفوس و آزار خلق و استعمار دیگران می پردازند و آبروی دین را می برند و رعایای ملوک جائر خود از دست فرماندهان در عذابند تا به سر بیگانگان چه آید. و از این جهت است که امروز همه نیرومندان جهان برای مقهور ساختن مسلمین و برانداختن دین اسلام اتفاق کرده و هر جا دستشان رسید حتی در داخل مملکت اسلامی ملاحظه و بی دینان متظاهر به اسلام را بر مسلمانان مسلط ساختند؛ چون می دانند اگر در ممالک اسلامی قدرت به دست مسلمانان باشد باز همان بساط خلافت و جهاد گسترده شود. و در مذهب ما دفاع واجب است هر گاه کفار به مسلمانان حمله برند و ابتدای جنگ از طرف مسلمانان جائر نیست مگر در زمان امام معصوم و امام هم جز با معاندان پیکار نمی کند. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۸۹۱۹۰.

۲- ر.ک: تفسیر المنار، ج ۲، ص ۲۵۲.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۷۲.

۲۱۷. «يَسْتَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلٌّ قِتَالٍ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَيْدٌ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتِطَاعُوا وَ مَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَ هُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ...»

روض الجنان: او را گفت: سِتْرُ عَلَيَّ اسْمِ اللَّهِ؛ برو به نام خدای، و این نامه را سر باز مکن تا دو منزل از مدینه بنروی، آنکه سر نامه باز کن... (۱). ۳۳۱. علامه شعرانی: فایده این عمل آن بود که اگر در شهر مشهور می شد و می دانستند این سربزه به کجا خواهد رفت شاید خبر آن به کفار می رسید اما در بیابان کسی از آن آگاه نمی گردد. (۲) روض الجنان:... سعد ابووقاص را شتری گم شد و عتبه بن غزوان را، ایشان دستوری خواستند که به طلب شتر روند... (۳). ۳۳۲. علامه شعرانی: سعد ابووقاص و عتبه هر دو یک شتر داشتند که به نوبت سوار می شدند. (۴) روض الجنان:... چون اصحاب رسول را دیدند بترسیدند. عبدالله بن جحش گفت: این قوم بترسیدند، یکی را بنشانی و سر تراشی تا ایشان گمان برند که شما مُعْتَمِرید، ایمن شوند. عکاشه را بنشانند و سرش بتراشیدند، ایشان که آن دیدند گفتند که: اینان عُمره آورده اند، ایمن شدند* و گفتند: زایراند، باکی نیست. و آن آخر روزی بود از جمادی الاخره که گروهی می گفتند: جمادی است و گروهی می گفتند: رجب است، روز شک بود.* (۵) ۳۳۳. علامه شعرانی: * در سیره ابن هشام این حیلت حربی و تدبیر را از عبدالله بن جحش نقل نکرده است، همین گوید عکاشه بن محصن سر تراشیده بود بر آنان مشرف شد، چون کفار او را دیدند پنداشتند از مکه باز گشته اند و آنجا برای تقصیر عمره سر تراشیده نه آنکه در حضور کفار سر تراشند، چون عمره گزار در شهر مکه سر می تراشد نه در بیابان. (۶) ۳۳۴. * و در سیره ابن هشام گوید: روز آخر رجب بود و می ترسیدند اگر تا روز دیگر صبر کنند و ماه شعبان شود کفار وارد حرم شوند و نتوان بر آنها دستبرد زد. (۷) روض الجنان:... اصحاب آن سربزه از آن اندیشناک شدند و از دست درافتادند. (۸) ۳۳۵. علامه شعرانی: از دست درافتادند یعنی سرافکنده و در حیرت شدند. (۹) روض الجنان: دعامه ای. ۱۰ ۳۳۶. علامه شعرانی: یعنی ستونی. ۱۱ روض الجنان: اما حبوط اعمال ایشان در دنیا آن بود که خدای تعالی اطلاع کند خلق را بر سرّ و نفاق ایشان، تا آن مدح که ایشان را کرده باشند به ذم بدل شود، چنان که در حق ابلیس بود و اما در آخرت ثوابی که ایشان را بودی، اگر آن عمل به اخلاص کردند و آن ایمان با حقیقت بودی آن نباشد، و کلام در بطلان احباط در دگر جایگاه بیاید. ۱۲ ۳۳۷. علامه شعرانی: «حبط» آن است که گناه ثواب ایمان و عمل نیک را ببرد و باطل کند. و «تکفیر» آن است که عمل صالح استحقاق عقاب را زائل گرداند. و این دو در مذهب شیعه باطل است و همه علما را بر این قول متفق دیدیم مگر محدث مجلسی رحمه الله که مخالفت علما کرده و مخصوصا در کتاب عقائد خود قول شیعه و ادله آنان را ضعیف شمرده است و احباط را جایز دانسته به گمان آنکه آیات و روایات بر آن دلالت دارد. ۱۳

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۹۵.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۷۷.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۹۶.

- ٤- روض الجنان، ج ٣، ص ١٩٧.
- ٥- روض الجنان، ج ٢، ص ١٧٨.
- ٦- روض الجنان، ج ٣، ص ١٩٨.
- ٧- روض الجنان، ج ٢، ص ١٧٩.
- ٨- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٠٢.
- ٩- روض الجنان، ج ٢، ص ١٨٢.

ص: ١٧١

..

۲۱۹. «يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا...»

روض الجنان: جماعتی صحابه رسول پیش رسول آمدند، و گفتند: یا رسول الله! اَفْتِنَا فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ فَأَنْهَمَا مَيِّذَهُ لِّلْعَقْلِ مَسْئَلَةٌ لِّلْمَالِ؛ ما را فتوا کن در باب خمر و قمار که این هر دو عقل برنده و مال رُباینده است، مصدر به جای اسم فاعل بنهاد مبالغت را. (۱) ۳۳۸. علامه شعرانی: یعنی «مذهبه» مصدر میمی است به معنی رفتن و آن را به معنی فاعل آورد، یعنی برنده. و نیز مسلبه مصدر میمی است به معنی ربودن و به معنی رباینده استعمال کرد برای مبالغه. (۲) روض الجنان: خنیاگر. (۳) ۳۳۹. علامه شعرانی: خنیا بر وزن دنیا و خنیاگر مطرب و آوازه خوان است. (۴) روض الجنان: اما «خمر» اسمی است عصیر انگور را چون بجوشد و سخت شود، اعنی در سورت و مست کردن نزدیک بیشتر مفسران... (۵) . ۳۴۰. علامه شعرانی: فقهای ما گویند عصیر انگور چون به جوش آید و سخت شود «إِذَا غَلَا وَاشْتَدَّ» خمر باشد و همه احکام خمر در آن است و آشامنده آن را حد باید زد و نجس است و حرام. و مقصود از این که گفتند سخت شود اوائل اسکار است و از آن به شدت مطربه تعبیر کنند یعنی شادی آور؛ چه شدت در لغت به این معنی آمده است و مصنف هم شدت را به همین معنی آورده. و هم شیخ طوسی در مبسوط گوید درباره نبیذ: «حلال إذا كان زمانا لا تظهر الشدّه فيه». (۶) و درباره ظروف قیراندود که در آن عصیر گذارند گوید: «فإنّها تكون في الأرض وتسرع الشدّه إليها» (۷) و نیز گوید: «متى نبذ فيه لسارعت الشدّه إليها» (۸) و هم درباره نبیذ حلال گوید: «لأنّ الزمان الذي يبقى فيه النبىذ لا يتغيّر ولا يشتدّ لقلته». (۹) و شدت در عبارات وی همان شدت مطربه است. و بعضی گویند مراد غلیظ و سطر شدن آن است و این صحیح نیست. و در آن عهد برای جوش آوردن و مسکر ساختن مشروب تدابیری به کار می بردند چنان که از روایات و اخبار معلوم می گردد و در شرع از آنها نهی شده است. یکی آنکه عکر یعنی دردی که از شراب سابق مانده است در عصیر و نبیذ تازه می انداختند. دیگر دانه موسوم به قعوه یا لازدی در آب جو و غیر آن می ریختند چنان که امروز گیاهی موسوم به هوبلن به کار می برند. و همچنین هر خلیطی که شدت و فساد آن را تسریع کند. دیگر آنکه در ظرف بی منفذ و مسام مانند خم قیراندود و کدو و امثال آن ریزند و پیغمبر صلی الله علیه و آله از ریختن آب کشمش در این ظروف نهی فرمود تا فاسد نشود وائمه فرمودند: چند بار آب کشمش و خرما را در یک ظرف نریزند و نگذارند مگر آن را بشویند چون آلودگی ظرف جوشیدن و اسکار آن را تسریع می کند. و نیز فرمودند: آب کشمش را که می خواهند بجوشانند و شیره بسازند شبانه در تنور گرم بگذارند تا صبح جوش نخورد. همه این امور برای آن است که از حدود و حریم خمر اجتناب شود. (۱۰) روض الجنان:... آبی که خرما در او افکنده باشند، نه خمیری که از خرما کرده باشند، و این را نقیع خوانند که خرما یا مویز در آب افکنند تا طعم آن فرا گیرد، برای بامداد به شب درآفکنند، و برای شبنگاه بامداد در افکنند بیش از یک روز یا یک شب در او نباشد، و مراد آنکه چندان در او رها نکنند که آن به حدی رسد که در او سورتی و شدتی پدید آید،* به حد آنکه اگر بسیار بود مستی کند اگر چنین بود مسکر باشد، و مسکر حرام بود، هر مسکری که باشد سواء اگر از انگور کنند و اگر از خرما یا مویز یا جو یا ارزن، اندک و بسیارش در تحریم یکی باشد به نزدیک ما و شافعی و مالک و احمد و ابو ثور. (۱۱) * ۳۴۱. علامه شعرانی: * مستی از خواص الککل است و در هر چه بیشتر باشد مستی بیشتر آورد و الککل خالص سم است و از هر ماده که شیرین باشد الککل به وجود آید مانند عسل و خرما. و هر چه نشاسته دارد هم شاید نشاسته آن مبدل به شیرینی گردد مانند گندم و جو، آنکه این شیرینی قابل تبدیل به الککل است چنان که فقاع آب جو و آغاز

تخمّر و پیدا شدن الکل یا تبدیل شیرینی به الکل آن هنگام است که جوشش در مایع پدید گردد. و بخاری که موسوم است به گاز کربنی از تجزیه شیرینی بر سطح مایع ظاهر گردد و به تدریج الکل افزوده می شود و همین غلیان را در شرع موجب اثبات حکم خمر قرار داده اند. و اگر خرما را شب در آب گذارند و روز بنوشند یا بالعکس غلیان در آن پدید نمی شود و حرام نیست، اما اگر چند روز بماند البته به جوش آید و طعم آن برگردد. و انگور در میان میوه ها زودتر به جوش آید و میوه های دیگر دیرتر. و آغاز پدید شدن غلیان را در میوه های دیگر سبب حرمت قرار ندادند چون تخمّر آنها بی علاج و تدبیر و مایه زدن کامل نمی شود، اما انگور سخت مستعد است. (۱۲) ۳۴۲. * ابو حنیفه و فقهای عراق از اهل سنت گویند خمر مطلقاً حرام است، اندکش و بسیارش اما نیبذ اندکش که سکر نیاورد حلال است و بسیارش که سکر آورد حرام. مؤلف چند دلیل در اینجا آورده است بر ردّ این قول: یکی آنکه شما گویند خمر اندکش و بسیارش حرام است و نیبذ هم خمر است پس به قول شما باید اندک آن نیز حرام باشد. و اینکه گفتیم نیبذ خمر است برای آن گفتیم که خمر را خمر گفتند چون عقل را بپوشد، نیبذ هم همین است. و اگر گویی لغت را به قیاس و اشتیاق ثابت نتوان کرد، گوئیم در استعمال عرب هم خمر بر آن اطلاق کردند چنان که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّ مِنَ التَّمْرِ لَخَمْرًا» الی آخر. (۱۳) دوم آنکه فرمود: «کَلَّ مَسْکَرٍ حَرَامٌ» (۱۴) و ابو حنیفه فقهای عراق بدان معترفند که پیغمبر صلی الله علیه و آله چنین فرمود الا آنکه گویند: بسیار آن مسکر است و حرام و اندک آن مسکر نیست تا حرام باشد. در جواب گوئیم: مسکر اسم جنس است و مراد جنس مسکر است نه قدر مسکر و شامل اندک و بسیار می شود و آنکه بسیارش سکر آورد بر اندک آن هم اطلاق مسکر توان کرد و اخراج آن بی دلیل صحیح نیست. سیم آنکه پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود آنچه بسیارش مستی آورد اندکش نیز حرام است. (۱۵) روض الجنان: «خمرت» مصلی نماز کوچک باشد. (۱۶) ۳۴۳. علامه شعرانی: خمره به ضمّ خاء حصیر بافته خرد است و بر آن نماز می کردند و سجده بر آن صحیح است؛ چون اصل آن از زمین می روید. (۱۷) روض الجنان:... فرمود: از انگور خمر باشد و از خرما و موی و انگبین و گندم و جو و ارزن. (۱۸) ۳۴۴. علامه شعرانی: چنان که گفتیم از هر چیز که شیرین باشد و یا ماده نشاسته داشته باشد خمر توان ساخت الا آنکه انگور مستعدتر است و مایه ای که آن را به جوش آورد در دانه های انگور موجود است اما در چیزهای دیگر به تدبیر و علاج و مایه زدن باید جوش آورد. باید دانست استحالتهای تدریجی است چنان که سرکه به تدریج ترش می شود و غوره به تدریج شیرین می گردد، آب انگور و دیگر میوه ها نیز به تدریج مسکر می شود و آغاز پیدایش الکل در آنها محسوس نیست و عصیر انگور چون به جوش آید علامت پیدایش الکل است و همان را شارع به سبب حرمت و نجاست آن قرار داد تا از الکل اجتناب کنند اگرچه به سبب قلت سکر آن محسوس نباشد، و مستی کامل تا یک سال پس از جوش آمدن حاصل شود. و اطبای قدیم آب انگور را چون کمتر از شش ماه بر آن بگذرد مسطار می گفتند و مستی آن ضعیف است و پس از آن قوی می شود و اگر آب انگور را به آتش بجوشانند و پس از آن بگذارند مدتی بر آن بگذرد اگر دو ثلث آن به آتش رفته باشد هرچه بماند مسکر نخواهد شد اگرچه یک سال بگذرد و اگر اندکی بجوشانند و بگذارند سگری ضعیف در آن پیدا می شود و بعضی اطبا آن را جمهوری می نامند و آن هم حرام و نجس است، و آب کشمش و خرما نیز چنین است. و آنکه به آتش بجوشد و کمتر از ثلثین آن برود دو احتمال است: یکی آنکه به جوش آمدن به آتش حرام و نجس شده است حتی آنکه گرم گرم از دیگر بردارند و بنوشند جایز نیست. دویم آنکه نجس نمی شود مگر آنکه به ماندن و به جوش آمدن به خودی خود آغاز اسکار در آن پدید شود. و از غالب روایات احتمال دوم ظاهر می شود. اما فقها گویند آب انگور چون به آتش به جوش آید حرام است. بر آن اجماع نقل کردند، پس اجتناب از آن لازم است، اما در آب کشمش و خرما جوش آمده به آتش چون اجماع نیست می توان گفت نجس و حرام نیست مگر به آنکه مدتی

بگذرد و در آن جوشش پدید آید بی آتش و به اصطلاح کف کند. به نظر ما حرمت و نجاست متلازم با یکدیگرند و آنکه خود به جوش آید به زوال ثلثین پاک می شود. و در حواشی کتاب اشربه وافی نیز شرحی گفته ایم. (۱۹) *روض الجنان*: وَالْخَمْرُ جَمَاعُ الْمَائِمِ وَأُمُّ الْخَبَائِثِ وَمِفْتَاحُ الشَّرِّ؛ خمر جمع بزه است، و مادر پلیدیهاست، و کلید همه شرها و بدیهاست. (۲۰) ۳۴۵. علامه شعرانی: در اینجا چند سؤال است: یکی آنکه تداوی به نوشیدن مسکر جائز است یا نیست؟ جواب آنکه بعضی فقهای ما اگر شفای مرض منحصر بدان باشد تجویز می کنند. و حق آن است که هیچ گاه این معنی محقق نباشد و هر جا که به مسکر علاج توان کرد دواى دیگر نیز هست و انحصار فرضی است غیر واقع. سؤال دوم، مخمر آب جو پاک است و حلال یا نجس و حرام؟ جواب آن است که: هر گاه آب جو جوشید و مسکر شد ماده ای از آن می تراود که مانند مایه خمیر برای ساختن مجدد آن به کار می رود و آن مثل رسوب بود و دُرد خمر البته نجس و حرام است. سیم آنکه الکل خالص که سم است و نمی توان خورد پاک است یا نجس؟ جواب آنکه چون مستی می آورد نجس است ولو به آنکه به آب بیامیزند و بنوشند و اگر فرض کنیم هیچ مستی نیاورد ولو به آمیختن با آب، پاک است. (۲۱) *روض الجنان*: و روایت است از رسول علیه السلام که گفت: اَيُّكُمْ وَهَاتَيْنِ الْكُعْبَتَيْنِ الْمُؤَشُّومَتَيْنِ فَإِنَّهُمَا مِنْ مَيْسِرِ الْعَجَمِ، گفت: دور باشی از این دو استخان نگاشته که از قمار اهل عجم است. (۲۲) ۳۴۶. علامه شعرانی: که نقش بر آن حک کرده اند. و نگاشتن به معنی نقش کردن و مجسمه تراشیدن و حکاکی کردن و امثال آن است و عوام زمان ما نگاشتن را در نوشتن به قلم و کاغذ استعمال می کنند و لغت فصیح نیست. ۲۳ *روض الجنان*: «وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ» * و در آن جا منفعتهایی هست مردمان** را. ۲۴ ۳۴۷. علامه شعرانی: * فایده قمار همان است که مال از دست کسی به دیگری منتقل می شود و ثروت در یک جا انباشته نمی گردد، الا آنکه چون با امن و رضا این انتقال حاصل آید نیک است نه غضب و دزدی و نا ایمنی و تنازع که مفسد این امور از مصلحت انتقال اموال و دست به دست گشتن آن بیشتر است. و اگر شارع قمار را تجویز می کرد دزدی را هم تجویز می کرد؛ چون صلاح و فساد هر دو یکی است. ۲۵ ۳۴۸. ** قاعده در حلال و حرام همین است که چون زیان و شر در چیزی غالب بر سود آن بود از آن نهی کنند و خمر و میسر همچین اند. و اطبای عرب با آنکه در وصف منافع خمر مبالغه می کردند و برای آن فواید بی شمار می شمردند چنان که در کلیات شرح موجز به تفصیل آورده خاصه برای پیران آن را ضروری می پنداشتند، با این حال اعتراف دارند که زیان آن بسیار است. و در همان کتاب گوید: زیان آن در قوای نفسانی یکی آنکه ذهن را کند می کند و بلادیت می آورد و اعصاب را سست می کند و موجب رعشه و تشنج است و بسیار باشد که مست در آن حال سگته کند چون بخار شراب در دماغ بسیار می شود به آن اندازه که بطون آن را پر می سازد و مجرای روح را می بندد و موجب سگته قلبی نیز می شود برای آنکه به سرعت در قلب نفوذ می کند به آن اندازه که قلب توانایی دفع آن ندارد و روح را در قلب خفه می کند و فجأه می آورد و مخصوصا اگر خالص و غیر ممزوج بنوشند خون را می سوزاند و مزاج دماغ را فاسد می کند و کبد را تباہ می سازد و ذوسنطاربا می آورد. و باز همو گوید: منافی را که در شراب هست ممکن است به دیگر معاجین و مرکبات حاصل شود. و نیز گوید: چون مسکر زود در مسام بدن نفوذ می کند فضولات و غذای نضج نیافته را در عروق داخل می کند و موجب سده و امراض مختلف می گردد. در کتب طبّ فرنگ هم مضرات الکل را بسیار نوشته اند و چون متداول و معروف است حاجت به ذکر آن نیست. ۲۶

- ١- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٠٣.
- ٢- روض الجنان، ج ٢، ص ١٨٢.
- ٣- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٠٥.
- ٤- روض الجنان، ج ٢، ص ١٨٣.
- ٥- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٠٦.
- ٦- المبسوط، ج ٨، ص ٦٠.
- ٧- المبسوط، ج ٨، ص ٦٠.
- ٨- روض الجنان، ج ٢، ص ١٨٥.
- ٩- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٠٧ ٢٠٨.
- ١٠- روض الجنان، ج ٢، ص ١٨٦.
- ١١- وسائل الشيعه، ج ٢٥، ص ٢٨٠، ح ٣١٩٠٩.
- ١٢- وسائل الشيعه، ج ٢٥، ص ٣٢٥، ح ٣٢٠٢٥.
- ١٣- روض الجنان، ج ٢، ص ١٨٧.
- ١٤- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٠٨.
- ١٥- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٠٩.
- ١٦- روض الجنان، ج ٢، ص ١٨٨.
- ١٧- روض الجنان، ج ٣، ص ٢١١.
- ١٨- روض الجنان، ج ٢، ص ١٩٠.
- ١٩- روض الجنان، ج ٣، ص ٢١٤.
- ٢٠- روض الجنان، ج ٢، ص ١٩٢.
- ٢١- روض الجنان، ج ٣، ص ٢١٥.
- ٢٢- روض الجنان، ج ٢، ص ١٩٣.

۲۲۰. «...وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَكُمُ...»

روض الجنان: عبدالله عباس گفت: معنی آن است که حکم کردی به اثم و حرج شما به تصرف در مال ایشان. و اصل «عَنْتُ» سختی و مشقت بود، يُقَالُ: عَقَبَهُ عُنُوتٌ، اى شاقَّةٌ كَوُودٌ... (۱). ۳۴۹. علامه شعرانی: عبارت کتاب مصحف است و عنوت مصدر عنت نیامده است و عنت هم لازم است نه متعدی و عنوت بر وزن صبور در قاموس گوید: «الشاقه المصعد من الآكام»؛ (۲) آن تل بلند است که رفتن بر آن دشوار باشد. و شاید عبارت چنین است: يقال عَنَّتُهُ اى شق عليه و عنوت شاقه كُود. و ناسخان در آن تصرف کردند. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۲۲.

۲- قاموس المحيط، ص ۲۰۰، «العَنْتُ».

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۱۹۸.

۲۲۱. «وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَنَّ...»

روض الجنان: مَفْضَلُ گفت: اصل نکاح جماع بود، پس به کثرت استعمال در عقد نیز استعمال کردند... (۱) . ۳۵۰. علامه شعرانی: بیشتر لفظ غیر قبیح را برای معنی قبیح استعاره آورند نه بالعکس چنان که وطی به معنی گام نهادن و مقاربت نزدیک شدن و امثال آن. پس نمی توان گفت نکاح در اصل برای وطی بوده پس از آن در عقد استعمال کردند. (۲) روض الجنان:... آنکه کارزار می کرد به تیغ و نیزه تا آنکه کش بیفگندند.* رسول را گفتند: یا رسول الله! سعد را بیفگندند. رسول علیه السلام به بالین او آمد و سرش بر کنار گرفت و گرد از روی او می سترد به جامه خود، و می گفت: مَا أَطْيَبَ رِيْحَكَ وَأَحْسَنَ وَجْهَكَ وَأَحَبَّكَ إِلَيَّ اللهُ؛ چه خوش است بوی تو، چه نیکوست روی تو، و چه دوست دارد خدای تو را. و بگریست آنکه باز خندید و روی بگردانید و گفت: وَرَدَ الْجَوْضَ بِرَبِّ الْكُغْبَةِ؛ به کنار حوض فراز آمد. ابو امامه گفت: یا رسول الله! حوض چیست؟ گفت: حوضی است که خدای تعالی مرا داده است، عرض او از میان صنعا الی بصری... (۳) * ۳۵۱. علامه شعرانی: * یعنی تا آنکه او را بیفگندند. (۴) ۳۵۲. * این روایت دلالت بر آن دارد که پرهیزکاران پس از مرگ بی درنگ بر حوض درآیند و با حور العین درآمیزند با آنکه حوض در قیامت است و حورالعین در بهشت و آن زمان دراز که ما در میان خود و قیامت تصور می کنیم در نور دیده است. و بعضی گویند زمان آخرت در عرض زمان دنیا نیست بلکه در طول آن است و آن را به دو خط متقاطع به زوایای قائمه تمثیل کردند که خط عرضی به منزله زمان دنیا است و خط طولی به منزله زمان آخرت و تصور زمان دنیوی از تقدّم و تأخّر حوادثی است که نسبت به یکدیگر علت و معلول نیستند و تصور زمان اخروی از تقدّم و تأخّر موجوداتی که نسبت به یکدیگر علت و معلولند. و تفصیل آن مناسب اینجا نیست. قبسات میرداماد رحمه الله و سخن وی در حدوث دهری رجوع شود. و از این روایت بقاء روح و عالم برزخ هم ثابت می شود. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۲۳.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۱۹۹.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۲۷.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۰۱.

۵- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۰۲.

۲۲۲. «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٌّ فَاعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ»

روض الجنان... و اعتزال دوری بود... و این جماعت را برای آن معتزله خوانند که قتاده و عمرو بن عبید از شاگردان حسن بصری بودند، و مذهب حسن در فاسق آن بود که: فاسق مُناقِق بود. پس از وفات حسن بصری مناظره ای رفت واصل عطا را با عمرو بن عبید در این مسأله. و واصل، ابطال این مذهب [=اعتزال] بگرد، و «منزلت بَيْنَ الْمُنَزَّلَتَيْنِ» اظهار کرد. (۱) ۳۵۳. علامه شعرانی: در آنکه شهادت به خدای و رسول دهد اما مرتکب معاصی باشد خلاف است: وعیدیه خوارج گویند: کافر باشد؛ چون عمل جزء ایمان است و ایمان اقرار به زبان است و تصدیق به قلب و عمل به ارکان. و جماعت مرجئه گویند چون کسی مؤمن باشد، معاصی او را زیان ندارد. و معتزله گفتند او را منزلتی است میان ایمان و کفر، نه مؤمن است و نه کافر و آن را منزلت بین المنزلتین گویند. و این قول صحیح نیست؛ چون یا باید او را مؤمن شمرد یا کافر و خداوند چیزی غیر این دو نفرمود. مؤمن پاک است و نکاح او جایز و میراث از مؤمن می برد و بر مرده اش نماز کنند و در قبرستان مسلمانان دفن می شود و کافر بر خلاف این. در شرع برای فاسق حکمی غیر این دو ثابت نکرد. و حسن بصری گوید فاسق منافق است این هم صحیح نیست؛ زیرا که ظاهر منافق و باطن او مخالف یکدیگرند و فاسق باطنش با ظاهر مطابق است. و قول صحیح که علمای شیعه و غالب اهل سنت بر آنند این است که عمل جزء ایمان نیست و فاسق که عمل نیک ندارد مؤمن است، پاک است و نکاح او جایز و در مسجد در آید و مصحف به او بفروشد و بر مرده اش نماز گزارند و در قبرستان مسلمانان دفن کنند هرچند در آخرت به عقوبت فسق معذب باشد. و آن روایت که گوید ایمان اقرار به زبان و تصدیق به جنان و عمل به ارکان است چون بر خلاف اجماع شیعه و سیره مستمره ایشان است باید آن را رد یا تأویل کرد به ایمان کامل. و نیز اگر یکی از علما چنین تعبیر کند مرادش ایمان کامل است؛ چنان که گفتند: «المسلم من سلم المسلمون من يده ولسانه»، (۲) «والمؤمن من يؤمن بوائقه» (۳) و در روایتی زیارت اربعین را علامت ایمان شمرده است؛ یعنی تشیع. و محل نزاع و سخن علما در ایمان کامل نیست بلکه در تقسیم مردم به دو قسم مؤمن و کافر و تفریق حکم آنها است از یکدیگر. (۴) روض الجنان: اما آن حکم که به حیض تعلق دارد، بعضی واجب بود و بعضی مکروه. آنچه محرّمات و واجبات است نمازش واجب نبود، بل درست نیاید از او، و روزه یش درست نباشد... (۵). ۳۵۴. علامه شعرانی: یعنی نماز واجب بر او واجب نباشد و نماز نافله از او درست نیاید اما روزه اش درست نیست و فی الجمله بر عهده او هست؛ چون قضای آن واجب است. (۶) روض الجنان: و در آخرش دانگی و نیم. (۷) ۳۵۵. علامه شعرانی: دانگ سدس دینار است و دادن این کفاره را بسیاری مستحب می دانند. (۸) روض الجنان: و حیض بر دو ضرب باشد: یا مبتداء بود یا نبود. اگر مبتداء بود، او را چهار حالت باشد: یکی آنکه تمیز داند و فرق از میان این خونها که حیض و استحاضه بود بر آن کار باید کرد. (۹) ۳۵۶. علامه شعرانی: این احکام زنی است که بیش از ده روز یا چند مدت پی در پی از او خون آید و حیض و استحاضه باز نشناسد. اما آنکه یکبار در ماه خون بیند بیش از سه و کمتر از ده روز، همه آن را حیض گیرد اگرچه به صفات حیض نباشد و آنکه کمتر از سه روز متوالی بیند استحاضه گیرد اگرچه به صفات حیض باشد. (۱۰) روض الجنان: مُعَادَةُ الْعِدْوِيَّةِ روایت کند که: زنی به نزدیک عایشه آمد و گفت: ما بِالُ الْحَايِضِ تَقْضِي الصَّوْمَ وَلَا تَقْضِي الصَّلَاةَ؟؛ چرا زن حیض قضای روزه ندارد و قضای نماز نکند؟ عایشه گفت او را: أَحْرُورِيَّةُ انتِ*؟ تو خارجی؟ گفت: نه، و لکن سائلم، عایشه او را گفت: ما را در عهد رسول این کار افتادی، ما را قضای روزه

فرمودند و قضای نماز فرمودند. بنگر که عایشه چون از او احکام شرع می پرسند، تهمت خارجی می برد و چون جواب درست می گوید بر سمع می کند. (۱۱) * * ۳۵۷. علامه شعرانی: * حروریه گروهی از خوارجند که از علی علیه السلام تبری جویند و او را کافر دانند. و حرورا جایی است در کوفه که نخستین مجلس شورای ایشان بدانجا بود. (۱۲) ۳۵۸. * * علت احکام شرع پرسیدن حرام نیست ولکن در آن عهد و به عهد ما هم گروهی شک در صحت نبوت دارند و اگر فلسفه حکمی از احکام شرع را ندانند تعییدا بدان عمل نمی کنند. جواب آنان را باید مانند عایشه داد و حواله بر سمع کرد تا هر کس قول رسول را حجت می داند بپذیرد و هر کس منافق است، نفاق او ظاهر شود. (۱۳) روض الجنان: نماز کن. (۱۴) ۳۵۹. علامه شعرانی: مصلی و سجاده نماز. ۱۵ روض الجنان: وَأَمَّا إِيَّانُ النِّسَاءِ فِي أَدْبَارِ هُنَّ، بیشتر فقها بر آنند که حرام است، و... [واما المرتضی رحمه الله فإنه ادعى إجماع الطائفة ذكره في كتاب الانتصار]. ۱۶ ۳۶۰. علامه شعرانی: با اینکه سید مرتضی رحمه الله اجماع نقل کرد بر جواز، مؤلف مخالفت آن کرد و تحریم را ترجیح داد؛ چون اجماع را سید به اجتهاد دانست و نقل کرد و قول اجتهاد کسی بر دیگری واجب نیست. ۱۷

- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۱.
- ۲- المحاسن، ج ۱، ص ۲۸۵، ح ۴۲۶.
- ۳- کافی، ج ۲، ص ۶۶۸، ح ۱۲: «المؤمن من آمن جاره بوائقه...».
- ۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۰۴.
- ۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۲.
- ۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۰۵.
- ۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۲۳۳.
- ۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۰۶.
- ۹- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۵.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۰۷.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۶.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۰۸.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۴۱؛ در چاپ مشهد عبارت داخل قلاب در پاورقی آمده است.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۱۱.

۲۲۳. «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ»

روض الجنان: دگر آنکه جماعتی مفسران تفسیر «أَذَى» به تحریم و مفسده کردند، اگر حمل بر آن کنند این طریقه مُطَرِد نبود، دگر آنکه «أَذَى» حاصل است در اینجا بِبَالْبُولِ وَدَمِ الْأَسْمِ تَحَاضِهِ، وَمَعَ ذَلِكَ مانع نیست از وطی و اباحت آن، روایت کرده اند عَنْ نَافِعِ عَنْ ابْنِ عَمْرٍو عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ طُرُقٍ مُخْتَلَفَةٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ أَيْضًا. [و غرض از این ایراد این وجود آن است تا که معلوم شود که این وجوه که تمسک کرده اند به آن از الفاظ قرآن معتبر نیست، اگرچه در اخبار ما نیز وارد است* از اباحت و تحریم اولی بر آن بود که تحریم را ترجیح دهد و اجتناب کند از آن**]. (۱) ۳۶۱. علامه شعرانی: * و آن روایاتی که تمسک به قرآن کرده اند هم ضعیف است. (۲) ۳۶۲. ** در کتاب جواهر الکلام این فتوا را از مصنف و جماعتی دیگر از قمیین و ابی المکارم نقل کرده است و خود اختیار کراهت نموده و اعتماد بر روایات مجوزه کرده است. (۳) اگر موجب ضرر و آزار و درد و مجروح شدن موضع و خون آمدن باشد البته حرام است و آنها که جایز دانستند مقصودشان آن بود که زیان و آزار نباشد و به وضوح اعتماد کردند و خدای تعالی فرمود: «وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (۴). باری، بر فرض جواز، چنان نیست که اجابت بر زن واجب بود مانند دیگر تمتعات. و در روایت ابن ابی یعفور که مستند جواز است و فرمود: «لَا بَأْسَ إِذَا رَضِيَتْ»؛ (۵) اگر راضی باشد باکی نیست و زن نیز به مخالفت ناشزه نباشد، چنان که اگر مردی عادت دارد به مکیدن لب و زبان و به دندان گزیدن تا که او خون آید اطاعت بر زن واجب نیست. (۶) روض الجنان: نصاب. (۷) ۳۶۳. علامه شعرانی: نصاب، نژاد و اصل هر چیز است. ۸ روض الجنان: قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِيَّاكُمْ وَخَضِرَاءَ الدَّمَنِ». ۹ ۳۶۴. علامه شعرانی: خضراء الدمن، سبزه ای است که بر سرگین روید کنایه از زن صاحب جمال بد اصل است. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۴۳؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد در پاورقی آمده است.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۱۲.

۳- جواهر الکلام، ج ۲۹، ص ۱۰۵-۱۰۶.

۴- نساء (۴): ۱۹.

۵- وسائل الشیعه، ج ۲۰، ص ۱۴۶، ح ۲۵۲۶۰.

۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۱۳.

۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۴۳.

۲۲۴. «وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصَلِّحُوا بَيْنَ النَّاسِ...»

روض الجنان: انس مالک گفت: در بعضی غزوات ابوموسی اشعری پیامد و رسول را علیه السلام گفت: من مرکوبی ندارم که برنشیم مرا برنشان. رسول علیه السلام دل مشغول بود، و او الحاح و ابرام کرد. رسول علیه السلام سوگند خورد که تو را برنشام. او برفت، چون وقت ارتحال بود هرکس سازه می کردند، رسول علیه السلام ابوموسی را گفت: تو چرا سازه نمی کنی؟ گفت: یا رسول الله مرکوب ندارم، و تو سوگند خورده ای مرا برنشانی. گفت: اکنون سوگند می خورم کت برنشام، و او را چهارپای بداد.* سنان بن حبیب گفت، سعید جُبیر را گفتم: مرا مولایی هست و با من در سرای بود، اکنون سوگند خورده ام که با من در سرای نباشد و نمی گزیرد، گفت هذا من عمل الشیطان، برو و او را با خانه آور و کفارت سوگند بکن، آنکه برخواند: «وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ». و به نزدیک ما چون اولی تر خلاف سوگند باشد، اولی به جای آرد وَلَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ. (۱) * ۳۶۵. علامه شعرانی: * ما این روایت را از انس بن مالک قبول نمی کنیم؛ زیرا که منافی عصمت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله است و پیغمبر نباید در حال غضب چنان بی اختیار شود که سوگند خورد بر وجه حرام. (۲) ۳۶۶. * یعنی اگر کسی سوگند خورد بر کاری مرجوح که ترک آن واجب یا مستحب باشد، اصل قسم باطل است و مخالفت آن موجب کفاره نیست. (۳) روض الجنان: و رسول علیه السلام گفت: مَنْ حَلَفَ عَلَى قَطِيعِهِ رَجِمَ أَوْ مَعْصِيَهُ فَسْبْرُهُ أَنْ يَحْنَثَ فِيهَا وَيَزِجَّعَ عَنْ يَمِينِهِ، گفت: هر که او سوگند خورد بر قطع رحمی یا بر معصیتی، بر او آن است که حانث شود و از آن سوگند باز آید.* و حسن بصری روایت کند که رسول علیه السلام به قومی بگذشت که ایشان تیر می انداختند، یکی از ایشان تیری بینداخت گفت: أَصَبْتُ وَاللَّهِ وَأَخْطَأْتُ؛ من صواب انداختم و تو خطا، کسی که با رسول بود گفت: یا رسول الله! این مرد حانث شد، رسول علیه السلام گفت: كَلَّا إِيْمَانُ الرُّمَاهِ لَعُوٌّ لَا كَفَّارَةَ فِيهَا؛ سوگند تیراندازان لغو باشد، در او کفارت نبود.* (۴) ۳۶۷. علامه شعرانی: * چون سوگند خوردن بر کار نامشروع صحیح نیست، مثل آنکه سوگند نخورده است. (۵) ۳۶۸. * آن سوگند که در نقض آن کفاره باید داد بر فعل آینده است نه بر گذشته، مثل آنکه گوید والله چنان کردم و نکرده. و اینجا همچنین است چون به دروغ گویند تیر من به هدف خورد و از آن تو نخورد. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۴۷.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۱۵.

۳- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۱۶.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۵۰.

۵- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۱۸.

۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۱۸.

۲۲۵. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَ لَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ»

روض الجنان: اَمَّا مباحات: اگر سوگند خورد که کاری نکند از جمله مباحات چون سفر و شرکت و تجارت و جز آن، یا کاری نکند، اعتبار کنند، اگر صلاح در کردن یا ناکردن باشد، آن چنان کند که صلاح در آن باشد، و اگر چه خلاف سوگند بود، ولا- کَفَّارَةَ عِنْدَنَا عَلَيْهِ؛ و به نزدیک ما کفّارت بر او نباشد... (۱) . ۳۶۹. علامه شعرانی: حق آن است که اگر بر عملی مرجوح سوگند خورد ندانسته، پس از آن بیند آن عمل بد است کفاره ندارد، نه آنکه هرگز سوگند را کفاره نباشد. زیرا که هر کس خلاف سوگند کند برای آن است صلاح دنیوی یا اخروی خود را در آن می بیند مگر کار حرام که سوگند بر ترک آن خورد و مرتکب شود. و در شرایع گوید: چون سوگند خورد از شیر بز خود ننوشد و از گوشتش نخورد، بر او واجب است به این سوگند وفا کند و به مخالفت آن کفاره دهد مگر آنکه حاجت به آن داشته باشد. انتهى. (۲) مراد آن است که اگر ضرورت به حنث و ترک قسم پیش آید مخالفت جایز است و کفاره ندارد. و در مسائل دیگر که این قید نکردند باز مراد همان است؛ مثلاً- اگر سوگند خورد که این طعام را فردا بخورد و امروز خورد، ترک قسم کرده، باید کفاره بدهد. مراد آن است که اگر ضرورت به خوردن امروز نباشد و هکذا. (۳) روض الجنان: قَوْلُهُ: «... وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ» ، بیان کردیم که اصل «عَفْر» سَيِّئَرٌ باشد، و «مَغْفَرٌ» از اینجاست، و «غِفْرَت» همچونین. (۴) ۳۷۰. علامه شعرانی: مغفر، زرهی است که زیر کلاه خود پوشند، و غفاره چیزی است که زنان زیر مقنعه بر سر کنند تا روغن و چرک به مقنعه نرسد. (۵) روض الجنان: قُرَاد. (۶) ۳۷۱. علامه شعرانی: کنه. ۷ روض الجنان: وَ حَلِمٌ الْأَيْمُ إِذَا وَقَعَ الْحَلْمُ فِيهِ. ۸ ۳۷۲. علامه شعرانی: کرم افتاد در آن. ۹

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۵۲.

۲- شرایع الإسلام، ج ۳، ص ۷۱۴، الأمر الثالث فی متعلق الیمین.

۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۱۹.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۵۴.

۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۲۰.

۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۲۱.

۲۲۶. «لِّلَّذِينَ يُؤَلُّونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

روض الجنان: ... قَتاده گفت: «ایلاء» طلاق اهل جاهلیت باشد. سعید مُسَیَّب گفت: مِنْ ضَمِّ رَارِ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ بود... (۱) ۳۷۳. علامه شعرانی: از آزار و لجاج مردم جاهلیت بود. (۲) روض الجنان: ... و هر گه که ایلاء برای صلاحی کند از آنکه زن کودک را شیر دهد تا حملی پیدا نشود که شیر زده گردد کودک. (۳) ۳۷۴. علامه شعرانی: «از» در اینجا به معنی «من» تبیین در عربی است، یعنی صلاح عبارت از آن است که زن کودکی را شیر می دهد و او ایلاء کند تا حمل پیدا نشود که شیر زن فاسد گردد. (۴) روض الجنان: وَهُوَ قَوْلُهُ: «تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ»، تا اندیشه کند، یا طلاقش دهد، یا کفارت سوگند بکند و با سر مقاربت شود. اگر امتناع کند از این و از آن، حاکم او را حبس کند... ۵. ۳۷۵. علامه شعرانی: چنان که پیش از این گفتیم، سوگند بر کار حرام صحیح نیست و مخالفت آن کفاره ندارد و اضرار زنان با آنکه حرام است سوگند بر ترک موافقت صحیح است و کفاره باید داد و این به دلیل مستثنی است. ۶

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۵۴ ۲۵۵.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۲۱.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۵۶.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۲۲.

۲۲۷. «وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

روض الجنان: طلاق بریده. (۱) ۳۷۶. علامه شعرانی: طلاق بریده، طلاق باین است؛ یعنی آنکه مرد حق رجوع ندارد. (۲)
روض الجنان: «وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ»؛ اگر عزم طلاق کنند، یعنی آنان که ایلاء کرده باشند، و بعد العزم به نزدیک ما باین نشود
الا که طلاق دهد او به صریح لفظ، به آن لغت که زبان او باشد. (۳) ۳۷۷. علامه شعرانی: الا آنکه در زبان فارسی لفظی که
صریح در طلاق باشد موجود نیست و الفاظی که در ترجمه طلاق آورند کنایاتی است اعم مانند یله ورها. و اگر گوید من به
لفظ یله ورها قصد طلاق کردم باز کافی نیست؛ چون لفظ باید به خود صریح باشد و کنایاتی که قصد طلاق از آن کند
صحیح نباشد مانند سرحت و بته و بتله و طلاق جز به کلمه «هی طالق» محقق نشود و در مطلقه شبهه است. (۴)

۲۲۸. «وَالْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ... وَ لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ لِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

روض الجنان: «وَالْمُطَلَّقاتُ»؛ و رها کردگان، يُقَالُ: طَلَّقْتُهَا فَطَلَّقَتْ وَ طَلَّقْتُ أَيضاً. (۵) ۳۷۸. علامه شعرانی: یعنی چنان که
«طلقت» از صیغه تفعیل به معنی طلاق دادن آمده است، «طلق» ثلاثی مجرد هم باید به این معنی آمده باشد، چون «طلقت»
مجهول از آن استعمال شده است. (۶) روض الجنان: وَ طُلُوقُ البُعیرِ أَنْ يَزَكَبَ رَأْسَهُ فَلَا يُمْنَعُ. (۷) ۳۷۹. علامه شعرانی: طلوق به
غیر آن باشد که رسن بینی از او بردارند و آزاد چرا کند. در لسان العرب گوید: ناقه طالق بلاخطام، وهی التي ترسل فی الحی
فترعی من جنابهم حیث شاءت لا تعقل. (۸) روض الجنان: واما آنکه حیض ببند، و لکن عادتی مستقیم ندارد و گاهی ببند و
گاهی نببند، او را مُشترابه گویند، او را عِدَّتْ به اقراء و شهور باشد، هر دو را مراعات کند، اگر از آن روز که شوهرش طلاق
دهد سه ماه بگذرد سپید پاکیزه، او از عِدَّتْ بیرون آمده باشد، اگر سه ماه کم یک روز بگذرد، و روز آخرین خون ببند او را
به اقراء عِدَّتْ باید داشتن، آن یک حیض در شمار آرد و انتظار دوم کند تا تمامی نه ماه از روز طلاق... (۹) ۳۸۰. علامه
شعرانی: علت انتظار نه ماه آن است که آبستنی او معلوم شود و اگر آبستن است به زادن عده او به سر آید و اگر نیست سه ماه
دیگر صبر کند که مجموع یک سال شود، و اگر در این مدت سه طهر بر او گذشته باشد عده او به سر آمده است و اگر در
آن سه ماه آخر هیچ خون نببند هم عده او گذشته است. و اگر نه سه طهر دیده و نه سه ماه آخر پاک بوده، به قول مصنف
باید سه ماه دیگر صبر کند که مجموع پانزده ماه شود. پس در این وقت البته یا سه طهر دیده یا سه ماه اخیر به پاکی گذشته
است و به هر حال عده او تمام شده است. پس به قول مصنف، سه ماه پاکی که عده به آن تمام می شود یا باید متصل به
طلاق باشد یا بعد از نه ماه انتظار. و محقق سبزواری صاحب کفایه گوید: اتصال به طلاق شرط نیست و سه ماه پاکی مطلقاً
عده به سر می آید هر چند متصل به طلاق نباشد و آنکه نه ماه منتظر مانده است و معلوم گردید آبستن نیست اگر سه ماه پاک
بر او گذشته باشد در ضمن نه ماه، لازم نیست سه ماه دیگر علاوه کند، و زنی که چهار ماه یا بیشتر یک بار خون می ببند اگر
پس از طلاق یک حیض ببند و پس از آن سه ماه پاک بر او بگذرد عده او گذشته است. (۱۰) و آقا جمال خوانساری در
حاشیه شرح لمعه گوید: به ظاهر کلام فقها چنین زن باید به سه طهر عده گیرد هر چند چند سال بر او گذرد. و محقق و علامه
و جماعتی گویند به همان طهر بین دو حیض که اقلاً سه ماه باشد و لو غیر متصل به طلاق، عده می گذرد. قول مصنف به
احتیاط نزدیک تر و قول صاحب کفایه قوی تر است؛ چون در گذشتن عده نیت شرط نیست و آبستنی پس از نه ماه معلوم می

شود و عمده در این مسأله آن است که در قرآن عده سه ماه را برای زنی معین فرمود که حیض نبیند: «فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ وَ اللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ» (۱۱). و آنکه یک بار حیض بیند و از او منقطع شود مشمول این آیه نیست و شاید چنین زن هرگز سه قرء نبیند و تا ابد در عده بماند و این خلاف اجماع است. ناچار علما به روایت سوره بن کلیب و عمار ساباطی متمسک گشته، گفتند عده برای استبرای رحم است تا معلوم شود آبستن نیست و اگر زن نه ماه یا یک سال منتظر ماند حال او معلوم گردد.

(۱۲) روض الجنان: پرستار. (۱۳) ۳۸۱. علامه شعرانی: پرستار، کنیز است. (۱۴) روض الجنان: و اگر مرد غایب باشد، و در غیبت زن را طلاق دهد، عدت از آن روز باشد که مرد او را طلاق داده باشد، و عدت او به ماه باشد، سه ماه بنشیند. (۱۵) ۳۸۲. علامه شعرانی: طلاق غایب اگر در حیض اتفاق افتد صحیح است و در آن صورت اگر حیض بیند به سه قرء و اگر نبیند سه ماه باید عده نگهدارد. و شاید در عبارت کتاب سقط یا تصحیفی است؛ چون کسی نگوید عده غایب مطلقاً به ماه باشد. (۱۶) روض الجنان: «وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ»، یعنی در فضل، عبدالله عباس گفت: به آن مهر که به او دهد، و مال که نفقه کند بر او، و بعضی دگر گفتند: مرد مُفَضَّل است بر زن به عقل، و گفته اند: به میراث. و قتاده گفت: به فرض جهاد بر مردان. ۱۷

۳۸۳. علامه شعرانی: این معنی در سوره النساء آیه ۳۸ هم آمده است: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ...». خدای تعالی در دو موضع به جمله اسمیه فرمود، دلالت بر آن دارد که طبیعت مرد بر زن برتری دارد و خداوند تشریحاً هم حکمی مطابق تکوین فرمود. و اهل سیاحت و تواریخ و سیر به ما خبر داده اند که در اقوام وحشی مثل قبایل مراکز آفریقا که مانند وحوش زندگی می کنند و از خواص حیات انسانی بهره ندارند زنان بر مردان مقدمند، اما مردم متمدن که به حیات انسانی آشنا شدند و به علوم و صنایع و تدبیر و سیاست پرداختند و زندگانی ایشان بر پایه عقل و تدبیر قرار بگرفت طبعاً مردان پیش تر افتادند؛ چون در صنعت و علم و تدبیر به از زنان توانستند حواجی زندگانی انسانی را فراهم آرند از دو جهت: یکی طبی که بدن مرد قوی تر است از زن و اندام او کامل تر و عقل معاش در بدن کامل تر باشد، بلکه در سایر حیوانات هم بدن نر کامل تر است از ماده مانند طاوس نر از طاوس ماده و شیر نر از شیر ماده و خروس از مرغ و در جمال هم افزون است. و اگر قطع نظر از شهوت جنسی کنیم، پیرمرد سالم از پیرزن سالم شکیل تر است و مرد بدین مزیت بدنی در حیات انسانی مؤثرتر است. جهت دویم کسی، آنکه زن دوره خوش از عمر خود را که پس از ده سالگی است تا پنجاه در حمل و رضاع می گذراند و در این مدت نمی تواند به صنعت و کارهای سنگین بپردازد و تجربه آموزد و تدبیر سیاست فرا گیرد. و اگر زنی در این امور برآید و شهرت یابد از وظیفه طبیعی زنانه باز مانده و این گونه زنان انگشت شمارند. در روم و یونان و مصر و کلد و فرنگیان هم نسبت زنان عالمه و مدبره به مردان بسیار ناچیز است. پس حکمتی که خداوند تعالی در قرآن کریم نسبت به برتری مردان فرمود متفرع بر همان قاعده طبیعی و تکوینی است. ۱۸ روض الجنان: عمران بن حُصَیْن روایت کند که: از رسول علیه السلام پرسیدم که بر زنان جهاد باشد؟ گفت: بلی، جهاد ایشان غیرت بود که با خود بر جهاد کنند و صبر کنند بر آن حمیتی که ایشان را بود. ۱۹ ۳۸۴. علامه شعرانی: چون خداوند به مصلحتی تعدد زوجات را بر مردان روا شمرد و زن بر آن صبر کند ثواب جهاد دارد. از برتری مردان در بعضی احکام بر زنان ظلم لازم نمی آید چنان که از عکس آن نیز؛ چون ظلم آن است که کمتر از استحقاق به کسی دهند، نبینی که کودک صغیر را از تصرف در مال خویش منع می کنند و ظلم نیست بلکه صلاح و عدل است و عالم را بر جاهل ترجیح می دهند و هنرمند را بر بی هنر و طیب ماهر حاذق را بر مبتدی و معمار استاد را بر عامل جاهل و مردها را مطابق هنر و شغل می دهند و ظلم نباشد. اگر مرد را برای تحمل مشقت و نفقه دو برابر زن ارث دهند ظلمی به زن نشده؛ چون که زن از کار معاف است و از نفقه دادن آزاد. و اگر نفقه زن را بر مرد قرار دهند هم ظلمی بر مرد نشده است؛ چون زن یا حمل دارد و یا رضاع، و ظلم است با پرورش بچه او را کار دیگر فرمودن و نفقه مرد را بر او

- ١- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٥٧.
- ٢- روض الجنان، ج ٢، ص ٢٢٢.
- ٣- روض الجنان، ج ٢، ص ٢٢٣.
- ٤- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٥٩.
- ٥- روض الجنان، ج ٢، ص ٢٢٤.
- ٦- روض الجنان، ج ٢، ص ٢٢٤. لسان العرب، ج ١٠، ص ٢٢٧.
- ٧- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٦٣.
- ٨- كفايه الفقه، ج ٢، ص ٣٥٤.
- ٩- طلاق (٦٥): ٤.
- ١٠- روض الجنان، ج ٢، ص ٢٢٧.
- ١١- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٦٣.
- ١٢- روض الجنان، ج ٢، ص ٢٢٨.
- ١٣- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٦٤.
- ١٤- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٦٨.
- ١٥- روض الجنان، ج ٢، ص ٢٣٠.
- ١٦- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٦٩.

۲۲۹. «الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ وَ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ...»

روض الجنان: خدای تعالی بیان کرد که طلاق مُنْت، اَمَّا رجعی در شرع دو طلاق باشد، و مرد را با زن دو طریق است: اَمَّا بداردش بَوَجْهِ، و اَمَّا رها کندش به شرع، قَوْلُهُ «وَ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا»؛ و حلال نباشد شما را که چیزی به ایشان داده باشی بازگیری از ایشان، چون ایشان را طلاق خواهی دادن از مهر و تحفه و هبه هدیه و عطیه و لباس و حُلّی و آنچه مانند این بود. (۱) ۳۸۵. علامه شعرانی: آنچه مرد به زن دهد اگر عقد بر آن واقع باشد یا پس از عقد آن را مهر قرار دهند به او باید داد و بی رضایت زن منع آن حلال نیست. اما آنچه به عنوان دیگر به زن دهند از تحفه و هدیه و لباس و زن ببوشد یا تلف کند و عین مال باقی نباشد بر زن ضمان نیست چون مرد او را بر مال مسلط گردانیده است بی عوض، و اگر عین مال باقی باشد خلاف است: بعض فقها گویند مانند ذی رحم رجوع در آن جایز نیست و بعضی گویند جایز است. (۲) روض الجنان: و به نزدیک ما خُلْع آن گاه باید کردن که زن گوید مرد را که: من فرمان تو نبرم، هیچ حدّ تو به جای نیارم، و از جنابت تو غسل نکنم، و پای بیگانه ای بر فراش تو نهم. (۳) ۳۸۶. علامه شعرانی: با کراهت زن مطلقا خلع جایز است و بهتر آن است که تا ترس زنا نباشد خلع نکنند. (۴) روض الجنان: و فقها را در خُلْع دو قول است: قولی آن است که خُلْع فسخی بود بی طلاق، و این قول عبدالله عباس است و مذهب شافعی در قدیم. و قول دیگر آنکه خُلْع طلاقى باین باشد و این مذهب ماست و مذهب شافعی در جدید. (۵) ۳۸۷. علامه شعرانی: به مذهب ما خلع و مبارات طلاق است و از سه طلاق به شمار می آید و آنکه گفت به کلمه مختلعه تنها طلاق واقع نمی شود و باید «أنتِ طالق» را بر آن افزود نه برای آن است که خلع طلاق نیست شرعا بلکه برای آن گفت که شاید لفظ خلع عرفا صریح در طلاق نباشد و گوینده مدعی شود من از آن قصد طلاق نکرده بودم. و از شیخ طوسی نقل کرده اند که خلع طلاق نیست و به لفظ خلع فسح واقع می شود. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۷۳ ۲۷۴.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۳۵.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۷۵.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۳۶.

۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۷۶ ۲۷۷.

۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۳۷.

۲۳۰. «فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ»

روض الجنان: ... چون در طلاق به دو بار رفته باشد، و سوم بر این وجه با استکمال شرایط حاصل آید، مرد را روا نبود که با سر او شود تا او شوهری دیگر نکند. (۱) ۳۸۸. علامه شعرانی: با سر او شدن و به سر او رفتن به معنی رجوع کردن است. (۲) روض الجنان: مجاهد گفت: مراد آن است که اگر دانند که نکاح آن نه بر تدلیس است، و مراد به تدلیس اینجا تحلیل است، یعنی حله... (۳) . ۳۸۹. علامه شعرانی: «حله» لفظی است در آن عهد متداول بود مانند «أنزله» و از آن عقد محلل می خواستند. مسلمانان خلاف کردند در نکاح محلل به علت آنکه زن سه طلاقه وقتی بر شوهر اول حلال می شود که به قصد نکاح دایم زوجه دیگری شود و آن شوهر به صرافت طبع زن را طلاق دهد. اما آن را که به قصد حلال کردن عقد کنند البته نیت دوام ندارد و اگر از زن پرسند تو راضی هستی الی الابد زوجه محلل باشی گوید راضی نیستم و اگر محلل پس از عقد و مقاربت طلاق ندهد او را ملامت می کنند که خلاف عهد کرده و اگر نیت دوام داشته باشند بر محلل ملامت روا نباشد، و آن عقد که به لفظ گویند و معنی را قصد نکنند تدلیس است و تدلیس صحیح نیست. و حق آن است که در ظاهر چون لفظ نکاح دلالت بر دوام کند عقد صحیح است و زن و محلل خود مسؤول نیت خویشند اگر زن بینها و بین الله داند که به نکاح دایم با محلل راضی نبوده عقد باطل است و تحلیل واقع نشده و اگر چنان داند که به زوجیت محلل راضی است عقد صحیح است و محلل همچنین و آنکه به وکالت عقد کرده و طلاق داده است مسؤول صحت آن نیست. والعقود تابعه للقصود. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۷۸.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۳۸.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۸۰.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۳۹.

۲۳۱. «وَ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَيِّرُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتِدُوا وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَ لَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا...»

روض الجنان... و این قول آن کس بود که گوید: ثلاثٌ جَدُّها جَدُّ و هَزْلُها جَدُّ: النکاح و الطلاقُ و العِتاق. و این به نزدیک ما درست نیست، بل این همه محتاج باشد به عزیمت و عقد نیت، چه اگر این معانی در حال سهو و نوم و سکر و جنون و احوالی که در آن احوال از مرد درست نبود نیت کردن در وجود آید واقع نبود، و خبری آوردند، و آن سه را پنج کردند به رجعت و نذر، و این به نزدیک ما درست نیست. * و طلاق بر وجهی نامشروع، طلاق بدعت باشد، و آنچه بدعت باشد واقع نبود به موقع صحت. و کلبی گفت: مراد به آیات الله: است، «فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِیحِ بِإِحْسَانٍ» و این نوعی تعذیب باشد**، و خدای تعالی نهی می کند از این. (۱) ۳۹۰. علامه شعرانی: * مگر آنکه لفظی از گوینده صادر گردد و امارتی که دلالت بر هزل باشد از او معلوم نبود و خود دعوی کند لغو گفتم، از او مسموع نیست. (۲) ۳۹۱. * یعنی نگاهداشتن و رها کردن نوعی تعذیب است. ۳

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۸۲.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۴۱.

۲۳۲. «وَ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ...»

روض الجنان: و بعضی دیگر مفسران گفتند: آیت در جابر عبدالله انصاری آمد که او دختر عم خود را به مردی داد، و او طلاق داد طلاق رجعی، و رها کرد تا عدت برفت. آنگه آمد و خطبه کرد. جابر ابا کرد، خدای تعالی این آیت فرستاد، گفت: چون زنان را طلاق دهی «فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ» ؛ و عدت به سر برند اینجا حقیقت است. * زجاج گفت: «أَجَلٌ» آخر مدت باشد و عاقبت کار... . «فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ» ، و «عَضَلٌ» منع باشد از نکاح منعی مکنی ایشان را از آنکه به زن اکفأ خود باشند. * (۱) ۳۹۲. علامه شعرانی: * برخلاف آیه گذشته که به معنی نزدیک شدن اجل است مجازا. (۲) ۳۹۳. * حرف «باء» در اول کلمه به زن برای صیوروت و بیان حالت دوم است یعنی زن مردی هم شأن خود بشوند و این باء صیوروت در عهد مؤلف بسیار مستعمل بود و در عهد ما کمتر استعمال می شود مثل «این دم شیری است به بازی مگیر». ۳

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۸۴.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۴۲.

۲۳۳. «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ بَوْلِدِهَا وَ لَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَ عَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ...»

روض الجنان: و بیشتر عُلما بر آنند که این مدّت دو سال، مدّت همه کودکان است، و به مدّت حمل اعتبار نیست، و مدّت رضاع بر سنّت این مدّت است اگر نقصان کنند بیشتر از سه ماه نقصان نشاید کردن، و الاّ بر کودک جوّز بود، و اگر زیادت کنند بیشتر از دو ماه نباید. (۱) ۳۹۴. علامه شعرانی: صاحب مجمع البیان گوید واجب نیست (۲) و در قرآن کریم فرماید: «فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَ تَشَاوُرٍ...». (۳) دلیل بر آنکه شاید به تراضی و مشورت با یکدیگر از دو سال کمتر شیر دهند ولو کمتر از بیست و یک ماه، و همچنین بیش از دو ماه اضافه بر دو سال دلیلی بر حرمت آن نیست و احتیاط شدید در مراعات آن است. (۴) روض الجنان:... و اگر زنی باشد که او را شیر نبود به دارو و غذا شیر دارد آن را حکمی نبود در تحریم... (۵). ۳۹۵. علامه شعرانی: دلیلی واضح بر این نیافتیم و به قاعده باید آن هم سبب تحریم گردد. (۶) روض الجنان: و ابان روایت کند از عاصم: لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ، وَ فَكَّ ادْغَامَ وَ كَسَرَ «را» بر آنکه اسناد فعل با والده باشد. (۷) ۳۹۶. علامه شعرانی: عاصم از قراء سبعة است که قرائت آنان متواتر است و خواندن آن به اجماع جایز ولیکن چون این قرائت از عاصم متواتر نیست و از شواذ محسوب است قرائت آن جایز نیست. و از اینجا معلوم گردید که همه آنچه از هفت قاری مشهور روایت شده است متواتر نباشد و شواذ آنها مانند شواذ دیگران است. (۸) روض الجنان:... یعنی هر یکی از مادر و پدر نباید تا کودک را اضرار کنند به آنکه مادر گوید: من شیر نمی دهم که بر من واجب نیست، و پدر گوید: من دایه نمی یابم، یا تحکم دایه نخواهم کشیدن تا کودک مضرور شود. و بر این قول «با» زاید بود،* و تقدیر چنین بود که: لَا تُضَارُّ وَالِدَهُ وَ لَدَهَا، و این اقوایل جمله مروی است از مفسران. (۹) ۳۹۷. علامه شعرانی: علت آنکه حرف «باء» در کلمه «بولدها» زاید بود آن است که «لا تضار» به خود متعدی شود بدون حرف باء. (۱۰) روض الجنان: و قولی دیگر اصحابان ما را این است که: بر وارث باشد نفقه و مؤونت کودک کائناً مَنْ كَانَ و این ظاهر قرآن است. (۱۱) ۳۹۸. علامه شعرانی: در شرائع گوید: واجب است نفقه دادن بر پدر و مادر و فرزند اجماعاً و در وجوب انفاق بر پدران ابوبن و مادران ایشان تردد است و اظهر وجوب [است]. و واجب نیست نفقه بر غیر عمودین یعنی پدر و نیاکان و فرزند و نوادگان، مانند برادر و عموها و دایهها و غیر ایشان. و لکن مستحب است و مستحب مؤکد است در وارث ایشان. (۱۲) انتهی مترجما. والبتّه وجوب نفقه در اینجا غیر اعانت مضطر و حفظ آنها از خطر مرگ و مرض است. و اگر یکی از اقارب مضطر باشد به قدر حفظ او انفاق واجب است. (۱۳)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۸۷.

۲- رک: مجمع البیان، ج ۲، ص ۳۳۴.

۳- بقره (۲): ۲۳۳.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۴۴.

۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۸۸.

- ٦- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٤٥.
- ٧- .روض الجنان، ج ٣، ص ٢٩٠.
- ٨- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٤٦.
- ٩- .روض الجنان، ج ٣، ص ٢٩١.
- ١٠- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٤٧.
- ١١- .روض الجنان، ج ٣، ص ٢٩٢٢٩٣.
- ١٢- .شرائع الإسلام، ج ٢، ص ٥٧٣.
- ١٣- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٤٨.

۲۳۴. «وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا»

روض الجنان: و خدای تعالی یک جای قبض روح به خود حوالت کرد فی قوله: «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا» (۱) ...، و یک جای به ملک الموت فی قوله: «قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ» (۲) [الَّذِي وَكَّلَ بِكُمْ]... (۳) . ۳۹۹. علامه شعرانی: و در جای دیگر فرمود: «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ» (۴) . و سرّ اختلاف آن است که کار را به فاعل مباشر و سبب و واسطه و آلت نسبت توان داد. آنچه فرشتگان کنند به رئیس و بزرگ آنان که ملک الموت است نسبت توان داد و فعل ملک الموت را به خدای تعالی. نظیر آنکه حکماء گویند خدای تعالی برای هر کار عقلی یعنی موجود مجرد عاقلی آفرید و موکل بر آن کرد. و از این لازم نیاید که خلقت عالم از خدای تعالی نباشد و از عقول باشد؛ زیرا که هر چه از عقل یا ملائکه یا ملک الموت یا جبرئیل یا از اسباب مادی مانند ماه و خورشید و ابر و باران و آب و باد و غذا و دوا و سایر چیزها صادر شود در حقیقت از خدا است چون اینها وجود مستقل ندارند؛ مانند نوری که از چراغ بر آئینه تابد و از آئینه بر دیوار افتد و همه ما سوی الله به منزلت آینه اند که نور از خود ندارند. (۵) روض الجنان: و در قرائت امیر المؤمنین علیه السلام آورده اند: «يَتَوَفَّوْنَ» بر فعل راست منسوب با فاعل، و تقدیر آنکه: يَتَوَفَّوْنَ أَعْمَارَهُمْ؛ و آنان که عمرهای خود به سر آرند. (۶) ۴۰۰. علامه شعرانی: فعل راست فعل معلوم است و این اصطلاح را در کتاب دیگر ندیدم. (۷) روض الجنان: و قَطْرُبَ گفت تقدیر چنین است که: يَتَبَغَى لِأَزْوَاجِهِمْ أَنْ يَتَرَبَّصْنَ، بِمَنْزِلَةِ قَوْلِكَ: زَيْدٌ يَقُومُ غَلَامَهُ. و فَرَّاءُ گفت: خبر از زنان به قایم مقام خبر ایشان کرد. (۸) ۴۰۱. علامه شعرانی: مبتدا یعنی «الذین» مردان بودند و باید خبر از ایشان باشد، لکن خبر از زنان را قائم مقام خبر ایشان کرد. (۹) روض الجنان: و به نزدیک ما عِدَّةُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا، چهار ماه و ده روز باشد سواءً اگر دخول بوده باشد و اگر نبوده باشد اگر آزاد بود و اگر بَرْدَه. (۱۰) ۴۰۲. علامه شعرانی: و در متعه خلاف است و احتیاط در چهار ماه و ده روز. (۱۱) روض الجنان: و از فقها اصم موافقت کرد ما را در تمام عِدَّتْ غیر مدخول بها، و جمله فقها خلاف کرده اند، و گفتند: دو ماه و پنج روز باشد عِدَّتْ پرستار بر نیمه عِدَّتْ زن آزاد، و بعضی اصحابان ما هم این گفتند.* و در عِدَّتْ آبستن گفتند جماعتی فقها که: وضع حمل باشد، و اگر مرد را هنوز دفن نکرده* باشند، و به نزدیک ما این عِدَّتْ مطلقه باشد. (۱۲) ۴۰۳. علامه شعرانی: * ... و صاحب شرائع اختیار این قول کرده و همین مشهور میان متأخران است. ۱۳ ۴۰۴.* * اگر چه هنوز شوهر را دفن نکرده زن بزاید عده اش به سر می آید و می تواند شوهر کند. اما نزد ما این قول صحیح نیست و آنکه به محض زادن عده اش به سر می آید مطلقه است نه آنکه شوهرش بمیرد. ۱۴ روض الجنان: زن آزاد را از شوهر سوک باید داشتن از ترک زینت و سرمه در چشم کردن. ۱۵ ۴۰۵. علامه شعرانی: سوگ آن است که علما حداد می گویند. ۱۶

۱- زمهر (۳۹): ۴۲.

۲- سجده (۳۲): ۱۱.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۹۶؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد در پاورقی آمده است.

۴- نحل (۱۶): ۲۸ و ۳۲.

- ٥- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٥٠.
- ٦- .روض الجنان، ج ٣، ص ٢٩٦.
- ٧- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٥١.
- ٨- .روض الجنان، ج ٣، ص ٢٩٧.
- ٩- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٥٢.
- ١٠- .روض الجنان، ج ٣، ص ٢٩٧ ٢٩٨.
- ١١- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٥٢. شرائع الإسلام، ج ٢، ص ٥٣٢.
- ١٢- .روض الجنان، ج ٣، ص ٢٩٨.

۲۳۵. «وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَيَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ...»

روض الجنان: اما کلمات تعریض چنان که در تفسیر آمده است، آن باشد که او را گوید: تو را خدای جمالی داده است، تو زنی صالحی و زنی عاقلی، تو را بنگزیرد از کسی که در پیش کار باشد... (۱). ۴۰۶. علامه شعرانی: یعنی تو را چاره نباشد از کسی که کار تو را برسد و حوایج تو را برآورد. (۲) روض الجنان: زبان بدادم. (۳) ۴۰۷. علامه شعرانی: زبان دادن، وعده دادن است. (۴) روض الجنان: در «سر» خلاف کردند، بعضی گفتند: زناست و دعوت باحرام، و آن آن بود که مرد در نزدیک زنی شدی و او را بفریفتی به گفتارهای خوب، و گفتی: مرا تمکین کن، تا چون عدت به سر آید آشکارا بر تو عقد بندم. (۵) ۴۰۸. علامه شعرانی: این رسم اکنون هم میان نصارا هست و ملاحظه و مقلدان آنان در کشورهای مسلمان از آنها پیروی می کند و با زنی یا دختری پیوند دوستی می بندند و پیش از عقد زفاف می کنند و نوید ازدواج می دهند. و در شرع اسلام از آن نهی شده است، چون شاید پس از رسوایی پشیمان شوند و زن زنا کرده آخر زناکار شود. (۶) روض الجنان: «وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ» گفته اند: معنی آن است که «لَا تُوجِبُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ»؛ نکاح به واجب مکنید... (۷). ۴۰۹. علامه شعرانی: بعضی مردم پندارند به تراضی به معامله عقد واقع می شود و این صحیح نیست. اگر کسی راضی باشد متاع خود را به دیگری بفروشد و دیگری هم راضی باشد به خریدن، معامله بدان واقع نشده. همچنین مردی که راضی به نکاح زنی باشد و زن هم راضی بدان، باز متوقف بر عقد است. و این آیه صریح است در این معنی، و انشای معامله بی رضایت تحقق پیدا نمی کند، رضایت بی انشا هم. ۸.

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۹۹.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۵۳.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۰۰.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۰۱.

۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۵۴.

۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۰۲.

۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۵۵.

۲۳۶. «... وَ مَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرَهُ وَ عَلَى الْمُقْتَرِ قَدَرَهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

روض الجنان:.... مُتَّعَهُ هُزْ مُطَّلَقَهُ اِی رَا بَاشَد بَر سَایر وَجُوهُ، حَاكِم بَه اَو حَكَم كَنَد دَر مَال مَرَد مُطَّلَقٌ چُون دِیْگَر حَقَّهَای وَاجِب كِه زَن رَا بَاشَد بَر مَرَد... (۱) ۴۱۰. عَلامه شِعرانی: دَر تَفْسِیر طَبْرِی اسْت: «وَأَرَى أَنَّ سَبِيلَهَا سَبِيلُ صِدَاقِهَا وَ سَائِرُ دِیُونِهَا قَبْلَهُ یَحْبِسُ لَهَا اِنْ طَلَّقَهَا فِیْهَا». (۲) رَوْضُ الْجَنَانِ: وَ زَهْرَى كَافَتْ مُتَّعَهُ دَو اسْت: حَاكِم بَه یَكِی حَكَم كَنَد وَ بَه یَكِی نَكُنَد، بَل مَرَد رَا لَازِم بُوَد فِیْمَا بَیْنَهُ وَ بَیْنَ اللَّهِ... (۳) ۴۱۱. عَلامه شِعرانی: سَخَن زَهْرَى مَبْنِی بَر آن اسْت كِه حَق وَاجِب بَر دَو كَوْنَه اسْت: یَكِی آنَكِه بَایَد بَه صَاحِب حَق اِدا كَرَد وَ اِگَر اِدا نَكُنَد بَیْنَه وَ بَیْنَ اللَّهِ كَنَاهِكَار وَ مَعَاقِب اسْت، اِمَا صَاحِب حَق نَمِی تَوَانَد بَرَای كَرَفْتَن آن بَه قَاضِی شِكَایَت كَنَد وَ قَاضِی حَكَم دَهَد، مَانَد آنَكِه كَسِی نَذَر كَنَد مَالِی بَه كَسِی صَدَقَه دَهَد قَرِبَه اِلَى اللَّهِ. وَ دَوْم حَقِی كِه تَوَان بَه قَاضِی شِكَایَت كَرَد، مَانَد دِیُون وَ مَتَّعَه. دَر آنَجَا كِه خُدا فَرَمُود: «حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» (۴) اَز قَبِیل اَوَّل اسْت وَ آنَجَا كِه كَافَتْ: «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» (۵) اَز قَبِیل دَوِیْم، وَ مَا فَرْق بَیْنَ مَحْسِنِیْنَ وَ مُتَّقِیْنَ رَا اِدْرَاك نَمِی كَنِیْم؛ چُون نِیْكَو كَار وَ پَرهیز كَار هَر دَو بَه یَك مَعْنِی هَسْتَنَد. (۶) رَوْضُ الْجَنَانِ:.... بَعْضِی دِگَر كَافْتَنَد: اِیْن هِیْج وَاجِب نِیْسْت، وَ اِیْن بَر سَبِیل تَبَرُّع وَ اِحْسَان اسْت، وَ اَمْر بَر وَجِه نَدْب اسْت... (۷) ۴۱۲. عَلامه شِعرانی: اِحْسَان بَه مَعْنِی نِیْكَو كَار بُوَدن دَلِیل بَر اسْتِحْبَاب نِیْسْت، بَلَكِه خُداى تَعَالَى اَز هَمِه كَس خَوَاسْت مَحْسِن نِیْكَو كَار وَ مُتَّقِی پَرهیز كَار بَاشَد وَ بَر اِیْشَان اِیْن دَو صِفْت رَا وَاجِب فَرَمُود كِه «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْاِحْسَانِ» (۸)، «وَ وَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسَانًا» (۹). وَ اِحْسَان رَا دَر مَقَابِلِ اسِءَه نَهَاد: «إِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِنَفْسِكُمْ وَ اِنْ اَسَاؤْتُمْ فَلَهَا» (۱۰). وَ دَر صَوْرَتِی اِحْسَان رَا دَلِیل نَدْب تَوَان كَرَفْت كِه هَر كَز دَر وَاجِب اسْتِعْمَال نَشَدَه بَاشَد. بِنَا بَر اِیْن، كَلِمَه «حَقًّا» وَ «لِلْمَطْلَقَاتِ» بَه مَعْنِی خُود اسْت كِه وَجُوب بَاشَد. ۱۱

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۰۶.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۵۸. جامع البيان، ج ۲، ص ۷۲۶.

۳- بقره (۲): ۱۸۰.

۴- بقره (۲): ۲۳۶.

۵- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۵۸.

۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۰۷.

۷- نحل (۱۶): ۹۰.

۸- احقاف (۶): ۱۵.

۹- اسراء (۱۷): ۷.

۱۰- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۵۹.

۲۳۷. «وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ...»

روض الجنان: لا وَكَسَ وَلَا شَطَطَ. (۱) ۴۱۳. علامه شعرانی: نه کمتر و نه بیشتر. (۲) روض الجنان: ... و قول دوم شافعی را آن است که: او را عدت تمام باید داشتن و میراثش رسد و مهرش نرسد، بل او را متعه باشد... (۳) ۴۱۴. علامه شعرانی: در شرایع فرماید: مستحق متعه نیست مگر مطلقه که برای او مهر معین نشده و دخول نکرده اند. (۴) روض الجنان: و ابو حنیفه گفت: اگر به خلوت بنشیند با او مهر جمله واجب شود، و مذهب ما آن است که چون دخول افتد مرد را به زن و پرده فروگذارند، و یخلی بینهما، و از میان ایشان تخلیه کنند و گواهان بر این گواهی دهند، حاکم بر ظاهر حکم کند بجمیع الصداق؛ به جمله مهر، و اگر چه خلوت نرفته باشد جز آنکه زن را حلال نباشد جمله مهر گرفتن، برای آنکه جمله مهر به دخولی واجب شود که به معنی جماع بود، الا آن جا که حالی ظاهر باشد که حاکم به آن حکم نکند، و آن، آن بود که زن بکر بود چون بدانند بکارت بر جای بود، حاکم حکم نکند جز به نیمه مهر، این مذهب ماست و مذهب شافعی. (۵) ۴۱۵. علامه شعرانی: باید دانست که خلوت کردن دلیل دخول نیست و حاکم بدان حکم نتواند کرد و روایتی که در این باب هست ضعیف است و دلالت بر آن دارد که قاضی مدینه به خلوت کردن همه مهر را ثابت می کرد و دلیل آن نیست که شرعا ثابت می شود و عمل قاضی حق است. (۶) روض الجنان: و اصل «فرض» قطع بود، و آن خزّه را که در چوب کنند چون چوب سر غراره و مانند آن فوضّه گویند. (۷) ۴۱۶. علامه شعرانی: «حز» به معنی شکاف و شیار عربی است و عراضه کمان پهن و بر سر آن شکاری کنند که زه در آن جای گیرد و فریضه شکاری است گودتر از فرض و فرض به ضاد معجمه شدیدتر از فرض به صاد مهمله. (۸) روض الجنان: و روایت کرده اند که: مردی خواهرش را به شوهر داد، شوهر طلاقش داد قَبْلَ الدُّخُولِ بها. برادر عفو بکرد مرد را از نیمه مهر. شریح اجازت کرد و گفت: من عفو نکنم از زنان بنی مُرّه، و شعبی گفت: شریح هیچ حکم از این بدتر نکرد، و گفت: شریح پس از آن از این حکم باز آمد و گفت: آن شوهر باشد و نیز گفتند: مراد آن است: الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ نِكَاحِهِ، أَي نِكَاحِ نَفْسِهِ، وَلَكِنْ چون «لام» تعریف در آورد، اضافت ترك کرد، چنان که نابغه گفت: لَهُمْ شِيمَةٌ لَمْ يُعْطِهَا اللَّهُ غَيْرَ هَمِّمِنَ النَّاسِ وَالْأَحْلَامُ غَيْرَ عَوَازِبِاى و احلامهم، و قال تعالى: «فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى» (۹)، ای مأواه، این قول آنان است که قوت آن کردند که شوهر است. فاما مذهب ما و آنچه از ائمه ما روایت کرده اند: از باقر و صادق علیهم السلام آن است که: ولی باشد، و ولی به نزد ما پدر بود و جدّ با وجود پدر بر بکری که نابالغ باشد، و این قول نیز در اخبار ما آورده اند* و معتمد این است، و آنان که قوت این قول کنند، تفسیر چنین دهند: أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ نِكَاحِهَا، تا بر آیت راست باشد. (۱۰) ** ۴۱۷. علامه شعرانی: * که شوهر است و معتمد آن است که مراد ولی زن باشد پدر یا جد پدری. و در شرایع گوید: این دو از بعض مهر می توانند عفو کنند اما از همه مهر نمی توانند. ۱۱ و موافق آن روایتی است از رفاعه و کسی که روایت واحد غیر مشهور و خلاف قاعده را حجت داند باید موافق آن فتوا دهد و اگر عمل بدان نکند باید گفت مطلقا ولی زن می تواند مهر را ببخشد. و در این مسأله غبطه و مصلحت زن شرط نیست؛ چون مرد هیچ بهره ای نبرده و آن نیمه مهر که باید بدهد برای جبر شکستن آبرو و قلب زن است که وی را در معرض نکاح آورد و او را رها کرده. پس اگر خود زن یا ولی او راضی باشند از آن صرف نظر کنند. ۴۱۸ ۱۲. ** یعنی آیه «فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى» و بیت نابغه با این آیه منطبق آید و فرق آن با تفسیر سابق آنکه آنجا

نکاح «نفسه» تقدیر کردیم و اینجا «نکاحها». و به هر دو تفسیر با بیت نابغه و آیه والنجم راست آمد. ۱۳

-
- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۰۸.
 - ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۰.
 - ۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۰. شرائع الإسلام، ج ۲، ص ۵۴۸.
 - ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۰۹.
 - ۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۱۰.
 - ۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۱.
 - ۷- نازعات (۷۹): ۴۱.
 - ۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۱۳.
 - ۹- شرائع الإسلام، ج ۲، ص ۵۵۲.
 - ۱۰- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۳.

۲۳۸. «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَ قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ»

روض الجنان:.... و خدای تعالی به آنچه شما می کنی بیناست بر او بنشود، مورد این کلمت از آیت مورد حثّ است بر خیر و فضل و احسان. (۱) ۴۱۹. علامه شعرانی: یعنی این کلمه وارد است در مورد حث و برای ترغیب مردم بر تفضّل و احسان آورده است. (۲) روض الجنان: و در شاذّ خوانده اند: و الصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ، بالنَّصْبِ عَلَى الْأَعْرَاءِ. و نافع خواند به روایت قالون: «الْوُسْطَىٰ» به «صاد»، برای آنکه هر دو حرف اطباقند... (۳) . ۴۲۰. علامه شعرانی: هم صاد و هم طاء از حروف اطباقند. (۴) روض الجنان: زید بن ثابت گفت: نماز پیشین در قفای رسول وقت بودی که یک صف یا دو صف نماز کردند از این سبب را، تا رسول علیه السلام گفت: همّت کردم که سرای قومی بسوزند در سر ایشان که نماز پیشین به نماز حاضر نمی آیند... (۵) ۴۲۱. علامه شعرانی: مقصود والله اعلم شناخت این عمل است تا بدان حد که اگر سرای آنها بسوزند برای ترک جماعت، استحقاق آن هست. (۶) روض الجنان: و ابودرّ روایت کند از امیرالمؤمنین علیّ از رسول علیه السلام که گفت: خدای تعالی را در آسمان دُنیا حلقه ای است میان آسمان، چون آفتاب بدان جا رسد نیمه روز باشد، چون به آن حلقه به در شود زوال آفتاب باشد، چون آفتاب به آن حلقه بشود همه چیز خدای را (جَلَّ جَلَالُهُ) تسبیح کند... (۷) . ۴۲۲. علامه شعرانی: این حلقه را در اصطلاح نجوم دایره نصف النهار گویند و مقصود از همه چیز همه آنها است که نصف النهار تعلق به آنها دارد. (۸) روض الجنان:.... چنان که شب قدر در میان شبهای ماه رمضان، و نام مهترین در میان نامها... (۹) . ۴۲۳. علامه شعرانی: یعنی اسم اعظم. (۱۰) روض الجنان: ... و دلیل دیگر بر آنکه وتر واجب نیست آن است که عبدالله عمر گفت: رسول خدای را دیدم که وتر می کرد بر شتر نشسته. و اجماع اُمت است که: نماز فریضه در حال امن بر راحله روا نباشد. (۱۱) ۴۲۴. علامه شعرانی: تطویل کلام دروتر برای آن است که ابوحنیفه آن را واجب می شمرد. (۱۲) روض الجنان: مجاهد گفت: «قَانِتِينَ»، آی حَاشِیَعِینَ، گفت: و از جمله قُنُوت طول رُكُوع باشد و چشم بر هم نهادن، و سکون و وقار به جای آوردن، و تَدَلُّل و خضوع کردن خدای را (جَلَّ جَلَالُهُ) و باز ننگریدن به جوانب، و به دست بازی نکردن و حدیثُ النَّفْسِ از خود دور داشتن. ۱۳ ۴۲۵. علامه شعرانی: اصل در نماز آن است که فعل دیگر در آن نباید کرد و چون به تکبیر داخل نماز شود جز به نماز مشغول نباید بود تا سلام دهد و بدان از نماز خارج شود، و تکبیر اول را تکبیره الاحرام گویند که انسان در حرمتی داخل شود و آخر آن تسلیم است. نماز گزار گوید که من حاضر نبودم و اکنون آمدم سلام علیکم. و هر عمل که شک کنیم نماز را باطل می کند یا نمی کند اصل آن است که نماز را باطل می کند مگر به سیره و عادت و حرج و روایات خاصه جواز فعلی را در نماز ثابت کنیم، مانند خاریدن سر و تبسم و هیأت اتصالی در خاطر مردم مرکوز بود و پیوسته از امام علیه السلامی پرسیدند فلان عمل در نماز چگونه است؟ و از عمل در بین وضو و غسل و امثال آن نمی پرسیدند. چون در نظرشان آن هیأت متّصله واحده نماز قابل پذیرش غیر نبود و اینها بود. روض الجنان: عبدالله عباس گفت در روایت جابر که: «قنوت» دعا باشد، دلیلش آن خبر که روایت کرده اند که: إِنَّ رَسُوْلَ اللهِ قَنَتَ عَلٰی رِغْلٍ وَذَكَوَانَ، اَنْی دَعَا عَلَیْهِمْ، که پیغامبر علیه السلام بر این دو مرد قنوت کرد، یعنی دعا کرد برایشان یعنی نفرین کرد ایشان را. ۱۴۴۲۶. علامه شعرانی: رعل و ذکوان نام دو قبیله است از بنی سلیم که در بئر معونه چهل نفر از قاریان قرآن و داعیان به اسلام را کشتند. لعنهم الله و من تابعهم. ۱۵ روض الجنان: مسایفه. ۱۶ ۴۲۷. علامه شعرانی: مسایفه، به شمشیر جنگیدن. ۱۷ روض الجنان:.... و قرائت بخواند و رکوع و سجود به ایماء و اشارت کند به چشم، و

سجودش از رکوع خافض تر باشد... ۱۸ ۴۲۸. علامه شعرانی: یعنی سر را بیشتر خم کند. ۱۹

- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۱۴.
- ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۴.
- ۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۱۵.
- ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۱۶.
- ۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۵.
- ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۱۹.
- ۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۷.
- ۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۲۱.
- ۹- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۲۲.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۸.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۲۳.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۶۹.

۲۴۱. «وَاللِّمُطَّلَقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

روض الجنان: «وَاللِّمُطَّلَقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ»، سعید بن الْمُسَيَّب گفت: این آیت منسوخ است بِقَوْلِهِ تَعَالَى: «فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ»، و به نزدیک ما اعتبار کنند اگر هر دو آیت به یک جا آمده باشند مخصوص بود و منسوخ نبود، و اگر آن آیت پیش از این آمده باشد این منسوخ بود... (۱) ۴۲۹. علامه شعرانی: بعض اهل حدیث در ناسخ و منسوخ قرآن مبالغه کرده و چنان آن را بزرگ می دارند و تهویل می کنند که قرآن را اعتبار نماند و حدیث را ترویج کنند. گویند از بس در قرآن ناسخ و منسوخ است و محکم و متشابه و عام و خاص، به ظاهر آن تمسک نمی توان کرد. و جواب آن را علما در کتب اصول گفته اند و ما در اینجا گوییم: ناسخ در قرآن هست و منسوخ در قرآن نیست و هر آیه که در قرآن موجود باشد حکم آن منسوخ نشده غیر همین آیه و دو آیه دیگر که مشهور و متواتر است و موجب اشتباه کسی نخواهد شد. هر چه در شریعت، حکم منسوخ باشد پیش از نسخ در قرآن نبوده است بلکه به سنت ثابت شده و به قرآن مرتفع گردیده است. (۲) روض الجنان: و به او تمدح کرد. (۳) ۴۳۰. علامه شعرانی: یعنی خود را ستایش کرد به بیان کردن. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۲.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۲۹.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۳.

۲۴۳. «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ...»

روض الجنان: عبدالرحمن عوف روایت کرد از رسول علیه السلام که گفت: شنوی که در شهری وباست در آن جا مَرَوی، و اگر آن جا باشی از آن جا بیرون میایی. (۱) ۴۳۱. علامه شعرانی: بعضی گویند برای منع سرایت است و ابوعلی ابن سینا گوید: همچنان که آب می گنجد ماهیان در آن مریض و هلاک می گردند. گاه باشد که هوا گندیده شود و انسان که در هوا تنفس می کند از عفونت آن مریض گردد و بسیار هلاک شوند. و اطبای عصر ما گویند عفونت در آب و هوا به سبب حیوانات کوچکی است که آنها جرثومه مرضند، ولا مُشَاخَهَ فی الاصطلاح. و با این گونه امراض را گویند که به عفونت مردم بسیار را فرا گیرد. (۲) روض الجنان: گرد ایشان حظیره کردند. (۳) ۴۳۲. علامه شعرانی: حظیره دیواری از نی و مانند آن است. (۴) روض الجنان... گفت: چون مدتی دراز به این برآمد، و ایشان پوسیده شدند، و از ایشان جز استخوان نماند، پیغامبری آن جا بگذشت او را حزقیل گفتند سوم خُلفای بنی اسرائیل بود* از پس موسی علیه السلام برای آنکه از پس موسی وصی او یوشع بن نون بود، و از پس او کالب بن یوفنا و از پس او حزقیل و او را ابن العجوز گفتند، برای آنکه مادر او پیر شد و از فرزند آیس شد که عقیم شده بود، خدای را دعا کرد تا او را آن فرزند بداد، برای آنش ابن العجوز خواندند که او از مادر بر پیری آمد.* حسن و مقاتل گفتند: ذُو الْكِفْلِ بود، و او را برای آن ذُو الْكِفْلِ خوانند که کفالت و پابندانی*** هفتاد پیغامبر بکرد و ایشان را از قتل برهانید، و ایشان را گفت: شما بروی که اگر مرا بکشند تنها به بود که شما هفتاد مرد را. چون جهودان آمدند، و گفتند کجا شدند اینان؟ گفت: ندانم تا کجا شدند، و خدای تعالی ذُو الْكِفْلِ را پابند*** از جهودان. چون حزقیل به آن مردگان بگذشت، در ایشان می نگرید و اندیشه می کرد، خدای تعالی وحی کرد به او که: ای حزقیل! خواهی که آیتی به تو نمایم که من مرده چگونه زنده کنم؟ گفت: آری. خدای تعالی ایشان را زنده کرد. این قول سُیْدی است و جماعتی از مفسران. و هلال بن یساف*** گفت و جماعتی علما که: حزقیل دعا کرد، گفت: بار خدایا! اگر دستور باشی دعا کنم تا اینان را زنده کنی تا شهرهای تو آبادان کنند و تو را عبادت کنند. خدای تعالی گفت: تو را چنین می باید! گفت: آری. گفت: دعا کن. دعا کرد، خدای تعالی ایشان را زنده کرد***. (۵) ۴۳۳. علامه شعرانی: * از معصوم روایت نشده و صحیح نیست و حزقیل سالها پس از حضرت داود می زیست و از اسرای بخت نصر است که او را به عراق آوردند و به قول نصارا زنده شدن استخوانهای پوسیده را در هنگام اسارت دید و نزد آنان معروف به حزقیل بن البوزی است. والله أعلم بصحة ما ذکروه أو فسادہ. (۶) ۴۳۴. * روایات که در تفصیل قصه آنان آمده هیچ یک از معصوم نیست و بدانها مطلقا اعتماد نتوان کرد. و در تفسیر المنار گوید این تمثیل است نه اشاره به واقعه ای، نظیر «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ» (۷) الی آخر. و این قول صحیح نیست و در کتاب مقدس یهود در کتاب حزقیل باب ۳۷ ذکر استخوانهای پوسیده هست که به امر خدا زنده شدند و مفسران ایشان آن را رؤیای نبوت می دانند. و اشاره به احیای دولت بنی اسرائیل در آخر الزمان. (۸) ۴۳۵. * پابندان، فارسی به معنی ضامن و کفیل است. (۹) ۴۳۶. * یعنی حفظ کرد. (۱۰) ۴۳۷. * روایت هلال بن یساف در تفسیر طبری آمده است. عبارت کتاب در اینجا از تشویش و اضطراب خالی نیست و چون روایت ضعیف است تحقیق آن را لازم ندیدیم. (۱۱) ۴۳۸. * از اینجا عبارت با سابق آن ارتباط ندارد و در تفسیر طبری جزء روایت هلال بن یساف نیست. البته از ناسخین در آن تصحیف یا تقدیم و تأخیری افتاده است. ۱۲ روض الجنان: ... کاشک ما

بمردمانی. ۴۳۹ ۱۳. علامه شعرانی: می‌مردیم تا از این محنت می‌رستیم. ۱۴ روض الجنان: ... و بر زبان مبین شرع چنین فرمود که: سَيَكُونُ فِي أُمَّتِي مَا كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ حَذُو النَّعْلِ بِالنَّعْلِ وَالْقُدَّةِ بِالْقُدَّةِ*، پس رجعت آخر زمان را که در عهد صاحب امر باشد، در این آیت مثال کرد تا با او بیندازند** چنان که پای نعل با پای نعل و پَرّ تیر با پَرّ تیر. ۱۵ ۴۴۰. علامه شعرانی: * چنان که یکتای نعل با نعل دیگر و یک تیر با تیر دیگر برابرند. ۱۶ ۴۴۱. ** اندازه کنند و قیاس. ۱۷

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۳۱.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۴.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۳۲.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۵.

۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۳۳.

۶- نحل (۱۶): ۷۶.

۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۶.

۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۶.

۹- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۳۴.

۱۰- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۳۷.

۱۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۷۸.

۲۴۵. «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً...»

روض الجنان: وَأَصْلُ «قَرْضٌ»، قطع بود، و منه الْمُقْرَضُ. ناخن براه... (۱). ۴۴۲. علامه شعرانی: ناخن برا در برهان قاطع گوید مقراض و قیچی است. (۲) روض الجنان:... فیضاعفه آن کس که به رفع خوانند، عطف کند علی قوله «یقرضُ الله». و گفته اند: بر استیناف علی تقدیر: فَهوَ يُضَاعِفُهُ. و آنکه به نصب خوانند، به جواب استفهام کند به «فا». (۳) ۴۴۳. علامه شعرانی: یعنی آن را جواب استفهام قرار دهد. (۴) روض الجنان:... گفت: یا رَسُولَ اللَّهِ! مرا دو خرماستان است، یکی به بالای مدینه و یکی به زیر مدینه، جز آن چیزی ندارم. هر دو قرض کردم بر خدای (عَزَّوَجَلَّ). (۵) ۴۴۴. علامه شعرانی: یعنی قرض دادم و امروز قرض کردن به وام خواستن گویند و آن روز به وام دادن. (۶)

-
- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۴۰.
 - ۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۸۰. برهان قاطع، ص ۱۱۱۶.
 - ۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۴۳.
 - ۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۸۲.
 - ۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۴۵.
 - ۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۸۳.

۲۴۶. «أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعِيدِ مُوسَىٰ إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ائْتِنَا مَلِكًا نُنَاقِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ... فَلَمَّا كَتَبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالَ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ...»

روض الجنان: قوله «أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ»، و «ملاء» جماعتی معروفان باشند که یملؤون العيون، که به چشمها در آیند، و چشم از ایشان پر شود از سادات و اشراف قوم، و او را از لفظ خود واحد نیامده است كالخيل والابل والزهد والجيش والنفر والقوم، و گفته اند: جمعش أملاء آمده است. (۱) ۴۴۵. علامه شعرانی: ملاء جماعت اشراف و بزرگان و اهل حل و عقدند که به عقل و تدبیر و تجربه شناخته شده و معروف گشته اند و دیگر مردمان طبعاً پیرو آنانند و مصالح مردم را چنان که باید آنها بهتر می دانند. از این جهت آنان نزد پیغمبرشان رفتند و از ظلم و تعدی عمالقه مجاوران خود شکایت کرده، طالب امیری شدند که دشمن را از آنها براند و دیگر مردم هر چند از وضع خود ناراضی بودند اما راه تدبیر نمی دانستند. و رهبه و یوم در امثله مصحف است و کلمات دال بر جماعت که واحد آن استعمال نشده بسیار است مانند ربه گله هفتاد شتر و قوم و محاسن و مساوی و مسام و مقابح و ابابیل و غیر آن. (۲) روض الجنان: ابو اسحاق و وهب و سدی و کلبی گفتند: سبب سؤال ایشان آن بود که چون موسی علیه السلام با جوار رحمت خدای رفت، یوشع بن نون را خلیفه خود کرد، و او در میان قوم حدود تورات و احکام آن برجای می داشت تا با پیش خدای شد. و او کالب را خلیفه کرد، تا به جای او بیستاد و هم آن کرد تا خدای تعالی او را قبض روح کرد. از پس او حزقیل را خدای به پیغامبری بفرستاد، در عهد او احداث در بنی اسرائیل پیدا شد و عهد خدای فراموش کردند و بت پرستیدن گرفتند. (۳) ۴۴۶. علامه شعرانی: بسیاری از حکایات و قصص که در خلال تفسیر این آیات آمده است از امام معصوم روایت نشده و اطمینان به صحت آن نیست و غیر آنچه از آیات کریمه قرآن مستفاد می گردد به سایر قصص اعتماد نمی توان کرد و در عبرت و استنباط دستور و قواعد سیاست که فایده این حکایات است عبارت نصّ آیه کافی است. در تاریخ مختصر الدول ابن عبری نزدیک بیست نفر از اوصیای حضرت موسی علیه السلام شمرده است: اول ایشان یوشع و آخر ایشان اشموئیل و اینان نزدیک چهارصد سال تدبیر امر بنی اسرائیل می کردند تا طالوت به پادشاهی برگزیده شد و پس از آن ملوک یهود را شمرده است از حضرت داود تا آخر ایشان صدقیا بن یوشیا که بخت نصر او را اسیر کرد و ملک آنان پانصد سال بود تقریباً و حزقیل و ارمیا در این عهد بودند. والله العالم. (۴) روض الجنان:.... گفتند: تعجیل می کنی به نبوت، و خدای تو را هنوز پیغامبری نداده است، و اگر تو پیغامبر خدایی، ما از تو آیت پیغامبری آن می خواهیم که از خدای درخواستی تا برای ما پادشاهی فرستد تا در پیش ما با دشمن ما قتال کند... (۵) ۴۴۷. علامه شعرانی: از تاریخ مختصر الدول ابوالفرج بن عبری و همچنین از تاریخ یهود چنان مستفاد می گردد که پس از حضرت موسی علیه السلام و یوشع بن نون کار بنی اسرائیل با قضات بود و پادشاهی نداشتند و مشایخ مطابق تورات میان مردم حکومت می کردند و چهارصد سال بر این گذشت تا برای جنگ عمالقه چاره ای جز انتخاب شاه ندیدند. (۶) روض الجنان: و ابو عبد الرحمن السُّلَمی [نُقَاتِلُ رَا] در شاذ خواند: «یقاتل» به «یا»، برای آنکه فعل ملک را باشد و او مجزوم است به جواب امر. (۷) ۴۴۸. علامه شعرانی: یعنی جنگ کار پادشاه باشد. پس به صیغه غائب باید گفت. (۸) روض الجنان: «فَلَمَّا كَتَبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالَ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ»، و در کلام حذفی هست که سیاق آیت بر او دلیل می کند، و تقدیر این است: «فَبَعَثَ اللَّهُ لَهُمْ مَلِكًا وَ كَتَبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالَ فَلَمَّا كَتَبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالَ»؛ و بر جا بنه ایستادند مگر اندکی، و آن اندکی آن بودند که آب نخوردند از آن جوی که ذکرش بیاید، چون

آب نخوردند به آب عبر کردند. (۹) ** ۴۴۹. علامه شعرانی: * این عادت همه امتها است که چون دشمنی معاینه بینند و زندگی خود را در خطر غارت آنان نگرند بر آشوبند، اما چون هنگام کوشش و مجاهدت رسد اندکی از آنان همت گمارند و خویش را در معرکه افکنند و دیگران عقب نشینند و نگران باشند که چه شود. ۱۰ ۴۵۰. ** یعنی از آب گذشتند. ۱۱ روض الجنان: ... خدای تعالی جبریل را فرستاد به اشمویل و عصایی و قرنی اعنی شیروی... ۱۲ . ۴۵۱. علامه شعرانی: سرو به معنی شاخ گوسفند و گاو و مانند آنها است. ۱۳ روض الجنان: گرد سر او برگردد. ۱۴ ۴۵۲. علامه شعرانی: یعنی بر گرد سر او گردد. ۱۵

- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۴۸.
- ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۸۵.
- ۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۴۹.
- ۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۸۶.
- ۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۵۱.
- ۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۸۷.
- ۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۸۸.
- ۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۵۴.
- ۹- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۸۹.

۲۴۷. «وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ...»

روض الجنان:... آنکه اشموئیل بنی اسرائیل را گفت: «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا»؛ خدای تعالی طالوت را به پادشاهی بفرستاد و نصب کرد. ای عجب پادشاهی کم از نبوت و امامت است! چون نصب پادشاه از قبل خدای باشد، نصب امام چرا به تو مَفْوُض باشد؟... (۱) . ۴۵۳. علامه شعرانی: در مذهب شیعه تعیین امام با خداست و دیگران برای تعیین امام طریقی دارند ناصحیح که محلّ تحقیق آن جای دیگر است. و در مذهب ما آنکه به حق سزاوار حکومت است باید معصوم و عالم باشد و غیر خدای تعالی بدان عالم نیست و مردم خود نمی دانند این صفات در که فراهم است. و نصارا در عصر ما گرچه از امام معصوم خبر ندارند اما نسب و ثروت را از شرایط سیاستمداران نمی شمارند و مسؤول امر امت که وزیر اعظم یا صدر اعظم نامند از میان مردم انتخاب می کنند به شرط علم و تدبیر. (۲) روض الجنان:... آنکه به نقص او درآمدند که: «وَلَمْ يُؤْتِ سَيِّعَةً مِنَ الْمَالِ»؛ او را دست فراخی در مال نداده اند، گمان بردند که استحقاق تقدّم به سعت مال باشد، ندانستند که به سعادت مآل باشد. (۳) ۴۵۴. علامه شعرانی: آنکه زمام امر امت به دست او باید سپرد کسی است که علم و قدرت دارد. علم جهاننداری و سیاست و قدرت بدنی نه آنکه مال دارد. چون امام و امیر عادل یا ظالم بر سر کار باشد همه جهان مال آنهاست و اگر ظالم بر کنار شود هر چه دارد از او بستانند. چنان که زیاد را گفتند تو در امارت خود مال نیندوژی؟ گفت: اگر امیر باشم همه چیز مال من است و اگر نباشم هر چه دارم از من بگیرند. و امام یا امیر بر حق که خدا نصب فرماید شرط او علم و عصمت و شجاعت است نه ثروت و هنگام غیبت هم به اصل و نسب و مال نباید نگرست بلکه کار سیاست به عالم مدبّر باید سپرد. رسم جاهلیت است که پندارند آنکه مال بیشتر دارد عقل بیشتر دارد و تدبیر امت را سزاوارتر است با اینکه مالداران فکرشان از آغاز در چند مورد خاص به کار رفته از امور عامه غافلند و بسیار خائف و بد دل و احکام و قوانینشان مبنی بر ترویج فضائل و عدل نیست بلکه بر حرص و جمع مال است خمر و میسر را در جاهلیت ممدوح می شمردند و به قمار و زنا فخر می کردند که از آن مال به دست می آمد، اگرچه فضائل را می برد. (۴) روض الجنان: تا چو او را گفتند که کاری چنین رفت. (۵) ۴۵۵. علامه شعرانی: وقتی او را گفتند که با فلان بیعت کردند. (۶) روض الجنان:... در بنی اسرائیل دو سبط بودند: یکی سبط نبوت، و یک سبط مملکت...، و سبط مملکت سبط یهودا بن یعقوب بود که داود و سلیمان از آن سبط بودند. و طالوت از هیچ دو نبود... (۷) . ۴۵۶. علامه شعرانی: طالوت پیش از داود و سلیمان بود. (۸) روض الجنان: از این حدیث رها کن که وقت برسد و این برسد هذا حَظُّ يَطْمٌ وَأَمْرٌ لَا يَتِمُّ عُدْنَا إِلَى مَا كُنَّا فِيهِ. (۹) ۴۵۷. علامه شعرانی: امر عظیمی است که بلائی آن همه را فرو گیرد و کاری است که به پایان نرسد. (۱۰) روض الجنان: عبدالله عباس گفت: كَانَتْ ضَرْبَاتُ عَلِيِّ ابْنِ كَارًا إِذَا اسْتَطَالَ قَدًّا وَإِذَا اعْتَرَضَ قَطًّا. ۴۵۸ ۱۱. علامه شعرانی: اگر از طول می زد یا عرض دو نیمه می کرد. ۱۲

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۵۶.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۲۹۰.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۵۳۵۶.

- ٤- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٩١.
- ٥- .روض الجنان، ج ٣، ص ٣٥٧.
- ٦- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٩٢.
- ٧- .روض الجنان، ج ٣، ص ٣٦٠.
- ٨- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٩٤.
- ٩- .روض الجنان، ج ٣، ص ٣٦١.
- ١٠- .روح الجنان، ج ٢، ص ٢٩٥.

۲۴۸. «وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ...»

روض الجنان: حَوْل. (۱) ۴۵۹. علامه شعرانی: خول یعنی بستگان و چاکران. (۲) روض الجنان... و این تابوت طولش سه گز بود در عرض دو گز، و از چوب شمشاد بود در زر گرفته، به نزدیک آدم بود تا آنکه که او را وفات آمد به وصی خود سپرد شیت، آنکه فرزندان آدم را یک به یک می دادند... (۳) ۴۶۰. علامه شعرانی: روایت از کتاب عرائس ثعلبی مأخوذ است (۴) و در آن گوید بر دست راست آن حضرت ابوبکر و بر دست چپ عمر بن الخطاب و پشت سر عثمان و پیش روی آن حضرت امیر المؤمنین علیه السلام بود. و روایت ضعیف است و مؤلف برای اقامت حجت نقل کرده و همان را که در جدال به کار آید ذکر کرده است. و اگر آن را معتبر می دانست همه را روایت می کرد. و از تورات معلوم می گردد این صندوق را به دستور حضرت موسی علیه السلام ساختند برای حفظ آثار مقدسه بنی اسرائیل و قرآن هم مخالف آن نیست. (۵) روض الجنان... عطاء بن ابی رباح گفت: آیاتی و علاماتی بود که ایشان شناختندی و ساکن شدندی به آن. قتاده و کلبی گفتند: «سکینه» فعيله باشد مِنَ الشُّكُونِ، ائى طَمَءَانِيَةٌ یعنی هر جای که تابوت بودی ایشان را به آن تسلی و طمأنینه بودی. (۶) ۴۶۱. علامه شعرانی: این تفسیر از همه روشن تر و به ذهن نزدیک تر است؛ چون سکینه به معنی آرامش دل و اطمینان است و این تابوت را بنی اسرائیل پیشاپیش لشکر می داشتند مانند درفش کاویان در عجم. و در جنگ اعتقاد به فتح و پیروزی بسیار مؤثر است و آرامش قلب انسان را از بیم غلبه دشمن نگاه می دارد. چه بسا لشکر انبوه با شماره بسیار و اسباب جنگ کامل از ترس و غلبه اوهام بگریزند و سلاح خویش بریزند و چه بسا لشکر اندک به آرامش دل راه تدبیر را در حرب بشناسند و بر دشمن بسیار فاتح آیند. (۷) روض الجنان: ترسان می بود از آن احداتی که ایشان کرده بودند که دایره بر ایشان بود. (۸) ۴۶۲. علامه شعرانی: دایره بر ایشان بود، یعنی دشمن بر آنها چیره شود چنان که در قرآن کریم است: «عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ». (۹) روض الجنان: آنان که تابوت برده بودند، به دهی آوردند از دههای فلسطین که آن را آزدود گفتند... (۱۰) ۴۶۳. علامه شعرانی: قصه تابوت از عرائس ثعلبی مأخوذ است و نام این قریه را در عرائس اردن نوشته است (۱۱) و در تواریخ و کتب نصارا و یهود اشدود است و شاید شین عبری به سین یا زاء تبدیل شود در لغت سریانی و عربی. و اردن در عرائس تصحیف است. (۱۲) روض الجنان... خدای تعالی چهار فریشته را موکل کرد بر آن گاوان تا ایشان را می راندند تا به زمین بنی اسرائیل. آنکه رسنها بگسستند و تابوت آن جا رها کردند، و ایشان برگشتند. بامداد که بنی اسرائیل بیرون آمدند از شهر، تابوت دیدند شادمانه شدند و برگرفتند و به سرای طالوت بردند، و کار او و مملکت او به حضور تابوت مستقیم شد. (۱۳) ۴۶۴. علامه شعرانی: معنی صحیح مطابق با ظاهر قرآن همین است. و به اعتقاد ما همه چیز این جهان در تدبیر ملائکه و مأموران الهی است که حکما به عقل فعال تعبیر می کنند و گرنه از طبیعت کار محکم صادر نمی گردد. و در تفسیر المنار احتمال داده است ملائکه صورت مجسمه فرشتگانی است که بر روی صندوق از برج ساخته و نهاده بودند و «تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ»؛ یعنی ملائکه بار آن صندوق بودند. (۱۴) و این احتمالی است سخت بعید؛ چون در عربی حمل را نسبت به آن می دهند که بار برمی دارد نه به خود بار، برخلاف رکوب و نمی گویند ملائکه حمل می کند صندوق را یعنی بار می شود بر صندوق. ۱۵ روض الجنان: عبدالله عتّاس گفت: تابوت و عصای موسی در بُحَيْرَة طَبْرِيَة است در دریای طبرستان... ۱۶. ۴۶۵. علامه شعرانی: دریای طبرستان زاید است از ناسخین کتاب یا از یکی از روای که پنداشت بُحیره طبریه همان دریای طبرستان است، آن را به این

- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۶۲.
- ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۹۶.
- ۳- رک: عرائس المجالس، ص ۲۳۶.
- ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۶۴.
- ۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۹۷.
- ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۶۶.
- ۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۹۸.
- ۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۶۶. توبه (۹): ۹۸.
- ۹- عرائس المجالس، ص ۲۳۷.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۶۷.
- ۱۱- تفسیر المنار، ج ۲، ص ۳۹۰.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۲۹۹.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۶۸.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۰۰.

۲۴۹. فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ كَمِ مِنْ فَتْنَةٍ قَلِيلٌ غَلَبَتْ فِيهِ كَثِيرَةٌ...»

روض الجنان: عبدالله عیاس و سیدی گفتند: جوی فلسطین خواست. قتاده و ربیع گفتند: آبی است از میان اردن و فلسطین خوش. و «ابتلاء» آن بود که گفت: «فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي»؛ هر که از این جوی آب خورد، از من هیچ نیست، یعنی نه از اهل دین من است... (۱). ۴۶۶. علامه شعرانی: طالوت خواست اندازه عزم و ثبات لشکریان و مقدار اطاعت آنان را بداند، آنکه تشنه باشد و از نهر گذرد و آب نخورد به فرمان امیر خویش، البته عزمی راسخ دارد که در جنگ همان به کار آید و آن دیگران که سست باشند دیگران را هم می ترسانند و تفرقه در لشکر می اندازند که موجب شکست آنان است. و در تورات این امتحان را به مردی دیگر جدعون نام از قضات بنی اسرائیل نسبت داده و بدان اعتبار نیست. (۲) روض الجنان: «قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ»؛ گفتند آنان که دانستند و متیقن بودند ملاقات خدای را. * «ظَنُّ» اینجا به معنی علم است، برای آنکه این کنایت است از ایمان، و آنچه از باب ایمان بود علم باشد، ظَنُّ نباشد. * (۳) ۴۶۷. علامه شعرانی: * ایمان به خدا و روز جزا در غلبه لشکر اثر عظیم دارد و آن کس که بداند پس از کشته شدن زندگی جاوید یابد به از زندگی این جهان از مرگ نمی ترسد و به وهم و خیال آشفته نمی شود و اندک این جماعت بر بسیار دیگران غالب می گردند. (۴) ۴۶۸. * * و ما در محل خود گفتیم در ایمان ظَنُّ سود نکند، و قول بعض محدثان را آوردیم که گویند به ظن ایمان حاصل شود و بطلان آن را ثابت کردیم. (۵) روض الجنان: «لَا- خَيْرَ فِي كَثِيرٍ...»، تا چندین لاف نرنی به کثرت، و طعن نرنی به قلت، و تکیه نکنی علی السَّوَادِ الْأَعْظَمِ. دنییت سواد است و شعارت سواد است... (۶). ۴۶۹. علامه شعرانی: عباسیان که در عهد مؤلف خلافت داشتند شعارشان سیاهی بود. (۷) روض الجنان: «...أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا...»، و نمی دانی که در کثرتش خیر نیست: به قول ایزد خیر از کثیر دور آمدتوجه کن که از آل کثیر باشی دور یقین بدان که اگر در کثیر خیرش تیبه چپ نبودی و عقد کثیر عقد کثیر به چپ باشد و ره کثیر به چپ باشد* آن جا که صباء یمن بر أصحاب الیمین آید. (۸) * * ۴۷۰. علامه شعرانی: * در آن عهد به انگشت حساب می کردند و حساب عقود می گفتند از یک تا ده هزار، آغاز به دست راست می کردندیک و دو و سه به خنصر و چهار و پنج و شش به بنصر و هکذا و چون بندهای انگشتان دست راست به کار می رفت نوبت دست چپ می رسید برای عددهای بیشتر. و اگر در حساب کسر بود هم به دست چپ می کردند. ۹ ۴۷۱. * * مراد از «صبا» ... بادی است که از ناحیت نجد به جانب حجاز وزد، اعنی از شمال شرقی و آن مطبوع است و شمال از ناحیه شام، و آن در حجاز سرد و نامطبوع است. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۶۹.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۰۰.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۷۲.

- ٤- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٠٣.
- ٥- .روض الجنان، ج ٣، ص ٣٧٤.
- ٦- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٠٤.
- ٧- .روض الجنان، ج ٣، ص ٣٧٤ ٣٧٥.
- ٨- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٠٥.

۲۵۱. «فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَا دَفْعَ اللَّهُ لِلنَّاسِ بِبَعْضِهِمْ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ...»

روض الجنان: و بعضی مفسران گفتند: طالوت پیغمبر بود، و اگر این روایت درست باشد صغیره و کبیره در حق او ممنوع بود، پس اولی باشد که کتاب را صیانت کنند از حدیثهای مطعون. (۱) ۴۷۲. علامه شعرانی: این حدیثهای مطعون با اندکی مبالغه از کتب یهود مأخوذ است و چنان که گفتیم اعتبار به کتب آنان نیست و نویسندگان تواریخ آنان از مسموعات خود حکایاتی با غایت اختلاف نقل کرده اند. (۲) روض الجنان: دیگر مفسران گفتند: مراد آن است که اگر نه خدای بلا- دفع کردی به مؤمنان و ابرار از کفار و فحّار، زمین و هرچه در زمین بودی هلا- ک شدی. (۳) ۴۷۳. علامه شعرانی: در تفسیر عبده گوید: اشاره به قاعده ای است که مردم عصر ما آن را «تنازع بقا» می گویند (۴) و گوید این قاعده از اصول مادیین نیست بلکه در چند جای قرآن بدان اشاره شده و تنازع افراد انسان برای انتخاب زندگی بهتر است که در آن عدل و حق و امن حاصل باشد نه برای ظلم و جور، و از اینجا گفت: «لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ»؛ اگر دفع مردم نبود بعضی به بعضی زمین فاسد می شد. پس دفاعی مطلوب است که فساد را از زمین ببرد و آن حکم که بهتر باشد به جای فساد نشاند. و جای دیگر فرمود: «وَلَوْ لَا دَفْعَ اللَّهِ لِلنَّاسِ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدٌ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا». (۵)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۸۱.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۰۸.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۸۵.

۴- تفسیر المنار، ج ۲، ص ۳۹۹، ش ۱۳.

۵- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۱۰. حج (۲۲): ۴۰.

۲۵۳. «...وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَ لَكِنْ اِخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ...»

روض الجنان:.... و آنکه گفت: اگر من خواهم نکنند، دلیل آن نکنند که چون می کنند او می خواهد، برای آنکه معنی این است که: باز نمودیم، و این چنان بود که یکی از ما گوید: اگر سلطان خواهد جهودان به کنشت نشوند روز شنبه، و ترسایان خدای را ناسزا نگویند، و گبرکان نکاح محرمات نکنند، مُراد نه آن باشد که سلطان می خواهد تا ایشان آن کنند، معنی آن باشد که سلطان اگر خواهد منع کند ایشان را به قهر، ولكن نمی خواهد تا منع به قهر کند برای صلاحی را، و این روشن است. (۱) ۴۷۴. علامه شعرانی: خدای تعالی انسان را مختار آفرید و اجبار برخلاف سرشت او است. از این جهت اگر همه نعمتهای جهان را برای کسی فراهم کنند، او را در جایی محبوس کنند راضی نشود و آزادی را بر همه نعمتها ترجیح دهد و چون مردم مختار باشند هر صنعت و علم و هنر که از آثار وجود آنان است پدید آورند و در دولت سلاطین جائز که همه مقهور و دل مرده اند کاری از آنها نیاید مگر آنکه جائز بخواهد. لذا خداوند تعالی هم در اوامر و نواهی خود آنان را مجبور نکرد و اگر می خواست مجبور کند می توانست مانند سایر حیوانات که کار خود را به غریزه انجام می دهند، انسان هم طوری می شد که از معاصی الهی که بالفطره اجتناب می کرد. اما مصلحت الهی این بود انسان مختار باشد تا دقایق علوم و اسرار کون را بتواند گشود. (۲) روض الجنان: [در جنگ صفین مردی شامی از امام امیر المؤمنین درباره قضا و قدر پرسید، امام علیه السلام] گفت: به خدای که هیچ بلند بر نشدیم، و هیچ نشیب فرو نیامدیم، و پای بر هیچ ننهادیم الا به قضا و قدر خدا... . شامی گفت: یا امیر المؤمنین! کیف ذلک والقضاء والقدر ساقانا وعنهما كان مسيرنا وانصرافنا؛ چگونه باشد این قضا و قدر ما را به آنجا راند و از قضا و قدر رفتیم و آمدیم؟ و امیر المؤمنین علیه السلام گفت: يا اَخَا اَهْلِ الشَّامِ لعلك ظننت قضاء لازما وقدرًا حتمًا لو كان ذلک لبطل الثواب والعقاب وسقط الوعد والوعيد...؛ گفت: ای برادر اهل شام! همانا قضاء لازم و قدری حتم گمان بردی، اگر چنین بودی ثواب و عقاب باطل شدی، و وعد و وعید ساقط گشتی... (۳) ۴۷۵. علامه شعرانی: حاصل جواب امیر المؤمنین علیه السلام آن است که علم خداوند تبارک و تعالی و قضا و قدر و امرا و الزام و اجبار نمی آورد که قدرت را از بنده سلب کند و او مستحق ثواب و عقاب نشود چنان که ما علم داریم. ملحد گرسنه در خانه خالی و طعام عقل باور نکند کز رمضان اندیشد با اینکه یقین داریم فلان ملحد روزه نمی گیرد، او را مجبور نکردیم. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۹۱.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۱۴.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۹۳.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۱۵.

۲۵۵. «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ...»

روض الجنان... و بر دگر روز به غَلَس بر خاستم. (۱) ۴۷۶. علامه شعرانی: هوا هنوز روشن نشده. (۲) روض الجنان: «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ»؛ خدا قادر بر اصول نعم که به کردن آن مستحق عبادت آمد، جز یکی نیست که با او «الله» نیست، و مستحق عبادت سزاوار پرستش نیست مگر او. (۳) ۴۷۷. علامه شعرانی: بعضی متکلمان گویند مستحق عبادت کسی است که بر اصول نعم قادر باشد، و از این کلام آن خواهند که دیگران چون نعمتی به انسان بخشند و مستحق شکر شوند. اصل نعمت آفریده خدا است و هیچ کس قادر به آن نیست که اصل نعمت را ایجاد کند، بلکه نعمت آفریده خدای را کسی که در تصرف دارد به دیگری می دهد. (۴) روض الجنان:... عبدالله عباس گفت: مهم ترین نامهای خدای تعالی «الْحَيُّ الْقَيُّومُ» است، و این دعای اهل دریا است که گویند ایشان: یا هَيَّأْ شَرَاهِيًا. (۵) ۴۷۸. علامه شعرانی: اهی اشر اهی؛ هستم کسی که هستم؛ عبارت عبرانی در تورات است که چون حضرت موسی بن عمران با خدای تعالی گفت که اگر بنی اسرائیل از من پرسند خدای تو چیست و کیست به آنها چه بگویم؟ خداوند به او وحی فرستاد هستم آنچه هستم تو به هستی افراد اقرار کن و در طلب ماهیت مباش. به هستیش باید که خستو شویز گفتار بیکار یکسو شوی (۶) روض الجنان: «لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ»؛ مفسران گفتند: «سِنَّةٌ» خوابی باشد سبک، و «نَوْمٌ» خواب باشد تام، و حدّ خواب این بنهادند متکلمان: سَيَهْوُ يَلْحَقُ الْإِنْسَانَ مَعَ قُتُورِ الْأَعْضَاءِ مِنْ غَيْرِ عَلَيْهِ سَهْوِيٌّ که با مردم رسد با فتور و سستی اندامها بی بیماری... (۷) ۴۷۹. علامه شعرانی: سهو به معنی حاضر نبودن است و بعضی علما که گویند سهو بر امام و پیغمبر جایز است مقصودشان آن است که گاه باشد علم حضوری برای آنها نباشد و هر گاه که خواستند حاضر شود، نه سهو به اصطلاح عوام و نه مصطلح فقها. و خواب سهو است و در اصطلاح فقها آن را سهو نگویند. (۸) روض الجنان: «لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ»؛ او راست آنچه در آسمان و زمین هست مَلِكًا و مُلْكًا... (۹) ۴۸۰. علامه شعرانی: در تفسیر منهج الصادقین گوید: این تحریر قیومیت او است؛ یعنی ملک او به معنی قیومیت است نه اضافه محض و اگر علاقه ملکی میان مالک و مملوک در ممکنات اعتباری پی حقیقت است علاقه ممکنات به واجب تعالی حقیقی است. مالک نزد ما معدوم می شود و ملک او می ماند و به وارث می رسد چون وجود ملک ما بسته به وجود مالک نیست اما وجود آسمان و زمین متعلق به وجود حقّ است مانند نور به چراغ و کلام به متکلم که چون اراده کند همه چیز فانی شود. (۱۰) و هم در آن تفسیر گوید: چون این آیت شریفه متضمن براهین است بر اصول اسلام از توحید و عدل و علم و قدرت و حیات و اراده و غیر آن، از این جهت فضایل و خواص بسیار در آن مضمّن است. (۱۱) و نویسنده گوید: همه فقرات این آیه تحریر قیومیت او است، چون دقت شود دلیل بر آنکه اصل وجود عقل و علم و حیات است و عالم ماده و جماد فرع و مظهر و در تحت سیطره و احاطه او و همه چیز وجود تعلق دارند به معنی حرفی غیر مستقل و این اصل بزرگی است که دین خدا بلکه حکمت نظری الهیین هم مبتنی بر آن است. (۱۲) روض الجنان: ... و «علم» در آیت به معنی معلوم است تا اشاعره را تمسک نباشد. (۱۳) ۴۸۱. علامه شعرانی: اشاعره گویند صفات خداوند زاید بر ذات او باشد از جمله علم او. و از این آیه همین مستفاد می گردد چون فرمود: «بَشِيءٌ مِنْ عِلْمِهِ»؛ به چیزی از علم او. و علم را تبعیض کرد و ذات تبعیض نشود. و جواب آن است که این علم به معنی معلوم باشد. و نیز احاطه به علم او ممکن نباشد اصلاً، و استثنا در آن صحیح نیست. (۱۴) روض الجنان... چهارم قوله: «الْقَيُّومُ» دلیل بطلان قول فلاسفه و طبایعان است* گفتند: بیشتر چیزها به طبع محلّ حاصل

می آید... ** پنجم: «لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ»؛ دلیل بطلان قول جهودان است... دیگر دلیل است بر بطلان مذهب جهنم که گفت: خدای تعالی عالم است به علمی که محدث، سهو بر او روا باشد.*** ششم قوله تعالی: «لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»؛ دلیل بطلان مذهب مفوضه است که گفتند: خدای تعالی تفویض خلق عالم کرد با شخصی محدث که او را بیافرید و به نیابت خود بداشت.*** هفتم قوله تعالی: «يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ»، دلیل می کند بر بطلان قول آنان که گفتند خدای تعالی عالم است به علم... **** نهم قوله: «وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ»، دلیل بطلان قول کاهنان و منجمان می کند که ایشان گفتند: ما غیب می دانیم از سیر کواکب بی اعلام خدای تعالی. **** دهم قوله: «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ»، ردّ است بر مذهب فلاسفه که گفتند: عالم خود زمین است و افلاک که بدان محیط است فی ورای آن چیزی نیست. نفی عرش و کرسی و لوح و قلم کردند. (۱۵) **** ۴۸۲. علامه شعرانی: * طبایعیان از فلاسفه آنهایند که نسبت وجود اشیاء به طبیعت دهند؛ مثلاً گویند به اقتضای مزاج و طبع رحم، نطفه در آن انسان شود و طبیعت و مزاج خاک و آب و خورشید دانه را برویاند. و الهیان از فلاسفه گویند نمی توان این افعال محکم و مصالح معظم که در انسان و غیر آن به کار رفته به طبیعت نسبت داد. و حکیم سبزواری در منظومه گوید: و قوه تفعل شکلاً و خطط طبعاً لمديهم و لدی ذا شطط (۱۶) ۴۸۳. * و نیز دلیل است بر ردّ قول بعض متکلمان که پندارند وقتی چیزی موجود شد و خداوند آن را خلق کرد از خدای تعالی بی نیاز می شود و اگر خدا پس از خلقت آنها را به حال خود رها کند به همان حال می ماند؛ مثلاً انسان را پس از ولادت رها کند و آن را نمو ندهد و بزرگ نکند و غذا نرساند و ملک الموت نفرستد به همان حال کودکی زنده می ماند الی الابد. و حکمای الهی و محققان اهل کلام گویند چنان که ممکنات در اول خلقت محتاج به خدایند در بقا نیز محتاجند، مانند نور به چراغ، و معنی قیوم همین است. (۱۷) ۴۸۴. * سهو چنان که گفتیم، در اصل لغت حاضر نبودن معنی است در ذهن. پس خواب هم سهو است و نفی خواب دلیل نفی سهو باشد. و جهنم بن صفوان همان است که قضا و قدر الهی را نفی کرده. و تجویز سهو بر خدای تعالی ملازم با نفی قضا و قدر است. (۱۸) ۴۸۵. * تفویض سخنی جاهلانه است و از آن برخاسته که ممکنات را وجود فی نفسه و مستقل پنداشت. اما چنین نیست و هیچ چیز غیر واجب تعالی وجود مستقل ندارد؛ چنان که اگر خدای تعالی قطع فیض کند همه فانی شوند مانند دانه های زنجیر که در یکدیگر آویخته و دانه آخرین به سقف، اگر سقف آن دانه آخرین را نگاه ندارد این دانه ها نمی توانند یکدیگر را نگاهدارند. (۱۹) ۴۸۶. * یعنی به علم زاید بر ذات. و این سخن صحیح نیست؛ زیرا که خدای تعالی به ذات خود عالم است و علم عین ذات او است چون فاعل جاهل که نداند چه می کند مانند خورشید که نور می دهد بی اختیار در فعل ناقص است. و خدای تعالی هر چه کند به علم و اختیار می کند. ۲۰ ۴۸۷. * * * * * و مانند اطبا که گویند از علائم نبض و قاروره مرض می شناسیم و از تقدمه المعرفة آگاه می شویم که مریض می میرد یا شفا می یابد و مانند پیشگوییهای سیاسی و اخبار جوی از باران و ابر و هر چه از علائم ظنی دانسته شود. و اینان وقتی خطاکارند که دعوی یقین کنند و خود را از خدای بی نیاز دانند. ۲۱ ۴۸۸. * * * * * نفی کردن چیزی ندانسته صحیح نیست و گویا لوح و قلم را تفسیر به دو ملک کردند چنان که صدوق در اعتقادات گفته ۲۲ و عرش و کرسی را تأویل به علم خدای تعالی، ۲۳ چنان که در بعض روایات است. ۲۴

- ٢- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٢٠.
- ٣- .روض الجنان، ج ٣، ص ٤٠٣.
- ٤- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٢١.
- ٥- .روض الجنان، ج ٣، ص ٤٠٤.
- ٦- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٢٢.
- ٧- .روض الجنان، ج ٣، ص ٤٠٥.
- ٨- .روض الجنان، ج ٣، ص ٤٠٧.
- ٩- .منهج الصادقين، ج ١، ص ٨٩.
- ١٠- .منهج الصادقين، ج ١، ص ٩٤ ٩٣.
- ١١- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٢٤.
- ١٢- .روض الجنان، ج ٣، ص ٤٠٨.
- ١٣- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٢٥.
- ١٤- .روض الجنان، ج ٣، ص ٤١١٤١٣.
- ١٥- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٢٧. غرر الفرائد، غرر فى القوى النباتيه، ص ٨٨.
- ١٦- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٢٨.
- ١٧- .اعتقادات، ص ٢٢، باب ١٢.
- ١٨- .معانى الأخبار، ص ٢٩، باب معنى العرش و الكرسي، ح ١.
- ١٩- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٢٩.

۲۵۶. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنَ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

روض الجنان: «وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ»، بیان کردیم پیش از این که: «ایمان» تصدیق به دل، و «کفر» جحود به دل باشد. (۱) ۴۸۹. علامه شعرانی: ایمان همان تصدیق به قلب است، اقرار به زبان علامت او است و عمل اثر و نتیجه آن و هیچ یک جز ایمان نیست به اجماع شیعه و در حق یقین و بعض کتب دیگر چیز دیگر گفته اند، (۲) مقصودشان تفسیر الفاظ حدیث است نه تحقیق اقوال و بیان قول حق. و به هر حال، مخالفت مرحوم مجلسی و بعض محدثان دیگر را مضر به اجماع شیعه نتوان دانست. (۳) روض الجنان: «بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ»، به بند استوارتر. و «عُرْوَهُ» آنگلک باشد که گوی گریبان در او افتد. (۴) ۴۹۰. علامه شعرانی: آنگلک مصغر آنکل یا آنکله است و آن را در زمان ما مادگی گویند که گوی یعنی تکمه را در آن اندازند و خاقانی در وصف خاتم انبیا صلی الله علیه و آله گوید: در جیب کمال آن مقدس گوی آنکله است چرخ اطلس (۵) روض الجنان: و او مانده بود. (۶) ۴۹۱. علامه شعرانی: یعنی خسته و کوفته از راه. ۷

-
- ۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۴۱۵.
 - ۲- رک: حق یقین، ص ۵۵۵ ۵۷۳، فصل نوزدهم.
 - ۳- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۳۰.
 - ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۴۱۶.
 - ۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۳.
 - ۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۳۵.

۲۵۸. «...إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ...»

روض الجنان:.... حمزه خوانده: رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ بِإِذْنِ الْيَاءِ... (۱) ۴۹۲. علامه شعرانی: اتفاق همه مسلمانان است که قرآن را به سماع باید خواند نه هر چه جایز باشد در نحو و عربیت مانند یاء متکلم که در کلام عربی جایز است به فتح خواندن و به سکون هم مانند «رَبِّيَ الَّذِي» و «رَبِّيَ الَّذِي» و «لَا يِنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» و «لَا يِنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ»، اما در قرائت قرآن جایز نیست مگر به همان وجه که قراء خوانده اند. و ما در مقدمه تفسیر منهج الصادقین (صفحه ۸) گفته ایم که قراء در ۵۶۶ موضع «ياء» تکلم را ساکن خواندند بالاتفاق و در آن موارد فتح آن جایز نیست و در ۱۸ موضع به فتح خواندند بالاتفاق و در آنها سکون جایز نیست و در ۲۱۲ موضع بعضی به سکون خواندند و بعضی به فتح و برای ما متابعت هر یک جایز است. و بعضی فقهای عصر اخیر هر چه در عربی جایز باشد قرائت قرآن را به آن جایز می دانند چون معصوم نبوده از بی خبری گفتند قول آنان را مخالفت اجماع نتوان شمرد و اگر تتبع کتب علما کرده بودند چنین فتوا نمی دادند چنان که اگر فارسی زبان نحو نخوانده فاعل را منصوب بخواند نباید گفت اجماع نحویان بر رفع فاعل صحیح نیست. (۲) روض الجنان:.... «فَمَنْ غَلَبَ سَلَبٌ». (۳) ۴۹۳. علامه شعرانی: هر که پیروز شود جامه بر کند. (۴) روض الجنان: خدای تعالی وحی کرد به فریشته ای که بر سَراشک موکل است. (۵) ۴۹۴. علامه شعرانی: لغت «سراشک» را در جای دیگر نیافتیم غیر این تفسیر و ضبط آن معلوم نیست و نمی دانیم چگونه تلفظ می کردند. ۶

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۳۵.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۶.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۳۷.

۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۷.

۲۵۹. «أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعِيدَ مُوتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَ انظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَ لِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ»

روض الجنان: و علما خلاف کردند در آنکه آن گذرنده که بود؟ قتاده و ربیع و عکرمه و ناجیه بن کعب و ضحاک و سدی و سلیمان بن یزید و سالم الخواص گفتند: عزیر بن شرحیا بود و وهب بن متبه و عبد الله بن عبید بن عمر گفتند: إزمیاء بن جلقیا بود. (۱) ۴۹۵. علامه شعرانی: یعنی حکایت زنده شدن عزیر اتفاقی اهل تفسیر نیست و دانستن شخص او را در مقصود تأثیری نباشد و هر که بود حاکی از قدرت پروردگار و دلیل معاد است. (۲) روض الجنان:... چون هفتاد سال برآمد، خدای تعالی فرمود پادشاهی را از پادشاهان پارس تا بیامد و بیت المقدس را آبادان کرد... (۳) ۴۹۶. علامه شعرانی: یهودیان در فلسطین دولتی داشتند و بخت نصیر پادشاه بابل بود، بر آنها تاخت و بیت المقدس را خراب کرد و بنی اسرائیل را اسیر به بابل آورد و سالها گذشت تا پادشاه فارس به نام کوروش بر بابل مستولی شد و بنی اسرائیل را رخصت داد به ملک خود روند و معبد بسازند و ایرانیان این پادشاه را نمی شناختند بلکه نام او را هم نشنیده بودند از تاریخ مملکت خود و پادشاهان خود بی خبر بودند. اما یهودیان آن عهد نام این پادشاه را کوروش نوشتند. در عهد ما که کتب فرنگی در ایران آمده و کتیبه های قدیم را خوانده اند صحت نقل یهود و تاریخ این پادشاه و غلط بودن تاریخ ایرانیان عهد ساسانی معلوم گردید. پس از اسلام مورخان عرب به گمان آنکه هر قومی تاریخ خویش را بهتر می داند تاریخ عجم را از ایرانیان فراگرفتند غافل از آنکه بیگانگان تاریخ ایران را می دانند و خود ایرانیان نمی دانند، مگر ابوالفرج بن عبری در تاریخ مختصر الدول و ابن خلدون در تاریخ خود اسامی سلاطین هخامنشی را از منابع دیگر غیر ایرانی فراگرفته به طور صحیح آورده اند. به هر حال، این پادشاه پارس کوروش نام داشت و تکمیل بنای بیت المقدس به امر پادشاهی دیگر شد از فارس از احفاد وی به نام ارتحششتای که یونانیان ارتاگزرسیس گویند و بعضی گویند اردشیر دراز دست او است از سلسله کیان. و عزیر معاصر این پادشاه بود. (۴) روض الجنان:... در مدّت سی سال تا به از آنکه بود باز کردند. (۵) ۴۹۷. علامه شعرانی: بار دیگر ساختند. (۶) روض الجنان: فاما قول آنان که گفتند: عزیر بود، خبری است از موسی ابن جعفر علیهما السلام.. (۷) ۴۹۸. علامه شعرانی: در بعض روایات از امام محمد باقر علیه السلام نقل کردند. و الله العالم. و اگر این روایت صحیح باشد همین حکایت مشهور که عزیر از دنیا رفت و پس از صد سال زنده شد مقدم است بر قول آنان که ارمیا یا دیگری را گفتند. (۸) روض الجنان:... گفت: مرا خبر ده از آن دو برادر همشکم که به یک شب از مادر جدا شدند و به یک روز با پیش خدای شدند، و چون بمردند یکی را دو بیست سال بود و یکی را صد سال. (۹) ۴۹۹. علامه شعرانی: یهود و نصارا در این زمان گر چه عزیر را می شناسند و او را کاتب تورات و عالم شریعت و احیا کننده دین موسی علیه السلام می دانند بعد از اسارت بابل اما برادری برای وی نمی شناسند و این حکایت مردن و زنده شدن وی را انکار دارند و گویند در کتب ما چنین حکایت نیست. و از این روایت معلوم می شود آن راهب نصرانی که با امام محمد باقر یا امام موسی کاظم علیه السلام مکالمه می کرد بدان اقرار داشت، اما یهود و نصارا در عهد ما فراموش کرده اند. و امثال آن در میان آنها بلکه در بین مسلمین هم بسیار است، مانند حکایت سلامان و ابسال که ابو علی بن سینا در اشارات بدان تمثّل جسته و آن را می دانست و خواجه نصیر الدین طوسی و امام فخر رازی با کمال احاطه خود اسم آنها را نشنیده، از آن

خبر نداشتند تا پس از سالیان دراز حکیم طوسی حکایت آنها را یافت. (۱۰) روض الجنان: «بَلَّ لَيْثٌ مِائَةَ عَامٍ» و «بَلَّ» برای اضراب باشد از اوّل، اَعْنَى عدول از کلام اوّل و کلامی دیگر پس از آن آغاز کردن. «لَيْثٌ مِائَةَ عَامٍ»، صد سال است تا تو اینجایی... (۱۱). ۵۰۰. علامه شعرانی: اگر بگویی: چون مردگان زنده شوند آیا عالم برزخ را فراموش می کنند و عزیز یا پیغمبر دیگر هر که بود چون زنده شد ندانست چند سال گذشته است، گوئیم: برزخ عالم دیگر است و بعث عالم دیگر و زمانها مطابق یکدیگر نیست، چنان که اگر کسی خواب بوده و بیدار شود، مدتی در خواب بر وی گذشته است برای حوادثی که در خواب دیده و مدتی دیگر بر جسم او که چند ساعت خواب بوده و او پس از بیداری نمی داند چند ساعت خوابیده اما مدتی از تسلسل خوابهایی که دیده است در خاطرش مصور باشد. پس زمان در عالم رؤیا برای حوادث خوابها چیز دیگر است و زمان عالم بیداری چیز دیگر. (۱۲) روض الجنان: «لَمْ يَتَسَيَّنْهُ» أَي لَمْ يَتَغَيَّرْ. وَ طَلَحَهُ بِن مُصْرَفٍ فِي شَأْنٍ خَوَّانِدٍ: «لَمْ يَتَسَنَّهُ»، به ادغام «تا» در «سین»، و گفت: در مصحف أبيّ كعب چنین است، یعنی گشت سالها آن را بنگردانیده است. (۱۳) ۵۰۱. علامه شعرانی: یعنی «يَتَسَيَّنْهُ» مشتق از سَنَه به معنی سال است و «لَمْ يَتَسَنَّهُ» یعنی سالخورده نشده و تغییر نکرده است، با آنکه سالها بر آن گذشته است. (۱۴) روض الجنان:.... و بهری دگر گفتند نظم آیت چنین است: فَأَنْظُرُ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّ وَأَنْظُرُ إِلَى حِمَارِكَ وَأَنْظُرُ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنَشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ. و به این تعسف حاجت نیست، چه ضرورتی نیست از فساد معنی و عدم استقامت او تا حاجت باشد به این تقدیم و تأخیر. (۱۵) ۵۰۲. علامه شعرانی: ظاهر آیه با تفسیر اول مطابق تر است؛ چون اول فرمود: «وَأَنْظُرُ إِلَى حِمَارِكَ»؛ حمار خویش را بنگر، و این دلالت بر وجود حمار دارد. آن گاه فرمود: این آیتی است و نشانه قدرت. پس از آن فرمود نظر کن به استخوانها و نفرمود به استخوانهای حمار، و ظاهر آنکه استخوان دیگر بوده است. و مفسران نصارا و یهود آن را برخلاف ظاهر تاویل می کنند گویند رؤیای نبوت بود، یعنی آن پیغمبر که ارمیا نام داشت در عالم مکاشفه استخوانهای پوسیده را یافت که زنده شدند و تاویل آن حیات بنی اسرائیل است و آزادی آنها از اسارت بابل و برگشتن به موطن خود و آباد شدن بیت المقدس پس از صد سال. و چند بار گفته ایم سخنان مفسران یهود و نصارا و حکایات و قصص ایشان اعتبار ندارد. (۱۶) روض الجنان:.... ضحاک و دیگر مفسران* گفتند: چون خدای تعالی او را زنده کرد... (۱۷). ۵۰۳. علامه شعرانی: یعنی جماعتی از مفسران نه همه آنان؛ زیرا که بسیاری قصه مردن و زنده شدن را به عزیز نسبت ندادند چنان که گذشت و حکایت عزیز اتفاقی آنان نیست. (۱۸) روض الجنان: چون عزیز با ده آمد نهاد ده* و محلّت از آن بگشته بود بر وهم** و به در سرای خود آمد و در بزد. (۱۹) ۵۰۴. علامه شعرانی: * یعنی وضع ده. ۲۰ ۵۰۵. ** یعنی به حدس و تخمین و خیال؛ چون کوچه ها وضع دیگر داشت. ۲۱ روض الجنان:.... پسرش گفت: عزیز را خالی بود بر میان دو کتف چون ستاره درفشان، بیامد و او را گفت: میان کتف مرا بنمای. او جامه برداشت، آن خال پیدا شد و از آن خال آن حال پیدا شد فَرُبَّ خَالٍ يَدُلُّ عَلَى حَالٍ* او را میان کتف بود در زیر جامه، و این** را بر روی راست باشد ناپوشیده به جامه، عَلَى حَدِّهِ الْأَيْمَنِ خَالٌ...، «كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ» ۲۲. ۲۳۵۰۶. علامه شعرانی: * چه بسا خال که علامت است و دلالت بر حالی دارد. ۲۴ ۵۰۷. ** یعنی حضرت حجت علیه السلام را. ۲۵

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۸.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۳۸.

- ٣- روض الجنان، ج ٤، ص ١٣.
- ٤- روض الجنان، ج ٢، ص ٣٤١.
- ٥- روض الجنان، ج ٤، ص ١٣.
- ٦- روض الجنان، ج ٤، ص ١٤.
- ٧- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦.
- ٨- روض الجنان، ج ٢، ص ٣٤٣.
- ٩- روض الجنان، ج ٤، ص ١٩.
- ١٠- روض الجنان، ج ٢، ص ٣٤٤.
- ١١- روض الجنان، ج ٢، ص ٣٤٥.
- ١٢- روض الجنان، ج ٤، ص ٢١.
- ١٣- روض الجنان، ج ٢، ص ٣٤٦.
- ١٤- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٣.
- ١٥- روض الجنان، ج ٢، ص ٣٤٨.
- ١٦- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٤.
- ١٧- نور (٢٤): ٣٥.
- ١٨- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٥.
- ١٩- روض الجنان، ج ٢، ص ٣٤٩.

ص: ۲۳۹

..

۲۶۰. «وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيْمُ رَبِّ اُرْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتِي قَالَ اَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَ لٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي...»

روض الجنان:.... خدای تعالی او را بر سبیل تقریر گفت: «أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ»؛ ایمان نداری به احیای موتی؟ با آنکه دانست که او ایمان دارد، و لکن برا تقریر گفت تا او بگوید «بلی»، گفت: بلی ایمان دارم، و لکن تا دلم ساکن شود، یعنی آنچه به دلیل می دانم بر وجهی که شک و شبهه را در او محال است به معاینه بینم و به ضرورت بدانم تا علمم چنان شود که شبهه را در او مجال نباشد. (۱) ۵۰۸. علامه شعرانی: نظیر این سخن در قصص انبیای دیگر نیز هست. حضرت زکریا از خدای تعالی فرزند خواست و خداوند به او وعده فرزند داد. آن گاه آیتی خواست از خداوند و خداوند بسته شدن سخن را بر وی آیت او قرار داد که «آيَتِكَ اَلَّا تَكَلَّمُ النَّاسُ» (۲). اگر از اول ایمان به قدرت خدا نداشت دعا نمی کرد و با آنکه ایمان داشت باز آیت طلبید؟ و حضرت ابراهیم همچین ایمان به قیامت داشت و آیت خواست. البته پیغمبران در صحت وحی خود شک ندارند و احتمال آن نمی دهند که صدایی که شنیده اند از غیر خدا باشد یا آنکه مشاهده کرده اند به اراده غیر خدا به آنها نموده شده و موافق واقع نباشد. حال آنها را به خویشتن قیاس نباید کرد، اما دور نیست که تأکید و تأیید خواهند برای تبلیغ به دیگران و رسوخ و عزم ثابت در دعوت. واللّٰه العالم. (۳) روض الجنان:... تو ملک الموتی؟ گفت: آری. گفت: برای چه آمده ای؟ گفت: آمده ام تا تو را بشارت دهم به خُلّت که خدای تعالی تو را به دوست خود خواهد گرفتن... (۴) . ۵۰۹. علامه شعرانی: ملک الموت فرشته ای است که موجودات را به کمال خود می رساند. (۵) روض الجنان:... و اما تأویل آیت آن است که: حَنَّ الْخَلِيْلَ اِلَى صُنْعِ خَلِيْلِهِ وَلَمْ يَتَّهَمْهُ، خلیل را حنین و تاسه خواست. (۶) ۵۱۰. علامه شعرانی: تاسه به معنی شوق و رغبت است. سنایی گوید: یار هم کاسه هست بسیاریلیک هم تاسه کم بود یار یروض الجنان:.... عطاء خراسانی گفت: خدای تعالی وحی کرد به او که چهار مرغ بگیر: بَطّی سبز و کلاغی سیاه و کبوتری سپید و خروسی سرخ. (۷) * ۵۱۱. علامه شعرانی: * عطا بن یسار غیر عطاء خراسانی و عطاء بن ابی رباح مکی است. (۸) ۵۱۲. * در تورات سه حیوان پستاندار گوساله و بره و بزغاله و دو مرغ است و این دلیل بود که قرآن از تورات مأخوذ نیست و این که حضرت رسالت تورات نخوانده بود چنان که نصارا پندارند. و اگر چنین بود این حکایات را مطابق تورات می فرمود و علت نداشت پنج را به چهار و حیوان دیگر را به مرغ تبدیل کند. و باید دانست یهود و نصارا این رؤیا را به مکاشفه انبیا تأویل می کنند، نظیر آنکه پیغمبر ما صلی الله علیه و آله بهشت و دوزخ را در عرض دیوار مشاهده فرمود و حوض کوثر را در مسجد و جنازه میتی در قبر دید که با حور العین معانقه می کند. و یهود گویند تأویل این مکاشفه برای ابراهیم علیه السلام زیادت نسل و احیای دولت اولاد او است از مصر تا فرات. و به تفسیر و حکایات آنها اعتبار نیست، تورات اغلاط بسیار دارد و ما در محلّ خود گفته ایم. و یهود گمان دارند خلقت جهان برای آن است که آنها در زمین فلسطین ساکن باشند و همه مکاشفات و اخبار انبیا را به رجوع دولت خود تأویل می کنند. (۹) روض الجنان: ... جمله خصال ناپسندیده این مرغان در تو است، پس از وجهی هر چهار مرغی، و از روی دیگر که به کار ایشان باز نیابی و به جای ایشان بنشایی و به رنج ایشان بنپایی،* هیچ مرغی نه ای تو، بوالعجب مرغی که زینت طاووست نیست، و لکن رعونت او داری...* (۱۰) ۵۱۳. علامه شعرانی: * پای و تحمل نداری. (۱۱) ۵۱۴. * کبر و خودپسندی. (۱۲) روض الجنان: ایشان را با خود چفسان. ۱۳ ۵۱۵. علامه شعرانی: نزدیک کن و ما امروز گویم بچسبان. ۱۴

- ۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۷.
- ۲- آل عمران (۳): ۴۱.
- ۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۵۰.
- ۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۹۳۰.
- ۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۵۱.
- ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۰.
- ۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۰؛ در چاپ مشهد «خروھی صُرخ» ضبط شده است.
- ۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۵۲.
- ۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۱.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۵۳.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۴.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۵۴.

ص: ٢٤١

..

۲۶۱. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ...»

روض الجنان... گفت: برای آنکه از رسول علیه السلام شنیده ام که: الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، گفت: دست زبرین بهتر از دست زیرین باشد، یعنی دست دهنده به از دست گیرنده باشد. (۱) ۵۱۶. علامه شعرانی: به قرینه عقلی تخصیص نص جایز است. پیغمبر فرمود دست بالا- بهتر است یعنی آن دهنده که پس نستاند و اگر پس بگیرد دست بالا نیست. (۲) روض الجنان: كِكَجْ. (۳) ۵۱۷. علامه شعرانی: ککج و ککژ و ککش، تره تیزک است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۴.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۶۱.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۷.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۶۲.

۲۶۲. «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبَعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى...»

روض الجنان: به منت منکد مکن. (۱) ۵۱۸. علامه شعرانی: منکد معیوب و غیر رائج است. (۲)

۲۶۴. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى...»

روض الجنان: و مراد از آیت آن است که: صدقه چنان دهی که خالی باشد از منت و عاری باشد از اذیت؛ چه اگر نه چنین باشد خود موقعی ندارد و به موقع قبول نیفتد، و لکن از روی ظاهر به آن ماند که واقع شد و آنکه باطل شود، برای آنکه اگر نه چنین باشد احباط بود، و احباط باطل است به نزدیک ما. (۳) ۵۱۹. علامه شعرانی: نزدیک ما یعنی در مذهب شیعه احباط باطل است و کسی آن را تجویز نکرده است مگر مرحوم مجلسی (علیه الرحمه) در بعضی کتب خود و سید نعمت الله جزایری متابعت او کرده است و قول آنان در مقابل اجماع علما قابل اعتبار نیست. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۹.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۶۳.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۵۳.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۶۶.

۲۶۵. «... كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ...»

روض الجنان:.... «فَاتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ» نافع و ابن كثير و ابو عمرو: «أَكُلَهَا» خوانند به تخفيف، و باقى به تثقيل. (۱) ۵۲۰. علامه شعرانى: يعنى به ضم كاف. (۲) روض الجنان:.... مُفْضَلٌ كَافٌ: «أَكُلُ» بسيارى چيزى بود كه نافع بود آن را كه در او بود، يُقَالُ: ثَوَّبْتُ كَثِيرَ الْأَكْلِ، أَيْ كَثِيرَ الْعَزْلِ. (۳) ۵۲۱. علامه شعرانى: بسيارى نخ كه در جامه باشد سبب استحكام جامه است و گویند خوراك آن بسيار است و اگر چرم را به مازوى بسيار بپروړانند هم گویند خوراك بسيار داده اند. (۴) روض الجنان: چنان كه اين بستان آرد. (۵) ۵۲۲. علامه شعرانى: يعنى ثمره و ميوه آورد. (۶)

۲۶۷. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ...»

روض الجنان:.... قَيْسُ بْنُ أَبِي عَزْزَةَ الْغِفَارِيُّ كَافٌ: ما را در عهد رسول عليه السلام در مدينه سمسار خواندندى. رسول عليه السلام آمد و ما را نامى نهاد از آن بهتر، گفت: يا معشر التجار؛ اى جماعت بازرگانان! هذا البئع يحضره اللغو والكذب واليمين فشؤبوه بالصدقه؛ اين بيع را لغو و دروغ و سوگند در وى شود، آن را با صدقه به يك جا برآمىزى. (۷) ۵۲۳. علامه شعرانى: در اسد الغابه از داود طيالسى عبارت پيغمبر صلى الله عليه و آله را چنين آورده است: «يا معشر التجار انه يخالط بيعكم هذا الحلف فشؤبوه بالصدقه». (۸) غرض من از نقل آن بود كه تا اين حد نقل به معنى را با تغيير عبارت جايز مى دانستند و كسى از مسلمين اين گونه تغيير را منكر نشمرده است تا مرد نامجرب و غير مطلع نپندارد حفظ الفاظ روايت و ضبط آن مانند قرآن واجب است و مى توان به هر كلمه و حرف و تقديم و تأخير و فتح و ضم آن استشهاد كرد. در قرآن به تمام حروف و خصوصيات عمل او احتجاج بايد كرد و در روايات صحيح به حاصل مضمون. (۹) روض الجنان: امير المؤمنين على عليه السلام گفت، و حسن و مجاهد و ضحاک كه: جماعتى بودند كه چون زكات يا صدقه خواستندى دادن بگزيدندى، آنچه خيار بودى خود را باز گرفتندى، و آنچه رذال بودى صدقه را بنهادندى از هر جنسى... (۱۰) ۵۲۴. علامه شعرانى: يعنى براى خود نگاه مى داشتند. و رذال جنس بد و سست است. (۱۱) روض الجنان:.... و بر اين قول «اغماض»، كنايت باشد از شرم، و بر قولهاى ميانين عبارت باشد از نقصان، و معنى آنكه خداى تعالى گفت: آنچه خود را نمى پسندى چرا مرا مى پسندى. ۱۲ ۵۲۵. علامه شعرانى: ميانين ترجمه اوسط است و قول اوسط قول بهتر و برگزيده تر است و بيشتر اقوال ديگر را توان بر آن منطبق ساخت. ۱۳

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۵۹.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۶۹.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۶۰.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۷۰.

- ٥- روض الجنان، ج ٤، ص ٦٣.
- ٦- اسد الغابه، ج ٤، ص ٢٢٣.
- ٧- روض الجنان، ج ٢، ص ٣٧٢.
- ٨- روض الجنان، ج ٤، ص ٦٦.
- ٩- روض الجنان، ج ٢، ص ٣٧٤.
- ١٠- روض الجنان، ج ٤، ص ٦٨.
- ١١- روض الجنان، ج ٢، ص ٣٧٥.

۲۶۹. «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا...»

روض الجنان... ابن زید گفت: مراد [از حکمت] عقل است. (۱) ۵۲۶. علامه شعرانی: حکمت همان است که به لقمان داد و «القرآن یفسر بعضه بعضاً». (۲) و همیشه حکمت قرینه کتاب است، مانند «آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحُكْمَ». (۳) کتاب آن است که به وحی دریابند و حکمت آنکه به عقل. و در خبر آمده است که لقمان را مخیر کردند میان نبوت و حکمت، او حکمت برگزید. پس حکمت علم منقول نیست بلکه چیزی است که انسان به عقل دریابد و شریعت سهل است آن را برای همه مردم فرستادند به زبان عامه، اما حکمت برای گروهی اندک «و يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ» (۴) مانند «تُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ تَشَاءُ» (۵) و آن را که دادند خیر بسیار دادند. و آنها که گفتند مراد از حکمت علم شرع است البته مقصود علمی است که با تدبیر و عقل و استدلال منطقی محکم باشد نه حفظ الفاظ و مفاهیم ظاهر آن؛ چون این اندازه علم آموختن فریضه است بر همه مردم چنان که فرمود: «طلب العلم فریضه علی کل مسلم» (۶) و غیر آن است که فرمود: «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ». و عقل راهی است برای شناختن حق و محصول آن حکمت است و شرع هم راهی است و محصول آن معلوم و هر دو به یک چیز منتهی می شود؛ آنکه از متابعت عقل گمراه شود از نقص مجاهدت خود او است مانند آنکه در متابعت شرع گمراه گردد نه عیب عقل است و نه عیب شرع. (۷)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۷۳.

۲- بحار الانوار، ج ۵۴، ص ۲۱۸.

۳- انعام (۶): ۸۹.

۴- بقره (۲): ۲۶۹.

۵- آل عمران (۳): ۲۶.

۶- کافی، ج ۱، ص ۳۰، ح ۱، باب فرض العلم و وجوب طلبه.

۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۳۷۸.

۲۷۰. «وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ...»

روض الجنان: و «نذر» بر وجوه باشد... و نذر دیگر نذر معصیت بود، و آن چنان باشد که نذر کند با خدا که واجبی نکند یا قبیحی بکند یا نذر کند که هر گاه که او را معصیتی میسر شود کاری کند از خیر، این جمله نذر معصیت باشد، وفا کردن به او واجب نباشد. (۱) ۵۲۷. علامه شعرانی: و اصل این نذر حرام است. (۲) روض الجنان:... و به کفارت یا برده ای آزاد کند یا شصت مسکین را طعام دهد، یا دو ماه پیوسته روزه دارد بر سبیل تخیر، این کفارت نقض نذر باشد. (۳) ۵۲۸. علامه شعرانی: و بعضی کفاره یمین گفته اند. (۴) روض الجنان: بر آنکه بند نذر بر آن زند که ترسد که مبادا که تقصیر افتد در آن. (۵) ۵۲۹. علامه شعرانی: بند نذر زدن یعنی نذر بستن. (۶) روض الجنان: عمر عبدالعزیز روایت کند که یک روز عمر خطاب پیری را دید از اهل ذمت که بر در سرایی سؤال می کرد. عمر گفت: انصاف نیست که ما از تو جزیت می ستدیم تا جوان بدی، چون پیر شدی صدقه به تو ندهیم، آنکه اجرایی پدید کرد از بیت المال... ۷. ۵۳۰. علامه شعرانی: یعنی مصرفی معین کرد در دیوان برای صدقه اهل ذمه. ۸ روض الجنان: مستبصر ظاهر ستر. ۹. ۵۳۱. علامه شعرانی: یعنی ظاهر الصلاح که در ظاهر مستور و عقیفند. ۱۰.

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۷۶.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۸۰.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۷۶؛ عبارت داخل قلاب در پاورقی چاپ مشهد آمده است.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۸۲.

۵- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۸۳.

۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۸۳.

۲۷۳. «الْفُقَرَاءُ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ»

روض الجنان: سعید جبیر گفت: اینان آنان بودند که با رسول به جهاد رفتند مجروح و مبتلا و زمن شدند، نتوانستند جایی برفتن. و کسانی این قول اختیار کرد برای آنکه محصر ممنوع بیماری و زمانت باشد، و محصور ممنوع دشمن باشد. (۱) ۵۳۲. علامه شعرانی: صحیح آن است که لفظ قرآن را به عموم باقی گذاریم و همه اینها را مشمول دانیم؛ چون تخصیص بی علت جایز نیست. و هر کس در راه خدا از کسب و اماند چنان که در طلب علم کوشد مشمول آیه است. (۲) روض الجنان: نه از آن بشکوهید. (۳) ۵۳۳. علامه شعرانی: یعنی نترسید و بیم نداشت. (۴) روض الجنان: قاضی ابوالحسن علی بن عبدالعزیز الجرجانی. (۵) ۵۳۴. علامه شعرانی: قاضی ری بود در عهد صاحب بن عباد و صاحب را به او عنایت تام بود و در یتیمه الدهر گوید: ادب جاحظ را با خط ابن مقله جمع داشت و شیخ عبدالقاهر جرجانی به شاگردی او افتخار می کرد. وی در ۳۶۷ یا ۳۹۲ در گذشت. ابن خلکان به این قصیده او اشارت کرده گوید: از غایت شهرت حاجت به نقل آن نیست. و اگر گویی قاضی جرجانی شافعی بود و سلاطین آل بویه و صاحب بن عباد شیعی و شیخ صدوق و دیگر علمای شیعه در آن عهد در ری بسیار بودند چگونه منصب قضا به فقیه شافعی دادند؟ در جواب گوییم: دربار آل بویه به غایت ترقی در علم رسیده بودند چنان که نظیر آن نه پیش از آن و نه پس از آن کسی ندیده، حتی در یونان و روم نیز اجتماع انواع دانش و فنون ادب و علم مانند دولت آل بویه نبوده است از فلاسفه و اطبا و منجمین و شعرا و مورخان و ادبا و غیر آنان، و به قاعده در تدبیر ملک و سیاست کشور نیز به غایت ترقی رسیده بودند و قاعده سیاست و مملکت داری آن است که حکام و قضات در مرام و مذهب و عادات موافق عامه باشند و از آنها برگزینند و شیعیان در تعصب و جمود مانند اهل سنت نبودند و نفرت رعایا را از حکومت خود دوست نداشتند، قاضی را موافق عامه برگزیدند و ترویج مذهب شیعه به وجه دیگر می کردند. (۶) روض الجنان: زور. (۷) ۵۳۵. علامه شعرانی: زور به معنی زبر است یعنی بالا. (۸) روض الجنان: و رسول علیه السلام گفت: لَا تَزَالُ الْمَسْأَلَةُ بِالْعَبْدِ حَتَّى يَلْقَى اللَّهَ وَمَا فِي وَجْهِهِ مُضْغَةٌ لَحْمٍ. (۹) ۵۳۶. علامه شعرانی: [مُضْغَةٌ رَا] بیشتر «مزعه» به زای معجمه و عین مهمله روایت کنند. (۱۰) روض الجنان: ... اصحاب صُفِّه را حاجتی ماس پیدا شد. (۱۱) ۵۳۷. علامه شعرانی: کشنده و وادارنده به سؤل. ۱۲

- ۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۸۶.
- ۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۸۵.
- ۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۸۷.
- ۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۸۶.
- ۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۸۸.
- ۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۸۶۳۸۷.
- ۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۹۳.
- ۸- روح الجنان، ج ۲، ص ۳۹۰.

- ٩- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٩٠. رك: مسند احمد، ج ٢، ص ٨٨؛ النهايه فى غريب الحديث، ج ٤، ص ٣٢٥، «مزع».
- ١٠- .روض الجنان، ج ٤، ص ٩٥.
- ١١- .روح الجنان، ج ٢، ص ٣٩٣.

ص: ٢٤٩

..

۲۷۵. «الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ...»

روض الجنان: و ربا نباشد الا در مکیلات و موزونات به نزدیک ما. (۱) ۵۳۸. علامه شعرانی: ربا به معنی افزونی و زیادتی است و چون به اجماع مسلمانان جایز است چیزی را بفروشند به بهای بیشتر یا کمتر از قیمت المثل آن، پس هر زیادتی حرام نیست مطلقاً، و در آنکه حرام است خلاف کردند چنان که مؤلف نقل فرمود. و باید دانست دو چیز را وقتی توان به یکدیگر قیاس کرد و گفت این بیش از آن است که فی الجمله مشترک باشند اگر یک جنس باشند و به یک قیمت، واضح است؛ چنان که گویند پنج من گندم بیش از چهار من است از آن اما با اختلاف جنس مانند گندم و خرما یا با اتحاد جنس و اختلاف قیمت مانند صنفی برنج با صنف دیگر واضح نیست. (۲) روض الجنان: سر به سر و دست به دست. (۳) ۵۳۹. علامه شعرانی: سر به سر یعنی مساوی و دست به دست یعنی نقد. (۴) روض الجنان: و انواع خرما به مثابت یک جنس باشد، تفاضل در او روا نبود. و حکم انواع مویز هم این است هم از یک جنس باشد در این باب، و آنچه معدود باشد زیادت در او نشود بیع او متفاضل روا بود، و لکن به شرط آنکه نقد باشد* و فروع این و شعبش در کتب فقه مشروح باشد و این قدر کفایت است اینجا* (۵) ۵۴۰. علامه شعرانی: * خلاصه سخن مؤلف آنکه نسیه ربا است مگر آنکه از یک جانب طلا و نقره باشد و طرف دیگر کالایی غیر نقدین. پس طلا و نقره را نسیه به یکدیگر مبادله کردن ربا است و هم سایر اجناس را، چه مکیل و موزون باشد و چه معدود، حتی با اختلاف جنس، مثلاً مبادله گندم به خرما چون نقد باشد اگر چه به وزن مختلف باشند صحیح است و به نسیه صحیح نیست و مبادله گندم به گندم باید نقد باشد بی زیاده و نقصان. و شاید علت آنکه نسیه را ربا گفتند آن است که چون دو جنس را دو کس با هم نقد مبادله کنند مقدار مالیت جنس و احتیاج خود را می سنجند و مبادله به سود هر دو طرف واقع می شود و زیادتی نیست. اما آنکه اجل دارد و بعد از مدتی باید ادا شود مقدار مالیت جنس و احتیاج دهنده و گیرنده به آن در زمان مؤخر غالباً معلوم نیست و اگر یک طرف طلا و نقره باشد و طرف دیگر جنس دیگر، مقدار مالیت طلا و نقره نوعاً ثابت و معلوم است و سنجش مال دیگر نسبت به آن معلوم. (۶) ۵۴۱. * مذهب مؤلف در فروع ربا موافق بیشتر بزرگان طائفه شیعه (آیدهم الله) است، اما بسیاری از متأخرین در بعض مسائل آن مخالفند، از جمله نسیه در مبادله دو جنس را ربا نمی دانند مگر در زر و سیم. و چون روایات در منع بسیار است احتیاط شدید باید کرد و از نسیه احتراز باید جست مگر آنکه یک طرف معامله طلا یا نقره باشد. (۷) روض الجنان: ... ابو سعید خُدَری روایت کند در حدیث معراج که رسول علیه السلام گفت: شب معراج که مرا به آسمان بردند جماعتی را دیدم شکمهایشان بر آماهیده، هر شکمی چند* خانه بزرگ بر رهگذر آل فرعون افتاده و... چون به ایشان رسیدندی، ایشان خواستندی که از راه ایشان برخیزند چندان که جهد کردندی نتوانستندی، و هر که که برخاستندی با جای افتادندی... من گفتم: یا جبریل! این افتادگان کینند؟ گفت: اینان آنانند که در دنیا ربا خوردندی. (۸) * ۵۴۲. علامه شعرانی: * به اندازه. (۹) ۵۴۳. * اینها در عالم برزخ بودند و از آن بیرون شکم درون آن آشکارا بود جهت آنکه اجسام برزخی چنین است و از نبودن احشاء حیات از آنها زایل نمی شود؛ چون روح و حیات در عالم برزخ تابع سلامت بدن نیست مانند دنیا بلکه روح به خود باقی است و قوام بدن بدو است. (۱۰) روض الجنان: ... حق تعالی رد کرد برایشان و گفت: این تحلیل و تحریم به مصالح تعلق دارد، و شما مصالح و عواقب امور نشناسید، خدای تعالی بیع حلال کرده است و ربا حرام، برای آنکه در این مصلحت است و در آن مفسده از وجهی که شما ندانید. (۱۱) ۵۴۴. علامه شعرانی: اگر گویی: اکثر

مردم مسلمان اکثر مصالح احکام را نمی دانند پس باید در آخرت مانند رباخواران دیو زده محشور شوند، گوئیم: گرچه مسلمانان مصالح احکام را نمی دانند اما انکار آن نکنند و جهل آنها جهل بسیط است برخلاف این رباخواران که انکار مصلحت می کنند و آنکه عذاب آنها است جهل مرکب است. (۱۲) *روض الجنان*:... پس بیع هم رباست، چون این رواست آن نیز روا بود. خدای تعالی برایشان رد کرد که این نه کاری است که مقایس را در او راه بود، بیع برای آن حلال است که من حلال کردم، و ربا برای آن حرام است که من حرام کردم. (۱۳) ۵۴۵. علامه شعرانی: نه به انکار حسن و قبح عقلی، بلکه چون من عالم ترم به مصالح و مفاسد اعمال. و زنادقه و ملاحظه عهد ما نظیر همین سخن کفار و مشرکین درباره ربا می گویند و بر اسلام طعن می زنند که ربا از حواجی زندگی امروز است مانند بیع و معاملات دیگر و بی بانک و معاملات بانکی داد و ستد بازرگانی محال است. و گویند در صدر اسلام در عربستان ممکن بود بی ربا تجارت کردن و در این عهد ممکن نیست و ملاحظه در این سخنان متابعت نصارا می کنند به تقلید و سید احمد خان هندی در تفسیر خود انکار حرمت ربا کرده است. (۱۴) و ما گوئیم همه معاملات بانکی موجب ربا نیست و آنها موجب ربا است چنان ضرورت بدان نیست که از ترک آن تجارت باطل شود. ۱۵ *روض الجنان*: گذشته با روی او نیاورد. ۱۶ ۵۴۶. علامه شعرانی: یعنی گذشته را به یاد او نیاورد. ۱۷ *روض الجنان*: عبدالله عباس گفت: معنی «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا»، آن است که از سبب ربا، خدای تعالی از زکات و صدقه و قربات و بَرّ و صله رحم که او کند نپذیرد... ۱۸ ۵۴۷. علامه شعرانی: دو عیب از عیوب ربا به هیچ عمل صالح جبران نپذیرد: یکی آنکه گیرنده وام آن را در مصرفی به کار می اندازد مانند تجارت و صنعت که احتمال ضرر و نفع هر دو در آن هست اما برای دهنده وام احتمال ضرر نیست. دوم آنکه گیرنده وام عمل خود را با سرمایه ضمیمه می کند، برخلاف دهنده وام. زارع تحصیل ماده غذا و لباس می کند و صنعت گر آن را به صورت مفید و نافع در می آورد و تاجر در دست رس مردم می گذارد اما رباخوار بیکار است. ۱۹

- ۱- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۱۰۰.
- ۲- *روض الجنان*، ج ۲، ص ۳۹۵.
- ۳- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۱۰۱.
- ۴- *روض الجنان*، ج ۲، ص ۳۹۶.
- ۵- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۱۰۲.
- ۶- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۱۰۳.
- ۷- *روض الجنان*، ج ۲، ص ۳۹۷.
- ۸- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۱۰۴.
- ۹- *روض الجنان*، ج ۲، ص ۳۹۸.
- ۱۰- رک: *تفسیر القرآن و هو الهدی والفرقان*، بخش دوم، ص ۳۲۶ ۳۳۶.
- ۱۱- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۱۰۵.
- ۱۲- *روض الجنان*، ج ۲، ص ۳۹۹.

١٣- روض الجنان، ج ٤، ص ١٠٦.

١٤- روض الجنان، ج ٢، ص ٤٠٠.

۲۸۱. «وَأَتَّقُوا يَوْمًا تُزْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

روض الجنان... ابوصالح روایت کند از عبدالله عباس که گفت: چون آیت فرود آمد، جبریل علیه السلام گفت، خدای تعالی می فرماید که: این آیت بر سر دویست و هشتاد آیت از سوره البقره بنه... (۱) ۵۴۸. علامه شعرانی: تأیید آن می کند که سوره های قرآن را خود پیغمبر صلی الله علیه و آله به دستور جبرئیل مرتب کرد. و بقره همین اندازه آیه داشت که هست و این معنی در احادیث متواتر است که پیغمبر صلی الله علیه و آله نام سوره های قرآن را می برد و اسامه را بر لشکری امیر ساخت، چون سوره بقره از حفظ داشت و در قرآن کریم است «فَاتُّوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ» (۲) یا «فَاتُّوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ» (۳). و اینکه بعضی اهل حدیث گویند قرآن آیات متفرقه بود بعد از رحلت آن حضرت جمع کردند صحیح نیست شاید سوره ها را در مصحف جمع کردند نه آیات را در سوره. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۱۹.

۲- بقره (۲): ۲۳.

۳- هود (۱۱): ۱۳.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۰۶.

۲۸۲. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايْتُمْ بِعَدْوَيْكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاصْبِرُوا وَاصْبِرُوا وَاصْبِرُوا... فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ لِهُ بِالْعَدْلِ...»

روض الجنان: «فَاكْتُبُوا»؛ بنویسی آن را که داده باشی اگر قرض باشد و اگر بیع سَلَم برای آنکه تا در او شکی و شبهتی و خلافتی و جحودی نرود. خلاف کردند در این امر که بر وجوب است یا ندب. مذهب اهل ظاهر آن است که: بر وجوب است. (۱) ۵۴۹. علامه شعرانی: اهل ظاهر کسانی هستند در شیعه و اهل سنت که به ظاهر لفظ اعتماد می کنند و به قرائن عقلی و سیره و اجماع و هر چیز غیر محسوس که ادراک آن محتاج به تدبر و فکر و عقل است اعتماد ندارند. و به عبارت دیگر عقلشان ضعیف است و به عقل خود اعتماد ندارند اما به الفاظ قرآن و حدیث که به قوه باصره و سامعه ادراک می شود اعتماد دارند. و نوشتن دین در اینجا به قرینه عقلی مستحب است و به ظاهر لفظ واجب. (۲) روض الجنان: راستان. (۳) ۵۵۰. علامه شعرانی: صحیح و درست. (۴) روض الجنان: «أَوْ ضَعِيفًا»؛ یا پیری خرف. سیدی و ابن زید گفتند: عاجزی کم عقل. (۵) ۵۵۱. علامه شعرانی: حق آن است که سفیه ناتوان است در عقل و ضعیف ناتوان در عمل «و لا يستطيع» آنکه به علت خارجی غیر ضعف ذاتی نتواند املا کند. (۶) روض الجنان: و ابوتور و عثمان البتی و شریح و انس بن مالک و ابن سیرین با ما موافقند در این، و تمسک فقها باضافه فی قوله: «مِنْ رِجَالِكُمْ» در آنچه آزادی شرط است معتمد نیست... (۷) ۵۵۲. علامه شعرانی: یعنی چون رجال را اضافه به ضمیر «کم» کرد و فرمود مردان شما دلالت بر آن دارد که باید آزاد باشند و گر نه مردان ما نیستند. و مؤلف جواب می دهد که بندگان هم از مردان مایند چون در اضافه ادنی مناسبت کافی است. (۸) روض الجنان:... آنکه پیش شریح رفتند. امیر المؤمنین علیه السلام بر او دعوی کرد، شریح گوا خواست. امیر المؤمنین حسن علی را بیاورد تا گواهی داد. شریح گفت: به یک گواه حکم نکنم. او قنبر را بیاورد تا گواهی داد، گفت: به گواهی بنده حکم نکنم. امیر المؤمنین علیه السلام گفت: قَبَحَكَ اللَّهُ، در این حکم سه بار جور کری: اول آنکه از امام گواه خواستی، دگر آنکه گفتی: به گواهی حسن تنها حکم نکنم، دگر گفتی: به گواهی بنده حکم نکنم ندانی که گواهی بنده برای خواجه مقبول باشد بر او مقبول نباشد! ندانی که رسول علیه السلام به گواهی من تنها حکم کرد آن روز* که بر خالد ولید گواهی دادم، و گفت: گواهی مردی قرشی به گواهی هفت مرد باشد* که نه از قریش بود، و گواهی تو ای علی به گواهی هفت قرشی است... (۹) ۵۵۳. علامه شعرانی: *تحقق عدالت در کسی نزد شیعه دشوارتر است از آنکه دیگران گویند. ما چنان عدالتی در شاهد معتبر دانیم که اگر خویش و برادر و فرزند و پدر هم باشد مطمئن باشیم شاهد مراعات نسب نخواهد کرد، اگر دشمن وی بود چنان متصلب است که به نفع او هم شهادت خواهد داد. و بعضی که شهادت خویش را برای خویش و شهادت بیگانه را به ضرر دشمن او قبول نمی کنند برای آن است که در عدالت مسامحه کرده و آن سختی و صلابت که ما در عدالت معتبر می شماریم آنها معتبر نشمرده اند. ما گوییم باید شاهد در عدالت چنان باشد که اگر به نفع برادر و به ضرر دشمن خود هم شهادت دهد مطمئن باشیم راست می گوید. (۱۰) ۵۵۴. *ظاهراً در عبارت سقطی است به این مضمون: دیگر ردّ شهادت قریشی کردی با اینکه رسول صلی الله علیه و آله به گواهی یک قریشی حکم کرد. و پیش از این گفتیم هیچ یک از فقها ندیدیم بدین روایت اعتماد و بدان عمل کرده باشد و شهادت قریش نزد فقها مانند شهادت دیگران است. (۱۱) روض الجنان:... «ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ» «ذا» اشارت است و «کاف» خطاب، یعنی آن، ای جماعت مخاطبان به دادتر بود و به عدل تر... ۱۲ ۵۵۵. علامه شعرانی:

با این همه تأکید در نوشتن نوشته را حجت نکردند تا شاهد بدان منضم نشود، لذا پس از کتابت فرمود شاهد گیرید. و فایده نوشته یادآوری شهود است که چون خط بیند دین را به یاد آرند نه مانند عهد ما که نوشته تنها را که به امضای مدیون مسمی باشد حجت گیرند. و نظیر این دستور اذان است با آن همه تأکید آن را حجت نکردند بلکه برای یادآوری و تنبیه برای تجسس و تفحص وقت بدان امر کردند. ۱۳

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲۵.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲۶؛ در چاپ مشهد «داستان» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲۷.

۵- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۱۱.

۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲۸.

۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۱۲.

۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۳۲.

۹- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۱۴.

۱۰- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۳۶.

۱۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۱۷.

۲۸۳. «وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ...»

روض الجنان: «فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ» ... وَهُوَ جَمْعُ رَهْنٍ كَنَعْلٍ وَنِعَالٍ، وَبَعْلٍ وَبِعَالٍ، ... وَرُهْنٌ جَمْعُ الرِّهَانِ وَهُوَ جَمْعُ الْجَمْعِ قَالَهُ الْفَرَاءُ وَالْكَسَائِيُّ. وَابُو عَيْبِدٍ كَفَت: جَمْعُ رَهْنٍ بَاشِدٌ، وَدَرِ كَلَامِ عَرَبٍ هَيْجَ اسْمٍ نَيْسَتْ عَلَي فَعْلٌ، وَجَمَعَهُ عَلَي فُعْلٌ إِلَّا هَشْتِ حَرْفٌ... (۱) ۵۵۶. علامه شعرانی: از فواید نادره این کتاب است که در جای دیگر نتوان یافت و فواید ادبی امثال این بسیار است رزقنا الله التوفيق لضبطها والإشارة إليها. و در شرح رضی ذهن و ذهن آورده است و احتمال تصحیف دارد. (۲) روض الجنان: و سعید بن مرجانه گفت: به نزدیک عبدالله عمر حاضر بودم، این آیت برخواند... (۳) ۵۵۷. علامه شعرانی: مرجانه نام مادر او است و پدرش عبدالله نام داشت. سه سال پیش از سنه صد از دنیا رفت. (۴)

۲۸۴. «...وَإِنْ تَبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يُحَاسِبُنْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ...»

روض الجنان: و عقاب فُشَاقُ به نزدیک اهل وعید چنین نیست، و آنچه گفتیم در آنکه آیت محکم است و منسوخ نیست قول قومی است از اهل معانی که گفتند: دل را نیز فعلی هست که حوالت بدوست فی قوله تعالی: «بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ». (۵) ۵۵۸. علامه شعرانی: گروهی از مردم که ادراک معانی غیر محسوس بر آنها دشوار نباشد اهل معانی گویند و گروه دیگر که بر آنها دشوار بود اصحاب حس گویند: آنچه از اعمال به چشم آید و به حواس ادراک شود در شمار آرند و آنچه محسوس نباشد؛ مانند نیت و ظنّ بد و اعتقاد باطل و عجب و ریا در شمار عمل نیارند و از علوم هم آنچه به حس درآید صحیح و محکم شمارند و آنچه به عقل ادراک شود از خرافات و اوهام دانند، حدیث را به گوش شنوند و یا نقش کتابت آن را به چشم بینند و تعلم آن را خلاف طبع خویش نیابند، اما اصول را باید به اعتبار و منطقی و عقل دریافت. آن را اضلال و خلاف طریقه آل محمد علیهم السلام دانند. و اینها را اهل ظاهر گویند. (۶) روض الجنان: گریوان. (۷) ۵۵۹. علامه شعرانی: گریبان است. (۸) روض الجنان: قول النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: تَبَّهَ الْمُؤْمِنُ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ، برای آنکه عمل را فتور دریابد و نیت را فتوری در نیابد. (۹) ۵۶۰. علامه شعرانی: عمل متعلق به جوارح است و قوای جوارح که بدان عمل صادر می شود از انسان قوای طبیعی است و قوه نفسانی معارض آن است و از مزاحمت آنها کلال عارض می شود؛ مانند آنکه کسی خواهد به بلندی بالا رود و قوای بدنی بر خلاف اراده او مایل به زیر است، اما نیت از خود نفس است نه قوه معارض آن. (۱۰)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۴۰.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۱۹.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۴۵.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۲۲.

۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۴۶. بقره (۲): ۲۵۵.

۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۲۳.

- ٧- روض الجنان، ج ٤، ص ١٤٧.
- ٨- روض الجنان، ج ٢، ص ٤٢٤.
- ٩- روض الجنان، ج ٤، ص ١٤٩.
- ١٠- روض الجنان، ج ٢، ص ٤٢٥.

۲۸۵. «أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ...»

روض الجنان:... و در خبر است که این دو آیت شب معراج فرود آمد بر رسول علیه السلام در زیر عرش، چون حق تعالی گفت: یا مُحَمَّد! سَلْ تُعْطَ؛ بخواه تات بدهند، گفت: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ [أَشْهَدُ أَنَّ عَلِيًّا وَوَلِيِّهُ وَوَصِيِّهُ]. (۱) ۵۶۱. علامه شعرانی: روایت آمیخته است از تشهد به طریقه اهل سنت و ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام بر طبق اعتقاد مردم شیعی. چون اهل سنت السلام علیک و السلام علینا را پیش از تشهد می خوانند و موافق روایات اهل بیت سلام پیش از تشهد روا نیست و باید شهادتین گفت و صلوات بر پیغمبر و آل او فرستاد و هیچ سلام نگفت در رکعت دوم و در رکعت چهارم هر سه سلام پس از شهادتین است. و اهل سنت در رکعت دوم هم دو سلام را پیش از شهادتین می گویند و «السلام علیکم» را در رکعت آخر پس از تشهد. و عجب است که در میان شیعه هیچ کس شهادت به وصایت امیرالمؤمنین علیه السلام را واجب نداند و این روایت جزء قرار داده است. گویی اصل روایت از اصل سنت بوده است موافق مذهب آنها در تشهد و یک تن شیعی متعصب و جاهل شهادت امیرالمؤمنین علیه السلام را بر آن افزوده است غافل از اینکه این روایت اصلاً موافق مذهب اهل بیت علیهم السلام نیست. (۲)

۲۸۶. «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ... رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِضْرًا...»

روض الجنان: «لَهَا مَا كَسَبَتْ»، گفت: او راست آنچه کرد از خیر. و «كَسَبَتْ» در لغت هر فعلی باشد که به او جَزَّ منفعت کنند، برای این مرغان صید کننده را کواسب خوانند... و دون این تفسیر که گفتیم که اهل لغت دانند و شناسند معقول نیست. (۳) ۵۶۲. علامه شعرانی: مقصود کسبی است که اشاعره گویند و مانند کلام نفسی معقول نیست و قرآن را نمی توان بر معنی نامعقول که در لغت عرب نیامده حمل کرد. (۴) روض الجنان: «إِنْ نَسَيْتُنَا»؛ اگر فراموش کنیم. «نسیان» ضد ذکر باشد. کلبی گفت: بنی اسرایل هر گه که چیزی فراموش کردند از آنچه ایشان را فرموده بودند، یا خطایی کردند، خدای طعمای یا شرابی برایشان حرام کردی. و اگر این قول درست باشد بر وجه تغیر مصلحت باشد نه بر وجه عقوبت، که عقوبت مضرتی محض باشد مستحق مقارن با استخفاف و اهانت. (۵) ۵۶۳. علامه شعرانی: یعنی مؤاخذه کردن بر خطا و نسیان و هر عمل که بی اختیار صادر گردد در عقل قبیح است، چه در شریعت اسلام و چه شریعت حضرت موسی علیه السلام. بعضی جواب دادند که در شریعت آنان پس از خطا و نسیان چیزی از مباحات حرام می شد و این قبیح نیست و مؤاخذه هم نیست، مثل آنکه در حال احرام صید حلال حرام می گردد به مصلحتی. و بهتر آن است که بگوییم بر آنها در خطا و نسیان کفارتی متعلق می شد از قربانی و غیر آن؛ چنان که در مذهب ما در قتل خطا کفاره است و به قول بعضی آنکه خوابش برد و نماز عشا نخواند به کفاره آن روز بعد را روزه بدارد. و کفاره خطا در شریعت حضرت موسی بسیار بود و در مسلمانان نادر است. (۶) روض الجنان:... و بعضی دگر گفتند: مراد به «اضر» ثقل است؛ بار خدایا بار گران در تکلیف بر ما منه چنان که بر آنان نهادی که پیش ما بودند، و آن آن بود که در اخبار می آید که: خدای تعالی در شبان روز پنجاه نماز بر امت موسی نهاد، و ایشان را به زکات ربع مال فرمود دادن، و چون جامه شان پلیدی رسیدی بباستی بریدن* و نمازشان جز در مسجد روا نبود، و چون آب نیافتندی، تیمم روا نبود ایشان را. و چون گناهی بکردندی، علامت آن گناه بر روی ایشان پدید آمدی. و چون در سرای به

معصیتی مشغول شدند، بر در آن سرای به خطی روشن پیدا شدی که: فلانان در این سرای فلان کار می کنند، و این قول عطا و مالک بن انس و مورّج و قُتیبی و ابن الانباری است** (۷) ۵۶۴. علامه شعرانی: * این روایت به عقل نزدیک تر از آن است که گوشت تن خود را به مقراض می بریدند. و به گمان من «قطعوه» یعنی جماعت بنی اسرائیل زن یا مرد نجس را از جماعت خود بیرون و قطع علاقه می کردند، در مسجد و جماعت راه نمی دادند و با آنها در یک خانه نمی ماندند و معاشرت نمی کردند؛ چنان که هنوز با زن حائض چنین رفتار می کنند. آن گاه بعضی روایت نقل به معنی کرده است چنان که به عقلش رسیده. (۸) ۵۶۵. * اینان قولشان حجت نیست و روایت ضعیف است. (۹) روض الجنان: یکی از جمله صالحان نام او خُباب گفت: به مجلس ذوالنون مصری حاضر آمدم در فسطاط مصر، خزر کردم حاضران را که هفتاد هزار مرد بودند. او در محبت خدای سخن گفت یازده جنازه برگرفتند [از مجلس او]. (۱۰) ۵۶۶. علامه شعرانی: پیش از این گفتیم مؤلف کتاب از گفتار مشایخ صوفیه بسیار در این تفسیر آورده است؛ چون در آن عهد تنفر علمای شرع از تصوف و احتراز متصوفه از علمای شرع مانند عهد ما نبود و هر چه متضمن عبرت و موعظه و تعلیم راه خدا و تذهیب نفس باشد روایت می کردند از هر کس، و سخن از عشق حقیقی و محبت خدا هم مخالفت مذاق اهل شرع نیست. (۱۱) روض الجنان: آتش تاغ از داغ فراق آسان تر است. ۱۲ ۵۶۷. علامه شعرانی: «تاغ»، فارسی درخت غضا است. ۱۳

- ۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۵۲؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد در پاورقی آمده است.
- ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۲۷.
- ۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۵۵.
- ۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۲۹.
- ۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۵۶.
- ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۵۷ ۱۵۸.
- ۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۳۰.
- ۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۳۱.
- ۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۵۹؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد نیامده است.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۶۰.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۳۳.

سوره آل عمران

سوره آل عمران «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «الم»

روض الجنان: ابو جعفر یزید بن القَعْقَاع خواند: «آلم» مفصول، و جمله حروف تهجی چنین خواند. و باقی قراء موصول خواندند. (۱) ۵۶۸. علامه شعرانی: یعنی اگر بر «الم» وقف نکنیم و پس از ادای این حروف بی فاصله الله را بخوانیم در میان قراء خلاف است: ابو جعفر گوید: الف لام میم الله به سکون میم و فتح و قطع همزه الله و دیگران گویند «الف لام میملاء». و اینان خلاف کردند که فتحه میم از کجا آمد: یکی گوید چون خفیف ترین حرکات فتحه است آن را برگزیدند، و دیگری گوید فتحه همزه الله به میم نقل شد. (۲)

۳. «نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ»

روض الجنان: گفته اند: تورات به عبرانی «تور و تو» باشد و معنیش شریعت باشد*. و انجیل، افعیل باشد من النحل وهو الخُزُوج؛ بیرون آمدن باشد، و فرزند را از اینجا «نَجَل» خوانند که از شکم مادر بیرون آید، و گفته اند: هُوَ مِنَ النَّجْلِ، اصل او از نَجَل است و آن فراخ چشمی باشد، يُقَالُ: طَعْنَهُ نَجْلًا وَعَيْنٌ نَجْلَاءُ، أَيْ وَاسِعَةٌ، باری آنش چنین خواند که آن شرعی بود که خدای تعالی برایشان مَوْسَع کرد، و گفته اند: به سریانی انگلیون باشد. (۳) * ۵۶۹. علامه شعرانی: * تورات از عبری مأخوذ است و آن به معنی شریعت است و اشتقاقات دیگر صحیح نیست. (۴) ۵۷۰. * انجیل معرب از کلمه یونانی است او انگلیون به معنی بشارت و این اشتقاقات که گفته اند هیچ یک صحیح نیست. و چون پس از غلبه اسکندر بر جهان، علوم و آداب و زبان یونانی در مشرق رواج یافت مانند غلبه مسلمانان که سبب رواج زبان عربی گردید، در عهد حضرت عیسی علیه السلام علما در هر فن باید زبان یونانی بدانند و حواریون هم تاریخ حضرت عیسی علیه السلام را به زبان یونانی نوشتند و نام یونانی به آن نهادند و آن کتب را از آن جهت بشارت نامیدند که حضرت مسیح علیه السلام بشارت داد ملکوت خدا نزدیک است به عقیده آنان و به عقیده ما چون بشارت داد به آمدن پیغمبر آخر الزمان صلی الله علیه و آله: «وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ» (۵). و ملکوت خدا هم به بعثت او کامل گشت چون ملکوت خدا- یعنی سلطنت خدا- به معنی رواج خداپرستی است که پیش از آن خاص یهود بود و سایر امم از آن خبر نداشتند و پس از آن سایر امم به تدریج به دین توحید درآمدند تا امروز. (۶) روض الجنان: ... آنکه جوف تو قصری مجوف کردم و در او از صدر تو ملکی ساختم و از دل تو در او سریری نهادم. و بر آن سریر لایل در سر آن سریر از تآمور دلت امیری نشاندم، آن تآمور مأمور من است و آمر تو است و امیر تن است. ... (۷) ۵۷۱. علامه شعرانی: تآمور به معنی وزیر پادشاه و به معنی نفس یعنی خون دل و کنایه از روح و جان است و گویند: «عرفته بتاموری»، یعنی عقل خود را به او شناسانیدیم و چون روح در بدن آدمی بسته به خون دل است به علاقه و حال و محل، تآمور و نفس گویند و از آن روح خواهند و تعلق او به دل نظیر تعلق ملائکه به زمین و آسمانها است نه به حلول و تمکن چنان که به چشم دیده شود، بلکه مجرد را به ماده انواع علاقه ممکن است: نوعی تعلق نفس به بدن و نوعی تعلق

ملائکه مدبّرات به اشیاء و ملائکه مصوّره به جنین و غیر ذلک. (۸) روض الجنان: حق تعالی از حکمت خود روا نداشت که هفت عضو تو بی رئیسی بگذارد، کی روا دارد که هفت اقلیم بی امامی رها کند! زمانه را امام باید، و رعیت را راعی، و گوسفند را شبان، و تو مکلف به آنکه بشناسی که از اصول اسلامی اصلی است، و از قواعد ایمان قاعده... (۹) ۵۷۲. علامه شعرانی: روش حکومت از بزرگترین مسائل بشری است و خدای تعالی که برای هر کار کوچک دستوری فرمود، محال است برای بزرگترین کار مردم دستوری نفرموده و اراده اش به روشی خاص که بهتر از همه است تعلق نگرفته باشد. و در مذهب ما برای سیاست و تدبیر خلق امام معصوم باید که حکم الهی را بداند و احکام را موافق دستور خدا اجرا نماید و هوای خویش را به جبر انفاذ نکند و انواع دیگر حکومت خالی از نقص و عیب نیست و محل تحقیق آن جای دیگر است. اللهم أرنا الطلعة الرشيدة والعزة الحميدة. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۶۷.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۳۶.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۶۹.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۳۷.

۵- صف (۶۱): ۶.

۶- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۳۸.

۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۷۲.

۸- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۴۰.

۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۷۳.

۷. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ ...»

وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ». روض الجنان: «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ»؛ او آن خدایی است که کتاب قرآن بر تو که محمّدی فرو فرستاد، هرچه حق تعالی در قرآن قرآن را به آن خواند و وصف کرد از انزال و تنزیل و وحی و کلام و کتاب و آنچه مانند این است همه دلیل حدوث است، هیچ مُحَيَّلِ قدیم نیست. (۱) ۵۷۳. علامه شعرانی: متکلمان صدر اسلام اختلاف کردند که قرآن قدیم است یا حادث و عامه مردم قدیم بودن قرآن را پذیرفتند و حدوث آن را بدعت می شمردند؛ چون عوام تابع عواطف خویشند نه عقل. و علمای شیعه گویند قرآن کلامی است حادث و متأخران اهل سنت نتوانستند از گفتار ناسنجیده قدمای خود سر بیچند و هم نتوانستند آن را با عقل منطبق سازند، گفتند: آن کلام خدا که قدیم است این الفاظ و عبارات نیست بلکه کلام نفسی است قائم به ذات حق و از صفات او است. و این سخن هم نامعقول است، چنان که خواجه فرمود: «و النفسانی غیر معقول». (۲) روض الجنان: «مُتَشَابِهَاتٌ»؛ و مُتَشَابِهَ آن باشد که مراد در او متشبه باشد مراد از ظاهرش ندانند، و اقوال علما در این حکم و متشابه مختلف است. (۳) ۵۷۴. علامه شعرانی: کلام متشابه در همه کتب علم و ادب و سیر و اخبار هست که معنی آن آسان دریافته نمی گردد، باید اهل فن و بصیرت آن را شرح و تفسیر کنند و به نظر دیگران غلط یا متناقض می آید، خصوصاً در علم حدیث و علم حکمت. و متشابه آن نیست که هیچ کس نداند، بلکه چیزی است که همه ندانند. و اگر گویی: علت وجود متشابه در کتابها چیست؟ گوئیم: از آنکه مردم در ادراک مختلفند و نویسنده کتاب ملزم نیست در تألیف خود بدان اکتفا کند که همه آسان در می یابند و مطالب دشوار را ننویسد بلکه آن را هم باید نوشت برای گروهی خاص. خدای تعالی در قرآن همان کرده است که طریقه مردم است در تألیف؛ چون قرآن به طریق مکالمات مردم نازل شده است. (۴) روض الجنان: و روایت دیگر از عبدالله عباس آن است که: متشابه قرآن حروف التّهجیّی است که در اوایل سورت است، و آن آن بود که جماعتی از جهودان به نزدیک رسول صلی الله علیه و آله آمدند چون حُیّیِ أَخْطَبِ و کَعْبِ أَشْرَفِ و مانند ایشان، و گفتند: ای محمّد! شنیدیم که از مله آنچه فرود آمد بر تو «آلم» است. به خدای بر تو که چنین است و این مُنزل است بر تو، گفت: چنین است، گفت: اگر این درست است، چنان می نماید که ملک امت تو هفتاد و یک سال باشد، و این از حساب جُمَلِ گفت که «الف» یکی باشد، و «لام» سی و «میم» چهل، جمله هفتاد و یک باشد. (۵) ۵۷۵. علامه شعرانی: اهل کتاب را به این گونه حساب عنایتی عجیب است و ابوالفرج بن عبری در تاریخ مختصر الدول در شرح حال ابراهیم علیه السلام گوید: خداوند تعالی درباره اسماعیل گفت: «اکبرته طب طب». به زبان سریانی؛ یعنی او را بزرگ می کنم بسیار بسیار، و چون حروف آن را به حساب جمل کنیم ششصد و پنجاه و شش می شود، و این مدت ملک عرب است از اولاد اسماعیل چون آخرین خلیفه عباسی مستعصم در این سال کشته شد و دولت خلفا منقرض گشت. (۶) یکی از علمای اسلام مطابق مذاق آنان گوید: به جای طب طب سریانی در لغت عبری به ماد ماد آمده است و آن به حساب جمل مطابق با محمد است؛ یعنی ۹۲ و حضرت اسماعیل را خدای تعالی به سبب آن حضرت بزرگ کرد. (۷) روض الجنان: مفسران در نظم آیت و حکم او خلاف کردند: عَزَّوَه بن الزُّبیر گفت و عایشه و طاووس عن ابن عباس که: «واو» فی قوله: «وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»، «واو» استیناف است و وقف کردند عند قَوْلِهِ: «الّا الله»، و گفتند: کلام تمام شد اینجا، و معنی آیت آن است که تأویل آیات متشابه کس نداند مگر خدای عَزَّوَجَلَّ. فَا مَا راسخان علم گویند: «آمَنَّا بِهِ»، چنان که «وَالرَّاسِخُونَ» مبتدا باشد، و «يَقُولُونَ»

خبر او بود. (۸) ۵۷۶. علامه شعرانی: بنابراین «و الرّاسخون فی العلم» قرینه «الدّین فی قلوبهم زُغ» است؛ یعنی مردم در متشابه دو قسمند: گروهی آیات متشابه را وسیله گمراه ساختن و فتنه انگیزختن می کنند و چون در آیه احتمالی راه یابد آن را تأویل آیه قرار می دهند؛ مثلاً اطاعت اولی الامر را دلیل خلفای جور و آیات یدالله و وجه الله را دلیل تجسم حق و امثال آن. گروه دوم که راسخان در علمند هر چه را ندانند به تکلف تأویل نمی کنند و به ندانستن آن اعتراف می کنند و مانند جاهلان دعوی علم به همه چیز ندارند و می گویند هر چه خدا گفت حق است و اگر به نظر ما درست نیاید و در آن شبهه باشد از جهت نقص ما است؛ مانند شبهه آکل و ماکول در معاد، و البته وجهی است که شبهه مندفع گردد گرچه ما ندانیم. و نظیر آن جمع بین آیات جبر و تفویض. (۹) *روض الجنان*:... و قولی دیگر در نظم آیت آن است که مجاهد گفت و ربیع و محمد بن جعفر الزبیر و قتیبی که: «او» فی قوله: «والراسخون»، «او» عطف است، و معنی آیت آن است که خدای تعالی گفت: تأویل متشابه کس نداند مگر من که خداام و راسخان ثابت قدمان در علم. و قوله: «یقولون»، در محلّ حال باشد از ایشان، و معنی آن بود که: ایشان دانند و با آنکه دانند می گویند: «امنا به»، تا مدح باشد ایشان را به دو وجه: یکی تحصیل علم به متشابه، یکی انقیاد و استسلام، و مثال آیت در آنکه «یقولون» حال افتاد فی موضع قائلین... (۱۰) ۵۷۷. علامه شعرانی: یعنی نظیر این آیه در سوره حشر نیز آمده است، در آیه دهم فرماید: «و الدّین جاؤ من بعدهم یقولون ربّنا اغفر لنا» (۱۱) چون در اینجا «الدّین جاؤا» عطف بر سابق است و یقولون حال. و در این شبهتی است چون در آیه حشر الدّین مبتدا است و «یقولون» خبر آن برای آنکه از غنیمت چیزی به انصار ندادند جز به سه تن و شرح آن در محل خود مذکور است. و صحیح آن است که «یقولون» می تواند حال باشد برای «الراسخون» و احتیاج به شاهد ندارد، چون بدیهی است و سخن در ترجیح است که حال بودن اولی و انسب است یا خبر بودن و گرنه بر حسب قواعد نحوی هر دو صحیح است. (۱۲) *روض الجنان*:... پس قدیم (جلّ جلاله) گفت: تأویل آیت یعنی آن وجه معین که مراد من است که من بیان نکرده ام کسی را برای صلاحی را آن کس نداند مگر من، و این وجهی نکوست در تفسیر این آیت. (۱۳) ۵۷۸. علامه شعرانی: چنان که در اصول عقاید مطالبی است که صلاح مکلفان است بدان معتقد باشند اجمالاً و دانستن تفصیل آن محال، مانند اعتقاد عباد به معاد و قیامت، خداوند آن را مجمل فرمود؛ نظیر کسی که می خواهد به مکه برود باید اجمالاً به وجود آن معتقد باشد اما تفصیل خصوصیات این شهر را لازم نیست دانستن و همچنین لازم نیست دانستن معاد و قیامت و صفات نبی و امام و رابطه آنان با خالق و از این قبیل. و بنابراین صحیح است «و الراسخون» را مبتدا گیریم و «و یقولون» خبر آن. (۱۴) *روض الجنان*: امیر المؤمنین علیه السلام گفت: مردمان سه نوعند: عالم است و متعلم، عالمی ربّانی و متعلمی بر طریق نجات. راز این هر دو در گذشته همج و رعاعند که بر سر آب آید که چون خشک خشک شود طعمه آتش را شاید، به دنبال هر آوازی بروند و با هر بادی که بجهد میل کنند، به نور علم روشنایی نجسته باشند، و در علم، التجا به رکنی استوار نکرده باشد. (۱۵) ۵۷۹. علامه شعرانی: ظاهراً رعاع را به معنی نی دانسته است که چون خشک شود می سوزانند و رعاع به معنی نی آمده است. اما همج معنی مناسب غیر مگس و پشه ندارد که دنبال ستوران می پرند و از سرگین آنها تغذیه می کنند. و مناسب عوام که هر روز مقلد کسی باشند همین تشبیه است. و پس از آن فرمود: «اتباع کلّ ناعق» دلیل همین معنی است. و «یَمیلون مع کلّ ریح» (۱۶) با نی مناسبت دارد و با پشه نیز؛ چون باد پشه را از این سوی بدان سوی می برد. (۱۷) *روض الجنان*: تاسه. (۱۸) ۵۸۰. علامه شعرانی: تاسه: بقراری. (۱۹)

- ۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۷۴.
- ۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۴۱. كشف المراد، ص ۴۰۳، مسأله ۶، فى أنه تعالى متكلم.
- ۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۷۵.
- ۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۴۲.
- ۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۷۸.
- ۶- تاريخ مختصر الدول، ص ۱۴.
- ۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۴۴.
- ۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۸۰.
- ۹- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۴۵.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۸۱.
- ۱۱- حشر (۵۹): ۱۰.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۴۶.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۸۴.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۴۸.
- ۱۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۸۶.
- ۱۶- نهج البلاغه، ج ۴، ص ۳۶، حکمت ۱۴۷.
- ۱۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۴۹.
- ۱۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۸۷؛ در چاپ مشهد «ياسه» ضبط شده است.
- ۱۹- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۵۰.

۸. «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا...»

روض الجنان: ازاحتِ عَلت. (۱) ۵۸۱. علامه شعرانی: برطرف کردن بهانه و عذر. (۲)

۱۰. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ...»

روض الجنان:.... و شرم ندادی که به چرب و خشک ترازو خدای را بیازاری. (۳) ۵۸۲. علامه شعرانی: خشکی ترازو کم فروشی، و چربی آن سنگین خریدن است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۸۹.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۵۱.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۹۵.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۵۵.

۱۳. «قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ...»

روض الجنان: مشرکان مسلمانان را با قلت ایشان دو چند خویشتن می دیدند چنان که گفت: «وَأَذُ يَرِيكُمُهُمْ إِذِ التَّقَاتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا». (۱) اگر گویند: نه این مؤدی باشد با مذهب اشعری که ادراک معنی گوید. (۲) ۵۸۳. علامه شعرانی: در مواقف در باب ادراک حواس گوید: اشعری سمع را علم به مسموع و بصر را علم به مبصر داند. (۳) و این صحیح نیست نزد جمهور؛ زیرا که ما به وجدان خود می یابیم که علم به وجود چیزی داریم ندیده و چون دیدیم علم ما نوع دیگر شود؛ پس دیدن غیر علم به مبصرات است. (۴) روض الجنان: حرزی کند. (۵) ۵۸۴. علامه شعرانی: تخمین می زنند. (۶) روض الجنان: در چیزی. (۷) ۵۸۵. علامه شعرانی: در چیزی ترجمه «فی شیء» است، یعنی به هیچ وجه. (۸) روض الجنان: اکثرات. (۹) ۵۸۶. علامه شعرانی: اکثرات، توجه و عنایت داشتن. ۱۰ روض الجنان: از سر دست در نگریدند. ۱۱ ۵۸۷. علامه شعرانی: سر دستی نگاه کردن، یعنی بی تأمل و دقت. ۱۲ روض الجنان: مشرکان بیامدند تنگ هزار مرد. ۱۳ ۵۸۸. علامه شعرانی: یعنی نزدیک آمد. ۱۴

۱- انفال (۸): ۴۴.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰۱.

۳- رك: شرح المواقف، ج ۸، ص ۸۸.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۵۸.

۵- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۵۹.

۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰۲.

۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰۳.

۸- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۶۰.

۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰۴.

۱۴. «زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ...»

روض الجنان:.... و «شَهَوَات» معنی باشد که ایجاب صفت مُشْتَهَا کند، و از جمله اعراض مخصوصه است که قدیم تعالی مختص است به قدرت بر آن، و از جمله اصول نعم است... (۱) ۵۸۹. علامه شعرانی: متکلمین قدیم افعال را بر دو قسم می کردند: یکی آنکه قدرت بر آن کسی ندارد مگر خدای تعالی و دوم آنکه هم خدا بر آن قدرت دارد و هم دیگری و قسم اول را اصول نعم گویند و معتزله که اصل سخن از آنان برخاسته مقصود خویش را منقح نساخته اند. و حق آن است که چون وجود ممکن بسته به وجود حق است و در بقا بی نیاز از او نیست در فعل هم هر چه کند به قدرت و اراده و اختیار حق کرده است بی آنکه جبر لازم آید: «ولا جبرَ ولا تفویضَ بل أمر بین الأمرین». و اصول و فروع نعم همه به قدرت حق است. (۲) روض الجنان: نباید که هیچ مردی با زنی به خلوت بنشیند که سوم ایشان شیطان است، پس ایشان گاه دام شیطان باشند، و گاه پیشرو شیطان باشند، و گاه خود شیطان باشند. (۳) ۵۹۰. علامه شعرانی: اول ایشان در آیند و پس از آنها شیطان و ثالث آنها شود. (۴) روض الجنان: و علما در معنی «مُسَوَّمَه» خلاف کردند... و لیث گفت: نگاشته از نکوئی. (۵) ۵۹۱. علامه شعرانی: یعنی ممثل و مصوّر مانند مجسمه از حسن ساخته. (۶) روض الجنان: ابن زید گفت: الْمُسَوَّمَةُ الْمَعِيْدَةُ لِلْحَرْبِ؛ آن باشد که برای کارزار به دست نهاده باشند. (۷) ۵۹۲. علامه شعرانی: به دست نهادن را به معنی آماده و حاضر نگاهداشتن استعمال کرده است. (۸) روض الجنان: مراد به «مُسَوَّمَه» همالیج اند، یعنی اسپان رهوار. (۹) ۵۹۳. علامه شعرانی: همالیج جمع هملاج است. (۱۰) روض الجنان: ابووهب روایت کند که رسول علیه السلام گفت: اسپان باز بندید و گرد از پیشانی ایشان پاک کنید و چیزی در گردن ایشان بندید، و زه کمان نباید و اسپ که داری یا کُمیت اغرّ مُحَجَّل باید یا اشقری اغرّ مُحَجَّل یا ادهمی اغرّ مُحَجَّل. ۱۱۵۹۴. علامه شعرانی: یعنی زه کمان نباید در گردن اسب بندی. و «اغرّ مُحَجَّل» آن است که پیشانی و پاهای آن سپید باشد. ۱۲ روض الجنان: و ابوهریره روایت کرد که رسول علیه السلام گفت: اسپان، خداوند ایشان را از سه روی باشد: یکی را «أَجْر» بود یکی را «وزر» بود یکی را «ستر»... ۱۳ ۵۹۵. علامه شعرانی: اسب برای صاحب بر سه وجه است. ۱۴ روض الجنان: «ذَلِكْ مَتَاعُ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا»؛ این متاع زندگانی دنیاست، یعنی این جمله که بر شمرد همه تمعّ زندگانی دنیاست، این سراسر است که دنیاست، و «دنیا» تأنیث اذنی باشد؛ نزدیک تر، برای آنکه صفت سراسر است و «دار» مؤنث باشد. ۱۵ ۵۹۶. علامه شعرانی: مؤنث آوردن دنیا برای آن است که صفت دار است و دار مؤنث است. ۱۶

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰۶.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۶۱.

۳- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۶۲.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰۹۲۱۰.

۵- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۶۵.

۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۱۰.

- ٧- روض الجنان، ج ٤، ص ٢١٣.
- ٨- روض الجنان، ج ٢، ص ٤٦٧.
- ٩- روض الجنان، ج ٤، ص ٢١٤.
- ١٠- روض الجنان، ج ٢، ص ٤٦٨.

۱۸. «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلَائِكَةُ وَ أُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ ...»

روض الجنان... خبر ششم، رسول علیه السلام گفت: دو فرشته در هوا به یکدیگر رسیدند، یکی دیگری را گفت: از کجا می آیی؟ گفت: از بر بنده عاصی، که امروز هم روز معصیت می کرد و خدای را می آزرده... آن فرشته دیگر گفت: و عجب آن است که من براتی به نام او از آتش دوزخ به زمین می برم... گفت چون تو پیامدی، او «آیه الشهاده» بخواند، خدای تعالی گفت: من گناه و معصیتش در کار ایمان و معرفتش کردم. (۱) ۵۹۷. علامه شعرانی: فضل این آیت برای ایمان و معرفت است. (۲) روض الجنان... و چون ذکر علما کنند انگشت کهتر به تو مهتر بخسباند. (۳) ۵۹۸. علامه شعرانی: بخسباند یعنی بخواباند چون در شماره انگشتها را به کف دست می خوابانند اول انگشت خنصر پس از آن بنصر به ترتیب و آنکه اول به نظر می آید کسی است که در علم کامل تر باشد. و خنصر را هنگام ذکر نام او می خوابانند. (۴) روض الجنان: صادق علیه السلام خایه مرغی بخواست و بر دست نهاد و گفت: این حصنی است مُصَهْرَجٌ * اندرون او پوستکی است تُنْک، در او دو مایع چون زرو سیم گداخته، آنکه شکافته شود از صورتی چون طاووس، چیزی دگر در او شد جز آنکه می دانی؟ گفت: نه. گفت: این دلیل است بر حَدْثِ عالم. (۵) * ۵۹۹. علامه شعرانی: * یعنی به صاروج اندوده و اکنون هم در تجزیه معلوم کرده اند پوست تخم مرغ اصلاً آهک است. (۶) * ۶۰۰. * اگر گویی: چون طاووس از تخم بیرون می آید دلیل آن نیست که عالم حادث است چون شاید همیشه جهان برپا بود و همیشه طاووس از تخم می آمده است، گوییم: امام علیه السلام از حکم و مصالح و زیبایی و جمال طاووس و سایر مرغان استدلال فرمود که صانع حکیم (جلت قدرته) خالق آنها است نه طبیعت بی شعور و حدوث عالم فرمود. و مراد اثبات خداوند است؛ چون در عرف مردم ملازمه است میان حدوث عالم و اثبات خدا و قَدَمِ عالم و نفی وجود حق. ۷

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۲۲۲۳.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۷۲.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۲۶.

۴- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۷۴.

۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۲۷.

۶- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۷۵.

۲۱. «إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ»

روض الجنان: عبدالله مسعود روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: بئس القوم قوم يقتلون الذين يأمرون بالقسط من الناس، بئس القوم قوم لا يأمرون بالمعروف ولا ينهون عن المنكر* بئس القوم يمشي المؤمن بينهم بالتقية؛ بد قومی باشند قومی که کسی را که امر معروف کند و نهی منکر بکشند، و بد قومی باشند که امر معروف و نهی منکر نکنند، و بد قومی باشند که مؤمن در میان ایشان به تقیه زندگانی کند. (۱) ۶۰۱. علامه شعرانی: خداوند پیغمبران را فرمود تا حقوق یکایک بندگان خدا را ثابت و محقق سازند و جابران را از ظلم و تعدی به حقوق افراد مردم باز دارند و استقلال فرد را محترم شمارند. جابران از این گونه احکام که قدرت آنان را محدود می سازد راضی نبودند، آمران به معروف و ناهیان از منکر را می کشتند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۴۱.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۸۳.

۲۲. «أَوْلَيْكَ الَّذِينَ حَبَطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

روض الجنان:... و منه قول النبی علیه السلام: إِنَّ مِمَّا يَنْبَغُ الرَّبِيعَ مَا يَقْتُلُ حَبِطًا أَوْ يَلْمُ. (۱) ۶۰۲. علامه شعرانی: یا نزدیک کشتن. (۲) روض الجنان:... و مَعْنَى قَوْلِهِ تَعَالَى «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»، یعنی در دنیا کفر و نفاق ایشان ظاهر کند مردمان را تا ایشان را بر آن مدح نکنند، و در آخرت ایشان را بر آن ثواب ندهند، برای آنکه نه بر وجه مأمور به کرده باشند. «وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»؛ و ایشان را در قیامت یاری و شفیع نبود. (۳) ۶۰۳. علامه شعرانی: جباران گاه باشد که عملی به گمان نیکی انجام می دادند و چون غالباً به آخرت معتقد نبودند جزای عمل نیک خود را در دنیا امید داشتند که نامشان به نیکی بماند و از پس مرگشان مردمان ستایش کنند. اما چون عملشان به ستم و آزار برآمیخته بود مردم از پس مرگ نیز آنها را لعنت کردند و خیرات آنها را اگر داشتند نادیده گرفتند؛ چون در نظر مردم هیچ نعمتی ارجمندتر از مختار بودن و آزادی نیست و معنی حبط عمل در دنیا این است. و در روایت آمده است که جبار عهد ابراهیم علیه السلام او را منع کرد که رمه خویش را از سرحد مملکت او بیرون نبرد که این مال در آن ملک به دست او آمده و ثروت مملکت او است و این عمل به نظر نمودیان از اعمال خیر او بود اما ظلم او در خاطرها ماند و عمل خیر از یاد رفت. عمل خیر وُلات باید آمیخته به جور نباشد. ۴

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۴۲.

۲- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۸۴.

۳- روح الجنان، ج ۲، ص ۴۸۴.

۲۶. «قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ...»

روض الجنان... و در خبر هست که خدای تعالی در بعضی کتب انزله کرد: أَنَا مَلِكُ الْمُلُوكِ وَمَالِكُ الْمُلُوكِ قُلُوبُ الْمُلُوكِ وَنَوَاصِيهِمْ بِيَدِي فَإِنَّ الْعِبَادَ أَطَاعُونِي جَعَلْتُهُمْ عَلَيْهِمْ رَحْمَةً وَإِنَّ الْعِبَادَ عَصَوْنِي جَعَلْتُهُمْ عَلَيْهِمْ عُقُوبَةً فَلَا تَشْتَغَلُوا بِسَبِّ الْمُلُوكِ* ولكن تَوَبُّوا إِلَىٰ أَعْظَمِهِمْ عَلَيْكُمْ؛** * گفت: من پادشاه پادشاهانم و مالک پادشاهانم، دل‌های پادشاهان و مویهای پیشانی ایشان به دست من است، اگر بندگان من طاعت من دارند پادشاهان را برایشان رحمت کنم، و اگر بندگان من در من عاصی شوند، پادشاهان را برایشان عقوبت کنم و شما دل در پادشاهان مبندید، و لکن به کسی میل کنید از ایشان که بر شما مهربان تر بود.

(۱) ۶۰۴. علامه شعرانی: * از ترجمه شیخ جلیل ابو الفتوح (قدس سره العزیز) چنان می نماید که در دو موضع از این حدیث تصحیف و تحریفی به ظهور رسیده: یکی در کلمه «لا تشتغلوا بسبب الملوك» است که لفظ این کلمه را سبب محرکه خوانده به معانی حبل و ریسمان گرفته. و دیگری کلمه «إلى أعظفهم» است که به صیغه تفضیل خوانده مجرور به الی و بر این ترکیب ترجمه فرموده، و این بنده بر وفق و طبق این ترجمه ثبت نمود. ولی آنچه را که این بنده از سوق کلام و سیاق عبارت حدیث فهمیده آن است که کلمه سبب «سب» است و سب مصدر فعل مضاعف از: سَبَّ يَسِبُّ سَبًّا، به معنی شتم و فحش است و کلمه «إلى أعظفهم» نیز به صیغه متکلم است مجزوم در جواب امر که توبوا باشد، و الی ضمیر متکلم است مجرور به الی و صورت لفظ حدیث آن است: توبوا إلی أعظفهم علیکم» و ترجمه آن است که شما پادشاهان را سب و دشنام ندهید اگر بر شما جور و عقوبتی رود پس توبه و بازگشت به سوی من کنید تا ایشان را بر شما عطف و مهربان کنم. دل‌های پادشاهان در دست من است و این جمله از من است که بر شما رود و شما بر حسب ظاهر از آنها می دانید و آنها را سب و دشنام می دهید. و این مثل این حدیث است: «لا تَسْبُوا الدَّهْرَ؛ فَإِنَّ الدَّهْرَ هُوَ اللَّهُ وَغَيْرُهُ». (۲) و انا العبد الاقل مصحح هذا الكتاب داود بن الحسن الفاضل. (کذا فی هامش الطبعه الأولى). (۳) ۶۰۵. * در بعض روایات از پیغمبر صلی الله علیه و آله آمده است که پادشاهان را اطاعت باید کرد و بر ظلم آنها شکیبایی نمود و مخالفت با آنها جایز نیست. و این جمله مجعول به نظر می رسد برای خلفای جور و تملق بدیشان. و در بعض روایات دیگر نهی است از متابعت آنان در معصیت و اینکه کلمه حق گفتن نزد امام جایز ثواب شهید شدن دارد. و مؤلف روایت را حمل بر معنی معقول کرد تا طرح و رد آن لازم نیاید و برای حفظ ظاهر معنی را باطل نساخت. (۴) روض الجنان: بعضی دگر گفتند: از داود بستانی و به سلیمان دهی. بعضی دگر گفتند اگر چه حشو است: از سلیمان بستانی به صخر دهی... (۵) ۶۰۶. علامه شعرانی: یعنی این قول از اخباریان ساده لوح روایت شده که به صحت و سقم حدیث نمی نگرند. و حشویه این اخباریان را گویند. (۶) روض الجنان: و رسول علیه السلام گفت: إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنْ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِّ، شیطان از بنی آدم چنان رود که خون، یعنی وسواس او چنان به رگهای او بشود که خون رود. (۷) ۶۰۷. علامه شعرانی: یعنی شیطان خود نتواند در رگهای انسان رود. ناچار لفظ روایت را تأویل باید کرد که وسواس او در رگها می رود. و بهتر آن است که تأویل نکنیم و به ظاهر کلام ایمان آوریم و معنی آن را به خدای گذاریم چون شاید شیطان خود نتواند در عروق آدمی درآید. و اگر گویی: جان انسان در عروق او است و جایی برای موجود دیگر نمی ماند گوییم: شاید تراحم مکانی برای آنها نباشد، مانند آنکه ملائکه بر دو جانب دهان نشسته اند و هر لفظی که از انسان صادر شود می نویسند و از بودن غذا در دهان جا بر آنها تنگ نمی شود. و نمی توان موجودات غیبی را قیاس به موجودات عالم شهادت کرد و شیطان

از در بسته وارد خانه می شود و برای موجودات مادی ممکن نیست. (۸) روض الجنان: ... کنانی گفت: «تُعَزُّ مَنْ تَشَاءُ» بَقَهْر الشَّيْطَانِ «وَتُذَلُّ مَنْ تَشَاءُ» بِالتَّخْلِيَةِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الشَّيْطَانِ. این را دست گیری و آن را دست زنی، این را بر جای بداری و آن را از پای در آری. آن به فضل کنی، و این به عدل کنی. (۹) ۶۰۸. علامه شعرانی: دست زدن کنایه از ترک کردن و یاری نکردن است. ۱۰.

-
- ۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۵۲. در چاپ مشهد به جای «بسبب الملوک»، «بِسَبِّ الملوک» ضبط شده است.
 - ۲- ظاهراً علامه شعرانی این حاشیه را از یکی از نسخه های چاپی گذشته نقل کرده است.
 - ۳- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۸۹.
 - ۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۹۰.
 - ۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۵۳.
 - ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۵۵.
 - ۷- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۹۲.
 - ۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۵۹.
 - ۹- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۹۴.

۲۷. «تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ...»

روض الجنان: «تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ»، شب در روز بری و روز در شب آری. دو قول گفتند: یکی آنکه شب به روز در آری و روز به سر شب... قولی دیگر آن است که: ساعت شب در روز می آرد و ساعات روز در شب، از این می کاهد و در آن می فزاید تا روز با پانزده ساعت آرد و شب با نه ساعت... (۱) ۶۰۹. علامه شعرانی: مثال است به تقریب، چون همه جا روز پانزده ساعت نشود و زیادتی بر حسب اقلیم مختلف است. در اقلیم اول غایت بلندی روز شاید تا سیزده ساعت و ربع رسد و هر جا از این بیشتر باشد از اقلیم دوم است تا سیزده ساعت و سه ربع و از این بیشتر اقلیم سیم است تا چهارده ساعت و ربع و آنچه از این افزوده باشد اقلیم چهارم است تا چهارده ساعت و سه ربع و ری از اقلیم چهارم است و چون مؤلف از این اقلیم بوده به تقرب پانزده ساعت را ذکر کرده است و هر اقلیم از اقلیم دیگر نیم ساعت زیاده است تا اقلیم هفتم که بزرگ ترین روز تا شانزده ساعت و ربع رسد در عرض پنجاه سه درجه. و هر اقلیم میان دو مدار است. (۲) روض الجنان: «وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ»؛ زنده از مرده به در آری و مرده از زنده... فَرَّاءُ گفت معنی آن است که: پاک از پلید بیرون آرد و پلید از پاک. اهل اشارت گفتند: حکمت از دل کافر به در آرد تا در او قرار نگیرد. (۳) ۶۱۰. علامه شعرانی: یعنی نمی توان حکمت را ترک کرد برای آنکه اصل آن از کافران یونان است، چنان که گروهی گویند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۶۲.

۲- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۹۶.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۶۳.

۴- روض الجنان، ج ۲، ص ۴۹۷.

۲۸. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ...»

روض الجنان... مقاتلان گفتند: آیت در حاطب بن ابی بلتعنه آمد و جماعتی از صحابه رسول که با اهل مکه اظهار موذت می کردند و نامه می نوشتند به ایشان. (۱) ۶۱۱. علامه شعرانی: در میان مفسران دو تن به نام مقاتل معروف اند و این کلمه تشبیه مقاتل است. (۲) روض الجنان: حلفایی. (۳) ۶۱۲. علامه شعرانی: یعنی هم قسم. (۴) روض الجنان... این از جمله آن است که مخالفان بر ما عیب کنند و طعن زنند، اعنی تَقِيَّه، و فرمان خدای تعالی در این آیت بدو ناطق و در عقل واجب، پس طاعن بر این طاعن است بر عقل و شرع و قرآن و اخبار و صحابه رسول. (۵) ۶۱۳. علامه شعرانی: گویند: اگر امام و پیغمبر تقیه کنند دین و احکام دین مخفی ماند و این منافی فایده و غایت ارسال رسل است چون خدا حکم فرستاد تا آنان به مردم باز گویند و اگر مخفی کنند مقصود الهی حاصل نشود. در جواب گوئیم: تقیه در آن وقت جایز است که حکم الهی مخفی نماند. (۶) روض الجنان: صادق علیه السلام گفت: الرِّبَاءُ مَعَ الْمُؤْمِنِ شِرْكٌ وَمَعَ الْمُنَافِقِ فِي دَارِهِ عِبَادَةٌ، گفت: ریا کردن با مؤمن شرک است و با منافق در سرای او عبادت. (۷) ۶۱۴. علامه شعرانی: قانده سیاست امروز همین است که چون در کشوری بیشتر مردم تابع دین و مذهبی بودند آنها که به شماره اندک ترند مخالفت اکثر نکنند و به مخالفت آنان برنخیزند و به بزرگان دین آنها بد نگویند. پس تقیه حکمی بر خلاف اصول و قواعد سیاست و عدل نیست. (۸) روض الجنان: هشام بن سالم گوید که: چون صادق علیه السلام از دنیا برفت، من و محمّد بن النعمان صاحب الطاق و ابوجعفر الأحول و جماعتی از اصحابان صادق علیه السلام بودیم، و مردم چنان گمان بردند که عبدالله بن جعفر که پسر مهترین بود امام و قایم مقام پدر اوست. ما در نزدیک او شدیم و او را گفتیم: یا بَنَ رَسُولِ اللَّهِ! اگر مردی دویست درم دارد بر او زکات آن چند باشد؟ گفت: پنج درم. گفتیم که: صد درم دارد؟ گفت: دو درم نیم. ما گفتیم یا بَنَ رَسُولِ اللَّهِ! مرجیان چنین نمی گویند. گفت: من ندانم تا مرجیان چه می گویند. نزدیک او بیرون آمدیم آیس، و دانستیم که امام نیست برای قلت علم او به شرع. (۹) ۶۱۵. علامه شعرانی: مرجیان گروهی از مسلمانان صدر اوّل بودند که می گفتند با ایمان هیچ گناه کبیره زیان نرساند و ایمان جبران همه معاصی کند؛ چنان که جمعی از غالیان شیعه گویند با محبت آل محمد صلی الله علیه و آله همه معاصی آمرزیده است و عمل لازم نیست. (۱۰) روض الجنان: ... و این خبر (۱۱) برای این آوردم تا بدانند که سیرت ائمه ما علیهم السلام در عهد ظلمه بنی امیه و بنی العباس تقیه بوده است... (۱۲) ۶۱۶. علامه شعرانی: در مجمع البیان از شیخ مفید نقل کرده است که تقیه بر چهار قسم باشد: واجب و مباح و مکروه و مستحب. ۱۳ خود فرماید: گاه تقیه حرام باشد جایی که سبب قتل مؤمن شود یا از آن فسادی در دین خیزد، و از شیخ طوسی روایت کرده است که تقیه رخصت است نه واجب؛ حتی اگر خوف نفس باشد جایز است حق را واضح بگوید اگر چه کشته شود. ۱۴

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۶۵.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۶۸.

- ۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴.
- ۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۶۹.
- ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۷۱.
- ۷- روح الجنان، ج ۳، ص ۵.
- ۸- روح الجنان، ج ۳، ص ۶.
- ۹- خیر هشام بن سالم که در مورد قبلی گذشت.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۷۳.
- ۱۱- مجمع البیان، ج ۲، ص ۴۳۰.
- ۱۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۷.

۲۹. «قُلْ إِنْ تُحْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يُعَلِّمَهُ اللَّهُ...»

روض الجنان: ... «إِنْ تُحْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ»؛ که اگر پوشیده داری آنچه در دل داری یا اظهار کنی، خدای داند. کلبی گفت: معنی آن است که اگر آنچه با رسول می گویی، اگر از سر زبان می گویی و اگر از میان جان می گویی از اخلاص و نفاق، خدای داند برای آنکه او عالم الدّات است، عالم است به جمیع معلومات بر هر وجهی که صحیح بود که معلوم بود، برای آنکه صفت نفس با صحت واجب باشد، و چون متعلق بود اختصاص ندارد به بعضی متعلقات دون بعضی. (۱) ۶۱۷. علامه شعرانی: متکلمان گویند: صفات الهی گاهی متضمن معنی اضافه هست و گاه نیست. مثلاً او واجب الوجود است و این صفت ذاتی او است و هم خالق و رازق عالم است و اینها متضمن اضافه. چون تا مخلوق را تصور نکنی او را خالق نگویی و تا معلوم تصور نکنی او را عالم نگویی. و این گونه صفات مبدأ آن در ذات واجب الوجود است و اضافه و تعلق آن حادث؛ مثلاً علم او ازلی و ابدی است اگر چه معلوم او حادث و فانی باشد پس اصل علم صفت نفس است؛ و با صحت یعنی امکان برای او ثابت است و معلوم او اگر حادث باشد علم او را زیان ندارد. (۲)

۳۰. «يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا...»

روض الجنان: «يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا»، و نصب او بر فعلی مقدر باشد، کأنه قال: اذْكُرُوا وَخَافُوا يَوْمَ. و گفته اند: نصب او بر ظرف است از معنی آیت مقدم، برای آنکه آیت اول متضمن وعید است و تهدید، و گفته اند من قَوْلِهِ: «وَأَلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ». (۳) ۶۱۸. علامه شعرانی: یعنی بعضی گویند یوم ظرف است برای «يَحْذَرُكُمْ» در آیه متقدمه تا «إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ». (۴) روض الجنان: ... جمله قراء خوانند: «مُحْضَرًا» بفتح الضاد علی أَنَّهُ مَفْعُولٌ، و در شاذ عبید بن عمیر خوانند: «مُحْضَرًا» علی أَنَّهُ فاعِلٌ علی مَعْنَى أَنَّ عَمَلَهُ يُحْضِرُهُ لِلْجَزَاءِ مِنَ الْحُضُورِ أَوْ يُحْضِرُهُ مِنَ الْحُضْرِ وَهُوَ الْعِيدُ، یعنی عمل او را به حاضر کند آن جا برای جزا، و یا بتازد او را برای جزا. (۵) ۶۱۹. علامه شعرانی: عمل در آخرت مجسم می شود هر چند در اینجا عرض باشد. و اخبار بسیار در این معنی آمده است؛ چنان که قرآن به صورت جوانی نیکو روی بیاید و در قبر و برزخ هم هر عملی به صورتی نیک یابد. و مرحوم مجلسی (علیه الرحمه) انکار این معنی کرده است در حقّ الیقین و اخبار را تأویل فرموده که مخالف عقل است. اما سایر علما از جمله پدر مرحوم مجلسی در شرح فقیه گوید: خود عمل مجسم می شود. و در جایی از شرح مزبور فرماید: و أظهر آن است که ممثّل می شوند چنان که در عالم خواب ممثّل می شود و این عالم مثال واسطه است میان عالم جسمانیات و روحانیات و شکی در وجود آن نیست؛ چنان که به تجربه ظاهر است. انتهی. (۶) روض الجنان: ... و محیّت برای اشتباهش به میل طباع جاری مجرای شهوت باشد. (۷) ۶۲۰. علامه شعرانی: [اشتباهش] یعنی شباهتش. (۸) روض الجنان: ... رسول علیه السلام خطبه کرد... گفت خدای تعالی شما را فرمود که: طاعت او را دارید در حقّ من و طاعت من دارید در باب وصی و وزیر و خلیفه من در حیات من و خداوند* امامت از پس وفات من، و بهینه هر کس که او را رها کنم* و آن علی ابوطالب است... (۹) ۶۲۱. علامه شعرانی: * یعنی صاحب امامت. (۱۰) ۶۲۲. * بهترین کسی که پس از من در جهان می ماند. (۱۱) روض الجنان: اویس بن بشر التیمی. (۱۲) ۶۲۳. علامه شعرانی: مردی بدین نام در صحابه غیر معروف است. و الله العالم. ۱۳ روض الجنان: ... اشباع نام بود مادر یحیی. ۱۴ ۶۲۴. علامه شعرانی: نصارا گویند ایصابات

که به الیزابت نیز تعبیر می کنند و حنه را همچنین حنه گویند و گاهی آنا یا آن گویند به تخفیف. ۱۵ روض الجنان: زَقَه. ۱۶
۶۲۵. علامه شعرانی: «زقه کردن» یعنی غذا در دهان کودک گذاشتن. ۱۷

-
- ۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۷۵. رک: مجمع البیان، ج ۲، ص ۴۳۰.
 - ۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۸.
 - ۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۷۶.
 - ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۹.
 - ۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۷۶۲۷۷.
 - ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۸۱.
 - ۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲.
 - ۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۸۲۲۸۳.
 - ۹- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۴.
 - ۱۰- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۸۳؛ در چاپ مشهد «اوس» ضبط شده است.
 - ۱۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۹۲.
 - ۱۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۰.

۳۷. «... وَ كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا...»

روض الجنان: [درباره تربیت مریم که چه کسی به عهده بگیرد] چون گفتاگوی بسیار شد، قرار دادند بر قرعه که قرعه برافکنند، هر کس که نام او به قرعه برآید به اوش دهند و ایشان بیست و نه مرد بودند، برفتند و هر یکی تیری بتراشید و نام خود بر او نقش کرد و به کنار جوی اُزْدُن آمدند و تیرها در آب انداختن گرفتند، همه تیرها به آب فرو شد مگر تیر زکریا که بر سر آب بماند. (۱) ۶۲۶. علامه شعرانی: این گونه قرعه و فال هنوز میان زنان روستایی معمول است؛ چوبی سبک یا پره کاه یا نی در آب جاری می اندازند و از اینکه در آب فرو رود یا تابع جریان آب شود تفأل می زنند. (۲) روض الجنان: ... یوسف بن یعقوب النجّار، مردی درود گر بود و پسر عمّ مریم بود. مریم را با کفاله خود گرفت. مریم در او انکساری و دل شکستگی می دید، گفت: یَابْنَ عَمّ! دل مشغول مدار که خدای روزی ما برساند، و او چیز که به دست از کسب بیاوردی آن جا بنهادی، خدای تعالی زیاده کردی و برکت دادی. (۳) ۶۲۷. علامه شعرانی: بنابراین، تفسیر، معجزه بودن آن طعام در برکت او است و بنا بر تفسیر اول در اصل وجود او. (۴) ۴۲ «وَ إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَ طَهَّرَكِ وَ اصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ». روض الجنان: و عبدالله عیّاس روایت کند از رسول صلی الله علیه و آله فی حدیث طویل؛ در حدیثی دراز که بگفت و ذکر امیر المؤمنین علی کرد و گفت: وَأَمَّا ابْنَتِي فَاطِمَةُ فَإِنَّهَا سَيِّدَةُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ مِنَ الْأُولَى وَالْآخِرِينَ... وهی الحوراء الإنسیة مَنِّي تقوم فی محرابها بین یدئ ربها یزهر نورها لِمَلَائِكَةِ السَّمَاءِ كما یزهر نور الكواكب لِأهل الأرض...؛ گفت: واما دختر من فاطمه سید زنان عالم است از اولیان و آخرینان، و او پاره ای از من است، و نور چشم من است، و میوه دل من است، و جان من است از میان پهلوهای من، و او حور است جز آنکه انسی نسب است از من. در محراب خود بایستد پیش خدای (عزّ و جلّ) نور روی او فریشتگان را همچنان روشنایی دهد که ستارگان آسمان اهل زمین را. (۵) ۶۲۸. علامه شعرانی: به نظر می رسد که مؤلف کلمه «متی» را که به معنی هر زمان و هر وقت است پس از کلمه انسیه «منی» به نون خوانده و «از من» ترجمه کرده است. (۶) روض الجنان: «مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ...» و در مسیح چند قولها گفتند مفسران، بعضی گفتند: فعیل است به معنی مفعول یعنی مَمْسُوحٌ مُطَهَّرٌ مِنَ الْأَفْدَارِ؛ پاکیزه و مالیده بود از پلیدیها. و گفته اند: ممسوح بود به برکت، و گفته اند: برای آنکه از مادر بزاد به روغن اندوده... (۷) ۶۲۹. علامه شعرانی: مسیح از عبری است و چون کسی نزد آنان به پادشاهی و مناصب بزرگ منصوب می گشت به روغن مقدّس مسح می کردند؛ مسیح کنایه از پادشاه شد. (۸) روض الجنان: ... ابو عمرو بن العلاء گفت: مسیح فرشته باشد، نخعی گفت: مسیح صدیق باشد، فاما دجال مسیح است بکسر المیم و تشدید السّین، و بعضی علما بر این انکار کردند و گفتند: این را وجهی نیست در تازی... (۹) ۶۳۰. علامه شعرانی: یعنی در عربی وزن مسیح وجهی ندارد. (۱۰)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۹۶۲۹۷.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۲.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۹۸۲۹۹.

- ٤- .روح الجنان، ج ٣، ص ٢٤.
- ٥- .روض الجنان، ج ٤، ص ٣١٨٣١٩.
- ٦- .روح الجنان، ج ٣، ص ٣٧.
- ٧- .روض الجنان، ج ٤، ص ٣٢٢.
- ٨- .روح الجنان، ج ٣، ص ٣٨.
- ٩- .روض الجنان، ج ٤، ص ٣٢٣.
- ١٠- .روح الجنان، ج ٣، ص ٤٠.

۴۹. «...أَنْتَى أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا يَأْذِنُ اللَّهُ وَ أُبْرِي الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ...»

روض الجنان:.... در خبر چنین است که: عیسی علیه السلام دعوتی کردی، از او معجزه خواستندی. او پاره ای گل بگرفتی و شکل خفّاشی بکردی و به دهن باد در دمیدی، مرغی زنده شدی و پیریدی. وهب مُتَبَّه گفت: تا مردم در او می نگریدندی می پیریدی، چون ناپدید شدی بیفتادی... (۱) ۶۳۱. علامه شعرانی: این تأثیر از روح حضرت مسیح علیه السلام و دیدن او بود نه دیدن دیگر مردم. (۲) روض الجنان: و در اخبار چنین آمد که: عیسی علیه السلام چهار کس را زنده کرد، یکی عازور... (۳) ۶۳۲. علامه شعرانی: این معجزه را عیسویان هم با اندک اختلاف نقل کرده اند و در انجیل یوحنا مذکور است. و نام آن مرد که زنده شد نزد نصارا ایلعازر است؛ یعنی خدا کمک می کند. (۴) روض الجنان: [به معجزه عیسی علیه السلام] سام از گور برخاست و نیمه سر او سپید شده بود و می گفت: أَقَامَتِ الْقِيَامَةُ؟ قیامت برخاسته است؟ گفت: نه، ولكن من خدای را به نام مهترین* بخواندم تا تو را زنده کرد، و در عهد او و پس از آن مردم را موی سپید نشدی تا به عهد ابراهیم علیه السلام**.* (۵) ۶۳۳. علامه شعرانی: * یعنی اسم اعظم. (۶) ۶۳۴. ** یعنی در عهد سام بن نوح موی کسی سفید نمی شد تا به عهد ابراهیم علیه السلام. (۷) روض الجنان: «إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ»؛ خدای عزوجلّ خدای من است و خداوند شما، و «إِنَّ» برای آن مکسور است که سخن مبتداست متعلق نیست بما قَبْلَهُ، و در عربیت روا باشد... (۸) ۶۳۵. علامه شعرانی: یعنی در عربیت جایز است اما در قرآن جائز نیست چون در قرآن متابعت قراء باید کرد هر چه خوانده باشند. و اگر چیزی در عربی جایز باشد اما قراءت نکرده باشند جایز نیست. (۹) روض الجنان:... آن فعل خداست، و هیچ قادر به قدرت آن نداند کردن. (۱۰) ۶۳۶. علامه شعرانی: قادر به قدرت در مقابل قادر بالذات است. ۱۱

- ۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۰.
- ۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۴.
- ۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۲.
- ۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۵.
- ۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۳.
- ۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۶.
- ۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۷.
- ۸- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۸.
- ۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۴۲.
- ۱۰- روح الجنان، ج ۳، ص ۵۱.

۵۴. «وَمَكْرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ»

روض الجنان: «وَمَكْرُوا»؛ مکر کردند، یعنی کفار بنی اسرائیل آنان که «أَحْسَسَ عَيْسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ». و مکر ایشان اینجا تدبیر و انداختن قتل عیسی بود... (۱). ۶۳۷. علامه شعرانی: انداختن به معنی تدبیر، از اندازه گیری و قیاس است. (۲)

۵۵. «إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عَيْسَى ابْنِ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكَ وَ رَافِعُكَ إِلَيَّ... وَ جَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ...»

روض الجنان... اهل تواریخ گفتند: چون مریم به عیسی بار بر گرفت، او را سیزده سال بود، و عیسی به بیت لحم زاد به زمین اوری، شصت و پنج سال گذشته از غلبه اسکندر بر زمین بابل، پنجاه و یک سال گذشته از ملک اشکانیان، و خدای وحی کرد به او از پس سی سال بر یک قول و او را از بیت المقدس به آسمان برد شب قدر از ماه رمضان. (۳) ۶۳۸. علامه شعرانی: اوری ظاهراً مخفف اورشلیم است. اما شصت و پنج سال صحیح نیست؛ چون اسکندر مقدونی ۳۲۳ سال پیش از میلاد در گذشت و آغاز ملک اشکانیان هم در سال ۲۵۵ قبل از میلاد حضرت مسیح علیه السلام است و میلاد در عهد ارد سیزدهمین پادشاه این سلسله است و فردوسی پنداشته است که اسکندر مسیحی بود چون از ایرانیان قبل از اسلام اقتباس تاریخ کرده و آنان از تاریخ کشور خویش آگاه نبودند تا به تاریخ روم و یونان چه رسد. و در وصف درفش اسکندر گوید: درفش پس پشت سالار رومبشسته برو سرخ و پیروزه بوم همای از بر و خیزرانش قضیببشسته برو بر محب الصلیب (۴) روض الجنان... از آن مکر که انداختند. (۵) ۶۳۹. علامه شعرانی: انداختن به معنی تدبیر و اندیشه کردن است. (۶) روض الجنان: ابوهریره روایت کرد از رسول صلی الله علیه و آله که گفت: پیغامبران برادرانند از مادران مختلف و دینشان یکی است،* و من اولی ترم به عیسی مریم برای آنکه میان من و او پیغامبری نیست، و او فرود آید از آسمان بر اُمّت من و خلیفه من باشد برایشان،** و همانا این خبر آنان روایت کرده باشند که حدیث مهدی را از روی بی انصافی منکر باشند، و الاّ او خلافت رسول را نبشاید برای آنکه شرع او منسوخ است و او شرع ما نداند، لابد بود از آنکه رجوع او با کسی باشد، و رجوع جمله اُمّت که شرع محمّدی داند و استحقاق آن دارد که عیسی مریم به او اقتدا کند از او قبول کند، پس همانا خلل از راوئی بوده باشد، و خبر چنین است: وَاِنَّهُ نَازِلٌ عَلٰی اُمَّتِي مَعَ خَلِيفَةٍ مِّنْ وُلْدِي. چون او را بینی بشناسی او را، به این اوصاف و علامات مردی باشد دو بهری سرخ سپید دراز موی، پنداری آب از موی او می بچکد و اگرچه موی او تر نباشد... (۷) ***. ۶۴۰. علامه شعرانی: * یعنی دین به منزله پدر ایشان است و یکی است. (۸) ۶۴۱. * شاید معنی «و خلیفتی علیهم» این باشد که عیسی علیه السلام از آسمان فرود آید در حالتی که خلیفه من یعنی مهدی بر امت من امیر باشد. و بنابراین، اعتراض مؤلف بر آن وارد نیاید و مفاد آن همان باشد که فرمود: «مع خلیفه من وُلْدِي». (۹) ۶۴۲. *** مسیحیان گویند: مردی به نام پوبلیوس لتوس که در عهد آن حضرت بود شمایل مسیح را وصف کرده، از جمله گوید: مردی است مردگان را زنده می کند و مریضان را شفا می بخشد، قامتش معتدل و مویش میگون و طلایی و نرم و غیر مجعد مگر نزدیک گوشهایش. رویش بی عیب و به سرخی می زند. اینها موافق این روایت است. و دو بهری در عبارت مؤلف ترجمه «مربع الحلق» است؛ یعنی میانه بالا. (۱۰) روض الجنان... خلاف کردند فی معنی قوله: «فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا» که این «فَوْقِیت» به چیست؟ بعضی گفتند: به حجت، و بعضی گفتند: به مملکت و قهر و غلبه، و از اینجاست که پادشاهی در رومیان است که ترسایان باشند، و در جهودان نیست، و جهودان مادام مقهور و مغلوب باشند... .

۱۱ ۶۴۳. علامه شعرانی: اکنون هم که دولتی دارند قائم به نصارا است. و این خبر قرآن از اخبار غیبی است، تا کنون آنچه دیده ایم مؤمنان به حضرت عیسی علیه السلام که مسلمانان یا مسیحیانند بر کفار بت پرست یا یهود تفوق داشتند و اینها زیر دست آنان بودند و خدای وعده داده است که تا قیامت هم چنین باشد و خدای نفرموده که نصارا بر مسلمانان غالب باشند. ۱۲

-
- ۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۴۵.
 - ۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۵۲.
 - ۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۴۹.
 - ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۵۵. شاهنامه فردوسی، مردن فیلقوس و بر تخت نشستن اسکندر، ص ۳۲۶.
 - ۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۴۹۳۵۰.
 - ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۵۶.
 - ۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۵۲.
 - ۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۵۷.
 - ۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۵۵.
 - ۱۰- روض الجنان، ج ۳، ص ۵۹.

۵۸. «ذَلِكَ تَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ»

روض الجنان: «ذَلِكَ تَتْلُوهُ عَلَيْكَ»، اشارت است به آنچه از قصه پیغمبران رفت، اَي ذَلِكُ الَّذِي قَصَيْتُ عَلَيْكَ، یعنی این که بر شما خواندم از قصه زکریا و یحیی و مریم و عیسی از آیات و دلالات و معجزات، و «ذکر» هم گفت باشد و هم یاد کرد... (۱). ۶۴۴. علامه شعرانی: یعنی هم گفتن را ذکر گویند هم یاد کردن را و «نون» از مصدر حذف کرده است. (۲) روض الجنان: ... برای آن «ذکر» را حکیم خواند که چون خواننده و نظر کننده به آن معتبر شود پنداری دلیلی ناطق است به مثبت گوینده که حکیم باشد و حکمت بر زبان راند، چنان که دلالت را دلیلی خوانند برای آنکه از بیان به جایی باشد که پنداری راه نماینده اوست. (۳) ۶۴۵. علامه شعرانی: یعنی از خواننده و نظر کننده. (۴) روض الجنان: ... أَسْقَفَ كَقِفْتُ: يَا أَبَا الْقَاسِمِ إِنَّا لَا نُبَاهِلُكَ وَلَكِنْ نُصَالِحُكَ؛ ما با تو مباحله نمی کنیم ولکن با تو مصالحه می کنیم با ما مصالحتی کنی بر چیزی که به آن قیام توانیم کردن. رسول علیه السلام با ایشان مصالحه کرد بر دو هزار حله از حله های اواقی. (۵) ۶۴۶. علامه شعرانی: از این عبارت چنان مستفاد می کرد که «اواقی» قسمی حله است اما در جای دیگر نیافتیم و در کتب سیر آمده است که بر دو هزار حله عقد بستند با هر حله اوقیه نقره و هر اوقیه چهل درهم است و اواقی جمع اوقیه است. والله العالم. (۶) روض الجنان: ... عکره گفت: یکدیگر را سجده کردند، صادق علیه السلام گفت: اتخاذ ایشان احبار و رهبان را ارباب نه به عبادت بود، بل به تحریم و تحلیل حرام بود. بعضی دگر گفتند: به طاعت داشت* ایشان بود رؤسا و بزرگان را در معصیت خدا. ۶۴۷. علامه شعرانی: یعنی به طاعت داشتن و نون مصدری حذف کرده است. ۸

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۵۷.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۶۰.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۶۱۳۶۲.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۶۳.

۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۷۱.

۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۶۹.

۶۸. «إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَ هَذَا النَّبِيُّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا...»

روض الجنان: ... جعفر [به نجاشی پادشاه حبشه] گفت: پیرس از اینان که ما آزادیم یا بنده ایم؟ نجاشی پرسید. عمروعاص گفت: بَلْ أَخْرَازُ كِرَامًا مِنْ أَشْرَافِ قَوْمِنَا؛ بل آزادان و کریمان و اشراف قومند. گفت: پیرس تا هیچ خونی به ناحق کرده ایم از اینان که اینان طالب آنند؟ عمرو گفت: ولا قرطه. گفت: پیرس ما هیچ مالی اقتطاع کرده ایم که اینان را مطالبه آن می رسد؟... (۱) ۶۴۸. علامه شعرانی: از گفت و گوی جعفر و عمروعاص پایه اختلاف مسلمانان و کفار قریش و مناط مباینت آنان و علت میل جماعتی به دین اسلام و تعصب دیگران بر کفر واضح می گردد. جعفر و مسلمانان می گفتند: به حکم خدا انسان آزاد است و هیچ کس حق تحکم بر دیگری ندارد: هر کس هر جا خواهد برود کسی را بر او اعتراض نباید کرد مگر بنده باشد و بگریزد یا خونی کرده باشد و از او قصاص خواهند یا مالی برده باشد. و عمروعاص و امثال او می گفتند آنکه غالب است حق دارد فکر خویش را بر دیگران تحمیل کند. و تعجب می کردند که چرا نجاشی این حق آنها را نشناخت و مسلمانان را به دست آنها نسپرد. و علت آنکه عمروعاص و امثال او چون به دولت رسیدند دست به جور و ظلم گشودند و با آل علی علیه السلام مخالفت کردند نیز همین اختلاف در مبنا و اصل است. (۲)

۷۱. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

روض الجنان: ... قولى ديگر آن است که: ایمان به موسی و عیسی می پوشید به کفر به محمد. و «تلبیس» را به تخلیط تفسیر دادند «وَ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ»؛ و حق پنهان می کنید، یعنی نعت و صفت محمد صلی الله علیه و آله «وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»؛ و شما می دانید که او حق است و پیغامبری صادق است. و این آیت و مانند این دلیل نکند بر قول اصحاب معارف. (۳) ۶۴۹. علامه شعرانی: یعنی کسانی که می گویند حقیقت بر همه مردم آشکار است و همه کس آن را می داند و آنکه منکر است از عناد انکار می کند. آیه دلالت بر صحت قول ایشان ندارد؛ زیرا که خطاب به گروهی خاص فرموده و آنها را بدین صفت مذمت کرده است، نه همه منکران را. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۷۷.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۷۳.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۸۱.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۷۵.

۷۴. «يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ...»

روض الجنان: «يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ...»، ... ابو عثمان گفت: تا امید و خوف با او باشد، تا امید دارنده دل بر نگیرد،* و خایف دل بنه نهد. (۱) ۶۵۰. علامه شعرانی: دل بر گرفتن کنایت از مأیوس شدن است و دل نهادن کنایه از امید بسیار داشتن «دل منه بر دینی و اسباب او». (۲)

۷۵. «وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَّهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ...»

روض الجنان: وَقَوْلُهُ «يُؤَدِّهِ» ؛ ابو عمرو و عاصم و حمزه خوانند: «يُؤَدِّهِ» باسكان الهماء،... در قرائت ابو عمرو و حمزه گفتند: چنان ساخته است که پنداری «ها»ی آخر کلمت است و از اصل کلمت است، جزم بر او افکنند، و این بر سبیل مجاز بود. (۳) ۶۵۱. علامه شعرانی: بنای کلمه «یؤده» چنان است که گویی «ها» جزء کلمه است مثل يُصْرَفُ. (۴) روض الجنان: راستیگر. (۵) ۶۵۲. علامه شعرانی: «راستیگر» یعنی صادق و درستکار. (۶) روض الجنان: وَحَدِيثُهُ بِنِ الْيَمَانِ* گفت، دو حدیث ما را بگفت رسول علیه السلام یکی بدیدم و منتظر یکی دیگرم یکی آنکه گفت: امانت بر دل مردمان فرود آمد و قرآن فرود آمد، قرآن و سنت پیاموزی، آنکه ما را گفت: امانت بردارید، و در رفع امانت چنین گفت که: مرد بخسپد امانت از دل او بر کنند، اثر او آن جا بماند چنان که ستاره آنکه بخسپد امانت از دل او بر کنند و اثر آن بماند چنان که شغه دست،** یعنی دست سرو بسته،*** یا چون انگشتی*** آتش که بر پای خود بگردانی اثری اندک بکند و بماند اثر. (۷) ۶۵۳. علامه شعرانی: * این حدیث را بخاری و مسلم و ترمذی روایت کرده اند و در عبارت آن است «فیظل اثرها مثل اثر الوکت». (۸) و در این کتاب در ترجمه «وکت» ستاره نوشته شده و «وکت» سیاهی اندکی است که در غوره خرما پدید آید و آن آغاز رسیدن و رطب شدن است و ستاره را بدین معنی نیافتیم. و شاید «الوکت» در نسخه مؤلف کوکت بوده است. (۹) ۶۵۴. ** «شغه» پینه دست و پای و اعضای انسان و حیوان را گویند. ۱۰ ۶۵۵. *** به نظر می رسد سرو به معنای پینه دست هم آمده است. ۱۱ ۶۵۶. *** انگشت به معنی ذغال است به کسر گاف. ۱۲ روض الجنان: سپندان. ۱۳ ۶۵۷. علامه شعرانی: «سپندان» دانه خردل است. ۱۴ روض الجنان: تحرجش. ۱۵ ۶۵۸. علامه شعرانی: «تحرج» احتیاط است. ۱۶

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۸۷.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۷۹.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۹۱.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۸۱.

۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۹۵.

۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۸۴.

۷- صحیح البخاری، ج ۸، ص ۹۳.

٨- .روح الجنان، ج ٣، ص ٨٤.

٩- .روح الجنان، ج ٣، ص ٨٥.

۷۷. «إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا...»

روض الجنان: ابو عمران الجوفی. (۱) ۶۵۹. علامه شعرانی: منسوب به جوف، کویبی است در بصره. (۲) روض الجنان: چند پسر سراسشکی. (۳) ۶۶۰. علامه شعرانی: یعنی به اندازه بال مگس یا پشه و سراسشک. پیش از این هم به معنی پشه استعمال کرده است. اما در کتب لغات فارسی مذکور نیست. (۴)

۷۸. «وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ... وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

روض الجنان: «وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»؛ و بر خدای دروغ می گویند و می دانند که آنچه می گویند دروغ است. جَوْبِر گفت از ضحاک از عبدالله عباس که: آیت در هر دو فرقت است جهودان و ترسایان که ایشان در تورات و انجیل تصرّف کردند، و آن را تغییر و تبدیل کردند، و آنچه در این دو کتاب بود از ذکر دین مسلمانی بیفگندند... (۵) ۶۶۱. علامه شعرانی: آنچه از آیه قرآن مفهوم می گردد غیر آن است که از عبارت ضحاک، چون از آیه قرآن مفهوم می گردد که احبار آنها هنگام خواندن تورات غیر آنچه نوشته بود به زبان می آوردند نه آنکه نوشته را تغییر می دادند. و از عبارت ضحاک مستفاد می گردد که نوشته را تغییر می دادند. و این به نظر بعید می رسد، چون آن قدر می دانستند که اگر چند یهودی در مدینه کتاب خود را تغییر دهند همه نسخه های تورات که در اکناف جهان پراکنده است تغییر نمی کند. (۶) روض الجنان: فتراک. (۷) ۶۶۲. علامه شعرانی: «فتراک» دوالی است که از پشت زین آویزند. ۸ روض الجنان: «ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ»؛ آنگاه گوید مردمان را که: مرا بنده گیری و عبادت کنی بدون خدای. بعضی اهل معانی گفتند: مراد نفی است نه نهی، و معنی آن است که: ما کانَ لِبَشَرٍ لِيُقُولَ هَذَا؛ هیچ آدمی نباشد که خدا او را کتاب و حکم و نبوت دهد آنگاه او چنین سخن گوید، و این «لام» که در ظاهر لفظ اینجاست از اینجا بیفگند و با «قول» برد... ۹ ۶۶۳. علامه شعرانی: یعنی لام را از کلمه «لبشر» مربوط کرد با کلمه «يقول» و معنی را از کلمه ای به کلمه ای منتقل کرد نه آنکه لفظ لام را از «لبشر» بیفکند و بر «يقول» در آورد. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۹۸.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۸۷.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۹۹.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۰۱.

۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۸۹.

۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۰۳.

۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۹۰.

۸۰. «وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا...»

روض الجنان: «وَلَا يَأْمُرُكُمْ»، عاصم و حمزه و ابن عامر خوانند: و لَا يَأْمُرُكُمْ، به نصب «را» عطفًا على قَوْلِهِ: «ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ»، و قيل: على إضمار «أَنْ»، و بر این قرائت مردود باشد علی «أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ» ... (۱) ۶۶۴. علامه شعرانی: یعنی مربوط و متصل است بقوله تعالى «لبشر أن يؤتیه الله». (۲) روض الجنان: «وَالنَّبِيِّينَ»؛ و نه پیغامبران را، چنان که جهودان و ترسایان گفتند در عیسی و عزیر: «أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكَفْرِ»، صورت استفهام است و معنی تقریر و انکار است؛ شما را کفر فرماید پس از آنکه مسلمان شده اید! و در آیت دلیل نیست برای آنکه افعال جوارح کفر باشد... (۳) ۶۶۵. علامه شعرانی: قول صحیح آن است که عمل به جوارح نه از ایمان است و نه کفر و اعتقاد قلبی تنها ایمان یا کفر باشد. اما آیه شریفه که فرماید: «أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكَفْرِ» عمل جوارح را کفر نامیده است و به ظاهر بر خلاف قول صحیح است. مؤلف جواب می دهد: که چنین نیست و عبادت غیر خدا اگر چه ذاتا عمل جوارح است و از این جهت کفر نیست اما کشف از اعتقاد ربوبیت می کند و از جهت اعتقاد کفر است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۰۶.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۹۲.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۰۷.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۹۳.

۸۱. «...ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ...»

روض الجنان: ... و کسائی گفت: «لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ» متصل است به کلام اوّل و جواب شرط فی قوله: «فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ»، و معنی آن بود که: یاد کن ای محمّد چون خدای تعالی عهد پیغامبران بستد که آنچه من دادم، بر آنکه «ما» موصوله باشد یا هر چه دادم شما را بر آنکه «ما» شرط را باشد از کتاب و حکمت. پس رسولی مصدّق به شما آید که از صفت او آن باشد که به او ایمان آری و نصرت کنی او را... (۱) ۶۶۶. علامه شعرانی: در تورات امروزی که در دست یهود است در سِفر تثنیه فصل هجدهم مذکور است که خداوند به موسی علیه السلام گفت: خدای پروردگار تو از میان تو از برادران تو پیغمبری برمی گزیند مانند من سخن او را بشنوید چنان که طلب کردی از خدای پروردگار خود در حوریب در روز اجتماع. تا آنکه گوید: برمی انگیزم از میان برادران ایشان پیغمبری مثل تو و کلام خود را در دهان او می گذارم و با آنها سخن می گوید به هر چه او را دستور دهم و باشد انسانی که به کلام من که او می گوید به نام من گوش ندهد و من از او مؤاخذه خواهم کرد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۰۸.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۹۴.

۸۴. «قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ مَا أُنزِلَ عَلَيْنَا...»

روض الجنان: قَوْلُهُ «قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ» مثل این آیت بَعَيْنِهَا در سوره البقره رفت*... در وجه حسن تکرار در آیات قرآن چند وجه گفته اند: یکی آنکه مذهب محققان است که مکلفان را در الفاظ قرآن لطف است چنان که در معانی لطف است، چنان که اگر قدیم (جلّ جلاله) به جای: «الم * ذَلِكُ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (۱) گفتی: «الر هذا القرآن لا شكّ فيه بيان للمؤمنين، در او آن لطف نبودی که در این الفاظ هست، برای آنکه ممکن نیست دعوی کردن» که این نظمی است و به فصاحت به حدّی است که معجز است، و عرب از مثل این مقدار عاجزند خصوصاً به نزدیک اصحاب صِرفه** (۲) ۶۶۷. علامه شعرانی: * در دو کلمه فرق دارد: یکی آنکه کلمه اول در سوره بقره «قولوا» و اینجا «قل» و دوم آنکه پس از کلمه «عیسی» در آنجا «أوتی النبیون» و اینجا «و النبیون» مذکور است. (۳) ۶۶۸. * اصحاب صِرفه گروهی از علمایند مانند سید مرتضی و خواجه نصیر الدین طوسی که گویند اعجاز قرآن به آن است که خداوند تعالی مردم را بازداشت از آوردن مانند قرآن، اگر چه بر چند جمله اندک قادر بودند. ۴

۱- بقره (۲): ۲۱.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۱۶.

۳- روح الجنان، ج ۳، ص ۹۹.

۸۵. «وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ...»

روض الجنان: خدای تعالی گفت: هر کس که او دینی طلب کند جز اسلام از او قبول نکنند، برای آنکه دین به نزدیک خدای اسلام است لا- غیر، که دگر ادیان و ملل را به آن منسوخ کرد، چنان که گفت: «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (۱). و معنی «قبول عمل، ضمان ثواب باشد بر او، برای آنکه واقع باشد به موقع خود، و بر وجه مأمور به کرده شده باشد. (۲) ۶۶۹. علامه شعرانی: گروهی از حشویه گویند که قبول عمل غیر صحت آن است و چه بسا عمل که بوجه مأمور به کرده باشند و شرایط آن را به جای آورده اما مقبول خدا نباشد و ثواب نداشته باشد. و این سخن چند بار مکرر گشت. (۳) روض الجنان: اما إحباط، وقد دَلَّ الدَّلِيلُ عَلَى بَطْلَانِهِ. (۴) ۶۷۰. علامه شعرانی: إحباط در مذهب شیعه باطل است. یعنی کسی که ایمان آورد و عبادت خدای کرد مستحق ثواب است و اگر پس از آن مرتد شود ثواب او حبط یعنی باطل نمی شود و چون به کفر بمیرد مستحق ثواب دایم نیست و در آخرت چاره ای برای او نیست. اگر ابتداء او را عذاب کنند و پس از آن ثواب دایم، منافی کفر او است و اگر اول ثواب دهند پس از آن عقاب کنند و در عقاب دایم بماند بر خلاف اجماع است که ثواب ایمان ابدی است نه منقطع. پس باید گفت هرگز این معنی تحقق نمی پذیرد که یکی اول مؤمن باشد پس از آن کافر شود و اگر در ظاهر شرع چنین حکم باشد منحصر به احکام دنیا است نه آخرت. (۵)

۱- آل عمران (۳): ۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۱۸.

۳- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۰۰.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۲۰.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۰۲.

۹۲. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ...»

روض الجنان: سبّی. (۱) ۶۷۱. علامه شعرانی: «سبّی» اسیر جنگ است. (۲) روض الجنان: عبدالله بن سیدان* روایت کند از ابوذر رحمه الله که او گفت تو را در مالت سه انبازاند: یکی قدر که دستور با تو نیارد* که کدام ببرد بهتر یا بتر... (۳) ۶۷۲. علامه شعرانی: * در تقریب ابن حجر عبدالله بن سیلان است به لام (۴) و بعضی گویند نامش عبدربه بود یا جابر و در لسان المیزان عبدالله بن سیدان به دال است. (۵) ۶۷۳. * اجازه نخواهد. (۶) روض الجنان: بیش بها. (۷) ۶۷۴. علامه شعرانی: بسیار قیمت. (۸)

۹۳. «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ...»

روض الجنان: «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ...»؛ ابو روق و کلبی گفتند: سبب نزول آیت آن بود که چون رسول علیه السلام گفت: من بر ملت ابراهیمم، جهودان گفتند: چون است که گوشت شتر و شیر شتر می خوری؟ و آن بر ابراهیم حرام بود. رسول علیه السلام گفت: دروغ مگوی که در شرع ابراهیم این هر دو حلال بود. (۹) ۶۷۵. علامه شعرانی: اصل در هر چیز اباحه است تا حرمت آن ثابت شود. و چون تورات بر موسی علیه السلام نازل شد احکام آن از زمان آن حضرت ثابت است و پیش از آن همه چیز قابل خوردن که مردم در آن رغبت می کردند و معتاد بود حلال بود جز رگ و رگ که به علتی حضرت یعقوب نمی خورد و اولاد او متابعت می کردند. (۱۰) روض الجنان: مفسران خلاف کردند در آن طعام که یعقوب بر خود حرام کرد پیش نزول تورات... مقاتل و ضحاک گفتند: سبب آن بود که یعقوب علیه السلام نذر کرد که اگر خدای تعالی او را دوازده فرزند نرینه بدهد و او به سلامت به بیت المقدس رسد، آخرین ایشان را قربان کند. چون خدای تالی او را دوازده فرزند بداد، او خواست تا به نذر وفا کند، برخاست تا به بیت المقدس آید، خدای تعالی فرشته فرستاد به او و او را گفت: من تو را عفو کردم از این نذر به امتحانی که تو را کنم. یعقوب شاد شد، و یعقوب فردی بود قوی و بطّاش و کس پیش او به کشتی بنه ایستادی، و در مصارعت قوّت او نداشتی. فرشته آمد در پیش او، او گمان برد که او دزدی است از سر قوّت خود با او در آویخت. آن فرشته چیزی بر ران یعقوب زد، ران او درد گرفت و دردی عظیم در او پدید آمد. او از آن رنجور شد، و یعقوب علیه السلام گوشتی دوست داشتی که در او رگ بود، او با خدای نذر کرد که اگر به شود از آن نیز نخورد و این قول ضعیف است. (۱۱) ۶۷۶. علامه شعرانی: این قول ضعیف موافق تورات است، بلکه ظاهر عبارت تورات آن است که با خدا کشتی گرفت و بعضی به فرشته تأویل می کنند. باری، دعوی حلیت همه چیز کسی کند که به همه تورات و احکام و شرایع بنی اسرائیل و اسحاق و ابراهیم و انبیا عالم باشد و گرنه از کجا داند که هیچ چیز نزد آنان حرام نبود جز رگ و رگ و آنکه عالم به آنها باشد جز خدای و آنکه خداوند او را خبر دهد نخواهد بود. (۱۲) روض الجنان: آنکه مفسران خلاف کردند در حال این طعام که یعقوب بر خویشتن حرام کرد، تا حکم آن در تورات چه بود؟ سدی گفت: تورات که آمد به تحریم آن آمد، و این قول نیک نیست برای آنکه ممنوع است از او، لَقَوْلِهِ تَعَالَى: «قُلْ فَأَتُوا بِالتَّوْرَةِ» ۱۳. و رسول علیه السلام جهودان را در وقت مناظره گفت: تورات بیارید بخوانید اگر راست می گویند. چون تورات بیاوردند، آنچه ایشان تحریم آن دعوی می کردند در تورات نبود، خجل شدند و عناد ایشان ظاهر شد. ۱۴ ۶۷۷. علامه شعرانی: این آیات منع قول

سَدی نمی کند؛ چون اختلاف یهود در حرمت رگ و رگ نبود، بلکه حرمت شتر بود. و اگر تورات می آوردند و می خواندند معلوم می شد شتر بر بنی اسرائیل پیش از نزول تورات حرام نبود اگر چه رگ و رگ بر یعقوب حرام بود و مستمر گشت، بلکه اگر از تورات حرمت گوشت شتر هم در شریعت حضرت موسی ثابت می شد باز دعوی یهود که آن در شریعت ابراهیم حرام بود ثابت نمی شد. ۱۵

- ۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۲۸.
- ۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۰۶.
- ۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۲۹.
- ۴- تقریب التهذیب، ج ۱، ص ۵۰۰.
- ۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۰۷. لسان المیزان، ج ۳، ص ۲۹۸۲۹۹.
- ۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۰۷.
- ۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۳۰.
- ۸- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۰۸.
- ۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۳۱.
- ۱۰- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۰۹.
- ۱۱- آل عمران (۳): ۹۳.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۳۲.

۹۵. «قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا...»

روض الجنان: «فَاتَّبِعُوا»؛ پیروی کنی. و «اتَّبِعُوا»، اقتدا باشد به طریقه آن کس که پیش تو باشد، اما در طریق و اما در طریقه و سنت. ملت ابراهیم را «حَنِيفًا» حال باشد، اما از مِلَّت و اما از ابراهیم. و اصل او بگفتم چه باشد. (۱) ۶۷۸. علامه شعرانی: یعنی معنی حنیف را. و اینکه این کلمه از کجا مشتق است پیش از این گفته ایم. و چنان که عادت مفسران است شرح لغت را در اولین کلمه می آورند و پس از آن احاله بدان می کنند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۳۵.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۱.

۹۶. «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِنَكَّةٍ مُّبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ»

روض الجنان: علما خلاف کردند فی تأویل قوله: «أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ» بعضی گفتند: مراد آن است که اوّل بقعه ای که از زمین بر روی آب پدید آمد، و خدای تعالی بیافرید زمین کعبه بود از کفی سفید. پس از آن به دو هزار سال زمین آفرید، یعنی فرمود تا از زیر زمین خانه کعبه، بیرون آوردند... (۱) ۶۷۹. علامه شعرانی: مقصود از زمین خشکی آن است. و به مقتضای این قول در آغاز خلقت آب به همه کره احاطه داشت و هیچ جای خشک که انسان و حیوان در آن زیست کند موجود نبود و این خشکیها که ربع مسکون است به تدریج از زیر آب بیرون آمد و اول بقعه زمین مکه بود و پس از آن کشورهای دیگر بدان ملحق شدند. (۲) روض الجنان: ابوذر غفاری روایت کند از رسول علیه السلام که او را پرسیدند از اوّل مسجدی که در زمین ساختند برای عبادت، گفت: مسجد الحرام بود، و آنکه بیت المقدس. گفتند: ای رسول الله! چه مدّت بود میان ایشان؟ گفت: چهل سال... (۳) ۶۸۰. علامه شعرانی: این روایت ضعیف است؛ زیرا که میان حضرت ابراهیم علیه السلام که بنای کعبه نهاد و حضرت داود علیه السلام که آغاز ساختمان بیت المقدس کرد نزدیک هزار سال است. (۴) روض الجنان: ... و آن خانه همچنان بود تا ایام طوفان نوح خدای تعالی فرمود تا به آسمان چهارم بردند بیت المعمور و بنهادند برابر خانه کعبه، چنان که اگر از روی مثل، رسی فرو گذارند از آن جا به پشت خانه کعبه رسد... ۵ ۶۸۱. علامه شعرانی: این روایت هم ضعیف است به ظاهر و به آن اعتماد نتوان کرد؛ چون یا زمین می گردد برای برای پیدایش روز و شب یا آسمان. به هر حال کعبه از محاذات بیت المعمور دور می شود. و اگر روایت صحیح باشد مراد از آن آسمان روحانی است و در جای دیگر توجیه داده و شرح آن را گفته ایم. ۶

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۳۸.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۱۳.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۴۰.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۱۴.

۹۷. «فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا...»

روض الجنان: «وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا»، در او چند قول گفته اند: یکی آنکه تا در حرم باشد ایمن شود از آنکه کس او را نرنجاند، اگر مرد قاتل پدر و برادر را ببیند در حرم، شرع می فرماید تا تعرّضش نکند و نرنجاند او را، و هر که خیانتی کند و در حرم گریزد او را تعرّض نکنند در حرم، ولکن طعام و شراب بر او تنگ کنند تا به ضرورت بیرون آید، آنکه حدّ بر او برانند. و اگر آن خیانت در حرم کند همان جا حدّ بر او برانند لاینها که حُرْمَةُ الْحَرَمِ. (۱) ۶۸۲. علامه شعرانی: گوینده این سخن حمل کلام بر حکم تکلیفی کرد؛ یعنی مردم باید حرمت حرم را نگاه دارند و هر کس بدانجا در آید امان دهند و آزار نرسانند. پس خبر به جای امر است مانند «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (۲) و مانند «وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۳). و ما می گوئیم: چون آیه در مقام محاجّه یهود است و آنان نسبت کعبه را به ابراهیم علیه السلامانکار می کنند خداوند آیات و دلایلی ذکر می فرماید بر ردّ آنان و اثبات اینکه این خانه از آن حضرت بوده: یکی آنکه مقام ابراهیم در آنجا متواتر است و خلف از سلف آن را به نام ابراهیم می خوانند، مثل آنکه یکی از ما گوید گنبد قابوس قبر پادشاه معروف است، چون به تواتر این نام از قدیم بر آن مانده است. پس در نسبت مقام به ابراهیم شک نباید کرد. دیگر اتفاق عرب جاهلیت از قدیم ترین عهد بر حفظ حرمت کعبه و با اینکه ایمنی در عربستان وجود نداشت هر کس به حرم می رفت ایمن بود و این معنی بی آنکه منسوب به حضرت ابراهیم علیه السلام باشد معقول نیست و عرب و سایر معابد و بتخانه ها را چنین حرمت نمی داشتند که هر کس بدانجا رود ایمن باشد. این دلیل دیگر است بر صحت نسبت آن به حضرت ابراهیم علیه السلام و عرب کسی دیگر جز آن حضرت را نمی شناختند که به سبب او خانه را حرمت کنند. (۴) روض الجنان:... و آنچه در این خبر آمد از اضافه کلام و رفتار با کعبه علی أحدِ الْوَجْهَيْنِ باشد اما مضاف بود با فرشتگان که موکل کعبه اند، و اما بر طریق تمثیل باشد، چنان که اگر کعبه مثلاً عاقلی مکلف بودی او را در باب شفاعت این منزلت بودی، و سخن و مناظره او با خدای تعالی بر این وجه بودی، چنان که حق تعالی گفت: «لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مَتَضِعًا مَتَضِعًا مَدْعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ...» (۵)، یعنی لو أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ وَكَانَ الْجَبَلُ مَمَّنْ يَسْمَعُ وَيَقِيلُ لَرَأَيْنَاهُ. (۶) ۶۸۳. علامه شعرانی: و شاید بتوان گفت کعبه در عالم آخرت خود به سخن آید؛ چون در آخرت همه چیز حیات دارند: «وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ» (۷). و در آنجا هیچ چیز جماد نیست چنان که در عالم دنیا هیچ عقل و ادراک نیست، و عقل انسان شعاع عالم دیگر است بر او تابیده. (۸) روض الجنان: «حِجُّ الْبَيْتِ»، ابوجعفر و حمزه و کسائی خوانند: حِجُّ الْبَيْتِ به کسر «حا» در همه قرآن و باقی به فتح «حا» خوانند... (۹) ۶۸۴. علامه شعرانی: در مجمع البیان گوید: اهل کوفه غیر ابی بکر و ابوجعفر به کسر حاء خواندند و دیگر قاریان به فتح. (۱۰) بنابراین عاصم هم به روایت حفص به کسر حاء خوانده است و همین قرائت فعلا- متداول است. اما در این کتاب به روایت حفص از عاصم توجه نفرموده و همان روایت ابوبکر را از وی در نظر داشت و به مقتضای آن فرمود عاصم هم به فتح خوانده است. (۱۱) روض الجنان:... اما «استطاعت»، فقها در او خلاف کردند. به نزدیک ما حرّیت است و کمال عقل و بلوغ و صحّت و وجود زاد و راحله و تخلیه السّرْبِ و اَمْكَانُ الْمَسِيرِ و لا الرّجوعُ الی کفایه. هر گه که یکی از این دو مختل بود، وجوب ساقط باشد و استحباب بر جای بود. ۱۲ ۶۸۵. علامه شعرانی: رجوع به کفایت آن است که چون حاجی از مکه باز گردد وسیله ای برای کسب معاش داشته باشد از سرمایه یا صنعت یا غله ملک و امثال آن. و نزد محققین فقهاء این شرط نیست مگر آنکه

مردی کفایت دارد از سرمایه و ملک، واجب نیست آن را بفروشد و در راه حج صرف کند و چون بازگردد سائل به کف شود. اما آنکه اصلاً سرمایه ندارد و هنری که بدان معاش توان کرد نیز ندارد اما زاد و راحله دارد به قدر رفتن و بازگشتن و نفقه بازماندگان و این زاد و راحله و نفقه را سرمایه کسب نمی تواند کرد، حج بر او واجب است. و همچنین اگر به کسی بذل زاد و راحله کنند که کفایت معاش ندارد یا آنکه به علتی عبورش در ایام حج به مکه افتاد یا بنده در مکه آزاد شد در هیچ یک از اینان بازگشت به کفایت شرط نیست. ۱۳ روض الجنان: «وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» ... عطا گفت: مَنْ كَفَرَ بِالْبَيْتِ؛ هر که به کعبه کافر شود. ابن زید گفت: هر که به این آیات کافر شود که خدای تعالی گفت:

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۴۴.

۲- احزاب (۳۳): ۲۱.

۳- فتح (۴۸): ۲۹.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۶.

۵- حشر (۵۹): ۲۱.

۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۴۷.

۷- عنکبوت (۲۹): ۶۴.

۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۱۹.

۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۴۷.

۱۰- مجمع البیان، ج ۲، ص ۴۷۶.

۱۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۴۸.

«فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ» (۱). سُدِّي گفت: مراد آن است که هر که استطاعت دارد و حجّ نکند کفران او به حجّ این است. (۲) ۶۸۶. علامه شعرانی: قول سُدِّي از میان اقوال مفسرین صحیح تر است؛ چون ظاهراً تخویف تارک حجّ فرمود نه منکر آن و ترک حجّ را کفر نامید از آن جهت که حکمت اعمال آن ظاهر نیست؛ مثلاً گشتن گرداگرد کعبه و هروله کردن در میان صفا و مروه و ریگ انداختن به جمرات حکمتی ظاهر ندارد، خصوصاً که از راه دور با مشقت بسیار برای انجام دادن این اعمال طی مسافت کنند، جز کسی که حقیقه مؤمن باشد این تعبّد را نخواهد کرد. و ما در زمان خود می بینیم ملاحظه و کفار از حجّ رفتن مسلمانان بیش از دیگر عبادات آزرده می شوند و بسیار شنیده ایم می گویند این همه مال که صرف حجّ می کنند باید صرف مساعدت فقرا و بیمارستان و امثال آن کرد. (۳)

۱- آل عمران (۳): ۹۷.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۵۱.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۲۲.

۹۸. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ»

روض الجنان: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ»، آیت وارد است مورد تعجب و انکار و تقریب، و ظاهر او استفهام است. «وَ اللَّهُ شَهِيدٌ»، «واو» حال راست، یعنی در حالی که خدای بر شما و افعال شما گواه است، و مثل این آیت را تفسیر برفت پیش از این. (۱) ۶۸۷. علامه شعرانی: در آیه گذشته (آیه ۷۰) کلمه «قل» در اول آیه نیست و به جای «والله شهید»، «و أنتم تشهدون» است. (۲) روض الجنان: بُعَاثُ در انداز و یادده. (۳) ۶۸۸. علامه شعرانی: «بعاث» به عین بی نقطه، و «یادده» یعنی به یاد آنها بیاور. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۵۲.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۲۲.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۵۴.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۲۴.

۱۰۱. «وَ كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ أَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ...»

روض الجنان: جابر عبدالله انصاری گوید: بینا که ما در یکدیگر افتاده بودیم... (۱) ۶۸۹. علامه شعرانی: یعنی در بین آنکه ما در یکدیگر افتاده بودیم. (۲) روض الجنان: ... ممکن هست که اگر کلام خدا نباشد، و رسول خدا نباشد، و عاقل مکلف را خواطر و دواعی و تجدد انواع نعمت با اختلاف عقلا بجنابند نظر کند و خدای را بشناسد مادام، تا او را خدای به جای باعث مانع نباشد، و به جای داعی صارف. (۳) ۶۹۰. علامه شعرانی: یعنی اگر خدای تعالی مانع از معرفت نباشد و ذهن انسان را از شناختن خود منصرف نکند ممکن است از نظر در آیات خلقت خدای را بشناسد، اگر چه هیچ پیغمبر و کتاب فرستاده باشد. اما اگر او مانع معرفت شود و خلق کفر کند صد پیغمبر و پنجاه کتاب هم بفرستد هیچ کس قدرت ایمان ندارد. (۴)

۱۰۲. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ...»

روض الجنان: یک روز دو مرد از اوس و خزرج با یکدیگر مفاخرت کردند: از اوس ثعلبه بن تمیم بود، و اسیع بن زراره از خزرج. اوس گفتند: خزیمه ثابت ذوالشهادتین از ماست، و حنظله غسیل الملائکه از ماست، و زید بن ثابت بن اقلح حمی الدبر از ماست... (۵) ۶۹۱. علامه شعرانی: یعنی پناه داده زنبور عسل، و «دبر» زنبور عسل را گویند و «اقلح» به قاف صحیح است. اما زید صحیح نیست، چون نام این مرد عاصم بن ثابت بوده. در غزوه رجیع چون مشرکان بر اهل ایمان دست یافتند و گروهی را اسیر کردند و گروهی را کشتند از جمله عاصم را و این مردم در جنگ بدر بسیار از قویشیان کشته بودند و زنی سلافه نام سوگند خورده بود در کاسه سر عاصم شراب نوشد. آمدند تا سر او را ببرند، زنبوران بیامدند و کسی جرأت نکرد نزدیک او آید و چون زنبوران رفتند سیلی آمد و جنازه عاصم را برد و مشرکان بر آن دست نیافتند. (۶) روض الجنان: مفسران گفتند: چون این آیت آمد، صحابه گفتند: یا رسول الله! او کیست که قوت و طاقت این دارد که حق تقوا به جای آرد؟ خدای تعالی آیت فرستاد: «فَاتَّقُوا اللَّهَ مِمَّا اسْتِطَعْتُمْ» و به او این آیت منسوخ کرد، و این قول معتمد نیست. (۷) ۶۹۲. علامه شعرانی: چون منافات میان معنی دو آیه نیست؛ زیرا که تقوا چنان که باید مشروط به استطاعت است. ۸

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۵۵.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۲۴.

۳- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۲۵.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۵۷.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۲۶.

۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۵۸.

۷- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۲۷.

۱۰۳. «... وَ اذْكَرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاءً فَاَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ...»

روض الجنان... مُضَيِّعَب را گفت: این سید قوم است تا دانی که با این سخن چگونه باید گفتن. (۱) ۶۹۳. علامه شعرانی: تا به معنی تنبیه است؛ یعنی متوجه باش که او را بشناسی و سخن تند نگویی. (۲) روض الجنان: مذمومی. (۳) ۶۹۴. علامه شعرانی: از مذموم پیغمبر صلی الله علیه و آله را خواست و مشرکان آن حضرت را هم بدین نام می خواندند؛ یعنی ناستوده که ضد محمد است. (۴) روض الجنان... و اول کس که هجرت کرد ابو سلمه بن عبد الأسد المخزومی بود. (۵) ۶۹۵. علامه شعرانی: صحیح آن است که ابوسلمه یک سال پیش از بیعت عقبه به مدینه هجرت کرد و اول مهاجرین است. (۶) روض الجنان: و قال علیه السلام: مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَ تَرَاحُمِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى بَعْضُهُ تَدَاعَى سَائِرُهُ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى. (۷) ۶۹۶. علامه شعرانی: سعدی این حدیث شریف را ترجمه نموده به شعر: بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند چو عضوی به درد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار (۸) روض الجنان: عبدالله عباس گفت: خُذُّوْهَا مِنْ غَيْرِ فَقِيْهِ؛ این کلمه حکمت بگیرد از کسی که فقیه نیست، و نکو آمد او را آن، حکمت حکمت باشد بر زبان هر که رود... (۹) ۶۹۷. علامه شعرانی: ملاحظه و نصارا بر دین اسلام عیب می گیرند که مردم را از آموختن منع کرده است. و ابن عبری که از بزرگان علمای نصارا است حکایت از عمر کرد که کتابخانه اسکندریه را به امر او سوختند و بعض ساده لوحان مسلمان هم زنادقه را تأیید می کنند که علوم عقلی میراث یونانیان کافر و مضر به دین است. اما این حدیث پیغمبر صلی الله علیه و آله که «الحِکْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ» (۱۰) که متفق علیه است از سخن آن حضرت و هم کلام امیرالمؤمنین علیه السلام ردّ این تهمت می کند. سخن مدلل و صحیح را از هر که باشد فرا باید گرفت و مؤمن اولی است به علم و حکمت از کافر. و هم به تواتر معلوم است که از آغاز خلقت تا کنون هیچ امت به قدر مسلمانان در علوم عقلی رنج نبردند و حجم علوم مسلمین نزدیک ده برابر یونانیان است از مدارس و کتب و کتابخانه و علماء علوم حقیقی؛ چنان که یونانیان هم چند برابر مصر و بابل بودند. (۱۱) روض الجنان: خُذِّیْفَهُ بِنِ الْیَمَانِ گفت: روزگاری آید بر مردمان که مردار خری برایشان دوست تر بود از کسی که امر معروف و نهی منکر کند. (۱۲) ۶۹۸. علامه شعرانی: «یمان» پدر حذیفه است و او عبسی بود و در آن عهد نام اشخاص را یمان می گذاشتند مانند یمان ابن عدی حضرمی و یمان بن مغیره بصری و مقصود نسبت به یمن نیست. و در صحیح مسلم است که پیغمبر او را علم ماکان و ما یکون تا روز قیامت بیاموخت. (۱۳) پس عجیب نباشد اگر امیرالمؤمنین و دیگر اهل بیت علیهم السلام را آموخته باشد. (۱۴)

۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۶۹.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۳۳.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۷۴.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۳۶.

۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۷۶.

- ٦- .روح الجنان، ج ٣، ص ١٣٧.
- ٧- .روض الجنان، ج ٤، ص ٤٧٧.
- ٨- .روح الجنان، ج ٣، ص ١٣٨. گلستان سعدی، ص ٦٦، باب اوّل، حکایت ١٠.
- ٩- .روض الجنان، ج ٤، ص ٤٧٨.
- ١٠- .نهج البلاغه، ج ٤، ص ١٨، حکمت ٨٠.
- ١١- .روح الجنان، ج ٣، ص ١٣٩.
- ١٢- .روض الجنان، ج ٤، ص ٤٨٣.
- ١٣- .صحیح مسلم، ج ٨، ص ١٧٢.
- ١٤- .روح الجنان، ج ٣، ص ١٤٢.

۱۰۶. «يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ...»

روض الجنان: ... چنان که گویی: جاءنی رجل او ما جاءنی رجل؛ و بر هر مردی که در جهان است بر افتد. (۱) ۶۹۹. علامه شعرانی: یعنی اطلاق شود. (۲)

۱۰۹. «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ...»

روض الجنان: «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»، وجه اتصال این آیت به آیت متقدم آن است تا قیدی و تأکیدی باشد آن را که گفت: «وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ» (۳)، برای آنکه ظلم و قبیح آن کس کند که جاهل باشد به قبح آن، یا محتاج باشد به آن. چون قدیم جلّ جلاله باز نمود که: ملک آسمان و زمین و هرچه در آسمان و زمین است همه او راست، و مرجع و مردّ همه کارها با او است، به هیچ حال او را حاجت نباشد به ظلم کردن و ظلم خواستن، چه آن را که ملک آسمان و زمین او را باشد، مستغنی بود. پس این حجت و بینت آن دعوی است که در آیت اول گفت، و وجوه آنکه چرا به لفظ رجوع گفت و از او بیامده نیست تا با او شود گفته شد پیش از این. (۴) ۷۰۰. علامه شعرانی: معنی رجوع آن است که کسی در آغاز در جایی بوده و از آنجا آمده، باز به آنجا برگردد. و همه چیز از پیش خدا نیامده است تا صحیح باشد که بگوییم سوی او بازگشت. و جواب آن است که از سوی خدا آمدن به معنی علیت است و معلولیت؛ یعنی چون خدا علت فاعلی است می توان گفت همه چیز از او است و چون علت غایی است گوییم همه به او باز می گردند. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۷.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۴۷.

۳- آل عمران (۳): ۱۰۸.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۷.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۴۷.

۱۱۰. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ...»

روض الجنان: سمره. (۱) ۷۰۱. علامه شعرانی: درختی است خارناک. (۲) روض الجنان: و در خبر است که کعب الأخبار را گفتند: چرا در عهد رسول و عهد ابوبکر ایمان نیاوردید در عهد عمر ایمان آوردید؟ سبب آن بود که پدرم در در مرگ صحیفه ای به من داد مهر بر نهاده، و مرا وصایت کرد که: مهر از اینجا برنهدار. من بنهادم و مهر بر نداشتم تا به عهد عمر. در خواب دیدم که مرا گفتند: پدر با تو خیانت، مهر از آن صحیفه بردار و بنگر تا چیست در آنجا در کار بند. من مهر از او برداشتم، در آنجا نعت امت محمد بود، سالوما و عالوما و حالوما و حاکوما و صافوفا و خاروفا... (۳) ۷۰۲. علامه شعرانی: مقصود مؤلف از نقل روایت آن است که کتاب وی از اقوال مفسران خالی نباشد. چون تفسیر جامع باید تا ممکن است اقوال آنان را نقل کند تا کسی گمان نبرد سخنی نیکو در جایی بود نقل نشده و چون همه را آورند شبهه زائل شود و هر کس داند کدام قول را باید اختیار کرد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۹: در چاپ مشهد «سَمْر» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۴۹.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۴ ۱۵.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۵۱.

۱۱۲. «ضَرَبْتُ عَلَيْهِمُ الدَّلَّةَ أَيَّنَ مَا تُقْفُوا إِلَّا بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ...»

روض الجنان: قَوْلُهُ: «ضَرَبْتُ عَلَيْهِمُ الدَّلَّةَ»، برایشان راند مذلت و خواری «أَيَّنَ مَا تُقْفُوا»؛ هر کجا یابند ایشان را به قتل و آسرو سبی و جزیه «إِلَّا بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ» ائِ بَعْهَدِ، وقیل: بِأَمَانِ، یعنی هر کجا باشند و به هر حال که باشند ذلیل و مهین باشند... و در استثناء خلاف کردند که متصل است یا منقطع، و اولی تر آن است که منقطع گویند که هست، برای آنکه حالت اعتصام به حبل خدای نه حالت ذلت باشد... (۱) ۷۰۳. علامه شعرانی: مگر آنکه گوئیم دیگران که با آنها عهد ببندند به حکم خدا عهد نگاهدارند، مانند اهل ذمه که به عهد الهی مسلمانان آنها را در پناه خود حفظ کنند و آزار نرسانند. و دولت یهود به روزگار ما به عهد و حفظ نصارا قائم است نه به قدرت و شوکت خود. (۲)

۱۱۳. «... مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ...»

روض الجنان: هشام بن سالم روایت کند از صادق علیه السلام که او گفت: هر که از میان نماز شام و خفتن دو رکعت نماز خواند... (۳) ۷۰۴. علامه شعرانی: این روایت دلیل نماز غفيله است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۷.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۵۳.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۵۶.

۱۱۸. «... لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةَ مَنْ دُونَكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَتَبْتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَ مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ...»

روض الجنان: «قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ»؛ اگرچه دشمنی در دل دارند بر دهنشان پیدا می شود. (۱) ۷۰۵. علامه شعرانی: آنچه خداوند فرمود و تحذیر کرد مصداق آن را بسیار دیدیم. هرگاه مسلمانان نصارا را دوست گرفتند و بر آنها اعتماد کردند آنها چنان تباهی در کار مسلمانان کردند که ملکشان زایل شد، هر که خواهد به کتاب نفح الطیب (آخر جلد دوم) رجوع کند و در آنجا به شرح و تفصیل بیان کرده که نصارا چگونه دولت اسلام را از اندلس بر انداختند و پادشاه آنها را که موسوم به ابوعبدالله بود چگونه فریفتند و او به آنها اعتماد کرد و او را در حمایت خود گرفتند و منفور گردانند، آن گاه از اسپانیا بیرونش کردند و بر مسلمانان سخت گرفتند و آنها را به اجبار نصرانی کردند. پس از آنها امپراطوری عثمانی را هم دیدیم. (۲) روض الجنان: ازهر بن راشد گوید: چون انس ما را حدیثی گفتی از رسول علیه السلام و ما را معنی مفهوم نشدی، به نزدیک حسن بصری آمدمانی و از او پرسیدی. و آنکه گفت: از آتش مشرکان طلب روشنایی مکنید، کنایت است از آنکه به ایشان در کارها مشورت مکنید و از ایشان رای زدن مخواهی. (۳) ۷۰۶. علامه شعرانی: معنی «بطانه» دوستی است که محرم اسرار باشد و مهم خود را به او واگذار کنند و خداوند مسلمانان را از این نهی کرد. و آنجا که فرمود بر آنها احسان کنید و نیکی نمایید منافی آن نیست که اسرار خود را بدانها نگویید و اعتماد بر آنها روا مدارید. قال الله تعالی: «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ لَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ». (۴)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۰.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۶۲.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۱.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۶۲. ممتحنه (۶۰): ۸.

۱۱۹. «ها أَنْتُمْ أَوْلَاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ...»

روض الجنان: «ها أَنْتُمْ أَوْلَاءِ تُحِبُّونَهُمْ»، «ها» تنبیه را باشد، «أَنْتُمْ» خطاب با حاضران است از مردان، و اگرچه در میان ایشان زنان باشند علی التَّغْلِيب، و «أَوْلَاءِ» اسم جمع است و آن جمع «ذا» باشد لَامِنْ لَفْظِهِ، گفت: شما که مؤمنانید ایشان را دوست می دارید برای قرابتی و جواری و حلفی و مصاهرتی که از میان شما هست، و ایشان شما را دوست نمی دارند برای آنکه بر دین ایشان نه ای یعنی جهودان، این قول بیشتر مفسران است. (۱) ۷۰۷. علامه شعرانی: آیه عام است و شامل یهود و دیگر کفار نیز می شود. (۲)

۱۲۱. «وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ»

روض الجنان: زید بن وهب روایت کند، گوید از عبدالله مسعود: روزی طیب نفسی یافتیم. (۳) ۷۰۸. علامه شعرانی: گویی عبدالله بن مسعود همیشه غمگین و دژم بود که سخن با او گفتن ممکن نبود، برای آزاری که عثمان بدو رسانید، و یک روز او را خوش دل یافتند آن را غنیمت شمردند. (۴) روض الجنان: ... و غزواتی که رسول علیه السلام به نفس خود حاضر آمد آنجا بیست و شش غزا بود: اول غزای اُبُوَاء بود، آنکه غزاه بواط بود، آنکه غزاه العُشَيْرَه*... رسول علیه السلام از این غزوات در نه غزات کارزار کرد***: در یدر بزرگ... در اُحُد... و خندق و بنی قُرَيْظَه... بَنِي الْمُضِيطَلِق و بنی لِحْيَان... و خَيْبَر... و فتح مکه... حنین... و اول غزا که به نفس خود قتال کرد***: در او بدر بود، و آخر تبوک. (۵) ۷۰۹. علامه شعرانی: * در غزوه العشیره به قول ابن اسحاق پیغمبر علیه السلام علی علیه السلام را اباتراب خواند و خبر ابن ملجم را به او داد. عمار گفت: علی علیه السلام به من گفت: برویم و این جماعت بنی مدلج را بنگریم چگونه در چشمه و نخلستان کار می کنند. رفتیم و اندکی نگرستیم، خواب ما را فرو گرفت و خوابیدیم. ناگاه دیدیم پیغمبر بر سر ما ایستاده ما را بیدار کرد، آن گاه فرمود: یا اباتراب، آیا خبر دهم شما را به شقی ترین مردم که دو تن بودند: سرخ روی ثمود که ناقه را پی کرد و آنکه بر اینجا زند و دست بر سر علی نهاد و این را ترسازد و دست بر محاسن آن حضرت نهاد. (۶) ۷۱۰. ** در آن غزوات دیگر لشکر مسلمانان رفتند و باز گشتند جنگ ناکرده. (۷) ۷۱۱. *** یعنی در قتال حاضر بود و به امر او کارزار واقع شد. (۸) روض الجنان: ... و غزاه عُبَيْنَه بنی العُنْبَر من تمیم... (۹) ۷۱۲. علامه شعرانی: یعنی عیینه که از اصحاب رسول صلی الله علیه و آله بود به غزای بنی العنبر رفت که قومی از تمیم بودند. (۱۰) روض الجنان: عروه بن الزبیر گفت از امیر المؤمنین که: روز بدر طَعِيمَه بن عدی بن نُوْفَل از پیش من بر افتاده بود به نیزه از پشت اسپش بیفگندم چنان که برنخاست... (۱۱) ۷۱۳. علامه شعرانی: یعنی اتفاق افتاد که پیش من آمد. (۱۲) روض الجنان: و رسول علیه السلام مُسْتَشْعِر* می بود، از آن امیر المؤمنین را فرستاد و گفت: برو و بنگر تا ابوسفیان و مشرکان چه می کنند! اگر بر اسپان نشسته اند و شتران پیش کرده، آهنگ مدینه دارند. و اگر بر شتر نشسته اند و اسپان بر قود** گرفته آهنگ مکه دارند... ۱۳ ۷۱۴. علامه شعرانی: * یعنی بیم آن داشت که آهنگ مدینه کنند. ۱۴ ۷۱۵. ** یعنی یدک می کشیدند. و «قود» آن است که افسار و دهانه اسب را بگیرند. و «سوق» آنکه دابه را از عقب برانند و ابوسفیان و سایر کفار قریش کینه کشتگان بدر در دل داشتند و به کینه جویی آمده بودند و چون قصاص کردند باز گشتند و مقصود سیاسی و کشور گشایی نداشتند، چون این اغراض بالاتر از همت آنان بود و هم از غلبه دین خود و ترویج شرک

- ۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۲.
- ۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۶۲.
- ۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۸.
- ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۶۷.
- ۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۵.
- ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۷۱.
- ۷- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۷۲.
- ۸- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۶.
- ۹- روض الجنان، ج ۵، ص ۵۱.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۷۵.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۵۴.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۱۷۷.

۱۲۸. «لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ»

روض الجنان: عِكْرَمَه و مِقْسَم گفتند: مردی از هُدَیل نام او عبدالله بن قُمَیْئَه روز اُحد روی رسول علیه السلام خون آلود کرد. رسول علیه السلام بر او دعا کرد، خدای تعالی تپسی را بر او مسلط کرد تا او را به شیرو بکشت. (۱) ۷۱۶. علامه شعرانی: «تیس» بز نر است و «سرو» به معنی شاخ. (۲) روض الجنان: ... و شعبی و محمّد بن اسحاق بن یسار گفتند: روز اُحد چون کارزار منقرض شد، جماعتی مشرکان بر بالایی شدند. رسول علیه السلام گفت: برانی اینان از اینجا. ایشان را براندند، و رسول علیه السلام بر آن بالا شد و بنگرید، هند را دید و جماعتی زنان با او، مر کشتگان مسلمانان را مُثَلَه می کردند گوش و بینی و انگشتان و مذاکیر می بریدند و با رشته می کردند. و هند (عَلَيْهَا اللَّغْنَةُ) شکم حمزه بشکافته بود و جگر او بگرفته و در دهن نهاده خواست تا بخاید، خدای تعالی تمکین نکرد و در دهن او سنگی شد. (۳) ۷۱۷. علامه شعرانی: از این داستان توان دانست که آن مردم چه اندازه پست همت و دون بودند و در زندگانی خویش هیچ غرض دنیوی و دینی نداشتند و جز کینه جویی و انتقام چیزی نمی خواستند، بر خلاف مسلمانان که برای مقصود بزرگی مجاهدت می کردند: هم سعادت دنیا بود و هم سعادت آخرت. و چون دو گروه چنین با یکدیگر نبرد کنند البته پیروزی آن را است که مرامی پسندیده دارد نه آنکه هیچ نمی داند جز ارضای هوای نفس و قضای شهوات خود. (۴) روض الجنان: «وَ سَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ» (۵)؛ و بشتابید به آمرزش از خدایتان و بهشتی که پهنای آن آسمان و زمین بود که بجاراند برای پرهیزگاران. (۶) ۷۱۸. علامه شعرانی: «بجاردن» را به معنی آماده کردن بسیار استعمال کرده است و باید دانست کاتبان و ناسخان در ترجمه های زیر خط قرآن تصرف بسیار کرده اند و هر چه سخن سست و عبارات غلط و لغات نادرست در ترجمه دیده شود از شیخ ابوالفتوح نیست. (۷) روض الجنان: ابره. (۸) ۷۱۹. علامه شعرانی: «ابره» رویه جامه است مقابل آستر. (۹) روض الجنان: در بنی اسرائیل مردی به سر توله ای بگذشت. (۱۰) ۷۲۰. علامه شعرانی: در برهان توله را به معنی گل پنیرک و بچه سگ و وزنی در هندوستان آورده است. (۱۱) و معنی مناسب آن در اینجا معلوم نیست. ۱۲

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۵۹.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۸۱.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۰.

۴- آل عمران (۳): ۱۳۳.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۲ ۶۳؛ در چاپ مشهد «نهاده اند» ضبط شده است.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۸۴.

۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۷؛ در چاپ مشهد «اخره» ضبط شده است.

۸- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۸۷.

۹- روض الجنان، ج ۵، ص ۷۷.

١٠- برهان قاطع، ص ٣٢٩.

١١- روح الجنان، ج ٣، ص ١٩٤.

۱۳۹. «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

روض الجنان: «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»؛ و شما بلندتر و رفیع تر و غالب تر باشید و فتح و ظفر بود شما را اگر مؤمن باشید. (۱) ۷۲۱. علامه شعرانی: اگر جنگ محض برای غلبه و کشورگیری و غنیمت باشد آنکه مغلوب شود زیر دست شده و اما آنکه مرام و مقصدی دارد که خیر مردم در آن است و برای آن می کوشد از اینکه در یک جنگ مغلوب شود شکست نخورده است، بلکه آن وقت شکست می خورد که مرام خود را از دست بدهد و از ایمان برگردد. مسلمانان مرام کلی و مهم داشتند و کفار قریش تنها غنیمت و انتقام می خواستند. (۲)

۱۴۳. «وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ...»

روض الجنان: «...فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ»؛ اکنون روز احد بدیدی آنچه تمنا کردی. و اهل معانی گفتند: یعنی اسباب و مقدمات مرگ بدیدی برای آنکه مرگ نتوان دیدن چه اگر معنی بودی هم دیدنی نبودی... (۳) ۷۲۲. علامه شعرانی: «معنی» در اصطلاح ایشان معنی ثبوتی غیر قابل رؤیت است، مانند علم و قدرت و ملکات نفسانی. (۴) روض الجنان: ... چنان که اراده معصیت معصیت باشد، تمنا معصیت هم معصیت باشد... (۵) ۷۲۳. علامه شعرانی: بعضی علمای عصر ما گویند: اراده معصیت معصیت نیست. (۶) روض الجنان: ... و تمنا به نزدیک ما و محققان از قبیل کلام باشد، و هُوَ قَوْلُ الْقَائِلِ. «لَيْتَ كَذَا كَانَ» آن را که نباشد، و: «لَيْتَ كَذَا لَمْ يَكُنْ» آن را که باشد، و از ارادت در چیزی نباشد... (۷) ۷۲۴. علامه شعرانی: ترجمه «لیس من الإرادة فی شیء» یعنی تمنا به هیچ وجه اراده نیست. (۸) روض الجنان: ... و عبدالله بن قمیئه الحارثی سنگی بینداخت بر روی رسول آمد و جراحت کرد و دندان رسول بشکست، و این ملعون بیامد و قوام* رسول علیه السلامی داشت تا فرصتی یابد. ۹ ۷۲۵. علامه شعرانی: یعنی در کمین او بود. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۸۳.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۱۹۸.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۸۹، ۹۰.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۰۲.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۹۰.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۰۳.

۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۹۲.

۸- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۰۴.

۱۴۴. «وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ...»

روض الجنان: علی بن موسی الرضا روایت کند از پدرانش از امیرالمؤمنین علی از رسول علیه السلام که گفت: چون فرزند را محمد نام بر نهید او را اکرام کنید... و هیچ قوم نباشند که مشورتی کنند و در میان ایشان کسی باشد که نام او احمد یا محمد باشد، او را در آن مشورت برند و الا ایشان را خیره جهانند... (۱) ۷۲۶. علامه شعرانی: «جهانند» ترجمه فعلی مجهول است. و «خیره» آن کار که بهتر باشد. و معنی این عبارت این است که اگر با محمد نام مشورت کنند بهترین کار برای آنها مقدر شود. (۲) روض الجنان: ... ملکی بی زوال و ملکی بی ملال، و ملکی بی وحشت و لجاج، و ملکی بی قسمت و خراج به آن بر تو بخل نیست... (۳) ۷۲۷. علامه شعرانی: «قسمت» همان است که سلطان از زمین مفتوح العنوه می گیرد. اگر مقدار آن به نسبت محصول باشد «مقاسمه» است و اگر مقدار معین باشد «خراج» است که به زیادت و نقصان محصول زیاده و نقصان نپذیرد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۹۵.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۰۷.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۹۹.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۰۹.

۱۴۸. «فَاتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ...»

روض الجنان: «فَاتَاهُمُ اللَّهُ»؛ خدای تعالی ایشان را هم ثواب دنیا داد، یعنی ظفر بر دشمن و غنیمت، و این قول قتاده و ربیع است. و ثواب در منافع دنیا مجاز باشد در شرع، و اگرچه در لغت بر اصل باشد. «وَ حُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ»؛ و در آخرت حقیقت باشد، و حقیقت ثواب نفعی باشد مستحقّ مقرون با تعظیم و تبجیل، به نفع، مبین باشد عقاب را که مضرت است، و به استحقاق، مبین باشد تفضّل را، و به مقارنت تعظیم و تبجیل، مبین باشد عوض را... (۱) ۷۲۸. علامه شعرانی: یعنی: گفتیم ثواب نفع است پس عقاب خارج شد، چون نفع نیست. گفتیم ثواب مستحق است پس تفضّل خارج شد مثل آنکه به میت نفعی دهند برای عمل زنده که برای او کرده چون میت مستحقّ آن نیست آن را تفضّل گویند و ثواب نگویند و گفتیم ثواب آن است که مقارن تعظیم باشد، عوض خارج شد که به مبتلایان دهند، گرچه استحقاق دارند اما آن را ثواب نگویند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۰۲۱۰۳.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۱۲.

۱۵۱. «سَنَلِقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ...»

روض الجنان: حق تعالی گفت: من ترس در دل کافران به آن افکندم که ایشان به من شرک آوردند. ظاهر آیت مُنبی است از آنکه این معنی برایشان بر سیل عقوبت رفت به آنکه ایشان چیزی را انباز من کرده اند که من به آن حجتی نفرستاده ام از آسمان. (۱) ۷۲۹. علامه شعرانی: قاعده کلی اجتماعی است که چون مردم مقصد و مرامی معقول و نیکو داشته باشند در ترویج و حفظ آن مصمم و جری شوند و دلیر و قوی باشند و برای پیش بردن مرام خود از رنج بلکه از مرگ باک ندارند. اما اگر مرام معقول و مقصد پسندیده ندارند دریغ آیدشان که بیهوده جان و آسایش خود را بی جهتی از دست بدهند. (۲)

۱۵۳. «...فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمِّ لَكَيْلًا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَ لَا مَا أَصَابَكُمْ...»

روض الجنان:.... مُفْضَلٌ گفت: «لا» صله است* والمعنى لِكَيْ تَحْزَنُوا. (۳) ۷۳۰. علامه شعرانی: یعنی زانده است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۰۶.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۱۴.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۱۲.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۱۸.

۱۵۴. «...قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ...»

روض الجنان: «قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ»؛ بگو که اگر شما در خانه های خود نشسته بودیتان. (۱) ۷۳۱. علامه شعرانی: «تان» حرف خطاب است مانند کاف در ذاک و تلک و در فارسی پس از فعل می آوردند. و اکنون هم در بسیاری شهرها مانند قم و کرمانشاه و قزوین مستعمل است. (۲) روض الجنان: «وَلَيْنَ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لِيَآلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ»؛ و اگر بمیرید یا کشته شوید هر آینه و اخدای گرد آورند شما را. (۳) ۷۳۲. علامه شعرانی: کاتبان فارسی زبان خویشان را در هر گونه تصرف مجاز می دانند و هر لفظ غیر مأنوس را به کلمه دیگر مأنوس تبدیل می کنند با آنکه تصرف در سخن و کتاب دیگران مانند تصرف در مال و جان آنها جایز نیست. ترجمه های فارسی زیر آیات که در نسخ تفسیر ابوالفتوح (علیه الرحمه) آمده همه مسخ شده است، چون خود عبارت قرآن را پیش نظر داشتند می توانستند در ترجمه تغییر دهند. از جمله در ترجمه این کلمه را (واخدای) نپسندیدند و به کلمه دیگر (سوی حکم خدا) تبدیل کردند و نیز عبارت «درشت خوی سطر دل» را در ترجمه «فَطَّأ غَلِيظَ القلب» به «زشت خوی سخت دل» تغییر دادند و ما را دسترسی به عبارت اصلی شیخ ابوالفتوح نبود جز مقداری از آنکه از روی نسخه قدیمی دو جزء کتاب متعلق به جانب آقای کی استوان (وفقه الله تعالی) تصحیح کردیم و این نسخه چون قدیمی است به ترجمه های آن اعتماد بیشتر بود. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۱۶.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۲۰.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۱۸؛ در چاپ مشهد «و اگر بمیرید یا بکشند شمارا، با خدای جمع کنند شمارا» ضبط شده است.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۲۲.

۱۵۹. «...وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ...»

روض الجنان: و در خبر است که: چون جماعتی با یکدیگر مشورت کنند و غرض ایشان خدای باشد، خدای تعالی ایشان را ارشاد کند بر صلاح. و نظیر این خبر رسول علیه السلام است: **الْبِكْرُ تُسَيِّئُ أَمْرًا فِي نَفْسِهَا إِنَّمَا أَمْرٌ بَاسْتِئْذَانِهَا لِاسْتِطَابَةِ نَفْسِهَا** گفت: بکر را که پدر به شوهر خواهد داد، مستحب آن است که با او مشورت کند و دستوری با او برد برای دلخوشی او. (۱) ۷۳۳. علامه شعرانی: این حدیث رد بر ابی حنیفه است که نکاح دختر بکر را بی دستوری و تولی پدر جایز می داند. (۲) روض الجنان: ... و رسول علیه السلام گفت: **إِذَا كَانَ أَمْرًا كُمْ خِيَارَكُمْ وَأَغْنِيَاءَكُمْ سِيَمَحَاءَكُمْ وَأَمْرَكُمْ سُورَى بَيْنَكُمْ فَظَهَرُ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ بَطْنِهَا، وَإِذَا كَانَ أَمْرًا كُمْ شِرَارَكُمْ وَأَغْنِيَاءَكُمْ بُخْلَاءَكُمْ وَلَمْ يَكُنْ أَمْرَكُمْ سُورَى بَيْنَكُمْ فَبَطْنُ الْأَرْضِ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ ظَهْرِهَا،** چون امیرانتان نیکانتان باشند و توانگران سخی باشند و کارهایتان به مشورت رود از میان شما، پشت زمین شما را از شکم زمین به بود، و هر گاه که امیرانتان بدان باشند و توانگران بخیلان باشند و کارهایتان نه به مشورت رود از میان شما، شکم زمین شما را بهتر بود از پشت زمین. (۳) ۷۳۴. علامه شعرانی: سخن پیغمبر صلی الله علیه و آله از قواعد بزرگ اجتماعی است و اصلاح جامعه انسانی بی دستور آن حضرت صلاح نپذیرد. و هنوز مردم جهان بر سر آن در جنگند؛ ضعیفان و مستمندان از دو دسته مردم در رنج و عذابند: یکی امیران ظالم و خود رأی که ناتوانان را در فرمان خویش آرند بی رضایت آنان و از کشتن و زجر کردن و آزار آنها باک ندارند. دیگر ثروتمندان بخیل که راه زندگی را بر مستمندان می بندند و نعمت جهان را به خود منحصر می کنند. و چاره این دو عیب جز این نیست که امیران نیکان باشند و مالداران سخاوتمند که حق فقرا را ادا کنند و بناحق مال کسی را نگیرند و این هر دو ممکن نیست مگر هر کار عام به مشورت صورت پذیرد و کسی نتواند رأی خود را به زور بر دیگران انفاذ کند. و مردم امروز بعضی برای تعدیل ثروت حکام جائز را مسلط ساختند و بعضی دست حکام جائز را کوتاه کرده کار را به شورا گذاشتند. اما از عهده تعدیل ثروتمندان برنیامدند و اگر در مشورت همه طبقات شرکت کنند هر دو عیب بر طرف می شود. (۴) روض الجنان: ... **ابوتراب النَّخْشَبِيُّ** * گفت: توکل آن باشد که بنده را سکون به خدای خود باشد. (۵) ۷۳۵. علامه شعرانی: ابوتراب نخشبی عسکر بن حسین از مشایخ صوفیه است، در سال ۲۴۵ درگذشت. و سهل بن عبدالله تستری در سال ۲۸۳ و این سخن را بدو نسبت می دهند که «الناس نیام فإذا ماتوا انتبهوا». و ذوالنون مصری هم معاصر او بود و ثوبان بن ابراهیم نام داشت و او را متوکل در بند و زنجیر از مصر به سامرا آورد و خواست به تهمت کفر و زندقه بکشد. او به سببی نجات یافت و در سال ۲۴۵ درگذشت. (۶) روض الجنان: ... ابراهیم خواص گفت: توکل آن باشد که ترس و امیدی ببری از هر چه دون اوست. (۷) ۷۳۶. علامه شعرانی: «خواص» کسی است که از برگ خرما زنبیل و مانند آن بیافد. و ابراهیم بن اسماعیل خواص را گویند. در مسجد جامع ری در سال ۲۹۱ درگذشت و او معروف بود به توکل. (۸) روض الجنان: ... ابوعلی الزود باری گفت: توکل را سه درجه است، درجه اول آنکه: چون بدهندش شاکر باشد، و چون ندهندش صابر باشد... ۷۳۷ ۹. علامه شعرانی: ابوعلی رودباری احمد بن محمد نام داشت. از مردم بغداد بود و به مصر انتقال کردی. گویند مردی فقیه و محدث بود و در سال ۳۲۲ در مصر وفات یافت و در قرافه مدفون گردید. ۱۰ روض الجنان: ... **جُنَيْدٌ** * گفت: توکل آن باشد که به کلی بر او اقبال کند و از هر چه دون اوست اعراض کند. ثوری * * گفت: آن

باشد که تدبیر خود با او گذاری تا او و کیت باشد. ۱۱ ۷۳۸. علامه شعرانی: * جنید بغدادی. صوفیه او را تکریم بسیار می کنند و از بزرگان خویش می شمارند. و الله أعلم. به سال ۲۹۷ در بغداد درگذشت. ۱۲ ۷۳۹. * سفیان ثوری است. در مدح و ذم او سخن مختلف گفته اند و در اینجا اعتماد بر قول است نه بر قائل. ۱۳ روض الجنان: ... بهلول مجنون* را گفتند: بنده کی متوکل باشد؟ گفت: آنکه که از خلق غریب شود و به حق قریب، و حاتم اصم* را گفتند: حد توکل تو کجاست؟ گفت: بنای آن بر چهار چیز است... ۱۴ ۷۴۰. علامه شعرانی: * بهلول از عقلاء مجانبین معروف است، معاصر هارون بود و صوفیه او را از بزرگان خود می شمارند. ۱۵ ۷۴۱. * حاتم بن علوان اصم از مردم بلخ است و معاشر شقیق بلخی بود و در سال ۲۳۷ درگذشت. اگر گویی: مؤلف چرا از مشایخ صوفیه روایت کرده است؟ گوییم: همه آن مردمی که صوفیه از مشایخ خود می شمارند بدعت گذار نبودند بلکه آنان حضرت امام محمد باقر علیه السلام و امام جعفر صادق علیه السلام و دیگر ائمه رانیز از مشایخ خود شمردند. دیگر آنکه سخن حق را از هر کس باید فرا گرفت که «الحکمه ضالّه المؤمن» ۱۶؛ چنان که اصولیان و محدثین و علمای عربیت و قرائت اصطلاحات از اهل سنت گرفته اند مثل صحیح و موثق و ضعیف و اجازه و مسند و مرسل و مناووله و وجاده و مدابجه و غیر ذلک. به هر حال، صوفیان در عهد مؤلف چنان منفور نبودند که در عهد ما؛ چون بدعت در این عهد بیشتر است. ۱۷

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲۶.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۲۸.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲۸.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۰.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲۹. در چاپ مشهد به جای «ثوری»، «نوری» آمده است.

۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۱.

۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲۹.

۸- نهج البلاغه، ج ۴، ص ۱۸، حکمت ۸۰.

۱۶۱. «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَ مَنْ يَغُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...»

روض الجنان: در زنی. (۱) ۷۴۲. علامه شعرانی: «درزن» سوزن بزرگ است مانند جوال دوز. (۲) روض الجنان: ... جماعتی گفتند از مشرکان: اگر محمد در این که می خواند عیب آلهه و معبودان ما نکردی یا مسامحه ای بکردی و کمتر گفتی از این معانی... (۳) ۷۴۳. علامه شعرانی: کلمه «اگر» در اینجا به معنی «لو» در عربی متضمن معنی تمنی و آرزو است؛ یعنی ای کاش از این معانی کمتر گفتی. (۴) روض الجنان: ... و نباید که فردای قیامت یکی از شما می آید و رقعۀ ای چند می آرد یعنی برسنامی* چند از خرقة پاره ها که دزدیده باشد و خیانت کرده در آن، مرا گویند: ای رسول الله! مرا فریادرس، گویم: نتوانم، نه پیغام خدا بگذاردم، به تو، چرا خلاف کردی؟ (۵) ** ۷۴۴. علامه شعرانی: * «رقعه» به معنی وصله و پینه است. برسنام یا برسبام که در نسخه های تفسیر دیده ام در جای دیگر به معنی وصله نیافتیم. (۶) ۷۴۵. ** از این چند روایت معلوم می گردد که در قیامت همه چیز محشور می گردد مال صامت یا حیوان و غیر آن در تأیید آن روایات دیگری که زمین و اشیاء دیگر در قیامت بر انسان گواهی می دهد. (۷) روض الجنان: مَهْرَكِي. (۸) ۷۴۶. علامه شعرانی: مَهْرَكِي ظاهراً ترجمه جزع است. (۹) روض الجنان: و رسول علیه السلام گفت: اَلْغُلُولُ مِنْ جَمْرِ جَهَنَّمَ؛ خیانت از انگشت دوزخ باشد. (۱۰) ۷۴۷. علامه شعرانی: انگشت به کسر گاف فارسی زغال افروخته است. ۱۱

- ۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲۹.
- ۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۳.
- ۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۳۲.
- ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۴.
- ۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۳۴.
- ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۵.
- ۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۳۵.
- ۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۶.
- ۹- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۳۷.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۳۷.

۱۶۴. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»

روض الجنان: «وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» ؛ و اگرچه ایشان پیش از این در ضلال و گمراهی ظاهر بوده اند. کوفیان این را رفع علی الغایه گویند. (۱) ۷۴۸. علامه شعرانی: یعنی «قبل» که مضموم است. (۲)

۱۶۶. «وَ مَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانِ فَيَاذَنْ لِلَّهِ وَ لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ»

روض الجنان: «وَ مَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانِ» و آنچه به شما رسید آن روز که دو لشکر روی به هم دادند، یعنی روز احد، آن قتل و اسر و جراحت و وهن و کسر، (فَيَاذَنْ لِلَّهِ) ، اِنِّي بَعَلِمُ اللّٰهَ؛ به علم خدای بود و خدای دانست که چنان خواهد بود، جز که دانستن خدای واجب نکند وجود معلوم، برای آنکه علم و عالمی تعلق دارد به معلوم علی ما هُوَ به، و معلوم را بر صفتی نکند، پس عالمی تبع معلوم باشد و معلوم تبع عالمی نباشد. (۳) ۷۴۹. علامه شعرانی: گویند علم بر دو گونه است: اول علمی که سبب معلوم گردد مانند علم مهندس و صورتی که در تصور آورد و مطابق آن بنا کند و آن را علم فعلی گویند. دوم علم انفعالی که سبب معلوم نباشد بلکه از معلوم گرفته شود و علم خداوند نسبت به موجودات عالم از قسم اول است که چون علم وی به چیزی تعلق گیرد آن چیز بدان وجه که او دانسته واقع شود به سبب علم او. و بعضی پندارند که علم او به افعال بندگان همچنین است. و مؤلف گوید علم او سبب عمل بندگان نیست تا جبر لازم آید؛ چون او خود نخواست بندگان مجبور باشند چنان که یکی از ما داند فلان ملحد در ماه رمضان روزه نخواهد گرفت و علم ما سبب افطار او نیست، او خود مقصر است. و شاعر گوید: ملحد گرسنه در خانه خالی و طعامعقل باور نکند کز رمضان اندیشد (۴)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۴۲.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۴۰.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۴۳.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۴۱.

۱۶۷. «وَلْيَعْلَمِ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا...»

روض الجنان: ... قولی دگر گفتند که: «علم» به معنی رؤیت است، چنان که رؤیت به معنی علم آید، یعنی تا خدای تعالی آنچه می داند در حقّ شما و آن معدوم ببیند، و ممکن نباشد که نبیند تا در وجود نیاید که معدوم نتوان دیدن، و این وجهی قریب باشد پس از آنکه درست شود که «علم» به معنی «رؤیت» آمده است. (۱) ۷۵۰. علامه شعرانی: معنی سخن آن است که خدای تعالی پیش از وجود می داند اما نمی بیند و آن را موجود کرد تا ببیند نه آنکه بداند. و این سخن را گرچه مؤلف پسندیده و نزدیک شمرده است اما به مقتضای قواعد عقلی صحیح نمی نماید؛ چون واجب الوجود محل حوادث نیست و تغییر در ذات او راه ندارد و اگر پیش از وجود اشیاء آنها را نبیند و پس از وجود ببیند لازم آید در ذات او تغییری حادث شود، علت آنکه انسان و حیوان تا چیزی موجود نباشد نمی بیند آن است که دیدن ما به متأثر شدن قوه باصره چشم است از نور و چون مرئی موجود نباشد نوری از آن به چشم نمی تابد. اما دیدن خداوند به تابش نور از جسم مرئی و تأثیر در مردمک چشم نیست بلکه حضور و شهودی است به نحو دیگر که ما از آن خبر نداریم و شاید آن با فاصله زمانی و مکانی ممکن باشد بلکه دیدن با غیر چشم مثلاً با حسّ مشترک که توقف بر نور ندارد. در انسان هم با فاصله زمان و مکان ممکن است؛ چنان که فرعون از هفت سال پیش سالهای قحط را در رؤیا دید و حقیقت بود. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۴۴.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۴۱.

۱۶۹. «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»

روض الجنان: ... آنکه حق تعالی خواست تا پایه آنان که در بدر و احد شهید شدند به خلقتان نماید تا مؤمنان شاد شوند و رغبت افتد ایشان را در جهاد و شهادت، و منافقان راغم و ذلیل شوند، گفت: ... «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»؛ مپندار و گمان مبر که آنان را که در سبیل خدای بکشتند ایشان مردگانند؛ بل زندگانند به نزدیک خدای جلّ جلاله روزی می دهند ایشان را، و شادمانه اند به آنچه خدای به ایشان می دهد. و این آیت دلیل آن است که شهدا به اجسام و ارواح زنده اند... .

(۱) ۷۵۱. علامه شعرانی: قاضی بیضاوی گوید: این آیت دلالت دارد که انسان غیر این هیکل محسوس است بلکه جوهری است به ذات خویش ادراک می کند و به خراب بدن فانی نمی شود و ادراک و لذت بردن و درد کشیدن او توقف بر بدن ندارد. و مؤید این است قوله تعالی فی آل فرعون: «النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا...» (۲)، و روایت ابن عباس در مرغان سبز. (۳) روض الجنان: ... عبدالله عباس روایت کرد از رسول علیه السلام که گفت در حق شهیدان احد: جَعَلَ اللَّهُ أَرْوَاحَهُمْ فِي أَجْوَابِ طَيْرٍ خُضِرٍ تَرُدُّ أَنْهَارَ الْجَنَّةِ وَتَأْكُلُ مِنْ ثِمَارِهَا وَتَسِيرُ حَيْثُ شَاءَتْ وَتَأْوِي إِلَى قَنَادِيلَ مِنْ ذَهَبٍ تَحْتَ الْعَرْشِ، گفت: خدای تعالی جانهای* ایشان در شکمهای مرغان سبز نهاد که از جویهای بهشت آب می خورند و از درختان بهشت میوه می خورند و در بهشت چنان که خواهند می گردند و مأوای و منزل ایشان قندیلهاست از زر، و در زیر عرش ربّ العزت آویخته... (۴) ۷۵۲. علامه شعرانی: بنابر این روایت مراد حیات ارواح است نه حیات بدن. و حقیقت آن است که در زندگی دنیا نیز حیات خاصّ روح است و بدن به مجاورت روح نام زندگی به عاریت گرفته، مانند آنکه گویند آب دریا شور است و حقیقت آنکه آب هر جا باشد شیرین است و آن شوری نمک است که به آب دریا آمیخته. اکنون هم بدن در دنیا مرده است و آن حیات که می بینیم از روح است که به بدن تعلق دارد. در روایات دیگر آمده است که ارواح مؤمنان پس از مرگ در بدنی تعلق گیرد مانند بدن دنیا که اگر بینی بشناسی و بدین مضمون آیتی در سوره بقره هست که در جلد اول همین تفسیر در صفحه ۳۷۸ گذشت (۵) و ما سخنی از قاضی بیضاوی نقل کردیم و شرحی گفتیم. (۶) روض الجنان: جابر عبدالله انصاری گفت: پدر مرا عبدالله را به احد شهید کردند، و او جماعتی اطفال را به من رها کرد. یک روز رسول علیه السلام مرا گفت: یا جابر! بشارت دهم تو را؟ گفتم، بلی یا رسول الله! گفت: پدرت را چون به احد شهید کردند، خدای تعالی او را زنده کرد و بی واسطه با او سخن گفت... (۷) ۷۵۳. علامه شعرانی: در اینجا گوید: خدای تعالی او را زنده کرد. و در سطر بعد از این گوید: بارخدایا، مرا زنده کنی. و اگر کسی گوید: خدای تعالی او را زنده کرد پس تمنای زنده کردن چیست؟ گوییم: آن زنده کردن اول زنده کردن برزخی است و سنخ زندگی آخرت و این آرزو که کرد زنده کردن دنیوی است و اطلاق زنده کردن خاص به زندگی دنیا نیست و آنکه در آنجا زنده شود عین همین انسان دنیوی است و به اختلاف نشأت گونه گونه شود؛ نظیر آنکه قوه برق به حرکت چرخها پدید آید و در سیم روان گردد و به صورت نور در چراغ ظاهر گردد. (۸) روض الجنان: آنس مالک روایت کند از رسول علیه السلام که او گفت: هیچ کس نبود که بمیرد و او را خدای تعالی منزلتی باشد که او تمنای رجوع با دنیا کند مگر شهیدان* که با دنیا آیند و دگر باره شهید شوند از آن منازل و درجات و کرامات که ایشان را به نزدیک خدای باشد. (۹) ۷۵۴. علامه شعرانی: این حدیث دلالت صریح دارد بر آنکه زنده بودن پس از مرگ منحصر به شهدا نیست بلکه همه زنده اند چنان که از قاضی بیضاوی نقل کردیم. فلاسفه الهی از چند علامت دانستند که روح ناشی از مزاج و

ترکیب عناصر و ارکان بدن نیست بلکه خود به عالم دیگر غیر مادی اتصال دارد و به فساد بدن فانی نمی شود، مانند نوری که از خورشید به در و دیوار می تابد چون وجودش اتصال به خورشید دارد اگر دیوار خراب شود او فانی نمی شود و مانند نور چراغ نیست که از شکستن و فانی شدن چراغ فانی گردد. و از جمله گویند قوه جسمانی به سبب پیری و ضعف نقصان می پذیرد مانند باصره و سامعه و حافظه، اما قوه عاقله محفوظ می ماند یا بیشتر می شود. دیگر آنکه قوای جسمانی پس از ادراک قوی ضعیف را درک نمی کند چون متأثر نمی شود، بر خلاف قوه عاقله. و در منظومه حکیم سبزواری ده دلیل شمرده است که محل تفسیر آن جای دیگر است. بالجمله، عالم باطنی است که روح انسان بدان اتصال دارد و در رؤیای صادق و حقیقی از آن عالم اقتباس معلومات غیبی می کند، پس از رحلت در همان عالم می رود. و در این باب حدیثی وارد است که یکی از پیغمبران سلف هرچه از آخرت می گفت مردم باور نمی کردند تا خداوند خواب دیدن را بر مردم مسلط کرد. (۱۰) [روض الجنان](#): ... این مرد کیست که او را از کارزارگاه به آسمان بردند تا از بالای آسمانش بپردند؟ (۱۱) [۷۵۵](#). علامه شعرانی: ترجمه این عبارت است: «و رأیته رفع بین السماء و الأرض حتی رأیت السماء من دونه» (سیره ابن هشام). (۱۲) [روض الجنان](#): ... اسحاق بن ابی طلحه گفت از انس بن مالک که او گفت: خدای در باب شهیدان بفرستاد، و هو: بَلَّغُوا قَوْمَنَا عَنَّا أَنَّهُ قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِيَ عَنَّا وَ رَضِينَا عَنْهُ، آنکه تلاوتش منسوخ شد بس آنکه ما مدتی می خواندیم، و خدای تعالی این آیت فرستاد: «وَلَا تَحْصِبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ...». (۱۳) [۷۵۶](#). علامه شعرانی: بعضی علمای ما و مخالفین گویند: ممکن است بعضی آیات را خداوند تعالی بر پیغمبر صلی الله علیه و آله نازل فرمود، مدتی مردم تلاوت کنند آن گاه آن را نسخ کرده از قرآن حذف کنند و آن را منسوخ التلاوه گویند و آن مربوط به تحریف قرآن نیست چون تحریف آن است که دیگران تغییر دهند نه خداوند خود منسوخ فرماید. چنان که مؤلف هر کتاب اگر از آنچه نوشته است خود چیزی از کتاب خود حذف کند تحریف نیست و اگر دیگران تغییر دهند تحریف است. و حق آن است که نسخ تلاوت اگر چه ممکن است اما به روایت صحیح وجود آن ثابت نشده است و این روایات ثابت نیست. (۱۴) [روض الجنان](#): ... بعضی دگر گفتند برای آن گفت: «بَلُّ أَحْيَاءٍ»، که ایشان ثواب اعمالی که کردند ایشان را همچنان می نویسند، و هر جهادی که مجاهدی کند از آن روز تا روز قیامت ایشان را مثله این می نویسند، برای آنکه بذل جهد کردند و جان فدا کردند تا دیگران به ایشان اقادا کنند و این اقوال اقتضای کند آن کند «بَلُّ أَحْيَاءٍ» مجاز باشد*. و بعضی دگر گفتند: برای آنکه ارواح ایشان در زیر عرش خدای را سجده می کند چنان که زندگان کنند، و چنان که ارواح مؤمنانی که ایشان بر وضوء بخسپند، علی ماجاء فی أخبار الاحاد** (۱۵) [۷۵۷](#). علامه شعرانی: * و اگر گویی: «عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» منافی مجاز باشد یعنی نزد پروردگار روزی می خورند و آنکه حقیقه زنده نباشد روزی نمی خورد، گوئیم: به نظر اینان که حیات را مجازی دانند روزی خوردن هم به معنی مجازی است یا ترشیح است؛ چنان که شاعر در مدح پهلوانی که او را تشبیه به شیر کرده گوید: «له لبد أظفاره لم تقلم»؛ یعنی یال دارد و پنجه هایش بریده نشده است. (۱۶) [۷۵۸](#). ** اخبار احاد آن است که یکی دو نفر روایت کنند و از قول آنان علم حاصل نشود و مؤلف آن را حجت نمی داند و مقصود او تضعیف این روایت است. و باید دانست که این سخنان هیچ یک صحیح نیست، نه آنکه گفت مراد از زندگی نام نیک است که به روزگار می ماند و نه آنکه گفت در حکم زنده اند؛ ثواب بر آنها همیشه نوشته می شود. و نه آنکه گفت بدن آنها در قبر نمی پوسد و اینها را کسانی گفتند که از روح و مجرد آن خبر ندارند و انسان را عبارت از همین قالب و بدن می دانند. و صحیح همان است که از روایت ابن عباس و تفسیر بیضاوی نقل کردیم. (۱۷) [روض الجنان](#): عبدالرحمن بن عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی صعصعه عه گفت: عمرو بن الجُمُوح و عبدالله بن عمرو بن حازم از جمله کشتگان احد بودند، ایشان هر دو را در یک گور نهاده بودند. وقتی سیلی عظیم بیامد و گور ایشان بر گذر سیل بود و گور ایشان را

خاک ببرد و ایشان در گور ظاهر شدند درست که پنداشتی ایشان را هم آن ساعت نهاده اند... (۱۸) ۷۵۹. علامه شعرانی: شاید یک تن در قبر نپوسد اما حکم کلی نمی توان کرد؛ چون بسیار دیدیم از مردان نیک و علما و حاملان قرآنکه پوسیده بودند. در روایت حضرت عسکری آمده است که قسّیس نصرانی در دعای استسقا از استخوان پیغمبری تبرک جست تا باران آمد. و حق آن است که نپوسیدن بدن فخر و شرف نیست، و این روایت ضعیف است. ۱۹ روض الجنان: و عبید بن عمیر روایت کند که: رسول علیه السلام روز احد به مُصِیَب بن عمیر بگذشت، او کشته افکنده بود، بر بالین او بایستاد و این آیت می خواند: «مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ...»، آنکه گفت: رسول خدای گواهی می دهد که اینان فردا قیامت گواهان باشند به نزدیک خدای (جَلَّ جلالُه) بیاید و اینان را زیارت کنید و بر اینان سلام کنید که به آن خدای که جان من به امر اوست که هیچ کس نباشد که بر ایشان سلام کند و الا جوابش باز دهند، و این یک دو خیر دلیل آن می کند که ایشان بر حقیقت زنده باشند* و ظاهر قرآن بر این است، حمل بر ظاهر باید کردن که آن اولی تر است و از آن مانعی نیست، و چیزی که حمل کند بر آنکه از ظاهر عدول کنند.** ۲۰ ۷۶۰. علامه شعرانی: * یعنی همچنان که در دنیا زنده اند، پس از مرگ هم زنده اند. و اگر گویی بدن شهیدان چون دیگر مردگان است و حس و حرکت ندارد و اگر به فرض حس داشته باشد ظلم است آن را زیر خاک کردن در ترس و تاریکی و تنهایی و سرما، و اگر مراد زندگی روح است شهیدان و غیر شهیدان در حیات روح شریکند، در جواب گوئیم: اثبات حیات برای شهیدان نفی حیات از دیگران نمی کند با آنکه چون ثواب و کرامت آنان بیش از دیگر مؤمنان است آنان را به خصوص ذکر کرد و این معنی را بیضاوی در تفسیر خود آورده، و در جلد اول صفحه ۳۷۸ گذشت. ۲۱ ۷۶۱. * یعنی چیزی هم نیست که به سبب آن عدول از ظاهر کنند. ۲۲

- ۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۴۵.
- ۲- غافر (۴۰): ۴۶.
- ۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۴۳. انوار التنزیل، ج ۱، ص ۱۹۲.
- ۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۴۶.
- ۵- مطابق تعلیقه شماره ۱۸۲ همین مجموعه.
- ۶- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۴۳.
- ۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۴۷.
- ۸- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۴۴.
- ۹- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۴۸.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۵۰.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۴۶. سیره النبی، ج ۳، ص ۶۸۰.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۵۱.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۴۷.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۵۲.

- ١٥- .روح الجنان، ج ٣، ص ٢٤٨.
- ١٦- .روض الجنان، ج ٥، ص ١٥٢ ١٥٣.
- ١٧- .روض الجنان، ج ٥، ص ١٥٣.
- ١٨- .روح الجنان، ج ٣، ص ٢٤٩.

ص: ۳۳۳

..

ص: ۳۳۴

..

۱۷۱. «يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمِهِ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ»

روض الجنان: منکر. (۱) ۷۶۲. علامه شعرانی: یعنی نکره. (۲) روض الجنان: ... منادی ندا کند: أَلَجَنَّهُ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ؛ بهشت در زیر سایه شمشیرهاست. چون چنین باشد هر طعنه و ضربه که بر مرد مسلمان آید، او را خوارتر آید از آنکه شربه آب سرد در گرمگاهی. چون از پشت اسپ بر زمین آید، هنوز بر زمین افتاده نباشد که جفت او را حورالعین به بالین او رسد و او را بشارت دهد به آنچه خدای بجا رده باشد او را از کرامت. چون بر زمین افتد: زمین گوید او را که: مَرْحَبًا بِالرُّوحِ الطَّيِّبِ أُخْرِجَتْ مِنَ الْبَدَنِ الطَّيِّبِ؛ ... (۳) ۷۶۳. علامه شعرانی: از این روایت معلوم می گردد حیات شهیدان به حیات روح است نه تن؛ زیرا که روح از تن خارج می شود. و اگر گویی: اگر مراد حیات روح است آمدن حورالعین نزد او چه سود دارد چون از حورالعین به بدن تمتع برند نه به روح، گوئیم: این را مسلم نداریم؛ زیرا که روح گرچه بدن دنیوی را رها کرده است اما بدن دیگر در تحت تسلط خویش دارد. و اگر گویی: بدن دنیوی عبادت کرده است باید هم او در برزخ ثواب بیند نه بدن دیگر، گوئیم: این سخن کسی است که شیء را به ماده بداند نه به صورت و این صحیح نیست، بدن انسان از آغاز عمر تا انجام آن چند بار مبدل می شود و اگر پیر را عقاب کنند به گناهی که در جوانی کرده است ستم نکرده اند بر او با آنکه بدن او غیر بدن جوانی او است اما اگر کرهما که از بدن مرده متکون می شود بسوزانند به عقاب گناهی که از مرده صادر شده بود ظلم است با آنکه همان ماده است؛ پس انسان به روح خود انسان است. و این را تنظیر می کنیم به قوه برق که در سیمهای فلزی جاری است و غیر مرئی و در چراغ هویدا می گردد به صورت نور و این نور همان برق ساری در سیم است. بدن انسان هم که به حرکت جوهری به مجرد رسد همان است که بود به جلوه دیگر نمایان گشت و چون در قیامت به بدن اول باز گردد چون همان روح باز گشته است. باید گفت این بدن اخروی با آن بدن دنیوی و برزخی یکی است. (۴) روض الجنان: أَنَسِ مَالِكِ روایت کند که: با رسول علیه السلام بودیم در بعضی غزوات، مردی سیاه بیامد گفت: یا رسول الله! من مردی ام چنین که می بینی سیاه و زشت روی و کریه بوی، درویش، بی مال. اگر در پیش تو جهاد کنم تا مرا بکشند، جای من کجا باشد؟ رسول علیه السلام گفت: بهشت. آن مرد این بشنید، نیزه به دست گرفت و حمله برد و کارزار می کرد تا بکشند او را. رسول علیه السلام بیامد و بر بالای سر او بایستاد و گفت: لَقَدْ بَيَّضَ اللَّهُ وَجْهَكَ وَطَيَّبَ رِيحَكَ وَأَكْثَرَ مَالَكَ؛ خدای روی تو سپید بکرد، و بوی تو خوش بکرد، و مال تو بسیار کرد. آنکه گفت: به خدای که زنان او را دیدم از حورالعین که با یکدیگر منازعت می کردند* در آن جبهه پشمین که او داشت تا که با او در آن جا شود. ابوهریره روایت کند از رسول علیه السلام که او گفت: مرد مجاهد که او را شهید کنند؛ زخم نیزه و شمشیر همچنان یابد که کسی قرصه ای به او بر دهد* (۵) ۷۶۴. علامه شعرانی: * یعنی پس از مرگ بی گذشتن زمان به حورالعین رسند، و این معنی در چند روایت مکرر آمده است. و در بعضی روایات است که به بهشت در آیند و اینها بعید نیست؛ چون بهشت هم اکنون مخلوق است. (۶) ۷۶۵. * «قرصه» آن است که ما به فارسی نیشکون گوئیم. یعنی به سر دو انگشت پوست بدن کسی را گرفتن و فشردن. و در نسخه آقای کی استوان به جای قرصه «وکین» آمده است و به قرینه این لغت هم در فارسی به معنی نیشکون است اما جای دیگر ندیده ایم. و شکنجیدن در ترجمه قرصه هم آورده اند و در این معنی به ضم کاف است. (۷)

- ١- روض الجنان، ج ٥، ص ١٥٥.
- ٢- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٥٠.
- ٣- روض الجنان، ج ٥، ص ١٥٧ ١٥٨.
- ٤- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٥٢.
- ٥- روض الجنان، ج ٥، ص ١٦٠.
- ٦- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٥٣.
- ٧- روض الجنان، ج ٣، ص ٢٥٤.

۱۷۲. «الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ...»

روض الجنان: مجاهد و عکرمه گفتند: آیت در غزاء بدر کهنتر آمد. (۱) ۷۶۶. علامه شعرانی: بدر صغری. (۲)

۱۷۳. «الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ»

روض الجنان: «الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ»، محلّ «الَّذِينَ» هم جرّ است، به آن علت که در اول گفتیم. مراد به «ناس» اول نُعَيْم بن مسعود است در قول مجاهد و مقاتل و عکرمه و واقدی و این عامی بود که مراد از او خاص است... (۳) ۷۶۷. علامه شعرانی: مانند آیه «الَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» (۴) که مراد امیرالمؤمنین علیه السلام است. (۵) روض الجنان: عبدالله بن عمر الجملی روایت کرد از امیرالمؤمنین علی علیه السلام که او گفت: «ایمان» اول لُمَظَه باشد سپید در دل، آنکه می فزاید تا همه دل سپید شود، و «نفاق» لُمَظَه* باشد سیاه در دل چندان که می فزاید دل سیاه می شود تا همه دل سیاه می شود. و اگر دل مؤمن بشکافند سپید باشد، و اگر دل منافق بشکافند سیاه باشد، و شبهه زایل است در آنکه این الفاظ مجاز است و تشبیه و تمثیل، و الاّ ایمان و کفر عَرَضُ است**، و عرض محال است که متلون باشد و انما متلون اجسامی باشد که محلّ الوان باشد. (۶) ۷۶۸. علامه شعرانی: * «لُمَظَه» نقطه و لکه است سیاه یا سفید. (۷) ۷۶۹. ** عرض در اصطلاح فلاسفه هر موجودی است که بی موضوع قائم نتواند بود. و رنگ به اصطلاح ایشان عرض است؛ زیرا که بی جسم موجود نیست. رنگ به جسم احتیاج دارد و جسم بدان احتیاج ندارد. و به اصطلاح متکلمین هم عرض چیزی است که به خود قائم نباشد و آن بیست و یک نوع است: ده نوع نفسانی و خاص موجود زنده، و یازده نوع شامل هر دو می شود. و ایمان و کفر از اعراض نفسانی است که رنگ ندارد و آن را به تشبیه سیاه و سفید توان گفت. (۸) روض الجنان: عوف بن مالک روایت کند که: رسول علیه السلام از میان دو مرد حکومتی کرد، آن را که حکم بر او بود برخاست و می گفت: حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ. رسول علیه السلام گفت: باز آرید این مرد را. باز آوردند او را، گفت: یا هذا! خدای (عَزَّوَجَلَّ) بر زیرکی حمد می کند و بر عجز ملامت. چون کاری بر تو غالب شود این کلمه بگویی، تنبیه کرد او را بر آنکه این کلمه نه به جای خود گفتی. (۹) ۷۷۰. علامه شعرانی: آنکه در مرافعه نزد رسول صلی الله علیه و آله مغلوب شود نباید «حسبنا الله و نعم الوکیل» گوید؛ چون بر خلاف عدل و حق محکوم نشده و رسول صلی الله علیه و آله به خلاف حق حکم نمی کند. بلکه اگر کسی مغلوب ظالم باشد و از آن ترسد که کسی بر او حیف کند باید این کلمه را گوید. و این سخن را این مرد ابله وار گفت برای آنکه ندانست حکم رسول صلی الله علیه و آله حکم خداست. و از رسول پناه به خدا نباید برد چون حکم خدای هم موافق حکم رسول است و به حکم خدا و رسول هر دو دعوی بی شاهد و دلیل پذیرفته نمی گردد. و آنکه مال خود را بی توثیق سند به دیگری داده است عاجزی کرده و خدای او را ملامت می کند و رسول هم اگرچه علم غیب داند، بی گواه دعوی کسی را نمی پذیرد تا مردم بدانند در معامله و مرافعه تکلیف شرعی ایشان چیست. ۱۰

- ٢- .روح الجنان، ج ٣، ص ٢٥٦.
- ٣- .روض الجنان، ج ٥، ص ١٦٥.
- ٤- .مائده (٥): ٥٥ .
- ٥- .روح الجنان، ج ٣، ص ٢٥٧.
- ٦- .روض الجنان، ج ٥، ص ١٦٧ ١٦٨.
- ٧- .روح الجنان، ج ٣، ص ٢٥٨.
- ٨- .روض الجنان، ج ٥، ص ١٦٨.
- ٩- .روح الجنان، ج ٣، ص ٢٥٩.

ص: ۳۴۰

..

۱۷۵. «إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ...»

روض الجنان: تشیپت کرد. (۱) ۷۷۱. علامه شعرانی: یعنی سست کرد و رأی آنها را برگردانید. (۲) روض الجنان: «لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَ قَتَلَهُمُ الْأَنْبِيَاءُ بِغَيْرِ حَقٍّ وَ نَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ» (۳)؛ بشنید خدای سخن آنان که گفتند که خدای درویش است و ما توانگرانیم... (۴) ۷۷۲. علامه شعرانی: در نسخه قدیمه همه جا به جای «درویش»، «درغوبش» نوشته و گویا این لغتی است، در آن عهد مستعمل بود و ما در جای دیگر نیافتیم. (۵)

-
- ۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۷۰.
 - ۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۶۰.
 - ۳- آل عمران (۳): ۱۸۱.
 - ۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۷۲.
 - ۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۶۲.

۱۷۹. «ما كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ...»

روض الجنان: سُدی گفت سبب نزول آیت آن بود که، رسول علیه السلام گفت: اَمّت مرا بر من عرضه کردند در صورتها که ایشان برآنند در گل، چنان که بر آدم عرضه کردند، و مرا معلوم کردند که کیست که به من ایمان دارد، و کیست که به من ایمان ندارد. منافقان گفتند: عجب از کار محمد! دعوی می کند که: من آنان را که نیستند و در کتم عدم اند می دانم که مؤمن کیست از ایشان و کافر کیست، و ما منافقان در لشکر او در پیش او و احوال ما نمی دانند... (۱) ۷۷۳. علامه شعرانی: این سخن را گروهی از متظاهران به اسلام در عهد ما نیز می گویند که پیغمبر غیب نمی دانست چنان که در قرآن وارد است: «وَلَوْ كُنْتُمْ أَغْلَمَ الْغَيْبِ لَاشْتَكُنْتُمْ مِنَ الْخَيْرِ» (۲). و آن کس که این گونه امور برای امام و پیغمبر ثابت کند او را غالی گویند. و حق آن است که آنان غیب می دانستند به تعلیم خداوند و بر حسب مصلحت او هر چه خبر دهد. و اخبار غیب گفتن از پیغمبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام متواتر معنوی است. (۳) روض الجنان: «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ»؛ و خدای تعالی شما را بر غیب مطلع نکند و راه ندهد، ولکن از پیغامبران آن را که خواهد برگزیند و او را اطلاع کند بر بهری علم غیب... (۴) ۷۷۴. علامه شعرانی: چنان که گفتیم، اطلاع یافتن امام یا پیغمبر بر غیب به تعلیم خداوند و به قدری که او مصلحت داند منافی قرآن و موجب غلو نیست، بلکه دلیل نبوت و وحی و ارتباط قلب آنان با عالم روحانی و مجردات است و چون هر فرد انسان بهره ای از غیب دارد محال نیست انبیا و اولیا بهره کامل داشته باشند. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۷۸.

۲- اعراف (۷): ۱۸۸.

۳- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۶۶.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۸۱.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۶۸.

۱۸۰. «وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...»

روض الجنان: «سَيُطَوَّقُونَ»؛ بعضی مفسران گفتند: روز قیامت آنان را که منع زکات کرده باشند بیارند، و آن مال ایشان ماری گرداند خدای تعالی و در گردن ایشان طوق کند تا او مغز ایشان می خورد تا آنکه خدای تعالی حساب خلقان بکند... (۱)

۷۷۵. علامه شعرانی: آیات قرآن دلالت بر آن دارد که اعمال بندگان خود در آخرت مجسم می گردد و نعمت و عذاب آن همان اعمال مجسم شده است. و هر چند به نظر جاهلان این سخن عجیب می آید و آن را غیر ممکن می پندارند اما حکیم خردمند از آن شگفتی ننماید؛ زیرا که یک موجود در عوالم مختلف صورتهای گوناگون دارد و چون وجود او یکی و متصل است همه آن صور را متحد گویند چنان که نور چراغ برق همان قوه غیر مرئی است که در سیم است و میوه شیرین همان خاک و آب است و عطر گل سرخ همان کود و پشک است. و آنکه ثروت را در خواب به صورت عذرات می بیند یا علم را به صورت شیر، باید گفت این همان است گرچه تغییر صورت دهد. و قرآن به صورت مردی خوشروی آید و خواننده را شفاعت کند. و در نسائی آمده است: «انّ الذی لایؤدی زکاه ماله یخیل إلیه ماله یوم القیامه شجاعاً، إلی آخره» (۲) و در بخاری: «مثل له شجاع». (۳)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۸۳.

۲- سنن الکبری، ج ۲، ص ۲۰، ح ۲۲۶۰.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۶۹.

۱۸۲. «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ»

روض الجنان: «يَدَاكَ أَوْ كَتَاوُ فُوكَ نَفَخَ». (۱) ۷۷۶. علامه شعرانی: «دو دست خودت بست و دهان خودت دمید» مثلی است که ما به جای آن گوئیم خود کرده را چه تدبیر. و اصل آن مثل آن است که مردی در مشك دمید و دهان آن را بست و بر او نشست و در آب دریا رفت، دهانه مشك باز شد و باد بیرون رفت و او در مهلكه افتاد و استغاثه می کرد، کسی این کلام به او گفت. (۲)

۱۸۳. «الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهْدٌ إِلَيْنَا إِلَّا نُونٌ لِرَسُولٍ حَتَّى يَأْتِينَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ...»

روض الجنان: ... مفسران گفتند: قربان و غنیمت حلال نبود بر بنی اسرائیل، اگر به قربانی بگردندی علامت قبولش آن بودی که آتشی بیامدی سپید که آن را دود نبودی و آن را حقیقی و آوازی بودی، آن قربان بسوختی. و حکم غنیمت هم این بودی، و چون مقبول نبودی بر حال خود بماندی. (۳) ۷۷۷. علامه شعرانی: در تفسیر المنار گوید: این اشاره به قربانی سوختنی است که در شریعت موسی علیه السلام بود و آن چنان است که کاهنان خود آتشی می افروختند و در جایی می نهادند (۴) و بنی اسرائیل در کفاره گناهان و در تطهیر از حیض و نفاس و سایر موارد که باید قربانی کنند آن حیوان ذبیحه و محصول دیگر را در آتش می افکندند و می سوختند و از پیغمبر ما هم همین توقع داشتند که حکم قربانی سوختنی را اجرا کند، می گفتند: هر پیغمبری که بعد از موسی علیه السلام مبعوث می شود ما با او ایمان نمی آوریم مگر آنکه قربانی سوختنی را تشریح کند. (۵) روض الجنان: ... بعضی دگر گفتند: «مَتَاعُ الْغُرُورِ» از محقران است که مردمان دارند و از آن بنگزیرد. (۶) ۷۷۸. علامه شعرانی: چاره از آن نباشد و گزیر چاره است. (۷) روض الجنان: خفیدن. (۸) ۷۷۹. علامه شعرانی: «خفیدن» سرفه کردن و عطسه کردن. ۹

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۸۹.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۷۳.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۹۰.

۴- المنار، ج ۴، ص ۲۱۶ ۲۱۷: «أَنَّهُمْ أَرَادُوا شَيْئًا كَانَ شَائِعًا عِنْدَهُمْ، وَهُوَ أَنْ يَذْبَحَ الْقُرْبَانَ مِنَ النِّعَمِ أَوْ غَيْرِهَا فَيُوضَعُ فِي مَكَانٍ مَعِينٍ فَتَأْتِي نَارٌ بِيضَاءٍ مِنَ السَّمَاءِ لَهَا دُورٌ فَتَأْخُذُهُ أَوْ تَحْرِقُهُ وَ رَوَى ابْنُ جَرِيرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ الرَّجُلَ مِنْهُمْ كَانَ يَتَصَدَّقُ بِالصَّدَقَةِ فَإِذَا تَقَبَّلَ مِنْهُ نَزَلَتْ عَلَيْهِ نَارٌ مِنَ السَّمَاءِ فَأَكَلَتْهُ».

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۷۴.

۶- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۹۵.

۷- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۷۷.

۸- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۹۶.

۱۸۶. «لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ...»

روض الجنان: زهری گفت: آیت در کعب بن الأشرف آمد که او رسول را هجو کرد و صحابه را، و در شعر تحریض کردی مشرکان را بر مسلمانان و غزل گفתי و ذکر زنان مسلمانان کردی در شعر، و ایشان را به این انواع ایذا کردی. رسول علیه السلام گفت: کیست که مرا کفایت کند کار کعب اشرف؟ محمد بن مسلمة گفت: من کفایت کنم ای رسول الله. آنکه بیامد و اندیشه می کرد تا چه حیلت سازد، و طعام و شراب نمی خورد الا مقدار آنکه سد رمق کردی، و کعب بر حصنی حصین بود. رسول علیه السلام را خبر دادند که محمد مسلمه طعام و شراب نمی خورد. رسول علیه السلام گفت: چرا دست برداشته ای از طعام و شراب؟ گفت: ای رسول الله! چیزی بگفته ام و نمی دانم وفا توانم کردن یا نه! رسول علیه السلام گفت: بر تو بیش از آن نیست که جهد کنی. او گفت: ای رسول الله! لابد ما را چاره ای باید ساختن و در آن میانه حدیثی بیاید کردن به تعریض، و باشد که زیادت و نقصانی باشد. رسول علیه السلام گفت: تدبیر باید کردن. (۱) ۷۸۰. علامه شعرانی: اگر گویی: پیغمبر فرمود: «الاسلام قید الفتک» (۲) کشتن ناگهانی غافل اگر چه مستحق قتل بود روا نیست، شاید او را عذری باشد و از خود دفاع کند و در عقل و مروت نیز قبیح است مرد محصور و بی دفاع را که راه گریز ندارد کشتن، گوییم: در میان بشر عهد و پیمانهای فطری است که بدان ملتزمند از جمله حفظ امانت و صدق گفتار و وفاء به عهد و آزار نکردن کسی که آزار نکرده است و امثال آن و مردمی که به این قواعد ملتزم باشند باید عهد آنها را محترم شمرده، مراعات کرد، اما جهودان مدینه خویشتن را بالاتر از سایر اُمیین یعنی غیر بنی اسرائیل می دانستند و آن قواعد بشری که میان خود مراعات می کردند، میان خود و غیر خود مراعات نمی کردند و حرمتی برای اُمیین قائل نبودند، چنان که فرمود: «لَیسَ عَلَیْنَا فِی الْأُمِّیِّینَ سَبِیلٌ» (۳) و خیانت را به هر وجه جایز می دانستند. لذا مسلمانان هم با آنان معامله به مثل کردند. (۴) روض الجنان: و این حدیث او را لطف شد و اسلام آورد. (۵) ۷۸۱. علامه شعرانی: لطف چیزی است که انسان را به طاعت نزدیک کند. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۹۷.

۲- کافی، ج ۷، ص ۳۷۵، ح ۱۶.

۳- آل عمران (۳): ۷۵.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۷۹.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۰۰.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۷۸۰.

۱۸۸. «لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا...»

روض الجنان: ... ضحاک و عیسی بن عمر* خواندند: «فلا تَحْسَبَنَّ لَهُمْ» بالتیاء بضم الباء خطاب با رسول باشد و صحابه او. (۱) ۷۸۲. علامه شعرانی: عیسی بن عمر از نحویان بصره است از اقران خلیل و سیبویه و شاعری درباره او گفت: بطل النحو جمیعا کلّهغیر ما احدث عیسی بن عمر (۲) و او همان است که غریب در سخن خود بسیار می آورد، وقتی گفت: ما لکم تکاکاتم علی کتاککم علی ذی جنّه أفرنقعو عنی. (۳) روض الجنان: حمید بن عبدالرحمن بن عوف گفت: مروان حکم مولایش را ابورافع به نزدیک عبدالله عباس فرستاد و گفت: اگر چنان که خدای تعالی عذاب خواهد کرد آن را که شاد باشد به آنچه نکند یا خواهد که او را حمد کنند بر آنچه نکرده باشد، ما همه همچنینیم، پس کیست که از عذاب مسلم خواهد بودن؟ عبدالله عباس گفت: این آیت را با ما این چه سبیل است؟ این در شأن جماعتی جهودان آمد که رسول علیه السلام چیزی از ایشان پرسید، بخلاف راستی خبر دادند و نمودند که: ما راست گفتیم. آنگه به آن کتمان و خلاف راستی شاد بودند و خواستند تا ایشان را بر آن محال که گفته بودند حمد کنند، خدای تعالی آیت در ایشان فرستاد. (۴) ۷۸۳. علامه شعرانی: مانند آنکه مردی دزدی کند و بدان شاد باشد، تو گویی فلان که به عمل خود شاد است دست او را ببرند دلیل آن نیست که هر کس از احسان کردن به فقرا شاد است هم دست او را ببرند. و از اینجا اندازه عقل و فکر مروان حکم و امثال او معلوم می گردد با آنکه در تدبیر کار دنیا و سیاست چنان هوشمند بود در امور معنوی چه اندازه ابله بود و بدیهیات و معنی ظاهر عبارات را نمی فهمید، و امثال وی همه مانند وی. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۰۲.

۲- شعر از قاضی ابو سعید است: فهرست ابن الندیم، ص ۴۷.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۸۲.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۰۴.

۵- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۸۳.

۱۹۱. «الَّذِينَ يَذُكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ...»

روض الجنان: «وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ»؛ و اندیشه کنند در عجیب خلقت آسمانها، و آنکه قدیم (جلّ جلاله) چگونه آفرید این هفت آسمان معلق مطبق بی عمادی و ستونی در هوا ایستاده، و آسمان دنیا به زینت ستارگان آراسته، و هفت زمین یک در زیر یک نهاده، و به انواع حیوان آبادان کرده... (۱) ۷۸۴. علامه شعرانی: قول صحیح در هفت زمین آن است که اشاره به هفت اقلیم کردند به رسم پیشین که به جای پنج منطقه مرسوم امروز آن را به هفت منطقه بخش می کردند و هر منطقه را اقلیمی می گفتند. و در تفسیر ابن عباس آمده که هفت زمین مجاور یکدیگرند و کوه و دریا در میان آنها فاصله است و در هفت طبقه زمین سخنی دیگر هست که در حواشی مجمع البیان گفته ایم. (۲) روض الجنان: «رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا»؛ این از جمله آن جایهاست که گفتیم عرب اضممار قول کنند، و تقدیر آنکه: يَقُولُونَ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا. گویند: بار خدایا! این به باطل نیافریدی... (۳) ۷۸۵. علامه شعرانی: باطل کار عبث و بی فایده است، و اگر جهان منحصر باشد به اینکه می بینیم خلقت بیهوده خواهد بود با آنکه عقل شهادت می دهد واجب الوجود حکیم چیزی را عبث نیافرند. (۴)

۱۹۲. «رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَيْتَهُ»

روض الجنان: «رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَيْتَهُ»؛ بار خدایا آن را که تو در دوزخ بری او را به خزی کرده باشی... و اصحاب وعید به این آیت تَمَسُّكَ کردند و گفتند: مؤمنان مخزی نباشند. (۵) ۷۸۶. علامه شعرانی: اصحاب وعید گویند آنکه گناه کبیره کند کافر است چون به جهنم می رود و مؤمن به جهنم نمی رود. و جواب آن است که مؤمن به جهنم می رود اما مخلد نمی شود. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۰۹.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۸۶. مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۳۱۱ ذیل آیه ۱۲ سوره طلاق، حاشیه.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۱۰.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۸۷.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۱۱.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۸۷.

۱۹۵. «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى...»

روض الجنان: [خدای تعالی گفت] ... من عمل هیچ عامل و کار هیچ کار کننده و طاعت هیچ مطیع و رنج هیچ نکوکار ضایع نکنم، اگر مرد باشد و اگر زن، نه برای آنکه زن باشد و در بعضی امور شرعی حکم او مخالف باشد حکم مردان را. در احکام عقلی حکم زنان با مردان مختلف شود. (۱) ۷۸۷. علامه شعرانی: یعنی زنان با مردان در حکم عقلی مختلف نیستند اگرچه در بعض احکام شرعی مختلف باشند. و مراد از حکم عقلی، استحقاق ثواب است بر عمل که مرد و زن در آن مساوی اند. (۲) روض الجنان: [رسول علیه السلام]: النَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ؛ معدنهایند چون معدنهای زر و سیم، چندان تفاوت است که از زر تا سیم این کی بود! در عهد رسول الله علیه السلام: إِذِ النَّاسُ نَاسٌ وَالزَّمَانُ زَمَانٌ. اما امروز، حال چنان است که آنان که آن روز ابریز* بودند امروز ارزیزاند، و آنان که چیز بودند امروز ناچیزند، آنان که ذهب بودند ذاهب شدند و، آنان که فضه بودند مفضّض گشتند.* امروز خواصّ رصاصند*** و عوامّ هواّم اند، به صورت مردمند به سیرت سباعند. بهری ذئبند و بهری کلابند، آنان که زهاداند ثعالب و ارناب اند، و آنان که ولاتند چون کلب کلبند،*** مؤمن در میان ایشان چون بزّه یا چو آهو که پیرامن او این سباع باشند، اگر جان به کنار برد کاری عظیم است فَمَنْ نَجَا بِرَأْسِهِ فَقَدْ رَجِحَ*** چه جای سر است، و سر چه محلّ دارد! هر که دین به سر برد، او گوی به سر برده است، اگر هزار سر چنین بنهد تا*** یک سر از آن نبرد هم او بر سود است. (۳) ۷۸۸. علامه شعرانی: * «ابریز» مراد از آن زر خالص است و ارزیز قلعی. (۴) ۷۸۹. * یعنی پراکنده شدند. (۵) ۷۹۰. *** رصاص همان ارزیز است. (۶) ۷۹۱. *** کلب مبتلا به مرض هاری که بیهوده مردم را می آزارد. (۷) ۷۹۲. *** هر کس سر سالم از معرکه بیرون برد سود کرد. (۸) ۷۹۳. *** «گوی به سر بردن» اصطلاحی بود به معنی بردن گوی و غالب شدن در چوگان بازی. و «سر نهد» یعنی مغلوب شود؛ یعنی اگر هزار بار سر بنهد تا یک سر ببرد باز هم سود با او است؛ چون معاشرت با این مردم چنان است که اگر هزار بار هم سر بنهی یک بار نبوی. (۹) روض الجنان: رسول علیه السلام در آن دو حدیث مردم را تشبیه کرد، یکی از روی خلقت یکی از روی سیرت. چون به جای سریرت رسید گفت: النَّاسُ كَابِلٍ مَائِهِ لَا تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً وَاحِدَةً، اگر آن روز از صد یکی بر نیامدند، امروز از صد هزار یکی بر نیایند. عجب کار است آنکه در نیامد چگونه برآید* تَبَّتْ الْعَرْشُ تَمَّ انْقُشُ* آنکه پای در نهاد چگونه به پایه برآید، و آنکه به پایه برنیامد چگونه پایه یابد، و آنکه پای ندارد کجا پای دارد... (۱۰) ۷۹۴. علامه شعرانی: * یعنی آنکه داخل نشد چگونه خارج شود. (۱۱) ۷۹۵. * پایه تخت را استوار گردان آنکه بر آن نگار؛ چون تخت بلرزد نقش برنگیرد. ۱۲ روض الجنان: ... خر را اول سر باید پس توبره باید، اگر هر خری را سری بیاید، صد هزار خر را سری نباید* خواجه آن خر است که سِرِّ سِرِّ ندارد،* لا-جرم چنین بی سرو بی تن است که هر بی سر و بی تنی بشریش می نشاید: ولا- يَعْرِفُ الْفَرْقَ بَيْنَ الرَّأْسِ وَالذَّنْبِ*** مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى، نه برای آنکه او زن است، نه از بر زن است پیش از آن نیست که نه از اهل گرزن است.*** و ما التَّائِبُ لِاسْمِ الشَّمْسِ عِيَاوَالَا التَّذْكَيرِ فَخِرًا لِلْهَلَالِ*** آنکه اهل درزن باشد، نه سزای گرزن باشد، مردت مادر زن است و زنت با گرزن است، اِقْلَبْ وَقَدْ أَصَيْبَتْ وَالْأَعْقَلِكُ أَصَيْبَتْ*** رَجَعْنَا إِلَى الْحَدِيثِ. ۱۳ ۷۹۶. علامه شعرانی: * یعنی هر قوم را امامی باید. ۱۴ ۷۹۷. * یعنی به سر خود اعتنا ندارد پس هر نااهلی لایق آن است که سرور او شود. ۱۵ ۷۹۸. *** فرق میان سرودم نمی گذارد و آن را که باید دنبال باشد پیشوا می داند. ۱۶ ۷۹۹. *** این عبارت تا قوله «رجعنا الى الحديث» از

جهت معنی متصل به عبارت صفحه ۲۹۱ [است] که گفت حکم زنان با مردان مختلف شود. ۱۷ و «برزن» به معنی بیرون و کوی و محله است. و «کرزن» تاج است و «درزن» به معنی سوزن. ۱۸ ۸۰۰. **** مؤنث بودن نام شمس عیب او نیست و مذکر بودن نام هلال هم فخر او نه؛ چون در عربی شمس مؤنث است مجازاً هلال مذکر و این مذکر بر آن مؤنث رجحان ندارد بلکه بر عکس. ۱۹ ۸۰۱. **** یعنی برعکس کن تا به حق رسیده باشی و اگر نه در عقلت نقصان است. ۲۰ روض الجنان: عبدالله بن عمرو روایت کرد از رسول علیه السلام که گفت: حق تعالی فردای قیامت بفرماید تا بهشت بیارایند و چونان که عروس را بر داماد عرض کنند، او را بر خلائق عرضه کنند. او گوید: یعنی خازنان او کجایند: آنان که ایشان در ره من جهاد کردند... ۲۱ ۸۰۲. علامه شعرانی: تأویلی است بر خلاف ظاهر. چون فرمود بهشت خود سخن می گوید و مؤلف گوید بهشت خود سخن نمی گوید بلکه خازنان بهشت سخن می گویند، و علت تأویل آن است که بهشت آخرت را قیاس به باغهای دنیا کرد. و صحیح آن است که تأویل نکنیم چون قیاس آخرت به دنیا صحیح نیست و شاید در آن عالم بهشت خود سخن گوی باشد. ۲۲

- ۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۱۷.
- ۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۹۱.
- ۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۱۹.
- ۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۹۲.
- ۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲۰.
- ۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۹۳.
- ۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲۰.
- ۸- مطابق ج ۵، ص ۲۱۷ روض الجنان چاپ مشهد.
- ۹- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۹۴.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲۲.
- ۱۱- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۹۵.

۱۹۷. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ»

روض الجنان: «مَتَاعٌ قَلِيلٌ»، رسول علیه السلام گفت: مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا كَمَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِضِيْبَعَهُ السَّبَابَةَ فِي الْيَمِّ فليَنْظُرَ بِمِ يَزْجِعُ؛ دنیا نیست در جنب آخرت الا به منزلت آنکه یکی از شما انگشت به دریای آب فرو زند، بنگر تا از آن دریاچه با انگشت او باز آید. (۱) ۸۰۳. علامه شعرانی: آخرت در بزرگی بیش از این جهان است و نسبت این بدان، مانند متناهی است به غیر متناهی. و از اینجا باید گفت آن نشأه دیگر است که در دنیا نمی گنجد و اگر در این نشأه بود از این بزرگ تر نبود. و آنکه فرمود «عرضها السموات و الأرض» (۲) منافی این حدیث نیست؛ زیرا که آن بهشتی است به جماعت معین وعده داده شد نه همه عالم آخرت یا مراد بیان نامتتهایی عظمت است که بیش از آسمان و زمین در فکر انسان نمی گنجد. و در روایتی آمده است که آسمانها را ورق ورق کند تنگ و پهلوی یکدیگر نهد. و این هم نیز غیر متناهی است؛ زیرا که آسمانها را بدان عظمت چون ورقهای تنگ کند الی غیر النهایه تجزیه شود. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲۴ ۲۲۵.

۲- آل عمران (۳): ۱۲۳.

۳- روض الجنان، ج ۳، ص ۲۹۷.

۱۹۸. «لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ... نُزُلًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ»

روض الجنان: مِنْكَ عَلَيْكَ. (۱) ۸۰۴. علامه شعرانی: از تو است که بر تو است و مَثَلِ عَرَبِي [است]... (۲) روض الجنان: «نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»، کَلْبِي گفتم: جَزَاءً وَثَوَابًا، و «نُزُلٌ» و نزل وظيفه باشد مَقْدَرٌ به وقت. حسن بصری و نخعی خواندند: «نُزُلًا» به تخفیف «زا»، و باقی قَرَاءٌ به تثقیل. (۳) ۸۰۵. علامه شعرانی: به ضَمِّ زَاي. (۴) روض الجنان: سازو. (۵) ۸۰۶. علامه شعرانی: «سازو» ريسمان محکم تافته از ليف خرما است. ۶

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲۷.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۹۸.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲۶.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲۷؛ در چاپ مشهد «سازه» ضبط کرده و «سازو» را در پاورقی آورده است.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۲۹۹.

۲۰۰. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

روض الجنان: ... ابوهریه روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: خیر دهم شما را به آنچه گناهان بسترده و درجات رفیع کند؟ گفتند: بلی یا رسول الله، گفت: إِبْطَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ. بر مکاره وضو تمام کردن... (۱) ۸۰۷. علامه شعرانی: شراح حدیث گویند مراد از مکاره مشقت است؛ یعنی آنچه وضو با آن حال دشوار باشد مانند سرمای سخت و تنگی آب و دوری آن و گرانی بها و از این قبیل. (۲) روض الجنان: ... وَقَالَ سِرِّي السَّقَطِيُّ: إِصْبِرُوا عَلَى الدِّينِ رَجَاءَ السَّلَامَةِ. (۳) ۸۰۸. علامه شعرانی: سری بن مغلس سقطی خال جنید بغدادی است. او از مشایخ صوفیه است و در سال ۲۵۱ در بغداد درگذشت و گویند مردم را به کسب و طلب رزق دعوت می کرد و از سؤال و قبول هدیه منع می نمود و می گفت دین را مایه کسب قرار ندهید. گویند مرض سعال داشت، کسی حبّ سرفه برای او فرستاد، به هدیه پذیرفت و گفت من مردم را نهی می کنم از این که روزی به دین طلب کنند، چگونه خود چنین کنم. و این جمله را گفتیم تا بدانند معنی سلوک و تصوف ترک حرفه و کار نیست. و هم از سخنان او است که دل فقیر چگونه به نور الهی روشن شود و حال آنکه شکم را از مال تاجران حرام خوار و ظلمه و رشوه گیران پر می کنند. راستی که سالک طریق حق اگر راستگوی باشد دوست خدا است و ظلمه بدترین دشمنان خدا. او چگونه خود را نزد دشمن ذلیل کند. ما گوییم این همه مناسب آن عهد است و اما به عهد ما مدعیان تدین و تهذیب و تقوا خود متصدی ظلم و خودشان خراج ستانند. ۴

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۳۰.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۰۱.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۳۰.

سوره نساء «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا»

روض الجنان: قوله: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»، خطاب است با جمله مکلفان مردان و زنان و آزادان و بردگان و کودکان و ناقص عقلا و دیوانگان که از این خطاب به در شوند به دلیلی عقلی به در شوند، و این دلیل است* که برخاسته است بر حکمت خدای (عزوجل) که به اینان خطاب کردن روا ندارد. (۱) ۸۰۹. علامه شعرانی: یعنی این دلیل عقلی که کودکان و سفیهان و دیوانگان را از خطاب خارج می کند عبارت است از همان دلیل عقلی بر حکمت خدای تعالی. (۲) روض الجنان: و رسول علیه السلام گفت: لا تَخْلُفُوا بِآبَاءِكُمْ؛ سوگند مخورید به پدرانتان. چگونه شاید که رسول علیه السلام از چیزی نهی کند، و حق تعالی از آنچه بلیغ تر باشد روا فرماید داشت. (۳) ۸۱۰. علامه شعرانی: یعنی روا دارد. و این نوع تعبیر در کلام مؤلف برای تعظیم است و در این عهد ما گوئیم روا فرماید و کلمه داشت را نیاوریم نظیر خلق فرمود و اذن فرمود. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۳۳۲۳۴.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۰۳.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۳۶.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۰۵.

۳. «وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُفْسِدُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَنِّي وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ...»

روض الجنان: مجاهد گفت: معنی آن است که چنان تحرّج می کنی از مال ایتام، هم چنان تحرّج کنی از زنا، و اگر نکاح خواهی کردن بر این عدد می فزایی. و ابراهیم النخعی خواند در شاذّ: «تَفْسِدُوا» بفتح التاء، و گفت: «فَسَطَ» و «أَفْسَطَ» لُغَتَانِ فِي الْعِدْلِ. و زجاج و دیگر ائمه لغت گفتند: أَفْسَطَ إِذَا عَدَلَ وَفَسَطَ إِذَا جَارَ، و اصل کلمه فَسَطَ «إِذَا جَارَ» باشد، و در «أَفْسَطَ»، «الف» ازاله را بود، برای آنکه جور ازاله عدل بود*، كَقَوْلِهِمْ: عَرَبَتْ مَعْدَتُهُ* وَأَعْرَبَهَا إِذَا أَضْيَلَهَا. (۱) ۸۱۱. علامه شعرانی: * مناسب چنان است که عدل ازاله جور بود. (۲) ۸۱۲. * «عربت معدته» یعنی معده او تباہ و فاسد شد. (۳) روض الجنان: «أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»؛ به آنچه دست راست شما مالک بود آن را، یعنی پرستاران. و اگرچه اضافه «ملک» بر حقیقت با جمله بود... (۴) ۸۱۳. علامه شعرانی: یعنی مالک جمله تن است نه دست تنها بلکه مالک تن نیست بلکه روح است در تن، چون مرده مالک نیست. (۵) روض الجنان: [قال] التَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا نَذَرَ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ وَلَا فِيمَا لَا يَمْلِكُ بَنُ آدَمَ* و این قول ضعیف است. و تَمَسَّكَ آنان که به ظاهر آیت تمسک کردند در وجوب نکاح درست نیست، اگرچه ظاهر او در امر قرآن بر وجوب بود برای آنکه به دلیل عدول کنند از ظاهر، و اجماع امت است بر آنکه نکاح سنّت است و واجب نیست.* (۶) ۸۱۴. علامه شعرانی: * نذر و یمین در یک حکمند و در غیر ملک نافذ نیستند. ۸۱۵ ۷. * از اینجا معلوم می گردد اجماع بر هر دلیل مقدم است حتی بر ظاهر کتاب؛ چون اجماع نص است و هم دلیل است بر آنکه اجماع دلیل دیگر است غیر از روایت و حدیث، چون از روایت علم حاصل نمی شود بر خلاف اجماع. ۸ روض الجنان: ... و شافعی گفت: «عَوْلٌ» کثرت عیال باشد، و این قول جز از او روایت نکردند... ابو عمرو بن العلاء گفت: وجوه لغت عرب چنان بسیار شده است که من نمی یارم که لحنی بر کسی بگیرم، می گویم باشد که آن را وجهی بود که من نمی دانم. ۸۱۶ ۹. علامه شعرانی: این تکلفات برای تصحیح کلام شافعی است. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۴۱.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۰۸.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۴۳.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۰۹.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۱۰.

۶- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۴۴.

۴. «...فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا»

روض الجنان: قَوْلُهُ: «هَنِيئًا»، اشتقاق او من هَنَأْتُ البَعِيرَ بِالْقَطْرَانِ باشد إِذَا عَارَ جَتَّهُ بِهِ؛ شتر را چون گر دارد او را به قطران بیندایی هَنَأْتُ گویی... (۱) ۸۱۷. علامه شعرانی: گری بیماری جَزَب است و عرب آن را به قطران علاج می کنند؛ چون قطران حیوانات خرد و جراثیم مرض را نابود می کند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۴۶.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۱۲.

۵. «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا...»

روض الجنان: انس مالک روایت کند که: زنی سیاه به نزدیک رسول آمد ملیح، فصیح زبان، گفت: یا رسول الله! در حق ما خیری بگو که همه شرّ می گویی در حق ما. گفت: چه گفتم در حق شما از شرّ؟ گفت: ما را سفیه خواندی. گفت: سفیه من نخواندم شما را، خدای خواند فی قوله: «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ». گفت یا رسول الله! ما را ناقص خواندی. گفت: ناقص نباشی که در ماهی چند روز نماز نکنی؟ آنگه گفت: کفایت نیست شما را که چون یکی از شما بار بگیرد، چندانی مزد بود او را که خود را در ره خدا باز بندد،* برای جهاد کافران چون بار بنهد او را مزد آن شهید بود که در خون بگردانند او را در ره خدای... (۱) ۸۱۸. علامه شعرانی: بار بستن به معنی مرابطه است و رسول صلی الله علیه و آله در این حدیث وظیفه زن را که خدای در خلقت بدو محول کرده است بیان فرمود و ادای همین وظیفه مانع از کار دیگر است. چون در سنین کار و عمل که از چهارده سالگی است تا پنجاه سال باید بزاید و فرزند شیر دهد و این مانع کار دیگر است. و خیر و سعادت هر موجود آن است که وظیفه طبیعی خود را که خداوند بدو محول کرده به انجام رساند؛ وظیفه مرد کوشش است و جهاد و وظیفه زن فرزند پروردن. (۲) روض الجنان: و عاصم روایت کند از مُورق که: زنی به عبدالله عمر بگذشت، او این آیت بخواند. معاویه بن قُرّه گفت: زنان را نه به عادت کنی که ایشان سفیه باشند، اگر ایشان را فرو گذارند هلاک کنند مردان را... (۳) ۸۱۹. علامه شعرانی: این سخن از ابن قُرّه پذیرفته نیست؛ زیرا که سفاهت زنان در صرف مال از آن جهت است که چون در فطرت به تظاهر و تجمل بیش از همه چیز علاقه دارند بیشتر مال را در آن صرف می کند و از حواجج ضروری باز می مانند و بسا اموال گرانبها که ظاهر زیبا ندارد به ثمن بخش می فروشند و کالای بد و زیبا را به اضعاف قیمت می خرند. و این منافات با فراست آنان ندارد در مکر و حیل. ۴

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۴۸.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۱۳.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۴۸.

۶. «وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَ مَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ...»

روض الجنان: ... و دیگر سال است، و علما در سال خلاف کردند. مذهب اهل البیت آن است که: چون پانزده ساله شود بالغ باشد. (۱) ۸۲۰. علامه شعرانی: دلیل این اجماع است و ما مذهب اهل البیت علیهم السلام را از اجماع فقها دانیم نه از روایات؛ چون کسی که در روایات نظر کند متحیر شود و نداند سال بلوغ چیست. پس علم ما به سن بلوغ از خبر حاصل نشده است بلکه از اجماع حاصل شده است. (۲) روض الجنان: ... رُشد به نزدیک شافعی دو چیز باشد: آنکه گواهی او در شرع مسموع و مقبول باشد، و آنکه مال تباہ نکند. و ابوحنیفه و ابو یوسف و محمد گفتند: چون بالغ باشد و عاقل و مصلح مال، حجر از او زایل شود، سواء اگر مصلح باشد در دین و اگر مفسد، اعتبار به صلاح مال کردند دون صلاح دین... (۳) ۸۲۱. علامه شعرانی: مشهور میان فقهای ما همین است. مصلحت عام را مقدم داشتند بر صلاح فرد؛ چون اگر همه افراد مردم بدانند چون رنجی برند و کسبی کنند در تصرف مال خویش که نتیجه رنج آنها است مختارند بیشتر کوشش می کنند به امید بهره بردن از مال. و اگر به ولات این حق را بدهیم که هر وقت بخواهند دست مردم را از تصرف در مال خویش کوتاه کنند و مردم مطمئن نباشند از رنج خویش بهره می برند کوشش کمتر می کنند و عامه را از کمی محصول زیان حاصل می شود. (۴) روض الجنان: و علما خلاف کردند در آنکه بر چه وجه روا باشد فقیر را که مال یتیم خورد. بعضی گفتند: بر سبیل قرض... و روایت کرده اند از باقر علیه السلام و گفت: دلیل بر آنکه چنین است، آن است که خدای تعالی گفت: با جایگاه دهد و گواه بر ایشان گیرد... بعضی دگر گفتند: او را باشد که از میوه درختان و غله زمین و شیر شتر و گوسفند و آنچه ریع و زیاده باشد از آن روا باشد که بعضی بگیرد، اما از رقبه مال نرسد او را، و به نزدیک ما هر که که تعهد مال او کند* از عمارت زمین و تلقیح** و سقی درختان و مراعات مواشی او را اجرت مثل رسد. (۵) ۸۲۲. علامه شعرانی: * ظاهراً غنی و فقیر یکسانند و عمل هر دو محترم است تا رغبت در حفظ مال یتیم کنند و پرهیز کردن بهتر است. (۶) ۸۲۳. ** تلقیح آن است که گرد خرماي نر بر شکوفه ماده ریزند. ۷

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۵۲.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۱۶.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۵۴.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۱۷.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۵۶ ۲۵۷.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۱۹.

۷. «لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ...»

روض الجنان: و او در مسجد فضیخ بود. (۱) ۸۲۴. علامه شعرانی: به ضاد و خاء نقطه دار، نام شرابی است که اهل مدینه می نوشیدند. و گویند در اینجا که اکنون مسجد است جماعتی از انصار به شرب فضیخ مشغول بودند و چون آیه تحریم آمد هر چه در مشکها داشتند ریختند. از این جهت آن را مسجد فضیخ گفتند. و این مسجد کوچکی است نزدیک قبا که پیغمبر صلی الله علیه و آله در آنجا شش رکعت نماز گذاشت. و در روایات آمده است که ردّ شمس برای امیرالمؤمنین علیه السلام در عهد حضرت رسالت وقتی بود که پیغمبر در آنجا خفته بود، و ابن حجر گوید: خطا کرد ابن جوزی که حدیث ردّ شمس را از موضوعات شمرد و آن را طحاوی تصحیح کرده است. (۲) روض الجنان: و فرضه خزی باشد در کمان. (۳) ۸۲۵. علامه شعرانی: خز به معنی شکاف است. (۴) روض الجنان: ... حق تعالی در این آیت مجمل بگفت و تفصیل و تفسیر آن «يُوصِيكُمُ اللَّهُ» بیان کرد الی قوله: «الْفَوْزُ الْعَظِيمُ». و در آیت دلیل است بر آنکه تأخیر بیان از حال خطاب روا بود تا حال حاجت*... ۵. ۸۲۶. علامه شعرانی: یعنی در آغاز سخنی متشابه گوید دارای دو احتمال و بیان نکند کدام یک مراد است یا سخنی گوید و ظاهر آن را نخواهد و همچنان باشد تا هنگام حاجت بیان کند. این عقلاً جایز است و اگر در دنیا حاجت به آن نباشد هیچ بیان نکند مثل وقت قیامت و تفصیل رجعت؛ چون از احکام عملی نیست مانند طهارت و نماز، و در اعتقاد هم تصدیق اجمالی کافی است. ۶.

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۵۹.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۲۱.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۶۰؛ در چاپ مشهد «حزّه ای» و در پاورقی «حزّه ای» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۶۰.

۸. «...فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا»

روض الجنان: ... حسن بصری و قتاده را از این آیت پرسیدند که: منسوخ است یا نه: گفتند: آیت منسوخ نیست، ولکن مردمان بخیل اند، وجه نیست ایشان را که طعمه به کسی دهند، می گویند: آیت منسوخ است. (۱) ۸۲۷. علامه شعرانی: یعنی بر آنها آسان نیست و مصلحت خود در آن نمی بینند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۶۴.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۲۴.

۹. «وَلِيُخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ...»

روض الجنان: و بر سری عذری بخواهی. (۱) ۸۲۸. علامه شعرانی: بر سری؛ یعنی به علاوه. (۲) روض الجنان: ... خدای تعالی گفت: بگو تا از خدای بترسند آنان که چنین سخنها گویند، و اندیشه کنند که اگر ایشان را وفاتی رسد و فرزندانی طفل ضعیف باز گذارند، به ورثه این متوفی هم آن خواهند و سگالند که به فرزندان یتیم خود، و سخن به وجه گویند و از شرع تعدی نکنند. (۳) ۸۲۹. علامه شعرانی: غمخواری و تربیت آن یتیم چنان کنند که فرزندان خود را. (۴) روض الجنان: ... «ایشان آتش می خورند در شکمشان»، در او دو وجه گفتند: ... و دوم آنکه: این بر طریق مثل بود، برای آنکه آن کس که مال یتیم خورد مال و عاقبت او با دوزخ بود، و شکم پر آتش باز کند* به عقوبت آن، و اگر نه آن نبود او را پس بمنزلت آن باشد که اولاً آتش خورده از آن جا که ثمره و عاقبت آن خوردن آتش بود، و اینجاری مجرای آن مثل باشد در معنی که كَالْبَاحِثِ بِظِلْفِهِ عَنْ حَتْفِهِ**... (۵) ۸۳۰. علامه شعرانی: * و صحیح آن است که بنا بر تجسم اعمال عین خوردن مال یتیم آتش می شود. و باز کند یعنی بار دیگر پر کند از آتش. ۶۸۳۱. ** می خواستند گوسفندی بکشند کارد نبود، گوسفند به سم خود زمین را کاوید کاردی پیدا شد. ۷

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۶۵.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۲۵.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۶۷.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۲۶.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۲۶.

۱۱. «يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ خِطِّ الْأُنثِيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُسُ...»

روض الجنان: ... عطا گفتم سعد بن الزبیر النقیب را در احد بکشتند، او زنی رها کرد و دو دختر را و برادری را... (۱) ۸۳۲. علامه شعرانی: یعنی از آن رؤسای انصار که با پیغمبر بیعت کردند و آن حضرت را به مدینه آوردند. (۲) روض الجنان: مقاتل و کلبی گفتند: آیت در ابوکحّه آمد که قصّه او برفت. (۳) ۸۳۳. علامه شعرانی: «کحّه» به ضم کاف و به حاء مهمله مشدده است. و در منتهی الارب گوید: أم کحه نام زنی است که فرائض درباره او نازل گشت. (۴) روض الجنان: ... و آنچه مانع باشد از میراث سه چیز است: کفر است ورق و قتل عمد بر وجه ظلم، و هرچه منع کند از میراث از این سه وجه منع کند از حجب مادر از ثلث با شُدس. (۵) ۸۳۴. علامه شعرانی: مثلاً اگر میت دو برادر کافر داشته باشد و پدر و مادر مسلمان یک ثلث ترکه او از آن مادر است و دو ثلث از آن پدر و اگر آن دو برادر میت مسلم باشند یک سدس متعلق به مادر است و پنج سدس به پدر. پس کفر دو برادر مانع است از آنکه حاجب مادر باشند از ثلث و میراث او را به سدس برگردانند. (۶) روض الجنان: ... چه غرض از این کتاب تفسیر قرآن است و آنچه گذارش معنی به آن باشد. (۷) ۸۳۵. علامه شعرانی: «گذارش» شرح و تفسیر است. (۸) روض الجنان: «فِي أَوْلَادِكُمْ»؛ در کار فرزندان چون شما را وفات رسد، و این جمله حذف کرد برای دلالت حال بر او «لِلذَّكَرِ مِثْلُ خِطِّ الْأُنثِيَيْنِ»؛ یک پسر را چندان نصیب بود که دو دختر را... «فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً»، یعنی وارثان اگر چنان که این فرزندان باز مانده از مادر و پدر رفته همه دختران باشند و از بالای دو باشند یعنی سه یا بیشتر نصیب ایشان دو ثلث باشد از ترکه، و اگر دو باشند هم ثلثان باشد ایشان را، و لکن این حکم از آیت ندانند، از اجماع امت دانند. و بعض مفسران و اهل معانی گفتند: این حکم از آیت دانند به زیادت فوق، که این لفظ را صله کنند یعنی زیاده*، چنان که گفت: «فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ» (۹)؛ «أَي فَاضْرِبُوا الْأَعْنَاقَ وَ «فوق» صله است. و اگر چنین باشد از آیت حکم دو دختر دانند. حکم بیشتر از دو دختر هم به اجماع توان شناختن*... (۱۰) ۸۳۶. علامه شعرانی: * یعنی «فوق» کلمه زائده است و معنی آن مراد نیست. (۱۱) ۸۳۷. * باید دانست که بعض فقهای اخیر مانند محقق سبزواری اجماع را سست گرفته چنان پندارند که هرگز علم به اجماع برای کسی حاصل نمی شود و تتبع اقوال همه علمای امت ممکن نیست و هر جا که اجماع است مطابق آن خبری می توان یافت و از اجماع بی نیاز شد. و ما در محل خود این قول را تضعیف کرده ایم و همین مسأله دلیل قوی است بر قول ما؛ چون به حکم شرع یقین داریم در این مسأله. و یقین ما از اخبار حاصل نشده است؛ چون خبر متواتر در این باب وارد نیست. (۱۲) روض الجنان: قوله: «وَلَا بَوَّيْهِ»، کنایته است نه از مذکور ارادَ وَلَا بَوَّيْهِ الْمَيِّتِ... (۱۳) ۸۳۸. علامه شعرانی: [مذکور] یعنی ضمیری که مرجع آن در لفظ مذکور نیست. (۱۴) روض الجنان: ... و قولی هست عبدالله عباس را که: برادران را تا سه نباشند حجب نکنند حملاً علی ظاهر قوله: «فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ» و اقل جمع سه باشد، و این قولی شاذ است، و جمله بر خلاف این اند. جواب آن است او را که گوئیم: اگر چه اقل جمع بر حقیقت سه باشد، اینجا حمل کنیم بر دو سیل مجاز به دلالت اجماع... ۱۵ ۸۳۹. علامه شعرانی: سخن در این اجماع همان است که گفتیم و ما بدین مسأله یقین داریم و می دانیم یقین ما از اخبار حاصل نشده؛ چون خبر متواتر در این باب وارد نیست. ۱۶ روض الجنان: ... پس ایشان در این باب راست اند. ۱۷ ۸۴۰. علامه شعرانی: یعنی برابر یکدیگرند. ۱۸

- ١- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٦٨.
- ٢- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٢٧.
- ٣- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٦٩.
- ٤- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٢٧. رك: الإصابه، ج ٨، ص ٤٥٦، ش ١٢٢٢١: «ام كجه الانصاريه، ذكر الواقدي عن الكلبي في تفسيره عن ابي صالح عن ابن عباس...» .
- ٥- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٢٨.
- ٦- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٧١.
- ٧- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٢٩.
- ٨- انفال (٨): ١٢.
- ٩- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٧٣.
- ١٠- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٣٠.
- ١١- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٧٤ ٢٧٥.
- ١٢- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٣١.
- ١٣- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٧٦.
- ١٤- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٣٢.

۱۲. «...وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ تَوْصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَ إِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّتِهِ مِنَ اللَّهِ...»

روض الجنان: «وَلَهُنَّ الرُّبْعُ» و زنان را ربع مال باشد از میراث شوهران اگر شوهران فرزند ندارند، اگر دارند حجب کنند آن فرزند زنان را از ربع به ثمن، و در این هیچ خلاف نیست میان امت... (۱) ۸۴۱. علامه شعرانی: علم به حکم شرع به اجماع امت است نه از روایت؛ زیرا که روایت در این باب متواتر نیست و آیه قرآن هم احتمال نسخ و تخصیص دارد. و آنها که گویند بی اجماع می توان احکام شرع را استنباط کرد سخت در اشتباهند. (۲) روض الجنان: «وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ»؛ ذکر مرد و زن رفته است و کنایت با مرد برد* دون زن، علی عاده العرب فی ردّ الکنایه إلی الأهمّ الأعراف... همچنین در آیت چون نظر به مرد بیشتر بود ذکر مرد کرد، گفت: و آن مرد را یا زن را برادری یا خواهری باشد مادری، این تخصیص برای اجماع اهل البیت کردیم.* (۳) ۸۴۲. علامه شعرانی: * کنایت یعنی ضمیر رجوع به مرد کند نه به زن. (۴) ۸۴۳.* در این باب هم روایت متواتر نیست و این یقین که ما داریم به مذهب اهل بیت علیهم السلام از اجماع حاصل آمده است. (۵) روض الجنان: ... و تخصیص عموم به خبر واحد روا نبود برای آنکه این معلوم است و آن مظنون، و برای مظنون دست از معلوم بندارند... (۶) ۸۴۴. علامه شعرانی: قول سید مرتضی و اتباع او است. و بعضی علمای ما مانند علامه حلی رحمه الله گویند به خبر واحد می توان قرآن را تخصیص داد. ۷

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۷۷.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۳۳.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۷۹.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۳۵.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۸۱.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۳۶.

۱۴. «وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا...»

روض الجنان: ... «وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ»، لفظ «مَنْ» لفظی صالح عموم را و خصوص را به نزدیک ما، چه به نزدیک ما عموم را صیغتی مخصوص نیست که اگر آن صیغت در خصوص استعمال کنند مجاز باشد، و دلیل بر این آن است که قائل چون گوید: مَنْ دَخَلَ دَارِي أَكْرَمْتُهُ به این لفظ یک بار عموم خواهد و یک بار خصوص، و مجرد استعمال ایشان لفظ را در یک معنی یا بیشتر دلیل کند بر حقیقت آن و اشتراک او در آن معنی که در او استعمال کرده باشد مادام تا خالی بود از قرینه که دلیل کند بر آنکه مراد ایشان مجاز است به آن به یکی از آن. (۱) ۸۴۵. علامه شعرانی: یعنی هر گاه لفظی دیدیم در یک معنی یا بیشتر استعمال می شود و ندانیم حقیقت است یا مجاز و دلیل بر مجاز بودن نباشد، آن را حمل بر حقیقت باید کرد تا به دلیلی ثابت شود در هر دو یا در یکی مجاز است. و بنای اهل لغت بر این است و مذهب سید مرتضی (علیه الرحمه) نیز همین است. (۲) روض الجنان: ... گفت ماعز توبه ای کرد که اگر از میان امتی ببخشند به همه برسد. (۳) ۸۴۶. علامه شعرانی: [ببخشند] یعنی تقسیم کنند. (۴)

-
- ۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۸۳.
 - ۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۳۷.
 - ۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۹۰.
 - ۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۴۲.

۱۷. «إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ الشُّوَاءَ بِجَهَالِهِ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ...»

روض الجنان: «ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ» ؛ آنکه توبه کنند زود از مدتی نزدیک... ابو موسی گفت: پیش از آنکه مرگ به او رسد به فواق ناقه ای. (۱) ۸۴۷. علامه شعرانی: به قدر دوشیدن شیر ناقه. (۲) روض الجنان: ... هم ابوسعید روایت کند که، رسول علیه السلام گفت که: ابلیس گفت: بار خدایا! به این که با من کردی بندگان تو را اضلال و اغوا می کنم تا جانشان در تن باشد. حق تعالی گفت: به عزّت و جلال من که ایشان را می آمرزم تا استغفار می کنند. (۳) ۸۴۸. علامه شعرانی: این احادیث منافی آن نیست که در چند جا به تفصیل گذشت که قبول توبه واجب نیست بر خدای بلکه تفصّل است؛ یعنی بر حسب قابلیت تائب و فضل و حکمت خویش بسیار باشد که بیامرزد، حتی نزدیک مرگ. (۴) روض الجنان: ... هر کس که در مهر زنی کفی پست یا گندم یا خرما بدهد... (۵) ۸۴۹. علامه شعرانی: «پست» آن است که قاووت می گویند. (۶) روض الجنان: ... و در آیت دلیل است بر آنکه عبارت توان کردن به یک لفظ از دو معنی مختلف، برای آنکه مراد به نکاح در آیت هم عقد است و هم وطی... (۷) ۸۵۰. علامه شعرانی: بیشتر علمای ما گویند استعمال لفظ در دو معنی جایز است و بعضی از متأخران و اهل عصر ما جایز نمی دانند. و حق با مؤلف است که جایز دانسته و ما در محل خود به تفصیل ثابت کرده ایم. (۸)

- ۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۹۲.
- ۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۴۳.
- ۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۹۳.
- ۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۴۴.
- ۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۰۰.
- ۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۴۸.
- ۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۰۱.
- ۸- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۴۹.

۲۳. «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ ... وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرِّضَاعِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ...»

روض الجنان: ... و شرط تحریم رضاع یکی باشد از سه چیز. اِما آنکه چندان بود که گوشت رویاند و استخوان سخت کند. و دگر از شرط او آن است که در مدّت دو سال باشد... شرط دیگر آن است که: زن باید تا مُرضعه باشد... (۱) ۸۵۱. علامه شعرانی: یعنی رضاع از ولادت باشد و اگر بی ولادت به دارو و غذا و تدبیر دیگر شیر آورد موجب حرمت نیست. (۲) روض الجنان: و اهل عراق گفتند: اگر... (۳) ۸۵۲. علامه شعرانی: ابو حنیفه شیبانی و ابویوسف و مانند آنها. (۴) روض الجنان: ... موقوف بود بر اختیار خواجه، اگر رضا دهد به عقد پس از آن او را خیار نباشد، و اگر فسخ کند مفسوخ شود. و اگر خواجه اوّل بمیرد، حکم وارثان هم این باشد اگر رضا دهند و عقد برانند رفته باشد،* و اگر بشکافند* ایشان را بود... (۵) ۸۵۳. علامه شعرانی: * یعنی عقد را اجازه دهند ممضی باشد. ۶ ۸۵۴. * شکافتن به معنی حلّ و فسخ است. ۷

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۰۶.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۵۲.

۳- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۵۳.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۱۱.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۵۶.

۲۴. «وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ...»

روض الجنان: ... و اگر بکری باشد بالغ، روا بود که بی ولی بر او عقد بندد، و اگر بالغ نباشد* و پدر دارد بی اذن او نشاید، و اگر پدر دارد و بالغ بود نیز روا باشد بر او عقد بستن بی اذن پدر. و حدّ بلوغ زن نه سال بود یا بالای آن چنان که گفتیم. و اما مهر و کمیت آن چندان که خواهد از اندک و بسیار چنان که در نکاح دوام هست مادام تا تراضی بود، چون عقد بندد بر زنی به این شرایط که گفتیم مدّتی معلوم، چون آن مدّت برود نکاح مُنفسخ شود بی طلاق، و مدّت نیز به حسب اختیار ایشان باشد از اندک و بسیار. و اگر اعدادی معین من الخلوّه تعیین کند روا باشد جز که این مرّات در مدّتی معلوم باید و الاّ نکاح دوام شود.** (۱) ۸۵۵. علامه شعرانی: * قول بعض علمای ما است که دختر بکر را بی اذن پدر می توان عقد دایم یا متعه کرد. اما بسیاری از علما مطابق روایات معتبره آن را جایز نمی دانند. و در روایت مجوّزه شبهتی است که در محل خود ذکر کردیم. (۲) ۸۵۶. ** یعنی اگر معین کند چند بار جماع کند با زن صحیح است، اما باید معین کند که این خلوت کردنها در چه مدت باشد و اگر نه مثل آن است که هیچ شرطی نکرده و به عقد دوام منصرف می شود. (۳) روض الجنان: ... تعیین مهر از زیاده و نقصان و حطّ بهری... (۴) ۸۵۷. علامه شعرانی: کم کردن مقداری. ۵

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۶۱.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۲۰.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۳۶۲.

۲۵. «...وَ أَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ...»

روض الجنان: ... أنس مالک گفت، از رسول علیه السلام شنیدم که گفت: هر که او خواهد که با پیش خدای شود پاک و پاکیزه، باید تا زن آزاد به زنی کند، که زن آزاد صلاح خانه بود، و برده خراب خانه یا فساد خانه باشد. (۱) ۸۵۸. علامه شعرانی: شاید یکی از علل حکم آن باشد که کنیز صاحبی دارد که ناچار او را نفقه دهد و حفظ کند و زن آزاد اولی است به شوهر کردن و بیشتر مستحق رعایت و پرستاری است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۲۵.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۶۵.

۲۹. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ...»

روض الجنان: ... و در آیت دلیل است بر بطلان قول آن کسی که او گفت: مکاسب حرام است برای، آنکه خدای تعالی مکاسب و تجارت استثنا کرد از منتهیاتی که گفت... (۱) . ۸۵۹. علامه شعرانی: در شرح تجرید از بعضی صوفیه منقول است که کسب مطلقاً حرام است، چون اعانت به ظالمان که عشور و گمرک می گیرند. و جواب داده است که اعانت ظالم آن گاه است که به قصد اعانت تجارت کند. (۲)

۳۱. «إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا»

روض الجنان: ... و به نزدیک معتزلیان صغیره آن باشد که عقابش در جنب طاعات و اجتناب کبائر مُحَبَط باشد، و به نزدیک ما و ایشان معین نبود،* جز خدای نداند تا مکلفان به چشم حقارت به معصیت خدا ننگرند و مغری نشوند به قبیح. (۳) ۸۶۰. علامه شعرانی: به نزدیک ما معین نیست؛ زیرا که هر معصیت نسبت به معصیت کبیرتر از خود صغیره است و میان صغیر و کبیر حدّ محدود معین نیست، چنان که گویند شهر بزرگ و شهر کوچک و مال بسیار و مال کم. و اگر کسی بگوید از مال بسیار زکات باید داد و از اهل شهرهای بزرگ مالیات باید گرفت، چون حدّ محدود ندارد و در موارد مشبه احتمال هر دو هست. در اینجا نیز به مذهب علمای شیعه چون حدّ محدود میان صغیره و کبیره نیست، در موارد متوسطه احتیاط باید کرد. اما به قول معتزله در واقع میان صغیره و کبیره حدّی محدود هست، منتها ما نمی دانیم و خدا ما را خبر نداده است. و بعض متأخران علمای شیعه مانند شیخ مرتضی الانصاری و صاحب جواهر (قدس سرهما) مذهب معتزله را اختیار کرده اند. و صحیح همان قول اول است و قول معتزله نزد ما معقول نیست. (۴) روض الجنان: ... گفت علیه السلام: أَلْمُسْتَبَانِ مَا قَالَا فَعَلَى الْبَادِي مَالِمْ يَعْتَدِ الْمَظْلُومُ. (۵) ۸۶۱. علامه شعرانی: یعنی دو تن که یکدیگر را دشنام دهند هرچه می گویند گناهش بر اوّلی است مگر آنکه مظلوم از حدّ خود تجاوز کند و بیش از آنچه فحش شنیده است بگوید. (۶) روض الجنان: و روایت کردند از صادق علیه السلام که او گفت: کبائر سه است: ترک ملت، و تبدیل سنت، و قتال اهل صفقت. (۷) ۸۶۲. علامه شعرانی: ترک ملت، ترک دین است و تبدیل سنت تغییر دادن آنچه از پیغمبر صلی الله علیه و آله به صحت رسیده. و قتال اهل صفقت کار زار کردن با کسی که بیعت کرده اند با او به صلح. (۸) روض الجنان: ... رسول علیه السلام گفت: چون روز قیامت باشد، منادی از بطنان عرش ندا کند از قبل ربّ العزّه: ای امت احمد! اما، آنچه میان من و شماست به شما بخشیدم، و تبعاتی ماند که شما را با یکدیگر است به یکدیگر بخشی، و به بهشت روی... (۹) ۸۶۳. علامه شعرانی: «أما» کلمه عربی است برای تنبیه، یعنی آگاه باشید، و در فارسی به جای آن «هان» استعمال می شود مانند «هان ای دل عبرت بین». ۱۰ روض الجنان: و در خبر است که: هر کس غسل آدینه کند، هرچه در آن هفته کرده باشد از غسل کفّارت آن شود... و آنچه میان دو رمضان کند خدای تعالی روزه ماه رمضان را کفّارت آن کند... و آنچه از میان دو حج بود نیز بیامزد و حجّها را کفّارت آن کنید. ۱۱ ۸۶۴. علامه شعرانی: یعنی در هر مرتبه بعض گناهان نیامزیده می ماند. ۱۲

- ١- روض الجنان، ج ٥، ص ٣٣٢.
- ٢- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٦٩. كشف المراد، ص ٤٦٣ ٤٦٤، مسأله ١٦، فى الارزاق.
- ٣- روض الجنان، ج ٥، ص ٣٣٦.
- ٤- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٧٢.
- ٥- روض الجنان، ج ٥، ص ٣٣٨.
- ٦- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٧٣.
- ٧- روض الجنان، ج ٥، ص ٣٣٩.
- ٨- روض الجنان، ج ٥، ص ٣٤٠.
- ٩- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٧٤.

۳۲. «وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ...»

روض الجنان: ضحاک گفت: روا نباشد که کسی تمنای حال کسی کند، نبینی که حق تعالی چگونه حکایت کرد از آنان که تمنای مثل حال قارون کردند «یا لیت لنا مثل ما اوتی قارون» (۱)، آنگه چون او را و اموال او را خسف کردند بر آن تمنا پشیمان شدند، چنان که خدای تعالی از ایشان باز گفت: «وَ أَضِیْحَ الدِّیْنِ تَمَنُّوا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ یَقُولُونَ وَ یَكَاَنَّ اللَّهُ یَسْطُرُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ یَقْدِرُ لَوْ لَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا...». (۲) ۸۶۵. علامه شعرانی: بسیاری از مردم گویند در وظایف اخلاقی حکم و جوب و حرمت نیست. و این آیه رد ایشان است؛ چون اگر تمنای مثل مال قارون حرام نبود متمنی سزاوار خسف عذاب نمی گشت. و در تأیید این آیات بسیار است مثل قوله تعالی «یَوْمَ لَا یَنْفَعُ مَالٌ وَ لَا بَنُونَ * إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» (۳). و مانند «إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (۴). و لکن اعمال ظاهر که بر جوارح پیدا است هر کس بیند می داند مرتکب آن معصیت کرده و حکم به فسق او می کند. اما عمل قلبی چون پیدا نیست مرتکب را در انظار مردم آلوده جلوه نمی دهد. (۵) روض الجنان: ... و قولی دیگر آن است که: مراد حظّ و نصیب دنیاست از رزق، و مراد به کسب اکتساب مرد است در دنیا رزق و مال را. گفت: هر کسی را نصیبی هست به حسن آنچه صلاح اوست از رزق و کسب و کار او از مردان و زنان، تمنا زیاده نباید کردن چه اگر صلاح او در آن بودی او را همچنان بدادندی. چون ندادند، مراعات مصلحت او کردند... (۶) ۸۶۶. علامه شعرانی: خداوند تعالی در این آیه علت مالکیت و حرمت غضب را بیان فرمود که چون کسی رنجی برده کسی کند فایده رنج و نتیجه کسب او ملک خود او است. و قاعده عدل و نظم جهان بر این مبنا است که اگر مردم بدانند بهره رنج آنها را دیگری می برد در کسب کوشش نمی کنند و نظام عالم مختل می گردد و آن کس که رنجی نکشیده و آسایش گزیده حق ندارد نتیجه زحمت دیگری را مالک شود و مرد و زن از کسب خود بهره می برند. از این جهت، غضب حرام است و تمنای مال مردم کردن جایز نیست و به جای آن باید مرد خود کوشش کند و از خدای بخواهد تا چنان که به دیگری نعمت داد به او نیز بدهد. و اینها ردی است بر بسیاری از اوهام مردم عصر ما. (۷) روض الجنان: عبدالله عباس گفت: مراد نصیب میراث است که چون زنان را نصیب کم از نصیب مردان آمد، تمنای حال ایشان کردند. خدای تعالی از آن نهی کرد و گفت: هر کسی را نصیب خود است، و بر این قول «اِکْتِسَاب» به معنی اصابت و حوز باشد... ۸۶۷ ۸. علامه شعرانی: «حوز» از حیزت کردن؛ یعنی جمع مال. و مؤلف گوید این خلاف ظاهر آیه قرآن است؛ چون وارث را که تصرف در ترکه می کند و آن را مالک می شود نمی گویند آن را کسب کرده است. ۹

۱- قصص (۲۸): ۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۴۳. قصص (۲۸): ۸۲.

۳- شعراء (۲۶): ۸۹ ۸۸.

۴- اسراء (۱۷): ۳۶.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۷۶.

٦- روض الجنان، ج ٥، ص ٣٤٤.

٧- روض الجنان، ج ٣، ص ٣٧٧.

۳۳. «وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَ الَّذِينَ عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيْبَهُمْ ...»

روض الجنان: ... و عبدالرحمن عوف روایت کرد که رسول علیه السلام گفت: به سوگند مطیبان حاضر بودم و من کودک بودم با بعضی اعمام خود، و اختیار نکنم که آن عهد شکافته شود، به بدل آن مرا شتران سرخ موی سیاه چشم باشد. (۱) ۸۶۸. علامه شعرانی: گروهی در جاهلیت باهم سوگند خوردند بر یاری یکدیگر و ظرف عطری حاضر آورده، همه دست در آن زدند. از این روی آن را حلف مطیین خواندند. (۲)

۳۴. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ ...»

روض الجنان: «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ»؛ به آن تفضیلی که خدای داد بهری خلقان را بر بهری، گفتند: مراد عقل است، و گفته اند: زیاده الدین والیقین، از آن جا که زن ناقص عقل ناقص دین است... (۳) ۸۶۹. علامه شعرانی: آن را که خدای مختلف آفرید به علل و مصالحی جای اعتراض نیست چنان که خدای زن را با خون حیض آفرید و مرد را نیافرید. زن را نرسد که بر خدای تعالی اعتراض کند در طبیعت خویش. و نیز زن حمل برمی دارد و فرزند شیر می دهد و اینها مانع از کار دشوار و جهاد و بیرون رفتن و معاشرت و کسب است. خداوند رزق او را بر مرد نهاد و نصیب مرد را دوبرابر زن که باید بیشتر سرمایه داشته باشد و بیشتر کسب کند. و عقل مرد در معیشت بیش از زن است و نباید از حکم خدای بیرون رفت. (۴) روض الجنان: «وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ»، صفت آنان که ذکر ایشان رفت، حق تعالی گفت: یا ندهند یا اگر دهند به ریای مردمان دهند به چشم دیده* ایشان. (۵) ۸۷۰. علامه شعرانی: چشم دید، یعنی ریاکاری و برای خودنمایی به مردم. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۴۷.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۷۹.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۴۸.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۸۰.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۶۱.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۸۷.

۴۰. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا»

روض الجنان: و «مثقال» مفعال باشد من الثقل، و این بنا بیشتر در آلت به کار دارند، کالمفتاح والمقلاد والمغلاق... (۱) ۸۷۱. علامه شعرانی: «مقلاد» کلید است و «مغلاق» کلون در. (۲) روض الجنان: أنس مالک روایت کرد که رسول علیه السلام گفت: خدای تعالی حسنات مؤمن را ثواب باز نگیرد به سبب رزقی که او را داده باشد در دنیا، و اما کافر حسنات او به رزق برابر کند تا چون با قیامت آید او را حسنتی نباشد. (۳) ۸۷۲. علامه شعرانی: آنچه از خدای تعالی به بنده رسد در جزای رنج او دو قسم است: یکی ثواب که پاداش عمل خیر مقبول است و دیگر عوض در مقابل آلام و مصائبی است که از خداوند به بنده رسد و در این قسم مسلم و کافر مساوی اند و در مقابل آلام خداوند به هر دو عوض می دهد. اما عمل خیری که از کافر صادر شود و مقبول پروردگار نبود، نه ثواب دارد و نه عوض به استحقاق. و آنچه بی استحقاق دهد تفضّل نام دارد. (۴) روض الجنان: ... و دلیل بر این آن است که: در خبر لفظ «مظلمه» گفت و مقابله مظلمه به عوض باشد، و ثواب عمل کسی به کسی ندهند و بر فعل کسی دیگری را عقاب نکنند... (۵) ۸۷۳. علامه شعرانی: اگر گویی: نماز و حجّ استیجاری چگونه است که ثواب عمل زنده را برای مرده نویسند، گوئیم: ثواب عمل زنده برای زنده است و آنچه خداوند تعالی به مرده دهد تفضّل است نه استحقاق؛ چنان که اگر وصی و وارث به وصیت عمل نکنند عقاب بر همان است که تخلف کرده نه میت. و بر این اجماع اهل عدل است. (۶) روض الجنان: رسول علیه السلام چنین فرمود که: إِذَا أَتَاكُمْ عَنِّي حَدِيثٌ فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ وَحُجَّهِ عُقُولِكُمْ فَإِنْ وافَقَهُمَا فاقْبَلُوهُ وَإِلَّا فَاضْرِبُوا بِهِ عُرْضَ الْجِدَارِ؛ چون حدیثی از من به شما آید بر کتاب خدای و حجّت عقل عرضه کنی، اگر مطابق باشد قبول کنی، و الا بر جانب دیوار زنی. (۷) ۸۷۴. علامه شعرانی: اگر روایت مخالف عقل باشد آن را رد باید کرد. یعنی عقل به یقین حکم به بطلان آن کند نه به ظن و تخمین و قیاس و استحسان. و این کار مجتهد ماهر است نه هر کس روایت خواند. ۸

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۶۴؛ در چاپ مشهد «المقلاہ والمغلاق» ضبط شده است.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۹۰.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۶۵.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۹۰.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۶۷.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۹۲.

۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۶۸.

۴۳. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا...»

روض الجنان: أم سلمه روایت کرد که رسول علیه السلام گفت: ألا- إنَّ مسجدي حرامٌ على كُلِّ حائضٍ مِنَ النِّسَاءِ وَجُنْبٍ مِنَ الرِّجَالِ الأ- على مُحَمَّدٍ وَأَهْلِ بَيْتِهِ عَلِيٌّ وَفَاطِمَةُ وَالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ، و این قول اولی تر است برای آنکه حکم تیمم و آنان که ایشان را تیمم باید کردن در آیت خواهد آمدن، اگر بر تیمم حمل کنند تکرار باشد. (۱) ۸۷۵. علامه شعرانی: یعنی اگر بگویند مراد از «عابری سبیل» مسافر است که اگر جنب باشد می تواند نماز بخواند به تیمم. (۲) روض الجنان: نماز باز کند. (۳) ۸۷۶. علامه شعرانی: «نماز باز کردن»، یعنی اعاده کردن. (۴) روض الجنان: و در آیت مراد قضای حاج است و برازی که از شکم بیرون آید. (۵) ۸۷۷. علامه شعرانی: مقصود هر بروز کننده است. (۶) روض الجنان: و بیشتر الفاظ که به آن کنایت کردند از جماع به عرف و شرع حقیقت است، كَالْمُجَامَعَةِ وَالْجَمَاعِ وَالْمُبَاشَرَةِ وَالْمُبَاضَةِ مَعَهُ، وَالْمَسِّ وَاللَّمْسِ وَالْبَاهِ، این هر یکی در لغت معنی و اشتقاقی دارد جز جماع... (۷) ۸۷۸. علامه شعرانی: یعنی معنی دیگر دارد غیر جماع. (۸) روض الجنان: ... اگر جنابت از احتلام باشد یا جنابتی نه به اختیار، هم باز نباید کردن، و اگر از جماع بود و جنابت عمد نماز باز باید کردن. ۹ ۸۷۹. علامه شعرانی: مشهور میان علمای متأخرین آن است که حتی در جماع اختیاری اگر تیمم کند با عذر، اعاده نماز واجب نیست، موافق مذهب شافعی. ۱۰ روض الجنان: و صعيد روی زمین باشد سواء اگر بر او خاک باشد و اگر نه. زجاج گفت: خلاف نیست در این از میان اهل لغت. ۱۱۸۸۰. علامه شعرانی: علاوه بر اینکه اختیار زمینی که سنگ در آن نباشد و خاک خالص بود در زمین حجار غیر ممکن است. و مراد از «تَيَمَّمُوا صَعِيدًا» در قرآن کریم روی زمین است: خاک باشد یا سنگ. ۱۲

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۷۳.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۹۵.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۷۴.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۹۶.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۷۵.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۳۹۷.

۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۷۹.

۸- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۰۰.

۴۶. «مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ وَ يَقُولُونَ سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا وَ اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ...»

روض الجنان: «وَ اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ». در او دو قول گفتند: ... و دیگر اسمع لا سمعت؛ بشنو که اگر تو گویی ما قبول نخواهیم کردن، و بشنو که مشنواش لعنهم الله. (۱) ۸۸۱. علامه شعرانی: «مشنواش» ترجمه «لا سمعت» نفرین است. (۲)

۴۹. «...بَلِ اللَّهُ يُرَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَ لَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا»

روض الجنان: عبدالله عباس گفت... که: «فتیل» آن باشد که در شکاف استخوان خرما بود، و «نقیر» آن گو باشد که بر پشت استخوان خرما بود. (۳) ۸۸۲. علامه شعرانی: یعنی گودی. (۴)

۵۶. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصَلِّيهِمْ نَارًا كَلَّمًا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بِدَلْنَاهُمْ جُلُودًا...»

روض الجنان: رسول علیه السلام گفت: سطبری پوست کافر چهل و دو گز باشد، و اهرش چندان باشد که کوه احد. (۵) ۸۸۳. علامه شعرانی: «اهر» به نظر می آید که دندان باشد ترجمه ضرس، اما در کتب لغت فارسی نیافتیم. (۶) روض الجنان: ... دگر آنکه: اگر چه ضرب و قطع و مانند این بر عضوی از اعضا باشد، متألم و معذب جمله حی بود، و جمله حی ادراک آن کند بانقار طبع، پس از این وجوه به پوست اعتبار نیست که آن باشد یا نه آن باشد، که پوست به مثبت لباس است حی را. ۸۸۴۷. علامه شعرانی: حکما گویند: شیئیت هر چیز به صورت است نه به ماده؛ لذا انسان همان انسان است از آغاز جوانی تا آخر پیری اگر بدنش چندین بار مبدل گشته اما روحش باقی است، و کرمی که از جنازه متکون شود غیر انسان است. ۸

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۸۵؛ در چاپ مشهد «مشویاش» ضبط شده است.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۰۴.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۹۱.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۰۸.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۰۱.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۱۵.

۵۷. «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ...»

روض الجنان: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، در این آیت و امثال این دلیل است بر بطلان قول آنان که گفتند: عمل صالح ایمان باشد... (۱) ۸۸۵. علامه شعرانی: جماعتی از علما گویند عمل هم جزء ایمان است و این آیه رد آنها است. (۲)

۵۸. «...إِنَّ اللَّهَ نِعْمًا يَعِظُكُمْ بِهِ...»

روض الجنان: ... سميع و بصير آن بود که حاصل بود بر صفتی که از مکان آن صفت مسموعات و مبصرات شنود و بیند چون در وجود آید... (۳) ۸۸۶. علامه شعرانی: یعنی از وجود آن صفت. و «مکان»، مصدر میمی به معنی وجود است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۰۳.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۱۷.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۰۷.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۲۰.

۵۹. «...أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ...»

روض الجنان: ... وجهی دگر در استدلال از آیت آن است که: محال باشد که حکیم ما را فرماید به طاعت جماعتی مختلفی الأقوال والآراء والمذاهب و به اتباع ایشان در اقوال و فتاویشان، و بعضی را بر بعضی مزیتی نبود، و ما را طریقی نبود به تمیز حق از میان آن اقوال مختلف متناقض متضاد، و این مؤدی بود با تکلیف ما لا یطاق، و از حکیم تعالی تکلیف ما لا یطاق نیکو نبود، پس محال است که امرا و علما باشند از این وجه که بیان کرده شد. (۱) ۸۸۷. علامه شعرانی: در لغت علما را صاحب فرمان نگویند. پس آنکه گفت مراد از اولو الامر علما است از قاعده لغت خارج است و اما آنکه گفت مراد امرا است ناچار باید بگوید امرایی که از طرف خدا منصوب باشند چنان که اگر سلطان گوید اطاعت حاکمان کنید مقصودش حاکمی است که از طرف سلطان منصوب باشد نه آنکه به تغلب و قهر خود را حاکم کند بی دستور سلطان. (۲) روض الجنان: ... طریقتی دیگر آن است که: اگر آیت حمل کنند بر آنکه ایشان گفتند از علما و مفتیان، ائمه ما علیهم السلام داخل باشند در آن و بر قول و قاعده ما آنکه ایشان گفتند خارج باشد از او، پس این مُتَّفَق علیه است و آن مختلف فیه، و الْأَخْذُ بِالْإِجْمَاعِ وَالْإِتِّفَاقِ أُولَى، در امت کس نخواهد گفتن که نه این ائمه هر یکی از ایشان فاضل تر و عالم تر و جامع ترند خصال خیر را از اهل هر عصر، پس این آیت از این هفت وجه دلیل می کند بر امامت این ائمه علیهم السلام. (۳) ۸۸۸. علامه شعرانی: اگر گویی: امرایی که پیغمبر در عهد خود منصوب می کرد به سرداری لشکر و قضا و سایر مناصب، آیا طاعت آنان واجب است بر مردم؟ گوییم: واجب است. و اگر گویند: چون اطاعت آنان واجب است و لفظ اولی الامر یعنی صاحبان فرمان شامل آنها می شود به چه علت آنان را داخل این حکم ندانیم و آن را منحصر به دوازده امام معصوم کنیم؟ در جواب گوییم: اطاعت امراء فرمانروایان منصوب از پیغمبر در حقیقت اطاعت پیغمبر است و مشمول «أَطِيعُوا الرَّسُولَ» و آن «أُولُوا الْأَمْرَ» که طاعت آنها مستقلاً واجب باشد امام معصوم است. و اما آنکه اطاعتش فرع اطاعت خدا و رسول باشد عصمت او واجب نیست. (۴) روض الجنان: ... از صادق و باقر علیهما السلام روایت کردند که: آیت بر عموم است، و مراد هر حاکمی است که به خلاف حق حکومت کند، و این اولی تر... (۵) ۸۸۹. علامه شعرانی: محاکمه نزد آنان جایز نیست مگر آنکه طرف مخاصمه کسی را به جبر نزد حکام باطل برد و مرد مؤمن ناچار شود از خویش دفاع کند. اما اگر کسی ابتدا نزد آنان مرافعه کند و حق خود را به توسط آنها بخواهد، جایز نیست بلکه باید دو طرف دعوا به تراضی یکدیگر نزد فقیهی روند و به حکم خدا و رسول راضی شوند. ۶

۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۰۹.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۲۱.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۱۰.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۱۶.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۲۶.

۶۲. «فَكَيْفَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ...»

روض الجنان: «بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ»، وَالتَّقْدِيرُ: الْإِسَاءَةُ صَيَّرَتْهُمْ بِالْجُرْأَةِ فِي كَذِبِهِمْ أَمْ الْإِحْسَانُ بِالتَّوْبَةِ. (۱) ۸۹۰. علامه شعرانی:
آیا بداست کردار آنها به اینکه در دروغ گفتن دلیری کنند یا نیکو است به این که توبه کنند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۲۸.

۶۴. «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ...»

روض الجنان: او بر خدای فسوس می دارد. (۱) ۸۹۱. علامه شعرانی: فسوس به معنی سخریه و استهزا است. (۲)

۶۵. «فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِي مَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ...»

روض الجنان: لب بر پیخت. (۳) ۸۹۲. علامه شعرانی: «بر پیختن» به پای فارسی به معنی پیچیدن و منحرف کردن است. (۴)

۶۶. «وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ...»

روض الجنان: «الْأَقْلِيلُ مِنْهُمْ»، رفع او بر فاعلیت است. (۵) ۸۹۳. علامه شعرانی: در نسخه قدیمه معتبره جناب آقای کی استوان عبارت پس از آیه «الْأَقْلِيلُ مِنْهُمْ» چنین است: «رفع او بر استثناء غیر موجب است و رفع او بر بدل باشد در این نوع استثناء چنان که ما جانی أحد الازید و استثناء منقطع است به وجهی» الی آخره. و مابقی مانند عبارت کتاب. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۵.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۳۰.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۷.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۳۱.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۹.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۳۲.

۶۹. «وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ...»

روض الجنان: قَوْلُهُ: «وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» بعضی مفسران گفتند: این آیت در ثوبان آمد مولای رسول علیه السلام و او پیغامبر را سخت دوست داشتی. روزی در آمد گونه بگشته و اثر حزن و کابت بر روی او ظاهر، رسول علیه السلام او را گفت: تو را چه بوده است؟ گفت: یا رسول الله؟ مرا هیچ رنج نبود الاّ- یاسه دیدار تو، آنکه اندیشه کردم که فردای قیامت حال من از هر دو بیرون نبود: یا اهل بهشت باشم، یا اهل دوزخ، و هرگز روی تو نبینم. و اگر از اهل بهشت باشم منزله و جای من آن جا نبود که جای تو باشد، تو را نبینم. خدای تعالی این آیت فرستاد... (۱) ۸۹۴. علامه شعرانی: مجردات عالم غیب که اقدم و اشرف از نفوس متعلق به جسمند در سعادت و کمال پست تر از اهل این جهان نیستند و روح اولیا پس از مفارقت از بدن از همان مجردات غیبی است بی آلات جسمانی. و جوارح دنیوی می بینند و می شنوند و معاشرت می کنند و از ملاقات یکدیگر بهره مند می گردند. و الاّ- باید موجودات این جهان کامل تر از آنها باشند و این صحیح نیست و ما در عالم رؤیا که با آن عالم متصل می شویم گاهی از وقایع آینده مطلع می گردیم که یقین داریم به قدرت و فطانت خود آن را نفهمیده ایم بلکه موجودات آن عالم که از همه چیز خبر دارند به ما الهام کرده اند و قوه متخیله ما آن را به صورت امثال و اشباح در آورد. پس مجردات آن عالم از ما کامل ترند و نمی توان گفت ما لذت و کمالی داریم بیش از آنان از جمله ملاقات با یکدیگر، و اطلاع از هم، چنان که مناسب آن عالم است و ما را به حقیقت آن راه نیست. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۱۱۲.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۳۴.

۷۵. «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ...»

روض الجنان: ... «الْوِلْدَانِ»، جمع کثیر باشد وَلَدٌ را، كَخَرْبٍ وَخِزْبَانٍ وَوَرَلٍ وَوَزْلَانٍ. (۱) ۸۹۵. علامه شعرانی: «خرب» پرنده ای است از جنس مرغابی که آن را به فارسی شوات یا سرخاب گویند. و «ورل» جانوری است از جنس سوسمار. (۲)

۷۸. «...قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا»

روض الجنان: ... «فَمَا لَهُؤُلَاءِ الْقَوْمِ»؛ چه بوده است این قوم را که نزدیک آن نیست که چیزی بدانند! وصف کرد ایشان را بقله الفهم والتفكر. (۳) ۸۹۶. علامه شعرانی: یعنی اگر عاقل باشند باید بدانند که موجودات غیر مربوط به هم در یکدیگر اثر ندارند. دو تن انسان که نسبت به یکدیگر نه علتند و نه معلول، وجود یکی متعلق به دیگری نیست، مؤثر در هم نیستند. و آنان مقام ولایت برای پیغمبر صلی الله علیه و آله قائل نبودند و نه مقام تقرب به پروردگار. و هر چیز را یا باید به وسائط و معونات نسبت داد، مانند ابر به حرکت باد یا به علت فاعلی، اعنی واجب الوجود. (۴) روض الجنان: ... وَقَوْلُهُ: «مَالِ هَؤُلَاءِ» در مصاحف «لام» جدا می نویسند، علت معتمد آن است که اتِّبَاعًا لِلْمُضِيحِف؛ متابعت مصحف را که به خط صحابه چنین یافتند. (۵) ۸۹۷. علامه شعرانی: یعنی آنچه در قرآن بر خلاف قاعده خط نوشتند غرض متابعت قرآنهاى زمان پیغمبر و صحابه است تا از تحریف و تصحیف مأمون باشد از جمله «مال هؤلاء» که لام حرف جر را از «هؤلاء» جدا نویسند، و علت دیگر که به تکلف ابداع کنند معتبر نیست. و نظیر این در قرآن بسیار است. (۶) روض الجنان: می سگالند. ۷ ۸۹۸. علامه شعرانی: سگالیدن، آماده کردن مقدمات و اسباب کار و تهیه آن است از پیش. ۸

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۲.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۴۰.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۶.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۴۳.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۸.

۶- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۴۵.

۸۰. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ...»

روض الجنان: قَوْلُهُ: «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ»، حق تعالی در آیت پیدا کرد که طاعت رسول طاعت من است، برای آنکه امر او امر من است و به رضای من است. پس حکم امر او حکم امر من دارد، نه آنکه امر او و امر خدای یکی باشد، اگر امری از میان دو امر فعلی باشد از میان دو فاعل و آن فاسد است. (۱) ۸۹۹. علامه شعرانی: اگر دو موجود باشند در طول یکدیگر نه در عرض، مانند نفس و قوا جایز است یک فعل را به دو فاعل نسبت دهند؛ مثلاً گوید من دیدم و چشمم دید. و سخن مؤلف در دو فاعل در عرض هم صحیح است. (۲)

۸۱. «وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ...»

روض الجنان: «فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ»، ابو عمرو و حمزه ادغام کردند «تا» را در «طا» لقرب المخرج. (۳) ۹۰۰. علامه شعرانی: اگر «بَيَّتَ طَائِفَةٌ» را ادغام کنیم می شود «بَيَّطَائِفَةٌ». (۴)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۰.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۴۴۷.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۲.

۴- روض الجنان، ج ۳، ص ۴۴۸.

۸۲. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ...»

روض الجنان: «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ...»، ... و در آیت چهار دلیل است بر چهار اصل از اصول مذهب ما: یکی بطلان تقلید و حث و نظر و تأمل و تدبیر، دگر دلیل است بر بطلان قول آن کس که گفت: معنی قرآن نشاید دانستن الا به قول رسول و این مذهب مجتبران است و جماعتی حشویان... (۱) ۹۰۱. علامه شعرانی: حشویان، اخباریان ساده لوحند و آنان گویند قرآن را نمی توان فهمید مگر آنکه حدیثی در تفسیر آن وارد باشد و مردم حق ندارند خود در معنی قرآن غور کنند. و قول اول که تقلید در اصول دین جایز است هم مذهب بعض اخباریان است. و بعض آنان گویند در ایمان به ظن قوی هم می توان اکتفا کرد. و اینها هیچ یک صحیح نیست بلکه قابل بحث هم نمی باشد. (۲) روض الجنان: ... دگر دلالت آنکه او کلام خداست به نفی اختلاف و تناقض فرمود، نه از جهت قدم و حدوث، نه گفت اگر نه کلام خدای بودی محدث بودی. (۳) ۹۰۲. علامه شعرانی: بیشتر اهل سنت گویند کلام خدا قدیم است و کلام مؤلف اشاره به رد ایشان است. (۴)

۸۳. «...وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا»

روض الجنان: أَيْ لَا قَادِحَهُ فِيهِ وَلَا مَثَلَبَهُ. ۹۰۳ ۵. علامه شعرانی: بی عیب و نقص. ۶

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۳.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۴۹.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۷.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۵۱.

۸۵. «مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا...»

روض الجنان: و شفاعت بد آن است که در حق کسی تخلیط و نکادت و نمیمت کند. (۱) ۹۰۴. علامه شعرانی: مکر و دشمنی. (۲) روض الجنان: ... و بر این تفسیر دادند قول رسول را علیه السلام: اِشْفَعُوا تُوجَرُوا. دوم آن مرد تنها شوید که در صف نماز تنها بود تا مزد بود شما را. (۳) ۹۰۵. علامه شعرانی: یعنی چون بینید مردی در یک صف تنها ایستاده، دوم آن مرد شوید تا ثواب بسیار دهند شما را. (۴) روض الجنان: ... دلیل بر این آن است که: چون در حق رسول علیه السلام از خدای تعالی زیاده منافع و درجات خواهیم، نگویند: ما شفیع رسولیم و برای او شفاعت می کنیم، و در باب شفاعت رتبه معتبر است از میان شافع و مشفوعِ إلیه، چنان که از میان آمر و مأمور و از میان شافع و مشفوع فیه رتبه نباشد... (۵) ۹۰۶. علامه شعرانی: یعنی شفاعت مانند امر و نهی و سؤال در آن رتبه شرط است، چنان که امر طلب عالی است از دانی و سؤال طلب دانی از عالی و شفاعت هم طلب دانی است از عالی و این رتبه میان متکلم و مخاطب معتبر است نه میان متلکم و شخص ثالث که شفاعت درباره او است و او را مشفوع فیه نامیده است. (۶)

۹۰. «إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ...»

روض الجنان: ... و گفت فی الحدیث: مَنْ اتَّصَلَ فَأَغْضُوهُ، أَيْ مَنْ دَعَا دَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ؛ هر که دعوی جاهلیت کند او را تمکین مکنی از آن گفتن، و آب دهنش در گلو گیرانی، لِأَنَّ الْمَعْنَى أَغْضُوهُ بَرِيْقًا. (۷) ۹۰۷. علامه شعرانی: در بعض کتب مانند لسان العرب «فاعضوه» آورده اند به عین مهمله و ضاد نقطه دار. ۸ ای قولوا له اعضض ابراییک [کذ] یعنی منبت بد شایسته فخر نیست. ۹

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۹.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۵۳.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۰.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۵۳.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۸.

۶- لسان العرب، ج ۷، ص ۱۸۸.

۷- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۵۹.

۹۲. «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً...»

روض الجنان: ... اما قتل عمد را در وَقُودٌ باشد و قصاص، الا که اولیای مقتول عفو بکنند یا به دیت راضی شوند. و خطای شبیه عمد آن باشد که: قصد کند به تأدیب کسی که او را در شرع باشد که او را تأدیب کند کشته شود... و غرض منفعت و مصلحت آن کس باشد قتل حاصل شود این خطایی باشد که با عمد ماند، اینجا قصاص واجب نبود، بل دیت باید دادن مغلظ در خاص مال قاتل دون عاقله. (۱) ۹۰۸. علامه شعرانی: آنچه مؤلف گوید جامع همه اقسام نیست؛ چون ممکن است کسی در آزار و شکنجه مقتول مقصر و گناهکار باشد اما قصد کشتن او نداشته باشد قتل او شبیه عمد است بلکه تأدیب به اندازه مشروع اگر منجر به قتل شود شاید شبیه عمد نباشد. باری، اگر قاتل قصد قتل داشت عمد است و اگر قصد قتل نداشت دو قسم است: یا قصد مقتول داشت یا قصد او به هیچ وجه نداشت؛ در صورت اول شبیه عمد و در صورت دوم خطا است. (۲) روض الجنان: اما دیت... و ابو حنیفه گفت: اصل او سه است زر و درم و شتر، الا آن است که گفت: مخیر باشد و اعواز شرط نکرد. (۳) ۹۰۹. علامه شعرانی: «اعواز» نیافتن است. یعنی شرط نکرد که اگر از جنسی نیایی از جنس دیگر دهی. (۴) روض الجنان: و مالک گفت: قصاص واجب باشد در شبیه العمد، چنان که در عمد دیت نبود. (۵) ۹۱۰. علامه شعرانی: مؤید آن است که در شبیه العمد قاتل گرچه قصد کشتن نداشت اما در آن قصد که داشت و آزاری که کرد مقصّر بود. پس تأدیب و دارو دادن شبیه العمد محسوب نیست. ۶

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۵۶.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۶۴.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۶۰.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۶۷.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۶۱.

۹۳. «وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءُ جَهَنَّمَ...»

روض الجنان: ... واهل وعید از معتزله و خوارج تمسک کردند به این آیت در آنکه کشنده مؤمن ابد در دوزخ بماند و از ایمان به درآید به این کشتن، و به نزدیک ما و جمله مرجیان از اسم ایمان و حکم اهل ایمان بیرون نیاید، و به این فعل مؤبد در دوزخ بماند. (۱) ۹۱۱. علامه شعرانی: مرجیان گویند: چون کسی مؤمن باشد بر هیچ معصیت او را عقاب نکنند. و اینها شبیه بعضی عوام شیعه اند که بی عبادت خود را اهل نجات می دانند. و وعیدیه گویند: هر کس گناه کرد کافر شود. و جماعتی از جهال متدینین عصر ما نیز چنین پندارند و با معصیت کاران معامله کفار کنند. (۲)

۹۴. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ...»

روض الجنان: گوسپند را با شکسته کوهی راند. (۳) ۹۱۲. علامه شعرانی: یعنی به دامنه کوهی. (۴) روض الجنان: حسن بصری گفت: جماعتی مسلمانان بر جماعتی مشرکان غذا کردند و ایشان را هزیمت کردند، در جمله مردی را بگرفتند. او گفت: من مسلمانم، و اظهار شهادتین کرد، از او قبول نکردند و برای متاعش و سلاحش او را بکشتند و متاعش برداشتند. رسول علیه السلام کشنده او را گفت: مردی را که می گفت من مسلمانم چرا کشتی؟ گفت: ای رسول الله! او از خوف می گفت. رسول علیه السلام گفت: چرا دلش بنشکافتی تا بدانی که دروغ تو می گویی یا او، ما را الا با زبان کار نیست... (۵) ۹۱۳. علامه شعرانی: این عادت زشت اکنون هم میان فرق مسلمانان هست: اول دشمن یکدیگر می شوند، پس از آن در تفحص اقوال و امارات طعن و کفر بر می آیند و به تکلف و مشقت دلیل می تراشند؛ خصوصاً اگر خلفا و بزرگان با کسی اظهار دشمنی کنند. چنان که جماعتی به طمع مال معاویه، امیرالمؤمنین علیه السلام را کافر می گفتند و مرحوم سید محسن عاملی (اعلی الله مقامه) در اعیان الشیعه گوید: اصحاب ائمه در حضور آنان یکدیگر را نسبت به کفر و زندقه می دادند و حضرت امام رضا علیه السلام با یونس گفت: اگر تو زندیق باشی و فلان تو را مؤمن گوید سود ندارد و اگر مؤمن باشی او زندیق گوید تو را زیان ندارد. (۶) و سید رحمه الله فرماید: کار بدان جا رسید که اگر از کسی لفظ ریاضت شنوند و امثال آن، او را به تصوف متهم کنند و جماعتی بیشتر فقهای ما را تکفیر می کنند که چرا فرق دیگر اسلام را مسلمان دانسته و اخباریان همه مجتهدین را مخزب دین و خارج از طریقه ائمه طاهرین و تابع مخالفین دانند و هر کس کتب آنان را بخوانند کافر شمارند بلکه گاه درباره آنها چیزها گویند که از تکفیر کم نیست. و گاه مطلبی را به عقیده خود از اصول دین می شمارد و هر که را بدان اقرار ندارد کافر می گوید. بلکه بدان حد رسیدند که مخالف در مسائل فرعی غیر ضروریه را هم کافر گفتند. انتهی. و بالاتر از آنچه سید فرمود هم در اخباریین دیدیم که به احتمال مخالفت تکفیر کردند. مثلاً ابوعلی بن سینا و ابونصر فارابی را کافر گفتند به انکار معاد به آنکه ابوعلی اقرار بدان کرده است در کتب خویش. و گویند او کافر است برای آنکه شاید اقرار او از ترس متدینین زمان خود بوده و گرنه چگونه می شود کسی مانند او به معاد معترف باشد! ۷

- ٢- .روح الجنان، ج ٣، ص ٤٦٩.
- ٣- .روض الجنان، ج ٦، ص ٧٠.
- ٤- .روح الجنان، ج ٣، ص ٤٧٣.
- ٥- .روض الجنان، ج ٦، ص ٧١.
- ٦- .رك: اعيان الشيعة، ج ١٠، ص ٣٢٦ ٣٣١.

ص: ۳۹۱

..

۹۵. «لَا يَشْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ...»

روض الجنان: زید بن ثابت گفت: «غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ»، ای الزَّمانَه؛ آنکه زمن نباشد و مُقَعَد نبود. (۱) ۹۱۴. علامه شعرانی: یعنی زمین گیر نباشد. و باید دانست که به بسیاری از روایات شأن نزول اعتماد نمی توان کرد تا بگویند خداوند تعالی چرا اول سخن جامع الاطراف نگفت تا چون محدودی پیش آمد استدراک آن کرد، مانند کسی که منتبه نباشد و پس از آن منتبه شود.

(۲)

۹۷. «... ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ...»

روض الجنان: نه زمین فراخ بود تا هجرت کردیتان در زمین. (۳) ۹۱۵. علامه شعرانی: کلمه «تان» در «کردیتان» به جای کاف خطاب است در عربی، مانند «تلکم» و «ذاک». در فارسی عهد مؤلف با فعل مستعمل بود، چنان که در «أرأیتک» به جای ارأیت. و اکنون هم در قم و قزوین و کرمانشاه و بلاد دیگر مستعمل است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۷۴.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۷۶.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۷۹.

۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۷۹.

۱۰۰. «وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً...»

روض الجنان... هر که دین خود بگریزند از زمینی به زمینی، و اگر چه از روی مثل یدستی باشد بهشت واجب شود او را...
 (۱) ۹۱۶. علامه شعرانی: «بدست» به معنی وجب است یعنی شبر. (۲) روض الجنان: «وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»، و هر که او هجرت کند در راه خدای، یعنی در طاعت خدا و رضای او «يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً»؛ در زمین مراغمی بسیار یابد و فراخی. مجاهد گفت: مراغم مُتْرَحِّزَح باشد، یعنی مُبْعَد و دوری از مکاره. عبدالله عباس و ضحاک گفتند: مراغم متحوّل باشد از زمینی به زمینی، و ابو عبیده گفت: مراغم مهاجر باشد، و گفتند: مَذْهَب و مُضْطَرَب. (۳) ۹۱۷. علامه شعرانی: «مراغم» مهاجر است یعنی جایی که بدان هجرت کنند. و «مذهب» یعنی محل رفتن. و «مضطرب» یعنی محل رفت و آمد. و همه اسم مکانند. (۴)

۱۰۱. «وَ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا...»

روض الجنان: ... فَأَمَّا نَسِيخُ قُرْآنِ بَالِشْنَهْ غَيْرِ الْمُقْطُوعِ عَلَيْهَا، بنای آن بر عمل به اخبار آحاد باشد آن کس که عمل گوید به اخبار آحاد به نزدیک او روا باشد و به نزدیک ما روا نباشد، برای آنکه به نزدیک ما عمل به اخبار آحاد روا نباشد. (۵) ۹۱۸. علامه شعرانی: به مذهب مؤلف این تفسیر و بسیاری از علمای ما به خبر واحد عمل نمی توان کرد نه در اصول الدین و نه در فقه. و جماعتی عمل به آن را در فقه جایز می شمارند و در اصول الدین جایز نمی دانند. و حق آن است که نسخ قرآن به خبر واحد جائز نیست، هر چند خبر واحد حجت باشد؛ چون ائمه علیهم السلام به ما دستور دادند هر خبر مخالف قرآن دیدیم آن را رد کنیم. (۶) روض الجنان: و قصر در نماز چهار گانه* واجب باشد از نماز پیشین و دگر، و نماز خفتن که چهار دو شود. فاما نماز شام و نماز بامداد بر حال خود بود در سفر و حضر، و به نزدیک که چهار دو شود. فاما نماز شام و نماز بامداد بر حال خود بود در سفر و حضر، و به نزدیک ما سنت هفده رکعت بیوفتد در سفر و هفده بماند. آن هفده که بیوفتد شانزده رکعت سنت پیشین است.*** و دیگر (۷) و دو رکعت نشسته از پس نماز خفتن که آن را وتیره گویند، و آن به یک رکعت شمارند. و از شرط مسافر تا قصر کند آن است که: یت سفر از شب کرده باشد، چه اگر به روز اتفاق افتد ناگاه که بیرون رود آن روز نماز تمام کند.*** (۸) ۹۱۹. علامه شعرانی: * یعنی چهار رکعتی. (۹) ۹۲۰.*** یعنی هشت رکعت نافله ظهر و هشت رکعت نافله عصر. ۱۰ ۹۲۱.*** علمای زمان ما این شرط را مراعات نکرده اند. ۱۱ روض الجنان: و چند کس را از جمله مسافران قصر نشاید کردن: مکاری و ملاح و شبان و بدوی که به طلب باران گردد... فاما آن کس که صید او برای تجارت باشد، او نماز تمام کند و روزه بگشاید. و آن کس که سفر او به صید باشد برای قوت عیال، او را نماز قصر باید کردن و روزه بگشادن. ۱۲۹۲۲. علامه شعرانی: یعنی میان نماز و روزه در این مسأله فرق است و علمای زمان ما فرق نمی گذارند. به صفحه ۵۵ جلد دوم رجوع شود. ۱۳

- ۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۸۰.
- ۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۸۳.
- ۴- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۸۲.
- ۵- «و دیگر» در چاپ مشهد نیامده است.
- ۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۸۴.
- ۷- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۸۳.
- ۸- روض الجنان، ج ۶، ص ۸۵.
- ۹- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۸۴. مطابق با تعلیقه شماره ۲۲۰ همین مجموعه.

۱۰۲. «وَ إِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَ لِيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَ لْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ...»

روض الجنان: ... و این بعینها مذهب شافعی است و مذهب احمد حنبل و مذهب مالک در اوّل، آنکه باز آمد از این و خلاف کرد در یک فصل و آن آن است که... (۱) ۹۲۳. علامه شعرانی: یعنی مذهب مالک در اوّل موافق مذهب شافعی بود اما از آن عدول کرد. (۲) روض الجنان: «وَ لْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا»؛ و بفرما تا بیایند آن گروهی دیگر که نماز نکرده باشند. «فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ»؛ و بگو تا با تو نماز کنند... و آنکه گفت: اینان نیز که بیایند باید تا سلاح دارند برای آنکه طمع دشمن در آنان بیشتر باشد که نماز کنند، پس ایشان را به سلاح گرفتن احتیاط بهتر باید کردن. دگر آنکه آنان که برابر دشمن باشند ایشان را حاجت نیست که امر کنند به اخذ سلاح، برای آنکه در قضیه عقل خود واجب است* بر ایشان و بیش از امر و خوب این داند برخود چه از باب دفع ضرر است. (۳) ۹۲۴. علامه شعرانی: یعنی گفتن چیزهای واضح و تصریح به آن؛ چه بی شبهه معلوم است برخلاف قاعده فصاحت و بلاغت می باشد. نبینی که مردم تعجب می کنند از این که خداوند به تأکید فرمود: «إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ» (۴). چون نمی دانند گاهی عرب سال را سیزده ماه می گرفتند. و بعضی گویند: خداوند چرا نام حسن و حسین و فاطمه علیهم السلام را در قرآن نیاورد و موذت و ولایت آنان را واجب فرمود؟ گوییم: برای آنکه محبت رسول صلی الله علیه و آله از محبت آنان جدا نیست. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۸۸.

۲- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۸۵.

۳- روض الجنان، ج ۶ ص ۹۲.

۴- توبه (۹): ۳۶.

۵- روح الجنان، ج ۳، ص ۴۸۸.

۱۰۴. «...وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ...»

روض الجنان: ... و بعضی دیگر گفتند: مراد به رجاء خوف است، یعنی از خدای می ترسی بر مخالفت فرمان او به آنچه ایشان نمی ترسند. فُزَاءَ گُفْتُ: «رجاء» به معنی خوف آن جا باشد که حجت باشد. (۱) ۹۲۵. علامه شعرانی: مانند مجاز که تا حجت نباشد حمل بر آن نباید کرد. (۲)

۱۰۵. «...وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا»

روض الجنان: ... رسول علیه السلام ایشان را بخواند و همه را حاضر کرد و آن مُجَاوَزَه برفت... (۳) ۹۲۶. علامه شعرانی: یعنی کشمکش. (۴) روض الجنان: به سبب آنکه ایشان را جای کرده بود. (۵) ۹۲۷. علامه شعرانی: ما گوئیم جای داده بود... (۶)

۱۰۶. «وَأَسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا»

روض الجنان: ... چه استغفار طاعتی است مستقل، و فایده او تحصیل ثواب باشد به نزدیک ما دون اسقاط عقاب، چه اسقاط عقاب خدای تعالی کند عند توبه و استغفار به تفضل. (۷) ۹۲۸. علامه شعرانی: چنان که بارها گذشت و تنبیه کردیم، قبول توبه بندگان بر خدای تعالی واجب نیست بلکه تفضل است. (۸)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۹۷؛ در چاپ مشهد به جای کلمه «حجت»، «حجد» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۳، ص ۴۹۲.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۰۱.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۴.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۰۴.

۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۵.

۷- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۰۵.

۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۶.

۱۰۸. «...وَلَا يَسْتَحْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ...»

روض الجنان: یعنی انداخت سرقت و دروغ بر دیگری نهادن. (۱) ۹۲۹. علامه شعرانی: «انداخت» ترجمه رمی به معنی تهمت زدن و نسبت دادن. (۲)

۱۱۰. «وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا»

روض الجنان: ... و در آیت دلیل است بر صحّت قول ما که گفتیم عند توبه بر خدای تعالی واجب نیست که بنده را بیامرزد. (۳) ۹۳۰. علامه شعرانی: و این معنی مکرر گشت. و مجلسی رحمه الله در بحار و جوب قبول را نسبت به معتزله داده است و تفضّل را نسبت به اشاعره و خود تفضّل را اختیار کرده است. (۴)

۱۱۲. «وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا»

روض الجنان: «وَأِثْمًا مُبِينًا» ؛ و بزه ای ظاهر. و قوله: «ثُمَّ يَرْمِ بِهِ» ، کنایت به لفظ واحد آورد و اگر چه خطیئه و اثم برفت. (۵) ۹۳۱. علامه شعرانی: یعنی خطیئه و اثم دو چیز است و باید ضمیر تشبیه برای آنها آورد و مفرد آورد. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۰۶.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۷.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۰۷.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۸.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۰۸.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۸.

۱۱۵. «وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ...»

روض الجنان: ... دگر آنکه: در آیت بیان تحریم سبیلی است که نه سبیل مؤمنان باشد، از کجا که اتباع سبیل مؤمنان واجب بود که نه هرچه حرام نباشد باید تا واجب بود، بل روا باشد که مندوب بود یا مباح تا اتباع سبیل مؤمنان موقوف بود بر دلیل. دگر آنکه: اتباع سبیل ایشان به شرط ایمان واجب باشد، و ما را دلیلی دگر باید جز آیت بر آنکه ایشان مؤمنند. دلیلی که ما را ایمن کند از آنکه ایشان صفت مؤمنی بشوند*. (۱) ۹۳۲. علامه شعرانی: یعنی متابعت مؤمنان واجب است در صورتی که یقین داشته باشیم آنان هرگز از صفت ایمان خارج نمی شوند و چنین یقین هرگز حاصل نخواهد شد مگر در معصوم. پس اجماع حجت است وقتی که بدانیم معصوم در میان آنها است. (۲)

۱۱۷. «إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنْهَاءً وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا»

روض الجنان: ... بر خیز که من طائله تو باز خواستم. (۳) ۹۳۳. علامه شعرانی: «طائله» کین و انتقام است. (۴) روض الجنان: ... حمزه اندیشه کرد، گفت: اگر این کار کاری سرسری و باطل بودی، محمّد را در این وقت این یاد نبودی... ۵ ۹۳۴. علامه شعرانی: یعنی این گونه فکر نمی کرد؛ برای آنکه این کار که من کردم خدمت بزرگی بود و باید از من اظهار امتنان کند. ۶

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۱۳.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۲۰.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۸.

۱۱۸. «...وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا»

روض الجنان: وفرضه القوس حَزَّة. (۱) ۹۳۵. علامه شعرانی: «حَزَّة» به معنی شکاف است و آن در سر کمان برای جادادن زه است. (۲) روض الجنان: ... در بعضی از تفاسیر آمد که: از هر هزار که نصیب شیطان است، یکی نصیب خدای باشد برای آنکه اغلب خلقان فرمان شیطان برند، و اندکی فرمان خدا برند. (۳) ۹۳۶. علامه شعرانی: در تفسیر شیخ محمد عبده گوید: هر کس در خویش می یابد که نصیبی از شیطان دارد و بر خلاف عقل و مصالح او را وسوسه و بشر را به شر ترغیب می کند. (۴) و هم گوید: این مکالمه تکوینی است مانند «قالتا اتینا طائعتین» (۵)، یعنی زمین و آسمان گفتند ما فرمانبرداریم و این سخن را گروهی نمی پسندند و آن را تأویل غیر جایز می شمارند. محی الدین عربی در فتوحات در نظائر این گفته است: هر تعبیر مجازی که در شرع آمده است به مصلحتی است و آن را حفظ باید کرد؛ مثلاً خدا بر عرش و بالای سر یا آسمانها است و دست و چشم دارد و امثال آن، گرچه می دانیم او جسم نیست و مکان ندارد، اما مصلحتی بوده است که خداوند این گونه تعبیر کرد و نگفت من در قعر چاهها و زیر پای مردم و بی دست و پا و بی چشم و گوشم تعبیر شیطان هم به آنکه چنین و چنان خواهم کرد اگر چه مکالمه تکوینی باشد جز به همین عبارت که خدای تعالی فرموده مؤثر نیست، مانند «يَلْ يَدَاؤُ مَبْسُوطَاتِنِ» (۶) در مقابل «يُدُّ اللّٰهُ مَعْلُوكَهُ» (۷). و اگر کسی گوید فلانی شیر بیشه هیجا است، در قلوب اثری دارد که اگر گوید فلانی دلیر است آن اثر ندارد و اگر گوید شراب نجس است چندان منفور نیست که گوید شراب مانند بول و غایط است. ۸

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۲۱؛ در چاپ مشهد «فُرُضَهُ الْقَوْسِ حَزُّ عَلَيْهَا» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۸.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۲۱.

۴- رک: المنار، ج ۵، ص ۳۴۴ ۳۴۵.

۵- المنار، ج ۵، ص ۳۴۵. فصلت (۴۱): ۱۱.

۶- مائده (۵): ۶۴.

۷- مائده (۵): ۶۴.

۱۱۹. «...وَلِلَّامِرِّئِهِمْ فَلْيَغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ...»

روض الجنان: تغییر خلق و شَم است. (۱) ۹۳۷. علامه شعرانی: «وشم» آن است که امروز خال کوبی گویند. (۲) روض الجنان: ... زَجِاجِ كَفْتِ مَرَادِ بَقْوَلِهِ: «فَلْيَغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ»، آن است که ایشان احکام و اعراض خدای تعالی در خلق او می بگردانند، خدای تعالی چهار پای به آن آفرید تا به او منتفع شوند، ایشان بر خویشتن حرام گیرند به بحیره و سائبه، و ماه و آفتاب به آن آفرید تا مسخر فرمان او باشند در منافع ما، ایشان آن را عبادت کردند. (۳) ۹۳۸. علامه شعرانی: گروهی از فلاسفه جدید در بیان علت حسن و قبح افعال گفته اند: هر عمل که مطابق روش و سیر وجود باشد حسن است و آنکه بر خلاف آن باشد قبیح. مثلاً کشتن منع از سیر انسان است و سبب نرسیدن او به غایت خود و از این جهت قبیح است و اطعام فقیر مساعدت او است در بقا تا رسیدن به غایت خود و این نکو است. ۴

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۲۲.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۹.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰.

۱۲۲. «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي...»

روض الجنان: دیو فرمانان. (۱) ۹۳۹. علامه شعرانی: دیو فرمان آنکه مطیع دیو باشد. (۲)

۱۲۳. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ...»

روض الجنان: ... و امانی جمع «امتیّه» باشد، و امتیه آرزو و تمنا باشد و لکن چگونه باشد! (۳) ۹۴۰. علامه شعرانی: یعنی چگونه آروزی آنها حاصل گردد با آنکه هر کس عمل زشت کند پاداش بیند. (۴)

۱۲۵. «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا...»

روض الجنان: «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ»، گفت: کیست که دینش نکوتر است! صورت استفهام است و مراد تقریر، و نصب او بر تمیز است، و این تمیزی باشد بعد تمام الاسم، و اگرچه تمام اسم در کلام نیست، و تقدیر این است: وَمَنْ أَحْسَنُ النَّاسِ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ، آن کس که روی خود تسلیم کند به خدای، یعنی اسلام آرد و تن بدهد و گردن بنهد خدای را... (۵) ۹۴۱. علامه شعرانی: در هر دین و مرام، غایت حرکات انسان چیزی است که برای رسیدن به آن آفریده شده و فضل و کمال او یافتن آن است. در شریعت اهل دنیا رسیدن به دولت و ثروت و غلبه بر سایر امم، و در مذهب فلاسفه علم و اخلاق نیکو و در دین اسلام اطاعت امر پروردگار از هر نژاد و هر قوم، و در دین یهود بهترین فضیلت و اعلی مراتب شرف آن است که کسی از اولاد یعقوب باشد. و در دین نصارا فضیلت و نجات ممکن نیست برای کسی حاصل شود نه به علم و نه به عمل و نه اطاعت شریعت، بلکه به این است که خداوند فرزند خود را به صورت بشری فرستاد و کشته شد و کشته شدن او ذاتا سبب نجات بشر گشت. و از میان این عقاید بهترین دینها همان دین اسلام است. (۶) روض الجنان: برای آنکه همه بندگان* و پرستاران محتاج اویند. (۷) ۹۴۲. علامه شعرانی: «بندگان» ترجمه عبید یعنی مرد زر خرید و «پرستار» ترجمه اماء است یعنی کنیز. (۸) روض الجنان: و پنج گانه تن: استنجاست، و ختنه کردن، و حلق عانه، و موی بغل پاک کردن، و ناخن گرفتن و این جمله سنت است، مگر استنجا و ختنان بَعْدَ الْبُلُوغِ. (۹) ۹۴۳. علامه شعرانی: که واجب است. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۲۳.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۰.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۲۴.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۱.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۲۷.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۳.

٧- روض الجنان، ج ٤، ص ١٢٩.

٨- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٤.

٩- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٥.

۱۲۷. «وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ... تَزْعُبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوُلْدَانِ...»

روض الجنان: «وَزَعْبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ»؛ و رغبت می کنی از نکاح ایشان برای طمع در مال ایشان. و آیت محتمل است هر دو معنی را و مفسران هر دو قول گفته اند، و این احتمال در آیت برای آن است که آن حرف که با رغبت مستعمل بود مِنْ لَفْظِهِ «فی» أو «عن» در آیت مذکور نیست. (۱) ۹۴۴. علامه شعرانی: رغبت گاهی با حرف «فی» استعمال می شود یعنی رغبت در کاری کردن و گاه با «عن» یعنی نفرت از آن نمودن و در آیه کریمه نه با فی مذکور است و نه با عن؛ پس می توان به هر یک از دو معنی تعبیر کرد: نفرت دارید از نکاح آنان یا رغبت دارید در آن. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۳۱.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۶.

۱۲۸. «وَإِنَّ امْرَأَةً خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا...»

روض الجنان: قَوْلُهُ: «وَإِنَّ امْرَأَةً خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا»، مفسران گفتند: آیت در عَمَرَه، و قیل: خُوَيْلَه بنت محمد بن مَسِيلَمَه آمد. که او به حکم اسعد ابن الربیع بود. چون پیر شد اسعد زنی جوان بکرد بر سر او، او برخاست و به شکایت پیش رسول آمد و این حال باز گفت، خدای تعالی این آیت فرستاد، و این قول کلبی است. (۱) ۹۴۵. علامه شعرانی: اگر گویی: خداوند عالم چرا همه احکام را مرتب و یکباره از آسمان نفرستاد تا احتیاج به این نباشد که اتفاقی افتد و مناسب آن حکم نازل فرماید، گوییم: اولاً خداوند مصلحت حکم خویش را بهتر می داند. و دیگر آنکه اگر قواعدی مرتب از اول فقه تا آخر آن یکباره نازل می شد جای آن بود که مردم توهم کنند رسول صلی الله علیه و آله خود آن را تألیف کرده است. اما چون اتفاقی می افتاد و مدتی آن حضرت (صلوات الله علیه) درباره آن منتظر می ماند و چیزی نمی فرمود، سپس حالت وحی که غیر طبیعی است بر آن حضرت عارض می شد و حکم بیان می کرد و همه می دانستند او از پیش خود نمی گوید و از عالم دیگر بر وی القا می شود. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۳۲.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۷.

۱۳۲. «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

روض الجنان: «وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»؛ و تکفّل کننده به اندر بایست خلق... (۱) ۹۴۶. علامه شعرانی: «اندر بایست» حوائج است.

(۲)

۱۳۳. «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ...»

روض الجنان: ... جریر بن عبدالله گفت: نعمان بن المُنذر الأ-کبر یک روز به تماشا با عدی بن زید العابدی بیرون رفت، به گورستان حیره رسیدند... (۳) ۹۴۷. علامه شعرانی: در منازره عراق سه تن به نام نعمان بودند: اول نعمان بن امرء القیس. به قول جرجی زیدان معاصر بهرام گور بود، تا در سنه ۴۳۱ میلادی از ملک کناره گرفت و قصه سدیر و خورنق و سنمار راجع به او است. دوم نعمان بن اسود. جرجی زیدان تاریخ سلطنت او را بین ۵۰۰ و ۵۰۴ نوشته است و قول مسعودی چیز دیگر است. سیم نعمان بن منذر معاصر هرمز و خسرو پرویز بود و همان است که خاقانی درباره او گفت: «زیر پی پیلش بین شه مات شده نعمان». آنکه ملک رها کرد و سیاح شد و به دین مسیح درآمد نعمان اول است. گویا در آغاز سلطنت خود کامه بود و آزار بسیار می کرد و چون نفس لَوّامه او را سرزنش کرد از ملک کناره گرفت و شبی حاجبان را مرخص کرد و خود جامه سیاحت پوشید و سر به بیابان گذاشت. و آنکه باعدی بن زید بود نعمان سیم است و او ملک را رها نکرد بلکه خسرو پرویز بر او خشم گرفت و زیر پای پیل انداخت. وقصّاصان این تواریخ و حکایات را با یکدیگر مخلوط کردند و مسعودی در مروج الذهب نعمان اول را گوید ۶۵ سال پادشاهی کرد و نعمان دوم نعمان بن منذر بن فارس حلیمه بانی خورنق و صاحب فتوح است و جرجی زیدان آن را به نعمان اول نسبت داد. و نعمان سیم معروف است که با او ابیت اللعن می گفتند و مادر پدرش معروف به ماء السماء. و اعتبار به سخنان جرجی زیدان نیست. و درباره نعمان گفتند: إِنَّ ذَا التَّاجِ لَا أَبَا لَكَ أَضْحِيوْ ذُرِّي بَيْتِهِ نُحُورِ الْفَيْوَلِ إِنَّ كَسْرِي عَدَا عَلَى الْمَلِكِ النِّعْمَانَ حَتَّى سَقَاهُ أُمَّ الْبَلْبَلِ (۴) روض الجنان: چون خالد بن الولید عین التمر بگشاد. (۵) ۹۴۸. علامه شعرانی: «عین التمر» آنجا است که امروز شفاغه گویند و خالد بن ولید آن را به عهد ابوبکر بگشاد و مسعودی حکایت ملاقات دختر نعمان را به سعد بن ابی وقاص نسبت داده است، وقتی به قادسیه آمد. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۴۱.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۳.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۴۳.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۵. معجم البلدان، ج ۳، ص ۲۹۹.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۴۴.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۶.

۱۳۵. «...كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَن تَعْدِلُوا...»

روض الجنان: «وَالْوَالِدِينَ»، یعنی گواهی برای مادر و پدر و به نزدیک ما گواهی مرد برای مادر و پدر روا باشد و برایشان روا نباشد* (۱) ۹۴۹. علامه شعرانی: یعنی به نفع آنها روا باشد و به ضرر آنها روا نباشد. (۲) روض الجنان: یکی از محدثان گفت. (۳) ۹۵۰. علامه شعرانی: یعنی یکی از شعرای تازه و نزدیک به عهد مؤلف. (۴) روض الجنان: ... «لِي» در پیختن باشد. ۵۹۵۱. علامه شعرانی: «درپیختن» به پای فارسی اعراض و مطل و کج کردن لب و صورت و گردن و امثال آن باشد. ۶

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۴۶.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۷.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۴۸.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۹.

۱۳۶. «...آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ...»

روض الجنان: ... برای آنکه ایمان عبارتی است از مجموع علومى که تا مجتمع نشود ایمانش نخوانند و اینجاری مجرای عقل باشد در این باب. (۱) ۹۵۲. علامه شعرانی: عقل هم شرایطی دارد که تا با هم جمع نشوند مرد را عاقل نگویند. (۲)

۱۳۷. «...تَمَّ كَفَرُوا تَمَّ آمَنُوا تَمَّ كَفَرُوا تَمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا»

روض الجنان: ... مرتد چون بر فطرت اسلام زاده باشد و از آن جا مرتد شود به ارتداد ملکش از جمله مالش زایل شود... (۳) ۹۵۳. علامه شعرانی: یعنی مالکیتش از همه اموال او زایل شود. (۴) روض الجنان: ... مرتد چون از سرای اسلام به سرای شود، او به آنجا جاری مجری مرگ نباشد مالش میراث نشود و مدبرش آزاد نشود... (۵) ۹۵۴. علامه شعرانی: یعنی بنده که پس از مرگ آزاد کنند اگر صاحب او به دارالحرب بگریزد آن بنده آزاد نشود، چون فرار او به منزله مرگ نیست. ۶

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۵۰.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۰.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۵۳۱۵۴.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۳.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۵۴.

۱۳۸. «بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا»

روض الجنان: ... قَوْلُهُ تَعَالَى: «بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ» ؛ بشارت ده مر منافقان را به آنکه ایشان را عذابی سخت خواهد بودن. و «بشارت» در لغت چیزی باشد که اثر آن بر بشره پیدا شود از سرور یا حزن، جز که به عرف محقق شده است به خبری که متضمن باشد خیر و نفع را و در شرّ و عذاب بر سیل مجاز باشد... (۱) ۹۵۵. علامه شعرانی: یعنی در عرف به چیزی که متضمن خیر و نفع باشد بشارت می گویند نه آنکه متضمن شر باشد. (۲)

۱۴۲. «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كَسَالَى يُرَاؤْنَ النَّاسَ...»

روض الجنان: و ایذا و ایساف ایشان خدای را ممکن نباشد. (۳) ۹۵۶. علامه شعرانی: «ایساف»، اندوهناک ساختن. (۴) روض الجنان: «وَ إِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كَسَالَى يُرَاؤْنَ النَّاسَ» ؛ گفت چون به نماز برخیزند کسلان وار برخیزند و نیز برای ریای مردمان نماز کنند و این صفت منافقان باشد که آنچه کنند از عمل برای خدا کنند به ریا کنند برای آنکه ایشان اعتقاد ثواب و عقاب ندارند برای دفع مضرت کنند چنان که از عبد الکریم بن ابی الأوجا حکایت کردند که کسی او را دید که نماز نیکو می کرد او را گفت این مابین طریقه تو است گفت: عَادَةُ الْبَلَدِ وَ رِيَاضَةُ الْجَسَدِ وَ حِمَايَةُ الْأَهْلِ وَالْوَالِدِ. گفت عادت شهر است و ریاضت تن* و حمایت اهل و ولد. (۵) ۹۵۷. علامه شعرانی: ابن ابی العوجاء دهری مذهب بود و به دین و خدا و آخرت ایمان نداشت و آنان را در آن عهد زندیق می گفتند و زنادقه دو دسته بودند: بعضی می گفتند دین داری برای نظم جهان و امتیث لازم است. و گروه دیگر قرامطه بودند و می گفتند باید به قوه قهریه دین را از جهان برانداخت و مردم دیندار را که معتقد به خرافات و جهالتند نجات داد. و ابن ابی العوجاء از دسته اول بود، نماز می خواند برای آنکه عادت ملت را محترم شمرد و دیگر آنکه نماز ورزش است و برای سلامت بدن مفید است و هم تربیت زن و فرزند و خدم به اخلاق نیکو و حمایت آنان از قبایح و شایع به دین بهتر میسر می شود. و زن و فرزند را عادت نبود به کیفر پدر مرتد عقاب کنند. ۶

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۵۴.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۳.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۵۸.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۶.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۵۹.

۱۴۵. «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا»

روض الجنان: ... و در خبر هست که خدای تعالی را در دوزخ در درک اسفل تابوتهاست از آتش آن جای منافقان است... .
 (۱) ۹۵۸. علامه شعرانی: روح انسانی چون مجرد است طبعاً به تفوق و وسعت مکان راغب است و از تنگنای بسته که حرکت از آن میسر نباشد منزجر می شود. قفس برای مرغان زندان است و خراطین طبعاً مایل جای پست و تنگ و تاریک است. حشرات را چون در فضای گشاده و روشن رها کنند طبعاً به سوراخ تاریک می گریزند. خداوند بهشت را برای انسان درجه ای بالای درجه قرار داد که آزادی برای او نعمت است و دوزخ را درکات زیر یکدیگر؛ چنان که آخرین درکات در تابوتی بسته است در چاهی عمیق که راه گریز و فرار نباشد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۶۱.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۸.

۱۵۳. «يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ...»

روض الجنان: سُدی و محمد بن کعب القرظی گفتند: جهودان رسول را علیه السلام گفتند کتابی نوشته باشد چنان که موسی تورات آورد بر الواح نوشته، نه چنان که تو را آیت آیت می آرند... (۱) ۹۵۹. علامه شعرانی: در سوره فرقان اعتراض ایشان مذکور است: «لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً» (۲) و برای جواب بدانجا مراجعه باید کرد. (۳)

۱۵۴. «وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ...»

روض الجنان: «وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ» عبدالله عباس گفت: خدای تعالی بفرمود تا چندانی که پهنای لشکر گاه موسی بود طور گسسته شد و بر بالای سر ایشان گذاشتند*... (۴) ۹۶۰. علامه شعرانی: قضیه طور در سوره بقره آیه ۶۰ گذشت و ما سخن صاحب المنار و توجیه اهل کتاب را در ذیل نقل کردیم. و الله العالم. (۵)

۱۵۷. «وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ...»

روض الجنان: ... و بعضی دگر گفتند خدای تعالی شبه عیسی بر روی ططیانوس افکند... (۶) ۹۶۱. علامه شعرانی: جماعتی از قدمای مسیحیان، قتل حضرت مسیح را منکر بودند از جمله مارسیون و اتباع وی این عقیده داشتند. و یکی از بزرگان علمای آنان در عصر اول به نام ایرینیوس می گفت مردی را به نام شمعون قیروانی با مسیح اشتباه کردند و امروز در کتب اورپایان به نام سیمون دوسیرن مذکور است. اما عیسویان عهد اخیر این آراء را بدعت می شمارند. و هر چه باشد اختلاف صدر اول دلیل آن است که شهرت قتل آن حضرت به تواتر ثابت نشده است. اما نام ططیانوس را در کتب آنان نیافتم. (۷) روض الجنان: ... اگر گویند روا باشد که خدای تعالی شبه شخصی بر شخصی افکند چنان که او را ازین باز نشناسند تجویز این وثاقه بردارد به مشاهدات و مؤدی بود با سفسطه؟ گوئیم این بر استمرار نشاید جز بر سبیل خرق عادت تا معجز بعضی انبیا باشد یا بعضی ائمه یا کرامت بعضی اولیا و صالحان... اگر گویند چگونه شاید که خلقی بسیار که عدد ایشان به این حدّ باشد که ترسایان هستند و جهودان خبر دهند از چیزی و مُخَبَّر به خلاف خبر باشد نه این قول مؤدی بود با آنکه وثاقت مرتفع شود به اخبار متواتر و این مذهب سُمنی* باشد گوئیم ایشان خبر که دادند از ظنّ و اعتقاد خود دادند برای القاء شُبّه و آنکه از ظنّ خود و اعتقاد خود خبر دهد از چیزی، بر اطلاق نگویند کاذب است و خبر او را کذب بخوانند پس این مؤدی نباشد با بطلان اخبار* «وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ»، و آنان که در او اختلاف کردند** یعنی در عیسی در حال القای شُبّه ایشان به شک بودند که آنکه او را کشتند عیسی است یا عیسی نیست. (۸) ۹۶۲. علامه شعرانی: * «سمنی» گروهی اند از هنود، گویند: اعتباری به اخبار متواتر نیست و از آن علم حاصل نمی شود. (۹) ۹۶۳. ** خلاصه سخن مؤلف آن است که یهود و نصارا خبر دادند به تواتر که ما دیدیم عیسی علیه السلام را به دار آویخته و راست گفتند چون کسی را بر دار دیده بودند، و ما منکر خبر متواتر آنان نیستیم. اما اشتباه در آن کردند و مصلوب عیسی علیه السلام نبود. اما صحیح آن است که به جواب قرآن اکتفا کنیم و این تکلفات را مرتکب نشویم. (۱۰) ۹۶۴. ** نصارا خود اختلاف داشتند که حضرت مسیح کشته شد یا نشد و همین اختلاف

دلیل آن است که تواتر قتل او متصل به زمان آن حضرت نیست؛ یعنی در قرن اول و دوم بعضی مسیحیان می گفتند آن حضرت را نکشتند اگر چه در عصر اخیر متفق شدند بر کشتن او و از این جهت متواتر نیست و از آن علم حاصل نمی شود. و نظیر آن در اسلام، اختلاف مسلمانان صدر اول است در این که معراج حضرت رسالت صلی الله علیه و آله جسمانی بود یا روحانی و در عهد اخیر اتفاق است بر آنکه هم جسمانی است و هم روحانی و اگر مورخ غیر مسلمان تاریخ اسلام را بخواند و اختلاف مسلمانان صدر اول را ببیند یقین نمی کند به آنکه معراج پیغمبر نزد مسلمانان جسمانی بوده است و ما خود به دلیل دیگر معراج جسمانی را ثابت می کنیم. (۱۱) *روض الجنان*: ... زجاج گفت وجه اختلاف ترسایان از آن بود که بعضی از ایشان گفتند عیسی اله است او را کس نتواند کشتن و بعضی گفتند پسر خدات بر او راه نیابند و بعضی گفتند خدا نیست بل بنده خداست روا باشد که او را بکشند* چنان که دگر پیغامبران را، ازین وجه مشتبه شد بر ترسایان. ۱۲ ۹۶۵. علامه شعرانی: سخن زجاج از سایر مفسران در وجه اشتباه مردم آن عهد واضح تر و معقول تر است و آن گروه که عیسی علیه السلام را خدا دانستند و فرزند خدا و باز به کشتن او معترف گشته قتل را نسبت به جنبه ناسوت او دادند یعنی انسانیت ظاهر او. گویند آن حواری منافق یهودا اسخریوطی نام داشت و سپاهیان او را از عیسی علیه السلام تمیز نمی دادند. هم او را در تاریکی شب گرفتند و به دار آویختند و بر آنها شبهه شد و روز دیگر جسد او را بعضی مردم بالای دار دیدند خون آلود و زخمی شده و تاجی از خار بر سرش نهاده. بعضی گفتند خود مسیح است و بعضی دقیق تر بودند و گفتند او نیست. و همه نصارا متفقند که جنازه یهودا را کشته و خفه شده یافتند و شکمش دریده بود و روده ها بیرون ریخته. و هم خود آنان گویند چون آن را که به اعتقاد آنان مسیح بود بر دار آویختند دشنه بر پهلوی او زدند. باری بهترین نشانه عدم تواتر قتل آن حضرت اختلاف خود نصارای عصر اول است. ۱۳

۱- *روض الجنان*، ج ۶، ص ۱۷۴ ۱۷۵.

۲- *فرقان* (۲۵): ۳۲.

۳- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۵۸.

۴- *روض الجنان*، ج ۶، ص ۷۵.

۵- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۵۸.

۶- *روض الجنان*، ج ۶، ص ۱۷۹.

۷- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۶۱.

۸- *روض الجنان*، ج ۶، ص ۱۸۱ ۱۸۰.

۹- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۶۲.

۱۰- *روض الجنان*، ج ۶، ص ۱۸۱.

۱۱- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۶۳.

ص: ٤١٠

..

ص: ٤١١

..

۱۵۸. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا»

روض الجنان: دو حرف مدرّج. (۱) ۹۶۶. علامه شعرانی: یعنی دو حرف ناپیدا و مخفی است. (۲)

۱۵۹. «وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ...»

روض الجنان: ... آن جا فرود آمدم شهر حَوْشَبَّ را دیدم. (۳) ۹۶۷. علامه شعرانی: شهر بن حوشب از علما و مفسرین معروف تابعی است. (۴) روض الجنان: ... و گویند یا عِدُوَّ اللَّهِ، عیسی مریم به تو آمد و پیغامبری صالح بود او را تکذیب کردی و ایمان نیاوردی و گفתי او پسر خداست گوید اکنون ایمان آوردم، که او پیغامبر صالح بود و در آن وقت او را ایمان سود ندارد شهر بن حوشب گفت: حجاج در من نگرید و گفت این از که شنیدی گفتم از محمّد بن الحنفیه سر در پیش افکند... . (۵) ۹۶۸. علامه شعرانی: در بعضی کتب شیعه به غلط این را نسبت به حضرت محمد بن علی الباقر علیهما السلام دهند؛ چون دریغ دارند چنین مدحی از ائمه تجاوز کند. و در تفسیر علی بن ابراهیم در متن خبر هم تغییراتی است. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۸۲.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۶۴.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۸۵.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۶۶.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۸۶.

۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۶۶. رک: تفسیر القمی، ج ۱، ص ۱۵۸.

۱۶۲. «لَكِنَّ الرَّاْسِحُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ...»

روض الجنان: ... و عروه ابن الزبير گفت: از عايشه پرسيدم كه اين آيت چون است «وَالْمُقِيمِينَ» و قوله: «وَالصَّيِّبُونَ» و قوله: «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ»؟ گفت: يَا بَنَ أَخ هَذَا عَمَلُ الْكِتَابِ أَخْطَاؤًا. گفت: اين كار نويسندگان است خطا از يشان افتاد. (۱) ۹۶۹. علامه شعرانی: چون اين سخنان به خبر واحد منقول است و خبر واحد در قرآن معتبر نيست به اجماع مسلمانان از هر مذهب و آنكه در قرآن مكتوب است به تواتر رسيده، براي ما جايز نيست متواتر را ترك کرده آن را موافق خبر واحد تغيير دهيم. (۲)

۱۶۴. «وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ...»

روض الجنان: خباط گفته باشد. (۳) ۹۷۰. علامه شعرانی: يعني خبط و غلط. (۴)

۱۷۲. «لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ...»

روض الجنان: ... ما نگويم كه عيسى عليه السلام و نه هيچ پيغمبر بهتر بود از همه فرشتگان جمله و انما گفتيم هر يكي از پيغمبران بهترند از هريك از فرشتگان. (۵) ۹۷۱. علامه شعرانی: يعني شايد مجموع فرشتگان بهتر باشند از يك پيغمبر اما يك فرشته بهتر نباشد. و نزد عرفا انسان كامل نزديك ترين موجودات است به حضرت احديت و عقل اول و امثال آن در مرتبه اي دون رتبه انسان كاملند. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۹۰.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۶۹.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۹۶.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۷۳.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۰۸.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۸۰.

۱۷۳. «فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ...»

روض الجنان: «فَيُوَفِّيهِمْ» مزد تمام دهم ایشان را مزدشان و توفیه مزد تمام به دادن باشد. و توفی تمام بستدن باشد و نیز بر سری بیرون استحقاق دگر فضل کنم بر سبیل تفضّل. (۱) ۹۷۲. علامه شعرانی: «برسری» به معنی به علاوه است و این عبارت ترجمه «و يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» است؛ یعنی علاوه بر استحقاق، فضل دیگر کنم بر ایشان. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۰۸۲۰۹.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۸۱.

سوره مائده «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ ابْنَيْتِ الْحَرَامِ...»

روض الجنان: ...شعبی گفت: جمله آیت منسوخ است. و مجاهد همچنین گفت: گفت: منسوخ است بقوله: «فَأَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ» (۱) و بقوله: «مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ» (۲) ... و بقوله: «إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ» (۳) ...، و یک روایت از عبدالله عباس این است. و ابن ابی نجیح گفت از مجاهد آن چه منسوخ است. قوله: «وَلَا الْقَلَائِدَ»، و قوی ترین اقوال قول آن کس است که گفت: «وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ ابْنَيْتِ الْحَرَامِ»، منسوخ است. (۴) ۹۷۳. علامه شعرانی: قوی تر آن است که این چهار هیچ یک منسوخ نیست و مخصوص است مگر آنکه تخصیص را نسخ بنامیم یا گوئیم تخصیص پس از عمل به عام بود. (۵) روض الجنان: ... عجب از ضعیفی که او از عقاب سخت بنترسد چه اگر آدمی از سنگ بودی یا از آهن به آتش دنیا هم بس نبودی... (۶) ۹۷۴. علامه شعرانی: «هم بس» به معنی مکافی و بس کافی است.

(۷)

۱- توبه (۹): ۵.

۲- توبه (۹): ۱۷.

۳- توبه (۹): ۲۸.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۲۹.

۵- روح الجنان، ج ۴، ص ۹۴.

۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۳۲.

۷- روح الجنان، ج ۴، ص ۹۷.

۳. «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَ مَا أَهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ... الْيَوْمَ يَنْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا...»

روض الجنان: و مِيت مُثقل مرده باشد از آدمیان. (۱) ۹۷۵. علامه شعرانی: یعنی مِيت به تشدید، خاص انسان است. (۲) روض الجنان: بساید. (۳) ۹۷۶. علامه شعرانی: «بسودن» به معنی لمس کردن و باء جزء کلمه است و هرگاه باء تأکید بر آن در آوریم بسودن باید گفت به دو باء، مانند ببردن. (۴) روض الجنان: ... أَمَا ذَبَايِحَ الْمُجْتَبِرَةِ وَ الْمُجَسِّمَةِ به نزدیک ما هم روا نباشد و نشاید بخوردن. (۵) ۹۷۷. علامه شعرانی: بنا بر آنکه مجسّمه و مجتبره کافر باشند حکم واضح است. و اما اگر آنان را کافر ندانیم این سخن تمام نیست؛ چون اگر در صفات خدای تعالی با ما مخالف باشند نتوان گفت نام خدای را نبردند. و اگر گویی اهل کتاب خدای را می شناسند و اختلاف ما با آنان در صفات است، گوئیم نام خدا بردن بر ذبیحه برای حلیت آن و این که نام خدا شرط ذبح باشد مقصود است. و کفار اهل کتاب بر فرض که نام خدا برند نه به این قصد است. (۶) روض الجنان: کارد به گلوی او بر آرند او مذکّی باشد و کشتار و حلال و پاکیزه. (۷) ۹۷۸. علامه شعرانی: «کشتار» به معنی مذبح شرعی به معنی مذکّی، و مقصود آن است که به ذبح کشته بشود نه آنکه خود محتضر است و در حال مردن و ذبح در او اثر نکند. (۸) روض الجنان: ... زِيحَاجِ كُفْرًا: اگر از این مرفوعات بعضی منصوب بودی علی تقدیر حرّم الله ذلک روا بودی در عربیت جز که نخوانده اند. (۹) ۹۷۹. علامه شعرانی: و قرآن به قرائت قرّاء صحیح است. (۱۰) روض الجنان: عیاشی روایت کرد از صادق علیه السلام که گفت: در این آیت «الْيَوْمَ يَنْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ»، إِذْ لَمْ يُهْمَلِ الرَّسُولُ فَلَا تَخْشَوْهُمْ، فِي مَتَابَعَتِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ وَ أَحْشَوْنِي فِي تَرْكِ الْمُتَابَعَةِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ، بِاقَامَةِ حَافِظِهِ وَ أَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي، بِوَلَايَتِنَا وَ رَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا، اِي تَسْلِيمِ النَّفْسِ لِأَمْرِنَا. گفت: امروز کافران نوید شدند از دین شما چون رسول علیه السلام آن را مهمل فرو نگذاشت از ایشان مترسید در متابعت ما که اهل البیتیم و از من بترسید در ترک متابعت، امروز دینتان تمام کردم به اقامت نگهبانش و نعمت بر شما تمام کردم به ولایت اهل البیت و دین اسلام از شما پسندیدم که تسلیم نفس است فرمان ما را و چون قولهای دیگر تأمل کنی بدانی که به نظم و سیاق آیت این لایق تر است. (۱۱) ۹۸۰. علامه شعرانی: بعضی گمان برند که ذکر خاص در سیاق کلام، مخصّص عام است و این صحیح نیست. مثلاً «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» عام است در هر عهد و پیمان و حکمی، و فقهای هر مذهب بدان تمسک می کنند و در عقود و معاملات و پس از آنکه گوید: «أَحَلَّتْ لَكُمْ الْأَنْعَامَ» تخصیص حکم عقد نمی کند به احکام الهی که در حلال بودن حیوان آمده است و خدای تعالی بسیار حکم عام در سیاق احکام خاص آورده است و این نوعی بلاغت است. در این آیت هم که ابتدای آن در حکم ذبایح است و حیوان و آخر آن هم راجع به آن، نباید «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» را منحصر به حکم حلیت چهار پایان کرد به دلیل آنکه «رَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا» هم مخصوص به آن نیست. (۱۲) روض الجنان: ... و روایت کرده اند از طارق بن شهاب که او گفت: مردی از جمله احبار جهودان به نزدیک عمر بن الخطّاب آمد و گفت: آیتی در کتاب شما بر پیغامبر شما فرود آمد که اگر در کتاب ما بر ما فرود آمدی ما آن روز عید گرفتمانی. گفت: و آن کدام است؟ گفت: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» عمر گفت: من دانم که این آیت کی فرود آمد و کجا فرود آمد، و ما با رسول علیه السلام حاضر بودیم و آن روز ما را عید بود و از پس ما جمله مسلمانان را عید است تا به روز قیامت. و از رضا علیه السلام پرسیدند حدیث این روز، گفت: عِيدُ اللَّهِ الْأَكْبَرُ وَ إِنَّهُ فِي السَّمَاءِ أَشْهَرُ مِنْهُ فِي

الأرض، فی حدیث طویل. و در بعض اخبار آن است که این روز روز آدینه بود. (۱۳) ۹۸۱. علامه شعرانی: چون غزه محرم سال یازدهم هجری بر حسب زیجات روز شنبه بود، بر فرض آنکه ذی الحجه تام باشد عید غدیر خم یکشنبه و اگر ناقص باشد دوشنبه بوده است. و باید دانست که حساب تقویم و تاریخ از آن روز منظم و صحیح است و پیش از آن منظم نیست. و اینکه گویند محرم سال اول هجرت پنجشنبه ۱۹ ژویه و صد و بیست روز پس از نوروز بود بر فرض آن است که عرب نسیء را حساب نکنند، اما با حساب نسیء یعنی سیزده ماه گرفتن بعضی سنوات چنان که حساب کردیم - اول هجرت هم در آغاز بهار بوده است. (۱۴) روض الجنان: ... «وَرَضِيَتْ لَكُمْ الْأَسْوَءَ دِينًا» بعضی مفسران گفتند: مراد به دین طاعت است این جا و درست آن است که ملت است. * و نصب او بر حال است اگر گویند وقتی دین اسلام چنان بود که خدای تعالی نمی پسندید به بندگانش تا این روز پسندید آن را، جواب گوئیم: این قول به دلیل الخطاب باشد و آن باطل است به نزدیک محققان اهل علم برای آنکه رضای او دین اسلام را برای خلقان و مسلمانان این روز و این وقت، دلیل نکند بر نفی رضای او پیش از آن. (۱۵) * * ۹۸۲. علامه شعرانی: * یعنی شریعت و دین هم به معنی اطاعت آید و هم به معنی شریعت و اینکه امروز در زبان فارسی مستعمل است و ملت گویند و از آن امت و رعیت خواهند صحیح نیست. ۱۶ ۹۸۳. * * این جمله خود دلیل است بر آنکه در میان احکام حلیت و حرمت حیوان سخنان دیگر توان آورد که خاص به احکام حیوان نباشد، مثل «أَكْمَلْتُ لَكُمْ». ۱۷.

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۳۴.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۹۷.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۳۵.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۳۷.

۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۰۰.

۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۳۹.

۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۰۱.

۸- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۴۳.

۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۰۴.

۱۰- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۴۴ ۲۴۵.

۱۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۰۵.

۱۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۴۶.

۱۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۰۶.

۱۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۴۷.

۱۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۰۸.

ص: ٤١٧

..

ص: ٤١٨

..

۴. «يَسْئَلُونَكَ مَاذَا أَحَلَّ لَهُمْ قُلُّ أَحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَ مَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ...»

روض الجنان: ... «أَحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» بر شما حلال کرده اند از ذبایح آنچه حلال و پاک است و مراد به طیبیات محللات است... (۱) ۹۸۴. علامه شعرانی: اما این گونه جواب مشتمل بر دور است و صحیح نیست؛ کسی پرسد: چه چیز برای ما حلال است؟ جواب دهند: آنچه حلال است برای شما حلال است. (۲) روض الجنان: ... و اگر بنادره افتد و احایین... (۳) ۹۸۵. علامه شعرانی: گاهگاهی. (۴) روض الجنان: ... چون صیاد به سگ معلّم جهود یا ترسا باشد آن صید حلال نباشد برای آنکه تسمیه شرط است و او نام خدای نبرد بر حقیقت. و جمله فقها گفتند: حلال باشد. (۵) ۹۸۶. علامه شعرانی: اگر گویی: شاید یهود یا نصارا نام خدای برند و اگر بردند باید حلال باشد، گوییم: نام خدای بر ذبیحه یا صید بردن متوقف بر نیت است چنان که اگر مسلمان هم نام خدا ببرد هنگام ذبح نه برای آنکه ذبح را به نام خدا کرده باشد مطابق امر شارع باز ذبیحه او حلال نیست؛ مثل آنکه هنگام ذبح گوسفند فاتحه برای شفای مریض یا اهدای ثواب به میت بخواند. و نیز آنان روی به قبله ذبح نمی کنند و اگر اتفاقا مقابل قبله باشد نیت استقبال ندارند، و در استقبال نیت شرط است چون در معنی استقبال تکریم و تعظیم معتبر باشد. (۶) روض الجنان: و ابوهریره روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: لَا يَحِلُّ تَمَنُّ الْكَلْبِ وَلَا حُلُوانِ الْكَاهِنِ وَلَا مَهْرُ الْبُعْغِيِّ وَ نَهَى عَنْ أَقْتِنَائِهَا وَامْسَاكِهَا وَآمَرَ بِغَسِيلِ الْإِنَاءِ مِنْ وُلُوغِهَا ثَلَاثَ مَرَاتٍ إِخْدِيَهُنَّ بِالْتَرَابِ، گفت: حلال نباشد بهای سگ و مزد فال گو و مهر زنا کننده، و ما را نهی کرد از سگ داشتن و فرمود که انا بشویم از دهن او سه بار، یک بار از آن به خاک. (۷) ۹۸۷. علامه شعرانی: معنی شستن به خاک همان است که از شستن به صابون و اشنان و چوبه و گل سرشوی و امثال آن فهمیده می شود. و مردم ساده لوح بسیار در آن وسوسه می کنند که آیا باید به خاک خشک مالید یا گل ساخت و چون به خاک خشک بمالند آیا باید آن را از ظرف بیرون ریخت پس از آن به آب شست یا آب را به روی خاک ریخت و شست و امثال این. (۸)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۵۱.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۵۳.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۱۱.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۵۵.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۱۲.

۷- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۵۷ ۲۵۸.

۸- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۱۴.

۵. «الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَ طَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصَنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَ لَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ...»

روض الجنان: «الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ...» حق تعالی در این آیت بیان کرد که، حلال کردند شما را و بگفتیم که مانند این الفاظ از ابنه مجهول با خدای تعالی مضاف بود الا آنکه دلیلی راه نماید بر آنکه نه فعل خداست... (۱) ۹۸۸. علامه شعرانی: یعنی بنای فعل مجهول که فاعل آن را نام نبرد در قرآن اصل آن است که فاعل از آن خداست مگر به دلیلی خلاف آن ثابت شود. (۲) روض الجنان: ... «وَ طَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ»، مذهب ما آن است که این طعام که در آیت اضافه کرد با اهل کتاب، مراد حبوب است و لفظ طعام کلام عرب بر گندم و جو غالب باشد. (۳) ۹۸۹. علامه شعرانی: علامه در مختلف فرماید طعام گوسفند و گاو و امثال آن را هم شامل می شود پیش از ذبح. بنابراین مراد از آن روایت که نام گندم برد مثال باشد؛ یعنی از قبیل گندم و جو و حبوب دیگر مانند عدس و ماش و گوسفند و گاو و آنچه بر اهل کتاب حلال است بر شما حلال است و آنچه حرام است بر آنها مانند خوک و میته و سباع و مرغان گوشتخوار غالباً بر شما حرام است. و اگر گویی: بعض اهل کتاب خوک را حلال می دانند و آن بر ما حرام است، گوییم: آن از اصل دین نصارا نیست و نصارا در این حکم متابعت بعض رؤسای خویش کردند پس از عروج حضرت عیسی علیه السلام. و اگر گویی شتر بر یهود حرام است و بر ما حلال، گوییم: حکم غالب است نه کلی، در حلال است نه در حرام. (۴) روض الجنان: ... و اما ذبایح ایشان هم حلال نباشد برای آنکه از شرط استحلال او تسمیه است و ایشان تسمیه نکنند و اگر کنند نه نام خدای برده باشند نام معبود خود برده باشند معبودی که اعتقاد کرده اند که عزیر پسر اوست و دین موسی و عیسی مؤید بکرده است و محمد را تصدیق نکرده است و آن نه خدای است (جَلَّ جَلَالُهُ)... (۵) ۹۹۰. علامه شعرانی: اگر کسی گوید: بنابراین ذبایح همه طوایف اسلام هم مباح نباشد چون مجبزه و اشاعره و مجسمه چون نام خدایی می برند که بندگان را بر معاصی جبر کند و خدایی که به چشم دیده شود و آنکه جسم باشد دارای طول و عرض یا صفات او زاید ذات باشد، گوییم: عمدتاً در عدم کفایت تسمیه ایشان همان است که پیش از این گفتیم و بعض علمای ما در حرمت آن به اخبار تمسک کرده اند و این صحیح نیست؛ چون روایت از ائمه علیهم السلام مختلف است و آنکه در نهی آمده صریح نیست، چون غالب ذبایح آنان بدون تسمیه است یا شک در آن داریم و محل اختلاف آن است که یقین داشته باشیم نام خدا بردند. اما روایات حرمت مطابق احتیاط و ظاهر قرآن و نیز اتفاق شیعه است بر وجوب استقبال و آنان مراعات نمی کنند. شیخ مفید (علیه الرحمه) در رساله خود گوید: لیس أحد من اهل کتاب یوجب التسمیه و لایراها عند الذبیحه فرضاً وإن استعملها منهم انسان فلعاده مخالطه. (۶) و درباره تسمیه هم گوید: آنها تسمیه المتدین بفرضها علی ما تقرّر فی شریعه الإسلام مع المعرفه بالمسمی المقصود بذکره عند الذبیحه إلی استباحتها دون من عداه بدلاله حصول الحظر مع التسمیه ممن أنکر وجوب فرضها و تلفظ بها لغرض له دون التدین ممن سمیناه. (۷) و معنی همان است که ما گفتیم. و مرحوم مجلسی رحمه الله ذکر یهود را هنگام ذبح در بحار آورده است. (۸) روض الجنان: ... «وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ لَكُمْ»؛ و طعام شما که مسلمانانید نیز حلال است ایشان را اگر گویند این چه معنی دارد و ایشان به تحلیل ما استحلال نمی کنند... (۹) ۹۹۱. علامه شعرانی: حاجت بدین سؤال و جواب نیست؛ زیرا که بی شبهه حلال و حرام خوراکیها در دین اسلام و دین

اهل کتاب موافق یکدیگر است مگر اندکی که هر عام را تخصیص کند. و این که نصارا همه چیز را حلال شمارند چنان که گفتیم از زبان پولس است نه از دین مسیح علیه السلام و همین جمله دلیل آن باشد که مراد حکم انواع و اقسام و ماهیات اطعمه است نه آنچه به دست مباشرت کنند. و اینکه در روایتی وارد است حضرت رسالت صلی الله علیه و آله در غزای خبیر از گوشت پخته زن یهودیه خوردند بر فرض صحت در زمانی بود که هنوز حکم نجاست کفار و حرمت ذبیحه آنان نازل نگشته بود. (۱۰) *روض الجنان*: ... «إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ» ، چون بداده باشی مهرهای ایشان و مهر در برابر استمتاع بود... (۱۱) ۹۹۲. علامه شعرانی: به مذهب ما در متعه ذکر مهر واجب است و در نکاح واجب نیست و این که تأکید و تصریح فرمود که اجر آنها را بدهید مؤید متعه است و اهل سنت چون متعه را جایز نمی دانند ناگزیر این آیه را حمل بر عقد دایم کنند و ما چون متعه را جایز می دانیم بدین آیه در متعه عمل می کنیم و نسخ ضعیف است. ۱۲ *روض الجنان*: ... «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ» ؛ هر که او به ایمان کافر شود گفتند: معنی آن است که هر که کفر آورد به بدل ایمان و گفتند: معنی ایمان اقرار باشد بالله و انبیاء و کتبه هر که کفر آورد به آن چه واجب است که به آن ایمان آرند. و گفتند: معنی آن است که هر که کفر آورد یعنی جحود کند تصدیق و اقرار را و این بر ظاهر خود باشد «فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ» ۱۳ عمل و کردار او باطل شود یعنی اعمال او بر وجهی افتد که بر او هیچ ثواب نباشد و لکن چون در ظاهر صورت واقع دارد جحوط برای آن گفت و الا معنی آن است که عمل او هیچ به موقع قبول نیفتد برای آنکه از شرط قبول عمل آن است که ایمان صحیح بر او مقدم باشد و ارتداد به نزدیک ما درست نیست *لِما يُؤَدَى إِلَى الإِحْباطِ أَوْ الْجُمُعِ بَيْنَ الثَّوَابِ وَالْعِقَابِ عَلَى سَبِيلِ الدَّوَامِ عَلَى ما بَيَّنَّاهُ فِيمَا مَضَى* ... ۱۴ ۹۹۳. علامه شعرانی: یعنی از ایمان حقیقی ممکن نیست کسی مرتد شود و آنکه مرتد می شود در واقع ایمان نداشته است، چون اگر فرض کنیم کسی واقعا مؤمن بود و عبادت کرد عبادت او صحیح است و مستحق ثواب بر آن و چون مرتد شود مستحق عقاب دایم باشد، پس اگر ثواب عبادت گذشته را به او ندهند احباط است و احباط در مذهب ما باطل است و اگر بدهند جمع بین ثواب و عقاب باشد، پس چاره ای غیر آن نیست که ارتداد حقیقی را منکر شویم. و بعض علمای ما گویند: ارتداد حقیقی ممکن است و شرط ثواب آن است که مکلف بر ایمان از دنیا برود، و این سخن به ظاهر صحیح نیست؛ چون استحقاق ثواب عقلی است و آنکه مؤمن بود در راه خدا رنجی برد و تقریبی کرد و ارتداد او شاید به انکار توحید نبوده و پس عقلاً مستحق اجر است، مگر آنکه کسی گوید اجر او را در دنیا به او می دهند یا در عین عذاب دوزخ نعمت و تخفیفی دارد به قدر استحقاق خویش. و سخن درباره ارتداد چند بار گذشت از جمله در صفحه ۴۱ همین مجلد. ۱۵

۱- *روض الجنان*، ج ۶، ص ۲۶۰.

۲- *روح الجنان*، ج ۴، ص ۱۱۶.

۳- *ذبائح أهل الكتاب*، ص ۲۳.

۴- *ذبائح أهل الكتاب*، ص ۲۱.

۵- *روح الجنان*، ج ۴، ص ۱۱۷. رک: *بحار الانوار*، ج ۶۲، ص ۲۹۵ ۲۹۹.

۶- *روض الجنان*، ج ۶، ص ۲۶۱.

۷- *روح الجنان*، ج ۴، ص ۱۱۷.

٨- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٤٣.

٩- روض الجنان، ج ٤، ص ١١٩.

١٠- مائده (٥): ٥.

١١- روض الجنان، ج ٤، ص ١١٩. مطابق ج ٤، ص ١٥١ ١٥٤ روض الجنان چاپ مشهد.

ص: ٤٢٣

..

۶. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ...»

روض الجنان: در خبر آوردند که اگر کسی بر وضو نبود کسی او را سلام کردی جواب ندادی تا وضو باز نکردی، حق تعالی این حکم منسوخ کرد به تخفیف. (۱) ۹۹۴. علامه شعرانی: باز کردن یعنی از سر گرفتن، و به جای وضو ساختن یا وضو گرفتن که در عهد ما مستعمل است در این کتاب وضو باز کردن آمده است. (۲) روض الجنان: ... دهن و بینی از آغاز موی سر تا مَحَادِرِ موی زَنَخ... (۳) ۹۹۵. علامه شعرانی: محادر یعنی محل انحدار موی زَنَخ، آنجا که موی از روی جدا می شود. (۴) روض الجنان: ... اما ابتدا از مرافق جمله فقها خلاف کردند ما را و به آیت تَمَسَّك کردند به لفظ الی و آنکه انتها غایت را باشد، و جواب از او آن است که اگرچه الی بمعنی انتهای غایت مستعمل است به معنی مع هم مستعمل است چنان که گفتیم و ظاهر استعمال دلیل حقیقت کند باید تا هر دو حقیقت باشد. * دلیل دیگر بر صَحْت مذهب ما در این باب طریقه احتیاط است و آنکه اجماع است بر آنکه هر که آن کند که ما گفتیم ذمه او بری باشد به یقین * و آنکه خلاف آن کند که ما گفتیم ذمه او بری باشد دلیلی نیست بر براءت ذمه او. (۵) ۹۹۶. علامه شعرانی: * بر فرض آنکه «الی» متضمن معنی غایت باشد باز غایت مَمْسُوح است نه غایت مَسْح؛ یعنی آنچه باید شسته شود از دست تا مرفق است نه شستن به مرفق منتهی شود چنان که به زارع گویی از پشت دیوار تا دو جریب گندم بکار و پس از آن ارزن یا به بنا گویی از زمین تا دو ذراع از دیوار را سفید کن و باقی را کیود. (۶) ۹۹۷. * یعنی هیچ یک از فقهای سنت واجب ندانستند ابتدا از سر انگشتان باشد و انتها آرنج، بلکه هر دو وجه را جایز شمردند. (۷) روض الجنان: ... و هم عبدالله عباس گفت: کتاب خدای به مسح آمد و مردمان ابا کردند و جز غسل نکردند. و امیر المؤمنین علیه السلام گفت: ما نَزَلَ الْقُرْآنُ إِلَّا بِالْمَسْحِ. و هم او گفت: غَسَلْتَانِ وَ مَسَحْتَانِ؛ دو غسل اند و دو مسح. و اخبار از طرق خاص قیاسی نیست آن را. (۸) ۹۹۸. علامه شعرانی: یعنی اخبار از طریق شیعه بسیار است به آن اندازه که احصا نمی توان کرد. (۹) روض الجنان: جُحْرُ ضَبِّ خَرِبٍ. (۱۰) ۹۹۹. علامه شعرانی: یعنی لانه ویرانه سوسمار. (۱۱) روض الجنان: اگر گویند چه گویی در بیت امرؤ القیس که در آنجا جَرّ به مجاورت است و در او واو عطف است و هو قوله: فَظَلَّ طُهَاهُ اللَّحْمِ مِنْ بَيْنِ مُنْضَجِصْفِيْفٍ شِوَاءٍ أَوْ قَدِيرٍ مُعْجَلٍ كَذَلِكَ قَوْلُ الشَّاعِرِ: فَهَلْ أَنْتَ إِنْ مَاتَ أَتَانُكَ رَاحِلًا لِي آلِ بَسْطَامِ بْنِ قَيْسٍ فَخَاطِبُوْا إِيْنَ بَيْتِ رَا نِيْزِ حَرْفِ عَطْفٍ دَرِ اَوْسْتِ وَ اِگَرِ عَطْفٌ بُوْدِيْ بَرِ «رَاحِلٌ» مَرْفُوعٌ بَايَسْتِيْ گُوِيْمِ اَمَّا بَيْتِ اَمْرِءِ الْقَيْسِ جَرّ اَوْ بَرِ عَطْفٍ شِوَاءٍ اَسْتِ وَ التَّقْدِيْرُ اَوْ الصَّفِيْفُ شِوَاءٍ. * اما بیت دیگر یک جواب از او آن است که روا بود که راوی غلط کرد و قصیده بر جر باشد و یا شاعر اقوا * کرده باشد در او... (۱۲) ۱۰۰۰. علامه شعرانی: * در نسخه قدیمه هم چنین بود اما صحیح او «صفیف قدیر» است. (۱۳) ۱۰۰۱. * «اقواء» یکی از عیوب قافیه است که حرکت حرف روی در یک بیت مطابق سایر ابیات نباشد. (۱۴) روض الجنان: «إِلَى الْكُعْبَتَيْنِ» به نزدیک ما کعبین این دو استخوان برآمده از پشت پای باشد و محمد بن الحسن صاحب ابی حنیفه موافقت کرد ما را در کعبین به آنکه غسل گفت و بیشتر مفسران و فقیهان کعبین را تفسیر بر دو استخوان برآمده دادند مدور علی جانبی الْقَدَمِ... در آنکه چون مسح به دلیل درست شد هر که به مسح گفت، گفت: کعب این باشد که ما گفتیم، و هر که به غسل گفت، گفت کعب آن است قول به مسح به آنکه کعب نه آن باشد که ما گفتیم قولی باشد خارج اجماع. (۱۵) ۱۰۰۲. علامه شعرانی: ظاهر آن است که غایت در سیر و حرکت چنان باشد که متحرک بدان رسد و اگر مسح پشت پای را واجب دانیم نمی توان دو برآمدگی را که قوزک گویند بر دو طرف قدم منتهای مسح دانست اما اگر

شستن را واجب دانیم دور نیست آن دو منتهای مسح باشند چون همه قدم شسته می شود و باید کعبها نیز مسح شود، اعنی همه برآمدگی پشت پا به مفصل قدم رسد. (۱۶) روض الجنان: ای عجب خدای تعالی نمی خواهد که تو با پلیدی پلید باشی. (۱۷) ۱۰۰۳. علامه شعرانی: با آنکه پلید هستی نمی خواهد پلید باشی. (۱۸) روض الجنان: ... چون مسح بر سر دهد گناهان به اطراف موی او بشود. چون مسح بر پای دهد گناهان که به پای به آن سعی کرده باشد از او فرو شود چون بیاید و به ان وضو نماز کند... (۱۹) ۱۰۰۴. علامه شعرانی: عطف بر آن جمله است که گفت هیچ کس نباشد از شما که آب برگیرد و در اینجا گوید هیچ کس نباشد که چون بیاید و به آن وضو نماز کند الی آخره الا از گناهان بیرون آید. (۲۰) روض الجنان: ابوذر غفاری روایت کند از امیرالمؤمنین علیه السلام که او گفت: جماعتی از احبار جهودان به نزدیک رسول آمدند و گفتند: یا محمّد خبرده ما را تا چرا از آب منی غسل باید کردن و از بول و غایط نباید کردن و این پلیدتر است از آن؟ رسول علیه السلام گفت: برای آنکه چون آدم علیه السلام از درخت بخورد آن در عروق و عصب او آب منی گشت. چون آدمی مجامعت کند این آب از بن هر مویی از آن نزول کند، خدای تعالی این غسل بر او واجب کرد تا طهارت و کفّارت او باشد از معاصی... ۲۱. ۱۰۰۵. علامه شعرانی: یعنی آن اندازه که پلیدی ظاهری بول و غایط انسان را آلوده می کند لذت بردن از حلال بیش از آن آلوده می کند و کفّارت آنکه غسل است صعب تر از وضو است تا به لذت حرام چه رسد. باری در انزال منی انهماک در لذت دنیا است و در بول و غایط چنان نیست و این حال در فرزندان آدم از آن آمد که پدرشان گندم خورد و بدین جهان آمد و اگر نخورده بود و در بهشت مانده بود و از لذائذ بهشتی بهره مند می شد بدین نقصان مبتلا نمی شد. باری چون درد قوی تر باشد دارو قوی تر باید داد و آنکه به دنیا بیشتر متمایل گشت ریاضتی دشوارترش باید. ۲۲

- ۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۶۷.
- ۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲۲.
- ۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۶۸.
- ۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲۳.
- ۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۰.
- ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲۴.
- ۷- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۳.
- ۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲۶.
- ۹- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۲.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲۷.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۵۲۷۶.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۲۹.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۸.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۳۱.

- ١٥- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٨١.
- ١٦- روض الجنان، ج ٤، ص ١٣٣.
- ١٧- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٨٣.
- ١٨- روض الجنان، ج ٤، ص ١٣٤.
- ١٩- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٨٣٢٨٤.
- ٢٠- روض الجنان، ج ٤، ص ١٣٥.

۱۱. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَسْتُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ...»

روض الجنان: تیغ برآهیخت. (۱) ۱۰۰۶. علامه شعرانی: برآهیختن و آختن و آهیختن تیغ بیرون کشیدن از غلاف است. (۲) روض الجنان: ... رسول علیه السلام گفت: خدای مرا خبر داد از انداخت و کید شما. (۳) ۱۰۰۷. علامه شعرانی: «انداخت»، قصد سوء و مکر است. (۴) روض الجنان: ... و نورده جامه را این کُفّه گویند. (۵) ۱۰۰۸. علامه شعرانی: نورده جامه نوار و سجاف است که بر جامه دوزند تا ریشه ها و نخهای آن بیرون نیاید. (۶)

۱۲. «وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا...»

روض الجنان: ... حسن بصری گفت: ضمین باشد آنکه پابندان و عاقله قوم بود. (۷) ۱۰۰۹. علامه شعرانی: پابندان به معنی ضامن است. (۸) روض الجنان: «کنده گر» را نَقَّار گویند. (۹) ۱۰۱۰. علامه شعرانی: کنده گر آن است که امروز قلمزن گویند و گاه بر حکاک و آنکه سنگ آسیا را می تراشد تا خشن شود هم اطلاق می کند. (۱۰) روض الجنان: ... و چون عزم رفتن مصمم کرد لشکر او دوازده سبط بودند از دوازده فرزند یعقوب علیه السلام به فرمان خدای بر هر سبطی نقیبی فرو کرد* تا کفیل قوم و عاقله قومش باشد. موسی علیه السلام ایشان را نصب کرد به فرمان خدای و نامهای ایشان این است از سبط روبیل: شامل بن رکن بود. و از سبط شمعون: شافاطر بن جزی بود. و از سبط یهوذا: کالب بن یوفنا بود و از سبط اینن** حابل بن یوسف بود... (۱۱) ۱۰۱۱. علامه شعرانی: * فرو کردن به معنی نصب کردن. (۱۲) ۱۰۱۲. * در اسامی اسباط بنی اسرائیل نقبای آنان تصحیف بسیار است چون نام عربی نیست و راویان ضبط آن را نمی دانستند و در تورات نام اسباط بنی اسرائیل چنین است روبین. شمعون. یهوذا. یساکار. زبولون. بنیامین. دان. اشیر. جاد. نفتالی. لاوی. یوسف که دو قسمت می شوند: افرائیم. منسه و اسامی نقبای آنان در سفر عدد فصل اول تا آیه ۱۵ مذکور است به تربیت اسباط: شموع بن زکوره. شافاط بن حوری. کالب بن یفنه. یجال بن یوسف. جدیثیل بن سودی. فلطی بن رافو. عمیثیل بن حملی. ستود بن میخائیل. جاوئیل بن ماکی. نجبی بن وفسی. و از سبط لاوی کسی را نام نبرده است اما از سبط یوسف دو تن هوشع بن نون از افرایم و جدی ابن سوسی از منسه و به شباهت کتابت می توان لفظ صحیح هر یک را دانست. و هوشع همان یوشع است نام اصلی او هوشع بود یعنی او نجات می دهد و حضرت موسی بن عمران (علی نبینا و علیه السلام) چون نام او را پرسید و گفتند تغییر داد و به یوشع مبدل ساخت، یعنی خدا نجات می دهد چنان که گاهی پیغمبر ما هم صلی الله علیه و آله نام مردم را تغییر می داد. (۱۳) روض الجنان: ... از جمله جباران آن شهر یکی عوج عنق بود و گفته اند: * طول او بیست و سه هزار گز بود و سیصد و سی و سه گز و ثلثی از گزی. (۱۴) ۱۰۱۳. علامه شعرانی: عوج به گفته تورات پادشاه کشوری بود به نام باشان و بسیار قوی و شجاع بود به جنگ حضرت موسی و بنی اسرائیل آمد و شکست خورد و کشور او به تصرف حضرت موسی درآمد و اریحا از ملک او نبود و افسانه های مبالغه آمیز که درباره عوج آورده اند غالباً در تواریخ مشهوره راه می یابد و از آن عجب نباید داشت. (۱۵) روض الجنان: او را در سر و روی سینه پیختی. (۱۶) ۱۰۱۴. علامه شعرانی: پیختن به معنی پیچیدن. (۱۷) روض الجنان: و در خبر است که او را سه هزار عمر بود و عنق نام مادر او بود و گفته اند: عناق دختر آدم بود علیه السلام و اول کسی بود که بغی کرد بر زمین و هر انگشتی از انگشتان سه گز بود و در دو گز* بر هر ناخن انگشتی از آهن بمانند داسی و چون بر زمین

بنشستی یک گربان** به آن زمین مشغول کردی او از دشت می آمد و درزه*** هیزم بر سر نهاده لایق او چون آن دوازده کس را دید از ایشان عجب آمد او را. ۱۸ ۱۰۱۵. علامه شعرانی: * اگر انگشت سه گز یا دو گز باشد قامت که تقریباً هفده برابر انگشت است بیش از پنجاه و یک گز نخواهد بود، با مقادیر دیگر که درباره عوج آورده اند مناسب نیست. ۱۹ ۱۰۱۶. ** گربان جریب است. ۲۰ ۱۰۱۷. *** «درزه» توده و پشته علف و در تورات عناق نام مرد است و عوج پسر او نبوده بلکه او مردی دیگری است از طایفه و شهر دیگر و عوج از طایفه دیگر و هر دو طایفه قوی هیکل و بزرگ اندام بود و الله العالم. ۲۱ روض الجنان: ... و روایتی دیگر آن است که او در زمین بغی و طغیان از حدّ ببرد... ۲۲ ۱۰۱۸. علامه شعرانی: این حکایات درباره عوج و بزرگی قوم او از ثعلبی است ۲۳ نه از ائمه معصومین علیهم السلام و مرحوم مجلسی (علیه الرحمه) هم بر خلاف قاعده خویش در بحار الانوار آن را از ثعلبی روایت کرده است ۲۴ تا کتابش از این حکایات خالی نباشد. اختلاف روایت دلیل آن است که مؤلف به صحت هیچ یک معتقد نیست و آن را برای اعجاب نقل کرد چون این گونه قصص غریب در ذهن مردم می ماند خواه صحیح و خواه باطل و می خواهند تفصیل آن را بدانند و چون به کتب تفسیر مراجعه کنند و نیابند کتاب را ناقص دانند و علمای سلف (رضوان الله علیهم) در هر علم اقوال ضعیف و باطل را نقل می کردند و در فقه و کلام و حدیث و غیر آن و این اقوال متناقض که مؤلف در این کتاب از مفسرین آورده معتقد به صحت همه آنها نبوده است و این که بعضی اهل زمان ما گویند نباید اقوال ضعیف را در کتب نقل کرد صحیح نیست بلکه امانت علما مقتضی آن است که همه چیز را نقل کنند و باب تحقیق را باز گذرانند. ۲۵

- ۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۸۹.
- ۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۳۸.
- ۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۰.
- ۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۳۹.
- ۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۱.
- ۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۵.
- ۷- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۴۲.
- ۸- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۶.
- ۹- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۴۲.
- ۱۰- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۴۳.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۷.
- ۱۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۴۴.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۷؛ در چاپ مشهد در متن به جای «گربان»، «گز» و در پاورقی «کریو» ضبط شده است.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۹.
- ۱۵- رک: عرائس المجالس، ص ۲۱۳۲۱۴.

١٦- بحار الانوار، ج ١٣، ص ١٨٦١٨٩، تتميم ٢.

١٧- روح الجنان، ج ٤، ص ١٤٥.

ص: ٤٣٠

..

ص: ۴۳۱

..

۱۳. «...يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَ نَسُوا حَظًّا...»

روض الجنان: ... و «کلام» جنس باشد و در معنی او دو قول گفتند: یکی آنکه تأویل او بد می کنند برخلاف راستی و دگر آنکه نفس کلمات می گردانند بر جای خود رها نمی کنند به زیادت و نقصان. (۱) ۱۰۱۹. علامه شعرانی: چنان که بشارت آمدن پیغمبر آخرالزمان را به وجهی تأویل می کنند که منطبق به آن حضرت نشود؛ حضرت موسی علیه السلام فرمود پیغمبری مانند من از میان برادران شما بر می انگیزم و مقصود پیغمبر ما است که از عرب برخاست، آنها می گویند پیغمبر اسلام آن پیغمبر نیست. یا حضرت مسیح فرمود پس از من فارقلیط می آید یعنی احمد، آنها گویند مراد روح القدس است و لفظ را از معنی خود برمی گردانند. (۲) روض الجنان: ... «و نَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ»، و بهره ذکر و علم از آن فراموش کردند... (۳) ۱۰۲۰. علامه شعرانی: بسیار از مطالب و سخنان حضرت موسی و انبیا علیهم السلام را فراموش کردند، چون کتاب مقدس آنان نظیر اخبار و سنن ما است و جامع همه سخنان انبیا نیست. (۴) روض الجنان: ... اختیار جریر طبری است. (۵) ۱۰۲۱. علامه شعرانی: یعنی محمد بن جریر. ۶

-
- ۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۰۲.
 - ۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۴۸.
 - ۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۰۲.
 - ۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۰۳.
 - ۵- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۴۹.

۱۴. «وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ... فَأَعْرَضْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ...»

روض الجنان: ... خلاف کردند در آنکه ضمیر «بَيْنَهُمْ» راجع با کیست، بعضی گفتند راجع است با جهودان و ترسایان یعنی ما میان جهودان و ترسایان دشمنی انگیزیم، و بعضی دیگر گفتند میان ترسایان یعنی فرق ایشان که از میان فرق ایشان خلاف و منازعت و دشمنی است از ملکائیان و نسطوریان و یعقوبیان. (۱) ۱۰۲۲. علامه شعرانی: ملکائیان آن دسته اند از نصارا که امروز کاتولیک می گویند و پاپ روم رئیس ایشان است و نسطوریان و یعقوبیان دو گروهی هستند که در زمان ما از ایشان اندک مانده است، در قرون اولیه اسلام در عراق و شام بسیار بودند و آسوریهها که امروز در آذربایجان و شمال عراق و کردستان موجودند از بقایای نسطوریانند و ابوالفرج ابن عبری مورخ معروف از یعقوبیان بود و ارامنه از این سه دسته خارجند. (۲) روض الجنان: ... دیگر به ادله که نصب کرد بر بطلان مذاهب و مقالات ایشان، چون فرقتی مطلع شوند بر فساد قول آن فرقت به آن دلیلها آن فرقه را دشمن گیرند. (۳) ۱۰۲۳. علامه شعرانی: دشمنی و جنگ میان نصارا منحصر به اختلاف در دین و مذاهب نیست، بلکه پیوسته آنان در جنگند خواه برای دین و خواه برای دنیا و تا امروز این قاعده باقی است و خبر غیبی قرآن درباره آنان محقق شده است. ۴

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۰۴.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۵۰.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۰۵.

۱۷. «...وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ...»

روض الجنان: سُیّدی گفت: دعوی کردند که خدای وحی کرد به یعقوب «إِنَّ وَلَدَكَ بَكْرِي مِنَ الْوَلَدِ» فرزندان تو اوّل فرزندان منند من ایشان را بیشتر از چهل روز به دوزخ بدارم چندانی که از گناه پاک شوند و آتش گناه ایشان بخورد. آنکه منادی ندا کند که بیرون آید هر ختنه کرده را از فرزندان یعقوب. ما را بیرون آرند عند آن. (۱) ۱۰۲۴. علامه شعرانی: اگر جهودان و ترسایان می گفتند فضل و شرف نزد خدا به طاعت فرمان او است و نژاد عالی دخل در تقرب به او ندارد به مذهب اسلام بودند و دین انبیا از ابراهیم و اسحاق و یعقوب و دیگران همین بود؛ یعنی دینشان دین اسلام بود و اینان از اسلام بیرون شدند، چون کرامت نزد خدای تعالی را نژاد دانستند نه به طاعت فرمان حق، چنان که پیش از این در معنی این که اسلام دین انبیا بود گفتیم. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۰۹.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۵۳.

۱۹. «يا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرِهِ مِنَ الرُّسُلِ...»

روض الجنان: ... حسن بصری گفت: این فترت که میان عیسی بود و پیغامبر ما علیهما السلام شصت سال بود و قتاده گفت پانصد و پنجاه سال بود و ضحاک گفت چهارصد و شصت و اند سال بود... (۱). ۱۰۲۵. علامه شعرانی: نصارا در عهد ما گویند میان ولادت حضرت مسیح علیه السلام و هجرت پیغمبر ما صلی الله علیه و آله به سال رومی ۶۲۱ سال و ۱۹۵ روز است که روز صد و نود ششم (۱۹۶) آن پنجشنبه غره محرم سال اول هجری است، و سال رومی ۳۶۵ روز و ربع است. پس همه ایام میان دو تاریخ ۲۲۷۰۱۵ روز و شش ساعت است. (۲)

۲۰. «وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَ جَعَلَ لَكُمْ مَلُوكًا...»

روض الجنان: ... از نعمتهای او بر شما آن است که در میان شما پیغمبران کرد که شما را خبر می دهند از آسمان به علم غیب و گفتند مراد پیغامبرانی بودند که در عهد موسی بودند زیردستان موسی که از پس موسی خواستند بودن* و نیز از نعمتهای او بر شما آن است که شما را پادشاه کرد** (۳). ۱۰۲۶. علامه شعرانی: * این گونه صیغه مستقبل در این کتاب کمتر دیده شود. (۴) ۱۰۲۷. ** دولت قوی داشتید. (۵) روض الجنان: عبدالله عباس گفت: ایشان را آن داد که کس را نداد پیش از آن از من و سلوی و ابر سایه افکننده و سنگ آب دهند دگر اموال و آیات. (۶) ۱۰۲۸. علامه شعرانی: در عهد اسرائیل موحد و خداشناس منحصر در ایشان بود و آن اندازه پیغمبران که از این امت برخاست از دیگر امم برخاست. ۷

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۱۱.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۵۴.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۱۳.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۵۶.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۱۴.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۵۷.

۲۱. «...وَلَا تَوْتَدُوا عَلٰی اَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِيْنَ»

روض الجنان: ... وَأَمَّا قَوْلُهُ: «عَلٰی اَدْبَارِكُمْ»؛ برای تقيیح حال مرتد گفت تا صارف باشد او را ارتداد و هم چنین در حقّ منهزم و آنکه فرار کند از حَف. «فَلَا تُؤَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ» و تا انفه ایشان را بر آن دارد که این نکنند. (۱) ۱۰۲۹. علامه شعرانی: «انفه» آن است که در اصطلاح فارسی به نام و ننگ تعبیر می کنند و امروز شرافت و وجدان می گویند. یعنی انسان برای خویش ارزشی قائل باشد و از آلودن نام خویش به زشتی ننگ داشته باشد. و پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند دوست ندارد چنین مرد بی آبرو و بدزبان که باک ندارد او درباره مردم هر چه خواهد گوید و مردم درباره او هر چه خواهند گویند. (۲)

۲۲. «قَالُوا يَا مُوسٰى اِنَّ فِيْهَا قَوْمًا جَبّٰرِيْنَ...»

روض الجنان: ... قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَام جَرُّحُ الْعَجْمَاءِ جُبَارًا. (۳) ۱۰۳۰. علامه شعرانی: یعنی این جراحت که حیوان بر کسی زند هدر است و صاحب حیوان ضامن ديه آن نیست. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۳۱۶.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۵۸.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۱۷.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۵۹.

۲۳. «قال رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا...»

روض الجنان: ... ابوعلی گفت: «يَخَافُونَ» از جَبَّاران می ترسید و با آنکه می ترسیدند دل به جای می کردند و مردم را دل گرمی دادند. (۱) ۱۰۳۱. علامه شعرانی: یعنی خودداری می کردند از جزع. (۲)

۲۴. «... فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»

روض الجنان: ... بنی اسرائیل پیغامبرشان را گفتند: «ادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا- إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ» ولكن نُقَاتِلُ عَنْ يَمِينِكَ وَشِمَالِكَ وَمِنْ بَيْنِ يَدَيْكَ وَمِنْ خَلْفِكَ وَلَوْ خُضَّتْ بَحْرًا لَخُضْنَا مَعَكَ وَلَوْ تَسَيَّنَّتْ جَبَلًا لَعَلَّوْنَا مَعَكَ وَلَوْ ذَهَبَتْ بِنَا إِلَى بَرِكِ الْعِمَارِ لَتَابَعْنَاكَ. ولكن کارزار کنیم از راست و چپ و پیش و پس تو و اگر در دریا شوی در آن دریا شویم با تو و اگر بر کوه روی با تو بر کوه آییم و اگر ما را به کارزار سخت بری با تو بیاییم... (۳) ۱۰۳۲. علامه شعرانی: «کارزار سخت» به جای کلمه «برک الغمار» است و بیشتر آن را اغماد به دال روایت می کنند به ضم غین یا کسر آن. در مجمع بحار الانوار گوید: آن جایی است در یمن. و در لسان العرب هم به دال و هم به راء روایت کرده و گوید آن وادی برهوت است که در حدیث آمد ارواح کفار در آنجا است. (۴) و این ترجمه که مؤلف کرده است حاصل مقصود است نه ترجمه لفظ. (۵)

۲۶. «قال فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ...»

روض الجنان: ... خدای تعالی «من» بر ایشان بیارید و در آن خلاف کردند... وهب گفت: نان سفید تنک بود. (۶) ۱۰۳۳. علامه شعرانی: «نان تنک» آن است که ما امروز نان لواش گوئیم. (۷) روض الجنان: ... مقاتل و ابوالعالیه گفتند: خدای تعالی ابری بفرستاد تا از این مرغ برایشان بیارید چندان که پهنای میلی بود و درازنای رمحی بود بر یکدیگر. (۸) ۱۰۳۴. علامه شعرانی: یعنی در یک میل زمین از این مرغان بر هم انباشته بود به ارتفاع یک نيزه. (۹) روض الجنان: جامه ما شوخگن شود. (۱۰) ۱۰۳۵. علامه شعرانی: چرکین. (۱۱) روض الجنان: چون چهل سال به سر آمد موسی علیه السلام برفت و آن بقیه بنی اسرائیل که مانده بودند به حرب جَبَّاران برد. و اهل سیر خلاف کردند در آنکه فتح اریحا که کرد؟ بعضی گفتند: موسی علیه السلام کرد، یوشع بر مقدمه او بود، یوشع شهر بگشاد و موسی و بنی اسرائیل در شهر شدند و مدتی مقام کرد آن جا و خدای تعالی قبض روح او کرد و این قول درست تر است برای آنکه اجماع اهل نقل است که عوج عنق را موسی کشت به عصا. (۱۲) ۱۰۳۶. علامه شعرانی: در تورات آمده است که «عوج» پادشاه «باشان» بود چنان که گفتیم و باشان در مشرق اردن است و اریحا در غرب اردن و آن را حضرت یوشع فتح کرد و باشان و همه شرق اردن در زمان حضرت موسی علیه السلام فتح شد و غرب اردن پس از آن حضرت در زمان یوشع. (۱۳) روض الجنان: ... خدای تعالی هارون را جان برداشت؛ او را دفن کرد و باز آمد. (۱۴) ۱۰۳۷. علامه شعرانی: اهل کتاب گویند قبر هارون معلوم است اما قبر حضرت موسی معلوم نیست. (۱۵) روض الجنان: ... و حشویان* اصحاب حدیث در این خبر آوردند که چون ملک الموت علیه السلام آمد تا جان موسی بردارد، گفت: اجابت کن خدای را، موسی تپنجه** بر روی او زد و یک چشم او کور کرد... (۱۶) ۱۰۳۸. علامه شعرانی: * حشویان اهل حدیث ساده لوحان اند که اگر خبر مخالف عقل هم باشد می پذیرند. (۱۷) ۱۰۳۹. ** «تپنجه» سیلی است. و باید دانست

روش علمای اسلام در تحقیق مسائل و مطالب آن است که هر قول و عقیده اگر چه باطل باشد و سست و واهی آن را نقل می کنند و علت بطلان آن را می گویند، اگر چه در تفسیر قرآن باشد. و عوام مردم معتقدند که باید سخنان ضعیف و باطل را نگفت و ننوشت و به آنکه صحیح و حق است اکتفا کرد. ولیکن این طریق پسندیده نیست، زیرا که سبب شبهه می شود. و مردم متأخر می گویند متقدمان به غلط بدون علت یا به عمد بسیاری از گفته های پیغمبر و ائمه را از میان بردند و شاید حق در آن بود که حذف کردند. از این جهت، علما همه گفته ها را ضبط کردند تا همه کس بیند و توهم باطل نکند. و اگر در عهد عثمان مصاحف دیگر را نمی سوزانیدند این همه اوهام باطل و مبالغه آمیز در تحریف به وجود نمی آمد و همه می دیدند اختلاف آن مصاحف با مصحف موجود بسیار ناچیز است. (۱۸) *روض الجنان*: ... و در تواریخ آوردند که عمر موسی صد و بیست سال بود. بیست سال در ملک افریدون و صد سال در ملک منوچهر. چون مدت چهل سال تیه به سر آمد و خدای تعالی موسی را با جوار رحمت خود برد، یوشع را پیغامبری داد و به بنی اسرائیل فرستاد و او را فرمود تا به جهاد آن جباران رود. او بنی اسرائیل را خیر داد او را باور داشتند و متابعت کردند و بیامدند با او و روی به شهر اریحا نهادند. (۱۹) ۱۰۴۰. علامه شعرانی: این روایت موافق تورات است که شهر اریحا را یوشع فتح کرد نه حضرت موسی. و عوج که حضرت موسی او را کشت پادشاه اریحا نبود بلکه پادشاه باشان بود. (۲۰) *روض الجنان*: ... و اتفاق است که آفتاب برای کسی بازنیامد جز سلیمان وصی داوود علیه السلام و برای یوشع بن نون وصی موسی علیه السلام... (۲۱) ۱۰۴۱. علامه شعرانی: ایستادن آفتاب در میان آسمان در تورات هم مذکور است (کتاب یوشع فصل ۱۰) و برای حضرت سلیمان در جایی از کتب آنان نیافتم اما در تفسیر «حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ» (۲۲) در سوره «ص» از بعض مفسرین نقل است. ۲۳ *روض الجنان*: اندبارها آفتاب برای امیر المؤمنین علیه السلام باز آمد. (۲۳) ۱۰۴۲. علامه شعرانی: «اندبارها» یعنی چندین بار. (۲۴) *روض الجنان*: چون آواز دستیره که در چوب افتد. (۲۵) ۱۰۴۳. علامه شعرانی: «دستیره» مخفف دست اره داس کوچک دندانه دار واره که به یک دست کار فرمایند. ۲۷ *روض الجنان*: ... و امیّا از پس وفات رسول آنچه مشهور است از آن، آن است که به بابل آفتاب باز آمد برای او، چنان که ابوالمقدم روایت کرد از جَوَیْرِیَه بن مُسَیْهَر که با امیرالمؤمنین علی بودیم به زمین بابل. وقت نماز دیگر در آمد، ما را گفت: شما نماز بکنید که این زمینی است معذب که خدای تعالی بر این زمین قومی را عذاب کرده است و هیچ پیغمبری را و وصی پیغمبر را نشاید که اینجا نماز کند. جویریّه گفت من اندیشه کردم که این چه حدیث باشد و گفتم من نماز خود در گردن او کنم و نماز نکنم الاّ- آنکه او نماز کند. و می رفتم تا آفتاب فرو شد... ۲۸ ۱۰۴۴. علامه شعرانی: در کتاب صفین نصرین مزاحم روایت کرد که آفتاب نزدیک شد غروب کند ۲۹ و در شعر سید حمیری نیز همین است. ۳۰ در بعض روایات آمده است که غروب کرد. ۳۱ *روض الجنان*: ... اینجا ناووسی هست از ناوویس یعنی مروزنه گبرکان. ۳۲ ۱۰۴۵. علامه شعرانی: «مروزنه» ترجمه ناوس به معنی قبرستان گبران است و در لغت برهان مذکور نیست اما مرزغان و مرزغن را گوید بر وزن پهلوان و کرگدن دوزخ و آتشدان و گورستان. ۳۳

۱- *روض الجنان*، ج ۶، ص ۳۱۷.

۲- *روض الجنان*، ج ۴، ص ۱۵۹.

۳- *روض الجنان*، ج ۶، ص ۳۱۸.

- ٤- لسان العرب، ج ٣، ص ٣٢٧.
- ٥- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦٠.
- ٦- روض الجنان، ج ٦، ص ٣٢٠.
- ٧- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦١.
- ٨- روض الجنان، ج ٦، ص ٣٢١.
- ٩- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦٢.
- ١٠- روض الجنان، ج ٦، ص ٣٢٣.
- ١١- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦٣.
- ١٢- روض الجنان، ج ٦، ص ٣٢٤.
- ١٣- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦٤.
- ١٤- روض الجنان، ج ٦، ص ٣٢٦.
- ١٥- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦٥.
- ١٦- روض الجنان، ج ٦، ص ٣٢٧.
- ١٧- ص (٣٨): ٣٢.
- ١٨- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦٦.
- ١٩- روض الجنان، ج ٦، ص ٣٢٨.
- ٢٠- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦٧.
- ٢١- روض الجنان، ج ٦، ص ٣٢٨٣٢٩.
- ٢٢- وقعه صفين، ص ١٣٦.
- ٢٣- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦٧. رك: وقعه صفين، ص ١٣٦؛ بحار الانوار، ج ٤١، ص ١٨٤، ح ٢١.
- ٢٤- روض الجنان، ج ٦، ص ٣٢٩.
- ٢٥- روض الجنان، ج ٤، ص ١٦٨.

ص: ۴۳۹

..

۲۷. «...إِذْ قَرَّبْنَا قُورْبَانًا فَتَقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ...»

روض الجنان: ... و خدای تعالی آدم را فرمود که این فرزندان را به یکدیگر ده هر یکی از ایشان بر آن دگر حلال است الا آنکه او را هم شکم باشد و هم شکم هاییل لبوذ بود... (۱) ۱۰۴۶. علامه شعرانی: در بحار «لوزا» به لام وزای نوشته شده است و آن را از ابی حمزه ثمالی از حضرت امام زین العابدین علیه السلام روایت کرده است. (۲) و غالباً روایات در تاریخ آدم و اولاد او مختلف است و توقف در آن اولی است، چون دانستن آنها لازم نبود. و علما در تحقیق آن بحث و دقت نکردند، مانند مسائل توحید و جبر و تفویض و معاد و امثال آن در کتب عقاید بحث نشده و در کتب روایات نیز منقح و مضبوط نیست. (۳) روض الجنان: ... چون قایل بالغ شد خدای تعالی برای او زنی جنی فرستاد از فرزندان جن نام او حمانه در صورت انسی و خدای تعالی وحی کرد به آدم که او را به قایل ده، آدم او را به قایل داد چون هاییل بالغ شد خدای تعالی از بهشت حوری فرستاد بر صورت انسی نام او نزله و وحی کرد به آدم که او را به هاییل ده... (۴) ۱۰۴۷. علامه شعرانی: جنی و حوری فرستادن در چند خبر آمده است و حلال بودن خواهر و برادر از دو شکم نیز در چند روایت و معتبرتر از همه روایت قرب الاسناد از ابن عیسی از بنظری است. (۵) مجلسی رحمه الله روایات دویم را حمل بر تقیه کرده است. (۶) و الله العالم. و جای دیگر گوید: شاید مراد زنی باشد مانند حوریه در زیبایی. و علامه حلی در نهاییه الاصول درباره «علم آدم الاسماء» گوید: این آیه دلالت بر صحت قول اشعری ندارد که گوید لغات را خداوند وضع کرده و شاید خود مردم لغت وضع کنند و معنی «علم آدم الاسماء» آن است که وضع لغت به هدایت والهام خداوند کرد مانند «و علمناه صنعه لبوس» (۷) و باز گوید: شاید پیش از حضرت آدم مردمی در زمین می زیستند و لغاتی وضع کرده بودند و حضرت آدم لغات آنان را آموخت. و از سخن وی معلوم می گردد پیش از آدم هم قومی در زمین بودند و منقرض نشده بودند. (۸) روض الجنان: ... و قایل آن دسته گندم بد، مِنْ أَرْدَةِ الطَّعَامِ بیاورد. (۹) ۱۰۴۸. علامه شعرانی: «مِنْ أَرْدِ الطَّعَامِ» یعنی از بدترین گندمها. (۱۰) روض الجنان: ... و در خبر آورده اند که خدای تعالی آن بزه را در بهشت می پرورد تا به فدای اسماعیل کرد... (۱۱) ۱۰۴۹. علامه شعرانی: بزه را زنده کرده و در بهشت پروردند و بار دیگر به این جهان آوردند تا ذبح کنند به جای اسماعیل. و این روایت ضعیف است. (۱۲) روض الجنان: ... هاییل گفت: مرا در این تابان نیست خدای تعالی قربان از متقیان پذیرد. ۱۳ ۱۰۵۰. علامه شعرانی: تاوان و تابان به یک معنی است. ۱۴

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۳۷.

۲- بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۲۲۵، ح ۴.

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۱۷۵.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۳۸.

۵- رک: قرب الاسناد، ص ۳۶۶، ح ۱۳۱۱.

۶- بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۲۲۶، ح ۵.

٧- .انبياء (٢١): ٨٠.

٨- .روح الجنان، ج ٤، ص ١٧٦.

٩- .روض الجنان، ج ٦، ص ٣٣٩.

١٠- .روح الجنان، ج ٤، ص ١٧٧.

١١- .روض الجنان، ج ٦، ص ٣٤٠.

١٢- .روض الجنان، ج ٦، ص ٣٤١.

ص: ۴۴۲

..

۲۹. «إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ...»

روض الجنان: ... بیشتر مفسران تفسیر بر این دادند که به گناه من یعنی گناه کشتن من و گناه تو یعنی آن گناه که برای آن قربان تو قبول نکردند و آن نفاق و مخالفت فرمان خدای بود و ترک رضا به حکم. (۱) ۱۰۵۱. علامه شعرانی: این اختلاف نه تنها منجر به کشتن دو پسر آدم بود در آن عهد بلکه در هر دو فرزند وی تا قیامت جاری است. یکی اسباب تقرب به بارگاه الهی فراهم می کند و به سعادت نائل می گردد، و دیگری تقصیر می کند و محروم می شود و حسد او را به جنگ می دارد، بلکه در نعم دنیا همین حکم است. یکی به صدق و امانت و تقوا و کوشش و فکر به مال حلال می رسد و دیگری به بطالت و تن پروری و خیانت و جهل از ثروت و جاه مشروع محروم می ماند و حسد او را به قتل و دزدی و خیانت و آشوب و مخالفت وادار می کند و خداوند گار این جهان را بر قواعدی مقرر داشته است که قایل صفتان مخالف آنند و غالب جنگهای شیطانی جهان از این برخاسته است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۱.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۷۸.

۳۱. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِى سَوَاءَ أَخِيهِ...»

روض الجنان: «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا...» چون قایبل به کار درماند، خدای تعالی دو کلاغ بفرستاد تا با یکدیگر جنگ کردند و یکی دیگر را بکشت آنکه بیامد و به چنگال زمین بر رفت و او را در آن جا نهاد و خاک با سر او کرد... (۱) ۱۰۵۲. علامه شعرانی: از آیه قرآن معلوم نمی گردد کلاغی کلاغ دیگر را کشت بلکه زمین را می کند، گویی چیزی پنهان کرده را می جست، و این عادت کلاغ است. (۲) روض الجنان: ... و گفته اند معنی بعث تحریض است و آغالیدن و گفته اند معنی تقیض است و جهانیدن و بحث و فحص یکی باشد و در مثل کَالْبَاحِثِ بِظُلْفِهِ عَنْ حَتْفِهِ تا با او نماید که سوءت برادرش چگونه بازپوشد. (۳) ۱۰۵۳. علامه شعرانی: گویند جماعتی می خواستند گوسفندی بکشند کارد نبود گوسفند به سم خود زمین را کاوید کاردی بیرون آمد و به آن او را کشتند و معنی مثل آن است که به سم خود در جست وجوی مرگ خود شد. (۴) روض الجنان: ... و معنی آن است که از شدت کارویل را می بخوانند که بیای که وقت تو است. (۵) ۱۰۵۴. علامه شعرانی: از بس دشواری و سختی بود ویل را دعوت کرد که بیا وقت آمدن تو است. (۶) روض الجنان: ... ضحاک گفت از عبدالله عتاس که چون قایبل هابیل را بکشت درختانی که در مکه بود تیه برآورد و میوه ها ترش شد و آب تلخ شد... (۷) ۱۰۵۵. علامه شعرانی: [تیه:] و در لغات فارسی معنی مناسب برای الفاظی که مانند آن بود در کتابت نیافتیم و به احتمال قوی لغتی است در تیغ. (۸) روض الجنان: ... قایبل آتش خانه بساخت و در او آتش برافروخت و آتش پرستیدن گرفت و اول کسی که در زمین آتش پرستید او بود و او چنان بود به خوف که هر که پیش او بگذشتی او را تیر و کمان پیش نهاده بودی او از ترس خود تیر به او انداختی تا روزی پسری از آن او نابینا به او گذشت و پسری از آن نابینا با او بود و نابینا نیز تیر و کمان داشت پسر نابینا پدر را گفت قایبل نشسته است نابینا تیر در کمان نهاد و بینداخت و قایبل را بکشت پس او را گفت یا پدر چه کردی؟ پدرت را کشتی طباچه بر روی پسر زد و پسر را بکشت. ۱۰۵۶۹. علامه شعرانی: چنان که گفتیم، قصص انبیای سلف غالباً به روایت متواتر یا قطعی به ما نرسیده، بلکه بیشتر از امام و پیغمبر نیز روایت نشده است، و ظاهراً ائمه دین علیهم السلام دانستن تفصیل آن را برای مردم واجب ندانستند و مکرر نفرمودند تا به تواتر رسد و راویان هم به دانستن آن عنایتی ننمودند و علما از اصول عقاید نشمردند مگر اصول کلی مانند عصمت انبیا را. بنابراین، از نقل حکایات آنان عبرت مقصود است نه اقرار به وقوع، و غیر آنچه از قرآن مستفاد می گردد معتمد نیست. اما اینکه وسوسه و تسویلات شیطان موجب اختراع این معاصی گشت شبهه ای نیست و بدعت زشت نهادن سبب شرک بدعت گذار است با هر کسی که بدان عمل کند. و این به دلیل عقل و حدیث صحیح مؤکد گردیده است. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۴.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۸۰.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۴.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۴ ۳۴۵.

٥- روض الجنان، ج ٤، ص ٣٤٥.

٦- روض الجنان، ج ٤، ص ١٨١.

٧- روض الجنان، ج ٤، ص ٣٤٨.

٨- روض الجنان، ج ٤، ص ١٨٣.

ص: ۴۴۵

..

۳۲. «مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا...»

روض الجنان: ... «مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ»؛ هر که بمیرد قیامت او برخاست. (۱) ۱۰۵۷. علامه شعرانی: در روایات آمده است که فلاں به بهشت رفت پس از مرگ و با حورالعین معانقه کرد و از این قبیل که دلالت دارد بر قیامت در حق او. (۲) روض الجنان: ... قتاده گفت: و مَنْ أَحْيَاهَا أَى تَوَرَّعَ عَنْ قَتْلِهَا او را نکشد برای تَحَرَّجَ «فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا» همچنان باشد که همه را زنده رها کرده برای آنکه همه از او با سلامت باشند چون او متَحَرَّجَ باشد. (۳) ۱۰۵۸. علامه شعرانی: اگر گویی: این توجیهات برای ارتباط آن با قصه قاییل کافی نیست، چون قاییل در زمان آدم برادر خود را کشت خداوند چند هزار سال بعد از آن حکم کرد بر بنی اسرائیل که اگر کسی یک تن را بکشد چنان است که همه را کشته باشد میان دو حکم چه ارتباط است؟ در جواب گوئیم: حکایت قصه قاییل به ضمیمه مقدمه دیگر که «مَنْ سَنَّ سَنَةً سَيِّئَةً كَانَتْ عَلَيْهِ مِثْلُ وَزْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا»؛ (۴) یعنی هر که رسمی بد نهاد با همه آنها که رسمی آن رسم کار بندند شریک باشد در گناه و خداوند این مقدمه را برای وضوح آن ذکر نفرمود سبب حکم شد، گویی در تورات گفت پسر آدم برادر خود را کشت و سنتی بد نهاد و با همه آنها که عمل به این سنت بد کنند شریک شد و این قصه موجب گشت که بنی اسرائیل از آن متنبه شوند که ارتکاب عمل زشت موجب رفع شناعت و تجزّی دیگران و بی اهمیت بودن آن در نظرها است و هر کس به عمل زشت دیگری راغب به عمل زشت شود با او شریک باشد و در کار خیر همچنین. پس قصه قاییل در تورات به منزله شأن نزول حکم است. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۵۱.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۸۵.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۵۴.

۴- الفصول المختاره، ص ۱۳۷: «... مَنْ سَنَّ سَنَةً سَيِّئَةً كَانَتْ عَلَيْهِ وَزْرُهَا وَ وَزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ».

۵- روح الجنان، ج ۴، ص ۱۸۷.

۳۳. «إِنَّمَا جَزَاؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا...»

روض الجنان: ... آنکه اهل علم خلاف کردند در آنکه این حکم برجای است یا منسوخ شد، بعضی گفتند حکم برجای است و منسوخ نیست مگر مثله که منسوخ است و چشم کنند. (۱) ۱۰۵۹. علامه شعرانی: در آیه قرآن مثله و چشم کردن مذکور نیست تا منسوخ باشد و دستور رسول صلی الله علیه و آله به مثله ثابت نیست و به روایت مذکور اعتماد نتوان کرد. اما حدیث «لا تمثلوا ولو بالکلب العقور» (۲) صحیح است اما ناسخ حکم مناقض آن نیست. (۳) روض الجنان: ... و اگر راه به خوف دارد. (۴) ۱۰۶۰. علامه شعرانی: راه را نا امن کنند. (۵)

۳۸. «و السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ...»

روض الجنان: قَوْلُهُ: «و السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ...» سیبویه گفت نصب اینجا در عربیت بهتر باشد و كذلك و قوله: «الزَّانِيَةُ وَ الزَّانِي» و در شاذ عیسی بن عمر به نصب خواند و این خلاف آن است که قراء بر اویند و رفع او بر ابتداست و خبر او فاقطعوا است... (۶) ۱۰۶۱. علامه شعرانی: فقهای اسلام گویند: اگر در قرآن وجهی در عربیت جایز باشد اما قراء نخوانده باشند و قرائت آن متواتر نباشد جایز نیست. بعضی علمای متأخر که آن را جایز شمرده اند قولشان معتمد نیست و به مخالفت آنان اعتنا نباید کرد؛ چون قول کسی را که در علمی بصیرت ندارد در هیچ مذهب و هیچ صناعت معتمد نشده اند و شاید کسی اهل لغت و نحو و طب و نجوم و غیر آن نباشد و لغت غلطی را صحیح پندارد و استعمال کند یا ماضی را به جای مستقبل یا دوی مفیدی را مضر داند یا زهره را نزدیک تر از ماه شمارد، قول آنان را در اقوال نباید شمرد. همچنین کسی که از قاعده قرائت و علم قرآن بی بهره است، اگر تجویز کند قرآن را مطابق علم نحو بدون تواتر از قراء و نقل آن می توان خواند، قول او معتبر نیست. (۷) روض الجنان: و آن قیمت سپری شد. (۸) ۱۰۶۲. علامه شعرانی: در آن عهد این قیمت سپر بود. (۹) روض الجنان: ... و بیشتر فقها گفتند از بند دست باید بریدن، و خوارج گفتند از دوش باید بریدن از کتف چنان که دوش نیز مقطوع باشد اما قطع پای هم چهار انگشت باید بریدن و نیمه و پاشنه رها باید کردن و انگشت مهین. (۱۰) ۱۰۶۳. علامه شعرانی: قطع به این کیفیت میان فقهای ما مشهور نیست بلکه گویند از کعب پا باید برید و پاشنه را به جا گذاشت. (۱۱) روض الجنان: ... و اگر زرساو باشد از معدن گرفته که به گداختن و اصلاح محتاج باشد... (۱۲) ۱۰۶۴. علامه شعرانی: در برهان گویند: زر و طلای خالصی را گویند که شکسته و ریزه ریزه شده باشد. (۱۳) و قول ابو الفتوح معتبرتر است. و «ساو» به معنی خراج هم آمده است. (۱۴) روض الجنان: ... و هر که از گریبان و آستین پیرهن بالا- چیزی برد بر او قطع نباشد چه آن هر دو حرز نیست و اگر از گریبان و آستین زیرین بود بر او قطع باشد که آن حرز است. (۱۵) ۱۰۶۵. علامه شعرانی: پیراهن بالا آن است که روی همه بپوشد و پیراهن زیرین آنکه روی آن چیز دیگر پوشیده. بالجمله، حدّ دزدی وقتی است که مقارن تهدید و ترس و رفع امن باشد مانند محارب که به ترسانیدن و شمشیر کشیدن امن از بلاد بردارد یا آنکه در غفلت مالک داخل حرز او شود و به کید و مکر ایجاد ترس و ناامنی کند نه آنکه معترض سرقت شود با امکان تحفظ مالک؛ چون تقصیر از مالک است فی الجمله. و هر چه مال بسیار باشد و از آن به صاحبش زیان رسد بیش از زیان بدنی که به سارق رسد نخواهد بود مگر آنکه عمل سارق ایجاد ناامنی باشد که زیانش بسیار است و به همه جامعه مردم رسد. (۱۶)

- ١- روض الجنان، ج ٤، ص ٣٥٥٣٥٦.
- ٢- بحار الانوار، ج ٤٢، ص ٢٥٧: «اياكم والمثله ولو بالكلب العقور».
- ٣- روض الجنان، ج ٤، ص ١٨٨.
- ٤- روض الجنان، ج ٤، ص ٣٥٧.
- ٥- روض الجنان، ج ٤، ص ١٨٩.
- ٦- روض الجنان، ج ٤، ص ٣٦٩ ٣٧٠.
- ٧- روض الجنان، ج ٤، ص ١٩٨.
- ٨- روض الجنان، ج ٤، ص ٣٧٠.
- ٩- روض الجنان، ج ٤، ص ١٩٨.
- ١٠- روض الجنان، ج ٤، ص ٣٧١.
- ١١- روض الجنان، ج ٤، ص ١٩٩.
- ١٢- روض الجنان، ج ٤، ص ٣٧٢.
- ١٣- برهان قاطع، ص ٥٧٦.
- ١٤- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٠٠.
- ١٥- روض الجنان، ج ٤، ص ٣٧٥.
- ١٦- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٠٢.

۳۹. «فَإِنَّ اللَّهَ يُتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

روض الجنان: ... و قوله: «إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» دلیل می کند بر آنکه خدای تعالی به قبول توبه متفضل است چه اگر واجب بودی بر خدای تعالی قبول توبه، اینجا نگفتی که غفور و رحیم است. (۱) ۱۰۶۶. علامه شعرانی: این مسأله بارها گذشت: واجب نیست هر کس توبه کند خداوند توبه او را بپذیرد و این تفضل است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۷۷.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۰۳.

۴۰. «...يُعَذَّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَعْفُو لِمَنْ يَشَاءُ...»

روض الجنان: «يُعَذَّبُ مَنْ يَشَاءُ» آن را که خواهد عذاب کند و آن را که خواهد بیامرزد. در اول اعنی در باب عذاب استحقاق معتبر است به ادله عقل و اجماع امت که از روی حکمت جز آن را نخواهد که عقاب کند که مستحق باشد و عقاب نامستحق نخواهد. (۱) ۱۰۶۷. علامه شعرانی: این همه تأکید برای دفع توهم ملاحظه و منکران دین اسلام است که بعید می شمارند برای اندکی مال دست مردی ناقص شود و به حکمت پروردگار در حد سرقت ایراد می کنند. از این جهت ملاحظه شود که عطوفت کاذب و سستی ایمان در اکثر ممالک اسلامی و تقلید نصارا آنان را از اجرای حکم الهی باز می دارد و به جای آن چند حکم درباره دزد مجری می دارند که مؤید فساد و مروج دزدی است؛ از جمله آنان را حبس می کنند و مردم باید به دادن مالیات مصارف معیشت او را بر عهده گیرند. دیگر آنکه دزدان در زندان تبادل فکر می کنند و نوآموزان از استادان فن دزدی یاد می گیرند و کامل می شوند. سیم آنکه زن و فرزند آنها که غالباً فقیر و بی سرپرست می مانند در کوجه ها آواره و به فساد و دزدی مجبور می شوند. چهارم آنکه دزدان را که آزاد کرده اند و مدت زندان به سر آمد اجازه کسب و کار نمی دهند و چاره دیگر غیر دزدی ندارد. (۲) روض الجنان: ... و خدای تعالی بر همه چیز قادر است و شیء اینجا مخصوص باشد به معدوم دون موجود برای آنکه موجود به وجود آن مقدوری نشود* و از وجهی دگر مخصوص باشد به مقدرات او تعالی از آن جا که ادله دلیل کرده است علی فساد مَقْدُورٍ وَاَحَدٌ بَيْنَ الْقَادِرِينَ** ۳ ۱۰۶۸. علامه شعرانی: * یعنی چیزی که موجود شد دیگر مقذور نیست و به واسطه موجود شدن از مقذور بودن خارج است. ۴ ۱۰۶۹. ** یعنی یک عمل ممکن نیست از دو فاعل صادر شود. ۵

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۷۸.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰۴.

۴۱. «...يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنَّ أُوتِيْنِيْمَ هَذَا فَخُذُوْهُ وَإِن لَّمْ تُؤْتُوْهُ فَاخْذَرُوْا...»

روض الجنان: ... و او را ملامت کردند و گفتند شرط است این که تو کردی کشف اسرار و هتک اسرار... (۱) ۱۰۷۰. علامه شعرانی: یعنی آیا خوب است. (۲) روض الجنان: و قَوْلُهُ: «مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ»، أَي مِنْ بَعْدِ وَضْعِهِ مَوَاضِعُهُ و کنایت برای آن به تذکیر گفت که ردّ آن با لفظ کرد. (۳) ۱۰۷۱. علامه شعرانی: یعنی ضمیر که به کلم بر می گردد باید مؤنث باشد اما مذکر آورد به اعتبار آنکه لفظ مذکر است. (۴) روض الجنان: ... و قَوْلُهُ: «مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ»، زجاج گفت تقدیر آن است که بعد استقراره فی مواضعه، و معنی آن است که پس از آنکه حلالش حلال کردند و حرامش حرام کردند. (۵) ۱۰۷۲. علامه شعرانی: به نظر چنان می رسد که موضع معنی کلمه است و تحریف کلمه از موضع همان است که ما تأویل بر خلاف ظاهر می گوئیم. و حاصل معنی آنکه لفظ را از موضع خود بر می گردانند و به جای دیگر می برند؛ مثلاً در تورات آمده است که پیغمبری از میان برادران ایشان بر می انگیزم و مراد از این پیغمبر اسلام و برادران ایشان عرب که برادر بنی اسرائیلند. و آنها این لفظ را از معنی خود بر می گردانند و می گویند مراد پیغمبر دیگری است که در آخرالزمان می آید و باید از بنی اسرائیل باشد و برادران ایشان مقصود بنی اسرائیل است مثل «إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا» (۶) که صالح خود از ثمود بود و آن را برادر ایشان نامید. و فرق میان «عن مواضعه» و «من بعد مواضعه» آن است که در اول لفظ را از معنی منحرف می سازند و در معنی خود نمی گذارند و در دوم اصل کلم را در معنی خود قبول می کنند و پس از آن به معنی دیگر محرف می کنند؛ نظیر آنکه بعض اهل حدیث گویند: مراد از «اثنَا عَشَرَ شَهْرًا» ۷ دوازده امام است و هم دوازده ماه. ۸

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۸۱.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰۴.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۸۴.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۰۸.

۵- اعراف (۷): ۷۳.

۶- توبه (۹): ۳۶.

۴۲. «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلشُّحِّ فَإِنْ جَاؤَكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ...»

روض الجنان: ... و از امیر المؤمنین علی علیه السلام روایت کرده اند که سحت رشوت باشد در حکم و مهر زنان ناپارسا و مزد گشن فحل و کسب حجام و بهای خمر و بهای سگ و مزد فالگویی و چیزی که بستانند در توصل به معصیت. (۱) ۱۰۷۳. علامه شعرانی: بر قاضی واجب است حکم به حق کند و رشوت نگیرد و غیر قاضی هم چون واجب و وظیفه خود ادا کند رشوت گرفتن حرام است، و تخصیص به حکم مثال است. و «مزد گشن فحل» آن است که برای جفت شدن نر مزد ستانند. و باید دانست که گاه رشوه برای حکم به حق می گیرند و گاه ناحق و هر دو گناه است. و گاهی گناه کسی که رشوه نمی گیرد بیش از آن است که رشوه می گیرد. (۲) روض الجنان: ... در حکم حاکم و اختیار او، حاکم را دو قول گفتند: ابراهیم و عطا و قتاده و شعبی و زجاج و طبری گفتند حکم حاکم ثابت باشد برایشان و تخیر حاصل است، اگر خواهد میان ایشان حکم کند و اگر نخواهد رد کند ایشان را به اهل ملت خود تا برایشان حکم کنند و این روایت از امیرالمؤمنین علی کردند و اخبار ما بر این وارد است. (۳) ۱۰۷۴. علامه شعرانی: دول نصارا به عهد ما هر قدر عادل و منصف باشند و مذاهب رعایای خویش را آزاد گذارند و مأموران خود را از ظلم و ستم باز دارند هنوز به پایه اسلام نرسیده اند و آن حکم که اسلام درباره مذاهب دیگر فرمود سهل تر از حکم آنها است. چون مذاهب دیگر در دولت اسلام مجبور نیستند به قاضی رسمی اسلامی رجوع کنند و ملزم به پیروی احکام وی باشند، اما در ممالک دیگر حکم غیر قاضی منصوب و غیر قوانین مصوب کشور و امضای حکومت مجاز نیست. یهود و نصارا در دولت اسلام مجبور نیستند به عدلیه مسلمان مرافعه برند و حکم آن را گردن نهند، بلکه مجازند به قاضی که خود خواهند در دین خود رجوع کنند و حکم او را جاری سازند و دولت اسلام حق ممانعت ندارد. (۴) روض الجنان: ... دیت بنده قیمت او باشد مادام تا از هزار دینار سرخ در نگذرد که دیت مرد مسلمان آزاد باشد، اگر از آن در گذرد با آن آرند. (۵) ۱۰۷۵. علامه شعرانی: یعنی مطابق هزار دینار آورند. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۸۶.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۸۶۳۸۷.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۰۸.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۹۳.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۱۵.

ص: ٤٥٣

..

۴۵. «وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ...»

روض الجنان: پاره رُکُو. (۱) ۱۰۷۶. علامه شعرانی: خرقة کهنه. (۲)

۴۷. «وَلِيُحْكُمَ أَهْلَ الْأَنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ...»

روض الجنان: ... و انجیل اِفعیل باشد من النَّجْلِ وَهُوَ الْأَصْلُ... (۳) ۱۰۷۷. علامه شعرانی: صحیح آن است که انجیل عربی نیست و اصل آن یونانی و به معنی بشارت است. (۴)

۴۸. «...فَأَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهَا جَاءَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِنْ لِيُنْزِلُكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ...»

روض الجنان: ... عبدالله عباس گفت معنی آیت آن است که شریعت اسلام و منهاج قرآن به ره طریقت و تعبد جمله خلائق کردند اگر ایمان آرند چون نمی آرند از ایشان است. * گفت دلش آن است که مِنْكُمْ می گوید و این خطاب با مخاطبان حاضر باشد؛ چه اگر مراد اهل شرایع پیشین بودندی نگفتی مِنْكُمْ و این وجهی قریب است و معتمد و آنان که قول اول گفتند در مِنْكُمْ گفتند برای تغلیب گفت چه کتاب رسول است و خطاب به او و با امت اوست و مراد آن است که مِنْكُمْ و مِنْهُمْ و لکن تغلیب داد این قوم را بر دیگران چنان که تغلیب مذکر بر مؤنث. (۵) این قول را تقویت داد بقوله: «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً» و التقدير لَجَعَلَكُمْ و ائياهم أُمَّةً واحدةً تا معنی مستقیم شود. گفت اگر خدای خواستی همه را یک امت کردی و یک شریعت فرمودی. این دلیل آن کند که هر امتی را شرعی دگر فرمود و هر دو محتمل است * و معنی دار. (۶) ۱۰۷۸. علامه شعرانی: * یعنی خاص مؤمنین و چون خداوند یک شریعت برای همه معین فرمود. و ظاهر آیه آن است که خداوند برای هر کس شریعت جداگانه مقرر کرد و این منافی آن است. ابن عباس جواب می دهد که مراد شریعت و طریقه های باطل نیست که مردم برای خود انتخاب کردند بلکه طریقه حق یکی است. (۷) ۱۰۷۹. * اگر گویی: غیر قول ابن عباس معتمد نیست برای آنکه خداوند جعل همه این طریقه ها را نسبت به خود داد و آنها که خود مردم انتخاب کردند باطل است و به جعل خداوند نیست تا بگوید «جعلنا منکم»، در جواب گوئیم: دو شریعت در دو زمان مراد است و نیز خداوند افعال مردم را نسبت به خود می دهد، مانند «... أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا» (۸) و تأویل آن را در بیان آیات جبر بیان کرده اند. (۹) روض الجنان: ... و این چنان است که گفت: «وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًى» (۱۰)؛ اگر ما خواهیم هر نفسی را هدی دهیم، یعنی مشیت جبر برای آنکه مشیت اختیار خود هست. ۱۱۱۰۸۰. علامه شعرانی: مشیت جبر اراده تکوینی است و مشیت اختیار اراده تشریحی و خداوند به مشیت اختیار از مردم خواست به اختیار خود مؤمن شوند و به مشیت جبر آنها را مجبور به ایمان نکرد. چون صلاح دانست انسان مختار باشد و طبیعت او را با اختیار آفرید و جبر برخلاف طبیعت او است. و به این جهت انسان از جابر و ظالم متنفر است و در آزادی با نشاط و مکنون طبیعت خویش را از علم و هنر و صنعت و هر چه خداوند انسان را برای آن آفریده ظاهر می سازد اما در جبر و قهر دل مرده و بی نشاط و بی کاره به منزله آلت معطل است. ۱۲

-
- ١- روض الجنان، ج ٤، ص ٣٩٨.
 - ٢- روض الجنان، ج ٤، ص ٢١٨.
 - ٣- روض الجنان، ج ٤، ص ٤٠٥.
 - ٤- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٢٣.
 - ٥- روض الجنان، ج ٤، ص ٤٠٨.
 - ٦- روض الجنان، ج ٤، ص ٤٠٩.
 - ٧- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٢٥.
 - ٨- نساء (٤): ٨٨.
 - ٩- روض الجنان، ج ٤، ص ٢٢٦.
 - ١٠- سجده (٣٢): ١٣.

۵۱. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ...»

روض الجنان: قَوْلُهُ: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا، قديم (جلّ جلاله) خطاب کرد با مؤمنان و ایشان را گفت ای مؤمنان مصدّقان گرویدگان اگر هیچ شما را اصلی هست جهودان و ترسایان را دوست مگیری؛ چه ایشان دشمنان شمااند و به شما خیر نخواهد و بسگالند، به ایشان تولاّ مکنید و به ایشان موالات و دوستی مکنید، ایشان دوستان یکدیگراند. (۱) ۱۰۸۱. علامه شعرانی: ما به چشم خویش زیان موالات آنان را دیده ایم، بر هر جا دست یافتند مردم منافق و ملحد و پست و طمّاع را بر مسلمانان مسلط ساختند و همه چیز آنها را گرفتند. و آن کس که تاریخ اندلس و پس از آن تاریخ عثمانی را به دقت بخواند، داند که چگونه مسلمانان با نصارا دوستی کردند و چگونه نصارا آنها را برانداختند. (۲)

۵۴. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَزِدْكُمْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ...»

روض الجنان: ... آنکه گفت: فازِ فیروز؛ ظفر یافت فیروز. (۳) ۱۰۸۲. علامه شعرانی: «فیروز» خود به معنی مظفر است و «فاز» هم بدین معنی است. و حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله از عمل او تعبیر به فعلی کرد که با نام او متناسب بود. اما صحیح آن است که یعقوبی گفت اسود در عهد ابوبکر کشته شد. (۴) روض الجنان: ... دو مرد از یمامه: نام یکی رجال بن نهئل، نام دیگری محکم... (۵) ۱۰۸۳. علامه شعرانی: در بسیاری از کتب رجال بن عثوه است و محکم بن طفیل و رحال به همه حروف مهمله و عثوه به عین و نون و ثاء مثلث و واو و هاء در آخر. (۶) روض الجنان: چون رسول علیه السلام با جوار رحمت ایزدی انتقال کرد، جهودان و ترسایان شماتت کردند... (۷) ۱۰۸۴. علامه شعرانی: یعنی خوشحال شدند. (۸) روض الجنان: ... گفت: واللّه! که مردی سخت قوّت بود، دور غایت بود. (۹) ۱۰۸۵. علامه شعرانی: یعنی کسی که می خواست به غایت فضل و منقبت او برسد راهی دور در پیش داشت. (۱۰) روض الجنان: ... و گاه با دنیا خطاب می کرد و می گفت: ای دنیا مرا تعرّض می کنی؟ یا با من به بازار می کنی...! (۱۱) ۱۰۸۶. علامه شعرانی: بازار می کنی ترجمه «تسوّقت» به سین بی نقطه مشتق از سوق است به معنی بازار. و بازار کردن به معنی معامله کردن و اظهار رفاقت و دوستی برای فریب، چنان که رسم آنان است. و این کلمه به وجه دیگر هم روایت شده است. (۱۲) روض الجنان: راوی خبر گوید: که روز صریخ اسد عُوَیْلَمُ از صفّ کافران اسب برون زد؛ در خبر است که چهار صد من آهن بر او و بر اسبش بود. (۱۳) ۱۰۸۷. علامه شعرانی: در بعض کتب دیدم در یکی از غزوات گفته و در اینجا روز صریخ است و من روز صریخ را ندانستم چیست و کدام یک از غزوات رسول صلی الله علیه و آله بدین نام است. و این حکایت را بدین تفصیل جای دیگر نیافتم. و در بحار از مناقب ابن شهر آشوب نام اسدبن عویلیم را در ذیل غزوه طائف آورده است. (۱۴) والعلم عند الله. و در افواه نظیر این قصه به مرحب نیز منسوب است. (۱۵) روض الجنان: وَالْآيَادِي قُرُوضٌ. (۱۶) ۱۰۸۸. علامه شعرانی: دستها به هم قرض می دهند و انعامها معاوضه می شوند. (۱۷) روض الجنان: ... اگر شما بروی بروی که رفته بهی رفتنی رفته به. ۱۸ ۱۰۸۹. علامه شعرانی: رفته باشید بهترید. ۱۹ روض الجنان: ... آنکه از حضرت برود به مصحف سفر رود. ۲۰ ۱۰۹۰. علامه شعرانی: مصحف سفر سقر است به قاف، یعنی جهنم.

- ۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۱۴ ۴۱۵.
- ۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۳۰.
- ۳- روض الجنان ج ۷، ص ۳.
- ۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۳۴. رك: تاريخ يعقوبى، ج ۲، ص ۱۳۰.
- ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۴.
- ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۳۴.
- ۷- روض الجنان، ج ۷، ص ۵.
- ۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۳۵.
- ۹- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۱.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۳۹.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۲؛ چاپ مشهد «صرح» ضبط کرده است.
- ۱۲- بحار الانوار، ج ۴۱، ص ۹۵، ح ۱۴؛ مناقب، ج ۲، ص ۳۳۲.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۴۰.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۵.
- ۱۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۴۲.
- ۱۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۶.
- ۱۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۴۳.

ص: ٤٥٧

..

۵۵. «إِنَّمَا وَرِثَكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُتِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ»

روض الجنان: «إِنَّمَا وَرِثَكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ...». خلاف کردند در سبب نزول آیه و آنکه در حقّ که آمد، بعضی گفتند در عبادۀ صامت و عبدالله بن ابی سلول آمد چنان که اشاره کرده شد در آیت مقدّم و بعضی گفتند در عامّه مؤمنان و مراد به راکعون خاضعون است. (۱) ۱۰۹۱. علامه شعرانی: اگر گویی: علمای شیعه این آیه را دلیل بر امامت حضرت امیر المؤمنین علیه السلام دانند و دلیل امامت باید مفید یقین باشد و با اختلاف مفسران در شأن نزول آیه و معنی آن یقین حاصل نمی شود، و اگر گویی به اجماع اهل بیت علیهم السلام تمسک می کنیم، در جواب گوییم: آن کسی که به اجماع اهل بیت تمسک می کند و قول آنان را حجت می داند باید خود به امامت علی علیه السلام ایمان آورده باشد و صحیح نیست برای کسی که به امامت آن حضرت معتقد نباشد به اجماع اهل بیت تمسک کنیم؛ چون وی به حجیت قول اهل بیت اعتقاد ندارد. و اگر همه مفسران متفق بودند که آیه درباره آن حضرت است برای مخالفان امامت تمسک به اجماع آنان ممکن بود، در جواب گوییم: استدلال گاهی برای مجادله و ساکت کردن مخالفان است و آن را جدل می گویند و گاه برای اثبات و تحقیق و آن را برهان گویند. و این آیه از جهتی برای منصفان است که خود تأمل کنند و قصد مجادله نداشته باشند و برای آنان نقل جماعت بسیار از مفسران بزرگ اهل سنت کافی است مانند ابن جریر طبری و مجاهد و شیخی. و اگر نزول آیه در شأن امیر المؤمنین صحیح نبود آنها نقل نمی کردند و علت نداشت نقل کنند. و از جهتی برای معاندان هم حجت است در مقام جدل؛ زیرا که هر کس آیه را در شأن علی علیه السلام ندانست گفت عام در همه مؤمنان است و چون ثابت کنیم که آیه درباره همه نیست اجماع خواهد شد که بر فرض تخصیص خاصّ به علی بن ابی طالب است. و به این بیان علامه حلی در شرح تجرید اشاره فرموده است. (۲)

روض الجنان: ... علی نماز می کرد به رکوع در بود. (۳) ۱۰۹۲. علامه شعرانی: «به رکوع در بود» یعنی در رکوع بود. (۴)

روض الجنان: ... و آیت دلیل است بر امامت امیر المؤمنین علیه السلام و وجه استدلال آن است که خدای تعالی اثبات ولایت کرد خود را به لفظ «إِنَّمَا» ... (۵) ۱۰۹۳. علامه شعرانی: پس از آنکه معلوم شد حضرت علی علیه السلام انگشتی به سائل داد و درباره او این آیه نازل شد شبهه ای در ولایت او نمی ماند چنان که پس از قضیه افک عایشه، آیه در مذمت تهمت زدن به طور عام آمد آن را دلیل تبرئه عایشه دانستند بی آنکه اشاره به زنی باشد. (۶) روض الجنان: و لفظ ولی اولی فایده دهد.

(۷) ۱۰۹۴. علامه شعرانی: یعنی لفظ ولی مفید معنی اولی باشد. (۸) روض الجنان: ... و مبرّد گفت: الْوَلِيُّ وَالْمَوْلَى وَالْأَوْلَى وَالْأَحَقُّ بِمَعْنَى وَاحِدٍ وَ آیه خطاب است جمله مکلفان را. (۹) ۱۰۹۵. علامه شعرانی: اگر بنا بر این بود که هر لفظ مشترک را در قرآن مشتبه دانیم و بر هیچ معنی حمل نکنیم و به قرائن لفظی و عقلی اعتنا نکنیم، هیچ حکمی از احکام شرعی از قرآن استنباط نمی شد؛ مثلاً: «إِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا» (۱۰)، جنب در قرآن چند معنی دارد مانند «الجار الجنب» و «بصرت به عن جنب» و تطهیر هم به معنی غسل متبادر نیست و قرء به معنی طهر و حیض هر دو است و طلاق در اصل لغت آزاد کردن و رهایی است. و هکذا سایر لغات و احکام. روض الجنان: و از او برگرفته. (۱۱) ۱۰۹۶. علامه شعرانی: یعنی از او گذشته، رسول خدا اولی است. (۱۲) روض الجنان: ... دگر آنکه دو فرقه مختلف الأراء والرویه* با کثرت خلاف کی از میان ایشان است، أعنی شیعه و اصحاب الحدیث اتفاق کردند که این در حقّ امیر المؤمنین علی علیه السلام آمد* (۱۳) ۱۰۹۷. علامه شعرانی: * یعنی رأیهاشان مخالف یکدیگر و افکارشان هم. (۱۴) ۱۰۹۸. * و هیچ علت ندارد این حدیث را تکذیب کنیم یا گوییم به

سببی جعل کردند؛ چون راویان شیعی و متهم به تعصب برای اثبات امامت نبودند و بی جهت واقعه ای مشهور را که جماعتی از معتمدان نقل کنند و نشانه وضع در آن نباشد نمی توان تکذیب کرد. (۱۵) *روض الجنان*: ... اگر گویند: «الَّذِينَ آمَنُوا»، لفظ جمع است، و کذلک الی آخر الآیه، چگونه حمل کنی بر امیرالمؤمنین علیه السلام و او یک شخص است؟ جواب گوئیم: عرب عبارت کنند به لفظ جمع از یکی بر سبیل تفضیم و تعظیم چنان که فرمود تعالی: «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۱۶)، و قال تعالی: «رَبِّ ارْجِعُونِ» (۱۷)، و قَالَ تَعَالَى: «عَلَّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ» (۱۸)، «قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ» (۱۹)، و خلاف نیست که مراد به ناس اول نعیم مسعود است و به لفظ دوم ابو سفیان و قوله: «ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ» (۲۰) یعنی رسول الله و نظائر این در قرآن بسیار است. (۲۱) ۱۰۹۹. علامه شعرانی: عمده در تمسک به آیه «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ» اثبات آن است که درباره علی علیه السلام نازل شد و چون این ثابت شود شبهه ای در امامت و ولایت آن حضرت نمی ماند و سایر سخنان و شبهات الفاظ بیهوده است و دعاوی بی معنی. و اگر به این ابداعات بتوان اعتنا کرد هیچ مطلب بدیهی سالم از مناقشه نمی ماند؛ چون می توان به این گونه شبهات همه وقایع مسلم و جمیع احکام مسلم الهی را باطل کرد. مثلا در قضیه افک عایشه: «إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْأَفْكِ عَصَبَتْهُ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ» (۲۲) می توان شبهه کرد که این آیات راجع به عایشه نیست؛ زیرا که «لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ» ضمیر جمع مذکر است و عایشه مفرد مؤنث و همچنین همه ضمایر پس از این جمع مذکر است؛ دلیل آنکه خطاب با مردان بود. همچنین «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا» (۲۳) مطلق مؤمنان است که «الَّذِينَ آمَنُوا» فرمود نه «فی التی آمنت». و نظایر این در سایر آیات قرآن بسیار است: «إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ» (۲۴) شأن نزول خبر ولید است و کسی شک ندارد آیه دلالت بر فسق او می کند. دیگر «إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ» (۲۵) همه کس آن را حمل بر مسجد قبا و فضل آن کرد؛ چون نزول درباره او است با آنکه ممکن است به مقتضای لفظ به مسجد الحرام برگردانید. و نیز «إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَعَزَّنْ» (۲۶) در اسباب نزول آمده است که ابوبکر با پیغمبر به غار ثور درآمد و این آیه در آن باب نازل شد. شک نمی ماند که مراد از صاحب ابوبکر است و کسی را نرسد در آن شبهه کند مگر شأن نزول را منکر شود و آن ممکن نیست. و نیز کسی نمی تواند صاحب را به غیر معنی معاشر حمل کند، چون صاحب به معنی معاشر است در قرآن و اشعار بسیار. مثل و صاحب لی بطنه کالهاویهکان فی أحشائه معاویه (۲۷) و مثل قوله تعالی «قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ» (۲۸) درباره دو تن آمد که یکی پرهیزکار و متدین بود و دیگری بر خلاف وی با هم معاشر بودند. ۲۹ *روض الجنان*: ... اگر گویند خدای تعالی زکات گفت و معلوم است به اتفاق که امیرالمؤمنین دویست درم یا بیشتر یک سال نهادی تا زکات بر او واجب شدی و باید تا بالای دویست باشد. ۳۰ ۱۱۰۰. علامه شعرانی: جلال الدین سیوطی در کتاب الدر المنثور (صفحه ۲۹۳ از جلد دوم) روایات بسیار آورده است از اهل سنت که آیه در شأن علی بن ابی طالب است؛ از جمله خطیب و عبدالرزاق و عبد بن حمید و ابن جریر و ابوالشیخ و ابن مردویه و طبرانی و ابن ابی حاتم و غیر هم. و از این گونه شبهات که امام رازی در تفسیر خویش آورده در این نقلها تردید حاصل نمی شود. و بسیار عجب است که وی آیه کریمه «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ» ۳۱ را صریح در اثبات خلافت خلفای مشهور می داند با اینکه آیه استخلاف به هیچ قرینه و اشارت و روایات کتب اسباب النزول ربطی با خلفا ندارد و یک روایت هم نیامده است که مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا» ابوبکر یا عمر بوده یا درباره آنها نازل شده است. و معنی آن خلافت عامه مسلمین است در زمین؛ یعنی جانشین شدن مسلمانان نصارا و مجوس را و این در عهد سلطنت یزید و ولید هم بود. ۳۲

- ۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹.
- ۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۴۴. كشف المراد، ص ۴۹۹.
- ۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰.
- ۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۴۵.
- ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۵.
- ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۴۹.
- ۷- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۵.
- ۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۵۰.
- ۹- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶.
- ۱۰- مائده (۵): ۶.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۷. در چاپ مشهد به جای «مختلف الاراء والرويه»، مختلف آرا و ديانت» ضبط شده است.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۵۱.
- ۱۳- حجر (۱۵): ۹.
- ۱۴- مؤمنون (۲۳): ۹۹.
- ۱۵- نمل (۲۷): ۱۶.
- ۱۶- بقره (۲): ۱۹۹.
- ۱۷- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۹.
- ۱۸- نور (۲۴): ۱۱.
- ۱۹- نور (۲۴): ۱۹.
- ۲۰- حجرات (۴۹): ۶.
- ۲۱- توبه (۹): ۱۰۸.
- ۲۲- توبه (۹): ۴۰.
- ۲۳- اين شعر در منقصت معاويه به جهت نفرين پيامبر بر او، به صورت مثل در آمده است. الغدير، ج ۱۱، ص ۹۰.
- ۲۴- كهف (۱۸): ۳۷.
- ۲۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۵۳.
- ۲۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۲.
- ۲۷- نور (۲۴): ۵۵.
- ۲۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۵۴.

۵۸. «وَ إِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوءًا وَ لَعِبًا...»

روض الجنان: ... برخاستندی که بر مخیزاند و نماز کردندی مکناد، و رکوع کردند که مکناد و سجود کردند که مکناد. (۱)
 ۱۱۰۱. علامه شعرانی: از این سه کلمه «مکناد» معلوم می شود در دعا مفرد و جمع را مانند یکدیگر استعمال می کرد. (۲)
 روض الجنان: ... خدای تعالی از گفت ایشان این آیت بفرستاد و رد کرد برایشان این آیت «وَ مَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ». (۳) ۱۱۰۲. علامه شعرانی: آیه در سوره فصّلت مکی است و تشریح اذان در مدینه بود. پس نزول آیه هنگام تشریح اذان به نظر صحیح نمی رسد مگر آنکه گوئیم پیغمبر صلی الله علیه و آلهدر آن هنگام این آیه قرائت کرد. (۴) روض الجنان: ... یا هذا، این ناقوس بهایی است؟ (۵) ۱۱۰۳. علامه شعرانی: یعنی به قیمت می فروشی. (۶) روض الجنان: تا به آخر بانگ نماز مرا بیاموخت، من یاد گرفتم، آنکه گفت: چون نماز نزدیک رسد هم این باید گفتن، جز که به جای خود قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ دو بار در افزود... (۷) ۱۱۰۴. علامه شعرانی: در آن جایی که اکنون می گویند پیش از الله اکبر دوم. (۸) روض الجنان: ... و این خبر ضعیف می آید مرا و اگر درست باشد همانا رسول علیه السلامبر خواب بعضی مردمان اعتماد نکرده باشد درین معنی تا بروی وحی نیامده باشد، چون وحی آمده باشد آنکه کار بندد رسول آن را. (۹) ۱۱۰۵. علامه شعرانی: یعنی بر فرض اینکه عبدالله زید این خواب دیده باشد، حضرت رسالت بر خواب او اعتماد نفرمود و دستور نداد تا وحی بر خود آن حضرت نازل گشت، آن گاه عمل کرد. و شاید حکمت در خواب عبدالله زید آن بود که مردم بدانند اظهار شهادت به رسالت خاتم انبیا در اذان هر روز از جانب پروردگار بوده است و به خواب مردی بیگانه آمده است و توهم نکنند آن حضرت به محض میل خود برای جاه نعوذ بالله این دستور داد. (۱۰) روض الجنان: ... و ایشان را بر بختیان نشانند... ۱۱۰۶. علامه شعرانی: یعنی شتران بختی. ۱۲.

- ۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۹؛ در چاپ مشهد هر سه «مکناند» ضبط شده و در پاورقی «مکناد» آمده است.
- ۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۵۹.
- ۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۹ ۴۰. فصلت (۴۱): ۳۳.
- ۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۶۰.
- ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۹۴۰.
- ۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۱ ۴۰.
- ۷- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۱.
- ۸- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۶۱.
- ۹- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۲؛ در چاپ مشهد «نجیبانی» ضبط شده است.
- ۱۰- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۶۲.

۵۹. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ...»

روض الجنان: «یا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقُمُونَ مِنَّا...»، عبدالله عیّاس گفت: سبب نزول آیت آن بود که جماعتی جهودان به نزدیک رسول علیه السلام آمد چون یاسر بن أخطب و رافع بن ابی رافع و عازار و زید و خالد و ازار و اسبع. (۱) ۱۱۰۷. علامه شعرانی: در بعض کتب نافع بن ابی نافع و غازی بن عمرو و زید بن خالد و ازار و اسقع است. (۲)

۶۰. «قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ...»

روض الجنان: و عون عقیلی و ابان بن تغلب* [خواند «وعُبَيْدُ الطَّاعُوتِ» کرّع و سجّد و این هر سه بناء جمع باشد و عبید بن الحمیر] خواند: و اَعْبَدَ الطَّاعُوتِ مَثَلُ كَلْبٍ وَاكْلُبِ. (۳) ۱۱۰۸. علامه شعرانی: ابان بن تغلب از اصحاب امام محمد باقر و امام جعفر صادق علیهما السلام است و از قاریان معروف و قولش حجت است. و اگر گویی: چرا به قرائت او نخوانیم؟ گویم: چون قرائت او برای ما به روایت متواتر ثابت نشده و نقل آحاد است و نقل آحاد در قرآن حجت نیست و قرآن مانند اصول دین است که به خبر واحد ثابت نمی شود. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۳.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۶۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۶؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد نیامده است.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۶۴.

۶۳. «لَوْلَا يَنْهِيهِمُ الرَّبَّائِيُونَ وَالْأَخْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْآثِمَ...»

روض الجنان: ... در خبر است که خدای تعالی وحی کرد به یوشع بن نون که: من از قوم تو صد هزار آدمی را هلاک خواهم کردن، چهل هزار صالح و نیکان و شصت هزار بدان. یوشع گفت: بار خدایا! دانم که بدان مستحق هلاکند، نیکان را چرا هلاک خواهی کردن؟ گفت: ... برای آنکه ایشان برای خشم من خشم نگرفتند و به آن فاسقان مؤاکله و مشاربه و مخالطه کردند. (۱) ۱۱۰۹. علامه شعرانی: مردمان عهد ما را تنبیهی بزرگ است که فاسقان بسیارند و مردم صالح از آنها پرهیز نمی کنند بلکه از معاشرت آنان فخر و مباهات دارند. و نهی از منکر آن است که اگر بتواند فاسقان را به پند و موعظه به صلاح آورد و اگر ناامید باشد ترک معاشرت کند تا قبح عمل خود را بهتر بدانند. (۲)

۶۴. «وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ...»

روض الجنان: ... بعضی دیگر گفتند: مراد جهودانند تنها و مراد آن مخالفت و عداوت است که در میان فرق جهودان است از عنایان و اسمعیان و دیگر طوایف... (۳) ۱۱۱۰. علامه شعرانی: خوارزمی در مفاتیح العلوم گوید: از اصناف یهود یکی عنایه است منسوب نغانی چنان که در نسبت به مانی گویند: منانی. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۹، ۵۰.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۶۷.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۵۶.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۷۱. مفاتیح العلوم، ص ۳۴: «اصناف اليهود كثيره فمنهم العنانيه وهم ينسبون إلى عاني».

۶۷. «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ»

روض الجنان: آیت در حق امیرالمؤمنین علی آمد در حجه الوداع چون رسول علیه السلام با ترسایان نجران مصالحه کرد بر دو هزار حله من حلال الامواقی... (۱) ۱۱۱۱. علامه شعرانی: اهل سیر گویند: پیغمبر صلی الله علیه و آله با نصارا نجران پس از مباحله پیمان بست بر ذمه و جزیه که هر سال هزار حله در صفر دهند و هزار حله در رجب و با هر حله یک اوقیه سیم. و در عبارت کتاب تصحیفی است. (۲) روض الجنان: و آنچه حاصل کرده بود از حله ها در اعدال بست. (۳) ۱۱۱۲. علامه شعرانی: در چند عدل. (۴) روض الجنان: و حله ها بستدم و در تنگها کردم. (۵) ۱۱۱۳. علامه شعرانی: تنگ عدل و جوال بار است. (۶) روض الجنان: درختکی چند دوح بود. (۷) ۱۱۱۴. علامه شعرانی: «دوح» درخت تناور و بزرگ. (۸) روض الجنان: ... و قوم را وعظ داد و زجر کرد، آنکه گفت: یا قوم نُعِيتِ الی نَفْسِی وَقَدْ حَانَ مِنِّی خُفُوفٌ مِنْ بَیْنِ أَظْهُرِکُمْ... (۹) ۱۱۱۵. علامه شعرانی: در نهاییه ابن اثیر گوید: در حدیث «قد دنا منی خفوف من بین اظهرکم» ای حرکه و قرب ارتحال. (۱۰) روض الجنان: [حارث بن نعمان گفت:] بار خدایا اگر این که محمد می گوید حق است و از نزدیک تو است بر ما از آسمان سنگ ببار و یا ما را عذابی الیم از نزدیک تو ببار. این هنوز نگفته بود تمام که سنگی آمد از آسمان و بر سر او آمد و او را بر جای بکشت، و خدای تعالی این آیت فرستاد: «سَأَلْ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ * لِلْكَافِرِينَ ...». (۱۱) ۱۱۱۶. علامه شعرانی: چون به اتفاق علما این سوره (معارج) مکی است باید روایت را حمل بر آن کرد که تکرار نزول شد یا آنکه به مناسبت واقعه ای جبرئیل یا پیغمبر صلی الله علیه و آله آیه را تلاوت کردند. (۱۲) روض الجنان: بار خدایا اگر تقصیر یا تأخیری افتد. (۱۳) ۱۱۱۷. علامه شعرانی: ما گوئیم: اگر خدای ناکرده. (۱۴) روض الجنان: ... یَوْمُ التَّرْدِيدِ وَ یَوْمُ التَّهْدِيدِ، یَوْمُ الْعِصْمَةِ لِتَقْرِيرِ الْعِصْمَةِ. (۱۵) ۱۱۱۸. علامه شعرانی: روزی که خداوند درباره پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود «و الله يعصمک من الناس» ۱۶ برای مقرر داشتن عصمت برای علی علیه السلام که از لوازم امامت او است. ۱۷

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۶۲.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۷۴.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۶۳.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۶۴.

۵- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۷۶.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۶۵.

۷- روح الجنان، ج ۴، ص ۲۷۷.

۸- روض الجنان، ج ۷، ص ۶۵؛ در چاپ مشهد «خفوق» ضبط شده است.

۹- روض الجنان، ج ۷، ص ۷۴.

- ١٠- .روح الجنان، ج ٤، ص ٢٨٣.
- ١١- .روض الجنان، ج ٧، ص ٧٥.
- ١٢- .روح الجنان، ج ٤، ص ٢٨٤.
- ١٣- .روض الجنان، ج ٧، ص ٧٩.
- ١٤- .مائده (٥): ٦٧.
- ١٥- .روح الجنان، ج ٤، ص ٢٨٦.

۷۲. «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ...»

روض الجنان: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ بِنُ مَرْيَمَ» ؛ کافر شدند آنان که گفتند: خدای معبود که استحقاق عبادت دارد عیسی مریم است و بیان کردیم که: «کفر» جحود به دل باشد آن را که واجب باشد که به او اقرار دهند و از قبیل اعتقاد باشد و آن را به افعال جوارح هیچ تعلق نیست. (۱) ۱۱۱۹. علامه شعرانی: مکرر در این تفسیر و کتب دیگر علما آمده است که عمل به جوارح نه جزء ایمان است و نه جزء کفر. و مخالفت اهل حدیث در این معنی از جهت تدبیر نکردن ایشان است. (۲)

۸۲. «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عِدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا...»

روض الجنان: ... «وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً» و یابی نزدیک ترین ایشان را به دوستی مر مؤمنان را آنان که گفتند ترسایانیم، و مراد به ترسایان خصوص است نه عموم، برای آنکه ترسایان با مسلمانان کمتر از جهودان دشمنی نکنند. (۳) ۱۱۲۰. علامه شعرانی: و در آیه فرمود: «لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ» (۴) و فرمود: «لَا يَأْلُوَنكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَ مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ» (۵). و شاید کسی گوید: زیان نصارا بر مسلمانان بیش از یهود است. گوئیم: این برای قدرت آنان است و ضعف طوائف دیگر و اگر یهود یا مشرکان آن قدرت داشتند که نصارا دارند بیش از آنان در آزار مسلمانان می کوشیدند، چنان که می بینیم در بسیاری از بلاد مسلمانان که خود نصارا متصدی امر حکومتند بر مسلمانان آن اندازه سخت گیری نیست که ملاحظه و بی دینان را بر حکومت می گمارند، اگر چه این ملاحظه از نسل مسلمانان باشند. (۶) روض الجنان: و در خبر است که: مبشّری دیگر آمد عند این و بشارت داد به ولادت حسن علی رسول علیه السلام آن را بشارتی دیگر شناخت و گفت: امّ بولاده شَبْرٌ... (۷) ۱۱۲۱. علامه شعرانی: «شپر» به زبان عبری به معنی نیکو است. (۸) روض الجنان:... چون رسول علیه السلام با مدینه آمد و امّ حبیبه را با خانه آورد، خبر به ابوسفیان رسید و او اسلام نیاورده بود شادمانه شد به این خبر و گفت: ذَاكَ الْفَحْلُ لَا يُقْرَعُ أَنْفُهُ، او آن فحل است که او را باز نزنند*. پس از مدتی نزدیک نجاشی نامه ای نوشت به رسول علیه السلام و پسرش را اربابن اصحمه بن الحر با شصت مرد از حبشه بفرستاد*... (۹) ۱۱۲۲. علامه شعرانی: * عبارت مثلی است در فحل کریم که او را نزنند. فحل لا یقعد أنفه ای لا یضرب. (۱۰) ۱۱۲۳. * در بسیاری از کتب نام پدر اصحمه را ابحر نوشته اند. ۱۱ روض الجنان: عروه بن الزبیر گفت: ترسایان انجیل ضایع کردند و آن را تغییر و تبدیل کردند و ایشان پنج مرد بودند، چهار تغییر و تبدیل کردند و آن: لوقاس و مرقوس و بلجیس و میمنوس بود، و آنچه از ایشان بر حق بایستاد قسیس نام بود. ۱۲ ۱۱۲۴. علامه شعرانی: دو کلمه اخیر تصحیف «یوحنس» یعنی یوحنا و «متیوس» یعنی متی است. ۱۳

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۹۶.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۲۹۷.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۰۵.

٤- مائده (٥): ٥١ .

٥- آل عمران (٣): ١١٨ .

٦- روح الجنان، ج ٤، ص ٣٠٣ .

٧- روض الجنان، ج ٧، ص ١٠٨ .

٨- روح الجنان، ج ٤، ص ٣٠٥ .

٩- روض الجنان، ج ٧، ص ١١٠ .

١٠- روح الجنان، ج ٤، ص ٣٠٦ .

۸۵. «فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا...»

روض الجنان: ... «بِمَا قَالُوا»، «ما» مصدری است، «أَيَّ أَتَابَهُمُ اللَّهُ بِقَوْلِهِمْ»، «هُمَّ» در محل مفعول اول است. (۱) ۱۱۲۵. علامه شعرانی: یعنی هم در فعل اثابهم نه در قولهم. (۲) روض الجنان: عکرمه روایت کرد از عبدالله عباس که گفت: مردی نزدیک رسول آمد و گفت: یا رسول الله! من دوش، پاره ای گوشت بخوردم در میانه شب مرا انتشار رنجه داشت، من گوشت بر خویشتن حرام کردم. (۳) ۱۱۲۶. علامه شعرانی: [انتشار] یعنی شهوت. (۴)

۸۹. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَ لَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ...»

روض الجنان: طَارَقُ النَّعْلِ. (۵) ۱۱۲۷. علامه شعرانی: «طَارَقَ نَعْلَيْهِ» یعنی یکی را روی دیگری پوشید. (۶) روض الجنان: ... اما چون گوید: أَقْسَمْتُ أَوْ أَقْسِمُ أَوْ حَلَفْتُ یا چیزی که لفظ سوگند باشد آنگه گوید من این سوگند نخواستم او را بر آن تصدیق کنند و آنچه میان او و خدا باشد خدای با او کند آنچه از او داند. (۷) ۱۱۲۸. علامه شعرانی: این حکم در آن سوگند است که با حقوق دنیوی مردم مربوط نباشد، مانند سوگند در عبادات. اما در دعاوی و نزد قاضی چون سوگند خورد ادعای خلاف ظاهر از او پذیرفته نیست. (۸) روض الجنان: ظاهرستر. (۹) ۱۱۲۹. علامه شعرانی: ظاهرالصلاح. (۱۰) روض الجنان: ... و ابو حنیفه و اصحابش گفتند: کفاره را سبب و جوب، حنث است تا حنث نباشد واجب نبود و فرق نکرد بین المال و النفس، و در زکات رواست که پیش از آنکه واجب شود بدهند و در کفاره روا نیست، و مالک در زکات روا نداشت. (۱۱) ۱۱۳۰. علامه شعرانی: در زکات برخلاف قاعده مستثنی است فقط در ماه دوازدهم که هنوز سال تمام نشده زکات انعام و غلات را پیش از جوب بدهند و در سایر واجبات شرعیه پیش از سبب کافی نیست. ۱۲

- ۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۱۲.
- ۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۰۸.
- ۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۱۶.
- ۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۱۰.
- ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۲۳.
- ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۱۵.
- ۷- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۲۴.
- ۸- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۲۸.
- ۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۱۸.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۳۱.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۲۰.

۹۰. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ...»

روض التنان: ... به نزدیک ما عبادت و ثن کفر نیست، علامت کفر است، چه کفر از افعال غلوب باشد و افعال جوارح هیچ کفر نباشد... (۱) ۱۱۳۱. علامه شعرانی: مکرر گذشت که عمل جوارح نه از ایمان است و نه از کفر و مخالفت بعضی اهل حدیث قابل اعتنا نیست. (۲) روض الجنان: ... ذَهَبَ يَسِيرَةً خِلَافَ يَمْنَةٍ. (۳) ۱۱۳۲. علامه شعرانی: یعنی به سوی چپ رفت بر خلاف یمنه؛ یعنی سوی راست. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۳۴.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۲۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۳۶.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۲۴.

۹۳. «لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا...»

روض الجنان: ... امیرالمؤمنین گفت: هشتاد تازیانه، گفتند: چرا؟ گفت: لَانَّ الشَّارِبَ إِذَا شَرِبَ سَكَّرَ وَإِذَا سَكَّرَ هَذَى وَإِذَا هَذَى افْتَرَى وَ حُدُّ الْمُفْتَرَى ثَمَانُونَ جَلْدَةً؛ برای آنکه شارب چون خمر خورد مست شود و چون مست شود هذیان گوید و چون هذیان گوید فریه کند و چون فریه کند حدّ مفتری هشتاد تازیانه بود. (۱) ۱۱۳۳. علامه شعرانی: یعنی اگر باید حدّ شرب را از قرآن استنباط کرد تناسب آن با حدّ فریه بیش از حدّ زنا است و در قرآن غیر این دو حد به تازیانه مذکور نیست. و مقصود آن نیست که عمل هر کس منجر به چیزی تواند شد حدّ آن را بر او باید زد، چنان که گویند اگر مست شد شهوت بر او غالب شود و چون شهوت غالب شود فرق میان محرم و بیگانه نگذارد، زنا کند، پس بر او حدّ زنا باید زد. یا در خوردن گوشت خوک گوئیم: غیرت از او برود و چون غیرت از او برود از هیچ سخن زشت باک ندارد و چون چنین شد قذف کند و باید بر او حدّ قذف زد. و اینها هیچ یک صحیح نیست، زیرا بر معصیت نکرده حد ثابت نمی شود. اما صحابه متفق بودند که شارب خمر حدّی دارد که باید از قرآن استفاده گردد و آن یا ملحق به فریه است هشتاد تازیانه یا به زنا صد تازیانه. علی علیه السلام فرمود: به فریه نزدیک تر است. (۲)

۹۵. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ ... عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَ مَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ...»

روض الجنان: ... و آیت دلیل است بر تحریم قتل صید در حال احرام به حج و عمره در حرم و این فایده این است، و اما قسمت سیوم خلاف نیست در آنکه مراد نیست در آیت و اگر چه از روی لغت محتمل است. (۳) ۱۱۳۴. علامه شعرانی: یعنی در لغت جایز است «أنتم حرم» بگویند و از آن دخول در ماه حرام خواهند اما اجماع است که در ماه حرام کشتن صید کفاره ندارد و حرام نیست. و این از مواردی است که به اجماع از ظاهر قرآن خارج شدند. (۴) روض الجنان: «وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا...»، مفسران و فقها خلاف کردند در صفت آن عمد که موجب جزا و کفاره باشد در قتل صید... بعضی دیگر گفتند مراد آن است که: قصد کند به قتل صید و او ذاکر باشد احرامش را حکم کنند بر او به کفارت و نیز اگر خطا کند هم این حکم کنند بر او کفارت باشد و جزاء، و این مذهب شافعی است و بیشتر فقها. (۵) ۱۱۳۵. علامه شعرانی: هم از ظاهر قرآن معلوم می شود حکم جزاء خاص عمد است و آنکه سهوا صید کند جزاء و کفاره بر وی ثابت نیست. و بیشتر فقها میان عمد و خطا و نسیان فرق نگذاشتند و مذهب ما نیز همین است مگر آنکه قتل منسوب به وی نشود نه به مباشرت و نه به تسبیب. (۶) روض الجنان: ... و هر که شهروی* بکشد بر او بزه باشد از شیر باز استاده و به چرا درآمده، و هر که او موشی دشتی بکشد [یا هلوزکی]* یا خار پستی یا سوسماری بکشد یا چیزی که به این ماند به بزغاله فدیة کند. (۷) ۱۱۳۶. علامه شعرانی: * «شهرو» را در لغت نیافتیم و فقهای ما این حکم را درباره کبک و دراج و مرغ سنگخوار که نزد صیادان به باغرغره معروف است گفته اند. و باید شهرو یکی از این مرغان باشد. (۸) ۱۱۳۷. * «هلوزک» را در لغت نیافتیم و فقها این حکم را در ربوع و قنفذ و صب گفتند. و شاید هلوزک نوعی قنفذ است. (۹) روض الجنان: در ساز و اُهْتَبْت گرفتن ایستاد. (۱۰) ۱۱۳۸. علامه شعرانی: یعنی مهیا شدن. (۱۱) روض الجنان: ... آنکه روزی اختیار کرد و مجمعی عظیم بساختند و یحیی اکثم را بیاوردند و حاضر

آمدند و مأمون بفرمود در برابر دستِ او برای محمّد بن علی تقی دستی باز کردند. (۱۲) ۱۱۳۹. علامه شعرانی: «دست» در اینجا مسند و فراش است که سلاطین و بزرگان بر آن نشینند. (۱۳) روض الجنان: ... چون زحمت پراکند شد و جمعیت خفیف تر شد. (۱۴) ۱۱۴۰. علامه شعرانی: یعنی کثرت مردم که مزاحمت یکدیگر می کردند. (۱۵) روض الجنان: ... او را گفتم مسأله ای پرسیدم از عمر، او از عبدالرحمن عوف پرسید، همانا ندانست این مسأله، کسی برفت و او را بازگفت. نگاه کردم، می آمد دَرّه بر گرفته و عَلانی بها و مرا به دَرّه بزد و گفت: در حرم صید کشی و حاکم را در حکومت متهم داری... (۱۶) ۱۱۴۱. علامه شعرانی: یعنی دره را بالای سر من نگاه داشت و دره به جای تازیانه عمر بود و آن است که عوام زمان ما «ترنا» می گویند؛ یعنی جامه یا رسنِ تافته. (۱۷) روض الجنان: «عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَيَلَفَ» در او دو قول گفتند ... قولی دگر آنکه: خدای تعالی عفو کرد آنچه در مقدمه اسلام رفت «وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ»؛ و هر که با سر آن شود، خدای تعالی از او انتقام کشد. خلاف کردند بر آنکه در معاد جزا باشد یا نه. ۱۸ ۱۱۴۲. علامه شعرانی: یعنی اگر بار دوم صید کرد جزا دارد یا ندارد. ۱۹

- ۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۴۲ ۱۴۳.
- ۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۲۸.
- ۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۴۵.
- ۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۰.
- ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۴۸؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد نیامده است.
- ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۲.
- ۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۲.
- ۸- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۵۱ ۱۵۲.
- ۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۴.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۵۴.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۶.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۵۶.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۷.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۵۹ ۱۶۰.
- ۱۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۳۹.
- ۱۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۶۱.
- ۱۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۴۰.

ص: ٤٧٥

..

۹۶. «أَحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ وَ حُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا...»

روض الجنان: و بعضی گفتند: آنچه در برّ حلال باشد، مثل آن در بحر حلال باشد، و مراد به بحر دریاست و جمله آبها از جویها برای آنکه ماهی که از جویها برآرند محرم را هم حلال باشد. (۱) ۱۱۴۳. علامه شعرانی: این حکم دلالت می کند بر اعتبار اجماع؛ زیرا که نصّ قرآن دریا است و ماهی شط و نهر را شامل نمی شود، اما اجماع است بر آنکه ماهی نهر هم مانند ماهی بحر بر محرم حلال است. (۲) روض الجنان: و بعضی فقها فرق کردند میان آنکه در حال احرام صید کند و آنچه صید کند پیش از آنکه او احرام گرفته باشد، و به نزدیک ما جمله حرام باشد. (۳) ۱۱۴۴. علامه شعرانی: اگر صید به معنی مصدری باشد یعنی صید کردن حرام است اما خوردن شکار را شامل نمی شود. و اگر صید بر معنی مفعولی حمل شود مانند خلق به معنی مخلوق و علم به معنی معلوم خوردن حیوان شکار شده بر محرم حرام است مطلقاً؛ اگر چه خود صید نکرده باشد یا خودش یا دیگری آن را در وقتی صید کردند که او مُجَل بود. و چون اطلاق صید بر حیوان مجاز مشهور است. ۴

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۶۲ ۱۶۳.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۴۱.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۶۳.

۹۷. «جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ...»

روض الجنان: ... و کعبه را برای ارتفاع و علوش کعبه خواند لَانَّهَا اَعْلَى مَوْضِعٍ فِي الْاَرْضِ؛ بلندتر جاست در زمین. (۱) ۱۱۴۵. علامه شعرانی: یعنی زمین اطراف خود مانند مسجد الحرام نه همه زمین مکه؛ زیرا که کوه ابوقییس از آن بلندتر است. (۲)

۱۰۱. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ تَسْوُكُمْ...»

روض الجنان: ... و در وزن اشیاء چند قول گفتند: کسائی گفت: وزن او افعال است، جز آن است که صرف او بستند تشبیهاً بِحَمْرَاءٍ وَ صَفْرَاءٍ... (۳) ۱۱۴۶. علامه شعرانی: [صرف او بستند]: منع صرف کنند. (۴)

۱۰۳. «مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِيَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ...»

روض الجنان: ... و دلیل دیگر بر آنکه مشرکان مجبر بودند، آن است که خدای تعالی از ایشان حکایت کرد که ایشان خواهند گفتن: «سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ...»؛ اگر خدای خواستی ما شرک نیاوردیمی و نه پدران ما، و چیزی به آن حرام نکردیمی بدون او، در دگر آیت گفت: «وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ». پس هم مشرک بودند همقدری تا در حق ایشان این مثل معنی محقق شد که: مَعَ كُفْرِهِ قَدَرِيٌّ. (۵) ۱۱۴۷. علامه شعرانی: مثل است درباره کسی که عیب بزرگی در او باشد و دیگری آن را نادیده انگاشته، عیب کوچک تر را به روی او فراکشد. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۶۴.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۴۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۷۳.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۴۷.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۷۵ ۱۷۶.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۴۹.

۱۰۵. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

روض الجنان: «أَنْفُسِيَّكُمْ»، نصب بر اغراست. (۱) ۱۱۴۸. علامه شعرانی: «اغراء» به معنی تحریص است و در مورد اغراء لفظ را منصوب کنند به مفعولیت فعل مقدر. (۲) روض الجنان: ... قیس بن حازم روایت کند از بعضی صحابه که او این آیت بخواند و گفت: شما این آیت می خوانی و به جای خود نمی نهی... (۳) ۱۱۴۹. علامه شعرانی: یعنی بر معنای خود حمل نمی کنید. (۴) روض الجنان: أَبُو ثَعْلَبَةَ الْخُسَنِيُّ گفت: رسول را علیه السلام از این آیت پرسیدم، گفت: امر معروف و نهی منکر می کنید تا آنکه که بینید که مردمان دنیا بر دین بگزینند و در فرمان بخیل شدند و متابعت هوای نفس بر دست گرفتند و هر کس به رأی خود معجب و مستبد شدند، آنکه هر کسی حصه نفس خود و آنچه به خاصه او باز گردد نگاه دارید و عوام را رها کنید به کار خود که از پس شما روزگاری خواهد بودن که ایام صبر باشد، در آن ایام هر کس که به طاعت خدای عمل کند ضلال دیگران او را زیان ندارد، بل ضلال و هلاک او بر او باشد. (۵) ۱۱۵۰. علامه شعرانی: انسان در طبیعت خود چنان است که می خواهد مانند دیگر هموعان خویش باشد و خلق و خوی معاشران را فراگیرد و اگر توانست می کوشد تا دیگران را مانند خویش گرداند، اگر خود صالح باشد امر به معروف و نهی از منکر می کند و اگر برخلاف این باشد مانند مردم زمان ما سعی می کند در ترویج منکرات تا از وحشت انفراد رهایی جوید. و نیک مرد ضعیف الرأی اگر از اصلاح دیگران عاجز شود خود مثل دیگران می شود. به هر حال، این آیه مناسب حال اینان است و خداوند تعالی آنان را تنبیه می فرماید که اگر از پیشرفت مقاصد اهل ایمان مأیوس شوند خود را بنازند و تسلیم کفار نشوند. بلکه بدانند اگر همه مردم کافر باشند آن یک مؤمن تنها در دنیا باید به وظیفه خویش عمل کند و نگوید وقتی هیچ حکم اسلام رایج نیست من چرا خویش را مقید شمارم. (۶) روض الجنان: کلبی گفت از ابوصالح از عبدالله عباس که: رسول علیه السلام نامه با اهل هجر نوشت و منذر بن ساوی التمیمی از قبل رسول علیه السلام آن جا بود، گفت: دعوت کن ایشان را با اسلام، اگر قبول کنند، و الا جزیتی بر ایشان نه. او نامه رسول علیه السلام عرضه کرد بر عرب، و جهودان و ترسایان و گورانی که آن جا بودند... (۷) ۱۱۵۱. علامه شعرانی: «گور» لغتی است در گبر، یعنی مجوس. و مراد از «هجر» قاعده بحرین و بحرین سواحل عربستان است از بصره تا عمان و مشتمل بر قطیف و احسا می شود. و مردم آنجا گروهی عرب بودند و رئیس آنان منذر بن ساوی نام داشت. مرزبان مجوس سبخت بود. علاء بن حضرمی از طرف رسول صلی الله علیه و آله به ایشان نامه آورد و آنان اسلام قبول کردند با همه عرب اما یهود و نصارا و مجوس به شرایط ذمه متعهد شدند. و اینکه فقها گویند اهل بحرین به طوع اسلام آوردند و زمین آنها مفتوح العنوه نیست مقصود فرمانداران و امرای آنان است که مسلم و تسلیم شدند نه همه مردم آن. (۸)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۰.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۵۱.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۰.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۵۲.

- ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۲.
- ۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۵۳.
- ۷- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۳؛ در چاپ مشهد «گبرکانی» ضبط شده است.
- ۸- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۵۴.

ص: ٤٧٩

..

۱۰۶. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهِادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ اذْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنْ اذًا لِمَنِ الْأَثِمِينَ»

روض الجنان: و بُدیل مولى عمرو ابن العاص مسلمان بود و از جمله مهاجر بود و در کنیت پدرش خلاف کردند؛ کلبی گفت پدرش بُدیل بن ابی ماریه بود. قتاده و ابن سیرین و عکرمه گفتند: ابن ابی ماریه، محمد بن اسحاق گفت: ابن ابی مریم. (۱) ۱۱۵۲. علامه شعرانی: مریم و ماریه یکی است. ابن اسحاق آن را به مشهور نزد عرب ترجمه کرده است و کلبی کلمه را به همان اصطلاح عیسویان باقی گذاشته و در حقیقت اختلاف نیست. (۲) روض الجنان: ... خلاف کردند که کدام نماز است بر سه قول: حسن بصری گفت: نماز پیشین یا دگر. (۳) ۱۱۵۳. علامه شعرانی: یعنی مختار است حاکم بین نماز ظهر و عصر. (۴) روض الجنان: مردی مسلمان را به دُفوقا وفات نزدیک رسید. (۵) ۱۱۵۴. علامه شعرانی: جایی است بین اربل و بغداد. (۶) روض الجنان: وَقَوْلُهُ «لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا» در او دو وجه گفتند: یکی آنکه مراد به «اشتراء» معاوضه است برای آنکه در بیع و شری به معنی معاوضه باشد. (۷) ۱۱۵۵. علامه شعرانی: یعنی اشتراء به معنی فروختن هم استعمال کرده اند. (۸)

- ۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۴.
- ۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۵۵.
- ۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۸.
- ۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۵۷.
- ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۹.
- ۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۵۸.
- ۷- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۰.
- ۸- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۵۸.

۱۰۷. «فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأُولِيَانِ...»

روض الجنان: از اهل مکه و اونان در او آویختند. (۱) ۱۱۵۶. علامه شعرانی: [اونان] یعنی ایشان. (۲) روض الجنان: و اصل «عثار» شکرفیدن و افتادن باشد. (۳) ۱۱۵۷. علامه شعرانی: [شکرفیدن]: لغزش. (۴) روض الجنان:... و در رفع «أولیان» چند قول گفتند: یکی آنکه: اسم مالم يُسَمَّ فاعله است... (۵) ۱۱۵۸. علامه شعرانی: در مجمع البیان گوید: این آیه با آنکه پیش از این گذشت از مشکل ترین آیات قرآن است در اعراب و معنی و حکم و در هیچ یک از مظان تحقیق چیزی پرفایده تر و عمیق تر و جامع تر از آنچه خود در اینجا آوردم نیافته ام. و بالله التوفیق. (۶) و هم در همان کتاب مجمع البیان از قول زجاج آورده است که دشوارترین مواضع قرآن در اعراب این آیه است. (۷) و نویسنده این حواشی گوید: رساله ای در دست دارم، توفیق اتمام آن را از خداوند می خواهم در وجوه اعراب آیه و ترجیح هر یک بر دیگری و فواید فقهی که از هر یک مستفاد می گردد. و شرح این موضع از تفسیر به کار دانشمندان خرده بین می آید و بیشتر خوانندگان را از تفصیل آن ملائت افزون گردد. لذا از بیان آن خودداری کردیم. ۸

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۱؛ «و اونان» در چاپ مشهد نیامده است.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۵۹.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۱.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۳.

۵- مجمع البیان، ج ۳، ص ۲۶۰.

۶- مجمع البیان، ج ۳، ص ۲۵۷.

۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۶۰.

۱۰۸. «ذَلِكَ أَذْنَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَىٰ وَجْهَيْهَا...»

روض الجنان: ... و اجماع علماست بر آنکه سوره المائده به آخر قرآن آمد هیچ از آن منسوخ نیست، و رسول علیه السلام در خطبه حجّه الوداع گفت: إِنَّ سُورَةَ الْمَائِدَةِ مِنْ آخِرِ الْقُرْآنِ نُزُولًا - فَأَجْلُوا حَلَالَهَا وَحَرِّمُوا حَرَامَهَا، و آن کس که گفت منسوخ است، گفت: برای آنکه در شرع هیچ جای بر گواه سوگند نیست، این آنکه بود که از شرط گواه عدالت نبود چون فرود آمد: «وَأَشْهَدُوا ذَوَىٰ عَدْلٍ»، این حکم منسوخ شد و ذی* عدل نباشد و نه از گواهان پسندیده گوئیم. اما آنچه* گفتی از سوگند برای آن است که ورثه مطلع بر خیانت بر او دعوی خیانت کنند او مدعی علیه شود. (۱) ۱۱۵۹. علامه شعرانی: * در عبارت کتاب حذفی است و معنی آنکه اگر از کسی سوگند خواهند نه گواه عادل است مطابق «وَأَشْهَدُوا ذَوَىٰ عَدْلٍ» و نه «مِمَّنْ تَزُضُونَ مِنَ الشُّهَدَاءِ» یعنی گواه پسندیده. و آنکه عادل است ظن قوی و اطمینان به قول او حاصل می شود و سوگند دادن او رنجی و دشواری است که گواهان را از اقدام به این امر خیر باز می دارد. (۲) ۱۱۶۰. * جواب آن کس است که گوید آیه منسوخ گشت. و حاصل جواب آنکه سوگند دادن نه از جهت گواه بودن ایشان است، بلکه چون دعوی وصایت کردند و وارثان از آنان خیانتی دیدند و دعوی خیانت کردند و شاهد نداشتند، ناچار مدعی علیه را سوگند باید داد. و دیگر این که این سوگند برای احتیاط و خاص اهل ذمه است که نوعا اطمینان کامل از شهادت آنان حاصل نمی شود، چون طبعا انسان حق غیر اهل ملت خود را واجب المراعات نمی داند و از ضرری که به آنان متوجه شود باک ندارد. و چون در وصیت ضرورت اقتضا کرد، در اثبات و گواه توسعه داده شود؛ چون میت محتضر برخلاف سایر معاملات و سایر مردم سالم وسیله تهیه گواه و شهود قوی و اسناد محکم ندارد. در شرع اسلام، برای توسعه گواه اهل ذمه را مجاز شمرد و سوگند را مقرر فرمود. و اگر بر آنها دشوار باشد سوگند خوردن و امتناع کنند از قبول شهادت باکی نیست؛ زیرا که اصل در نظایر آن است که هیچ شهادت آنها قبول نشود و همین اندازه از وصیت واقع می شود کافی است. ۳

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۵ ۱۹۶.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۶۲.

۱۰۹. «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ...»

روض الجنان: «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ»، در عامل نصب «یوم» دو قول گفتند، یکی آنکه: فعلی محذوف است و تقدیر آن است که «أُذْكُرُوا» و «اخْتِذُرُوا»؛ یاد کنی و بترسی از روزی، قول سه ام مغربی گفت... (۱) ۱۱۶۱. علامه شعرانی: یعنی علی بن حسین مغربی وزیر عالم شیعی از احفاد نعمانی صاحب کتاب غیبت. (۲) روض الجنان: «إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ...»، عامل در از مقدری باشد، و التقدیر: أُذْكُرُ إِذْ قَالَ اللَّهُ، و روا بود که عامل در او «يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ» باشد، و مثال او در کلام چنان باشد که کسی گوید: وَرَدْنَا بَلَدًا كَذَا وَصَنَعْنَا فِيهِ وَفَعَلْنَا فَبَيْنَا نَحْنُ إِذْ صَاحَ بِكَ صَاحٍ فَأَجَبْتَهُ وَتَرَكْنِي... (۳) ۱۱۶۲. علامه شعرانی: در این کلام مخاطب و متکلم هر دو سفر کردند به شهری و در آنجا وقتی به کاری مشغول بودند ناگهان کسی مخاطب را بخواند و او اجابت وی کرد و متکلم را تنها گذاشت و بدین کلام آن را به یاد مخاطب می آورد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۹.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۶۵.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰۰ ۲۰۱.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۶۶.

۱۱۰. «إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ ... وَ إِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي...»

روض الجنان: ... و طیر، هم واحد باشد و هم جمع و هم جنس، آنکه گفت: جمع است گفت واحدش طایر است کراکب و ركب و ضائن و ضآن و آن کس که گفت واحد است، گفت: جمعش اطيوار و طیور باشد، مثل: قیل و اقیال و ذیل و اذیال* و بر فِعُول كَفَخِيلٍ و فُحُولٍ و دَخَلَ و دُخُولٍ و گفتند: اطيوار جمع طایر باشد، كصاحب و أصحاب و شاهد و أشهاد**... (۱). ۱۱۶۳. علامه شعرانی: * «قیل» شاهزاده است و «ذیل» دامن. (۲) ۱۱۶۴. ** یعنی اطيوار دلالت ندارد بر آنکه طیر مفرد است؛ چون گاهی وزن افعال جمع فاعل نیز می آید، پس شاید اطيوار جمع طائر باشد. (۳) روض الجنان: قوله: «وَ إِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْخَوَارِجِينَ ...»؛ عِكْرَمَه گفت، دوازده مرد بودند: فطرس و یعفونس و بُخْنَس و اندرائیس و فیلس و تلمما و منتا و توماس و یعقوب خلقانا و قداوسیسی و قنایا و تودس. (۴) ۱۱۶۵. علامه شعرانی: اسامی دوازده حواری عیسی علیه السلام چنین است: شمعون فطرس، یعقوب بن زبدي، یوحنا برادرش، اندریاس برادر فطرس، فیلبس، توما، متی، برتولما، یعقوب بن حلفیا، شمعون غیور، لیوی ملقب به تدی، یهودای اسخریوطی، به طوری که در کتب نصارا مضبوط است. (۵) روض الجنان: ... و درست آن است که گفتند: مائده فرود آمد برای آنکه ظاهر قرآن دلیل آن می کند، خدای تعالی گفت: «إِنِّي مُنَزِّلُهَا»؛ من فرو فرستم آن را، و این خبری است مطلق و در اخبار او تعالی خلاف نبود... کعب الأحبار گفت: روز یکشنبه فرود آمد، برای آن ترسایان آن را عید گرفتند. (۶) ۱۱۶۶. علامه شعرانی: و در کتب نصارا هم مذکور است که مائده فرود آمد. (۷) روض الجنان: ... اسحاق بن عبدالله گفت: بعضی از آن بدزدیدند و گفتند نباید که دگر فرود نیاید، خدای تعالی ایشان را مسخ کرد... (۸) ۱۱۶۷. علامه شعرانی: یعنی مبادا که دیگر فرود نیاید و ما گرسنه مانیم. (۹) روض الجنان: کلبی و مقاتل گفتند: چون ایشان از عیسی خوان خواستند، خدای تعالی گفت: بفرستم، و لکن شرط آن است که هر که ایمان نیارد او را عذابی سخت کنم... عیسی علیه السلام آن نانها پاره کرد و آن ماهیان پاره کرد و بر سر آن دعا کرد تا خدای تعالی بر آن برکت کرد. (۱۰) ۱۱۶۸. علامه شعرانی: بر این روایت، اصل خوراک از آسمان نیامد، بلکه برکت از آسمان آمد و خوراک اندک نصیب مردم بسیار شد و همه سیر شدند. و یکی از دوستان ما مردی دید که از چوب خشک آب بیرون آورد و به حدی که تخته زیر آن را تر کرد و تأثیر اولیا و اصحاب نفوس مقدسه در ماده عالم جسمانی خواه از بالا فرود آید و خواه از زمین به در آید ممکن است؛ چنان که صورتها را تبدیل کند. (۱۱) روض الجنان: ... عیسی علیه السلام وضوی نماز تازه کرد و نمازی دراز کرد و بسیاری بگریست. (۱۲) ۱۱۶۹. علامه شعرانی: امروز طهارت عبادی به نام وضو و مانند آن میان نصارا معروف نیست و غیر غسل تعمید از ایشان نشنیده ایم. (۱۳) روض الجنان: و گروه گروه به مناوبه می آمدندی. ۱۴ ۱۱۷۰. علامه شعرانی: «مناوبه»: نوبت به نوبت. ۱۵

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰۲ ۲۰۳.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۶۷.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰۴ ۲۰۵.

- ٤- .روح الجنان، ج ٤، ص ٣٦٩.
- ٥- .روض الجنان، ج ٧، ص ٢١٠.
- ٦- .روح الجنان، ج ٤، ص ٣٧٣.
- ٧- .روض الجنان، ج ٧، ص ٢١١.
- ٨- .روض الجنان، ج ٧، ص ٢١٢.
- ٩- .روح الجنان، ج ٤، ص ٣٧٤.
- ١٠- .روض الجنان، ج ٧، ص ٢١٣.
- ١١- .روح الجنان، ج ٤، ص ٣٧٥.
- ١٢- .روض الجنان، ج ٧، ص ٢١٤.
- ١٣- .روح الجنان، ج ٤، ص ٣٧٥.

۱۱۷. «مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ...»

روض الجنان: ... نبینی که آن کس که گوید: فلان متوفی است از اطلاق او هیچ مقبوض ندانند و نه نیز خفته جز مُرده. (۱)
۱۱۷۱. علامه شعرانی: یعنی از اطلاق این کلام ذهن کسی به مقبوض نمی رود و به خفته هم نمی رود و غیر مرده چیزی به ذهن نمی آید. (۲) روض الجنان: ... تو به چیزی حاضری و بر همه چیزی گواهی و رجوع معنی همه با عالمی باشد. ۳ ۱۱۷۲.
علامه شعرانی: یعنی با صفت علم. ۴

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۲۰.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۷۹.

سوره انعام

سوره انعام «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

روض الجنان: انس مالک روایت کند که رسول صلی الله علیه و آله گفت: هیچ سورت بر من فرود نیامد به یک بار مگر سوره الأنعام و خدای تعالی مرا و شما را به این سورت عزّی داد که پس از آن ذلّ نبود، در این سورت دحض* حجّت مشرکان کرد و وعده داد، وعده ای که خلاف نکند. کعب الأخبار گفت: خدای تعالی افتتاح تورات به معنی این آیت کرد** که: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ»، و ختمش به معنی این آیت*** کرد: «وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلِداً وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبْرَهُ تَكْبِيراً».

(۱) ۱۱۷۳. علامه شعرانی: * «دحض» باطل و ویران کردن است و علت فضل این سوره همین است که حجت کفار را باطل کرد و چون در آیات آن تأمل کنی دانی که بیشتر از سایر سوره ها در ادله اصول دین احتجاج فرموده. و فضل اصول بر فروع و معقول بر منقول از این روایات ظاهر می شود. (۲) ۱۱۷۴. ** در آغاز تورات گوید که در اول خداوند آسمانها و زمین را آفرید. (۳) ۱۱۷۵. *** وصیتهای حضرت موسی علیه السلام که در آخر سفر تشبیه مذکور است، در معنی با این آیه مطابق است. ۴ روض الجنان: رسول علیه السلام گفت: سوره الانعام آنزله کرد بر من دَفَعَهُ وَاحِدَةً، به یکبار، در شیعیت* او هفتاد هزار فرشته از آسمان بر زمین آمدند. ۱۱۷۶ ۵. علامه شعرانی: [در شیعیت او:] در مشایعت او. ۶

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۲۳۲۲۴. بنی اسرائیل (۱۷): ۱۱۱.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۸۱.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۲۳۲۲۴.

۲. «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا...»

روض الجنان: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ»؛ او آن خداست که بیافرید شما را از گل، یعنی پدر شما را که آدم بود و اصل شما بود... (۱) ۱۱۷۷. علامه شعرانی: حاجت به این تأویل نیست؛ زیرا که خداوند ما را هم از گل آفرید، چون بدن ما پرورده نبات و حیوان است و اینها پرورده از گل. باری، هر چه در زمین است از اجزای زمین آفریده شده و طین برای آن گفت که آمیخته به آب است و لازم هر زنده آمیختگی با آب است. (۲) روض الجنان: ... اما حادث چنان بود مثلاً که قدوم زید مؤجل کنند به طلوع آفتاب، چون قدوم زید معلوم نباشد و طلوع آفتاب معلوم بود، این حادثی است معلق به حادثی، و آنچه تقدیرش حادث باشد و اگر چه بر حقیقت او حادث نبود* و چنان بود که قدوم زید مشروط کنند به انتفای دخول عمرو در شهر یا به انتفای حیات شخصی، و این امری مجدد باشد و حادث نبود بل در تقدیر حادث بود، و معنی آنکه: اگر در وجود داشتنی حادث بودی، پس چون چنین باشد اجل دین وقت وجوب قضایش باشد**، و اجل مرگ وقت حصول مرگ باشد... (۳) ۱۱۷۸. علامه شعرانی: * یعنی اگر چیزی معلق باشد به وجود چیز دیگر مانند آمدن زید هنگام طلوع آفتاب، در اینجا طلوع آفتاب وقت است برای آمدن زید و خود امری حادث است. اما اگر چیزی معلق باشد به نبودن چیز دیگر مانند آمدن زید به شرط نبودن عمرو، در این صورت نبودن عمرو که وقت آمدن زید است حادث نیست بلکه از اول نبوده و گویند تقدیر حدوث در آن می کنند؛ یعنی اگر معنی وجودی بود حادث بود. (۴) ۱۱۷۹. ** اجل مسمی وقتی است که در آن وقت قضای الهی به وجود آن تعلق گرفته است. (۵) روض الجنان: ... و ابوالقاسم بلخی گفت: و بغدادیان نیز گفتند: اجل دو است، یکی آنکه قتل در او حاصل شود، و یکی آنکه در معلوم باشد. (۶) ۱۱۸۰. علامه شعرانی: چنان که عوام گویند، اجل دو قسم است: حتمی و معلق. و ظاهر آن درست نیست مگر تأویل کنیم، چنان که مؤلف فرمود. ۷ روض الجنان: ... و جواب از این آیت دوم آن است که: این را خدای تعالی بر مجاز اجل خواند، و کذلک قوله «وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»، و قرآن از مجاز خالی نیست. ۸ ۱۱۸۱. علامه شعرانی: اشاره به رد قول عوام حشویه است که گویند خدا و پیغمبر هرگز مجاز نمی گویند و هر چه بگویند حقیقت است. و اینان به غلط حقیقت در مقابل مجاز را با حقیقت در مقابل باطل اشتباه کرده اند. ۹

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۲۸.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۸۴.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳۰.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۸۵.

۵- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۸۶.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳۱.

۳. «...يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرُكُمْ وَ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ»

روض الجنان:... آنکه گفت: برون آنکه اعراض می کنند تکذیب می کنند حق را و حق به دروغ می دارند. و آن تکذیب از آن اعراض می آید که چون نظر و تأمل نمی کنند... (۱) ۱۱۸۲. علامه شعرانی: یعنی علت تکذیب ایشان اعراض ایشان است. (۲)

۶. «...وَ أَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَ جَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ...»

روض الجنان: «وَ أَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا»، حقیقت آسمان این است که ما از بالای خود می بینیم آنکه بر مقاربت ابر را سماء خوانند برای آنکه سموی دارد... (۳) ۱۱۸۳. علامه شعرانی: و آسمانی که در باب علوم عقلیه و حکما گویند و آن را مجرای کواکب یا محرک آن دانند از معنی لغوی گرفته شده؛ زیرا که اهل لغت برای چیز ندیده و نفهمیده لغت وضع نمی کنند و آسمان را برای جسم کبود مرئی بالای سر قرار داده اند. و جسمی که حکما فلک گویند دیده نمی شود و این کبودی هوای متراکم است نه آسمان و در حقیقت افلاک حکما رقیق و لطیف است و شفاف و بالای این جو. و چیزی مناسب تر از لفظ آسمان برای تعبیر از آن نیافتند، آن را اختیار کردند. (۴)

۱۲. «...قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَ كُفْرَكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ...»

روض الجنان: «كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ»؛ رحمت بر خود نوشته است، یعنی حکم کرده است به آن برخورد و واجب گردانیده. (۵) ۱۱۸۴. علامه شعرانی: چنان که علمای شیعه گویند، لطف بر خدا واجب است؛ یعنی هر چه انسان را به طاعت نزدیک کند و از معصیت دور دارد. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳۳.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۸۸.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳۵.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۸۹.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۴۰ ۲۴۱.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۳۹۳.

۱۳. «وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ...»

روض الجنان: آنکه گفت: هر چه در شب و روز ساکن است یعنی هر چه شب و روز بر او مشتمل است... (۱) ۱۱۸۵. علامه شعرانی: در تفسیر «وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ». (۲)

۱۴. «قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ اتَّخَذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ...»

روض الجنان: «قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ اتَّخَذُ وَلِيًّا»، کلبی گفت: سبب نزول آیت و آنکه پیش از این است آن بود که کفار قریش گفتند: *یا محمد، ما می دانیم که تو را درویشی و حاجت بر این داشته است تو از این گفتن امساک کن که ما مالهای خود با تو مقاسمت کنیم، اندی* که تو خدایان ما را بخوانی یا پرستی، خدای تعالی این آیتها فرستاد که رسول مرا به مال می فریبی... (۳) ۱۱۸۶. علامه شعرانی: *اگر گویی: سوره انعام یک بار فرود آمد، پس چه معنی دارد برای هر آیه آن سبب نزول خاص گفتن؟ جواب آن است که: شاید چند سبب نزول متوالی اتفاق افتاده و یک دفعه برای همه آنها یک سوره مشتمل بر مطالب دیگر هم فرود آمده باشد؛ چنان که از عالمی چند مسأله استفتا کنند و متفرق و او یک باره جواب همه را در یک نامه بنویسد. (۴) ۱۱۸۷. *«اندی» به معنی امیدواری و باشد و شاید آمده است؛ یعنی مال خویش به تو دهیم، باشد که تو هم خدایان ما را بخوانی. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۴۲.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۹۳.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۴۳.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۹۴.

۵- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۹۵.

۱۷. «وَإِنْ يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ...»

عبدالله عتّاس روایت کرد که: رسول را علیه السلام کسری پارس شتری فرستاد به هدیه. یک روز رسول علیه السلام بر آن شتر نشسته بود و مرا ردیف کرده در راه رو با من نگرید، مرا گفت: ای غلام! گفتم: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. گفت: ... خدای را نگاه دار تا تو را نگاه دارد و خدای را نگاه دار تا در پیش خودش یابی و با خدای در راحت، آشنایی در افکن تا در شدت تو را شناسد، و چون خواهی از خدای خواه، و چون یاری طلبی از او طلب. علم او برفت به هر چه بودنی هست، اگر خلاقیت جهد کنند تا تو را نفعی کنند که خدای تعالی به آن قضا نکرده باشد تو را نتوانند، و اگر خواهند تا مضرتی کنند به تو که خدای تعالی آن بر تو نوشته نباشد نتوانند، اگر توانی تا صبر کنی با یقین به یک جای بکن، و اگر نتوانی صبر کن که صبر بر آنکه تو آن را کاره باشی آن را در او خیری بسیار است، و بدان که نصرت با صبر است و فرج با اندوه است و با دشواری خواری است. (۱) ** ۱۱۸۸. علامه شعرانی: * شور دل و بی آرامی در انسان همیشه برای کاری است که احتمال حصول آن بدهد و آنکه نومید است آرام می نشیند. و نیز آنکه یقین به حصول کاری دارد تشویر ندارد. پس مؤمن به قضای الهی که می داند غیر حکم او واقع نخواهد شد به هر حال صبور است. و آنکه به قضا ایمان ندارد باید بداند با فرض انکار قضا باز به صبر و تحمل و تفکر کار بهتر و نیکوتر بر آید و به شتاب و به عجله چشم بصیرت بسته می شود و راه چاره به روی انسان بسته می گردد. (۲) ۱۱۸۹. ** با سختی آسانی است. ۳

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۴۷.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۳۹۸.

۲۳. «ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِئْتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ»

روض الجنان: ... و آن کس که «والله ربنا» خواند، لفظ «الله» را صفت «رب» کرد*، و آنکه به نصب خواند بر تقدیر «الله» به حذف حرف قسم،** و «ربنا» بدل باشد یا صفت... (۱) ۱۱۹۰. علامه شعرانی: * یعنی صفت لفظ الله را رب کرد. (۲) ۱۱۹۱. ** یعنی واو را عاطفه گرفتند و حرف قسم او را مقدر کردند و تقدیر کردند، الله را منصوب به نزع خافض و بر این تقدیر «ربنا» را تابع «الله» گرفتند. (۳)

۲۴. «انظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ...»

روض الجنان: ابن الاخشاد. (۴) ۱۱۹۲. علامه شعرانی: ابن اخشاد یکی از بزرگان معتزله است. (۵)

۲۵. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا...»

روض الجنان: ... «أَكِنَّة» ، جمع «کنان» باشد و آن غطاء و پوشش باشد به مثال و معنی. (۶) ۱۱۹۳. علامه شعرانی: یعنی هم وزن آن وزن کنان است و هم معنی آن. ۷

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۵۳.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۰۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۵۵.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۰۳.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۵۸.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۰۵.

۲۶. «وَهُمْ يَهْوُونَ عَنْهُ وَيَأْتُونَ عَنْهُ وَ إِنَّ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ مَا يَشْعُرُونَ»

روض الجنان: ... و قولی دیگر آن است که: آیت در ابولهب آمد که اگر مجمعی و موسمی حاضر بودی کسی خواستی که رسول را ایذا کند یا طعن زند او رها نکردی و ذب و نهی کردی برای خویشی را و لکن خویشتن از او و ایمان دور داشتی و مخالفان در تفسیر آورده اند که: آیت در شأن ابو طالب آمد که او حمایت رسول کردی و مردم را از ایذاء او نهی کردی و به او ایمان نیوردی*، و در این باب حدیثی و شعری متناقض روایت کنند. (۱) ۱۱۹۴. علامه شعرانی: اولاد عباس که به خلافت رسیدند با اولاد ابوطالب که آنها نیز پسر عمّان رسولند صلی الله علیه و آله رقیب بودند از جهت نسب و نمی توانستند رجحان خویش را در ذهن عامه خلق راسخ گردانند جز به اینکه گویند عباس عم پیغمبر که جدّ ما بود مؤمن بود و آن عم که جدّ طالبیان بود کافر از دنیا رفت، پس ما اولی باشیم به خلافت. و مردم هم که از رموز سیاست بی خبر بودند این دعوی را باور کردند و جزء دین پذیرفتند با آنکه اعتقاد به کفر و ایمان اشخاص معین جزء اصول دین نیست. و بسیاریند معاصران رسول صلی الله علیه و آله که در ایمان آنها میان اهل سیر خلاف است. (۲)

۲۹. «وَقَالُوا إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَ مَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ»

روض الجنان: در آیت دلیل است بر اصحاب معارف... (۳) ۱۱۹۵. علامه شعرانی: اصحاب معارف کسانی هستند که می گویند حقیقت بر همه روشن است و همه کس حق را می داند الا آنکه جماعتی دانسته انکار می کند و این آیه ردّ ایشان است. (۴) روض الجنان: «وَقَالُوا إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا»، آنکه خبر داد از منکران بعث و نشور که ایشان گفتند در دار دنیا... «وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ»؛ و ما را بعثی و نشوری نخواهد بودن. این آن گاه گفتند که رسول علیه السلام ایشان را به قیامت و بعث و نشور و عقاب دوزخ بترسانید*، ایشان این گفتار بگفتند از آن جا که اعتقاد ایشان بود. (۵) ۱۱۹۶. علامه شعرانی: لازم نیست آن وقت گفته باشند؛ چون که جماعتی از مردم هر عصر بدان معتقد بودند و دو اصل فلسفی است میان مردم متداول: گروهی مادی غیر همین موجودات جسمانی به عالم دیگر معتقد نیستند. و گروه دیگر گویند: غیر این عالم عالم دیگر هست اعلی و اشرف و موجودات آنجا غیر محسوس و هر چیز در آنجا کامل و عالم و عاقل و لذات آن شدید و آلام آن هم در غایت شدت و انسان برای آن عالم آفریده شده است و در ایجاد او غرضی است یعنی غایتی نه برای زیستن در این جهان و خوردن و بهره و تمتع بردن از اینجا آفریده شده است. و قرآن و انبیای سلف و حکمای الهی مروج این طریقه دومند. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶۰.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۰۶.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶۱.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۰۸.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶۶.

۳۱. «...قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ...»

روض الجنان: سیدی گفت و عمرو بن قیس که: چون مؤمن از گور برخیزد، شخصی به استقبال او آید با صورتی هر کدام نیکوتر و بوی هر کدام خوش تر... (۱) ۱۱۹۷. علامه شعرانی: ما گوئیم: هر چه نیکوتر و هر چه خوش تر. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶۹.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۱۳.

۳۵. «...وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

روض الجنان: «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ»؛ اگر خدا خواهد ایشان را جبر کند بر ایمان و به اکراه و قهر بر ایمان دارد، چه او قادر است بر این، و لکن برای آن نمی کند که حکمت مانع است از این، و مثله قوله: «إِنْ نَشَأْ نُزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةٌ فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ» (۱)، و كذلك قوله: «وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا» (۲). واما بر وجه ایثار و اختیار خدای تعالی مرید است ایمان* همه کافران را به دلالت آنکه آمر است به آن، و آمر لابد مرید باشد مأمور به را... (۳) ۱۱۹۸. علامه شعرانی: خداوند انسان را آزاد و مختار آفریده است و آنان را نهی کرد از قهر و اجبار دیگران و جباران را نکوهش فرمود، مانند فرعون و نمرود که اراده خود را بر بندگان خدا به قهر و اجبار تحمیل می کنند و فرمود کسی که خود را به علامات جابرانه نشان کند مانند شرطی و عراف که چون مردم آنها را ببینند بترسند، هرگز گناهشان آمرزیده نشود و در شب قدر که رحمت خدا شامل همه گناهکاران می شود شامل آنان نمی شود. و پیشرفت انبیا در مقابل جباران برای آن است که استقلال و اختیار فردی را که طبیعی بشر است ترویج می کردند. پیشرفت دنیا و ترقی روح در آخرت برای کوشش افراد انسان است و اگر مقهور باشند مانند جمادات ساکن می مانند و امانت الهی را که عقل و فکر است به کار نمی برند. از این جهت، خود خداوند انسان را قهر بر ایمان نکرد و رسولان خویش را نفرمود قهر کنند. و این مردم نادان که از پیغمبر ما آیات قهر می خواستند از غایت جهل می پنداشتند خدای مانند جباران است که اگر پیشرفت کاری خواهند آن را به قهر انجام می دهند، و اگر خدا بخواهد مردم شراب نخورند شراب را نیافریند؛ چنان که خیام گوید: انگور حلال خویش در خم کردم گو تلخ مکن خدای تا می نخورم ندانست اگر خدای قهر می خواست انسان را از اول مانند ملائکه معصوم می آفرید. و لکن این نوع موجود مختار هم ماهیتی است مستحق وجود از خدای تعالی فیض می طلبد. (۴) روض الجنان: «نَفَقَ» منفذی باشد در زمین که گذرگاه دارد و منه النَّافِقَاءُ لِيُجْرِيَ الْيَرْبُوعُ، و منه الْمُنَافِقُ لِأَنَّهُ كَالْيَرْبُوعِ فِي نَفَقَاتِهِ لَا يَدْرِي مِنْ أَيِّ أَبْوَابِهَا يَخْرُجُ. (۵) ۱۱۹۹. علامه شعرانی: «یربوع» موش دشتی است و خانه خود را چنان می کند در چزمین که دشمن بدو راه نبرد، چون سوراخها و نقبها و راههای گوناگون در آن حفر می کند و معلوم نیست برای بیگانه که کدام به خانه او منتهی می گردد. (۶)

۱- شعراء (۲۶): ۴.

۲- سجده (۳۲): ۱۳.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۷۸.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۱۹.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۷۹.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۲۰.

۳۷. «وَقَالُوا لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

روض الجنان: «وَقَالُوا لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ»... ابن کثیر خواند: «يُنَزَّلُ» بتخفيف من الانزال، و دیگران بتثقیل من التَّنْزِيل. بعضی دگر گفتند: مراد آن است که چرا آیتی نفرستد چنان که پیغامبران مقدّم را بود از فلق دریا و ید بیضاء و احیای مؤتی و مانند این، حق تعالی گفت: قادرم، و لکن بیشتر ایشان نمی دانند. (۱) ۱۲۰۰. علامه شعرانی: نصارا و ملاحظه به این آیت و امثال این تمسک جسته گویند پیغمبر اسلام معجزه نداشت و غیر قرآن دعوی اعجاز نکرد و آن همه احادیث در معجزات آن حضرت آمده مجعول دانند (خذ لهم الله) و ندانستند که هر کس در وقتی جواب قومی را به نحوی می دهد چنان که علما گاه در جواب معاندی گویند: «از من مپرس که من هیچ نمی دانم» و طیبی درباره بیمار خودسر و نافرمان گوید: «من از علاج کردن عاجزم» و حضرت عیسی با آن همه معجزه که اظهار کرد و در جواب یهود معاند گفت: «به شما هیچ معجزه نموده نخواهد شد مگر معجزه یونس پیغمبر که سه روز در شکم ماهی رفت و زنده بیرون آمد» و این سخن در انجیل نصارا مذکور است. (متی ۱۶: ۴). و در آیات دیگر است که خداوند به پیغمبر ما در سوره صافات معجزه داد. آیه ۱۴ و ۱۵ فرماید: «وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ * وَقَالُوا إِن هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ» (۲)؛ درباره کفار مکه فرماید: چون آیتی بیند استهزا کنند و گویند اینجادویی آشکار است و در همین سوره انعام (آیه ۱۲۴) گذشت: «وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (۳)؛ یعنی چون آمد ایشان را معجزه گفتند ما ایمان نمی آوریم تا آنکه به خود ما داده شود آن وحی که به پیغمبران خدا داده شد؛ یعنی وحی بر خود ما نازل شود. و خداوند در پاسخ فرمود: «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ...» (۴)؛ یعنی خداوند داناتر است که رسالت خود را به که واگذار کند. و آیات نبوت بسیار است که در محل خود ذکر شده و این بنده هم به قدر استطاعت در کتاب فارسی موسوم به راه سعادت نوشته ام. ۵

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۸۰ ۲۸۱.

۲- صافات (۳۷): ۱۴ ۱۵.

۳- انعام (۶): ۱۲۴.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۲۱.

۵۰. «قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ...»

روض الجنان: کافران از رسول درخواستند بر سبیل تحکم و تعنت که: «لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ كِتَابًا»؛ چرا گنجی بر او فرو نمی آید، او از این جواب داد که: «قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ» گفتند: اگر پیغامبر است چرا غیب نمی داند او گفت من دعوی علم غیب نکردم. «وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ»، گفتند: «مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ» (۱)؛ چیست این رسول را که طعام می خورد و در بازارها می رود، او گفت: من نگفتم که من فرشته ام طعام نخورم. «وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ»، آنچه کار من است و اختصاص و مزیت من است آن است که وحی می آید به من، من آن را متابعت می کنم. و در آیت و ظاهر و فحوی و معنی او این نیست که ثواب فرشته از ثواب او بیشتر است تا حکم کنند که فرشته به از اوست، بل معنی آیت این است که بیان کرده شد، و با این که ما گفتیم در آیت شُبّهتی نماند که مخالف به آن تمسک کند. (۲) ۱۲۰۱. علامه شعرانی: اگر پیغمبر صلی الله علیه و آله مالک خزائن الهی نیست فرشتگان هم مالک نیستند و اگر پیغمبر علم غیب از خود نمی داند مگر به تعلیم الهی، فرشتگان هم چنین علم غیب نمی دانند مگر به تعلیم خداوند. و این که فرمود: «وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ» دلیل بر آن نیست که ملک از او افضل باشد بلکه می گوید من فرشته نیستم که غذا نخورم. پس اینها هیچ یک دلیل افضلیت فرشتگان از پیغمبر صلی الله علیه و آله نیست. (۳)

۱- فرقان (۲۵): ۷.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۹۵.

۳- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۳۱.

۵۲. «وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاوَةِ وَالْعَشَىٰ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ...»

روض الجنان... حمزه بن عیسی گفت: من از حسن بصری پرسیدم که مراد به این آیت قُصَّاصِنْدُ؟ گفت: حاشا، مراد آنانند که نماز بامداد و نماز دیگر و نماز شام در جماعت بگزارند. (۱) ۱۲۰۲. علامه شعرانی: قُصَّاصِ اص جماعتی بودند که حکایت پیشینیان را با موعظه و پند می آمیختند و مردم را به اعمال صالحه ترغیب می کردند. و این عمل اگر آلوده به ریا و دروغ و ترویج اغراض امرای ظالم نباشد زشت نیست، ولیکن در آن عهد معاویه و اخلاف وی مروج آنان بودند و آنان را با حشویه اهل حدیث به هم پیوسته در ضمن تظاهر به دین و تقوا بلکه به تقشّف و جمود، اغراض امرا را نیز انجام می دادند. (۲) روض الجنان... تا ایشان با اینان پُژْهَان شدند و تمنای مثل حال ایشان کردند. (۳) ۱۲۰۳. علامه شعرانی: «پُژْهَان» به ضمّ اول بر وزن سلطان به معنی آرزو و خواهش دل و غبطه باشد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۹۸.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۳۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۰۰؛ در چاپ مشهد «پُژْهَان» ضبط شده است.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۳۴.

۵۳. «وَ كَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَ هَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا...»

روض الجنان: ... از طریق مبالغه گفتند: مادر ما را برای مرگ زاده است و جهان برای خراب بنا کرده اند تا پنداری که غرض در این هر دو و این دو کار بوده است و این خارج نیست چون از این بنخواهد گردیدن. پس اگر گویند: «لام» غرض است و لکن نه بر حقیقت، بر توسع از این وجه که ما گفتیم تا مخالف را نرسد که گوید «لام» عاقبت در کتب نحو و در کلام عرب نیامد، و این وضعی است که شما نهادی برای تقویم و اصلاح مذهب خود، پس بر این وجه که ما گفتیم در این اغراض بسته باشد. (۱) ۱۲۰۴. علامه شعرانی: مذهب ما عدل است و این که خداوند عالم مردم را به کفر و فسق اجبار نمی کند. و از این آیه اگر لام غرض باشد خلاف مذهب ما معلوم می گردد؛ چون خداوند آنان را امتحان کرد تا کفر گویند. و مؤلف جواب داد: در کلام عرب، «لام» برای عاقبت نیز آمده است؛ یعنی خداوند آنها را امتحان فرمود، بدان انجامید که کفر گفتند. (۲) روض الجنان: فرودان درویشان. (۳) ۱۲۰۵. علامه شعرانی: یعنی فقرای پست. (۴) روض الجنان: معاویه بن قره روایت کند عن عائذ عمرو که: روزی ما جماعتی نشسته بودیم، امیر المؤمنین علیه السلام بود و سلمان و بلال و صُهب، ابوسفیان بگذشت، ما گفتیم: کی باشد که شمشیرهای خدای خود بگیرد از گردن این جبار که دشمن خداست. ابوبکر حاضر بود، گفت: این سخن که را می گویی؟ گفتند: پیر قریش و سید قریش را... (۵) ۱۲۰۶. علامه شعرانی: این در وقتی بود که هنوز ابوسفیان اظهار ایمان نکرده بود و هنوز هجرت به مدینه اتفاق نیفتاده؛ چون پس از اظهار اسلام ابوسفیان این کلام نمی گفتند و اسلام او پس از فتح مکه و ذلت مشرکین و مقهور گشتن ابوسفیان بود اما در آن هنگام سلمان حضور پیغمبر مشرف نگشته. شاید ذکر نام او سهو باشد از راوی. و الله اعلم. ۶

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۰۱.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۳۵.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۰۲؛ چاپ مشهد «فرود آن درویشان» ضبط کرده است.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۰۳.

۵- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۳۶.

۵۹. «وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَ يَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَ الْبَحْرِ...»

روض الجنان: «وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ»، واحدش «مِفْتَحٌ» باشد و ابن سَيَمِينَع خواند: مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ جمع «مفتاح» یعنی از من توان شناختن و از من به آن توصل توان کردن. «لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ»؛ جز او کس نداند برای آنکه هر که عالم به علم باشد آنچه داند از طریقی داند و چون به غیب طریقی نباشد او را، غیب نداند. (۱) ۱۲۰۷. علامه شعرانی: عالم به علم باشد؛ یعنی صفت علم غیر ذات او باشد و عارض بر ذات بر خلاف خدای تعالی که عالم به علم نیست بلکه عالم بالذات است. (۲) روض الجنان: ... عبد الله مسعود گفت: پیغامبر ما صلی الله علیه و آله را همه چیز بدادند الا مفاتیح غیب. (۳) ۱۲۰۸. علامه شعرانی: چون هر چیز که از ما پنهان است گویی در جایی خزانه کرده و در آن را بسته اند و اگر خواهیم بر آن آگاه شویم باید به کلید در را گشوده، آنچه در خزانه است باز بینیم. از راه داشتن به غیب تعبیر به کلید فرمود، و آنچه مردم برای اطلاع بر غیب به کار برند مانند نجوم و کهنات و رمل و آن را کلید غیب پندارند، صحیح نیست. (۴) روض الجنان: از صادق علیه السلام روایت کردند که: مراد به برگ افتاده سقط است که از شکم مادر بیفگند و مراد به «حَبّه» در ظلمات زمین فرزند است تا در تاریکی رحم مادر، و مراد به «رُطْب» آنچه از آن زنده ماند و بزاید و به «یابس» آنچه نیست شود یا بمیرد و مراد به «کتاب» لوح محفوظ است به نزدیک بیشتر مفسران. و بعضی دگر گفتند: کنایت است از عالمی خدای تعالی. (۵) ۱۲۰۹. علامه شعرانی: انسان چون خواهد هر مطلبی را دانسته و بدان رجوع کند هر وقت خواهد در کتاب می نویسد. و این لفظ کنایه از فراموش نشدن و ترک نکردن است. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۱۱.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۴۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۱۲.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۴۲.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۱۵.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۴۴.

۶۲. «ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقَّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ»

روض الجنان: «ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ»؛ پس ایشان را رد کنند با خدای یعنی با جایی که در آن جا کس را حکمی نبود جز او را. (۱) ۱۲۱۰. علامه شعرانی: این لفظ در قرآن کریم مکرر می آید که مرگ بازگشت به خداست و این تفسیر و توجیه از مؤلف و غیر او هم مکرر آمده است. و ظاهر سخن اندکی زننده است و اگر یکی از حکما این سخن گفته بود بر او طعنها می زدند، اما بر مفسرین تهمتی نیست. و حق آن است که نه در دنیا غیر خدا حکمی دارد و نه در آخرت: ولا یجری فی ملکہ الا ما یشاء. (۲) و مراد آن است که در عالم ماده و جسمانی مردم گمان می کنند مؤثری غیر خدا موجود است و ابر و باد و مه و خورشید و فلک را مؤثر می شمارند. اما در آخرت حقیقت ظاهر است و همه می بینند چیزی غیر او نیست، هر چند در حقیقت در هیچ عالمی غیر خدا حکمی ندارد. (۳) ۷۰. «... وَ ذَكَرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ...». روض الجنان: «وَ ذَكَرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ»؛ و یاد ده ایشان را آنکه هر نفسی را به عمل خود گرو کنند، و بعضی اهل معانی گفتند معنی آن است که: وَ ذَكَرْ بِهِ لئلا تُبْسَلَ نَفْسٌ؛ و یاد کن و تذکیر کن تا ابدال نکنند هر نفسی را به آنچه کرده باشد چنان که گفت: «يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ أَنْ تَضِلُّوا» (۴)؛ خدای بیان می کند شما را تا گمراه نشوید و اگر حمل آیت بر ظاهر کنند معنی مستقیم باشد و به این تعسف حاجت نیست، اما در آیت که به استشهاد آورد جز چنان نشاید. (۵) ۱۲۱۱. علامه شعرانی: چون نمی توان گفت خدا برای شما بیان می کند تا گمراه بشوید، اما می توان گفت آنها را پند ده تا در گرو عمل زشت گرفتار نشوند. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۲۲.

۲- شرح الأسماء الحسنی، ج ۱، ص ۱۰۰: «سبحان من لا یجری فی ملکہ الا ما یشاء».

۳- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۴۸.

۴- نساء (۴): ۱۷۶.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۲۹-۳۳۰.

۶- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۵۳.

۷۳. «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَ يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ...»

روض الجنان: «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ»؛ و او آن خداست که آسمان و زمین آفرید به حق نه به باطل یعنی غرض او حکمت و صواب و صلاح خلق بود بعبث و لغو نیافرید و به باطل، چنان که گفت: «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا» (۱) و گفته اند مراد آن است که بیافرید آسمان و زمین به قولی حق و هو قوله: «أَتَيْنَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۲)، و این بر مجاز باشد برای آنکه اگر در این طرف شبهتی باشد که خدای گفت «أَتَيْنَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا»، در آن طرف شبهه نباشد که آسمان و زمین بر حقیقت نگفتند «أَتَيْنَا طَائِعِينَ»، ولیکن برای آنکه تأتی آن و وجود آن عند ارادت فی اسرع مدّت بود تشبیه کرد آن را به آنکه خداوندی بنده اش را گوید: بیا. گوید: آمدم طایع و فرمان برنده تا مجبر تمسک نکند به این قول و گوید این قول دلیل قدم قرآن کند* که تفسیر آن است که ما گفتیم. (۳) ۱۲۱۲. علامه شعرانی: یعنی «أَتَيْنَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا» را که عبارت قرآن است در هنگام خلق آسمان و زمین گفته است، پس قدیم است؛ یعنی پیش از پیغمبر اکرم موجود بود. و مؤلف جواب می دهد که این لفظ قدیم نیست بلکه امر خداوند تعالی به زمین و آسمان قدیم است نه بدین کلمه. و از آن جواب دیگر هم توان داد که تفصیل آن مناسب نیست. (۴)

۱- ص (۳۸): ۲۷.

۲- فضلت (۴۱): ۱۱.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۳۳.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۵۶.

۷۵. «وَ كَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ»

روض الجنان: ... و آن، آن است که در اخبار آمد که: خدای تعالی ابراهیم را بر صحرا بداشت و حجاب بر گرفت از پیش او درهای آسمان برگشاد تا به زیر عرش به او نمود و جای او در بهشت با او نمود و حجاب زمینها برداشت و از زمین اول تا زمین هفتم با او نمود تا او عجایب آسمان و زمین بدید. (۱) ۱۲۱۳. علامه شعرانی: ملکوت که مصطلح حکمای مسلمان است از این اخبار گرفته شده؛ چون آن را بر عالم نامرئی غیر جسمانی اطلاق کرده اند و آنچه ابراهیم دید دیگران ندیدند. پس عالم نامرئی است و با ملکوت لغوی به معنی سلطنت و قدرت از این جهت مناسب است که خداوند تعالی به واسطه فرشتگان عالم ملکوت حکم خویش را بر عالم جسمانی انفاذ می کند. (۲) روض الجنان: «وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ»، ما ابراهیم را ملکوت آسمان و زمین باز نمودیم تا مستدل شود به آن بر خدای تعالی و از جمله موقنان و عالمان باشد. اگر گویند: بر این اقوال که گفتی، چگونه کرده باشد خدای را در نمودن با او؟ اگر حجابها بردارد چنان که عبارات مفسران است باید که دیگران بینند. دگر آنکه بعد مفرط پیش شما مانع است، جواب از این چیست؟ گوییم جواب از این آن است که: ممتنع نبود که خدای تعالی خروقی بدید آرد در آسمانها و زمینها و او را شعاعی قوی کند تا به قوت شعاع از آن خروق نگاه کند و بینند. (۳) ۱۲۱۴. علامه شعرانی: این توجیه و تأویل مبنی بر آمیختن مطالب الهی است با فلسفه مادی و صحیح آن است که بگوییم: دیدن انبیا توقف بر سوراخ و شکاف و شعاع ندارد و نور نبوت از حجاب و مسافت و زمان می گذرد. و این در عالم ماده است که مسافت و زمان و حجاب مانع دیدار است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۴۲.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۶۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۴۳۳۴۴.

۴- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۶۳.

۷۶. «فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي...»

روض الجنان: و در خبر است که: چهار کس بر همه زمین مالک شدند، دو مؤمن و دو کافر، و اما دو کافر: یکی نمرود بود و یکی بخت نصر. نمرود اول کس بود که تاج بر سر نهاد و در زمین تجبر کرد ... و او را کاهنان و منجمان بودند او را گفتند: در این سال مولودی بزاید که دین اهل زمین بگرداند و ملک تو بر دست او بشود، و هلاک تو بر دست او باشد. و بعضی دگر گفتند: این کسانی گفتند* که کتب انبیای پیشین خوانده بودند و در آن جا یافته بودند این معنی. سُدی گفت: نمرود شبی در خواب دید که ستاره بر آمد و چندان نور از او بتافت که روشنایی آفتاب و ماه را غلبه کرد تا دراو هیچ نور نماند، او بترسید و از خواب درآمد. معبران را و کهنه را بخواند و این خواب از ایشان پرسید. ایشان گفتند: این خواب دلیل کندبر آنکه در زمین تو امسال مولودی بزاید که ملک تو بر دست او بشود و هلاک تو و خانه تو به او باشد... (۱) * ۱۲۱۵. علامه شعرانی: * یعنی این مطلب را کسانی گفتند که از کتب انبیا خبر داشتند نه از منجمین و کهنه. (۲) ۱۲۱۶. * دین توحید که معتقد ملین است از حضرت ابراهیم علیه السلام بدانها رسید. یهود و نصارا و مسلمانان به خدای ابراهیم معتقدند چنان که سایر علوم و صنایع هر یک منسوب به بزرگی است و اختراع آن را به او نسبت می دهند، گاهی معلوم و گاه مجهول. مثلاً تدوین علم منطق از ارسطو است، و تدوین هندسه از اقلیدس صوری، و تدوین علم عروض از خلیل، و اولین کس که به حرکت زمین معتقد شد فیثاغورس و اولین کس که به جاذبه عمومی اجسام گفت به قول صاحب شرح الاسماء ثابت بن قره حزان، و اولین کس که اجسام سماوی را مرکب از عناصر پنداشت مانند زمین جابر بن حیان صوفی است، و اولین کس پس از جاهلیت اولی که خدای قادر مختار و عادل را به مردم شناسانید و او را یگانه و با اراده و حکم و مجازات و ثواب و عقاب اثبات کرد حضرت ابراهیم علیه السلام بود. (۳) روض الجنان: ... چون به خانه آمد و مادر ابراهیم را بدید و پرسید، مالک نبود. نتوانست جز که موافقه کند، موافقه کرد و او به ابراهیم بار برگرفت. (۴) ۱۲۱۷. علامه شعرانی: [مالک نبود] یعنی اختیار از دست او بیرون رفت. (۵) روض الجنان: چون وقت وضع بود، مادر ابراهیم در شب به صحرا برون شد و بار نهاد و ابراهیم را در خرقة پیچید و در شکافی نهاد در کوه و سنگی در پیش او نهاد و بیامد و پدر ابراهیم را خبر داد. آن جماعت نمرود را گفتند: آن مولود دوش از مادر بزاد. اگر این روایت درست بود، این گویندگان این علم از کتب پیغامبران اوایل شناخته باشند، و الا در نجوم و کهانت این معنی نباشد. (۶) ۱۲۱۸. علامه شعرانی: اهل نجوم به حدس و تخمین مطالبی مبهم و مجمل گویند؛ مثلاً احتمال ظهور کسی در مغرب. و این گونه دقتها که در این روایت است و نظایر آن را به منجمین نسبت می دهند از خرافات عامه و افسانه قضاصان است. اما در اخبار انبیا این گونه تفصیل و دقت بسیار است. (۷) روض الجنان: ... اَبُو رُوُق گفت: چون مادر او را بزاد در غار و پنهان کرد... تا آن گاه که ببالید و بزرگ شد. یک روز مادر پیش او بود، مادر را گفت: مَنْ رَبِّي؛ خدای من کیست؟ گفت: من. گفت: خدای تو کیست؟ گفت: پدرت. گفت: خدای پدرم کیست؟ گفت: من ندانم، پدرت داند. بیامد و پدرش را خبر داد. پدر بیامد و فرزند را بدید. ابراهیم علیه السلام گفت: یا پدر! خدای من کیست؟ گفت: مادرت. گفت: خدای مادرم کیست؟ گفت: منم، گفت: خدای تو کیست؟ گفت: نمرود، گفت: نمرود کیست؟ گفت: پادشاهی است، گفت: همچون ماست؟ گفت: بلی، گفت: خدای او کیست؟ گفت: خاموش. (۸) ۱۲۱۹. علامه شعرانی: فلاسفه امروز جهان در اینکه بشر چگونه به خدا راه برد و از کجا به وجود او معتقد شد سخنان بسیار دارند و هیچ یک به دلیلی مؤید نیست و سخن بی

دلیل را از صاحبش نتوان پذیرفت. و موافق اخبار ما شناختن پروردگار عالم فطری و غریزی است و امام علیه السلام در روایتی آن را تشبیه به شناختن غذا و رغبت جفت به جفت و امثال آن فرموده، و نیز بالفطره هر کس از مرگ می ترسد هر چند مردن را ندانسته باشد. همچنین معرفت خدا در باطن و فطرت او است و انبیا و حکما این فطرت را بیدار و به راه صحیح هدایت می کنند و اگر هدایت آنان نبود اوهام فطرت انسان را به پرستش ماه و خورشید و آتش و آب وادار می کند. و هدایت انبیا مانند هدایت مادر است که فطرت رضیع را به مکیدن شیر از پستان وا می دارد، و الا خود طفل هر چه یابد در دهن می گذارد و می مکد حتی انگشت خود را و از آن بهره نمی برد. (۹) روض الجنان: ... «رَأَى كَوْكَبًا»، بعضی گفتند: كَوْكَبًا مِنَ الْكَوَاكِبِ، ستاره دید از جمله ستارگان... و بعضی دگر مفسران گفتند: این سخن آنکه گفت که در میان مردمان آمد و با مردمان اختلاط کرد و بعضی مردم را دید که ستاره می پرستیدند* این برای آن گفت: «قَالَ هَذَا رَبِّي». اهل علم در آن خلاف کردند و آنکه مورد معنی او چیست؟ آنچه معتمد است آن است که: ابراهیم علیه السلام این سخن در زمان مهلت نظر گفت و آنکه که خدای را نشناخت و نظر نکرده بود برای آنکه ممکن نیست که توان گفتن* که خدای تعالی ابراهیم را عارف آفرید به خود... ۱۰ . ۱۲۲۰. علامه شعرانی: * مردم کلدی که ابراهیم علیه السلام بدانجا بود ستاره می پرستیدند و هر یک از سیارات هفتگانه را خالق یا ربّ النوع موجوداتی می شناختند؛ مثلاً مریخ رب النوع جنگ و مشتری خدای عدل و علم و عطارد رب النوع وزرا و همچنین سایر کواکب، و آفتاب پادشاه همه. ۱۱۱۲۲۱. * یعنی اگر خدای تعالی این مقام به ابراهیم از آن داد که او را عالم آفرید دیگر مردم مانند نمرود بر خدا اعتراض خواهند کرد که تفضیل ابراهیم بر ما ظلم است: او را موحد آفریدی موحد شد و اگر ما را هم چنان می آفریدی موحد می شدیم. پس باید ابراهیم علیه السلام به فکر و کسب و نظر توحید را دریافته باشد. ۱۲

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۴۴ ۳۴۵.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۶۴.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۴۶.

۴- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۶۵.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۴۶.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۴۷.

۷- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۶۶.

۸- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۴۸.

۹- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۶۷.

۷۸. «فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَارِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ...»

روض الجنان: ... [آفتاب] به جرم از همه مهتر و به نور از همه بیشتر و به قدر از همه بلندتر، گفت: تا به این نیز دستی برآزمایم تا این چه ذوق دارد «هذا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ»، برای آن گفت «هذا» اگر چه آفتاب مؤنث است که هنوز او را نشناخت، چه اگر او را شناختی نگفتی «هذا رَبِّي» آن خواست که هذا الطَّالِعُ رَبِّي*، این بر آینده، خدای من است چون او نیز فرو شد و کبر جرم و علو قدر، او را حمایت نکرد از این آفت بدانست که هر چه از جنس او باشد از شکل او باشد مثل او باشد** از همه روی برگردانید... (۱) ۱۲۲۲. علامه شعرانی: * این سخن صحیح نیست؛ چون شمس در زبان عربی مؤنث است و هذا هم در عربی اشاره به مذکر و حضرت ابراهیم علیه السلام عین این کلمات را نگفت بلکه ترجمه آنها را به زبان خود گفته بود. و در تفسیر طبری گوید: خداوند تعالی هذا گفت با آنکه شمس مؤنث است به اعتبار «هذا الطالع». (۲) ۱۲۲۳. * گروهی از محدثین پندارند عقل را در دین به کار نباید برد و اثبات حق تعالی و صفات او را از قول انبیا فرا باید گرفت. و اهل کلام این سخن را نمی پسندند، گویند تا خدا ثابت نشود و صفات او معلوم نگردد اصلاً نمی دانیم پیغمبران پیغمبرند و در گفتار خویش صادقند یا نه. و مؤلف فرماید: خود انبیا هم باید معرفت و ایمانشان به خداوند تعالی به عقل باشد. به عقل او را بشناسند، آن گاه از روی عقل به صحت وحی الهی یقین حاصل کنند. و ما گوئیم اگر نعوذ بالله بر کافری ملحد که خدای را شناسد جبرئیل نازل گردد و جمله وحی بر وی قرائت کند آن را حمل بر مرضی خواهد کرد در خود و گوید خیالی باطل در گوش و چشم من متمثل گشته. و ایمان انبیا به وحی و رسوخ آنان در احکام دلیل آن است که پیش از وحی نیز موحد کامل بودند. حضرت ابراهیم در خواب دید فرزند خویش را می کشد و از آن حکم و جوب فهمید و مصمم به انجام آن شد و اگر دیگری بود خواب را دلیل حکم الهی قرار نمی داد. (۳) روض الجنان: «رَأَى كَوْكَبًا»، حمزه و كِسَائِي و خَلْف و يحيى و كِسَائِي راوی عن ابی بكر خواندند: «راء» به كسر «را» و اماله همزه، و در سوره هود: «رَأَى أَيَّدِيَهُمْ» (۴)، و در سوره يوسف: «رَأَى قَمِيصَهُ» (۵)، و قوله: «رَأَى بُرْهَانَ رَبِّي»، (۶) و در طه: «رَأَى نَارًا» (۷)، و هم در اینجا: و در والنجم: «مَا يَرَى» (۸) «لَقَدْ رَأَاهُ» (۹)، این هفت جایگاه** اینان به كسر «را» و اماله همزه خوانند. (۱۰) ۱۲۲۴. علامه شعرانی: * مقصود از كسر راء تلفظ به فتحه است با میل به كسر چنان که الف را در اماله مایل به یا تلفظ کنند. (۱۱) ۱۲۲۵. * در این هفت جای پس از کلمه «رأى» اسم ظاهر است و حرف اول متحرک و در شش موضع پس از رأى اسم ظاهر است با حرف اول ساکن مانند «رأى القمر» «رأى الشمس» و در نه جایگاه ضمیر است، مانند «رأى» و احکام هر سه قسم را بیان کرده است. (۱۲) روض الجنان: ... و اقربا که اماله نکرد بر اصل خود رها کرد*، چون: دَعَا و رَمَى، و اما آنکه اماله کرد گفت: کلمه مِنْ ذوات الیاء است** و آنکه «را» را مکسور بکرد برای متابعت کسره اماله کرد، و آنکه «را» مکسور بکرد بی اماله گفت: برای آنکه فعل از باب فَعِلَ یَفْعُلُ است چون کسره بر عین الفعل پیدا نشد بر «را» افگند** که حرفی صحیح بود. ۱۳ ۱۲۲۶. علامه شعرانی: * بیشتر قراء گویند اصل فتحه است، یعنی اماله نکردن الف، و اماله کردن عارضی است و جائز و بعضی گویند هر دو اصل است. فتح لغت حجاز است و اماله لغت قبائل نجد و سخن مؤلف مبنی بر قول اکثر است. و عاصم در هیچ کلمه ای از کلمات قرآن اماله نکرده است مگر در «مجربها» سوره هود، و کسائی بسیار اماله کرده است. و طریقه اماله را باید به گوش از قاری ماهر شنید و تمرین کرد و تعلیم آن به وصف ممکن نیست. ۱۴ ۱۲۲۷. * یعنی هر الف منقلب از یاء باید اماله شود به مذهب کسائی. ۱۵ ۱۲۲۸. * یعنی «رای

یری» از باب ضرب یضرب است و همزه محذوفه در یری مکسور بوده است یرای. و چون همزه حذف شد با کسره اش باید کسره آن را به راء داد تا معلوم شود از چه باب است. و چون راء مکسور شد ناچار باید الف منقلب به یا شود به تناسب با کسره راء. ۱۶

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۵۰.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۶۸.

۳- هود (۱۱): ۷۰.

۴- یوسف (۱۲): ۲۸.

۵- یوسف (۱۲): ۲۴.

۶- طه (۲۰): ۱۰.

۷- نجم (۵۳): ۱۱.

۸- نجم (۵۳): ۱۸.

۹- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۵۴ ۳۵۵.

۱۰- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۷۲.

۱۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۵۵ ۳۵۶.

۱۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۷۳.

۸۰. «...وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا...»

روض الجنان: «وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ»؛ و من نترسم از این خدایان که شما ایشان را معبود خود کرده اید بدون خدای برای آنکه اما بُتان جماداتند که نفع و مضرتی نتوانند کردن و اما ستارگانی اند که ایشان را در ما اثری نباشد و من به دلیل افول و غروب ایشان که مُحَدَّث اند و مخلوق. (۱) ۱۲۲۹. علامه شعرانی: استدلال از غروب کردن ستاره به اینکه حادث است و حادث مخلوق است به طریقه متکلمین، آن است که گویند: هر متحرک حالی دارد حادث و هر چه محلّ حوادث شود حادث است و تفصیل آن مناسب اینجا نیست. و می توان گفت که حضرت ابراهیم علیه السلام به غایب شدن کواکب استدلال کرد؛ چون اگر جسمی از جسمی غایب شود علم به آن ندارد و خداوند باید عالم باشد در همه حال به همه مخلوقات، پس جسم نیست. (۲) روض الجنان: ... «وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»؛ علم خدای من واسع است و فراخ بر همه چیزی. (۳) ۱۲۳۰. علامه شعرانی: یعنی خداوند من افول ندارد و غروب نمی کند، چون مجرّدات از جسم و جسمانی. ۴

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۵۸.

۲- روض الجنان، ج ۴، ص ۴۷۵.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۵۹.

۸۱. «وَ كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَ لَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِاللَّهِ...»

روض الجنان: «وَ كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ»، ... و در آیت دلیل است: بر بطلان قول آنان که ایشان گفتند: مناظره و محاجه نباید کردن* برای آنکه خدای تعالی از ابراهیم علیه السلامین معنی باز گفت و او را به این مدح کرد. (۱) ۱۲۳۱. علامه شعرانی: قول جماعتی از حشویه اهل حدیث است که گویند علم کلام و تحصیل اصول دین به دلیل و حجت عقلی موجب گمراهی است و دین را باید از حدیث و قرآن فراگرفت و عقل موجب گمراهی انسان است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۵۹.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۷۶.

۸۳. «وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ...»

روض الجنان: ... ودرج از آن جاست که آنچه در او بود چون درنوردیده باشد از صیانت و پوشیدگی. (۱) ۱۲۳۲. علامه شعرانی: «درج» جعبه جواهر است. (۲) روض الجنان: در خبر است که: یک روز مأمون با علی بن موسی الرضا نشست و گفت: یا بن رسول الله، دلیلی توانی گفتن از کتاب خدای که تو فرزند پیغامبری از صلب او؟ گفت: بلی، گفت آیت مباحله نخواهم: «أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَاءَكُمْ»، و آیت سُورَت انعام نخواهم: «وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ»، (۳) گفت: آن نیارم، گفت: چیست؟ گفت: قوله تعالی: «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَ بَنَاتُكُمْ»، (۴) گفت: از کجا دلیل می کند این آیت؟ گفت: چه گویی، اگر رسول خدا حاضر آید و خطبه کند به تو دختری را بخواهد به او دهی؟ گفت: چگونه ندهم، و باشد که این رغبت نکند، گفت: اگر از من بخواهد مثلاً من دختر ندهم به او، گفت: چرا؟ گفت: از آنکه دانی که اجماع است که فرزند زاده و دختر زاده بر مرد حرام باشد. (۵) ۱۲۳۳. علامه شعرانی: به ظاهر قرآن تمسک کرد. به ضمیمه اجماع و این دلیل بر حجیت اجماع است. (۶) روض الجنان: «وَالْيَسَع»، و هُوَ الْيَسَعُ بن اخطور بن العجوز. حمزه و کسائی و خلف خواندند: وَالْيَسَعُ. بتشدید «لام» و فتح «او» و سکون «یا» اینجا و در سوره ص، باقی قراء به سکون «لام» و فتح «یا»... ابو علی فارسی گفت: الف و لام نه تعریف راست... (۷) ۱۲۳۴. علامه شعرانی: در زبان عبری الف لام «الیسع» جزء کلمه است و حرف تعریف نیست بلکه به معنی خدا است و الیسع یعنی خدا نجات می دهد. اما قاعده ای است در معرب ساختن لغات غیر عربی که چون معرب کنند الف لام جزء کلمه را مانند الف لام تعریف بیفکنند، مثل اسکندر که در لغت یونانی الکسندر بود آن را الاسکندر کردند، با الف و لام معامله حرف تعریف کردند. والیسبن پایتخت پرتغال را اشبون ساختند. الیسع هم در عربی مرکب از حرف زایده و یسع است چنان که ابوعلی گفت اما در اصل لغت عبری جزء کلمه بوده است. ۸

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۶۲.

۲- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۷۸.

۳- انعام (۶): ۸۴.

۴- نساء (۴): ۲۴.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۶۵.

۶- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۸۰.

۷- روح الجنان، ج ۴، ص ۴۸۱.

۹۱. «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْنَا بَشَرًا مِنْ شَيْءٍ...»

روض الجنان: محمد بن اسحاق گفت: جماعتی جهودان به نزدیک رسول علیه السلام آمدند و گفتند: یا ابالقاسم! کتابی نیاری از برای ما از آسمان چنان که موسی الواح آورد ما را از نزدیک خدای، خدای تعالی آیت فرستاد: «يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ» (۱). یکی از جمله ایشان گفت: خدای تعالی بر هیچ آدمی هیچ کتاب نفرستاد، نه بر تو و نه بر موسی و نه بر عیسی، خدای تعالی این آیت فرستاد: «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ» حق تعالی گفت این کافران و جهودان قدر نکردند خدای را حق قدرش، یعنی او را نشناختند و ندانستند حق معرفتش. (۲) ۱۲۳۵. علامه شعرانی: گروهی با اقرار به خداوند تعالی می گفتند مقام او در تنزیه از مراتب امکانی چنان بلند است که بشر لایق نیست با او رابطه داشته باشد به وحی و نبوت. و امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: بینونت خداوند از ممکنات به عزلت نیست، او با همه هست به قیومیت و نزدیک به همه، و به هر کس از خود او نزدیک تر با آنکه ذات او در مقام وجوب از ممکنات چنان دور است که در وهم کسی نمی گنجد: «داخل فی الأشياء لا کدخول شیء فی شیء و خارج عنها لا کخروج شیء عن شیء». (۳)

۱- نساء (۴): ۱۵۳.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۷۳.

۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۴.

۹۲. «وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لِيُتَذَكَّرَ أُمَّ الْقُرَى وَ مَنْ حَوْلَهَا...»

روض الجنان: و «أُمَّ الْقُرَى» بلاخلاف مکه است. و أُمَّ اصل باشد یعنی أصلُ الْقُرَى برای آنکه زمین از زیر آن برون آورد خدای تعالی، و برای آن مکه را تخصیص کرد که کعبه در آن جاست و آن مقصد عالمیان است برای حج و گفتند: برای آنش اُمّ القری خواند که اول شهری که مسکون شد در زمین آن بود که آدم به او فرود آمد، و زجاج گفت: برای آنکه اَعْظَم الارض شأناً آن عظمت شأن که آن راست هیچ شهر را نیست. (۱) ۱۲۳۶. علامه شعرانی: خداوند تبارک و تعالی در جای دیگر فرمود: ما اهل هیچ بلد را هلاک نکردیم مگر وقتی که در اُمّ آنجا رسول فرستادیم: «وَ مَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمَّهَا رَسُولًا» (۲). پس اُمّ القری در قرآن اسم خاص مکه نیست هر شهر بزرگی که توجه سایر شهرها بدان باشد اُمّ آن شهرها گویند به جای پایتخت و «عاصمه» در زمان ما. و مکه را «اُمّ القری» گفتند چون به منزلت پایتخت عربستان بود و چون پیغمبر آن را فتح کرد همه عرب مسخر اسلام شدند چنان که اگر پایتخت کشوری را بگیرند همه ملک را مسخر کرده اند. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۷۵ ۳۷۶.

۲- قصص (۲۸): ۵۹.

۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۶.

۹۳. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ...»

روض الجنان: «وَمَنْ قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»؛ و از آن کس که او گوید من بیارم مانند آنکه خدای تعالی فرستاد از آسمان، گفتند: این در عبدالله بن سعد بن ابی سَیرح آمد و او قرشی بود و کاتب رسول علیه السلام بود. چون وحی آمدی او نوشتی. رسول علیه السلام او املا کردی، او به جای «عَفُورٌ حَلِيمٌ»، «عَلِيمٌ حَكِيمٌ» نوشتی و به جای «سَيَمِيعٌ عَلِيمٌ»، «عَفُورٌ رَحِيمٌ» نوشتی و مانند این،* چون این آیت فرود آمد: «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ... * ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ» (۱)، او را عجب آمد از تفصیل خلق آدمی، بر زبانش برفت: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۲). رسول علیه السلام گفت: بنویس. او نوشت به شک افتاد، با خود گفت: اگر محمّد در این که می گوید صادق است، خود این وحی که بر او می کنند بر من می کنند، و اگر کاذب است مثل آنکه او می گوید من نیز می گویم،* مرتد شد، و با نزدیک مشرکان شد و گفت: احوال محمّد من نیک بدانستم. او بر من املا می کردم، من تغییر و تبدیل می کردم و چنان که خواستم نوشتم... (۳) ۱۲۳۷. علامه شعرانی: * از این سخن معلوم می شود که حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله مانند هر املاکنده دیگر پس از نوشتن کاتب از او خواندن می خواست و تا مرضی خاطر او نمی گشت منتشر نمی ساخت و اجازه تعلیم نمی داد و چند بار به آزمایش معلوم شد کاتب بعضی حروف را تغییر داده اگر پیغمبر صلی الله علیه و آله آن را اصلاح نمی کرد امر به قرائت نمی فرمود. (۴) ۱۲۳۸. * این سخن بر فرض صحت روایت، دلیل آن نمی شود که کسی بتواند مانند قرآن بگوید چون «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» تنها بی آنکه به مطالب آیه متصل شود کلامی تام نیست و متّصف به بلاغت نمی شود. (۵) روض الجنان: دستار خوان. (۶) ۱۲۳۹. علامه شعرانی: «دستار خوان» را عامه در زمان ما «جل قاب شوی» گویند. ۷

۱- مؤمنون (۲۳): ۱۴ ۱۲.

۲- مؤمنون (۲۳): ۱۴.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۷۷.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۷.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۸.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۷۸.

۹۵. «إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ...»

روض الجنان: آنکه بر سیل تنبیه و تذکیر و اقامت حجت بر کافران گفت: «إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى»، خدای معبود که از او توقع خیر و روزی کنند خدایی است که او در زیر زمین دانه شکافد و استه میوه، و برای آن تخصیص کرد این را که دست آدمیان از آن دور باشد، و معلوم است به جاری مجرای ضرورت که آن، کسی نمی کند جز خدای تعالی. (۱) ۱۲۴۰. علامه شعرانی: چون انسان در خلقت گیاه و درخت از دانه و هسته تأمل کند داند که فعل طبیعت بی شعور نیست بلکه خداوند حکیم که بقاء نوع هر چیز را به اراده خویش از روی حکم و مصالح مقرر فرموده دانه را می شکافد و غذای او را تا ریشه محکم نکرده در خود دانه قرار داده است و پس از آن برگ و ریشه را در زمین و هوا پراکنده می کند وقتی غذای درون دانه تمام شود از بیرون ببالد و برآید، و این معنی «فلق» است. (۲) روض الجنان: و «نوی» استه میوه باشد که از او درخت روید، و هیچ قادر به قدرت این نتواند کرد الاً بِاللَّهِ وَالْمُؤْمِنِينَ. (۳) ۱۲۴۱. علامه شعرانی: قادر به قدرت در مقابل قادر بالذات کسی است که صفت قدرت او زاید بر ذات او مأخوذ از غیر است. (۴) روض الجنان: «تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ»؛ از مرده زنده بیرون آورد... قولی دیگر آن است که از کافر مؤمن آورد و از مؤمن کافر آورد، و این اقوال به استقصا در سوره آل عمران رفته است. ۱۲۴۲ ۵. علامه شعرانی: و هیچ یک مخالف دیگری نیست. ۶

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۲.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۱.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۳.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲.

۹۶. «فَالِقُ الْأَصْبَاحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ حُسْبَانًا...»

روض الجنان: «فَالِقُ الْأَصْبَاحِ» ای هُوَ فَالِقُ الْأَصْبَاحِ؛ و اشکافنده صبح است، و آن خداست که از میان شب تاریک روز روشن بشکافد و این نیز از جمله آن است که دست و آلت قادر به قدرت به آن نرسد. (۱) ۱۲۴۳. علامه شعرانی: خلقت نور از عجائب است و فکر هیچ بشر تاکنون به کنه آن نرسیده و حقیقت آن را نیافته است، آن قدر دانسته ایم که حیات هر زنده و بالیدن هر نبات و حیوان به نور است و حرارت و سایر قوا که ملازم نور و متفرع بر او است، چون سرد و تاریک محض گردد همه چیز ساکن می شود و می میرد و هر موجود زنده را حدی از نور و حرارت باید کمتر از آن یا بیشتر از آن هر دو هلاک آورد. منزّه است خداوندی که هم سبب بالیدن و نمو آفرید و هم موجب آسایش و آرامش. (۲) روض الجنان: «حُسْبَانًا»، ای بِحِسَابٍ، یقال: حَسِبْتُ الْحِسَابَ أَحْسِبُهُ حَسَبًا وَ حُسْبَانًا وَ حَسِبْتُ الشَّيْءَ إِذَا ظَنَنْتَهُ أَحْسِبُهُ وَ أَحْسِبُهُ حُسْبَانًا، و معنی آن است که حق تعالی می گوید: من آفتاب و ماه را در فلک خود می گردانم به حساب نه به گزاف* تا آنچه آفتاب به سالی برد ماه به یک ماه. (۳) ۱۲۴۴. علامه شعرانی: حساب حرکت افلاک و ماه و خورشید در طول و عرض و تعدیلات و اختلاف چنان دقیق است که از چند هزار سال پیش تاکنون منجمان در آن اندک تخلفی نیافتند، «كُلُّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى» (۴) قمر در بیست و نه روزه و ۱۲ ساعت و ۴۴ دقیقه و سی ثانیه یک دوره ماه قمری را طی می کند و چند هزار سال است بدین اندازه بوده و در هر ماه در جای معین تند می رود و در جای معین کند می شود و به حساب معین به سمت الرأس نزدیک و دور می گردد و همچنین خورشید و سایر کواکب. و این چنان که دلیل توحید و قدرت پروردگار است دلیل بر نبوت خاتم انبیاء صلی الله علیه و آله و صحت قرآن نیز می باشد چون این نکته را عامه مردم زمان ما هم نمی دانند و اعراب جاهلیت در آن عهد البته آن را در نیافته بودند. (۵) روض الجنان: ... آنگه هم بر آن جمله که در اول کردم به آخر هم آن وعده کردم اگر چه شب دراز است و ظلمت متکاثف است نومید مشو که هر شبی را روزی باشد و هر ظلمتی را ضیایی به دنبال بود و هر غسقی را فلقی بر اثر باشد و هر رنجی را راحتی. اِنَّ الْفَرْجَ مَعَ الْكُرْبِ، «فَمَا نَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (۶)، و لیکن تا سخت نشود بنشود*. اشتدای از مه تنفرجی، ای سختی سخت شو تا بشوی** (۷) ۱۲۴۵. علامه شعرانی: * شدن دوم به معنی رفتن است در هر دو جمله: کار تا سخت نشود از میان نرود یا سخت شو تا از میان بروی. (۸) ۱۲۴۶. ** چون حوادث روزگار به غایت سختی رسد و نزدیک آن شود که جان و دل را بگدازد و بلا بزرگ شود و شکیبایی اندک و کار به نهایت رسد، فرج نزدیک شود. (۹) روض الجنان: می رزد. (۱۰) ۱۲۴۷. علامه شعرانی: رزد از رزیدن به معنی رنگ کردن و رنگ رز هم از این مشتق است یعنی رنگ رزنده. (۱۱)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۴.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۵؛ در چاپ مشهد «بحسبان» ضبط شده است.

۴- رعد (۱۳): ۲.

- ٥- .روح الجنان، ج ٥، ص ١٣.
- ٦- .انشرح (٩٤): ٥.
- ٧- .روض الجنان، ج ٧، ص ٣٨٦.
- ٨- .روح الجنان، ج ٥، ص ١٤.
- ٩- .روح الجنان، ج ٥، ص ١٤.
- ١٠- .روض الجنان، ج ٧، ص ٣٨٨.
- ١١- .روح الجنان، ج ٥، ص ١٥.

۹۸. «وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ...»

روض الجنان: «وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ» او آن خداست که بیافرید شما را از یک نفس یعنی آدم علیه السلام «فَمُسْتَقَرٌّ وَ مُسْتَوْدَعٌ» ... و در معنی «مستقر» و «مستودع»، مفسران خلاف کردند عبدالله مسعود گفت: بهری مستقرند یا بهری را مستقری است در رحم مادر تا به وقت زادن و ایشان را مستودعی است جایی که ایشان را به ودیعه آن جا بنهند از گور تا به روز قیامت*، يقال: قَرَّ فِي الْمَكَانِ وَ السَّيْتَقَرَّ وَأَوْدَعْتَهُ مَكَانًا كَذَا وَاسْتَوْدَعْتُهُ، پس مکان باشد و مستودع هم مکان باشد هم مفعول، و مقسم** گفت: «مستقر» مأوای مرد باشد و مستودع آنجا که بمیرد. سعید جیر گفت: مستقر شکم مادر است و مستودع صلب پدر است او را به ودیعت به صلب پدر دادند تا مدتی آن جا بباشد و به وقت مطالبت به رحم مادر درآید، در او قرار گیرد تا به وقت خود، آنکه جایگاه بدل کند و به زمین آید، آن مستقری دیگر است او را مدتی آن جا بماند آنکه به مستودع لحد آید، آن جا قرار کند و یعت او باشد تا به وقت بعث. آنکه از آن جاش برانگیزند***... (۱) ۱۲۴۸. علامه شعرانی: * تعبیری است از استقرار عالم برزخ تا زنده شدن بار دیگر و گرنه بدن هیچ میت در گور نمی ماند تا قیامت و اگر بماند بسیار نادر است. (۲) ۱۲۴۹. ** مقسم از اصحاب و ملازمین ابن عباس است. ۳ ۱۲۵۰. *** چنان که گفتیم اندک از مردم در قبور می مانند و نوعاً بعث از قبر کنایه از زنده شده است. ۴

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۹۰.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۷.

۱۰۱. «بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنِّي يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً...»

روض الجنان: «بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ»، حق تعالی وصف کرد خویشتن را به آنکه آفریننده آسمان و زمین است و در وجود آورنده... و «ابداع»، ابتدای فعل کردن باشد بی آنکه اقتدا کند در آن به کسی، و كذلك الابتداءُ و هو من الابدالِ، كَالْمَيْدِحِ وَالْمَعْدُومِ و معنی آن است که: خدای تعالی این فعل بر وجه اختراع کرد و مخترع فعلی بود که بکنند نه به قدرت و نه در محلّ قدرت و این قادر الذات تواند کردن. (۱) ۱۲۵۱. علامه شعرانی: قادر به قدرت آن است که صفت قدرت عین ذات او نباشد و مخترع کسی است که قدرت عین ذات او باشد و در خارج از ذات خود تصرف کند. (۲)

۱۰۳. «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ...»

روض الجنان: «ادراک» به معنی نضج باشد. (۳) ۱۲۵۲. علامه شعرانی: یعنی پخته شدن و رسیدن. (۴) روض الجنان: اما برای آنکه میل را تخصیص کرد و آن را به چشم بسته است. (۵) ۱۲۵۳. علامه شعرانی: میل با چشم نسبت دارد. جباران قدیم چشم مقصّیران را به میل گرم کرده، کور می کردند و گروهی را بدین علت مکحول گویند. (۶) روض الجنان: ... همچنین در آیت ما نفی ادراک بصر کرد از خود بر سبیل تمدّح و مدح راجع با ذات او در اثباتش نقص باشد در جمیع احوال، اگر در دنیا گوید و اگر در آخرت* اگر گویند نه مشارک است در نفی تعلق ادراک به او** او را بسیاری از اعراض و معدومات، باید تا ایشان نیز ممدوح باشند. (۷) ۱۲۵۴. علامه شعرانی: * چون اشاعره گویند خدای تعالی را در آخرت می توان دید اما در دنیا نمی توان. ۸ ۱۲۵۵. ** یعنی بسیاری از اعراض دیده نمی شوند مانند بوی و صوت و طعم و همچنین معدومات دیده نمی شوند و اگر دیده نشدن صفت مدح باشد باید همه اینها با خدا مشترک باشند در ممدوحیت جواب. آن است که اینها دیده نمی شوند و خود هم چیزی نمی بینند اما خداوند همه را می بیند و کسی او را نمی بیند. ۹

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۹۷ ۳۹۸.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۰۰.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۴.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۰۱.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۰۲.

۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۵.

۱۰۵. «وَ كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ...»

روض الجنان: رُمّانی گفت: تصریف، اجراء معنی دایر باشد در معانی متعاقب. (۱) ۱۲۵۶. علامه شعرانی: معنی که دور می زند آن است که تغییر می پذیرد و به چند گونه می آید. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۰۶.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۸.

۱۰۶. «اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ...»

روض الجنان: و منه قولُ عَنَّتْرَه: وَأَعْرَضَتِ الْيَمَامَةُ وَأَشْمَخَرَتْ. (۱) ۱۲۵۷. علامه شعرانی: سهو است از مؤلف یا تصحیف ناسخ. و این بیت از عمرو بن کلثوم است نه عنتره و تمام این مصرع «کأسیاف بأیدی مصلتینا» (۲)؛ یعنی یمامه پدید آمد و کوهها سر بر افراخت مانند شمشیرها در دست کسانی که آنها را از نیام بیرون کشند. (۳)

۱۰۷. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا...»

روض الجنان: «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا» خدای تعالی گفت: اگر خدای خواستی ایشان مشرک نبودندی. اگر گویند: به نزدیک شما اراده تعلق به نفی ندارد بل به چیزی تعلق دارد که حدوئش صحیح باشد، حکم این آیت چگونه باشد؟ جواب گوئیم: مراد آن است که ایشان را به قهر اگر خواهد برایمان دارد، پس متعلق ارادت در آیت محذوف است و آن حمل ایشان است بر ایمان بر سبیل قهر و الجاء، و این ارادت لابد محمول باشد بر این وجه از آن جا که به ادله درست شده است که خدای تعالی از کافران مرید ایمان است بر سبیل اختیار، از آن جا که امر کرده است ایشان را به ایمان، و امر امر نشود بی ارادت امر مأمور به را، پس چون بوجه اختیار لابد مرید باشد این را* حمل بر مشیت قسر و الجاء باید کردن. (۴) ۱۲۵۸. علامه شعرانی: یعنی لابد خداوند خواسته است که هیچ کس مشرک نباشد اما به اختیار خواسته است نه به جبر و اگر می خواست مردم را به جبر به توحید وادار کند هیچ کس مشرک نمی شد. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۰۷.

۲- لسان العرب، ج ۷، ص ۱۶۹.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۸.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۰۷.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۹.

۱۰۹. «...قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَ مَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ»

روض الجنان: آنکه گفت: «وَمَا يُشْعِرُكُمْ»، ائى ما يُعَلِّمُكُمْ، چنان که ما گوئیم: تو چه دانى و در حرف اُبى آن است که: وَمَا أَدْرِيكُمْ. (۱) ۱۲۵۹. علامه شعرانى: يعنى در قرائت اُبى بن كعب به جاي «ما يشعركم» آمده است «ما أدريكم». (۲)

۱۱۱. «وَلَوْ أَنَّا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ... مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ...»

روض الجنان: و این آیت دلیل می کند بر آنکه خدای مرید است به اراده محدث برای آنکه استثناء دلیل این می کند، نبینی که چون کسی گوید: لَا أَفْعَلُ ذَلِكَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلَ؛ من این کار نکنم تا تو نکنی به هر حال آنچه موقوف باشد بر محدث قدیم نتواند بودن، پس ایمان ایشان نیست و در وجود موقوف است بر ارادت خدای اگر در وجود آید به اراده او باشد... (۳) ۱۲۶۰. علامه شعرانى: يعنى اراده خداوند تعالى حادث است برای آنکه ایمان آنها که فعلانی است اگر موجود شود حادث خواهد بود و متوقف بر اراده حق و چیزی که حادث متوقف بر او باشد البته حادث است و مقصود از این اراده آن است که فعل پس از آن بی فاصله حادث شود. و در اصطلاح متکلمین اراده در معنی دیگر هم استعمال کرده اند و آن علم به اصلح و قدیم باشد و از محل نزاع خارج است. (۴)

۱۱۲. «...يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرَفَ الْقَوْلِ غُرُورًا...»

روض الجنان: و «زُخْرَفَ الْقَوْلِ»، سخن آراسته باشد، چنان که ما گوئیم سخن به نگار. و زخرف زینت باشد. (۵) ۱۲۶۱. علامه شعرانى: «نگار» نقش کردن است. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۱۲.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۲.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۵.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۷.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۷.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۸.

۱۱۴. «... وَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ...»

روض الجنان: «بِالْحَقِّ» در او دو قول گفتند: یکی آنکه آنچه در اوست حق و صدق است، و یکی آنکه: أَنْزَلَهُ بِالذَّلَالِ وَالْبُزْهَانِ. اگر گویند: چگونه روا باشد که کافران را وصف کند به آنکه ایشان حق می دانند، و آنکه حق داند مؤمن باشد، و احباط نگوی تا توانی گفتن که پس از علم مرتد شود، گوئیم از این چند جواب است... (۱) ۱۲۶۲. علامه شعرانی: معنی عبارت این است که معتقد به احباط باش تا بتوانی کفر بعد از اسلام را تصدیق کنی و اگر به احباط معتقد نباشی باید بگویی هیچ گاه مسلمان مرتد نمی شود؛ چون اگر مسلمان مرتد شود باید ثواب مسلمانی او باطل شود و آن احباط است. و شیعه احباط را باطل می داند و گوید ثواب مسلمانی هرگز باطل نمی شود. و اگر گویی: مسلمان که مرتد شود اول ثواب مسلمانی به او می دهند پس از آن بر کفر عذاب می کند، گوئیم: عذاب پس از ثواب در قیامت جایز نیست. (۲)

۱۱۵. «و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا...»

روض الجنان: ... و به نزدیک اهل لغت مهمل کلام باشد لِقَوْلِهِمْ: هَذَا كَلَامٌ لَا فَايِدَةَ فِيهِ، وَ هَذَا كَلَامٌ لَعُوٌّ وَ هَذَا كَلَامٌ مُهْمَلٌ، و به نزدیک متکلمان حد کلام گفته ایم که: آن باشد که نظم کنند آن را از دو حرف یا بیشتر از این حروف معقوله چون در وجود آید از کسی که از او یا از قبیل او فایده صحیح بود. (۳) ۱۲۶۳. علامه شعرانی: به نظر می رسد که با معنی لغوی فرق ندارد؛ چون در لغت هم اداء یک حرف را تکلم نگویند و چون کودک به یک حرف تکلم کند مانند ب یا ق نگویند به سخن آمده اما وقتی دو حرف مختلف را توانست باهم ترکیب کند گویند به سخن آمد مانند آب و حروف مد را به حساب نیاورند و تکرار یک حرف را نیز اعتبار نکنند. و شهید در مبحث صلوات شرح لمعه گوید: ادای یک حرف معنی دار به قصد فهماندن معنی کلام است در عرف و لغت مانند ق در عربی (۴) و نه ودو در فارسی. و ادای حروف را از طوطی و امثال آن تکلم نگویند؛ چون از او و از قبیل او، افاده معنی، صحیح نیست. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۰.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۰.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۳.

۴- الروضه البهیة، ج ۱، ص ۵۶۱ ۵۶۲.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۲.

۱۱۶. «وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ...»

روض الجنان: اصحاب معارف. (۱) ۱۲۶۴. علامه شعرانی: اصحاب معارف آنها را گویند که همه چیز را برای همه کس معلوم دانند و آنکه انکار چیزی کند از عناد است و دانسته انکار کرده و به این جهت هیچ کافر و مخطی را معذور ندانند. (۲)

۱۱۸. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ»

روض الجنان: گفتیم که: ذبایح اصناف کفار حرام است که ایشان نام خدای نبرند، و اگر نام خدای برند بر حقیقت نه نام خدای برده باشند، و آن را که نام خدای بر او نبرند به سهو و نسیان و کشنده مخالف حق نباشد و در عزم و نیت او پیش از ذبح نام خدای باشد و اگر چه در وقت ذبح فراموش کند، آن ذبیحه حلال باشد جز که به قصد رها کند.* و نیز از شرایط واجب آن است که روی او به قبله کند، و ذبح جز به آهن یا به چیزی که اوداج ببرد نشاید عند عدم آهن، و ذبح در گلو باید و نحر در بالای سینه عند الاختیار، اما عند ضرورت روا باشد و اگر خلاف این کند ذبیحه حرام باشد، و اگر به قصد عند ذبح به یک بار سرش ببرد پیش از آنکه سرد شود هم حرام باشد.* (۳) ۱۲۶۵. علامه شعرانی: * یعنی مگر آنکه عمداً ترک کند حرام است و اگر به سهو و نسیان ترک کند ذبیحه مباح است در صورتی که کشنده مخالف حق نباشد، یعنی مسلمان باشد اگر چه از اهل سنت باشد. (۴) ۱۲۶۶. * علت حرمت آن است که باید از هاق روح به بریدن چهار رگ و رفتن خون باشد و آنکه یکباره سرش قطع کنند. از هاق روح به دو چیز است: یکی به رفتن خون و یکی به قطع نخاع و آنکه هیچ خون از او خارج نشود قطع چهار رگ در از هاق روح او اثر نداشته است. و بعضی علمای زمان ما گویند در این دو صورت مباح است به گمان آنکه بریدن چهار رگ فی نفسه ذبیحه را حلال می کند نه برای آنکه سبب بیرون رفتن روح حیوان شود. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۵.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۴.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۰.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۷.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۷.

۱۲۰. «وَذَرُوا ظَاهِرَ الْأَيْمَنِ وَبَاطِنَهُ...»

روض الجنان: سُدی گفت: ظاهر گناه زنا و باطن گناه اِتِّخَاذِ الْاِخْدَانِ است؛ دوست گرفتن پنهان و آشکارا. سعید جبیر گفت: «ظاهر اثم» نکاح زن پدر است و باطن زنا و اثم هم گناه باشد و هم حرج، «و بزه گناه باشد و بزهکار را مأثوم گویند» * آنگه گفت: آنان که کسب معاصی کنند، یعنی فعل معاصی کنند چه کسب جز لغوی معقول نیست آنچه ایشان دعوی کردند معقول نتوانند کردن** ایشان را جزا دهند و پاداشت آنچه کرده باشند. (۱) ۱۲۶۷. علامه شعرانی: * به نظر می رسد این جمله الحاقی است، کسی در حاشیه نوشته و آن را جزء متن کردند. (۲) ۱۲۶۸. * اشاعره گویند انسان کسب می کند و کار او را خدا بر دست او جاری می سازد؛ مثلاً وقتی کسی معصیتی مرتکب شود فعل معصیت از خداست و بنده کسب کرده است و این معنی معقول نیست و علمای آنان توجیه مقصود خود را بهوجه صحیح نتوانسته اند. پس کسب در قرآن همان به معنی لغوی است که کردن کار باشد. (۳) روض الجنان: و بیان کردیم که: ذبایح اهل کتاب حرام باشد و تسمیه ایشان نه تسمیه باشد، برای آنکه خدای را نشناسند. و اگر کسی رها کند در او خلاف کردند، اگر به قصد رها کند و یاد دارد ذبیحه حلال نبود، و اگر به سهو رها کند و معتقد وجوب آن باشد ذبیحه حلال بود، و این مذهب ماست. (۴) ۱۲۶۹. علامه شعرانی: یعنی اگر کسی عمداً بسم الله را ترک کند ذبیحه حلال نیست و اگر معتقد وجوب باشد و سهواً ترک کند حلال است. ۵

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۲۲۳.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۸.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۹.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۳.

۱۲۳. «وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مُجْرِمِيهَا لِيَمْلِكُوا فِيهَا...»

روض الجنان: و اصل مکر فتل بود. (۱) ۱۲۷۰. علامه شعرانی: پیچیده بودن. (۲) روض الجنان: و معنی مکر بر بیختن چیز باشد از ره صواب. (۳) ۱۲۷۱. علامه شعرانی: کج کردن و منحرف ساختن. ۴

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۵۲.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۸.

۱۲۴. «وَ إِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى تُؤْتِيَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ...»

روض الجنان: «وَ إِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ»، حق تعالی در این آیت خبر داد که: هر گاه که آیتی و حجّتی و دلالتی به این کافران آید که دلیل توحید من کند و نبوّت پیغامبر من ایشان گویند ما ایمان نیاریم تا مثل آنکه پیغامبران را دادند ما را ندهند. (۱) ۱۲۷۲. علامه شعرانی: از آیه معلوم می شود که خداوند تعالی معجزه بر دست پیغمبر جاری کرده بود و کفار می گفتند ما تا خود پیغمبر نشویم و به خود ما وحی نشود باور نمی کنیم که اصلاً وحی در جهان وجود دارد. و بسیاری از زنادقه و نصارا گویند پیغمبر معجزه نداشت و هر وقت از او معجزه خواستند او گفت من قدرت ندارم و آیات نزد خدا است. و ما در محل خود گفتیم که کفار به راه عناد می گفتند: اگر راست می گویی که پیغمبری از خدا بخواه عذابی بفرستد مانند امتهای گذشته ما را هلاک کند. و تفصیل این را در کتاب راه سعادت در اثبات نبوت نوشته ام. (۲)

۱۲۵. «فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ...»

روض الجنان: و وجهی دگر آن است که بعضی اهل معانی گفتند که: شرح صدر در آیت مضاف است با «مَنْ» که مهتدی است... (۳) ۱۲۷۳. علامه شعرانی: یعنی فاعل «یشرح صدره» خود آن کس است نه خداوند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۵۲.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۱.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۵۴.

۱۲۷. «... لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

روض الجنان: «وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ»؛ و او ولی ایشان است. در او نیز دو قول گفتند: یکی آنکه متولی نعمت و ایصال منفعت اوست به ایشان، و دگر آنکه: مراد به «ولی» ناصر باشد، یعنی خدای تعالی ناصح ایشان است بر دشمنانشان. «بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»، این «با» مجازات است، چنان که گفت: لَبِمَا كَانَ هَدِيلاً يُقْل. یعنی جزا و عوض آنکه ایشان کرده باشند از طاعت برای آنکه خدای تعالی ولی مرد نباشد به عمل که او کند که نه عمل صالح باشد*، پس به قرینه «وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ»، عمل را بر طاعت حمل کرده می شود. (۱) ۱۲۷۴. علامه شعرانی: یعنی خداوند ولی مردم است در عمل صالح نه در عملی که صالح نباشد. (۲)

۱۳۰. «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي...»

روض الجنان: «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ»، خدای تعالی به این آیت خطاب کرد با انس و جن، گفت: ای جماعت انس و جن... و «أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ»؛ به شما هیچ پیغامبر نیامد هم از شما و از نسب و شهر شما؟ و «معشر» جماعتی باشند سواء اگر مجتمع باشند و اگر متفرق، و «جن» مأخوذ است از جن، و آن ستر باشد، و این اسمی است این جنس را به مثابت انس در آدمیان و ملک در فرشتگان، و این خطاب باشد به جمله الا- آن رسولانی که خدای تعالی ایشان را به خلقان فرستاد. (۳) ۱۲۷۵. علامه شعرانی: یعنی خطاب به همه مردم است به استثنای پیغمبران، چون برای پیغمبران پیغمبر دیگر نفرستاد. (۴) روض الجنان: و ضحاک گفت: این آیت دلیل است بر آنکه خدای تعالی از جن پیغامبران فرستاد، و این اختیار جریر طبری است* و ابوالقاسم بلخی روا داشت، و این رواست جز که بر او نصی میامد، و به این آیت قطع نتوان کردن، چه آیت را تفسیر می توان داد بر وجهی که دلیل نکند بر آنکه از جن پیغامبر باشد* (۵) ۱۲۷۶. علامه شعرانی: * یعنی محمد بن جریر. و در قدیم گاهی مردم را به نام پدران می خواندند چنان که گویند منصور حلاج و مقصود حسین بن منصور است. (۶) ۱۲۷۷. * روش فقها آن است که به ظاهر کلام تمسک کنند تا خلاف آن ثابت شود و به طریقه آنها «منکم» ظاهراً هم به جن و هم به انس خطاب بوده و باید پیغمبر هم از جن باشد و هم از انس چنان که ابن جریر گفت و او فقیه بود. اما این طریقه در اصول دین جاری نیست، چون از ظاهر کلام یقین حاصل می شود و در اصول یقین معتبر است. (۷) روض الجنان: و «قُصَّه» طُرّه باشد. (۸) ۱۲۷۸. علامه شعرانی: «طُرّه» موی پیش سر که بر پیشانی آویزند برای زینت. ۹ روض الجنان: و گروهی به این آیت تمسک کردند در آنکه خدای تعالی کسی را عذاب نکند تا پیغامبر نفرستد، و تکلیف بی آن درست نباشد*، و این منتقض است به اول پیغامبر که خدای فرستاد و پیغامبرانی که برایشان پیغامبر نبود، و جماعتی که در عهد و روزگار ایشان پیغامبر نبود که آن را روزگار فترت خوانند... ۱۰ ۱۲۷۹. علامه شعرانی: بیشتر مردم عهد ما به پیروی اخبار آحاد همین عقیده دارند و گویند همیشه دین و پیغمبری بود و حجتی ظاهر یا غائب و مؤلف کتاب به زمان فترت نقض کرد که در آن عهد پیغمبر و حجتی ظاهر نبود و خداوند مردم را به مخالفت عقل عذاب خواهد کرد چنان که فرمود: «وَ إِذَا الْمُؤَوَّدَةُ سِيَلَتْ * بِأَيِّ ذَنْبٍ قَتِلَتْ» ۱۱؛ آنها که دختر را زنده به گور می کردند عذاب می کند و آنان در عهد فترت بودند. اگر گویی: در زمان فترت شرع عیسی علیه السلام بود گوییم عرب جاهلیت غالباً با دین عیسی آشنا نبودند و باور نمی کردند باید پیروی کسی کرد و اگر حجت منحصر به شرع و امام و کتاب باشد بر آنها تمام نبود. و در مذهب ما لطف واجب است و در هر زمان امامی منصوب مروج

دین باید و اگر امام نباشد و ترویج دین نکند حجت تمام نیست پس در زمان فترت حجت نبود مگر عقل خود مردم این مذهب مؤلف کتاب است. ۱۲

-
- ۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۰.
 - ۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۵۹.
 - ۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۴.
 - ۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۲.
 - ۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۵.
 - ۶- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۳.
 - ۷- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۵۴۶.
 - ۸- تکویر (۸۱): ۹۸.

۱۳۱. «ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ»

روض الجنان: «وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ»، «واو» حال است؛ و اهل آن شهر غافل و بی خبر باشند، یعنی نکنند إلا بعد از آنکه حجت بر ایشان بدارد، و آنچه علت ایشان است در تکلیف ازاحت کند. (۱) ۱۲۸۰. علامه شعرانی: «علت آنها را ازاحت کند» یعنی عذر آنها را بر طرف سازد. (۲)

۱۳۳. «...إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ قَوْمٍ آخِرِينَ»

روض الجنان: و در وزن و اصل ذرّیه سه قول گفتند: یکی فُعْلِيَّةٌ مِنَ الذَّرِّ، و دوم فَعِيلَةٌ عَلَى وَزْنِ صَدِيقِهِ مِنْ ذَرَّةِ اللَّهِ الْخَلْقِ، أَيْ خَلَقَهُمْ، و قول سیوم: ذُرُوءُهُ عَلَى وَزْنِ فُعُولِهِ، إِلَّا أَنْ اسْتَأْذَنَ مِنْهُمْ، وَ هَمْزُهُ رَا بَدَلَ كَرَدْنَا بِه «واو»، پس با «یا» گردانیدند، و آنکه «یا» در «یا» ادغام کردند بمنزله عُلِّيَّةٍ مِنْ عَلَوْتِ. (۳) ۱۲۸۱. علامه شعرانی: علیه به یعنی بالاخانه است از علوت مشتق است و واو را قلب به یاء و در یاء ادغام کردند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۶.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۴.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۸.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۵.

۱۳۶. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا...»

روض الجنان: «وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا...»، آنگه خبر داد از کافران که ایشان خدای را نصیبی کردند از آن کشت و چارپایان که او آفرید. ذَرَأً إِذَا خَلَقَ ذُرِّيَّةً، و آن خلق باشد بر سیل اختراع و اصل او ظهور باشد و منه: مَلْحٌ ذَرَأَتِي وَذَرَاتِي، نمکی سخت سپید باشد. (۱) ۱۲۸۲. علامه شعرانی: در بعضی کتب طب و غیره آن را تصحیف کرده «نمک اندرانی» گویند و اصل الذرانی است. و در مخزن الادویه هر دو را ضبط کرده و البته اندرانی صحیح نیست اما ناسخان فارسی زبان عادت دارند هر کلمه ای که نشنیده باشند و به گوش آنها غریب آید به کلمه مأنوس تبدیل کنند. و این نوعی ظلم و استبداد است که در نهادشان سرشته است. (۲)

۱۳۷. «وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاءَهُمْ لِيُزِدُوهُمْ...»

روض الجنان: «قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاءَهُمْ»، بضم «لام» و نصب «دال» و کسر «یا». (۳) ۱۲۸۳. علامه شعرانی: مقصود همزه بعد از «الف» است در «شركائهم» که به صورت «یا» می نویسند. (۴)

- ۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۵۰.
- ۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۶.
- ۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۵۲.
- ۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۷.

۱۳۸. «وَقَالُوا هَذِهِ الْأَنْعَامُ وَحَزْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا...»

روض الجنان: اراییح. (۱) ۱۲۸۴. علامه شعرانی: اراییح به معنی بویها. (۲)

۱۳۹. «وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا... سَيَجْزِيهِمْ وَصَفَهُمْ...»

روض الجنان: و در دخول «تا» در «خالِصَةٌ» سه وجه گفتند: یکی آنکه مبالغت راست، كَقَوْلِهِمْ: عَلَامَةٌ وَ نَسَابَةٌ، و یکی آنکه بمنزله «تا» است که در مصدر شود، كَالْعَافِيَةِ وَالْعَاقِبَةِ، و یکی آنکه مراد به ما اناث بچگان است، و قول اول بهتر است. (۳) ۱۲۸۵. علامه شعرانی: یعنی «ما فی بطون» گفت و بچه های ماده را خواست و به این جهت وصف به خالصه آورد. (۴) روض الجنان: آنکه حق تعالی گفت: [«سَيَجْزِيهِمْ وَصَفَهُمْ»] من جزا دهم ایشان را به این وصف که کردند و این دروغ که گفتند، و «با» بیفکنند، فعل به وصف رسید* و در او عمل کرد و مفعول به بیفکنند. (۵) ۱۲۸۶. علامه شعرانی: در تفسیر المنار گوید: در اسفاط «باء» نکته عالی است در بلاغت؛ چون جزای هر عمل اثر آن صفتی است که از عمل در نفس پدید می آید از ترکیه و پاکی یا آلودگی و زنگ. پس گویی عقاب عین عمل است برای آنکه نفس متنعّم می شود یا معذب می شود به آن صفت که از اعمال در آن منطبع می گردد. و گوید: این معنی را در تفسیر مکرر گفته ایم. و البته مقصود او تجسّم یافتن صفات و اعمال است نه انکار حشر جسمانی. و پیش از این در تفسیر آیه ۱۲۸ «النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ» حدیثی از جابر بن عبد الله انصاری روایت کرده است از پیغمبر صلی الله علیه و آله که اگر خدای خواهد جماعتی از اشقیاء را از آتش بیرون برد و به بهشت درآورد خواهد کرد. و از ابی هریره آنکه روزگاری بر جهنم آید که هیچ کس در آن نماند. و از ابن مسعود آنکه زمانی بر جهنم می آید که درهای آن بسته می شود و هیچ کس در آن نیست. و از شعبی آنکه جهنم زودتر آباد می شود و زودتر ویران. و گوید: در این باب دو قول معروف است از صحابه و تابعین. و گوید: این روایات دلالت بر آن دارد که عقاب از ناحیه صفات خبیثه نیست؛ چون اگر صفات خبیثه موجب عقاب باشد و این صفات زائل شدنی نیست باید عقاب هم زائل شدنی نباشد. و جواب می دهد که عقل به تفاسیل معاد راه ندارد و ما دوام یا عدم دوام عذاب را از شرع باید فراگیریم و شاید صفات خبیثه پس از مدتی زایل شود. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۵۷.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۸.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۵۸.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۶۸.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۵۸ ۵۹؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد نیامده است.

۶- روض الجنان، ج ۵، ص ۷۲.

۱۴۰. «قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ حَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ...»

روض الجنان: «قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ»، حق تعالی گفت: زیان کردند آنان که فرزندان خود را بکشتند و زنده در گور کردند، خوف درویشی را و اندیشه عار را، تا کسی ایشان را به نکاح به حکم خود نکند، و اصل «خسران» هلاک باشد، و خسران در تجارت هلاک سرمایه باشد... و «سفه» نقیض حلم باشد و سفیه ضد حلیم بود و اصل او خفت و سبکی باشد به سبکساری. (۱) ۱۲۸۷. علامه شعرانی: و اگر گویی: آن که به سفاهت و ندانسته مرتکب معصیت شود چه مؤاخذه بر وی بود، گوییم: قتل اولاد چندان قبیح است که هر سفیه قبح آن را در می یابد و اما حرام کردن چیز حلال بی دلیل و محروم کردن خویش از رزق الهی خسرانی است و محرومیتی که انسان به دست خود بر خویش وارد کرده و آیه صریح در عقاب نیست مگر آنکه تشریح و افترا بستن بر خدا عقلاً و نقلاً قبیح است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۵۹.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۷۳.

۱۴۱. «وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ...»

روض الجنان: «وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ»، وجه اتصال آیت به آیت اول آن است که خدای تعالی چون ذکر آنکه کافران گفتند بکرد و برایشان رد کرد باز نمود که خطا کردند، بندگان را تذکیر کرد به بعضی نعمتهای خود تا بدانند که کس را نرسد که تحلیل و تحریم کند مگر آن را که منعم باشد بر بندگان خود به انواع این نعمت. (۱) ۱۲۸۸. علامه شعرانی: خلاصه آنکه هر قاعده و قانون که مردم قرار دهند، بر دیگران اطاعت آن واجب نیست و هیچ کس نمی تواند دیگری را اجبار به اطاعت رأی خود کند جز خداوند (تبارک و تعالی)؛ چون همه افراد انسان با یکدیگر مساوی هستند و کسی از بندگان نمی تواند اختیار و آزادی را از دیگری سلب کند جز خداوند که خالق و مُنعم آنها است. (۲) روض الجنان: دیوار بست و حظیره. (۳) ۱۲۸۹. علامه شعرانی: دیوار بست همان حظیره است یعنی از نی و چوب و امثال آن دیوار ماندی کوتاه بر آورند و بر سن و لیف ببندند و در داخل حظیره غالباً چهارپایان را منزل می دادند. (۴) روض الجنان: کالحذاذ والجزاز والصرام. (۵) ۱۲۹۰. علامه شعرانی: صرام رسیدن هنگام چیدن میوه و جزاز رسیدن هنگام چیدن پشم و درو و جذاذ بریدن و جدا کردن شاخه و جز آن. (۶) روض الجنان: و بعضی دگر گفتند: «يَوْمَ حَصَادِهِ»، وقت وجوب باشد، و يَوْمَ رَفْعِهِ وقت دادن و به نزدیک ما عند يُدُو صلاح زکات واجب شود. (۷) ۱۲۹۱. علامه شعرانی: یعنی آن وقت که معلوم شود دانه و میوه درست شده و اگر آفتی از خارج بدان نرسد از ناحیه خود درخت و میوه و غله نقصی نیست. (۸) روض الجنان: و آنچه واجب است در غلّات و ثمار عُشر است یا نصف العُشر، و نصاب در او پنج وسق باشد هر وسقی شصت صاع هر صاعی چهار مُد هر مدی دویست و نود و دو درم و نیم، و نصاب همین یکی باشد و پس از آن هر چه بيفزاید از اندک و بسیار عُشر یا نصف العُشر باید داد، اگر از جایی آب خورد که آن را مؤونتی نبود چون آب باران و رود عشر باید داد ده یک، و اگر آب را مؤنت باشد چون آب کاریز نِصْفُ العُشر باید داد. (۹) ۱۲۹۲. علامه شعرانی: آب کاریز آب قنات است و چاه نیز همین حکم دارد و اگر آب رود مؤونتی دارد مانند چرخ و ناعوره هم نصف العُشر است و آن آب که در آن عشر باید داد آن است که از رود بی مؤونت جاری شود و جوی کنند تنها که آب رود را به مزرعه آورد بی آلت عشر باید داد. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۶۲.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۷۴.

۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۷۵.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۶۳؛ در چاپ مشهد «کلاجداد و الجذاذ و الصرام» ضبط شده است.

۵- روح الجنان، ج ۵، ص ۷۵.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۶۴.

۷- روح الجنان، ج ۵، ص ۷۶.

۸- روض الجنان، ج ۸، ص ۶۵.

۱۴۲. «...وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ»

روض الجنان: «إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ» ؛ که شیطان شما را دشمنی است آشکارا، مِنْ أَبَانَ الشَّيْءِ إِذَا تَبَيَّنَ. و گفته اند: مُظْهِرِ عداوت از آنکه با پدر شما کرد. (۱) ۱۲۹۳. علامه شعرانی: «مبین» به دو معنی آمده است: لازم و متعدی؛ آشکار شونده و آشکار کننده. اگر لازم باشد معنی آن است که او خود دشمنی آشکار است و اگر متعدی باشد معنی آنکه آشکار کند دشمنی خود را. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۶۷.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۷۸.

۱۴۵. «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَ لَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

روض الجنان: ... و محرّمات بسیار است چون سباع و هرچه ناب و مخلب دارد، و آنچه مسوخ است چون پیل و کپی... (۱).
 ۱۲۹۴. علامه شعرانی: مسوخ غالباً حیواناتی هستند که هیئت بدن و ترکیب آنان عجیب و نادر و از دیدن آنها نوعی وحشت یا نفرت عارض می شود یا موجب شگفتی و اعجاب می گردد، و در عدد آنان اتفاق نکردند و روایاتی که در شماره آنان وارد است مرحوم مجلسی در بحار آورده و گوید همه آنها به اصطلاح علما ضعیف است و ما گوئیم در تحقیق آن فایده شرعی نیست و فیل و سوسمار و غیر آنکه در روایات ضعیف از مسوخ شمرده اند نزد علمای شیعه حرام است خواه نام آن را مسوخ بگذاریم یا نه. کپی بوزینه است. (۲).

۱۴۶. «وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا...»

روض الجنان: «وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ»، و باز نمود که از گاو و گوسپند پیه برایشان حرام بود از هر نوع پیه که در شکم باشد از ثرب و پیه کُلی... (۳). ۱۲۹۵. علامه شعرانی: «ثرب» پیه شکم است و «پیه کُلی» پیه کلیه ها. (۴).

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۷۲.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۸۱.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۷۳.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۸۲.

۱۴۹. «قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ»

روض الجنان: «قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ»، آنکه حق تعالی گفت: یا محمد بگو این کافران را که پیامده اند و با تو احتجاج می کنند به امثال این خرافات و محالات تعلل می کنند در کفر خود به جبر و آنکه ایشان و پدرانشان کافر برای آن اند که خدای از ایشان کفر خواست که شما را در امثال این مقالات و محالات حجتی نیست بر خدای، بل خدای را بر شما حجت است حجتی بلیغ رسیده به آن جا که قطع اعدار و شبهات کند و خدای را حجت نباشد بر کافران تا چنین نگویند که ما گفتیم... (۱) ۱۲۹۶. علامه شعرانی: یعنی آنچه ما طایفه شیعه می گوئیم اگر آنها هم بگویند حجت خدا بر کافران تمام است، اما اگر بر سخن خود که جبر است اصرار ورزند حجت خدا تمام نباشد. (۲)

۱۵۰. «قُلْ هَلْ مِمَّ شُهَدَاءُ كُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا...»

روض الجنان: واو آن شبهه دلیل گمان برد. (۳) ۱۲۹۷. علامه شعرانی: یعنی گمان برد که آن شبهه دلیل صحیح است چون درست امعان نظر نکرده است. (۴)

۱۵۲. «وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ...»

روض الجنان: «حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ»، «حَتَّى» غایت نیست در آنکه مال یتیم را تا به آنکه تعرّض نشاید کردن الاّ- علیّ احسین الوجوه. (۵) ۱۲۹۸. علامه شعرانی: «حتی» غایت ولایت است که از آیه مستفاد می گردد. (۶) روض الجنان: اند جایگاه. (۷) ۱۲۹۹. علامه شعرانی: چند جا. (۸)

- ۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۸۳.
- ۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۸۷.
- ۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۸۵.
- ۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۸۹.
- ۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۸۹.
- ۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۹۲.
- ۷- روض الجنان، ج ۸، ص ۹۲.
- ۸- روح الجنان، ج ۵، ص ۹۳.

۱۵۳. «وَ أَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ...»

روض الجنان: و «هذا» مبتدأست و «صراطی» خبر اوست و «مستقیماً» نصب بر حال است و عامل در او یا «ها» یا «ذا» باشد؛ کأنه قال: اُنْبَهُ عَلَيْهِ مُسْتَقِيمًا أَوْ أُشِيرَ إِلَيْهِ مُسْتَقِيمًا. (۱) ۱۳۰۰. علامه شعرانی: اگر عامل در او «ها» باشد به تأویل «أَنْبَهُ» است و اگر «ذا» باشد به تأویل اشیر. (۲)

۱۵۴. «...لَعَلَّهُمْ يَلْقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ»

روض الجنان: و گفتند: لعلّ به معنی «کئی» باشد. (۳) ۱۳۰۱. علامه شعرانی: «کی» کلمه عربی است نه فارسی، به معنی غایت و انتها. (۴)

۱۵۸. «...قُلِ انْتَضِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ»

روض الجنان: مگر آنان که عادت دارند که به نماز شب برخیزند و آن گروهی اندک باشند در آن روزگار پوشیده و خوار و مهین. (۵) ۱۳۰۲. علامه شعرانی: «مهین» لغت عربی است به معنی خوار و ذلیل نه فارسی به معنی بزرگ تر. و مقصود آنکه پارسایان در آن وقت خوار و ذلیل و مستورند. (۶) روض الجنان: حق تعالی جبریل را بفرستد تا آفتاب و ماه را گوید خدای می فرماید شما را که: هر دو به یک جای از مغرب برآیی آنکه بفرماید تا نور ایشان بستانند، ایشان بکایی و جزعی کنند و مراد آن فرشتگان باشند که بر آفتاب و ماه موکل اند. ۱۳۰۳۷. علامه شعرانی: مطابق عقیده آنها است که گویند حرکات اجرام آسمانی به تدبیر عقول و نفوس است. ۸

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۹۳.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۹۴.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۹۶.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۹۶.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۰۳.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۰۰.

۱۵۹. «إِنَّ الَّذِينَ فَزَقُوا دِينَهُمْ وَ كَانُوا شِيعَةً لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ...»

روض الجنان: «إِنَّ الَّذِينَ فَزَقُوا دِينَهُمْ»، حمزه و کسایی خواندند: «فارقوا» به «الف» و این قرائت امیرالمؤمنین علی علیه السلام است. باقی قراء خواندند بی «الف» فزقوا به تشدید «راء»، اول از بنای مفاعله باشد و دوم از بنای تفعیل، و معنی اول آن باشد که: آنان که مفارقت کردند از دین شان و از دین جدا شدند و از دین بیرون آمدند، و معنی قرائت دوم آن باشد که: آنان که دین خود پراکنده بکردند. و از روی معنی متقارب باشند، برای آنکه دین با هیچ دو درست نماند. «وَ كَانُوا شِيعَةً»، ائى فِرَقًا مُخْتَلِفَةً وَفِرَقَتَهَا؛ مختلف شدند. (۱) ۱۳۰۴. علامه شعرانی: نهی از اختلاف و تفرق متوجه رؤسا و بزرگان دین و دنیا است و آن کس در این نهی مقصیر است که بتواند رفع خلاف کند و نکند. و علمای شیعه رفع خلاف را به این کردند که همه مذاهب اهل سنت را مسلمان و پاک دانستند و هیچ یک از اهل قبیله را تکفیر نکردند و اطاعت امرای اهل سنت را به نام تقیه واجب شمردند و خون و مال و جان و عرض اهل سنت را محترم دانستند مانند شیعه. اما اهل سنت با ما این گونه رفتار نکردند، چون خلفای بنی امیه و بنی عباس نمی خواستند کسی که خلافت آنها را خلافت شرعی و به استحقاق نمی داند و اطاعت آنها را واجب نمی شمارد اگر چه در ظاهر مطیع هم باشد آزاد زندگی کند و جماعتی برای تقرب به آنان این فرقه را به هر زشتی نسبت می دادند چنان که در هر زمان نظایر آن را مشاهده می کنیم. (۲) روض الجنان: باقر علیه السلام گفت و ابوهریره از رسول علیه السلام روایت کرد که: مراد به آیت اهل بدعت و ضلالت اند از این امت و اهل شبهات. (۳) ۱۳۰۵. علامه شعرانی: گروهی از اهل سنت در عصر ما گویند اختلاف مسلمانان در خلافت ناشی از مجوس عجم است که شکست خوردند از خلفا و دولت از دست ایشان بیرون رفت، کینه خلفا را در دل گرفتند و مذهب شیعه را آنها ساختند. ولی این سخن صحیح نیست؛ زیرا که اختلاف در خلافت پیش از فتح ایران شد و مذهب تشیع هم از عربستان به ایران آمد و تا زمان صفویه عامه ایرانیان سنی بودند و آن اندک شیعه غالباً اخلاف اعراب یمن بودند در قم و نیشابور و غیر آن. و به نظر ما اختلاف در خلافت دنباله همان اختلاف در شرک و توحید و کفر و ایمان بود و جنگ صفین و کربلا هم دنباله جنگ بدر و احد، ابوسفیان با پیغمبر و معاویه با امیرالمؤمنین و یزید با حضرت ابی عبدالله علیه السلام. (۴) روض الجنان: ... و امت مصطفی علیه السلام بر هفتاد و سه فرقه شوند یکی از ایشان ناجی است و باقی هالک و آن آنانند که حق تعالی گفت: «وَ مِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ» (۵) ... و ای عجب اگر در این خبر اندیشه کنی تو را پیدا شود که فرقه ناجیه کدام است از هر ملتی نبینی که در حق جهودان گفت: «وَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ» (۶)، و در حق ترسایان گفت: «مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ» (۷)، و در حق مسلمانان گفت: «وَ مِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ»، اگر جهودی است و اگر ترسایی و اگر مسلمانی نجات به حق است و با حق به یک جای است، اکنون در مسلمانی حق کجا باشد؟ آن جا که رسول علیه السلام نشان داد که: «أَلَا إِنَّ الْحَقَّ مَعَ عَلِيٍّ وَعَلِيٌّ مَعَ الْحَقِّ يَدُورُ مَعَهُ حَيْثُمَا دَارَ». (۸) ۱۳۰۶. علامه شعرانی: از احادیث متفق علیه است که اهل سنت و شیعی نقل کردند. و هم حدیث دیگر وارد است: «مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي مَثَلُ سَفِينَةِ نُوْحٍ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ». (۹) و به این احادیث فرقه ناجیه از میان هفتاد و سه فرقه معین می شود. در تفسیر المنار از شیخ محمد عبده نقل کرده است که تعیین این که فرقه ناجیه کدام است یعنی آنها که بر طریقه پیغمبر و اصحاب او مانده اند تاکنون بر من معلوم نشده چون هر طایفه ای که به رسالت آن حضرت اقرار دارند خود را بر طریقت آن حضرت می دانند، حتی این که میر محمد باقر داماد آن را فرقه امامیه شمرد و اهل سنت و معتزله و غیر آنها

هم چنین. (۱۰) بنابراین، شیخ محمد عبده فرقه حق را تشخیص نداده، در شک و تردید بود. و خود صاحب المنار گوید: فرقه ناجیه اهل حدیث و علمای اثرند و هر کس در کلام تابع عقیده خاصی باشد مانند اشعری و معتزلی یا در فروع تابع مذهب خاص باشد به تقلید، از فرقه ناجیه خارج است، بلکه ناجی آن است که تابع نص کتاب و احادیث باشد و برای متابعت مذهب هیچ یک را تأویل نکند. (۱۱) و بنابراین هیچ یک از اتباع مذاهب اهل سنت شافعی و مالکی و حنفی و حنبلی اهل نجات نیستند و ناجی آن است که پای بند هیچ یک نباشد و اجتهاد مطلق کند. و شاید بتوان گفت مردی بدین صفت که او می گوید در اهل سنت بسیار نادر است و هر که را دیدیم و شنیدیم و در کتابها خواندیم پیرو خاص مذهبی معین بوده است. (۱۲)

- ۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۰۶.
- ۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۰۲ ۱۰۳.
- ۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۰۷.
- ۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۰۳.
- ۵- اعراف (۷): ۱۸۱.
- ۶- اعراف (۷): ۱۵۹.
- ۷- مائده (۵): ۸۳.
- ۸- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۰۸ ۱۰۹.
- ۹- کنز العمال، ج ۱۲، ص ۹۵، ح ۳۴۱۵۱.
- ۱۰- المنار، ج ۸، ص ۱۹۳ ۱۹۴.
- ۱۱- رک: المنار، ج ۸، ص ۱۹۵.
- ۱۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۰۴.

ص: ٥٤٢

..

ص: ٥٤٣

..

۱۶۰. «...وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا...»

روض الجنان: معرور بن سُوید روایت کرد از ابوذر الغفاری (رحمه الله علیه) که او گفت مرا حدیث کرد الصَّادِقُ الْمُصَدَّقُ آن راست گوی که به او دروغ نگفتند، یعنی رسول علیه السلام... (۱) ۱۳۰۷. علامه شعرانی: ترجمه مصدق اسم مفعول است و گویند پیغمبر صادق مصدق، یعنی او خود هرچه گفت راست گفت و هرچه در وحی به او گفتند هم راست گفتند. (۲)

۱۶۱. «قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا...»

روض الجنان: «قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»؛ بگو ای محمد که خدای تعالی مرا هدایت داد به معنی بیان و الطاف و توفیق به ره راست که ره ایمان است و اسلام. «دیناً قِیماً»، در نصب او چند قول گفتند: یکی آنکه بدل صراط مستقیم است به معنی و هدی متعددی باشد به دو مفعول، یک بار به خود نَحْوُ قَوْلِكَ: هَدَيْتُ الْقَوْمَ الطَّرِيقَ وَقَوْلِهِ: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» (۳)، و یک بار به مفعول دوم به حرف جرّ رسد مثلش چنان بود که این آیت، پس جار و مجرور در جای مفعول دوم است و محلّ او نصب است آنچه از او بدل کرد بر معنی نصب کرد آن را بر محلّ او. (۴) ۱۳۰۸. علامه شعرانی: کلمه «دیناً قِیماً» بدل بعض از کل است نسبت به صراط مستقیم، الا آنکه صراط لفظ مجرور است و محلاً منصوب و بدل آنکه «دیناً قِیماً» هست تابع محل صراط است و منصوب. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱۰.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۰۵.

۳- حمد (۱): ۶.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱۲.

۵- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۰۷.

۱۶۲. «قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

روض الجنان: آنکه گفت: بگوی ای محمد «إِنَّ صَلَاتِي» که نماز من. «وَنُسُكِي»، در او سه قول گفتند: سعید جبیر و مجاهد و قتاده و شیدای و ضحاک گفتند مراد ذبیحه است که برای حج و عمره کشی و حسن بصری گفت: مراد دین است. زجاج و جیائی گفتند: عبادتی، و قول اول از روی لغت قریب تر است و بر توسع در دگر عبادات استعمال کنند. (۱) ۱۳۰۹. علامه شعرانی: در زمان ما گروهی بدین آیه متمسک شده و ذبح حیوان را به عنوان نذر یکی از اولیا حرام می دانند، چنان که برای امامزادگان نذر می کنند. و تصور وجه سخن و استدلال آنان برای من واضح نیست؛ زیرا که اگر ذبیحه با شرایط شرعی بکشند و روی به قبله بسم الله بگویند علتی برای حرمت آن تعقل نمی شود، هرچند نذر کند آن را در مکان معین ذبح کند برای اطعام گروهی خاص به طوری که عمل وی در آن مکان برای اطعام آن گروه رجحان داشته باشد. و همچنان که عقیقه برای مولود نیست، کشتن گوسفند برای اطعام مجاورین یا زائرین امامزاده نیز عبادت امامزاده محسوب نمی شود. (۲)

۱۶۴. «...وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ...»

روض الجنان: «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ»؛ و هیچ نفس بار دیگری بر نگیرد، و این بر سبیل مثل است، چنان که گفتند: کُلُّ شَاهٍ بِرِجْلِهَا سَيْتَانُط، و معنی آنکه: هیچ نفس را به گناه دیگری نگیرند و اصل «وِزْر» ثقل باشد، و از آن جا سلاح را اَوْزَارُ الْحَرْبِ گویند. (۳) ۱۳۱۰. علامه شعرانی: جماعتی که با کتب ابن تیمیه و ابن قیم و امثال آنان انسی دارند به این آیات تمسک کرده عبادت به نیابت اموات بلکه تلقین و خیرات و فاتحه و یس خواندن برای آنها را بدعت می شمارند و وقف برای این گونه امور را باطل می دانند «كَمَا يَنْسَى الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ» (۴). و همه اینها به مذهب ما باطل است، چون روایات بسیار از اهل بیت طهارت در تجویز این امور وارد شده است و در عقل هم مانع از هیچ یک نیست. و این که گویند استحقاق ثواب آن دارد که رنج عمل را تحمل کرده باشد صحیح است و ما می گوئیم آنچه به میت می رسد از نفع این اعمال تفضّل است نه ثواب استحقاق و مستحق همان کس است رنج عمل را تحمل کرده است. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱۳۱۱۴؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد نیامده است.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۰۸.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱۵.

۴- ممتحنه (۶۰): ۱۳.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۰۹.

۱۶۵. «...إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»

روض الجنان: «غَفُورٌ رَحِيمٌ»؛ آمرزنده و بخشاینده ام. در برابر عقاب، مغفرت و رحمت گفت و ثواب نگفت تا بهتر دعوت کند مکلفان را با امتناع از فعلها که بر آن مستحق عقاب باشند. (۱) ۱۳۱۱. علامه شعرانی: سوره انعام سوره عقائد است و احتجاجات در توحید و رسالت و معاد و قواعد کلی بَرِّواِحسان. و در تفسیر المنار پس از ختم سوره خلاصه ای از اهم مطالب آن فهرست وار آورده است: ۱. توحید و معرفت پروردگار؛ ۲. در وحی و رسالت و رفع شبهه کفار از امکان ارتباط رسل با خداوند تعالی؛ ۳. وظایف رسول؛ ۴. جواب مطاعن کفار بر قرآن کریم؛ ۵. طلب آیات عذاب و معجزات اقتراحیه و عدم اجابت و علت آن؛ ۶. آیات بعث و قیامت و جزا؛ ۷. اعتقاد به عالم غیب مانند ملائکه و روح و بهشت و دوزخ و جن و امثال آن؛ ۸. اختلاف در طرق و مذاهب با اتحاد دین و اتفاق در توحید جایز نیست؛ ۹. سعادت و شقاوت مردم به اندازه تأثیر اعمال است در نفوس ایشان؛ ۱۰. جزاء حسنه ده برابر است و جزای سیئه یکی؛ ۱۱. کسی گناه دیگری را بر عهده نمی گیرد؛ ۱۲. مردم در اعمال خود مختارند نه مجبور؛ ۱۳. دشمنی با پیغمبران و احکام آنان موجب هلاکت امم و ظلم و فساد است؛ ۱۴. در علم دین پیرو یقین و برهان باید بود نه تقلید؛ ۱۵. حلال و حرام منحصر است در آنکه خداوند فرموده و دیگران حق وضع حکم ندارند؛ ۱۶. خوراک حرام منحصر در چهار چیز است به عقیده بعضی از علمای اسلام؛ ۱۷. سیر در زمین و سیاحت و اطلاع بر احوال امم و عبرت گرفتن از آنها واجب است؛ ۱۸. ستم و بیداد سبب زوال دولت و هلاکت اقوال ظالم است؛ ۱۹. ترغیب در علوم طبیعی و مطالعه حکم و مصالح الهی در خلقت آنها؛ ۲۰. حیات این جهان لهُو و بازی است و آخرت برای اهل تقوا بهتر است؛ ۲۱. سب و دشنام بتها و معبودان اقوام دیگر جایز نیست؛ ۲۲. اختلاف درجات و مراتب افراد بشر از لوازم خلقت و مطابق مشیت الهی است؛ ۲۳. پس از توبه مغفرت به فضل الهی خواهد بود. (۲) انتهی. و در هر یک تفصیل بسیار آورده، و آنچه موافق مذهب ما نبود نقل نکردیم.

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱۸.

۲- رک: المنار، ج ۸، ص ۲۳۸ ۲۵۹.

سوره اعراف «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳. «اتَّبِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ...»

روض الجنان: «اتَّبِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ»؛ متابعت کنی این کتاب را که خدای تعالی فرستاد به شما، خطاب است با جمله مکلفان و امر است از خدای تعالی ایشان را به متابعت قرآن، يُقَالُ تَبِعْتُ كَذَا، وَ اتَّبَعْتُهُ وَ اتَّبَعْتُهُ بِمَعْنَى وَاحِدٍ اتَّبَعْتُ زَيْدًا عَمْرًا، متعدی باشد به دو مفعول، قال الله تعالى: «وَ اتَّبِعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَهُ» ، (۱) و در عموم این لفظ، واجب و مندوب و مباح و قبیح در آید در اعتقاد مکلف در هر یک علی ما هو به، مأمور به را متابعت کردن بر وجه وجوب و ندب و منهی عنه اجتناب کردن لَوْجِه قُبْحِهِ و در مباح به حسب اختیار و مصلحت بودن و کار بستن. (۲) ۱۳۱۲. علامه شعرانی: عامل هر کار خیر آن گاه مستحق مدح است که نیت جهت خیر در آن کار کرده باشد و هم چنین عامل کار زشت. مثلاً هر گاه صدقه به زن فقیر دهد به قصد اعانت و عمل خیر کرده است و اگر مالی به او دهد به قصد آنکه دل او را به دست آورد شاید با او زنا کند عمل شر کرده. و از این جهت فقها گویند نیت وجه در صحت عمل شرط است، یعنی غایت و غرض عامل تحصیل آن جهت باشد که عمل بدان جهت نیکو است. و صحیح آن است که در عمل شر نیت وجه شرط نیست و آنکه عمل زشتی کند و زشتی آن را بداند اما غرض او جهت زشتی آن نباشد بار آن فعل قبیح است. (۳)

۱- قصص (۲۸): ۴۲.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۲۶.

۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۱۶.

۸. «وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

روض الجنان: و عبید بن عمیر گفت: آدمی را سنجند تا مردی را بیارند عظیم الجثه که گمان چنان برند که او را ثقلی عظیم باشد، او را در ترازو نهند، در ترازو چندان برآید که پشه، مردم از آن متعجب بمانند. و مردی نحیف بیارند در ترازو نهند به وزن کوهی گران برآید. (۱) ۱۳۱۳. علامه شعرانی: یعنی ارزش معنوی هر کس که در این جهان پیدا نیست در آخرت مجسم شود که یوم تَبَلَى السَّيِّئَاتِ است. (۲) روض الجنان: مجاهد گفت و دیگر علما ابوالقاسم بلخی و بیشتر متکلمان که: این مجاز و کنایت است از عدل که خدای تعالی به قیامت با بندگان حساب به حق خواهد کردن و جزا به عدل و داستان دادن، چنان که آن کس که او چیزی به ترازو سنجد رها نکند که کفه ای بر کفه ای بچربد و تفاوت کند، و این نیکوتر وجه هاست. (۳) ۱۳۱۴. علامه شعرانی: بهتر آن است که بگوئیم این وجه منافی با تجسم اعمال و ملکات ندارد. گرچه میزان عدل خداوندی است و سنجش معنوی اعمال، اما در آخرت همه دیده می شوند و به وزن می آیند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۳۲۱۳۳.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۲۰.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۳۳.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۲۱.

۹. «وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ...»

روض الجنان: و «خسران» ذهاب رأس المال باشد و سر همه سرمایه ها تن و جان باشد. (۱) ۱۳۱۵. علامه شعرانی: سر همه مایه ها یعنی بزرگ ترین سرمایه تن و جان است. (۲)

۱۰. «وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ...»

روض الجنان: «وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ» ؛ و شما را در او وجه معاش ساختیم. (۳) ۱۳۱۶. علامه شعرانی: تعریف معیشت چنین کرد. (۴)

۱۱. «وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ...»

روض الجنان: «وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ» ، این خطاب است از خدای تعالی جمله خَلَقَانِ را که فرزندان آدم اند، گفت: ما بیافریدیم شما را. و «خَلَقَ» اخراج الشئ من العدم إلى الوجود باشد، علی ضرب من التقدير، بی زیادتی که به اسراف رساند یا تقصیری که به نقصان آرد آن را، و برای این فعل ما را خَلَقَ نخوانند و ما را خَالِقَ نخوانند بر اطلاق که افعال ما مقدر نباشد این تقدیر. (۵) ۱۳۱۷. علامه شعرانی: یعنی این گونه تقدیر و اندازه که خداوند در خلق خود رعایت فرموده دیگری را ممکن نیست. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۳۴.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۲۱.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۳۴ ۱۳۵.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۲۲.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۳۶ ۱۳۵.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۲۲.

۱۴. «قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ»

روض الجنان: ... خدای تعالی به معلوم خود تعلیق کرد این را و او را وقتی معین نزد، و چون چنین باشد هیچ وقت ایمن نباشد که آن وقت معلوم است که خدای تعالی زد اجل او را... (۱) ۱۳۱۸. علامه شعرانی: «اجل زدن» و «وقت زدن» یعنی وقت معین کردن، در فارسی آن عهد متدوال بود؛ مانند ضرب الاجل در عهد ما. (۲) روض الجنان: ... اما علم خدای تعالی به آنکه او اختیار توبه و ایمان نخواهد کردن مانع نباشد خدای را تعالی از این فعل برای این غرض، و حامل و باعث او نبود بر آن، چه علم تعلق دارد بالشیء علی ما هُوَ بِهِ، و او را بر وجهی و صفتی نگرداند، و از باب تکلیف «مَنْ عَلَّمَ اللَّهُ أَنَّهُ يَكْفُرُ» باشد، و کلام در این معنی در دگر جای مُسْتَقْصَى رفته است. (۳) ۱۳۱۹. علامه شعرانی: یعنی آنکه علم خدا تعلق گرفته است که او کافر خواهد ماند تا وقت مرگ، مانند ابولهب. و در جای دیگر گفته شد که علم خدا سبب مجبور بودن بنده نیست. (۴)

۱۶. «قَالَ فِيمَا أَعْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ»

روض الجنان: و وجه بهترین آن است که: ابلیس مع کُفْرِهِ قدری بود، این که گفت بر مذهب جبر گفت و نسبت کرد اغوا و اضلال را با خدای تعالی چنان که مجبران کنند، و این ظاهر آیت است و حمل کردن آیت را بر ظاهر و عذر ابلیس ناکردن اولی تر باشد، چه این کلام محکی است از او، و از او پیش از این در وجود آمد تا این قدر به او گمان نبردند که در حقّ خدای روا دارد اطلاق این کردن. (۵) ۱۳۲۰. علامه شعرانی: یعنی ابلیس با کفر و تمرد و انکار کسی درباره اش گمان نبرد که جبری باشد و کلام مجبّره که از او صادر شد تأویل کردند. و این دلالت می کند که فصاحت جبر از فصاحت کفر بیشتر است. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۴۲.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲۶.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۴۲۱۴۳.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲۷.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۴۴.

۶- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۲۸.

۱۹. «...فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَ لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

روض الجنان: و در معصیت آدم خلاف کردند، بعضی گفتند: کبیره بود، و آن حشویانند و اصحاب الحدیث. (۱) ۱۳۲۱. علامه شعرانی: مقصود حشویان و اهل حدیث عامه اند نه اهل حدیث شیعه؛ چون در اینجا کسی که بگوید پیغمبران عمداً معصیت می کنند ندیده ایم. (۲)

۲۲. «فَدَلَّاهُمَا بِعُرْوٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا»

روض الجنان: «فَدَلَّاهُمَا» ، یعنی اَرْسَلَهُمَا، تشبیه کرد ایشان را به کسی که بر ارتفاعی باشد، از آن پایه فرود آید، گفت: به غرور و فریفتن ایشان را از منزلت بلند بر زمین پست فرود آورد، مِنْ قَوْلِهِمْ: أَدَلَّيْتُ الدَّلْوَ إِذَا أَرْسَلْتُهَا فِي الْبُئْرِ، ودلّیه برای مبالغت فرمود. (۳) ۱۳۲۲. علامه شعرانی: یعنی به تشدید لام برای مبالغه است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۵۰.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۳۲.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۵۴.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۳۴.

۲۶. «یا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشًا...»

روض الجنان: «یا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا»، حق تعالی به این آیت مَنّت نهاد بر بنی آدم که ایشان را جامه داد که با آن عورت پوشند و تجَمِّیل کنند و زینت سازند، و در «أَنْزَلْنَا» و در معنی انزال خلاف کردند... و بعضی دگر گفتند: مراد آن است آنچه اصل آن است از نبات به باران پرورده می شود، باران از آسمان فرو می آید، و وجهی دگر آنکه گفتند که: برکات را نسبت به آسمان باشد... (۱) ۱۳۲۳. علامه شعرانی: هرچه از عالم روحانی بدین عالم آید آن را نزول گفتند، مانند قرآن و جبرئیل. و مخلوقات دیگر هم که امر از جانب الهی به خلقت آن صادر گشته شود و عین آن در عالم دیگر ثابت بوده و صورت آن به وجود اعلی مقدر گشته، پس از آن در این جهان جلوه گر آمده آن را نزول فرموده. و این معنی در آیات بسیار مکرر است. (۲) روض الجنان: گوی گریبان. (۳) ۱۳۲۴. علامه شعرانی: «گوی» آن است که ما امروز دکمه می گوئیم. (۴)

۲۷. «یا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ... إِنَّهُ يِرَاكُمُ هُوَ وَ قَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ...»

روض الجنان: ذوالنونِ مصری گفت: اگر او تو را بیند از آن جا که تو او را نبینی، خدای او را بیند و او خدای او را نبیند، از او به خدای استعانت کن که کید او ضعیف باشد. اما عَلَّتْ آنکه ما ایشان را نبینیم آن است که: ما را شعاع اندک است، و ایشان را جسم شفاف است، پس هر دو منط است از دیدن. اگر خدای تعالی شعاع زیادت کند، ممکن باشد ایشان را دیدن، چنان که فرشتگان را عِنْدَ حُضُورِ الْمَوْتِ و یا اجسام ایشان کثیف کند. ابو الهذیل و ابوبکر بن الأخشاد گفتند: روا باشد که خدای تعالی ایشان را ممکن بکند تا خویشتن را کثیف بکنند در بعضی احوال تا ما ایشان را ببینیم. (۵) ۱۳۲۵. علامه شعرانی: هیچ یک از این دو واجب نیست، نه شعاع را قوی کردن و نه جسم آنها را کثیف کردن، بلکه قوه بیننده را نیرو دهد یا قوه خاموش و بیکار را بیدار و آماده کند چنان که حس مشترک که در حال عادی از آن متأثر نمی شود در آن حال که حضور موت و دهشت است آن قوه خاموش به کار افتاده و به واسطه آن حس مشترک چیزی را که نمی دید ببیند. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۶۴.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۴۰.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۶۶.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۴۲.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۶۸.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۴۳.

۲۸. «...قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

روض الجنان: و دلیل بطلان مذهب اصحاب معارف* فی قوله: «أَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»، و دلیل بطلان مذهب قایلان تقلید** آن جا که گفت از ایشان بر سبیل انکار: «قَالُوا وَحَدَّثَنَا عَلَيْهَا آبَاءُنَا». (۱) ۱۳۲۶. علامه شعرانی: * اصحاب معارف گویند همه کس همه چیز می داند و هر که کافر است از روی علم و بصیرت کافر است. (۲) ۱۳۲۷. ** قائلان تقلید در عهد ما بسیارند و گویند ایمان به تقلید صحیح است و استدلال و برهان در اصول عقاید واجب نیست، بلکه سبب گمراهی است. ۳

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۰.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۴۴.

۳۱. «...كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا...»

روض الجنان: گفتند: رشید را طیبی بود ترسا حاذق، علی بن حسین واقد را گفت: در کتاب شما از علم طب چیزی هست... (۱) ۱۳۲۸. علامه شعرانی: واقدی معروف نامش محمد بن عمر است و او به عهد هارون و مأمون بود و مردی دیگر ملقب به واقدی جای دیگر ندیدم. (۲)

۴۰. «إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتِّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ...»

روض الجنان: آنکه گفت: آنان که آیات خدای به دروغ دارند و به آن ایمان نیارند و از آن ترفع و تکبر نمایند؛ درهای آسمان برنگشایند برای ایشان و برای هوان و استخفاف و وضع قدر ایشان و اگرچه به عذاب درها بگشایند و برای ارواح کافران و اعمال ایشان نگشایند. و باقر علیه السلام گفت: اما مؤمنان را ارواح و اعمال ایشان به آسمان برند درهای آسمان برای آن بگشایند... (۳) ۱۳۲۹. علامه شعرانی: آسمان آخرین حد این جهان است که ما می بینیم و پشت آسمان عالمی است که آن را نمی بینیم. پس آسمان حجاب میان دو عالم است و آن کس که از عالم دیگر خبر دارد و به آن ایمان آورده است حجاب از پیش او گشوده شود، و همچنین دعای او و عمل او بدان عالم رود. و آنکه آیات الهی را دروغ پنداشته و از آن دوری گزیده دعا و عمل او خیالی است در ذهن و حرکاتی در بدن و از بدن مجرد نشود و به عالم دیگر نرود. از این جهت، نه عمل او مقبول است و نه دعای او مستجاب و چون روح وی از بدن مفارقت کند آثاری از عمل با او نباشد و خداوند در عالم رؤیا دری از آن عالم نامرئی بر ما گشوده است تا به وجود آن پی بریم و در حقیقت روح در عالم رؤیا سیری مختصر در عالم آسمانها می کند. (۴) روض الجنان: عکرمه و سعید جبیر خواندند در شاذ: «الْجَمَلُ» به ضم «جیم» و تشدید «میم» و این رسن کشتی باشد که آن را قللس خوانند، و این قرائت نسبتی دارد از جهت معنی با سم خیاط، جز آن است که در سبع و عشر نخوانند. (۵) ۱۳۳۰. علامه شعرانی: یعنی قرائت قراء سبعة بلکه سه تن قراء دیگر که با اینان ده قاری می شوند هیچ یک این قرائت نکردند و قرائت سنت متبعه است باید به تواتر ثابت شود نه نقل آحاد. و به اتفاق قرائت غیر این ده تن متواتر است. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۵.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۴۷.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۹۰.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۵۶.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۹۱.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۵۷.

۴۱. «لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ»

روض الجنان: ... و غواشی جمع غاشیه باشد و هو ما یغشاهم، و آن چیزی بود که باز پوشد ایشان را، و منه غاشیه السرج. (۱)
 ۱۳۳۱. علامه شعرانی: «غاشیه السرج» روپوش زین است. چون زین را مزین و مرصع می ساختند برای آن روپوش می دوختند که چون صاحب اسب بر در خانه از آن پیاده شود آن را بپوشند تا وقتی که از خانه بیرون آید سوار شود زیور آن محفوظ ماند. (۲) روض الجنان: «وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ»؛ و ظالمان را همچنین جزا دهیم، و مراد به ظالم هم کافر است مِنْ قَوْلِهِ: «إِنَّ الشُّرَكَاءَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» (۳). و اصحاب وعید را به این تمسک نیست. (۴) ۱۳۳۲. علامه شعرانی: اصحاب وعید کسانی هستند که گویند: مرتکب معاصی مخلد در آتشند و هرگز به بهشت نروند. و اصحاب ارجاء آنهایند که گویند: کسی که مؤمن باشد هیچ گناهی به حال او زیان ندارد. ۵

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۹۳.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۵۸.

۳- لقمان (۳۱): ۱۳.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۹۴.

۴۲. «... لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا...»

روض الجنان: «لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» ... گفت: ما تکلیف نکنیم هیچ نفسی را الا آنچه وسع و طاقت و امکان و توانایی او باشد... رُمّانی گفت: تحمیل بود بر مکلف آنچه او را در آن مشقت باشد. (۱) ۱۳۳۳. علامه شعرانی: این قول صحیح است، چون طاقت توانستن با مشقت است و وسع توانستن بی مشقت؛ چنان که درباره روزه فرمود «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ» (۲)؛ یعنی بر آنها که به مشقت روزه می توانند کفاره است، مانند ذوالعطاش و زن مرضعه و حامل مُقرب. (۳)

۴۶. «...وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كَلًّا بِسَيِّمَاهُمْ وَ نَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَ هُمْ يَطْمَعُونَ»

روض الجنان: عبدالله مسعود گفت: خدای تعالی به قیامت حساب خلقان برآرد، هر کس را که حسناتش بر سیئات بیفزاید و اگر همه به یک حسنه بود خدای تعالی بفرماید تا او را به بهشت برند، و هر کس را که سیئاتش از حسنات به یک سیئه زیادت بود بفرماید تا او را به دوزخ برند... (۴) ۱۳۳۴. علامه شعرانی: اگر گویی: به مذهب ما احباط باطل است، پس چگونه آن را که یک سیئه افزون دارد به جهنم برند و حسنات او را به آن یک سیئه پایمال کنند، در جواب گوئیم: این عمل موجب احباط نیست؛ چون شاید در دوزخ یا پیش از رفتن بدانجا یا پس از خروج از دوزخ ثواب حسنات را به او بدهند. (۵) روض الجنان: صادق علیه السلام گفت: اعراف کُتبان و بهشتهایی باشد میان بهشت و دوزخ، هر پیغامبری و خلیفه ای او را آن جا بدارند با گناهکاران امتش چنان که امیر لشکر را با لشکر بدارند. آنان که محسنان امت باشند سبق برند و به بهشت شوند... (۶) ۱۳۳۵. علامه شعرانی: عبارت تصحیف شده و لفظ عربی در روایت چنین است: «کُتبان بین الجنة و النار» (۷) و فارسی چنین می شود و کُتبان تلها باشد میان بهشت و دوزخ. (۸) روض الجنان: قوله: «يَعْرِفُونَ كَلًّا بِسَيِّمَاهُمْ»؛ همه را به سیما و علامت بشناسند از دوستان و دشمنان. (۹) ۱۳۳۶. علامه شعرانی: از آیات چنان مستفاد می گردد که پس از دخول اهل بهشت در بهشت و اهل دوزخ در دوزخ، اصحاب اعراف که بر هر دو مطلع هستند آنان را به شما می شناسند. شاید کسی گوید: چون اعرافیان بهشتیان را در بهشت بینند چه حاجت به سیما باشد و سیما را در صفات پنهان علامت گیرند؟ گوئیم: شاید خداوند عذاب دوزخیان و نعیم بهشتیان را به مصلحت از نظر اهل اعراف پنهان کند و چون علم ما نسبت به عالم آخرت اندک است نظیر آنکه فرمود «وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» (۱۰)، نمی توان گفت کسی که مردم کوچک را در بهشت و دوزخ می بیند خود بهشت و دوزخ را چگونه نبیند و قیاس آن عالم به این عالم صحیح نیست. چنان که ما محتضر و میت و قبر را می بینیم و عذاب و نعیم او را نمی بینیم. در این باب وجهی دیگر هست که در تفسیر المنار آورده است که شناختن به سیما پیش از دخول در بهشت و دوزخ باشد، (۱۱) و آن با ظاهر آیات موافق نیست. (۱۲)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۹۴، ۱۹۵.

۲- بقره (۲): ۱۸۴.

۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۵۹.

- ٤- روض الجنان، ج ٨، ص ٢٠٢.
- ٥- روض الجنان، ج ٥، ص ١٦٤.
- ٦- روض الجنان، ج ٨، ص ٢٠٤.
- ٧- بحار الانوار، ج ٨، ص ٣٣٢.
- ٨- روض الجنان، ج ٥، ص ١٦٥.
- ٩- روض الجنان، ج ٨، ص ٢٠٥.
- ١٠- بني اسرائيل (١٧): ٨٥.
- ١١- المنار، ج ٨، ص ٣٨١.
- ١٢- روض الجنان، ج ٥، ص ١٦٦.

۴۹. «أَهْوَلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ...»

روض الجنان: «أَهْوَلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ»؛ بیشتر مفسران بر آنند که این هم از کلام اصحاب اعراف است که گویند دوزخیان را و اشارت کنند به مستضعفان مؤمنان که: اینان اند که شما گفتید و سوگند خوردید که خدای برایشان رحمت نکند. کلبی گفت: ندا کنند کافران را و منافقان را به اسمایشان و اسماء آباء ایشان یا ولیدبن المَغیره و یا با جهل بن هشام و یا فلان و یا فلان! «أَهْوَلَاءِ»؛ اینان یعنی سلمان و ابوذر و مقداد و خباب، و این ضعفا آنان هستند که شما سوگند خوردی که خدای رحمت با ایشان نرساند، و این آیت دلیل می کند بر آنکه اصحاب اعراف خداوندان مراتب و منازل رفیعه باشند از پیغامبران و امامان که از سر دلال و وثاقت به پایه و قدر خود این توانند گفتن... (۱) ۱۳۳۷. علامه شعرانی: چنان که خداوند درباره ارواح فرمود: دانش مردم در آن اندک است، همچنین در عالم آخرت ما أُوتِيتُمْ «مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» (۲). مؤمنین در عالم آخرت و ارواح پس از مفارقت بدن، آیا یکدیگر را ملاقات می کنند و می شناسند و رابطه میان آنها و ارواح پلید هست و از حال یکدیگر آگاه می گردند به چه آلت و قوه و سخن گفتنشان با یکدیگر به زیان و مقاطع حروف است یا نوعی دیگر؟ و تفصیل بسیار که هیچ یک بر ما مکشوف نیست مگر آنکه خداوند در این چند آیه فرمود: اهل بهشت با اهل دوزخ به ندا سخن گویند و میان آنها حجاب است، یکدیگر را نمی بینند و گروهی که در اعرافند بر هر دو دسته مشرفند هم دوزخیان را می شناسند به سیما و هم بهشتیان را ناچار که میانشان حجاب آمده. و از اینجا توان دانست که اطلاع اهل آخرت از حال یکدیگر و ملاقاتشان بر حسب مدارج علم و فضل و شرف آنان است. باری، در این خلاف است که اهل اعراف افضل مردم اند یا متوسطان که نه لایق بهشتند نه سزاوار دوزخ و اختیار مصنف آنکه افضل مردمند. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۰۸۲۰۹.

۲- بنی اسرائیل (۱۷): ۸۵.

۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۶۸.

۵۴. «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ...»

روض الجنان: «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ»، خدای تعالی در این آیت تذکیر کرد خلق را بعضی نعمتهای او برایشان و تنبیه کرد ایشان را بر آن. گفت: «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ»؛ خدای شما آن خداست که بیافرید آسمانها و زمین را در شش روز. (۱) ۱۳۳۸. علامه شعرانی: بیضاوی گوید: یعنی در شش وقت، (۲) پس مراد از روز مطلق وقت است، مانند «وَمَنْ يُؤَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبرُهُ» (۳). و در تفسیر المنار گوید: مانند ایام العرب که اوقات جنگ و خصام است از جمله جنگ «بسوس» که چهل سال طول کشید از ایام عرب است. (۴) و در قرآن کریم خطاب به حضرت موسی آمده است: «ذَكَرْتَهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ» (۵)، یعنی اوقات عذاب که بر امم سالفه فرود آمد و مقصود این ایام ما نبود که از طلوع و غروب خورشید معلوم می شود، چون پیش از خلقت عالم روز بدین معنی تصور نمی شود. امام فخر گوید: فایده در ذکر شش وقت با اینکه معلوم است خداوند عالم را در مدت مترایحه به تدریج آفریده آن است که در تورات ذکر این شش روز آمده و عرب که با یهود معاشر بودند آن را امید داشتند و خداوند به همان که در خاطرشان بود و استدلال کرد و معنی صحیح آن خواست. (۶) و در تفسیر المنار گوید: روز اول آن گاه بود که عالم ماده گازی بود مانند دود. و روز دوم آن گاه که آب پدید آمد پس از گاز. و روز سیم وقتی که خشکی پیدا شد و کوهها بر افراشته شد. و روز چهارم وقتی که موالید زنده پدید آمدند از نبات و حیوان. و دو روز دیگر برای خلق آسمانها است مقدم یا مؤخر از خلق زمین. (۷) و این ها را با علوم امروز تطبیق کرده است. (۸) و از فخر رازی نقل کرده است که: به نظر مناسب تر می آید که معموره زمین در گذشته زمانی در آب فرو رفته بود و در آن گل چسبنده بسیار حاصل گشت و پس از آن از آب بیرون آمد و محجر گشت و سخت شد و پستی و بلندی به سبب سیل و باد پدید آمد و کوهها بسیار شدند. و این گمان بدان تقویت می شود که چون بعضی سنگها را بشکنیم اجزای حیوانات آبی مانند صدف و ماهی در آن می یابیم. (۹) انتهى. و توقف در این امور اولی است. والله العالم بمراده. (۱۰) روض الجنان: حسن بصری گفت: اِسْتَوَى امْرُؤُهُ بِمَعْنَى تَبَتَّ وَاسْتَقَرَّ؛ فرمان او ثابت شد و مستقر بر خلق عرش یعنی قرار بر آن افتاد که عرش آفریند، علی حذف المضاف وإقامه المضاف إِلَيْهِ مَقَامَهُ. و این وجهی دگر باشد در تأویل آیت و بعضی متکلمان گفتند ممتنع نباشد که «استوی» نامی باشد مختص به خلق و فعل عرش و آسمان در این دو چیز. حق تعالی این لفظ گفت و در دگر جا نگفت*، جز که این معنی از لغت شاهدی ندارد و تخصیص نشاید مِنْ غَيْرِ دَلِيلٍ مُخَصَّصٍ. (۱۱) ۱۳۳۹. علامه شعرانی: یعنی «استوی» به معنی خلق و فعل است، یعنی آفرید و درست کرد الا آنکه خداوند فقط در عرش و آسمان این کلمه را در این معنی استعمال کرده و در ارض و امثال آن استعمال نکرده، نفرمود استوی علی الارض مثلاً و مؤلف گوید: استعمال استوی به این معنی در لغت شاهد ندارد. (۱۲) روض الجنان: اما در «عرش» دو قول گفتند: یکی آنکه چیزی است که خدای بیافرید آن را به شکل سریری. و در خبر است که جبریل علیه السلام خواست تا طول عرش بداند، از خدای تعالی دستوری خواست چند سالها می پرید تا ضعیف شد و مانده گشت، از خدای تعالی مدد قوت خواست حق تعالی قوت و پرهش مضاعف کرد. بیش از آن مدت پرید، هم ضعیف شد، خدای تعالی قوتش زیاده کرد تا چند بار. چون ملالش آمد گفت: بار خدایا بیشتر پریدم یا بیشتر مانده است؟ گفت: یا روح من! چندین هزار سال است تا می پری، هنوز یک قایمه از قوایم عرش نپریده ای و اگر همه عمر دنیا در این به سربری... (۱۳) ۱۳۴۰. علامه شعرانی: «عرش» را چون به معنی جسمانی تفسیر کنیم و «استوی» را به معنی استقرار و سکون، ناچار خداوند عالم جسم

خواهد شد، در جهتی قرار گرفته. و اگر کسی گوید ما با این حال او را جسم ندانیم یا معاند است یا بسیار جاهل و معنی تناقض را ندانسته است. و هرگز تعقل نمی شود چیزی در جهتی خاص باشد و در جایی قرا گرفته اما جسم نباشد. و گروهی از محدثین عامه بر آن اصرار دارند و مذهب سلف می شمارند و ملا- جلال دوانی بر آنها سخت اعتراض کرده و آنان را از مجسمه شمردن است. و عجب آنکه گویند آلوسی مفسر سخن دوانی را رد کرده گوید: این تیمیه از مجسمه نبود بلکه قائل به فوقیت بود. و ما گوئیم: فوقیت حقیقی همان جسمیت است و آنان قائل به فوقیت حقیقی هستند. و تفصیل آن در اینجا مناسب نیست. ۱۴

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۱۸.

۲- انوار التنزیل، ج ۱، ص ۳۵۱.

۳- انفال (۸): ۱۶.

۴- المنار، ج ۸، ص ۳۹۳.

۵- ابراهیم (۱۴): ۵.

۶- مفاتیح الغیب، ج ۱۴، ص ۱۰۴.

۷- المنار، ج ۸، ص ۳۹۳ ۳۹۴.

۸- رک: المنار، ج ۸، ص ۳۹۴ ۳۹۵.

۹- المنار، ج ۸، ص ۳۹۵.

۱۰- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۷۴.

۱۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۱۹.

۱۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۷۵.

۱۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۷۶.

۵۷. «وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا... فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ...»

روض الجنان: «وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ»، ابن کثیر و کسائی و حمزه و خلف خواندند: «الرِّيَّاح» بر واحد، و باقی قراء به جمع «ریاح» خواندند. آنکه بر واحد خواند، گفت: جنس است و «لام» در او تعریف جنس باشد اینجا و در سوره النمل و در سوره الرّوم و در سورت فاطر، و عاصم خواند: «بُشْرًا» بِالْبَاءِ وَشُكُونِ الشَّيْنِ وَصَمِّ الْبَاءِ، و نافع خواند به «نون» و صَمِّ «نون» و سکون «شین»: نُشْرًا. (۱) ۱۳۴۱. علامه شعرانی: یعنی غیر نافع چون از نافع «نشرا» به سکون شین نقل بود و نافع از قراء حجاز است و مدنی است. و مقصود از اهل حجاز در اینجا ابن کثیر مکی و راویان او و ابوجعفر بن قعقاع و قراء شاذه. و در مجمع البیان نافع را استثنا نکرده است. و مراد از اهل بصره ابوعمروبن علا و راویان او و یعقوب است. (۲) روض الجنان: افراخته. (۳) ۱۳۴۲. علامه شعرانی: «افراخته» به معنی گشوده و گسترده و پهن کرده است. (۴) روض الجنان: برافلاختند. (۵) ۱۳۴۳. علامه شعرانی: «افلاختن» همان افراختن به معنی گشودن و گستردن است و «بیختن» به معنی پیچیدن و تا کردن. (۶) روض الجنان: «حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ»، أَيْ حَمَلَتْ وَ مِنْهُ الْقُلَّةُ لِأَنَّهَا تَقْلُّ بِالْأَيْدِي، أَيْ تُحْمَلُ. (۷) ۱۳۴۴. علامه شعرانی: یعنی کوزه بزرگ به دست برداشته می شود. (۸) روض الجنان: «فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ»، خدای گفت: من میوه به باران برون می آورم شاید که در باران طبعی بود که آن خدای آفریده باشد که به آن طبع نبات رویاند، گفت: این منکر نیست، منکر آن باشد که طبع قدیم گویند یا طبع را فاعل گویند، و این چیزی نیست برای آنکه طبع خود معقول نیست و طریق نیست فرا اثبات او و گفتن که در باران طبعی هست که نبات رویاند دعوی باشد مجرد از حجت و برهان. اول اثبات طبع باید کردن به دلیل، آنکه آن را اثر نهادن. و درست آن است که خدای تعالی می رویاند نبات را مبتدئاً عند نزول باران به عادت. (۹) ۱۳۴۵. علامه شعرانی: «طبع» همان طبیعت است که صورت نوعیه نیز قسمی از آن است، وجود آن فی الجملة بدیهی است. و هرکس خاصه ای در چیزی بیند که از خود او باشد نه از خارج، آن را نسبت به طبع دهد، مانند شوری برای نمک و شیرینی برای شکر. و علت آنکه مؤلف این کتاب انکار وجود طبع کرده آن است که ابوالقاسم بلخی و امثال وی از معتزله که به طبع قائل بودند آن را مؤثر به استقلال می دانستند به تفویض خالق عالم و مانند حکما علیت واجب الوجود را در حدوث و بقا معتقد نبودند و طبیعت را در هر آن مسخر پروردگار و مستفیض از افاضه او نمی گفتند، بلکه خداوند را پس از ایجاد از کار عزل کردند و کار او را به طبیعت می گذاشتند. و این اعتقاد خطاست. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۲۵ ۲۲۶.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۸۰.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۲۸؛ در چاپ مشهد «افلاخته» ضبط شده است.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۸۲.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۲۹.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۳۰.

- ٧- .روح الجنان، ج ٥، ص ١٨٣.
- ٨- .روض الجنان، ج ٨، ص ٢٣٢.
- ٩- .روح الجنان، ج ٥، ص ١٨٤.

۵۸. «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرِجُ إِلَّا نَكِدًا...»

روض الجنان: وَالنَّكَدُ لَشَيْءٍ الْقَلِيلِ، وَالنَّكَدُ الرَّجُلُ الْقَلِيلُ الْخَبْرِ أَيْضًا، وابوجعفر خوانند: «الآنكداء» بفتح الكاف وهما لغتان. وزخجاج گفت: «نكداء» بضم النون وسكون الكاف هم لغت است و لكن نخوانده اند... (۱) ۱۳۴۶. علامه شعرانی: به اتفاق مسلمین قرائت قرآن به سماع است و تا قرائتی منقول نباشد به تواتر به صرف آنکه در عربیت جایز است قرائت نمی توان کرد و بعضی فقها که در عهد ما برخلاف این فتوا داده اند صحیح نیست. (۲)

۶۹. «...وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَضْطَةً...»

روض الجنان: «وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَضْطَةً»؛ و بیفزود شما را در خلق و آفرینش بشرطت و گستردگی. بعضی گفتند: قوت خواست، و بعضی دگر گفتند: طول قامت خواست*... و باقر علیه السلام گفت: هر یکی از ایشان به بالای نخلی خرمایی بود دراز و به قوت چنان بودند که مردی از ایشان بیامدی و دست در رغن کوه زدی و به قوت بجنابندی و سنگ از کوه بکندی. عبدالله عباس گفت: هر یکی هشتاد گز بودند... وَهَبُ گف: سر هر یکی از ایشان بر مثال قبه ای بود و به شکلی بود که در چشم خانه و بینی درّه و استخوان سرهای ایشان سباع خانه ساختندی و بچه زادندی** (۳) ۱۳۴۷. علامه شعرانی: * این تقدیر از قرآن مقتبس است که فرمود: «كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ» (۴). و تشبیه مردم بلند بالا به نخل شایع است چنان که جسیم و بزرگ را به کوه تشبیه می کنند، گویند اسبی کوه پیکر. (۵) ۱۳۴۸. ** وَهَبُ بن مته از مردم یمن است و شاید این قول را از افسانه های یهود اقتباس کرده باشد. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۳۴.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۸۵.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۵۲.

۴- حاقه (۶۹): ۷.

۵- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۹۶.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۱۹۶.

۷۱. «...أَتُجَادِلُونِي فِي أَسْمَاءِ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ...»

روض الجنان: «أَتُجَادِلُونِي»؛ با من جدل می کنی در نامهایی که شما نهادی؟ یعنی خالی و فارغ از معنی جز نام که شما نهادی به زور. بر این بتان هیچ نیست دگر از معنی الهیت و استحقاق عبادت چیزی نیست در ایشان و این آیت دلیل می کند از دو وجه بر آنکه اسم دگر باشد و مسمی * دگر، یکی آنکه گفت: «أَتُجَادِلُونِي فِي أَسْمَاءٍ»؛ با من جدل و خصومت می کنی در نامهایی که نهادی شما و پدران شما اگر اسم و مسمی یکی بودی ایشان را رسیدی که گفتندی که: ما با تو در اسماء جدل نمی کنیم. در مسمی جدل می کنیم و لکن تو این مسأله نمی دانی یا همانا بر تو پوشیده است که اسم و مسمی یکی باشد. چون هود فرق کرد میان اسم و مسمی و خواجه** جمع می کند، یا تو مُخْطی باشی یا او. (۱) ۱۳۴۹. علامه شعرانی: * اشاره به قول بعض اشاعره است که گویند اسم عین مسمی است و علمای ایشان هم این قول را باطل کرده اند. (۲) ۱۳۵۰. ** یعنی اشعری. (۳)

۷۲. «فَأَنْجِنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا...»

روض الجنان: اَمَّا قَصَّةُ عَادَ وَ هَلَاكُ إِيشَانِ بِه رَوَايَتُ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ وَ السَّدى وَ جَزَ إِيشَانِ أَز مَفْسِرِينَ، وَ أَهْلُ تَوَارِيخٍ كَفَتَنَدُ: عَادَ بِه زَمِينِ يَمَنِ بَوَدَنَدُ...، بِه مَكَّةَ آمَدَنَدِي بِه بَيْتِ الْحَرَامِ وَ أَن جَا دَعَا كَرَدَنَدِي. مُسْلِمَانَانِ وَ مُشْرِكَانِ هَمَّه بِه مَكَّةَ جَمْعِ شَدَنَدِي مُخْتَلَفِ آراءِ أَو دِيَانَاتِ وَ مُخْتَلَفِ زَبَانِ وَ لُغَاتِ. دَعَا كَرَدَنَدِي وَ هَمَّه خَانَه خُدَايِ رَا بِه مَكَّةَ تَعْظِيمِ كَرَدَنَدِي اَعْنِي مَكَانِ خَانَه وَ شَهْرِ مَكَّةَ رَا. وَ مَكَّةَ دَرِ اَيْنِ عَهْدِ عَمَالِقَه دَاشَتَنَدِ وَ بَرَايِ أَنِ إِيشَانِ رَا عَمَالِقِ خَوَانَدَنَدِ كِه پَدَرِ إِيشَانِ عَمَلِيقِ بْنِ لَأَوْدِ بْنِ سَامِ بْنِ نُوحِ بَوَدِ. وَ سَيِّدِ وَ مَهْتَرِ إِيشَانِ دَرِ أَنِ وَقْتِ مَرْدِي بَوَدِ نَامِ أَو مَعَاوِيَه بْنِ بَكْرِ وَ مَادَرِ أَو كَلْهَدَه بِنْتِ الْحَدْرِي * بَوَدِ أَزِ فَرَزَنَدَانِ عَادِ. چُون بَارَانِ أَزِ إِيشَانِ مَنعِ كَرَدَنَدِ وَ إِيشَانِ رَا قَحْطِ رَسِيدِ، كَفَتَنَدُ: وَفْدِي بَايَدِ سَاخْتِ بِه مَكَّةَ تَا بَرَايِ مَا بَارَانِ خَوَاهَنَدِ. جَمَاعَتِي رَا نَامَزِدِ كَرَدَنَدِ، مَنهَمِ قَيْلِ بْنِ عَنزِ وَ لَقِيمِ بْنِ هَزَالِ بْنِ هَزِيلِ وَ عَقِيلِ بْنِ ضَدِّ بْنِ عَادِ الْاَكْبَرِ * وَ مَرْثَدِ بْنِ سَعْدِ بْنِ عَفِيرِ وَ اَيْنِ مَرْدِ مُسْلِمَانِ بَوَدِ إِسْلَامِ پَنهَانِ دَاشْتِي وَ جَلْهَمَه بْنِ الْخَبِيرِيِّ خَالِ مَعَاوِيَه بْنِ بَكْرِ. أَنْكَه لَقْمَانِ بْنِ عَادِ رَا بَفَرَسْتَا دَنَدِ بَا اَيْنِ گَرُوهِ وَ هَرِ يَكِي أَزِ اَيْنَانِ قَوْمِي بَا خُودِ بَبَرَدَنَدِ أَزِ قَبِيلَه وَ عَشِيرَه خُودِ تَا عَدَدِ إِيشَانِ بِه هَفْتَادِ رَسِيدِ. چُون بِه مَكَّةَ شَدَنَدِ بِه نَزْدِيكِ مَعَاوِيَه بْنِ بَكْرِ فَرُودِ آمَدَنَدِ وَ أَو بِه ظَاهِرِ مَكَّةَ بَوَدِ خَارِجِ حَرَمِ إِيشَانِ رَا فَرُودِ آوَرَدِ وَ اِكْرَامِ كَرَدِ چَه إِيشَانِ اِخْوَالِ وَ اِصْهَارِ أَو بَوَدَنَدِ. إِيشَانِ رَا يَكِ مَاهِ مَهْمَانَدَارِي كَرَدِ وَ نَكُو مِي دَاشْتِ وَ إِيشَانِ بِه نَزْدِيكِ أَو خَمَرِ مِي خُورَدَنَدِ. وَ اَيْنِ مَعَاوِيَه دُو كَنِيكِ مَطْرَبَه دَاشْتِ إِيشَانِ رَا «جَرَادَتَانِ» كَفَتَنَدِ. إِيشَانِ سَمَاعِ كَرَدَنَدِي * * * وَ اَيْنَانِ خَمَرِ خُورَدَنَدِي... (۴) ۱۳۵۱. علامه شعرانی: * اَيْنِ حِكَايَاتِ رَا مَوْلَفِ أَزِ عَرَائِسِ ثَعْلَبِيِ اِقْتَبَاسِ كَرَدَه اَسْتِ وَ أَزِ اِمَامِ مَعْصُومِ يَا پَيغَمْبَرِ مَنقُولِ نَيْسْتِ وَ غَالِباً قَرِينَه بِرِ صَحْتِ أَنهَا يَافْتِ نَمِي شُودِ وَ اِسَامِي مَرْدَمِ دَرِ اَيْنِ حِكَايَاتِ نَيْزِ خَالِيِ أَزِ تَصْحِيفِ كَاتِبَانِ نَيْسْتِ وَ نَامِ اَيْنِ زَنِ دَرِ عَرَائِسِ نَاهَدَه دَخْتَرِ جَبِيرِي اَسْتِ. (۵) ۱۳۵۲. * * * دَرِ عَرَائِسِ عَيْبِلِ بْنِ ضَدِّ بْنِ عَادِ الْاَكْبَرِ. (۶) ۱۳۵۳. * * * مَرَادِ أَزِ سَمَاعِ كَرَدَنِ آوَازِ خَوَانَدَنِ اَسْتِ نَه گُوشِ دَادَنِ وَ عِبَارَتِ ثَعَالِبِيِ كِه مَوْلَفِ تَرْجَمَه أَنِ رَا آوَرَدَه اَيْنِ اَسْتِ: «فَأَقَامُوا عِنْدَهُ شَهْرًا يَشْرَبُونَ الْخَمْرَ وَ تَغْنِيهِمُ الْجَرَادَتَانِ وَ هَمَا قَيْتَانِ لِمَعَاوِيَه بْنِ بَكْرِ». (۷) رُوضِ الْجَنَانِ: عَمْرُ بْنُ شَعِيبٍ رَوَايَتُ كُنَدِ أَزِ پَدَرِشِ أَزِ جَدِّشِ كِه: چُون خُدَايِ تَعَالَى بَادِ رَا فَرَمُودِ كِه بَرُو تَا قَوْمِ هُودِ رَا هَلَاكِ كُنِي يَعْنِي عَادِ رَا. (۸) ۱۳۵۴. علامه شعرانی: اَيْنِ حِكَايَتِ نَيْزِ دَرِ عَرَائِسِ اَسْتِ بِه اِسْنَادِ أَزِ عَمْرُو بْنِ شَيْثِ وَ

مؤلف همان را ترجمه کرده است و چنان که گفتیم اعتبار به هیچ یک از اینها نیست چون از معصوم نقل نشده است و قرینه بر صحت آنها نیست. (۹) روض الجنان: ابوالطفیل عامر بن واثله گفت از امیرالمؤمنین علی علیه السلام شنیدم* که او می گفت مردی را از حَضَرَ مَوْت: آن کثیب سرخ دیده ای پیرامن آن درختان اراک و سدر است به فلان ناحیه از حَضَرَ مَوْت؟ گفت: آری یا امیرالمؤمنین، والله که تو وصفی می کنی آن را وصف کسی که دیده باشد. گفت: ندیده ام، ولکن شنیده ام. حَضَرَ مَوْت گفت: یا امیرالمؤمنین آن چه جایی است؟ گفت: گور هود است علیه السلام... و در روایتی آمده که: هر پیغامبری که قوم او را هلاک کردند به مکه آمدی با آنکه بلاوه گر* با او بودند و آن جا عبادت می کردی تا با پیش خدای شدی. (۱۰) ۱۳۵۵. علامه شعرانی: * این روایت را هم مؤلف از عرائس ترجمه کرده است. (۱۱) ۱۳۵۶. * «بلاوه گر» ترجمه صالحین است و عبارت عرائس این است: «كان النبي من الأنبياء إذا هلك قومه ونجا هو والصالحون معه يأتي مکه هو ومن معه». ۱۲ اما در برهان قاطع کلمه «بلاوه» نیامده است و «بلاوه» به معنی هرزه گوی و نابکار و فاسق آمده. ۱۳

-
- ۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۵۴.
 - ۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۹۷.
 - ۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۵۶ ۲۵۸.
 - ۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۹۹.
 - ۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۱۹۹. جواهر الحسان، ج ۳، ص ۴۵: «وأقاموا عنده شهرا يشربون الخمر و تغنيهم الجرادتان قيتنا معاويه».
 - ۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۶۱.
 - ۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۰۱.
 - ۸- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۶۵ ۲۶۶.
 - ۹- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۰۴. عرائس المجالس، ص ۵۷.
 - ۱۰- عرائس المجالس، ص ۵۷.
 - ۱۱- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۰۴. برهان قاطع، ص ۱۹۹.

۷۳. «وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيْنَهُ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ...»

روض الجنان: «قال يا قوم اعبدوا الله»، گفت: ای قوم خدای را پرستی که شما را خدایی دیگر نیست جز او. و در «غیر» قرائت به جز و رفع رواست چنان که در آیت اول برفت، و در عربیت نصب روا باشد بر استثناء یا بر حال و نخوانده اند. (۱) ۱۳۵۷. علامه شعرانی: چنان که مکرر گفتیم اگر وجهی در عربیت جایز باشد و قراء نخوانده باشند برای ما قرائت قرآن بر آن وجه جایز نیست به اتفاق مسلمانان که قرائت به سماع است نه قیاس و بعض فقهای این عصر که آنرا جایز شمرده اند صحیح نیست؛ پس نمی توان گفت: «مالکم من إله غیره» به نصب غیر. (۲) روض الجنان: [مؤلف قصه ثمود را به تفصیل نقل کرده]... و جُنْدُوع را پسر عمی بود او را شهاب بن خلیفه بن مخلابن لیبید گفتند. او نیز خواست تا اسلام آرد، ایشان نهی کردند او را. مردی از جمله ثمود در این باب گفت: وَكَانَتْ عَضِيْبَةٌ مِنْ آلِ عَمْرٍو إِلَى دِينِ النَّبِيِّ دَعَوْا شَهَابًا عَزِيْزَ ثَمُوْدَ كُلَّهُمْ جَمِيْعًا فَهَمَّ بِأَنْ يُجِيْبَ وَلَوْ أَجَابَا لَأَضِيْبَحَ صَالِحٌ فِينَا عَزِيْزًا وَمَا عَدَلُوا بِصَاحِبِهِمْ دُؤَابًا وَلَكِنَّ الْعَوَاهَ مِنْ آلِ حِجْرٍ تَوَلَّوْا بَعِيْدَ رُشْدِهِمْ رِيَابًا چُون نَاقه از سنگ بیرون آمد، صالح گفت: «هَذِهِ نَاقَةُ لَهَا شِيْرُبٌ وَ لَكُمْ شِيْرُبٌ يَوْمَ مَعْلُومٍ» (۳)، گفت: این ناقه ای است، این نصیبی باشد از آب و شما را نصیبی. (۴) ۱۳۵۸. علامه شعرانی: چنان که حکایت قوم عاد را مؤلف از ثعلبی نقل کرده است نه از پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و خاندان عصمت و حجتی در سخن ثعلبی نیست هم چنین حکایت ثمود را، و نسبت این اشعار به زمانی سابق بر عصر ابراهیم و موسی علیه السلام بعید می نماید چون زبان عربی در آن عهد با این زمان فرق بسیار داشت. و ترجمه اشعار این است: جماعتی از خاندان عمرو شهاب را به دین پیغمبر صالح خواندند و این شهاب بزرگ ثمود بود و خواست اجابت کند و اگر اجابت کرده بود صالح در پیش ما عزیز می گشت و آن مرد را که دواب نام دارد عدیل صالح نمی گرفتند و لکن گمراهان آل حجر پس از هدایت ریاب را دوست خود گرفتند. (۵) روض الجنان: ایشان بینداختند با خود و گفتند... (۶) ۱۳۵۹. علامه شعرانی: یعنی رأی زدند و مشورت کردند. (۷) روض الجنان: دلهای ایشان از ترس در بر پاره پاره شد و همه بر جای بمردند و از ایشان هیچ کس نماند از خرد و بزرگ الا دخترکی مُقْعَد* که او را باد بنشاند بود، نام او ذریعه بنت سلق،* و او نیز کافر بود و دشمن صالح بود. (۸) ۱۳۶۰. علامه شعرانی: * یعنی زمین گیر. (۹) ۱۳۶۱. * در نسخه ای شاف به جای سلق. (۱۰) روض الجنان: کُتَّاب. (۱۱) ۱۳۶۲. علامه شعرانی: «کُتَّاب» بر وزن عَرَّاب، مکتب خانه است. (۱۲) روض الجنان: مُعَلَّى بن زیاد روایت کند که: عبدالرحمن ملجم پیامد تا بیعت کند، بیعت کرد. آنگه گفت: یا امیرالمؤمنین اِحْمَلْنِي؛ مرا چهارپایی ده. امیرالمؤمنین گفت: تو عبدالرحمن هستی؟ گفت: آری. گفت: پسر ملجم؟ گفت: بلی، گفت: مرادی؟ گفت: آری، گفت: یا عَزْوَانُ* اِحْمَلْهُ عَلَيَّ اَشْقَرِهَا؛ این را بر آن اسب اشقر نشان... ۱۳ ۱۳۶۳. علامه شعرانی: غزوان نام آن کس است که اسبان را نگهبانی می کرد. ۱۴

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۶۷.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۰۵.

۳- شعراء (۲۶): ۱۵۵.

- ٤- روض الجنان، ج ٨، ص ٢٧٣.
- ٥- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٠٩.
- ٦- روض الجنان، ج ٨، ص ٢٧٦.
- ٧- روض الجنان، ج ٥، ص ٢١١.
- ٨- روض الجنان، ج ٨، ص ٢٨١.
- ٩- روض الجنان، ج ٥، ص ٢١٤.
- ١٠- روض الجنان، ج ٨، ص ٢٨٣.
- ١١- روض الجنان، ج ٥، ص ٢١٥.
- ١٢- روض الجنان، ج ٨، ص ٢٨٤.

۸۰. «وَلَوْ طَأَّ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَ تَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ»

روض الجنان: و بیشتر مفسران و اهل علم بر آنند که لواط پیش از قوم لوط کس نکرده بود. ابتدا ایشان کردند، و این ظاهر آیت است. ابوالقاسم بلخی گفت: روا باشد که عالمی زمانهم خواست، چنان که گفت: «وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ». (۱) ۱۳۶۴. علامه شعرانی: یعنی در میان مردم زمان خود چنان که درباره بنی اسرائیل فرمود: «فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (۲)؛ یعنی شما را برتری دادم بر مردم زمان خودتان. (۳)

۸۱. «إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ»

روض الجنان: «إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً»؛ شما به مردان می شوی به شهوت دون زنان، شما مسرف مردمانی متجاوز الحد. یتیان کنایت باشد از جماع، یقال: أَتَيْتُ الْمَرْءَةَ إِذَا جَامَعْتَهَا. اهل مدینه و حفص خواندند: «إِنَّكُمْ عَلَى الْخَبْرِ بِهَمْزَةٍ وَاحِدَةٍ، وَ مَذْهَبُ حَفْصٍ فِي هَذِهِ قِرَاءَةٌ فِي حَقِّهَا بِهَمْزَةٍ وَاحِدَةٍ...» (۴) ۱۳۶۵. علامه شعرانی: «أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ» استفهام اول است و «انکم» دویم. (۵) روض الجنان: «بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ»، «بل» برای إضراب باشد از اول با چیزی دگر، گفت آن خود رها کن، در شرک و لواط و دگر معاصی متجاوز الحد و مخلوع العذارى. و «إسراف» تعدی باشد از حد خود. (۶) ۱۳۶۶. علامه شعرانی: یعنی مخلوع العذار و بی آبرو هستید شما. و یاء در آخر مخلوع العذار خطاب است به جمع به عادت شیخ ابوالفتح (علیه الرحمه) که در خطاب جمع به «یاء» اکتفا می کند. (۷)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۸۶. بقره (۲): ۴۷.

۲- بقره (۲): ۱۲۲.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۱۷.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۸۷.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۱۷.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۸۸.

۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۱۸.

۸۶. «وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ...»

روض الجنان: این مثل عشار و باژ استان است و راهزن که هیچ کس بر او بنگذرد و الا برنجانند او را و چیزی از او بستانند. (۱)
 ۱۳۶۷. علامه شعرانی: «باژاستان» گیرنده باج است و «عشار» آن است که بر سر راهها ده یک از اموال مردم می ستاند. و این اعمال از گناهان بزرگ است در دین اسلام و هرچه از این قبیل خراج و مالیات به نام گمرک یا غیر آن گیرند؛ چون که مانع آزادی حمل و نقل و تجارت و کم شدن امتعه و حوایج مردم می گردد حرام است. (۲)

۹۰. «وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا...»

روض الجنان: «وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ» ، گفتند آن گروه اشراف قوم شُعَيْب از کافران: اگر شما متابعت شعیب کنی و در دین او شوی زیانکار باشی. و «إِذَا» در اینجای که هست ملغاست برای آنکه در میان مبتدا و خبر افتاده است، عمل نصب نمی تواند کردن، چه او آن جا مستعمل باشد که جواب باشد و در فعل مضارع شود.... (۳) ۱۳۶۸. علامه شعرانی: [مستعمل باشد]: به عمل کردن وا داشته شود. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۹۶.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲۲.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۰۱. در چاپ مشهد به جای «مستعمل»، «مُعْمَل» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۲۶.

۹۱. «فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ»

روض الجنان: ... محمّد بن اسحاق گفت: مردی از اهل مدین نام او عمر بن کلما چون آن ابر دید و در او عذاب، بشناخت که آن نه ابر رحمت است ابر عذاب است، این بیتها بگفت: یا قَوْمِ إِنَّ شُعَيْبًا مَّرْسَلٌ فَذَرُوا عَنكُم سَيِّمِرًا وَعِمْرَانَ بْنَ شَدَادٍ إِنِّي أُرِي غَيْمَةً يَأْتِيهَا قَوْمٌ قَدْ طَلَعَتْ دُعَا بِصَوْتٍ عَلَى ظَمَاءِهِ الْوَادِي وَإِنَّهُ لَنْ تَرَوْا فِيهَا ضُحَىٰ غَدُ كَمَا لَا الرَّقِيمَ يُمَشِّي بَيْنَ أُمَّجَادٍ (۱) ۱۳۶۹. علامه شعرانی: شعر عروضی به زبان عربی فصیح در عهد شعیب بعید می نماید؛ چون زبان عربی آن عهد بلکه پس آن هم با عربی زمان پیغمبر ما فرق داشت و شعر عروضی از دو بیست سال قبل از بعثت متجاوز نیست. و این قصه را ثعلبی از امام و پیغمبر نقل نکرده و حجت نیست. (۲)

۹۸. «أَوْ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحَىٰ وَ هُمْ يَلْعَبُونَ»

روض الجنان: «أَوْ أَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحَىٰ» (۳) «واو» عطف است بر قرائت آنکه «واو» مفتوح خواند. اهل مدینه و ابن عامر خواندند: به سکون «واو»، چنان که «أَوْ» باشد بمعنی حَرَفُ الشَّكِّ؛ یا ایمن شده اند اهل این شهرها که عذاب ما به ایشان آید و به چاشتگاه، و محلّ او نصب بود بر ظرف به معنی ضُحَى * «وَهُمْ يَلْعَبُونَ»؛ و ایشان بازی می کنند، و «واو» هم حال راست. و اصل «بأس» و «بؤس»، شدت باشد، و در آیت مراد عذاب است. اما «نَوْمٌ» حدّ او سهوی بود** که به حیوان رسد با فتور اعضاء بی علتی. (۴) ۱۳۷۰. علامه شعرانی: * یعنی محل ضحی نصب است که به چاشتگاه ترجمه شده است. (۵) ۱۳۷۱. ** سهو در زبان عربی غفلت و عدم حضور معنی است در ذهن و آنها که گفتند امام و رسول را سهو باشد مقصودشان آن است که لازم نیست در همه امور علم حضوری داشته باشند نه آنکه سهواً خطا بگویند و عمل کنند؛ چون قول و فعل امام و رسول حجت است و با احتمال خطا اعتماد بر آن نمی توان کرد. ۶

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۰۴.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۲۶.

۳- آیه در چاپ مشهد نیامده است.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۰۹.

۵- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۳۱.

۱۰۰. «أَوْ لَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ...»

روض الجنان: «أَوْ لَمْ يَهْدِ»، در فاعل «یهدی» دو قول گفتند: یکی آنکه الله مضممر است در او، و التقدیر: أَوْلَمْ يَهْدِ اللهُ؛ نه خدای هدایت کرد یعنی بیان... اما بر قول دوم که فاعل «یهد» مشیت هلاک مستحقان باشد، در کلام محذوفی بود. «هدایت» به معنی دلالت بود، و آن محذوف مفعول دوم «یهد» باشد و تقدیر این چنین بود، نه راه نمود و دلیل کرد و عبرت گشت آنان را که ایشان زمین به میراث دارند از هلاک شدگان امت سلف، و آنکه آنکه* اگر ما خواستیمی که ایشان را هلاک کنیم به گناهانشان چنان که با امت پیشین کردیم.* *اعنی هدایت کرد و دلیل کرد بر آنکه مثل قول و فعل ایشان نباید گفتن و کردن تا هلاک نشوند چون ایشان، محذوف این است، أعنی هدایت کرد و دلیل کرد بر آنکه گفتیم... (۱) ۱۳۷۲. علامه شعرانی: * «آنکه اگر ما خواستمی» الخ، فاعل است برای راه نمود و «دلیل کرد» یعنی اینکه اگر ما خواستمی ایشان را هلاک می کردیم آنها را هدایت کرد بر آنکه الخ. (۲) ۱۳۷۳. * محذوف این است (بر آنکه مثل قول و فعل ایشان نباید گفتن الخ) «اعنی هدایت کرد و دلیل کرد بر آنکه گفتیم آنکه اگر ما خواستمی فاعل است» این حاشیه که توضیح عبارت متن است در چاپهای قبل اشتبهاً جزء متن نوشته شده است. (۳) روض الجنان: مضرب. (۴) ۱۳۷۴. علامه شعرانی: مضرب آمیخته و مغشوش کنایه از آنکه صحیح نیست. ۵

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۱۱۳۱۲.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۳۳.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۱۵؛ در چاپ مشهد «مضطرب» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۳۵.

۱۰۵. «...قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ»

روض الجنان: وهب گفت: سبب استعناد فرعون بنی اسرائیل را آن بود که فرعونِ موسی، فرعونِ یوسف بود... (۱) ۱۳۷۵.
علامه شعرانی: اهل کتاب گویند فرعون عهد یوسف دیگر است و فرعون عهد موسی دیگر. (۲)

۱۰۷. «فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ»

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۲۳.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۳۹.

روض الجنان: ... ازدهای بزرگ... دهان باز کرده و یک زفر بر زیر کوشک فرعون نهاده، و دگر زفر بر بالای کوشک. (۱)
 ۱۳۷۶. علامه شعرانی: [زفر:] «لب» و در برهان به معنی دهان گفته است. (۲)

۱۱۱. «قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ»

روض الجنان: «قَالُوا أَرْجِهْ»، گفتند آن گروه که مشورت با ایشان برده بودند: باز دار او را و در کار او تأخیری بکن. حمزه و یحیی خواندند: أَرْجِهْ به سکون «ها» بی همزه... و ابو جعفر من طریق ابن العلاف و قالون والمُسيبي «أَرْجِهْ» بی همزه به کسر «ها» بی اشباع، و باقی قراء و آن کسائی است و خلف و اسماعیل و ورش و ابو جعفر من طریق النُّهروانيّ به کسر «ها» بی همزه اشباع و به «یاء» از پس «ها». (۳) ۱۳۷۷. علامه شعرانی: در میان این اقوال قرائت عاصم مذکور نیست و تصور می شود از کاتب سهوی افتاده، باری قرائت او مانند قرائت حمزه است به سکون «هاء» بی همزه. (۴)

۱۱۷. «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ»

روض الجنان: او را آوازی بود از دهن و دمشی از بینی. (۵) ۱۳۷۸. علامه شعرانی: دمش به معنی دمیدن است. (۶)

۱۱۸. «فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

روض الجنان: و گفتند: تَلْقَفُ، اخذ چیزی باشد در هوا. و در آیت محذوفی هست، و تقدیر آن است که: فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَصَارَتْ تُعْبَانًا. قَوْلُهُ: «تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ»، و این «إِذَا» مفاجات راست چنان که شرحش برفت. و «أَفِكُ» چیزی بگردانیدن باشد از وجه خویش. و «أَفِكُ» دروغ باشد، فعل به معنی مفعول كَالْتَقُصِّ وَالْتَقُصُّ، و به هر حال معنی آن است که: ما يَأْفِكُونَ فیه؛ آنچه به آن افک کرده بودند و محلّ افک ایشان بود. (۷) ۱۳۷۹. علامه شعرانی: نه خود افک؛ زیرا که خود افک معنی مصدری است و آن را نمی توان بلعید. (۸) روض الجنان: «فَوَقَعَ الْحَقُّ»؛ حق حاصل آمد، و اصل وقوع سقوط باشد، كَوُقُوعِ الطَّائِرِ وَالْحَائِطِ. «وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»؛ و آنچه ایشان می کردند به سالیان دراز باطل شد و نیست گشت. اکنون متکلمان در آن خلاف کردند که آن حبال و عصا کجا رفت؟ بعضی گفتند: خدای تعالی اجزای فنا بیافرید تا این به آن فنا فانی شد... و بعضی دگر گفتند: خدای تعالی بقایش بستند تا نیست شد... بعضی دگر گفتند: خدای تعالی آن کون که به او کاین با شد بستاند تا او از کاینی برود، چون از کاینی برود از وجود برود... و سید را نظر است و بیشتر محققان را در آنکه اکوان باقی است یا باقی نیست. آنچه قول درست است در آن، آن است که خدای تعالی اجزای او مفرّق کرد تا در هوا هب باشد چنان که پیدا نبود، و این وجه از قدوح و اعتراضات دورتر است واللّه اعلم. (۹) ۱۳۸۰. علامه شعرانی: قول صحیح آن است که ممکنات همچنان که در حدوث محتاج به علت هستند و باید خداوند تعالی آنها را ایجاد کند در بقا هم محتاج به علتند؛ چنان که اگر به فرض محال تصور کنیم واجب الوجود نیست همه چیز نابود می شود و ممکن پس از وجود از خالق خود بی نیاز نیست، چنان که اگر چراغ نباشد روشنائی آن باقی نمی ماند و این بقا و استمرار که ما در موجودات می بینیم به علت آن است که خالق آن باقی است و خواسته ممکنات باقی مانند. (۱۰) روض الجنان: اند جای. (۱۱) ۱۳۸۱. علامه شعرانی: یعنی چند جای. ۱۲

-
- ١- روض الجنان، ج ٨، ص ٣٢٤.
 - ٢- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٤٠. برهان قاطع، ص ٥٨١.
 - ٣- روض الجنان، ج ٨، ص ٣٢٩.
 - ٤- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٤٣.
 - ٥- روض الجنان، ج ٨، ص ٣٣٦.
 - ٦- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٤٧.
 - ٧- روض الجنان، ج ٨، ص ٣٣٧.
 - ٨- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٤٨.
 - ٩- روض الجنان، ج ٨، ص ٣٣٧ ٣٣٩.
 - ١٠- روض الجنان، ج ٨، ص ٣٣٩.
 - ١١- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٤٩.

۱۲۷. «...سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ»

روض الجنان: فرعون جواب داد که: «سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ» ... و برای آنکه قوت موسی علیه السلام دیده بود و علو کلمه او دانسته که به او چیزی نتواند کردن، گفت: هم با سر آن کار شویم که به اول می کردیم از کشتن پسران بنی اسرائیل و رها کردن دختران، چه آن سالها که او را خبر دادند که در این سال مولودی آید که ملک تو بر دست تو بشود. او بفرمود تا کودکان نرینه را می کشتند چنان که قصه آن برفت و برای آن زنان را گفت رها کنیم اینجا تا کسانی باشند که ایشان را خدمت کنند، و ایشان از شر ایشان ایمن باشند که زنان را شوکت کارزار نباشد. (۱) ۱۳۸۲. علامه شعرانی: از قدیم ترین امم که تاریخ آنان را می دانیم زنان را شغل دیگر بوده است و مردان را شغل دیگر و سیاست و جنگ و امور عامه مردم پیوسته به دست مردان بود نه زنان و استمرار این قاعده دلیل آن است که حکمی است طبیعی و تغییرپذیر نیست مگر در قبائل بدوی و وحشی که فساد و صلاح عادات و رسوم در زندگی آنان تأثیری ندارد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۴۶ ۳۴۷.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۵۳.

۱۲۸. «...إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ...»

روض الجنان: أَوْرَثَهُ أَكْلُ الطَّيْنِ صُفْرَةَ اللَّوْنِ، أَيْ أَعْقَبَهُ. (۱) ۱۳۸۳. علامه شعرانی: یعنی گل خوردن زرد رویی آورد. (۲)

۱۲۹. «قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ...»

روض الجنان: و «أذى» رنجی باشد که به تلف نفس نرسد، و ایذای ایشان قوم موسی را آن بود که وهب گفت: قوم فرعون بنی اسرائیل را بنده گرفته بودند. ایشان را کارهای گران فرمودندی چون سنگ کردن از کوه و نقل کردن، و بنای کوشکها و سراها کردن و انواع حِرَف صناعات از گلی گری و آهنگری و درودگری* و خشت زدن... و زنان را نیز دوک رشتن و جامه بافتن و درزی کردن فرمودندی و کارهایی که لایق ایشان بودی.** موسی علیه السلام ایشان را دلخوشی داد و گفت: «عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ»؛ امید است که خدای تعالی دشمن شما را هلاک کند و شما را در زمین خلیفه کند. ابوعلی گفت: خدای تعالی ایشان را خلیفه کرد در زمین مصر از پس موسی، آنکه بیت المقدس بگشاد برای ایشان بر دست یوشع بن نون. آنکه در روزگار داود دگر شهرها بگشاد برای ایشان و در عهد سلیمان ملک زمین به ایشان داد.** (۳) ۱۳۸۴. علامه شعرانی: * «گلگیری» کار گل و بنایی و «درودگری» نجاری است. (۴) ۱۳۸۵. ** درزی یعنی خیاطی و از اینجا معلوم می گردد که فرعون میان زن و مرد فرق می گذاشت و کار یکی را به دیگری حواله نمی کرد و این نه از رحم و عدل او بود بلکه از تدبیر و هوش وی که می دانست اینها از عهده کار آنان بر نمی آیند و امور مردم فاسد و جماعت آنان تباه می گردد. ۱۳۸۶. *** یعنی در آن عهد مقتدرترین پادشاهان بود و در هر زمان که دولتی از همه مقتدرتر باشد همه تابع اویند اگرچه بر حسب رسوم و تشریفات ظاهری خارج از مرز کشور او باشند، مانند ملکه سبا که از یمن اطاعت او کرد. ۶

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۴۷.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۵۴.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۴۸۳۴۹.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۵۵.

۱۳۰. «وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ...»

روض الجنان: فزّاء گفت: سنین، یعنی سالی از پس سالی قحطناک... واهل حجاز و قیس علی هجائین گفتند و در حال رفع به «واو» و در حال نصب و جرّ به «یا» بر نهاد جمع سلامت، و بعضی بنوتمیم در احوال ثلثه به «یا» گفتند، قالوا مَصَّتْ عَلَيْنَا سِنِينَ، أَيْ قَحَطُ... و کسائی گفت: لَا بُدَّ عَلَيَّ هِجَائِينَ وَفَتْحِ التُّونِ باید که این نوع جمع است، كَقَلِّهِ وَقُلَيْنَ وَكُرِّهِ وَكُرِينَ وَ عَزِهِ وَ عَزِينَ گفت، و بعضی عرب اعراف بر «نون» افگندند و چنان ساختند که «نون» از اصل کلمت است. (۱) ۱۳۸۷. علامه شعرانی: «قله» چوب بازی کودکان که به الک دولک معروف است و «عزه» جماعت مردم و کره گوی است. (۲)

۱۳۳. «فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ...»

روض الجنان: آنکه حق تعالی بیان آیتی کرد که خدای تعالی به معجزه موسی بر فرعون و قوم او افگند. عبدالله عباس گفت: اولش طوفان بود، و طوفان سیلی باشد عام که به عموم همه زمین یا بیشتر بگیرد و اشقاق او از «طوف» و گردیدن باشد. (۳) ۱۳۸۸. علامه شعرانی: مقصود همه کره زمین نیست بلکه همه زمین قریه یا محله یا جائی که از آن آسیب می بینند؛ چون طوفان یک قریه را هم طوفان گویند. (۴) روض الجنان: و روایتی دیگر آن است که «قُمَّلُ» شپشه سیاه باشد که در گندم افتد. ابن زید گفت: «قُمَّلُ» براغیث باشد؛ کیک... حسن بصری «قَمِيلُ» خواند به فتح «قاف» و سکون «میم». ابو عبیده و اخفش گفتند: نوعی دگر بود از نارد که شتر را بود و آن را حمنان گویند. (۵) ۱۳۸۹. علامه شعرانی: نارد به فتح راء فارسی است به معنی کنه حیوانات، و حمنان بر وزن غضبان به دو نون هم به معنی کنه عربی است. (۶) روض الجنان: ... و اگر از این پس باران نیاید بر ما نگراید ما را. (۷) ۱۳۹۰. علامه شعرانی: «گرایستن» به معنی میل و رغبت کردن است و در اینجا به معنی آنکه دشوار نباشد بر ما و اندیشه از آن نداریم. (۸) روض الجنان: موسی به آن جا آمد و دعا کرد و عصا بر آن پشته ریگ روان زد، خدای تعالی با قُمَّل کرد. (۹) ۱۳۹۱. علامه شعرانی: یعنی ریگها را مبدل به قمل کرد. (۱۰) روض الجنان: و انائی بساختند دو جره. ۱۱ ۱۳۹۲. علامه شعرانی: دو لوله یا دو شکاف. و «جر» در فارسی به معنی شکاف است و عوام در زمان ما به کسر جیم گویند. ۱۲

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۵۰.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۵۶.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۵۳.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۵۸.

۵- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۵۹.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۵۵؛ در چاپ مشهد «نگزاید» ضبط شده است.

۷- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۶۰.

- ٨- روض الجنان، ج ٨، ص ٣٥٦.
- ٩- روض الجنان، ج ٨، ص ٣٥٩.
- ١٠- روض الجنان، ج ٥، ص ٢٦٢.

۱۳۵. «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الرِّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوهِ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ»

روض الجنان: «إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ»؛ که دیدی ایشان عقیب آن عهد می شکستند. (۱) ۱۳۹۳. علامه شعرانی: یعنی ناگهان ملاحظه کردی. (۲) روض الجنان: و «نَكْتُ» نقض عهد باشد تشبیهاً بِنَكْتِ الْعَزْلِ، و آن تاب باز دادن ریسمان باشد... (۳) ۱۳۹۴. علامه شعرانی: باز کردن تاب ریسمان. (۴)

۱۳۷. «وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا... دَمَرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَ مَا كَانُوا يَعْرِشُونَ»

روض الجنان: «وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضَعُونَ»، گفت: پس از آنکه فرعون و قومش را در دریا هلاک کرده بودیم، میراث ایشان و آنچه از ایشان باز ماند به قوم بنی اسرائیل دادیم که در زمین مستضعف بودند و ضعیف و درمانده بودند از دست فرعون و قومش که ایشان را بندگی گرفته بودند و مقهور و ذلیل کرده به بیگار،* و بار بر ایشان، و کشتن فرزندان ایشان، و انواع مذلت که ذکر آن برفت مشارق و مغارب زمین به ایشان دادیم. گفتند: جانب شرقی خواست و جانب غربی. حسن بصری گفت: به جانب شرقی مصر خواست و به جانب غربی شام.* (۵) ۱۳۹۵. علامه شعرانی: * «به بیگاری گرفتن» به کار مجبور کردن و مزد ندادن. (۶) ۱۳۹۶. * «مصر در مشرق شام نیست و حسن بصری اشتباه کرده است. (۷) روض الجنان: «وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ»؛ و آن بناهای رفیع که می کردند از قصور و دور. و اضِلُّ الْعَرْشِ الرَّفِيعُ، و مِنْهُ الْعَرْشُ لِلْسَّرِيرِ الرَّفِيعِ وَالْمَلِكِ الْعَظِيمِ، و گفتند: آنچه ایشان می بستند از چفتها* و چمنها و در باغها نزهت را، و منه العریش* * بالان مرغان را از اینجا عریش خوانند که چون چفته بود. ۱۳۹۷۸. علامه شعرانی: * چفته دار بست مو است. ۱۳۹۸۹. * بالان به زبان فارسی دام است و در مثل گویند گرگ بالان دیده یعنی حریف ورزیده و ماهر. ۱۰

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۶۲.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۶۳.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۶۲.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۶۳.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۶۴.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۶۴؛ در چاپ مشهد «بالان» ضبط شده است.

۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۶۵.

۱۴۲. «وَاعِدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً أَخْلَفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»

روض الجنان: ... جواب دوم آن است که: خدای تعالی خود او را چهل روز وعده داد از اصل چنان که در سوره البقره گفت: «وَاعِدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً»، جز که اینجا مبعض کرد و آنکه فذلک جمله بیاورد، گفت: «فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً». (۱) ۱۳۹۹. علامه شعرانی: فذلک حاصل جمع است چون چند رقم می آوردند و آن را جمع می کردند می گفتند فذلک یعنی این جمله چه اندازه شد. (۲) روض الجنان: اینت. (۳) ۱۴۰۰. علامه شعرانی: اینت ترجمه ذاک است، «این» ترجمه «ذا» و «ت» ترجمه «ک» و آن را حرف خطاب گویند. (۴) روض الجنان: اما وصایت او هارون را بقوله: «وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ» ، با آنکه دانست که او جز آن نکند، چنان بود که در مثل گفتند: ارسل حکیمًا وَلَا تُوصِیه؛ رسولی حکیم فرست و وصیتش مکن. دگر آنکه: آنچه تکلیف او بود این بود که این بگوید و هارون بشنود، و اگر چه ناگفته همان بودی لِعِضْمَتِهِ تا ثواب باشد هر دو را کقوله تعالی قال: «رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ». ۱۴۰۱ ۵. علامه شعرانی: این کلام خدا شاهد مراد است؛ چون خداوند جز به حق حکم نمی کند، با این حال گفت ای پروردگار حکم به حق کن. ۶

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۷۱.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۶۹.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۷۴.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۷۱.

۱۴۳. «...قَالَ رَبُّ أَرِنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَ لَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنَّ اسِيَّتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسَى صَبِعًا...»

روض الجنان: «لَنْ تَرَانِي»؛ تو نبینی مرا هرگز. «وَ لَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ»؛ و لکن در کوه نگر، و آن کوهی بود که از آن بزرگ تر کوه نبود در مدین، آن را زبیر گفتند علی قول السُّدِّي. و آن آن بود که گفت: چون خدای تعالی گفت من تجلی خواهم کردن بر بعضی کوهها. همه کوهها سر بر آوردند، مگر کوه زبیر که سر فرو برد و گفت: مرا محل آن نباشد که خدای تعالی تجلی نور خود بر من فکند. حق تعالی گفت: به عزت من که جز بر تو نیفکنم به تواضعت و این علی طریق التمثیل باشد* اگر این کوه بر جای خود بماند تو مرا بینی، آنکه تجلی فرمود. (۱) ۱۴۰۲. علامه شعرانی: یعنی اگر کوهها زبان داشتند جای آن بود که چنین گویند. و این نظیر زبان حال است که شعرا نسبت به جمادات می دهند. (۲) روض الجنان: اول فرشتگان آسمان دنیا آمدند بر صورت گاو و ورز. (۳) ۱۴۰۳. علامه شعرانی: «ورز» کشت و زراعت است. (۴) روض الجنان: حبر فرشتگان و رئیسشان. (۵) ۱۴۰۴. علامه شعرانی: در عرائس ثعلبی است: قال له خيراً لملائكة ورئيسهم. (۶) روض الجنان: ... دلیل دیگر قول موسی علیه السلام: «تُبْتُ إِلَيْكَ»، اگر رؤیت او و اعتقاد آن ایمان است، پس موسی علیه السلام از ایمان چگونه توبه کرد، و توبه موسی علیه السلام احسن احوالها آن باشد که حمل کنند آن را بر فزع با خدای تعالی با خشوع و استکانت از چیزی که ترکه اولی. (۷) ۱۴۰۵. علامه شعرانی: بهترین وجهی که برای توبه موسی تصور می شود. (۸)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۷۲.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۷۹؛ در چاپ مشهد «ورزا» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۷۴.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۷۹.

۶- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۷۴. عرائس، ص ۱۷۹: «فقال له خیر الملائكة ورئيسهم».

۷- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۸۹.

۸- روض الجنان، ج ۵، ص ۲۷۹.

۱۴۶. «سَأْضِرْفُ عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ...»

روض الجنان: ذکر سمر. (۱) ۱۴۰۶. علامه شعرانی: سمر حکایت و افسانه است و غالباً در شب گویند که مهتاب باشد. (۲)
روض الجنان: و وجه ششم آن است که: «سَأْضِرْفُ عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ»؛ من آیات و معجزات بر گردانم از آنان که ایشان متکبر باشند در زمین به ناحق و با ایشان نمایم تا استهزاء نکنند بر آن، و از باب مقلوب باشد، چنان که عرب گوید: إِشْتَوَى الْعُودُ عَلَى الْحَرْبَاءِ، و معنی آن است که: إِشْتَوَى الْحَرْبَاءُ عَلَى الْعُودِ... (۳) ۱۴۰۷. علامه شعرانی: «حربا» آفتاب پرست است، چون بامداد شود روی به مشرق بر چوبی خویش را بیابوزد همچنان روی به آفتاب می گردد تا هنگام غروب روی به مغرب می آورد. استوی العود علی الحرباء؛ یعنی حربا بر چوب استوار بایستاد اما لفظ بر عکس آن است؛ یعنی چوب بر حربا بایستاد. (۴)

-
- ۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۰۰.
 - ۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۸۵.
 - ۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۰۱.
 - ۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۸۶.

۱۴۷. «وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ لِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ...»

روض الجنان: «وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ لِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» ؛ حق تعالی در این آیت گفت: آنان که تکذیب کنند و آیات من به دروغ دارند و به قیامت و به ثواب و عقاب ایمان ندارند. و پیش از این بیان کردیم که حقیقت «لقاء» و «التقاء» و «ملاقات»، مقابله است یا مقاربه، چنان که إلتقى الجمعان وتلاقى الفئتان، و به پارسی چنین گویند که: دو لشکر بر یکدیگر آمدند، آنکه بر توسع در ادراک بصر استعمال می کنند. و در آیت، مراد حصول و حضور است، یعنی آنان که ایمان ندارند به آنکه به قیامت خواهند آمد و آن جا حاضر خواهند شد. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»، اعمال ایشان باطل و مُحَبَط باشد. و مراد به احباط آن است که عمل ایشان واقع نباشد بر وجهی که بر او ثوابی باشد برای آنکه بر خلاف مأمور کرده باشند، آنان را که به احباط* گویند لابد است از آنکه تفسیر آیت بر این وجه کنند، برای آنکه اتفاق است ما را با ایشان که کافران را هیچ عملی واقع نباشد تا به چیزی از معصیت محبط شود. چون چنین است هر کجا احباط باشد در قرآن محمول بود بر این وجه، چه این مُتَّفَقٌ علیه است و تفسیر قرآن بر وجه مُتَّفَقٌ علیه کردن اولی تر باشد از آنکه بر مختلفٌ فيه** (۱) ۱۴۰۸. علامه شعرانی: * یعنی معتزله اهل سنت که گویند احباط صحیح است و عمل زشت ثواب عمل صالح را باطل می کند در اینجا باید مانند ما که احباط را باطل می دانیم تفسیر کنند و نمی توانند موافق مذهب خودشان حبط را به اصطلاح کلامی گیرند؛ چون عمل کفار اصلاً باطل است و ثواب ندارد تا احباط شود. (۲) ۱۴۰۹. ** یعنی نباید لفظ حبط در قرآن کسی را بفریبد و گمان کند حق با معتزله است و احباط صحیح است، چون حبط در قرآن به معنی باطل بودن عمل است؛ یعنی عمل آنها نیکو نیست و استحقاق ثواب ندارد نه آنکه ثواب دارد و حبط می شود. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۰۶.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۸۸.

۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۸۹.

۱۴۸. «وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ...»

روض الجنان: و این سامری منافق بود و زرگر بود و به زئی زهّیاد رفتی و در بنی اسرائیل قبولی داشت. * ایشان آن حلّی بیاوردند و به او دادند و او از آن گوساله زرّین ساخت و به استادی و چابکی چنان ساخت که مخارق گلوی او چنان بود که چون باد در زیر او دمیدندی از دهن او آوازی بیامدی که خوار را مانستی بانگ گاو را چنان که مزامیر و یراع** ساخته اند که اختلاف آواز ایشان از اختلاف مخارق و مجاری آن است که آواز نی به خلاف آواز نای است*** (۱). ۱۴۱۰. علامه شعرانی: * قبولی داشت یعنی نزد مردم موجه و با آبرو بود. (۲) ۱۴۱۱. * یراع به معنی نی است. (۳) ۱۴۱۲. *** آوازی که خواننده از حلقوم آورد غیر از آوازی که از نی بیرون آید. (۴)

۱۵۴. «وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضِبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ»

روض الجنان: فورت خشم. ۵۱۴۱۳. علامه شعرانی: «فورت» به معنی جوشش است. ۶

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۰۷.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۸۹.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۱۸.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۲۹۶.

۱۵۶. «وَ اَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي اُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ...»

روض الجنان: «اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ»، اى تُبْنَا؛ ما توبه كرديم و با تو گريختيم... و اصل او از رجوع باشد، يقال: هاد اِليه اِذا رجع... و يُقال: هاد اِليه اِذا مال اِليه. و التَّهْوِيْدُ التَّمَكُّثُ و التَّرْفُقُ فِى السَّيْرِ، و ثَوْبٌ مَهْوَدٌ اِى مُرْفَعٌ، و يهود از اين معنى هيچ نباشد براى آنكه يهودى منسوب است با «يهودا» احد اولاد يعقوب عليه السلام و لكن عرب «زال» را با «دال» كردند. (۱) ۱۴۱۴. علامه شعرانى: يهودا در زبان اصلى هم به دال مهمله است. (۲) روض الجنان: «عَذَابِي اُصِيبُ بِهِ مَنْ اَشَاءُ»؛ عذاب من است آن برسانم به آن كس كه خواهم از بندگانم. و «عَذَابِي» محل او رفع است بر خبر مبتداى محذوف، و التقدير: ذاك عذابى، و روا باشد كه اشارت به «ذاك» مضمر به فتنه باشد، يعنى آن فتنه كه در آيت مقدم برفت... (۳) ۱۴۱۵. علامه شعرانى: يعنى «ذاك» مقدر اشاره به فتنه است. (۴)

۱۵۷. «الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ...»

روض الجنان: آنچه از زمين نجد به زمين عَوْر آيد آن را انزال گویند. (۵) ۱۴۱۶. علامه شعرانى: يعنى از بلندی به پستی. (۶) روض الجنان: و بر هر زمين كه رسند نماز كنند الا- به «طهارت جاى» يا «گرمابه» يا گورستان. (۷) ۱۴۱۷. علامه شعرانى: طهارت جاى يعنى جاى طهارت و گرمابه است. (۸) روض الجنان: خدا گفت: ايشان اُمت محمّد باشند گفت: بار خدايا، مرا از ايشان كن. گفت: يا موسى، تو ايشان را در نيابى. گفت: بار خدايا، من آمدم با وفد بنى اسرائيل، وفادت دگران را باشد. (۹) ۱۴۱۸. علامه شعرانى: يعنى آنچه براى مهمان حاضر مى كنند براى ديگران مى برى با آنكه ما به مهمانى آمديم. (۱۰) روض الجنان: عطاء بن يسار گفت: عبدالله بن عمرو بن العاص را ديدم، او را گفتم: مرا خبر ده از صفت رسول عليه السلام در تورات، گفت: اجل والله كه او در تورات مذكور است و موصوف چنان كه در قرآن. در تورات هست به لغت ايشان آنچه معنى اين است: «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَ مُبَشِّرًا» (۱۱)، و حرزاً لِلْأُمِّيِّينَ اَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي سَيَمِّيُكَ الْمُتَوَكَّلَ لَسْتَ بِفَطْرٍ وَلَا غَلِيظٍ وَلَا صَحَابٍ فِى الْأَسْوَاقِ؛* اى پيغامبر ما تو را بفرستاديم گواه بر خلقان و بشارت دهنده و ترساننده و حرزى و معقلی اميان را يعنى اُمت خود را تو بنده منى و رسول منى، تو را متوكّل نام نهادم. در دگر آيت هست در صفت او: فَطْرٌ وَ بَدْحُوِيٌّ وَ سَطْبَرٌ دَلْ نَباشد و بانگ دارنده در بازارها*،* و اهل بدى را به بدى جزا نكند و لكن عفو كند... (۱۲) ۱۴۱۹. علامه شعرانى: * در عبارت ترجمه عربى كتاب اشعيا (فصل ۴۲) هم اكنون موجود است چنين آمده است: هو ذا عبدى الذى أعضده مختارى الذى سرت به نفسى، وضعت روحى عليه، فيخرج الحق للأمام لا يصيح ولا يرفع ولا يسمع فى الشارع صوته. قصبه مرضوضه لا يقصف وفتيله خامده لا يطفى إلى الأمان يخرج الحق لا يكل ولا ينكسر حتى يضع الحق فى الأرض و تنتظر الجزائر شريعته. و چون در روايات نقل معنى است نه نقل الفاظ، آن را به عبارات مختلفه آورده اند. (۱۳) ۱۴۲۰. * همان آيه اول است كه راويان به عبارت ديگر نقل معنى كردند. (۱۴) روض الجنان: عطا گفت: از آن پس كعب الأخبار را ديدم، گفتم: خبر ده مرا به صفت رسول عليه السلام در تورات... گفت: مولد او به مكّه باشد و هجرت او به طابه باشد و ملك او به شام باشد و امت او حمّادان و حمد كنندگان باشند، بر همه حال شكر خداى كنند و دست و پاى خود را وضو كنند... (۱۵) ۱۴۲۱. علامه شعرانى: در باب ۴۲ كتاب اشعيا آمده است بيابان (عربستان) و شهرهاى آن ديارى كه قيدار

(فرزند اسماعیل جد خاتم الانبیا صلی الله علیه و آله) در آنجا ساکنند آواز خود را بلند سازند و ساکنان سالع (کوهی است در مغرب مدینه) ترنم کنند و از سر کوهها آواز دهند و پروردگار را تمجید کنند و در جزایر تسیح گویند الخ. و چنان که گفتیم این روایات نقل معنی است نه عبارت و دهن به دهن از یکی به دیگری رسیده. (۱۶) روض الجنان: و راوی خبر گوید که: ابا مالک را پرسیدم از صفت رسول علیه السلام در تورات و او مردی بود که علم تورات دانست گفت: صفت او در کتاب بنی هارون که مُبَدَّل و مُغَيَّر نیست این است که: احمد از فرزندان اسماعیل بن ابراهیم باشد، و او آخر پیغامبران است... (۱۷) ۱۴۲۲. علامه شعرانی: بشارت به آمدن پیغمبر ما به نص آیه قرآن در تورات و انجیل فعلی که در دست اهل کتاب است موجود می باشد و حاجت به آن نیست که به تورات و انجیل غیر محَرَّف متمسک شویم و در مقام احتجاج بر یهود و نصارا نیز تمسک به کتابی که موجود نیست و هیچ کس آن را در دست ندارد نباید کرد. فرمود: «يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ» (۱۸) می یابند نوشته نزد خودشان. و یکی از علمای هندوستان در کتاب موسوم به اظهار الحق آن بشارات را جمع کرده و دیگران هم به وی اقتدا نمود، هر کس تفصیل خواهد بداند آنها مراجعه کند. ۱۹ روض الجنان: پارانجن. ۲۰ ۱۴۲۳. علامه شعرانی: پارانجن خلخال است. ۲۱ روض الجنان: ... شیران روز باشند و زاهدان شب، ترس او دشمن را بر یک ماهه راه از او می رود، تولای کارزار کند به نفس خود تا مجروحش بکنند، شُرْطَه ندارد و حَرَس ندارد، امر کند به معروف یعنی به ایمان، و نهی کند از منکر یعنی از شرک*. و در اخبار است که در تورات نوشته است: پیغامبری** را بدارم در ایشان مانند تو که موسی و کلام خود در دهن او نهم. هر چه او را وصیت کنم بگوید با اُمت. اما پسر پرستار** را یعنی رسول ما را که از فرزندان اسماعیل هاجر است بر او برکت کردم سخت سخت... ۲۲ ۱۴۲۴. علامه شعرانی: * از روایات آحاد است که قرینه به صحت آن نیست و آنچه در تورات فعلی فعلاً یافت می شود کفایت است. ۲۳ ۱۴۲۵. ** این آیه در سفر مثنی تورات است و فصل ۱۸ صریح در آنکه پیغمبری پس از موسی علیه السلام با شریعت مبعوث خواهد شد و خداوند کلام خود را به دهان او خواهد گذاشت و این آیه ما را کافی است. ۲۴ ۱۴۲۶. *** اما پسر پرستار تا آخر آیه دیگر است در سفر تکوین تورات در ضمن قصه حضرت ابراهیم علیه السلام و اهل کتاب گویند: مراد از دوازده بزرگ دوازده فرزند بلافاصله اسماعیل است. ۲۵

- ۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۲۵۴۲۶.
- ۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۰۰.
- ۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۲۶.
- ۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۲۸.
- ۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۰۱.
- ۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۰.
- ۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۰۳.
- ۸- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۱.
- ۹- احزاب (۳۳): ۴۵.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۲.

- ۱۱- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۰۴.
- ۱۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۳.
- ۱۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۰۵.
- ۱۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۳.
- ۱۵- اعراف (۶): ۱۵۷.
- ۱۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۳؛ در چاپ مشهد «پاورنجن» ضبط شده است.
- ۱۷- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۴ ۴۳۵.
- ۱۸- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۰۶.

۱۵۸. «قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ...»

روض الجنان: آنکه رسول را گفت یا محمد بگو که: «إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا»؛ من به شما همه رسول و پیغام گزارم* از خدای که ملک آسمان و زمین او راست و به جز او خدایی نیست در آسمان و زمین که قادر است بر احیا و اماتت... (۱). ۱۴۲۷. علامه شعرانی: در تفسیر المنار فصلی مشبع در ۶۳ صفحه آورده است و به مناسبت آنکه دین اسلام برای همه مردم است و متابعت پیغمبر بر همه واجب، شرحی در مذمت ترجمه قرآن به فارسی و ترک قرآن عربی و حيله متجددین برای برانداختن احکام اسلام و عیوب تجدد و معاشرت با نصارا و فساد و متفرنجین به اصطلاح خود او در جامعه مسلمین ایراد کرده، (۲) خواندن آن بر مردم زمان ما واجب است. (۳)

۱۵۹. «وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ»

روض الجنان: «وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ»، آئی جماعه؛ از قوم موسی گفت جماعتی هستند که به حق راه نمایند و به حق عدل و انصاف کنند. (۴) ۱۴۲۸. علامه شعرانی: در تفسیر المنار گوید: نظیر این آیه در جای دیگر هم آمده است که جماعتی از اهل کتاب طالب حقتند و به رسول صلی الله علیه و آله ایمان آوردند و به بشارات تورات و عهد آن عمل کردند؛ مانند «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ» (۵) و مثل «وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ» (۶) و حاجت نیست آن قوم را در ورای چین جست و جو کنیم. و این روایات ضعیف است. (۷)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۶۴۳۷.

۲- المنار، ج ۹، ص ۳۰۳ ۲۵۲.

۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۰۷.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۷.

۵- بقره (۲): ۱۲۱.

۶- آل عمران (۳): ۱۹۹.

۷- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۰۸.

۱۶۰. «... وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ...»

روض الجنان: «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ...»؛ و وحی کردیم به موسی چون قوم او از او آب خواستند. این «سین» طلب را باشد... .
(۱) ۱۴۲۹. علامه شعرانی: یعنی سین استسقی از باب استفعال. (۲)

۱۶۲. «فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا...»

روض الجنان: «فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ»؛ بدل کردند ظالمان از ایشان. «مِنْ» * روا باشد که تبیین باشد و روا بود که تبعیض بود. قَوْلًا؛ سخنی جز آنکه ایشان را گفته بودند، یعنی ایشان را گفته بودند بر طریق استغفار بگویی: حَطَّه، ایشان گفتند: حِنْطَه به استهزا. و قولی دگر آن است که ایشان را توبه و استغفار فرمودند. قولی گفتند دلیل اصرار کرد* (۳) ۱۴۳۰. علامه شعرانی: * یعنی من در کلمه منهم. (۴) ۱۴۳۱. * * شیخ ابوالفتوح پیوسته این ترکیب را به کار برده است، گوید این کلام دلیل می کند یعنی دلالت دارد و دلیل اصرار کرد یعنی لفظی گفتند که دلالت بر اصرار بر گناه داشت به جای توبه. ۵

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۴۰.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۰۹.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۴۲.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۱۱.

۱۶۳. «وَسَأَلْتَهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَغْدُونَ فِي السَّبْتِ»

روض الجنان: «وَسَأَلْتَهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ»، حق تعالی گفت: پیرس ای محمّد از این جهودان مدینه، سؤال تقریر و توییح نه سؤال استفادت از احوال آن دیه که بر کنار دریا بود، یعنی احوال مردمان آن ده. (۱) ۱۴۳۲. علامه شعرانی: از این تفسیر مستفاد می شود که آیات مدنی باشد هر چند سوره اعراف مکی است اما محاجه با یهود در سوره مکی نیز ممکن است و شاید قید مدینه در اینجا زاید باشد. (۲) روض الجنان: علی بن طلحه گفت از عبدالله عباس که: آن شهری بود میان مصر و مدین بر کنار دریا، آن را «ائله» گفتند. ابن زید گفت: آن دیه را «معتا» گفتند میان مدین و عتونا. (۳) ۱۴۳۳. علامه شعرانی: در تفسیر ابن جریر طبری معتنا به میم و عین و تاء دو نقطه و عتونا بعین و تاء دو نقطه و نون و هر دو تصحیف است و اعتماد بر آن نیست و ظاهراً مقنی به قاف و نون در اول صحیح باشد و کلمه شبیه به عتونا در جای دیگر نیافتم. (۴) روض الجنان: شیطان ایشان را وسواس کرد و گفت: ای بیچارگان بی تدبیران، شما را نهی از روز شنبه کرده اند. پیرامن این دریا حوضها و جایگاهها بکنی و آب دریا را راه بدو کنی روز آدینه تا ماهیان در آن حوضها و جایها شوند روز شنبه، آنگه به آخر روز راه ببندی بر ایشان تا باز پس نتوانند شدن، آنگه روز یک شنبه بگیری. ایشان گفتند: روز آدینه حوضها پر آب کردند و روز شنبه پر از ماهی شد، و آخر روز راه بگرفتند و روز یک شنبه همه را بگرفتند، این معنی پیشه کردند و بر دست گرفتند. (۵) ۱۴۳۴. علامه شعرانی: از این آیات معلوم می گردد که به کار بردن حیل که حقیقت حرام را تغییر ندهد به حلال برای فرار از احکام شرع جایز نیست و حیل مشروع آن است که حرام را ترک کند و به جای آن مرتکب حلال شود مثلاً کسی که می خواهد مال به گرو گذارد و قرضی بگیرد با رباء این عمل را ترک کند و عین آن مال را بفروشد پس از آنکه نقدی به دستش آمد آن مال را یا غیر آن را بخرد. و گفته اند عقد تابع قصد است آن کس که قصد ربا کند و به زبان لفظ بیع بگوید از حرام به حلال فرار نکرده است. ۶

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۴۲۴۴۳.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۱۱.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۴۳؛ در چاپ مشهد این گونه ضبط شده است: «آن دیه را مَعَى گفتند میان مدین و عتونا».

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۴۵.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۱۳.

۱۶۴. «وَ إِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا لَلّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ...»

روض الجنان: ... چنان که خدای تعالی گفت: «وَ إِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ»، این مردمان که کاره معصیت بودند و ناهی منکر، این ظالمان را گفتند: ما با شما در این شهر نباشیم، این شهر با ما بیخشی، شهر ببخشیدند و به دو قسمت کردند و دیواری بلند بر نهادند و در جدا کردند و گفتند: ما یقین دانیم که خدای عذاب فرستد تا باری ما از شما جدا باشیم. چون مدّتی بر این بر آمد و ایشان الا اصرار نیفزودند، خدای تعالی ایشان را عذاب فرستاد و همه را خوک و بوزینه گردانید. (۱) ۱۴۳۵. علامه شعرانی: مجاهد، یکی از مفسرین گوید: این مسخ قلب و روح بود نه مسخ بدن. و مجلسی رحمه الله در بحار الانوار از وی نقل کرده که این مَثَلی است خداوند عالم آورده، چنان که فرموده: «كَمْثَلِ الْحِمَارِ يَحْمَلُ اَسْفَارًا» (۲) و اکثر مفسرین بر خلاف آنند. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۴۶ ۴۴۷.

۲- بحار الانوار، ج ۵۸، ص ۱۱۴. جمعه (۶۲): ۵.

۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۱۴.

۱۶۵. «فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ الشُّوْءِ...»

روض الجنان: نیرب. (۱) ۱۴۳۶. علامه شعرانی: «نیرب» سخن چینی است. (۲)

۱۶۷. «وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لِيُبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ...»

روض الجنان: لِيُبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ؛ که برایشان گمارد و مسلط کند برایشان. مَنْ يَسُوْمُهُمْ؛ کسی را که برایشان نهد عذاب بد... (۳)

۱۴۳۷. علامه شعرانی: دلیل آن است که هرگز دولت مستقل نخواهند یافت و آنچه یابند به قدرت دیگران است. (۴)

۱۶۹. «فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَى...»

روض الجنان: «يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَذْنَى»؛ فرا می گرفتند مال دنیا را به رشوت بر احکام و حکم به خلاف راستی می کردند و مال دنیا برای آن عرض خواند که مانده ناپاینده باشد. و برای آن اینجا «ادنی» گفت و دیگر جایها دنیا که آن جا به صفت سرای کرد و آن مؤنث بود و اینجا به صفت مذکری کرد... (۵) ۱۴۳۸. علامه شعرانی: یعنی ترجمه «سرای» در عربی که دار است مؤنث است. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۵۰.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۱۶.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۵۲.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۱۷.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۵۳۴۵۴.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۱۸.

۱۷۱. «... وَظَنُوا أَنَّهُ وَقَعَ بِهِمْ حُذُوءًا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ أذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

روض الجنان: «حُذُوءًا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ»، یعنی وَقُلْنَا لَهُمْ؛ و گفتیم ایشان را، و عرب قول بسیار بیفکنند از کلام چون در کلام دلیل باشد بر او. و گفتیم: ایشان را بگیری آنچه ما دادیم شما را به قوت، یعنی تورات به جدّ و اجتهاد و عزم عمل بستانی، و گفته اند: به نشاط و گشادگی. (۱) ۱۴۳۹. علامه شعرانی: اهل کتاب گویند خداوند شریعت را مانند کوهی بالای سر آنها بداشت گویی بر سر آنها خواهد افتاد و گویند کوه کنایه از سنگینی شریعت است و ترس از افتادن او کنایت از فرار و ترک شریعت. اما در مفسرین ما کسی چنین تفسیر نکرده و آنها از تلمود نقل می کنند و به قول آنان اعتماد نیست اما «حُذُوءًا مَا آتَيْنَاكُمْ» که البته بدانها خطاب شده اشاره به همان تورات است یعنی این کوه سنگین را که تورات است به قوت بگیری چون اگر آن را بقوت نگیری فرو می افتد و شما را هلاک می کند. (۲)

۱۷۲ ۱۷۳. «وَ إِذِ اخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ * أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ...»

روض الجنان: «وَ إِذِ اخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»؛ جماعتی مفسران سلف و اصحاب حدیث گفتند که: معنی آیت آن است که، خدای تعالی پشت آدم بمالید و جمله فرزندان او را بیرون آورد بر صورت ذرّ... و سدی گفت: در آسمان بود که خدای تعالی پشت آدم بمالید جانب راست و فرزندان او را از آن جا بیرون آورد چون مروارید سپید و ایشان را گفت: به رحمت من به بهشت شوی، و از جانب چپ، پشتش بمالید و فرزندان او را از آن جا بیرون آورد سیاه، و گفت: به دوزخ شوی، و لا ابالی؛ باک ندارم... . آنکه آجال و ارزاق و مصایب ایشان بنوشت. آدم در ایشان نگرید، ایشان را دید مختلف اشکال و الوان و متفاوت الصُّور؛ بعضی نکو و بعضی زشت و بعضی کوتاه و بعضی دراز و بعضی توانگر و بعضی درویش، گفت: بار خدایا! چرا اینان را متساوی نیافریدی؟ گفت: خواستم تا ایشان شکر من زیادت کنند. سدی گفت: و در میان ایشان پیغامبران بودند به مانند چراغ رخشان. آدم از آن میانه نوری دید بلند، گفت: بار خدایا! این کیست؟ گفت: این پیغامبری است از فرزندان تو نام او داوود، گفت: بار خدایا! عمر او چند است؟ گفت: شست سال، گفت: بار خدایا! بیفزای. گفت: قلم برفت به آجال بندگان. گفت: بار خدایا! از عمر من چهل سال در عمر او فزای، و عمر آدم هزار سال بود، چون چهل سال بدو داد هزار سال کم چهل سال شد، چون عمر او به نهصد و شصت رسید ملک الموت به او آمد. آدم گفت: چه کار را آمده ای؟ گفت: تا جانت بردارم. گفت: مرا چهل سال عمر مانده است. گفت: نه به داود دادی؟ انکار کرد و جحود پیش آورد و گفت: ندادم، لاجرم فرزندانش جاحد شدند و نسیان افتاد و فراموش کرد عهد خدای تا فرزندانش فراموشکار شدند، و خطا کرد تا فرزندانش مخطی شدند، نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ مِثْلِ هَذِهِ الْمَقَالَاتِ الْمُحَالَاتِ وَ التَّرَاهَاتِ السَّنِيعَاتِ * ملک الموت با پیش خدای آمد و گفت: بار خدایا! آدم چهل سال دعوی می کند. گفت: برو بگو او را، نه به داود دادی؟ گفت: بگفتم. جحود می کند. گفت: برو و جانش بردار و بگو که: آنکه که قلم تر بود بدادی و ما در عمر او نوشتیم، با ما جحود از پی بنشود. حوَشِيَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ ذَلِكَ، او برفت و آدم را جان برداشت آنکه چون عهد فرزندان آدم بسته بود، ایشان را گفت: با پشت آدم شوی که من قیامت بر نه انگیزم تا از شما یکی مانده باشد تا در وجود نیاید و عمر و روزی خود مستوفی بنستاند. این خبر «ذرّ» است که

مخالفان ما و بعضی موافقان از اهل اخبار گفتند* و این درست نیست برای مخالفت او دلیل عق و ظاهر قرآن را. (۳) ۱۴۴۰. علامه شعرانی: * مجلسی رحمه الله این روایات را با آنکه در کافی (۴) و علل الشرائع وارد است رد کرده و گوید: پیغمبران از سهو و نسیان معصومند و روایات مطابق مذهب امامیه نیست. اما عالم ذر را ثابت و صحیح دانسته است. (۵) ۱۴۴۱. * یعنی بعض اخباریان شیعه نیز به عالم ذر معتقد شدند و آن درست نیست؛ چون هم مخالف عقل است و هم مخالف قرآن. و هم چنان که شیخ ابوالفتوح (علیه الرحمه) و بسیاری از علمای شیعه قول اخباریان را در این باب باطل شمردند و بعضی مانند شیخ مفید و سید مرتضی و طبرسی ادله بر ضعف قول آنان آورده، جماعتی هم در تأویل آن به فطرت توحید و استعداد انسان رفع استبعاد کرده اند. و تفصیل سخن در اینجا مناسب نیست، به شرح اصول کافی رجوع شود. (۶) روض الجنان: «أَنَّ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ»، والمعنى لثَلَا تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ تا روز قیامت نگویید که ما از این غافل بودیم، باز نمود که این برای آن کردم تا روز قیامت دعوی غفلت نکنند تا حجّت بر ایشان قایم شود. اگر فراموش کنند و غافل شوند، حجّت ساقط شود از ایشان و این غرض حاصل نباشد. دیگر آنکه گفت: «أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ»؛ تا نگویید که پدران ما مشرک بودند، به شرک پدران عذر نیارند و این در حق کسانی صورت بنند که ایشان را پدران مشرک بوده باشند. اما آنان را که از پشت آدم بیرون آرند ایشان را چگونه گویند: «أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَ كُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ»؛ اگر گویند چون تأویل مخالفان و اخباریان باطل بکردی تأویل صحیح چیست آیت را به نزدیک شما؟ گوئیم: ما را در تأویل آیت دو وجه است؛ یکی آنکه: مراد به این جماعتی اند از فرزندان آدم که خدای تعالی ایشان را بیافرید و کمال عقل داد... (۷) ۱۴۴۲. علامه شعرانی: اخباریان شیعه در عهد شیخ ابوالفتوح و پیش از وی هم موجود بودند و در اثبات عالم ذر و تطبیق آن با آیه کریمه اصرار داشتند. و علامه مجلسی در بحار گوید: اخباریان گویند ما اجمالا به ظاهر روایات ایمان داریم و به نادانستن حقیقت آن معترفیم و این که چرا خدا عهد گرفت نمی دانیم و علم آن را به خدا وامی گذاریم. و هم از قول آنان گفته است: رد کردن روایات بسیار که در «عالم ذر» آمده به چنین دلیلهای ضعیف و واهی و سخنان سست جرأتی است بر خدا و ائمه دین علیهم السلام. و گوید: اگر نیک در دلیل آنها تأمل کنی دانی که به امثال سخنان ایشان شاید یک خبر را طرح کرد تا چه رسد به این همه روایات که موافق ظاهر قرآن نیز هست. و مقصود او از ادله ضعیف و واهی، کلام سید مرتضی و شیخ مفید (علیهما الرحمه) است. و الله العالم. (۸) روض الجنان: «الْأَسْتُ بِرَبِّكُمْ»، تقریری است با عقلا و کاملان؛ نه من خدای شما؟ «قَالُوا بَلَى» جواب ایشان است که دادند و بلی، جواب استفهامی باشد متضمن نفی و نعم جواب کلامی مثبت باشد، شَهْدْنَا؛ گواه شدیم و گواهی دادیم. (۹) ۱۴۴۳. علامه شعرانی: همه مردم بلی گفتند به تصریح آیه قرآن، پس آن روایاتی که گوید بعضی تصدیق و بعضی تکذیب کردند مخالف قرآن است. (۱۰) روض الجنان: ... أَوْ تَقُولُوا، عطف است علی قوله: أَنْ تَقُولُوا، که گویی: ما برای آن شرک آوردیم که پدران ما مشرک بودند. (۱۱) ۱۴۴۴. علامه شعرانی: به مقتضای این آیه، علت استشهاد معلوم است که حجت بر کافران تمام شود، چون اول ایمان آوردند و اقرار کردند و انکار آنان پس از اقرار صحیح نیست. پس آن روایات که گوید در عالم ذر بعضی ایمان نیاوردند و همانا بودند که در این عالم کافر شدند، صحیح نیست؛ چون هم مخالف آیه قرآن است و هم مستلزم جبر. (۱۲) روض الجنان: ... این نیز دلیل است بر آنکه قول به ذرّ باطل است برای آنکه بیان کرد که: این آنان گفتند که ایشان را پدرانی مبطل بودند و گویندگان به ذرّ، نخواهند گفتن که ایشان را جز آدم پدری بود یا آدم مبطل بود. أَبُو الْهَيْدَلِ در بعضی کتب خود گفت: حسن بصری به ذرّ گفتی، و گفتی: خدای تعالی اطفال را که به بهشت برد به ثواب ایمان ایشان برد در ذرّ، و رقیانی حکایت کرد از ابن الاخشاد، که او به خبر ذرّ گفتی، ولکن نه از آیت از خبر. (۱۳) ۱۴۴۵. علامه شعرانی: چنان که معلوم شد، بسیاری از روایات عالم ذر مخالف قرآن است. در قرآن فرماید: همه ایمان آوردند

و لیکن در دنیا بعضی کافر شدند و بعضی ثابت ماندند، و در آن روایات گوید: مردم مختلف شدند و در بعضی روایات است که آدم شیخ اولاد خود را دید. و این گونه دیدن دلیل وجود اولاد در خارج از رؤیا و کشف نیست چنان که پیغمبر و ائمه ما مردم را تا آخر الزمان در عالم مکاشفه بینند. و آن روایاتی که در طینت مردم وارد است که مؤمنین را از طینت پاک از آب شیرین آفرید و کفار را از گل ناپاک و آب شور به ظاهر دلیل جبر و ظلم است؛ چون کفار و منافقین حق دارند بگویند: بارالها می خواستی ما را از گل پاک و آب شیرین سرشته کنی تا ما هم مؤمن شویم. اما آن روایاتی که گوید هم مؤمن و هم کافر از گل‌های و آب‌های آمیخته با یکدیگر سرشته شدند صحیح است و در نیکان استعداد فساد هست و در شریران استعداد نیکی و صلاح، پس جبر لازم نمی آید. و تفصیل این امور در اینجا مناسب نیست. (۱۴) *روض الجنان*: ... [بلعم] برخاست و بر خری نشست و بر کوهی آمد که از آن جا بر لشکر موسی مطلع توانستی بود. آن کوه را حسابان گفتند. چون پاره ای برفت، خر فروخفت، فرو آمد و بزد آن چهار پای را بسیار، برخاست، او بر نشست و پاره ای دگر برفت، دگر باره فروخفت، فرو آمد و پاره ای برفت و فرو خفت. به بار سه ام خدای تعالی او را به آواز آورد تا با او سخن گفت. گفت: *وَيَحِيكُ يَا بَلْعَمُ! كَجَا مِي رُوِي و مَرَا چِه مِي زَنِي؟ نَمِي بِيِنِي كِه فَرِيشَتگان پَر بَر رُوِي مَن مِي زَنَنَد؟ تُو خَرَد رِهَا كَرَدِه اِي مِي رُوِي تَا بَر پِيغامبر خدای دعا کنی. او این بشنید هم متعظ نشد و خدای تعالی چون به این معنی بر او حجت انگيخته بود او را تخلیت کرد تا برفت و بر آن کوه شد و قوم او با او، چون لشکر موسی را دید دست برداشت و دعا کردن گرفت، خواست تا قوم خود را دعا کند و بر موسی و قومش نفرین کند، خدای تعالی زبان او برگردانید تا موسی را دعا کرد و قوم خود را نفرین کرد. ... (۱۵) ۱۴۴۶. علامه شعرانی: اهل کتاب گویند که بلعام مرد موحد و خدا پرست بود و آن کس که او را به نفرین بنی اسرائیل وادار می کرد پادشاهی بود بالاق نام داشت و بلعام فریب او نخورد و امر او را اطاعت نکرد بلکه بنی اسرائیل را دعا کرد. از این جهت، مفسرین ما در آنکه مراد از این آیه بلعام باشد شک دارند و آن را به دیگران هم تفسیر کرده اند. (۱۶) *روض الجنان*: ... گفتند: چه حیل سازیم؟ گفت زنان را بیارایی و متاعها و چیزها به ایشان دهی تا به لشکرگاه موسی برند و خویشان بر ایشان عرض کنند و اگر کسی مراودت کند ایشان را منع نکنند که اگر یک تن از ایشان زنا کند ایشان را نصرت و ظفر نباشد. ایشان همچنین کردند، زنان را بیاراستند و متاعها در دست ایشان دادند و این وصایت کردند و آن جا فرستادند. چون زنان آن جا رفتند، زنی به جمال نام او گیتی بنت صور، به مردی بگذشت از بزرگان بنی اسرائیل نام او زمري بن سلوم و او پسر سبط شمعون بن یعقوب بود، او را بدید از جمال او متعجب بماند او را استدعا کرد؛ او اجابت کرد و او دست آن زن گرفت و آورد تا پیش موسی، و گفت: یا موسی! دانم تا خواهی گفتن که این زن با این جمال بر ما حرام است. گفت: ای والله! حرام است، دست بدار از او. ... (۱۷) ۱۴۴۷. علامه شعرانی: نام این زن در عرائس ثعلبی کبشابت صورتها است و کاتبان فارسی زبان آن را به گیتی تحریف کردند؛ چون فارسیان از لغت غیر مانوس احتراز می جویند. ۱۸*

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۵.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۲۳.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۷۵.

۴- کافی، ج ۷، ص ۳۷۸ ۳۷۹، ح ۱.

۵- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۲۴.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۲۴. مراد شرح اصول کافی ملا صالح مازندرانی است که علامه شعرانی آن را حاشیه زده اند.

۷- روض الجنان، ج ۹، ص ۸.

۸- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۲۶.

۹- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۰.

۱۰- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۲۷.

۱۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۰.

۱۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۰ ۱۱.

۱۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۲۸.

۱۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۲۱۳.

۱۵- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۳۰.

۱۶- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۳؛ در چاپ مشهد «گتی» ضبط شده است.

۱۷- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۳۰.

ص: ٦٠٠

..

۱۷۵. «وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ»

روض الجنان: ... موسی به دعای او در تیه افتاد چهل سال، گفت: بار خدایا! این چه حال است؟ گفت: تو به دعای بلعم در اینجا افتادی. گفت: بار خدایا! چنان که دعای او بر من شنیدی، دعای من بر او بشنو. گفت: بگو. گفت: بار خدایا! اسم اعظم و ایمان از او بستان. ایمان از سینه او پیرید چنان به مانند کبوتری سپید، فذلک قوله: «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا»، و این از جمله آن خرافات است که اصحاب حدیث* گویند و روا دارند، و این محال است و مخالف عقل و شرع است؛... (۱) ۱۴۴۸. علامه شعرانی: مراد مؤلف از اصحاب حدیث آنهاست که ما اخباری گوئیم و باید دانست که محدث گاه بر اخباریان اطلاق می شود و گاه بر علمای حدیث و علم حدیث داشتن فضل است عیب نیست و نویسنده این تعالیق هم به تتبع حدیث افتخار می کند. اما اخباری کسی است که بی تدبر حدیث فرا گیرد و گمان دارد هرچه نسبت به معصوم دهند صحیح است و حتماً از او صادر شده به تمام مزایا و خصوصیات الفاظ و هیچ دلیل عقلی یا آیه قرآن را در مقابل حدیث معتبر نمی شمارد و تأویل ظواهر حدیث را به معنی معقول گمراهی می داند. این حدیث از خرافات است چون خداوند در کار خویش مجبور نیست و اگر نخواهد کسی هلاک شود دعای بلعم او را مجبور نمی کند، و دیگر آنکه ایمان را از مؤمن نمی گیرد به قهر و جبر و ایمان را از کسی گرفتن و او را به کفر عذاب کردن ظلم است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۴.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۳۱.

۱۷۸. «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَ مَنْ يُضِلُّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

روض الجنان: «مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي»، اجماع قراء است که در همه قرآن «مُهْتَدِي»، اینجا به «یا» باید نوشتن و خواندن و دگر جایها بی «یا». این بر اصل باشد و آن بر تخفیف، اکتفاء بِالْكَسْرِ عَنْ الْيَاءِ. (۱) ۱۴۴۹. علامه شعرانی: کتابت لفظ قرآن هر دو به سماع و نقل است، و آنها که در زمان ما گویند هرچه در عربیت جایز باشد می توان قرآن را بدان قرائت کرد بر خلاف اجماع مسلمین گویند و قولشان صحیح نیست. (۲)

۱۸۲. «وَالَّذِينَ كَذَبُوا بآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ»

روض الجنان: درج در نوشتن. (۳) ۱۴۵۰. علامه شعرانی: یعنی درهم پیچیدن. (۴)

۱۸۳. «وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»

-
- ۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۰.
 - ۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۳۶.
 - ۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۸؛ در چاپ مشهد بدون «درج» آمده است.
 - ۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۴۲.

روض الجنان: «إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ»، أي عذابي شديد، كه عذاب من سخت است. و عذاب بر این وجه استدراج و امهال و انظار و اتراف در ملك و نعمت را كيد خوانند... (۱) ۱۴۵۱. علامه شعرانی: اتراف در نعمت، بسيار نعمت دادن و داشتن است. (۲) روض الجنان: ... و قبایل و بطون و أفخاذ قريش را... يك يك را به نام می خوانند... (۳) ۱۴۵۲. علامه شعرانی: أفخاذ جمع فخذ يك تيره از قبيله بزرگ تر. (۴)

۱۸۵. «أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ فَبِأَيِّ حَيْثُ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ»

روض الجنان: وَمَا خَلَقَ اللَّهُ، «ما» موصوله است؛ و آنچه آفریده است از چیزی، یعنی از همه چیزی که نام شیء بر او واقع باشد، یعنی هر چه این نام بر اوست آفریده اوست امّا بنفسه و امّا به واسطه. (۵) ۱۴۵۳. علامه شعرانی: یعنی خداوند بعضی مخلوقات را بلاواسطه می آفریند، مانند عقل اول که اشرف مخلوق است و بعض دیگر را به واسطه و هر دو مخلوق حقند. (۶) روض الجنان: «فَبِأَيِّ حَيْثُ بَعْدَهُ»، و تقدیر آنکه: فَبِأَيِّ حَيْثُ بَعْدَهُ هَذَا الْحَدِيثِ؛ پس از این حدیث، به کدام حدیث ایمان خواهند آوردن! و «حدیث»، ضدّ قدیم باشد، و در آیت دلیل است بر وجوب نظر برای آنکه حق تعالی بر سبیل تقریع و ملامت و مذمت گفت حدیث آنان که ترك نظر کنند و ملامت و مذمت بر ترك واجب باشد و فعل قبیح، و چون آیت حثّ باشد بر وجوب نظر، دلیل بود بر فساد تقلید. (۷) ۱۴۵۴. علامه شعرانی: همچنان که در زمان ما گروهی ایمان تقلیدی را جایز می دانند در آن عهد هم بودند و این آیه قرآن ردّ ایشان است و مقصود آنها باز داشتن مردم از علم حکمت و کلام است. ۸

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۹.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۴۳.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۹.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۰.

۵- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۴۴.

۶- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۱.

۷- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۴۵.

۱۹۰. «فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ»

روض الجنان: «فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا»؛ چون بداد ایشان را فرزند صالح... «جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ»؛ کردند او را همتایان و انبازان در آنچه داد، «فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ»؛ متعالی است خدای ما (جلّ جلاله) از آنچه به او شرک آرند. اما مخالفان ما آیت را تفسیر چنین دادند که: چون حوّا بار برگرفت، ابلیس پیش او آمد بر صورت مردی، او را گفت: تو دانی که این که در شکم تو است چیست؟ گفت: نه، گفت: چه ایمن باشی که حیوانی باشد نه از جنس شما؛ بل حیوانی باشد از جنس سگ و خرس و خوک و سیّباع که در زمین می بینی نه همه زمین از این مملو است و از جنس شما کس نیست؟ گفت: پس چه باید کردن: گفت: من مردی ام که مرا از خدای من منزلتی هست و دعای مستجاب، اگر من دعا کنم فرزند تو از جنس شما باشد، گفت: پس دعا کن. گفت: نکنم، تا با من شرط کنی که عبدالحارثش نام کنی؛ و ابلیس را نام حارث بود. شرط کردند که چنین کنند، چون بزاد، عبدالحارثش نام کردند، فذلک قوله: «فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا»، یعنی فی التّشبیه، و این روایت کلّبی است. (۱) ۱۴۵۵. علامه شعرانی: علمای رجال، کلّبی را از شیعه شمرده اند. دور نیست یکی از شیعه اخبار ضعیف را از دیگران نقل کرده باشد یا روایتی که حجت نیست در کتب خود آورده و سهواً بدان اعتماد کند؛ چنان که بسیار اهل روایت دیده ایم حدیث ضعیف را صحیح پنداشته، بر آن اعتماد کردند. و به احتمال قوی کلّبی به همه روایات خود اعتماد نداشت. (۲) روض الجنان: ... وجهی دگر در آیت آن است که، محمّد بن بحر الاصفهانی گفت که: کنایت در جمله متعلق است به فرزندان آدم و حوّا و از آن هیچ به آدم و حوّا متعلق نیست. (۳) ۱۴۵۶. علامه شعرانی: یعنی بسیار از آدم سخن رفته است در قرآن و مقصود نوع بشر بوده نه تنها پدر ایشان آدم؛ چنان که فرمود: «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (۴) نه تنها آدم است که خلیفه شد. و سخن ملائکه «أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا» (۵) نه مراد آدم است اگرچه موضوع کلام او است. ۶

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۸.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۵۰.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۴۰.

۴- بقره (۲): ۳۰.

۵- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۵۲.

۱۹۱. «أُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ»

روض الجنان: ... رسول را علیه السلام از عقیقه پرسیدند، گفت: أَمَا أَنَا فَلَا أُحِبُّ الْعُقُوقَةَ فَمَنْ أَرَادَ أَنْ يُعَقَّ عَنْ وَلَدِهِ فَلْيَفْعَلْ. (۱)
۱۴۵۷. علامه شعرانی: عقوق ناسازگاری و حق ناشناسی است و چون عقیقه با عقوق در لفظ شباهتی دارد پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله این لفظ نپسندید یا به مناسبت لفظی فرصتی یافت برای نهی و ذم عقوق. (۲)

۱۹۵. «أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْتَاطُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا...»

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۴۱.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۵۳.

روض الجنان: ... آنکه ایشان را بر وجه دیگر تنبیه کرد، گفت: «أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا»، گفت: ایشان پای دارند که به آن بروند! «أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا»؛ یا دست دارند که به آن بگیرند!... یا چشم دارند که به آن بینند! یا گوش دارند که به آن بشنوند! و این جمله را صورت استفهام است و معنی انکار و تقریع، یعنی نه پای رونده و نه دست گیرنده و نه چشم بینا و نه گوش شنوا. و آنکه جسم باشد، او ادراک چیزها به این حواس کند و فعل به این آلت کند چون دانند که ایشان این آلت ندارند از آن جا که جماداند بدانند که قادر نه اند و مدرک نه اند، و آنکه چنین باشد صلاحیت الهیت ندارد و سزای عبادت نباشد. و شما را این همه آلات هست و بر این اوصاف حاصل، پس عابد از معبود به باشد... (۱) ۱۴۵۸. علامه شعرانی: اگر گویی: خداوند مذمت کرد بت پرستان را که معبود آنان چشم و دست و پا ندارد و با آنها سخن نمی گوید و جواب نمی دهد با آنکه خدای موحدین هم چشم و دست و پا ندارد و جواب نمی دهد، گوییم: انسان به طبع خود برتری خویش را بر جماد درمی یابد و می داند خودش از بت بهتر است اما خداوند منزّه است از جسم و دیده نمی شود، ممکن است قادر و قاهر باشد و عبادت اولایق و تصدیق به وجود چنین معبود در فطرت انسان آمیخته است. (۲)

۱۹۸. «وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يُنظَرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ»

روض الجنان: مراد به نظر، مقابله است، یعنی وَتَرَاهُمْ يُقَابِلُونَكَ بِأَعْيُنِهِمْ و دور بنی فلان مُتَنَازِرَةً. (۳) ۱۴۵۹. علامه شعرانی: یعنی آن سراها روبروی یکدیگرند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۴۴.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۵۵.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۴۵.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۵۷.

سوره انفال «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَاصْلِحُوا ذَاتَ...»

روض الجنان: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ...» عبدالله عباس گفت: سبب نزول آیت آن بود که، رسول علیه السلام گفت: هر که به فلان جای شود وی را از نفل چندین باشد، و هر که کسی را بکشد او را چندین باشد، و هر که اسیری بیارد او را چندین باشد. چون قوم روی به هم آوردند، جوانان بشتافتند و پیران و مردمان معروف با رسول علیه السلام بایستادند در زیر رایت. چون خدای تعالی ظفر داد مسلمانان را بر کافران، آمدند و آنچه رسول گفته بود طلب کردند. پیران و بزرگان که با رسول بودند و با رایت بودند، گفتند: چنین نباشد، ما نه برای آن نشتافتیم که ما را این قوت و هنر نبود، ولیکن ما خدمت رسول و مراعات رایت اولی تر شناختیم چه اگر رسول تنها بودی امن نشایستی بودن که جماعتی مشرکان بر او حمله آوردندی و رنجی به او رسانیدندی و یا رایت بیفکنندندی، و ما در این مقام که ایستاده بودیم مدد شما بودیم و مردی ما کمتر از مردی شما نباشد، ما رها نکنیم تا شما غنیمت بیری بی ما. مردی از انصاریان از بنی سلمه برخاست نام او ابوالیسر بن عمرو، و گفت: یا رسول الله! تو گفتی هر که مردی را بکشد او را چندین غنیمت باشد، و هر که اسیری بیارد او را چندینی باشد، ما هفتاد مرد را کشتیم و هفتاد مرد را اسیر آوردیم. سعد معاذ گفت: یا رسول الله! آن مزد که ایشان طلب کردند ما را نایست یا ما از ایشان بددل تر بودیم؟ ولیکن ما نخواستیم که صف تو تنها و خالی رها کنیم. رسول علیه السلام در آن کار توقف کرد. (۱) ۱۴۶۰. علامه شعرانی: صحیح به نظر نمی رسد که رسول صلی الله علیه و آله به قومی وعده دهد و از آن پشیمان شود و به وعده وفا نکند. و برای شأن نزول باید به وجوه دیگر اعتماد کرد. (۲) روض الجنان: علی بن صالح بن حی گفت: آن انفال سرایاست که رسول علیه السلام سرتی را، ای جماعتی را، به جایی فرستادی... (۳) ۱۴۶۱. علامه شعرانی: صحیح حسن بن صالح است و علی تصحیف. (۴) روض الجنان: ... اما آنچه روایت کرده اند از باقر و صادق علیهما السلام آن است که، انفال* چند چیز است: هر زمینی خراب که آن را اهلی و مستحق نباشد، یا اگر باشد بمیرند به جمله و هر زمینی که بی قتالی اهلش بسپارند... (۵) ۱۴۶۲. علامه شعرانی: گروه بسیاری از مفسرین گفتند انفال همان غنیمت است و این دو لفظ مرادف یکدیگرند و گروه دیگر به قسمی تخصیص دادند از انواع غنیمت. و بر این دو قول اصطلاح انفال در قرآن غیر آن است که در حدیث وارد آمده است چون در آن به عنایت و مجاز توسعه است که در قرآن نیست؛ چنان که زمین خراب بی صاحب و زمین موات و میراث بی وارث از غنائم نیست و ملحق به انفال است در حکم. (۶) روض الجنان: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ» ؛ از تو می خواهند انفال، بگو: انفال خدای راست و پیغامبر را. و اگر ایشان مستحق آن بودند، خدای نگفتی. «فَاتَّقُوا اللَّهَ» ؛ از خدای بترسی، و انفال، جمع «نَفْل» باشد، و نفل، در لغت زیادت باشد، و مِنْهُ النَّافِلَةُ لِأَنَّهَا زِيَادَةٌ عَلَى الْفَرَضِ... و فرزند زاده را نیز نافله برای آن گویند که زیادت باشد بر فرزند... . خلاف کردند در آنکه آیت منسوخ است یا نه، بعضی گفتند: منسوخ است بقوله: «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ...» ، این قول مجاهد و سدی و عکرمه و عامر الشعبي است و اختیار جُبائی. و دیگر مفسران گفتند: منسوخ نیست؛ و درست آن است که منسوخ نیست، برای آنکه نسخ محتاج بود به دلیل، و چیزی نیست که دلیل نسخ

او می‌کند. و دیگر آنکه تنافی نیست میان این آیت و آیت خمس، و نسخ آن جا باشد که تنافی بود میان ناسخ و منسوخ، و جمع نتوان کردن میان ایشان. ۱۴۶۳۷. علامه شعرانی: اگر مراد از انفال مطلق غنیمت باشد، در آیه اول آن را برای خدا و رسول معین فرمود و در آیه خمس یک بخش آن را برای خدا و رسول و چهار بخش برای مقاتلین و این دو حکم مخالف یکدیگر است، لابد آن را حمل بر نسخ باید کرد. اما اگر انفال مطلق غنایم نباشد، دلیل بر نسخ نداریم و شاید به تکلف گوئیم باز هم که چهار خمس را برای لشکریان مقرر فرمود آن را بلاواسطه ملک مقاتلین قرار نداد بلکه آن را ملک خدا و رسول فرمود و رسول صلی الله علیه و آله را مأمور کرد چهار بخش از مال خود به لشکریان بدهد؛ چنان که غله را ملک زارع قرار داد و او را مأمور کرد به اخراج زکات. ۸

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۵۷.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۶۶.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۵۹.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۶۷.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۶۰.

۶- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۶۸.

۲. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا...»

روض الجنان: ائمتا، و بیان کردیم که او، لِاثْبَاتِ الشَّيْءِ، و نفی ما سواه باشد، جز که در این آیت بر وجه مبالغت است نه بر طریق حقیقت*. گفت: مؤمنان آنان باشند که، چون ذکر خدای کنند پیش ایشان و نام خدای برند دل‌های ایشان بترسد. و در مصحف عبدالله مسعود هست که: فَرَقَتْ قُلُوبُهُمْ، و معنی یکی باشد. الْخَوْفُ وَالْخَشْيَةُ وَالْوَجَلُ وَالْفَرَقُ وَالْفَزَعُ وَالرَّوْعُ، همه ترس باشد. «وَ إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ»؛ و چون آیات او برایشان خوانند، ایشان را ایمان بیفزاید و ایشان بر خدای توکل کنند، و به این آیت تمسک کردند آنان که گفتند: ایمان زیادت و نقصان پذیرد، و افعال جوارح از جمله ایمان باشد... (۱) * ۱۴۶۴. علامه شعرانی: * چون این همه شرایط در ایمان معتبر نیست. (۲) ۱۴۶۵. * اخباریان شیعه غالباً اختیار این قول کرده اند و ظاهراً مخالفت آنان با علما مخالفت لفظی است و نزاع در عبارت دارند نه در معنی. و گرنه هیچ نشنیدیم یکی از آنان از فساق برای نجاست کفر اجتناب کرده یا زن مزوجه مردی را به سبب فسق از او جدا کند یا دفن فساق را در قبرستان مسلمانان جایز نداند و نماز و غسل و کفن آنها را واجب نشمارد. فقط در این خلاف کرده اند که آیا آنها را مؤمن بگوییم یا نگوییم، اما در این که احکام ایمان برای آنها ثابت است، هیچ کسی از شیعه مخالف نیست. اما زیاده و نقصان ایمان که در آیات و احادیث وارد است راجع به زیادت براهین و دلایل و مسائل مختلفه توحید و سایر اصول معارف است. ۳

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۶۱.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۶۹.

۴. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ»

روض الجنان: «لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ»؛ ایشان را درجاتی باشد به نزدیک خدای تعالی یعنی در بهشت، و آن هفتاد درجه باشد هر درجتی چندان که اسپ نیکرو هفتاد سال تاختن کند. و اصل درجه، نردبان پایه باشد، ومنه التدریج. وَمَغْفِرَةٌ؛ و آمرزش گناهان ایشان، و این دلیل است بر صحّت قول ما که اگر ایشان را گناه نبود، مغفرت در حقّ ایشان مصوّر نبود، و اگر ایشان به گناه کافر بودند یا ناقص ایمان بودند، مغفرت به ایشان نرسیدی؛ پس دلیل می کند ظاهر آیت بر آنکه، گناهکار به گناه از آن بنشود که مؤمن باشد حقّا. و آنان که آن مقالت گفتند از معتزله و اصحاب اخبار، گفتند که: گناه کبیره... (۱) ۱۴۶۶. علامه شعرانی: علامه مجلسی در [جلد] ۱۵ بحار الانوار نزدیک پنجاه صفحه را بدین دو مطلب اختصاص داده است. (۲) یکی آنکه اعمال جزء ایمان است و دیگر آنکه ایمان قابل زیاده و نقصان است. و در آغاز باب حدیثی ضعیف از مفضل بن عمر آورده است که امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: «ملعون ملعون من قال الايمان قول بلاعمل» (۳) و اخباری در درجات ایمان آورده که دلالت بر مقصود ندارد. با این حال تصور نمی کنیم مرحوم مجلسی به این قول خود ملتزم باشد و مانند وعیدیه خوارج مرتکب کبیره را کافر داند و با فساق معامله کفار کند و نظر او به تشریف و تشویق و تعظیم و تخفیف است و نظر علما به تحقیق احکام و بیان حقایق. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۶۴.

۲- چاپ جدید: ج ۶۶، ص ۱۸ به بعد، باب ان العمل جزء الايمان... .

۳- بحار الانوار، ج ۶۶، ص ۱۹، ح ۱.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۳۷۱.

۵. «كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ...»

روض الجنان: از خانه بیرون شو به طلب غیر. (۱) ۱۴۶۷. علامه شعرانی: «عیر» به عین بی نقطه: کاروان. (۲)

۶. «يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ»

روض الجنان: «يُجَادِلُونَكَ»؛ جدل می کردند با تو، «فِي الْحَقِّ»، ای فی القِتال، در قول مُجاهد و جماعتی مفسرِ ران. «وَ يُجَادِلُونَكَ»، حکایت حال است، ای مجادلین لَكَ «فِي الْحَقِّ». واصل جدل در لغت، سختی باشد، من قولهم: حَادَلْتُ الْحَبْلَ إِذَا أَحْكَمْتُمْ فَتَلَّهُ. (۳) ۱۴۶۸. علامه شعرانی: یعنی تافتم ریسمان را محکم. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۶۵.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۷۲.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۶۶.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۷۲.

۷. «...وَأُيْرِيْدُ اللّٰهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِيْنَ»

روض الجنان: «وَأُيْرِيْدُ اللّٰهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ» یعنی محمداً. خدای تعالی می خواهد تا حقی محمداً آشکارا کند و او را ظفر دهد بر دشمن. (۱) ۱۴۶۹. علامه شعرانی: یعنی حقیقت. (۲) روض الجنان: ذمام. (۳) ۱۴۷۰. علامه شعرانی: ذمام به معنی عهد و امان است. (۴) روض الجنان: عبدالله عباس گفت بینا* که: مردی از مشرکان حمله بردی بر مردی از مسلمانان، از بالای سر آن مشرک آواز تازیانه برآمدی، مرد مسلمان که نگاه کردی مشرک افتاده بودی و اثر تازیانه بر سر و روی او پیدا. و مرد کس را ندیدی جز که او را مرده یافتندی. بیامدند و رسول را این حال بگفتند، گفت: راست می گوید، آن فریشتگان اند که خدای تعالی ایشان را به یاری ما فرستاده است. و امیرالمؤمنین علی علیه السلام پرسید رسول را علیه السلام که: یا رسول الله! فرق میان کشتگان ما و کشتگان فریشتگان چیست؟ گفت: آنکه کشته شما را خون و جراحت و زخم پیدا باشد و کشته فریشتگان زخم ندارد و اثر جراحتش پیدا نشود**... (۵) ۱۴۷۱. علامه شعرانی: * در بین آنکه. (۶) ۱۴۷۲. ** جمعی گمان برند که فرشتگان در غزای بدر جنگ نکردند و کسی را نکشتند چنان که فرمود: «وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلَّا بُشْرَى لَكُمْ» (۷)؛ آنها را جز برای خوشدلی و اطمینان قلب شما نفرستادیم پس کار آنان آرامش دادن دل اصحاب بود. و از این روایت معلوم می گردد که مقتول فرشتگان به القای رعب و وحشت بودند به مباشرت زخم و جراحت با این حال تصرف آنان در اجسام محال یا بعید نیست و حکما همه افعال عالم عناصر را به تدبیر عقل فعال می دانند. ۸

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۶۷.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۷۳.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۶۹.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۷۵.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۷۲؛ «بینا» در چاپ مشهد نیامده است.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۷۷.

۷- آل عمران (۳): ۱۲۶.

۱۷. «فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَ مَا رَمَيْتَ...»

روض الجنان: اسپي دارم که هر روز فرقی گاورس می دهم او را به علف. (۱) ۱۴۷۳. علامه شعرانی: «فرق» پیمانہ ای است، گویند سه صاع گنجایش داشت. «گاورس» نوعی ارزن است که در لغت عربی «ذره» گویند. (۲)

۱۹. «إِنْ تَسْتَفْتُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ...»

روض الجنان: دستره. (۳) ۱۴۷۴. علامه شعرانی: اره دستی. (۴)

۲۳. «وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ»

روض الجنان: آنکه گفت: «وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ»؛ و اگر خدای در ایشان خیری دانستی، بشنوانیدی ایشان را، یعنی اگر خدای از ایشان اختیار ایمان خیر و طاعت شناختی با ایشان لطف کردی تا بشنیدندی و کار بستندی؛ ولکن از ایشان اختیار ایشان و اصرار ایشان بر کفران می داند که اگر ایشان را بشنواند نشوند، ولکن از او برگردند و اعراض کنند و کار نبندند... و ابوعلی گفت: سبب نزول آیت آن بود، که ایشان گفتند: ما تو را آنکه باور داریم که جماعتی مِنْ قُصَيِّ بْنِ كَلَابٍ که سالهاست تا بمرده اند ایشان را زنده کنی تا با ما سخن گویند و ما سخن ایشان بشنویم، خدای تعالی آیت فرستاد که: «وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ»؛ که اگر خدای در ایشان خیری دانستی، یعنی از ایشان ایمان شناختی، لَأَسْمَعَهُمْ کلام الموتی؛ کلام آن مردگان بشنوانیدی ایشان را، و اگر نیز بشنواند اعراض کنند و برگردند و عدول نمایند... و در آیت دلیل است بر بطلان قول آن کس که گفت: شاید که در او مقدر لطفی باشد که خدای تعالی اگر با کافر، آن بکند ایمان آورد؛ و بس بنکند، چه اگر چنین بودی مُؤَدَى بودی با نقض غرضش تعالی عَلُوًّا كَبِيرًا. (۵) ۱۴۷۵. علامه شعرانی: بعضی گویند لطف بر خدا واجب نیست؛ یعنی هرگاه بداند به کاری که او بکند کفار ایمان می آورند شاید آن کار را نکند و ما گوئیم اگر خدا بداند که کافر به سبب آن کار ایمان خواهد آورد حتماً آن کار را خواهد کرد، چون اراده الهی به ایمان کفار است و اگر بداند انجام کاری سبب ایمان او خواهد شد و نکند نقض غرض خواهد شد. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۸۶.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۸۸.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۸۹.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۹۰.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۹۰۹۱.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۹۱.

۲۷. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ...»

روض الجنان: ... راوی خبر گوید که: ابولبابه بیامد و خویشتن در ستون مسجد بست و سوگند بخورد که طعام و شراب نخورم تا بمیرم، یا خدای توبه ام قبول کند. هفت شبان روز طعام و شراب نخورد تا بیوفتاد و ضعیف شد و بی هوش گشت، خدای تعالی توبه او پذیرفت. او را گفتند: خدای تعالی توبه تو پذیرفت، گفت: واللّه که من خود را باز نگشایم جز که رسول مرا باز گشاید. رسول علیه السلام بیامد و او را باز گشود... (۱) ۱۴۷۶. علامه شعرانی: به روایتی که در کتب اهل سنت آمده است خود رسول او را نگشود بلکه فاطمه (سلام الله علیها) را بفرستاد تا بگشاید. ابو لبابه گفت: من سوگند خوردم که رسول صلی الله علیه و آله مرا بگشاید و گر نه همین جا بسته بمانم، رسول فرمود: «فاطمه بضعه منی» (۲) ؛ او هم پاره تن من است. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۹۸.

۲- عوالی اللئالی، ج ۴، ص ۹۳، ح ۱۳۱.

۳- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۹۷.

۳۰. «وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ...»

روض الجنان: «وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا»؛ و یاد کن ای محمّد چون مکر کردند به تو کافران. وَالْمَكْرُ؛ الْقَتْلُ إِلَى جِهَةِ الشَّرِّ فِي حُفْيِهِ؛ مکر کسی را با جهت شر پیختن باشد در خفیه و پوشیدگی. (۱) ۱۴۷۷. علامه شعرانی: پیختن منحرف کردن است. (۲) روض الجنان: عبدالله عیّاس و جماعتی مفسّران گفتند که: چون انصاریان ایمان آوردند و با رسول علیه السلام بیعت کردند، قریش از آن بشکوهیدند و ترسیدند که کار رسول علیه السلام بلند شود. مشایخ ایشان مجتمع شدند در سرای ندوه تا مشورتی کنند در کار او... مجتمع شدند و بنشستند ابلیس (علیه اللّٰعنه) بیامد بر صورت پیری. چون او را دیدند گفتند: تو کیستی؟ گفت: من مردی ام از اهل نجد، شنیدم که شما رای خواهید زدن در حقّ این محمّد، خواستم تا من نیز حاضر باشم و رای شما بشنوم و اگر صواب باشد از پیش ببریم و اگر خطا باشد من نیز رای زدم که شما از من نصیحت بینید و شنوید. گفتند: روا باشد... ابو جهل گفت: رای من آن است که، ده مرد را از بطون امّهات قریش اختیار کنند و نصب کنند تا او را بکشند آشکارا، چنان که مردمان دانند که او را که کشته است تا خون او در قبایل متفرّق شود، طلب قصاص نتواند کردن لابد به دیت راضی شوند. شیخ گفت: نعم ما رأیت، الرَّأْيُ رَأْيُكَ؛ نیک رای است این که دیدی! و روایت دیگر آن است که: این رای ابلیس زد، و این درست تر است، همه با رأی او آمدند و گفتند: الرَّأْيُ رَأْيُ الشَّيْخِ النَّجْدِيِّ؛ رای، رای پیر نجدی است، و بر آن اتفاق کردند و ده مرد را از قریش اختیار کردند و نصب کردند بدان کار... (۳) ۱۴۷۸. علامه شعرانی: این روایت را ابن اسحاق در سیره آورده است (۴) و دیگران هم از او فرا گرفته و در تفسیر عیاشی از یکی از صادقین علیهما السلام روایت کرده است که چون قریش به دار الندوه رفتند پیری را بر در ایستاده دیدند و خواستند به درون روند، پیر گفت: مرا هم ببرید. گفتند: تو کیستی؟ پیری ام از قبیله مضر (و مَضْرَیْکَ قَبِيلَةٌ مِنْ قَبِيلَةِ قُرَيْشٍ) و رأیی دارم با شما بگویم تا آخر روایت (۵) و نام ابلیس و نجد در آن نیست و قریشیان در نجد نبودند. والله العالم. و از این که قریشیان آن پیر را که از قبیله خودشان بود نشناختند عجب نباید داشت؛ چون قبیله ربیعہ و مَضْرَیْکَ دو بطن قریش در کثرت ضرب المثل بودند و بعید نیست یکی از آنان که سخت دشمن پیغمبر بود با آنکه اشراف مکه او را نمی شناختند در شورای خود شرکت دهند. (۶) روض الجنان: و مقیم گفت: تا بندت بر نهند. (۷) ۱۴۷۹. علامه شعرانی: به جای مقیم در تفاسیر دیگر قتاده است و در میان مفسرین کسی که نامش مقیم یا قابل تصحیف به آن باشد نداریم. (۸)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۰۱۰۱.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۳۹۹.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۰۲۱۰۱.

۴- سیره النبی، ج ۲، ص ۳۳۱ ۳۳۳.

۵- تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۵۳، ح ۴۲.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۰۰.

۷- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۰۳؛ در چاپ مشهد به جای «مقیم»، «مقسّم» ضبط شده است.

۸- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۰۱.

۳۱. «وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

روض الجنان: (وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا...)، حق تعالی در این آیت حکایت کرد از عناد و جحود کافران، گفت: چون آیات ما از قرآن بر ایشان خوانند، گویند: بشنیدیم این قرآن را اگر ما نیز خواهیم مانند این بگوییم، که این نیست الا فسانه پیشینگان... بعضی مفسران گفتند: این آیت در نضرین الحارث بن کلداه آمد که او به پارس و حیره رفته بود به تجارت، و کلام ایشان شنیده بود، و ذکر اخبار عجم و جهودان و ترسایان را دیده بود* که تورات و انجیل خواندندی و نماز کردند، چون به مکه آمد، رسول را یافت که قرآن می خواند و نماز می کرد، گمان برد که این جنس آن است گفت: این اخبار اوایل است و قصه اُمم پیشین. (۱) ۱۴۸۰. علامه شعرانی: زیان این گونه مردم بسیار است، بیش از همه منکرات و قبائح، چون نضر به بلادی سفر کرد که در تمدن برتر از مردم عربستان بودند و شیفته آنان گشت و می خواست رسومشان را در عرب رواج دهد. و انسان در عادت و رسوم تابع قوی تر از خود می شود و بی محابا ظواهر عادات آنان را فرا می گیرد. به همین علت هم عمرو بن لحي چون به سفر شام رفت بت پرستی آنان را به حجاز آورد و رواج داد. مردم بت پرستی از او فرا گرفتند و آنچه در تاریخ دیده ایم در همه امم همین رسم بوده. اما پیغمبر صلی الله علیه و آله مأمور بود مسلمانان را بر همه فیروز گرداند و عمل نضرین حارث که دلالت بر فریفتگی وی به قوت کفار و ضعف اراده او و بی اعتنائی به قرآن بود، درست بر خلاف امر خداوند بود. از این جهت، پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله به قلع ماده فساد، امر به کشتن او فرمود. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۰۴.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۰۲.

۳۳. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ»

روض الجنان: و «صدّ» منع باشد و صدود اعراض باشد، و صدود معرض کار باشد و «صدید»، زرداب باشد. (۱) ۱۴۸۱. علامه شعرانی: یعنی حيله گر. (۲) روض الجنان: وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ؛ ولكن بیشترین اینان ندانند و این دلیل است بر بطلان قول اصحاب معارف که گفتند: معارف ضروری است. (۳) ۱۴۸۲. علامه شعرانی: می گویند همه کسانی که مذهب باطل دارند و گمراه شدند از روی علم و دانش بوده، چون معارف بدیهی است و همه کس حق و باطل را تمیز می دهد. (۴)

۴۱. «وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ...»

روض الجنان: ... آنکه آن خمس به شش قسمت کنند چنان که خدای تعالی فرمود، یک سهم خدای را باشد، و یک سهم رسول را، و یک سهم خویشان رسول را... اما از پس رسول، سه سهم که سهم خدای و رسول و ذوی القربی است، خاص امام را باشد که نایب مناب رسول بود، و از پس او، آنکه به جای او بود... (۵) ۱۴۸۳. علامه شعرانی: و آن را سهم امام گویند. (۶) روض الجنان: ... و شافعی گفت: ایشان نیز با بنی هاشم در این باب قسمت گیرند. (۷) ۱۴۸۴. علامه شعرانی: خود شافعی هم از آنان بود. (۸) روض الجنان: و ابوالعالیه گفت و او مردی است صالح از تابعین: بر شش سهم قسمت کنند، چنان که خدای فرمود، جز که او گفت: سهم خدای کعبه را باشد و تأویل چنین کرد: «فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ»، ای لبیت الله، علی حذف المضاف واقامه المضاف إليه مقامه، و ما نیز هم این طریقت گفتیم: لِرَسُولِ اللَّهِ وَلِذِي الْقُرْبَى. (۹) ۱۴۸۵. علامه شعرانی: یعنی او گفت بیت الله و ما گفتیم رسول الله، هر دو حذف مضاف کردیم؛ او بیت تقدیر کرد و ما رسول تقدیر کردیم. (۱۰) روض الجنان: و به نزدیک ما خمس واجب باشد برون کردن از بیست و پنج جنس غنیمت* که در سرای حرب یابند در ارباح تجارات و زراعات و مکاسب، پس از آنکه مؤونت او و عیال از آن جا بشود، و هر چه از معدن بیرون آرند از جمله معادن از زرو سیم و آهن و روی و مس و برنج و اریز و نمک و نطف و کبریت و هر چه نام معدن بر او آید، از زرنیخ و مومیا و کنزی که کسی یابد از زر و درم، و در عنبر و در انواع آنچه به غوص از دریا بر آرند از: مروارید و یاقوت و زمرد و بلخش و فیروزه و هر مالی که حرام با حلال آمیخته بود و تمیز نتوان کردن، و نیز در این قسمت شود مالی که به میراث یابند از کسی که کسب او حرام و حلال* بوده باشد، و این جمله آن است که به دست هر که افتد، آن را در عرف غنیمت خوانند برای آنکه غنیمت نامی است شامل هر فایده ای را که به مردم رسد، و به عموم آیت استدلال توان کردن بر وجوب اخراج خمس از این جمله، برای آنکه لفظ عموم متناول است آن را*** اما در حال ظهور امام و تمکن او از تصرف در آنچه خواهد او این شش سهم برد، و قسمت کند، یک قسمت او بردارد که سهم خدای و رسول و ذوالقربی باشد، و سه سهم به مستحقان آن دهد از یتامی و مساکین و ابناء سبیل بنی هاشم. و اما در حال قصور دست امام از تصرف، آن را که خمس واجب باشد در مالش، آن سه سهم جدا کند و بنهد برای امام، اگر عمرش کناره شود، وصایت کند، و وصی نیز وصایت کند تا آنکه که به او رسد،*** و آن سه سهم دیگر ببخشد میان این سه گروه. (۱۱) ۱۴۸۶. علامه شعرانی: * بیست و پنج به اعتبار آن است که غنیمت دار الحرب را یکی به شمار آورده و ارباح تجارت را دوم و هر یک از زر و سیم و معادنی را که نام برده است یکی حساب کرده تا مومیا چهارده می شود. آن گاه در کنز و غوس نه چیز شمرده مجموع بیست و سه و مال حرام آمیخته با حلال

بیست و چهارم و میراث مشتهب بیست و پنجم و معادن دیگر را برای معروف نبودن نام نبرده است. (۱۲) ۱۴۸۷. * * اقتباس از نهاییه شیخ طوسی است ظاهراً. و در آن عهد کتاب نهاییه مانند شرایع در عهد ما معتبرترین متون فقه بوده و مطابق شماره متأخرین این جمله غنائم که مؤلف شمرده است شش می شود و بسیاری از علما در زمین که ذمی از مسلمان بخرد خمس واجب دانند و روایتی بدین مضمون آمده است (۱۳) و بعضی آن را در اموال خمسی نشمردند مانند مؤلف؛ چون کسی که به اقوال فقها و روش خلفا در گرفتن خراج از اراضی در زمان ائمه علیه السلام آگاه باشد از روایت مرقوم به ذهنش متبادر نمی شود که خمس از اصل زمین باید گرفت چون بیشتر فقهای عراق می گفتند اگر ذمی زمینی را از مسلمان بخرد که مسلمان از آن عشر می داد به عنوان زکات، باید از ذمی دو عشر که دو برابر زکات است گرفت و روایت مطابق مذهب ایشان است و هرگاه مسأله در زمانی متداول و معروف باشد روایت را حمل بر آن مسأله معروف باید کرد. ۱۴ ۱۴۸۸. * * * هر چند آیه در مورد غنیمت جنگ آمد اما در علم اصول ثابت شده است که خصوص مورد مخصص حکم عام نیست و بسیار باشد که خداوند عالم به مناسبت یک مورد حکم عام بیان فرماید. و اگر گویند: خود پیغمبر صلی الله علیه و آله در حیات خویش از ارباح تجارات و زراعات خمس نگرفت و اگر گرفته بود مشهور می شد مانند زکات و فطره و جزیه و فدیة با آنکه در هیچ حدیثی وارد نیست، گوییم: از این سه جواب است: یکی آنکه پیغمبر و امام علیه السلام جایز است از حق خود صرف نظر کنند و طلب خمس نکنند، لذا آن حضرت از غیر غنیمت حرب خمس طلب نفرمود. جواب دیگر آنکه شاید ارباح مکاسب و امثال آنکه خمس بدان تعلق گیرد در آن عهد بسیار کم بود، لذا مکرر اتفاق نیفتاد تا مشهور گردد و مانند زکات متواتر شود. سیم آنکه در موارد مسلم و محقق که بدانیم در عهد رسول صلی الله علیه و آله بسیار اتفاق افتاد و آن حضرت طلب خمس نکرد آن را از غنائم نشماریم مانند ارزاقی که از بیت المال به مردم می دادند و میراث و هبه و صلہ که بسیار در آن عهد رایج بود و آن تجارتهای پر سود مردم مکه در زمان فاصل میان فتح مکه و رحلت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله متوقف شده بود. و العلم عندالله. ۱۵ ۱۴۸۹. * * * با مال دیگری که در تصرف کسی باشد همین عمل باید کرد، مگر بدانند رضایت وی را در مصرفی. و اگر بر فقیهی که مجاز در تصرف مال غایب است مسلم گردد که امام علیه السلام به مصرفی راضی است می تواند در آن صرف کند و آنچه مظنون باشد یا شک کند در رضایت امام، در آن مصرف نباید کرد. و ما یقین داریم ائمه علیه السلام مال را برای حظ نفس و لذت خویش نمی خواستند، بلکه برای تعظیم شعائر دین و ترویج احکام الهی و حفظ آثار نبویه می خواستند. یقیناً صرف مال او در این امور جایز است و در غیر آن گرچه از خیرات باشد مشکوک است. ۱۶

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۰۷.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۰۴.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۰۸.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۰۵.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۱۸ ۱۱۹.

۶- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۱۳.

۷- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۱۹.

- ٨- .روح الجنان، ج ٥، ص ٤١٤.
- ٩- .روض الجنان، ج ٩، ص ١١٩.
- ١٠- .روض الجنان، ج ٩، ص ١٢٠.
- ١١- .النهايه، ص ١٩٧، باب الخمس و الغنائم.
- ١٢- .روح الجنان، ج ٥، ص ٤١٥.
- ١٣- .روح الجنان، ج ٥، ص ٤١٦.

ص: ٦٢١

..

ص: ٦٢٢

..

۴۴. «وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّقَاتُمْ فِي اَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي اَعْيُنِهِمْ...»

روض الجنان: «وَ يُقَلِّلُكُمْ فِي اَعْيُنِهِمْ» ؛ و شما را در چشم ایشان اندک کرد تا اهبت و ساز نکنند و جدّ و جهد و مبالغت نکنند... ابو جهل گفت: ... هیچ سلاح مگیری، اینان را به دستگیر بگیری و به رسنها ببندی تا با خود ببریم که برای اینان سلاح گرفتن کرا نکند. (۱) ۱۴۹۰. علامه شعرانی: به دستگیری بگیری، بی سلاح از نزدیک. و عبارت عربی که در سیر آورده اند این است: خُذوهم بالأیدی أخذاً ولا تقاتلوهم. (۲) روض الجنان: ... اگر گویند، روا باشد که خدای تعالی ایشان را در چشم بینندگان کم نماید، با آنکه ایشان می بینند، نه این مؤدّی بود با آنکه ادراک معنی بود تا وثاقت برخیزد به مشاهدات؟ گوییم: آن، دیدنی حقیقی نباشد... ۳ ۱۴۹۱. علامه شعرانی: یعنی، ادراک حقیقت خارجی نیست بلکه معنی و مفهوم اعتباری عقلی است. ۴.

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۲۴.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۱۹.

۴۸. «وَ إِذِ زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ ... قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ...»

روض الجنان: «إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ»، حسن بصری گفت: جبریل را دید پیاده در پیش شتر رسول ایستاده و عنان او به دست گرفته، ابلیس او را بشناخت از او بترسید و بگریخت. خلاف کردند در ظهور شیطان تا ایشان او را بدیدند؛ ابوعلی گفت و جماعتی گفتند از متکلمان که: خدای تعالی صورت او بگردانید به معجزه حضرت رسول علیه السلام تشدید تکلیف بر مکلفان و سبب خذلان کافران و نصرت مؤمنان، و این وجهی درست است، و صحت این، قول باقر و صادق است که از پیش برفت. ابوالقاسم بلخی و جماعتی دگر گفتند: به ظهور نبود؛ به وسوسه بود؛ و قول اول در اخبار ظاهرتر است. (۱) ۱۴۹۲. علامه شعرانی: یعنی شیاطین در باطن مشرکین را وسوسه می کردند، چنان که ملائکه مؤمنین را دلگرم و مطمئن می ساختند و نه اینان ملائکه را می دیدند و نه آنان شیاطین را که «إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ» (۲)، «وَ أَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا» (۳) و این تفسیر را بیضاوی نیز اختیار کرده است و بعضی گمان برند که سراقه بن مالک خود با آنها بود و خداوند او را شیطان نامید چون شیطان او را وسوسه می کرد و او سخنانی که می گفت به اغوای شیطان می گفت. باری تحقیق این معنی متوقف بر آن است که از قول مورخان معلوم شود سراقه حقیقه با اهل مکه بود یا نبود و انکار خود او از بودن و فرار کردن دلیل بودن وی نیست چون می خواست عار فرار را از خویش دفع کند. (۴) روض الجنان: ... منافقان... با قریش به بدر آمدند چون قتل مسلمانان و کثرت کافران دیدند شکشان زیادت شد به یکبارگی مرتد شدند و روی به قتال رسول نهادند، و ایشان جماعتی بودند، منهم: قیس بن الولید بن المغیره، و ابوقیس بن الفاکه بن المغیره، و الحارث بن ربیع بن الأسود بن المطلب... (۵) ۱۴۹۳. علامه شعرانی: اسامی تصحیف شده بود و از سیره ابن هشام تصحیح گردید. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۲۹.

۲- اعراف (۶): ۲۷.

۳- توبه (۹): ۲۶.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۲۳.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۳۰۱۳۱؛ در چاپ مشهد «ابوقیس بن العاد بن المغیره» ضبط شده است.

۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۲۴. سیره النبی، ج ۲، ص ۴۶۸.

۵۱. «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ»

روض الجنان: «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُ أَيْدِيكُمْ» ... گفت: این عذاب که دیدند و چشیدند، به ظلم نیست، «بِمَا قَدَّمْتُ»، به آن است که دستهای شما تقدیم کرد. و اضافت فعل با آلت برای تحقیق اضافت فعل است با «ما»، برای آنکه محال است که کسی فعل کند به آلت غیری، و علی هذا قولهم فی المثل: يَدَاكَ أَوْ كَتَا وَفُوكَ نَفَخَ. (۱) ۱۴۹۴. علامه شعرانی: مثلی است در زبان عربی که ما در فارسی به جای آن گوئیم «از ماست که بر ماست» یا گوئیم «خود کرده را تدبیر نیست» و اصل مَثَل آن است که شناگری خیکی به دهن خود پر باد کرد به دمیدن و به دست خود دهانه آن را بست و در آب انداخت و سوار شد. اندکی راه رفته، دهانه خیک باز شد و باد بیرون رفت و صاحبش به مهلکه افتاد. گفتند: دهن خودت دمید و دست خودت بست. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۳۲.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۲۶.

۵۳. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُعَيَّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ...»

روض الجنان: «حَتَّى يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»، حق تعالی در این آیت بیان عدل خود کرد و رد کرد بر جمله مجبران و قدریان. (۱) ۱۴۹۵. علامه شعرانی: بیشتر مردم قدری کسی را گویند که نفی قضا و قدر کند اما مؤلف در اینجا همان جبریان را خواست که گویند هر عمل زشت به قضا و قدر الهی است. (۲)

۶۰. «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ...»

روض الجنان: وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ، گفتند: «رباط»، بستنی است خوارتر از عقد، و «رباط»، رابطه** باشد. و «رباط»، نام آن رسن باشد که اسب را بدو ببندند... (۳) ۱۴۹۶. علامه شعرانی: * گره سست بستن. (۴) ۱۴۹۷. ** یعنی رابطه در اصطلاح فقها و آن ملازمت مرز کفار است و در شهری که نزدیک کشور آنان است بودن و از حال آنان آگاه گشتن و مهیای دفاع بودن، و این عبادتی است و گویند اقل آن سه روز است. و اهل خیر سابقاً ساختن رباط را مانند مسجد و کاروانسرا و مدرسه و خانقاه از خیرات جاریه می شمردند و بر آن مالها وقف می کردند ولیکن شرط صحت این عبادت ماندن در آن بنای خاص نیست. (۵) روض الجنان: «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا»، گفت: و اگر چنان باشد که این ناقضان عهد از بنی قریظه و جز ایشان میل کنند با صلح، تو نیز میل با صلح کن. و سَلِّمْ و سَلِّمْ، لغت است، و سَلِّمْ هم لغت است در او، و کسر، قرائت ابوبکر عن عاصم است، و فتح قرائت باقی قراء است، و به فتح «سین» و «لام» هیچ مفری نخواند*، جز که لغت است و معنی هر سه مسالمة و مصالحه باشد. (۶) ۱۴۹۸. علامه شعرانی: یعنی اگر کلمه ای در عربیت صحیح باشد اما قراء نخوانده باشند خواندن بدان وجه جایز نیست و بعضی اهل زمان ما که خلاف این گفته اند از بی خبری است. (۷) روض الجنان: و در آیت دلیل نیست بر آنکه چون کفار صلح کنند رسول را یا امام را واجب است اجابت کردن، بل روا بود که مصلحت در خلاف صلح باشد. و بر این قول امر حمل نباید کردن بر وجوب؛ و اگر چه ظاهر اوامر قرآن حمل باید کردن بر وجوب. از این قاعده عدول باید کردن به دلیل، و آن اجماع اهل البیت است، یا باید گفتن که: آیت مخصوص است به بنی قریظه، و این حکم مطرد نیست اعنی وجوب صلح در همه طالبان صلح؛ بَلْ مَا رَأَاهُ النَّبِيُّ وَالْإِمَامُ الْمَعْصُومُ. و بعضی مفسران گفتند: آیت منسوخ است بقوله: «فَأَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ...» (۸) و درست آن است که منسوخ نیست، برای آنکه آن آیت در حق مشرکان است، و این آیت در حق اهل کتاب است از بنی قریظه و النضیر، دگر آنکه: «أَقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ»، در سنه تسع فرو آمده است و پس از آن با اهل نجران صلح کرد بر دو هزار حُلّه، که هزار در صفر بدهند و هزار در رجب، پس در آیتین تنافی نیست و آنچه در او دعوی نسخ کردند، ناسخ پیش از منسوخ فرود آمد* و این هر دو معنی مانع باشد از نسخ. (۹) ۱۴۹۹. علامه شعرانی: در کتب فقه معاهد را با ذمی قسیم قرار داده است ذمی آن است که رعیت سلطان اسلام باشد و احکام او را بپذیرد و معاهد آنکه خود استقلال سیاسی دارد اما با مسلمانان عهد و پیمان عدم تجاوز یا با شرایط دیگر بسته اند در مذهب شیعه ذمی باید اهل کتاب باشد یا شبه کتاب و آنان یهود و نصارا و مجوسند و بت پرستان ذمی نمی شوند یعنی رعیت اسلام مگر در مذهب ابوحنیفه بدین جهت سلاطین مسلمان هند با بت پرستان معامله اهل ذمه می کردند اما معاهد در مذهب شیعه جایز است اگر چه غیر اهل کتاب باشند و آیه ها منسوخ نیست. ۱۰

-
- ١- روض الجنان، ج ٩، ص ١٣٦ ١٣٧.
 - ٢- روض الجنان، ج ٥، ص ٤٢٩.
 - ٣- روض الجنان، ج ٩، ص ١٤٢.
 - ٤- روض الجنان، ج ٥، ص ٤٣٣.
 - ٥- روض الجنان، ج ٩، ص ١٤٣.
 - ٦- روض الجنان، ج ٥، ص ٤٣٤.
 - ٧- توبه (٩): ٥.
 - ٨- روض الجنان، ج ٩، ص ١٤٣ ١٤٤.
 - ٩- روض الجنان، ج ٥، ص ٤٣٥.

۷۳. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ...»

روض الجنان: آنکه گفت: آنان که ایمان دارند و مهاجر باشند و مجاهد در راه خدای (جلّ جلاله) و ایوا و نصرت کنند. (۱)
۱۵۰۰. علامه شعرانی: «ایوا» منزل دادن است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۵۸.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۴۵.

سوره توبه و روح الجنان: راوی خبر گوید که، رسول صلی الله علیه و آله گفت: قرآن بر من انزله بود آیت آیت، مگر سوره التوبه و سوره الانعام که جمله فرود آمد با هر یکی هفتاد هزار فریشته بودند، می گفتند: یا محمد! بگو تا وصیت خیر کنند به سورتی که در او نسبت خدای است، یعنی سوره الاخلاص. (۱) ۱۵۰۱. علامه شعرانی: [وصیت خیر کنند] یعنی آن را نیکو دارند. (۲) روح الجنان: عبدالله عیاس گفت: عثمان عفان را پرسیدم، گفتم: سوره الأنفال از مثانی است و سورت براءت از مئین است، چرا جمع کردی میان ایشان، و براءت از سبع طوال است، سوره الأنفال چرا در این میانه آوردی؟ و چرا «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» نوشتی در اول او؟ گفت: برای آنکه، چون آیتی چند آمدی رسول علیه السلام کاتب را بگفتی: این آیت در فلان سورت بنویس و این آیت در فلان سورت بنویس، سوره الأنفال و سوره التوبه هر دو به مدینه فرود آمد و در هر دو ذکر عهد بود و ما را مشتبه شد و بیانی نیافتیم از رسول علیه السلام در آن میان، «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» نوشتیم که ندانستیم تا کجاست، آخر آن سورت و اول این سورت. مبرد گفت، و سفیان بن عیینه: برای آنکه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آیت رحمت و امان است و سورت براءت به تیغ فرود آمد در حق مشرکان و منافقان، و ایشان را امان و رحمت نیست برای این نوشتند. (۳) ۱۵۰۲. علامه شعرانی: وجهی لطیف است هر چند صحیح نیست، چون بسیار سوره های عذاب نازل شده که در آغاز بسم الله دارد مانند سوره القارعه والحاقه و سئل سائل ولكن بی بسم الله بودن این سوره تعبد و دلیل قطعی است بر این که قرآن تحریف نشده و نویسندگان قرآن تابع دستور رسول بودند و به قیاس و فکر خود عمل نمی کردند و سوره براءت را با این که سوره دیگر می دانستند غیر انفال بسم الله بر آن نیفزودند. و آنکه جماعتی پندارند سوره بندی قرآن و ترکیب آیات متفرقه و نام سوره نهادن همه به اختیار مردم بود صحیح نیست، بلکه این سوره ها را خود پیغمبر ترکیب فرمود و میان آنها بسم الله قرار داد جز این سوره و در مبادی بعضی حروف مقطعه مقرر فرمود و در بعضی نفرمود و هر یک را نامی نهادند و اشاره کرد چنان که فرمود «فَأَتُوا بِسُورِهِ مِنْ مِثْلِهِ» (۴) و «فَأَتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ» (۵) و هر که فلان سوره بخواند فلان ثواب دارد و امثال این بسیار دلالت بر آن می کند که سوره ها را در عهد پیغمبر صلی الله علیه و آله مرتب کرده و نام نهاده بودند. ۶

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۶۲.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۴۷.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۶۲ ۱۶۳.

۴- بقره (۲): ۲۳.

۵- هود (۱۱): ۱۳.

۱. «بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

روض الجنان: وَأَبْرِيْتُ الْبُعِيرَ إِذَا جَعَلْتُ لِأَنْفِي بُرَّةً. (۱) ۱۵۰۳. علامه شعرانی: «بره» حلقه ای است که در بینی شتر کنند برای مهار کردن. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۶۶.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۵۰.

۲. «فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ...»

روض الجنان: رسول عليه السلام گفت: لَا نُصَيِّرُكُمْ إِلَّا لِمَ أَنْصُرْكُمْ؛ مرا یاری مکنادا اگر شما را یاری نکنم. و برخاست و ساز کرد و به جانب مکه رفت و مکه بگشاد و این سال هشتم بود از هجرت. و پیش از آن رسول علیه السلام به غزات تبوک بود و منافقان اراجیف افکنده بودند. (۱) ۱۵۰۴. علامه شعرانی: باید دانست که غزوه تبوک پس از فتح مکه بود. و در کتاب تصحیفی راه یافته است. (۲) روض الجنان: و رسول علیه السلام سال دیگر و آن سنه عشر بود من الهجرة، به حج رفت و حج وداع بکرد و با مدینه آمد و بقیه ذوالحجه و المحرم و صفر و روزی چند از شهر ربیع الاول* بیود و با جوار رحمت ایزدی شد (صلی الله علیه و آله الطاهرین). (۳) ۱۵۰۵. علامه شعرانی: بعض علما گویند در همان ماه صفر. (۴)

۳. «وَ أَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ...»

روض الجنان: و یحیی بن الجزار گفت: امیرالمؤمنین علی را دیدم روز عید بر شتری سپید نشسته به مصلی می رفت، مردی بیامد و لگام شترش بگرفت و گفت: روز حج اکبر کدام است؟ گفت: این روز که تو در وی ای، دست برداشت. (۵) ۱۵۰۶. علامه شعرانی: یحیی بن جزار عرنی از شیعیان امیرالمؤمنین علیه السلام است. و «جزار» به صیغه مبالغه و تقدیم زای نقطه دار بر راء بی نقطه. (۶)

- ۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۶۹.
- ۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۵۲.
- ۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۷۱.
- ۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۵۴.
- ۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۷۲.
- ۶- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۵۴.

۵. «فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ...»

روض الجنان: «فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ» ... و در ماههای حرام دو قول گفتند؛ یکی آنکه: ذوالقعدة و ذوالحججه و محرم است و رجب واحد فزد و ثلاثه سرد. و قولى ديگر آنکه: چهار ماه است، إما از اول شوال تا به آخر محرم و إما از عيد نحر تا ده روز از ربيع الاخر شده على اختلاف الاقوال فيه على ما مضى چنان که بيان کردیم. حق تعالى در اين آيت فرمود که: چون اين چهار ماه بگذرد و به گذشتن او ماههای حرام برسد، پس از آن مشرکان را هر کجا يابى بکشى. (۱) ۱۵۰۷. علامه شعرانى: به آخر برسد. (۲) روض الجنان: علما خلاف کردند در حکم اين آيت، اعنى قوله: «فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ». حسين بن الفضل گفت: اين آيت ناسخ است هر آيتى را که در آن جا ذکر عفو و اعراض و فداست. ضحاک گفت: اين آيت منسوخ است بقوله: «فَإِذَا مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ دَاوَّدَ دَاوُدَ» (۳) قتاده گفت: اين ناسخ است آن را و درست آن است که، هر دو محکم اند* و برای آنکه اتفاق است که از اول کار تا آخر رسول عليه السلام هم قتل کرد، هم عفو، هم فدا ستند... (۴) ۱۵۰۸. علامه شعرانى: آنچه در کتاب آمده اصل حکم اسلام است در عهد رسول و امام بر حق، ولى در زمان غيبت امام عليه السلام در مذهب ما که ابتدای قتال از جانب مسلمانان جایز نیست بلکه هرگاه کفار آغاز قتال کنند بر مسلمانان دفاع واجب است. پس تا آنها آغاز جنگ نکرده اند در حکم معاهد باشند، اگر رعیت سلطان مسلمان باشند ذمی هستند یا نظیر آن و اگر رعیت سلطان غیر مسلمان باشند در حکم معاهدند؛ خصوصاً در عهد ما که پیمان مشترک میان کلیه دولتها با اختلاف ادیان بسته شده است. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۷۵.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۵۷.

۳- محمد (۴۷): ۴.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۷۶.

۵- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۵۸.

۷. «كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ...فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ...»

روض الجنان: «فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ»، این را «ما»ی امد* گویند و محلّ او نصب باشد بر طرف، مادام تا ایشان بر عهد می باشند و استقامت می کنند تو نیز و قوم تو با ایشان بر استقامت و راستی باشی... ابن اسحاق و کلبی گفتند: این جماعتی بودند از بنی بکر و بنی خزیمه و بنی مُدَلِج و بنوَضْمَره و بنوَدُّئِل، و اینان در عهد قریش بودند، روز حُدَیْبِیّه تا آن مدّت که رسول علیه السلام زد ایشان را* قریش عهد بشکستند و این جماعت بر عهد بودند، خدای تعالی گفت: تا ایشان با شما بر عهد باشند شما نیز بر عهد باشی. (۱) ۱۵۰۹. علامه شعرانی: * یعنی مایی که دلالت بر مدت دارد. (۲) ۱۵۱۰. * این جماعت که نام برده است همه از بنی بکر بودند و همه هم پیمان قریش و روز حدیبیه با رسول خدا صلی الله علیه و آله پیمان بستند تنها قریش و بنی دئل از بنی بکر پیمان شکستند و باقی قبائل بنی بکر بر سر پیمان بودند. خداوند فرمود: تا آن جماعت بر عهد ثابتند شما هم با آنها ثابت باشید. (۳)

۱۰. «لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَا لَا ذِمَّةً...»

روض الجنان: «لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَا لَا ذِمَّةً»، برای آن تکرار کرد که این آیت در حقّ آنان است که، ایشان به آیات خدای عوض اندک ستانند و از راه خدای و دین مسلمانی مردمان را منع کنند. و آیت اوّل که در حقّ جمله ناقضان عهد است. جبّائی گفت: این آیت در حقّ جهودان است، و آن در حقّ ناقضان عهد... (۴) ۱۵۱۱. علامه شعرانی: یعنی آیه ای که در صدر سوره گذشت. ۵

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۷۸.

۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۶۰.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۸۱.

۴- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۶۳.

۱۲. «...فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ»

روض الجنان: «فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ»، قتال و کارزار کنید با امامان کفر. عبدالله عباس گفت: ائمه کفر ابوسفیان حرب است و الحارث بن هشام... مجاهد گفت: اهل پارس و روم اند. حذیفه بن الیمان گفت: اهل این آیت هنوز نیستند در عهد خود گفت* خواهند بودن پس از این، و با ایشان قتال کند و لیبی از اولیای خدای. کوفیان خواندند: ائمه الْكُفْرِ، به دو همزه محقق علی وزن أَفَعْلَه فِی جَمْعِ فَعَالٍ كَمِثَالِ وَأَمِثْلِهِ وَ عِمَادٍ وَأَعْمَدِهِ. و باقی قراء به تلین همزه خواندند تخفیف را. و ابن عامر به روایت هشام فصل کرد بین الهمزین به «الف»***(۱) ۱۵۱۲. علامه شعرانی: * یعنی در عهد خود حذیفه بن یمان این قوم نبودند. (۲) ۱۵۱۳. ** یعنی خواند: آئمه. (۳)

۱۶. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ...»

روض الجنان: «وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ»؛ رها کنند شما را و خدای ندانسته که از میان شما مجاهد کیست؟ و معنی آنکه: شما هنوز جهاد ناکرده تا خدای شما را مجاهد داند، چه تا ایشان مجاهد نباشند، خدای ایشان را مجاهد نداند در حال... و علم تعلق دارد بالشیء علی ما هو به، و او را علی ما هو به نگرداند. پس نفی علم به جای نفی معلوم بنهاد برای آنکه: «لَمَّا» نفی را باشد، نفی فعل بعد طمع فی وقوعه، و المعنی: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا لَمْ تُجَاهِدُوا... و وجهی دگر گفتند در آیت: و آن، آن است که، «علم» به معنی رؤیت است، چنان که بسیار جایها رؤیت به معنی علم آمد آی و لَمَّا يَرِ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ. و به هر حال تا مرئی و موجود نباشد، خدای تعالی نبیند آن را، چه رؤیت معدوم محال است، و این وجهی ملیح است. (۴) ۱۵۱۴. علامه شعرانی: اما صحیح نیست اگرچه از علی بن ابراهیم قمی نقل کرده اند. (۵) زیرا که دیدن خداوند اشیاء را به چشم و تأثیر نور و اعصاب حس نیست بلکه بصر او علم حضوری به مبصرات است به مقتضای علت بودن او در حالی که مبصر موجود نیست هم دیدن ممکن است. و در علوم امروز ثابت شده است که می توان کسی را که سالها است معدوم شده و نور او پیش از معدوم شدن از او جدا گشته فعلا به ما رسیده آن را ببینم و می گفتند صدای رعد چندی پس از معدوم شدن آن به گوش ما می رسد. ۶

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۸۳.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۶۴.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۸۵.

۴- تفسیر القمی، ج ۱، ص ۱۱۹.

۵- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۶۶.

۱۷. «ما كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ»

روض الجنان: «أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»، ایشان آنان اند؛ که اعمالشان باطل است، و مراد نه آن است که ایشان را عملی بود واقع، آنکه باطل گشت؛ بل مراد آن است که: ایشان را هیچ عمل واقع نبود و ایشان در دوزخ همیشه باشند. (۱) ۱۵۱۵. علامه شعرانی: چون در مذهب شیعه حبط باطل است یعنی عملی که صحیح واقع شده پاداش آن حتماً داده خواهد شد و ثواب عمل نیک به لحوق گناهان باطل نمی شود. (۲)

۱۹. «أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَ عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ...»

روض الجنان: حق تعالی گفت: «أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ»؛ کردی سقایه الحاج را، و سِقَايَةَ فِعَالَهُ باشد، و فعاله، فعلی را گویند که بسیار بکنند تا صنعت گردد، كالخياطه والحياكة والصياغة. وفعاله به فتح، مصدر باشد كالسماحة والظرافة، و مصدر از این فعل «سَقَى» بود، يقال: سَقَيْتُهُ سَقِيًّا، و اینجا برای آن فعاله آورد که این کار صاحبش را بمثابت صناعت بود، و گفتند: خود مصدر است، كالزعاية والحمايه، و ضحاک در شاذ خواند: سَقَايَهُ، به فتح «سین». حق تعالی گفت: آب دادن حاجیان و عمارت خانه خدای کردن چون کسی که ایمان دارد به خدای و پیغمبر و روز باز پسین و جهاد کند در سبیل خدای. (۳) ۱۵۱۶. علامه شعرانی: آنکه ایمان به خدا و قیامت ندارد باز ممکن است خدمت به خلق و بنی نوع خویش کند و آن را از اعمال نیک و مستحسن شمارد. و در عهد ما بسیارند که نماز و روزه و حج و عبادت خدا و گریه و مناجات را سخریه و افسوس می کنند اما کمک به فقرا و بیماران را لفظاً مستحسن می شمارند. و خداوند در این آیه فرمود: آب دادن حاجیان و آنان را از تشنگی نجات دادن و عمارت مسجد الحرام برای حفظ آثار گذشتگان و مفاخر قوم قریش که به نظر مشرکان عمل خیر و موجب مدح و ستایش است در حقیقت چیزی نیست چون با ایمان و عبادات و تقوا و آنچه به نظر شما بیهوده است مقایسه شود. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۸۹.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۶۹.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۹۲.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۷۱.

۲۰. «الَّذِينَ آمَنُوا وَ هَاجَرُوا وَ جَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ...»

روض الجنان: «الَّذِينَ آمَنُوا»، در محلّ رفع است بر ابتدا، «وَأَكْبَرُ»، خبر اوست و بدان ماند که این جمله ای است بیگانه از آن آیت، ممتنع نبود که مراد هم او باشد، گفت: ایشان به درجه و پایه به نزدیک خدای بزرگ ترند. (۱) ۱۵۱۷. علامه شعرانی: یعنی احتمال دارد این آیه مستقل باشد در معنی نه مرتبط به آیه سابق و محتمل است هم که مرتبط به آن باشد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۹۳.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۷۲.

۲۴. «قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ...»

روض الجنان: «وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا»؛ و مالهای که آن را کسب کرده ای... آنکه مبالغت در کسب را قرف گویند، چنان که به زبان ما گویند: فلان کس فلان کار را پوست می بکند چون مبالغت کند در کردن او آن کار را، و القِرْفَةُ القِشْرَةُ والقَرْفُ القُدْفُ ایضاً. و مرجع او هم با قشر بود که از آن عبارت کنند به آنکه پوستین او می درد. (۱) ۱۵۱۸. علامه شعرانی: پوستین دریدن در فارسی کنایه از تهمت زدن و بدگویی کردن است. و قذف در اصطلاح فقه نسبت زنا است به کسی و آن را قرف هم گویند به معنی پوست کندن و عیب را ظاهر کردن. (۲) روض الجنان: «حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ»؛ تا خدای تعالی کاری که خواهد کردن بکند. مجاهد گفت: مراد «بِأَمْرِهِ»، اینجا فتح مکه است، و حسن بصری گفت: مراد عقوبتی است عاجل یا آجل، و این امر اینجا لامحال فعل است. قول نیست، و آنکه مراد می شناسد از او بی قراین دلیل کند بر آنکه این لفظ حقیقت است در فعل چنان که در قول. (۳) ۱۵۱۹. علامه شعرانی: یعنی «امر» به دو معنی آمده است در کلام عرب: یکی قول به معنی فرمان و دستور و دیگر فعل به معنی کار. در این آیه معنی دوم مراد است و این مراد از کلمه امر بی قرینه شناخته می شود. دلیل آن است که در این معنی حقیقی است و اگر مجاز بود بی قرینه فهمیده نمی شد. اگر چه در این آیه قرینه باشد در جای دیگر بی قرینه از آن معنی فهمیده می شود. و اگر گویی: لفظ مشترک که دو معنی دارد تعیین یک معنی بی قرینه ممکن نیست، گوییم: لفظ مشترک بی قرینه موجب تردید مخاطب است میان دو معنی و همین علامت حقیقت است و اگر یکی مجاز بود تردید حاصل نمی شد و همه کس آن را بر معنی حقیقی حمل می کرد. و این مبحث از علم اصول فقه است که مؤلف به مناسبت تحقیق فرموده. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۹۷.

۲- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۶۵.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۹۷.

۴- روح الجنان، ج ۵، ص ۴۷۶.

۲۵. «لَقَدْ نَصَرَ كُمْ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ...»

روض الجنان: ... کلبی گفت: آن روز [یوم حنین] با پیغامبر سیصد مرد بیش نماندند، باقی به هزیمت شدند. بیشتر راویان روایت کردند که: جمله لشکر هزیمت شدند و با رسول علیه السلام کس نماند الا ده کس، نه از بنی هاشم و دهم ایشان ایمن بن اُمّ ایمن مردی انصاری او را بکشتند... . امیر المؤمنین علی بود در پیش رسول و عباس بن عبدالمطلب بر راست رسول بود و فضل بن العیّاس بر چپش بود و ابوسفیان بن الحارث بن عبدالمطلب از پس پشتش بود و نُوَفَل بن الحارث بود و ربیعہ بن الحارث و عبدالله بن الزبیر بن عبدالمطلب، و عتبہ و معتب پسران ابولہب این نُه مرد پیرامن رسول بودند گرد او در آمده و دیگران جمله گریخته بودند، و در این معنی مالک بن عباده العالقی گوید این روز: لَمْ يُوَأَسِ النَّبِيُّ غَيْرَ بَنِي هَاشِمٍ عِنْدَ الشُّيُوفِ يَوْمَ حُنَيْنٍ هَرَبَ النَّاسُ غَيْرَ تَسْبِيحِهِ رَهْطُهُمْ يَهْتَفُونَ بِالنَّاسِ أَيْنَ تُمْ قَامُوا مَعَ النَّبِيِّ عَلَى الْمَوْتِ فَأَتُوا زَيْنًا لَنَا غَيْرَ شَيْئٍ وَتَوَى أَيْمَنُ الْأَمِينِ مِنَ الْقَوْمِ شَهِدًا فَاِعْتَاَصَ قُرَّةَ عَيْنٍ (۱) ۱۵۲۰. علامه شعرانی: در بحار غافقی است (۲) و در حاشیه آن نوشته: غافق به وزن صاحب قلعه ای است در اندلس. و این صحیح نیست، زیرا که اندلس در مغرب و امروز به اسپانیا معروف است و در زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله مسلمانان و عرب بدانجا راه نیافته بودند تا عربی از اهل آنجا شعر گوید. و صحیح آن است که غافق قبیله ای است از یمن و غرض از استشهاد به این اشعار آن است که شیخین هم از جمله گریختگان بودند بر خلاف آنکه در سیره ابن هشام نوشته آنها فرار نکردند. (۳) روض الجنان: محمد بن اسحاق گفت، من براء بن عازب را پرسیدم، گفتم: روز حُنَيْن رسول علیه السلام به هزیمت برفت؟ گفت: لا- وَاللَّهِ، که رسول علیه السلام هرگز به هزیمت نرفت و لکن قوم به هزیمت شدند و عباس آواز در ایشان داد و باز آمدند و کارزار در پیوستند از سر بشته. رسول علیه السلام در رکاب بر پای خاست و گفت: الْآنَ حِمَى الْوَطَيْسِ؛ اکنون تنور گرم شد یعنی کارزار. (۴) ۱۵۲۱. علامه شعرانی: عبارت عربی این است: «و تجالّد المسلمون و المشركون فلما رآهم النبي صلی الله علیه و آله قام فی رکابی سرجه»، (۵) عبارت کتاب البته مصحف است و ترجمه تجالّد درهم افتادن به شمشیر است. (۶) روض الجنان: ... انصاریان که این بشنیدند، دست در گریه و زاری بردند و برخاستند و دست و پای رسول بوسه دادند و گفتند: ای رسول الله! تن و جان ما فدای تو باد و هر مال که ما را هست به حکم تو است! اگر خواهی بر قوم خود تفرقه کن؛ و جوانان ما که این سخن گفتند، برای آن گفتند که پنداشتند که آن برای وضع قدر ایشان است، اکنون عذر می خواهند و استغفار می کنند، برای ایشان استغفار کن. رسول علیه السلام گفت: ... یا رب بیامرز انصاریان را و فرزندان ایشان را و فرزند زادگان ایشان را... راضی نباشی که مردمان برگردند و نصیب ایشان گوسپند و شتر بود و در نصیب شما رسول خدای باشد گفتند: بلی!... ما به خدای و پیغامبر راضی ایم و از خدای و پیغامبر راضی ایم. رسول گفت: ... انصاریان صاحب سرّ من اند و خواصّ من اند و اگر مردمان به یک وادی فرو شوند و انصار به راهی فروشوند من به راه انصار فرو شوم. آنکه عباس مرداس را پیش خواند و گفت: تو گفته ای: أَتَجْعَلُ نَهْبِي وَنَهْبَ الْعَبِيدِ بَيْنَ الْأَقْرَعِ وَعُيَيْنَه؟ ابوبکر گفت: یا رسول الله! بآبی انت و اُمّی لَسْتَ بشاعر؛ مادر و پدر من فدای تو باد شاعر نه ای، او نه چنین گفته است، گفت: چگونه گفته است؟ گفت بَيْنَ عُيَيْنَه وَالْأَقْرَعِ. (۷) ۱۵۲۲. علامه شعرانی: اگر این سخن راستی از ابوبکر باشد و حقیقت معنی لفظ خواسته، باید گفت در نیل حقایق و فهم مقاصد و تبّه به قراین سخت ظاهر بین بود، مانند سایر مردان سیاست؛ چون تصور نمی شود کسی که زبان عربی بداند سجع و قافیه و وزن را تشخیص ندهد و نداند وزن عروضی بین الاقرع و عیینه فاسد است

بی شبهه؛ خصوصاً که پیغمبر صلی الله علیه و آله بالاترین مرتبه فصاحت و بلاغت داشت و فرمود: «أعطيت جوامع الكلم». (۸) و مقصود از «و ما عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ» (۹) بیهوده گویی و یاوه سرایی است چنان که پس از آن فرمود: «ما يُبَغِي لَه» نه تشخیص وزن و قافیه. سهیلی در روض الانف گوید: پیغمبر اقرع را بر عینه مقدم داشت و این کمال بلاغت است برای آنکه اقرع شریف بود و ایمان او نیکو شد و عینه مردی احمق بود و مرتد گشت و در نظر آن حضرت در رتبه مؤخر بود. (۱۰) روض الجنان: ... گفتند: یا رسول الله! ما بر حسب نگزینیم، بفرمای تا زنان و فرزندان ما را با دهند... (۱۱) ۱۵۲۳. علامه شعرانی: یعنی از آبرو و شرف خود نگذریم و برای مال ناموس به باد ندهیم. (۱۲)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۹۹؛ در چاپ مشهد «العانقی» ضبط شده است.

۲- بحار الانوار، ج ۲۱، ص ۱۵۶، ح ۶.

۳- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۷۷.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۰۱؛ در چاپ مشهد «از سری» ضبط شده است.

۵- الارشاد، ج ۱، ص ۱۴۳.

۶- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۷۹.

۷- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۰۵.

۸- مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۲۴، فصل: فیما خصه الله تعالی به.

۹- ریس (۳۶): ۶۹.

۱۰- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۸۲.

۱۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۰۶.

۱۲- روض الجنان، ج ۵، ص ۴۸۳.

ص: ٦٣٩

..

۲۹. «قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ...»

روض الجنان: و نیز گفت: به قیامت ایمان ندارند، و اگرچه ایشان معتقد این چیزها باشند مؤمن نباشند، برای آنکه اعتقاد آنکه ایمان باشد که علم باشد و از سر دلیل بود و این موافق مذهب ماست در حق همه مقلدان و معتقدان باطل. (۱) ۱۵۲۴. علامه شعرانی: یعنی ایمان به تقلید صحیح نیست. (۲) روض الجنان: ... و شافعی را دو قول است؛ اهل ذمت مادام تا بر شرایط ذمت باشند از آنکه اظهار نکاح محرّمات نکنند و شرب خمر و زنا و ربا ایشان بر ذمت باشند جزیت قبول کنند از ایشان و اگر اظهار چیزی از این معنی کنند از ذمت بیرون باشند و قتال ایشان حلال شود... (۳) ۱۵۲۵. علامه شعرانی: یعنی در زمان ظهور امام علیه السلام. اما در زمان غیبت مطلقا ابتدای به قتال جایز نیست مگر آنان ابتدا کنند. (۴)

۳۰. «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرُ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ...»

روض الجنان: اما گفتار ترسایان در عیسی مریم که او پسر خدای است، گفتند: سبب آن بود که ایشان از پس آنکه عیسی را به آسمان بردند هشتاد و یک سال بر طریقه صلاح و سداد بماندند. نماز می کردند و روزه می داشتند و عبادت می کردند تا از میان ایشان و میان جهودان کارزاری افتاد و در جهودان مردی بود شجاع، نام او بُولُوس، او بیامد و جماعتی بسیار از ترسایان بکشت. آنکه جهودان را گفت: من می ترسم که مبدا که ترسایان بر حقتد و ما بر باطل، و اگر چنین باشد ایشان به بهشت شوند و ما به دوزخ، ولکن من کیدی کنم که ایشان نیز به دوزخ شوند... ترسایان او را باور داشتند و او از آن جا به بیت المقدس رفت و مردی را بر ایشان خلیفه کرد نام او نَسْطُور، و او را تعلیم کرد که خدای و عیسی و مریم سه شخص بودند، یک خدای شدند این تثلیث و اتحاد که ترسایان می گویند. و از آن جا به روم رفت و ایشان را لاهوت و ناسوت تلقین کرد، و گفت: عیسی انس نبود و جسم نبود، ولکن پسر خدای بود. مردی دیگر را پیش گرفت نام او یعقوب بود و این مقالت او را بیاموخت. آنکه مردی دیگر را بخواند نام او مَلْکَا، و او را گفت: بدان که عیسی خدای بود، لم یزل و لایزال. آنکه هر سه را بر خود جمع کرد و ایشان را وصیت کرد و گفت: از پس من مردمان را دعوت کنی با آنکه من شما را آموخته ام، و بدانی که من عیسی را در خواب دیدم، مرا گفت: من از تو راضی شدم، و من فردا خویشتن بخوادم کشتن. چون دگر روز بود به مذبح آمد و خویشتن را بکشت*، و آن سه مرد از پس او ترسایان را با این مقالات دعوت کردند، هر یکی را گروهی متابعت کردند. میان ایشان خلفا افتاد تا به امروز و کارزار و کشتن در میان ایشان افتاد... (۵) ۱۵۲۶. علامه شعرانی: این حکایات که درباره بولس و سه طائفه نصارا (نسطوریه و یعقوبیه و ملکانه) نقل کردند و همچنین آنکه درباره عُزَیر و حفظ تورات او آورده اند با آنکه مختلف است و حق در آن معلوم نیست، از امام معصوم روایت نشده است و احتمال قوی دارد که قصه را اصلی بود و افکار ناقلان در آن تصرف کرده و به صورت افسانه در آمده است. و چون حاجت به دانستن تفصیل آن نیست بهتر آن است که جز در آنچه نصّ قرآن است توقف کرد. (۶) روض الجنان: «يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ»؛ مانندگی می کنند در این سخن با کافرانی که پیش از این بودند. (۷) ۱۵۲۷. علامه شعرانی: یکی از دانشمندان بیروت کتابی نوشته است به نام بت پرستی و مسیحیت و ثابت کرده است همه اقوال و عقاید آنان مطابق بت پرستان هند و غیر آنها است و آن کتاب در حقیقت تفسیر این آیه است. ۸

-
- ١- روض الجنان، ج ٩، ص ٢١٤.
 - ٢- روض الجنان، ج ٦، ص ٦.
 - ٣- روض الجنان، ج ٩، ص ٢١٦.
 - ٤- روض الجنان، ج ٦، ص ٨.
 - ٥- روض الجنان، ج ٩، ص ٢٢٢ ٢٢١.
 - ٦- روض الجنان، ج ٦، ص ١٢.
 - ٧- روض الجنان، ج ٩، ص ٢٢٢.

ص: ٦٤٢

..

۳۱. «اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ...»

روض الجنان: مُضَيَّب بن سعد روایت کرد از عدی بن حاتم که گفت: من ترسا بودم و به نزدیک رسول آمدم و صلیبی از زر در گردن داشتم، مرا گفت: یا عدی! این بت از گردن بیرون کن. من از گردن برآوردم و بینداختم. آنکه رسول علیه السلام سورت براءت خواندن گرفت به این آیت رسید که: «اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ»، من گفتم: ما ایشان را نپرستیم. گفت: نه، به قول ایشان حرام به حلال می داری و حلال حرام؟ گفتم: آری. گفت: این عبادت ایشان بود احبار و رهبان را. و مانند این روایت کردند از باقر و صادق علیهما السلام (۱) ۱۵۲۸. علامه شعرانی: اهل کتاب را در این آیه مشرک خواند به الحاق. چون پس از آیه نجاست مشرکین است حکم به نجاست بر آنها ثابت می شود، چنان که «وَلَعَلَّيْدُ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ» (۲) مشرک را قسیم مؤمن قرار داد شامل اهل کتاب می شود و در احکام جزیه و جهاد حکم مشرک ندارند چون مشرک صریح نیستند. و این ادله در این آیات برای الحاق کافی است. (۳) روض الجنان: «وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ»؛ و آنان که ایشان زر و سیم گنج نهند... و علما خلاف کردند در معنی کتْم؛ عبدالله عمر گفت: هر مال که آن را زکات بدهند آن کتْم نباشد و اگرچه در زیر زمین بود. و آنچه آن را زکات نداده باشند آن کتْم باشد، و اگرچه بر بالای زمین بود و این روایت است از عبدالله عباس و ضحاک و سدی. و جابر عبدالله انصاری گفت: چون زکات مال بدهی گنج نباشد و آنچه شر او بود به زکات از او بسود*. سعید بن المسیب گفت: مردی به نزدیک عمر خطاب آمد و گفت: ملکی بفروخته ام بهای آن چه کنم؟ گفت: برو نگاه دار در زیر بستر در زیر زمین کن. گفت: پس نه گنج باشد؟ گفت: چون زکاتش داده باشی گنج نباشد.* (۴) ۱۵۲۹. علامه شعرانی: * خمس در این گنج نیست چون از آن خود او بوده و در زمین نهاده است، بلکه خمس از گنجی است که از دیگری بوده و اتفاقاً او بیابد. (۵) ۱۵۳۰. * از این روایات و مانند آن، که بسیار به این مضمون آمده، چنان مستفاد می گردد که ملک را چون بفروشند بهای آن خمس ندارد و این محمول بر غالب است که ملک را مانند کالای تجارت برای فروش و خرید و استفاده از سود معامله نمی خرند و اگر اتفاقاً کسی تجارتش خرید و فروش ملک و خانه و امثال آن باشد خمس را باید از ربح آن خارج کند. بالجمله، ربح اتفاقی و هبه و میراث و امثال آنکه در صدر اسلام بسیار اتفاق می افتاد و خمس در آن معروف نبود حکم ارباب مکاسب و منافع تجارت ندارد و مانند غوص و معدن و گنج، خمس بدان تعلق نمی گیرد. (۶) روض الجنان: [رسول الله صلی الله علیه و آله] گفت: الْآلَاءُ كَثْرُونَ إِلَّا مَنْ قَالَ بِالْمَالِ هَكَذَا وَهَكَذَا عَنْ يَمِينِهِ وَ شِمَالِهِ وَخَلْفَتِهِ وَقَلِيلٌ مَا هُمْ، گفت: بیشترین مردمان الاء آن کس که مال خود از جوانب خرج می کند در رضای خدای (عزوجل) از چپ و راست و پس، و ایشان اندک باشند. (۷) ۱۵۳۱. علامه شعرانی: گاهی «قال» به معنی گفت مجازاً در افعال دیگر استعمال می شود. ۸

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۲۴.

۲- بقره (۲): ۲۲۱.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۱۴.

٤- روض الجنان، ج ٩، ص ٢٢٨.

٥- روض الجنان، ج ٦، ص ١٧.

٦- روض الجنان، ج ٩، ص ٢٢٩.

٧- روض الجنان، ج ٦، ص ١٨.

۳۵. «يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ...»

روض الجنان: «يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ»، عامل در نصب «يَوْمَ»، عذاب باشد، ای بَشْرُهُمْ بَانَ يُعَذَّبُوا بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، گفت: بشارت ده ایشان را به عذاب در روزی که این سیمها و زرهاى ایشان بتابند در آتش دوزخ. (۱) ۱۵۳۲. علامه شعرانی: از این آیه معلوم می گردد که جمادات هم در قیامت محشور می گردند و آن عالم شبیه عقل مدبّر و نفس زنده این جهان و قوه مفکره او است که همه چیز بدن در او جمع است از جماد و نبات و حیوان وهم صاحب مال را حاضر کنند و هم مال او را، چنان که فرمود: «وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». (۲) روض الجنان: پهلو آور. (۳) ۱۵۳۳. علامه شعرانی: «پهلو آور» به معنی پهلو دار و بزرگ پهلو است، مانند تناور به معنی بزرگ تن. (۴) روض الجنان: به بر استون بنشست. (۵) ۱۵۳۴. علامه شعرانی: یعنی کنار ستونی. (۶) روض الجنان: رَبَدَه. (۷) ۱۵۳۵. علامه شعرانی: «ربده» نام مکانی است که ابوذر را بدانجا نفی کرده بودند و همانجا در گذشت. ۸

-
- ۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۳۱.
 - ۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۰. آل عمران (۳): ۱۶۱.
 - ۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۳۲.
 - ۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۱.
 - ۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۳۳. در چاپ مشهد «به بر ستونی» ضبط شده است.
 - ۶- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۳۴.
 - ۷- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۲.

۳۶. «إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ...»

روض الجنان: «إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ...»، حق تعالی در این آیت گفت: عدد ماههای سال دوازده است. جمله قرآ «عَشْر» خوانند به فتح «عین» مگر ابوجعفر که او خواند: اثنا عَشْرَ به سکون «عین»، و نَهْرَوَانِي از او روایت کرد حذف «الف»، تا جمع ساکنین نباشد «إِثْنَعَشْرَ». و نصب «شَهْرًا» بر تمیز است بعد تمام الاسم، و آن از یازده باشد تا نود و نه، و معنی تمام است. اینجا آن است که اسم و در تقدیر تنوین است برای آنکه تقدیر آن است که اثنانِ وَعَشْرٌ چون ترکیب کردند بنا کردند و در اصل منون بوده است. و تمام اسم به چهار چیز باشد: اضافت و تنوین و نون تشبیه و نون جمع، چه هر یکی از این چهار چون در اسمی افتد منع کند او را از آنکه اضافت کنند او را، چه این چیزها با اضافت به یک جای ممکن نباشد. (۱) ۱۵۳۶. علامه شعرانی: بیان سرّ این قاعده نحوی است که هرچه عدد پیش از یازده باشد و هرچه پس از نود و نه باشد به معدود اضافه می کنند و معدود مجرور می شود، اما از یازده تا نود و نه منصوب و حاصل مقصود آنکه چون اسم عدد به نون یا تنوین تمام شود تمیز را پس از تمام شدن اسم منصوب باید آورد و اضافه بانون و تنوین جمع نمی شود و در مرکبات که مبنی است مانند ثلاثه عشر باز تنوین مقدّر است به واسطه ترکیب حذف شده نه به اضافه. (۲) روض الجنان: و اشتقاق شهر از شهرت کار اوست در آنچه مردم محتاج باشند* در آن به او در محاسبات و معاملاتشان و محلّ دیونشان و حجّ و روزه و عباداتی که محتاج باشند در آن به ماه. (۳) ۱۵۳۷. علامه شعرانی: ثعلبی گوید: «إِنَّمَا سَمِيَ شَهْرًا لِشَهْرَتِهِ وَذَلِكَ أَنَّ النَّاسَ يَشْهَرُونَ دَخُولَهُ وَخُرُوجَهُ». و در مجمع البیان است: «وَالشَّهْرُ مَاخُودٌ مِنَ الشَّهْرِ الْأَمْرِ لِحَاجَةِ النَّاسِ إِلَيْهِ». (۴)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۳۵.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۳.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۳۸.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۵. مجمع البیان، ج ۵، ص ۲۷.

۳۷. «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا...»

روض الجنان: «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ»، ابو جعفر و ابن فرج عن البرزى خواندند: انما النسى بالتشديد، بى همز، قلب همز کرد «با» «یا»، پس ادغام کرد «یا» در «یا». و باقى قراء، به همز خواندند. و بر هر دو قرائت وزن او فعيل باشد، و روا باشد که مصدر بود، كالحريق و السعير، و اين اسم مصدر بود. و گفتند: فعيل است به معنى مفعول، كالجريح والقَتيل، اى الشَّهْرُ الْمُؤَخَّر. شبلى روايت کرد از ابن كثير: «نَسِيءٌ» على وزن «نِسْعٌ»، و نساء، تأخير باشد... (۱) ۱۵۳۸. علامه شعرانى: اين قرائت نسی به ضم نون و قصر الف بر وزن هدى است. و اين قرائت اگرچه از ابن كثير است و ابن كثير از قراء سبعة، لكن چون از وی متواتر نيست خواندن موافق آن جايز نباشد و از قرائت قراء سبعة آن معتبر است که به تواتر از آنان ثابت شود. (۲) روض الجنان: مُجَاهِدُ كَفَتْ: عرب هر دو سال حج در ماهى از ماههاى حرام کردند؛ دو سال در ذوالقعدة و دو سال در ذوالحجة و دو سال در محرم و دو سال در صفر، اين نسی ایشان بود تا اتفاق چنان افتاد که آن سال که رسول عليه السلام سورت براءت فرستاد، حج در ذوالقعدة کردند، پس سال ديگر که رسول عليه السلام حجة الوداع کرد، حج با ذوالحجة افتاده بود و خداى تعالى اين سورت فرستاد و نسیء حرام کرد. (۳) ۱۵۳۹. علامه شعرانى: راويان غير اهل فن چون نقل چيزى کنند که بدان فن آشنا نيستند نيکو از عهده بيان بيرون نمى آيند و ابوريحان بيرونى و بعضى از مفسران که اهل فن بودند گويند نسیء آن بود که هر سه سال يک بار يک ماه بر عدد ماههاى سال مى افزودند و آن سال را سيزده ماه مى گرفتند تا ماهها از فصل خود تغيير نکند و محرم که آغاز سال است منطبق با اول بهار باشد تقريباً چنان که اکنون رسم يهود است در هر سه سال يک سال را سيزده ماه مى گيرند و ماههاى آنها که قمرى است از محل خود در فصول شمسى تغيير نمى کند و عرب تقليد يهود مى کردند و بدین عمل قهراً ماهها از جاى حقيقى خود تغيير مى کرد نه آنکه عمداً حج را از ماهى به ماهى تغيير دهند بلکه اين نتيجه افزودن يک ماه است و گر نه خود آنها همه ماهى را که در آن حج مى کردند ذوالحجه مى ناميدند و در واقع ذوالحجه نبود و اختلاف راويان در آن است که آيا آن ماه زايد را چه مى ناميدند صفر يا محرم يا غير آن و اين چندان مهم نيست و بدین تفصيل معنى آيه کریمه «إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا» (۴) نیز معلوم مى گردد که حکم در مقابل آنها است که مى پنداشتند سال سيزده ماه هم تواند بود و نسیء را زيادت در کفر فرمود چون در روش آنان حرمت و حليت و احکام اجتماعى امر اعتبارى است نه حقيقى و به اعتقاد مسلمانان اين احکام امر الهى و حقيقى است و قابل پيش انداختن و پس افکندن و تغيير دادن نيست پس به عمل نسیء و اعتقاد بدان کفر آنان افزوده مى شد. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۴۲.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۸.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۴۳.

۴- توبه (۹): ۳۶.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹.

۴۰. «...فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ... فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَ أَيْدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا...»

روض الجنان: زهری گوید: چون رسول علیه السلام در غار رفت و نام آن غار ثور بود حق تعالی بر در آن غار ثمام برویاند و عنکبوت را الهام داد تا آنجا خانه کرد، از کرد او کبوتر بیامد و آن جا خایه نهاد. چون سراقه بن مالک آن جا رسید و او پی گیری هول بود گفت: تا اینجا پی است، از اینجا یا به آسمان رفته است یا به زمین فرو شده است... (۱) ۱۵۴۰. علامه شعرانی: «هول» بر وزن غول فارسی به معنی راست و درست. گوید سراقه جای پای مردم را درست می شناخت. (۲) روض الجنان: خواست تا اراقتی کند. (۳) ۱۵۴۱. علامه شعرانی: یعنی بول کند. و «ارقت» به معنی ریزش است. (۴) روض الجنان: «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ»؛ خدای تعالی سکینه و وقار و طمأنینه خود به رسول صلی الله علیه و آله فرستاد. این قول بیشتر مفسران است، و قول بعضی آن است که: ضمیر عاید است با ابوبکر، برای آنکه سکینه از رسول علیه السلام جدا نبود هرگز، و دگر آنکه: خوف و حزن ابوبکر را بود نه رسول را، او به سکینه محتاج تر بود. و دگر مفسران گفتند: ضمیر عاید است با رسول علیه السلام برای آنکه جمله کنایات که در آیت هست همه راجع است با رسول، من قوله تعالی: «إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ...»، چون در این چهار جای کنایت راجع با رسول است در آن جا همچنان باید که باشد،* دگر آنکه: خدای تعالی در مثل این آیت تصریح کرد به سکینه بر رسول علیه السلام فی قوله: «ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا...»، بلا-خلاف این ضمیر عاید جز با رسول علیه السلام نیست، چون کنایات از اول آیت تا به آخر همه راجع با رسول است علیه السلام آن یکی از میانه نباید که راجع باشد با جز رسول** (۵) ۱۵۴۲. علامه شعرانی: * یعنی همه ضمیرها در این آیه راجع به رسول علیه السلام است. ۱۵۴۳. ** بسیاری از علمای اهل سنت آیه را از فضایل اَبی بکر شمردند و او را «یار غار» نامیدند و در آن باب تفضیل بسیار دادند و گروهی از شیعه هم در برابر آنان سخنانی چند آورده صاحب این تفسیر مناسب ندانست آتش کینه برانگیزد و در چیزی که فایده ندارد عمر خویش ضایع کند چنان که در مجمع البیان گوید: «وقد ذكرت الشيعة في تخصيص النبي صلى الله عليه وآله في هذه الآية بالسكينة كلاماً رأينا الاضراب عن ذكره أحرى لثلاً نبينا ماسب الى شيء». ۷ شکی نیست که شیعه علی علیه السلام را اولی و أحق به خلافت می دانند اما واجب نمی دانند در حضور هر یک از اهل سنت دیگران را لعن آشکار کنند و نیز می دانیم از این که ابوبکر شبی در غار پیغمبر صلی الله علیه و آله به سر برد به اتفاق شیعه و سنی دلیل خلافت او نیست. ۸

- ۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۵۲.
- ۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۶.
- ۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۵۳۲۵۴.
- ۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۷.
- ۵- مجمع البیان، ج ۵، ص ۳۲: «وقد ذكرت الشيعة في تخصيص النبي صلى الله عليه وآله في هذه الآية بالسكينة كلاماً رأينا الاضراب عن ذكره أحرى لثلاً ينسبنا ناسب إلى شيء».

ص: ٦٤٩

..

۴۸. «لَقَدْ ابْتَعُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَ قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ...»

روض الجنان: «يَبْعُونَكُمْ الْفِتْنَةَ» ... برای شما طلب فتنه می کنند... . راوی خبر گوید: سبب نزول آیت آن بود که: چون رسول علیه السلام لشکر گاه بزد بنیہ الوداع، عبدالله اُبی لشکر گاه خود با جمع منافقان به ذی حدّه برد فروتر از ثنیة الوداع و لشکر او کم از لشکر رسول نبودند. (۱) ۱۵۴۴. علامه شعرانی: از این عبارت چنان متبادر می شود که ذی حدّه نام جایی است. و در سیره گوید: او با لشکر علیحده پایین تر از رسول صلی الله علیه و آله به طرف ذباب فرود آمد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۶۱-۲۶۰.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۳. سیره النبی، ج ۴، ص ۹۴۶.

۴۹. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْتِنَّا لِي وَ لَا تَفْتِنِّي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا...»

روض الجنان: «وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْتِنَّا لِي وَ لَا تَفْتِنِّي»، آنکه گفت: از ایشان، یعنی از منافقان بعضی هستند و «مَنْ»، نکره موصوفه است، و آیت در جلد بن قیس آمد و او از رؤوس منافقان یکی بود که چون رسول علیه السلام به غزات تبوک خواست رفتن، او را گفت: یا ابا وهب هل لك في جهاد بني الأضيقر تتخذ منهم سرارى و وُصفاء، افتد تو را که با بنی الأضيقر کارزار کنی... (۱) ۱۵۴۵. علامه شعرانی: «سراری» جمع سريه به معنی کنیز که برای فراش و همخوابکی معین کند و «وصيفه» خادمه خوش روی است. (۲)

۵۱. «... هُوَ مَوْلَانَا وَ عَلَيَّ اللّٰهُ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

روض الجنان: «وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»؛ و بر خدای باید تا توکل کنند مؤمنان، نه بر نصرت و نجات منافقان. (۳) ۱۵۴۶. علامه شعرانی: [نجات] یعنی کمک و یاری. (۴)

۵۸. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ...»

روض الجنان: ظاهر ستری. (۵) ۱۵۴۷. علامه شعرانی: یعنی ظاهر الصلاح بودن. (۶) روض الجنان: بعضی دیگر گفتند: هر که او را مادتی باشد از دخلی یا کشتی اگر مالک نصاب باشد یا نباشد، صدقه حرام است او را. (۷) ۱۵۴۸. علامه شعرانی: یعنی زراعت. ۸

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۶۱.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۴.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۶۳.

۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۵.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۷۲.

۶- روح الجنان، ج ۶، ص ۵۲.

۷- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۷۳.

۶۰. «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ...»

روض الجنان: «وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ»، از توابع جهاد است، و جهاد را وجوبش بر وجود امام موقوف است، تا امام نباشد جهاد واجب نبود، و همچنین فی سبیل الله که اسباب و آلات جهاد است. (۱) ۱۵۴۹. علامه شعرانی: بر این مذهب که سبیل الله خاص جهاد است نمی توان سایر مصارف ملکی را از زکات ادا کرد، مانند رزق قضات و مؤذنان و معلم آداب و آنچه مصارف مطلق بیت المال است و برای آن خراج معین شده که در هر چه امام صلاح بداند از مصالح ملکی صرف تواند کرد. بالجمله زکات برای خیرات و مبرّات است و خراج برای مصارف عامه حکومت و این دو با یکدیگر فرق دارند در احکام و در مصرف. اما خراج را که عمده درآمد بیت المال است، امام مختار است به هر جا صلاح داند ببرد و به مصرف رساند و شرط آن فایده و مصلحت مسلمانان است. (۲)

۶۶. «لَا تَعْتَدِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ...»

روض الجنان: حق تعالی گفت، بگو این منافقان را: «لَا تَعْتَدِرُوا»؛ عذر مخواهی که کافر شدی به این گفتار پس از ایمانتان، یعنی اظهار شما ایمان را، برای آنکه کفر کفر پس از ایمان درست نیاید بر اصل ما چنان که بیان کردیم پیش از این، چه اگر چنین باشد مؤدّی بود با احباط، و معنی آن است که: مظهر کفر شدی پس از آنکه مظهر ایمان بودی، یعنی کافر شدی پس از آنکه منافق بودی. (۳) ۱۵۵۰. علامه شعرانی: احباط باطل است و ارتداد بعد از ایمان حقیقی هم باطل است، چون به احباط می انجامد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۷۹.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۵۷.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۸۶.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۶۲.

۶۹. «كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً...»

روض الجنان: ابوهريه روايت كرد از رسول صلی الله عليه و آله كه او گفت: لَتَأْخُذَنَّ كَمَا أَخَذَتِ الْأُمَّمُ مِنْ قَبْلِكُمْ ذِرَاعاً بِذِرَاعٍ وَ شِبْرًا بِشِبْرٍ وَبَاعًا بِبَاعٍ حَتَّىٰ لَوْ أَنَّ أَحَدًا مِنْ أَوْلِيَّكَ دَخَلَ جُحْرَ ضَبٍّ لَدَخَلْتُمُوهُ، گفت: شما همان طريقت گيري كه آنان كه پيش شما بودند ارش به ارش و دست به بدست، و ور به ور تا اگر يكي از ايشان در سوراخ سوسماری شده باشد شما نيز همچنان كنئ. (۱) ۱۵۵۱. علامه شعرانی: ترجمه «شبر به شبر» است يعنى وجب به وجب و معروف در فارسی دست است چنان كه باء جزء كلمه باشد و مناسب آن است كه بفرمايد «دست به دست». و اگر نسخه صحيح باشد شاهد آن است كه دست بدون باء هم به معنى وجب آمده است اما در برهان قاطع دست را به معنى وجب ذكر نكرده و «بدست» را ذكر کرده است. (۲)

۷۲. «وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي... مَسَاكِينٍ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ...»

روض الجنان: عطاء الخراسانی گفت، فى قوله: «وَمَسَاكِينٍ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ»، كوشكها باشد از زبرجد و درّ و ياقوت، بوى او مى دهد از پانصد ساله راه، «جَنَّاتِ عَدْنٍ» قصبه بهشت است و سقف آن عرش خداست «وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ»؛ و رضای خدای تعالی از ايشان، ايشان را از بهشت بهتر و مهتر باشد. (۳) ۱۵۵۲. علامه شعرانی: لذت فرع علم و ادراك است جماد كه ادراك ندارد لذت نبرد و خوشی نيابد و موجودات ملأ-اعلی كه در ادراك از اين عالم برترند لذاتشان هم بالاتر است اما ادراكشان بيشر است، چون مى دانيم از گذشته و آینده و اسرار باخبرند و ما به اتصال با آنها در رؤیای صادق از آینده و اسرار با خبر مى شويم و محال است موجودات چنان كامل در سعادت از ما بالاتر نباشند و ما هم كه پس از عمل و علم از آنها شويم و با آنها محشور گرديم و يكي از آنان باشيم البته از سنخ سعادت آنها ما را نيز خواهد بود، غير آنكه از سنخ سعادت جسمانی خواهيم داشت و آن رضوان پروردگار است كه ادراك بالا-ترين کمالات باشد. حتى در اين عالم هم اگر چنين رضوان حاصل شود بهترين لذت خواهد بود. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۸۹؛ در چاپ مشهد «رَشُّ به رَشُّ و بَدَسْتُ به بَدَسْتُ» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۶۴. برهان قاطع، ص ۱۶۷.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۹۶.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۶۹.

۷۴. «يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا...»

روض الجنان: وُجْهينى از حُلفاى انصار بود. (۱) ۱۵۵۳. علامه شعرانى: هم سوگند و هم پيمان. (۲)

۷۶ ۷۷. «فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ * فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ...»

روض الجنان: خداى او را گوسپندى بى مرداد. (۳) ۱۵۵۴. علامه شعرانى: بى مر يعنى بى شمار. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۹۸.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۷۱.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۰۹.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۷۹.

۸۱. «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعِدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ...»

روض الجنان: «فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعِدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ»، حق تعالی در این آیت ذکر آنان کرد که ایشان در غزات تبوک از رسول علیه السلام باز پس استادند، گفت: آن مخلفان، باز پس گذاشتگان، شادمانه اند به خلاف و مخالفت رسول و این قول قَطْرُب و مَوْرَج است، و نصب او بر مفعول له باشد. ابو عبیده گفت: بعد رسول الله و انشد قول الشاعر: عَقَبَ الرَّبِيعُ خِلَافَهُمْ فَكَانَمَا بَسَطَ الشَّوَابُطُ بَيْنَهُنَّ حَصِيرًا (۱) ۱۵۵۵. علامه شعرانی: یعنی ابو عبیده گفت: خلاف به معنی بعد است و «خلاف رسول الله» یعنی بعد از رسول الله. و این بیت را شاهد آورد که سراها پس از ایشان ویران و کهنه شد، گویی زنان حصیر باف میان خودشان حصیر گسترده، یعنی آویختند و مانع دیدن یکدیگر شدند. و در بعض کتب «حولهن حصیراً» و آن بهتر است. (۲)

۸۷. «رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَ طُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ»

روض الجنان: «رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ»، گفت: راضی شده اند به آنکه با خوالِف باشند، و خوالِف گفتند: زنان و کودکان و پیران و بیماران و خداوند عاهت باشند که به آن معذور باشند در تخلف از جهاد. و خوالِف، جمع خالفه باشد بر قیاس، و جمع خالف علی غیر قیاس فی حُرُوفٍ شَادِهٍ غَيْرِ مَقِيسَةٍ، نحو: هَالِكٌ وَ هَوَالِكٌ، و فارس و فوارس، و غارب لِأَعْلَى الْمَوْجِ وَ غَوَارِبِ. (۳) ۱۵۵۶. علامه شعرانی: یعنی «غارب» گویند و از آن موج بسیار بلند خواهند و جمع آن «غوارب» باشد.

(۴)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۱۳.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۸۲.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۱۷.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۸۵.

۹۰. «وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ...»

روض الجنان: «وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ»؛ و بنشستند از جهاد آنان که با خدای و پیغمبر دروغ گفتند، یعنی منافقان در اظهار ایمان و ابطان کفر. محمد بن اسحاق گفت: آیت در بنی غفار بن خفاف بن ایماء آمد که ایشان خویشتر را بر رسول علیه السلام عرض می کردند. (۱) ۱۵۵۷. علامه شعرانی: در تفسیر درّ المنثور گوید از قول ابن اسحاق که آیه در بنی غفار آمد و یکی از ایشان خفاف ابن ایماء بود. (۲)

۹۲. «وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ...»

روض الجنان: «وَلَا عَلَى الَّذِينَ»؛ و نه نیز بر آنان حرجی است که به تو آیند تا تو ایشان را برداری، یعنی بر نشانی... (۳) ۱۵۵۸. علامه شعرانی: یعنی مرکوب دهی. (۴)

۱۰۰. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ...»

روض الجنان: «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ»؛ رفع سابقون، به ابتداست، و خبر او «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ»، گفت: از پیش روندگان پیشینیان آنان که از جمله اولینان سبق بردند به ایمان از جمله مهاجران که خانه و مال و ملک رها کردند و از مکه با رسول به مدینه هجرت کردند، و نیز انصار که در مدینه یاران رسول بودند، و او را یاری کردند، و این گروهی بودند که پیش از هجرت به دو سال ایمان آورده بودند. و یعقوب خواند: وَالْأَنْصَارُ، به رفع عطفاً علی قوله: «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ»... و ثعلبی امام اصحاب الحدیث در تفسیر آورد که: آن صحابی که وَالْأَنْصَارُ خواند، عمر خطاب بود. اَبِیْ او را گفت: وَالْأَنْصَارُ، به جرّ باید خواندن. «وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ»، «او» از او حذف نباید کرد. عمر، قول او نمی شنید و قبول نمی کرد تا عمر سه بار بخواند: وَالْأَنْصَارُ، «الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ»، و اَبِیْ گفت: «وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ»، بِالْجَرِّ، وَالْوَاوِ. به بار چهارم عمر را گفت: چرا از من نشنوی! واللّٰه لقد قرأت علی رسول الله: «وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ»، و اِنَّتَ تَبِيعَ الْقُرْطَ بِبِقِيعِ الْعُرْقَدِ*، گفت: آنکه که من بر پیغامبر این خواندم تو به بقیع عُرْقَدِ قُرْطِ می فروختی، عمر گفت: صدقت؛ راست می گویی، حَفِظْتُمْ وَنَسِينَا وَتَفَرَّغْتُمْ وَشَغَلْنَا وَشَهِدْتُمْ وَغَبْنَا؛ شما یاد داشتی و ما فراموش کردیم، و شما فارغ بودید و ما مشغول بودیم**، و شما حاضر بودید و ما غایب بودیم... (۵) ۱۵۵۹. علامه شعرانی: * «بِقِيعِ عُرْقَدِ» قبرستان مدینه است، و «قُرْطِ» گوشواره است، و «قُرْطِ» مازو. رسم است که چون زنان به زیارت قبور روند جماعتی زیورهای زنانه در دست گیرند به آنها بفروشدند. (۶) ۱۵۶۰. * گویی این مکالمه پس از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله بود، و عمر انصار را بدین سخن سرزنش می کند. و چون قریش انصار را دوست نداشتند که به یاری آنان پیغمبر قوت گرفت و اقوام قریش را بکشت و در این کلام تذکار می دهد که: باز ما مشغول امر حکومت شدیم و اختیار دنیا از شما گرفتیم و شما هم به قرآن خواندن نشستید و در این باب بر ما فزونی دارید. و مقصودش تواضع و فروتنی نبود، بلکه چنان که اهل دنیا با طالب علمی گوید: تو بنشین و کتاب ورق بزن. پس از آن هم معاویه انصار را توهین می کرد و یزید در واقعه حرّه آنها را قتل عام نمود تا انتقام یاری آنها را در قتل اقوام خود بگیرند. و بخاری و مسلم در صحیحین روایت کردند از پیغمبر صلی الله علیه و آله: علامت ایمان حبّ انصار است و علامت نفاق بغض ایشان. (۷) روض الجنان: و

مخالفان ما اگرچه روایت کرده اند که: از جمله سابقان ابوبکر بود و زید ابن حارثه، تسلیم کنند که امیرالمؤمنین بر ایشان سابق بود در ایمان، جز آنکه گفتند که علی کودک بود و ابوبکر پیر، و ایمان علی را آن موقع نبود که ایمان ابوبکر را، گوئیم: ایمان علی لاجرم لَاعَنْ کَفْرٍ باشد، و ایمان جز او ایمان عن کفر باشد. و اگر مراد به موقع و نفی موقع قبول است، محال باشد این دعوی کردن برای آنکه تا رسول دعوت نکرد علی غیب ندانست که ایمان آوردن بدو واجب است. و اگر رسول علیه السلام را از روی صغر سن بدان جا ندانست که او را دعوت باید کردن و آنکه دعوت کرد او را، این تابان و طعن بر رسول است علیه السلام و اگر مراد به موقع کثرت ثواب است و قلت او، اتفاق است که هیچ پیغامبر را و هیچ فریشته را بدین طریق نیست*، و اگر تعلل به صغر سن است، اعتبار در این معنی به سن نیست**، بل به کمال عقل است. (۸) ۱۵۶۱. علامه شعرانی: * یعنی هیچ کس نمی داند مقدار ثواب اعمال مردم را. (۹) ۱۵۶۲. ** این دعوی که نشاید علی در نه سالگی تا دوازده سالگی مؤمن باشد خارج از اتفاق مسلمانان است. و باید دانست که علمای ظاهر میان احکام عقلی و شرعی اشتباه کردند. سن بلوغ شرط تکلیف شرعی است؛ چون حدی است که به شرع ثابت شده است و ایمان به خدا و رسول حکم عقلی است و اگر واجب باشد و صحیح بود از هر کس که تعقل ایمان کند و قدرت بر آن دارد صحیح است و به حکم عقل بر او واجب؛ خواه به سن معین رسیده یا نرسیده باشد. (۱۰) روض الجنان: ... و هر یکی از ایشان قعیبی حییس در دست گرفته... (۱۱) ۱۵۶۳. علامه شعرانی: یعنی قدح چوبی پر از طعامی که «حیس» نامند و آن طعامی است از روغن و خرما و کشک ترتیب دهند. ۱۲

- ۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۴.
- ۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۸۹.
- ۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۵.
- ۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۸۹.
- ۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۱.
- ۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۹۴.
- ۷- روض الجنان، ج ۶، ص ۹۴. صحیح بخاری، ج ۱، ص ۱۰.
- ۸- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۵۱۶.
- ۹- روض الجنان، ج ۶، ص ۹۷.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۶، ص ۹۸.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۷.

۱۰۱. «وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النَّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ...»

روض الجنان: بیرون مدینه بر پیرامن. (۱) ۱۵۶۴. علامه شعرانی: یعنی حومه و اطراف. (۲) روض الجنان: فزاء گفت: مَرَنُوا علیه؛ خوگوار و معتاد شدند بر آن. (۳) ۱۵۶۵. علامه شعرانی: خوگوار خوی گرفته و عادت کرده. (۴) روض الجنان: عذاب دبیله. (۵) ۱۵۶۶. علامه شعرانی: «دبیله» به صیغه تصغیر سختی است و زخمی که آن را «کفگیرک» گویند. (۶)

۱۰۲. «وَ آخِرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ...»

روض الجنان: ... حق تعالی گفت: کار ایشان به خدای است، اگر خواهد عذاب کند ایشان را، و اگر خواهد عفو بکند ایشان را. و این آیت دلیل است بر آنکه، خدای را باشد که قبول توبه نکند و او به قبول آن متفضّل است، چه اگر واجب بودی موقوف نبودى بر مشیّت... (۷) ۱۵۶۷. علامه شعرانی: چنان که مکرر در این تفسیر گذشت قبول توبه بر خدا واجب نیست، اگر خواست تفضّل می کند. و آن روایات که در وقت قبول توبه آمده است تا هنگام مرگ و مشاهده عالم آخرت و آنکه روح در حنجره آید، مقصود اقتضا و قابلیت است نه علیت تامه؛ یعنی در مظنه قبول است نه حتمی. (۸) روض الجنان: ... این جماعت بیامدند و دوازده مرد بودند: ثعلبه بن حاطب بود و مُعْتَب بن قُشَیر، و ابُوحیبیه بن الأغر، و عبّاد بن حَیْف برادر سهل بن حنیف، جاریه بن عامر و پسرانش مُجَمَّع، و زید، و نفیل بن الحارث، و بجدابن عثمان، و بخرج، و ودیعه بن ثابت، و مسجدی بنا کردند در پهلوی مسجد قبا. ۹. ۱۵۶۸. علامه شعرانی: این اسامی که در متن کتاب مصحف بود موافق سیره ابن هشام تصحیح گردید. ۱۰

- ۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳.
- ۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۰۳.
- ۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۴؛ در چاپ مشهد «دوبیله» ضبط شده است.
- ۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۰۴.
- ۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۳.
- ۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۱۰.
- ۷- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴؛ در چاپ مشهد این گونه آمده است: «این جماعت بیامدند و دوازده مرد بودند: ثعلبه بن حاطب بود و مُعْتَب بن قُشَیر، و ابُوحیبیه بن الأغر، و عبّاد بن حَیْف برادر سهل بن حنیف، حارثه بن عامر و پسرانش مُجَمَّع، و زید، و نَبْتَل بن الحارث، و بجدابن عثمان، و بخرج، و ودیعه بن ثابت، و مسجدی بنا کردند در پهلوی مسجد قبا».
- ۸- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۱۱. رک: سیره النبوی، ج ۲، ص ۳۶۶.

۱۰۸. «لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لِمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى...»

روض الجنان: آن گاه نهی کرد رسول را، گفت: «لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا»؛ هرگز آن جا مرو و آن جا مه ای است، و نهی به ظاهر رسول راست و به معنی رسول را و جمله مؤمنان را که در آن مسجد ضرار شوند. آنگه مدح کرد مسجد دیگر را، رسول علیه السلام چون این آیات آمد، مالک بن الدُّخْشُم را و او از بنی عوف بود و معن بن عدی را و عامر بن السکر را گفت: بروی و به مسجد این ظالمان شوی و ویران بکنی و بسوزی... (۱) ۱۵۶۹. علامه شعرانی: در سیره ابن هشام گوید: معن بن علای یا برادرش عاصم بن عدی. (۲) نام عامر بن السکر جایی نیافتم. (۳) روض الجنان: و رسول علیه السلام فرمود تا: به خاک افکن کردند و مزبله ای شد آن. (۴) ۱۵۷۰. علامه شعرانی: خاک افکن جایی که در آن زباله ریزند. (۵) روض الجنان: ... معنی آن باشد که: آن کس که بنای خود یعنی بنای مسجد بر تقوا و پرهیزگاری نهد و رضای خدای تعالی، بهتر باشد یا آنکه بنای بنیت خود بر کرانه چاهی یا گوی بیران و پروان نهد که فرو شود. (۶) ۱۵۷۱. علامه شعرانی: «گو» به معنی گودال. (۷) روض الجنان: الْمَجْرَفَةُ لآله الجرف. (۸) ۱۵۷۲. علامه شعرانی: بیل. (۹)

-
- ۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵ ۳۶؛ در چاپ مشهد «عامر بن البکیر» ضبط شده است.
 - ۲- سیره النبوی، ج ۴، ص ۹۵۶.
 - ۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۱۱۱.
 - ۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۶.
 - ۵- روح الجنان، ج ۶، ص ۱۱۲.
 - ۶- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۹؛ در چاپ مشهد «چاهی ویران یا چله ای ویران» ضبط شده است.
 - ۷- روح الجنان، ج ۶، ص ۱۱۴.
 - ۸- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۴۱.
 - ۹- روح الجنان، ج ۶، ص ۱۱۵.

۱۱۱. «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعِداً عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ...»

روض الجنان: در خور است. (۱) ۱۵۷۳. علامه شعرانی: «در خور است» یعنی به کار او می خورد، پس می خورد. (۲) روض الجنان: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»؛ تا تو بیگانه باشی او را چه کرا* کند که با تو شراء کند، و چون آشنا شدی او را چه منع کند از آنکه با تو بیع کند. پس اول قدم در نه، دست بیعت بده تا به نوبت دوم به صفقه بیع دست بر دست زنند، پای در نه و دست بده و جان و مال از دست بده تا چو مالت نباشد، مالت باشد، و چون جانت نباشد جنانت باشد. تا تو مالک خودی، تو را جز مالک** مالکی نباشد، و آن را که مالک، مالک بود به غایت هالک بود... (۳) ۱۵۷۴. علامه شعرانی: *یعنی چه ارزش دارد. (۴) ۱۵۷۵. ** یعنی مالک دوزخ. (۵) روض الجنان: اشاره اُخری: عزیز مصر یوسف را بخريد و خواص اهلش را به خدمت او مشغول کرد و اهلش را گفت: «اَكْرَمِي مَثْوِيَهُ...»، همچنین حق تعالی چون تو را بخريد ملائکه ملكوت رابه خدمت تو مشغول کرد تا بهری حافظان تواند، و بهری دبيران تواند. و بهری خازنان تواند، و بهری پامردان* و كيلدران** و عذر خواهان تواند. (۶) ۱۵۷۶. علامه شعرانی: * «پامرد» ياور و معاون. (۷) ۱۵۷۷. ** مصحف لغتی است که برای ما معلوم نشده، شاید آن هم به معنی استغفار کننده و معذرت جوی بوده است و در نسخه ای «وکیل در آن». (۸) روض الجنان: «وَعِدًا عَلَيْهِ حَقًّا»... و از دو وجه وفا کردن بدو واجب است: یکی آنکه جزاست بر عمل و ثواب بر جهاد، و این واجب است. و دگر إنجاز وعد است و خلف وعد قبیح باشد، و این مشتمل بود ثواب و عوض را، ثواب بر يُقْتَلُونَ، و عوض بر يُقْتَلُونَ. ۱۵۷۸. ۹. علامه شعرانی: عوض بر رنج غیر اختیاری است که به انسان رسد، مانند کشته شدن و ثواب بر عمل اختیاری مانند کشتن. ۱۰.

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۴۴.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۱۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۴۵.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۱۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۴۷؛ در چاپ مشهد «و وکیل در آن» ضبط شده است.

۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۱۹.

۷- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۵۴ ۵۵.

۸- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۲۴.

۱۱۲. «التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ...»

روض الجنان: آنکه وصف کرد این مؤمنان را که این مبايعت می کنند* گفت: «التَّائِبُونَ». (۱) ۱۵۷۹. علامه شعرانی: در حدیث است که زهری حضرت علی بن الحسین را در راه حج دید و گفت جهاد را برای سختی آن ترک کردی و به حج روی نمودی با آنکه خدای گفت: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ» (۲). امام علیه السلام فرمود: تتمه آیه را بخوان «التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ» تا آخر آیه. و گفت هرگاه این مردم را دیدیم که صفاتشان این گونه باشد جهاد با آنان افضل از حج است؛ یعنی شرط جهاد امام معصوم است و غیر معصوم هرگاه لشکری تابع خود دید فساد می کند نه جهاد. (۳)

۱۱۳. «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أَوْلَىٰ قُرْبَىٰ...»

روض الجنان: [در حدیث ابرهه صباح آمد که به عبدالمطلب گفت:] تو در شتری چند گرگین حدیث می کنی، گفت: چنین است، مرا با شتر خود کار است، از حدیث خانه اندیشه ندارم... (۴) ۱۵۸۰. علامه شعرانی: مبتلا به مرض جَرَب. (۵) روض الجنان: ... خدای تعالی آیت فرستاد و ایشان را تنبیه کرد. بر گمانِ بد و ظنِّ خطا که بر رسول بردند، گفت: ندانی که پیغامبر را نباشد که برای مشرکان استغفار کند. و اما تفسیر آیت آن است که: این نهی نیست، بل نفی است چنان که گفت: «مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا...» (۶)، و قوله: «وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ...» (۷)، «وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُوْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ...» (۸)، و محال است گفتن که، این آیات را معنی نهی است برای آنکه، انبات درخت و مرگ مقدور ما نیست، ما را از آن چگونه نهی کند و حدیث ایمان ما را به آن امر کرده اند نه نهی... (۹) ۱۵۸۱. علامه شعرانی: یعنی حکایت ایمان که در آیه «وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُوْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ» است محال است به معنی نهی باشد، چون ما را نهی از ایمان نکردند بلکه امر کردند، پس این آیه «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ» مؤید قول ما است. (۱۰) ۱۱۴. ... إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ». روض الجنان: نخعی گفت: آواه، فقیه باشد. (۱۱) ۱۵۸۲. علامه شعرانی: در بعض کتب به جای «فقیه»، عقیف روایت کردند. (۱۲)

۱- روض الجنان، ۱۰، ص ۵۵.

۲- توبه (۹): ۱۱۱.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۲۴.

۴- روض الجنان، ۱۰، ص ۵۸؛ در چاپ مشهد به جای «گرگین»، «گرگن» ضبط شده است.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۲۶.

۶- نمل (۲۷): ۶۰.

۷- آل عمران (۳): ۱۴۵.

۸- یونس (۱۰): ۱۰۰.

- ٩- روض الجنان، ١٠، ص ٥٩.
- ١٠- روض الجنان، ج ٦، ص ١٢٧.
- ١١- روض الجنان، ج ١٠، ص ٦٢.
- ١٢- روض الجنان، ج ٦، ص ١٢٩.

۱۱۷. «لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ...»

روض الجنان: مراوحه. (۱) ۱۵۸۳. علامه شعرانی: «مراوحه» یعنی یکدیگر را راحت کردن. (۲)

۱۲۲. «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ...»

روض الجنان: مجاهد گفت: آیت در حق گروهی آمد از صحابه رسول که ایشان به قبایل و اعیای عرب رفته بودند به بادیه تا ایشان را فقه آموزند... (۳) ۱۵۸۴. علامه شعرانی: «اعیای عرب» قبائل کوچک و جزء، جمع حی است. (۴) روض الجنان: و حسن بصری گفت: مراد به این فرقت جماعت نافر اند، و معنی آیت آن است که: چرا از هر قومی گروهی به غزا نرفتند... (۵) ۱۵۸۵. علامه شعرانی: «نافره» یعنی بیرون رونده. (۶) روض الجنان: و باقر علیه السلام آن قول گفت که از عبدالله عباس و ضحاک حکایت کردیم چون مسلمانان بسیار شدند، خدای تعالی گفت: به مُنَاوَبَه جهاد کنی، چون جماعتی بروند جماعتی با رسول مقام کنند تا فقه بیاموزند، دگر نوبت اینان بروند و ایشان مقام کنند... (۷) ۱۵۸۶. علامه شعرانی: اگر این قول از حضرت باقر علیه السلام ثابت شود و روایت یقیناً صحیح باشد قول معصوم حجت است و اگر نسبت قول به آن حضرت مشکوک باشد بر حسب سیاق کلام دور می نماید که فقه آموزان گروه دیگر باشد و بیرون رونندگان دیگر، بلکه ظاهر آیه کریمه آن است که چرا گروهی بیرون نمی روند از هر قوم تا همین بیرون رونندگان فقه آموزند و سوی قوم خود باز گردند. اما علت عدول از این تفسیر آن است که مبدأ سفر را مدینه فرض کردند و آنکه می خواست فقه آموزد از مدینه بیرون نمی رفت بلکه از خارج به مدینه می آمد. و ما گوئیم لازم نیست مبدأ سفر را از مدینه گیریم بلکه گوئیم چرا از محل خود به مدینه نرفتند. (۸) روض الجنان: ... آنچه ظاهر آیت اقتضا می کند، بیش از این وجوب نافر نیست بر هر طایفه ای از هر جماعتی برای تفقه، مستفاد آیت وجوب تفقه باشد و وجوب طلب او،* و تسلیم نکنیم که طایفه واقع اند بر گروه اندک، بل روا بود که طایفه اسمی باشد که بر عددی افتد که ایشان به حدّ تواتر باشند، و خبر ایشان ایجاب علم کند، و اگر تسلیم کنیم که این یکی باشد یا جماعتی اندک از آن جا که چون انذار بر اینان واجب بود قبول برایشان واجب بود که می شنوند پیش آنکه نظر کنند و بحث کنند. و خدای تعالی عند انذار منذران بر شنوندگان ایجاب حذر کرد و حذر قبول نباشد، بل روا بود که حذر بعد البحث عن ذلک باید کردن، نبینی که چون خاطر فراز آید، مکلف را عند خطور الخاطر واجب نیست او را که آنچه به دل او بگذرد اعتقاد کند، ائماً واجب بر او نظر است تا چون نظر کند علم حاصل کند خود را، آنکه موافق ادله باشد قبول واجب بود بر او. همچنین ممتنع نباشد که بر این مستمعان انذار بحث و نظر و اجتهاد واجب باشد تا از آن اقوال، قبول آن کنند که موافق ادله باشد واللّه اعلم بالصواب** (۹) ۱۵۸۷. علامه شعرانی: * تفقه، یاد گرفتن احکام دین است بافهم و تبصر، خواه در اصول دین و اخلاق و تفسیر و حدیث و امثال آن باشد و خواه در مسائل فروع از طهارت و نماز و عبادات و معاملات و غیر آن. و از آیه کریمه واجب بودن همه اینها معلوم می گردد و عامه مردم هم معتقدند مجتهد آن است که عالم به همه قواعد دین باشد. (۱۰) ۱۵۸۸. ** یعنی فایده فقه آموختن و تعلیم و وعظ و بیان احکام، تنبیه و تذکار شنوندگان است؛ چون تا کسی آنان را متوجه نسازد به فکر تحقیق و تفحص نمی افتند نه آنکه هرچه شنیدند خواه تشخیص حق و باطل بدهند یا ندهند تعبداً قبول آن واجب باشد مگر در مسائل فروع دین که تقلید عامه مردم از مجتهدین واجب است اما در غیر فروع دین که در

اصطلاح قرآن فقه شامل آن هم می شود. حذر کردن واجب است نه قبول کردن و حذر کردن موجب فکر و نظر و تحقیق و استدلال است. ۱۱ روض الجنان: رسول علیه السلام گفت: الجارُّ أَحَقُّ بِصَنِيعِهِ. ۱۲ ۱۵۸۹. علامه شعرانی: صنیع به معنی احسان است؛ یعنی همسایه به احسان سزاوارتر است. ۱۳

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۶۵.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۳۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۸۰.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۴۱.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۸۰.

۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۴۲.

۷- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۸۱.

۸- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۸۲ ۸۱.

۹- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۴۳.

۱۰- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۸۲؛ در چاپ مشهد به جای «بصنیعه»، «بصقبه» ضبط شده است.

۱۲۵. «وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَ مَاتُوا وَ هُمْ كَافِرُونَ»

روض الجنان: و از امیرالمؤمنین روایت کرده اند که او گفت: ایمان پاره سپیدی باشد که در دل پدید آید، چندان که ایمان زیادت می شود آن سپیدی زیادت می شود تا همه دل سپید شود، و نفاق پاره سیاهی باشد که در دل پدید آید، چندان که نفاق می فراید آن سیاهی می افزاید تا همه دل سیاه شود، آنکه گفت: ... ؛ به خدای که اگر دل مؤمن بشکافی* سپید یابی، و اگر دل منافق بشکافی سیاه یابی. و از تابعین مانند این حدیثها روایت کردند، و حقیقت او آن است که: آنچه زیادت گردد از ایمان، ادله و طرایق آن باشد که هرگاه که ناظر در دلیلی دگر نظر کند او را علمی دگر به مدلول حاصل شود، و یا آن کس که او ایمان به علم جمله داند، چون به تفصیل بداند، علم او زیادت شود چنان که یکی از ما چون عدد سورت‌های قرآن بر نداند جز که ایمان دارد که جمله قرآن حق است و صدق است و کلام خدای و وحی و تنزیل اوست آنکه سورت‌های قرآن یک یک می آموزد و می شناسد و به هر یک ایمان زیادت می کند و از هر یکی وجه استدلال طلب می کند و دلیل می انگیزد بر آنکه، نه کلام مخلوقان است و کلام خدای است زیادت در ایمان بر این وجه باشد. اما، آنکه ایمانی باشد ناقص، این نه روا باشد** برای آنکه ایمان عبارتی است از جمله علوم توحید و عدل، و از علوم عدل، علم نبوت و امامت و وعد و وعید که تا مجتمع نبود ایمان نخوانند آن را، پس بعضی از این علوم ایمان نباشد*** و اگر چه علم باشد. (۱) ۱۵۹۰. علامه شعرانی: * مراد از شکافتن نه تشریح است بلکه از ظاهر به حقیقت پی بردن، چنان که افکار و خیالات که در مغز سر است به تشریح دیده نمی شود بلکه به کشف و تحقیق معلوم می گردد. (۲) ۱۵۹۱. ** یعنی نمی توان گفت ایمان خودش نقص و زیاده دارد. ۱۵۹۲۳. *** یعنی اگر کسی علم به توحید دارد اما علم به نبوت ندارد این علم او به توحید ایمان نیست. بالجمله، زیادتی و نقصان نه در خود ایمان، بلکه در تفصیل اجمال و کثرت ادله است و آنچه روایت در زیادت ایمان آمده است حمل بر این باید کرد. آنکه کتاب اسفار را به تحقیق فرا گرفته جزئیات مسائل الهی را به تفصیل آموخته و دلایل بیشتر در یاد سپرده، ایمانش کامل تر است از آنکه به اجمال از باب حادی عشر چیزی مختصر فرا گرفته و او به از آن است که به دلیل شفاهی و اجمالی به اصول دین یقین حاصل کرده است. ۴

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۸۴ ۸۵.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۱۴۵.

سوره یونس

سوره یونس «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ»

روض الجنان: «الر»، «الر» آیتی نشمرند کوفیان چنان که «الم» و «طه»، برای آنکه این ملایم سر آیت نیست و آن دو هست. ۱۵۹۳. علامه شعرانی: «الم» در همه جای قرآن در شمار کوفیان آیتی مستقل است و «المص»، «کهیعص»، «طسم»، «یس»، «حم» و «طه» همچنین، اما «الر» آیتی مستقل نیست. و همچنین «الم» و «ق» و «ن» و «ص»، «طس» و هیچ علتی ظاهر برای آن نمی توان تصور کرد غیر آنکه شماره آیات توقیفی باشد. و آنچه مؤلف در اینجا فرموده است که «الم» ملایم سر آیت هست و «الر» نیست، برای ما نامفهوم است. و فرق میان «یس» که آیتی است مستقل و «طس» که آیه مستقل نیست، چون آن «ملایم» است و این ملایم نیست سر آیت را: دعوی است بی دلیل، و بسیاری از علمای تفسیر و قرائت گویند شماره آیات تعبدی است. (۱)

۳. «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ...»

روض الجنان: «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ»؛ کارها به تدبیر و تقدیر می فرماید. و ابوالقاسم* گفت: روا باشد که خلق آسمان و زمین به این مدّت راست شود، و مقدور نبود به یک ساعت آفریدن... (۱) ۱۵۹۴. علامه شعرانی: ابوالقاسم بلخی از بزرگان معتزله است و معتقد بود که هرچه خداوند عالم ایجاد نکند به علتی محال است؛ هرچند ما سرّ آن را ندانیم و آنچه در کردن آن مفسده باشد ممتنع است خداوند حکیم آن کار نکند و خلقت جهان به تدریج از آن جهت بود که خلقت آن دفعه ممکن نیست. و مؤلف کتاب در جواب گوید: قدرت خداوند مقید به هیچ چیز نیست، هرچند مصلحت نداند در کاری، اما قدرت بر آن دارد. (۲)

۵. «هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ...»

روض الجنان: «هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً»؛ او آن خدای است که آفتاب سبب روشنای روز ساخت، و ماه سبب روشنای شب... کلبی گفت: روی آفتاب و ماه اهل هفت آسمان را روشنای می دهد و پشتشان اهل هفت زمین را. (۳) ۱۵۹۵. علامه شعرانی: این سخن را کلبی از امام معصوم نقل نکرده و قول او حجت نیست. (۴) روض الجنان: و منازل شمس با قمر و زهره و مشتری و مریخ و زحل و عطارد که جمله هفت اند، این دوازده است که آن را بروج خوانند، و آن: حمل است و، ثور و، جوزا و، سرطان و، اسد و، سنبله و، میزان و، عقرب و، قوس و، جدی و، دلو و، حوت. آنگه از تقدیر او جلّ جلاله آن است که: مقام این کواکب در این بروج مختلف ساخت، مقام ماه در هر برجی دو روز و نیم باشد، و فلک به یک ماه ببرد، و مقام آفتاب در هر برجی یک ماه باشد، و فلک به یک سال ببرد، و مقام عطارد در هر برجی پانزده روز باشد، و فلک به شش ماه ببرد، و مقام زهره در هر برجی بیست و پنج روز باشد و فلک ببرد، و مقام مشتری در هر برجی یک سال باشد و فلک به دوازده سال ببرد، و مقام زحل در هر برجی دو سال و نیم باشد و فلک به سی سال ببرد. (۵) ۱۵۹۶. علامه شعرانی: مقدار سیر ماه و خورشید و مشتری و زحل چنان که در این کتاب آمده است مساوی است با آنچه منجمان به رصد یافتند اما از آن عطارد و زهره و مریخ مطابق آن نیست. شاید در کتاب تصحیف است یا مسامحه از مؤلف بوده است و به تقرّب ذکر کرده. (۶) روض الجنان: آنگه بیان کرد که این چرا کردم، گفت: «لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ»؛ تا شما عدد سالها بدانی و حساب بشناسی... (۷) ۱۵۹۷. علامه شعرانی: حرکات ماه و خورشید چنان منظم است که از هزاران سال پیش تاکنون تفاوتی در آن مشاهده نگشته و هرگز مشاهده نشد. یک ماه قمری وقتی چهار روز و وقتی بیست روز یا برج شمسی گاهی نود روز و گاهی پنج روز باشد یا سال وقتی سیصد و نود روز و وقتی دویست و هشتاد باشد همه به اندازه معین سیر می کنند چنان که فرمود: «قَدَرَهُ مَنَازِلَ»؛ اندازه آن را معین کردیم. و «كُلُّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى» ۸؛ هر یک به مدت معین سیر می کنند. و فایده آن دانستن حساب و ضبط ماه و سال است که اگر به اندازه نبود میسر نمی شد.

- ٢- .روح الجنان، ج ٤، ص ١٥٢.
- ٣- .روض الجنان، ج ١٠، ص ٩٧.
- ٤- .روح الجنان، ج ٤، ص ١٥٤.
- ٥- .روض الجنان، ج ١٠، ص ٩٩.
- ٦- .روح الجنان، ج ٤، ص ١٥٤.
- ٧- .رعد (١٣): ٢.

ص: ٦٧١

..

۷. «إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا...»

روض الجنان: «إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا»؛ آنان که ثواب ما امید ندارند و از عقاب ما نترسند و ایمان ندارند به بعث و نشور، و آنکه ایشان را با نزد ما می باید آمدن و ملاقات حساب و کتاب. «وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا»؛ و به زندگانی دنیا که نزدیک تر است راضی شده اند و همت ایشان از آن برتر نمی شود. (۱) ۱۵۹۸. علامه شعرانی: اینان گروه طبیعی و دهری اند که به غیر عالم محسوس معتقد نیستند و خدا و روح و ملائکه و عالم غیب را نمی شناسند و امید به لقای پروردگار که عالم آخرت است ندارند. چون عالم غیب در رتبه به خداوند نزدیکتر است آن را لقای پروردگار نامید مردم عهد ما گویند چون انسان در علم ترقی کند می داند به غیر حس نباید معتقد گشت اما چنین نیست مردم جاهلیت عرب همان می گفتند که فیلسوفان طبیعی عصر ما می گویند. (۲)

۹. «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ...»

روض الجنان: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، گفت: آنان که بگرویدند و عمل صالح کردند، و این آیت و امثال این جمله دلیل است بر آنکه عمل صالح از ایمان نباشد. (۳) ۱۵۹۹. علامه شعرانی: در این کتاب مکرر گذشت که ایمان همان عقیده به خدا و رسول است و عمل نیک جزء ایمان نیست، برخلاف جماعتی از اهل حدیث که برخلاف این گویند. (۴) روض الجنان: و در خبر است که رسول صلی الله علیه و آله گفت: چون بنده سر از گور بردارد، عمل صالحش پیش او آید... و کافر، چون سر از گور بردارد و عمل بد او در صورتی زشت و هیأتی زشت پیش او آید... گوید: من عمل بد توام و با توام و از تو مفارقت نکنم تا تو را به دوزخ سپارم، و این، بر سبیل مثل گفته است. (۵) ۱۶۰۰. علامه شعرانی: تجسم عمل حقیقت است نه مثل. ۶

- ۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۰۱.
- ۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۱۵۷.
- ۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۰۲.
- ۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۱۵۸.
- ۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۰۳.

۱۳. «وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونََ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ...»

روض الجنان: حق تعالی گفت: من ایشان را به گناهشان هلاک کردم و شما را از پس ایشان در زمین خلیفه کردم. و خلیفه، فَعِيلَه باشد به معنی مُفَعَّلَه باشد، یعنی باز گذاشته. و «ها» در او مبالغت را باشد، کعلامه و نَسَابَه. و هر که از پس دیگری باشد او را خلیفه خوانند چنان که آدم را چون از پس جانّ* بود. آنگه بیان غرض کرد، گفت: این استخلاف و ایشان را بردن و شما را بر جای ایشان رها کردن برای آن است تا بنگرم که چه خواهی کردن، و این بر سیل تنبیه و زجر و وعظ است، یعنی دیدم که ایشان چه کردند، اکنون بنگرم تا شما چه خواهی کردن، و معنی آنکه: مگر!* آن نکنی که ایشان کردند تا آن نبینی که ایشان دیدند از عذاب و نکال. (۱) ۱۶۰۱. علامه شعرانی: * خلافت اولاد آدم نه برای آن بود که جانشین جانیان شد، بلکه چون کار تربیت و آبادانی جهان به عهده او است از جانب خداوند او را خلیفه خواند. (۲) ۱۶۰۲. * یعنی زنهار. (۳)

۱۹. «وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا...»

روض الجنان: «وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا»، حق تعالی در این آیت خبر داد که: مردمان همه یک امت بودند، و امت جماعتی باشند مجتمع بر امری و مستمّر بر طریقتی، و اصل او از اُمّ باشد، و آن قصد است، و مراد در آیت آن است که: مردمان پیش از اختلاف بر یک دین و طریقت بودند... بعضی دگر گفتند به این «ناس»، آنان را خواست که در سفینه نوح از غرق برستند و در همه دنیا جز ایشان آدمی نبود، ایشان همه یک قول و یک ملت بودند بر شریعت نوح علیه السلام. عطا گفت: در عهد ابراهیم علیه السلام مردم همه یک ملت شدند پس از هلاک نمرود و بر دین ابراهیم بودند تا عمرو بن لُحی* خلافتی بکرد و تفریقی در میان مردم افکند. (۴) ۱۶۰۳. علامه شعرانی: عمرو بن لُحی مردی بود از عرب که به شام سفر می کرد به تجارت و بت پرستی را از شام به حجاز آورد به ارمغان. و گفتیم چون مردم شام مقتدر بودند و در زندگی پیش تر و قهراً سایر ضعفا خوی نیرومندان را می گیرند و رسم آنان را تقلید می کنند، روش بت پرستی میان اهل حجاز شایع گشت؛ چنان که امروز مسلمانان بسیاری از عادات زشت نصارا تقلید می کنند. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۱۱؛ در چاپ مشهد «نگر» به جای «مگر» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۶۴.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۶۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۱۵-۱۱۶.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۶۷.

۲۰. «وَيَقُولُونَ لَوْ لَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْعَيْبُ لِلَّهِ...»

روض الجنان: «وَيَقُولُونَ لَوْ لَا- أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ»، آنکه حق تعالی از تحکم و تعنت کافران حکایت کرد که، ایشان گفتند: «لَوْ لَا أُنزِلَ»، ای هلا انزل؛ چرا انزله نمی کند خدای بر محمد آیتی و دلالتی و علامتی، و مراد ایشان علامتی بود که ایشان عند آن مضطرّ و ملجأ گردند به معرفت، و مرادشان نه معجز بود چه، معجزات رسول علیه السلامی اندازه بود. ابوعلی گفت: آیتی خواستند بیرون قرآن. (۱) ۱۶۰۴. علامه شعرانی: این آیات که می خواستند عذابهایی بود که بر امم گذشته آمد، مانند بلاهای قوم هود و صالح می گفتند با پیغمبر صلی الله علیه و آله: اگر راست می گویی و ما به مخالفت تو مورد خشم خداییم عذابی بر ما نازل گردد. خداوند فرمود: غیب نزد خدا است، منتظر باشید که عذاب و قیامت خواهد آمد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۱۷.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۱۶۹.

۲۱. «وَ إِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا...»

روض الجنان: مجاهد گفت: مراد به مکر، استهزاء و تکذیب است. مقاتل بن حیان گفت: این مکر آن است که، ایشان عند این حال نگفتند (که: این خیر روزی است که خدای تعالی به ما داد)،* گفتند: سَيَقِينَا بِنَوْءِ كَذَا، ما را به نوء عقرب و سرطان و حوت و مانند این آب دادند و باران. (۱) ۱۶۰۵. علامه شعرانی: بین الهلالین ظاهراً زاید است و از سخن کفار نیست. کفار نمی گفتند این روزی خدا است بلکه می گفتند به برکت انواء یعنی ستارگان باران فرود می آید. (۲)

۲۲. «هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ...»

روض الجنان: ... حق تعالی منت نهاد بر ما به تمکین او ما را از آنکه در زمین او می رویم و آن را با خود حواله کرد و گفت من روانم شما را از آنجا که به قدرت و آلت و تمکین او می رویم آنچه محل قدرت است از دست و پای و جوارح خلق اوست و قدرت که فعل به او توان کردن، از فعل اوست. (۳) ۱۶۰۶. علامه شعرانی: [من روانم شما را...] کلام شیخ ابوالفتوح قدس سره دلیل آن است که از رفتن چون متعدی خواهند روانیدن استعمال کنند چنان که از شنیدن شنوایدن و از پریدن پرانیدن. (۴) روض الجنان: بادریسه دوک. (۵) ۱۶۰۷. علامه شعرانی: ... و آن قطعه چوبی دایره مانند است که بر دوک نهند تا ریسمانهای تابیده از دوک نریزد و پریشان نشود و آن را فلکه المغزل گویند. ۶

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۱۹؛ در چاپ مشهد عبارت داخل پراوتر نیست.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۷۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۲۴.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۷۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۲۴.

۲۴. «إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنَّزَلْنَا مِنْ السَّمَاءِ...»

روض الجنان: آنکه مثل زد دنیا را و تشبیه کرد او را به آنچه مردم* را از آن رغبت ببرد، گفت: «إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»، و مثل و مثل یکی باشد... (۱) ۱۶۰۸. علامه شعرانی: مردم در اینجا لفظ مفرد است مانند: سگ اصحاب کهف روزی چندپی نیکان گرفت و مردم شد (۲) یعنی خداوند دنیا را به چیزی تشبیه کرد که انسان بدان رغبت نکند. (۳)

۲۸. «وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاءُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ...»

روض الجنان: «أَنْتُمْ وَشُرَكَاءُكُمْ»؛ ... بر جای باشی شما و انبازان شما، یعنی معبودان شما، یعنی تا میان شما حکم کنیم. آنکه گفت: «فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ»، ای فَرَقْنَا بَيْنَهُمْ؛ میان ایشان جدا کنیم... . وَقَالَ شُرَكَاءُهُمْ؛ و آن معبودان شما ایشان، گویند شما را: ما را پرستی. در او چند قول گفتند؛... جَبَائِي گفت: عبادت شما ما را نه به امر و اختیار و خواست ما بود، و برای آن این تأویل باید کردن که بیان کردیم که: روا نباشد که اهل قیامت دروغ گویند، چه ایشان مُلْجَأً باشند به ترک قبايح از آن جا که دانند به ضرورت که اگر خواهند تا کنند،... حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ ذَلِكَ. (۴) ۱۶۰۹. علامه شعرانی: یعنی اگر خواهند کاری زشت کنند مانعی میان ایشان و انجام دادن کار پیدا می شود. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۲۷.

۲- گلستان سعدی، ص ۶۲، بابت اول، حکایت ۴.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۷۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۳۷ ۱۳۸؛ در چاپ مشهد «حیل بینهم و بین ما یشتهون» ضبط شده است.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۸۲.

۳۵. «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمْ مَنْ لَا يَهْدِي...»

روض الجنان: «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ...»، آنکه حق تعالی هم از طریق محاجت و مجادلت رسول را گفت: بگو ایشان را که، از این شریکان شما کس هست که او کسی را به حق راه نماید. کوفیان خواندند، مگر عاصم*: یهدی به فتح «یا» و سکون «ها» و تخفیف «دال». و اهل مدینه مگر ورش: به فتح «یا» و سکون «ها» و تشدید «دال». و ابن کثیر و ابن عامر و ابو عمرو: به فتح «یا» و «ها» و تشدید «دال». و یعقوب و حفص** و اعشی و بُرجمی خواندند: به کسر «یا» و «ها» و تشدید «دال» یهدی. و این اختلاف فی قوله تعالی «أَمْ مَنْ لَا يَهْدِي»؛ آن دگر بر جای خود است***. (۱) ۱۶۱۰. علامه شعرانی: * آنچه در کتب قرائت و تفسیر آورده اند اختلاف در کلمه «یهدی إلى الحق» نیست بلکه در «أمن لا یهدی» است، و چون از اول این سخن چنان توهم می شود که اختلاف در اول است در آخر استدراک فرمود. (۲) ۱۶۱۱. ** معروف از قرائت حفص یهدی است به فتح یاء و کسر هاء. (۳) ۱۶۱۲. *** استدراک توهمی است که از اول جمله به ذهن می آید؛ یعنی یهدی إلى الحق، در جای خود و به صورت خود ثابت است در همه قراءتها و همچنین در «إلا أن یهدی»، و آنکه محل خلاف است فقط «أمن لا یهدی» است. (۴) روض الجنان: امّا بر قرائت آن کس که اسکان «ها» کرد و تشدید «دال»، آن نه اختیار است. ۱۶۱۳ ۵. علامه شعرانی: یعنی قولی است مرجوح و غیر مختار. ۶ روض الجنان: بنه رود. ۱۶۱۴۷. علامه شعرانی: یعنی روا نباشد. ۸

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۴۲.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۸۴.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۸۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۴۳.

۴۴. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَ لَكِنَّ النَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

روض الجنان: آنکه نفی ظلم کرد از خویشتن بر سبیل تمذّح، گفت: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا»؛ خدای تعالی ظلم نکند بر مردمان به هیچ وجه... و در آیت، دلیل است بر آنکه خدای تعالی ظلم نکند اندک و بسیار، برای آنکه بر لفظ تنکیر گفت: «شَيْئًا»، و بر سبیل تمذّح گفت. و وجه دلالت از این آیت بر نفی ظلم از او تعالی... اگر گویند: چرا نشاید که ظلم کند و بدان ظالم نباشد، چنان که علم کند و بدان عالم غیری باشد، و فعل هلك کند و بدان هلك غیری باشد؟ گوئیم: این طریقتی مطرّد است، آنکه فعل کند از او اسم فاعل اشتقاق کنند، چون ظارب و قاطع و قاتل الی ما لا یحصی. اما، عالم آن باشد که حاصل بود بر صفتی که از برای آن صفت از او صحیح باشد که فعل محکم کند، و این صفت در شاهد از برای آن معنی باشد*، و باشد که آن معنی فعل عالم باشد، و باشد که از فعل خدای بود در او، چون معنی حاصل آید، ایجاب صفت کند از آن جا که علّت است، سواءً اگر فعل او باشد یا فعل غیر او، پس قدیم (جلّ جلاله) علم نکند الاّ در محلّ برای احتیاج علم به محلّ، و چون در محلّ باشد، مختص شود به محلّ، ایجاب صفت آن جمله ادا کند که محلّ علم بعضی از او باشد**، و کَذَلِكَ الْكَلَامِ فِي الْمُهْلِكِ، برای آنکه در غیری کند آن هلاک*** (۱) ۱۶۱۵. علامه شعرانی: * یعنی صفت عالم برای کسی که این صفت را ثابت می کنیم مربوط به ثبوت معنی علم است؛ خواه این معنی را خود صاحب صفت برای خود ایجاد کرده باشد یا خداوند. (۲) ۱۶۱۶. ** یعنی اگر صفت علم در قلب یا در دماغ باشد موجب می شود همه انسان را عالم گویند. (۳) ۱۶۱۷. *** یعنی خداوند هلاک را در دیگری ایجاد می کند نه در خود، و مناط توصیف آن است که معنی در خود صاحب صفت باشد. از این جهت، اگرچه فاعل هلاک خدا است خود را هالک نگوید. ۴

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۵۳.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۹۱.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۱۹۲.

۵۴. «وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ...»

روض الجنان: «وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ»، حق تعالی در این آیت بر سبیل مبالغت در تهدید و وعید و قطع طمع ایشان از خلاص و نجات از عذاب و طریق رشوت و قبول فدیت گفت: اگر هر نفسی ظالم کافر را هر چه در روی زمین او را باشد، از مال و ملک فدا کند تا خویشتن را از عذاب باز خرد بدهد و دلش خوش باشد از سختی و عظم و هول عذاب. و برای آن «أَنَّ» را از پس «لَوْ» مفتوح بکرد که، «لَوْ» اقتضای فعل کند، پس لامحاله از پی «لَوْ» فعلی تقدیر باید کردن، و چون فعل آمد، «أَنَّ» باید. (۱) ۱۶۱۸. علامه شعرانی: چون پس از لو فعل تقدیر کردیم از افعال عموم مانند ثبت و کان، باید برای آن فعل فاعلی باشد و فاعل اسم است، ناچار آن را به فتح همزه باید خواند تا با جمله به تأویل مصدر رود و اسم شود و در محلّ فاعل ثبت باشد یا اسم کان. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۶۰.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۱۹۶.

۵۸. «قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ»

روض الجنان: ... ابو جعفر المَدَنِي خواند: فَلْتَفْرَحُوا، و رُويس همچنين. و روايت کرده اند اين قرائت از اَبِي كَعْب، و كَذَلِكَ قوله: مِمَّا تَجْمَعُونَ، به «تا» ي معجم من فوق، و آن لغت بعضی عرب است كه با لام مخاطب را امر كنند، و يعقوب در «فَلْيَفْرَحُوا» موافقت كرد... (۱). ۱۶۱۹. علامه شعرانی: همیشه امر غایب را به لام استعمال کنند و امر حاضر صیغه خاص دارد، مانند ليضرب و اضرب و لينصر وانصر، اما لتضرب به جای اضرب و امثال آن لغت فصیح و رایج نیست و بعض عرب چنان گویند و قرآن را باید به لغت قریش خواند. و این آیه مثال نیکو و واضح است برای آنکه گفتند قرآن به لغت قریش نازل شده است و از اینجا توان دانست که قراء قرآن قواعد نحو و لغت را کاشف از نزول می دانستند و تمسک می کردند نه آنکه بدان اعتماد کنند فی ذاته. و از این جهت، اگر در کلمه ای دو وجه محتمل باشد و هر دو به قواعد عربی صحیح، ناچار به سماع متوسل شوند چنان که أمثله بسیار از آن گذشت و به آنچه در عربی جایز است قرائت نکنند. و اگر وجهی در عربی جایز نباشد و وجه دیگر جایز باشد چون معلوم است قرآن به لغت فصیح و صحیح نازل شده البته آن وجه صحیح از خداوند نازل گردیده است. و اینکه بعضی اهل زمان ما گویند قرآن به هر وجه که در عربی جایز است می توان قرائت کرد صحیح نیست و مخالف اجماع و ناشی از بی خبری گوینده و تدبّر نکردن وی. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۶۵.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۰۰.

۶۱. «وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ...»

روض الجنان: ... «وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ»، این «مِنْ» اینجاگاه زیادت است و برای تأکید نفی آورد، چنان که: ماجاءنی مِنْ رجلٍ. قوله: «وَمَا يَعْزُبُ»؛ دور نشود و غایب نشود و فرو نشود بر خدای تعالی. جمله قُراء خواندند: يَعْزُبُ بضمّ، الزاء، مگر کسائی که او خواند: وما يَعْزُبُ بِالْكَسْرِ، و هما لغتان. وقوله: «مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ» * این ضمیر راجع است با قرآن... (۱) . ۱۶۲۰. علامه شعرانی: در تفسیر کلمات تقدیم و تأخیر است چون کلمه «تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ» پیش از «ما تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ» است. (۲)

۶۲. «أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

روض الجنان: وذرّ، مورچه خرد باشد، الواحده ذره، این حقیقت اوست، و آنکه در هر محقری و اندکی استعمال کنند تا گفته اند: آنچه در روشنایی آفتاب پیدا شود چون آفتاب در کوه جهد آن ذره خوانند. (۳) ۱۶۲۱. علامه شعرانی: «کوه» به تشدید واو، لغت عربی و مقصود روزنه و سوراخی است که از دیوار اتاق و امثال آن را برای روشنایی بسازند. (۴) روض الجنان: «أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ»، گفت: ... دوستان خدای را، بر ایشان نه ترسی باشد و نه ایشان اندوهگین شوند. اهل علم خلاف کردند در آنکه که باشد که استحقاق این نام دارد، و سعید بن جبیر گفت، از رسول علیه السلام پرسیدند که: مَنْ أَوْلِيَاءُ اللَّهِ؛ دوستان خدای کیستند؟ گفت: آنانند که چون مردمان ایشان را ببینند، خدای را یاد کنند دیدار ایشان مردم را لطف باشد در ذکر خدای. (۵) ۱۶۲۲. علامه شعرانی: گویند فلان عمل در فلان عمل لطف است؛ یعنی عمل اول انسان را به عمل دوم نزدیک می کند، و گویند واجبات شرعی لطف است در واجبات عقلی مثلاً چون عقل حکم کند به وجوب احتراز از مسکر و شرع هم حکم کند حکم شرع مکلف را نزدیک می کند به پیروی حکم عقلی. ۶

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۶۷.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۰۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۶۸؛ در چاپ مشهد «کَوَى» ضبط شده است.

۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۰۲.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۶۸۱۶۹.

۶۴. «لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ...»

روض الجنان: «لَهُمُ الْبُشْرَى»؛ ایشان را بشارت بود در دنیا و آخرت، عبادۀ صامت گفت، از رسول علیه السلام پرسیدم که: این بشارت چیست که ایشان را باشد؟ گفت: الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ يَرَاهَا الْمُسْلِمُ أَوْ تُرَى لَهُ، خواب نیک باشد که مرد مسلمان بیند یا در حقّ او بینند... ابوهریره روایت کرد از رسول صلی الله علیه و آله که او گفت: چون قیامت نزدیک رسد، خواب مرد مسلمان خطا نکند*، و خواب آن کس راست تر بود که، سخن او راست تر بود. آنگاه گفت: خواب سه گونه باشد، یکی: بشارت بود از خدای تعالی، و یکی: از حدیث نفس مرد باشد از آنچه در دل او بود، و سیم: خوابی که شیطان نماید. و خواب، جزوی است از چهل و شش جزو از پیغامبری** (۱) ۱۶۲۳. علامه شعرانی: *عالم حکیم محقق صدرالدین شیرازی گوید: مردم هرچه به قیامت نزدیک شوند و زمانه بر آنها بیشتر بگذرد در عقل و فهم کامل تر می گردند و به عالم روحانیات نزدیک تر می شوند و سرّ آنکه فرج آل محمد در آخر الزمان است همین است که مردم کامل ترند، و این تحقیق را در شرح اصول کافی به تفصیل آورده است. (۲) ۱۶۲۴. ** در سرّ این عدد گویند: پیغمبر ما صلی الله علیه و آله بیست و سه سال نبوت کرد و شش ماه از آن وحی به رؤیای صادقه بود و نسبت شش ماه به بیست و سه سال نسبت یک به چهل و شش است. پس در چهل و شش خواب که غالب مردم بینند یک خواب آن به ارتباط روح با عالم غیب و اطلاع بر علوم ملائکه است؛ چون هیچ کس از مردم این جهان غیب نمی داند تا روح انسان در خواب از او علم به آینده حاصل کند و باقی خوابها تجسّم حالات و خیالات خود انسان یا القآت شیاطین است و قوه واهمه. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۷۰.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۰۳.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۰۴.

۶۸. «قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ...»

روض الجنان: برای آنکه پسر و دختر بر حقیقت آن را باشد که از باب او آفریده باشد و پسری کرده که آن گیرد که او محتاج باشد. (۱) ۱۶۲۵. علامه شعرانی: [پسری کرده] به معنی پسر خوانده است. (۲)

۷۱. «وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ...»

روض الجنان: ولو تَرَكَتَ النَّاقَةَ وَفَصِيلَهَا لَرَضَعَهَا. (۳) ۱۶۲۶. علامه شعرانی: اگر ماده شتر را با کره او رها کنند او را شیر می دهد. (۴)

۷۶. «فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ»

روض الجنان: و آن ساحر که سحر کند، معتقد صحت آن را کافر بود. (۵) ۱۶۲۷. علامه شعرانی: چون ساحران بابل و پیروان ایشان معتقد به الوهیت ستارگان و تأثیر آنان بودند به استقلال و سحر را به توسل به آنان انجام می دادند اگر کسی به صحت آن معتقد باشد کافر است. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۷۴.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۰۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۸۰.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۱۱.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۸۳.

۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۱۳.

۷۹. «وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ»

روض الجنان: و فرعون، اسمی است اعجمی علم لا ینصیرف، و منع صرف او از زاید است. (۱) ۱۶۲۸. علامه شعرانی: با آنکه فرعون عربی نیست چون به زبان عرب آید ناچار با بعض حروف آن معامله اصلی می کنند و با بعضی معامله زاید. و در حقیقت این اصلی و زاید موافق طبع عربی است نه زبان اصلی، و اهل لغت چون خواهند آن را در کتاب لغت بیاورند در ماده فرعن می آورند و فردوس را در فروس، و هکذا. (۲)

۸۲. «وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ»

روض الجنان: «وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ»، این عطف است علی قوله: «سَيَبْيِطُهُ وَيُحِقُّ»، یعنی باطل به باطل کند و حق به حق. (۳) ۱۶۲۹. علامه شعرانی: به حق کند، این با در کلام شیخ ابوالفتوح برای صیروت و بیان حال دوم می آید چنان که نظیر آن گذشت. (۴)

۸۸. «... رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِيهِمْ وَ اَشْدُدْ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ»

روض الجنان: «وَ اَشْدُدْ عَلَيَّ قُلُوبِهِمْ»؛ در او چند قول گفتند، یکی آنکه: بار خدایا! دل‌های ایشان سخت بکن و به جای بدار تا ایشان با آنکه مالشان مطموس شده باشد هلاک نشوند تا هر روز، هر وقت، به آن مال فرو می نگرند و غم بر غم و حسرت بر حسرت می فزاید ایشان را. و وجهی دیگر در او آن است که: «فَلَا يُؤْمِنُوا» جواب «وَ اَشْدُدْ» نیست... و ابومسلم محمد بن بحر الاصفهانی در این آیت وجهی غریب گفت و نکو، و آن، آن است که گفت: «لَا يُؤْمِنُوا» غرض است، و خدای تعالی آن مال که ایشان را داد بر سبیل عقوبت و عذاب داد، علی کُفْرِهِمُ الْمُتَقَدِّم. (۵) ۱۶۳۰. علامه شعرانی: «لَا يُؤْمِنُوا» نتیجه و جزای جمله سابق است نه خبر یا امر. یعنی خداوند به آنها مال و زینت داده تا گمراه شوند، اکنون هم مال از آنها بستان و هم دل آنها سخت کن که ایمان نیاورند. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۸۵.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۱۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۸۶.

۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۱۵.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۹۱؛ در چاپ مشهد «لام» ضبط شده است.

۶- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۲۰.

۸۹. «قَالَ قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

روض الجنان: «وَلَا تَتَّبِعَانَّ» ؛ و به هیچ وجه متابعت مکنی ره جاهلان را که ایشان چیزی ندانند. و این «نون» تأکید است مُثَقَّل. و ابن عامر، به «نون» خفیف خواند و اسکان «تا»ی دوم من التَّبَع. (۱) ۱۶۳۱. علامه شعرانی: در عربی فصیح نون تأکید خفیفه بر تشبیه ملحق نمی شود و این نون مکسوره در «تبعان» شاذ و سماعی است چنان که گاهی «ربما» را «رب ما» گویند. (۲)

۹۲. «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدْنِكَ لِتُكُونَ لِمَنْ خَلَفَكَ آيَةً...»

روض الجنان: «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدْنِكَ» ، حق تعالی گفت: ما امروز تو را برهانیم به تن تو. یعقوب و قتیبه خواندند: نُنجیک، به تخفیف من الإِنْجَاء..... (۳) ۱۶۳۲. علامه شعرانی: مراد به تخفیف ساکن و بی تشدید. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۹۴.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۲۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۹۸.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۲۴.

۹۸. «فَلَوْ لَا كَانَتْ قُوَّتُهُ آمَنْتُ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُؤَسُّ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا...»

روض الجنان: و در خبر هست که: ماهی بیامد و آن ماهی را فرد برد، و ماهی دیگر بیامد و آن ماهی را فرو برد، او [= یونس] در شکم سه ماهی محبوبس گشت و خدای تعالی شکم آن ماهیان بر او چون آبگینه کرد تا آن ماهی هفت دریا بگردید و او عجایب هفت دریا بدید. چون او را به قعر دریا رسانیدند، تسبیح اهل دریا بشنید، او نیز موافقت کرد گفت: «... لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» (۱)، ... و او چهل شبان روز در شکم ماهی بماند* (۲) ۱۶۳۳. علامه شعرانی: * سه ماهی: ثعلبی در عرائس گوید: ماهی اول که یونس را بلعید ماهی دیگر او را بخورد و آن ماهی را ماهی دیگر. (۳) ۱۶۳۴. * ثعلبی گوید: اختلاف کردند در مدت حبس یونس؛ مقاتل گفت سه روز و عطا هفت روز و ضحاک بیست روز و شیدای و کلبی چهل روز، (۴) و اهل کتاب گویند سه روز ماند. والله اعلم. (۵) روض الجنان: یونس علیه السلام بیامد، چون به در شهر رسید شبانی را دید. شبان او را گفت: تو چه مردی؟ گفت: من یونس مّتیام. گفت: پادشاه این شهر و مردمان این شهر آرزومند دیدار تواند، چرا در شهر نروی؟ گفت: نمی روم، ولکن چون تو با شهر شوی پادشاه را سلام من برسان. و بگو که: یونس تو را سلام می کند. شبان گفت: تو عادت پادشاه و مردمان این شهر دانی که هر کس که بر او دروغی بینند او را بکشند اگر بینه از من خواهند من چه گویم؟ این درخت و این سنگ گواه تواند... و یونس علیه السلام آن جا که آن مرد را پیغام داد، با درخت و سنگ تقریر کرد که: چون او آید و گواهی خواهد بر حضور من، برای او گواهی دهی... شبان بیامد با کسان پادشاه به نزدیک آن سنگ و آن درخت... درخت و سنگ گواهی بدادند. مردمان پادشاه باز آمدند و ملک را خبر دادند. پادشاه دست شبان گرفت و او را برجای خود بنشانند و گفت: اینجای به تو سپردم نگه دار و پادشاهی تو راست و او برخاست به طلب یونس، بگردید و او را بیافت و عمر در خدمت او سر برد. (۶) ۱۶۳۵. علامه شعرانی: این حکایت را با اندک اختلاف ثعلبی در عرائس آورده است (۷) و این تفصیل چون از امام معصوم روایت نشده است و از آیه قرآن هم استنباط نمی شود لذا به صحت آن اعتماد نیست و آنچه مسلم است همان است که قرآن بر آن دلالت دارد، و اهل کتاب نیز تاریخ یونس را نمی دانند و ثعلبی گوید: در عهد ملوک الطوائف یعنی اشکانیان بود. (۸) والله اعلم. (۹) روض الجنان: منقوع. (۱۰) ۱۶۳۶. علامه شعرانی: نفع متعدی است و منفوع کسی است که سود می برد. (۱۱) روض الجنان: و آنان که خواندند: یونس و یوسف به «کسر»، خواستند تا اسم را تازی کنند من الایناس و الایساف، فعل مستقبل باشد از او. (۱۲) ۱۶۳۷. علامه شعرانی: یعنی در اصل یوسف و یونس فعل مستقبل بودند و همان را نام کردند؛ مانند یعیش و یزید در عربی. (۱۳) روض الجنان: گوئیم: واجب نبود که عذاب فرود آمده باشد به ایشان بر وجهی که ملجا شوند، و انما آثار و اعلام عذاب پیدا شد آن جا و آنچه دلالت عذاب بود، چنان که: علیل میزند که او به خود گمان مرگ برد و علامات مرگ پیدا شود بر او نه آن علامات که ملجی باشد از دیدن فریشته، توبه کند، توبه او قبول کند خدای تعالی، ولکن چون ظنّ یقین شود و فریشته فرو آید و او را بیند و جان به حنجر رسد و او مُنَحْنَق شود به مرگ توبه از او قبول نکنند. (۱۴) ۱۶۳۸. علامه شعرانی: اعلام و نشانه های عذاب در دنیا است و اهل دنیا آن را می بینند و دیدن آن دلیل قطع تکلیف نیست، بر خلاف دیدن فرشته که مردم عادی آن را نمی بینند تا وقتی وارد آخرت شوند و در آن وقت تکلیف منقطع می شود و توبه نمی گردد. ۱۵

- ١- .انبياء (٢١): ٨٧ .
- ٢- .روض الجنان، ج ١٠، ص ٢١٢ .
- ٣- .روح الجنان، ج ٦، ص ٢٣٢ .عرائس المجالس، ص ٣٦٨ .
- ٤- .عرائس المجالس، ص ٣٦٩ .
- ٥- .روح الجنان، ج ٦، ص ٢٣٢ .
- ٦- .روض الجنان، ج ١٠، ص ٢١٣٢١٤ .
- ٧- .عرائس المجالس، ص ٣٦٩ ٣٧٠ .
- ٨- .عرائس المجالس، ص ٣٧٠ .
- ٩- .روح الجنان، ج ٦، ص ٢٣٣ .
- ١٠- .روض الجنان، ج ١٠، ص ٢١٤ .
- ١١- .روح الجنان، ج ٦، ص ٢٣٤ .
- ١٢- .روض الجنان، ج ١٠، ص ٢١٥ .
- ١٣- .روح الجنان، ج ٦، ص ٢٣٤ .
- ١٤- .روض الجنان، ج ١٠، ص ٢١٥ .

۹۹. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعاً...»

روض الجنان: ... خدای تعالی گفت: «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ»؛ اگر خدای خواستی و این دلیل بر آنکه نخواست و نمی خواهد. و چون بعضی مرادات باشد که نه مراد او باشد، او نه مرید الدّات باشد و نه مرید به ارادت قدیم. (۱) ۱۶۳۹. علامه شعرانی: یعنی چون ثابت شد بعضی امور هست که خداوند نمی خواهد واقع آید پس صفت اراده مانند علم از صفات ذاتی و قدیم الهی نیست و اگر اراده صفت ذاتی و قدیم بود باید هیچ مرادی در جهان نباشد مگر مراد او و این کلام را از مصنف باید به وجهی تأویل کرد چون هیچ چیز در جهان بی اراده او واقع نمی شود الا آنکه بعض امور را او خود خواسته است که مردم به اختیار انجام دهند پس اگر کافر به اختیار خود کافر شود و مجبور نباشد در اختیار کفر باز خدا خواسته است او مختار باشد و هر چند خداوند اراده کفر او را ندارد اراده مختار بودن او را دارد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۱۶.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۳۵.

۱۰۱. «...وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ»

روض الجنان: «وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ»؛ و چه غنا کند و گزیرش آیات و دلالات از قومی که ایمان نیارند... (۱) . ۱۶۴۰.
علامه شعرانی: «گزیرش» به معنی چاره و راه کار است و گویند ناگزیر یعنی ناچار، چه غنا کند و گزیرش، یعنی آیت و دلالات «نبوت» چاره و وسیله ایمان آوردن آنها نخواهد شد. رجوع شود به صفحه ۱۸۶ در ترجمه «إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً». (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۱۷.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۳۶. یونس (۱۰): ۳۶.

سوره هود علیه السلام

سوره هود علیه السلام «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳. «وَأَنْ اِسْتَعْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ...»

روض الجنان: ... وجه چهارم آنکه: این خطاب با مشرکان است، یعنی از شرک آمرزش خواهی. آنکه به طاعت به او را در شوی. (۱) ۱۶۴۱. علامه شعرانی: «راذ» اسم فاعل است از رد شدن یعنی رجوع کردن و در یک نسخه «با او در شوی» نوشته شده است و راد به معنی رجوع است صحیح می نماید. (۲)

۴. «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

روض الجنان: «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ»؛ بازگشت و رجوع شما با خداست بر حسب عملتان، اگر کفر و معصیت باشد با عقاب، و اگر ایمان و طاعت باشد با ثواب، و او بر این و بر همه چیزی قادر است. عبدالله مسعود گفت: هر که او سئیتی بکند، یکی سئیه بنویسند او را، و هر که حسنتی بکند، او را ده حسنه بنویسند، اگر بر آن سئیه که کرده باشد او را در دنیا عقوبتی کنند، ده حسنه او را بماند مستخلص، و اگر نکنند یک حسنه برابر یک سئیه برود، و نه حسنه بماند او را. آنکه گفت: هَلْكَ مَنْ غَلَبَ أَحَادَهُ أَغْشَارَهُ، و این حدیث بر مذهب ما درست نیاید، برای آنکه در او معنی احباط است. و اما قوله: هَلْكَ مَنْ غَلَبَ أَحَادَهُ اعشاره* * ای سئياته حسناته. (۳) ۱۶۴۲. علامه شعرانی: * چنان که بارها در این تفسیر گفته و در سایر کتب کلام و غیر آن نیز آمده است احباط در مذهب ما باطل است و منافی عدل الهی؛ چون کسی که عمل نیک به جا آورد البته جزای آن را خواهد دید و گناه هرچه بزرگ باشد نباید ثواب آن را ضایع کند و اگر احباط صحیح باشد باید آن که عین همان گناه بزرگ را مرتکب شده و آن عمل نیکو را به جا نیاورده عقابش به اندازه کسی باشد که حسنه نیز کرده باشد و این ظلم است. رجوع به صفحه ۲۸۸ و ۲۸۹ از جلد پنجم شود. (۴) ۱۶۴۳. * * یعنی قول عبدالله بن مسعود که گفت: هَلْكَ الی آخر الخبر، ای آحاده اعشاره معنی این است که غلب سئياته حسناته؛ یعنی بدیهای او آحاد است و حسنات اعشار. ۵

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۲۸؛ در چاپ مشهد «با در او شوی» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۴۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۲۹.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۴۲.

۶. «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا...»

روض الجنان: «إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» ؛ هیچ جانوری نیست الا روزیشان و قوت و غذای ایشان بر خدای است جلّ جلاله. بعضی دیگر گفتند: «عَلَى»، به معنی «مِنْ» است، و معنی آن است که: مِنْ اللَّهِ رِزْقُهَا؛ روزی ایشان از خزاین رحمت او صادر است، و معنی متقارب است، این قول مجاهد است گفت: برای آن گفتم که آن روزی که خدای تقدیر کرده باشد برسد، و بود که نرسد از آن جا که او تقدیر نکرده باشد تا مرد به گرسنگی بمیرد. (۱) ۱۶۴۴. علامه شعرانی: عبارت تفسیر طبری در نقل کلام مجاهد چنین است: «ما جاءها من رزق فمن الله و ربما لم يرزقها حتى تموت جوعاً ولكن ما كان من رزق فمن الله». (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۱.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۴۵. جامع البيان، ج ۱۲، ص ۳.

۷. «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ...»

روض الجنان: «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ»؛ او آن خدای است که بیافرید آسمانها و زمین در شش روز، با آنکه توانست که به یک طرفه العین بیافریند. (۱) ۱۶۴۵. علامه شعرانی: نظیر این آیه در سوره اعراف گذشت رجوع به صفحه ۱۷۴ از جلد پنجم شود. (۲) روض الجنان: و ضَمَّرَهُ كَقَوْلِهِ: خَدَاي تَعَالَى عَرَشِ بِيَا فَرِيدٍ بِرِ سِرِّ آبٍ مَانِنْدِ كَشْتِي مِي رِفْتِ*، و آنکه لوح و قلم بیافرید... (۳) ۱۶۴۶. علامه شعرانی: نیشابوری گوید: عرش بالای زمین بود نه ملصق به آن، پس اکنون هم عرش او بر آب است. و نیز گوید این آیه دلالت بر آن دارد که عرش و آب پیش از خلق آسمان و زمین موجود بودند و بر این که ملائکه پیش از عرش و آب بودند تا از آنها عبرت گیرند، و گرنه لازم آید که خلق آب و عرش عبث بود؛ چون تصور نمی شود نفع آن به خدای تعالی باز گردد. ۴

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۲.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۴۵.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۴۶.

۱۲. «فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضٌ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ...»

روض الجنان: اَلْكَلْبُ يَنْبُحُ وَالْقَوَائِلُ تَعْبُرُ. (۱) ۱۶۴۷. علامه شعرانی: سگ بانگ می کند و کاروان می گذرد. (۲)

۱۳. «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ...»

روض الجنان: «أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ»؛ یا می گویند این قرآن فرا بافته تو است. و «أَمْ» اینجاگاه معادله این معنی است که از استفهام متضمن است فی قوله: «لَعَلَّكَ» در آیت اول و منقطعه است. (۳) ۱۶۴۸. علامه شعرانی: «ام» منقطعه است و خود کلامی مستقل است. (۴) روض الجنان: بعضی دگر گفتند: وجه اعجاز صرفه است، و آنکه خدای تعالی صرف کرد عرب را از آنکه مانند آن قرآن آرند، و سلب علم کرد از ایشان با آنکه پیش از این توانستند، و این در باب اعجاز بلیغ تر باشد، و مذهب محققان متأخران این است و سید مرتضی علم الهدی رحمه الله این اختیار کرد. (۵) ۱۶۴۹. علامه شعرانی: سید مرتضی و جماعتی از متأخران گفتند: اعجاز قرآن به صرفه است و صرفه آن است که خداوند مردم را از کاری که عاده بتوانند کرد منصرف سازد و باز دارد، چنان که پیغمبری گوید معجزه من آن است که هیچ کس زبان به دشنام من نتواند گشود و همچنان شود که او گفت. (۶) و از این جهت، مؤلف کلام سید را برگزید که افصحیت کلام به حدی که دیگران نتوانند مانند او گویند خرق عادت نیست و در هر زبان کتابی در شعر یا نثر هست که هیچ کس مانند آن نیاورده است مانند گلستان و در صنایع دیگر مانند خط و نقاشی و امثال آن همچنین. اما هیچ کس نمی داند آن یک تن که افصح وافضل از همه است کیست، چون بسیار مردم در عهد خویش بی نظیر بودند و پس از آنها اعلم وافصح از آنها آمد. و قرآن از این جهت معجز است که در عهد خود این دعوی کرد، معتمد بر آنکه خداوند مردم را از آوردن مانند آن منصرف سازد. بنابراین، فصاحت قرآن به حکمت و مصلحت دیگر است غیر اعجاز برای ترغیب مردم به خواندن و آسانی فهم و شیرینی و تأثیر در دل و امثال آن و اعجاز آن منصرف ساختن مردم است از آنکه مانند آن بیاورند هم در عهد او هم پس از آن و خبر از آن هم خبر غیب است. باری، از هر جهت که باشد قرآن معجز است. (۷)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۵.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۴۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۵.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۴۷.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۶.

۶- رک: الاقتصاد، از شیخ طوسی، ص ۱۷۲.

۷- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۴۸.

۱۷. «أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْتِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ...»

روض الجنان: وائما معتمد آن است که، روایت کرده اند به اسانید مخالف و مؤالف که: مراد به صاحب «بیت»، رسول است صلی الله علیه و آله و به «شاهد»، امیرالمؤمنین علی علیه السلام. (۱) ۱۶۵۰. علامه شعرانی: این قول را طبری در تفسیر خود هم نقل کرده است (۲) و درالمنثور گوید: علی علیه السلام فرمود: در هر یک از قریش آیتی از قرآن فرود آمد. گفتند: درباره تو کدام آیت؟ فرمود: این آیه از سوره هود نخواندی: «وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ». و روایت دیگر هم بدین مضمون آورده از ابن عساکر و ابن مردویه. (۳) و ایمان علی علیه السلام دلیل صحت نبوت پیغمبر صلی الله علیه و آله است. (۴) روض الجنان: اُشْتَرَه. (۵) ۱۶۵۱. علامه شعرانی: تیغ سر تراشی است به ضمّ الف و تاء. (۶) روض الجنان: یک روز امیرالمؤمنین علیه السلام گفت: بر منبر کوفه: پرسسی مرا از پیش آنکه مرا نیابی، که علم از میان پهلوهایی من موج می زند اگر راه یابد، و الا مرا نپرسی از هیچ گروهی باغی و دیگری هادی، و الا خبر دهم شما را به هادی ایشان و باغی اشان و سابق ایشان و قاید ایشان تا به روز قیامت. ابن الکوا بر پای خاست، گفت: ما ادعی مثله نبی ولا وصی؛ چنین دعوی هیچ پیغامبر نکرد و هیچ وصی پیغامبر. امیرالمؤمنین گفت: غرض تو علم نیست، تعنت است، گفت: دستور باش تا سؤال کنم؟ گفت: سَلْ تَفَقُّهَا وَلَا تَسْأَلْ تَعْتًا؛ چیزی که پرسسی بر سبیل تفقه پرس و بر سبیل تعنت مپرس. وَسَلْ عَمَّا يَغْنِيكَ؛ و چیزی پرس که تو را به کار آید، گفت: جز چیزی نمی پرسم که مرا به کار است، گفت: پرس. گفت: اُخْبِرْنِي مَا... «الدَّارِيَاتُ ذَرْوًا» (۷)، قال تلك الرِّبَاخُ... . گفت: خبر ده مرا من قوله تعالی: «قُلْ هَيْلٌ نُبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا» (۸)، گفت: اهل حروراء اند، یعنی خارجیان. گفت: خبر ده مرا از مجزه، قال: اَشْرَاجُ السَّمَاءِ وَمِنْهَا هَبَطَ الْمَاءُ الْمُنْهَمِرُ. (۹) ۱۶۵۲. علامه شعرانی: در بحار از کتاب الغارات ابراهیم الثقفی این حدیث را روایت کرده و به جای شراج، شرح به صیغه مفرد آورده است و شرح مجرای آب است از کوهسار به دشت. و در روایت آمده است که آبی از مجرای سیل شراج الحره می آمد زبیر به مردی انصاری در آن اختلاف کردند پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: با زبیر تو آن را حبس کن تا پایه دیوار رسد آن گاه برای انصاری رها کن. (۱۰) و در روایت است که بستگان معاویه با اهل مدینه در شرح حره مقاتله کردند و در اینجا گوید مجره یعنی کهکشانشان مجرای سیل آسمان است، یعنی این خط سفید در میان ستارگان مانند مجرای سیل است در زمین سنگلاخ چنان که ما آن را به راه کاه کشان اعنی برندگان کاه تشبیه می کنیم. در بحار گوید: ریزش آب در زمان طوفان نوح از آن بود. (۱۱) و البته باید گفت این زیاده از راویان است و الحاق به روایت شده و یکی از آنان ذهنش به طوفان نوح رفته و آن را ملحق کرده است و دیگری باز تصرفی بیش از این کرده و گوید: مجره اثر شکافی است که در زمان نوح در آسمان پدید آمد و باز به هم پیوست. باری، امیرالمؤمنین علیه السلام مجره را تشبیه به مجرای آب کرده و هر کس چیزی فهمیده و در نقل به معنی شبهاتی پدید آمده است. (۱۲) روض الجنان: گفت: سلمان علم اوّل و آخر دریافت، و او دریایی است که بنرسد. (۱۳) ۱۶۵۳. علامه شعرانی: بنرسد ظاهراً به تک نرسد یا به ته نرسد. ۱۴

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۴۷.

۲- جامع البیان، ج ۱۲، ص ۲۲.

- ٣- رڪ: درالمنثور، ج ٣، ص ٣٢٤.
- ٤- روح الجنان، ج ٦، ص ٢٥٦.
- ٥- روض الجنان، ج ١٠، ص ٢٤٨.
- ٦- ذاريات (٥١): ١.
- ٧- المبسوط، ج ٨، ص ٨٨.
- ٨- روض الجنان، ج ١٠، ص ٢٤٨٢٥٠.
- ٩- بحارالانوار، ج ٥٥، ص ٩٣٩٢، ح ١٣؛ الغارات، ج ١، ص ١٧٨ ١٧٩.
- ١٠- بحارالانوار، ج ١٠، ص ٨٩ و ١٢٢ ١٢٣.
- ١١- روح الجنان، ج ٦، ص ٢٥٨ ٢٥٧.
- ١٢- روض الجنان، ج ١٠، ص ٢٥٠.
- ١٣- روح الجنان، ج ٦، ص ٢٥٧.

۲۰. «أَوْلَيْكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ...»

روض الجنان: تحت بند قهر او بند. (۱) ۱۶۵۴. علامه شعرانی: در برهان گوید: محبوس و در زندان افتاده را گویند. (۲)

۲۴. «مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ...»

روض الجنان: «مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ»؛ مَثَلِ این دو گروه یعنی کافر و مسلمان، چون مَثَلِ دو کس است: یکی نابینا و یکی بینا، و یکی شنوا و یکی ناشنوا، راست باشد با یکدیگر! صورت، استفهام است و مراد تقریر و جحد، یعنی راست نباشد، یعنی مؤمن و کافر در حسن حال و سوء حال با بینا و نابینا مانند، کافر از روی مثل چون کور و کر است، و مؤمن چون بینا و شنوا، که این را حاسه باشد که به آن منتفع باشد، و آن دیگر حاسه ندارد. و مثل، قولی باشد سایر که در وی تشبیه بود حال اول رابه حال دویم، و امثال به صورت خود باید که باشد، چنان که تَحَسَّبُهَا حَمَقَاءٌ وَهِيَ بَاخِسٌ، و نگفت هی باخِسَهُ،* و اگر این مثل در حق مردی گویی، همچنین باید گفتن، و کذلک قولُهُمْ لَوْ ذَاتُ سِوَارٍ لَطَمْتَنِي* (۳) ۱۶۵۵. علامه شعرانی: * آن زن را گول و بی خرد پنداری با آنکه خرده گیر و باریک بین است. این مثل را درباره زیرکی گویند که خود را به ابلهی زند. گویند مردی از بنی العنبر زنی در همسایگی خود دید ابله گونه. پنداشت می تواند او را فریب دهد و از مال او چیزی برآید، گفت: خواهی تا مالهای خویش در یکدیگر آمیزیم و انباز شویم و شرکت کنیم در منافع که سود آن بیشتر است. زن راضی شد و مالها درهم کردند. آن گاه مرد گفت: بیا تا قسمت کنیم که من از اینجا می روم، به طمع آنکه مال گزیده خود بردارد و باقی بدو گذارد. هرچه ممالک کرد زن راضی نشد جز به عین متاع خویش و نیک به خاطر داشت که مال او کدام است و به علامت می شناخت. و پس آنکه مال خویش بستد زبان به گله باز کرد و پیش این و آن شکایت آغاز که فلان خواست مرا بفریبد. مرد ناچار او را چیزی داد حَقَّ السَّكُوتِ تا دم فرو بندد و او را رسوا نکند. و این مَثَلِ گفت که سایر گشت. (۴) ۱۶۵۶. * ای کاش کسی که دستواره بر دست دارد مرا سیلی می زد. گویند کنیز زر خرید را به دستواره زینت نمی کردند و این علامت زنان آزاد بود. این مَثَلِ در جایی گویند که کسی از پس تر از خویش آزار و توهین بیند. ۵

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۵۳.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۶۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۵۶.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۶۲.

۲۵. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

روض الجنان: و «مبین»، شاید تا ظاهر بود و شاید تا مظهر بود. (۱) ۱۶۵۷. علامه شعرانی: مبین اگر لازم باشد به معنی ظاهر یعنی آشکار شونده است و اگر متعدی باشد به معنی مظهر یعنی آشکار کننده. (۲)

۲۶. «أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ»

روض الجنان: و «الیم»، به جز، صفتِ یوم است برای آنکه عذاب در او واقع بود، و نصب روا باشد در عربیت جز که هیچ مَقْرَی نخوانده است. (۳) ۱۶۵۸. علامه شعرانی: چنان که بارها در این تفسیر گذشت هرچه در عربیت جایز باشد قرآن را بدان وجه قرائت نتوان کرد مگر از قاریان به تواتر نقل شده باشد و آنها که گویند قرآن را به هرچه در عربی جایز است می توان قرائت کرد از مذهب بی خبرند. (۴)

۲۸. «...أَنْزَلْنَاهُمْ مَوَاهِبًا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ»

روض الجنان: و حق تعالی، به ترتیب فرمود نهادن. (۵) ۱۶۵۹. علامه شعرانی: «ترتیب نهاد» یعنی به ترتیب وضع که متکلم مقدم است بر مخاطب و مخاطب بر غائب طبیعه و عاده که انسان اول خود را شناسد، پس از خود آن که نزد او حاضر باشد و پس از آن غائب را. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۵۷.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۶۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۵۸.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۶۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۵۹.

۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۶۴.

۳۱. «وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ...»

روض الجنان: «وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ»، گفت: من نمی گویم که خزاینِ خدای تعالی به نزدیک من است، و این برای آن گفت که ایشان او را به درویشی و قِلّت ذات الیّد طعنه زدند، گفت: من دعوی توانگری نمی کنم و نیز نمی گویم که من غیب می دانم، و این برای آن گفتند که چون «او» خبر دادی از بعضی غایبات به اعلام خدای تعالی. (۱) ۱۶۶۰. علامه شعرانی: درباره پیغمبر ما نیز همین سخنان بود و اکنون هم هست؛ چون می فرمود: من غیب نمی دانم و مردم عهد او چون از زبان او غیب می شنیدند می پنداشتند هر کس از طرف خداوند بر غیب آگاه گردد البته بر همه چیز باید آگاه باشد و همه چیز می پرسیدند. و مردم زمان ما پندارند چون پیغمبر علم غیب را از خویش نفی کرد از طرف خداوند هم هیچ چیز بر او القاء نمی گشت: با این همه، اخبار غیب که در قرآن و روایات است. و جمع این دو به آن است که از خود نمی دانست و از خدا بروی القاء می شد چنان که می فرمود: من قدرت بر معجزه ندارم، یعنی پیش خود و معجزات از طرف خداوند و به قدرت و اراده او ظاهر می شود. (۲)

۳۴. «وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أُنْصَحَ لَكُمْ...»

روض الجنان: درزی را از آن جا ناصح گویند که او دریده دوز بود و به اصلاح آرد. (۳) ۱۶۶۱. علامه شعرانی: درزی خیاط است و ناصح همچین. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۶۰.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۶۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۶۳.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۶۷.

۳۷. «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَ وَحِينَا...»

روض الجنان: ومنه: فلکه المغزل. (۱) ۱۶۶۲. علامه شعرانی: «فلک المغزل» بادریسه است و آن چوبی است مدور که بر آخر دوک نخ ریسی نصب کنند تا نخهای رشته از دوک بیرون نیفتد و آشفته نشود. (۲) روض الجنان: فسوس. (۳) ۱۶۶۳. علامه شعرانی: «فسوس» سخریه و استهزا است. (۴)

۳۸. «وَ يَصْنَعُ الْفُلْكَ وَ كَلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ...»

روض الجنان: راوی خبر گوید: چون طوفان پدید آمد و آب عالم بگرفت، مردم سر با کوهها نهادند تا آب به بالای کوهها بر رفت. زنی بود و کودکی داشت، و آن کودک را سخت دوست داشتی و بر او مهربان بود. آن کودک را بر بر گرفت و بر کوه رفت. چون آب بر سینه او برسید، کودک را بر سر نهاد. چون آب به نزدیک سر او رسید، کودک را برداشت، آب درآمد و هر دو را ببرد. رسول علیه السلام گفت: اگر خدای تعالی بر کسی از ایشان رحمت خواستی کردن، بر آن کودک رحمت کردی. (۵) ۱۶۶۴. علامه شعرانی: در روایت دیگر که در این نزدیکی بیاید خداوند زنان را عقیم ساخت تا فرزند نیاوردند پیش از طوفان تا همه بزرگ بودند و بالغ، و صاحب این کتاب هر دو روایت را نقل کرده است و هیچ یک را ترجیح نداده چون دانستن این امور و تفصیل آن واجب نیست و هر کدام صحیح باشد مخالف اصول مذهب نیست که خداوند عالم در این بلاهای عام که گروهی بی گناه هلاک می شوند آن اندازه اعواض به مبتلایان و رنجدیدگان می بخشد که عدل و حکمت او را زیان ندارد. (۶) روض الجنان: علی بن زید بن جُذعان* روایت کرد عن یوسف بن مهران عن ابن عباس که: یک روز حواریان گفتند عیسی را علیه السلام: ما را کسی بایستی که سفینه نوح دیده بودی تا حکایت آن با ما بگفتی. عیسی علیه السلام ایشان را ببرد به پشته ای خاک... و گفت: قُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ؛ برخیز به فرمان خدای. مردی [= حام بن نوح] از آن جا برخاست و خاک از سر می فشاند. و سر او سپید بود. عیسی علیه السلام او را گفت: تو نه جوان بودی چون بمردی؟ گفت: بلی، ولكن چون آواز تو به گوش من آمد که گفتی: قُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ، گمان بردم که قیامت است، از هول و فرع روز قیامت پیر گشتم، و ذلک قوله: «...يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا» (۷). گفت: مرا حدیث سفینه نوح بگو، گفت: طولش هزار و دویست گز بود، و عرضش ششصد گز بود... (۸) * ۱۶۶۵. علامه شعرانی: * علی بن زید بن جذعان را علمای رجال ضعیف شمرده اند و بعضی گویند از شیعه بود اما ما او را در رجال نمی شناسیم و اسم او را در کتب رجال شیعه ندیده ایم و این روایت که از او نقل کرده اند محال نیست در قدرت پروردگار هر چند به صحت آن یقین نباشد. (۹) ۱۶۶۶. * و در بحار (۱۰) و عرائس (۱۱) ثعلبی به قولی طول آن را هشتاد و عرض پنجاه و ارتفاع آن را سی ذراع گفته است. (۱۲) روض الجنان: خدای تعالی گفت: «وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَ وَحِينَا»، نوح علیه السلام اسباب آن پیش گرفت از چوب و آهن و رسن و قیر، و ایشان بر او افسوس می کردند و خدای تعالی سه سال پیایی رَحِمَهای زنان عقیم کرد تا هیچ زن نزاد. (۱۳) ۱۶۶۷. علامه شعرانی: در تفسیر علی بن ابراهیم چهل سال آمده است ۱۴ و با آن روایت که کودکی با مادرش غرق شد منافی است. و چون غالب آنچه مؤلف در این قصه آورده از ثعلبی است و در کتاب او هم چهل سال ذکر شده باید سه سال تصحیف چهل سال باشد. ۱۵

- ١- روض الجنان، ج ١٠، ص ٢٦٤.
- ٢- روض الجنان، ج ٦، ص ٢٦٨.
- ٣- روض الجنان، ج ١٠، ص ٢٦٥.
- ٤- روض الجنان، ج ٦، ص ٢٦٩.
- ٥- مزمل (٧٣): ١٧.
- ٦- روض الجنان، ج ١٠، ص ٢٦٦.
- ٧- روض الجنان، ج ٦، ص ٢٧٠.
- ٨- بحار الانوار، ج ١١، ص ٣٢٥، ح ٤١.
- ٩- عرائس المجالس، ص ٥١.
- ١٠- روض الجنان، ج ٦، ص ٢٧٠.
- ١١- روض الجنان، ج ١٠، ص ٢٦٧.
- ١٢- تفسير قمى، ج ١، ص ٣٢٦ ٣٢٧.
- ١٣- روض الجنان، ج ٦، ص ٢٧١.

ص: ٧٠١

..

۴۰. «... قُلْنَا اِحْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَ اَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَ مَنْ اٰمَنَ...»

روض الجنان: «قُلْنَا اِحْمِلْ فِيهَا»؛ خدای تعالی در این آیت حکایت کرد آن امر که کرد نوح را علیه السلام به آنکه از هر حیوانی جفتی با خود در کشتی نشانند، گفت، ما گفتیم نوح را که: برگیر در این کشتی از هر جفتی دو، هر آن نری و ماده ای که ایشان را از یکدیگر بنگزیرد... (۱) ۱۶۶۸. علامه شعرانی: بنگزیرد، زای مقدم بر راء است. یعنی هر یک را از دیگری گزیر نباشد و هر دو به هم محتاج باشند. (۲) روض الجنان: و حفص خوانند: «مِنْ كُلِّ»، به تنوین، اَيُّ مِنْ كُلِّ حَيَّوَانٍ وَ مِنْ كُلِّ جِنْسٍ. «زَوْجَيْنِ اِثْنَيْنِ» مفعول «اِحْمِلْ» باشد. (۳) ۱۶۶۹. علامه شعرانی: بعض حیوانات که به تولد خلق می شوند و شرایط تشکیل بنیه آنها نادر الوقوع نیست مانند حشرات و انواع آنها از هزاران هزار متجاوز است. شاید در کشتی نوح نبودند و پس از فرونشستن آب از خاک آفریده شدند. (۴) روض الجنان: «اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ»، استثنا کرد بعضی را از او، اگرچه به ظاهر اهل بودند، به معنی نا اهل بودند و آن زن او بود واعله و پسرش بود کنعان. (۵) ۱۶۷۰. علامه شعرانی: کنعان به قول اهل کتاب نواده نوح بود فرزند فرزندش. و در روایت دیگر که مؤلف می آورد آن فرزند که غرق شده یام نام داشت. (۶) روض الجنان: ... و در عددشان خلاف کردند، قتاده و حکم و ابن جریج و محمد بن کعب القُرظی گفتند: در سفینه اِلَّا نوح نبود و زنی مؤمنه که داشت و سه پسر: و آن سام و حام و یافث بودند، و سه زن از آن این پسران، این جمله هشت کس بودند. (۷) ۱۶۷۱. علامه شعرانی: این قول موافق تورات و گفته اهل کتاب است و مؤید آن آیه ای که فرمود: «وَ جَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبٰقِيْنَ». (۸) روض الجنان: عبدالله عباس گفت: هشتاد کس بودند، یکی از ایشان جزهم بود. مقاتل گفت: نوح علیه السلام تن آدم با خویشتن در کشتی برد، صِبَاثَهُ لَهُ عَنِ الْعَرَقِ. و آن را حایلی کرد بین الرجال و النساء، و چون آب پدید آمد جمله حیوان زمین سر به نوح نهادند علیه السلام که: ما را با خود برگیر، نوح علیه السلام گفت، مرا فرموده اند که: از هر جنسی دو را در کشتی بر که جفت باشند، چه جای بیش از این ندارم، و حق تعالی این برای آن کرد تا حیوانات را نسل بریده نشود. * عبدالله عباس گفت: اوّل چیز که نوح در کشتی برد، مورچه خُرد بود، * * * و آخر چیزی خر بود. چون خر خواست که در کشتی شود، ابلیس در دنبال او آویخت، چندان که خواست که برود نتوانست. و نوح می گفت: در رو، و چون چند بار بگفت، نوح گفت: علی زَعْمِهِمْ فِي هَذِهِ الزَّوَايَةِ: * * * اُدْخُلْ وَاِنْ كَانَ الشَّيْطٰنُ مَعَكَ، از سرِ ضجارت خر در کشتی رفت و ابلیس با او. (۹) ۱۶۷۲. علامه شعرانی: * شاید مقصود همه حیواناتی که در عادت غالب بی پدر و مادر متکون نمی شوند مانند گاو و اسب و گوسفند. (۱۰) ۱۶۷۳. * * * اگر این قول صحیح باشد دلیل بر عنایت خداوند است بر حفظ مورچه تا مردم آن را زیر پای لگدمال نکنند، و در عرائس ثعلبی گوید: نوح مورچه را در طبقه سیم نزد خود جای داد تا از دیگر حیوانات که در طبقه دوم بودند آزار نیند. (۱۱) ۱۶۷۴. * * * اشاره بدان است که مؤلف این روایت را صحیح نمی داند و چنان که گفتیم علمای ما از نقل قول ضعیف باک نداشتند تا توهم نشود به عمد هر چه را موافق خود نمی دیدند اسقاط می کردند و مخالفان پندارند بسیاری از مطالب صحیح از دست رفته است. و علما باید قول موافق و مخالف و قوی و ضعیف همه را نقل کنند غایت آنکه اگر لازم دیدند علت ضعف ضعیف را نیز بگویند. و می توان گفت اصلا ابلیس از آب زیان نمی بیند و غرق نمی شود و هلاک به آب خاص حیوانات عنصری است. ۱۲ روض الجنان: و در تفسیر مالک بن سلیمان می آید که: مار و گزدم بیامدند... ۱۳ ۱۶۷۵. علامه شعرانی: این مالک بن سلیمان هروی است و مؤلف از عرائس ثعلبی نقل کرده است. ۱۴

-
- ۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۶۸؛ در چاپ مشهد «بنگريزد» ضبط شده است.
 - ۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۲.
 - ۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۶۹.
 - ۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۶۹.
 - ۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۲. صفات (۳۷): ۷۷.
 - ۶- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۷۰.
 - ۷- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۳.
 - ۸- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۳. عرائس المجالس، ص ۴۹.
 - ۹- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۳.
 - ۱۰- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۷۱.
 - ۱۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۷۴. عرائس المجالس، ص ۴۹.

۴۱. «وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا...»

روض الجنان: «وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا»، حق تعالی از نوح حکایت کرد که او گفت آنان را که با او بودند و به پناه او آمدند، و او ایشان را در کشتی می نشانند، گفت ایشان را: در این کشتی نشینی، «بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا»؛ به نام خدای است راندن و استادن این کشتی، اگر برود به نام او رود، و اگر بایستد به نام او بایستد... و مفسران گفتند و اهل اخبار که: چون خدای تعالی این بگفت، نوح علیه السلام این نام را به کشتیان کرد... (۱) ۱۶۷۶. علامه شعرانی: به کشتی بان کرد «باء» در آن به معنی صیوروت است و شیخ ابوالفتوح بسیار استعمال کرده؛ یعنی نام خدا را کشتیان کشتی خود قرار داد چنان که اگر خواهند به کشتیان می گویند کشتی را نگهدار یا بران، او نگاه می دارد و یا می راند؛ نوح نام خدا به منزلت کشتیان گرفت و آن را وسیله توقف و حرکت قرار داد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۷۱ ۲۷۲.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۷۵.

۴۲. «... وَ نَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَ كَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَ لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ»

روض الجنان: «وَ نَادَى نُوحٌ ابْنَهُ» ؛ ندا کرد نوح پسرش را، و آواز داد او را، «وَ كَانَ فِي مَعْزِلٍ» ، و گفتند: نام این پسر کنعان بود*، و گفتند: یام بود و دور بود از او و با او در کشتی نبود. «یا بُنَيَّ» ؛ ای پسرک من! تصغیر ابن باشد. عاصم خواند: «یا بُنَيَّ» : به فتح «یا» و باقی قرء خواندند: به کسر «یا». ابو علی گفت: در بُنَيَّ سه «یا» هست: «یا»ی اصلی لام الفعل است، «یا»ی منقلبه از «واو»** که لام الفعل است. (۱) ۱۶۷۷. علامه شعرانی: * پیش از این گفتیم که به قول اهل کتاب کنعان نواده نوح است و آنها یام را نمی شناسند و از اینکه یک پسر نوح مخالفت پدر کرد و غرق شد خبر ندارند، و این واقعه خاص قرآن است. و این که اهل کتاب گویند حکایات قرآن از تورات گرفته شده صحیح نیست و اگر چنین بود هیچ علت نداشت این حکایت بر آن مزید شود. (۲) ۱۶۷۸. ** یعنی اگر بنی یایی باشد آن «یاء» دوم لام الفعل است و اگر واوی باشد یاء منقلب است از آن. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۷۳.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۷۵.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۷۶.

۴۳. «قَالَ سَاوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ...»

روض الجنان: «قَالَ سَاوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ»؛ گفت: من با کوهی گریزم تا مرا از آب نگاهدارد. و عصمت، حفظ باشد و منع، معصوم و محفوظ از مکروه، و در دین، عصمت لطفی باشد که مکلف عند آن امتناع کند از معاصی، و معصوم ممنوع باشد به لطف از قبیح نه بر وجه حیولت*. نوح جواب داد و گفت: «لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ»؛ امروز عاصم و مانع نیست از فرمان خدای. «إِلَّا مَنْ رَحِمَ». در او چند قول گفتند، یکی آنکه: استثنای منقطع است، و معنی آن است که لا عاصمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَهُ به معنی لکن مَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ فَلَهُ مِنَ اللَّهِ عَاصِمٌ. و وجهی دیگر آنکه: «لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ»، عاصم به معنی معصوم است، چنان که: «... عِيشَهُ رَاضِيَةً» (۱)، ای مَرْضِيَةً** (۲) ۱۶۷۹. علامه شعرانی: * یعنی عصمت آن نیست که خداوند کسی را به قهر و جبر از قبائح باز دارد و میان او و قبیح حائل شود؛ چون این ظلم است و خلاف مذهب ما. و اگر خداوند سنت خود را بر این قرار داده باشد که بعضی را به قهر از معصیت باز دارد جای سؤال است که چرا همه را باز نداشت. (۳) ۱۶۸۰. * در زبان عربی گاه اسم فاعل را مجازاً بر اسم مفعول اطلاق کنند، و گاه اسم مفعول را بر اسم فاعل، مانند «حِجَابًا مَسْتُورًا» (۴) و گاه مصدر را بر هر دو. (۵) روض الجنان: ... آنکه چون مدّت برآمد و گفتند: چهل روز بود و گفتند: چهل روز از آسمان آب می آمد و در هوا معلق می استاد، و چهل شبان روز آب از زمین می برآمد آنکه: «... فَأَلْتَقَى الْمَاءُ عَلَىٰ أُمُرٍ قَدْ قُدِرَ»، آنکه هر دو به هم آمد، چون همه عالم آب بگرفت، و گفتند: از کوهی که از آن بلندتر نبود در زمین، چهل گز بگذشت، و همه عالم خراب شد و همه کافران هلاک شدند. (۶) ۱۶۸۱. علامه شعرانی: علمای نصارا و مفسران انجیل گویند طوفان نوح عام نبود و همه زمین را فرا نگرفت بلکه همان نواحی ارمنستان و عراق و اطراف آن بود و گویند مراد به همه زمین همه زمینی است که در حوزه دعوت نوح بود چنان که در کتاب تورات آمده است همه مردم جهان برای خرید گندم به مصر آمدند. اما معترفند که کشتی بر کوه آرات نشست پس از فرو رفتن آب، و کوه آرات بیش از پنجهزار متر از سطح دریا مرتفع است و اگر آب چنان بود که از آن کوه بالاتر رفته باید اکثر دنیای آن روز یا همه آن را آب گرفته باشد مگر گویند کشتی بر مرتفع ترین قله آرات نشست بلکه بر یکی از تلال دامنه آنکه، از نواحی اطراف عراق بلندتر بود اما نسبت به ممالک مجاور مانند آذربایجان و کردستان و شام گودتر بود، نشست و علمای طبیعی و معرفه الأرض گویند در دوره چهارم طوفان عام در اکثر نواحی کره زمین پدید آمد و آثار و علائم آن هنوز پیداست و آن را نسبت به آب شدن توده های متراکم یخ و برفهای بسیار قدیم می دهند که به عللی یکباره ذوب شد و رودها و چشمها روان گردید و آب باران بسیار مزید بر ذوبان آنها گردید و معتقدند بسیاری دریاچه ها که در میان کوهستانهای مرتفع موجود است از آن دوره است. و الله العالم. و از ادله وقوع این طوفان عام آن است که اممی مانند آشوریان و یونانیان و هندود که نه به موسی علیه السلام گرویده بودند و نه به تورات ایمان داشتند، حکایت طوفان عام را نقل کردند و در لوح سنگی یا آجری مردم آشور حکایت طوفان را یافتند و هم اکنون به خط میخی موجود است. و در این باب بیش از این تحقیق نمی کنیم، چون دانستن تفصیل طوفان و تعیین خصوصیات آن از ضروریات نیست. ۷

- ١- .حاقه (٦٩): ٢١.
- ٢- .روض الجنان، ج ١٠، ص ٢٧٣ ٢٧٤.
- ٣- .روح الجنان، ج ٦، ص ٢٧٦.
- ٤- .بنى اسرائيل (١٧): ٤٥.
- ٥- .روض الجنان، ج ١٠، ص ٢٧٥.
- ٦- .روح الجنان، ج ٦، ص ٢٧٧.

۴۴. «وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُصِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ...»

روض الجنان: «وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ»؛ و کشتی نوح بر کوه جودی راست شد و باستاد، و گفتند: هلاک باد گروه ظالمان را. مجاهد گفت: کوهها متطاوول شدند تا آب به ایشان نرسد، مگر کوه جودی که او سر فرو برد بر سبیل تواضع، آب از بالای همه کوهها برفت و به جودی نرسید، و این بر سبیل تمثیل باشد و چون رمزی، تنبیهاً عَلَى التَّوَّاضُعِ وَتَزَكِّي التَّرْفُعِ. (۱) ۱۶۸۲. علامه شعرانی: چنان که سعدی گفت: یکی قطره باران ز ابری چکیدخجل شد چو پهنای دریا بدید که جایی که دریاست من کیستمگر او هست حقا که من نیستم چو خود را به چشم حقارت بدیدصدف در کنارش به جان پرورید (۲) تواضع کند هوشمند گزینهد شاخ پر میوه سر بر زمینمقصود از تمثیل آن است که معنی غیر مأنوس و دور از ذهن را مأنوس و نزدیک سازند تا در خاطر انسان جایگیر شود؛ چنان که فرمود: «أَتَيْتَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۳) با آنکه زمین و آسمان که هنوز آفریده نشده بودند سخن نمی شنیدند خداوند به آنها گفت بیایید و این تمثیل آفرینش است به دعوت کردن. و نیز «يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (۴) و غیر ذلك. و «ابلعی» و «اقلعی» همچنین اند. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۷۵.

۲- بوستان سعدی، ص ۱۱۵، باب چهارم در تواضع.

۳- فصلت (۴۱): ۱۱.

۴- بقره (۲): ۱۱۷.

۵- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۷۸.

۴۷. «قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ...»

روض الجنان: روا بود که پناه با خدای دهد. (۱) ۱۶۸۳. علامه شعرانی: ما در این زمان گوئیم پناه بردن. (۲)

۶۴. «...وَلَا تَمَسُّوْهَا بِسُوِّءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ»

روض الجنان: الهامه. (۳) ۱۶۸۴. علامه شعرانی: هامه جانور خزنده و گزنده است. (۴)

۶۶. «فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ مِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ...»

روض الجنان: «فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا»؛ چون فرمان ما بیامد و موجب هلاک ایشان از طغیان و عصیان بغایت رسید و شتر را بکشتند، ما صالح را گفتیم: از میان اینان برو و نیز آن مؤمنان را که با او بودند، و خلاص و نجات دادیم ایشان را به رحمت خود و برهانیدیم ایشان را از خزی و نکال و هلاک آن روز. و قراء مدینه الّا اسماعیل و کسائی و بُرْجُمی و شُمونی خواندند: یَوْمِئِذٍ به فتح «میم»، و باقی قراء: «یَوْمِئِذٍ»، به جرّ «میم» اینجا و در سوره المَعَارِج. اما آنکه * مجرور خواند، گفت: یَوْم، اسمی است مُعْرَب مضافِ اِلَیْهِ آنچه به او اضافه کردند آن را مجرور دارند*، فی قوله: «مِنْ عَذَابٍ یَوْمِئِذٍ...» (۵) و: «مِنْ خِزْيِ یَوْمِئِذٍ»، و: «مِنْ فَرَعٍ یَوْمِئِذٍ...» (۶)، و آنان که به فتح «میم» خواندند، مبنی کردند یوم را لاضافه الی اسم مبنی، و گفتند: کَمَا أَنَّ الْمُضَافَ یُکْتَسَبُ * * * مِنْ الْمُضَافِ اِلَیْهِ التَّعْرِیْفُ وَ التَّنْکِیْرُ وَ معنی الاستفهام و الجزء فی قولهم: غُلَامٌ مِنْ یَضْرِبُ، وَ غُلَامٌ مِنْ تَضْرِبُ اَضْرِبُ، فَکَذَالِکَ یُکْتَسَبُ مِنْهُ الِاعْرَابُ وَ الْبِنَاءُ اِذَا كَانَ مِنَ الْاَسْمَاءِ الشَّایِعَةِ الْمَبْتِئَةِ، نَحْوُ: اَیْنٌ وَ کَیْفٌ، وَ اِذَا كَانَ الْمُضَافُ مَخْصُوصًا نَحْوُ: رَجُلٌ وَ غُلَامٌ لَمْ یُکْتَسَبْ مِنْهُ الْبِنَاءُ، وَ اِیْنِ بَیْتِ بَرِّهِرٍ وَ وَجْهِ رَوَايَتِ کَرْدَنَدِ کِه شَاعِرِ کَفْت: عَلَی حَیْنٍ عَاتَبْتُ الْمَشِیْبَ عَلَی الصَّبَاوَقْلُتِ اَلْمَا اَصْحِحُّ وَ الشَّیْبُ وَ اِزْعُو اِیْنِ اِز جَمَلِه ظَرْفِ مَتَّسِعٍ * * * * است، کَقَوْلِه تَعَالٰی: «بَلْ مَكْرُ اللَّیْلِ وَ النَّهَارِ...» (۷)، برای آنکه مکر در شب و روز واقع بود از شب و روز واقع نبود. همچنین خزی و عذاب و فَرَع در روز واقع باشد از او واقع نبود، و مثله قوله: یا سَارِقَ اللَّیْلِ اَهْلَ الدَّارِ. (۸) ۱۶۸۵. علامه شعرانی: * این دو وجه که برای دو قرائت آورده از ابوعلی فارسی است و همه عبارت او در مجمع البیان مذکور است. (۹) و ابوعلی معاصر با عضد الدوله دیلمی و معلم او بود در نحو. گویند: وقتی کتابی نوشت بسیار سهل و آسان که همه کس می فهمید او را سرزنش کردند که قدر نحو را شکسته و رتبه آن را فرود آورده بازیچه کودکان مکتب ساخته. وی کتاب دیگر نوشت دشوار و عضد الدوله در وصف آن گفت: ابوعلی این بار کتابی نوشت که نه شاگردان می فهمند و نه استادان و نه خود او. باری، بیشتر مطالب او در نحو مشکل و گاه فهم آن از فهم مطالب فلسفه هم دشوارتر است. (۱۰) ۱۶۸۶. * یعنی آنکه به جر خواند موافق قاعده است که یوم کلمه معرب و مضاف اِلیه است و باید مجرور شود و عامل در آن مضاف است. این سخن خلاصه گفتار ابوعلی است و عین کلام او در مجمع البیان منقول و مشتمل بر دقایقی است، هر کس خواهد بدان رجوع کند. (۱۱) ۱۶۸۷. * * * در مجمع البیان به جای «یکتسب»، «یکتسی» است (۱۲) و خلاصه مقصود وی آنکه بعض اسماء شایعه اند برای همه چیز و در بیان هر مطلبی، و بعضی مخصوص؛ مثلاً- غلام و رجل مخصوصند به مطالب خاصه و «کیف»، «این» و «متی» از اسماء شایعه اند و برای هر مطلب، و یوم و حین و مثل همچنین شایعه اند. و اسماء شایعه بر دو گونه اند: بعضی مبنی هستند مانند کیف و این؛ چون متضمن معنی حرفند و

بعضی معربند مانند مثل و یوم. و این قسم دوم برای مبنی شدن شدید الاستعدادند؛ چون شبیهند به اَسْمَاء شایعه مبنیه و به اندک بهانه مبنی می شوند. و اما اسماء مخصوصه که شایع نیستند مانند غلام و رجل، استعداد مبنی شدن ندارند. از این جهت، مثل و حین با آنکه معربند ممکن است به اضافه به مبنی مبنی شوند، اما غلام و رجل به اضافه به مبنی مبنی نمی شوند. و از امثله اولی است قوله تعالی «فَو رَبِّ لَحَقُّ مِثْلَ مَا أَنْكُم تَنْطُقُونَ». (۱۳) ۱۶۸۸.*** این جمله بیان مطلب دیگری است غیر از مبنی یا معرب بودن یوم. مقصود آنکه چون سارق الشیء گویند آن شیء که مضاف الیه است دزدیده شده است اما «سارق اللیله اهل الدار» کسی شب را نزدید و سرقت بر شب واقع نشد همچنین «مکر اللیل و النهار» کسی با شب و روز مکر نکرد بلکه با مردم مکر کردند در شب یا در روز و «عذاب یومئذ» خداوند روز را عذاب نکرد بلکه گناهکاران را عذاب کند، اما چون مضاف الیه ظرف باشد در ظرف این توسعه هست با آنکه فعل بر او واقع نشده مضاف الیه قرار دهند. این عبارات کتاب نیک واضح نبود بحمدالله واضح ساختیم. وما التوفیق الا بالله. ۱۴

- ۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۷۹.
- ۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۸۱.
- ۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۵؛ در چاپ مشهد «العاهه» ضبط شده است.
- ۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۱.
- ۵- معارج (۷۰): ۱۱.
- ۶- نمل (۲۷): ۸۹.
- ۷- سبأ (۳۴): ۳۳.
- ۸- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۶؛ در چاپ مشهد «یکتسی» به جای یکتسب ضبط شده است.
- ۹- رک: مجمع البیان، ج ۵، ص ۱۷۲.
- ۱۰- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۲.
- ۱۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۲. رک: مجمع البیان، ج ۵، ص ۱۷۲.
- ۱۲- مجمع البیان، ج ۵، ص ۱۷۲.
- ۱۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۲۹۳.

ص: ٧١١

..

۶۹. «وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامًا قَالُوا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ»

روض الجنان: «وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى...»، حق تعالی از این پس در قصه ابراهیم و آمدن فریشتگان به نزدیک او به بشارت گرفت، گفت: «وَلَقَدْ جَاءَتْ»؛ به درستی که آمدند... رسولان ما یعنی فریشتگان... عبدالله عباس گفت: جبریل و میکائیل و اسرافیل بودند. ضحاک گفت: نه کس بودند، سیدی گفت: یازده کس بودند از فریشتگان بر صورت آمدنی پاکیزه، در آمدند و گفتند: سَلاماً، علی تقدیر نُسَلِّمُ سَلاماً. و گفتند: بايقاع القول عليه، ای قالوا هذه الْكَلِمَة. (وسلام تحیت باشد، و سَلام سلامت باشد، و سلام نامی است از نامهای خدای تعالی فی قوله: «السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيِّمُ» (۱) و سلام، درختی است فی قوله: «إِلَّا سَلامٌ وَ حَزْمَلٌ»، و كذلك قوله: «... وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا». (۲) ۱۶۸۹. علامه شعرانی: جمله ای که بین الهالین قرار دادیم معترضه است و به سابق و لاحق مربوط نیست و آن جمله پیش از این که گفت «قالوا هذه الكلمه» متصل است به «و كذلك قوله». و به نظر می رسد به اشتباه ناسخین از جای دیگر منتقل به اینجا شده یا حاشیه بوده است، دیگری نوشته و جای آن را ندانسته، منتقل به متن کردند و قوله «الاسلام و حرمل» ظاهراً جزء شعری است. و حرمل گیاهی است که به فارسی اسفند می گویند، گویا شاعر آرزوی فضای آزاد بیابان کرده است که در آن غیر درخت سلام و اسفند نروید. (۳)

۱- حشر (۵۹): ۲۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۹؛ ۳۰۱؛ در چاپ مشهد عبارت داخل پرانتز موجود نیست. فرقان (۲۵): ۶۳.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۹۶.

۷۰. «فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً...»

روض الجنان: «فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ»؛ چون دید که دست ایشان به طعام نمی رسد، انکار کرد بر ایشان، و ضمیر در إِلَيْهِ راجع است با «عَجَل». (۱) ۱۶۹۰. علامه شعرانی: انکار نشناختن و بیگانه شمردن است نه در مقابل اقرار، در تورات آمده است که فرشتگان از آن طعام خوردند و این صحیح نیست و اگر پیغمبر ما صلی الله علیه و آله از تورات اقتباس کرده بود همچنین می فرمود. اما آنکه از این علوم بهره دارد داند که فرشتگان خدا طعام دنیا نمی خورند و هرچه ابراهیم نیک نگرید دید دست آنها به خوراک نمی رسد و طعام در دست آنها نمی آید و چیزی از آن کم نمی شود آن را عجیب شمرد. و برای دانشمندان خرده بین همین معجزه بزرگ قرآن است دلیل آنکه علم پیغمبر صلی الله علیه و آله به وحی الهی است و قرآن کلام حق است و شاید بسیاری از علما هم ندانند فرشته طعام نمی خورد. (۲) روض الجنان: «وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً»، ای أَحَسَّ وَوَجَدَهُ؛ در دل خود از ایشان ترسی یافت از آن وجه که گفتیم: ایشان چون بدیدند که ابراهیم علیه السلام از این معنی اندیشه ناک شد، گفتند: «لَا تَخَفْ»؛ مترس که ما فریشتگانیم و ما را به قوم لوط فرستاده اند. اگر گویند: ابراهیم علیه السلام چگونه باور داشت ایشان را بدان که ایشان فریشته اند، گوئیم: لابد است از آنکه علمی به معجز مقرون باشد بدین که او عند آن بداند که ایشان در آن دعوی صادق اند. و گفتند، مُعْجَز این بود که: ایشان دعا کردند تا خدای تعالی آن عَجَل را زنده کرد به رفتن و چهره کردن درآمد. (۳) ۱۶۹۱. علامه شعرانی: گوینده را معلوم نکرد. و مقصود از این قصه و اشارت موعظه و عبرت است نه تصدیق اصل واقعه. و اگر گوینده معلوم نباشد و خیر ضعیف بود باز برای مقصود کافی است. (۴) روض الجنان: اگر گویند: شاید که ابراهیم علیه السلام طعام در پیش فریشتگان نهد با آنکه داند که ایشان طعام نخورند؟ گوئیم: از این دو جواب است، یکی آنکه: ابراهیم علیه السلام پیش از آن کرد که دانست که ایشان فریشته اند، برای آنکه ایشان بر صورت بشر بودند. و جواب دیگر آنکه: این معنی به عقل نتوان دانستن، روا بود که او را اعلام نکرده بودند هنوز که فریشتگان طعام نخورند. اگر گویند: شاید که فریشتگان به صورت آدمیان باشند با آنکه ایشان لطیف اند و اینان کثیف؟ گوئیم: بعضی گفتند: ابراهیم را چنان نمود که ایشان بشرانند، چنان که سراب چنان نماید که آب است... (۵) ۱۶۹۲. علامه شعرانی: لطیف جسم برزخی است و کثیف مادی. و این که فرشته به صورت بشر ظاهر شود عجیب نیست، چنان که در صورت مردی بر مریم ظاهر شد: «فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا» (۶) و پیغمبران خدا همه فرشتگان را به صورت بشر می دیدند، الا آنکه دیدن خاص آنان بود و کسی که با آنان در یک مجلس بود فرشته را نمی دید؛ چنان که پیغمبر ما صلی الله علیه و آله بسیار فرمود: جبرئیل نزد من آمد اینک و چنین گفت، و مردم مشاهده نمی کردند و گاه بعضی خواص مشاهده می کردند و گاه بعضی خواص مشاهده می کردند به صورت دحیه یا صورت دیگر و آن نادر بود. و در مجلس ابراهیم در ساره نیز تصرفی شد که او هم فرشتگان را دید. ۷

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۰۳.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۲۹۷.

- ٣- .روح الجنان، ج ٤، ص ٢٩٨.
- ٤- .روض الجنان، ج ١٠، ص ٣٠٤.
- ٥- .مریم (١٩): ١٧.
- ٦- .روح الجنان، ج ٤، ص ٢٩٨.

۷۷. «وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا...»

روض الجنان: قتاده و سیدی گفتند: آن فریشتگان علیهم الصلوه والسلام از نزد ابراهیم بیامدند و روی به شهرهای قوم لوط نهادند، و آن پنج ده بود: سیدوم، و عاصورا، و دادوما، و صواهم. این چهار ده کافر بودند، و ده پنجم سعد بود، و اهل او به لوط ایمان داشتند. (۱) ۱۶۹۳. علامه شعرانی: نام این پنج ده در تورات چنین است: سدوم، عموراه، ادماه، صبوئیم، صوغر. چون قتاده و سیدی هم ظاهراً این اسامی را از علمای اهل کتاب فرا گرفته اند. اسامی مذکور تصحیف همین کلمات است عاصورا عموراه است، دادوما ادماه و صواهم صبوئیم و سعد صوغر. والله العالم. (۲) روض الجنان: ... و خدای تعالی ایشان را گفته بود تا لوط چهار بار بر ایشان گواهی ندهد ایشان را هلاک مکنید. چون در راه می رفتند لوط با ایشان نگرید، گفت: نیک می دانید که این دیهها و شهرها چه جایگاه است؟ گفتند: چه جای است؟ گفت: بترین جای است که در زمین هست به فساد اهلش، و در همه زمین از این مردمان پلیدتر و مفسدتر نیست، این معنی چهار بار باز گفت. لوط ایشان را بیاورد به راهی که کس ایشان را ندید به بی وقتی، و در خانه برد، و کس ندانست مگر مردمان سرای لوط. (۳) ۱۶۹۴. علامه شعرانی: شاید هم اگر از میان مردم می برد آنها را نمی دیدند؛ چون دیدن فرشتگان برای همه کس نیست، یا پیغمبر می بیند یا کسی به تصرف او و اراده پروردگار. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۰۸؛ در چاپ مشهد «غاصورا» به جای عاصورا و «دیه» به جای «ده» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۰۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۰۹.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۰۲.

۷۸. «وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَ مِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطَهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي...»

روض الجنان: ... اگر گویند چگونه گفت: «هؤلاء بناتى هُنَّ أَطَهَرُ لَكُمْ»، و او دو دختر داشت چنان که در اخبار و تواریخ مذکور است و ایشان جماعت بسیار بود؟ (۱) ۱۶۹۵. علامه شعرانی: در آیه قرآن «بناتى» به صیغه جمع است نه تشبیه و «هُنَّ» هم ضمیر جمع است و اهل نقل دو دختر گفتند. ظاهر قرآن را تأویل کردند تا موافق روایات گردد و شاید «جاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ» که در ظاهر به صیغه جمع است حمل بر دو تن باید کرد به قرینه لفظ و عقل که دو دختر را به بیش از دو تن نمی توان داد. و به روایت قاموس کتاب مقدس دو دختر لوط پیش از رسیدن خیر عذاب به دو تن از مردم شهر سدوم تزویج شده بودند و بنا به روایت وی مقصود سرزنشی باشد آنان را که من دختران خود را به شما دادم که عقد مباح بود، دیگر از من چه خواهید که مباح نیست. اما مضمون تورات غیر این است و بسیار مستهجن و قبیح که مردم شهر از پیر و جوان گرد سرای لوط فراهم شدند و آن دو فرشته را می خواستند، لوط دختر خود را بر آنها عرضه کرد. و این عمل از مردم با غیرت پسندیده نیست. و بدین جهت، صاحب قاموس تورات آن را طور دیگر نقل کرده است. و اگر گویی: چگونه آن قوم خبیث ملائکه را دیدند با آنکه دیدن آنان مشروط به صفای باطن است، گوییم: تأثیر نفوس انبیا و اعجاز آنان و صفای خانه نبوت به اراده خداوند چنان اثر کند که زن لوط و دو سه تن از قوم آنان را ببینند و اگر اراده حق نباشد کس نبیند چنان که در آغاز وحی بر پیغمبر ما صلی الله علیه و آله حضرت خدیجه هم جبرئیل را نمی دید. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۱.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۰۴.

۸۱. «قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِبْ أَهْلِكَ...»

روض الجنان: ایشان بانگ داران از آن سرای بیرون آمدند. (۱) ۱۶۹۶. علامه شعرانی: به آواز صیحه و فریاد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۳.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۰۵.

۸۲. «فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مُنْضُودٍ»

روض الجنان: ... چون صبح برآمد و فرمان خدای در آمد، «جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا»، این دیوها را زیر و زبر کردیم. (۱) ۱۶۹۷. علامه شعرانی: «زیر و زبر کردن» کنایت از ویرانی و خرابی است و نظیر مجاز مشهور مقدم بر حقیقت است. و گروهی پنداشتند باید حقیقه زمین سوی بالا- بگردد و بالا- به جانب زمین، مانند آدمی که به پای آویخته شود و چون در ویرانی و خرابی شهر به سبب باریدن سنگهای آسمانی که در قرآن مصرح آمده این گونه واژگونه شدن تعقل نمی شود جماعتی به مبالغه آن را نسبت به پر جبرئیل دادند که او می تواند شهری را از زمین بکند و وارونه بر زمین افکند و گاه مبالغه کرده به نزدیک آسمان بردند. و اثبات این امور نه در قرآن است و نه در خبر متواتر و چون از قدرت خداوند بعید نیست باید به امکان آن قناعت کرد نه اصرار در وقوع. (۲) روض الجنان: ابوبکر عیاش گفت، باقر را علیه السلام پرسیدم که: خدای تعالی زنان را به گناه مردان بگرفت در عهد لوط؟ گفت: نه. چنان که مردان به مردان مشغول بودند، زنان به زنان مشغول بودند. (۳) ۱۶۹۸. علامه شعرانی: ابوبکر عیاش قاری معروف است راوی عاصم و روایت او مخالف روایت سابق است که خداوند چند هزار مرد را هلاک کرد برای آنکه سی و چند نفر آنان لواط می کردند و آن آیه قرآن که فرمود: «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً» (۴) و چون این روایات مخالف یکدیگر است و صحت هیچ یک معلوم نیست و دانستن آن از ضروریات نیست توقف باید کرد و آنچه ضروری است عدالت خداوند است که رنج بی گناهان را بی عوض نمی گذارد. (۵) روض الجنان: «حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ»، مفسران در او خلاف کردند، بعضی گفتند: سنگی بود، اولش سنگ بود و آخرش گل... و عکرمه گفت: نام دریایی است در هوا معلق میان آسمان و زمین، و سنگ از آن جا فرود آمد. (۶) ۱۶۹۹. علامه شعرانی: اگر دریای آب مقصود باشد صحیح نیست و اگر فضای حاوی جسمی سیال و لطیف باشد صحیح است؛ چون خداوند در اثر فضا سنگها خلق کرده است که گاه بر زمین می ریزد، هر وقت اراده به عذاب تعلق گیرد، و گاه برای عذاب نیست بلکه عبرت است. در فلک السعاده چندی از آن نقل کرده است. (۷)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۵.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۰۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۶.

۴- انفال (۸): ۲۵.

۵- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۰۷.

۶- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۶-۳۱۷.

۷- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۰۸.

۱۰۵. «يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ...»

روض الجنان: ... و ظُروف من بين الاسماء اضافت کنند با جُمَل، اگر جمله فعلی باشد و اگر جمله اسمی، برای مناسبتی که میان ایشان هست از احتیاج تا وقتی که واقع آید در او. و هم، آن قیام دارد که فعل دارد از ماضی و حال و استقبال، و آنکه او بنیاید چنان که افعال بیشتر بنیاید بیش از یک وقت. (۱) ۱۷۰۰. علامه شعرانی: سه عبارت است برای تشابه جمله اسمیه و فعل: یکی آنکه هر دو احتیاج به وقت دارند که در آن واقع شوند چه بگوییم قام زید یا بگوییم زید قائم هر دو محتاج وقتند یا گوییم جمله اسمیه قیام به ماضی و حال و استقبال دارد مانند فعل و همچنان که فعل بیش از یک وقت اتفاق نیفتد جمله اسمیه همچنین است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۳۳.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۱۹.

۱۰۷. «خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ...»

روض الجنان: فَمَا قَوْلُهُ: «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ»؛ إِلَّا أَنْجِبَهُ خَدَايَ خَوَاهِدُ. دَرِ اِيْنِ اسْتِثْنَا چِنْد قَوْلِ كَفْتَنْد، يَكِي اَنَكِه: اِلَّا بِه مَعْنَى سَوِي اسْت... و اِبْرُوْق رَوَايْت كَنْد اَز ضَحَّاك اَز عِبْدَاللّٰهِ عِيَّاس كِه اَوْ كَفْت: مَرَاد بِه اسْتِثْنَاءُ دَر اَيْت قَوْمِي اَنْد مَخْصُوص اَز اَهْل تَوْحِيْد كِه خَدَايَ تَعَالَى اِيْشَان رَا بِه دُوْرخ بَرْد و بِه مَقْدَار گَنَاهِشَان عَقُوب كَنْد، و اَنَكِه فَرْمَايْد تَا: بِا بَهْشْت اَرِنْد اِيْشَان رَا، پَس اِيْشَان دَر حَالِي شَقِي بَاشَنْد و دَر حَالِي سَعِيْد، و اِيْن اَن قَوْل اسْت كِه مَا مَعْنَى اَوْ بَكْفْتِيْم دَر وَجِه اَخْر. وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمُرَادِهِ. (۱)

۱۷۰۱. علامه شعرانی: يَك قَوْل دَر تَفْسِيْر اَيِه چِنَان كِه اِبْن جَرِيْر طَبْرِي اَوْرَدِه اسْت (۲) هِمَان اسْت كِه اَز ظَاهْر اَن مَسْتَفَاد مِي گَرْدَد. و دَر تَفْسِيْر الْمَنَار كَوِيْد: اِگَر خَدَايَ خَوَاهِد عَذَاب رَا مَخْلُد نَكْرَدَانْد و گَرْوَهِي رَا اَز دُوْرخ نَجَات دَهْد. اِگَر چِه ظَاهْر بَسِيَارِي اَز اَيَات و اَخْبَار اَن اسْت كِه كَافِر هِمِيْشِه دَر جَهَنْم بَمَانْد لِيَكِن ظَاهْر چِنْدِيْن اَيْت دِيْگَر اَن اسْت كِه گَرْوَهِي پَس اَز كِزْدَشْتَن مَدْتِي اَز عَذَاب نَجَات يَابَنْد و اِيْنَان تَاوِيْل ظَاهْر خَلُوْد رَا سَهْل تَر اَز تَاوِيْل اِيْن اَيَات دَانَسْتَنْد، چُون خَلُوْد بِه مَعْنَى مَدْت طَوْلَانِي بَسِيَار اَمْدِه اسْت مَانَنْد «وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا» (۳)، «وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَ رَسُوْلَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا» (۴) و هِيْچ كَس نَكُوِيْد اَهْل تَوْحِيْد دَر جَهَنْم مَخْلُد بَاشَنْد، و بَعْضِي پِنْدَارَنْد خَلُوْد اَهْل دُوْرخ دَر دُوْرخ اِجْمَاعِي يَا اَز ضَرْوَرِيَات دِيْن اسْت، اِمَا چِنِيْن نِيْسْت چُون جَهْم بِن صَفْوَان و اَبِي الْهَذِيْل عِلَاف اَز بَزْرگان مَعْتَرَلِه كَفْتِه اَنْد هِيْچ مَمْكِنِي دَوَام نِيَابِيْد و هَر حَادِثِي فَانِي شُوْد و غَيْر مَتْنَاهِي دَر حَوَادِث اَيْنِدِه مَانَنْد تَسْلَسَل دَر زَمَان كِزْدَشْتِه بَاطِل اسْت و نَزْد اَنَان بَهْشْت و دُوْرخ هَر دُو فَانِي شُونْد و خَلُوْد اَنَهَا بِه مَعْنَى مَدْت طَوْلَانِي اسْت چِنَان كِه فَرْمُوْد: «لَا يَثِيْنُ فِيْهَا اَحْقَابًا» (۵) و اِبْن جَرِيْر دَر تَفْسِيْرش اِيْن قَوْل رَا اَز جَمَاعَتِي اَز صَحَابِه و تَابَعِيْن سَلْف نَقْل كَرْدِه اسْت فَقْط دَر بَارِه عَذَاب و دُوْرخ نِه دَر بَهْشْت. و كَفْتَنْد اَيِه «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ» يَأْتِي عَلِي جَمِيْع مَا فِي الْقُرْآنِ بِر هَر چِه اَيِه خَلُوْد اسْت و اَرْد شُدِه و اَن رَا مِيْن مِي سَاَزْد، و اِبْن مَسْعُوْد كَفْت زَمَانِي بَر جَهَنْم بِيَايْد كِه دَر هَاي اَن بَسْتِه شُوْد وَقْتِي كِه هِيْچ كَس دَر اَن نَبَاشْد پَس اَز اَنَكِه اِحْقَابِي يَعْنِي قَرْنِهَا دَر اَن مَانْدِه بَاشَنْد، و شَعْبِي كَفْت جَهَنْم زُوْد تَر اَبَاد مِي شُوْد و زُوْد تَر خَرَاب مِي گَرْدَد. اَنْتَهِي بَتَلْخِيْص. و دَر اِيْن كُوْنِه مَسْأَلَت رَاجِع بِه عَالَم اَخْرْت كِه بِه عَمَل تَعَلَّق نَدَارْد تَوْقِف اَوْلِي اسْت، خَصُوصًا كِه دَر بَعْض رَوَايَات قَوْل اِبْن مَسْعُوْد رَا بَرَاي حَضْرَت اِمَام جَعْفَر صَادِق عَلَيْهِ السَّلَام نَقْل كَرْدَنْد، اِنْكَار فَرْمُوْد و اِگَر خَالِد بُوْدِن عَذَاب ضَرْوَرِي دِيْن نَبَاشْد مَشْهُور اسْت و مَخَالَفْت مَشْهُور بِي دَلِيْل جَايِز نِيْسْت. و بِه اِيْن جَهْت اِيْن قَوْل رَا دَر كِتَاب نَقْل نَكْرَدِه اسْت. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۳۶ ۳۳۹.

۲- رك: جامع البيان، ج ۱۲، ص ۱۵۱ ۱۵۰.

۳- نساء (۴): ۹۳.

۴- جن (۷۲): ۲۳.

۵- نبأ (۷۸): ۲۳.

۶- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۲۳.

۱۱۱. «وَإِنَّ كَلًّا لَّمَّا لِيُؤْفِقِيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ...»

روض الجنان: «وَإِنَّ كَلًّا لَّمَّا لِيُؤْفِقِيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ»، قُراء خلاف کردند در إِنَّ و لَمَّا... و در معنی «لَمَّا» به تشدید چند وجه گفتند، فَرَّاء گفت: تقدیر او «لَمَمَّا» بوده است و اصل او «لَمِنُ ما» بوده است، «نون» را برای ادغام «میم» کردند، سه میم حاصل آمد یکی بیفگندند و آنکه دو بماند ادغام کردند... و بر این وجه معنی آن بود که: همه کس از این مذکوران یا مختلفان از آناند که خدای تعالی جزای ایشان به تمامی بخواهد دادن. وجهی دیگر زَجْرَاج گفت: «لَمَّا» به معنی «الَّا» است، کقولهم: سَأَلْتُكَ لَمَّا فَعَلْتَ وَنَشَدْتُكَ لَمَّا فَعَلْتَ كَذَا، و المعنى إِلَّا فَعَلْتَ كَذَا، و مثله قوله: «إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ» (۱)، و بر این وجه «إِنَّ» به معنی «ما»ی نافیه باشد، و التقدير: ما كُلَّهُمْ إِلَّا وَاللَّهُ يُؤْفِقِيَهُمُ الْجَزَاءَ؛ هیچ کس نخواهد بودن الَّا و خدای جزای او بدهد. بر این وجه طعن کرد و گفت: این روا نباشد مگر در قسم. (۲) ۱۷۰۲. علامه شعرانی: یعنی تنها در جواب قسم لما به معنی الّا می آید و در غیر آن صحیح نیست. (۳) روض الجنان: ... آن قول که گفت: اصل «لَمِنُ ما» بوده است، «نون» را «میم» کرده اند برای ادغام، و سه «میم» جمع شده است؛ که نه چهار «میم» * جمع شد در این سورت... (۴) ۱۷۰۳. علامه شعرانی: چهار میم در کلمه «ممن» است که نون آخر به سبب ادغام در کلمه بعد از آن قلب به میم می شود. (۵)

۱- طارق (۸۶): ۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۱ ۳۴۲.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۲۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۴.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۲۷.

۱۱۳. «وَلَا تَزْكُوتُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمْ النَّارُ...»

روض الجنان: در خبر است که: چون روز قیامت باشد، منادی از قِبَل رَبِّ الْعِزَّةِ ندا کند، گوید: اَيْنَ الظَّالِمَةُ وَأَعْوَانُ الظَّالِمَةِ؛ کجااند ظالمان و اعوانان ظالمان! جمع کنند ایشان را، حَتَّى مَنْ أَلِيقَ لَهُمْ دَوَاءً أَوْ بَرَى لَهُمْ قَلَمًا؛ تا آن کس که برای ایشان دواتی سیاه* کرده باشد یا قلمی تراشیده باشد. آنگه همه را در تابوتی کنند از آتش. (۱) ۱۷۰۴. علامه شعرانی: «سیاهی کردن» به معنی ریختن مرکب در دوات است، و معروف در معنی «أَلِيقَهُ» آن است که دوات را برهم زنند تا مرکب به لایقه که در دوات است بچسبد. در آن عهد پاره ای پنبه در حریر می نهادند و می دوختند و به جای ابریشم که ما لایقه می کنیم در دوات می گذاشتند. آن گاه مرکب می ریختند و برهم می زدند تا رنگ سیاهی در پنبه فرو رود. و هر کس ظالم را این اندازه یاری کند از اهل تابوت است که در این روایت آمده است. نعوذ بالله من شر الطمع وحب الدنيا و الاستعانه بهم لها ولا توفيق إلا بالله. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۶.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۲۸.

۱۱۴. «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ...»

روض الجنان: «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ»، آنکه گفت: نماز بر پای دار در دو طرف روز... «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ»، در حسنات خلاف کردند، بیشتر مفسران گفتند: نماز پنج است... و اما قول آن کسی که به این آیت استدلال کرد بر احباط درست نیست كما دَلَّتِ الْأَدِلَّةُ عَلَى فَسَادِ الْإِحْبَاطِ عَقْلًا وَشَرْعًا. (۱) ۱۷۰۵. علامه شعرانی: چنان که در این کتاب چند جای گذشت، احباط در مذهب شیعه باطل است و آن عمل که صحیح واقع شود جزای آن واجب است و هیچ عمل زشت و معصیت ثواب آن را نمی برد و آنکه هم نماز خوانده و هم سرقت کرده مساوی آن کس نیست که سرقت کرده، نماز هم نخوانده است، چنان که اهل احباط گویند. و هرچه در قرآن و حدیث لفظ احباط آمده به آن معنی است که ما اصطلاح کرده ایم و اینکه بعضی اهل حدیث در کتب خود احباط را ثابت کرده و بر علمای ما طعن زده اند صحیح نیست. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۶ ۳۴۷.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۲۹.

۱۱۸. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ»

روض الجنان: «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً»، آنکه گفت: اگر خدای خواستی مردمان همه را یک امت کردی. «وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ»؛ ولکن ایشان به زایل نمی باشند مختلف، با یکدیگر خلاف می کنند. (۱) ۱۷۰۶. علامه شعرانی: خداوند مردم را مختار آفریده و حکمت او آن بود که انسان هرچه می کند خود کند و از ظلم و جبر و قهر منع فرمود، حتی در عبادت و معصیت خود او مردم را به قهر مجبور نکرد و اگر می خواست همه را به قهر و جبر به راه خیر می داشت و همه یک امت می شدند اما نخواست و انسان مجبور در حقیقت انسان نیست، مانند جماد است و او را تکلیف نتوان کرد و ثواب و عقاب نتوان داد. (۲)

۱۱۹. «... وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لِأُمَّلَانَ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ»

روض الجنان: «وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لِأُمَّلَانَ جَهَنَّمَ»؛ و تمام شد سخن خدای تعالی که گفت: پربار* کنم دوزخ از جنّ و انس، از پری و آدمی. و مورد این کلمه تهدید و تحذیر است خلقان را، از آنکه از آنان باشند که خدای تعالی دوزخ به ایشان پربار کند، و تمام کلمه وقوع مخبر خبر باشد علی ما أَخْبَرَ عَنْهُ. و إِنَّمَا ارَادَ قَوْلَهُ: فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ، لِأُمَّلَانَ جَهَنَّمَ...، و این «لام» جواب قسمی مضمّر است، و التقدير: قَسِمًا لِأُمَّلَانَ وَ يَمِينًا لِأُمَّلَانَ، و به جای «لام» گفتند: «أَنَّ» بشاید اینجا و هر کجا تأویل آن باشد که: بَلَّغْنِي أَوْ ائْتَهِيَ إِلَيَّ. (۳) ** ۱۷۰۷. علامه شعرانی: * «پربار کردن» پر کردن است و «بار» به معنی محمول و مظروف است. (۴) ۱۷۰۸. ** هر جا لام قسم باشد به جای آن می توان کلمه «أَنَّ» آورد مشروط بر این که معنی به بلغنی (یعنی به من خبر رسیده باشد) یا به معنی قیل لی یعنی به من گفته شد یا انتهى الی (کار من به آن کشید) و امثال ذلك. ۵

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۸.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۳۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵۲ ۳۵۳؛ در چاپ مشهد «پرباز» آمده است.

۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۳۳.

۱۲۳. «وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ...»

روض الجنان: «وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»؛ و خدای راست غیب آسمانها و زمین، یعنی هر چه در آسمانها و زمینها پوشیده باشد خدای داند، و مورد این هم وعید است. (۱) ۱۷۰۹. علامه شعرانی: در مجمع البیان گوید: این آیه را یکی از مشایخ رد بر شیعه دانسته است که ادعای علم غیب برای ائمه خود کرده اند. (۲) و جواب می دهد: شیعه دعوی علم غیب نمی کنند مگر به تعلیم خداوند و چند خبر از غیب مروی از ائمه علیه السلام نقل کرده و گوید: همه به تعلیم حق بوده است. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵۴.

۲- مجمع البیان، ج ۵، ص ۲۰۵.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۳۴. مجمع البیان، ج ۵، ص ۲۰۵.

جلد ۲

اشاره

سوره یوسف علیه السلام

سوره یوسف علیه السلام «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ»

روض الجنان: و «الر» آیتی نیست به اتفاق برای آنکه مضاهمی رؤوس آیات نیست به خلاف «طه»، که آن آیتی است برای آنکه مطابق رؤوس آیات است. (۱) ۱۷۱۰. علامه شعرانی: در آغاز سوره یونس گفتیم این علت کلی نیست و همه جا بدان تمسک نمی توان کرد. (۲) و باید گفت تعیین آخر آیات صرف تعبد است از اینکه «طه» به الف ختم شده و در آن سوره شبیه به آخر آیات دیگر است که به الف ختم می شود دلیل آن نیست که همه جا چنین باشد چنان که «یس» و «طس» هر دو به «یاء» و «نون» ختم می شود و شبیه به آیات دیگر این دو سوره است با این حال «یس» آیه است و «طس» نیست. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۵.

۲- مطابق تعلیقه شماره ۱۵۹۳ همین مجموعه.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۳۷.

۳. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ...» .

روض الجنان: مُقاتل روایت کرد از سعید جُبیر، که او گفت اصحاب رسول علیه السلام بر سلمان رفتند، گفتند: برای ما از تورات حدیثی گوی که تورات را قصه های نیکو در وی است... (۱) ۱۷۱۱. علامه شعرانی: سلمان پس از هجرت به خدمت پیغمبر صلی الله علیه و آله مشرف گشت و سوره یوسف مکی است. (۲) روض الجنان: «وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ» ؛ و به درستی که پیش از این تو از این قصه و اخبار غافل بوده ای و بی علم. و «غفلت»، سهو باشد. (۳) ۱۷۱۲. علامه شعرانی: سهو در اصل لغت عرب به معنی خطا و غلط نیست، بلکه حاضر نبودن معنی در ذهن است. (۴)

۴. «إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا...» .

روض الجنان: ... چون یوسف علیه السلام بزرگ شد و برادران او هر یک چوبی و عصایی داشتند و ایشان ده بودند و یوسف یازدهمین بود و بنیامین دوازدهمین یوسف پدر را گفت: ای پدر برادران من هر یکی را چوبی هست و مرانیست چرا چنین آمد؟ از خدای برای من چوبی بخواه از بهشت. یعقوب دعا کرد خدای تعالی جبریل را فرستاد با عصایی از چوب بهشت، گفت: این به یوسف ده. یوسف علیه السلام آن چوب بستد و آن چوبی بود از زبرجد سبز... (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۶.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۳۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۷.

۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۳۹.

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۹.

۱۷۱۳. علامه شعرانی: این حکایت از عرائس ثعلبی است نه از ائمه معصومین علیهم السلام. (۱) روض الجنان: سیدی روایت کند از عبدالرحمن بن سابط از جابر بن عبدالله الانصاری که او گفت: مردی جهود به نزدیک رسول آمد، گفت: یا محمد! مرا خبر ده تا نام آن ستاره ها چه بود که یوسف را سجده کردند؟ رسول علیه السلام سر در پیش افگند به انتظار وحی. جبریل آمد و رسول را خبر داد از نامهای ایشان. رسول علیه السلام جهود را گفت: اگر تو را خبر دهم به نامهای ایشان و تو دانی که چنان است، اسلام آری؟ گفت: آری. گفت: نامها این بود: جریان و طارق و ذیال ذوالکیفیات و ذوالقرع و ذناب و عمودان و قابس و ضروح و مصبح و فلیق. (۲) ۱۷۱۴. علامه شعرانی: این اسامی و حکایت منقول از عرائس ثعلبی است. (۳)

۶. «وَ كَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُنمِّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ...» .

روض الجنان: «وَ كَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ» ؛ اجْتَبَاءً وَاصْطِفَاءً وَاخْتِيَارًا هِر سَه يَكِي بَاشَد. این هم حکایت است از یعقوب علیه السلام که او می گوید در تعبیر خواب یوسف که خدای تعالی تو را برگزیند و تو را تأویل احادیث درآموزد، و اصل «اجْتَبَاءً مِنْ جِبَايَةِ الْخَرَجِ بَاشَد، اِذَا اَخْلَصْتَهُ لِنَفْسِكَ اَوْ لَغَيْرِكَ، وَ مَرَاد تَعْبِيرِ خَوَابِ اسْتِ بِقَوْل: «وَ يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ»، فِي قَوْلِ مَجَاهِدٍ وَ قَتَادَةَ*. وَ ابْنُ زَيْدٍ** گفـت: در عهد او تأویل و تعبیر خواب به از او کس ندانست. زجراج گفت: مراد تأویل آیات است در ادله توحید و جز از آن از علوم دین. تأویل آن باشد که معنی با او گردد، مَنْ الْأَوَّلِ وَهُوَ الرَّجُوعُ، وَ گفـت**:

نیز این خواب دلیل آن می کند که خدای تعالی نعمت خود بر تو و بر آل

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۱؛ در چاپ مشهد «ذوالکفتات» و «عموران» ضبط شده است.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۱.

یعقوب تمام کند چنان که بر پدران تمام کرد. (۱) ۱۷۱۵. علامه شعرانی: * قتاده بن دعامه یکی از مفسرین است و به قول او مراد از تأویل احادیث تعبیر رؤیا است. و به قول بعض دیگر از مفسران، مراد تأویل و معنی احادیث و روایات انبیا است که پیش از او بودند. و به معنی تفصیل کتب و دلایل توحید و شریعت و دین منقول از حضرت ابراهیم و نوح و شیث و ادیس را نیک می دانست. (۲) ۱۷۱۶. * * * ابن زید نامش عبدالرحمن بود و از مفسران شیعی است و احادیث وی در تهذیب هم آمده است. و در مجمع البیان گوید: قال ابن زید: کان أَعْبَرِ النَّاسِ لِلرُّؤْيَا؛ (۳) بهترین تعبیر کننده خواب یوسف بود؛ یعنی در عهد خود... (۴) ۱۷۱۷. * * * یعنی حضرت یعقوب با یوسف گفت. (۵) روض الجنان: برادران یوسف یازده بودند و نامهای ایشان این است: روییل و او برادر مهتر است و شمعون، و لاعون، و یهودا، و ریالون و یشجر و مادر او، لیا بنت لیان بود... ۱۷۱۸ ۶. علامه شعرانی: صحیح آن [= ریالون] زبولون است. ۷ روض الجنان: كعب الأحبار گفت: خدای تعالی صورت پیغامبران به آدم نمود تا او یک یک را بدید. در طبقه ششم یوسف را به نمود، تاج و قار بر سر نهاده... آدم گفت: بار خدایا! این کیست از فرزندان من؟ گفت: یا آدم! این مردی است محسود بر آنچه من به او خواهم دادن. گفت: بار خدایا! او را چه خواهی دادن؟ گفت: حظی تمام از حُسن. آدم او را در بر گرفت و بوسه بر چشم او داد و گفت: لا تَأْسَفْ يَا بُنَيَّ وَأِنَّهُ يُوسُفُ.

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۳.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۴۲.

۳- مجمع البیان، ج ۵، ص ۲۱۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۳؛ در چاپ مشهد «یسجر» به جای یشجر ضبط شده است.

۵- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۴۳.

پس اول کس که او را یوسف خواند آدم بود. (۱) ۱۷۱۹. علامه شعرانی: این حکایت و غالب حکایات حضرت یوسف را مؤلف از عرائس ثعلبی نقل کرده است. (۲) روض الجنان: و گفتند: او حسن به میراث از جدش اسحاق یافت و اسحاق از مادرش ساره و خدای تعالی ساره را بر صورت حورالعین آفریده بود و لکن صفای حور نداشت جز آنکه یوسف از صفای لَوْن و رَقْت و لطافت اندام به آنجا بود که اگر از این خُضر چیزی بخوردی سبزی آن در پوست او پیدا بودی که به گلوش فرو می شدی. و ساره حسن از حوّا یافت به میراث. (۳) ۱۷۲۰. علامه شعرانی: این گونه تعبیرات مختلف بیان حسن یوسف است و اگر میان آنها تنافی باشد مضر به اصل مقصود نیست؛ چنان که در وصف جمال کسی گویند ماه است یا گویند آفتاب است با یکدیگر منافی نیست، اگرچه به ظاهر منافی می نماید. (۴)

۱۰. «قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَ أَلْقُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ...» .

روض الجنان: «لا- تَقْتُلُوا يُوسُفَ» ، یوسف را مکشی که کشتن برادر عظیم باشد. «وَأَلْقُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ» ؛ و او را در چاه افگنی. بعضی گفتند: مراد به «غِيَابَةِ الْجُبِّ» طاقی باشد که در چاه بود پیش از آنکه به آب رسد... و بعضی دگر گفتند آنجا که خبر غایب شود. (۵) ۱۷۲۱. علامه شعرانی: یعنی از کسی خبری باز نیاید. ۶

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۴ ۱۵.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۵ ۱۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۷؛ در چاپ مشهد «خیر» به جای خبر ضبط شده است.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۵.

روض الجنان: «يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ»، تا بهری رهگذریان باشد که او را بر آرند. جمله قراء خواندند: «يَلْتَقِطُهُ» به «یا» برای آنکه مسند است با «بَعْضُ» و حسنِ بصری تَلْتَقِطُهُ به «تا» خواند برای آنکه «بَعْضُ» مضاف است با مؤنث. و گفت: جزء از «بَعْضُ» چون جزء از جمله باشد. (۱) ۱۷۲۲. علامه شعرانی: مقصود آن است که چون لفظ مذکر به مؤنث اضافه شود مانند بعض السیاره که بعض مذکر است و سیاره مؤنث و مانند مرالسین که مر مذکر است و سنین مؤنث و اهل القرى که اهل مذکر است و قری مؤنث، مضاف را می توان مانند مضاف الیه مؤنث گرفت؛ چون مضاف متعلق به مضاف الیه است و نظیر آن. و در بعض السیاره بعض جزئی از جمله است یعنی جزئی از کلی. بنابراین عبارت کتاب مصحف است و صحیح آن بدین مضمون که جزء از جمله چون جمله است. (۲)

۱۲. «أَرْسَلُهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ».

روض الجنان: «أَرْسَلُهُ مَعَنَا»؛ یوسف را با ما بفرست، فردا. «يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ»، ابن کثیر و ابو عمرو و ابن عامر خواندند: «نَرْتَعُ وَيَلْعَبُ» به «نون» در هر دو فعل و کسر «عین» من الإرتعاء، اِفْتِعَالٌ مِنَ الرَّعْيِ، و جزم که باشد به حذف «یا» باشد برای جواب امر؛ و اهل الحجاز الأ-المالکي و العطار عن الزسني خواندند به اثبات «یا» در حال وصل و وقف. (۳) ۱۷۲۳. علامه شعرانی: البته در عبارت کتاب تصحیفی است و آنچه اهل علم قرائت در کتب خود آورده اند آن است که بزنی از اهل حجاز «نرتع» به کسر عین به غیر یاء خواند و قبل که هم از اهل حجاز است به طریق ابن شنبوذ. «نرتعی» به یاء و تقدیر جزم بر حرف عله. پس الزسني مصحف البزی است که به روایت دو تن «نرتع» خوانده و

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۷؛ در چاپ مشهد «خبر از بعضُ چون خبر از جمله» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۹؛ در چاپ مشهد «الزینبی» ضبط شده است.

دیگران از اهل حجاز «نرعی» و به قاعده باید مراد از اهل حجاز غیر نافع و ابن کثیر باشد که آنان را به خصوص نام برده است. (۱) روض الجنان: ... چون یوسف رابه کنار چاه آوردند پیرهن از او بر کردند و این چاهی بود میان اردن و مصر. و گفتند: تا به خانه یعقوب از آنجا سه فرسنگ بود و بر ره کاروان بود و چاهی بود تاریک و وحش و سیر او تنگ، تنگ بود و بن چاه فراخ و برای آن کردند تا بر نتواند آمدن. و گفتند: * آب این چاه شور بود... (۲) ۱۷۲۴. علامه شعرانی: «گفتند» ترجمه «قیل» است. علمای آنجا استعمال این کلمه کنند که در صحت آن شک دارند و چون این مطالب به طریق صحیح از امام معصوم روایت نشده آن را با شک و تردید ذکر کرده است. (۳)

۱۸. «و جاؤ علی قمیصه بدم کذب...» .

روض الجنان: ... روز دیگر که با چره گاه رفتند گفتند: دیدی که پدر ما را چگونه خجل و دروغزن کرد؟ تدبیر آن است که برویم و یوسف را از چاه بر آریم و پاره پاره کنیم و استخوانهای او با پیش پدر بریم تا قول ما راست شود. یهودا گفت: نه، با من عهد کرده ای که یوسف را نکشی، و ایشان را از آن منع کرد. نماز شام چون با خانه شدند، پدر گفت ایشان را: اگر چنان است که راست می گویی این گرگ که او را بخورد بگیری و پیش من آری*... (۴) ۱۷۲۵. علامه شعرانی: بعید می نماید که حضرت یعقوب علیه السلام از فرزندان چنین توقع کند؛ چون در زمین مسبعه که گرگ بسیار است هیچ عاقل امید ندارد کسی گرگ معینی را بشناسد و حاضر باشد و بیاید. و به نظر می رسد در این سخن تحریفی راه یافته و راویان در آن تصرفی کرده باشند. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۴۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۴.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۵۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۹ ۳۰.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۵۳.

۱۹. «وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غَلَامٌ وَأَسْرُوهُ بِضَاعَةً...» .

روض الجنان: «قال يا بُشْرَى»، در کلام حذفی و اختصاری هست و التقدير: فادلى دلوه فتعلق يوسف بالحبل و خرج من البئر فلما رآه الوارد قال: يا بُشْرَى، أهل كوفه خواندند: «يا بُشْرَى» بی «یا» علی وزن فعلی من غیر اضافه إلى «یا» لمتكلم، و باقی قرآ خواندند: یا بُشْرَى* به «الف» و «یا» علی الإضافة إلى «یا» لمتكلم، آنکه در معنی او دو قول گفتند: قتاده و سُدی گفتند: معنی آن است که: ای بشارت من، یعنی بشارتی است مرا این، کانه نادی بشارته؛ پنداری مژده و بشارت خود را می بخواند. و شاید که «یا» در اسمی محذوف شده باشد** (۱) ۱۷۲۶. علامه شعرانی: * باید دانست که قرائت برخلاف کتابت جایز نیست و این قراء همه بر یک کتابت متفقند «باء» و «شین» و «راء» و «یاء» و هیچ کس «الف» پیش از «یاء» در کتابت نیاورده بلکه «الف» را نوشته می خواند، مانند «الصدقین» که «الصادقین» می خوانند. (۲) ۱۷۲۷. ** یعنی یاء حرف ندا بر منادا محذوف در آمده باشد. (۳) روض الجنان: «وَأَسْرُوهُ بِضَاعَةً» ؛ و او را پنهان کردند برای بضاعت. در او دو قول گفتند: یکی آنکه اینان که آب می کشیدند پنهان کردند او را از دیگران تا طمع نصیب نکنند. (۴) ۱۷۲۸. علامه شعرانی: یعنی طمع آنکه از این غلام باز یافته سهمی بدانها دهند. ۵

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲ ۳۲.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۵۴.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۵۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲.

روض الجنان: و نیش را «مَبْضَع» برای آن گویند که به آن رگ زنند آلت قطع باشد. (۱) ۱۷۲۹. علامه شعرانی: یعنی بیشتر. (۲)

۲۰. «و شَرَوْهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ دَرَاهِمٍ مَعْدُودَةٍ...» .

روض الجنان: «بِثَمَنِ بَخْسٍ» ، ای باخس، و هُوَ مِنْ بَابِ رَجُلٍ صَوْمٍ وَعَدْلٍ؛ به بهای اندک، آنکه آن را شرح داد که: درمی چند شمرده بود، و در عدد و مبلغ آن علما خلاف کردند: عبدالله عباس و عبدالله مسعود و قتاده و سدی گفتند: بیست درم بود، ... بعضی اهل معانی گفتند: زیر ده درم بود برای آنکه «دراهم» آن را گویند زیر ده باشد تا به ده، چون بر ده بیفزاید درهماً گویند... (۳) ۱۷۳۰. علامه شعرانی: این سخن به نظر صحیح نمی رسد؛ چون این فرق وقتی است که عدد مذکور باشد. گویند «تسعه دراهم» و «أحد عشر درهما». اما اگر عدد نباشد جمع بر هر کثرت اطلاق می شود. قال الله تعالی: «لَقَدْ نَصَّيْرُكُمْ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ» (۴) گفتند این مواطن هشتاد بود. (۵) روض الجنان: و قطفير العزيز او را بخريد و به خانه برد. (۶) ۱۷۳۱. علامه شعرانی: او را «فوطيفار» نیز گفته اند. (۷)

۲۳. «و رَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَ غَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَ قَالَتْ هَيْتَ لَكَ...» .

روض الجنان: «و رَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ...» ، چون يوسف عليه السلام با خانه عزيز

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۵۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۳.

۴- توبه (۹): ۲۵.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۵۶.

۶- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۶.

۷- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۵۷.

رفت و عزیز او را به زن سپرد، و جمال و حسن او به آن حد بود که شرح داده شد زن عزیز را و نام او زلیخا بود چشم در او افتاد و او را دوست بداشت. (۱) ۱۷۳۲. علامه شعرانی: نام زلیخا معروف است اما اتفاقی نیست؛ بعضی گویند نام زن راعیل بود و بعضی گویند بکا بود. والله العالم. (۲) روض الجنان: و «مِرْوَد» گویند میل را. (۳) ۱۷۳۳. علامه شعرانی: که به چشم سرمه کشند. (۴) روض الجنان: [یوسف] گفت: یا هذبه؛ ای زن مرا مُسَلِّم کن. (۵) ۱۷۳۴. علامه شعرانی: یعنی مرا رها کن. (۶)

۲۴. «وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٍ وَ هَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهٍ...» .

روض الجنان: «وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٍ وَ هَمَّ بِهَا...» ، آنکه خدای تعالی حکایت کرد فعل ایشان را که زلیخا به یوسف همت کرد و یوسف نیز همت کرد به زلیخا، امّا اصحاب حدیث و حشویان گفتند: شیطان بیامد و یک دست بر پهلوی این نهاد... (۷) ۱۷۳۵. علامه شعرانی: غرض مؤلف از اصحاب حدیث همان حشویانند که هر حدیث را باور کنند، اگرچه برخلاف قرآن و عقل باشد، نه هر محدث؛ چون بسیاری از علمای حدیث را می دانیم که این گونه اراجیف را رد کرده اند. ۸ روض الجنان: ... پس آیت را بر دو وجه تفسیر کردند اهل حق: یکی آنکه جواب

-
- ۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۴۲.
 - ۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۶۱.
 - ۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۴۳.
 - ۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۶۲.
 - ۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۴۴.
 - ۶- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۴۷.
 - ۷- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۶۴.

«لولا» در او محذوف باشد و همت واقع... (۱) ۱۷۳۶. علامه شعرانی: یعنی راستی قصد کرد اما نه زنا را. (۲) روض الجنان: اگر گویند: آن برهان چه بود که خدای تعالی بنمود تا یوسف عند آن امتناع کرد از قبیح؟ گوییم: اما آنچه ایشان گفتند از مشاهده فریخته و یا صورت یعقوب و ندای فریخته و مانند این، روا نبود برای آنکه این اسباب إلجا باشد و تکلیف به الجا روا نباشد و اگر ملجا بودی او را در آن هیچ مدحی و ثوابی نبود و این قول فاسد باشد. (۳) ۱۷۳۷. علامه شعرانی: یعنی آنچه عوام پندارند عصمت پیغمبران و ائمه به خلقت خداوند و الجاء و منع قهری است درست نمی باشد؛ زیرا غیر آنان هم بر خداوند حجت آورند که چرا ما را معصوم نیافریدی و قهراً منع نکردی تا ما نیز معصوم باشیم. پس عصمت آنان لطف است و در لطف الجاء نیست و تکلیف و ثواب و عقاب با الجاء منافی است برخلاف لطف. و اگر طفلی معصوم باشد از گناه برای او مقام عصمت انبیا ثابت نمی شود. (۴) روض الجنان: و آن لطف که مکلف عند آن از قبیح امتناع کند، آن است که ما آن را عصمت می خوانیم. و گفته اند: برهان آن ادله و حجج بود که خدای تعالی نصب کرده بود او را بر تحریم زنا و آنکه فاعل آن مستحق عقاب عظیم بود برای آنکه آن نیز صارف باشد از فعل قبیح و مقوی باشد داعی امتناع را. و روا بود که رؤیت به معنی علم بود چنان که بسیار جایها هست. والله أعلم بمراده. (۵) ۱۷۳۸. علامه شعرانی: در بعض احادیث ما برهان پروردگار را موافق روایت

-
- ۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۵۳.
 - ۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۶۸.
 - ۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۵۴.
 - ۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۶۹.
 - ۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۵۴ ۵۵.

عبدالله بن احمد طائی نقل کرده اند و اگر صاحب کتاب آن را صحیح می دانست باید همین جانقل کند. (۱)

۲۵. «وَ اسْتَبَقَا الْبَابَ وَ قَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَ اَلْفِيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُوءًا اِلَّا اَنْ يُسَجَّنَ اَوْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ».

روض الجنان: «وَ اسْتَبَقَا الْبَابَ...»، چون زلیخا یوسف را در آن خانه پیخت و درها بیست و در او آویخت و بر او إلحاح کرد و یوسف علیه السلام از او امتناع می کرد، عبدالله بن احمد الطائی* روایت کرد از پدرش از جدش از زین العابدین علی بن الحسین علیهما السلام که گفت: چون زلیخا بر یوسف إلحاح کرد، بتی در گوشه خانه نهاده بود برفت و جامه ای بر روی آن بت افکند، یوسف گفت: چرا چنان کردی؟ گفت: او معبود من است شرم دارم از او که به مشاهده او معصیت کنم. یوسف علیه السلام گفت: عجب از تو! شرم می داری از جمادی که لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا، و من شرم ندارم از خدایی که خالق و رازق و منعم من است و عالم به سرّ و علانیه من است؟ (گفتند: برهان این بود قولی دیگر این است): یوسف از دست او بجست** و از دری از درهای خانه بیرون آمد، و زلیخا به قفای او. (۲) ۱۷۳۹. علامه شعرانی: * در عرائس ثعلبی عبدالله بن احمد بن عامر الطبرستانی است از پدرش از حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام از پدرش از جدش جعفر بن محمد الصادق علیه السلام از پدرش از جدش علی بن الحسین علیه السلام و نام زلیخا در آن نیست، بلکه گوید: زن عزیز برخاست الی آخره. (۳) اما صحیح همان طائی است چنان که نجاشی گوید از اولاد وهب است که با حسین بن علی علیهما السلام در کربلا به شهادت رسید و پدرش

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۷۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۵۶ ۵۵؛ در چاپ مشهد عبارت داخل پرانتز موجود نیست.

۳- عرائس المجالس، ص ۱۰۶.

عامر با امیرالمؤمنین علیه السلام در صفین. (۱) و هم نجاشی گوید: وی نسخه ای دارد که از پدرش از حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السلام روایت کرده است، (۲) موافق اسناد عرائس. پس کلام ثعلبی از آن نسخه مأخوذ است. و در روایت او این جمله نیست: فذلک قوله تعالی «لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ». (۳) و به نظر می رسد که نقل این جمله از روایت از مؤلف نیست و الحاق دیگری است. و اگر مؤلف می خواست در آنجا که تفسیر «برهان ربّه» می کرد ایراد می فرمود و هم مضمون آن موافق عقیده و روش مؤلف نیست؛ چون حدیث مخالف عقل و قرآن را نمی پذیرد و در این نزدیکی اصحاب حدیث و حشویان را به قبول این روایات مذمت کرد، چگونه مؤلف تجویز می کند که یوسف قصد معصیت کرد اما چون دید زلیخا بت را پوشانید پشیمان شد. و قصد معصیت هم شایسته مقام او نیست. و باز به نقل عرائس این عمل زلیخا واقعه ای است اتفاق افتاده (۴) نه آنکه تفسیر برهان باشد. (۵) ۱۷۴۰. ** به نظر می رسد که جمله بین الهالین از روایت عبدالله بن احمد طائی الحاقی است از خوانندگان مربوط به تفسیر «برهان ربّه» از چند سطر پیش و کاتب ندانسته آن را جزء متن آورده در جایی که هیچ مناسبت ندارد. و سیاق کلام پس از «استبقا الباب» این است: «چون زلیخا یوسف را در آن خانه یافت و درها بست و در آویخت بر او الحاح کرد و یوسف از او امتناع می کرد و یوسف برای فرار از او بهانه یافت از پوشانیدن بت و از دست او بَجَسْت». ۶ روض الجنان: ... زلیخا پیش دست شد و سَبَقَ برد به سخن گفتن... گفت: «مَا جَزَاءَ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا»؛ چه جزا و مکافات باشد آن را که به اهل و خانه تو بدی خواهد، یعنی

۱- رجال النجاشی، ص ۱۰۰، ش ۲۵۰.

۲- یوسف (۱۲): ۲۴.

۳- عرائس المجالس، ص ۱۰۴.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۷۰.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۷۱.

زنا. «إِلَّا أَنْ يُشَاجَرَ أَوْ عِزَابٌ أَلِيمٌ»؛ الا آنکه او را به زندان باز دارند یا عذابى مولم کنند او را. عبدالله عباس گفت: ضَرْب تازیانه خواست و این آن مثل سایر است که گفته اند: «رَمْتَنِي بِدَائِهَا وَانْسَلْتُ»* و دگر مثل که گفته اند: «خُذِ اللَّصَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْخُذَكَ»، و ما گوئیم: «دزد باش و مرد باش».* (۱) ۱۷۴۱. علامه شعرانی: * گویند مردی به نام سعد بن زید مناه چند زن داشت، یکی از آنان در غایت صباحت و جمال فرزندی آورد و زنان دیگر بر او رشک می بردند و پیوسته او را به عیبی که خاص زنان است نسبت می دادند و می گفتند «یا عفلا» و عفل آن است که چیزی درون موضع خاص وی بیرون آید و نفرت آورد. زن جوان به مادرش شکایت برد، مادر گفت هرگاه آنان با تو به دشنام افتادند پیشدستی کن که هر کدام عییشان پیداتر است اسیر دشمن شوند. وقتی که آنان آماده دشنام بودند او به یکی گفت: «یا عفلا»، او گفت: «رمتنی بدائها و انسلت»؛ یعنی عیب خود را بر من نهاده خود را از میانه به در برد. و گویند شریح در این عیب چنین حکم می داد که زن بر سر پا بنشیند، اگر عفل از میان موضع مخصوص او چنان آویخته شود و بلند و آشکار بود که به زمین رسد عیب است و گرنه عیب نیست و فقهای ما گویند آن عیب است که از تنگی نامطلوب مانع مقاربت گردد. (۲) ۱۷۴۲.* * بعید می نماید این سخن از صاحب کتاب؛ چون مفاد مثل عربی چیز دیگر است و در این زمان گویند: پیش دستی کن که پس نیفتی. ۳

۲۶. «...و شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ قَبْلِ فَصَدَقَتْ وَ هُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ» .

روض الجنان: «وَ إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ قَبْلِ فَصَدَقَتْ وَ هُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ»؛ اگر پیرهن یوسف

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۷۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۵۶.

از پیش دریده است زن راست می گوید و مرد دروغ، اگر پیرهن از پس دریده است مرد راست می گوید و زن دروغ. چون بنگریدند پیرهن از پس دریده بود. عزیز گفت زن را: «إِنَّهُ مِنْ كَيْدِ كُنَّ»؛ این جمله از کید شماست و کید شما عظیم باشد. و دلیل این قول حدیث عبدالله عیّاس است. گفت، چهار کس پیش از وقت سخن گفتند: پسر ماشطه دختر فرعون، و گوای یوسف علیه السلام و صاحب جریح الزّاهب و عیسی علیه السلام... (۱) ۱۷۴۳. علامه شعرانی: روایت از عرائس ثعلبی است. و در جای دیگر از قصه اصحاب اخدود گوید: شش کودک در گهواره سخن گفتند. (۲) این چهار را نام برده و یحیی بن زکریا و صاحب اخدود را افزوده است. و تفصیل قصه جریح راهب تاکنون برای من معلوم نگشت. (۳)

۳۱. «فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ...» .

روض الجنان: آن چنان آمد که ایشان انداختند. (۴) ۱۷۴۴. علامه شعرانی: «انداختن» تدارک دیدن است و ما امروز گوئیم نقشه کشیدن. (۵) روض الجنان: ضحاک گفت: زماورد بود. (۶) ۱۷۴۵. علامه شعرانی: «زماورد» فارسی است و معرب و اصل آن «بزم آورد»: خوراک آماده برای بزم و مجلس ضیافت، آن است که در زمان ما ساندویچ گویند گوشت پخته و خاکینه و مانند آن در نان تنگ پیچند و به کارد ببرند و تناول کنند. ۷

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۵۷.

۲- عرائس المجالس، ص ۳۹۵.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۷۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۶۲.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۷۵.

۶- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۶۲؛ در چاپ مشهد «بزمآورد» ضبط شده است.

۳۷. «قَالَ لَا يَأْتِيَكُمَا طَعَامٌ تُزْرَقَانِهِ إِلَّا نَبَأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكَمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي...» .

روض الجنان: «قَالَ لَا يَأْتِيَكُمَا طَعَامٌ تُزْرَقَانِهِ» ؛ گفت نیاید به شما طعامی که به روزی شما کنند و إلا من خبر دهم شما را به تأویل آن پیش آنکه به شما آید، این از جمله آن است که خدای تعالی مرا آموخته است. گفتند: این برای آن گفت که دانست که از آن خوابها که ایشان پرسیدند یکی بد است، و از حق معبر آن است که چون از او خوابی پرسند که بد باشد آن را تعبیر نکنند و از آن عدول کند و نگوید برای آنکه ابورزین العقیلی* گفت که از رسول صلی الله علیه و آله شنیدم که گفت: إِنَّ الرُّؤْيَا عَلَى رَجُلٍ طَائِرٌ مَا لَمْ يُعْبَرْ فَإِذَا عُبِّرَتْ وَقَعَتْ وَإِنَّ الرُّؤْيَا جُزْءٌ مِنْ سِتِّتِهِ وَأَرْبَعِينَ جُزْءاً مِنَ الشُّبُهَةِ فَلَا تَقْضُهَا إِلَّا عَلَى ذِي رَأْيٍ، گفت: خواب بر پای مرغ پرنده باشد تا تعبیر نکرده باشند، چون تعبیر بکنند بیوفتند** و خواب جزوی است از چهل و شش جزء از پیغامبری، خوابی که بینی جز با خداوند رای مگو. انس مالک روایت کرد که رسول علیه السلام گفت: الرُّؤْيَا لِأَوَّلِ عَابِرٍ؛ خواب اول تعبیر کننده راست،*** برای این سبب یوسف علیه السلام تعلل کرد و از تعبیر کردن عدول کرد و برای آن آغاز حکایت علم خود کرد تا ایهام نیفکند که او تعبیر آن خوابها نمی داند. گفت وقت مرا این تعبیر ناگفتنی است و شما را نباید که وهم آید که من به تأویل این خواب عالم نیم که هیچ طعام به شما نیارند. (۱) ۱۷۴۶. علامه شعرانی: * مفاد روایت ابورزین آن است که خواب حقیقت دارد و ظاهر روایت انس آنکه حقیقت ندارد و بسته به تعبیر معبر است و اعتماد بر قول انس نیست و با آن حدیث که فرمود خواب یک جزء از چهل و شش جزء نبوت است هم منافی است. و حقیقت آن است که صورتهایی که در رؤیا در حس مشترک مجسم

می شود گاهی خاطرات غلط و موهوم و بی اصل است و گاه از عالم مجردات بر عقل انسانی افزوده می شود برای ارتباط وی با آن عالم، و چون موجودات آن عالم از غیب خبر دارند صورت علمی آنها که عین حقیقت است در حس مشترک انسان که از قوای باطنی او است به صورتی مناسب مجسم می شود بر حسب عادت شخصی و نوعی بیننده خواب. و معبر کسی است که معنی را از صورت بیرون آورد و عادت بیننده خواب را بداند تا تشخیص دهد چه اندازه از دیده های او به تصرف متخیله او است در امر حقیقی و چه اندازه آن الهام از عالم باطن. پس خوابی که حقیقت دارد واقع می شود موافق آنچه در عالم غیب ثبت است، خواه تعبیر معبر صحیح باشد و واقع شود یا نشود. (۱) ۱۷۴۷. * * * یعنی خواب امری مبهم است و نامعین و معلوم نیست به دست آید یا نیاید، مانند چیزی که به پای مرغ بسته هر چند گرانها باشد معلوم نیست به دست خواهد آمد اما وقتی تعبیر آن به طور صحیح معلوم شود و معبر حقیقت آن را به دست آورد مانند آن است که مرغ بر زمین افتد و آنچه بر پای او است به چنگ آوری و دلالت ندارد که خواب حقیقت ندارد و بسته به تعبیر معبر است، و اگر چنین بود جزئی از چهل و شش جزء نبوت نبود. ۲ ۱۷۴۸. * * * سخن انس دلالت بر آن دارد، که هیچ خواب حقیقت نیست چنان که عوام ساده لوح و مادی مسلک پندارند و آنان که حقیقتی به جز مواد خارجی معتقد نیستند. و در بعض روایات آمده است که کسی خوابی دیده بود معبری غلط تعبیر کرده و امام تعبیر صحیح فرمود؛ پس تعبیر کننده تأثیر در حقایق ندارد. و شاید اگر حدیث انس ثابت شود مراد مورد خاصی است که تعبیر کننده اول مصیب بوده است مانند اینکه کسی مسأله از دو نفر پرسد به خلاف یکدیگر جواب دهند اگر تو بینی اولی درست

گفته بود گویی سخن او درست است و اگر بینی دویم درست گفته گویی حق با او است. والله العالم. (۱)

۴۳. «وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ...» .

روض الجنان: قوله تعالى: «وَقَالَ الْمَلِكُ» ، گفت ریّان بن ولید، یعنی ملک مصر که من در خواب دیدمی هفت گاو فربه که ایشان را هفت گاو لاغر می خوردندی و هفت خوشه گندم سبز و هفت دیگر خشک که این خشک آن تر را بخوردی و نیست کردی. فتوا کنی مرا در خواب من، اگر شما تعبیر خواب می دانی. (۲) ۱۷۴۹. علامه شعرانی: این اسماء عربی که برای فرعون یوسف و فرعون موسی علیه السلام آورده اند گرچه سند صحیح ندارد که بر آن اعتماد توان کرد و شبیه به نام پادشاهان مصر نیست، اما بدون شک وقتی جماعتی از قبایل عرب بر مصر مسلط گشتند و یونانیان آنها را «هکسوس» می گویند یعنی گله داران و دور نیست که نام آنها به زبان عربی قدیم چیزی بود که به تعبیر متأخران منطبق با ولید و مصعب و مانند آن می شد. و نظیر این است نام خدایان امت نوح چنان که در قرآن فرماید: «وَدَّ» و «سُوع» و «يَعُوْثُ» و «يَعُوْقُ» و «نَسِيْر». (۳) و مورخ معروف جرجی زیدان نام یکی از فراعنه هکسوس را «اباخناس» و یکی را «ابوقیس» آورده است، منقول از کتب یونانیان. (۴)

۴۵. «وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهُ أَنَا أَتَّبِكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ» .

روض الجنان: «وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّهُ» ، افتعل من الذکر. واصله اذتکر، «تا» را «ذال» کردند لِقُرْبِ الْمَخْرَجِ، آنگه «ذال» را «دال» کردند هم برای این علت، آنگه ادغام کردند؛ و یاد

۱- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۸۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۸۶.

۳- برگرفته از نوح (۷۱): ۲۳.

۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۳۹۲.

آمد او را از پس مدّتی. و «أَمَّيت» اینجا به معنی «حین» است و در شاذ خواندند: بَعِيد امه، ای بَعِيد نشیانی. (۱) ۱۷۵۰. علامه شعرانی: امه در آخر آن هاء است نه تاء، به معنی فراموشی و در مجمع البیان این قرائت را به ابن عباس و ابن عمر و قتاده و ضحاک و زیدبن علی علیه السلام نسبت داده است. (۲)

۴۸. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ...» .

روض الجنان: «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ» ای سَبْعُ سنین «شِدَادٌ»، جمع شدید... و شدّت در وصف سال، کنایت است از قحط. و گفته اند: شدّت در هفت جای استعمال کنند: در کَرّت و در مدّ و زمان و خِشم و ألم و شراب و تن. (۳) ۱۷۵۱. علامه شعرانی: شدّ در گره به معنی بستن است، و در «مد» به معنی کشیدن، و در زمان سختی و در خشم حمله کردن، و در دردهم سختی، و در شراب شروع در تخمیر و مقدمه سکر، و در تن به معنی نیرومند و پهلوان شدن. (۴)

۴۹. «ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعَصِرُونَ» .

روض الجنان: ابوالقاسم بلخی گفت: آیت دلیل بطلان قول آنان می کند که گویند: الْحُكْمُ لِلْمُعْتَبِرِ الْأَوَّلِ؛ حکم آن را باشد که اوّل خواب را تعبیر کند*، برای آنکه ایشان گفتند: «أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ» آنگه از پس آن یوسف آن را تعبیر کرد و حکم تعبیر او را بود. (۵) ۱۷۵۲. علامه شعرانی: خواب باطل تعبیر ندارد و خواب حق دلیل واقعه ای است شدنی که تعبیر معتبر در آن تأثیر ندارد. از این جهت بسیاری مردم خواب می بینند و

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۸۷؛ در چاپ مشهد «بعد آمد» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۹۳. مجمع البیان، ج ۵، ص ۲۳۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۸۸.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۹۵.

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۹۰.

کسی تعبیر نکرده، عین آن واقع می شود و پس از وقوع دانند این تعبیر آن خواب بود. (۱) روض الجنان: و رسول صلی الله علیه و آله گفت: عجب می دارم از یوسف و کرم او و صبر او. وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ؛ و خدای بیامرزد او را، آنگه که رسول آمد و او را پرسید که: تاویل خواب ملک چیست؛ بگفت و امتناع نکرد. و اگر به جای او من بودمی، گفتمی، تا مرا از زندان برون نیاری نگویم. و عجب دیگر از صبر او! چون رسول باز آمد و گفت: بیرون آیی؟ با مدّت دراز که او در زندان بمانده بود گفت: برو ملک را بگو تا احوال من از آن زنان پرسد تا ایشان چرا دست ببریدند. و اگر به جای او من بودمی، شتاب کردمی تا بیرون آمدمی. او سخت حلیم و ساکن بوده است. (۲) ۱۷۵۳. علامه شعرانی: اگر گویی: مگر پیغمبر ما در صبر و حلم به پایه یوسف نمی رسید، گوئیم: مقصود نه آن است که حلم یوسف پیش از حلم آن حضرت بود، بلکه مصلحت دیگر را که مراعات آن نیز باید کرد نادیده گرفت و حلم را بر آن ترجیح داد و پیغمبر فرمود اگر من بودم آن مصلحت را بر حلم ترجیح می دادم. (۳)

۵۳. «وَمَا أُبْرِيئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالشُّوْءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي...» .

روض الجنان: «وَمَا أُبْرِيئُ نَفْسِي»، آنگه گفت: من نفس خود را مبرا نمی کنم که نفس مردمان را به بدی فرماید. و این کلام بر سبیل خضوع و خشوع و کسر نفس گفت و انقطاع با خدای تعالی. ۱۷۵۴ ۴. علامه شعرانی: پیغمبران هرگز دروغ نگویند ولو برای خضوع، و مراد آن است که حقیقت عصمت از جانب خدا و به لطف او است و اگر عصمت نبود و نبوت نبود خلقت ذاتی من چنان نیست که قهراً و جبراً از معصیت باز ایستم و اگر این بود امتناع

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۹۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۹۱ ۹۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۹۳.

از معصیت فضلی نبود چنان که طفل خردسال و پیر سالخورده از زنان ابا می کنند قهراً، و خلقت معصوم طوری نیست که مانند اینان رغبت به گناه نداشته باشد و نتواند. (۱) روض الجنان: وَهَبِ مُتَّبِعَةً گفت: ملک هفتاد زبان دانست به هر زبان که با یوسف سخن گفت، یوسف جواب داد و به آن لغت سخن گفت. ملک به عجب فرو ماند از او و یوسف را آن روز سی سال بود ملک در جمال او می نگرید و حوادث سنّ او و غزارت علم او. با ندیمان خود نگرید، گفت: این آن است که تأویل خواب من بگفت، و کس ندانست. آنگاه او را گفت: یا یوسف من می خواهم تا تأویل این خواب از زبان تو بشنوم، یوسف علیه السلام گفت: اوّل خواب تو به تفصیل بگویم که تو چه دیدی و چگونه دیدی؟ گفت: روا باشد. گفت: ای ملک! تو هفت کاف دیدی فربه نیکو سپید روشن دیم [کذا]، که رود نیل بشکافت و ایشان از آنجا برآمدند پستانها پر شیر. تو در ایشان می نگریدی و از حسن ایشان متعجب می بودی که نگاه کردی آب نیل به زمین فرو شد و زمین پدید آمد و از میان گل و خرّ او هفت گاف برآمدند لاغر و کرکز موی*، خاک رنگ، شکمها با پس شده، بی پستان و بی شیر، دندان و پنجه داشتند چون دست و پنجه سگان و خرطومها داشتند چون خرطومهای سباع با آن گاوان دیگر آمیخته شدند و ایشان را بدریدند و بخوردند و استخوانهای ایشان بشکستند و مغز استخوانهای ایشان بمکیدند و تو در آن می نگریدی و متعجب می بودی. از آن پس هفت خوشه گندم از زمین برآمد سبز و هفت دیگر سیاه خشک در یک جایگاه رُسته تو به تعجب با خود می گفتی که این خوشه های گندم عجب است در یک جا رُسته هفت سبز سیرآب، و هفت سیاه خشک بی بر. در این میانه بادی برآمد و آن خوشه های سیاه خشک را به آن خوشه های سبزتر زد و آتش در آن زد و آن را بسوخت. این آخر خواب تو است. (۲)**

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۹۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۹۴ ۹۵؛ در چاپ مشهد به جای «کرکز»، «گرد کن» ضبط شده است.

۱۷۵۵. علامه شعرانی: * ترجمه «شعث» است، یعنی ژولیده موی و کر کز را در جایی نیافتیم، اما «کز» متداول است. (۱) ۱۷۵۶.

** رؤیای صادقه اخبار آینده است و خواب فرعون نمونه خوبی است از آن و انکارناپذیر و غالباً برای هر کس اتفاق افتاده و اگر خود ندیده باشد گروهی از دوستان و آشنایان او دیده اند و از آن چند مطلب استفاده می شود: یکی آنکه نمی توان این گونه خوابها را ناشی از حالات مزاجی و تصورات مر کوزه در خاطر و تجسم خیالات سابقه دانست؛ چون مطالب آینده هرگز در خیال کسی خطور نکرده و از آن اطلاع ندارد و چیزی که هنوز واقع نشده و سالها بعد از این باید واقع شود فعلاً در هیچ یک از قوا و حواس انسانی ممکن نیست تأثیر کند. دوم اینکه این وقایع آینده ناچار در عقل یکی از موجودات که علل و اسباب حوادث را می داند و از عواقب و نتایج آنها با خبر است خطور کرده است غیر عقل جزئی خود ما که خواب می بینیم؛ زیرا که از حد ادراک خویش اطلاع داریم و عدم قدرت خود را بر استنباط حوادث آینده می دانیم. سیم آنکه ما در عالم خواب با آن قوه عاقله که از حوادث آینده باخبر است نوعی ارتباط پیدا می کنیم و این علم از ناحیت او بر ما القا می شود. چهارم آنکه ذهن انسان بر حسب عادت خود برای هر چیزی لوازمی در ذهن خود آماده دارد، مثلاً از لوازم سال قحط خشکیدن نبات و لاغر شدن گاو و از لوازم فراوانی شادابی گندم و فربه بودن حیوانات و چون هفت سال قحط و هفت سال فراوانی از عالم غیب بر ذهن وی القا شد خاطر او به هفت خوشه و هفت گاو رفت و همان در خاطرش مجسم شد. بالجمله، خواب صادق دلیل بر وجود عالم مجردات و عقول است و اینکه نفس انسان با آن عالم ارتباط دارد و به وجهی خود از آن عالم است و قول طیبیان که

پندارند عالمی غیر عالم حس نیست باطل می شود. باری این گونه خوابها که مبدأ آن از عالم غیب است سلسله منظم و معقول است و علل آن برای اهل علم تعبیر معلوم است و آنکه نامنظم و آمیخته از چیزهای غیر مربوط به یکدیگر باشد تعبیر ندارد و آن را خواب آشفته و اَضْغَاثِ احلام گویند و اینکه فرعون دید اَضْغَاثِ احلام نبود. (۱) روض الجنان: بر او سی بستر او گنده بود و شست مِقرمه کرده. (۲) ۱۷۵۷. علامه شعرانی: «مقرمه» فرش و جای نشستن است. (۳) روض الجنان: و پادشاهی به دست یوسف داد و کار مصر با او گذاشت و قطفیر را از آن عمل که داشت معزول بکرد و عمل او نیز به یوسف داد. (۴) ۱۷۵۸. علامه شعرانی: «قطفیر» در بسیاری از کتب به قاف ضبط شده است و صحیح آن فوطیفر یا فوطیفار است به فاء و بدون یاء [کذا]. (۵)

۵۸. «وَجَاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ...» .

روض الجنان: چه دانستی که مرا طعام خواهد بایست؟ ۱۷۵۹. علامه شعرانی: «بایستن» واجب شدن است و مستقبل از آن خواهد «بایست»، یعنی واجب خواهد شد و این حکایات از عرائس ثعلبی منقول است. (۶) روض الجنان: و در خبر آورده اند که: در این سالهای قحط، یوسف علیه السلام طعام سیر بنخوردی. گفتند: چرا چنین کنی؟ گفت: تا گرسنگان را فراموش نکنم. آنکه طبّاخان

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۳۹۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۹۷.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۰۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۹۷؛ در چاپ مشهد «قطفیر» ضبط شده است.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۰۱.

۶- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۰۷.

ملک را گفت: در شبان روز یک بار طعام سازی برای ملک، نماز پیشین تا نماز پیشین. (۱) ۱۷۶۰. علامه شعرانی: از ظهر تا ظهر و مراد از نماز پیشین وقت نماز است نه آنکه در شریعت آنان نماز ظهر واجب بود. (۲) روض الجنان: [یعقوب] گفت: لابد است شما را از آنکه به مصر روی و چیزکی که میسر شود از بضاعت ببری و پاره ای طعام بیاری. ایشان را گسیل کرد و بنیامین را برادر یوسف را از مادر نزد خود باز گرفت که او غم یوسف به او گساردی و ده پسر را گسیل کرد و منزل ایشان به غرباب بود از زمین فلسطین به غور شام، و بدوی بودند و چهار پای داشتند و یوسف علیه السلام منتظر می بود مَقَدَم ایشان را. ایشان چیزکی بساختند که آلت شبانان باشد از مایینه و تَرَف و گلیمی چند* و پاره ای پشم رنگ کرده، برگرفتند و روی به مصر نهادند. (۳) ۱۷۶۱. علامه شعرانی: * از این عبارت چنان به خاطر می رسد که «غرباب» نام جایی است در فلسطین و شاید غراب باشد، و در عرائس به جای آن «قرب أرض فلسطین من ثغور الشام». (۴) ۱۷۶۲. * «ماسینه» از قبیل ماست و جنس آن و «ترف» کشک و قره قوروت و گلیم، معروف است. (۵) روض الجنان: قتاده گفت: درم داشتند در بادی تعبیه کرده. (۶) ۱۷۶۳. علامه شعرانی: در بیابان درست کرده. ۷

۱- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۰۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۰۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۰۸؛ در چاپ مشهد «عرنات» به جای غرباب و «ما ستینه» به جای ماسینه ضبط شده است.

۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۰۸. عرائس المجالس، ص ۱۱۴.

۵- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۰۸.

۶- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۰۸؛ در چاپ مشهد «دربار» ضبط شده است.

۵۹. «وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ...» .

روض الجنان: «وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ». «جهاز» متاع فاخر باشد که از شهری به شهری برند، و مرد مجاهز از اینجا گویند، و منه جهاز المراه. (۱) ۱۷۶۴. علامه شعرانی: جهاز به کسر جیم متاع عروس است و به فتح جیم متاع دیگر و متاع اصلی او است. (۲)

۶۵. «وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ...» .

روض الجنان: «وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ» ؛ آنکه چون متاع و بار خود بگشادند، متاع خود دیدند پر هست که در میان بار بود. (۳) ۱۷۶۵. علامه شعرانی: ظاهراً کلمه ای است به معنی تمام و کامل و شاید مصحف باشد؛ یعنی همه متاع خود را یافتند. (۴)

۶۸. «وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةٌ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ...» .

روض الجنان: ... و مصر را چهار دروازه بود، ایشان پراکنده شدند و به هر چهار دروازه در مصر شدند، چنان که یعقوب فرموده بود. «ما كان يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ» ؛ از خدای تعالی هیچ غنا نکرد آن دخول ایشان از درهای پراکنده مگر حاجتی که در دل یعقوب بود که آن حاجت روا شد، و آن شفقت پدران بود بر فرزندان و ترس و اندیشه او از چشم بد. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۰۹.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۰۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۱۲؛ در چاپ مشهد به جای «پر هست»، «برومت» ضبط شده است.

۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۱۱.

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۱۴.

۱۷۶۶. علامه شعرانی: در روایات صحیحہ آمده است که «العین حقّ»؛ چشم زدن درست است و آیه «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا» (۱) هم دلیل آن است و حکما نیز وجه آن را بیان کرده اند و در اشارات أبوعلی سینا مذکور است. و اینکه جاهلان چشم زخم را از خرافات می پندارند صحیح نیست. (۲)

۶۹. «وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ...» .

روض الجنان: ... بر دگر روز گفت: ای فرزندان یعقوب! من شما را جفت می بینم و همه را با یکدیگر الف می بینم؛ جز این فرد را که او تنه‌است و یار ندارد؛ من او را با خود گرفتم تا پیش من می باشد. و ایشان را جایی باز کرد و اجرا بفرمود ایشان را، و بنیامین را با خود گرفت، و ذلک قوله: «آوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ». (۳) ۱۷۶۷. علامه شعرانی: «جای باز کرد» ترجمه مأوی است و «اجرا» به معنی جیره و نفقه روزانه. (۴) روض الجنان: [یوسف] گفت: مادرت که بود؟ راحیل بنت لیان بن ناحور. گفت: هیچ فرزند داری؟ گفت: ده پسر دارم. گفت: چه نام است ایشان را؟ گفت: یکی را «بالعا» نام است و یکی را «اخیرا» و یکی را «اشکل» و یکی را «احیا» و یکی را «خیر» و یکی را «نعمان» و یکی را «ورد» و یکی را «رأس» و یکی را «حیثم» و یکی را «عینم»*. گفت: این چه نامهاست؟ گفت: اشتقاق این نامها از احوال برادرم یوسف گرفته ام: و اما «اخیر» را برای آنکه او بکر فرزندانِ مادرم بود، یعنی اوّل فرزند بود او را*... و اما «خیر»، برای آنکه او بهینه ما بود** هر کجا بودیم. (۵)

۱- قلم (۶۸): ۵۱.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۱۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۱۴ ۱۱۵.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۱۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۱۵؛ در چاپ مشهد چهار نام آخری بدین صورت ضبط شده اند: «ورد و یکی را ارس و یکی را حیثم و یکی را میتم».

۱۷۶۸. علامه شعرانی: * این اسامی در عرائس ثعلبی به همین صورت مذکور است که در این کتاب مذکور است. (۱) ۱۷۶۹. * شاید اخیر مصحف کلمه ای است که در لغت ایشان به معنی بکر و اول فرزند است. (۲) ۱۷۷۰. * * * در عرائس گوید: «کان حییا و أما خیر فانه کان خیراً حیث کان» (۳) یعنی اُحیا نامیدم چون با شرم بود و آن دیگر را خیر نامیدم چون بهینه ما بود هر کجا بود و البته از عبارت کتاب سقط شده است. (۴)

۷۰. «فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رِجْلِ أَحِيهِ...» .

روض الجنان: ... اما: «صواع» و «صاع» و «سقایت»، شباهند و مفسران در او خلاف کردند: بهری گفتند، شکل سقراقی بود که او به آن آب خوردی، زرین این قول ابن زید است. و گفتند: سیمین بود. و گفتند: شکل حارکی بود سیمین. ۱۷۷۱ ۵. علامه شعرانی: سقران کوزه لوله دار و حارک مصحف است. ۶

۷۶. «... وَ فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ» .

روض الجنان: ... در خبر هست که: برادران یوسف چون در مصر آمدند، دهنهای چهارپایان بسته بودند تا زرع کسی نخورند. چون حدیث «صاع» رفت، گفتند: ما کی روا داریم اینکه می گوی؟ و گفتند: آن صاعی بود که آن را جام گیتی نمای گویند،

و

.

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۱۳.

۲- عرائس المجالس، ص ۱۱۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۱۷ ۱۱۸؛ در چاپ مشهد «سقراقی» و «چهار یکی» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۱۵.

آنجامی بودی که ایشان به آنکه انت کردند و ملک در او نگرییدی و به آنکه انت کردی. (۱) ۱۷۷۲. علامه شعرانی: جام گیتی نمای از افسانه های پارسیان است و در حکایت یوسف راه یافته. و بعضی گویند دارای اکبر که امروز به داریوش معرف است طریقه ای اختراع کرده بودند برای رسانیدن اخبار از ایالات دور به این طریق که چراغها در راه نصب کرده بودند و علاماتی قرار داده، هرگاه سانحه ای در کشور دور اتفاق می افتاد با روشن کردن چراغ خبر می دادند به ایستگاه نزدیک و از آنجا به ایستگاه دیگر تا به استخر فارس می رسید. و شاید جامی در کاخ وی بود که نور ایستگاه آخر بر آن می افتاد و از واقعه کشور دور آگاه می شدند والله أعلم. باری، جام یوسف ارتباط با جام گیتی نما ندارد. (۲)

۷۷. «قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ...» .

روض الجنان: «إِنْ يَسْرِقْ» ؛ اگر او دزدی کرد یعنی ابن یامین. «فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ» ؛ او را برادری بود پیش از این او نیز دزدی کرد یوسف را گفتند و او را خواستند. و این، آن مثل است که گویند: عُوذْرُهُ شَرٌّ مِنْ جُرْمِهِ؛ عذرش از گناه بتر است. مفسران خلاف کردند در آن سرقت که ایشان بر یوسف حوالت کردند. سعید جُبیر گفت و قتاده: او را پدر مادری بود، او صمی داشت زرّین. یوسف علیه السلام از آنکه از کودکی بت را و بت پرست را دشمن داشتی، آن بت از او بدزدید و بشکست و بر راه بیفکند. (۳) ۱۷۷۳. علامه شعرانی: قول قتاده و سعید بن جبر با اندک تغییر از تورات مأخوذ است که گوید پدر راحیل بت پرست بود وقتی یعقوب با خاندان خود از موطن خود که با پدر

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۲۲ ۱۲۳.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۱۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۲۳ ۱۲۴.

راحیل یک جا بودند جدا شد و بتهای خانگی او را از خانه او برداشته با خود بردند تا او بت نپرستد. (۱)

۷۸. «قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا...» .

روض الجنان: در خبر می آید که: چون صاع پیش یوسف بردند، یوسف علیه السلام در صاع نگرید و انگشت بر صاع زد و آوازی بیامد از او، روی به برادران کرد و گفت بر طریق تعریض: دانی تا این صاع من چه می گوید؟ گفتند: نه. گفت: می گوید، شما دوازده برادر بودی، یکی را بردی و بفروختی. ابن یامین چون این شنید، برخاست و گفت: أَيُّهَا الْمَلِكُ! برای خدای از این صاع پیرس تا برادر من زنده هست؟ یوسف علیه السلام صاع بزد، گفت: می گوید زنده است و تو او را بینی. گفت: اکنون هر چه خواهی می کن که چون او حال من بداند مرا برهاند. یوسف علیه السلام برخاست و وضو تازه کرد و باز آمد. ابن یامین گفت: أَيُّهَا الْمَلِكُ! از این صاع پیرس تا او را در بار من که نهاد؟ گفت: صاع من خشمگین است از این پس نگوید... (۲) ۱۷۷۴. علامه شعرانی: گرچه این حکایت بسیار بعید می نماید و عصمت نبوت را شایسته نیست، اما چون در عرائس ثعلبی نقل شده مؤلف از آن اقتباس کرده است. (۳) روض الجنان: ... یوسف علیه السلام پسرش را گفت: برو دست بر رویل نه. کودک از پس پشت او درآمد و دست بر او نهاد، خشم او ساکن شد، گفت: از فرزندان یعقوب کسی اینجاست؟ یوسف گفت: یعقوب که باشد؟... (۴) ۱۷۷۵. علامه شعرانی: این حکایت هم منقول از عرائس ثعلبی است و اعتباری به کتاب او نیست. (۵)

۱- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۲۵ ۱۲۶.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۲۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۲۶.

۵- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۲۰.

۸۰. «فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا...» .

روض الجنان: «فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا» ؛ چون نومید شدند از آنکه یوسف اجابت ایشان خواهد کرد، برفتند و با یکدیگر به خلوت بنشستند و به راز با هم سخن گفتند... و این از جمله آیات مشارّ الیهاست در فصاحت، برای آنکه معانی بسیار در لفظ اندک بیاورد با جزالت لفظ و حسن نظم. و این آیت و چند آیت چونین عمده آنان است که وجه اعجاز، فرط فصاحت گویند. (۱) ۱۷۷۶. علامه شعرانی: و مؤلف قول صرفه را ترجیح داد سابقاً. (۲)

۸۶. «قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ...» .

روض الجنان: ... یعقوب علیه السلام عند این حال گفت: مرا این با شما نیست و من از شما با شما شکایت نمی کنم، چه شکایت با شما به منزلت، شَكْوَى الْجَرِيحِ إِلَى الْغُرَبَانِ وَالرَّحْمِ باشد، بل شکایت با خدای می کنم. (۳) ۱۷۷۷. علامه شعرانی: چون مجروح به کلاغ و کرکس شکایت نمی کند و آنها خود خورنده مجروحند. (۴) روض الجنان: «إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي»، شکایت و شکوی، وصف آن باشد که آدمی یابد از بلیت، و «بَثٌّ»، حُزْنِي و اندوهی باشد که خداوندش بر کتمان او صبر ندارد... (۵) ۱۷۷۸. علامه شعرانی: [خداوند حزن و اندوه: صاحب حزن و اندوه. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۲۷.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۲۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۳۷.

۴- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۲۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۳۹.

۶- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۲۹.

۹۴. «وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ...» .

روض الجنان: «وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ»، چون کاروان برگرفت... چون کاروان بگسست از آنجا، حق تعالی باد شمال را فرمود اعی فریشتگان باد را: تا بوی پیرهن در ربودند و به شام یعقوب رسانیدند. در خبر است که چون کاروان از مصر بیرون آمد، برادران یوسف پیرهن بر افلاختند، باد در آمد و بوی پیرهن بر بود و به یعقوب رسانید. آنگه خلاف کردند که یوسف را بوی مخصوص بود؛ بعضی گفتند: یوسف را بوی بود مخصوص، و این بعید است برای آنکه بسیاری مردمان منتعم باشند که اندام ایشان را بوی مخصوص بود که همه کس بیابد، و بهری دگر گفتند: یوسف را بوی بود ولکن جز یعقوب نشناختی... (۱) . ۱۷۷۹. علامه شعرانی: بوی او می شنوم، کنایه از آن است که امید وصل او دارم و این اصطلاحی است در عرب و عجم مشهور. (۲)

۹۶. «فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ» .

روض الجنان: «أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»؛ نه من گفتم شما را که من از خدای آن دانم که شما ندانی؟ چه خوش باشد مرد متردد را، بَيْنَ الْيَأْسِ وَالطَّمَعِ مُعَلَّقًا بَيْنَ الْبَابِ وَالدَّارِ، که نزدیک آن باشد که یأسش بر امید غالب شود همی نابیوسانی برید بشارت به سرعت ملاقات محبوب اشارت کند. (۳) ۱۷۸۰. علامه شعرانی: به نظر می رسد این لغت [نابیوسانی] از بیوسیدن و بیوس

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۴۹.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۳۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۵۱ ۱۵۲؛ در چاپ شعرانی «باتیوسانی» ضبط شده بود.

به معنی امیدوار شدن مشتق است؛ یعنی آنکه یأسش بر امید غالب گشته باید چیزی امیدوار کننده او را از یأس نجات دهد.

(۱)

۹۹. «فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَبْوِيهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنِ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ» .

روض الجنان: «فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ آوَى إِلَيْهِ أَبْوِيهِ» ، حق تعالی حکایت ملاقات ایشان کرد، گفت: چون در پیش یوسف شدند، پدر و مادر را با خویشان گرفت، ای ضمّ؛ و مراد به مادر به اتفاق خاله است، چه مادرش در این وقت بر جای نبود. و عرب، عمّ را پدر خواند و خاله را مادر. «وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنِ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ» ، اگر گویند، چگونه گفت ایشان را پس از آنکه در مصر رفته بودند: «ادْخُلُوا مِصْرَ إِنِ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ» ، بعد قوله تعالی: «فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ» ، و چگونه استثنا به مشیّت در آورد، بقوله «إِنِ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ» ؛ و آن در مستقبل شود، دون ماضی؟ گوئیم، از این چند جواب گفتند: یکی آنکه، این سخن آنکه گفت که هنوز بیرون بودند و او به استقبال رفته بود و آن را دخول خواند، و معنی ملاقات. و بعضی دگر مفسران گفتند: استثنا به مشیّت از استغفار است. (۲) ۱۷۸۱. علامه شعرانی: این مفسر ابن جریج است و سخن او سخت ضعیف و سست و برخلاف فصاحت قرآن است. (۳)

۱۰۰. «وَرَفَعَ أَبْوِيهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا...» .

روض الجنان: یوسف علیه السلام گفت: «هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا» ، گفت:

۱- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۳۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۵۵ ۱۵۶.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۴۱.

این تأویل آن خواب است که من دیدم پیش از این خدای تعالی به درست کرد. یعقوب علیه السلام گفت: یا یوسف! اینان که اند که تو را سجده کردند؟ گفت: اینان همه بندگان و پرستاران من اند، همه را بخبریده ام به طعام در ایام قحط، امروز از کرامت دیدار تو همه را آزاد کردم. در خبر است که: جبریل علیه السلام این قصه با رسول می گفت. رسول را عجب آمد از کرم یوسف. جبریل برفت و باز آمد، گفت: خدایت سلام می کند و می گوید: عجب می داری! به عزت من که فردا قیامت چندانی شفاعت دهم که تو می گویی: حسی حسی؛ مرا بس، مرا بس، و ذلک قوله: «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى» (۱). خلاف کردند در وجه سجده ایشان یوسف را. بهری گفتند: سجده خدای را بود و یوسف جهت بود، کجبه القبله. و وجهی دگر آنکه سجده یوسف را بود، و له کنایت است از یوسف؛ ولکن سجده تعظیم بود نه سجده عبادت چون سجده فریشتگان آدم را. و این قول درست تر است. (۲) ۱۷۸۲. علامه شعرانی: جمعی از مردم زمان ما پندارند هر گونه اکرام و تعظیم قبور ائمه علیهم السلام عبادت آنها است و شرک است و از این عبارت معلوم گشت که تعظیم و سجود نه به نیت عبادت، عبادت نیست و قصد عبادت خود امری است باطنی و قلبی. (۳) روض الجنان: آرزومندان. (۴) ۱۷۸۳. علامه شعرانی: «مند» و آن» هر دو علامت انصاف است و در این کلمه هر دو با هم جمع شدند؛ چنان که شاد خود دلالت بر صفت می کند و شادان هم صفت است. (۵)

۱- ضحی (۹۳): ۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۵۷.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۴۳.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۶۰؛ در چاپ مشهد «آرزومند» ضبط شده است.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۴۴.

۱۰۹. «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى...» .

روض الجنان: آنکه حق تعالی به ردّ بر آنان که گفتند: خدای چرا پیغمبر از بشر فرستاد و چرا پیغامبران او فریشتگان نبودند؟ و نشاید که خدای تعالی رسالت دهد آدمی را، گفت: بگو ای محمد که: «وَمَا أَرْسَلْنَا» ؛ ما نفرستادیم از پیش تو، «الْأَرْجَالًا» ؛ الّا مردانی را از جمله آدمیان، دُونَ فریشتگان، «مِنْ أَهْلِ الْقُرَى» ؛ از اهل شهرها دُونَ اهل بادیه، که مردمان شهرها عاقل تر و رحیم تر و مجزّب تر باشند. (۱) ۱۷۸۴. علامه شعرانی: اگر گویی: چون فرق میان پیغمبر و غیر او به وحی و الهام الهی باشد پس هر کس وحی به او رسد و بتواند به مردم برساند لیاقت نبوت دارد، چه شهری باشد و چه بدوی؛ چون پیغمبر هر چه می گوید از خود نمی گوید بلکه نقل وحی خدا می کند و عقل و حلم و تجربه در مردم شهری در جایی معتبر است که بخواهد به فکر و عقل خود مردم را تربیت کند، گوییم: چنان نیست که وحی بر هر کس فرود آید او بتواند معنی آن را نیکو فرا گیرد و اجرای آن را متعهد شود و بر تعلیم آن قدرت داشته باشد و گرنه قرآن را همه عرب از پیغمبر صلی الله علیه و آله شنیدند و حفظ کردند اما در فهم آن مساوی نبودند و پس از آن حضرت عین کار او را نتوانستند استمرار دهند و اگر از آغاز بر آنها نازل می شد هم نمی توانستند. «اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ». (۲)

۱۱۰. «حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا...» .

روض الجنان: «وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا» ؛ و گمان بردند که ایشان را تکذیب خواهند کردن و به دروغ داشتن... و چنین گفتند که قرائت به تخفیف، قرائت امیرالمؤمنین علی است و زین العابدین و باقر و صادق علیهم السلام و زید بن علی و محمّد بن عبدالله بن

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۶۹.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۵۰. انعام (۶): ۱۲۴.

الحسن و عبدالله عباس و عبدالله مسعود و سعيد بن جبیر و ابو عبدالرحمن السلمي و عكرمه و ضحاک و علقمه و مسروق و نخعی و محمد بن كعب القرظی و اعمش و طلحه بن مصرف. (۱) ۱۷۸۵. علامه شعرانی: با این همه چون به روایت آحاد نقل گردیده اعتماد بر هیچ یک نباید کرد؛ چون قرائت باید متواتر باشد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۷۰ ۱۷۱.

۲- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۵۲.

سوره رعد

سوره رعد «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «الْمَرِّ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ» .

روض الجنان: «المر» ، هیچ کس این را آیتی نشمرد، و کوفیان طه و حم را آیت شمردند، برای آنکه بر وزان سرهای آیت است. (۱) ۱۷۸۶. علامه شعرانی: یعنی طه مانند لتشقی و یخشی والعلی به الف مقصوره منتهی می شود وحم مانند حکیم، علیم و غیر آن؛ و ما در این باب در اول سوره یوسف گفتیم این علت تمام نیست. (۲)

۲. «اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى...» .

روض الجنان: «بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا» ، در او دو قول گفتند: قولی آنکه، آسمان برداشت

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۵۵.

بی عمادی که شما می بینی، یعنی عمادی هست آسمان را ولکن شما نمی بینی. اثبات عماد کردند و نفی رؤیت... ایاس بن معاویه گفت: آسمان بر مثال قبه ای بر سر زمین نهاده است، و گروهی بسیار از اوایلیان و مسلمانان گفتند: آسمان محیط است از جمله جوانب به زمین، و زمین بر سیبل کره ای است گویی در میان آسمان نهاده و آسمان بر مثال دو طاس است که بر روی یکدیگر نهند و زمین در میان او چون نقطه دایره است؛ جز که مسلمانان گفتند: آسمان و زمین به خدای بر پای است، و اوایلیان (علیهم لعاین الله) گفتند: زمین به دور فلک ساکن است به اعتمادات متکافی، و فلک به اعتماد فلکی دگر که بالای آن است تا به فلک نهم که آن را «فلک الافلاک» می گویند. (۱) ۱۷۸۷. علامه شعرانی: اعتماد میل است و آنکه جسمی به جانبی فشار آورد که بدان جانب رود و «اعتماد متکافی» آن است که از هر جانب کشش باشد مساوی جانب دیگر مانند آهنی که میان مغناطیسها قرار گیرد. و این سخن درباره زمین صحیح نیست؛ زیرا که اولاً زمین ساکن نیست و بر فرض سکون علت آن کششهای از همه جوانب نیست و با اینکه این عقیده صحیح نیست اگر کسی هم به غلط معتقد به آن شود استحقاق لعاین الله ندارد مگر برای آنکه خلق زمین را از خدای بی نیاز داند. (۲) روض الجنان: «وَسَيَخْرُ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ»؛ و آفتاب و ماه را مسخر بکرد و مدلل تا به فرمان و ارادت او می روند، چنان که او خواهد. «كُلُّ يَجْرِي»؛ هر یکی از ایشان می روند به وقتی مسمی، معین. در او دو قول گفتند: یکی آنکه به برجی و منازل معین مسمی می رود، آفتاب به یک سال این دوازده برج ببرد، و ماه به یک ماه، و هر یکی هر روز به مطلعی دگر بر آیند و به مغربی دگر فرو شوند. (۳) ۱۷۸۸. علامه شعرانی: این قول موافق علم هیئت ارساد قدیم و جدید است که مدت

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۷۸.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۵۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۷۹.

سیر ماه و خورشید از هزاران سال پیش تاکنون مقداری معین است، حتی به ثانیه و ثلثه هم تغییر نکرده. و این از معجزات قرآن است. (۱)

۳. «وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ»

روض الجنان: «وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ» ؛ او آن خداست که بکشید زمین را، یعنی بگسترده و بسط کرد، و حق تعالی در بدایت خلق زمین بیافرید بر جای کعبه، و آنکه بفرمود تا جمله زمین از زیر کعبه بیرون آوردند چنان که جامه نوشته، لا از زیر لا بیرون آرند. (۲) ۱۷۸۹. علامه شعرانی: «نوشته» یعنی درهم پیچیده و درنور دیده. و از این آیه معلوم می شود که آب در آغاز بر خاک احاطه کلی داشت چنان که هیچ از خاک پیدا نبود و این ربع مسکون که اکنون از آب بیرون است به تدریج بیرون آمد و به سبب سنگینی کوهها به اصل کره که زیر آب دریاها است متصل و پیوسته است. و اگر این ربع مسکون به قسمت مرکزی پیوسته نبود هر قطعه آن مانند جزیره متحرکی روی آب اقیانوسها به هر جانب می رفت. (۳) روض الجنان: «مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ» ؛ ای وجعل، بَمَعْنَى خَلَقَ؛ بیافرید از هر نوعی از میوه ها، «زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ» ؛ دو جفت، یعنی دو صنف و دو نوع. (۴) ۱۷۹۰. علامه شعرانی: در علوم امروزی ثابت شده است که در نباتات مطلقاً جفت نر و ماده است. (۵) روض الجنان: «وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ»، آنکه گفت: و در زمین پاره هایی هست

۱- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۵۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۸۰.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۵۸.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۸۰ ۱۸۱.

۵- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۵۹.

مقاربت متدانی بهری به بهری نزدیک همسایه یکدیگر به شکل و صورت و مسافت به هم نزدیکند، و لکن در تفاضل مختلف اند؛ بهری خوش است و بهری شوره است و بهری نبات رویاند و بهری نرویاند، «وَجَنَاتٌ مِّنْ أَعْنَابٍ»، و بستانهایی هست از انگور، «وَزَرْعٌ»؛ و کشتزار، «وَنَخِيلٌ صَوْنًا»، ابن کثیر و اهل بصره و حفص خواندند: وَزَرْعٌ وَ نَخِيلٌ صِنَوَانٌ وَ غَيْرُ صِنَوَانٍ، به رفع عطفاً علی قوله: «قَطَّعَ مَتَجَاوِرَاتٌ»، و التَّقْدِيرُ: وَ فِی الْأَرْضِ أَيْضاً زَرْعٌ وَ نَخِيلٌ. و باقی قراء به جرّ خواندند عطفاً علی قوله: مِّنْ أَعْنَابٍ، گفت: در زمین نیز درختان خرمانند، «صِنَوَانٌ وَ غَيْرُ صِنَوَانٍ»؛ از یک بنه برآمده و بعضی دگر نه از آن اصل «یُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ»؛ همه را به یک آب، آب می دهند. «وَنُفُضَلُ بَعْضُهَا»، آنگه گفت: بهری را بر بهری در میوه تفضیل می دهیم. و حق تعالی ما را در این آیت وجه استدلال باز آموخت بر ملحدان و دهریان و طبایعیان و هر که او اثبات صانعی حکیم نکند. (۱) ۱۷۹۱. علامه شعرانی: ترکیبی که صانع آن حکیم نباشد محال است حکیمانانه باشد؛ چنان که نقش و کتابت روی کاغذ اگر به دست کاتب و نقاش ماهر نباشد هر صفحه در علمی و هر سطر در مطلبی و هر باب مشتمل بر حکمتی باشد. و فاعل بی اراده خط کج و معوج بی معنی و بی نظم روی کاغذ می کشد. این میوه های مطبوع و شیرین با هزاران مصالح و فواید دلیل حکمت فاعل او است. از همین زمین که انگور ماده شیرینی می گیرد اگر میوه تلخ بکارند ماده تلخی و گل معطر ماده خوشبوی و گل خوشرنگ سرخی و زردی و برگ مایه سبزی و هکذا. و اینها بی تدبیر حکیم نتواند بود. (۲) روض الجنان: ابو هریره گفت، رسول علیه السلام گفت: مراد تفاضل است از میان انواع خرما و میوه چون: انار املیسی و دَقْل و ترش و شیرین. (۳) ۱۷۹۲. علامه شعرانی: «املیس» بیابان خشک و انار املیسی انار دشتی است و ظاهراً انار

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۵۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۸۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۸۲؛ در چاپ مشهد «نارسی» به جای «انار املیسی» ضبط شده است.

ملس در اصطلاح زمان ما از آن مأخوذ است، و «دقل» جنس بد و نامرغوب. (۱)

۱۱. «لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ...» .

روض الجنان: چون من با او در خصومت گیرم و آواز من بلند شود، تو برخیز و از پس او در آی و تیغی بزن و او را بکش. (۲)

۱۷۹۳. علامه شعرانی: [در خصومت گیرم] یعنی شروع کنم. (۳)

۱۳. «وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ...» .

روض الجنان: «وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ» ؛ و رعد به حمد و شکر و تسبیح می کند؛ «تسبیح»؛ تنزیه خدای تعالی باشد از آنچه بر او روا نبود... گفت: «رعد»، نام فریشته ای است و این صوت آواز اوست و تسبیح او، و برق تازیانه اوست که به آن ابر می راند او را رعد خوانند و آواز او را رعد خوانند. (۴) ۱۷۹۴. علامه شعرانی: به مذهب خداپرستان هیچ چیز مؤثر نیست در ایجاد غیر اراده پروردگار و این اسباب طبیعی که مشاهده می کنیم مانند ابر و باد و ماه و خورشید در پرورش حیوان و نبات و دیگر چیزها هیچ یک خود مؤثر نیستند و حکما آنها را مُعَدّ گویند یعنی مهیاکننده، مانند آنکه خاک و گل را کسی مهیا کند تا سازنده خانه سازد و از این جهت مُعَدّات و اسباب معدوم می شوند و مسببات می مانند و اگر اینها علت وجود بودند پس از معدوم شدن آنها مسببات هم معدوم می گشتند بلکه بنا هم معد است برای بقای خانه و فرشتگان خداوند مأمور حفظ و نگهداری همه چیزند و همچنان که قوای غیر شاعره مانند کهربا و برق و امثال آن ما را احاطه

۱- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۶۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۹۴.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۶۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۹۹، ۲۰۰.

کرده قوای شاعره که ملائکه اند هم هر موجودی را احاطه کرده است. (۱)

۲۶. «... وَ فَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْأَخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ» .

روض الجنان: «وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْأَخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ» ؛ و حیات دنیا در جنب آخرت نیست الا متاعی که به او تمتع کنند و بر بگیرند. ابن سابط گفت: یعنی به مقدار کفی از خرما که مردم به مزد شبان دهند یا قدری آرد. کلبی گفت: مانند متاعی خسیس است که آن را قدری و قیمتی و بقایی نبود، چون کاسه ای و سُکره ای و قدحی و آنچه به این ماند. (۲) ۱۷۹۵. علامه شعرانی: «سُکره» فارسی است به معنی جام گلین و آب خوری سفالین و معرّب آن «سُکرجه» است. (۳)

۲۹. «الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَا بَ» .

روض الجنان: «الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» ، مبتدأست، «طُوبَى لَهُمْ» ، خبر اوست. گفت: آنان که ایمان آرند و عمل صالح کنند از ادای واجبات و اجتناب مُقَبَّحَات، «طُوبَى لَهُمْ» ، جمله ای است از متبدا و خبر؛ در جای خیر مبتدای اوّل. اهل علم خلاف کردند در معنی طُوبَى... ابوهریره گفت: طوبی درختی است در بهشت، خدای تعالی گوید او را که شکافته شو برای بنده من از هرچه او خواهد. آن درخت بشکافد و از او ساختِ مراکب و انواع جامه ها و حلّی و حُلّ و هر چه بنده تمنا کند از آنجا بیرون آید. (۴) ۱۷۹۶. علامه شعرانی: بنا بر تجسم اعمال در آخرت طوبی حقیقت دین و شریعت

۱- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۷۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۱۸.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۸۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۱۹-۲۲۰.

است که جامه کرامت و تقوا بر مردم از آن پوشیده شود و همه گونه نعمتهای دیگر از آن به دست آید، و آنچه در این جهان معقول و غیر محسوس باشد در آن عالم مجسم و محسوس گردد. (۱) روض الجنان: شکوفه او ریاط و چادرها باشد و برگهایش بُرود باشد. (۲) ۱۷۹۷. علامه شعرانی: «برود» جمع برد که جامه مشهور یمن است. (۳) روض الجنان: و ایشان به لطافت چنان باشند که مغز استخوان ایشان در استخوان پیدا بود به مانند مروارید سپید که بتابد از میان یاقوت سرخ. (۴) ۱۷۹۸. علامه شعرانی: چون جنس ابدان اهل بهشت لطیف است دور نیست که برنجیان [کذا] نور قرار گیرند. (۵)

۳۳. «...بَلْ زَيْنَ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ» .

روض الجنان: «وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ» ؛ و هر که خدای او را گمراه کند، او را هادی و رهنمای نباشد. و اضلال اینجا خذلان و تخلیت بود او بِمَعْنَى الْحُكْمِ عَلَيْهِمْ بِالضَّلَالِ عَلَى وَجْهِ الدَّمِ وَالتَّوْبِيخِ... (۶) ۱۷۹۹. علامه شعرانی: چون گمراه کردن به معنی حقیقی بر خداوند تبارک و تعالی روا نیست؛ زیرا که جبر است و ظلم. (۷)

۱- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۸۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۲۱.

۳- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۸۸.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۲۲.

۵- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۸۹.

۶- الفصول المختاره: ج ۲ ص ۲۴۵، أوائل المقالات للمفید: ج ۴ ص ۲۸۵، فقه القرآن للراوندی: ج ۱ ص ۳۶۵، عوالبالآلی

: ج ۲ ص ۱۰۲ ح ۲۷۸ و ج ۴ ص ۸۷ ح ۱۰۸، بحار الأنوار: ج ۳۲ ص ۳۳۱.

۷- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۳۱.

۳۶. «وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ...» .

روض الجنان: «وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ» ؛ آنان که ما ایشان را کتاب دادیم، یعنی قرآن، شادمانه می باشند به آنچه بر تو فرو می آید از قرآن و وحی و شرایع، «وَمِنَ الْأَخْزَابِ» ؛ و از آن جماعت که بر رسول علیه السلام متحزب شدند از جهودان و ترسایان کس هست که انکار می کند بهری را، این قول مجاهد و قتاده است، و دگر علما گفتند: مراد به اهل کتاب فی قوله: «آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ» ، عبدالله سلام است و اصحاب او، و سبب نزول آیت آن بود که حق تعالی در بدایت کار در قرآن ذکر رحمن کمتر کرده بود. چون عبدالله سلام ایمان آورد و جماعتی اصحاب او، گفتند: یا رسول الله! در تورات ذکر رحمن بسیار است و در قرآن اندک است... (۱) . ۱۸۰۰. علامه شعرانی: یهودیان برای خداوند دو اسم مستعمل دارند: یکی یهوه و دیگری ادونا و نام اول را بسیار تعظیم کنند چنان که ارباب تقوا و صلاح جاری کردن آن را به زبان بر خلاف تعظیم می شمارند. و در کتاب تورات آنجا که یهوه نوشته در لفظ ادونا می گویند گویا در اینجا مقصود از الرحمن لفظ ادونا است؛ یعنی ما برای خدا دو نام داریم و همیشه اسم ذات را استعمال نمی کنیم. پیغمبر جواب می دهد که هیچ فرق نیست میان اسماء که یکی را باید تعظیم کرد و دیگر را نباید، هر دو از اسماء حسنی است، تعظیم به آن نیست که بر زبان نیاورند. (۲)

۳۸. «... وَ مَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ» .

روض الجنان: «لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ» ؛ هر اجلی و وقتی را نوشته ای هست، یعنی هر اجلی و وقتی از آجال اعمار بنی آدم و جز آن بر لوح محفوظ نوشته است. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۳۳.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۴۹۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۳۵.

۱۸۰۱. علامه شعرانی: این مردم از پیغمبر می خواستند آیات عذاب نازل شود، چنان که بر امتهای سابقه نازل شد؛ مانند نوح که قوم وی به طوفان هلاک شد و عاد و ثمود و غیر آنان. خداوند جواب می دهد که هنوز اجل مرگ آنها نرسید، و این گونه آیات فایده در ایمان آنها ندارد. و دلیل دیگر بر اینکه مردم مکه آیات عذاب موعود می خواستند نه معجزه برای اثبات نبوت، آیت دیگر است متصل به همین آیه که فرماید: «إِمَّا تُرِيتُكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ...» (۱).

۳۹. «يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ» .

روض الجنان: دینه. (۲) ۱۸۰۲. علامه شعرانی: دیروزی. (۳)

۴۱. «أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا...» .

روض الجنان: رسول علیه السلام خشم گرفت و گفت: جهودان و ترسایان که ضال شدند، کتاب در میان ایشان نبود؟ ذهاب العلم ذهاب العلماء؛ رفتن علم به رفتن عالمان باشد. (۴) ۱۸۰۳. علامه شعرانی: اگر کتاب میان مردم باشد اما عالم نباشد که آن را تعلیم دهد و شعار دین باشد، آن علم و دین نابوده محسوب است. (۵)

۴۳. «وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» .

روض الجنان: «وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا» ، حق تعالی در این آیت انکار کرد بر

۱- روح الجنان، ج ۶، ص ۴۹۸. یونس (۱۰): ۴۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۳۹.

۳- روح الجنان، ج ۶، ص ۵۰۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۴۰.

۵- روح الجنان، ج ۶، ص ۵۰۲.

کافرانی که منکر بودند نبوت رسول را (صلوات الله علیه و علی آله) گفت می گویند کافران که: تو پیغمبر نه ای. تو جواب ده و بگو: «كَفَى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ»؛ بس است خدای گواه میان من و شما و آن کس که علم کتاب به نزدیک اوست. بعضی مفسران گفتند: عبدالله سلام است، و بیشتر مفسران از قدما و محدثان و اهل اخبار و اسناد و روایات از موافقان و مخالفان برآند که امیرالمؤمنین علی است. (۱) ۱۸۰۴. علامه شعرانی: اگر گویی شهادت خدای نادیده بر نبوت پیغمبر صلی الله علیه و آله کافران را سود ندارد و همچنین شهادت امیر المؤمنین علیه السلام که پسر عم او بود و کفار هیچ یک را قبول نمی کنند. گوئیم: شهادت خدا ترویج امر و ظفر دادن پیغمبر و فرستادن آیات و معجزات است و شهادت علی علیه السلام به اقامه براهین و ادله. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۴۲.

۲- روض الجنان، ج ۶، ص ۵۰۳.

سوره ابراهیم علیه السلام

سوره ابراهیم علیه السلام «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲. «اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ» .

روض الجنان: ... و يأخذون وَهَنًا مِنَ اللَّيْلِ. (۱) ۱۸۰۵. علامه شعرانی: مقدار نیم شب یا پاره ای از شب. (۲) روض الجنان: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُبَلِّغَ قَوْمَهُ»، «مَا» نفی است و «مِنْ» مؤکد اوست، حق تعالی گفت: ما نفرستادیم هیچ پیغمبر را الا به زبان قومش، یعنی به لغت ایشان، تا چون با ایشان خطاب کند، خطاب او بدانند. و «لام» در او لام غرض است، گفت: پیغامبران را برای بیان فرستادیم. آنکه گفت: «فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ»؛ و خدای اضلال کند، و وجوه آن بگفتیم* از: خذلان و تخلیت و حکم و تسمیت و جرمان ثواب و منع از طریق بهشت، و اهلاک. «وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»؛ و هدایت دهد آن را که

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۴۸.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۵.

خواهد، و معنی لطف باشد و توفیق و بیان و حکم و تسمیت و راه بهشت و ثواب نمودن. و «فا» برای استیناف آورد،** نه برای عطف. (۱) ۱۸۰۶. علامه شعرانی: * چون اگر خداوند مردم را گمراه کند جبر لازم آید و آن ظلم است؛ پس باید تأویل کرد به این که خداوند گروهی اشقیا را به حال خود رها کند و واگذارد. یا به غیر این تأویل؛ مثلاً حکم کند که آنها گمراه هستند چون باب افعال به معنی حکم کردن و تسمیه هم آمده است. ۱۸۰۷. ** یعنی «فا» در کلمه «فیضَل» برای استیناف است، مانند واو در کلمه «وَأَنْقَرُوا فِي الْأَرْضِ» به رفع نقر؛ چون اگر برای عطف بود باید «نقر» به نصب خواند. (۲)

۸. «وَقَالَ مُوسَىٰ إِنَّ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ» .

روض الجنان: ابو ادریس الخولانی گفت از ابوذر الغفاری از رسول صلی الله علیه و آله که گفت: خدای تعالی وحی کرد به بعضی انبیاء در بعضی کتب خود... گفت: بندگان من! اگر اولتان و آخرتان و اینستان و جنتان مجتمع شوند بر پرهیزگارتر دل مردی، در مُلک من هیچ نیفزاید. (۳) ۱۸۰۸. علامه شعرانی: یعنی همه مانند هم شوند بر اینکه دل همه آنها مانند دل پرهیزگارتر آنها باشد. (۴)

۱۵. «وَأَسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ» .

روض الجنان: بستیهده. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۴۹.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۵۲.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۹.

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۶۱.

۱۸۰۹. علامه شعرانی: «ستیهیدن» ستیزه و مجادله کردن باشد. (۱)

۱۶. «مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمَ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ» .

روض الجنان: قوله: «مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمَ» لفظ «وراء»، مستعمل است هم در پیش و هم در پس، و اینجا نیز محتمل است هر دو را. و خَلْفٌ، لایق تر است، یعنی دوزخ از پیش ایشان است و برره ایشان است،* و ایشان را گذر بر آنجاست، و این چنان است که گویند: المَوْتُ وِرائِکَ؛ مرگ در پیش تو است. و بر امام تفسیر دادند این آیت را که: «وَ كَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ»، (۲) ای اَمَامَهُمْ، جز که این دو شاهد* محتمل است هر دو را. (۳) ۱۸۱۰. علامه شعرانی: * راجع به کلام آخر نیست که گفت خلف لایق تر است، بلکه راجع به مفهوم سخن پیش است. (۴) ۱۸۱۱. * یک شاهد «الموت ورائک» است و شاهد دیگر «وکان ورائهم ملک» که می توان به معنی خلف گرفت، چنان که بیاید. (۵)

۱۸. «مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ذَلِكُمْ هُوَ الضَّلَالُ البُعِيدُ» .

روض الجنان: ... و ظاهر آیت صورت احباط دارد و عند تأمل دلیل است بر بطلان احباط. (۶) ۱۸۱۲. علامه شعرانی: چند بار در این کتاب سخن از احباط و بطلان آن به میان آمد و مؤلف بیان کرد و اعتنا به قول بعض اهل حدیث که احباط را صحیح می دانند نباید

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۵.

۲- کشف (۱۸): ۷۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۶۱ ۲۶۲.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۵.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۶.

۶- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۶۵.

کرد؛ چون فریب لفظ خوردند و تعقل معنی نکردند. (۱)

۲۴. «أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ» .

روض الجنان: ... انس گفت: روزی رسول را علیه السلام صاعی بُسر بیاوردند او این آیت برخواند. (۲) ۱۸۱۳. علامه شعرانی: «بسر» غوره خرما است. (۳)

۲۵. «تُوتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ يَأْذِنُ رَبُّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» .

روض الجنان: ... اهل اشارت گفتند: وجه حکمت در تشبیه اسلام و ایمان به درخت از آنجاست که درخت تمام نباشد الا به سه چیز: عرقی ثابت و اصلی قایم و فرعی عالی، همچونین ایمان و اسلام به سه چیز تمام شود: تصدیق بِالْقَلْبِ، و اقرارًا بِاللِّسَانِ، و عَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ، بیانش حدیث رضا علیه السلام از پدرش از پدرانیش علیهم السلام از امیرالمؤمنین از رسول علیه السلام که گفت: الْإِيمَانُ مَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ و اقرارًا بِاللِّسَانِ و عَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ. (۴) ۱۸۱۴. علامه شعرانی: چنان که گفتیم ایمان در مذهب شیعه و اکثر اهل سنت همان اقرار قلبی است و اقرار به زبان دلیل آن است و عمل به ارکان جزء ایمان نیست و بارها مؤلف تحقیق این معنی کرده است. و مقصود از این عبارت نه آن است که فاسق کافر باشد یا منزلی میان ایمان و کفر بلکه چون مؤمن عمل نکند فایده کامل از ایمان نبرده، مانند آنکه گویند: مال دارِ بخیل فقیر است. (۵) روض الجنان: ... و حکمت در آنکه آن را به درخت خرما تشبیه کرد آن است که از

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۶۹. در چاپ مشهد به جای «صاعی»، «قناعی» آمده است.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۷۱ ۲۷۲.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳.

همه درختان درخت خرماست که با آدمی به ماند از آنجا که هر درخت را که سر ببرند بار دیگر شاخه ها از او و پیرامن او برآید جز درخت خرما را که چون سر او ببرند خشک شود و نیز برگ بر نیارد چون آدمی که بعد آنکه سرش ببرند نیز زنده نماند، دگر آنکه تا او را بر برنیفکنند و پیوند نکنند بر نیارد،* و آدمی هم چونین بود. و رسول علیه السلام گفت: خَيْرُ الْمَالِ سِكَّةٌ مَأْبُورَةٌ وَفَرَسٌ مَأْسُورَةٌ،* گفت: بهترین مال رده ای نخل بود پیراسته بر بر افکنده و اسپی که بسیار زاید. (۱) ۱۸۱۵. علامه شعرانی: * ابر آن است که گرد شکوفه خرماى نر را در شکوفه خرماى ماده ریزند و اگر چنین کنند میوه آن نیکو شود. (۲) ۱۸۱۶. * «خَيْرُ الْمَالِ مَهْرَةٌ مَأْمُورَةٌ، وَ سِكَّةٌ مَأْبُورَةٌ» (۳) الحدیث «كذا فى القاموس. (۴) روض الجنان: مؤج. (۵) ۱۸۱۷. علامه شعرانی: مؤرّج سدوسی یکی از لغویان مشهور است و نام او مکرر در این کتاب آمده است. (۶)

۲۷. «يُتَّبَتُّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَ يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ» .

روض الجنان: ... عبدالله عباس گفت در این آیت: چون بنده مؤمن را وفات رسد، فریشتگان به بالین او حاضر آیند و بر او سلام کنند و او را به بهشت بشارت دهند. و چون جنازه او بگیرند تشییع کنند. چون وقت نماز کردن بود بر او نماز کنند. چون او را دفن کنند، با او در گور شوند و خدای او را زنده باز کند، او را در گور باز نشانند و از

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۷۲ ۲۷۳.

۳- مجمع الزوائد، ج ۵، ص ۲۵۸، باب ما جاء فى الخيل.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳. قاموس المحيط، ص ۴۴۰، «الأمر».

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۷۳.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۴.

او سؤال کنند که: مَنْ رَبُّكَ و مَنْ نَبِيُّكَ و مَا شَهِادَتُكَ؟ خدای تو کیست و پیغامبر تو کیست و گواهی تو چیست؟ گوید: اللهُ رَبِّي و مُحَمَّدٌ نَبِيِّي أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ. آنکه گور بر او فراخ کنند، مَدَّ بَصِيرَه؛ چندان که چشم زخم او باشد.*. ابو سعید خُدْرِي روایت کند که: ما با پیغامبر بودیم در جنازه ای، گفت: أَيُّهَا النَّاسُ! بدان که این امت را ابتلا کنند در گور. چون مرد را در گور نهند و قوم از او برگردند، فریشته ای می آید به دست او مطراق سرکچی باشد و خدای او را زنده کند و آن فریشته او را باز نشانند و گوید: چه می گویی؟ اگر مرد مؤمن بود گوید: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. آن فریشته گوید: صَدَقْتَ؛ راست گفتی. آنکه دری از دوزخ برگشاید و گوید: بنگر اگر کافر بودیت اینجای تو بودی اما چون مؤمنی خدای تعالی آنجای بدین جای بدل کرد برای تو، و دری از بهشت در گور او گشاید و گور بر او فراخ کند.*. و امیرا کافر و منافق را گوید: چه می گویی؟ او گوید: لَا أَدْرِي؛ ندانم. او را گویند: لَا دَرِيْتَ وَلَا اهْتِدِيْتَ؛ مداناش و راه میاباش.*.*.* (۱) ۱۸۱۸. علامه شعرانی: * چشم زخم همان است که ما امروز چشم انداز می گوئیم و در برهان مذکور نیست. (۲) ۱۸۱۹. * از اینجا گویند که این سؤال و جواب و نعمت و نعمت در قبر و فراخ کردن آن از عالم غیب است نه عالم شهادت؛ چون شاید مؤمنی در جوار کافری مدفون باشد و اگر گور مؤمن را به قدر چشم انداز او فراخ کنند کافر هم در بهشت می افتد و هیچ جای برای جهنمیان نمی ماند. ۱۸۲۰. *.*.* الفی است که غالباً در فارسی به فعل دعا الحاق می کنند مانند مبارک بادا و مبادا که گمراه شوی. (۳) روض الجنان: ابو هریره گفت: مرد در گور آواز نعل آنان که از گور او باز گردند

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۷۵ ۲۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۶.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶.

باشنود، اگر مرد مؤمن باشد... آنگه گور بر او فراخ کنند مقدار هفتاد گز و نورانی کنند. آنگه دری از بهشت بر گور او گشایند و گویند: بنگر که خدای تعالی برای تو چه بجارده است. او شادمانه شود. آنگه دری از دوزخ بر گشایند و گویند: بنگر که خدای تعالی از تو چه صرف کرده است، اگر کافر و عاصی بودی، جای تو اینجا بودی، او را غبطت و سرور بیفزاید. آنگه روح او در مرغی از مرغان بهشت نهند... (۱) ۱۸۲۱. علامه شعرانی: در بعض روایات آمده است که روح مؤمن نزد خداوند گرامی تر از آن است که آن را در حوصله مرغی نهند بلکه آن را در بدنی نهند مانند بدن وی در این جهان که اگر بینی شناسی کیست و این روایت دویم را بر اوّل ترجیح داده اند و اگر روایت اوّل صحیح باشد آن را تأویل باید کرد با اینکه چون بدن مثالی رقیق است و به هر جا ظاهر و حاضر تواند شد آن را به مجاز و تشبیه مرغ نامیدند. (۲)

۳۲. «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلُوكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ» .

روض الجنان: قوله: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً»، خدای تعالی داین آیت نعمتهایی که به آن منت نهاد بر خلقان برشمرد، گفت: او آن خدای است که بیافرید آسمانها و زمین و فرو فرستاد از آسمان آبی، یعنی آب باران، و به آن آب درختان برویانید، و از درختان میوه برآورد تا روزی بود شما را... (۳) ۱۸۲۲. علامه شعرانی: عوام و بعضی متکلمین گویند تسخیر کشتی برای انسان دلیل وجود پروردگار نیست؛ چون هر چه سبب طبیعی دارد به نظر آنان متعلق به سبب طبیعی است و احتیاج به خداوند ندارد (نعوذ بالله). و گویند خلق آسمان و زمین و

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۷۶ ۲۷۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۷۹ ۲۸۰.

فرستادن باران از آسمان را توان دلیل بر خالق گرفت اما حرکت کشتی در دریا، خود ما کشتی ساختیم و خود پارو می زنیم و باد آن را می برد. و در جواب گوئیم هر چیز که سبب طبیعی دارد باز مخلوق خدا است و به اراده او که آن اسباب را آماده کرده است. (۱)

۳۵. «وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ» .

روض الجنان: قوله: «وَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا»، حق تعالی گفت: یاد کن ای محمّد، و این فعل مقدرّ عامل باشد در ظرف زمان که «اذ» است. چون گفت ابراهیم بر سیل دعا و تضرّع: «رَبِّ»؛ خدای من و پروردگار من! کن این شهر را یعنی شهر مکه را ایمن... حق تعالی این دعا به اجابت مقرون کرد و این شهر را که مکه است چنان ایمن کرد که هیچ وحش و مرغ در او خایف نباشد از خصم خود تا گرگ و میش و شیر و گاف و باز و کبوتر در او به یک جای باشند... (۲)

۱۸۲۳. علامه شعرانی: ظاهراً معنی آن است که خداوند مردم را امر کرد به آنکه حرم مکه را امن نگاهدارند و تعرض به دیگری نکنند و اگر کسی مانند حجاج حرمت آن خانه شکست خلاف امر پروردگار کرد به عصیان منافی حکم خدا نیست.

(۳)

۴۶. «وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَ عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَ إِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتُرْوَلَ مِنْهُ الْجِبَالُ» .

روض الجنان: ... مراد به این مکر، مکر نمرود است که خدای تعالی به آن مثل زد، و آن آن بود که ابراهیم علیه السلام گفت: من تو را دعوت می کنم با خدای آسمان. او گفت: من خدای زمینم و نمی دانم که در آسمان خدایی هست. او گفت: خدای آسمان و زمین خدای من است و اگر تو در ملک زمین دعوی می کنی دانی که تو را در ملک آسمان هیچ بنرود، چه این آفتاب و ماه و ستارگان بر این صفت به فرمان خدای روانند. او

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۸۴.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۲.

گفت: به آسمان روم و بنگرم تا این خدای آسمان چیست، آنگه چهار بچه کرکس بگرفت و ایشان را می پرورد و گوشت می داد تا بزرگ شدند و قوی گشتند، و تابوتی بساخت و آن را دو در ساخت: یکی بالا، یکی به زیر. و در آن تابوت نشست و دیگری را با خود در آنجا نشاند و آن تابوت در پای آن کرکسان بست و عصای ها گرفت و پاره ای گوشت بر سر آن عصا بست و از بالای آن تابوت بر بست چنان که آن کرکسان به آن گوشت می نگریدند و به طمع آن گوشت به جانب بالا می پریدند. چون در هوا دور برفتند، نمرود صاحبش را گفت: آن در که بر بالاست بگشای و بنگر تا به آسمان نزدیک شدیم یا نه؟ او در بگشاد و بنگرید، گفت: آسمان هم آنجاست که بود و هیچ اثر نکرده است این رفتن ما. گفت: در زیر بگشای و بنگر تا از زمین چون افتادیم. او در بگشاد و فرو نگرید، گفت: زمین مانند دریایی سپید می بینم و کوهها مانند دودی سیاه. گفت: رها کن تا برویم. درها فرو کردند و کرکسان می پریدند تا چندان پریدند که باد منع کرد ایشان را از پریدن. گفت: درها بگشا و بنگر. او در بالا- بگشاد و بنگرید، گفت: آسمان همچنان می نماید که از زمین می نمود، و در زیر بگشاد و بنگرید، گفت: زمین چون دودی سیاه می نماید. (۱) ۱۸۲۴. علامه شعرانی: این عمل بسیار شبیه به مردم عصر ما است که بجستن چند کیلومتر پندارند فضای جهان را مسخر خود ساختند، مانند کیککی که به قدر پهنای ناخنی بجهد و گمان دارد محیط زمین را درنوردیده است. (۲)

-
- ۱- التاریخ الصغیر: ج ۱ ص ۱۲۰، مروج الذهب: ج ۲ ص ۳۶۰، تاریخ الإسلام للذهبی: ج ۳ ص ۴۸۵، أسد الغابه: ج ۲ ص ۳۱۰؛ تاریخ یعقوبی: ج ۲ ص ۱۸۲.
- ۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۹۴ ۲۹۵.

سوره حجر

سوره حجر بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۶. «وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» .

روض الجنان: ... «إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» ؛ تو دیوانه ای. از استبعاد ایشان دعوی نبوت را این سخن گفتند، و عجب از ایشان که یک بار می گفتند ساحر است و یک بار می گفتند دیوانه است، و دیوانگی به آن لایق تر باشد... (۱) ۱۸۲۵. علامه شعرانی: یعنی گویندگان به این نسبت اولی ترند. (۲)

۱۲. «كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ» .

روض الجنان: «كَذَلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ» ؛ همچنین بریم در دل کافران. و در ضمیر خلاف کردند که راجع با کیست، حسن بصری گفت و بلخی و جبائی که: ضمیر راجع است با «ذکر» که قرآن است، یعنی: ما حدیث قرآن و اندیشه در او در دل ایشان

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۰۹.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۹.

افکنیم تا به او ایمان آرند و نیارند، چنان که با ائمت سلف کردیم برای بلاغ حجت را، تا حجت برایشان متوجه شود، و این از باب لطف باشد. و بعضی دگر گفتند: ضمیر عاید است با «استهزا»، یعنی ما استهزا به قرآن به دل ایشان بگذرانیدیم تا اجتناب کنند نه برای آن تا استعمال کنند، ایشان بر کار گرفتند و اجتناب نکردند، و نشاید تا این «سَیْلُک» به معنی خلق کفر باشد در دل ایشان چنان که مجبران گفتند، برای آنکه «لَا- یُؤْمِنُونَ بِهِ»، نفی ایمان حوالت به ایشان است و اضافت با ایشان؛ و دگر* مورد این لفظ مورد ملامت و مذمت است. (۱) ۱۸۲۶. علامه شعرانی: یعنی دلیل دگر بر اینکه مراد از آیه جبر نیست آنکه این لفظ در مورد ملامت آمده است. (۲)

۱۵. «لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ» .

روض الجنان: چشم افسا می کند فلان. (۳) ۱۸۲۷. علامه شعرانی: در زمان ما می گویند چشم بندی. (۴) روض الجنان: سَكَّرَ النَّهْرَ. (۵) ۱۸۲۸. علامه شعرانی: سکر سدی است که بر نهر می بندند برای آب و در قصاید عربی شیخ سعدی است: حبست بیجفنی المدامع لاتجری فلما طغی الماء استطال علی السکر یعنی به پلک چشم جلو اشک را گرفتم تا آب طغیان نمود و برسد غلبه کرد. (۶)

-
- ۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۱ ۳۱۲.
 - ۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۵۱.
 - ۳- تاریخ الطبری: ج ۳ ص ۵۹۰ و ۵۹۱، مروج الذهب: ج ۲ ص ۳۲۸، البدایه والنهایه: ج ۷ ص ۴۸ و فی کلها قول آخر فی تمصیرها سنه ستّ عشره، معجم البلدان: ج ۱ ص ۴۳۲ لمزید الاطّلاع علی البصره و تمصیرها راجع کتاب «موسوعه تاریخ البصره»، الجزء الأوّل.
 - ۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۳.
 - ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۵۲.
 - ۶- تاریخ الطبری: ج ۴ ص ۴۶۶ و ۴۷۰ و ۵۰۵، الکامل فی التاریخ: ج ۲ ص ۳۳۶، معجم البلدان: ج ۳ ص ۱۲۵، معجم ما استعجم: ج ۲ ص ۶۹۱، الفتوح: ج ۲ ص ۴۶۳.

۱۸. «إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ» .

روض الجنان: ... عبدالله عباس گفت: شیاطین از آسمان محبوب نبودند بر آسمان شدند و خبر آسمان به زمین آوردند و القا کردند به کهنه. چون عیسی علیه السلام از مادر بزاد ایشان را از سه آسمان منع کردند... (۱) ۱۸۲۹. علامه شعرانی: از این عبارت معلوم می شود پیش از بعثت خاتم انبیا صلی الله علیه و آله شهاب دیده می شد و مؤید آن است روایتی که زهری از حضرت زین العابدین علیه السلام از امیر المؤمنین روایت کرده است که پیغمبر صلی الله علیه و آله با جماعتی از صحابه نشسته بودند، ستاره ای بدوید و روشن شد، پیغمبر فرمود شما در جاهلیت چه می گفتید هرگاه چنین حادثه ای می افتاد، گفتند: مردی بزرگ به دنیا آمد از این جهان رفت. فرمود: ستاره برای ولادت و وفات کسی افکنده نمی شود الی آخر الحدیث. و گویند در کتب یونانیان هم ذکر این ستاره های دونه هست. والله العالم. (۲) روض الجنان: ... یعقوب بن عتبّه بن المّعیره بن الاخنس بن شریق گفت: اوّل کسی که از این قذّف نجوم بترسید قبیله ثقیف بود، به نزدیک عمرو بن امیه آمدند و او مردی بود از بنی علاج و داهی و زیرک بود او را گفتند که این حادثه که در آسمان پدید آمده است عجب است از قذّف نجوم. (۳) ۱۸۳۰. علامه شعرانی: از این حکایت مستفاد می گردد که این حادثه در زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله اتفاق افتاده و مردم پیش از آن ندیده بودند. و جمع میان این کلام و روایت سابق آن است که گاهی تیر شهاب بسیار می شود که آن را تناثر النجوم گویند و در سال ۳۲۹ هجری هم اتفاق افتاد و آن چیز تازه ای بود که هر وقت به آسمان نگاه می کردند شهابهای بسیار از هر طرف آسمان روان بود و آنکه پیش از آن

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۴.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۵۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۴ ۳۱۵.

دیده بودند ستاره باران نبود بلکه نادراً شهابی دیده می شد. (۱)

۲۰. «وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ» .

روض الجنان: ... «وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ» ؛ و نیز آنان را که شما روزی ایشان ندهی، یعنی وحوش و دواب و اَنعام، و «مَنْ» در آیت به معنی: «ما» باشد برای آنکه نه عقلا راست ... (۲) ۱۸۳۱. علامه شعرانی: برای آنکه «من» خاص عقلا است اینجا آن را به معنی «ما» باید گرفت که وحوش و امثال آن را مشتمل شود. (۳)

۲۲. «وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ» .

روض الجنان: «وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ» ... و گفته اند «لَقَح» هم لازم است و هم متعدی، و ریح لواقح آن بود که میغ را جمع کند تا از او باران زاید و درخت را باردار کند* (۴) ۱۸۳۲. علامه شعرانی: گرد نر را بر ماده افکند. (۵)

۲۶. «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ» .

روض الجنان: ... «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ» ؛ ما بیافریدیم آدم را. (۶) ۱۸۳۳. علامه شعرانی: این گونه تعبیر در قرآن و کلمات عرب بسیار است؛ آدم گویند و از آن نوع انسان خواهند. و اگر کسی گوید: خداوند همه افراد انسان را از گل آفرید

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۵۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۶.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۵۵.

۴- تاریخ الطبری: ج ۴ ص ۵۰۵، الكامل فی التاریخ: ج ۲ ص ۳۳۶، الفتوح: ج ۲ ص ۴۶۴، البدایه و النهایه: ج ۷ ص ۲۴۰؛ الجمل: ص ۳۲۱ و فيه «فأحاط العسكر يومئذٍ من الفرسان المعروفين والرجال المشهورين على سته عشر ألف رجل» .

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۷.

۶- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲۰.

صحیح است؛ زیرا که ماده انسان خاک است و پس از مردن و زوال صورت انسانی باز خاک می گردد. (۱) روض الجنان: خره‌ی. (۲) ۱۸۳۴. علامه شعرانی: «خره» در لغت فارسی لجن است و گل خیسیده. (۳)

۲۸. «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ» .

روض الجنان: «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ» ، عامل در ظرف مضممر است، یعنی وَ اذْكَرْ؛ یاد کن ای محمد چون گفت خدای تو فریشتگان را: «إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا» ؛ من بخواهم آفریدن خلقی را. (۴) ۱۸۳۵. علامه شعرانی: یعنی بشر را که در آیه به آن تصریح شده و بشر و انسان مرادف یکدیگرند و خداوند آدم ابوالبشر و نوع انسان را در یک حکم آورده است. ۵

۳۱. «إِلَّا إِبْلِيسَ أَبِي أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ» .

روض الجنان: «إِلَّا إِبْلِيسَ» ؛ همه سجده کردند مگر ابلیس که ابا کرد و امتناع از آنکه سجده کند، و کلام در آنکه ابلیس از جمله فریشتگان بود یا نه به استقصا برفته است و نیز این قصه به تمامی در سوره البقره. (۵)

۴۱. «قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ» .

روض الجنان: ... خدای تعالی گفت ابلیس را: «هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ» ، یعقوب خواند در عشر... (۶) ۱۸۳۷. علامه شعرانی: یعنی در قرائت عشر؛ چون هفت قرائت معروف به اجماع متواتر است و در قرائت سه تن اختلاف است: یعقوب و خلف و ابوجعفر و مجموع اینها ده قرائت می شود و هر چه غیر این ده باشد به اتفاق شاذ است و خواندن آن جایز نیست. (۷)

۴۳. «وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ» .

روض الجنان: بخشیده. (۸) ۱۸۳۸. علامه شعرانی: بخشیده ترجمه مقسوم است یعنی قسمت کرده. ۱۰

۴۹. «نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغُفُورُ الرَّحِيمُ» .

روض الجنان: «نَبِيُّ عِبَادِي» ، آنکه رسول را گفت: خبر ده بندگان مرا که من غفور و رحیمم و آمرزگار و بخشاینده ام و عذاب من عذابی سخت است. و این غایت وعد و وعید است که حق تعالی مختصر در این دو آیت بگفت.

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۵۸ .

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲۱؛ در چاپ مشهد «خری» ضبط شده است.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲۲ .

- ٤- .روح الجنان، ج ٧، ص ٥٩ .
- ٥- .روض الجنان، ج ١١، ص ٣٢٥ .
- ٦- .روح الجنان، ج ٧، ص ٦١ .
- ٧- .روض الجنان، ج ١١، ص ٣٢٦ .
- ٨- .روح الجنان، ج ٧، ص ٦٢ .

ابن ابی ریاح* روایت کند و از جمله صحابه است که رسول علیه السلام یک روز در بنی شیبیه در مسجد الحرام آمد، و ما جماعتی حدیثی می کردیم و می خندیدیم. ما را گفت: چرا می خندی؟ و بگذشت. چون به نزدیک سنگ سیاه* رسید باز گردید و گفت: جبریل آمد این ساعت و گفت خدای می گوید چرا بندگان مرا نومید می کنی؟ و این آیت آورد: «نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ». (۱) ۱۸۳۹. علامه شعرانی: * کلمه مختصر اینجا هیچ تناسب ندارد، شاید تصرف ناسخان کتاب است. ابن ابی ریاح از صحابه رسول صلی الله علیه و آله عبدالله نام داشت و در عبارت سند تصحیف است. در تفسیر طبری از مصعب بن ثابت از عاصم بن عبدالله از ابن ابی ریاح یعنی عطا از مردی از اصحاب رسول خدا روایت کرده است. (۲) و در درالمنثور گوید: از طریق عطاء بن ابی ریاح از مردی از اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله. (۳) ۱۸۴۰. * یعنی حجر الاسود. (۴)

۵۲. «إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ» .

روض الجنان: «إِذْ دَخَلُوا»، یعنی «وَإِذْ كَرَّحِينَ دَخَلُوا عَلَيْهِ»، و شاید تا «تَبَّئَهُمْ» عامل باشد در او یعنی «وَتَبَّئَهُمْ وَقَتَّ دُخُولِهِمْ*»، ای عَرْنَ وَقَتَّ دُخُولِهِمْ، آنکه ظرف متسع فیه باشد به معنی مفعول به** (۵) ۱۸۴۱. علامه شعرانی: * یعنی خبرده آنها را از مهمانان ابراهیم و از وقت داخل شدن آنان. (۶) ۱۸۴۲. * ظرف «عن وقت دخولهم» است؛ چون جار و مجرور در حکم ظرف است

۱- الإمامه والسیاسه : ج ۱ ص ۸۹؛ الجمل : ص ۳۲۴ .

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۳۲ ۳۳۳؛ در چاپ مشهد «ابن ابی ریاح» ضبط شده است.

۳- جامع البیان، ج ۱۴، ص ۵۲ .

۴- تاریخ الإسلام للذهبی : ج ۳ ص ۴۸۵ ، العقد الفرید : ج ۳ ص ۳۱۴ ، تاریخ خلیفه بن خنایط : ص ۱۳۸ ، فالإمامه والسیاسه : ج ۱ ص ۸۹ ، الفتوح : ج ۲ ص ۴۶۱ ، الأخبار الطوال : ص ۱۴۶ و فیه «محمد بن طلحه» .

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۳۳ .

۶- روح الجنان، ج ۷، ص ۶۷ .

آن گاه «عن» را حذف کردند بر توسع در ظروف و «وقت دخولهم» مفعول به شد بی حرف جر. (۱)

۸۰. «وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسِلِينَ» .

روض الجنان: جابر بن عبدالله الانصاری و عبدالله عمر (۲) گفتند: ما با رسول علیه السلام به حجر ثمود بگذشتیم. ما را گفت: در سرای این ظالمان مشوی الا گریان، ترس آن را که نباید که به شما رسد آنچه به ایشان رسید. آنکه گفت: این قوم صالح بودند، که به حرمت حرم او را هلاک نکردند. گفتند: یا رسول الله! او چه مردی بود؟ گفت: نام او ابورغال بود. آنکه رسول علیه السلام بانگ بر ناقه زد و او را بجنابید و سبک از آنجا برفت. (۳) ۱۸۴۳. علامه شعرانی: بعضی گویند ابورغال نام مردی است که اصحاب فیل را چون آهنگ خرابی کعبه داشتند به مکه راهنمایی کرد و قبر او را عرب رجم می کردند. (۴) و بعضی گویند وی غلام شعیب بود. و الله العالم. (۵)

۸۷. «وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ» .

روض الجنان: ثوبان روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: ... خدای تعالی مرا به جای نوریت این هفت سورت دراز داد، و به جای انجیل مرا «مثنی» داد، یعنی سورت‌هایی که کما بیش صد آیت است، و به جای زبور مرا «مثنی» داد و آنکه مرا تفضل داد به سورت‌های مفضل. (۶) ۱۸۴۴. علامه شعرانی: همه سورت در عهد پیغمبر صلی الله علیه و آله مرتب بود. (۷)

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۶۷.

۲- در چاپ مشهد «عبدالله عمرو» آمده است.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۴۰.

۴- سیره النبی، ج ۱، ص ۳۱.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۷۲.

۶- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۴۴.

۷- روح الجنان، ج ۷، ص ۷۵.

ص: ٧٩٠

..

۸۹. «وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ» .

روض الجنان: ... در خبر است که یک روز عبدالله مسعود به در حُجره رسول آمد و در نزد رسول گفت: کیست بر در؟ گفت: انا یا رَسُولُ اللَّهِ؛ منم ای رسول خدا، رسول علیه السلام به خشم آمد و می گفت: انا و انا وَهَلْ لِمَخْلُوقٍ يَقُولُ اَنَا؟ چون در بگشادند و عبدالله مسعود در آمد و اثر خشم به روی رسول دید، گفت: یا رسول الله: چه گناه کرده ام؟ گفت: یا بن مسعود! ندانی که هیچ مخلوق را نرسد که گوید: انا؟ گفت: یا رسول الله توبه کردم که نیز نگویم. (۱) ۱۸۴۵. علامه شعرانی: بسیار ائمه و صلحا و بزرگان «انا» گفتند و از خویش بدین کلمه تعبیر کردند و کسی آن را حرام نداند اما درباره مواضع گفتن آن خلاف ادب است.

۹۵. «إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ» .

روض الجنان: ... «إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ»؛ ما کفایت کردیم تو را کار این مستهزیان... و ایشان پنج کس بودند از رؤسای قریش: ولید مغیره مخزومی، و عاص وائل سهمی، و الأَسْوَدُ بن المَطَّلِب ... و أشود بن عبد یَعُوْثُ بود و الحارث بن قیس بن الطَّلَاطِلَه. (۲) ۱۸۴۶. علامه شعرانی: بعضی حارث بن قیس را غیر حارث بن طلائله دانسته و شماره آنان را شش تن گفته اند. (۳) روض الجنان: ... او بر نشست و با دو پسر خود به تماشا رفت. (۴) ۱۸۴۷. علامه شعرانی: یعنی با یکدیگر راه رفتن تفاعل است از مشی. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۴۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۵۰.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۵۱.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۷۹.

سوره نحل

سوره نحل «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲. «يُنزِلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ» .

روض الجنان: «يُنزِلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ» ، عامه قراء خواندند: «يُنزِلُ» به ضم «یا» و کسر «زا» من التَّنْزِيلِ وَإِضَافَهُ الْفِعْلِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى. (۱) ۱۸۴۸. علامه شعرانی: خداوند در تعداد نعیم خویش ذکر مخلوق خود کرد ابتداء به اشرف؛ چون در خلق اشرف مقدم است و از ملائکه و روح آغاز نمود. (۲)

۳. «خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بِالْحَقِّ...» .

روض الجنان: «خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بِالْحَقِّ» ؛ که او آفرید آسمان و زمین را بحق. (۳) ۱۸۴۹. علامه شعرانی: پس از ذکر ملائکه و روح ذکر آسمان کرد که اشرف اجسام است

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۷.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۸۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۸.

و مقدم است در خلقت جسم بالنسبه به زمین، آن گاه ذکر انسان در قوس صعود و خلق هر چیز برای وی. (۱)

۵. «وَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَ مَنَافِعٌ وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ» .

روض الجنان: «لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ»، شما را در آن گرمی هست؛ یعنی در اصواف و اوبار و أشعار از چیزها که از او بیافند پوشش را و لحاف را و جامه هایی که شما را به زمستان گرم دارد. (۲) ۱۸۵۰. علامه شعرانی: ترکیب اجزای پشم و کرک از عناصر و اجزایی است که طبعاً مانع بیرون رفتن حرارت است و هیچ چیز مانند آن مناسب پوشش حیوان نیست و از پنبه و اجسام دیگر این فایده نیاید. و اگر خداوند خالق با حکمت و تدبیر و عالم به خواص اشیاء نبود خاصیت پشم و دیگر اجسام نمی دانست و میان آنها امتیاز نمی داد، برای حیوان انتخاب پشم نمی کرد و در زمینهای سرد قطب پوستهای پر کرک و لطیف مانند سنجاب و قاقم برای آنها نمی آفرید. (۳)

۸. «وَ الْحَيْلَ وَ الْبَغَالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ» .

روض الجنان:.... امّا به نزدیک فقها* خلاف نیست در تحریم گوشت استر و خر اهلی. «وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»؛ خدای تعالی چیزهایی آفریند که شما ندانی. بعضی مفسران گفتند: مراد آن است که در بهشت چیزهایی بیافریند که شما ندانی و فهم و وهم شما بر آن نرسد. مِمَّا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَ لَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَ لَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ* قَتَادَةَ گفت: مراد آن است که در میوه کرم آفریند و در جامه لنبک*** از آنجا که شما ندانی. (۴)

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۸۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۹.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۸۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۱؛ در چاپ مشهد «لنبک» ضبط شده است.

۱۸۵۱. علامه شعرانی: * یعنی فقهای اهل سنت. (۱) ۱۸۵۲. * بسیاری از اهل عصر ما گویند: این چیزها که ما ندانیم و خداوند می آفریند باید از جنس مرکوب باشد تا با کلمات پیش متناسب بود و با آیه پس از اینکه ذکر سیل و راه کرده مربوط گردد و بین مرکوب و راه ذکر مخلوقی نه از این جنس متناسب نیست و آن را حمل بر مرکوبهای عصر جدید کردند مانند ترن و طیاره چنان که خداوند ساختن کشتی را به خود نسبت داد در سوره زخرف، دور نیست ساختن طیاره و ترن را نیز به خود نسبت دهد چون به الهام و عقلی است که او به انسان داد و خواصی است که او در طبایع اشیاء قرار داد. والله العالم. (۲) ۱۸۵۳. * * * لبنک بر وزن پلنگ کرمی باشد که آن را دیرک خوانند و به عربی ارزه خوانند. ۳

۱۲. «وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» .

روض الجنان: «وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ» ؛ و مسخر بکرد برای شما شب و روز و آفتاب و ماه و ستارگان تا برای منافع شما می گردد به علم او به مصالح شما. و قوله: «مُسَخَّرَاتٌ» ، نصب بر حال است از مفعول... «إِنَّ فِي ذَلِكَ» ؛ در این آیاتی و دلالاتی هست عاقلان را. ۱۸۵۴ ۴. علامه شعرانی: این آیات ترغیب در علوم طبیعی است؛ خصوصاً در حال حیوان و نبات و فواید و حکمی که خداوند در آنها به کار برده است تا از آن به خالق پی ببرند. و اگر گویی بسیاری از اصحاب این علوم شاگرد، گوئیم: توجه بسیار

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۸۷.

۲- روض الجنان؛ ج ۱۲، ص ۱۴.

به صنعت آنان را از صانع باز داشته و همه کس چنین نیست. (۱)

۱۳. «وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ» .

روض الجنان: مَلْحٌ ذَرَأَتْهُ. (۲) ۱۸۵۵. علامه شعرانی: ملح ذرانی را در اصطلاح ما نمک ترکی می گویند، و در بعض کتب طبی اندرانی تصحیف است. (۳) روض الجنان: «مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ»، نصب او بر حال است از مفعول و رفع «الوانه» به مُخْتَلِفًا است، لَآنَ اسْمَ الْفَاعِلِ يَعْمَلُ عَمَلَ الْفِعْلِ. به الوان و انواع مختلف که یک با یک نماند. «الوان» شاید تا حمل کنند بر حقیقت و شاید تا حمل کنند بر انواع و شاید که حمل کنند بر هر دو وجه به نزدیک ما، چه لفظ به یک عبارت توان کردن از دو معنی مختلف و از حقیقت و مجاز و این مسأله ای است از اصول الفقه که يُعَبَّرُ بِاللَّفْظِ الْوَاحِدِ عَنِ الْمَعْنَيْنِ الْمُخْتَلِفَيْنِ وَ عَنِ الْحَقِيقَةِ وَالْمَجَازِ. (۴) ۱۸۵۶. علامه شعرانی: این مسأله در اصول فقه است که آیا می توان لفظ مشترک را در بیش از یک معنی استعمال کرد یا جایز نیست؟ در صورتی که اجتماع آنها ممکن باشد مانند دوش در فارسی که مشترک است هم شب گذشته را از آن می خواهند و هم دوش به معنی منکب و پشت شان و سعدی گوید: آن سیل که دوش تا کمر بودامشب بگذشت خواهد از دوش دوش در مصرع اول به معنی گذشته است و ممکن نیست از آن معنی منکب خواست اما در مصرع دویم هر دو ممکن است و سعدی هر دو را خواسته: هم شب گذشته و هم منکب. از علمای اصول آنها که در ادب مهارت دارند جایز می شمارند و

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۸۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۴.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۸۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۴ و ۱۵.

آنها که در ادب ضعیفند و به قیاس و عقل اعتمادشان بیشتر است جایز نمی دانند و استعمال در حقیقت و مجاز هم بر این قیاس. و صاحب این کتاب همه را جایز می داند. (۱)

۱۴. «وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ».

روض الجنان: «وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ»؛ او آن خداست که مسخر بکرد دریا را تا از آنجا گوشت تازه می خوری، مُراد ماهی است. و از این آیت نتوان دانستن که هر ماهی که در دریا باشد حلال است. (۲) ۱۸۵۷. علامه شعرانی: چون «لحما طریاً» مجمل است نه مطلق. (۳) روض الجنان: یحیی بن اسماعیل گفت: مردی به نزدیک باقر علیه السلام آمد او را گفت: مرا برحلی زنان زکات باید دادن؟ گفت: نه، هی کما قال الله تعالی: «حَلِيَّةٌ تَلْبَسُونَهَا». (۴) ۱۸۵۸. علامه شعرانی: اگر در حلیه زکات بود باید در قلیل و کثیر آن زکات داد چون نصابی برای آن از شرع معهود نیست و اگر کسی یک مروارید بیرون آورد حلال نیست مگر زکات آن را بدهد و این برخلاف اطلاق و سیره است. (۵) روض الجنان:... چنان که گفتیم. «وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ»؛ و نیز مسخر بکرده است برای شما تا طلب کنی از فضل و نعمت او، یعنی طلب روزی کنی در او بر طریق تجارت. ۶ ۱۸۵۹. علامه شعرانی: به تجربه ثابت است که هر قوم در کشتی رانی و دریا نوردی پیش ترند در ثروت از دیگران بیشترند. ۷

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۹۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۹۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۹۱.

روض الجنان: نلخشانند. (۱) ۱۸۶۰. علامه شعرانی: در برهان قاطع گوید لخشیدن به معنی لغزیدن است. (۲) روض الجنان: «يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضَعُوا» (۳) ...، والمعنى، لئلا تَضَعُوا؛ برای آنکه بیان برای نفی ضلال باشد، و فَرَّ، گفت در هر دو آیت که معنی آن است، که نخواست تا شما گمراه شوی یا زمین بگردد به شما. واصل المید؛ الحرکه والاضطراب والانكفاء،* وهب مُتَّبِعُهُ گفت: خدای تعالی زمین بیافرید، می جنبید چنان که کشتی باشد بر سر آب، فریشتگان گفتند: بار خدایا کس بر اینجا آرام نتواند گرفتن خدای تعالی در شب کوهها بیافرید و به میخ زمین کرد و فریشتگان ندانند تا خدای تعالی کوه از چه آفرید*.* و روایت کرده اند از امیرالمؤمنین علیه السلام که او گفت: چون خدای تعالی زمین بیافرید آرام نمی گرفت گفت: بار خدایا بر من جماعتی را خواهی آفریدن که تو را آزارند و معصیت کنند و پلیدیها به زمین اندازند، خدای تعالی کوهها بر او افکند تا مَوْتِد شد بعضی شما می بینی و بعضی نمی بینی، و این إِمَّا بر طریق مثل باشد*.* (۴) ۱۸۶۱. علامه شعرانی: * اکفاء: قِدر و إناء، وارونه کردن و ریختن آن است که در ظرف باشد. (۵) ۱۸۶۲. *.* به روایت وهب بن متبّه اعتباری نیست چون وی از پیغمبر روایت نکرده و برای فرشتگان روز و شب یکسان است. ۱۸۶۳. *.* یعنی زمین را تشبیه به انسان فرمود و به زبان حال نطق کند. و مقصود از زمین قطعات خشکی است که در اوّل خلقت بر روی آب پدید آمد چون آب بر همه

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۹۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶؛ در چاپ مشهد در متن «بنحسپاند» و در پاورقی «نپخشاید» ضبط شده است.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۹۱. برهان قاطع، ص ۱۰۳۴.

۴- نساء (۴): ۱۷۶.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۷۱۶.

کره احاطه داشت و اندکی از زمین از قعر دریا برجست و از آب به در آمد و باطن زمین هم اکنون مایع است و به سنگینی کوهها استوار گشته و گرنه پیوسته می لرزید. (۱)

۲۱. «أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ» .

روض الجنان: آنکه آن را بند زد، گفت: مردگان اند و جمادات اند. (۲) ۱۸۶۴. علامه شعرانی: یعنی تأکید کرد. (۳)

۴۰. «إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» .

روض الجنان: «إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ» ، معنی آیت آن است که ما چون خواهیم که چیزی کنیم از احياء موتی و جز آن، مرارنجی نرسد و مشقتی نباشد، از طریق مثل بیش از آن نباشد که گوید: «كُنْ» بیاش، باشد. (۴) ۱۸۶۵. علامه شعرانی: از طریق مثل گفت برای آنکه علمای ما خطاب معدوم را جایز نمی دانند و حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود کلمه «کن» همان ایجاد است و سرعت اطاعت ممکن را تمثیل به «کن فیکون» کرد. (۵) روض الجنان: و گفتند: ... چون خدای تعالی خلق که آفریند و فعل که کند به این قول کند که: «كُنْ» ، اگر این کلام مُحَدَّث باشد آن را نیز کلامی و قولی باید و آن قول را نیز قولی حَتَّى يُؤَدِّيَ إِلَى مَا لَا يَتَنَاهَى پس باید تا فعل مُحَدَّث به کلام نَامُحَدَّث کند و این گوینده فاضل را شرم نیامد از چنین فضل و عرض کردن این فضل، و گمان برد که خدای تعالی فعل به کلام کند، ندانست که خدای تعالی فعل به قادری کند، إِمَّا بِهِ

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۹۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۹.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۹۳.

۴- تاریخ الطبری : ج ۴ ص ۵۳۹ ، العقد الفرید : ج ۳ ص ۳۲۴ ، الکامل فی التاریخ : ج ۲ ص ۳۴۶ ، مروج الذهب : ج ۲ ص ۳۶۰ ، البدایه والنهایه : ج ۷ ص ۲۴۵ .

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۶.

قدرت به نزدیک ایشان... (۱) ۱۸۶۶. علامه شعرانی: قادری و قدرت هر دو به یک معنی است چون «یاء» در قادری مصدری است الا آنکه اشاعره به قدرت تعبیر می کنند و آن را از صفات قدیمه زایده بر ذات می دانند و دلالت کلمه قادری بر متصور ایشان واضح نیست. (۲)

۴۱. «وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لِنُبُوَّتِهِمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ لَأَجْرِ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ» .

روض الجنان: قوله تعالى: «وَ الَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ» ، حق تعالی گفت: آنان که هجرت کردند در ره خدای و برای خدای از مکه به مدینه آمدند، و «هَجر» و «هَجران» مفارقت باشد و «هَجره» فعله باشد از او، این بنا هیأت را بود کَالْحَلِيَّةِ وَالْمِشِيَّةِ وَالْقَعْدَةِ. (۳) ۱۸۶۷. علامه شعرانی: یعنی به هیئت راه رفتن و نشستن، و قعده و جلسه هر دو به معنی نشستن است به دو لفظ مختلف و با اختلاف حالت سابقه. (۴)

۶۷. «وَ مِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» .

روض الجنان: ... و یک روایت از عبدالله عباس که گفت: «سَکر ۴ آن است که از میوه ایشان حرام است و رزق حسن آنچه حلال باشد. قتاده گفت: أما «سَکر» خمرهای [اعاجم] باشد و روزی نیکو این سرکه و دوشاب. شعبی گفت: «سَکر» آن باشد که باز خوردند و رزق حسن آنچه بخوردند. (۵) ۱۸۶۸. علامه شعرانی: به قرینه کلام «باز خوردن» به معنی آشامیدن و نوشیدن ترجمه

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۰۳.

۲- العقد الفرید: ج ۳ ص ۳۲۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۴۱.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۰۷.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۶۱.

شرب است و خوردن ترجمه اَکَل و در فارسی فرق میان خوردن و باز خوردن را بدین وجه جای دیگر نیافتیم. روض الجنان: رسول (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ عَلِيَّ آلِهِ) گفته است: خمر آن بود که از انگور گیرند و سِیَکَر از خرما و نَقِيع از انگبین و مِزْز از گاورس [و غبیر از گندم]. (۱) ۱۸۶۹. علامه شعرانی: مشهور از ارزن است [نه از گندم]. (۲)

۶۸. «وَ أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ».

روض الجنان: «وَ أَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ»؛ وحی کرد خدای تو به نحل یعنی إلهام داد ایشان را، و مرجع معنی إلهام با علم بُود جز که علم در عقلا مستعمل باشد و به إلهام در جز عقلا، و نَحْل، مُنَجَّح انگبین باشد. (۳) ۱۸۷۰. علامه شعرانی: منج به معنی زنبور است و وحی که به حیوان می آید همان است که حکما قوه اهمه گویند و مدرک معانی جزئیة است و تسلط این قوه در حیوان به منزلت تسلط عقل است در انسان، و در زمان ما از آن به فطرت و غریزه تعبیر می کنند. و حرکت حیوان مانند حرکت پلک چشم انسان است که به مجرد اشاره انگشت بی اختیار بسته می شود یا مانند آنکه گوشش سنگین است، چون خواهد درست بشنود دهان خود را باز می کند تا هوا از راه دهان از مجرای که میان دهان و گوش است صدا را به قوه سامعه برساند و هر عملی که از مقدار فکر و اندیشه عامل آن بیشتر است آن را به إلهام خداوندی نسبت باید داد چون عمل زنبور بیش از میزان اندیشه او است البته به إلهام خدایی است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۲ ص ۶۱؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد در پاورقی آمده است.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۲۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۶۲.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۲۲.

۶۹. «ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» .

روض الجنان: «ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ» و نیز از جمله وحی که نحل را داد، آن است که گفت: گفتیم او را که از هر میوه پاکیزه بخور. (۱) ۱۸۷۱. علامه شعرانی: علمای این فن گویند غذای زنبور عسل گرد گلها است و آن را کارگران از صحرا می آورند و در خانه پهلوی هر طفل و جوان که هنوز قدرت پرواز ندارند می گذارند با مقداری عسل و از برای ملکه هم غذای خاص شاهانه که برای ویتامین بسیار با غذای دیگران فرق دارد و در تفصیل آن به کتب خاص این علم رجوع باید کرد، و «فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا» اشاره به همه گونه اعمال نحل است. باری زنبور عسل از آیات بزرگ الهی است که هیچ فکر ملحد و مادی و اتباع داروین و امثال او توجیه آن را به اسباب طبیعی نمی توانند کرد و جز به اعتراف به وجود خالق حکیم و عالم مدبر که به الهام او این اعمال صورت می گیرد به نوع دیگر حل نمی شود. (۲) روض الجنان: «فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا»؛ و بر راه خدا برو ذلول، یعنی مطیع و فرمان بردار. بعضی دگر گفتند: حال است از «نَحْل». و بعضی دگر گفتند: حال است از «سُبُل». بر قول اول حال باشد از فاعل، و بر قول دوم حال باشد از مفعول، یعنی؛ هیچ راه بر تو دشوار نباشد که خواهی تا آنجا روی*. آنچه گفت «يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ»؛ از شکم او بیرون می آید شرابی به رنگهای گوناگون: از سپید و زرد و سرخ*.* ۳ ۱۸۷۲. علامه شعرانی: * خانه ساختن زنبور عسل به الهام خداوندی است، چون خانه های مسدس منظم که می سازد از کمترین مقدار موم بیشترین گنجایش حاصل

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۶۳.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۲۲.

می شود و خانه هاشان دو طبقه است هنگامی که در کوه یا درختان بیابان خانه کنند منحصر به همان دو است و در کندوهای مصنوعی هم دو به دو طبقه چندی که گنجایش کندو باشد قعر هر خانه به شکل هرمی است که از سه سطح لوزی شکل فراهم آمده، رأس و برجستگی های یک طبقه در فرو رفتگی های طبقه زیر آن قرار گرفته است. و تجربه کرده اند که اگر سطحی از موم به شکل مربع یا شکل دیگر که دلخواه زنبور نیست به وسیله قالب مصنوعی پایه ریزی کنند و زنبور را در آن رها کنند او به قوه الهام الهی متابعت آن پایه غلط نمی کند و خود به شکل صحیح دیوارها را بالا می آورد. در کتب نصارا آمده است که یکی از نواده های کاسینی منجم معروف فرانسه لوزی قعر خانه ها را اندازه گرفت، زاویه بزرگ آن ۱۰۹ درجه و ۲۸ دقیقه بود و زاویه کوچک تر ۷۰ درجه و ۳۲ دقیقه. مردی دیگر برای مهندس بزرگ و معروف آلمانی موسوم به کونینگ نوشت اگر کسی خواهد به کمترین مقدار مصالح بزرگ ترین گنجایش هرمی بسازد که از سه سطح لوزی فراهم آید زوایای لوزی چه خواهد بود؟ او به حساب دیفرانسیل حل معضل کرده در جواب نوشت ۱۰۹ درجه و ۲۶ دقیقه و ۷۰ درجه و ۳۴ دقیقه، بی آنکه بداند سؤال راجع به خانه زنبور است دو دقیقه با یکدیگر تفاوت آمد. پس از وی مهندس دیگر به دقت حساب کرد و نام او ماگ لورن و چنان یافت که آن دو دقیقه خلاف هم در حساب اول تقریب و مسامحه است. حیوان شناس بزرگ معاصر مالتون برتن پس از نقل این حکایت گوید: سخن فیثاغورس درست آمد که می گفت هیچ چیز تا در عالم غیب با هندسه سنجیده نشود به این علم نمی آید. ما گوییم در این معنی آیه کریمه قرآن است: «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۱) و نیز فرمود «وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ * عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ». (۲)

۱- حجر (۱۵): ۲۱.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۲۳. رعد (۱۳): ۹۸.

۱۸۷۳. ** غده های خاص هست که از آن موم می تراود مانند شیر از پستان و غده های دیگر که عسل می دهد و این کارها را زنبور کارگر انجام می دهند به الهام الهی، و ملکه امر و نهی ندارد بلکه تنها مادر است و تخم می گذارد و غذا بهتر می خورد و عمرش طولانی تر است و هر وقت خانه ها را از عسل پر کرد و جمعیت مملکت بسیار شد با گروهی از عمال به جای دیگر هجرت می کند. (۱)

۸۱. «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَ جَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ بَأْسَ كُم كَذَلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُشْلِمُونَ» .

روض الجنان: باز باید. (۲) ۱۸۷۴. علامه شعرانی: یعنی حفظ کند و پاییدن حفظ کردن است. (۳) روض الجنان:.... عطاء خراسانی گفت: قرآن بر حسب عادت و آلت عرب آمد، نبینی که خدای گفت: مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا؟ و آنچه برای ما پدید کرد بیشتر و بهتر است... (۴) ۱۸۷۵. علامه شعرانی: آن حکمت که در پشم و کرک هست و آن عجایب که در خلقت آن برای پوشش جانوران تعبیه شده است در ابریشم و کتان و پنبه حاصل نمی شود و از این جهت برای نگاهداری حیوان خداوند پشم آفرید نه پنبه. انسان هم که مرضش از اختلاف حرارت و برودت هوا پدید آمده است باید عضو آفت زده را با پشم بپوشد و به پنبه سود ندارد. از این جهت، خداوند برای حفظ پشم را ذکر کرد و غیر پشم آن فایده را ندارد. نیز آن اکنان و منزل گاه و سایبان که در کوه است به دست قدرت آفریده شده است در دلالت بر حکمت او واضح تر است از

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۲۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۷۶.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۳۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۷۷.

خانه که انسان در زمین سهل به دست خود می سازد. (۱)

۸۸. «الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ» .

روض الجنان: «الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» ، آنان که کافر شوند و از ره خدای که شرع و منهاج مسلمانی است صدود و اعراض نمایند یا دیگران را منع کنند از آنکه در اسلام آیند: یکی از صدود باشد و یکی از صد: «زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ» ؛ ما بیفزاییم ایشان را عذاب بر بالای عذاب. عبدالله عباس و مقاتل گفتند: این زیادت عذاب، پنج جوی باشند از مس گداخته چون آتش، از زیر عرش بیرون می آید، ... (۲) ۱۸۷۶. علامه شعرانی: چون دوزخ عذاب آن از عالم آخرت است به اعتبار آن ملاء اعلایش گویند چنان که در آیه کریمه است: «... بِالْمَلَأِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ» (۳). و عرش در اینجا تعبیر از عرش روحانی و ملاء اعلا است برای تعظیم عذاب و سوزش آن نه برای تشریف و تکریم. و اینکه در روایت آمده است بهشت در زیر عرش است و دوزخ در زیر دریاها و قعر زمین در مقام توهین و پستی دوزخ است که راه فرار نیست و گرنه هر چه در زیر طبقه هفتم باشد هم مبدأ آن از عرش رحمن است و تری آب قعر زمین از باران آسمان. (۴)

۹۰. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبُغْيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» .

روض الجنان: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» ؛ ... این قولها که مفسران گفتند دلیل آن

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۳۲ ۱۳۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۸۰.

۳- ص (۳۸): ۶۹.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۳۴ ۱۳۵.

است که عدل از توحید جدا نیست تا بدانند که موخّید نباشد آنکه عدلی نبُود. (۱) ۱۸۷۷. علامه شعرانی: یعنی جبریان که عدل را از اصول مذهب نشمرند. (۲) روض الجنان: عکرمه روایت کرد که رسول علیه السلام این آیت بر ولید خواند، گفت: یا بن اخ باز خوان. رسول علیه السلام باز خواند، گفت: إِنَّ لَهُ وَاللَّهِ لِحَلَاوَةً وَإِنَّ عَلَيْهِ لَطَرَاوَةً، وَ إِنَّ أَعْلَاهُ لَمُثَمَّرٌ وَإِنَّ أَسْفَلَهُ لَمُعَدَّقٌ، و ما هو بِقَوْلِ الْبَشَرِ، گفت: والله که در او حلاوتی و شیرینی هست و بر او طراوتی و تازگی هست و بالای آن میوه دار است و زیر او شاخ آور است. (۳) ۱۸۷۸. علامه شعرانی: «شاخ آور» یعنی دارای شاخه های بسیار و تناور به معنی دارای تنی فربه و بزرگ. و امثال آن در فارسی با کلمه آور بسیار است. (۴)

۹۱. «وَ أَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَ لَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَ قَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ».

روض الجنان: «وَ لَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا» ؛ سوگند را نقض مکنی «بَعْدَ تَوْكِيدِهَا» ؛ پس از آنکه استوار و مؤکد کرده باشی، نهی است ما را از نقض عهد و مخالفت سوگند إلا ما أخرجنا لِدَلِيلٍ مِنْ نَذْرِ الْمَعْصِيَةِ وَ عَهْدِهَا. و در آیت دلیل است بر آنکه نذر معصیت را وفا واجب نبود و منعقد نباشد، چه اگر منعقد بودی به ظاهر این آیت نقضش روا نبود، و نقض در بنا معلوم است و در رسن، فأما در معانی، معنی او مخالفت باشد، كَالْفِعْلِ وَ التَّرْكِ وَ الْأَمْرِ وَ النَّهْيِ وَ التَّوْبَةِ وَ الْعُودِ. (۵) ۱۸۷۹. علامه شعرانی: البته «توبه» مخالف عهد نیست، شاید به جای آن و النقص صحیح باشد. (۶)

۱- روض الجنان، ص ۱۲، ص ۸۲.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۳۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۸۳ ۸۴.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۳۷.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۸۴ ۸۵.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۳۷.

۹۲. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غَزَلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةِ أَنْكَاثًا تَتَحَدُّونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّهٌ هِيَ أَرْبَى مِنْ أُمَّهِ إِنَّمَّا يَبْلُغُكُمْ اللَّهُ بِهِ وَلِيُبَيِّنَ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ» .

روض الجنان: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غَزَلَهَا» ؛ گفت مباحی چنان که آن زن که ریسمان خود را تاب باز دهد پس از آنکه محکم کرده باشد. و در قوت دو قول گفتند: یکی آنکه به معنی ابرام و احکام است، یکی آنکه: القوه؛ الطاقه من الجبل، یک تو* از رسن را قوت خوانند جمعها: القوی. کلبی و مقاتل گفتند: این زنی بود کم خرد از قریش او را ریطه بنت عمرو گفتند و هو عمرو بن سعد بن کعب بن زید بن مناه بن تمیم، و لقب او جُعل بود.** او دوکی بکرده بود مقدار یک ارش، نهکی در سر آن کرده به مقدار انگشتی و بادریسه ای بزرگ در خور آن در او افکنده و پشم و موی رشتی به آن و پرستاران را فرمودی تا از آن می رشتندی از بامداد تا نماز پیشین، چون نماز پیشین بودی بفرمودی تا آنچه رشته بودندی تاب باز دادندی. خوی و عادت او بر این بود... (۱)***. ۱۸۸۰. علامه شعرانی: * یک تو به معنی یک لا و یک تار است و درهم ستوق گویند معرب سه تو آنکه سه لای تو بر تو دارد و تشبیه افلاک کنند به تویهای پیاز. (۲) ۱۸۸۱. ** قول صحیح تر در تفسیر آن است که اشاره به زنی خاص و معهود نیست؛ چون غالب مفسران این زن را به تعیین نمی شناختند و خداوند تعریف به مجهول نمی کند بلکه مثل زد خداوند شکستن عهد را به باز کردن ریسمان پس از رشتن. چنان که مثل زد کلمه طیبه را به شجره طیبه و کلمه خبیثه را به شجره خبیثه نه درختی معهود و خاص و مثل زد صدقه در راه خدا را به دانه کشته که هفت خوشه بر آورد، در هر یک صد دانه نه آنکه دانه خاص بدین صفت در خارج موجود باشد. اما جماعتی از

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۸۵.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۳۸.

مفسرین پیوسته جزئیات و مشخصات و مادیات را به از کلیات و مجردات درک می کنند و همه چیز را بر طبع خود حمل بر یک فرد معهود می کنند و مؤلف قول آنها را نقل کرده است. (۱) ۱۸۸۲. *** ظاهراً ترجمه «حجنه» است که بر سر دوک می نهادند، و «بادریسه» تخته گردی است که بر آخر دوک نصب می کنند تا رشته ها از دوک بیرون نیفتد و درهم نشود. (۲)

۹۵. «وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» .

روض الجنان: فروختار. (۳) ۱۸۸۳. علامه شعرانی: «فروختار» فروشنده است، در آن عهد مستعمل بود و در زمان ما نیست. (۴) روض الجنان: «إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ» ؛ که آنچه به نزدیک خداست شما را بهتر است از ثواب خدای (جلّ جلاله) اگر شما دانی. و «ما» موصوله است برای آنکه «ما» از «إِنَّ» جدا باید نوشتن که اسم است و آنجا که «ما» کافه بُود و حرف باشد پیوسته نویسند، فَرْقًا بَيْنَهُمَا، وَهَذَا مِنْ عِلْمِ الْخَطِّ. ۱۸۸۴ ۵. علامه شعرانی: اما در رسم الخط قرآن تعبد و متابعت نسخ اولیه قرآن واجب است و این نکته را مراعات نباید کرد مثلاً «انما» درهمه جای قرآن باید موصول نوشته شود مگر در «إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ» ۶ در سوره انعام که قرآنها قدیم از زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله که مقلوع نوشته بودند و باید متابعت کرد و در این آیه نحل چون مصاحف از آن عهد هر دو گونه نوشته شده برای ما هر دو وجه جایز است. و حکم در هر کلمه که به «ما»

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۳۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۸۸.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۴۰.

۴- انعام (۶): ۱۳۴.

متصل شود مانند اینما و کلما و بسما و حیثما همین است که متابعت باید کرد و عجب آنکه «فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ» در آیه ۱۰۹ بقره متصل است «أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعاً» در آیه ۱۴۲ همان سوره منفصل به فاصله یک ورقه و دلیلی جز متابعت ندارد. (۱)

۱۰۶. «مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَيْدراً فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ».

روض الجنان: محمد بن سیرین گفت: آیت در عیاش بن ابی ربيعة آمد. (۲) ۱۸۸۵. علامه شعرانی: عیاش برادر ابی جهل بود. (۳) روض الجنان: ... اما حکم آیت اجماع علماست بر آنکه آن را که او را اکراه کنند بر کفر یا بر معصیتی از معاصی: به تهدید قتل و ضرب و ایذا و ایلام، او را روا باشد که آنچه او را بر آن اکراه می کنند، بکند و آنچه دونه قتل بود اولی تر آن بود که تحمل کند برای خدای تا ثوابش بیشتر باشد. (۴) ۱۸۸۶. علامه شعرانی: یعنی اجماع علماست بر آنکه اگر کسی را اکراه کنند بر کفر یا معصیتی جایز است آن کار را بکند و بهتر است تحمل کند و مرتکب کفر و معصیت نشود. بالجمله تقیه مجوز معصیت است نه موجب آن مگر در قتل که نه مجوز است و نه موجب و کسی را که مجبور کنند به قتل دیگری باید از آن امتناع نماید و اصلاً تقیه نکند. ۵

۱۱۰. «ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ».

روض الجنان: ... عبدالله عامر خواند: فُتِنُوا، به فتح «فا» و «تا» اعتباراً بقوله: «ثُمَّ».

- ۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۴۰.
- ۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۰۴.
- ۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۵۱.
- ۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۰۶.

جاهِدُوا وَ صَبِرُوا» و باقی قرآ خواندند فِتْنُوا، بر فعل مجهول اعتباراً بقوله: إِلَّا مَنْ أَكْرَه؛ آنکه جهاد کنند و صبر کنند بر جهاد و بلیات. (۱) ۱۸۸۷. علامه شعرانی: ترجمه «ثُمَّ جَاهِدُوا وَ صَبِرُوا» است که سابقاً هم گذشت و تکرار آن شاید برای تتمیم «فتنوا» است؛ یعنی فتنه شوند آنکه جهاد و صبر کنند بر بلیات. (۲)

۱۱۲. «وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ» .

روض الجنان: «وَ الْخَوْفِ» ؛ و ترس، و ترس ایشان هم از رسول علیه السلام بود و از بعوث و سرایای او که پیرامن مکه می گردیدند. (۳) ۱۸۸۸. علامه شعرانی: اگر این تفسیر صحیح باشد آیه مدنی است نه مکی. (۴)

۱۲۰. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَ لَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» .

روض الجنان: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ» ؛ گفت: ابراهیم خلیل علیه السلام امتی بود. آنکه در او خلاف کردند: بعضی مفسران گفتند: اماماً يُقْتَدَى به؛ ابراهیم امامی بود مقتدی که خلقان در خیر به او اقتدا کردند. (۵) ۱۸۸۹. علامه شعرانی: چون وزن فعله به ضم «فاء» بسیار بدین معنی آید مثل «قدوه» یعنی کسی که باید بدو اقتدا کرد و «اسوه» یعنی کسی که باید بدو تأسی جست و «حرمه» چیزی که احترام باید کرد و «امه» آنکه باید او را پیشوا گرفت و مثل این است «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» (۶) ؛ یعنی شما بهترین قدوه و مقتدای مردم اید. (۷)

- ۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۰۷.
- ۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۵۲.
- ۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۰۹.
- ۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۵۴.
- ۵- الطبقات الكبرى: ج ۸ ص ۵۸، سیر أعلام النبلاء: ج ۲ ص ۱۳۵ الرقم ۱۹، الاستيعاب: ج ۴ ص ۴۳۵ ح ۳۴۶۳، أسد الغابه: ج ۷ ص ۱۸۶ ح ۷۰۹۳.
- ۶- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۱۴.
- ۷- آل عمران (۳): ۱۱۰.

۱۲۴. «إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ» .

روض الجنان: ... آنکه گفت «إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ» ، گفت: روز شنبه تو را به آن کردند که در او خلاف کردند، حسن بصری گفت: معنی آنکه یعنی برایشان کردند یعنی بد بود بر ایشان، و ایشان را نبود. (۱) ۱۸۹۰. علامه شعرانی: «ایشان را نبود» یعنی به سود ایشان نبود، «برایشان بود» یعنی به زیان ایشان بود. کلمه اول را ترجمه لام جاره عربی و دوم را ترجمه «علی» گرفته است و لام برای نفع است چنان که «علی» برای ضرر. (۲) روض الجنان: ... کلبی گفت: خدای تعالی موسی را فرمود تا بنی اسرائیل را فرماید که تعظیم روز آدینه کنید. گفتند: ما جز شنبه را تعظیم نکنیم که شنبه آن روز است که خدای تعالی در او بیاسود از خلق اشیاء، و خلاف کردند بر موسی علیه السلام چون عیسی پیامد علیه السلام و ترسایان را تعظیم روز آدینه فرمود، خلاف کردند و گفتند: ما این روز نخواهیم، چه ما را نباید که عید ما پس از عید ایشان باشد ما از اوّل اسبوع روز یک شنبه عید خود کنیم، فهذا هُوَ اخْتِلَافُهُمْ فِيهِ فِي قَوْلِهِ الْكَلْبِيُّ. (۳) ۱۸۹۱. علامه شعرانی: روز جمعه اگر عید شود آخر هفته است و شنبه اوّل هفته و اگر روز شنبه عید شود یکشنبه اوّل هفته است و چون در خاطر مردم آن وقت این معنی مرکوز بود که شنبه عید و یکشنبه اوّل خلقت و اوّل هفته است نصارا گفتند ما اوّل هفته را عید می گیریم و یهود آخر هفته را تا عید ما شش روز مقدم باشد، نه جمعه را گیریم که به ارتکاز ذهنی روز ششم هفته است. و نزد مسلمانان اوّل هفته شنبه است و آخر هفته جمعه است و ظاهراً این قصه اصلی ندارد و کلبی به

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۱۷.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۵۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۱۸.

حدس و احتمال چیزی مناسب فکر خود گفته است. (۱)

۱۲۵. «اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ» .

روض الجنان:.... رسول عليه السلام گفت عمر را: اُمّیا بر آن لطمه که بر او زدی دل او خوش کن، و اُمّیا تو ای یهودی بشنو بدان که آدم صفیّ الله بود، و ابراهیم خلیل الله. بلی یا یهودی شما روزی طلب کردی که آن روز خدای تعالی ذخیره کرده بود ما را، و آن روز آدینه است؛ امروز ما راست و فردا شما را و پس فردا ترسایان را. بلی یا یهودی! شما در روزگار پیش از ما ای و ما پس از شما ایم در مدّت؛ و لکن پیش شما ایم در قیامت. بلی یا یهودی! بهشت بر پیغامبران حرام است، تا من در او شوم، و بر اوصیای پیغامبران، تا وصیّ من در او شود و بر امتان، تا امت من در شوند. * «اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ» ؛ آنکه حق تعالی رسول را امر کرد، گفت: دعوت کن خلقان را با راه خدای تعالی، یعنی با دین خدای «بِالْحُكْمِ» ؛ به سخن درست «وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ» ؛ و پند نیکوا، «وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» ؛ و مجادله کن و مناظره با ایشان بر وجهی که نیکوتر باشد. (۲) * ۱۸۹۲. علامه شعرانی: * حکما گویند تقدم بر پنج قسم است بالعلیه و بالطبع و بالرتبه و بالفضیله و بالزمان و عوام پندارند تقدم منحصر در تقدم زمانی است و اهل حدیث گویند متبادر از تقدم زمان است و صحیح همان است که از این احادیث معلوم می شود که منحصر به زمان نیست. (۳) ۱۸۹۳. * حکما گویند اقسام علم منطق از جهت ماده پنج است: یکی آنکه به برهان و دلیل یقینی مطلبی را بر دیگری ثابت کنند. دوم آنکه به دلیل ظنی و مرغوب، سوم

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۵۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۱۹.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۶۰.

آنکه به مسلمات خصم وی را مجاب کنند به وجه نیکو. چهارم آنکه مغالطه کنند و به سخنان باطل بر خصم فائق گردند. پنجم آنکه به شعر و تخیل حجت آوردند. خداوند به سه وجه اول امر فرمود؛ چون مغالطه و شعر مناسب اثبات اصول و فروع دین نیست. اول فرمود: سوی پروردگار خویش خوان به عقل و دلیل و حکمت و آن را حکما برهان گویند. دوم به دلیل ظنی و مرغوب و پند و موعظه و آن را حکما خطابه گویند و از این دو گذشته مجادله در سخن و اسکات مخالف را به وجه نیکو کن و آن را حکما جدل گویند، و این از معجزات علمی قرآن است. (۱)

۱۲۶. «وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ» .

روض الجنان: ... و حمزه بن عبدالمطلب را هنده بنت عتبه مثله کرده بود و شکم بشکافته و جگر او بگرفته، خواست تا بخورد در دهنش سنگ شد تا بینداخت... رسول علیه السلام گفت: حمزه از آن گرامی تر است بر خدای که بعضی از او به آتش بسوزد، چه حمزه اهل بهشت است و هند اهل دوزخ، خدای تعالی نخواست که تا خون حمزه به أحشای هند مختلط شود. (۲)

۱۸۹۴. علامه شعرانی: پس مأكول جزء آکل می شود. (۳) روض الجنان: ... آنکه [رسول علیه السلام] گفت: اگر خدای مرا ظفر دهد بر اینان، هفتاد کس را به عوض حمزه مثله کنم. خدای تعالی این آیت فرستاد «وَإِنْ عَاقَبْتُمْ» ؛ اگر عقوبت کنی عقوبت به مثل آن کنی که ایشان کرده باشند شما را و اگر صبر کنی، «لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ» ؛ آن بهتر باشد صابران را. رسول علیه السلام گفت: صبر کنم و آنچه عزم کرده بود رها کرد. (۴)

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۶۰.

۲- الإصابه: ج ۳ ص ۴۳۰ الرقم ۴۲۸۵، تاریخ دمشق: ج ۲۵ ص ۵۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۲۰

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۶۰.

۱۸۹۵. علامه شعرانی: بعید می نماید که پیغمبر صلی الله علیه و آله چنان از خشم و کین بی اختیار شود که بی امر پروردگار اراده امری فرماید و خداوند بدان راضی نباشد و شاید اصلاً این قصص حدس و تخمین راویان است. و آیات این سوره به ظاهر مکی است نه مدنی و منسوخ بودن این آیت را حدس ابن عباس است. (۱)

۱- تهذیب الکمال: ج ۱۳ ص ۴۱۵ الرقم ۲۹۷۵، الإصابه: ج ۳ ص ۴۳۱ الرقم ۴۲۸۵، تاریخ دمشق: ج ۲۵ ص ۶۶.

سوره بنی اسرائیل

سوره بنی اسرائیل «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ» .

روض الجنان:... در این [معراج] دو روایت است: یکی آنکه، رسول علیه السلام گفت من در مسجد الحرام بودم در حجر میان خفته و بیدار که جبریل آمد و براق آورد،... و روایت دیگر آن است که، رسول علیه السلام گفت: مرا از حجره ام هانی به آسمان بردند. (۱) ۱۸۹۶. علامه شعرانی: اختلاف دو روایت از دو جهت است: یکی آنکه در روایت اول رؤیای نبوت بود و در روایت دوم در بیداری. جهت دوم آنکه در روایت اول از مسجد الحرام بود و در روایت دوم از خانه ام هانی و روایت اول دست آویز آنها است که معراج را به روح و رؤیای صالحه گویند و عامه اهل اسلام امروز بر خلاف آن گویند و معراج را جسمانی دانند و جماعتی از قداما که آن را روحانی می گفتند اکنون منقرض گشتند، و محمد بن اسحاق صاحب سیره توقف کرده گوید: خدا داند چگونه

بود به رؤیا یا بیداری. باری معراج به رؤیا چندان عجیب نیست که اهل مکه منع کنند و جماعتی از مسلمانان بر گردند از اسلام، لابد تعجب آنان از جسمانی بود و خود پیغمبر که حقیقت معراج خود را می دانست نفرمود تعجب نکنید، من در خواب دیدم. (۱) روض الجنان:.... بدان که مسلمانان خلاف کردند در معراج: بعضی نفی کردند، و گفتند: نبود و رفتن رسول علیه السلام بیشتر تا به بیت المقدس نبود که ظاهر قرآن بیش از این نیست، و آن معتزلیان اند و جماعتی دگر گفتند: رسول علیه السلام این در خواب دید، و آن نجاریانند. و بعضی حشویان گفتند: روح او به معراج بردند و تن او در مکه بود. (۲) ۱۸۹۷. علامه شعرانی: یعنی اخباریان عامه، چون آنها معراج روحانی گفتند اما اخباریان شیعه به معراج جسمانی قائلند بلکه بعضی از آنها مبالغه و غلو به آن حد رساندند که معراج روحانی را کفر دانستند. (۳) روض الجنان: خوی بریخت از حیا و شرم. (۴) ۱۸۹۸. علامه شعرانی: بر وزن «ری» به معنی عرق انسان و حیوان باشد. (۵) روض الجنان: برشش از مروارید به مرجان سرخ برآمده. (۶) ۱۸۹۹. علامه شعرانی: آراسته و زینت کرده. ۷ روض الجنان:... از آنجا بگذشتیم جماعتی را دیدم پاره ای گوشت پاکیزه پخته در پیش ایشان، نهاده و پاره ای گوشت پلید خام، ایشان گوشت پاک پخته رها می کردند و گوشت پلید خام می خوردند. من گفتم: ای جبریل اینان که اند؟ گفت: اینان گروهی اند از امت تو که ایشان را زنان حلال پاکیزه باشند ایشان را رها کنند و تعرّض حرام کنند و

-
- ۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۶۶.
 - ۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۲۹.
 - ۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۶۷.
 - ۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۳۱.
 - ۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۶۸.
 - ۶- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۳۱؛ در چاپ مشهد «برهموده» ضبط شده است.

از زنان هم چونین، شوهران خود را رها کنند و میل به مردان نامحرم کنند. آنگه گفت: در راه چوبی دیدم که هر کس که به او بگذشت جامه اش بدرید و اندامش بخراشید... (۱) ۱۹۰۰. علامه شعرانی: پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله همه این چیزها را در راه بیت المقدس دید و گروهی از همین روایات چنان دانستند که معراج روحانی است چون در راه بیت المقدس این گونه امور ظاهر نیست که همه به چشم جسمانی بینند و این دیدنها خاصّ چشم نبوت بود. و جواب آن است که دیدن این امور به چشم روحانی منافی آن نیست که رفتن آن حضرت به مسجد اقصی به بدن جسمانی باشد و گرنه آنچه در آسمانها مشاهده فرمود هم به چشم روحانی بود و اگر بالفرض کسی به وسیله دیگر در کره ماه و مریخ و کرات دیگر سماوی پیاده شود بهشت و دوزخ و ملائکه را نخواهد دید مگر چشم روحانی داشته باشد. (۲) روض الجنان:... پس پرسیدم به جایی، جبریل مرا گفت: فرود آی و نماز کن. اینجا من فرود آمدم و نماز کردم. مرا گفت: دانی تا کجا نماز کردی؟ گفتم: نه. گفت: به طیبه، یعنی مدینه، وَالْيَهَا الْمُهَاجِرُ أَنْ شَاءَ اللَّهُ و آن هجرت گاه تو باشد أَنْ شَاءَ اللَّهُ... (۳) ۱۹۰۱. علامه شعرانی: آنچه پیغمبر صلی الله علیه و آله تا اینجا دید بین مکه و مدینه بود، هنوز به مسجد اقصی نرسیده. (۴) روض الجنان:... و در حدیث ابوالعالیه چنان است که گفت: ارواح پیغامبران دیدم آنجا از عهد ادریس و نوح تا به روزگار عیسی علیه السلام خدای تعالی ایشان را جمع کرده بود، بر من سلام کردند و مرا همان تحیت کردند که فریشتگان کرده بودند... (۵) ۱۹۰۲. علامه شعرانی: بعید نیست رفتن به بیت المقدس به جسم باشد و دیدن ارواح

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۳۳.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۶۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۳۵.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۷۰.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۳۶.

انبیا به چشم روحانی و آن را دلیل روحانی بودن معراج نباید شمرد. (۱) *روض الجنان*: ... آنکه جبریل علیه السلام دست من گرفت و مرا به نزدیک آن سنگ برد که پایه معراج* بر او نهاده بود، و آن صخره بیت المقدس است پای معراج بر آن سنگ بود و بالای آن به آسمان پیوسته بر صفتی که از آن نکوتر هیچ ندیده بودم یک قایمه او از یاقوت سرخ بود و یک قایمه از زمرد سبز...** و آن، آن معراج است که ملک الموت از او پدید آمد چون قبض ارواح کند و آن آنگاه بود که بیمار را چشم رها شود و متحیر بماند آن بود که این معراج بر او ظاهر شود او از حُسن او متحیر بماند*** جبریل علیه السلام آنجا مرا بر پر گرفت و بر آن معراج مرا به آسمان دنیا برد و در بزد. گفتند: کیست؟ جبریل است. گفتند: با تو کیست؟ گفت: محمد است. گفتند: محمد را بفرستادند گفت: آری. گفتند: ... تحیت کناد خدای او را از برادری و خلیفت که نیک برادری. و نیک خلیفه ای، و نیک آمدی، و در بگشادند و ما در رفتیم.*** من در آسمان دنیا می رفتم، خروهی را دیدم موی گردن او سبز و سرو تن او سپید که از آن نکوتر سبزی و سپیدی ندیدم... . چون آواز او بشنوند خروهان زمین، جمله به آواز آیند و خدای را تسبیح کنند و بال بر هم زنند. چون او ساکن شود، خروهان زمین نیز ساکن شوند. چون دگر باره او بجنبد و آواز کند به تسبیح، خروهان زمین هم چونین کنند به موافقت او و جواب او... (۲) **** ۱۹۰۳. علامه شعرانی: * «معراج» به معنی نردبام است و از این روایت معلوم می گردد که براق برای سیر تا مسجد اقصی بود و از آنجا تا آسمان به معراج، یعنی به نردبام بالا رفت. (۳) ۱۹۰۴. ** مراد از قائمه دو طرف نردبام است که عمودی قرار می گیرد و پایه های

۱- *روض الجنان*، ج ۷، ص ۱۷۱.

۲- *روض الجنان*، ج ۱۲، ص ۱۳۸ ۱۳۹.

۳- *روض الجنان*، ج ۷، ص ۱۷۲.

آن عرضی است. (۱) ۱۹۰۵.*** یعنی محتضر هنگام مرگ همان نردبام را می بیند که فرشته خدا از آن فرو آید برای قبض روح و آن را که محتضر بیند به چشم آخرتی بیند؛ چون دیگران که بر گرد بستر اویند آن را نبینند. (۲) ۱۹۰۶.*** این آسمانها که در اخبار معراج است نه به وصف آسمانهای هیئت قدیم است و نه آنکه متجددین مانند شهرستانی در الهیئه والاسلام و غیر آن گفته اند؛ چون در هیئت قدیم افلاک را قابل خرق و التیام نمی دانستند که بتوان از آن گذشت هر چند دلیل آنها منحصر به فلک نهم بود و در اصطلاح شهرستانی آسمان عبارت از مدارات و خطوط موهومی است یا طبقات فضا که گذشتن از همه جای آن ممکن است و محتاج به در و گشودن و بستن نیست مگر تأویل کنند به تمثیل و تشبیه و امکان گذشتن از یک جا و عدم عبور از جای دیگر، و این گونه تأویل را عامه مسلمانان نمی پذیرند برای آنکه نظیر این را از قدمای معتزله در معراج روحانی و آسمان روحانی نپذیرفتند. پس طریقه صحیح آن است که آسمانهای معراج را نه بر افلاک هیئت قدیم تطبیق کنیم و نه بر طبقات فضا که متجددان گویند، بلکه معنی آن را به خدا و رسول واگذاریم و به ظاهر آن اعتراف کنیم و گرد فضول نگردیم. ۱۹۰۷ ۳.*** اگر گویی: وقت ظهر و سحر در اصقاع زمین مختلف است، چگونه در یک وقت که خروس آسمانی می خواند همه به صدا در می آیند؟ در جواب گوئیم: آنکه در بالای آسمان است محیط به زمان است و گذشته و حال و آینده نسبت با او مساوی است مانند قول کلی که بر جزئیات منطبق می گردد؛ مثلاً منجم گوید در وسط اقلیم چهارم ۷ ساعت بعد از ظهر غروب است هر کسی این سخن را بر ظهر و غروب

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۷۲.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۷۳.

خود تطبیق می کند همچنین خواندن آن خروس بر همه اوقات منطبق است. (۱) روض الجنان: ... و در خبری آمد که رسول علیه السلام گفت: ... شب معراج فریشته ای را دیدم که او را هزار هزار سر، هر سری هزار هزار روی، بر هر روی هزار دهن بود. (۲) ۱۹۰۸. علامه شعرانی: یعنی این شماره ها را به الهام الهی دانستم نه به احصا کردن. روض الجنان: [رسول علیه السلام] گفت: از آنجا بگذشتم برسیدم به مردی تمام خلق نکو صورت در او هیچ ضعفی و نقصانی نبود، چنان که در مردمان تمام سال باشد. بر دست راست او دری بود از آنجا بوی خوش می دمید و بر دست چپ او دری بود از آنجا بوی کریه می آمد هر گاه با دست راست نگریدی با آن در شادمانه شدی و بخندیدی و چون با دست چپ نگریدی دلتنگ شدی و بگریستی. گفتم: ای جبریل این کیست؟ گفت: این پدر تو است آدم، و این در که بر راست اوست در بهشت است و این در که بر چپ اوست در دوزخ است، چون بنگرد از فرزندان او یکی را به بهشت آرند شادمانه شود و بخندد و چون بیند که یکی را از فرزندان او به دوزخ برند دلتنگ شود و بگرید. (۳) ۱۹۰۹. علامه شعرانی: سهیلی در روض الانف شرح سیره ابن هشام دیدن انبیا را بر حالات خود پیغمبر منطبق کرده است و گوید: این مناسب علم تعبیر است و هر کس پیغمبری را در خواب بیند دیدن او حکایت از چیزی دارد که شبیه حال آن پیغمبر بود از شدت و رخاء. آن گاه گوید: حال پیغمبر در مکه و هجرت آن حضرت به مدینه برای شکنجه و آزار کفار شبیه به حضرت آدم ابوالبشر است که در جنت امن و امان بود و او را ابلیس از بهشت بیرون کرد. حضرت رسالت نیز ابتدا در آسمان اول آدم را دید. و در آسمان دویم عیسی و یحیی را دید که مبتلا به یهود بودند و حالت دوم خود پیغمبر هم در آغاز ورود مدینه ابتلای به یهود بود و حالت سیم پیغمبر همچنین بود که در مدینه کار اسلام بالا گرفت

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۷۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۴۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۴۳ ۱۴۴.

و بر اهل مکه ظفر کرد و عفو کرد. در آسمان سیم یوسف را دید که به دولت و ملک رسید و بر برادران ظفر یافت و عفو کرد. و در آسمان چهارم ادریس را دید معلم خط و کتابت و مروج علم و حالت چهارم پیغمبر پس از فتح مکه دعوت خلق شد به دین حق و نامه نوشتن به ملوک و دعوت امم. و در آسمان پنجم هارون را دید که محبوب قوم بود و محترم و او را تعظیم کردند و حالت پنجم پیغمبر همچنین شد میان عرب و غیر آنان که به دولت و عزت رسیدند. و در آسمان ششم حضرت موسی را دید و او با بیگانگان جنگ کرد و اهل توحید را در منازل آنان مسکن داد و دیدن ابراهیم در آسمان هفتم دلیل حج است و در آخر امر آن حضرت به حجه الوداع رفت با هفتاد هزار مرد. والله العالم. (۱) روض الجنان: ... از آنجا برفتیم تا به سدره منتهی رسیدیم، درختی دیدم بر او برگهایی بود هر برگی چندان که دنیا و اهل دنیا را سایه کند و بر او بری بود و میوه ای چون نبق به بزرگی چندان که تلهای هجر،* از بُن آن درخت چهار چشمه بیرون می آمد دو ظاهر و دو پنهان؛ اما دو ظاهر: نیل بود و فرات... (۲) * * ۱۹۱۰. علامه شعرانی: * یعنی به اندازه کوزه های هجر و هجر جایی است که کوزه های بزرگ می ساختند و دو کوزه آن یک بار شتر بود و در بعضی روایات کر آمده است که مقدار قلتین یعنی دو کوزه از آن کوزه ها کر است. (۳) ۱۹۱۱. * * دور نیست فرات و نیل زمین از آنجا جاری باشند؛ زیرا که هر نعمت زمینی از آسمان است و آنکه نفع و برکتش ظاهرتر است از محلی اشرف از عالم ملکوت جاری است. (۴) روض الجنان: از گه. ۵

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۴۶.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۷۸.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۴۷.

۱۹۱۲. علامه شعرانی: در برهان قاطع از غ به غین نقطه دار آورده گوید: آنچه از شاخه های درخت ببرند و پیرایش دهند و آن را به عربی جمله گویند. (۱) *روض الجنان*:... و روایت دگر آن است که جبریل علیه السلام رسول را پیش کرد و او بر اثر می رفت، گفت تا برسیدیم به حجابی که آن را «حجاب فراش زر» گویند. جبریل علیه السلام حجاب بجنابانید. گفتند: کیست؟ گفت: جبریل است و محمّد با من است، فریشته موکّل بر حجاب گفت: *اللّه اکبر* و دست از حجاب بیرون کرد و مرا در بر گرفت و جبریل علیه السلام از من باز ایستاد. من جبریل را گفتم در چنین جای مرا رها می کنی؟ گفت: یا محمّد! اینجای نهایت مقام خلقتان است هیچ کس را نیست که از این حجاب درگذرد و هیچ فریشته زهره ندارد تا پیرامن این حجاب گردد و مرا به حرمت تو دستوری دادند تا نزدیک حجاب رفتم. او تکبیر کرد و مرا از او بستد و به دگر حجاب رسانید و به صاحب حجاب سپرد و هم چونین مرا از حجاب به حجاب می بردند تا هفتاد حجاب ببریدم... (۲) ۱۹۱۳. علامه شعرانی: شاید این عدد کنایه از کثرت باشد؛ زیرا که در بعض روایات دیگر هفتاد هزار و بیشتر هم آمده است و خداوند (جل و علا) منزّه است از آنکه مانند ملوک بر تخت نشیند و پشت حجابها پنهان شود و حاجبان مردم را از ورود بی دستوری او منع کنند بلکه «هو أقرب إلیکم من جبل الورد» (۳) و هر وقت هر کس خواهد با خدا سخن کند می تواند و این حجابهای غیر متناهی اجسام ملکوتی اند مظاهر مراتب امکانی میان هر ممکن و واجب، و ممکن هر چه در سیر کمالی ترقی کند به وجوب نخواهد رسید گرچه نزدیک تر شود و پیغمبر صلی الله علیه و آله در مقام قرب به منزلتی رسید که هیچ فرشته ای را نظیر آن ممکن نشد. و این حجابها نه از آن جنس است که تصور شود انسان به فرض قطع فضای نامتناهی این جهان و گذشتن از

۱- *روض الجنان*، ج ۷، ص ۱۷۸. برهان قاطع، ص ۸۱.

۲- *روض الجنان*، ج ۱۲، ص ۱۴۷ ۱۴۸.

۳- *بق* (۵۰): ۱۶.

منظومه های شمس و کهکشانها بدانها رسد و به چشم ظاهر بیند بلکه اجسامی است ملکوتی که اشرف کائنات پس از احاطه بر عوالم ملکوت که به مراتب از این عالم بزرگ تر است به دیدن و گذشتن از آن نائل آمد. و الله العالم. (۱) روض الجنان: [خدای تعالی گفت:...] و شرح صدر کردم تو را و بار گران از تو فرو نهادم و امت تو را بهتر امتان کردم و امت تو را امتی وسط کردم و ایشان را اول و آخر کردم، «فَخُذْ مَا آتَيْتَكَ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ»؛ (۲) آنچه تو را دادم بستان و از جمله شاکران باش. آنکه با من چیزهایی گفت که مرا نفرمود که با شما گویم. آنگاه بر من و بر امت من پنجاه نماز فرض کرد. چون برگشتم مرا بر آن رفرف سبز نهادند تا به سدره فرود آمدم. جبریل را می دیدم از پس پشت خود به دل چنان که از پیش روی می دیدم او را به چشم... (۳) ۱۹۱۴. علامه شعرانی: اصحاب معرفت گویند: انسان در سیر الی الله که از این عالم متوجه عالم اعلی گردد آغاز سیر صعودی او من الخلق الی الحق، آن گاه سیر فی الحق باشد و چون باز گردد آغاز نزول سیر من الحق الی الخلق، پس سیر فی الخلق بالحق و آنچه از خلق بیند در بازگشت غیر آن است که پیش از سفر من الخلق می دید؛ چون اکنون هر چه بیند بالحق است و چون معراج را قیاس به اسفار سالکین الی الله کنیم از آغاز آن تا رسیدن به سدره المنتهی نظیر سفر اول است و سیر در حجب و تکلم با خداوند تا بازگشتن به سدره المنتهی کمال سیر فی الخلق و نزول از سدره المنتهی سفر من الحق الی الخلق بالحق و آن که جبرئیل را هنگام بازگشت به دل و چشم از قدام و خلف دید برای آن است که مشاهده خلق در سفر ثالث بالحق است و بر حسب مرتبه کامل تر از آنکه در سفر اول بیند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۹.

۲- اعراف (۷): ۱۴۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۱.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۱.

روض الجنان:.... آنگه جبریل گفت: یا محمّد! بیا تا تو را به بهشت برم و با تو نمایم آنچه خدای تو را نهاده است تا تو را رغبت بیفزاید در آخرت و زهدات بیفزاید در دنیا. آنگه فرود می آمدیم از باد سبک تر و از تیر سریع تر تا به بهشت رسیدیم. به فرمان خدای مرا دل ساکن شد و هوش با من آمد و جبریل را می پرسیدم از آن عجایی که در علین دیده بودم از دریاها و آتشفها و نورها و جز آن... (۱) ۱۹۱۵. علامه شعرانی: اگر گویی: چون پیغمبر از جبرئیل بگذشت و آنجا که وی راه نداشت راه یافت و چیزها دید که جبرئیل ندیده بود پس افضل بود از جبرئیل و با خبرتر و به خداوند نزدیک تر پس چه معنی داشت که مبهمات و مجهولات خود از جبرئیل پرسد و این دلالت بر اعلمیت جبرئیل دارد، در جواب گوییم: دور نیست که جبرئیل به منزله جاسوس وی باشد در بعض عوالم و این دلالت بر افضلیت وی نکند چنان که هدهد به سبا رفت و از آن ملک خبر یقین آورد برای سلیمان که سلیمان نمی دانست و این دلیل بر اعلمیت هدهد نیست و چشم برای عقل جاسوسی می کند و اخبار حسی را بدو می رساند و افضل از عقل نیست. (۲) روض الجنان:.... آنگه گفتم: یا جبریل! آن فریشتگان که بودند که من ایشان را دیدم در آن دریا صف در صف کشیده، پنداشتی بناهایی اند از ارزیز* ریخته؟ گفتند: یا رسول الله! ایشان روحانیانند. (۳) * ۱۹۱۶. علامه شعرانی: * ارزیز قلعی است و آن فلزی است معروف و سفید. (۴) ۱۹۱۷. * روحانیان اگر جسم نباشند مجردند و به چشم ظاهر دیده نمی شوند و اگر جسم باشند همچنین آنها را عالم ملکوت گویند. ۵ روض الجنان:.... آنگه جبریل مرا در بهشت بگردانید، هیچ جای نماند در بهشت و

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۱.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۸۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۲.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۸۲.

الّا بر من عرضه کرد و به من نمود. کوشکها دیدم از درّ و یاقوت و زبرجد. و درختان دیدم از زر سرخ شاخه های آن از لؤلؤ سپید و بیخ آن از سیم سپید در زمین مشک اذفر فرو شده تا چنان بدیدم و بشناختم که گویی درج و عُرف و اشجار و قصور و منازل آن بهتر شناسم از این مسجد که سالهاست که در او می آیم و می شوم. (۱) ۱۹۱۸. علامه شعرانی: بسیار فرمود که بهشت یا دوزخ را دیدم در عرض جدار، یعنی دیوار مسجد و غیر آن اما در معراج احاطه کلی به جزئیات عالم ملکوت یافت. و فرق میان کشفی که در آن شب بر آن حضرت شد با کشفهای دیگر احاطه و کلیت است و چنان که گاهی انسان در این جهان به شهری سفر می کند و یک جزء آن را اجمالاً می بیند و گاه به بیشتر شهرها و در هر یک مدتها می ماند و به تفصیل آن واقف می گردد. عالم ملکوت از این جهان بسیار واسع تر و بزرگ تر است و آن احاطه که پیغمبر صلی الله علیه و آله بر آن عوالم در شب معراج دست داد برای هیچ بشر اتفاق نیفتاد و آنها که گویند در خواب دید او را به آسمان بردند مطلب را بسیار سست و کوچک گرفتند و به حقیقت آن پی نبردند و گرنه چه جای ذکر سبحان است اگر مردی در خواب بیند به آسمان رفته است. (۲) روض الجنان: ...آنکه در بهشت می رفتم تا به درختی رسیدیم که در بهشت از آن نکوتر درختی نبود... گفتم: ای جبریل! این چه درخت است؟ گفت: این درخت طوبی است که خدای تعالی گفت «طُوبَى لَهُمْ وَ حُسْنُ مَا بَ» ، (۳) و بسیاری از امت تو را در سایه آن مقبل باشد و در بهشت آن دیدم از نعیم که لا عین رأت و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر؛ که هیچ چشم چنان دیده نیست و هیچ گوش چنان شنیده نیست و بر خاطر هیچ بشر چنان گذشته نیست؛ از همه پرداخته و تمام کرده و معدّ نهاده گوش صاحبش

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۲.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۲.

۳- رعد (۱۳): ۲۹.

می دارند تا به او سپارند. (۱) ۱۹۱۹. علامه شعرانی: یعنی منتظر صاحبانشان هستند. در سیر اول که پیغمبر صلی الله علیه و آله از زمین به آسمان می رفت بهشت را نزدیک آدم دید مجمل و چون از سفر من الحق الی الحق بازگشت به وجه دیگر تفصیلی مشاهده فرمود چنان که گفتیم سفر فی الخلق پس از بازگشت سفر بالحق است و مشاهده خلق پس از بازگشت غیر آن است که پیش از سفر الی الحق مشاهده می شد؛ مانند طیبی که پیش از خواندن طب گیاهی را بشناسد با آنکه پس از کمال علم و مهارت در آن نظر کند اما ذات پیغمبر صلی الله علیه و آله از تشبیه به طیب ناقص منزّه است. (۲) روض الجنان: ده نماز مرا ستر کرد. (۳) ۱۹۲۰. علامه شعرانی: ظاهراً اصطلاح مستوفیان قدیم است به معنی قلم کشیدن و خط زدن. روض الجنان: ... و سید (رحمه الله علیه) در تنزیه الانبیا هم این وجه گفت که این خبر باطل است از وجهی دیگر، و آن آن است که: نَسِيخُ الشَّيْءِ قَبْلَ دُخُولِ وَقْتِهِ يَكُونُ بَدَاءً؛ نسخ چیز قبل فعل روا باشد و قبل دخول وقته روا نباشد که بدا بود، و بدا بر آن کس روا بُيُود که عالم بود به علم محدث. و قدیم (جلّ جلاله) از این منزّه است. (۴) * ۱۹۲۱. علامه شعرانی: یَیْدا آن است که خداوند چیزی مقدر فرماید یا بدان حکم کند، پس از آن تغییر دهد. و در مذهب شیعه بدا باطل است گرچه دیگران به ما نسبت می دهند اما شبهه از گفتار بعض اهل حدیث برخاسته چنان که نسبت تحریف قرآن به ما می دهند و ما از آن تبری می جوئیم. و تفصیل این معنی را در حاشیه وافی و شرح اصول کافی نوشته ایم و به طبع رسیده، هر کس خواهد بدان رجوع نماید. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۳.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۵؛ در چاپ مشهد «ده نماز مرا نظر کرد» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۵.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۴.

روض الجنان:.... عبدالله عباس گفت: بامداد آن شب که رسول را به معراج بردند، نشسته بود دلتنگ از آنکه دانست که کس او را باور ندارد که به یک شب به آسمان شد و هفت آسمان ببرد و بهشت و دوزخ بدید. ابوجهل به او بگذشت، بیامد و به پهلوی او بنشست و بر طریق استهزا او را گفت: به تازگی تو را از خدا چه فایده بود؟ گفت: آری دوش مرا به بیت المقدس بردند. گفت: به یک شب به بیت المقدس شدی و باز آمدی؟ گفت: بلی. ابوجهل گفت: که با من نگویی؟ گفت: نگویم. آواز داد و گفت: یا معشر بنی کعب بن لوی! بیایی بشنوی که محمد چه می گوید! می گوید: دوش مرا به بیت المقدس بردند و باز آوردند! قوم گرد آمدند و گفتند: چه می گویی یا محمد! گفت: همچونین بود، دوش مرا به بیت المقدس بردند و باز آوردند. ایشان به تعجب و تکذیب یکی دست بر هم می زد و یکی دست بر سر می نهاد و یکی صغیر می زد و یکی منکری می کرد و جماعتی از آن مستضعفان که مظهر ایمان بودند و مَبْطَن نفاق برگشتند و مرتد شدند و گفتند: این دروغی صریح است. مشرکان این جماعت محققان اصحاب را گفتند: نبینی تا محمد چه می گوید، می گوید که: مرا به یک شب به بیت المقدس بردند و باز آوردند. گفتند: راست می گوید و ما او را بیش از این و بدیع تر از این باور داریم. گفتند: چگونه؟ گفتند: ما او را اخبار آسمان و وحی خدای (عز و جل) باور می داریم رفتن به بیت المقدس به یک شب او را باور نداریم؟* آنکه در میان قوم جماعتی بسیار بودند که آنجا سفر کرده بودند و آن راه دیده و علاماتی که در آن راه بود و مسجد دیده بودند مرا گفتند: اگر راست می گویی نشانهای آن راه با ما بگویی، من گفتم: علامات مسجد هم چنین نزدیک آن بود که بعضی مشتبه شود بر من. حق تعالی مثال آن در برابر من بداشت در پیش سرای عقیل تا من در او می نگریدم و می گفتم، گفتند: والله اَمَا التَّعْتُ فَقَدْ أَصَابَ؛ اَمَا وصف همه راست می گوید و نشان راست می دهد و ایشان دانستند که او آن راه نکرده است. (۱)**

۱۹۲۲. علامه شعرانی: * از این انکار و تعجب کفار و اقرار مؤمنان معلوم می گردد که معراج به خواب دیدن نبود؛ زیرا که رسول صلی الله علیه و آله می دانست که در حقیقت به عالم بالا سیر کرده یا در خواب دیده است و بر خود آن حضرت مشتبّه نبود و اگر در مقابل انکار کفار می فرمود خواب دیدم به مسجد اقصی رفتم کسی تعجب نمی نمود و انکار نمی کرد. آنها سفر جسمانی فهمیدند که انکار کردند و رسول صلی الله علیه و آله آنان را بر این اعتقاد تقریر کرد. پس باید به همین معتقد بود گرچه در ضمن سیر جسمانی اشیاء ملکوتی را نیز در راه بیت المقدس مشاهده فرمود چنان که گذشت، و ابو جهل و امثال وی منکر کشف نبوت هم بودند به طوری که بشر بتواند به تفصیل اماکن دور آگاه گردد نرفته و نزدیک نشده اما نه به حد انکار سیر جسمانی، و در زمانی که پیغمبر محراب مسجد مدینه را مقابل خانه کعبه نصب فرمود و گفت حجابها از پیش چشم من برداشته شد تا قبله را دیدم از منافقین انکاری نقل نشد و ظاهر است که انکار معراج راجع به رفتن به جسم بود. والله العالم.

(۱) ۱۹۲۳. * * به اتفاق مورخان پیغمبر در سفر تجارت شام تا بیت المقدس نرفته و منتهای سفر او بصری بود. (۲) روض الجنان: ... گوئیم: ابتدای معراج، اسری بود به مسجد اقصی؛ از آنجاش بر معراج به آسمان بردند. و اگر اوّل بار گفتی او را به آسمان بردم، ایشان را تعجب بیش بودی و در تکذیب مبالغت بیش کردند اوّل گفت در این سورت که او را به مسجد اقصی بردم چون این در دلشان قرار گرفت حدیث معراج و آنکه او به آسمان شد و به عرش نزدیک شد در سوره والنجم بگفت فی قوله: «ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى * فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى». (۳) ۱۹۲۴. علامه شعرانی: در سیره حلبیه گوید: خلاف است که معراج در چه تاریخ بود

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۵.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۸ ۱۵۹. نجم (۵۳): ۹۸.

بعضی ۱۷ یا ۲۷ ربیع الاوّل یا ۲۷ ربیع الاخر یا ۲۹ رمضان یا ۲۷ رجب و بعضی گویند در شوال و بعضی در ذی القعدة و پیش از هجرت بود به یک سال یا دو سال یا سه سال. (۱)

۲. «وَ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ جَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا» .

روض الجنان: ... «الّا- تَتَّخِذُوا»، «أَنَّ» مع الفعل در محلّ نصب باشد، بتضمین. (۲) ۱۹۲۵. علامه شعرانی: یعنی «آتینا موسی» متضمن معنی «أوحینا» است. (۳)

۵ ۶. «فَإِذَا جَاءَ وَعِيدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَ كَانَ وَعِيدًا مَفْعُولًا * ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَ أَمَدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَنِينَ وَ جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا» .

روض الجنان: ... حذیفه بن الیمان گفت: در قصه این آیات، من قوله: «قَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ» إلى قوله: «وَ جَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا»، (۴) که رسول صلی الله علیه و آله گفت: چون بنی اسرائیل تعدی و ظلم از حد بی‌ردند و پیغامبران را کشتن گرفتند، خدای تعالی ملک پارس بخت نصیر را بر ایشان مسلط کرد و ملک و پادشاهی او هفتصد سال بود پیامد با لشکری بسیار به در بیت المقدس فرو آمد و آن را حصار داد و بگشاد و هفتاد هزار مرد را بر خون یحیی زکریّا بکشت* و اهل بیت المقدس را برده کرد و آن شهر به غارت داد و سلب و حلیّ بیت المقدس بیاورد در آن صد هفتاد هزار گردون** گران بار از مالها و حلیّ ایشان، از آنجا بیاورد. (۵) ۱۹۲۶. علامه شعرانی: * این قصه صحیح نیست، حتی ثعلبی در قصص الانبیا که از نقل

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۹.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۸۷.

۴- بنی اسرائیل (۱۷): ۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶۳.

اباطیل و اراجیف باک ندارد این قصه را باطل شمرده و گوید یحیی بن زکریا سالهای بسیار پس از بخت نصر به دنیا آمد. (۱) ۱۹۲۷. ** گردون عرابه و گاری است. (۲) روض الجنان:... و بُخْتِ نَصْرِ و لشکرش گبرکان بودند. ۳ ۱۹۲۸. علامه شعرانی: گبر به اصطلاح زمان ما زردشتیانند و بخت نصر زردشتی نبود. و باید دانست بعض افسانه های بی اصل و سخنان مبالغه آمیز را که مفسران ما از یهود و دیگران گرفته در ضمن تفسیر آورده اند نباید با اصل مفاد قرآن آمیخت. آنچه از قرآن استفاده می شود آن است که معبد بیت المقدس دوبار آباد شد و دوبار ویران و این در تاریخ یهود مشهور است آبادی اول از آغاز دولت آنان بود تا زمان بخت نصر که ویران شد و یهودیان پراکنده شدند و بار دوم از زمانی بود که کورش پادشاه فارس آنان را بازگردانید و بیت المقدس را ساخت و همچنان آباد بود تا در عهد رومیان، تیطوس آن را خراب کرد و یهودیان پراکنده شدند و آیه قرآن اشاره به این دو است و جنگها که میان بنی اسرائیل و دشمنان واقع شد و منجر به شکست آنان و تصرف بیت المقدس شد بسیار است، هیچ یک بدان حد نرسید که مستأصل گردند. و مورخین نصارا آنها که به اسلام و قرآن عنایت داشتند قول مفسران را متمم قرآن دانسته و میان آنها امتیاز ندادند اما اصل مفاد قرآن مطابق تاریخ آنها صحیح است و حضرت موسی علیه السلام در اول و آخر سفر مثنی به این خرابیها و آبادیها خبر داده است و اقوالی که مفسران از علمای یهود و دیگران اقتباس کرده چنان که لازم نقل روایات شفاهی است در آن اشتباه و تصرف بسیار شده است و نصارا اغلاط آنان را موجب طعن بر قرآن دانستند، نعوذ بالله. ۴

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶۳.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۰.

روض الجنان:.... خدای تعالی بر زبان بعضی پیغامبران امر کرد پادشاهی را از پادشاهان پارس نام او کورش و او مردی مؤمن بود که: برو و بنی اسرائیل را از دست بُخت نصیر بستان و حُلّی بیت المقدس از او بستان و باز جای بر. (۱) ۱۹۲۹. علامه شعرانی: کورش از پادشاهان فارس است، مؤسس سلسله هخامنشی که در تاریخ ایران معروف نیست و ایرانیان پیش از اسلام از علم و کتاب بی بهره بودند و تاریخ مملکت و پادشاهان خود را نمی دانستند حتی نام کورش و سلسله هخامنشی را نشنیده بودند و مورخین عرب پس از اسلام به گمان اینکه ایرانیان خود از تاریخ خود باخبرترند هم تاریخ ایران را از عجم فرا گرفتند و افسانه های متداول کتب آنها را تاریخ پنداشتند و سلسله پیشدادیان و کیان که هرگز حقیقت نداشت و سلاطین افسانه را مانند جمشید و لهراسب و کیقباد و کیخسرو در تاریخ نوشتند و در بعضی تفاسیر که نام کوروش آمده است از یهود یا سربانیان عراق گرفته شده است؛ چون آنان تاریخ حقیقی ایران را می دانستند و در کتب خود نوشته بودند و امروز هم مردم تاریخ هخامنشی و نام سلاطین آنان را از کتب نصارا و مبادی یونانی فرا گرفته و آموخته اند و گرنه در زمان ساسانی ایرانیان غیر تاریخ سلسله ساسانی که معاصر بودند نمی دانستند و آن هم با غلو و مبالغه آمیخته بود. (۲) روض الجنان: باز دیگر باره بنی اسرائیل با سر معصیت شدند، خدای تعالی پادشاهی را بر ایشان مسلط کرد نام او انطیا.* چون به غزای بنی اسرائیل با بیت المقدس آمد و اهلش را به برده بیاورد و بیت المقدس بسوخت و ایشان را گفت: ای بنی اسرائیل! اگر با سر معصیت شوی ما با شما با سر سبی و غارت شویم. بنی اسرائیل با سر معصیت شد خدای تعالی بر ایشان پادشاهی را مسلط کرد از روم، نام او فاقس بن اسبیانوش،** بیامد و با ایشان کالزار کرد در برّ و بحر، و بر ایشان

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶۳.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۰.

غارت کرد و حُلّی بیت المقدس بیاورد و بیت المقدس بسوخت. (۱) ۱۹۳۰. علامه شعرانی: * کلمه صحیح آن انطیاخوس یا انطیاکوس است و او یکی از کسانی است که بیت المقدس را فتح کرد چون این شهر بارها مورد حمله واقع شد اما مقصود خداوند از این دوبار یکی خرابی بخت نصیر است و دیگری تیطوس و سپاسیانوس؛ چون در این دوبار یهود پراکنده شدند و هیچ از معبد نماند و در جنگهای دیگر مغلوب می شدند نه مستأصل. (۲) ۱۹۳۱. * نام صحیح او فلاویوس و سپاسیانوس است که شهر را محاصره کرد و در هنگام محاصره به امپراطوری روم برگزیده شد حصار شهر را به پسر خود تیطوس سپرد و خود به روم رفت تیطوس هم شهر را گشود و ویران کرد و معبد را فرو ریخت و یهودیان را متفرق کرد چنان که هنوز پراکنده اند و معبد خراب بود تا به عهد عمر که مسجد اقصی در جای آن بنا کردند و آنچه مؤلف در این روایت آورده صحیح ترین اقوال است اگرچه به تصرف ناقلین تصحیف و تحریف چندی در آن واقع شده است. (۳) روض الجنان: لشکر او را از سنخاریب برهانیدم. (۴) ۱۹۳۲. علامه شعرانی: سنخاریب پادشاه آشور بود و پایتخت وی نینوا نزدیک موصل و قصه محاربه او با حزقیاه و هلاک لشکریان او در کتاب دوم ملوک از کتب مقدسه یهود مذکور است و گویند ۱۸۵ هزار از لشکریان او یکشنبه هلاک شدند اما اسارت او با پنج کس بدین تفصیل که اینجا نقل شده در کتاب آنان مذکور نیست بلکه پس از هلاک لشکریانش از محاصره اورشلیم پشیمان شده به نینوا رفت، نزدیک بیست سال پس از آن سلطنت کرد. و چنان که گفتیم اشتباه و تصرف در این روایات بسیار است. ۵

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶۴.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶۶.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۲.

روض الجنان: تو با خدای بنی اسرائیل نه بسی. (۱) ۱۹۳۳. علامه شعرانی: [بسی:] بر آبی. (۲) روض الجنان: خرنوب. (۳) ۱۹۳۴. علامه شعرانی: «خرنوب» کبر است. (۴) روض الجنان: و هر حق وری را با حق خود رسانند. (۵) ۱۹۳۵. علامه شعرانی: یعنی صاحب و دارای حق مانند سخنور و پیشه ور، یعنی صاحب سخن و صاحب پیشه. (۶) روض الجنان: ... و من از این جمله پیغامبری خواهم فرستادن امی از میان جماعتی جاهلان گم شده در امیان ایشان، مردی که درشت نباشد و بدخو نباشد و بلند آواز نباشد در بازارها بخصوص بر زبان او فحش نرود و جامع باشد خصال خیر را... (۷) ۱۹۳۶. علامه شعرانی: از اینجا مقتبس از کتاب اشعیا علیه السلام است (در باب چهل و دوم) و ما عین عبارت آن را در کتاب راه سعادت که در اثبات نبوت نوشته ایم در صفحه ۱۷۴ نقل کرده هر کس خواهد به آنجا رجوع کند و البته در عبارت منقول اینجا تصرفاتی شده است. ۸ روض الجنان: ... چون شعیا از این خطبه پرداخت و این کلام به آخر آورد، بنی اسرائیل آهنگ او کردند تا او را بکشند، از ایشان بگریخت. خدای تعالی درختی بر او بشکافت تا او در آنجا گریخت و درخت فراهم آمد. شیطان بیامد و گوشه جامه او از درخت بیرون کشید، تا ایشان بدیدند تدبیری ندانستند در بیرون آوردن او از آنجا جز

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶۷؛ در چاپ مشهد «تو با خدای بنی اسرائیل بر نیایی» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶۹؛ در چاپ مشهد «خرّوب» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۷۱.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۱۹۶.

۷- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۷۲.

آنکه ازّه بیاوردند و او را در آن درخت بریدند*. خدای تعالی از پس او بر بنی اسرایل خلیفتی فرو داشت او ناشیه بن اموص** و در عهد او خضر را به پیغامبری بفرستاد. (۱) ۱۹۳۷. علامه شعرانی: * در روایت یهود هم نسبت ازّه کردن به حضرت اشعیا داده اند. بعضی روایات ما این نسبت به زکریا پدر حضرت یحیی داده شده ظاهراً اشتباه است. (۲) ۱۹۳۸. ** تصحیف کلمه ای است که صحیح آن را به دست نیاوردم. (۳) روض الجنان: ... خضر در میان ایشان برخاست به دعوت و عظ و تبلیغ رسالت و تجدید عهود و احکام تورات. و در عهد او بخت نصیر بیرون آمد و چندانی از ایشان بکشت تا آسیا بر خون بگردانید و قصه او در سوره البقره برفته است. این نوبت دوم بود که بنی اسرایل در زمین فساد کردند و علوّ و تکبر. (۴) ۱۹۳۹. علامه شعرانی: ظاهراً نوبت اول بود، چون پیش از بخت نصیر چنین خرابی به بیت المقدس راه نیافته و پراکندگی برای یهود اتفاق نیفتاده بود. (۵) روض الجنان: برخواست گشتن. ۶. ۱۹۴۰. علامه شعرانی: برگشتن خواست. ۷. روض الجنان: ... ملوک و امرای لشکر او گفتند که: نصیب ما از غنیمت تو را؛ * این کودکان بنی اسرایل را بر ما قسمت کن. همچنان کرد، هر یکی را از ایشان چهار کودک برسید، و از جمله کودکان یکی دانیال بود و خانیا و عزاریا** و میشایل ... ۸. ۱۹۴۱. علامه شعرانی: * یعنی از سائر غنائم نصیب خود را به تو بخشیدیم. ۹

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۷۳.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۹۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۷۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۷۴.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۱۹۸.

۱۹۴۲. ** شاید حنایا و عزریا. (۱) *روض الجنان*: «بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ»، ای ذوی قُوّه منیعہ و شجاعہ شدیده و البأس و البؤس الشدّه، یعنی بخت نصیر و اصحاب او. و ابتدای کار بخت نصیر آن بود که: ابن جریج روایت کرد از یعلی بن مسلم از سعید جبیر، که، او گفت مردی از بنی اسرائیل این قصّه می خواند در تورات که خدای تعالی حکایت آن در قرآن باز گفت: فی قوله «فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا». (۲) ۱۹۴۳. علامه شعرانی: البته مفسران ما این حکایات را از علمای یهود شنیده و فراگرفته بودند. یهودیان هم در نقل قصص دقت کافی نکرده یا خودشان چنان که باید از تفصیل کتب خود مطلع نبودند و در روایتهای شفاهی اشتباهات بسیار راه یافته از این جهت اعتبار بدانها نیست و اصل این قصه را مؤلف از عرائس ثعلبی نقل کرده است در قصه ارمیا. (۳) و غرض ما از این کلام آن است که خوانندگان اگر خطا و غلط در این حکایات بینند آن را نسبت به ائمه یا پیغمبر علیهم السلام ندهند و مربوط به قرآن نشمارند. مردم صدر اول می خواستند تفصیل این حکایات را بدانند و چاره را منحصر در استفسار از علمای اهل کتاب دانستند و حق آن است که تفصیل آن لازم نبود و اصل موضع عبرت در قرآن مذکور و در اخبار متواتر است و بخت نصیر را همه مردم می شناسند و تسلط او بر یهود و خرابی بیت المقدس و اسارت یهود متواتر است، اصل و منشأ و سبب ملک و گزارش او به تفصیل و جزئیات اخبار او لازم نیست. (۴) *روض الجنان*:... در مدّت آنکه بخت نصیر به شام بود، صیحون مَلِک پارس فرمان یافت... ۱۹۴۴. ۵. علامه شعرانی: بخت نصیر پادشاه بابل معروف ترین پادشاهان قدیم و در ظلم

۱- *روض الجنان*، ج ۷، ص ۱۹۸.

۲- *روض الجنان*، ج ۱۲، ص ۱۷۵.

۳- *عرائس المجالس*، ص ۲۹۹.

۴- *روض الجنان*، ج ۱۲، ص ۱۷۸.

و خونریزی مثل است و هم در آبادی کشور همتی عجیب داشت. بعضی مورخان باغهای معلق بابل را که «إِزَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ» (۱) است نسبت به او می دهند و سدها و کانالها و نه‌های بسیار از شط فرات و دجله برای مزارع کشید و گویند نه عشر کتابخانه های بابل که بر آجر به خط میخی منقوش است به نام او است و تاریخ سلطنت او چنان در نظر مردم قدیم مشهور بود که بسیاری از یونانیان پس از وی، بلکه پس از اسکندر هم مبدأ تاریخ را از سلطنت بخت نصر می گرفتند چنان که نصارا از میلاد مسیح علیه السلام. و بخت نصر فرزند نبوپالاسار پادشاه بابل بود و از جانب پدر به جنگ مصریان رفت و فرعون نکو را مغلوب ساخت و پس از پدر به پادشاهی نشست و چهل و دو سال پادشاهی کرد و در این مدت چند بار با بنی اسرائیل مصاف داد تا آخر الامر صدقیه سلطان اسرائیلیان را اسیر کرد، اما ارمیای پیغمبر را که در زندان وی بود آزاد ساخت و با احترام به بابل برد. و سایر اخبار وی را در تواریخ باید خواند که امروز به دست آوردن تفصیل آن آسان است و در این ابواب کتابها بسیار نوشته اند بالجمله بخت نصر نزد دینداران از منفورترین و ظالم ترین ملوک و نزد اهل دنیا برای نظم و آبادی معظم و مکرم است. (۲) روض الجنان:.... وَهَبِ مَتَّبَهُ گفتم: بخت نصر در آخر عمرش در خواب دید صنمی سرش از زر و سینه اش از سیم و شکمش از مس و رانهایش از آهن و پایهایش از گل خشک،* آنگه سنگی دید که از آسمان بیفتاد و بر او آمد و آن را پست کرد، این خواب از دانیال پرسید. دانیال گفت: تعبیر خواب آن است که این صنم که دیدی تویی و فرزندانش تو و پادشاهانی که از پس تو باشند. اما سرش که از زر بود تویی که بهترین ایشان؛ و اما سینه که از سیم بود،* پسر تو باشد که از تو به او چندان فرق باشد که از زر تا سیم... (۳)

۱- فجر (۸۹): ۷.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۸۲.

۱۹۴۵. علامه شعرانی: * در کتاب دانیال گوید: سرش از زر بود و سینه و بازویش از سیم و شکم و رانش از برنج و ساقهایش بخشی از گل و بخشی از آهن بود. (۱) ۱۹۴۶. * * تعبیر دانیال موافق کتاب او چنان است که هر یک از قطعات صنم اشاره به دولتی است نه به پادشاهی خاص؛ پس زر دولت بابل است که در کمال قوت و بهجت و ثبات بود؛ پس از آن دولت هخامنشیان فارس و برنج دولت اسکندر که دولت فارس را برانداخت و دو ساق پا اشاره به تقسیم جهان است میان دو دولت روم و فارس اشکانی یا ساسانی و آن سنگ آسمان که همه آنها را زایل کرد دولت اسلام است. (۲) روض الجنان: ... آنگاه حق تعالی گفت: «فَإِذَا جَاءَ وَعِيدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَىٰ بَأْسٍ شَدِيدٍ»؛ یعنی بخت نصیر و لشکر او. و گفتند: از عهد ارمیا و تخریب بخت نصیر بیت المقدس را تا به قتل یحیی زکریا، چهار صد سال بود و شصت و یک سال. برای آن گفتند: از عهد خراب بیت المقدس تا آنگاه که آبادان کردند در عهد کیرش بن احشوبرش اصفهد بابل از قبل بهمن بن اسفندیار* هفتاد سال بود و از آنگاه که آبادان کردند تا آنگاه که اسکندر رومی بستد و** جور کرد با ملک خود هشتاد و هشت سال بود و از مملکت اسکندر تا به مولد یحیی زکریا علیهما السلام سیصد و شصت سال بود... ۳ ۱۹۴۷. علامه شعرانی: * کورش سلطان دیگر است و احشویروش که خشایارشا گویند پادشاه دیگر، اولی شروع به آبادی بیت المقدس کرد و دویم به انجام رسانید اما بهمن بن اسفندیار نامش در تورات نیست و به جای وی ارتحششتا مذکور است که یونانیان ارتاگزر گسس می گفتند و این تعبیر یونانی اردشیر است و او را به دراز دست توصیف می کردند چنان که بهمن را در افسانه های ایرانی دراز دست گفته اند. و از اینجا به نظر می رسد که در ذهن ایرانیان عهد ساسانی سلاطین هخامنشی که

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۸۶؛ در چاپ مشهد به جای «جور کرد»، «خوز کرد» ضبط شده است که آنهم با توجه به توضیح علامه شعرانی تصحیف است.

پادشاهان واقعی بودند با پادشاهان افسانه سلسله کیان در آمیخته بود تنها دارای اکبر را فراموش نکرده بود و دارای اصغر را که مغلوب اسکندر شد، اما او را به غلط فرزند دارای اکبر می دانستند. باری تاریخ صحیح ایران قدیم را یهودیان و یونانیان و سریانیان می دانستند. (۱) ۱۹۴۸. ** البته عبارت کتاب مصحّف است و اصل عربی عرائس که این جمله ترجمه او است چنین است: ثم من بعد عمرانه إلى ظهور الاسكندر على بيت المقدس و احصاره ملكها و ضمها إلى مملکته ثمانیه و ثمانون سنه؛ یعنی از آنکه که آباد کردند تا آنکه که اسکندر رومی غالب شد بر بیت المقدس و پادشاه آنجا را در حصار انداخت یا در حضور خود خواست و آن را به ملک خود ملحق ساخت هشتاد و هشت سال بود. و صحیح آن است که اسکندر بیت المقدس را محاصره نکرد و با یهود جنگ نمود، بلکه چون بیت المقدس آمد معبد و رؤسا و علمای دین را احترام بسیار کرد و وضع آنجا را به حال خود ثابت گذاشت و از اسکندر خاطره نیک دارند. (۲) روض الجنان: ... محمّد بن اسحاق گفت: چون عیسی را علیه السلام را به آسمان بردند و یحیی را بکشتند و بعضی اهل سیر گفتند: زکریّا را نیز بکشتند، خدای تعالی پادشاهی بر ایشان مسلّط کرد از پادشاهان بابل که او را خردوس گفتند... (۳) ۱۹۴۹. علامه شعرانی: این حکایت هم از عرائس ثعلبی منقول است و صحیح همان است که پیش از این گفتیم که خرابی بار دوم که منجر به پراکنده شدن بنی اسرائیل شد و تاکنون پراکنده اند در عهد سلطنت رومیان بود به دست تیطوس فرزند و سپاسیانوس و بهترین و صحیح ترین کتاب در تاریخ این وقایع از مسلمانان کتاب

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰۵.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰۵ ۲۰۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۸۷.

انس الجلیل است تألیف یکی از علمای حنابله در قرن دهم و خردوس از پادشاهان بابل فعلاً در خاطر ندارم اما این کلمه شبیه به کلمه هرودوس از رومیان است که او هم بر بیت المقدس تاخت و با یهود جنگ کرد. (۱) روض الجنان: «...لُتْفَسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ»؛ که فساد کنی دوبار در زمین: نوبت اول به بخت نصیر مقهور شدند و نوبت دوم به خردوس، چنان که ذکر آن برفت. پس از آن در شام بنی اسرائیل را رایتی* برنداشتند و ملک از شام و نواحیش با روم و یونان افتاد؛ جز آنکه بقایای بنی اسرائیل بسیار شدند و در عالم پراکنده شدند و ایشان را دیانت و ریاست بود در بیت المقدس و نواحی او. ملک نبود ایشان را اما نعمت و عزت و منعت بود. دگر باره بطر گرفتند ایشان و احداث پیشه گرفتند و تغییر و تبدیل کردن گرفتند. خدای تعالی ابطوس بن اسانوس الرومی* را بر ایشان مسلط کرد تا شهرهای ایشان خراب کرد و ایشان را آواره کرد... (۲) ۱۹۵۰. علامه شعرانی: * رایتی و علمی برنداشتند، یعنی ملک و دولتی نداشتند. (۳) ۱۹۵۱. * اسالوس مصحف و سپاسیانوس است و از کتب نصارا معلوم می شود که هرودوس پیش از میلاد با یهود بیت المقدس نبرد کرد و طیطوس ۷۰ سال پس از میلاد عیسی علیه السلام و آنکه پس از وی مجمع یهود را بالکل پراکنده ساخت در سال ۱۳۲ بود. (۴) روض الجنان: ...ابوبشیر گفت: سعید جبیر را پرسیدم از این آیات، گفت: اما آنان که «فَجَاسُوا خِلالَ الدِّيَارِ» صیخابره الخزری بود و لشکر او. ۱۹۵۲. علامه شعرانی: ظاهراً سنخاریب آشوری. ۶ روض الجنان: ... بار دیگر خدای تعالی دولت با بنی اسرائیل داد فی قوله: «عَسَى

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۸۹۱۹۰. در نسخه مشهد به جای «ططوس بن اسالوس»، «ابطوس بن اسانوس» آمده است.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰۸.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۹۰.

رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمُ وَإِنْ عُيِدْتُمْ عُذْنَا» گفت: اگر با سر معصیت شوی، ما با سر عقوبت شویم. ایشان با معصیت شدند، خدای تعالی ملک الزوم را بر ایشان مسلط کرد. باز دگر باره چون با معصیت رجوع کردند، خدای تعالی پادشاه ری را بر ایشان مسلط کرد و نام او اوزن* بود، دگر باره رجوع کردند با معصیت، خدای تعالی شاپور ذوالاکتاف را بر ایشان مسلط کرد. (۱)

* ۱۹۵۳. علامه شعرانی: * البته اگر چنین پادشاهی در آن عهد در ری بود از پارتها یعنی اشکانیان است ولی نامی شبیه به این کلمه در سلاطین اشکانی به خاطر ندارم و مورخان نصارا یکی از اشکانیان موسوم به تلاش را از دشمنان یهود نام برده اند و در کتب نصارا آمده است که در عهد پارتها یکی از جماعت یونانی مآب یهود موسوم به ژازون از طرف پادشاه سلوک ریاست هیکل را به دست آورد اما دینداران یهود از یونانی مآبها سخت متنفر بودند و آنها را از ملت خود نمی شمردند و آلت سیاست یونانی و مروج آداب و اخلاق کفار و بت پرستان می دانستند و البته مردی یونانی مآب را با این صفت به ریاست روحانی قبول نمی کردند و ژازون هم فتوا داد مردم در نمایشخانه ها برهنه شوند مانند یونانیان و از قیود شرم و حیای شریعت موسی بیرون آیند تا یونانیان آنها را باخود متساوی الحقوق دانند و نزد آنها سرشکسته نباشند و از این قبیل اعمال مخالف شریعت برای رضای خاطر سلوکیان می کرد و در جوار مسجد بیت المقدس تماشاخانه تأسیس نمود و چنان در یونانی مآبی غلو داشت که سایر متفقین وی در مرام هم از وی بی زار شدند و به عللی ناچار شد فرار کند الی آخره. و نام ژازون در کتب لغت و دائرة المعارف نصارا مذکور است و باید دانست در آن عهد دین حق شریعت موسی علیه السلام بود و یگانه قوم موحد یهود بودند وقتی جانشینان اسکندر آنجا را ضمیمه یونان کردند و یونانیان عالم و متمدن بودند و یهودیان به دین خود چسبیده آداب و اخلاق و قوانین ملکی یونان را نمی پذیرفتند و

مانند مسلمانان صدر اول می خواستند به طب و ریاضی و علوم اکتفا کنند و بطالسه به خلاف خود اسکندر می خواستند قانون و اخلاق و عادات خود را به جای اخلاق و قوانین شرعی میان یهود رواج دهند تا آنها مطیع محض باشند و گروهی از قوم یهود متملق طرفدار آنها بودند و یونانی مآب شمرده می شدند. (۱) ۱۹۵۴. ** از جنگ شاپور ذوالاکتاف و تسلط وی بر بیت المقدس نیز خبری نشنیده ام هر چند به یهودیان بابل سخت می گرفت اما خسرو پرویز بر آنجا تاخت و تسخیر کرد و در آن زمان یهودیان معبد و دولتی نداشتند و سلاطین روم بعض معابد به خاطره مسیح علیه السلام تعمیر کرده به زیارت آن می رفتند. حاصل کلام در تفسیر آیه شریفه آن است که یک بار مسجد را داود و سلیمان علیهما السلام ساختند و بخت نصر ویران کرد و این عمارت و ویرانی اول است که فرمود: «وَعِيدُ أُولَاهُمَا» و بار دیگر در زمان پادشاهان هخامنشی ساخته و آباد شد و آن را طیطوس رومی ویران ساخت و این عمارت و خرابی دوم است که در «فَإِذَا جَاءَ وَعِيدُ الْآخِرَةِ» بدان اشاره فرمود و پس از آن آباد نشد مگر در زمان خلافت عمر بن الخطاب به دست مسلمانان. و این وقایع دیگر که در این تفسیر و دیگر تفاسیر آمده چندان مهم و مستأصل کننده نبود که آیه قرآن را بر آن حمل کنند و اسامی اشخاص در بعض قصص چنان مصحف است که یافتن آن در کتب تواریخ به سهولت ممکن نیست و یهود خود آبادی اول و دوم همچنان گویند که ما گفتیم. (۲) روض الجنان: «فَإِذَا جَاءَ وَعِيدُ أُولَاهُمَا» عبدالله مسعود گفت: فساد اول ایشان، کشتن زکریا بود، و این روایت ابوصالح است از عبدالله عباس. محمد بن اسحاق گفت: زکریا به مرگ خود مرد؛ و آنما شعیا بود که او را کشتند. ۳

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۰۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۹۱.

۱۹۵۵. علامه شعرانی: و این قول صحیح تر است و بدان اشاره کردم. (۱)

۷. «إِنَّ أَحْسَنَ نَتْمٍ أَحْسَنَ نَتْمٍ لَأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيُسْوُوا وُجُوهَكُمْ وَ لِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ لِيُبَيِّرُوا مَا عَلَوْا تَبِيرًا» .

روض الجنان... این نوبت باز پسین بود و این نوبت دیگر بر قولی قتل یحیی زکریا بود و بر قولی دیگر قصد کشتن عیسی مریم تا خدای تعالی او را به آسمان برد از میان ایشان، خدای تعالی پارس را و روم را بر ایشان مسلط کرد. خردوس را و ططوس را که قصه ایشان برفت. (۲) ۱۹۵۶. علامه شعرانی: از این کلمه معلوم می شود خردوس از فارس بود و ططوس از روم و جایی خردوس را از بابل ترمرد. (۳) روض الجنان: «بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا، لِيُسْوُوا وُجُوهَكُمْ»، یعنی چون نوبت وعده دوم آمد و شما با سر فساد رفتی بر سر شما فرستادم، بنده مسلط را تا روی شما دژم کنند... و باقی قراء خواندند: لِيُسْوُوا الله وُجُوهَكُمْ، بر جمع اسناداً الی «عِبَادًا لَنَا أُولَى يَأْسٍ شَدِيدٍ»، و علامت نصب حذف نون است، یعنی ما ایشان را برانگیختیم تا رویهای شما دژم کنند. (۴) ۱۹۵۷. علامه شعرانی: تیطوس هم در تباهی و فساد مانند بخت نصیر خانه را خراب و یهود را پراکنده ساخت اما در بی آبرویی و رفتار شماتت آمیز و اظهار شادی از آزار یهود و انتقامجویی نامردانه و استهزا به دین و مذهب یهود و مخالفت با اعمال شریعت از بخت نصیر در گذشت؛ زیرا که بخت نصیر هیچ این اعمال نکرد بلکه دانشمندان را محترم می داشت و دین موسی علیه السلام را استهزا نمی کرد و از این جهت خداوند اینجا فرموده: «لِيُسْوُوا وُجُوهَكُمْ» و درباره بخت نصیر فرمود و مورخان یهود

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۱۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۹۲-۱۹۳.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۱۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۹۳.

گویند هر دو فاجعه مسجد و کشتار مؤمنین با اینکه سالها بین آنها فاصله بود در یک روز نهم آب اتفاق افتاد و مقتولین مسجد در فاجعه دوم بیشتر از اول بودند و تیطوس به رسم رومیان سیرک و تماشاخانه ترتیب می داد و دینداران و پارسایان یهود را که با این اعمال آشنا نبودند مجبور می کرد به تماشاخانه روند و بازی کنند و بسا طعمه درندگان می شدند و یهودیان را مجبور می کرد که وجوه شرعی که برای مسجد و عبادت معین بود صرف چیزهایی که نزد بت پرستان از خیرات شمرده می شود نمایند. (۱)

۱۲. «وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عِيدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابِ وَكُلَّ شَيْءٍ فَضَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا» .

روض الجنان: «وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ» ، گفت: ما شب و روز را دو آیت و دو علامت و دلالت کردیم بر وجود و وحدانیت ما، و بر کمال قادری و عالمی ما «فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ» ؛ بستردیم آیت شب ابوالطفیل گفت: پسر کوا پرسید از امیرالمؤمنین علیه السلام از این سواد که در میان ماه است، گفت: آن آیت شب است که خدای تعالی آن را محو کرد، آن اثر محو است. (۲) ۱۹۵۸. علامه شعرانی: یعنی بر روی ماه که آیت شب است محو آفریدیم. (۳)

۱۳. «وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا» .

روض الجنان: عکرمه گفت از عبدالله عباس، از رسول صلی الله علیه و آله که گفت: خدای تعالی چون چیزها بیافرید، از نور عرش دو آفتاب بیافرید ؛ اما آنکه در سابق علم او آن بود

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۱۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۹۶.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۱۴.

که آفتاب خواهد بودن چندان بود که همه دنیا از مشرق تا مغرب، و اما آنچه در سابق علم او بود که آن را نخواهد کردن تا ماه شود و محو کند نور آن آن را دون آفتاب آفرید در جرم و برای آن ما کوچک می بینیم آن را که مسافت بس بعید است. (۱) ۱۹۵۹. علامه شعرانی: ماه را کوچک می بینم چون دور است، منافی آن نیست که آفتاب دورتر باشد و اگر نور ماه به اندازه آفتاب بود شب را هم روشن می کرد. (۲) روض الجنان: «و كَلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ»، عبدالله عباس گفت: معنی آیت آن است که هر آدمی را عمل و کردارش در گردن او کنند تا از او جدا نباشد. بعضی دگر گفتند: آنچه تقدیر کرده اند او را و بر او. (۳) ۱۹۶۰. علامه شعرانی: او را یعنی به سود او و بر او یعنی به زیان او چنان که عوام اهل زمان ما گویند: برله او یا بر علیه او. (۴) روض الجنان: اهل معانی گفتند مراد به طائر، آن حکم است که بر او کند. از سعادت و شقاوت به حسب استحقاق او، و از آن به طائر عبارت کرد بر عادت، من سوانح الطیر و بوارحها. ۱۹۶۱ ۵. علامه شعرانی: مرغ که برجایی نشسته بر می انگیزند اگر سوی راست پرید یا چپ از آن فال می گیرند و عاقبت کار خود از آن استنباط می کنند. از این جهت طائر گویند و از آن عاقبت و سعادت و شقاوت خواهند. ۶

۱۷. «و كَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَ كَفَى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا» .

روض الجنان:.... «و كَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ»

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۹۷.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۱۴.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۱۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۹۸.

قرون، جمع قرن باشد. خلاف کرده اند در معنی قرن. عبدالله ابی اوفی گفت: صد سال باشد، آنکه گفت: رسول را در اوّل قرن فرستادند، و آخر قرن یزید بن معاویه بود. (۱) ۱۹۶۲. علامه شعرانی: یزید در سال شصت هجری خلیفه شد که یکصد و سیزده سال پس از ولادت پیغمبر و هفتاد و سه سال پس از بعثت آن حضرت بود و چهار سال دیگر تقریباً بزیست.

۱۸. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا».

روض الجنان: «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ»، یعنی الدّار العاجله، گفت: هر که او این سرای معجل خواهد، یعنی دنیا، «عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ»؛ تعجیل کنیم برای او آنچه خواهیم آن را که خواهیم بر وفق مصلحت، یعنی؛ چندان که مفسدت نباشد، چه اگر کسی در دنیا تمنای مال و ملک کند و ما دانیم که صلاح او نیست، ندهیم او را آنچه او خواهد؛ آن دهیم که خواهیم به مقدار آنکه ما خواهیم آن را که ما خواهیم یعنی به نزدیک ما بس محل ندارد. اگر بعضی کافران را مراد و آرزوی ایشان بدهیم نه کرامت ایشان باشد که پس از آن عاقبتی ذمیم باشد، چه اگر برای کرامت ایشان بودی چونان بودی که رسول علیه السلام گفت: «لَوْ كَانَتِ الدُّنْيَا تَرْتُنَّ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةَ مَاءٍ، وَ مِثْلَهُ: قَوْلُهُ (عَزَّوَجَلَّ): «وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَزْثَ الدُّنْيَا نُوتَهُ مِنْهَا وَ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ» (۲) ۱۹۶۳. علامه شعرانی: غالباً کسی که طالب دنیا باشد در جست و جوی وسایل آن است و می کوشد تابدان برسد و غالباً تحصیل اسباب انسان را به مقصود می رساند و این مردم که طالب دنیا هستند چندان به حرام و حلال نظر ندارند و برای حرمت از سود صرف نظر نمی کنند. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۰۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۰۶ ۲۰۷ شوری (۴۲): ۲۰.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۲۱.

۲۳. «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» .

روض الجنان: «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ...» . مجاهد و ابن زید گفتند: معنی آن است که: اوصی ربُّک، خدای وصیت کرد. و دلیل این تأویل قرائت علی و عبدالله مسعود و اُبی است که ایشان خواندند: وَوَصَّي... . ربیع بن انس گفت: اوجب ربُّک أَلَّا تَعْبُدُوا، «أَنَّ» مَعَ الْفَعْلِ در محلّ نصب است، علی آنّه مفعولٌ به، ای نفی عبادۀ غیر الله. و «إِيَّاكَ» را فعل در او عمل نکند، الا- که مؤخّر باشد از مفعول جز که فاصله ای باشد میان فعل و مفعول به الا. (۱) ۱۹۶۴. علامه شعرانی: یعنی فعل در «ایاه» عمل نکند مگر آنکه مؤخر باشد از «ایاه»، یا آنکه «الا» فاصله باشد میان فعل و مفعول. (۲) روض الجنان: مغابن باشد. (۳) ۱۹۶۵. علامه شعرانی: «مغابن» جمع مغبن کمجلس بغل و بن ران. (۴) روض الجنان: و رضا علیه السلام روایت کرد از پدرش کاظم علیه السلام از صادق علیه السلام که او گفت: اگر خدای تعالی دانستی که در مکروهات کلمتی هست خوارتر و اندک تر از أُف، مکلفان را از آن نهی کردی. اگر گویند ظاهر آیت دلیل آن می کند که پیش از آنکه ایشان به کبر و پیری رسند ایشان را أُف گفتن روا باشد. برای آن مشروط است به این شرط. گوئیم: همچونین باشد اگر دلیل الخطاب درست بود، چون دلیل الخطاب درست نیست، این لازم نباشد مگر آنان را که به دلیل الخطاب گویند. و اگر گویند: ظاهر آیت دلیل آن می کند که ما را نهی کرده اند از این کلمت و ماسوی ذلک دلیلی نیست بر آنکه

-
- ۱- .أسد الغابه : ج ۲ ص ۳۰۷ الرقم ۱۷۳۲ ، السيره النبويه لابن هشام : ج ۱ ص ۲۶۷ ، سير أعلام النبلاء : ج ۱ ص ۱۴۴ .
 - ۲- .روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۰۸.
 - ۳- .روح الجنان، ج ۷، ص ۲۲۳.
 - ۴- .راجع : ص ۷۶ (خصائصهم).

منهی است، گوئیم آنچه جز این کلمت است که رنج آن بیشتر از گفتن «اف» باشد، نهی آن بنحوی الخطاب دانند. (۱) ۱۹۶۶. علامه شعرانی: دلیل خطاب مفهوم مخالف است و فحوی الخطاب مفهوم موافق. (۲)

۲۴. «وَ اخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا».

روض الجنان: عبدالله عمر روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: رَضَ اللهُ مَعَ رِضَا الْوَالِدَيْنِ وَسَيَخَطُ اللهُ مَعَ سَيَخِطُ الْوَالِدَيْنِ؛ رضای خدا با رضای مادر و پدر است، و خشم خدا با خشم مادر و پدر است. عایشه روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت، خدای تعالی عاق را گوید: که هر چه خواهی می کن که تو را نیامرزم، و باز را گوید هر چه خواهی می کن که تو را بیامرزم؛ و این بر طرق مثل و مبالغت گفته است. (۳) ۱۹۶۷. علامه شعرانی: واگر گویی: سخن رسول خدا را حمل بر مبالغه نتوان کرد؛ چون کلامی که در وی احتمال مبالغه باشد حجت نیست، گوئیم: اگر قرینه عقلی یا نقلی باشد بر مبالغه در کلام و خارج از فصاحت نباشد در حدیث و قرآن هم جایز است چنان که تارک حج (۴) و صلوات (۵) را کافر خواند و فرمود: «لا یزنی الزانی و هو مؤمن حین یزنی». (۶) روض الجنان: ابو عمر صینی روایت کرد از رسول علیه السلام که: مردی به نزدیک رسول

۱- أسد الغابه : ج ۲ ص ۳۰۹ الرقم ۱۷۳۲ ، الاستیعاب : ج ۲ ص ۹۱ الرقم ۸۱۱ ، البدایه والنهایه : ج ۷ ص ۲۴۹ .

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۱۲.

۴- رک: کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۶۸.

۵- رک: کافی، ج ۲، ص ۲۷۹، ح ۸.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۲۵. المحلی، ج ۱۱، ص ۱۲۱؛ نیز کافی، ج ۲، ص ۲۸۵، ح ۲۱: «لا- یزنی الزانی و هو مؤمن و لا یسرق السارق و هو مؤمن».

آمد و گفت: یا رسول الله! مرا عملی بیاموز که مرا به رحمت خدای نزدیک گرداند، گفت: مادر و پدر داری؟ گفت: آری یا رسول الله! گفت: برو و با ایشان مبرّت کن که با برّ ایشان عمل اندک کفایت باشد. (۱) ۱۹۶۸. علامه شعرانی: ابو عمر صینی بعضی گویند نام او نشیط است و بعضی گویند نام او معلوم نیست و کنیه نشیط هم ابو عمر است اما به منبهی معروف است. والله العالم. (۲)

۲۸. «وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا» .

روض الجنان: قوله: «وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ» ؛ از ایشان؛ از آنان که خدای فرمود که حقّی به ایشان ده، یعنی اگر اعراض کنی از آنان که چیزی خواهند از تو. آیت در آن معنی آمد که اوقاتی کسانی آیند از درویشان و مستحقّان و از تو چیزی خواهند و در وقت نباشد. (۳) ۱۹۶۹. علامه شعرانی: یعنی در آن وقت آنچه خواهند حاضر نباشد. (۴)

۲۹. «وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعَدَ مَلُومًا مَحْسُورًا» .

روض الجنان: بعيرٌ حسيّرٌ كان مُعيّياً. (۵) ۱۹۷۰. علامه شعرانی: کوفته و وامانده در راه. (۶)

۳۴. «وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا» .

روض الجنان: «وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» و گرد مال یتیم مگردی، الا بر

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۱۲؛ در چاپ مشهد «اليحصنبی» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۲۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۱۵.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۲۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۱۶.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۲۸.

وجهی که نیکوتر باشد از آنکه به او تصرف کنند و تجارت کنند تا او را در آن نفعی باشد «حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ»؛ تا آنکه که او به بلوغ رسد؛ و اختلاف مفسران در معنی «أَشُدُّ» برفت. بعضی گفتند: بلوغش باشد و بعضی گفتند: هژده سال باشد و قول اول درست تر است که چون بالغ شود کمال عقلش پدید آید و رُشدش ظاهر شود. (۱) ۱۹۷۱. علامه شعرانی: مشهور میان فقهای ما آن است که رشد حد معین ندارد و باید طفل را آموزد، هر کس نسبت به کار خویش و برحسب اختلاف شغل و اشخاص مختلف می شود. و این قول گرچه بر حسب واقع صحیح است اما در مقام قضا بسیار دشوار است، چون اگر قیم صغیر بخواهد مال او را تسلیم او نکند به بهانه آنکه رشید نیست و در آزمایش مساهلت روا دارد یا بگوید من او را آزمایش کردم رشید نبود، راه چاره برای آن جوان نیست مگر آنکه گوییم در مرافعه و قضا نزد حاکم برای اثبات رشد خویش واقعه شهود و تعیین وکیل شرط بلوغ کافی است و ثبوت رشد لازم نیست یا بگوییم واجب است حکام شرع نسبت به همه جزئیات و حالات ایتام نظارت و پیوسته سن همه آنان را تفتیش کنند و این غیر ممکن و برخلاف طریقه قضات مسلمین است، بلکه وظیفه آنان رسیدگی هنگام ترافع و حفظ اموال کسی است که سرپرست ندارد. (۲)

۳۵. «وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كَلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا».

روض الجنان: عضهت. (۳) ۱۹۷۲. علامه شعرانی: عضهه اعضها رماه بالبهتان. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳۱.

۳- صحیح مسلم: ج ۳ ص ۱۶۹۰ ح ۲۵، مسند ابن حنبل: ج ۱۰ ص ۲۷۰ ح ۲۷۰۰۴، المستدرک علی الصحیحین: ج ۳ ص ۶۳۱ ح ۶۳۲۶، السنن الكبرى: ج ۶ ص ۳۳۵، السیره النبویه لابن کثیر: ج ۲ ص ۳۳۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۲۰؛ در چاپ مشهد «عضیهت» ضبط شده است.

۳۷. «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا» .

روض الجنان:... و آیت دلیل است بر بطلان مذهب مجبره از دو وجه: یکی آنکه ایشان علی اختلافهم اثبات کارهی نکنند خدای را. (۱) ۱۹۷۳. علامه شعرانی: چون مجبره گویند هرچه در جهان واقع می شود خدا خواسته، پس خداوند هیچ چیز را کاره نیست و آن را کراهت ندارد. (۲)

۴۲. «قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذَا لَابْتَغَوْا إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا» .

روض الجنان: «قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ» ؛ آنکه گفت: بگو ای محمّد که: اگر با خدای خدایانی بودند، چنان که شما گفتی، «لَابْتَغَوْا» ، پس آنکه طلب کردند به خداوند عرش راهی، و این معنی دلیل ممانعت است. آنکه در معنی او دو قول گفتند: یکی آنکه، «لَابْتَغَوْا» ، ای طَلَبُوا إِلَيْهِ وَالِي قُرْبِهِ وَالِدُنُو مِنْهُ سَبِيلًا، ایشان طلب آن کردند که راه آن جستندی که به خدای رسند و به او نزدیک شوند از آنکه راغب باشند به این معنی از عظمت و جلالت خدای به نزدیک ایشان. و این قول قتاده و زجاج است. و حسن بصری و جبائی گفتند: لَابْتَغَوْا، إِلَى مُغَالَبَتِهِ وَ مُضَادَّتِهِ سَبِيلًا. و این قول است که از او دلیل ممانعت بر انگیخته اند متکلمان. (۳) ۱۹۷۴. علامه شعرانی: دلیل تمانع آن است که اگر واجب الوجود متعدد باشد قدرت هر یک محدود می شود چون اگر یکی توانا تر باشد واجب اوست و دیگری ممکن و اگر هر دو برابر باشند می تواند یکی دیگری را از فعل او باز دارد؛ پس قدرت او مشروط است به عدم ممانعت دیگری و رضایت او و این منافی با واجب الوجود بودن است.

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۲۱.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۳۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۲۵-۲۲۶.

و اگر کسی گوید: شاید هر دو واجب باهم موافقت کنند و تمناع لازم نیاید، گوییم: پس قدرت هر یک بسته به موافقت دیگری است و اگر موافقت نبود قدرت نداشتند. (۱)

۴۴. «تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا» .

روض الجنان: فزاینده. (۲) ۱۹۷۵. علامه شعرانی: فزاینده ترجمه نامیه است. (۳) روض الجنان:... رسول صلی الله علیه و آله گفت: ما عَصِيَّةٌ هَتْ عِضَاءُ إِلَّا بِتَرْكِهَا التَّسْبِيحَ، گفت: هیچ درخت تاه بنترند الا برای آنکه تسبیح نکند. (۴) ۱۹۷۶. علامه شعرانی: خوان طعام را از چوب تاق می ساختند و حسن گفت وقتی این چوب تر بود و نبریده بودند تسبیح می کرد و اکنون که خشک شده ترک تسبیح کرده. ۵ روض الجنان: انس مالک گفت: ما به نزدیک رسول بودیم، او کفی سنگ ریزه بر گرفت، آن سنگ ریزه بر دست او تسبیح کرد، چنان که ما تسبیح او بشنیدیم. آنکه بر دست ما کرد، بر دست ما تسبیح نکرد. ابو یزید العکلی روایت کرد از عمرو بن احب، از صادق علیه السلام از پدرانش، که: رسول علیه السلام بیمار بود، جبریل آمد و از بهشت او را طبقی نار و انگور آورد. رسول علیه السلام از آن بخورد، بر دست رسول تسبیح می کرد و امیر المؤمنین علی از آن بخورد، بر دست او نیز تسبیح کرد. و حسن و حسین علیهما السلام از آن بخوردند، بر دست ایشان نیز تسبیح کرد. یکی از جمله صحابه دست دراز کرد و یکی از آن بر گرفت بر دست او تسبیح نکرد. جبریل علیه السلام گفت: این طعام بهشت است و طعام بهشت در دنیا نخورد الا پیغامبری یا وصی پیغامبری یا فرزند پیغامبری، «و لَكِنْ

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۲۶.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۲۷.

لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ»؛ و لکن شما تسبیح ایشان ندانی... (۱) ۱۹۷۷. علامه شعرانی: ظاهر سخن آن است که هیچ کس تسبیح آنها را در نمی یابد. و اگر مراد آن باشد که از غالب مفسران نقل شد چیزی است که غالباً در می یابند و صحیح تر آن است که انس مالک گفت سنگریزه در دست رسول صلی الله علیه و آله تسبیح می گفت، تا در دست او بود می شنیدیم و در دست دیگری نمی شنیدیم؛ یعنی گفتاری دارند هر یک که به گوش دیگر باید شنید. (۲)

۴۸. «انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا» .

روض الجنان: «انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ»: بنگر که برای تو چگونه مثلها زدند. و گفتند: مراد آن است که تو را چه تشبیه ها مختلف کردند. بهری گفتند: ساحر است، و بهری گفتند: شاعر است و بهری گفتند: کاهن است و بهری گفتند: مجنون است. «فَضَلُّوا» ای فَضَلُوا عنك، گمراه شدند از تو و به سر تو نیوفتادند و تو را نشناختند. (۳) ۱۹۷۸. علامه شعرانی: [به سر تو نیوفتادند:] یعنی آنچه از تو دانستند منطبق با تو نبود. و این تعبیر را در جای دیگر نیافتم. (۴)

۵۴. «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنَّ يَشَأُ يَرْحَمَكُم أَوْ إِنْ يَشَأُ يُعَذِّبُكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكَيْلًا» .

روض الجنان:.... آنکه گفت: «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ» احوال شما و مصالح شما خدای بهتر داند، اگر خواهد بر شما رحمت کند، و اگر عذاب خواهد کند شما را. اگر رحمت کند تفضل و کرم کند، و اگر عذاب کند به عدل کند. و او عالم است به تفصیل اعمال شما و مقادیر

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۲۷ ۲۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۳۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۳۰.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۴۰.

استحقاق شما، آنکه خطاب کرد با رسول، گفت: ما نفرستادیم تو را تا وکیل ایشان باشی و موکل برایشان و ایشان را به قهر و جبر منع کنی از کفر و معاصی. (۱) ۱۹۷۹. علامه شعرانی: چون خداوند به اراده خود انسان را مختار آفریده است و جبر خلاف طبیعت او است. و تربیت اجباری مانند آن است که درختی را زیر سرپوش پرورند. پیغمبران خدا هم به مردم راه حق را تعلیم می دادند و داعی خیر ایجاد می کردند تا آنها خود به اختیار خود طریقه درست را برگزینند و از بدی به اراده خود اجتناب کنند، اما ستمکاران مانند فرعون و دیگر دشمنان دین انسان را مانند جماد آلت اجرای مقاصد خویش قرار می دهند که خواه و ناخواه اراده جباران را اجرا کنند و این خلاف طریقه انبیا است و مخالف طبیعت بشر. به این جهت هرگز جباران بر دینداران فیروز نخواهند شد، چون قسر بر طبیعت غلبه نمی کند. (۲)

۵۹. «وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأُولُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا» .

روض الجنان: کقوله عليه السلام: **الْوَلَدُ مَبْخَلَةٌ مَجْبُوهٌ***، قال: **وَالْكَفْرُ مَخْبُثَةٌ لِنَفْسِ الْمُنْعَمِ****. (۳) ۱۹۸۰. علامه شعرانی: * فرزند انسان را به جبن و بخل وادار می کند و برای آنکه فرزند محتاج نشود از بخشیدن مال خود ابا دارد و برای آنکه بی سرپرست ماند در جنگ و مهالک اقدام نمی کند. ۱۹۸۱. ** کسی که انعام بر تو کرده اگر ناسپاسی کنی او از انعام نادام می شود. (۴) روض الجنان: ... «وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ» ؛ و ما آیات و دلالات نفرستیم الا بر وجه تخويف و انذار و ترسانیدن، تا بترسند و ایمان آرند. قتاده گفت: خدای تعالی بندگان

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۳۳.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۴۲.

۳- أسد الغابه : ج ۵ ص ۱۳۹ الرقم ۴۸۴۸ .

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۴۰.

را می ترساند به آنچه خواهد از آیات تا باشد که اندیشه کنند و با درگاه او شوند. (۱) ۱۹۸۲. علامه شعرانی: آیات عذاب است نه معجزه. (۲)

۶۰. «وَ إِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَ نَحْوُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا» .

روض الجنان: ... مردی را دیدم کَلُوبی آهین به دست گرفته... (۳) ۱۹۸۳. علامه شعرانی: «کلاب» قلاب است و «کلوب» ظاهراً لغتی است در همان معنی و جای دیگر نیافتیم. (۴) روض الجنان: آتش می شخید. (۵) ۱۹۸۴. علامه شعرانی: شخیدن لغزیدن و افتادن است. ۶ روض الجنان: جهامت. ۱۹۸۵۷. علامه شعرانی: ترشویی. ۸

۶۲. «قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا» .

روض الجنان: «قَالَ أَرَأَيْتَكَ»، گفتند: عرب این کلمه استعمال کنند در جای أَخْبَرْنِي وَقُلْ لِي، گفت: بگو مرا. و کاف را محلی نیست از اعراب، و این برای

-
- ۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۴۷.
 - ۲- أنساب الأشراف: ج ۶ ص ۱۳۵، الكامل فی التاريخ: ج ۲ ص ۶۴۷، أسد الغابه: ج ۲ ص ۴۹ الرقم ۱۲۱۷.
 - ۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۴۱.
 - ۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۴۸.
 - ۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۴۲.

تأکید خطاب آورد. (۱) ۱۹۸۶. علامه شعرانی: مانند آنکه در فارسی گویند گفتش و رفتش یعنی گفت و رفت و در شاهنامه مستعمل است و در بعض شهرها گویند رفتیمان و گفتیتان تکرار ضمیر فاعل می کنند برای تأکید. (۲)

۶۶. «رَبُّكُمْ الَّذِي يُزْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا» .

روض الجنان: «رَبُّكُمْ الَّذِي يُزْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ» ؛ آنکه بندگان را تذکیر بعضی نعمتهای خود کرد، گفت: خدای شما آن است که برای شما کشتی در دریا می راند تا شما طلب روزی او کنی در تجارت. و اگر نه تسخیر او بودی. آبی که یک جو سنگ و آهن بر سر بندارد از این هر دو صد هزار من در کشتی نهند فرو نشود. چنین نبودی. (۳) ۱۹۸۷. علامه شعرانی: «یک جو سنگ و آهن که در دریا افکنی فرو شود و هزار که در کشتی نهی غرق نشود». و عوام این گونه استدلال را بر قدرت پروردگار نمی پسندند؛ چون علت طبیعی هر چه معلوم باشد آن را مستغنی از واجب شمارند و خداوند را برای کار مخالف طبیعت خواهند و چنان پندارند هر چه علت طبیعی دارد از خدا بی نیاز است و طبیعت و خدا دو ضدند نعوذ بالله یکی مبائن، دیگر و حق آن است که طبیعت مسخر امر پروردگار است و به افعال طبیعی هم می توان استدلال بر قدرت او کرد، مانند آمدن شب و روز و طلوع و غروب ماه و خورشید و ستارگان و راندن ابر به سبب باد؛ و اگر راندن کشتی در دریا هم علت طبیعی دارد باز دلیل قدرت او است که آب و باد را بدین صفت آفریده است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۴۶.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۵۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۴۸.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۵۳.

۷۱. «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَ لَا يُظَلَمُونَ فَتِيلًا» .

روض الجنان: «يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ» ؛ ... یاد کن ای محمد آن روز که ما باز خوانیم هر مردمانی را به امامشان... . بعضی دگر گفتند: به مادرانشان باز خوانند، و گفتند: در این سه حکمت است: موافقت عیسی علیه السلام و اظهار شرف حسن و حسین علیهما السلام و پرده فرو گذاشتن است بر اولاد زنا. (۱) ۱۹۸۸. علامه شعرانی: یعنی حرامزاده را که پدر ظاهریشان غیر پدر حقیقی باشد رسوا نکنند و این توجیه از هر کس بود بسیار بعید است. (۲) روض الجنان: شیخ ما (رحمه الله علیه) اعنی الشیخ ابا محمد بن عبدالرحمن بن الحسینی الفارسی ثم الخزاعی گفتی. (۳) ۱۹۸۹. علامه شعرانی: ظاهراً عمّ والد مؤلف است ابومحمد عبدالرحمن بن احمد بن الحسین که نام احمد در نسب سقط شده است و شرح حال وی در مقدمه جلد اول تفسیر گذشت. و آنجا گفتیم مؤلف از وی علم فرا گرفته و بلاواسطه نقل می کند و این عبارت هم شاهد صحت دعوی ما است و آنکه در لسان المیزان گوید وی در ۴۴۵ هجری در گذشت صحیح نیست. (۴) روض الجنان: ... سر در پیش فکنده از شرم گناه با راست نگرد. (۵) ۱۹۹۰. علامه شعرانی: یعنی به سوی راست نگرد. ۶

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۵۲ ۲۵۳.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۵۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۵۴.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۵۷.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۵۸.

روض الجنان: پلیته ای. (۱) ۱۹۹۱. علامه شعرانی: «پلیته» فتیله چراغ است. (۲)

۷۲. «وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَضَلُّ سَبِيلًا».

روض الجنان: ... و امیاً ابو عمرو برای آن اماله نکرد دوم را که او اعمی دوم را افعال تفضیل گفت لقله «وَأَضَلُّ سَبِيلًا»، و چون چنین باشد اماله نکنند که اماله در اواخر کلمات باشد بیشتر و اینجا مصدری مضمراست. (۳) ۱۹۹۲. علامه شعرانی: نکته ای است مفید که کمتر جایی توان یافت. (۴) روض الجنان: اگر گویند از این دو لفظ هیچ افعال تفضیل هست؟ جواب گوئیم: لفظ اول را معنی ره ندهد به هیچ وجه که حمل کنند بر تفضیل، و اما لفظ دوم بر قول آنکه عمی آفت بصر گوید بر تفضیل حمل نتوان کردن. برای آنکه عرب الوان و عیوب را به لفظ افعال تفضیل نکنند او را و تعجب نکنند از او. (۵) ۱۹۹۳. علامه شعرانی: یعنی الوان و عیوب که خود صفت بی تفضیل بر وزن افعال باشد از او نه فعل تعجب آید نه افعال تفضیل. ۶

۷۳. «وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُوكَ خَلِيلًا».

روض الجنان: قوله تعالى: «وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ» مفسران خلاف کردند در سبب نزول این آیت. سعید جبیر گفت: رسول صلی الله علیه و علی آله

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۵۶.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۵۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۵۹.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶۱.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۵۹-۲۶۰.

استلام حجر آسود می کرد در طواف خانه. مشرکان او را منع کردند و گفتند: رها نکنیم تو را که استلام سنگ کنی الا آنکه این اصنام ما را استلام کنی، بر دل او بگذشت که اگر من چنین کنم و دلم به ایمان مطمئن، همانا باکی نباشد تا من از عبادت استلام باز نمانم. (۱) ۱۹۹۴. علامه شعرانی: این تفسیر قول دیگری است نه مرضی صاحب کتاب و بعید می نماید پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را چنین خاطری در ذهن گذشته باشد؛ چون خداوند او را معصوم آفرید از فکر خطا و باطل و اگر معصوم نبود از طرف خداوند این سخن صحیح بود. (۲) روض الجنان: گفتند در نماز دولاً بنباشیم. (۳) ۱۹۹۵. علامه شعرانی: یعنی رکوع و سجود نکنیم. (۴)

۷۴. «وَلَوْ لَا أَنْ تَبْتُنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَزْكُنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا» .

روض الجنان: ... آنکه حق تعالی منت نهاد، گفت: «وَلَوْ لَا - أَنْ تَبْتُنَاكَ» ؛ و اگر نه آنستی که ما تو را بر جای بداشتیم به عصمت «لَقَدْ كِدْتَ تَزْكُنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا» ؛ نزدیک بود که ساکن شدی با ایشان. اندکی از آن اقوال که گفتیم. (۵) ۱۹۹۶. علامه شعرانی: این آیه دلالت بر آن ندارد که پیغمبر میل به موافقت آنان کرد و خداوند او را باز گردانید، بلکه دلالت بر آن دارد که او را نگاهداشت تا متابعت نکند و البته عصمت انبیا به لطف الهی است و اگر پیغمبر نبودند و این لطف الهی درباره آنان نبود مانند دیگر مردمان میل به باطل می کردند؛ چون در عصمت مستقل و بی نیاز از خداوند نیستند، مانند آنکه گوئیم اگر خداوند به خورشید نور نداده

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۶۱.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۶۲.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶۸.

۵- الطبقات الكبرى: ج ۵ ص ۴۵، تاریخ الطبری: ج ۴ ص ۲۶۴، الكامل فی التاريخ: ج ۲ ص ۲۴۱، سیر أعلام النبلاء: ج ۳ ص ۱۸ الرقم ۶، أسد الغابه: ج ۳ ص ۲۸۹ الرقم ۳۰۳۳، تاریخ دمشق: ج ۲۹ ص ۲۵۰؛ الجمل: ص ۱۶۶.

بود تاریک بود، معنی آن نیست که وقتی خورشید تاریک بوده است. (۱)

۷۶. «وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا».

روض الجنان: «وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ»... و نزدیک بود که تو را سبک گردانند از زمین «لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا»؛ تا تو را از آنجا بیرون کنند، یعنی به زمین مدینه. کلبی گفت: مراد آن است که چون رسول علیه السلام از مکه به مدینه آمد، جهودان را خوش نیامد آمدن رسول علیه السلام را به آنجا. و دانستند که از او بلا کشند. گفتند: یا محمد، نه تو پیغامبری؟ گفت: بلی. گفتند: پس تو دانی که که این نه زمین پیغامبران است و زمین پیغامبران شام است و ابراهیم آنجا بود و دیگر پیغامبران. اگر تو پیغامبری تو را به شام باید رفتن و اگر تو را آنجا از روم خوفی باشد خدای تو را نگاه دارد اگر پیغامبری و آن زمین مقدسه است و اینجا نه جای پیغامبران است چه این شهری مجهول است. (۲) ۱۹۹۷. علامه شعرانی: این سخن از یهود بعید نمی نماید اما قبول کردن پیغمبر و خارج شدن از مدینه به صحت نپیوسته، با این حال آیه مکی است و اصل سخن کلبی صحیح به نظر نمی رسد و صحیح قول قتاده و مجاهد است و مراد زمین مکه. (۳) روض الجنان: [رسول صلی الله علیه و آله] چون به تبوک رسید، خدای تعالی این آیت فرستاد «وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا»؛ و رسول را فرمود تا با مدینه رفت و گفت: محیا و ممات تو اینجاست و مبعث تو از اینجا است. (۴) ۱۹۹۸. علامه شعرانی: [مبعث تو از اینجا است] یعنی در قیامت. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۶۲ ۲۶۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۶۳ ۲۶۴.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۶۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۶۴.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۵۶.

۷۸. «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا».

روض الجنان: جابر عبدالله انصاری گفت: رسول را علیه السلام به دعوت خواندم با جماعتی صحابه. چون طعام بخوردند وقت زوال بود، رسول علیه السلام از سرای بیرون آمد و گفت: أَخْرُجُوا فَهَذَا حِينَ ذَلَكْتَ الشَّمْسُ؛ که این آن وقت است که آفتاب به زوال رسید. و این قول اولی تر است برای آنکه جامع است نماز فرایض را جمله، برای آنکه چون دُلُوك را بر زوال تفسیر دهند، نماز پیشین و دیگر در شود. (۱) ۱۹۹۹. علامه شعرانی: نماز پیشین و دیگر نماز ظهر وعصر است که آیه شامل آنها گردد و اگر دُلُوك را به معنی غروب گیریم منحصر به مغرب و عشا شود. (۲)

۷۹. «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا».

روض الجنان: و مستحب است که [دروتر] چهل مؤمن را نام بگویند یا بیشتر و از خدای بخواهد. (۳) ۲۰۰۰. علامه شعرانی: یعنی آمرزش و مغفرت. (۴) روض الجنان: «نَافِلَةٌ لَكَ» عبدالله عباس گفت: خَاصَّةً لَكَ. مقاتل حیان گفت: کرامه و عطیه لَكَ. و به روایتی دیگر عبدالله عباس گفت: فَرِيضَةٌ لَكَ و گفت: نماز شب بر رسول علیه السلام واجب بود و بر دیگران سنت. و این قول اصحاب ظاهر است و اصحاب اخبار. (۵) ۲۰۰۱. علامه شعرانی: اصحاب اخبار و اهل ظاهر با سایر علما از دو جهت فرق دارند:

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۶۶.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۶۷.

۳- المعارف لابن قتیبه: ص ۲۷۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۷۰.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۶۹.

یکی آنکه هر حدیث مکتوب را بی دقت در اسناد معتبر می شمارند و بدان اعتماد می کنند و سهو و غلط بر راویان اخبار جایز نمی دارند و دیگر آنکه معنی ظاهر هر لفظ و کلمه را آن طور که ابتدا به نظر می رسد معتبر می گیرند و احتمال آنکه شاید در فهم معنی خطا کرده و اشتباه کرده باشند نمی دهند و بار [کنذا] ندارند اینکه خدای تعالی و معصوم غیر آن معنی که به ذهن آنها رسیده است خواسته باشند با ادله و قرائن. چنان که از این آیت اختصاص رسول فهمیدند به حکمی دون امت و آن احتمالات دیگر که در این تفسیر مذکور است به ذهن آنها خطور نکرد و در فهم خود شک نکردند. (۱) روض الجنان: زُهری روایت کرد از زین العابدین علی بن الحسین از پدرش از جدش از رسول صلی الله علیه و آله که او گفت: چون روز قیامت باشد...، من گویم: بار خدایا! این خبر داد مرا که تو او را فرستادی بر من به پیغام. خدای تعالی گوید: راست گفت، من فرستادم او را. آنکه به شفاعت درایم... (۲) ۲۰۰۲. علامه شعرانی: یعنی شفاعت مرا قبول کنند و همه را ببخشند. (۳)

۸۳. «وَ إِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَى بِجَانِبِهِ...» .

روض الجنان: کار روانی. (۴) ۲۰۰۳. علامه شعرانی: رواج کار. (۵)

۸۵. «وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَ مَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» .

روض الجنان: «وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي» .

-
- ۱- المعارف لابن قتیبه : ص ۲۷۶ .
 - ۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۷۰.
 - ۳- الإصابه : ج ۶ ص ۵۳۹ الرقم ۹۳۷۹ ، أسد الغابه : ج ۵ ص ۴۸۶ الرقم ۵۶۴۷ ، تهذیب الکمال : ج ۳۲ فص ۳۸۰ الرقم ۷۱۱۰ ، سیر أعلام النبلاء : ج ۳ ص ۱۰۱ الرقم ۲۰ وفيهما «كان عامل عمر على نجران» .
 - ۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۸۱.
 - ۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۷۷.

مفسران خلاف کردند در آنکه این روح چیست که ایشان پرسیدند: حسن و قتاده گفتند: جبریل است علیه السلام... بعضی دگر گفتند: این روح است که در آدمی مرکب است که قوام حیات به آن است که آدمی با او زنده و با فقد او زنده نماند*. و بعضی دگر گفتند: مراد به روح، قرآن است. و قوله: «مِنْ أَمْرِ رَبِّي»، برای آن گفت که ایشان گفتند خبر ده ما را از این قرآنکه بر تو فرو می آید تا قدیم است یا محدث؟ او گفت: «مِنْ أَمْرِ رَبِّي»؛ از فرمان خدای است؛ یعنی محدث است و از فرمان خدای صادر است. بعضی دگر گفتند: مراد عیسی است علیه السلام که ایشان را در او شبهت افتاد تا چگونه بی پدر پدید آمد، خدای گفت: بگو که از فرمان خدای پدید آمد و روح نامی است مشترک میان این چیزها. «وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» آنکه باز نمود که شما را که آدمیانی، از علم نصیب ندادند الا اندکی** (۱) ۲۰۰۴. علامه شعرانی: * این قول به نظر درست تر می آید که سؤال از روح و حقیقت او از دیر زمان میان ملل جهان متداول بود، خاصه یهود و خاصه آن جماعت از یهودان که با فلاسفه یونان آمیخته و از عقاید آنها و اختلافشان درباره روح اطلاع یافته بودند. و تعجب بشر درباره روح از آن است که می بینند قدرتی است برخلاف طبیعت و گویی برضد وی در نبرد است و گوشت و پوست و استخوان را چون به خود رها کنند زود پوسیده و متعفن و پراکنده می گردد و از جای نمی جنبد و روح او را سالها از فرسودگی و تعفن نگاه می دارد و به حرکت و سخن می آورد و تعقل و ادراک می کند و اینها هیچ یک کار جسم نیست، جسم سنگین است و سوی پایین میل دارد و روح بر می جهد و جسم را می جهانند، و زنده بودن غلبه روح است بر جسم و مردن فیروز آمدن جسم بر روح، پس خود روح از چه مبدأ و منشأ است؟ خداوند جواب داد: مبدأ آن از فرمان پروردگار است و مانند نور خورشید بر ابدان جسمانی تابیده و اگر فرمان الهی نبود و

از وراء عالم طبیعت دستوری نرسیده و فروغی نتافته، همه چیز جماد بود و صامت. (۱) ۲۰۰۵. * آنچه افلاطون و ارسطو و سایر حکما درباره روح گفتند صحیح اما بسیار مجمل است و بیش از این نیست که روح موجودی است مجرد مستقل از بدن و باقی پس از فنای بدن مانند کسی که بداند در مغرب مملکتی است اما تفصیل شهرها و مردم آن را نداند. (۲) *روض الجنان*: وکیل وری. (۳) ۲۰۰۶. علامه شعرانی: وری کلمه ای است که دلالت بر حرفه و صنعت می کند مانند دانشور و پيله ور و پای مردی فارسی آن است. (۴) *روض الجنان*: بار خدایا! از تو آدمم و با تو آدمم. ۲۰۰۷۵. علامه شعرانی: یعنی از جانب تو آدمم و سوی تو برگشتم. ۶

۸۸. «قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَا كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا».

روض الجنان: «قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ» آنگه باز نمود که: اگر جن و انس مجتمع شوند بر آنکه تا قرآنی مانند این بیارند، نیارند و نتوانند آوردن، اما از جهت فقد علم به نظم و ترتیب آن، بر قول آنان که وجه اعجاز فرط فصاحت گویند، و اما از آنجا که رها نکنیم و علم نیافرینیم ایشان را به آن بر مذهب آنان که صرفه گویند «وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا» و اگر بهری یار بهری باشند، و اگر چه متظاهر و متعاون باشند. گفتند: این آیت آنگه آمد که کفار گفتند: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ»

۱- *روض الجنان*، ج ۷، ص ۲۸۰.

۲- *روض الجنان*، ج ۱۲، ص ۲۸۵؛ در چاپ مشهد «وکیل دری» ضبط شده است.

۳- *روض الجنان*، ج ۱۲، ص ۲۸۶.

۴- *روض الجنان*، ج ۷، ص ۲۸۱.

هذا...» (۱) و این آیت جواب آنکس است که ما را گوید: چه ایمنی از آنکه در اقصای بلاد معارضه قرآن آورده باشند؛ و لکن به ما نرسیده باشد، یا اگر انسیان نیاوردند چرا نشاید تا جنیان آورده باشند؟ جواب آن است که گوییم: اما اگر در بعضی بلاد آورده بودند می ممکن نبود که به ما نرسیده بودی. از توفّر دواعی به نشر و اذاعت آن چنان که این محالات و جزافات که گفته اند چون: فُصول و غایات* و مانند آن. و اما حدیث جنیان: ما وجود ایشان به سمع دانیم همان سمع آمد و ما را ایمن کرد به این آیت از آنکه ایشان این قرآن را معارضه آورده باشند، بقوله «قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْأُمَّةُ وَالْجِنُّ» * (۲) ۲۰۰۸. علامه شعرانی: * به نظر می رسد که فصول و غایات از کتب غلات است. ۲۰۰۹. * اگر گویی: این احتجاج صحیح نیست، چون اعجاز قرآن وقتی ثابت می شود که بدانیم کسی مانند آن نیاورده است و چون این را دانستیم قرآن حجت می شود و قبول آن واجب اما وقتی که اعجاز آن ثابت نشده و احتمال بدهیم کسی مانند قرآن آورده باشد هنوز نمی دانیم حجت است و از جانب پروردگار تا به قول قرآن که گوید هیچ کس مانند او نمی آورد اعتماد کنیم، در جواب گوییم: آن کس که قرآن را هنوز ثابت ندانسته و اعجاز آن بر وی معلوم نگشته اعتقاد به وجود جن هم نباید داشته تا بگوید شاید جن مثل قرآن آورده باشد. و اگر گویی: مشرکان عرب که قرآن را از طرف پروردگار نمی دانستند به وجود جن معترف بودند، گوییم: اعتقاد آنها درباره جن چنان محکم و استوار نبود که به قدرت آنها بر گفتن مثل قرآن شبهه کنند، لذا چنین اعتراض بر پیغمبر نکردند با اینکه گوییم وقتی نظیر قرآن ظاهر نشده و کسی از آن آگاه نباشد اعجاز قرآن ثابت است چون به مقتضای لطف الهی واجب است مدعی کاذب را که چیزی به غلط نسبت به خدا می دهد به وجهی رسوا کند. (۳)

۱- انفال (۸): ۳۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۸۶ ۲۸۷.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۸۴.

۹۰. «وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا» .

روض الجنان: «وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا» عکرمه روایت کند از عبدالله عباس که: عُتْبَه و شَيْبَه پسران ربیعہ... و نُبَيْه و مُتَبَه پسران حِجْرَاج مجتمع شدند در پس خانه پس از آنکه آفتاب فرو شد. و گفتند: کس فرستی تا محمّد حاضر آید تا با او سخن گوئیم و او را عذر بر انگیزیم. کس فرستادند که اشراف قوم تو مجتمع شده اند و می خواهند تا با تو سخن گویند، رسول علیه السلام به ایشان ظنّ خیر برد و گفت: همانا ایشان را دل نرم شده است، بعضی نرم شدن. برخاست و آنجا رفت و او بغایت حریص بود بر ایمان و رشد ایشان، و میان ایشان بنشست، گفت: چه کار را خواندی مرا؟ گفتند: ای محمّد! ما تو را برای آن خواندیم تا با تو عذر بر انگیزیم... . گفتند: یا محمّد! اگر این نکنی از خدایت در خواه تا فریشته ای را بفرستد از آسمان که تو را تصدیق کند، و در خواه تا تو را بُستانهای بدهد، و تو را راه نماید به گنجها زمین، و تو را کوشکها بدهد از زر و سیم و تو را مستغنی کند از آنکه در بازار طلب معاش باید کردن تو را، چنان که ما را. یا آسمان را پاره پاره بر ما فرو فگن... (۱). ۲۰۱۰. علامه شعرانی: این گونه سخنان هزل آمیز از جاهلان بسیار شنیده می شود و علت آن است که جاهل حد امور را درست نمی داند، گوید اگر طیبیان راست می گویند کاری کنند که هرگز نمیرند یا مریض نشوند و اگر منجمان راست گویند معلوم کنند گنجها کجا است و بیرون آورند و اگر خداوند قدرت دارد کوههای مکه را بردارد و به جای آن آب جاری سازد و اگر تربت و دعا شفای بیمار است همه اطبا و داروخانه ها را ببندند و به تربت و دعا اکتفا کنند و اگر خدا دعاها را مستجاب می کند وسائل و اسباب زراعت و صنعت و معیشت را بر اندازند. و حق آن است که برای اثبات این امور یک

مورد کافی است و یک معجزه که پیغمبر اظهار نماید نبوت او ثابت است. (۱)

۹۲. «أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتَ عَلَيْنَا كَيْسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا» .

روض الجنان:.... و بعضی دیگر گفتند «قَبِيلًا» ؛ ای جماعات جمع قبیله، و نصب او بر حال است، و آیت دلیل است بر آنکه ایشان با کفرشان مشبّهی بودند، چه این معنی روا ندارد الا آنکه خدای را جسم گوید تعالی عُلُوًّا کَبِيرًا. (۲) ۲۰۱۱. علامه شعرانی: چون مردم عامی وجود غیر جسم را انکار می کنند و می گویند اگر خدا و ملائکه هست باید جسم باشند دیدنی و طلب این معجزات ناشی از همان و هم غلط است. (۳)

۹۳۹۴. «أَوْ يَكُونَ لِمَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِزُجَيْجِكَ حَتَّى تُنزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا * وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى إِلَّا أَنْ قَالُوا أَلْبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا» .

روض الجنان: «هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا» ؛ من هستم الا آدمی فرستاده؟ و اینکه شما گفتی در مقدور بشر نباشد* و جز فعل قادر الذات نبود. «وَ مَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا» ، آنکه بر سبیل تعجب گفت: چه منع کرده است مردمان را از آنکه ایمان آرند «إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى» ، چون قرآن و بیان و ادله و معجزات به ایشان آمد، الا آنکه می گویند: خدای آدمی را به پیغامبری فرستاده است؟ (۴) * ۲۰۱۲. علامه شعرانی: * بلکه هیچ ممکن نباشد چون خدا جسم نیست و رفتن به آسمان برای دیدن خدا محال است. (۵)

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۸۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۹۱.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۸۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۹۳.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۸۶.

۲۰۱۳. ** بنابراین، کفار از پیغمبر معجزه نمی خواستند؛ چون معجزه کسی می خواهد که شک در نبوت پیغمبر دارد و اینان جزم و قطع داشتند که او پیغمبر نیست و این درخواستها برای تکبیت و اظهار بطلان او بود. (۱)

۹۷. «وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِّيًّا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا» .

روض الجنان: «وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ» ؛ و روز قیامت حشر ایشان بر رویهایشان کنم. قتاده گفت از انس مالک، که او گفت: از رسول علیه السلام پرسیدم که خدای تعالی کافران را چگونه حشر کند بر رویها؟ گفت: آن خدای که قادر است که ایشان را بر پایها بدواند، ایشان را بر رویها برواند. (۲) ۲۰۱۴. علامه شعرانی: «برواند» از رواندن است متعدی رفتن و در زمان ما مستعمل نیست و می گوئیم روانه کردن. (۳)

۱۰۱. «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْتَلَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا» .

روض الجنان: کراته. (۴) ۲۰۱۵. علامه شعرانی: «کراته» ترجمه قمل است و آن شپش و کنه و امثال آن است در برهان کلمه شبیه این نیاورده است اما در عربی قراده به معنی کنه شباهت تام به این لفظ دارد. (۵)

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۸۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۹۳.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۸۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۹۵؛ در چاپ مشهد «کراهه» ضبط شده است.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۸۹.

روض الجنان: وزغ. (۱) ۲۰۱۶. علامه شعرانی: «وزغ» در عربی به معنی سوسمار است و در فارسی به معنی غوک که در زمان ما قورباغه گویند هم استعمال شده است. (۲) روض الجنان: عبدالله بن سلیمه روایت کرد از صفوان بن عسّال المرادی که جهودی گفت جهودی دیگر را: بیایی تا از این پیغامبر چیزی بپرسیم. برفتند، رسول را از این نه آیت پرسیدند. گفت: این نه آیت آن بود که خدای تعالی گفت در تورات* که: شرک میاری به خدای... (۳) ۲۰۱۷. علامه شعرانی: معروف نزد یهود ده حکم است که در تورات آمده و بعضی غیر آن است که در این روایات ذکر شده و قول مشهور صحیح است. (۴)

۱۰۳. «فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا».

روض الجنان: «فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ»؛ خواست فرعون تا موسی را و بنی اسرائیل را از زمین مصر بر انگیزد، آنچه او بر موسی و بنی اسرائیل انداخت بر خویشان بپسید. (۵) ۲۰۱۸. علامه شعرانی: [انداخت] یعنی نیت داشت. (۶)

۱۰۶. «وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا».

روض الجنان: نهادگی. (۷) ۲۰۱۹. علامه شعرانی: «نهادگی» ترجمه طمانینه است. ۸

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۸۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۹۵؛ در چاپ مشهد «بزغ» ضبط شده است.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۹۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۹۷.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۹۱.

۶- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۹۹.

۷- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۹۲.

۱۱۰. «قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُوا بِصِيَ لَاتِكُمْ وَلَا تُخَافُوا بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا» .

روض الجنان: «أَيًّا مَا تَدْعُوا» «ما» زایده است، چنان که: اینما و متیما و اذ ما و حیثما، و محلّ او جزم است. بَایًّاً، و علامه جزم سقوط نون است از تدعون، برای آنکه خطاب با جماعت است، و از پسِ «واو» «الف» باید نوشتن، تا فرق بود میان «واو» جمع و میان تدعو در خبر از واحد که «واو» لام الفعل باشد. (۱) ۲۰۲۰. علامه شعرانی: این قاعده عربیت است و هر جا در قرآن برخلاف این قاعده باشد برای متابعت کاتبان اول مصحف است تا توهّم تحریف نشود اگر چه آن کاتبان برخلاف قاعده نوشته باشند متابعت باید کرد. (۲) روض الجنان: محمّد بن جریر گفت: محتمل است که جهر در نماز روز است و اخفات در نماز شب، یعنی به روز اخفات مکن و به شب جهر؛ و این آن است که عمل طوایف بر اوست،* و اصحاب ما حدّ جهر، آن نهادند که دیگران بشنوند؛ و حدّ اخفات آنکه نشنوند. (۳) * ۲۰۲۱. علامه شعرانی: * ابن جریر گوید اجماع بر خلاف او است. (۴) ۲۰۲۲. * * بعید است آیه قرآن را بر این معنی حمل کردن؛ زیرا که میان جهر و اخفات منزلتی است که باید به آن حد قرائت کرد و به این تحدید هیچ واسطه میان جهر و اخفات نیست. دیگر آنکه نماز شب و روز هر دو را باید بر حد وسط میان جهر و اخفات خواند و علمای ما گویند نماز شب را به جهر و روز را به اخفات باید خواند پس جهر و اخفات در قرآن غیر جهر و اخفات در تحدید فقها است. ۵

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۰۰.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۹۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۰۱ ۳۰۲.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۲۹۴.

سوره كهف

سوره كهف «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا» .

روض الجنان: «وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا» ؛ واین کتاب را کثیری نکرد. و در معنی «قیم»، دو قول گفتند: یکی آنکه راستی است که در او کثیری نیست و دگر معنی آنکه «قیم» بر دگر کتابها که حکم می کند به تصدیق آن، در بعضی قرائت آمد: «أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا» و لکن جعله «قِيمًا» و «عوج»، گویند آن را که بتوان دیدن، کالدين و الأمر و عوج في العصا و الحايط بفتح العين. (۱) ۲۰۲۳. علامه شعرانی: گزی عصا و دیوار دیدنی است اما گزی دین دیدنی نیست، آن یکی را عوج گویند و این عوج. (۲)

۹. «أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا» .

روض الجنان: غضبان. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۰۹.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۲۹۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۱۱.

۲۰۲۴. علامه شعرانی: در عرائس ثعلبی غطفان و در جایی عسفان مضبوط است. (۱)

۱۰. «إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا» .

روض الجنان: اما قصه اصحاب الكهف، قال الله تعالى «إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ» اصحاب سیر خلاف کردند در سبب رفتن ایشان به كهف: محمد بن اسحاق بن يسار گفت: سبب آن بود كه اهل انجيل تعدی از حد بردند، و فواحش در میان ایشان ظاهر شد، و پادشاهان طاغی شدند و به بت پرستیدن مشغول شدند، و برای طواغیت قربان کردند. و در میان ایشان جماعتی بودند بر دین عیسی علیه السلام متشدد و متمسك به آن، و پادشاه شهر ایشان مردی بود نام او دقیانوس، بت پرست بود و ظالم و قاتل. (۲) ۲۰۲۵. علامه شعرانی: دقیانوس نام امپراطور روم است و مردم زمان ما به تقلید نصارا وی را دسیوس می گویند، از سال ۲۴۹ تا ۲۵۱ میلادی حکومت کرد و سخت دشمن مسیحیان بود و ایشان را آزار و شکنجه می کرد پیش از اینکه دولت روم دین عیسی علیه السلام را بپذیرد. (۳) روض الجنان: خدای پرستان چون چنان دیدند، تضرع کردند با خدای تعالی و در عبادت بیفزودند و پناه با خدای دادند و می گفتند: «رَبُّنَا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ الْهَذَا إِذَا شَطَطًا»، (۴) این جماعت بگریختند و از بیرون شهر نماز گاهی بود. آنجا رفتند، به عبادت و تضرع مشغول شدند و می گفتند: بار خدایا! شر این طاغی کفایت کن. جماعتی از شرط* دقیانوس که ایشان را بر این کار گماشته بودند، بر ایشان مطلع شدند...، ایشان را مهتری بود نام او مَكْسَلْمِينَا،* او گفت: بدان که ما خدای را

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۰۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۱۴.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۰۳.

۴- كهف (۱۸): ۱۴.

می پرستیم که خدای آسمانها و زمینهاست، و ما جز او عبادت نکنیم... (۱) ۲۰۲۶. علامه شعرانی: * «شرط» پاسبان و پلیس، و «نمازگاه بیرون شهر» شاید از معابد بت پرستان بود که اینان آنجا عبادت خدا می کردند و گرنه دین مسیح هنوز رواج نیافته بود. (۲) ۲۰۲۷. * * * ماکسیمیلینا که این کلمه البته مصحف آن است در اسامی نصارا بسیار است، از جمله یکی از آنان از شهدای قرن دوم مسیحی بسیار میان آنها معروف است. (۳) روض الجنان: آنگه برفتند و هر یکی از خانه پدر زادی بر گرفتند و از شهر بیرون شدند و بر در آن شهر کوهی بود آن را بیخاوس گفتند. بر آن کوه غاری بود، در آن غار شدند... (۴) ۲۰۲۸. علامه شعرانی: ضبط این کلمه [= بیخاوس] را در کتابی نیافتم و شبیه آن در نام کوههای آسیای صغیر به خاطر ندارم تا گویم تصحیف آن کلمه است اما در خود یونان وادی و دره ای به نام آخلوس یا یخلوس در عهد قدیم مشهور بوده است و آب سیل در آنجاری می شد و از افسانه سازان اهل کتاب بعید نیست این اسامی را با یکدیگر در آمیزند چنان که بیشتر روایات اصحاب کهف در آمیخته و منقول از آنان است که پس از اسلام آوردن مردم از آنان فرا گرفتند. (۵) روض الجنان: ... در مُلک دقیانوس دو مرد بودند مؤمن: یکی سدروس نام و یکی، رویاس... ۲۰۲۹ ۶. علامه شعرانی: [سدروس] شاید مصحف تئودورس باشد و اصل کلمه دیگر رویاس معلوم نیست. و نصارا گویند حکایت آنان اصلاً به زبان سریانی بود و مردی از راهبان شام به نام سارژو تفصیل قصه آنان را نوشت و دیگری از علمای روم به نام

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۰۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۱۴ ۳۱۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۱۵؛ در چاپ مشهد نام کوه «ینجلوس» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۰۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۱۷؛ در چاپ مشهد «بندروس» ضبط شده است.

گر گوار در عهد پیغمبر ما صلی الله علیه و آله به لا-تینی ترجمه کرده است و از وی میان مسیحیان مغرب مشهور گشت، و گویند در میان راویان اختلاف بسیار است در تفصیل حکایت آنان. والله العالم. (۱) روض الجنان: گفتند: اکنون بیایی تا امشب با غاری شویم و آنجا بخسیم، و فردا تدبیر خود سازیم. آن شب در غار شدند و بختند و خدای تعالی خواب بر ایشان مستمر کرد تا سیصد و نه سال بختند و کس راه با ایشان نبرد... (۲) . ۲۰۳۰. علامه شعرانی: بنابر آنکه ۳۰۹ سال در قرآن برای مدت خواب آنان است و خداوند تعالی تصدیق فرموده. و چنان که گفتیم نصارا گویند ۱۵۰ سال یا ۱۵۷ سال خفتند و قول آنان اعتبار ندارد و ۳۰۹ سال در قرآن هم منقول از جماعتی است و حق آن است که مدت خواب آنان معلوم نیست. (۳) روض الجنان:... محمد بن اسحاق گفت: پس از آن پادشاهی پدید آمد آن شهر را، مردی صالح که او را ندوسیس گفتند، و او در ملک خود سی و هشت سال بماند و در ملک او هر گونه مردمان بودند، مؤمن و کافر و بت پرست... (۴) ۲۰۳۱. علامه شعرانی: این کلمه مصحف تندوسیس امپراطور روم است و امروز در بلاد ماثودوز دویم می گویند و از سال ۴۰۸ تا ۴۵۰ امپراطور روم بود و اصحاب کهف در عهد او از خواب بیدار شدند و تاریخ آن تقریباً ۱۵۰ سال پس از دقیانوس است که خوابیده بودند. (۵) روض الجنان: با خود گفت: همانا شهر غلط کرده ام یا در خوابم! آخر اندیشه کرد و گفت: در این نزدیکی، شهر هم این است. آخر مردی را گفت: این شهر را چه خوانند؟

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۰۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۱۷ ۳۱۸.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۰۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۱۹؛ در چاپ مشهد «تندوسیس» ضبط شده است.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۰۷.

گفت: افسوس. بدانست که شهر آن است... (۱) ۲۰۳۲. علامه شعرانی: افسوس از شهرهای آسیای صغیر است و امروز جزء کشور ترکیه در جنوب از میر و در عرض شمالی ۳۸ درجه نزدیک ساحل دریای روم. و در قدیم معبدی در آنجا ساخته بودند که اطلال آن هنوز باقی است. (۲) روض الجنان... آن تابوت از آنجا، برآوردند و آن قفل بگشادند. در آنجا دو لوح دیدند از ارزیز بر او نقش کرده که: در فلان تاریخ در عهد مملکت دقیانوس، مکسلمینا، و محسلمینا،* و یملیخا، و مرطونس، و نسوطوس، و نیورس، و بکریوس، و بطینوس،* جوانانی بودند بر این شکل و بر این هیأت، از فتنه پادشاه وقت بگریختند که قصد ایشان می کرد برای دین... (۳) ۲۰۳۳. علامه شعرانی: * محسلمینا تکرار مکسلمینا است به املائی دیگر و گرنه هشت تن می شوند. (۴) ۲۰۳۴. * اصل این اسامی غیر مضبوط و تصحیف شده را مشکل است به دست آوردن و حکایت اصحاب کهف را مسیحیان سریانی و حبشی و یعقوبی و ارتودوکس یونانی و کلیسای لاتین قبول دارند وعده آنها را هفت تن و موطن آنان را شهر افسس می دانند اما مدت خواب آنان را گویند در حدود ۱۵۰ سال بود از زمان دقیانوس تا تئودوس دویم واسامی این هفت یونانی است. اما طایفه جدید نصارا که پروتستان... می نامند اصل قصه را مجعول می پندارند، چون راویان بسیار به اختلاف روایت کرده اند و اعتماد بر هیچ یک ندارند. و حقیقت آن است که نمی توان اصل هیچ حکایت را انکار کرد برای اختلاف راویان و آنچه در نص قرآن مذکور است صحیح و واجب القبول و تفصیل دیگر مشکوک است. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۲۱؛ در چاپ مشهد «دفسوس» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۰۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۲۴.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۱۰.

۵- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۱۰.

روض الجنان:.... آن پادشاه صالح که نام او تندوسیس بود. (۱) ۲۰۳۵. علامه شعرانی: تودوس یا تودوسیس. (۲) روض الجنان:.... و آن وقت که احوال ایشان ظاهر شد، آن روز عیدی ساختند* و در عبادت بیفزودند. این حدیث اصحاب الکهف است. و در خبر می آید که رسول علیه السلام گفت: بار خدایا من ایشان را توأم دیدن؛ خدای تعالی گفت: تو ایشان را نبینی و لکن وصی خود را با جماعت صحابه آنجا فرست تا ایشان را دعوت کنند با دین تو و ایمان آوردن به تو. رسول علیه السلام بفرمود تا: بساطی بگسترند و ابوبکر را گفت: بر یک گوشه بنشین و عمر را گفت بر یک گوشه و سلمان را بر یک گوشه و ابوذر را بر یک گوشه، و علی را گفت: بر میان بساط بنشین.*** صحابه گفتند: یا رسول الله! خدای تو را فرمود که وصی خود را با قومی صحابه آنجا فرست از میان اینان وصی تو کیست؟ گفت: وصی من آن است که چون بر ایشان سلام کند، جوابش دهند و چون سخن گوید، با او مناظره کنند؛... امیر المؤمنین علی برخاست و به در غار فراز شد و گفت: السَّلامُ عَلَیْکُمْ أَیُّهَا الْفِئَةُ. گفتند: و علیک السَّلام و رَحْمَةُ اللهِ.*** گفت: من رسول رسول خدایم محمّد مصطفی صلی الله علیه و آله به شما. دعوت می کنم شما را با او و با دین مسلمانی. گفتند: مَرْحَباً بِهِ وَ بِکَ اَمَّا وَصَدَّقْنَا، گفت: رسول خدای شما را سلام می کند. گفتند: آنکه گفتند: علی محمّد رسول الله السَّلامُ مادامت السَّیْمَاتُ و الْأَرْضُ و عَلَیْکَ بِمَا بَلَّغْتَ. آنکه گفتند: رسول خدای را از ما سلام کن و درود ده که ما با خوابگاه خود رفتیم تا آنکه که مهدی از اهل بیت محمّد خروج کند و ما در زمره او باشیم. (۳) **** ۲۰۳۶. علامه شعرانی: * این روز ۲۵ ژون است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۲۴.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۲۵ ۳۲۶.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۱۱.

۲۰۳۷. ** ثعلبی ابوبکر و عمر و ابوذر و علی علیه السلام را نام برده و سلمان را ذکر نکرده است و معلوم نیست به چه علت عثمان را از میانه حذف کرده اند. (۱) ۲۰۳۸. *** ثعلبی گوید: همه سلام دادند و جواب شنیدند پیغام رسول صلی الله علیه و آله بگذاشتند. (۲) ۲۰۳۹. *** در روایت ثعلبی ذکر مهدی علیه السلام هست و گوید در زمان ظهور او هم زنده شوند و باز به حال اول روند، برنخیزند تا قیامت. (۳)

۱۵. «هُؤْلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيْنِ يَدَيْهِمْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا» .

روض الجنان: «هُؤْلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً»، این هم حکایت کلام ایشان است که ایشان عیب می کنند قوم خود را به عبادت اصنام، گفتند: اینان که قوم مانند بدون خدای تعالی اصنام را خدایان گرفته اند، «لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيْنِ يَدَيْهِمْ»؛ چرا بر این گفتار حجّتی روشن بنیارند. آنکه گفتند: در جهان از آن ظالم تر که باشد که بر خدای تعالی دروغ گوید، و با او انباز گیرد؟ و در آیت، دلیل است بر بطلان تقلید... (۴) ۲۰۴۰. علامه شعرانی: تقلید در اصول دین جایز نیست و این آیه دلیل بر بطلان تقلید است و مخالف در این اهل ظاهر و اخباریاند. ۵

۱۷. «وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَيْنَ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ إِلَيْهِمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَ هُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ...» .

روض الجنان: «وَ تَرَى الشَّمْسَ»، اکنون خطاب می کند با رسول، می گوید: ای محمّد!

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۱۱.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۱۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۲۹.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۱۴.

تو آفتاب بینی در وقتِ برآمدن. «تَزَاوَرُ» ای تَزَاوَرُ، ای، تمایل که هاگردیدی از غار ایشان به جانب دست راست... «وَإِذَا غَرَبَتْ»؛ و چون آفتاب فرو خواستی شدن، یعنی بعد الزوال «تَقْرَضُهُمْ»؛ بگذشتی از ایشان به جانب دست چپ. وأصل «قرض» قطع بود، و قوله: «ذات اليمين و ذات الشمال» صفت موصوفی محذوف است، ای جهه ذات اليمين و جهه ذات الشمال. «وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ»؛ و ایشان در متسع و فراخی بودند از غار، و جمعه: فجوات و فجا. حق تعالی در این آیت وصف آن کرد که ما ایشان را در آن غار از گرمای آفتاب نگاه می داشتیم تا ایشان را نرنجانند و گونه روی ایشان بنگردانند و جامه ایشان کهنه نشود، چه به بامداد و شبانگاه آفتاب از ایشان می بگردانید. (۱) ۲۰۴۱. علامه شعرانی: معنی فعل مجهول دارد، یعنی آفتاب گردانیده شود. و از این آیه چنان مستفاد می شود که حفظ ایشان با اعجاز علت طبیعی هم داشت و خداوند آنها را از مغیرات و مفسدات طبیعی حفظ می کرد. و اگر کسی گوید: بنای کار ایشان براعجاز و خرق عادت و قهر طبیعت بود از جانب پروردگار؛ زیرا بدن را هرچه از آفتاب و مغیرات طبیعت حفظ کنند و بدن آنها را از یک پهلوی به پهلوی دیگر بگردانند ۱۵۰ سال یا ۳۰۹ سال زنده نمی مانند و اگر بنا بر اعجاز باشد گردانیدن آفتاب از آنها و راندن نسیم و از این پهلوی به آن پهلوی کردن لازم نیست، خداوند قادر است آنان را در عین آفتاب به یک پهلوی خوابیده زنده نگهدارد، در جواب گوئیم: گاهی اعجاز و اظهار قدرت پروردگار همراه به اسباب طبیعی نادر الوقوعی است که فکر غالب بشر به آن نرسیده و از آن خبر ندارد، مانند آمدن باران از ابر که علت طبیعی است به دعای پیغمبر و امام در استسقای باران با آنکه خدا قادر است بی ابر باران را از هوا ایجاد کند و تصرف نفوس اولیا در جمع شدن ابر از اسباب خفیه است که نوع مردم از آن خبر ندارند. و این معانی را ابوعلی بن سینا در اشارات به تفصیل ذکر کرده است. در اینجا

هم زنده نگاهداشتن اصحاب کهف در مدتی که مقدار آن برای ما معلوم نیست گرچه به قدرت الهی و اعجاز بود اما بی دخالت اسباب طبیعی نبوده، نظیر آمدن باران از ابر به دعای امام علیه السلام و بقای حیات خود حافظ بدن است، اگر حاجت به غذا نداشته باشد؛ تا حیات هست بدن نمی گنجد و لو هزار سال بگذرد و استغنا از غذا خصوصاً در خواب از محالات نیست تا کسی گوید اراده خدا به محال تعلق نمی گیرد. و نیز خواهیم گفت مدت خواب آنها از قرآن فهمیده نمی شود. (۱)

۱۸. «و تَحَسَّبُهُمْ أَيْقَاطًا وَ هُمْ رُقُودٌ وَ نُقَلَّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَ ذَاتَ الشَّمَالِ وَ كَلَّبُهُمْ بِأَسِطِّ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعَتْ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيَتْ مِنْهُمْ فِرَارًا وَ لَمَلَّتْ مِنْهُمْ رُعْبًا» .

روض الجنان: «و تَحَسَّبُهُمْ» ؛ و تو پنداری ای محمد که، ایشان بیدارند؛ و بر حقیقت ایشان خفته اند... گفتند: برای آن گفت که: ایشان خفتگانی بودند چون بیداران که ایشان با آنکه خفته بودند چشمها گشاده بودند، «و نُقَلَّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَ ذَاتَ الشَّمَالِ» ؛ و ما ایشان را از این دست در آن دست می گردانیم تا پهلوهاشان رنجور نشود. (۲) ۲۰۴۲. علامه شعرانی: سخنی که در تأثیر آفتاب گفتیم در گردانیدن از پهلو به پهلو نیز جاری است. و اگر کسی گوید با آنکه بنای امر ایشان بر اعجاز بود و به گشتن پهلو حاجت نبود، همان جواب دهیم که در آنجا گفتیم. (۳) روض الجنان: «و كَلَّبُهُمْ بِأَسِطِّ» ، عبدالله عباس گفت: سگ ایشان سرخ بود، و مقاتل گفت: زرد بود. محمد بن كعب القُرظي گفت: سخت زرد بود، چنان که با سیاه می زد، کلبی گفت: خلنج بود. ۲۰۴۳۴. علامه شعرانی: خلنج به معنی ابلق یعنی دو رنگ است و بحث در این امور

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۱۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۳۱.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۱۵.

خارج غرض از قرآن است، چنان که در اختلاف در عدد آنان فرمود: «فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا» (۱). مقصود از نقل حکایات گذشتگان در قرآن عبرت گرفتن از موضع عبرت است و دانستن تفصیل دیگر خارج از این مقصود است، چنان که در حکایات اخلاقی گلستان و کتب دیگر کسی تحقیق تاریخ قضایا نمی کند؛ مثلاً پادشاهی به کشتن بی گناهی اشارت کرد بی چاره در حال نومیدی که داشت الی آخره، نباید تحقیق کنند این پادشاه نامش چه بود و در چه زمان و در کدام کشور بود و بی گناه را به چه تهمت گرفتند؛ چون غرض گوینده از حکایت حسن طینت یک وزیر است که شفاعت کرد و سوء نیت دیگری و بیان فضیلت شفاعت و عقل پادشاه در متابعت وزیر نیکو سیرت. و اختلاف در رنگ سگ اصحاب کهف نیز دخلی در غرض خداوند ندارد. غرض اولاً جواب اهل کتاب است مطابق عقاید آنان تا پیغمبر را نسبت به جهل ندهند و دیگر آنکه از فرج مایوس نباید شد و از غلبه ظالمان نباید ترسید؛ چون اصحاب کهف خوابیدند و بیدار شدند و دنیا را دیدند عوض شده، بی دینان مردند و رفتند و دینداران بر جهان مسلط گشتند و سگ آنها به هر رنگ باشد غرض حاصل. (۲)

۱۹. «وَ كَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لِيَتَلَطَّفَ وَ لَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا» .

روض الجنان: «هذه»، اشارت است به آن درهما «إِلَى الْمَدِينَةِ»؛ به شهر یعنی آن شهر که کوه بر در آن بود. گفتند: نام او «دفسوس» بود، و گفتند: «افسوس». (۳) ۲۰۴۴. علامه شعرانی: صحیح همان افسس است از شهرهای آسیای صغیر و فعلاً دهی

۱- کهف (۱۸): ۱۸.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۱۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۳۴.

به نام سلجوک و جزء دولت عثمانی ترکیه است چنان که پیش تر گفتیم. و در کتب نصارا آمده است که در قدیم این شهر مجمع صرافان بود و ثروت بی نهایت در آن گرد آمده چنان که از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام مروی است که اصحاب کهف صیرفی بودند. (۱)

۲۱. «... قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أُمَّرِهِمْ لَنَنخِذَنَّ عَنْهُمْ مَسْجِدًا» .

روض الجنان: «قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أُمَّرِهِمْ» گفت؛ آن کس که بر کار ایشان غالب بود یعنی «تندوسیس الملک»* و اصحابش که: ما بر اینان مسجدی بنا کنیم که در آنجا نماز کنند، و همچنان کردند. (۲) * ۲۰۴۵. علامه شعرانی: * گفتیم که این کلمه محرف تئودوسیس است و آن یونانی است و ترجمه آن به عربی عبد الله. (۳) * ۲۰۴۶. * شهر افسس در زمان جاهلیت و بت پرستی یونانیان معبدی داشت و شهر مذهبی بود و پس از ظهور حضرت مسیح علیه السلام بسیاری از مردم آنجا به آن حضرت ایمان آوردند و جناب یوحنا از حواریان مسیح بدان شهر رفت. و به روایت کلیسای یعقوبیان خود حضرت مریم علیها السلام هم در آن شهر مدفون است؛ اما این مسجد که تئودوس ساخت بر درغار، فعلاً معروف نیست. ۴

۲۲. «سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسِيهِمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَنَفِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا» .

روض الجنان: ... اما قوله: «وَ ثَامِنُهُمْ» بعضی کوفیان گفتند این «واو» ثمانیه است... و

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۳۵.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۲۰.

آنچه درست است به نزدیک محققان، آن است که: «واو»، عطف است جمله ای را بر جمله ای. و آنجا که «واو» نیست، صفت و موصوف است. و گفتند: این هر سه، قول ترسایان بود؛ اوّل، سیّد گفت، و دوم عاقب، و سه ام عبدالمسیح. (۱) ۲۰۴۷. علامه شعرانی: معروف نزد نصارا در زمان ما هم هفت است، همین که از عبدالمسیح نقل کردند در عهد اول اختلاف داشتند اینان به ترجیح و تعادل هفت گفتند نه به تواتر و یقین و بر ما دانستن این خصوصیات لازم نیست اکثر تفصیل حکایت آنان بین نصارا قدیم خلافی بوده است از این جهت کلیسای پرتستان منکر اصل قصه اند. و چنان که گفتیم اختلاف در تفصیل دلیل انکار اصل نیست و موضع عبرت به هر حال همان است که در قرآن بیان فرموده است. (۲) روض الجنان: «ما يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ» من النَّاسِ؛ جُزْزِ از اندکی از مردمان ندانند که عدد ایشان چند بود. عطا گفت: آن قلیل اهل کتابند. از عبدالله عبّاس روایت کردند، که او گفت: انا من ذلك القليل؛ من از جمله آن اندکم که عدد ایشان داند. و آنکه نامهای ایشان بگفت، چنان که گفتیم پیش از این هفت کس را وهشتم سگ بود و نام او قطمیر؛ سگی پلنگ رنگ بود. بالای سگی زینی بود و زیر گردی، یعنی نه بزرگ بزرگ بود و نه خرد خرد. (۳) ۲۰۴۸. علامه شعرانی: این عبارت ترجمه عرائس ثعلبی است: «اسمه قطمیر کلب انمر فوق القلطي و دون الکرکی» (۴) و در درالمنثور به جای «الکرکی»، «الکردی» آورده است و به جای «القلطي»، «القبطي». (۵) و قلطي سگ یا گربه خرد و کوچک است و همان صحیح است و اگر عبارت کتاب ما صحیح باشد قلطي را به سگ زهی ترجمه کرده و اما من در لغت و جای دیگر سگ زهی را به معنی سگ خرد و کوچک نیافتم و سگ

۱- الجمل: ص ۱۶۴. راجع: ص ۳۱ (الاستعلاء).

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۳۵ ۳۳۶.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۲۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۳۶.

۵- عرائس المجالس، ص ۳۷۴.

کردی یا کرکی به قرینه کلام سگ بزرگ است نظیر آنکه در زمان ما سگ گرگی می گویند. و بالای زهی بود یعنی بزرگ تر از آن وزیر کردی یعنی کوچک تر. (۱) روض الجنان: «وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا». و فتوا مپرس در حق ایشان از هیچ کس. (۲) ۲۰۴۹. علامه شعرانی: طریقه قرآن چنان که گفتیم در نقل حکایات اقتصار بر موضع عبرت است نه تفصیل و جزئیات و مردم قصه دوست می خواهند در حکایت تفصیل آن را بدانند و برای یافتن آن به هر وسیله دست فرا می برند و بسا دروغ و غلو و مبالغه که عادت مردم جاهل است در حکایات داخل می کنند که سود ندارد، بلکه گاهی زیان دارد؛ چون صورت دین و حکایات دینی را در نظر بسیاری زشت می کند و موجب گمراهی می شود؛ مثلاً بلندی قامت عوج بن عتق و بزرگی بساط سلیمان علیه السلام و آشکال عجیبه یا جوج و مأجوج و نشستن دیو بر ملک و تخت حضرت سلیمان، و عاشق شدن حضرت داود به زن سرهنگ خود اوریا، و توسل برای کشتن او و آمدن هاروت و ماروت به زمین و زنا کردن با فاحشه زهره نام و مسخ شدن آن به صورت ستاره و امثال این امور بسیار از حرص مردم به تفصیل حکایات و سؤال از غیر امام و پیغمبر برخاسته است و در این آیه خداوند نهی فرمود پیغمبر را به نمایندگی امت که در این امور از کسی سؤال نکنند و آنچه به کار عبرت نمی آید در صدد تحقیق آن نباشند از جمله عدد اصحاب کهف که سه بود یا پنج یا هفت. و موضع عبرت نگاهداشتن خدا است جماعتی را در خواب مدتی طویل به خرق عادت که مدت آن هم بر ما مجهول است. اما مردم هفت تن گفتند و نام آنها معین کردند و زمان خواب رفتن و بیدار شدن و سلطان هر دو وقت را و رنگ سگ و نام او، نام کوه و غار وی و سایر چیزها که دلیل بر صحت آن نیست و فایده ای بر دانستن آن مترتب نی، جز آمیختن قول کسانی که معصوم از خطا نبودند و اختلاف بسیار داشتند و تناقض بی

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۲۱.

۲- درالمنثور، ج ۴، ص ۲۱۷.

شمار با کلام خداوند صادق که «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لَا مِنْ خَلْفِهِ» (۱). باری درباره اصحاب کهف به مفاد قرآن اکتفا باید کرد و در روایت ضعیف و قول غیر معصوم تردید باید داشت. (۲)

۲۳. «وَلَا تَقُولَنَّ لَشَايٍ ۚ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا» .

روض الجنان: «وَلَا تَقُولَنَّ لَشَايٍ ۚ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا يَشَاءُ اللَّهُ»، آنکه رسول را ادب آموخت و آنچه مندوب الیه است گفت: مگو که من فردا کاری کنم الا آنکه که بگوی: اِنْ شَاءَ اللَّهُ. بدان که ظاهر این لفظ نهی است و مراد امر بر سبیل ندب، برای آنکه به اجماع اگر کسی گوید: من فردا فلان کار کنم و نگوید، ان شاء الله، به اتفاق ارتکاب محظوری نکرده باشد، و انما مأمور به رها کرده باشد. و بر آن جمله گفتیم فی قوله: «وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ...» . (۳) * * ۲۰۵۰. علامه شعرانی: * شایء در اینجا به زیادتی الف نوشته شود تعبداً و تأسیاً تا توهم تحریف قرآن نشود. (۴) * * ۲۰۵۱. یعنی اجماع بر ظاهر قرآن مقدم است، چون به ظاهر قرآن حرام است خبر دادن بی ان شاء الله و به اتفاق بر خلاف آن واقع شده است و اخباریان عهد ما اصلاً اجماع را حجت نمی دانند. ۵ روض الجنان: ... و وجهی دیگر آن است که گفتند: «اَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»، در کلام برای آن است تا کلام را منع کند از نفوذ و مطلق نباشد که این خبر غیب را می ماند، چنان که در سوگند آرند تا منع کند از جنث* و وقوع سوگند. اما سؤال مجبران بر اینکه: «لِشَايٍ ۚ» ،

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۳۷.

۲- فصّلت (۴۱): ۴۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۳۷.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۲۲.

عامّ است بر طاعت و معصیت و مباح بر افتد. (۱) * * ۲۰۵۲. علامه شعرانی: * حنث، مخالفت و شکستن عهد و پیمان و سوگند است. (۲) ۲۰۵۳. * * یعنی بر همه صادق آید و اطلاق شود. (۳)

۲۵. «وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا» .

روض الجنان: «وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ» ، خلاف کردند در آنکه این از کلام کیست؟ بعضی گفتند: از کلام جهودان است. (۴) ۲۰۵۴. علامه شعرانی: حکایت اصحاب کهف از احادیث نصارا است نه جهودان. و ذکر نام جهودان سهو است از ناقلان که خود معصوم نبوده اند و اگر چیزی از معصوم شنیدند به خاطر نداشتند: معصوم اهل کتاب گفت و آنها بر حسب فهم خود تطبیق بر جهودان کردند. (۵)

۲۶. «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا» .

روض الجنان: امّا قوله: «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا» ، برای آن گفت که جهودان در عهد رسول گفتند: از آنکه که ایشان در غار شدند، الی یومنا هذا، سیصد و نه سال است... ۶ ۲۰۵۵. علامه شعرانی: نصارا صد و پنجاه و هفت سال گویند و اقوال دیگر معروف نیست چون آنان خواب اصحاب کهف را به عهد دقیانوس گویند و بیدار شدن را به عهد تئودوسیوس و میان آنها آن قدر فاصله است و اگر این تاریخ آنها درست نباشد

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۳۸.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۲۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۳۹.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۲۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۴۰.

سخت گیری و شکنجه و آزار عیسویان که آخرین عذاب آنها بود در عهد دیوکلسین امپراتور روم است و آن سخت ترین دوره ها و پر آزارترین شکنجه ها بود چنان که نصارا عهد او را عصر شهدا و عهد شهادت گویند و آن تا سال ۳۱۱ میلادی کشید و زمان او بدتر از زمان دقیانوس بود. دو سال پس از آن قسطنطین که متعصب در دین عیسی علیه السلام در جنگ میلان فاتح شد و دین عیسی علیه السلام از مذلت بیرون آمد و این امپراتور تازه دین او را رسمی کرد. در عرائس ثعلبی نام او را قسطنطوس ضبط کرده است و ملک صالح نامیده و دعایی از تئودوسیوس نقل کرده است که خداوند را به نعمت و رحمت وی که بر قسطنطوس و آبای وی عنایت فرموده است ثنا گفته و توفیق برای خود می طلبد. اما ۳۰۹ سال با تفصیلی که مفسران ما آورده اند درست نمی آید؛ چون از زمان دقیانوس تا تئودوسیوس از ۱۵۷ و هفت سال تجاوز نمی کند و اگر سخت گیریهای دیگر و آزادی قسطنطین را در نظر آریم مدت از آن هم کمتر می شود. پس قول وراق در تفسیر آیه که گوید مقدار ۳۰۹ سال قول آن مرد کتابی است که با رسول صلی الله علیه و آله سخن می گفت نه قول خدا صحیح است و خداوند تعالی مدت خواب آنها را معین نفرمود چون حاجت بدین تفصیل نبود. قال تعالی: «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا». روض الجنان: «قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا» گفتند: اول خبر داد رسول را به مقدار آن علی التحقیق، آنکه گفت: اگر جهودان از تو پرسند ایشان را مگو؛ حوالت بر علم من کن، بگو: «اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا» که صلاحی به این متعلق است. (۱) ۲۰۵۶. علامه شعرانی: صواب آن است که گفتیم که خدا صریحاً عده سنوات را ذکر نفرمود و آن ۳۰۹ قول گوینده دیگری است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۴۱.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۲۶.

۲۸. «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَ لَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ لَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ وَ كَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا» .

روض الجنان: عبد الله عیاس گفت: آیت در عینیه بن حِصْن الفزازی آمد که او به نزدیک رسول آمد پیش از آنکه ایمان آورد جماعتی درویشان به نزدیک رسول بودند، چون: سلمان پارسی و عمار و خباب و عامر ابن فُهَیْرَه و مِهْجَع و صُهیب. (۱)
 ۲۰۵۷. علامه شعرانی: سوره کهف به اتفاق مکی است و سلمان فارسی در مدینه پس از هجرت حضرت خدمت پیغمبر مشرف گردید؛ پس این روایت صحیح نیست. (۲) روض الجنان: ... ابوالعالیه گفت: آیت در امیه بن خلف الجُمحی آمد و این قول او گفت. قتاده گفت: آیت در اصحاب صُفّه آمد و ایشان هفتصد مرد درویش بودند ملازمان مسجد رسول علیه السلام. (۳)
 ۲۰۵۸. علامه شعرانی: اصحاب صُفّه پس از هجرت در مدینه بودند و در مکه صُفّه واصحاب صُفّه نبود. بنابراین این روایت هم صحیح نیست و بهتر آن است که بگوییم این آیه در شأن چند تن از فقراى مسلمان آمد، اگرچه به خصوص آنان را شناسیم و شناختن آنها لازم نیست. ۴

۲۹. «... وَ إِن يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَ سَاءَتْ مُرْتَقًا» .

روض الجنان: ابو عبیده گفت، از مسجع بن نبهان شنیدم که گفت: فلان اَبْعَضُ اِلَى

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۴۶.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۳۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۴۷.

مَنْ الطَّلِيَاءِ وَ الْمُهْلِ، گفتم: مهل چه باشد؟ گفت: آنکه خمیر در میان آتش کنند، آنکه بردارند و انگشتهای آتش و جمرات در کنار آن آویخته باشد. (۱) ۲۰۵۹. علامه شعرانی: «طلیاء» خرقة ای است که بدان تن شتران گر و جربناک را بمالند و «انگشت» به کسر گاف فارسی ریزه و پاره های آتش و ذغال است افروخته. و مسجع بن نبهان معروف نیست، به نظر می رسد مقصود ابو عبیده یکی از فصحای عرب است که در بصره و شهرهای دیگر می آمدند و اهل نحو و لغت قول آنان را حجت می دانستند. و این گونه اعراب بادیه نشین در آن عهد در شهرها بسیار بودند، چنان که ابن ندیم در فهرست ذکر کرده. و محتمل است کلمه مصحف باشد. (۲)

۳۲. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتِينَ مِنْ أَغْنَابٍ وَ حَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زُرْعًا» .

روض الجنان: «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ...» ، گفتند: این آیات در حق دو برادر آمد از اهل مکه از بنی مخزوم: یکی مؤمن و یکی کافر. مؤمن، ابو سلمه بود عبدالله بن عبدالاسد بن عبدیاللیل بود، و او شوهر ام سلمه بود پیش از رسول علیه السلام . و کافر، الاسود بن عبدالاسد بن عبدیاللیل بود. و گفتند: آیات بر سبیل مثل در رسول آمد علیه السلام و مشرکان مکه. و گفتند: این مثل برای عیینه بن حصن زد، و برای سلمان پارسی. (۳) ۲۰۶۰. علامه شعرانی: گفتیم این سوره به اتفاق مکی است و سلمان فارسی در مدینه مشرف گردید. (۴) روض الجنان: در بنی اسرایل دو برادر بودند: یکی مؤمن، یکی کافر. ایشان را از پدر مالی رسید، هشت هزار دینار. قسمت کردند و هر یکی چهار هزار دینار برگرفتند. چون روزگار برآمد او [= برادر مؤمن] محتاج شد و فرو ماند، با خود گفت: اگر بروم و

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۴۸ ۳۴۹. در چاپ مشهد به جای «مسجع»، منتجج آمده است.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۳۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۵۰ ۳۵۱.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۳۴.

احوال و حاجت خود برادر را بگویم، همانا مرا یاری کند و بری. بیامد و بر راه او نشست، چون بر آمد، او را گفت: مرا شناسی؟ گفت: تو برادر منی فلان؟ گفت: بلی. گفت: چه کار است تو را؟ گفت: حاجت مرا پیش تو آورد. گفت: آن مال را چه کردی؟ گفت به صدقه بدادم... (۱) ۲۰۶۱. علامه شعرانی: اما این گونه انفاق در شرع اسلام مذموم [است] و نمی توان آیه قرآن را حمل بر آن کرد، چنان که در سوره بنی اسرائیل گذشت: «وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ...» (۲)

۳۴. «وَ كَانَ لَهُ ثَمْرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَعَزُّ نَفَرًا» .

روض الجنان: «وَ كَانَ لَهُ ثَمْرٌ» و این مرد صاحب بستان را از آنجا میوه ها بود، و ثمر جمع ثمار باشد، کحمار و حُمِر. و گفتند: ثَمْر و جمعهُ ثَمْر، كَخَشْبٍ وَ خُشْبٍ، و گفتند: ثَمْر جمع ثمره، کتمر و تمره، و گفتند: ثمر همه جنس مال باشد. (۳) ۲۰۶۲. علامه شعرانی: مؤلف در اینجا وجوه همه قرائات را بیان کرده است، آنکه ثمر خواند و آنکه ثمر خواند اما ثمر قرائت ابوعمر و ملحق به ثمر است. (۴)

۴۵. «وَ اضْرَبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَ كَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا» .

روض الجنان: ... آن را تازه و سبز و مؤنق و با طراوت می بینی. (۵) ۲۰۶۳. علامه شعرانی: «مؤنق» به نون زیبا و جمیل است. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۵۱ ۳۵۲.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۳۴. بنی اسرائیل (۱۷): ۲۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۵۳.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۳۵.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۵۸.

۶- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۳۹.

۴۶. «الْمَالُ وَالْبُنُونُ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا» .

روض الجنان: «الْمَالُ وَالْبُنُونُ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» ، آنکه حق تعالی برای تزهید مردمان در سرای فانی و زینت آن و اغترار به غرور آن گفت: مال و فرزندان، زینت این زندگانی نزدیک تر است تا به مال مستظهر باشد و به فرزندان مُعْتَزَّ، چون بنگری آن اعتزاز، اغترار است؛ پنداری از مصحف مُصَحَّف برخواند. (۱) ۲۰۶۴. علامه شعرانی: اعتزاز از عزت است و اغترار از غرور و فریب. مؤلف گوید چون خود را با عزت دید گمان کرد در اعتزاز است و آن را غلط خواند در حقیقت اغترار بود چون هر دو به یک صورت نوشته می شود. (۲) روض الجنان: باز خوشد. (۳) ۲۰۶۵. علامه شعرانی: خشک و فانی شود. (۴) روض الجنان: و آنکه اول گفتم، سخن اهل تذکیر است. ۲۰۶۶ ۵. علامه شعرانی: کلام واعظان و اهل منبر است یعنی درست نیست.

۶

۴۹. «وَوَضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا» .

روض الجنان:.... اهل علم در «صغیره» و «کبیره» خلاف کردند؛ عبدالله عباس گفت:

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ۳۶۰.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۴۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۶۳.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۴۳.

تبشّم صغیره باشد و قهقهه کبیره، و این بر سبیل مثل گفت. و مشایخ معتزله گفتند: صغیره هر گناهی باشد که عقاب آن در جنب اجتناب کبایر مُحَبَطْ شود، و این مذهب را بنابر احباط باشد، چون احباط باطل بود، این حدّ باطل باشد و به نزدیک ما، صغیره و کبیره به اضافه با یکدیگر باشد، هر گناهی که به اضافه با گناه دیگر صغیره بود عقابش کمتر باشد، و آنچه بیشتر بود آن کبیره باشد. پس یک گناه به اضافه هم صغیره باشد هم کبیره بالااضافه الی ما هُوَ أَكْبَرُ مِنْهُ صغیره باشد و بالااضافه الی ما هُوَ اصغر منه کبیره باشد. (۱) ۲۰۶۷. علامه شعرانی: گناه صغیر و کبیره مانند خانه بزرگ و کوچک و شهر بزرگ و کوچک و مال بسیار و اندک و امثال اینها حد معین ندارد و اکثر فقهای زمان ما غیر این گویند، اما صحیح نیست و سخن معقول همان است که مؤلف و سایر علما گفته اند. (۲)

۵۰. «وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بئسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا» .

روض الجنان:.... مُجالد روایت کرد از شعبی که گفت: روزی حَمّالی بیامد و خُنبی در پشت گرفته و بنهاد و مرا گفت: شعبی تویی؟ گفتم: آری. گفت: ابلیس را زن بود؟ گفتم: به آن عرس من حاضر نبودم. دگر باره این آیتم یاد آمد: «أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ» ، دانستم که فرزند بی زن نباشد، گفتم: بلی زن بود او را و فرزندان. (۳) ۲۰۶۸. علامه شعرانی: شعبی ابلیس را قیاس به آدم کرد که چون انسان بی زن فرزند ندارد لابد ابلیس نیز چنین است. شاید نشو شیاطین مانند ملائکه به وجه دیگر باشد، مثل آنکه خداوند از آب وضوی مردم ملک می آفریند و از کلام نیکو نیز. و هم در حدیث معراج آمده است که ملکی در آب می رود به فشاندن بال و قطرات آب که از

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۶۴ ۳۶۵.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۴۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۶۷.

بال او می جهد، خداوند فرشتگانی بیافریند و اینها ذریه او باشند، در شیاطین هم نظیر این تصور می شود. پس در این امور که در اعمال عبادات و معاملات احتیاج به دانستن آن نیست توقف باید کرد و هرچه به ذهن می آید حجت نباید گرفت و صحیح نباید دانست. (۱)

۵۴. «وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا» .

روض الجنان: «وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا» ؛ و آدمی بیشتر چیزی است به جدل و خصومت. و اصل «جَدَل»، شَدَّةُ الْفُتْلِ عَنِ الْمَيْدَانِ بِطَرِيقِ الْحِجَاكِجِ باشد، و منه: الْأَجْدَلُ، لِلصَّقْرِ لِشِدَّتِهِ وَقُوَّتِهِ. (۲) ۲۰۶۹. علامه شعرانی: «صقر» باز است و آن مرغ شکاری نیرومند است و از غایت قوت او را اجدل گویند. (۳)

۵۸. «وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَلْ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا» .

روض الجنان: و منه قول علی علیه السلام: وَقَدْ سِئِلَ مَا بَالُ دِرْعِكَ لَا ظَهَرَ لَهَا، قَالَ: إِذَا وَلَّيْتُ فَلَا وَالَّتْ، اِی لَا نَجْوَتْ. (۴) ۲۰۷۰. علامه شعرانی: یعنی زره امیرالمؤمنین علیه السلام پشت نداشت، از علت آن پرسیدند، فرمود: اگر من پشت به دشمن کنم نجات مباد برای من و عبارت را چنین نیز روایت کرده اند: «اذا امكنت من ظهري فلا وألت». (۵)

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۴۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۷۰.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۴۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۷۲.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۵۱.

۶۰. «وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرُحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا» .

روض الجنان: ... «لا- أَبْرُحُ» ،... من پیوسته طالب و مسافر خواهم بودن تا آنکه که خضر را بیافتن. «حَتَّىٰ» ، انتهای غایت را باشد،... گفت: پیوسته می خواهم رفتن تا به «مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ» رسم. خلاف کردند در او، قتاده گفت: دریای پارس و روم است، آنجا که جانب مشرق است. محمد کعب گفت: طنجه است. ابی کعب گفت: افریقیه است... (۱) ۲۰۷۱. علامه شعرانی: قتاده سهو کرده است و ندانسته که دریای پارس به دریای روم متصل نیست و مناسب تر آن می نماید که تنگه ای بوده است در حوالی شام و فلسطین میان دریای قلزم و بعض خلیجهای آن یا نزدیک دریای روم یا بحر المیت و خلیجی متصل به آن از فروع آن. والله العالم. (۲)

۶۱. «فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا» .

روض الجنان: ... عبدالله عباس روایت کرد از ابی کعب که رسول علیه السلام گفت: چون به صخره رسیدند، سر بر صخره نهادند و بختند، ماهی در زنبیل بجنیید. موسی خفته بود و جوان بیدار بود، می نگرید تا ماهی شور بریان کرده از زنبیل بر آمد و در دریا شد و چندان که در آب می رفت طاقی پیدا می شد چنان که سرب باشد. چون موسی از خواب برخاست، جوان فراموش کرد که موسی را بگوید، از آنجا برفتند و آن شب برفتند تا بر دگر روز چاشتگاه. موسی علیه السلام خسته بود و گرسنه شده بود. (۳) ۲۰۷۲. علامه شعرانی: از این معلوم می گردد که قول محمد بن کعب و ابی بن کعب که

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۶.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۵۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۷.

گفتند مجمع البحرین در طنجه و افریقیه بود (۱) صحیح نیست، یعنی تنگه جبل الطارق میان دریای روم و اقیانوس اطلس؛ چون راه از فلسطین تا طنجه بسیار دور است و در یک روز و دو روز قطع نمی شود، بلکه سالی باید تا کسی از شام بدانجا رسد. (۲)

۶۲. «فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا» .

روض الجنان: منزل دینه. (۳) ۲۰۷۳. علامه شعرانی: یعنی منزل دیروزی. (۴)

۶۳. «قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا» .

روض الجنان: چون موسی علیه السلام حدیث چاشت کرد، یوشع را ماهی و رفتن او در دریا یاد آمد، گفت: «أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ» ؛ دیدی آنکه که ما به نزدیک آن سنگ رسیدیم... «فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ» ؛ چون ماهی فراموش کردم. «وَمَا أَنسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ» ؛ و از یاد من نبرد الا ابلیس، یعنی به وسواس او که مرا از آن مشغول کرد که یاد دارم، فراموش شد. و هفل بن زیاد گفت: این صخره آن است که، از پیش نهر الزیت است. (۵) ۲۰۷۴. علامه شعرانی: در تفسیر طبری روایت را از محمد بن معقل از پدرش روایت کرده است و به جای نهر الزیت «نهر الذئب» آورده (۶) و البته نسخه کتاب

۱- رک: ذیل تفسیر آیه ۶۰ از همین سوره.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۵۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۸.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۵۷.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۹۸.

۶- جامع البیان، ج ۱۵، ص ۳۴۱، ح ۱۷۴۷۹.

ما مصحف است. (۱)

۶۴. «قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ فَأَرْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا» .

روض الجنان: وهب گفت: از رفتن ماهی راهی بریده گشت در دریا مانند جویی. موسی علیه السلام چون آن شنید، گفت: «ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ» ؛ این، آن است که ما در طلب آنیم، آن است که ما می جوییم و «یا» همه از «نَبْغُ» بیفکنند به تخفیف اکتفاءً بالكسره عنها، کقوله: «أَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ...»، (۲) اتِّبَاعاً لِلْمُضِيِّ حَفْ، چنین یافتند نبشته... (۳) ۲۰۷۵. علامه شعرانی: یعنی قاعده در کلمه «الداع» آن است که به «یاء» نوشته و خوانده شود «الداعی» لکن چون مصاحف متفقند بر حذف «یاء» برای تخفیف و متابعت مصحف واجب است نباید آن را تغییر داد نه در کتابت و نه در قرائت تا توهم تحریف قرآن نشود. (۴)

۶۵. «فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا» .

روض الجنان: موسی علیه السلام بدانست که آن آیتی است و دلالتی که خدای تعالی کرد او را، بر اثر آن برفت تا به نزدیک خضر رسید، و ذلك قوله «فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا» بنده ای را یافتند از بندگان ما، یعنی خضر را و نام او ایلیا بن ملکان بود و خضر لقبش بود برای آنش خضر خواندند. (۵) ۲۰۷۶. علامه شعرانی: ایلیا سالها پس از حضرت موسی علیه السلام بلکه پس از حضرت داود و سلیمان به دنیا آمد و تطبیق او با خضر به نظر صحیح نیست. (۶)

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۵۸.

۲- بقره (۲): ۱۸۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۹.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۵۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۰۹؛ در چاپ مشهد «لیا بن ملکان» ضبط شده است.

۶- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۵۸.

۷۱. «فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكَبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَرَأَيْتَ إِذَا لُتُّرِقَ أَهْلُهَا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِمْرًا» .

روض الجنان: «فَانْطَلَقَا» ؛ از آنجا برفتند و به ساحل رسیدند و بر خشک شدند. جماعتی کودکان بازی می کردند آنجا. خضر برفت و کودکی را از میان ایشان بیرون آورد که از او نکو روتر نبود در میان ایشان. بیرون آورد و او را به کناره ای برد و بیفگند و به کارد حلق او را ببرید و او را بکشت. ضحاک گفت: نام او «خوش» بود، و شعیب الجبائی گفت: نام او «حیسود» بود. (۱) ۲۰۷۷. علامه شعرانی: در درالمنثور از شعیب جبائی نام او را جیسور آورده است. (۲)

۷۹. «أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَضْبًا» .

روض الجنان: «كُلَّ سَفِينَةٍ» ، ای كَلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ، این از آن است که به فحوی الخطاب دانند برای آنکه معلوم است به ضرورت که چون او کشتی بشکند، بشکستن از آن بنشود که کشتی باشد. (۳) ۲۰۷۸. علامه شعرانی: یعنی به شکستن از کشتی بودن بیرون نمی رود. (۴)

۸۱. «فَارَدْنَا أَنْ يُبَدِّلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاءً وَ أَقْرَبَ رُحْمًا» .

روض الجنان:... و بعضی اهل لغت فرق کردند میان ابدال و تبدیل، گفتند: ابدال، بدل به جای اول نهادن باشد، و تبدیل تغییر چیز باشد عما هو علیه. و بعضی گفتند:

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۴؛ در چاپ مشهد «خنسور» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۶۱. درالمنثور، ج ۴، ص ۲۳۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۹.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۶۵.

فرقی نیست، و اینجا فرق نیست دلیلش قوله: «وَ إِذَا يَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ...» ، (۱) لابد آیت اول بر جای نباشد به نسخ. فاما قوله «...يَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً غَيْرَهَا» . (۲) قوت قول اول باشد برای آنکه جلد همان باشد که تا عذاب نامستحق نبود. (۳) ۲۰۷۹. علامه شعرانی: جلد خود ادراک ندارد مگر به روح و روح مبدل نشده است. (۴)

۸۲. «وَ أَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَ كَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحاً فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَ يَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا...» .

روض الجنان: ... عکرمه گفت: آن گنج مالی بود، و ابودردا روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: زر و سیم بود. «وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحاً» ؛ و پدرشان صالح بود. گفتند نام او کاشح بود، و گفتند: هفتم پدرشان بود که صالح بود، و او مردی سیاح بود، محمد بن المنکدر گفت: خدای تعالی به صلاح مردی صالح نگاه دارد فرزندش را، و فرزند فرزندش را، و آن سرایی که او در آنجا باشد، و همسایگانی که پیرامن سرای او باشند. (۵) ۲۰۸۰. علامه شعرانی: این حکایت از موسی علیه السلام خاص قرآن است و در تورات و سایر کتب یهود و نصارا نیست و موسی علیه السلام صاحب شریعت و فقه بود و خداوند او را بدین واقعه از مرتبه فقه و شریعت آگاه ساخت تا تنبیهی باشد برای اتباع وی که به فقه ننازند و خضر را در علم برتر از وی نهاد چنان که در صدر قصه گذشت. و چنان که معلوم است مبنای فقه غالباً بر سه اصل عمده است اول حرمت نفوس که احکام قصاص و دیات بر آن مبتنی است. دویم حرمت مال مردم که احکام بیع و معاملات مطلقاً مبنی بر آن است. سیم احترام عمل دیگران که احکام اجاره و جعاله و حرمت تسخیر بندگان خدا و جبر و قهر آنان ناشی از آن است و خضر هر سه اصل را نقض

۱- نحل (۱۶): ۱۰۱.

۲- نساء (۴): ۵۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۰.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۶۶.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۱.

کرد: غلامی بی گناه را کشت و کشتی را هنگام خطر شکست و خود و موسی را به کار بی اجرت برای ناکسان مشغول ساخت و از فقه غیر ابواب عبادت و نکاح را باقی نگذاشت تا بدانند بالاتر از فقه نیز علمی هست؛ چون فقه برای نظم ظاهر زندگی دنیوی است و چون بشر از غیب خبر ندارد خداوند برای آنان شریعت فرستاد و حکم شریعت بر ظاهر نهاد نه بر واقع، پس آنکه از واقع آگاه است مقامش برتر است از آنکه تنها ظاهر داند الا آنکه مردم طاقت تحمل حکم وی را ندارند. و اگر اتفاقاً کسی بر حقیقت آگاه گردد و حکم ظاهر فقه برخلاف آن باشد باید متابعت واقع کند و معامله ای که به عقد ظاهر موافق حکم شرع صحیح واقع شود و تو بدانی صاحب آن راضی نیست بر تو حرام است و آنکه بر تو اعتماد کند در گزیدن بهترین متاع و ارزان ترین قیمت و تو رعایت صلاح اونکنی بهای آنکه می ستانی بر تو مباح نیست که «غبن المسترسل سحت» (۱) و زنی که به لفظ گوید به نکاح دائم تو در آمدم و تو بدانی به دوام نکاح راضی نیست هم بر تو حرام است و چون بدهکار باشی به کسی که او نداند اصل یا مقدار آن را و تو بدانی و نگویی و به اندک مالی صلح کنی باز بر تو حرام است و غیر ذلك صحت ظاهری برای جاهل به واقع است. (۲)

۸۳. «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا» .

روض الجنان: قوله تعالى: «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقَرْنَيْنِ...»، حق تعالی گفت: می پرسند تو را از ذو القرنین، بگو ای محمد که: من بر شما خوانم از او ذکری. (۳) ۲۰۸۱. علامه شعرانی: ذوالقرنین لقب اسکندر مقدونی است و مشهور نزد مفسرین همین است و امام رازی گوید: کسی که به شرق و غرب و شمال عالم رفته و همه را تسخیر کرده باشد اگر غیر اسکندر بود او هم مانند اسکندر معروف می شد و همه

۱- کتاب من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۲۷۲، ح ۳۹۸۲.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۶۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۵ ۲۶.

می شناختند با آنکه کسی جز وی بدین عمل معروف نیست. و ابوریحان بیرونی نقل کرده است که ذوالقرنین ابوکرب حمیری بود ولیکن جهانگیری وی افسانه ای است بی اصل و ثمر. و گویند عمر بن خطاب معتقد بود ذوالقرنین یکی از فرشتگان خداست و شاید علت آن بود که قرآن نمی خواند و فکرش متوجه چیزهای دیگر بود. و نویسنده این حواشی گوید یکی از ادله قول مشهور سؤال یهود است؛ چون آنان ابوکرب را نمی شناختند اما اسکندر نزد آنان معروف بود و در کتب تاریخ خود اخبار وی را نوشته بودند؛ چون او به بیت المقدس آمد، عالم بزرگ یهود را با حرمت و تعظیم پذیرفت و دین آنها را آزاد گذاشت و اجازه داد در شهرهای خود به همان احکام و شریعت تورات عمل کنند و قوانین دولتی یونانیان برای آنها لازم نباشد. از این جهت اسکندر را بزرگ می داشتند اگر چه پس از وی جانشینان او با یهود بد رفتاری کردند. و دلیل دیگر بر قول مشهور آنکه خداوند نقل اخبار انبیا می کند یا کسانی که مانند انبیا در نشر خیر و آداب و اخلاق تأثیر بسیار داشتند، و از انبیا گذشته هیچ یک از پادشاهان جهان آن اندازه مؤثر نبود و در تأدیب و تهذیب و تعلیم علوم آن کوشش نکرد که اسکندر کرد. (۱)

۸۶. «حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَحَدَّهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّمَا أَنْتَ تُعَذِّبُ وَإِنَّمَا أَنْتَ تُتَّخَذُ فِيهِمْ حُسْنًا» .

روض الجنان: «حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ» ؛ تا آنجا رسید که آفتاب فرو می شد «وَحَدَّهَا» ؛ یافت آفتاب را که به چشمه ای گرم فرو می شد. کوفیان خواندند و ابن عامر و ابوجعفر: «فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ» به «الف»، یعنی در چشمه ای گرم. و در شاذ، عبادله و حسن بصری هم به «الف» خواندند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۷۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۷.

۲۰۸۲. علامه شعرانی: [عبادله]: چند نفر عبدالله نام که مؤلف معین نکرده است، مانند عبدالله عباس و عبدالله مسعود و عبدالله عمر، اما از ابن عباس قرائت حمئه بی الف و از ابن عمر «حامئه» به الف منقول است. (۱) روض الجنان: خزّه. (۲) ۲۰۸۳. علامه شعرانی: «خزّه» لجن است و «لوشناک» آب تیره و گل آلود. ۳ روض الجنان: عبدالله عباس گفت: به نزدیک معاویه حاضر بودم، این آیت بخوانند آنجا؛ فی عینِ حامئه به «الف». معاویه مرا گفت: چگونه می خوانی این کلمه را؟ گفتیم «فی عینِ حَمَّه»، و جز چنین نمی خوانم. معاویه، عبدالله عمر را گفت: چگونه می خوانی؟ گفت: حَمَّه. عبدالله عباس گفت: قرآن به خانه ما فرود آمد، من از تو و از او به دانم. معاویه کس فرستاد و کعب الاحبار را حاضر کرد و از او پرسید که: در تورات چگونه یافتی که آفتاب کجا فرو می شود؟ کعب گفت: امّا تازی شما به دانی و اما در تورات چنین است: فی ماء و طین؛ به میان آب و گل فرو می شود... ۴ ۲۰۸۴. علامه شعرانی: غرض از تورات، مطلق کتب یهود است و گر نه اسکندر ذوالقرنین پس از موسی و سایر پیغمبران بنی اسرائیل آمد و مورخان یهود تاریخ سلطنت او را در کتب دیگر غیر کتاب مقدس نوشتند. معاویه هم مانند عوام یهود و نصارا که کتاب معتبر مسلمانان را منحصر به قرآن می دانند گمان می کرد کتاب معتبر یهود منحصر به تورات است. ۵ روض الجنان:... ابوالعالیه گفت: آفتاب به چشمه ای فرو می شود که آن چشمه او را به مشرق می اندازد. ۶

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۷۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۸.

۲۰۸۵. علامه شعرانی: در مجمع البیان گوید: آفتاب در چشمه گل آلود فرو می شد یعنی از پشت چشمه نه آنکه حقیقه در گل و لای فرو رود و خداوند فرمود ذوالقرنین آن را چنان یافت مانند کسی که کناره دریا ایستاده باشد چنان یابد که خورشید در آب فرو می شود با آنکه حقیقه در آب نمی رود. و این تأویل از ابو علی جبائی و دیگران از قدما هم نقل شده و گفته اند خورشید بسیار از زمین بزرگ تر است و محال است در چشمه ای از چشمه های زمین فرو رود. (۱) و نیز خورشید از آسمان است و زمین کره است و در گشتن نزدیک زمین نمی شود. عجیب است که مؤلف به این معنی اشاره نکرده است. (۲) روض الجنان: «قُلْنَا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ»؛ ما گفتیم ای ذوالقرنین. (۳) ۲۰۸۶. علامه شعرانی: این گفتار دلیل پیغمبری ذوالقرنین نیست چون خداوند در قرآن مجید بسیاری از جمادات را مانند آسمان و زمین و کوه و زنبور عسل و آتش و غیر اینها مخاطب خویش قرار داد «قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَ سِلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» (۴)، «وَقُلْنَا لَهَا وَ لِلْأَرْضِ انْتَبِئَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا» (۵)، «وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَ يَا سَمَاءُ أَقْلِعِي» (۶) و غیر ذلك از شماره بیرون است و مراد تسخیر تکوینی والهام است به اسکندر که به فتح بلاد عالم برود و خداوند را در آن مصلحتی بود که علوم و آداب یونانیان را به همه عالم منتشر سازد؛ چون در آن عهد مردم یونان وارث افکار و علوم بشر بودند و ذخائر عقول بزرگان عالم در طب و علوم طبیعی و ریاضی و صنایع مطلقاً نزد آنان بود و پس از غلبه اسکندر بیش از هزار سال همه مردم جهان زبان یونانی را زبان علمی گرفته و علوم آنان را می آموختند، مانند زبان عربی پس از اسلام؛ حتی حواریین عیسی انجیل را به

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۸.

۲- مجمع البیان، ج ۶، ص ۴۹۰.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۷۳.

۴- انبیاء (۲۱): ۶۹.

۵- فصلت (۴۱): ۱۱.

۶- هود (۱۱): ۴۴.

زبان یونانی نوشتند و زبان مقدس مذهبی گشت. و اگر زبان یونانی به حریفی قوی تر از خود که زبان عربی است دچار نمی شد تا امروز هم اول زبان دنیا بود. باری، الهام جهانگیری به اسکندر سر الهی بود برای نشر و تعمیم تمدن و از این جهت او را تمکین کرد و اسباب داد. (۱)

۹۰. «حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطَّلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَمْ يَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا» .

روض الجنان: ابن جریج گفت: وقتی لشکری آنجا رسید، اهل آن زمین ایشان را گفتند: زنهار نباید که شما را آفتاب دریابد که هلاک شوی! گفتند: ما نرویم تا آفتاب برآید تا بدانیم که اینکه شما گفتی راست است یا نه. آنکه نگاه کردند استخوانهای بسیار دیدند، گفتند: این چیست؟ گفتند: لشکری وقتی اینجا رسید، آفتاب برایشان برآمد، هلاک شدند، این استخوانهای ایشان است، بگریختند و آنجا بازناستادند. قتاده گفت: چنین گویند که ایشان زنگیانند. (۲) ۲۰۸۷. علامه شعرانی: قتاده تعقل نکرد که زنگیان در طرف مشرق نیستند. (۳) روض الجنان: عمرو بن مالک بن امیه گفت: مردی را دیدم که حدیث می کرد و قومی بر او گرد آمده، می گفت: من بر زمین صین رسیدم به اقصای زمین، مرا گفتند: میان تو و مطلع آفتاب یک روزه راه است. مردی از ایشان به مزد گرفتیم، و آن شب رفتیم. چون به آنجا رسیدیم گروهی را دیدم که گوشهای ایشان به بالای ایشان بود، یکی لحاف کردند و یکی دواج به وقت خفتن. و این مرد که با من بود زبان ایشان می دانست، ایشان را گفت: ما آمده ایم تا ببینیم که آفتاب چگونه می برآید، گفت: ما در این بودیم آوازی شنیدیم چون صَلَّیْله آواز آهن. گفت: من بیفتادم از آن هیبت

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۷۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۰.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۷۵.

بی هوش. چون با هوش آمدم، ایشان مرا به روغن می اندودند، آفتاب دیدم بر آن آفتاب افتاده به رنگ روغن زیت. و کناره آسمان دیدم چون دامن خیمه. چون آفتاب بالا گرفت، ما را در سُنبی بردند و آن مرد را که با من بود. چون روز نیک برآمد و آفتاب بگردید*، ایشان به کنار دریا آمدند و ماهی می گرفتند و در آفتاب می فگندند تا بریان می شد. (۱) * * ۲۰۸۸. علامه شعرانی: * دلیل بر آن نیافتیم که اسکندر به مغرب تا منتهی عمارت رفت اعنی مغربِ اقصی و اقیانوس اطلس، و این سخن در قرآن نیست، بلکه مراد مغربِ مملکتِ یونان است تا هر جا که از هجوم دشمن ایمن شد و طوایف آن سوی را مطیع ساخت و دریایی که در منتهای سیر خویش دید مردابی بود گل آلود متصل به یکی از فروع دریای روم و امثال آنکه خورشید را دید از پشت آن مرداب فرو می رود و بر حسب وضع آن زمان و زمین دانست که هیچ دشمنی در مدت غیبت او در مشرق نمی تواند از آنجا به یونان بتازد. و هیچ یک از مطالب قرآن مخالف علم تاریخ نیست چنان که جاهلان پنداشته اند. (۲) ۲۰۸۹. * * قصه از عرائس ثعلبی مأخوذ است (۳) و بسیار عجیب می آید که مردی ناشناس جهان گشته که غالباً دروغ و مبالغه بسیار می گوید در کوچه های سمرقند مردم را گرد خویش فراهم کند و به افسانه آنان را سرگرم دارد، قرآن را به سخن او تفسیر کنیم. و سخن در طلوع آفتاب همان است که در غروب آن گذشت؛ در وقت طلوع و غروب خورشید به زمین نزدیک تر نمی شود و هر کس هر جا ایستاده باشد غروب و طلوع آفتاب را در منتهی مدّ بصر خود می بیند به مشرق و مغرب زمین و به مقتضای قرآن رفتن اسکندر به جانب مغرب پیش از حمله به مشرق بود و مورخین فرنگی و همچنین امام فخر رازی از قول مورخین اسلامی مطابق قرآن نقل کرده اند؛ یعنی تا از

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۷۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۰ ۳۱.

۳- عرائس المجالس، ص ۳۷۲.

جانب غرب ایمن نشد و با آنها صلح نکرد به جانب شرق نیامد و قاعده لشکر کشی و کشور داری همین است. (۱)

۹۴. «قَالُوا يَا ذَا الْقُرْآنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا» .

روض الجنان: اعمش روایت کرد از شقیق بن عبدالله که او گفت: من از رسول علیه السلام پرسیدم حدیث یاجوج و ماجوج، گفت: یاجوج، اُمّتی اند و ماجوج اُمّتی، هر اُمّتی از ایشان چهار صد هزار اُمّت اند هیچ کس از ایشان بنمیرد تا از صُلب خود هزار فرزند نرینه نبینند* که سلاح بردارند و کارزار کنند... (۲) . ۲۰۹۰. علامه شعرانی: نام ماجوج در تورات و انجیل نیز آمده است و آنها چنان که تورات گوید از فرزندان یافث ابن نوحند و از کتاب حزقیل باب ۳۸ و ۳۹ معلوم می گردد که فساد و فتنه بسیار می کردند و حضرت حزقیل بر آنها نبوت کرده و در مکاشفات یوحنا خبر می دهد در آخرالزمان بار دیگر بر زمین مستولی شوند و فساد کنند. و مورخان نصارا گویند این طائفه سیتها هستند که در نواحی شمال آن سوی آسیای صغیر و یونان می زیستند، و بعضی گویند سقلابیان هم از آنانند که امروز اسلاو می گویند و در قرن هفتم پیش از میلاد بر جنوب تاختند و آشور ولیدی را گرفتند و فساد بسیار کردند و تا مصر رفتند و کسی نتوانست آنها را از پیشروی باز دارد و قومی وحشی بودند از گوشت و شیر اسب تغذیه می کردند و خدای جنگ را در صورت حربه می پرستیدند و اگر یکی از رؤسای آنها می مرد زن و بستگان او را با او می کشتند و دفن می کردند. و بعضی گویند ناحیه میان بحر خزر و بحر سیاه مسکن این قوم بود و بعضی مانند امام رازی معتقدند که یاجوج و ماجوج از نژاد زرد

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۷۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۳۳۲.

بودند از جنس مغولان. باری، اصل وجود آنان در تاریخ معلوم است هر چند ندانیم با کدام یک از طوایف معروفه زمان ما منطبق می شوند، اما آنچه شقیق و اعمش گفتند نه از امام یا پیغمبر است و نه از تاریخ معتبری نقل شده، افسانه بی اصل است و از مبالغاتی که غالباً در ذهن عوام تکوّن می یابد. باری، مردم زمان اسکندر ترس از طغیان مأجوجیان در دل داشتند چون در نزدیکی زمان آنها که هنوز از خاطره ها محو نشده بود طغیان کردند و باز از تاختن مجدد آنان بیمناک بودند و چون در آن وقت حمله شدید و فتنه ای غیر حمله سیتها نقل نشده و نبوده است قول کسانی که یأجوج و مأجوج را همان سیتها و بازماندگان آنها می دانند به نظر صحیح تر می آید و پس از آن قول آنها که ایشان را از نژاد مغول دانند هم به نظر بعید نمی رسد گرچه از جانب آسیای صغیر و قفقاز به جنوب تاخته باشند. (۱) روض الجنان: ... خدای تعالی [ذوالقرنین را] گفت: من تو را چندان قوّت و طاقت دهم که به این کار قیام کنی، و شرح صدرت کنم، و دلت را ثبات دهم و سمعت تیز کنم، ... چون خدای تعالی این بگفت، او گفت: سمیع و مطیعم فرمان تو را. آنگه قصد مغرب زمینی کرد به آن امت که ایشان را «ناسک» گویند. چون آنجا رسید جمعی دید که عدد ایشان جز خدای نشناخت، با زبانهای مختلف و آهوائی متفرّق. چون چنان ظلمت بر ایشان گماشت تا گرد ایشان درآمد سه پاره، به مانند سه سرای پرده تا ایشان را با یک جای بهشت، آنگه نور را ره داد در میان ایشان، و او بیامد و ایشان را با خدای دعوت کرد، قومی ایمان آوردند و بیشترین بر کفر مقام کردند... (۲) . ۲۰۹۱. علامه شعرانی: مورخان یونان گویند: اسکندر در آغاز سلطنت که به جای پدر نشست در معبد آوازی شنید که هاتفی می گفت: ای فرزند، هیچ کس در پیش تو تاب

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۷۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۴۳۵.

مقاومت ندارد و این را یکی از نصارا از یونانیان نقل کرده است و گوید در آغاز کار او به جانب غرب تاخت و طوایف آنجا را که غارتگر و یاغی بودند رام کرد و تا رود دانوب رفت و چون از طرف مغرب ایمن شد با لشکری که پدرش برای مبارزه با ایران آماده کرده بود آماده مشرق شد. و آنچه در این کتاب تفسیر نقل شده غالباً مقتبس از عرائس ثعلبی است و با حذف مبالغات با آنکه مورخین نصارا گفته اند موافق است. اسکندر از سیزده سالگی شاگرد ارسطو بود و خدانشناسی از او آموخته و موحد بود. و امام فخر رازی اشکال کرده است که تعظیم اسکندر در حقیقت تعظیم ارسطو و تصدیق فلسفه او است. و جواب آن است که تعظیم ارسطو از خداوند بعید نیست چون خدای تعالی در قرآن تعظیم عقل و عقلا بسیار کرده است و ارسطو فرد شاخص عقلای جهان است اما تصدیق همه افکار عقلای جهان یا ارسطو را نفرموده است؛ چون تعظیم کسی موجب صحت همه افکار او نیست و حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام بعض اعمال عمر و ابی بکر را در نظم جهان و حفظ ظاهر اسلام تمجید فرموده است و ارسطو خود از افلاطون تعظیم بسیار کرده و همه عقاید او را صحیح نمی دانست و خداوند در باره بخت نصیر گفت «بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولَىٰ بَأْسٍ شَدِيدٍ» (۱) و نیز حضرت امام جعفر صادق علیه السلام در توحید مفضل از ارسطو به تجلیل نام برده است. (۲)

۹۵۹۶. «قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةِ أَجْعِلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا * آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغَ عَلَيْهِ قَطْرًا» .

روض الجنان: «قَالَ» ؛ گفت: یعنی ذوالقرنین: «ما مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ» ؛ آنچه خدای مرا تمکین داده است در آن بهتر است شما مرا یاری دهی به قوتی تا من از میان شما و

۱- بنی اسرائیل (۱۷): ۵.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۷۹.

ایشان سدّی بکنم... امیرالمؤمنین علی گفت: بالای ایشان یک یدست بیش نیست، و بهری از ایشان دراز درازند، و ایشان دندان و چنگال دارند چنان که سباع... و هیچ از ایشان نباشد که بمیرد الا آنکه که هزار فرزند بزاید، چون هزار تمام بزاید آنکه بدانند که وقت مرگ است او را. و به وقت چنان که ما را باران آید، ایشان را از دریا ماهی آید چندان که حدّ و اندازه آن جز خدای نداند. ایشان بگیرند آن ماهیان را و ذخیره کنند تا سال دیگر، و یکدیگر را به آواز کبوتر خوانند، و آواز بلندشان چون که بانگ گرگ باشد، و جفت چنان گیرند که بهایم. چون ذوالقرنین ایشان را بدید، بازگشت و قیاس گرفت آنجایگاه را، و آن به آخر زمین ترکستان بود از جانب شرق. * ما «بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ»، صِدْفَه، سنگ بود، بفرمود تا اساس آن چندان بکنند که به آب رسیدند، آنکه به سنگ برآورد صد فرسنگ در عرض پنجاه فرسنگ، و هر که صافی سنگ بنهاد، بفرمود تا به جای گل، مس و روی گداخته در او ریختند تا همچون عرق کوه شد در زمین. اکنون آن سدّ به مانند بُرد یمانی است خطّی سیاه و یکی سرخ و یکی زرد از سیاهی آهن و سرخی مس. آنکه روی به میانه زمین نهاد که در او انس بودند، در زمین می رفت و شهرها می گشاد و دعوت می کرد تا به جماعتی رسید، مردمانی را یافت مصلح، نیکو سیرت، با انصاف، حکم به عدل و قسمت بسوئیت، حالشان یکسان بود. (۱) * * ۲۰۹۲. علامه شعرانی: * اسکندر تا آخر ترکستان و زمین مشرق رفت و مورخان فرنگی و یونانی هم آن را نوشتند و در آن نواحی بناها کرد. و اگر گوئیم یا جوج و مأجوج از نژاد مغول و نزدیک بلاد آنان بودند اسکندر سد را بدان جاها ساخته و محققین گویند آنان در نواحی شمال از آن سوی قفقاز و آسیای صغیر بودند و فرنگیان آنها را سیت می گویند پس سد هم در همان نواحی بنا شده است و در باب الابواب قفقاز سدّی بوده است بدین وصف که خداوند بیان فرموده و مورّخین

آن را نسبت به انوشیروان می دهند و انوشیروان در این عمل اقتدا به اسکندر کرده است و سد اسکندر شاید در نواحی شمال یونان یا در اطراف ترکستان بود و اما صد فرسخ فاصله میان دو کوه مبالغه است و در روایتی آمده که عرض وادی میان دو کوه ۱۵۰ ذراع بود. (۱) ۲۰۹۳. ** در روایت دیگر صریح گوید این قوم بنی اسرائیل بودند از امت موسی علیه السلام. و گفتیم که اسکندر به بیت المقدس رفت، آنان را آزاد ساخت و از متابعت قوانین دولتی یونان مستثنی فرمود و سایر سخنان مبالغه آمیز که عادت ناقلان است و وقایع درست را به صورت افسانه در می آورد مطابق قرآن نیست. مرحوم ملا احمد نراقی در کتاب سیف الأئمه (ص ۲۷۶) از کتاب تاریخ معتبر یهودیان که مؤلف آن یوسف بن گوریون است و اروپاییان هم بدان اعتماد دارند عبارات عبرانی وی را درباره اسکندر آورده و ترجمه کرده است، گوید: اسکندر میانه بالا قامتش سه ذراع بود پادشاه قوی بود، مرد با خدا بود و در پیشانی او دوشاخ بود مثل دو شاخ گاو... و چون پدرش پولیپوس وفات کرد اهل مقدونیا را جمع کرد و گفت بشنوید از من ای بزرگان مقدونی، ای اهل روم نگاه کنید و ببینید در من و پشت من. بشنوید در جبروت انسان به غیر از حق (سبحانه و تعالی) به تنهایی که اوست فرج دهنده شما. و هم از کتاب گمارا که از کتب معتبره یهود است نقل کرده که: پس از جمع کردن علمای بنی اسرائیل آنچه از ایشان سؤال کرد و آنها از تورات جواب آوردند تحسین کرد ایشان را و خلعتهای ارغوانی به ایشان پوشانید و طوقهای طلا زینت گردنهای ایشان کرد و او صاحب حکمت فلسفه و شاگرد ارسطو طالیس بود. (۲) روض الجنان:... و قتاده روایت کرد از ابورافع از ابوهریره که، رسول صلی الله علیه و آله گفت:

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۰.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۱.

یأجوج و مأجوج بیابند و این سد می شکافند... (۱) ۲۰۹۴. علامه شعرانی: قول قتاده و روایت ابوهریره معتبر نیست اما دلیل آن است که شکافتن سد در روز قیامت یا نزدیک آن نیست بلکه پیش از آن است وقتی باشد که یأجوج و مأجوج بر غالب زمین مسلط گردند و مدتی به آزار مردم پردازند، آن گاه به علتی هلاک شوند و خداوند باز مسلمانان را بر آنها ظفر دهد. و چون در زمان ما هیچ نقطه از زمین غیر مکشوف نمانده است و هیچ امت غیر معلوم، و همه طوایف انام به یکدیگر راه دارند و باهم محشورند و اگر یأجوج و مأجوج طایفه ای از نژاد مغول بودند چنان که غالب مفسرین اسلام گویند یا سیت ها چنان که اکثر نصارا معتقدند هم اکنون سد را شکافته و در جهان پراکنده اند بلکه مغولان به عهد چنگیز در جهان غلبه یافتند و صقلابیان و سیت ها در دو قرن اخیر به غایت شوکت رسیده و بر بسیاری از جهان معموره تسلط یافته اند و این روایت قتاده تحقق یافته است. (۲) روض الجنان:... وهب گفت: ایشان بر هیچ گیاهی و چوبی و درختی نیابند و الا بخورند. آنکه جویهای زمین باز خورند و هر که را از مردمان یابند بخورند و جمله زمین بستانند الا مکه و مدینه و بیت المقدس، که بر این سه جای ظفر نیابند. (۳) ۲۰۹۵. علامه شعرانی: اگر مغولان بودند بر عمده ممالک دست یافتند غیر مکه و مدینه و شام و بعضی بلاد غربی و اگر قوم سیت باشند باز بر این بلاد مسلط نشدند و عباراتی که در این روایت هست کنایت از تصرف همه ثروتها و آبهای زمین است. (۴)

۹۸۹۹. «قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعَيْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا * وَ تَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا» .

روض الجنان: «قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي» ذوالقرنین گفت: این سد کردن و پرداختن او

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۹.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۴۱.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۴.

رحمت است از خدای* من چون وعده خدای آید که نزدیک قیامت و اشراف ساعت پیدا کرد، «جَعَلَهُ دَكَاةً...» یعنی چون وقت آن آید که خدای وعده داده است، آن سدّ دویست گز معارضه صد فرسنگ در طول، و پنجاه در عرض، چون زمین ساده کند**». «وَ كَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا»؛ و وعده خدای حق و درست و صدق است. «وَ تَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ» و آنکه که وعده خدای آید، ما خلقان را رها کنیم چون مضطرب و مختلط گشته، بهری به بهری در آمیخته، زنان با مردان و هر جنسی با ناجنس خود از دُش و حیرت... «وَ نُفِّخَ فِي الصُّورِ» و بفرماییم تا در صور** دمند، و این عند ظهور اشراف و علامات قیامت باشد. (۱) ۲۰۹۶. علامه شعرانی: * چنان که گفتیم ذوالقرنین خدا شناس بود و عبارت وی که دلیل این معنی است از کتاب تاریخ یوسف نقل کردیم. و اینکه گویند اسکندر بت پرست و سزاوار این تجلیل نیست که قرآن از او کرده، اصلاً از کشیشان نصرانی برای ایراد بر قرآن. و مترجم قرآن به زبان فرانسه رد کرده است و آن را تنظیر به تجلیل تورات از کورش نموده است. و از آنچه گفتیم معلوم شد هیچ لازم نیست از قول عامه مفسران تخطی کنیم و ذوالقرنین را مرد دیگری بدانیم غیر اسکندر؛ چون یهود اسکندر را به عنوان ذوالقرنین و خداپرست می شناختند و همان را از پیغمبر ما پرسیدند. و دو شاخ او دو برآمدگی بر دو طرف کلاه وی که پهلوانان قدیم بر آن پر می زدند. (۲) ۲۰۹۷. * در برهان ساده به معنی صحرا و بیابان آمده است. (۳) ۲۰۹۸. * این آیه مطلب تازه است راجع به قیامت، تتمه قصه ذوالقرنین نیست و خداوند پس از ذکر اصحاب کهف و صاحبان بستان سخنی از قیامت و دوزخ و عذاب و قهر الهی آورده است و مناسبت آن اینجا بیشتر است چون وقتی خداوند وعده داد و به انجام رسید، دلیل آن است که وعده قیامت و عذاب آن هم واقع خواهد شد. «وَ كَانَ

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۴۳ ۴۲

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۵.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۵. برهان قاطع، ص ۶۰۶.

وَعُدُّ رَبِّي حَقًّا» مناسب با «وَتُفَخَّ فِي الصُّورِ» است. (۱)

۱۰۷. «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا».

روض الجنان... مجاهد گفت: فردوس به لغت روم، بستان باشد. (۲) ۲۰۹۹. علامه شعرانی: اکنون هم پارادیس می گویند.

(۳)

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۴۷.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۸۸.

سوره مریم علیها السلام

سوره مریم علیها السلام «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱۲. «كهیصص * ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيَا» .

روض الجنان: قوله تعالى: «كهیصص * ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيَا» ، ابو عمرو خواند به كسر «ها» و فتح «یا»،* و شامیان به عكس این خواندند، و حمزه و خلف هر دو «ها» و «یا» مكسور خواندند. كسائی هر دو به اِماله خواند. ابن كثير و عاصم و یعقوب بین این خواندند. باقی قُرَاء، هر دو مفتوح خواندند. و حروف مُقَطَّع خواند ابو جعفر،** و «دال» و «صاد» اظهار كردند اهل حجاز و عاصم و یعقوب. (۱)*** ۲۱۰۰. علامه شعرانی: * مقصود از كسر اِماله است و از فتح ترك اِماله. (۲) ۲۱۰۱.*** یعنی بعد از هر يك از حروف مقطع «كهیصص» سكت كرد. ۲۱۰۲ ۳.*** یعنی دال را كه در آخر حرف «ص» است در ذال كلمه «ذكر» ادغام نکردند

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۵۶.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۹۴.

عاصم و نافع و ابن کثیر و یعقوب و سایر قراء ادغام کردند و گفتند «صَادَّكَرًا». (۱)

۶. «يَرِثُنِي وَ يَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا» .

روض الجنان: «وَ يَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ» ؛ و میراث آل یعقوب برگیرد، یعنی یعقوب بن ماثان و آل یعقوب احوال زکریا بودند. (۲) ۲۱۰۳. علامه شعرانی: در بعض نسخ ناان است. والله العالم. (۳) روض الجنان: «وَ اجْعَلُهُ رَبِّ رَضِيًّا» ؛ و بار خدایا این کودک را مرضی و پسندیده کن، یعنی توفیق ده او را و لطف کن با او تا مرضی و پسندیده باشد، و در آیت دلیل است بر آنکه از پیغامبران میراث گیرند... و اما شبهت آنان که گفتند که: دختر حَجَب نکند عَصَبه را از میراث، آن است که زکریا پسر خواست، گفت: «وَلِيًّا» و لم يقل: وَلِيَّةً، چه اگر وَلِيَّةً گفتی، حجب نکردی و از عصبه صرف نکردی چیزی نیست. (۴) ۲۱۰۴. علامه شعرانی: این شبهه سفیهانه است؛ زیرا که احکام شریعت موسی علیه السلام مطابق رأی ابوحنیفه و امثال او نبوده است و میراث بردن یا نبردن عصبه و حجب کردن دختر یا نکردن وی عصبه را خاص شریعت ما است و در مذهب اهل بیت علیهم السلام عصبه اصلاً میراث نمی برد با بودن فرزند، دختر باشد یا پسر. (۵)

۷. «يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا» .

روض الجنان: «لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا» ای شبیهاً و مثلاً ؛ ما او را مثلی و شبیهی نکردیم پیش از آن. (۶)

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۹۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۵۹.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۹۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۵۹، ۶۰.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۹۷.

۶- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۶۰.

۲۱۰۵. علامه شعرانی: در کتب نصارا آمده است که چون نام وی را یحیی گذاشت کسان وی پرسیدند: چگونه نام او را یحیی گذاشتی و حال آن که در خاندان تو پیش از این کسی بدین اسم نبود؟ (۱)

۱۵. «و سَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا» .

روض الجنان: «و سَلَامٌ عَلَيْهِ» ؛ و سلام بر او باد، آن روز که او را بزادند و آن روز که بمیرد، و آن روز که او را زنده کنند... و گروهی گفتند: «و سَلَامٌ عَلَيْهِ» ، معنی آن است که: سلامت است او را از آن عبث شیطان در ولادت و اغرا و اغوای او در وقت بلوغ، و آن روز که بمیرد از هول مَطَّلَع، و آن روز که او را زنده کنند از احوال قیامت و عذاب دوزخ. (۲) ۲۱۰۶. علامه شعرانی: به ظاهر، مراد از مردن رفتن جان است از تن نه مردن حتف الانف؛ چون در روایات اسلام و نصارا حضرت یحیی را کشتند و چون در قرآن ذکر قتل او نیست مؤلف هم در شرح آن چیزی نیاورده، ولی مسلمانان و مسیحیان متفقند که چون وی مردم را به عمل به شریعت و ترک فحشا و منکرات دعوت می کرد رئیس کشور یهودیه موسوم به هرودیس که از دست رومیان حکومت بنی اسرائیل بدو مَفَوَّض بود یحیی را به زندان افکند و یحیی وی را از مباشرت با زنی هیرودیا نام که بر وی نامحرم بود منع می کرد و هیرودیس به فحشا اصرار داشت تا زن حيله انگیخت و فرمان قتل یحیی را از هیرودیس گرفت و سر مطهر او را پس از کشتن در مجلس او آورد در طبقی و پیش او نهاد. خداوند بدین عمل بر آنان خشم گرفت و طیطوس را بر آنها مسلط کرد چنان که در سوره بنی اسرائیل گذشت و در آن عهد عادات و رسوم رومیان در میان امت موسی علیه السلام رسوخ کرده و در احکام شریعت سست شده بودند و نصایح متدینان در آنها اثر نداشت و طالب کسی بودند ظاهر شود و دین حق را رواج

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۳۹۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۶۴.

دهد. خداوند در همان زمان عیسی علیه السلام را فرستاد و دین او رومیان و اتباع آنها را تسخیر کرد و از این جهت قصه یحیی و عیسی علیهما السلام به هم مربوط است. (۱)

۲۵. «و هَزَى إِلَيْكَ بِجَذَعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا».

روض الجنان: ... «إِلَى جَذَعِ النَّخْلَةِ» به آن درخت خرما و آنجا درختی بود خشک گشته و سالخورده و فصل زمستان بود و سرمای سخت. مریم علیها السلام پیش آن درخت آمد و پشت به آن درخت باز داد، درخت سبز شد و برگ برآورد و خوشه های رطب در آویخت از او، و این دو معجز بود، یکی: درخت خشک شده تازه شدن، و دگر: در وقتی که نه اوان رطب بود، رطب بر درخت پیدا شدن. هلال بن حیان گفت عن ابی عبدالله که: آنجا درخت خرما نبود*. (۲) ۲۱۰۷. علامه شعرانی: چون در نواحی فلسطین خرما نمی روید یا ثمر نمی دهد. (۳) روض الجنان: ... و در نصب «رُطْبًا جَنِيًّا» دو قول گفتند. مبرد گفت: مفعول به است تقدیره هَزَى رُطْبًا جَنِيًّا بِجَذَعِ النَّخْلَةِ، و بر این قول «با» زیادت نباشد. (۴) ۲۱۰۸. علامه شعرانی: مفسران در نصب «رُطْبًا جَنِيًّا» دو وجه گفتند: یکی آنکه مفعول به باشد برای هَزَى نه برای «تساقط» و دیگر آنکه حال باشد یا تمیز. بنابر اول معنی این می شود که بجنبان رطب را که بر تنه درخت خرماست به جنبانیدن تنه درخت خرما را تا بیندازد رطب را بر تو. و بنابر دویم معنی این است که بجنبان تنه درخت را تا درخت خود بر تو بیفتد یعنی ثمره آن در حالتی که رطب تازه است. و آن را تمیز هم توان گرفت و بر این وجه «باء» در «جذع النخلة» زاید است؛ زیرا که در حقیقت جذع مفعول «هَزَى» است و در وجه اول رطب مفعول «هَزَى» می باشد که «باء» ندارد و به

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۳۹۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۶۷.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۰۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۷۰.

«جذع النخلة» متعلق به «هزّی» نیست تا «باء» زائد باشد بلکه متعلق به محذوفی است. (۱)

۲۸. «يا أُخْتِ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأً سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا» .

روض الجنان: بی سامانکار. (۲) ۲۱۰۹. علامه شعرانی: بی سامان کار کنایه است از زن فاحشه. (۳)

۳۰. «قال إني عبدُ اللهِ آتاني الكتابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا» .

روض الجنان: ... علی به نه سالگی یا به دوازده سالگی، بر اختلاف روایات، قبول تکلیف را نمی شاید بعد دعوت رسول، دگر این طعن بر رسول بیشتر است برای آنکه رسول به احوال او عالم تر بود. اگر دانست که او اهل دعوت نیست و او را دعوت کرد تابان بر او باشد نه آنکه امیر المؤمنین از این حال مستشعر بود، رسول نبود؛ رسول علیه السلام همچنین بود... (۴) ۲۱۱۰. علامه شعرانی: «تابان» به معنی تاوان است. یعنی اگر رسول صلی الله علیه و آله علی علیه السلام را دعوت کرد با آنکه می دانست قابل دعوت نیست عیب این عمل و تاوان برعهده رسول است چون معقول نیست که امیر المؤمنین چیزی را بداند و رسول نداند. (۵)

۳۳. «وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أَمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا» .

روض الجنان: ... و روایت کرده اند از رسول علیه السلام که او گفت: پنج کس سخن گفتند پیش از وقت: گویای یوسف فی قوله: «وَسَهَّدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا...» . (۶) و کودک

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۰۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۷۴.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۰۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۷۷.

۵- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۰۹.

۶- الشيخ ناصر الدين الألبانی المالکی ، من أشدَّ المحدثين السلفيين تعصُّبا ، وهو مشهور بتوجيه أفعال الصحابه والطعن على الشيعة ، بحيث يمكن القول بأن قبوله لحديث كهذا دالٌّ على اتفاق جميع المسلمين عليه .

ماشطه دختر فرعون. و عیسی علیه السلام و صاحب جریح. و فرزند آن زن که اصحاب الأخدود او را بسوختند. اما حدیث گواه یوسف قصه او در سورت یوسف برفت، و حدیث عیسی این است که گفتیم. اما فرزند ما شطه دختر فرعون آن است که، سعید جبیر روایت کرد از عبدالله عباس که، رسول علیه السلام گفت: شب معراج که مرا به آسمان بردند، بویی شنیدم خوش که از آن خوش تر بویی نشنیده بودم... (۱) * ۲۱۱۱. علامه شعرانی: اهل علم دانند که بوی و هر موجودی عرض یا جوهر که در این عالم موجود شود درعالم دیگر باقی است و محشور گردد چنان که اهل آن عالم الی الابد آن را دریابند اگر چه بوی باشد و خوشی و ناخوشی بوی تابع حقیقت آن عالم است؛ چه بسا چیزها که مردم این عالم از آن نفرت کنند و آنجا مرغوب باشد مانند بوی دهان روزه دار که در حدیث وارد است نزد خدای به از بوی مشک باشد و مردم کافر محشور شوند به صورتی زشت که خوک و بوزینه نزد آنان بسیار زیبا نمایند. (۲)

۳۷. «فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ» .

روض الجنان: قوله: «فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ» جمع حزب، جماعات از میان ایشان خلاف افتاد، فاختلفوا فیما بینهم فی عیسی. در عیسی خلاف کردند، قومی ترسایان گفتند: او خدای است و آن یعقوبیان بودند. و گروهی گفتند: «إِنَّ اللَّهَ...» ، (۳) پسر خدای است و آن نسطوریان بودند. و گروهی گفتند: «ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ...» ، (۴) و آن اسرایلیان بودند... (۵)

۱- یوسف (۱۲): ۲۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۷۹.

۳- توبه (۹): ۳۰.

۴- مائده (۵): ۷۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۸۳ ۸۲.

۲۱۱۲. علامه شعرانی: مقصود از این جمل واضح نیست. (۱)

۳۹. «وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ».

روض الجنان: ... اعمش روایت کرد از ابوصالح از ابو سعید خُدَری که، رسول علیه السلام گفت: روز قیامت مرگ را بیارند کأنه كبشُ أَمَلَح؛ پنداری گوسپند سیاه سپید است و از میان بهشت و دوزخ بدارند و اهل بهشت و دوزخ را گویند: این را می شناسی؟ گویند: آری، این مرگ است. (۲) ۲۱۱۳. علامه شعرانی: این گونه الهام و علم ضروری در عالم رؤیا هم برای انسان اتفاق می افتد؛ کسی را می بیند و یقین دارد امیرالمؤمنین علیه السلام با یکی از ائمه علیه السلام است با آنکه آنها را ندیده و نشناخته و اینجا هم مرگ به صورت گوسفند مجسم می شود و آن را می شناسند چون نزدیک ترین چیز به مرگ در نظر انسان گوسفند است که همیشه کشته گوسفند پیش نظر او است و هرگاه تمثیل معانی و اعمال به صورت مناسب آن تحقق یابد صورتی مناسب تر از صورت گوسفند برای مرگ نخواهد بود. و اینکه گفتیم به ظاهر روایت مطابق تر است از آن دو تأویل که مؤلف در آن خواهد کرد؛ چون پیغمبر فرمود خود مردم آن گوسفند را می شناسند که مرگ است و بنابر تأویل مؤلف مرگ چیز دیگر است و گوسفند چیز دیگر و یکی تشبیه به دیگر شده است مثل آنکه از تو پرسند: فلان چه شد؟ تو چراغی را به دم خاموش کنی یعنی مرد. (۳) روض الجنان: اشارت کرد به دست فرا دنیا. (۴) ۲۱۱۴. علامه شعرانی: دست فرا بردن یعنی دست را نزدیک چیزی بردن و دست فرا دنیا بردن یعنی سوی دنیا بردن. ۵

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۱۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۸۷.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۱۶.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۱۷.

روض الجنان: ... أما حديث ذبح مرگ علی احد وجهین باشد، اما رسول علیه السلام بر طریق تمثیل گفت* و اما خدای تعالی اینکه فرماید در قیامت بر طریق تمثیل فرماید**، یعنی چنان انگاری که این «کبش املح» مرگ است، چون او را کشتند طمع نیست در آنکه باز زنده شود، همچنین طمع نیست کس را در آنکه بمیرد و به مرگ از آنچه در اوست برهد، این خبر بر این تأویل باشد. (۱) ۲۱۱۵. علامه شعرانی: * مقصود مؤلف آن است که حقیقه گوسفندی نمی کشند در روز قیامت؛ چون روز قیامت روزی نیست که جاندار به کشتن بمیرد بلکه این بر طریق تمثیل فرمود و تشبیه؛ یعنی مرگ را از میان بردارند و نباشد، چنان که گوسفند ذبح شده دیگر نیست. (۲) ۲۱۱۶. ** یعنی در حقیقت گوسفند می کشند اما این گوسفند نه مرگ است بلکه حیوانی است و پس از کشته شدن خداوند گوید: همچنان که این گوسفند نابود شد مرگ هم نابود شود. این دو وجه هر دو مرضی مؤلف است. ۳

۵۶. «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَ اِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا» .

روض الجنان: ... و سبب بردن او بر آسمان، عبدالله عباس گفت و کعب الاحبار و علمای سیر که: سبب آن بود که ادریس روزی می رفت در گرمای آفتاب رنجور شد، گفت: بار خدایا! من یک روز در گرما طاقت نمی دارم، آن فریشته که او حامل آفتاب است به یک روز پانصد ساله راه می ببرد، اثر او به او نزدیک است ثقل و گرمای آفتاب بر او چگونه باشد؟ ... وَ هِبِ مَتَّبَهُ گفت: هر روز چندانی عبادت از ادریس به آسمان می بردند که از جمله اهل زمین، فرشتگان از آن عجب بماندند، ملک الموت را تاسه دیدار او خاست، از

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۱۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۸۸۸۷.

خدای تعالی دستوری خواست تا بیاید و او را زیارت کند، خدای تعالی او را دستوری داد، به نزدیک او آمد بر صورت آدمی، و بر او سلام کرد و با او مصاحبت کرد. و ادريس صائم الدهر بودی، چون وقت افطار بود طعام پیش آوردند، او طعام نخورد. سه شب همچنین بود. ادريس را منکر آمد، گفت: مرا بگوی تا تو کیستی؟ گفت: من ملك الموتام. (۱) ۲۱۱۷. علامه شعرانی: دو روایت مخالف یکدیگر را مؤلف بی ترجیح از عرائس نقل کرده است چون معلوم نیست صحیح کدام است و دانستن این امور واجب نیست. (۲)

۵۹. «فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهْوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ عَذَابًا» .

روض الجنان: وهب گفت: «فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ» ، خَلْفٌ شَرَابُونَ لِلْقَهْوَاتِ، لَعَابُونَ بِالْكَعْبَاتِ... (۳) ۲۱۱۸. علامه شعرانی: قهوه شراب مسکر است و کعب مهره نرد. (۴)

۷۱. «وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا» .

روض الجنان:... دگر آنکه: عموم آیت اقتضای آن می کند که هیچ کس نماند از پیغامبران و امامان و صدیقان و شهیدان و صالحان و الا در دوزخ شود و آنکه بیرون آید، و این خلاف اجماع است. (۵) ۲۱۱۹. علامه شعرانی: روایت از جابر بن عبدالله و ابن عباس خواهد آمد که همه کس داخل دوزخ شوند و مؤلف خود پس از این فرماید در ورود خلاف است. پس مقصود

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۹۴ ۹۶.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۲۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۹۸.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۲۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۰۸.

از اجماع آن است که در آنجا دایم نمانند و معذب نشوند. اما گذشتن از دوزخ برای همه است چنان که ورود به دنیا و عبور از آن و چشم از شهوات پوشیدن و بر صراط دین رفتن برای نیکان ناچار وسیله رسیدن به بهشت است. (۱)

۷۲. «ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثًا» .

روض الجنان: ... و خبری دیگر آنکه از حَفْصه روایت کردند که او گفت که، رسول علیه السلام گفت: امید دارم که هیچ کس از آنان که به بدر و حُدیبیه حاضر بودند به دوزخ نشوند. حفصه گفت: یا رسول الله! پس این آیت: «وَ إِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا»؟ گفت: نبینی که خدای می گوید: «ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا» ... (۲) ۲۱۲۰. علامه شعرانی: یعنی ورود آنها برای ماندن و معذب شدن نیست از یک سوی وارد شوند و از دیگر سوی به شتاب بیرون روند بی آنکه عذاب بینند چنان که در روایت سابق از ابن مسعود نقل شد و در حقیقت جهنم مبدأ شهوات دنیا است و اینها مظهر آنند و هر کس به دنیا آید در جهنم رود و آنکه خود را آلوده نکند به شتاب از صراط بگذرد چنان که در دنیا از صراط مستقیم دین گذشته است. (۳) روض الجنان: ... و خالد بن معدان گفت که: اهل بهشت در بهشت گویند: نه خدای ما را وعده داد که ما را ورود باشد بر دوزخ! ما دوزخ ندیدیم. ایشان را گویند: شما بر دوزخ بگذشتی و آتش او مرده بود خامد، از آن خبر نداشتی.* دیگر آنکه: یعلی بن منیه روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت دوزخ روز قیامت گوید: جُزْيًا مُؤْمِنٌ فَهَإِنَّ نُورَكَ أَطْفَى لَهَبِي؛ نیک بگذرای مؤمن که نور تو درفش آتش من بنشانند. و این جمله اخبار دلیل می کند بر آنکه ورود مرور است. (۴) **

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۳۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۳۳.

۴- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۱۰ ۱۱۱.

۲۱۲۱. علامه شعرانی: * چنان که در دنیا از شهوات آن متمتع نشدند. (۱) ۲۱۲۲. * * مرور منافی دخول نیست. (۲) روض الجنان: رسول علیه السلام گفت: خلقان در قیامت به دو طبقات باشند. گروهی آنان باشند که ایشان را صحیفه ای بر نه افلاچند... (۳) ۲۱۲۳. علامه شعرانی: فعلی است به معنی گشودن و خواندن، اما این کلمه را در جای دیگر ندیده ایم و در برهان هم مذکور نیست. (۴)

۷۴. «وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَوْمٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئِيًّا» .

روض الجنان: حق تعالی ردّ بر ایشان گفت: «وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ» ؛ از بس که ما هلاک کردیم پیش ایشان از گروهی و جماعتی که ایشان نکوتر بودند به متاع و آلائت و جامه و لباس. «وَرِئِيًّا» ، ابن عامر و نافع خواندند: «وَرِيَا»، بی همزه، و باقی قُرَاء به همزه. آنکه به همزه خواند، گفت: مِنَ الرِّوَاءِ وَهُوَ الْمَنْظَرُ الْحَسَنُ باشد، و آنکه بی همزه خواند اَمِيَا تخفیف همز کرد چنان که در بریئه، بریّه گفت. و روا باشد که مِنَ الرِّيِّ باشد، و هو نَضَارَةُ الشَّبَابِ، و آن تازگی برنای بود، و نصب هر دو بر تمیز باشد. و در مُضِيحَفِ أَبِي، «وَزِيًّا» به زای معجم است. (۵) ۲۱۲۴. علامه شعرانی: در زمان ابی بن کعب نقطه بر حرف گذاشتن اختراع نشده بود و «راء» هر دو را بی نقطه می نوشتند. پس مقصود آن است که اَبِي شفاهی به «زای» خواند و شاگردان پس از وی به نقطه نوشتند. ۶

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۳۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۱۲.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۳۴.

۴- راجع: ص ۳۳۳ (استعداد الإمام لحرب معاویه قبل حرب الجمل).

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۱۴.

سوره طه

سوره طه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «طه» .

روض الجنان:.... حسن بصری گفت، رسول علیه السلام گفت: اهل بهشت از قرآن هیچ نخوانند الا- طه و یس. (۱) ۲۱۲۵.
 علامه شعرانی: قول حسن بصری به ظاهر مخالف آن حدیث است که «اقرأ وارق»؛ (۲) هر کس قرآن بیشتر داند درجت او در بهشت برتر است و او را گویند قرآن بخوان و بالا- برو. (۳) روض الجنان: قوله تعالى «طه»، کوفیان «طه» آیتی شمردند، و دیگران نشمردند. ابو عمرو «طه» خواند به فتح «طا»* و اماله «ها». و حمزه و کسائی و خلف و ابوبکر الأعمش و البرجمی به اماله هر دو «طه» خواندند. و اهل شام و مدینه بین بین خواندند

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۲۶.

۲- کافی، ج ۲، ص ۶۰۶، ح ۱۰.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۴۴.

هر دو، و باقی قراء به تفخیم** هر دو. (۱) ۲۱۲۶. علامه شعرانی: * یعنی طا را به الف خواند بی اماله. (۲) ۲۱۲۷. ** تفخیم ترک اماله است. (۳) روض الجنان: ... و گفتند: «طا» طرب اهل بهشت است، و «ها» هوان اهل دوزخ. و گفتند: «طا» در حساب جَمَلُ نُه باشد، و «ها» پنج، پنداری گفت: ای ماه شب چهارده. (۴) ۲۱۲۸. علامه شعرانی: این گونه لطایف از اهل ذوق بعید نیست اما آن را از تفسیر نتوان شمرد و نظیر آنکه شبستری گفت: زاحمد تا احد یک میم فرق استجهانی اندر این یک میم غرقست نکته ای است ذوقی نه لغوی در فرق میان احمد و احد. (۵)

۶. «لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى» .

روض الجنان: عبدالله عباس گفت: زمین بر پشت ماهی است، و ماهی بر روی آب است، و طرفی ماهی که سرو دنبال اوست در زیر عرش ملتی اند به هم آمده. و زیر دریا سنگی سبز هست که سبزی آسمان از اوست، و آن سنگ آن است که خدای تعالی در سورت لقمان گفت: «فَتَكُنْ فِي صَيْخِرِهِ...» ، (۶) و آن سنگ بر سُروی گاوی است و پایهای گاو بر ثری نهاده است، و زیر ثری کس نداند تا چیست مگر خدای تعالی. و آن گاو دهن باز کرده است چون دریاها همه یکی شود در شکم آن گاو شود و دریاها خشک شود. ۲۱۲۹۷. علامه شعرانی: این سخنان را نه برای آن نقل می کنند که خود بدان معتقدند یا خواننده را بدان معتقد سازند بلکه تا کتاب از اقوال مشهوره خالی نباشد و رسم علمای اسلام است در هر علم از توحید و فقه و اصول و تفسیر و حدیث اقوال باطل

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۴۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۲۹.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۴۵. گلشن راز، ص ۱۲۳ و رک: ص ۶۷.

۵- لقمان (۳۱): ۱۶.

۶- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۳۱.

را نقل می کنند تا مردم نپندارند در نقل خیانتی کردند و چیزهایی که نپسندیدند به سلیقه خود از دین حذف کردند. و شاید حق همان بود که حذف کردند. (۱)

۱۶. «فَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدِي» .

روض الجنان: قوله: «فَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْهَا» ، این نهی است موسی را علیه السلام و مراد جمله مکلفان. و نهی، مغایه است، یعنی نباید تا تو را منع کنند. و صد، منع باشد از خیر، ... آن کس که ایمان ندارد به آن، یعنی نباید که کافران تو را باز دارند از ایمان به قیامت و بیان او کردن و اعمالی که تو را در قیامت سود دارد... (۲). ۲۱۳۰. علامه شعرانی: باید دانست که در تورات فعلی که در دست یهود است نه ذکر قیامت است و نه یادی از بهشت و جهنم و به مقتضای آیات قرآن ایمان به معاد از وحی موسی علیه السلام جزء دین او بود و خداوند او را از ترک بیان نهی فرمود. پس موسی علیه السلام بیان معاد کرد اما به تدریج از دین آنان خارج و فراموش شد، چون فقه برای کاهنان سود دنیوی بسیار داشت و همه اقبال به دانستن آن می کردند و طالب فقه بیشتر بودند و نسخ آن فراوان تر و باقی ماند و همچنین ذکر قصص و تواریخ برای گرم کردن مجالس مرغوب بود و تورات فعلی مجموعه از فقه و تاریخ است که بنی اسرائیل خود فراهم کردند نه موسی علیه السلام و نوشته اصلی آن حضرت در دست نیست. اما اسلام، ذکر معارف و معاد در قرآن و احادیث بسیار است چنان که کمتر از یک عشر آیات قرآن در فقه می باشد، بیم آن نمی رود که اصول دین منسوخ و فراموش شود با وجود قرآن. (۳)

۱۸. «قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَ أَهْشُ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَ لِي فِيهَا مَارَبٌ أُخْرَى» .

روض الجنان: عبدالله عباس گفت: موسی علیه السلام زاد و متاع خود بر عصا نهادی و از او

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۴۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۳۶.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۵۰.

برگرفتنی او را بمنزله راحله بود، و چون خسته شدی بر او نشست، در زیر ران او رهوار می رفتی و او رسن و دلو نداشتی، آن عصا به چاه فرو گذاشتی بر طول چاه دراز شدی و شعبه های او بر شکل دلو شدی تا او آب بر آوردی برای خود و گوسپندان. و چون به شب فرو آمدی، به زمین فرو زدی مانند دو مشعله از او روشنایی بتافتی. و چون در زمین نشیب شدی، عصا دراز شدی، و چون بر زمین فراز رفتی کوتاه شدی،* فهذا معنى قوله: «وَلِيَّ فِيهَا مَارِبٌ» (۱). و از روی تازی* «أُخْر» بایست که مِأْرَب جمع است. (۲) ۲۱۳۱. علامه شعرانی: * این مآرب و فوائد را ثعلبی در عرائس آورده است و گوید مطلعان از اخبار گذشتگان چنین گفتند. (۳) باری اعتماد بسیار بر قول ثعلبی نیست و این سخنان نه از معصوم است و نه از کتب تواریخ معتبر. (۴) ۲۱۳۲. * در زبان عربی صفت مطابق موصوف است در افراد و جمع، اما در بعض زبانها مانند فارسی چنین نیست، گویند: مردان نیک و پیغمبران بزرگ. (۵)

۲۵. «قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» .

روض الجنان: قوله تعالى: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» ؛ موسى عليه السلام عند آن حال که او را گفتند: تو را به فرعون باید رفتن به رسالت، گفت: بار خدای من و پروردگار من! دل من روشن گردان و این دلتنگی از من ببر. و شَرِّحُ الْكَلَامِ بَشَيْطُهُ وَ كَشْفُ الْمَعْنَى فِيهِ، و تفسیری که مخالفان دادند در شرح صدر که مراد سینه شکافتن است و دل شکافتن*، چنان که در حق رسول علیه السلام گفتند فی قوله: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ...» . ۶

۱- طه (۲۰): ۱۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۳۷ ۱۳۸.

۳- رک: عرائس المجالس، ص ۱۵۶.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۵۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۴۵. انشراح (۹۴): ۱.

۲۱۳۳. علامه شعرانی: در روایت است که پیغمبر اکرم در مدت رضاع که نزد حلیمه بود فرزندان وی دیدند دو مرد آن حضرت را از کنار ایشان ربودند و بالای کوهی بردند و دلش بشکافتند و قطعه خونی بیرون آوردند. خبر به حلیمه دادند، او پریشان شد و آمد و حضرتش را سالم دید بی نشانه زخمی و خونی. شاید بنا بر صحت روایت تمثیل موجود روحانی بود به صورت جسمانی برای بیننده مانند «فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا» (۱) کنایه از دور نگاه داشتن مبادی شر از دل او مانند کینه و حسد و وسوسه و صفات نقص که در سایر مردم هست و در پیغمبر نبود. و معلوم است که دیدن ملائکه به چشم محال نیست، دیدن صفات بخل و حسد و کینه هم به صورت خون محال نیست و در بعض روایات قصه شرح صدر را در ضمن معراج آورده که پیغمبر خود دید و دل آن حضرت را به آب برف شستند، و بنابراین روایت هیچ عجب نیست؛ زیرا که دیدن این امور شأن پیغمبران است. (۲)

۲۷. «وَ اِخْلَلُ عُقْدَةَ مِنْ لِسَانِي» .

روض الجنان: رتّه. (۳) ۲۱۳۴. علامه شعرانی: «رتّه» به معنی لکنت، در غیر اینجا ندیدم. (۴) روض الجنان: انگشت دمیده. (۵) ۲۱۳۵. علامه شعرانی: ذغال افروخته. ۶

۴۰. «فَلَبِثْتُ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتُ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى» .

روض الجنان: ... محمّد بن کعب گفت: بدان قدری مقدر که انداخته بودند که تو

۱- مریم (۹): ۱۷.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۵۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۴۵.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۵۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۴۶.

بدان قدر بیایی. (۱) ۲۱۳۶. علامه شعرانی: یعنی اندازه کرده. (۲)

۴۹۵۰. «قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى * قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى» .

روض الجنان: «قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى» ، در کلام حذفی و اختصاری هست، و تقدیر آن است که: فَأْتِيَاهُ فَقَالَا لَهُ ذَلِكَ فَقَالَ لَهُمَا مَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى، ایشان به نزدیک فرعون آمدند و رسالت و پیغام خدای بگزاردند، فرعون ایشان را گفت: خدای شما کیست ای موسی؟ این خطاب با موسی کرد برای آنکه با او انبساط داشت. موسی گفت: خدای ما آن است که هر چیزی بداد خلقش را. (۳) ۲۱۳۷. علامه شعرانی: «الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ» دلیلی که مردم را از راه عقل به تصدیق و ایمان به وجود خداوند رهبری کرد همانا نظر در خلق و اندازه و مراعات مصالح مخلوقات بود که آفریننده جهان حوایج هر چیز را دانست؛ مثلاً- انسان را از اعضا و جوارح و رگ و عصب و پوست و گوشت و همه چیز به اندازه لازم که اگر گنجایش معده بیش از این بود که هست یا کمتر و طول روده ها و گشادی رگها غیر از این اندازه بود الی غیر ذلک همه بر خلاف مصلحت بود و موجب امراض بسیار. و چون هر چیز خلقش به اندازه است دانستیم آفریننده آن حکیم است. (۴) روض الجنان: ... «ثُمَّ هَدَى» ، أَي هَدَاهُمْ؛ آنکه هدایت داد ایشان را از بیان و الطاف و تسهیل و تیسیر. (۵) ۲۱۳۸. علامه شعرانی: این نیز از ادله واضحه است که بشر را به خداوند هدایت کرد؛

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۵۱.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۶۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۵۴.

۴- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۶۵.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۵۵.

چون وقتی بینیم عمل چیزی بیش از اندازه فکر اوست دانیم خلش به تدبیر حکیمی است دانا. مرغ را هدایت کرد به تخم نهادن و آن را در زیر پر گرفتن تا جوجه درآید و محبت جوجگان در دلش افکند تا آنها را پرورد و غمخواری کند و از آفت محفوظ دارد و دیگر حیوانات همچنین و زنبور عسل را الهام داد به خانه ساختن و عسل نهادن. بالجمله همه موجودات را به مصالح خود هدایت فرمود. (۱)

۵۶. «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَ أَبَى» .

روض الجنان: «فَكَذَّبَ وَ أَبَى» ؛ به دروغ داشت و ابا کرد و سرباز زد و امتناع کرد از قبول حق. و مراد به آیات آن دلالات و معجزات نه گانه است که گفت: «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ...» ، (۲) مِنْهَا: أَلْيَدُ وَالْعَصَا، آنچه وقت را، به روز اول نمود: دست سپید بود و عصا که ثعبان گشت. (۳) ۲۱۳۹. علامه شعرانی: وقت را یعنی على العجالة؛ چون روز اول معجزه عصا و ید بیضا نمود مقدمه، تا پس از آن معجزات دیگر نماید. (۴)

۶۲. «فَتَنَّا زَعُورًا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَ أَسْرَوْا النَّجْوَى» .

روض الجنان: ... «وَ أَسْرَوْا النَّجْوَى» ؛ و راز گفتن گرفتند با یکدیگر پنهان. عبدالله مسعود خواند: وَأَسْرَوْا النَّجْوَى أَنْ هَذَا، به فتح همزه و تخفیف ساحران، و «قَالُوا» نخواند بر آنکه در محلّ مفعول «أَسْرَوْا» باشد، يَدْلًا مِنَ النَّجْوَى. (۵) ۲۱۴۰. علامه شعرانی: یعنی «أَنْ» مفتوحه خواند بر آنکه به تأویل مصدر رود و مفعول «أَسْرَوْا» باشد. (۶)

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۶۵.

۲- بنی اسرائیل (۱۷): ۱۰۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۵۸.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۶۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۶۰.

۶- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۶۹.

۶۳. «قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَى» .

روض الجنان: ... و ابو عمرو بن العلاء و عیسی بن عمر خواندند: اَنَّ هَذَيْنِ لَسَاحِرَانِ، بر اصل خود به «یا»، و ابو عمرو گفت: شرم دارم از خدای که: «اَنَّ هَذَا» خوانم* و باقی قُراء «اَنَّ هَذَا» خواندند، گفتند: از عایشه پرسیدند این آیت، و قوله: «وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ...»، (۱) و قوله: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئُونَ...»، (۲) گفت: این همه خطای است از نویسندگان. و اَبان گفت: این آیت پیش عثمان بخواندم، گفت: لَحْن است، گفتم: پس بگردانیم از مُصحف، گفت: رها کنی که حلالی و حرامی به او تعلق ندارد، و این قول ضعیف است لِمُخَالَفَةِ الاجماع،** برای آنکه در امت کس نگفت که در قرآن لحنی هست. (۳) ۲۱۴۱. علامه شعرانی: * چون «هذین» اسم اَنَّ منصوب است و هذان مرفوع برخلاف قاعده نحو می باشد. (۴) ۲۱۴۲. ** علامه حلی این سخن را از مطاعن عثمان شمرده است؛ چون دلالت می کند بر عدم تدبر وی. اگر گوید از آسمان به لحن نازل شده، خطا است. و اگر گوید مردم به غلط تحریف کردند و صحیح نازل شده بود تحریف خلاف اجماع و تواتر است و لیکن عجب است که اهل خلاف نسبت تحریف قرآن به شیعه می دهند و شیعه آن را از عثمان عجب می شمارند و آنکه خردمند است داند که وجود این کلمه در قرآن دلیل بزرگی است بر عدم تحریف؛ چون اگر بنای قراء بر اعمال رأی و سلیقه و مراعات قواعد بوده حتماً این کلمه را تغییر می دادند و «هذین» می کردند اما بنا بر سماع بوده است. ۵

۱- نساء (۴): ۱۶۲.

۲- مائده (۵): ۶۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۶۱.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۷۰.

۷۰. «فَأَلْقَى السَّحَرَهُ سَجْدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَ مُوسَى» .

روض الجنان: «قال آمنتم» ؛ ابن كثير و حفص و ورش خواندند. «آمنتتم» ، على لفظ الخبر، و كوفيان الألف حفص به دو همزه خواندند على الاستفهام. و باقى قراء به همزه ای از پس او مدی. (۱) ۲۱۴۳. علامه شعرانی: یعنی على العجالة با تسهیل همزه دویم. (۲)

۸۸. «فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى فَنَسِيَ» .

روض الجنان: ... مجاهد گفت: سامری آن گوساله به صنعت چنان ساخته بود مخارق گلوی او که چون بادی در زیر او دمیدندی آن باد در شکم او افتادی از گلوی او آواز گاوی برون آمدی چنان که آواز نی و مزمار به اختلاف مخارق مختلف می شود. آنکه آن را بیاورد و بر مهب باد نهاد و پیرامن او استوار کرد تا باد به زیر او در شکم او شود، آنکه ایشان را جمع کرد و گفت: بیا تا بنگری که من از آن حلی چه ساختم بیامند و بدیدند، گوساله ای سخت نیکو پراسته بود و مرصع کرده به انواع جواهر. ایشان در آن می نگریدند تا ناگاه باد برآمد و در شکم او افتاد و به گلوی او برون آمد، آوازی حاصل آمد بر شبیه آواز گاو. ایشان که آن دیدند. سجده کردند و گفتند: «هذا إلهكم وإله موسى فنسى» این خدای شماسست و خدای موسی... (۳) ۲۱۴۴. علامه شعرانی: اگر گویی: سامری از ترویج بت پرستی چه طرفی می بست و از این کار زشت چه تمتعی می برد؟ در جواب گوئیم: در آن عهد غالب مردم جهان یا همه آنان غیر بنی اسرائیل بت پرست بودند مقتدرتر و متمدن تر از ایشان و اقوام ضعیف تشبه به اقویا را فخر خود می شمارند و آن را موجب نجات از ذلت می پندارند

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۶۵.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۷۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۷۷.

و از این جهت موسی را گفتند: «یا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ» (۱)؛ و چون سامری اشخاصی هستند در هر گروه که ترویج رسوم زشت را برای خیر و سعادت قوم خود انجام می دهند، و عمروبن لحنی که بت پرستی را میان عرب رواج داد مشهور است تا حجازیان را شبیه به شامیان سازد. (۲)

۹۷. «قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَى إِلْهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُْحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا» .

روض الجنان: موسی علیه السلام گفت: «فَاذْهَبْ»؛ برو از اینجا، «فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ»؛ که تو را در زندگانی تا زنده باشی آن باد که گویی: «لا مِسَاسَ»، یعنی تو را الف مباد با آدمیان. با دعای موسی علیه السلام الف سامری از آدمیان ببرید تا آبادانی رها کرد و در بیابانها با وحوش و سباع مختلط شد، و اگر هیچ آدمی را دیدی از دور آواز می دادی که: لامسّاس لامسّاس؛ زنهار پیرامن من مگردی و دست به من باز ننهی. بعضی دگر گفتند: موسی علیه السلام بنی اسرائیل را نهی کرد از آنکه با او مخالطه کنند، او را براندند و در میان خود و آبادانی جای ندادند و تمکین نکردند. و قول اول درستتر است،* و قوله «لا مِسَاسَ»، آئی لا مِمَاسَه و این مبنی است بر فتح با «لا» نفی جنس، چنان که لا رَجُلٌ فِي الدَّارِ وَلَا بَيْعٌ وَلَا خُلَّةٌ، و لا شفاعَه. و قتاده گفت: هنوز نسل او که مانده اند** همچین اند و اگر کسی را بیند از دور آواز می دهند که: لامسّاس. و در بعضی کتب هست که: اگر کسی نه از ایشان، دست به ایشان باز زند، در حال هر دو را تب گیرد***. (۳) ۲۱۴۵. علامه شعرانی: * علت آن بر ما معلوم نیست. (۴) ۲۱۴۶. ** گروهی از یهود به نام سامری هم اکنون هستند و از فلسطین و اردن خارج

۱- اعراف (۷): ۱۳۸.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۸۳

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۸۰.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۸۵.

نمی شوند، غالباً در شهر نابلس ساکنند و آنان جز به پنج سفر موسی علیه السلام به کتب مقدسه دیگر یهود اعتقاد ندارند و غیر از حضرت موسی و هارون و یوشع بن نون انبیای دیگر بنی اسرائیل را برحق ندانند و باکس معاشرت نمی کنند و درعمل به احکام شریعت موسی سخت پایبند و تقشف می ورزند و گویا قتاده این جماعت را از اولاد سامری معاصر حضرت موسی دانسته اما به نظر بعید می رسد و غیر تشابه اسمی میان آنان نیست. این سامریان منسوب به شهر سامره اند که پس از حضرت داود ساخته شد و آن سامری زمان موسی مرد دیگر است. اما بعید نیست آن شهر که بعد از این به نام سامره ساخته شد نام آن از مردی یا طایفه ای که زمان حضرت موسی بودند مأخوذ باشد. و گویا قتاده عدم معاشرت سامریان را با سایر مردم اثر آن «لامساس» دانست که سامری می گفت و از دست زدن به دیگر مردمان احتراز می جست. و صرف این تشابه در عادت و اشتراک در اسم را نمی توان دلیل فرزندى اینان دانست. در اصل مردم سامره از ده سبط بنی اسرائیل بودند و مردم بیت المقدس از دو سبط دیگر و البته نباید سامره یهود با سامره ای که بنای موکل است اشتباه شود. (۱) ۲۱۴۷. *** مؤلف این سخن را ضعیف شمرده است. (۲) روض الجنان: ... و در خبر می آید که: موسی خواست تا او را بکشد، خدای تعالی گفت: مکش او را که او سخی است. و رسول علیه السلام گفت: تَجَافُوا عَنْ ذَنْبِ السَّخِيِّ فَإِنَّ اللَّهَ اخَذُ بِيَدِهِ كُلَّمَا عَثَرَ. (۳) ۲۱۴۸. علامه شعرانی: از گناه مرد بخشنده در گذرید که هرگاه لغزشی از او سرزند خداوند او را دست گیرد. ۴ روض الجنان: «لَتَحَرَّقَنَّهُ» ؛ ما بسوزیم آن را «ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَوْمِ نَسْفًا» ؛ پس آن را در دریا

۱- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۸۵.

۲- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۸۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۸۱.

فشانیم خاکستر آن. و ابو جعفر المَدَنِيّ خواند: لَنَحْرِقَنَّهٗ، مِنْ قَوْلِهِمْ: حَرَّقْتَهُ بِالْمَبْرَدِ إِذَا بَرَدَتْهُ وَحَرَّقْتَهُ أَيضاً، یعنی به سوهان بساییم و پس در دریا فشانیم. و اصل هر دو کلمه یکی است که هر دو جای تفریق حاصل آید. و اصلِ نَسْف، گندم بر باد دادن باشد تا گاه از او جدا شود، و آلت آن را که ما «جَوْن» گوئیم آن را منسفه خواندند. (۱) ۲۱۴۹. علامه شعرانی: «جَوْن» به دو حرکت بر وزن فرس فارسی است، آلتی بوده است برای پاک کردن گندم از گاه. و از برهان معلوم می شود آن را به گاو می بستند و چنان بوده که گاو آن را می گردانید و گندم پاک می شد. (۲) و از عبارت مؤلف معلوم می شود مانند زمان ما آلتی بوده مانند پنجه بر سر چوبی. (۳)

۱۰۳ ۱۰۴. «يَتَخَفَتُونَ بَيْنَهُمْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا * نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا».

روض الجنان: «يَتَخَفَتُونَ» ؛ با یکدیگر چیزی که گویند به سرّ گویند و آواز نرم، چه زهره ندارند که آواز بردارند از هول آن روز، با یکدیگر به سرّ گویند. «إِنْ لَبِثْتُمْ» مقام نکردی شما مگر ده روز*. «ان»، به معنی «ما»ی نافیه است، و برای آن «عَشْرًا» گفت و عَشْرَةَ نگفت که لیالی خواست، برای آنکه عرب حساب بر ماه کنند و ماه به شب بر آید که مردم او را ببینند. آنکه گفت: اگر چه این حدیث به سرّ گویند، ما عالم تریم به آنچه ایشان گویند «إِذْ يَقُولُ» ؛ آنکه گوید کسی که در میان ایشان از او نیکو طریقه تر نباشد گوید: «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا» ؛ شما بیشتر از روزی مقام نکردی در گور، یعنی ایشان را مدّت مقام در گور اندک آید از آنکه ایشان مرده باشند و بی خبر از مرور احوال و سنین* (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۸۱ ۱۸۲.

۲- برهان قاطع، ص ۳۶۲.

۳- روض الجنان، ج ۷، ص ۴۸۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۸۷.

۲۱۵۰. علامه شعرانی: * در حشر چون مردگان زنده شوند بدانند که همان مردمند که پیش از این بودند و تازه موجود نشدند. در حقیقت نظیر خفته که بیدار شود و بی هوش که به هوش آید و بداند خود او است که بود نه مانند آدمی که در این جهان عهد الست را در خاطر ندارد، و اگر نه این بود نمی گفت «إِنَّ لِبِئْتِمُ إِلَّا يَوْمًا» اما آنچه در برزخ بر او گذشته از عذاب و ثواب، گرچه در یاد دارد ولیکن نمی داند چند مدت کشید، مانند خفته که زمان برای او در عالم خواب غیر زمان بیداری است. (۱)

۲۱۵۱. * * آیه دلالت دارد بر آنکه قول این کسان که مدت توقف را یک روز گفتند قول امثل و بهتر یعنی به حق و واقع نزدیک تر است. و به عبارت دیگر، هیچ فاصله ای میان مرگ و حشر موجود نیست جز یک روز و بعضی آیات و روایات دلالت بر آن دارد که همان یک روز هم فاصله نیست: «وَيَوْمَ يُحْشَرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً» (۲) بیش از ساعتی فاصله نیست؛ چنان که وارد است شهید چون از روی اسب به زمین افتد در بهشت باشد و حورالعین او را در آغوش گیرند. و می توان روایات را حمل بر بهشت برزخی کرد اما این آیه را نمی توان، چون صریح در نفع صور و قیامت است. و اگر گویند: میان مردن و نفع صور مدت برزخ فاصله است و در آنجا نیز کافر و مسلمان عذاب و ثواب بینند، پس چگونه آن را یک روز و یک ساعت پندارند؟ و سخن مؤلف که فرماید: در این فاصله مرده ادراک نمی کند و از مرور احوال و سنین بی خبر است چه معنی دارد؟ گوییم: عالم برزخ و قیامت هر دو غیر عالم دنیا هستند و سال و ماه و روز این جهان ممکن است جاری در آن عالم نباشد و همه عالم برزخ در آنجا کمتر یک روز باشد اگر چه هر گاه بخواهیم منطبق با زمان دنیا کنیم هزاران سال کشد: «وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ» (۳) و حقیقت این امور و فهم آن را به خداوند و راسخین در علم واگذار

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۹۱.

۲- یونس (۱۰): ۴۵.

۳- حج (۲۲): ۴۷.

باید کرد. و نیز آیه «رَبَّنَا أَمَتَنَا اثْنَيْنِ وَأَخْيَيْنَا اثْنَيْنِ» (۱) دلالت دارد که کفار در قیامت عالم برزخ را فراموش نکرده اند. (۲)

۱۱۴. «فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا».

روض الجنان: ... «أَوْ يُخْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا»؛ یا این وعید ایشان را احداث ذکر می کند و به نوبت یاد کردی پدید آرد ایشان را و پندی و عبرتی. (۳) ۲۱۵۲. علامه شعرانی: «به نوبت» از لفظ «یحدث» مستفاد می شود و یاد کرد مخفف یاد کردن ترجمه «ذکر» است. (۴) روض الجنان: «فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ»؛ متعالی است خدای تعالی که او پادشاه حق است، و ملک و پادشاهی او حق و صواب است، و هر چه جز آن است باطل است یا باطل شود. «وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ»، بعضی مفسران گفتند: سبب نزول آیت آن بود که، رسول علیه السلام را چون جبریل علیه السلام قرآن بر او خواندی، او می خواندی. از حرص او بر آن، خدای تعالی این آیت فرستاد. و بعضی دیگر گفتند: مراد آن است که، این قرآن بر اصحاب خود مگیر و ایشان را میاموز تا نیک بندانی و تمام بنشنوی. ۲۱۵۳ ۵. علامه شعرانی: البته این تفسیر بر تفسیر اول رجحان دارد، و تفسیر اول چنان که باید مفهوم نیست. خلاصه آنکه چون آیه بر پیغمبر صلی الله علیه و آله نازل می شد پیش از آنکه قیود و تفصیل آن وحی و الهام شود بر پیغمبر واجب نباشد که به مردم آموزد مثلاً صلوات به اجمال واجب شد و پس از آن قرائت و رکوع و سجود و تکبیر الاحرام و امثال آن و با اینکه این حکم خاص پیغمبر است چون در قرآن

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۹۱.

۲- غافر (۴۰): ۱۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۹۰.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۹۴.

ثابت است قرائت آن بر همه مردم واجب است. (۱)

۱۲۳. «قَالَ أَهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى» .

روض الجنان: «قَالَ أَهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا» ، خطاب است با آدم و ابلیس، گفت: هر دو به زمین شوی بهری دشمن بهری، و «جَمِيعًا» ، نصب بر حال است، و قوله: «بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ» ، هم در جای حال است، و التقدير: مَتَعَادِينَ مَتَبَاغِضِينَ. «فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى» ؛ اگر به شما آید از من هُدی، یعنی بیان، از کتاب و رسول و ادله و معجزات. (۲) ۲۱۵۴. علامه شعرانی: بعض مردم نادان در زمان ما به این آیه و «یا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ...» (۳) تمسک کردند که پس از خاتم الانبیا باز پیغمبر آید به گمان آنکه خطاب یا بنی آدم در زمان پیغمبر ما است. (۴)

۱۲۴. «وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى» .

روض الجنان: ... و ابوسعید خُدَری گفت: این معیشت ضَنْک بر او در گور بود که گور بر او تنگ شود چنان که استخوانهای پهلویش به یکدیگر گذر کند. و بر او مسلط کنند در گور نود و نه اژدها را که هر یک را هفت سر باشد تا او را می درند و گوشت او می خورند تا به روز قیامت، و اگر یک مار از آن ماران یک دم در زمین دمند هرگز زمین نبات نرویاند. (۵) ۲۱۵۵. علامه شعرانی: ابوسعید خُدَری و امثال وی به روایت این احادیث به ما فهماندند که نشئه قبر و عذاب برزخ درعالم دیگر حق است اگرچه محسوس نباشد؛

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۹۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۹۴.

۳- اعراف (۷): ۳۵.

۴- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۹۷.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۱۹۶.

زیرا که ۹۹ اژدها در این قبر عالم محسوس نمی گنجد و گوشت بدن یک تن در حس آن قدر نیست که این عده را تا روز قیامت کافی باشد و از گوشت محسوس تا یک سال از مؤمن و کافر هیچ نمی ماند. پس صحابه رسول صلی الله علیه و آله این معانی را که ما از عالم برزخ دانسته و تعقل کرده ایم آنها نیز معترف بودند و آن گوشت که تا قیامت می ماند و اژدهاها از آن می خورند غیر گوشت محسوس است و در گوشت محسوس فرق میان مؤمن و کافر نیست. (۱)

۱۳۴. «وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِمَّن قَبْلَ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى» .

روض الجنان: «وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ» ؛ و اگر ما ایشان را به هلاک کرده بودمانی به عذاب. (۲) ۲۱۵۶. علامه شعرانی: از این آیه معلوم می شود که کفار از پیغمبر معجزه محض نمی خواستند، بلکه از آن عذابها که بر امم سابقه نازل شد و به طریق لجاج و معاندت می گفتند: اگر تو پیغمبری مانند دیگر پیغمبران از آن بلاها بر ما نازل کن. (۳)

۱۳۵. «قُلْ كُلُّ مُتَرَبِّصٍ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنِ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى» .

روض الجنان: «قُلْ» بگو ای محمّد! «كُلُّ مُتَرَبِّصٍ» ؛ هر یکی از ما هر دو گروه متربص و چشم بر نهاده است، انتظار چیزی می کند، ما انتظار فتح و ظفر و نصرت می کنیم از قبل خدای تعالی، و شما انتظار مرگ ما می کنی. «فَتَرَبَّصُوا» ؛ انتظار کنی، صورت امر است و مراد تهدید و تقریر. «فَسَتَعْلَمُونَ» ؛ که فردای قیامت بدانی که کیست که خداوند

۱- روح الجنان، ج ۷، ص ۴۹۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۰۰.

۳- روح الجنان، ج ۷، ص ۵۰۲.

ره راست است، و کیست که مهتدی و راه یافته است و بر ره حق و صواب است، ما یا شما؟ [\(۱\)](#) ۲۱۵۷. علامه شعرانی: شاید مراد دنیا باشد؛ یعنی صبر کنید تا ببینید در دنیا عذاب بر که نازل می شود و رای کدام غالب و چه دینی عالم گیر می شود؟ [\(۲\)](#)

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۰۰.

۲- روح الجنان، ج ۷، ص ۵۰۲.

سوره انبیاء

سوره انبیاء بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱. «اَقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ» .

روض الجنان: از این کار. (۱) ۲۱۵۸. علامه شعرانی: یعنی به این علت. (۲) روض الجنان: بناگاهی. (۳) ۲۱۵۹. علامه شعرانی:
به نا آگاهی. ۴

۵. «بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأُولُونَ» .

روض الجنان: «بَلْ قَالُوا»، «بَلِ»، اضراب را باشد از کلام اول، یعنی کلام اول رها کند

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۰۴.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۰۵.

و در کلامی دگر گیرد. (۱) ۲۱۶۰. علامه شعرانی: یعنی شروع کند. (۲)

۲۱. «أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ» .

روض الجنان: «أَمْ اتَّخَذُوا» ، «أَمْ» به معنی بل است اینجا، یعنی آن کلام رفت از آن اضراب کرد و در حدیث کافران گرفت که ایشان خدایانی گرفته اند از زمین، و «مِنْ» تبیین راست، یعنی از سنگ و چوب و چیزهایی که از معادن باشد از زر و آهن. آنکه به لفظ استفهام بر سیل تفریع گفت: «هُم يُنْشِرُونَ» ، احیای موتی ایشان می کنند و مردگان را ایشان زنده می کنند، يقال: نَشَرَ اللَّهُ الْمَوْتِيَ نَشْرًا فَنَشَرُوا هُمْ نُشُورًا. (۳) ۲۱۶۱. علامه شعرانی: «هم» در اینجا تأکید ضمیر متصل است «واو» در «نشروا». (۴)

۲۲. «لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ» .

روض الجنان: «فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ» ؛ منزّه است خدای (جَلَّ جلاله) که خداوند عرش است. «عَمَّا يَصِفُونَ» ؛ از آن وصف که ایشان می کنند او را، به آنکه در عبادت شریک دارد. (۵) ۲۱۶۲. علامه شعرانی: آیه «لایستل» را به وضوحش وا گذاشته. (۶)

۳۰. «أَوْ لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا أَفَلَا يُؤْمِنُونَ» .

روض الجنان: «أَوْ لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ؛ نمی بینند این کافران، یعنی نمی دانند که آسمان

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۰۷.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۱۴.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۱۵.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱.

و زمین بر یکدگر نهاده بودند و درهم آویخته، ما آن را بشکافتیم! عبدالله عباس گفت: یک چیز بود آسمان و زمین ملتزق گشته، خدای تعالی فصل کرد میان ایشان به هوا... . عکرمه و عطیه و ابن زید گفتند: آسمان و زمین رتق بود و بسته، نه این باران دادی نه آن نبات رویانیدی، ما آسمان را به باران بشکافتیم و زمین را به نبات،* نظیره قوله: «وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ * وَ الْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ». (۱) و رتق بستن باشد، وفتق گشادن شکافتن، نقیض یکدیگراند، يقال: الى فلان الرتق و الفتق، و آن را که متصرف کاری باشد او را راتق فاتق گویند، و منه: المرأه الرتقاء که اندام او** مَلْتَجِم باشد. و برای آن رتق به لفظ واحد گفت و اگر چه آسمانها جمع است که، این لفظ مصدر است، و مصدر را واحد تثنيه و جمع و تذکیر و تأنیث یکی باشد... . «وَ جَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا»؛ و ما هر چه حیوانی را که آفریدیم از آب آفریدیم، و «جَعَلَ»، به معنی خَلَق است، و مثله قوله: «وَ اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ...»؛ (۲) «أَفَلَا يُؤْمِنُونَ»؛ تصدیق نمی کنند و باور نمی دارند! و ابن کثیر تنها خواند: أَلَمْ يَرِ، بی «واو» و باقی قُرَاء به «واو» خواندند. (۳) *** ۲۱۶۳. علامه شعرانی: * به نظر می رسد این تفسیر بر دیگر تفسیر مفسران مرجح باشد؛ چون در عتاب کفار گوید که «آیا آنان ندیدند» ناچار باید به چیزی احتجاج کند که آنان دیده باشند و کفار آمدن باران و روییدن نبات را دیده بودند اما زمین و آسمان را به هم چسبیده ندیده بودند. (۴) ۲۱۶۴. * مقصود از «اندام»، آلت تناسل است. (۵) ۲۱۶۵. *** یعنی «أولم یر». و از اینجا معلوم می شود در مصحف مکه واو نبوده است. ۶

۱- طارِق (۸۶): ۱۱۱۲.

۲- نور (۲۴): ۴۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۲۱.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۶.

۵- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۶.

۳۱. «وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ * وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا...» .

روض الجنان... در خبر است که: اول خدای تعالی زمین آفرید می جنید همچنان که کشتی بر سر آب. حق تعالی آن را مؤتد کرد و دوخته گردانید به کوهها، چنان که گفت: «وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا» *، (۱) و زمین را مسخر ایشان کرد تا در سهل و جبل بر او راه می کنند و به طلب معاش و روزی سفرها می کنند. «وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا» ؛ و ما آسمان را سقفی کردیم نگاه داشته* (۲) . ۲۱۶۶. علامه شعرانی: * و ما شرح این معنی در جای دیگر نوشته ایم که مراد از زمین قطعات خشکی است که ربع مسکون گویند و از میان آب اقیانوس ها و دریاها برجسته و بیرون آمده و سبب استقرار آن سنگها و کوههای سنگین است که آن را با هسته مرکزی متصل کرده است. (۳) ۲۱۶۷. * جماعتی به طریق فقها به ظاهر و متبادر اللفظ تمسک می کنند و «سَقْفًا مَحْفُوظًا» را به معنی جسم مادی جامد، نظیر سقف خانه می شمارند. و صحیح آن است که جز در مسائل عملی به ظاهر الفاظ تمسک نمی توان کرد و آسمان بعدی لطیف است در غایت لطافت که آن را «اثر» گویند. نظیر فضای خلأ که عوام تصور می کند. ۴

۳۳. «وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ» .

روض الجنان: ... معنی «يَسْبَحُونَ» ابن جریج گفت: یعنی می روند. عبدالله عباس گفت: می گردند به خیر و شر و شدت و رخاء، و برای آن به کنایت عقلا از او خبر داد

۱- نبأ (۷۸): ۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۲۲.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۷.

که، فعل عقلا- به او حوالت کرد. (۱) ۲۱۶۸. علامه شعرانی: یعنی ضمیر ذوی العقول به آنها برگردانید؛ چون در غیر عقلا «یسبحون» نمی گویند. اما چون «سباحه» یعنی شنا کردن فعل ذوی العقول است به آنها نسبت داد. (۲)

۴۶. «وَلَيْنَ مَسْتَهُمْ نَفْحَهُ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ» .

روض الجنان: دَمَش. (۳) ۲۱۶۹. علامه شعرانی: «دَمَش» اسم مصدر از دمیدن، ترجمه نفحه است. (۴)

۴۷. «وَنَضْعُ الْمَوَازِينِ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَ كَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ» .

روض الجنان: و روایت کرده اند که: رسول علیه السلام شب معراج ترازو دید آویخته، هر کفه ای از او فی سَعَةِ الْمَشْرِقِ إِلَى الْمَغْرِبِ؛ به فراخی مشرق و مغرب. گفت: بار خدایا! این ترازو به چه مملو شد و به چه در آید؟ گفت: به عَزَّةٍ مِنْ كِه، به نیم خرما در آرام چون به اخلاص بود. (۵) ۲۱۷۰. علامه شعرانی: یعنی ترازو هر چه بزرگ تر باشد دقت آن کمتر است و چیزهای سبک کفه آن را فرود نیاورد و ترازوی به این بزرگی اگر کوهی هم در کفه آن گذارند چیزی ننماید. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۲۳.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۳۱.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۳۱.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۳.

۶۳. «قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَسَأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ» .

روض الجنان: همان انگاری. (۱) ۲۱۷۱. علامه شعرانی: چنان فرض کن. (۲)

۶۹. «قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ» .

روض الجنان: عبدالله عباس گفت: اگر خدای تعالی نگفتی «بَرْدًا وَسَلَامًا» ابراهیم از سرما بیم بودی که هلاک شدی... . کعب الاحبار گفت: آتش از ابراهیم هیچ نسوخت مگر بندهایش: خدای تعالی آتش بر حال و هیأت خود رها کرد جز که گرما و سوختن از او بستند، بقوله: «كُونِي بَرْدًا»، یعنی آن اعتماد که در اوست صُيُءًا، تا ابراهیم در میان آن آتش می بود و گرد بر گرد او ریختن. (۳) ۲۱۷۲. علامه شعرانی: عبارت مجمع البیان چنین است: «إِنَّ الْإِحْرَاقَ أَنْمَا يَحْصُلُ بِالاعْتِمَادَاتِ الَّتِي فِي النَّارِ صُيُءًا، فيجوز أن يذهب سبحانه تلك الاعتمادات». (۴) و معنی عبارت کتاب ما آن است که گرما و سوختن را از آتش گرفت و قصد از سوختن آن فشارهایی است به سوی بالا چون آتش طبعاً میل به بالا دارد، هر چیز که سد راه او باشد از میان بر می دارد و نابود می کند و این عبارت از سوختن است. و اعتماد در اصطلاح متکلمان، فشار و میل را گویند. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۴۱.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۴۵.

۴- مجمع البیان، ج ۷، ص ۵۵.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۳.

۷۴. «وَلَوْ طَأَّ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا سَوِيًّا فَاسِقِينَ» .

روض الجنان: «إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا سَوِيًّا فَاسِقِينَ» ؛ ایشان مردمانی بد بودند و فاسق. (۱) ۲۱۷۳. علامه شعرانی: بیان آیه «وَأَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۲) ظاهرا از نسخه سقط شده یا مؤلف به وضوحش وا گذاشته. (۳)

۷۸. «وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَمُّ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ» .

روض الجنان: قتاده و زهری گفتند: دو مرد به نزدیک داود آمدند، یکی صاحب زرع بود و یکی صاحب گوسفند، به شب گوسفندان این مرد در کشت افتاده بودند و تباهی کرده، او گفت: یا رسول الله! دوش گوسفندان این مرد زرع من تباه کرده است. داود علیه السلام گفت: بدانی تا بهای زرع چند است و بهای گوسفند چند است؟ بدانستند راست بود. * صاحب گوسفند را گفت: گوسفندان به او ده به عوض زرع. آن مرد گوسفند به او تسلیم کرد، چون بازگشتند سلیمان ایشان را دید، گفت: پدرم میان شما چه حکومت کرد؟ گفتند: چنین و چنین رفت. گفت: اگر حکم من کردمی جز این کردمی. گفت: گوسفند به صاحب زرع دادمی تا می داشتی و انتفاع می گرفتی به شیر و آنچه ایشان را باشد، و زرع به خداوند گوسفند دادمی تا بکشتی و عمارت می کردی تا به حد آن باز آمدی که بود اول بار که گوسفند بخورده بود، آنگه زرع با خداوند زرع دادمی و گوسفند با خداوند گوسفند، چه هر ضیعتی و اهلس،** آن این را شاید و این

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۴۹ ۲۵۰.

۲- انبیاء (۲۱): ۷۵.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۶.

آن را. داود گفت: نکو گفتمی. (۱) ۲۱۷۴. علامه شعرانی: * برابر هم بود. (۲) ۲۱۷۵. * «كَلَّ رَجُلٌ وَضِيعَتَهُ يَأْكُلُ ضِيعَهُ وَأَهْلَهُ» (۳) مثلی است، یعنی هر کسی کار خودش، داود گوسفند را دائماً به صاحب زراعت دارد که از او شبانی نمی آید اما سلیمان موقتاً داد و باز گردانید به صاحب گوسفند که در آن بصیرت بیشتر دارد. (۴)

۸۳. «وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ».

روض الجنان: گاو ورزا. (۵) ۲۱۷۶. علامه شعرانی: «ورز» کشت زراعت است و گاو ورزا یا برزا: گاو زراعت. (۶) روض الجنان: [سه کس به ایوب ایمان آوردند:] مردی از اهل یمن، او را یفن * گفتند؛ و دو مرد از ولایت او: یکی را بلد نام بود و یکی را صافر. (۷) * ۲۱۷۷. علامه شعرانی: * نام این مرد در تورات الیفار است. (۸) ۲۱۷۸. * * در تورات «صوفر». و البته در این کتاب تصحیف شده است. ۹

۸۵. «وَأِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ».

روض الجنان: قوله: «وَأِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ»، اسماعیل بن ابراهیم است، و ادريس اخنوخ است، و قصه ایشان رفته است پیش از این.... مفسران در ذوالکفل

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۵۰ ۲۵۱.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۷.

۳- مجمع البحرين، ج ۳، ص ۳۳: ض ی ع.

۴- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۵۹.

۵- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۲.

۶- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۶۱؛ در چاپ مشهد «یفن» ضبط شده است.

۷- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۳.

۸- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۴.

خلاف کردند، عبدالله عمر گفت از رسول علیه السلام حدیثی شنیدم که: اگر یک بار یا دو بار شنیدمی نگفتمی، جز آنکه هفت بار شنیدم این حدیث از او که گفت: در بنی اسرائیل مردی بود نام او ذوالکفل، مردی فاسق بود. یک روز زنی را شصت دینار داد و او را پیش خود برد. چون خواست که با او خلوت کند او را یافت که می لرزید، گفت: چه بوده است تو را؟ گفت: من هرگز این کار نکرده ام. گفت: پس چرا آمدی اینجا؟ گفت: ضرورت حاجت مرا حمل کرد بر این. مرد گفت: برو که تو را مسلم کردم و زر به تو دادم و توبه کردم با خدای که هرگز نیز هیچ معصیت نکنم. آن شب او را وفات رسید. بر در سرای او نوشته یافتند که: خدای ذوالکفل را بیامزید. (۱) ۲۱۷۹. علامه شعرانی: چون به اتفاق مسلمانان قول رسول صلی الله علیه و آله حجت است هر چند یک بار بگوید. و عبدالله عمر گوید اگر یک بار یا دو بار شنیده بودم نمی گفتم چون احتمال می داد در یکی دوبار خودش اشتباه کرده باشد و درست به خاطرش نمانده باشد، اما چون هفت بار شنیده یقین دارد که اشتباه نکرده است. (۲) روض الجنان: تا وقت نماز دیگر روزگار او برود. (۳) ن ۲۱۸۰. علامه شعرانی: یعنی وقت او تلف کرد. (۴) ن

۸۸. «فَأَسْتَجِبْنَا لَهُ وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَ كَذَلِكَ نُنَجِّي الْمُؤْمِنِينَ» .

روض الجنان: اما قوله: «وَ كَذَلِكَ نُجِي الْمُؤْمِنِينَ» ؛ قراء در او خلاف کردند، عامه قراء خواندند: به دو «نون» دوم از او ساکن، من الانجاء يقال: انجاء يُنجيه انجاء، و ابن عامر و ابوبکر عن عاصم خواندند: به یک «نون» و تشدید «جیم». آنگه در وجه آن نحویان خلاف کردند، قراء و زجاج گفتند: لحن است و آن را

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۶۷ ۲۶۸.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۶۹.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۹.

وجهی نیست، و آنما در کتابت یک «نون» نوشتند،* کراهه الجَمْع بَيْنَ الْمِثْلَيْنِ فِي الْخَطِّ، و برای آنکه «نون» با «جیم» پنهان نشود، چه «جیم» با حرفهای فم است، و ظنّ آنان که پنداشتند «نون» در «جیم» ادغام کرده اند خطاست، برای آنکه نون با «جیم» هیچ نسبت ندارد.* و بعضی دگر گفتند: این فعل ماضی است مجهول علی فَعَلٌ، کأنه قال: نَجَى الْمُؤْمِنِينَ؛ برهانیدند مؤمنان را، آنکه مؤمنون بایست به رفع، لا سِنَادِ الْفِعْلِ اليه، عذر خواستند از این و گفتند: فعل مسند است با مصدر مضمَر کأنه قال: نَجَى النَّجَاءِ الْمُؤْمِنِينَ، و مؤمنین مفعول دوم باشد، و مثله، ضَرْبٌ زَيْدًا، علی تقدیر: ضَرْبُ الضَّرْبِ زَيْدًا. (۱) *** ۲۱۸۱. علامه شعرانی: * در مصاحف «نجی» به یک «نون» نوشته شده است به اتفاق و قرآنها صحیح که در کتابت متابعت کامل از رسم الخط اول کردند هم اکنون به یک نون است، و بعضی برای رفع اشتباه از قاریان مخالفت کتابت اصلی کرده دو «نون» آوردند و حفظ قرائت ملفوظ را واجب تر از حفظ رسم الخط شمردند مانند قرآن مشهور حافظ عثمان و بعضی اصل کلمه را به یک نون نوشتند و یک نون ساکن جدا بالای آن نوشتند بدین صورت «نجی». و این عمل بهتر است که هم رسم الخط اصلی محفوظ ماند و هم قاریان به اشتباه نیفتند. (۲) ۲۱۸۲. * و صحیح آن است که عاصم اخفاء نون در جیم کرده و گاهی اخفا را ادغام گویند، چنان که در کتاب سیبویه آمده است. (۳) ۲۱۸۳. *** «نجی النجاء» یعنی خلاص و نجاتی واقع شد مؤمنین را. و «ضرب الضرب زیداً» یعنی ضربتی زده شد زید را. ۴ ن

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۷۷.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۵۵.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۵۶.

۹۷. «وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ» .

روض الجنان: «وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ» ، فراء و جماعتی اهل علم گفتند: «واو» زیادت است، و تقدیر آن است که: اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ، تا جواب اذا باشد، یعنی «إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَ مَاْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَيْدٍ يَنْسَلُونَ» (۱) اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ، یعنی وَعْدُ الْقِيَامَةِ، گفت: چون یأجوج و مأجوج بیایند وعده قیامت نزدیک رسد... و دلیل این تأویل حدیث حذیفه است که گفت: اگر مردی اسپ کزه دارد، چون یأجوج و مأجوج بیایند او به آنجا نرسد که بر توان نشستن که قیامت برخیزد. (۲) * ۲۱۸۴. علامه شعرانی: و به مقتضای روایت دیگر که گذشت این قوم پیش از ظهور حضرت مهدی بیایند. (۳) روض الجنان: «فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ» ، «اذا» مفاجات راست، یعنی که تو نگاه کنی چشمهای کافران شاخص و متحیر باشد از دست برفته، چنان که برهم نیاید، «یا وَيْلَنَا» ، می گویند: ای وای ما: «قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا» ؛ ما از این روز و از این کار غافل بودیم «بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ» ؛ بل ظالمان و ستمکاران بوده ایم. اما در «هیی» ، چند وجه گفتند: یکی آنکه: ضمیر ابصار است، و آن ضمیری است قبل الذکر علی شریطه التفسیر... و تقدیر آن بود که: فَإِذَا الْأَبْصَارُ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا، و وجه دوم آنکه: عماد* بود، کفوله تعالی: «فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ...» (۴) . و این به وجه اول نزدیک است، و وجه سیم آنکه: تمام کلام به نزدیک این بود که: هِی* علی تقدیر فاذا هی بارزه واقفه، یعنی ساعتی که قیامت است از قریب پنداری پدید آمد و برخاست. (۵)

۱- انبیاء (۲۱): ۹۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۸۱.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۵۹.

۴- حج (۲۲): ۴۶.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۸۱ ۲۸۲.

۲۱۸۵. علامه شعرانی: * عماد ضمیری است که برای تأکید می آورند، و این اصطلاح کوفیان است. (۱) ۲۱۸۶. ** یعنی «هی» آخر جمله سابق است که «وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ»؛ یعنی وعده درست نزدیک شد، گویا ناگهان آمده است. (۲)

۱۰۴. «يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجِلِّ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًّا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ» .

روض الجنان: و قوله: «نَطْوِي السَّمَاءَ» ، این «طی» را بر دو وجه تفسیر کردند، یکی: طیّ، که خلاف نشر باشد، یعنی ما آسمان را درنوردیم پس از آنکه افراخته باشیم، و وجه دیگر آنکه: طیّ، عبارت باشد از کتم و إخفاء. (۳) ۲۱۸۷. علامه شعرانی: آسمان حجاب میان عالم مادی و مجرد است و چون درنوردیده شود عالم مجرد ظاهر شود چنان که در روایت آمده و در قرآن اشاره فرمود بهشت بالای آسمانها است و زیر عرش یعنی عالم دیگر آن سوی آسمان است. ۴ روض الجنان: گفت: واسوأتا، و اسوایا! ۲۱۸۸ ۵. علامه شعرانی: «رسوا» فارسی است و این گونه تعبیر عربی آن را در کلمه فارسی به کار برده است. ۶

۱۱۱. «وَ إِنِ أَدْرَى لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَ مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ» .

روض الجنان: شعبی گوید: چون حسن علی علیهما السلام کار به معاویه تسلیم کرد، معاویه

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۶۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۸۶.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۶۳.

گفت: خطبه ای کن تا مردمان از این حال با خبر شوند. او خطبه ای کرد و در او حمد و ثنای خدای گفت، آنکه گفت: اَنَّ اَكِيْسَ الْكَيْسِ التَّقِيَّ وَاَحْمَقَ الْحُمَقِ الْفُجُورِ، وَاَنَّ هَذَا الْاَمْرَ الَّذِي اِخْتَلَفْتُ فِيْهِ اَنَا وَمُعَاوِيَةُ اَمَّا حَقٌّ لِغَيْرِيْ كَانَ اَحَقَّ بِهٖ، وَاَمَّا حَقٌّ كَانَ لِيْ فَتَرَكَتُهُ طَلْبًا لِصِيْلَاحِ الْاُمَّةِ، آنکه این آیت بر خواند: «وَاِنَّ اَذْرٰى لَعَلَّهٗ فِتْنَةٌ لَّكُمْ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِيْنٍ» . (۱) ۲۱۸۹. علامه شعرانی: ائمه عليهم السلام بسیار در کارها تمثیل به آیات قرآن کرده اند و دیگر مسلمانان پیروی آنان نموده، چون آیه را مناسب حال خود بینند بدین تمثیل جویند. چنان که عابدی بیند گویند: «سَيِّمَاهُمْ فِيْ وُجُوْهِهِمْ مِنْ اَثْرِ السُّجُوْدِ» (۲) و چون مجرمی را به علامت شناسد گویند: «يُعْرِفُ الْمَجْرِمُوْنَ بِسَيِّمَاهُمْ» (۳) و امثال آن را در کلام ائمه عليهم السلام نباید تفسیر عام به مورد خاص شمرد و مراد قرآن را منحصر بدان شمرد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۹۰.

۲- فتح (۴۸): ۲۹.

۳- رحمن (۵۵): ۴۱.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۶۶.

سوره حج

سوره حج «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ» .

روض الجنان: «إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ» ؛ که زلزله قیامت چیزی عظیم خواهد بود. و در آیت دلیل است بر آنکه معدوم را شیء خوانند برای آنکه آن معدوم است، و خدای او را شیء خواند. (۱) ۲۱۹۰. علامه شعرانی: شاید شیء در وقتی بر او صادق آید که موجود شود. (۲)

۲. «يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَ تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَ تَرَى النَّاسَ سُيَّكَارِي وَ مَا هُمْ بِسَيَّكَارِي وَ لَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ» .

روض الجنان: «كُلُّ مُرْضِعَةٍ» ؛ هر زنی شیردهنده را از آن فرزند که شیر می دهد او را. فراء و کوفیان گفتند، شاید تا گویند: امراه مرضع، بی «ها» و كذلك حایض و

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۹۵.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۶۹.

طاهر و طامث. (۱) ۲۱۹۱. علامه شعرانی: اهل لغت گویند: «امراه طاهر» بی هاء تأنیث خاص طهارت از حیض است، و اگر طهارت از نجاسات و عیوب خواهند «طاهره» گویند به هاء تانیث. (۲) روض الجنان: «و تَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا»؛ و هر زنی که آبستن باشد و بار دارد، بار بنهد و بچه بیفکند بی وقت از هول آن روز، و این عبارت است از شدت و سختی آن روز، نه آنکه آنجا حامل یا مرضعی باشد. (۳) ۲۱۹۲. علامه شعرانی: یعنی شاید در آن هنگام حامل و مرضع نباشد و غرض بیان سختی هول قیامت است. و اگر گویی: زلزله قیامت پیش از زنده شدن مردگان است پس مردم زمان ما که پیش از قیامت مرده اند و هنگام خرابی و برهم خوردن آسمان و زمین زنده نشده از هول آن نباید وحشت داشته باشند، چنان که پیش از آمدن ما به این جهان بسیار بلاها و زلزله ها واقع شد و ما نبودیم و ندیدیم و نترسیدیم، خداوند چگونه مردم را مطلقاً از زلزله قیامت می ترساند به قول: «یا أيها الناس اتقوا ربکم ان زلزله الساعة...»، در جواب گوئیم: ترس مردم از زلزله قیامت نه از مرگ است. مانند زلزله زدگان دنیا بلکه ترس از عذاب و شقاوت ابدی است که ترس مرگ در مقابل آن ناچیز است و این سخن را مسلم نداریم که نفوس مردگان از شدت احوال قیامت بی خبر خواهند ماند و ما که از زلزله های پیش از وجود یافتن خود هول نداشتیم برای آن است که نبودیم اما در قیامت نفوس ما هست. (۴) روض الجنان: مردم بر راهرو بودند. ۲۱۹۳۵. علامه شعرانی: یعنی آماده رفتن بودند. ۶

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۹۶.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۷۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۹۷.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۷۱.

۳. «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ» .

روض الجنان: سِتْتَبَه. (۱) ۲۱۹۴. علامه شعرانی: «ستبته» به کسر اول مردم درشت و قوی هیکل و دلیر را گویند(برهان). (۲)

۵. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبُعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِّنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِّنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِّنْ مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ مُّخَلَّقَةٍ لِّبَيِّنٍ لَّكُمْ ... وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا...» .

روض الجنان: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبُعْثِ» ؛ ای مردمان! اگر شما در شکّی از آنکه شما را زنده خواهند کرد، چرا اندیشه نکنی که ما شما را اوّل از خاک آفریدیم، یعنی پدر شما آدم را. «ثُمَّ مِّنْ نُطْفَةٍ» ؛ آنکه فرزندان او را از نطفه آفریدیم، و نطفه این آب معروف است که خدای از او فرزند آفرینید، و اصل او آب اندک باشد مِّنْ نُطْفَةٍ إِذَا قَطَرَ. «ثُمَّ مِّنْ عَلَقَةٍ» ، آنکه از خونی بسته، برای آنکه آب در رحم از پس چهل روز خونی بسته شود. (۳) ۲۱۹۵. علامه شعرانی: قید چهل روز در قرآن نیامده، بلکه در بعض روایات آحاد است که در این گونه امور حجت نیست. و مستفاد از آیه قرآن آن است که نطفه به تدریج و تعاقب «علقه» و «مضغه» و «استخوان» می گردد، و به عبارت دیگر متدرجاً سخت می شود، قوام «علقه» بیش از «نطفه» و قوام «مضغه» بیش از «علقه» و قوام «استخوان» از هر دو بیش است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۹۸.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۷۱. برهان قاطع، ص ۶۲۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۹۸.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۷۲.

روض الجنان: ... «وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ؛ وَبَهْرِي از شما باشند که ایشان را رد کنند به ارذل تر و خسیس تر عمری، و آن حالت پیری و خرفی باشد، و حق تعالی او را «أَرْذَلِ الْعُمُرِ» خواند برای آنکه حالت ضعف و عجز و نقصان عقل و تن باشد، و پس از آن مرد صلاح نفس امید ندارد و داند که آخر عمر است، و هر چه روز آید نقصان زیادت خواهد بود، از آنجا گفتند: الشَّيْبُ إِخْدَى الْمَيْتَيْنِ؛ پیری یکی است از دو مرگ، و قال بعضهم: وَ الشَّيْبُ أَحَدَى الْمَيْتَيْنِ تَقَدَّمَتْ أُولَاهُمَا وَ تَأَخَّرَتْ أُخْرَاهُمَا «لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا»، «لا» عاقبت راست بر آن تأویل که گفته ایم تا کار او به جایی باز آید که هیچ نداند پس از آنکه دانست، و آن از نقصان عقل و فهم و ذکر او باشد که او را کم شود و نسیان بر او غالب شود. (۱) ۲۱۹۶.

علامه شعرانی: هر چه از قوای انسان ناشی از ترکیب مزاج و بدن است به ضعف بدن پذیرد چون تابع است و بدن متبوع او، و ضعف بدن موجب ضعف همه خواص و افعال او است. و از این جهت در پیری حافظه اندک می شود چون در محلی از مغز سر است و ادراک هر چه به سبب چشم و گوش و حواس دیگر باشد هم ضعیف می شود اما ادراک کلی به هیچ یک از اعضای بدن مربوط نیست، چون اعضا فقط از یک موجود مشخص خارجی متأثر می شود و کلی به هیچ عضو ملموس نمی شود و انسان آن را درک می کند، به دلیل اینکه سخن می گوید و کلماتی که در سخن گفتن به کار می برد کلی است. حیوانات و کودکان خرد در حواس با انسان بالغ مشترکند و هر چه او می بیند آنها می بینند جز مفاهیم کلی و قواعد علمی کلی را و اگر این کلی ها دیدنی بود حیوانات هم می دیدند و در علوم به اندازه انسان بودند. و از این جهت گویند نفس انسان در ادراک عقلی حاجت به بدن ندارد و باقی است. پس باید آیه کریمه «لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا» را حمل بر آن علم کرد که حاجت به بدن و اعضای

بدنی دارد و گرنه هیچ انسانی تا هست از ادراک کلیات عاجز نیست. (۱)

۱۰. «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتَ يَدَاكَ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ» .

روض الجنان: فَكَأَنَّهُ ظَلَمَهُ بِأَن ظَلَّمَهُ. (۲) ۲۱۹۷. علامه شعرانی: ظلم کرد بر خدا به اینکه نسبت ظلم به او داد. (۳)

۱۳. «يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ البَعِيدُ * يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لِبَنَاتِ الْمُؤَلَّى وَ لِبَنَاتِ الْعَشِيرِ» .

روض الجنان: «يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ» ؛ کسی را می خواند و می پرستد که زیانش نزدیک تر از سود است، یعنی این بتان را که می پرستد برای آنکه او خود قادر نیست بر سود، و از عبادت ایشان او را در دنیا و آخرت زیان خواهد بود به خزی و عقاب «لِبَنَاتِ الْمُؤَلَّى» ؛ بد خداوندگاری است بت ایشان را. «وَ لِبَنَاتِ الْعَشِيرِ» ؛ و بد همسازی است... . قوله: «يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ» ؛ نحویان در این «لام» خلاف کردند، بعضی گفتند: صله است و زیادت،* و التقدير: يَدْعُوا مَنْ ضَرُّهُ و بعضی گفتند: تأکید است در بیان آنکه مَضْرُوت او بیشتر از منفعت است، و این حال مؤکِّد و بلیغ تر است، و این معنی سخت ظاهر است، «لام» برای آن آورد. بعضی دگر گفتند: جواب قسمی مضمَر است، اَيُّ وَاللَّهِ لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ، بعضی دگر گفتند: يَدْعُوا، به معنی يقول است... . و التقدير: يقول لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ أَوْ إِلَه. و بعضی دگر گفتند: يدعو از صله ضلال است، یعنی «ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ البَعِيدُ» الَّذِي يَدْعُوهُ. آنکه ابتدا کرد و گفت: «لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ»، و محلّ او رفع بود بر ابتدا، و خبر او

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۷۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۰۲.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۷۵.

«لَبِئْسَ الْمَوْلَىٰ وَ لَبِئْسَ الْعَشِيرُ» باشد. (۱) * * ۲۱۹۸. علامه شعرانی: * علت اختلاف نحویان آن است که «من» مفعول «یدعو» است و «لام» مفتوحه بر مفعول وارد نمی شود و برای رفع اشکال چند وجه گفتند: یکی آنکه «لام» زاید است. (۲) ۲۱۹۹. * * قول دیگر در توجیه لام آنکه «من» مفعول «یدعو» نیست، بلکه مبتدا است و «لَبِئْسَ الْمَوْلَىٰ» خبر آن و جمله «لمن» الی آخره مستأنفه است و «یدعو» متعلق به جمله سابق است اعنی ذلک هو الضلال البعید یدعوه؛ پس «یدعوه» حال است برای کلمه «ذلک» و ضمیر مفعول از آن محذوف است و این قول پنجم است، و مؤلف پس از این سه قول دیگر نقل کرده که معنی آن معلوم است اما به تکلف است و خارج از قاعده و بی شاهد و سه قول پیش از آن اعنی قول دوم و سیم و چهارم مطلقاً مقصود گوینده معلوم نیست. بنا بر قول دویم فرضاً «لام» برای تأکید آمده است آیا «مَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ» در چه محل از اعراب است یا جمله مستأنفه است. به هر حال به یکی از اقوال دیگر راجع می شود و قول سیم که گوید جواب قسم مضمراست ناچار به یکی از وجوه دیگر باز می گردد؛ زیرا که جواب قسم جمله ای است غیر متعلق به «یدعو» و جز حمل بر قول پنجم نتوان نمود. قول چهارم بی معنی است؛ زیرا که کافر بت پرست نمی گوید زیان بت پرستی بیش از نفع آن است بلکه این قول خداوند است در سرزنش آنها. (۳)

۱۵. «مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لِيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ» .

روض الجنان: قوله: «مَنْ كَانَ يَظُنُّ أَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» ، گفت هر که گمان

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۰۳-۳۰۴.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۷۶.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۷۷.

برد که خدای تعالی نصرت نکند او را. مفسران خلاف کردند در آنکه این ضمیر فی قوله: «يُنْصِرُهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» راجع با کیست؟ بیشتر مفسران گفتند: راجع است با رسول علیه السلام. «فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ»؛ گو بکش پاره ای رسن از آسمانه خانه خویش. «ثُمَّ لِيَقْطَعْ»؛ آنکه گو بُر و بنگر که کید او غیظ و خشم او برد یا نه، و معنی آیت آن است که: هر کس که گمان برد که خدای تعالی پیغامبرش محمد را نصرت نخواهد کرد در دنیا و آخرت، گو رسنی در سقف آسمانه خانه خود فگن و خویشتن از او در آویز به گلو، پس بُر آن را تاکید او خشم او را بُرد یا نه، و این چنان باشد که ما گویم کسی که او کاری نتواند دید و از آتش خشم آید و نتواند آن را تغییر و تبدیل کرد، این کار چنین خواهد بود، اگر تو را خوش نیست رسنی در افگن و خویشتن بیاویز، آنکه رسن بر تا بر زمین افتی و نگر تا به این کید به هیچ کس زیان باشد جز به تو؟ (۱)

۲۲۰۰. علامه شعرانی: تمثیلی است برای حسودان که خویش را به رنج می افکنند به گمان آنکه رنج آنها س زوال نعمت از محسود است. و فرماید: خود را به ریسمان بیاویز و نزدیک مرگ ببر، آن گاه ریسمان را ببر و خود را از مرگ نجات ده تا عقلت به تو باز گردد و بین آیا این خود رنجانی ولو منجر به مرگ شود نعمت را از محسود زایل می کند؟ (۲)

۱۸. «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَ...» .

روض الجنان: «أَلَمْ تَرَ»؛ نمی بینی، یعنی نمی دانی، و این رؤیت اینجا به معنی علم است که خدای را تعالی سجده می کنند هر که در آسمان و هر که در زمین است؟ آنچه عقلاوند سجده ایشان بر حقیقت است و آنچه جماداند از آفتاب و ماه و ستارگان و کوهها و درختان. و ناعاقلان از چهار پایان، سجود ایشان از جهت ذلت و خشوع و

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۰۵.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۷۸.

مسخر شدن باشد خدای را به آنچه دلیل کند که آن را صانعی است قادر و حی و موجود حاصل بر صفات کمال که مستحق سجده است. پس چون عاقلان عند نظر در این چیزها خدای را بشناختند و بدانستند که او به این نعمتها که کرد مستحق عبادت و سجود است، پنداشتی این سجده ایشان کردند از آنجا که به دعوت ایشان بود* و «مَنْ» در آیت اگر چه صورت او عموم است مراد به او خصوص است، برای آنکه ما دانیم که بسیاری از عقلا خدای را سجده نمی کنند. و مذهب ما آن است که لفظ «ما» و «مَنْ» و هر چه اصحاب عموم دعوی کردند که آن صفت عموم است مشترک است میان عموم و خصوص، و صالح است هر دو را و عموم را صیغتی مفرد نیست مختص به او. (۱) * * ۲۲۰۱. علامه شعرانی: * یعنی نسبت سجود به غیر انسان مجازی است به اینکه سبب سجود انسان می شود؛ چنان که گویند ذخیره کردن و فکر عاقبت را از مورچه بیاموز، و مردم سجده کردند چون عظمت پروردگار را شناختند، و عظمت پروردگار را شناختند چون نظر در موجودات کردند؛ پس موجودات سبب سجده مردم شدند، نسبت سجده بدانها از این جهت است. و اینها برخلاف ظاهر است و قرآن را حمل بر ظاهر باید کرد تا خلاف آن به دلیل معلوم می شود و به ظاهر قرآن خود موجودات سجده می کنند و تسبیح می گویند «وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ». (۲) * * ۲۲۰۲. غالب علمای زمان ما گویند صیغه عموم بسیار است و حق آن است که «ما من عام إِلَّا وَقَدْ خَصَّ»، هیچ کلمه ای عام به عموم خود نمانده و در هیچ کلام در آن استعمال نشده الا نادر بلکه آنچه توهم عموم در آن می شود خاص است به عده ای که محل نظر گوینده است و مورد فهم مخاطب و قابل اثبات حکم بر آنها، چنان که گویی همه مردم به زیارت من آمدند یعنی آنها که آشنا بودند؛ «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۱۱ ۳۱۲.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۸۲. بنی اسرائیل (۱۸): ۴۴.

الْعُلَمَاءُ» (۱) یعنی علمای علم الهی نه موسیقی دانان. (۲)

۲۲. «كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ».

روض الجنان: زبانیگان. (۳) ۲۲۰۳. علامه شعرانی: «زبانیه» عربی است و با «گاف» فارسی به شیوه فارسیان جمع بسته است.

(۴)

۲۵. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ... وَ مَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ».

روض الجنان: عبدالله مسعود گفت: هیچ کسی نباشد هرگز که او همت کند سیئی، بر او نویسند، و اگر به عَدَن یا دورتر شهری از عَدَن همت کند که مردی را بکشد به مکه، یا معصیتی کند آنجا، اگر چه نکند به آن عزم که کرده باشد، داخل بود تحت این آیت، و خدای او را عذاب الیم بچشاند. (۵) ۲۲۰۴. علامه شعرانی: یعنی نیت معصیت را اگر همه جا مستلزم عذاب بدانیم [کذا، ندانیم ظ] تا آن عمل از وی صادر شود نیت معصیت در مکه به هر حال موجب عذاب است و این نیت به خصوص از سایر موارد مستثنی است. (۶)

۲۷. «وَ أَدْنَىٰ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ».

روض الجنان: ابوالقاسم بشر بن محمد بن یاسر گفت: در طواف مردی که را دیدم

۱- فاطر (۳۵): ۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۸۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۱۴.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۸۵.

۵- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۱۸.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۸۷.

روی زرد شده و اثر رنج سفر بر او پیدا، عصایی به دست گرفته طواف می کرد، بر آن عصا اعتماد کرده از ضعف بر او رفتم و او را می پرسیدم، مرا گفت: تو از کجایی؟ گفتم: از خراسان، گفت: خراسان کجا باشد، که نشنیده بود، گفتم: از بلاد مشرق است، گفت: از آنجا تا اینجا به چند گاه آیی؟ گفتم: دو ماهه یا سه ماهه راه است، گفت: پس دانم هر سال تو به زیارت این خانه آیی که شما همسایه این خانه ای. من گفتم: از خانه تو تا اینجا چند باشد؟ گفت: پنج ساله راه است که من از خانه بیامدم. (۱) ۲۲۰۵. علامه شعرانی: کسانی که از اندلس به مکه می آمدند یا از مراکش مانند ابن بطوطه و ابن جبیر، یا از اقصای چین و جزایر زیر باد یعنی اقیانوسیه، در سال اول به مکه نمی رسیدند و گاه مجبور می شدند در بعض کشورها برای ناامنی یا شدت سرما مدتی درنگ کنند و بعید نبود سفر آنها پنج سال طول بکشد. (۲)

۲۸. «لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْفَقِيرِ» .
 روض الجنان: «وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ» و تا ذکر خدای کنند در ایام معلوم، یعنی عشر ذی الحجه... «فَكُلُوا مِنْهَا» ؛ بخوری از آن. مجاهد و عطا گفتند: خدای تعالی امر کرد ما را که از هدی بخوریم جز که این امر مندوب است، واجب نیست، و مذهب ما هم چنین است. و اصحاب ظاهر گفتند: واجب است. (۳) ۲۲۰۶. علامه شعرانی: اصحاب ظاهر، پیروان داود ظاهری اند که در میان اهل سنت نظیر اخباریان مایند. یا مراد همه اهل ظاهرند که به قرائن عقلی و اقوال علما و اجماع آنان اعتماد ندارند و ظاهر لفظ را هرچه باشد متابعت می کنند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۲۰.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۸۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۲۱.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۹۰.

۳۶. « ... فَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا الْقَانِعَ وَ الْمُعْتَرَّ... » .

روض الجنان: عائط. (۱) ۲۲۰۷. علامه شعرانی: «عائط» به عین مهمله، ناقه است که در سال اول باردار نشود. (۲) روض الجنان:... وگفتند: چون شتر را بخواستندی کشتن، یک دست او با بغل بستندی تا او بر سه پای قوایم بایستادی، و به نزدیک ما دستهای او با بغل باید بستن با بر دو پای بایستد. (۳) ۲۲۰۸. علامه شعرانی: آنچه از روایات و اقوال فقها معلوم می گردد آن است که هنگام نحر دو دست شتر را به یکدیگر باید بست که نتواند فرار کند و دو دست را از هم جدا گرداند و یک دست را پیش گذارد و یکی را پس. بنابراین، شتر باید ایستاده باشد بر دوپای آزاد و دو دست به هم پیوسته و بسته و ایستادن حیوان بدین طریق آسان تر است از آنکه یک دست آن را از زانو خم کرده تا بغل ببندند و برسه پا ایستاده باشد. اما از عبارت کتاب غیر این فهمیده می شود البته ایستادن بر دوپای با هر دو دست بسته تا بغل ممکن نیست. (۴) روض الجنان: «فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا» ؛ چون بر پهلو افتد، و الوجوب السقوط و الوقوع، يُقال: وَجَبَ الْحَايِطُ وَجُوباً، وَوَجَبَتِ الشَّمْسُ إِذَا غَرَبَتْ وَجُوباً، وَوَجَبَ الْبَيْعُ إِذَا وَقَعَ، وَوَجَبَ الْقَلْبُ وَجُوباً إِذَا اضْطَرَبَ. وَالْوَجَبُ، الْوَقْعُ... و فعل را اضافت کرد با جُنُوبَ لِتَحْقِيقِ الْإِضَافَةِ. ۵ ۲۲۰۹. علامه شعرانی: یعنی نسبت به فعل حقیقی است نه مجازی، چون گویند

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۹۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۲۸ ۳۲۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۲۹.

به دست خود کردی و به زبان خود گفתי وامثال آن. (۱)

۳۹. «أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» .

روض الجنان: «أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ» ؛ دستوری دادند آنان را که کالزار می کنند. مدنیان و بصریان خواندند، و از کوفیان عاصم: «أَذِنَ»، به فتح «الف» اضافه الی الله تعالی، اَىٰ أَذِنَ اللَّهُ، و باقی قراء خواندند عَلَىٰ الفَعْلِ المَجْهُولِ به ضَمِّ «الف». (۲)
 ۲۲۱۰. علامه شعرانی: سهوی است از ناسخان کتاب یا تصرفی از آنان در عبارت؛ چون عاصم و مدنیان و بصریان به ضَمِّ الف خواندند و دیگر قراء به فتح آن، عکس آنچه در اینجا مذکور است. (۳)

۴۰. «الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ...» .

روض الجنان: «الَّذِينَ أُخْرِجُوا...»، گفت: آنان اند که ایشان را از خانه های خود بیرون کرده اند به ناحق به ظلم و جور. «إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ»، در این استثناء خلاف کردند که متصل است یا منفصل... و درست آن است که استثنای منقطع است برای آنکه این حق موجب اخراج ایشان نیست بر حقیقت، و معنی آیت آن است که: هیچ حقی نیست کافران را در اخراج ایشان، اگر ایمان مؤمنان حق اخراج می شناسند کافران آن است. (۴) ۲۲۱۱. علامه شعرانی: یعنی کافران حق ندارند مؤمنان را از ملک خود بیرون کنند، اگر کافران ایمان مؤمنان را موجب اخراج آنان شمارند موجب همان است و آن هم صحیح نیست.

(۵)

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۹۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۳۵.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۰۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۳۶.

۵- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۰۱.

۴۶. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا...» .

روض الجنان... آنکه گفت: «أَفَلَمْ يَسِيرُوا» ؛ این کافران در زمین سیر نمی کنند و نمی روند! «فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا» ؛ تا ایشان را دلها بود که به آن بدانند، یعنی نمی روند تا به دلهای دانا احوال اُمم سیلف بدانند، و به گوشهای شنونده اخبار ایشان بشنوند! (۱) ۲۲۱۲. علامه شعرانی: این آیه دلالت بر آن دارد که سیر و سیاحت و سفر ذاتاً مستحب است؛ چون عقل و تجربه را می افزاید. (۲)

۴۷. «... وَ لَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَ إِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ» .

روض الجنان: «وَ إِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ» ؛ و روزی به نزدیک خدای تعالی چون هزار سال است از سالهایی که شما شماری. عبدالله عباس گفت: آن ایام که خدای تعالی در او آسمان و زمین آفرید، این ایام بود. مجاهد و عکرمه گفتند: مراد ایام آخرت است ابن زید گفت: این از ایام آخرت است، و قوله: «تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَ الرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مَقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ» ، (۳) روز قیامت و آنچه محققان اهل معنی گفتند، آن است که: این بر طریق مبالغت گفت، چنان که یکی از ما گوید: ما را روزی بی تو هزار سال است. (۴) ۲۲۱۳. علامه شعرانی: اصحاب حدیث و اهل ظاهر این تأویل را نمی پسندند و معتقدند الفاظ به همین معنی متداول و مفهوم باید تفسیر کرد چون ظاهر لفظ حجت است و ما گوییم ظاهر لفظ در احکام عملی حجت است نه در غیر عمل. چون تأخیر

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۴۱.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۰۴.

۳- شرح نهج البلاغه: ج ۱۴ ص ۲۰، تاریخ الطبری: ج ۴ ص ۴۸۲، البدایه و النهایه: ج ۷ ص ۲۳۶ کلاهما نحوه .

۴- معارج (۷۰): ۴.

بیان از وقت عمل جایز نیست و حکیم را قبیح است از مردم عملی بخواهد و آن را به لفظی ادا کند که معنایی از آن مفهوم گردد و خودش غیر آن معنی را خواسته باشد و نگوید تا مکلف عمل را بر طبق فهم خود انجام دهد نه موافق خواسته خداوند، آن گاه او را عذاب کند. اما در غیر عمل، مانند پنجاه هزار سال بودن قیامت، اگر خداوند معنایی اراده کند و مردم به جهت غفلت از قرائن یا علل دیگر حقیقتِ مرادِ آن را در نیابند و به اجمال صحت آن را معتقد باشند به هر معنی که خداوند اراده کرده است خلاف عدل و حکمت نیست. (۱)

۵۲. «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» .

روض الجنان: قوله: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ» ، جماعتی مفسران گفتند: سبب نزول آیت آن بود که: رسول علیه السلام چون نفرت قوم خود دید از او و آنکه هر چه روز بود از قبول قول او دورتر بودند، تمنا کرد* در دل که: چه بودی که خدای تعالی آیاتی فرستادی بر من که به دل ایشان خوش آمدی، بودی که به ایمان نزدیک شدند. و این از سر حرص گفت بر ایمان ایشان، خدای تعالی در سوره والنجم فرو فرستاد به رسول علیه السلام آن روز در مجمعی بود غاص باهلش* از مسلمانان و مشرکان، و رسول این سورت بر ایشان می خواند، چون به آنجا رسید که خدای می گوید: «أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ * وَ مَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ» ، (۲) شیطان بر زبان او القا کرد از آنچه در دل مستحکم شده بود: تلك الغرانيق العلى و ان شفاعتهن لترتجى...، چون قریش این بشنیدند، شادمانه شدند و گفتند: محمد خدایان ما را ستود و مدح کرد... و مشرکان این سخن در گفت گرفتند و می گفتند و یکدیگر را بشارت می دادند که: محمد خدایان ما

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۴۲.

۲- نجم (۵۳): ۱۹۲۰.

را بستود، جبریل آمد و او را گفت: یا محمّد! چه کردی؟ چیزی خواندی بر اینان که ما بر تو نفرستادیم، و رسول را از این حال آگاه کرد. رسول علیه السلام دلتنگ شد و تأسف خورد، خدای تعالی به تسلیت او این آیت فرستاد. بدان که این باطل است از جوه بسیار...، دگر آنکه: شیطان قادر نباشد بر زبان کسی سخن گوید، و اگر گویند: این پیغامبر گفت بر سبیل سهو مثلا این بر سبیل سهو گفته نیاید،*** مطابقت آید به لفظ و معنی، و آن چنان بود که کسی گوید: فلان کس قصیده ای می خواند از آن شاعری معروف، در میان آن قصیده بر سبیل سهو او، او را دو بیت گفته شد هم آن وزن و هم آن قافیه مطابق آن معنی بی قصد و علم او، و او از آن بی خبر بود، دانیم که این محال باشد... دگر آنکه: مثل این سهو بر رسول علیه السلام روا نباشد، چه این منفر باشد از او غایت تنفیر. دگر آنکه: این استفساد*** باشد و خدای تعالی از این تمکین نکند. اما آنچه معتمد است در این باب، آن است که: تفسیر آیت آن است که، خدای تعالی گفت بر سبیل تسلیت و دلخوشی رسول علیه السلام که: ما هیچ پیغامبر نفرستادیم و الا- چون او چیزی خواندی شیطان در آن میانه خواندن او القاء کردی از کلامی و وسوسه ای، خواستی تا بر او بیفشولد*** خدای تعالی، و سواس شیطان منسوخ کردی، یعنی زایل کردی و آیات خود محکم کردی، تفسیر آیت این است. اما آنچه ایشان روایت کردند، بر آن وجه محال است، اما ممکن باشد که بعضی مشرکان که جای ایشان به رسول نزدیک بود، چون رسول علیه السلام ذکر آلهه و اصنام ایشان کرد، ایمن نبود که او چیزی گوید که ایشان را دلتنگ کند از نقیصه ایشان سبق برد و این کلمات بگفت، آنان که دور بود مقام ایشان گمان بردند که این رسول گفته است، با یکدیگر نقل کردند. (۱)*** ۲۲۱۴. علامه شعرانی: * عبارت تفسیر طبری چنین است:

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۴۴ ۳۴۶؛ در چاپ مشهد به جای «بیفشولد»، «پوشاند» ضبط شده است.

لما رأى رسول الله صلى الله عليه و آلهتولى قومه عنه و شق عليه ما يرى من مباحدهم ما جاءهم به من عند الله تمنى فى نفسه أن يأتية من الله ما يقارب به بينه و بين قومه. (۱) ۲۲۱۵. * غاص، گلو گرفته باشد و مجلسی که در آن جمع بسیار باشد و جای خالی نمانده گویند «غاص بأهله»؛ گویی گلوی مجلس از بسیاری مردم گرفته است. باری در هر دین و در احکام هر پیغمبری سخنان نادرست به و سوسه شیطان از زبان و اتباع انسی او داخل می شود و بدعتهای هر دین از این قبیل است. (۲) ۲۲۱۶. * * * * *
یعنی جواب دهیم محال است که سهواً چنین سخن بر سبیل سهو از زبان کسی صادر شود، وقتی می بینیم در معنی مربوط به سخنان سابق و لاحق است و در قافیه مطابق آنها، حتماً به عمد گفته شده است. (۳) ۲۲۱۷. * * * * * [استفساد] به معنی داخل کردن لفظ بیگانه در قرآن و خداوند قرآن را از آن حفظ می کند. (۴) ۲۲۱۸. * * * * * [بیفشولد:] لغتی است در «افزولیدن» به معنی پریشان کردن کاری. ۲۲۱۹. * * * * * این وجه از سید مرتضی (علیه الرحمه) در تنزیه الانبیاء منقول است. و در مجمع البیان گوید: ناصر الحق از ائمه زیدیه همین گفته است و این وجهی نیکو است در تأویل خبر. ۶. انتهی. پس آن راوی که نسبت قرائت به رسول صلی الله علیه و آله داد سهو کرده و سهو بر راوی جایز است و به عقل نزدیک. ۷. روض الجنان: ابوعلی الجبائی گفت: مراد به این، آن است که: رسول را علیه السلاماوقاتی

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۰۷. جامع البیان، ج ۱۷، ص ۲۴۵.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۰۷.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۰۸.

۴- مجمع البیان، ج ۷، ص ۹۱: «و هذا اورده المرتضى (قدس الله روحه) فى كتاب التنزيه و هو قول الناصر للحق من ائمه الزيديه و هو وجه حسن فى تأويله».

سهو افتادی در قرأت، و این سهوی باشد که آدمی از آن خالی نباشد، و این بر پیغمبر روا باشد الا که بسیار شود و متواتر به حد آنکه مؤدی باشد با نفرت، و این سهو به وسوسه شیطان بود، خدای تعالی زایل کردی آن را به احکام آیات در دل رسول علیه السلام. (۱) ۲۲۲۰. علامه شعرانی: حق آن است که سهو بر پیغمبر و امام روا نیست، چه یک بار باشد و چه مکرر و متواتر؛ چون اگر کسی یک بار سهو کند اعتماد بر قول او نیست و در هر حکمی که دهد احتمال دارد در آن یک حکم سهو کرده باشد پس سهو مطلقاً منفر است و مسلمانان قول رسول صلی الله علیه و آله را حجت گرفتند هر چند یک بار بیشتر نگفته باشد مانند «إِذَا بَعَثَ فُقُلٌ لِإِخْلَابِهِ» (۲) که به یک نفر فرمود و آن را دلیل خیار شرط قرار دادند. (۳) روض الجنان: ابن دأب حدیث روایت می کرد... (۴) ۲۲۲۱. علامه شعرانی: «ابن دأب» مردی بود از روات حدیث مشهور به دروغگویی. (۵)

۵۳. «لِيَجْعَلَ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ...» .

روض الجنان: «لِيَجْعَلَ مَا يُلْقَى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ» ؛ تا کند آنچه شیطان القا کرده بود فتنه و امتحانی و تشدیدي تکلیف را برای آنان که در دل بیماری و نفاق دارند و آنان که به کفر سخت دل باشند. یعنی این برای آن کردیم تا تکلیف سخت شود بر منافقان و کافران، و خدای را بود که یک بار تکلیف سخت کند و یک بار سهل، چه غرض از تکلیف تعریض منزلت ثواب است، و هر چه سخت تر بود ثواب در او بیشتر باشد. و وجهی دیگر گفتند در معنی آیت، و آن آن است که: جَعَلَ، به معنی حکم و تسمیه

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۴۷.

۲- رک: النهایه فی غریب الحدیث، ج ۲، ص ۵۸، «خلب».

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۰۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۴۸.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱۰.

باشد، كَقَوْلِهِمْ: جَعَلْتَ حَسَنِي قَبِيحًا، و كَقَوْلِهِ: «وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنِثَاءً»، (۱) و معنی آنکه: خدای تعالی منسوخ کند آن را که شیطان القا کرده باشد برای فتنه، چنان که فتنه را حواله به شیطان بود. (۲) ۲۲۲۲. علامه شعرانی: وقتی شیطان سخنان باطل و اراجیف در میان مردم افکند و شهرت دهد نه بر رسول صلی الله علیه و آله خداوند تعالی باطل او را آشکار گرداند تا همه مردم بطلان آن را بدانند و حقیقت ظاهر شود؛ چنان که بسیار دیده شده است مذهب باطلی میان مردم به دست بدعتگزاران پدید آمده است و خداوند به غلبه حق آن را نابود کرده و از میان برده است و معلوم شده که القاء شیطان فتنه بود برای آنها که در دل مرض داشتند. (۳)

۶۱. «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُوَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ يُوَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ» .

روض الجنان: قوله تعالى: «ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُوَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ»، «ذَلِكَ»، اشارت است به آنچه رفت از ادله، و حُجج که خدای تعالی نصب کرده است برای آن است که خدای تعالی شب در روز می آرد و روز در شب می آرد. «ایلاج» ادخال باشد به کوزه، و وُلِّجَ اذا دَخَلَ. و در معنی او دو قول گفتند، یکی آنکه: روز به سر شب می در آرد و شب به سر روز، قول دوم آنکه: از شب می کاهد و در روز می افزایشد، و از روز می کاهد و در شب می افزایشد. و این برای آن گفت تا بدانند که او قادر است برین و مختص است به قدرت، بر این وجه قادر به قدرت این بتواند کردن. (۴)

۱- زحرف (۴۳): ۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۲۴۹.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۵۵ ۳۵۶.

۲۲۲۳. علامه شعرانی: قادر به قدرت در مقابل قادر بالذات است. خداوند قادر بالذات است و سایر موجودات قادر به قدرت زاید بر ذات که از غیر استفاده کرده اند. (۱)

۶۵. «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرْؤُفٌ رَحِيمٌ» .

روض الجنان: «أَلَمْ تَرَ»؛ نمی بینی و نمی دانی؟ بر سبیل تذکیر و تنبیه می فرماید: «أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ»؛ که خدای تعالی هر چه در زمین برای شما مسخر کرده است تا منقاد شما باشد. «وَالْفُلُوكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ»؛ و کشتی را در دریا برای شما مسخر کرد تا می رود آنجا که شما خواهی، و آن به فرمان و تسخیر وی است. «وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ»؛ و آسمان را نگه می دارد از آنکه بر زمین افتد مگر به فرمان او. (۲) ۲۲۲۴. علامه شعرانی: چنان که در جای دیگر هم گفته شد، مراد از آسمان گاه جسمانی است و گاه عالم روحانی و مجردات. و در اینجا مراد قسمتی از اجسام جو است که شاید در حرکات خود مجذوب زمین گردد و اگر بر زمین افتد و تصادمی روی بدهد، زمین را متلاشی می سازد. و با آنکه میلیونها سال گذشته و همه گونه کواکب به حرکات مختلف در اطراف زمین متحرک اند چنین تصادف اتفاق نیفتاده است. گاه ستاره های دنباله دار به سرعت به زمین نزدیک می شوند و چون به غایت می رسند باز دور می گردند. (۳)

۶۶. «وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْأَنْسَانَ لَكَفُورٌ» .

روض الجنان: «وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ»؛ او آن خداست که شما را زنده کند، یعنی حیات در

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۱۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۵۷.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۱۶.

شما آفرید تا به آن زنده شدی «ثُمَّ يُمِيتُكُمْ»؛ پس بمیراند شما را در دنیا «ثُمَّ يُحْيِيكُمْ»؛ پس زنده کند شما را به قیامت. (۱)

۲۲۲۵. علامه شعرانی: حیات از خواص ماده و مزاج نیست، بلکه ضد آن است چنان که در حکمت ثابت شده و مشهود است نفس حافظ و جامع مزاج است؛ اگر جان نباشد بدن حیوان به دو روز متلاشی گردد و حفظ ترکیب خود نتواند کرد، و گاه اراده نفس بر خلاف طبیعت بدن آن را حرکت می دهد. پس نفس از عالم دیگری است غیر عالم ماده و عنصر، و خداوند به وجود حیات بر قدرت خویش استدلال فرموده است، و چون حیات مبدأ دیگری دارد غیر جسم، آن مبدأ که علت حیات است و عین حیات است جسمانی نخواهد بود. (۲)

۷۱. «وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَ مَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ».

روض الجنان: «وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»، آنکه حکایت فعل ایشان کرد، گفت: «وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ». و می پرستند بدون خدای تعالی اصنامی و اوثانی را که خدای به آن حجت فرو نفرستاد و ایشان را به آن علمی نیست، برای آنکه چون دعوی را بر او حجت نباشد ایجاب علم نکند. (۳) ۲۲۲۶. علامه شعرانی: گفته اند «ذوات الأسباب لا تعرف إلا بأسبابها»؛ هر چه علت دارد تا علتش معلوم نگردد او خود معلوم نگردد. چون هر علم یا بدیهی است یا نظری، و چون دعوی بت پرستان بدیهی نیست باید مانند سایر نظریات به دلیل شناخته شود. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۵۷.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۳، ص ۳۵۸ ۳۵۹.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۱۸.

سوره مؤمنون

سوره مؤمنون «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲. «الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» .

روض الجنان: ... حسن بصری مردی را دید که به سنگ ریزه مسجد بازی می کرد در تعقیب نماز و می گفت: اَللّٰهُمَّ زَوِّجْنِيْ مِنْ الْحُوْرِ الْعِيْنِ؛ بار خدایا مرا جفتی ده از حورالعین! گفت: بِئْسَ الْخَاطِبُ اَنْتَ تَخْطُبُ وَاَنْتَ تَلْعَبُ؛ بد خواهنده ای از خدای، خِطْبَه می کنی و به دست بازی می کنی. بعضی دگر گفتند: خشوع در نماز آن باشد که همت جمع کد و همه نماز را باشد، نه آنکه به تن در نماز باشد و به دل در بازار. (۱) ۲۲۲۷. علامه شعرانی: اصل معنی خشوع همین است و آنچه گفتند غیر آن، دلیل بر خشوع قلب و اگر قلب متوجه نماز باشد نه به دست بازی کند و نه به ریش و نه به سنگ مسجد و نه نظر بدین سوی و آن سوی افکند. (۲) روض الجنان: سَلِمَهُ بن دینار گفت: به نزدیک زین العابدین علی بن الحسین (علیهما السّلام والصلوه) نشسته بودم، مردی در آمد و او را گفت: نماز دانی کردن؟ من

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۵.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۲۴.

خواستم تا او را بزخم و جفا کنم، مرا رها نکرد و گفت: مَهْلًا يَا ابا حازِمٍ فَإِنَّ الْعُلَمَاءَ هُمُ الْعُلَمَاءُ الرَّحَمَاءُ؛ ساکن باش که عالمان حلیم و رحیم باشند. آنگه روی به سایل آورد و گفت: آری نماز دانم کردن... گفت: روی به چه به قبله آری؟ گفت: به سه فریضه و یک سنّت. گفت: آن کدام است؟ گفت: توجّه به قبله فرض است، و نیت و تکبیر احرام، و دست برداشتن عند آن سنّت. گفت: تکبیرات چند است بر تو؟ گفت: اصل تکبیرات نود و شش است، پنج از آن فرض است* و باقی سنّت... گفت: تحریم نماز چیست؟ گفت: به تکبیرش. گفت: تحلیلش چیست؟ گفت: سلامش. گفت: جوهرش چیست؟ گفت: تسبیحش. گفت: شعارش چیست؟ گفت: دعای تعقیبش***(۱) ۲۲۲۸. علامه شعرانی: * یعنی در هر نماز یک تکبیر و در پنج نماز یومیه پنج تکبیر. اما نود و یک تکبیر سنت شاید مقصود شش تکبیر افتتاحی در اول نماز باشد که در هر پنج نماز سی تکبیر می شود و پنجاه و یک تکبیر که در هفده رکعت نماز شبانه روزی هر رکعت سه تکبیر برای رفتن به رکوع و دو سجده و پنج تکبیر در هر نماز برای قنوت و پنج تکبیر پس از سلام هر نماز و مجموع نود و یک تکبیر. و تکبیرهای دیگر که در نماز مستحب است بدین تأکید نیست که این نود و شش. (۲) ۲۲۲۹. * شعار لباس ظاهر را گویند که برای زینت پوشند و خارج از تن است. همچنین تعقیب خارج از نماز است اما تسبیح جوهر نماز است، چون عین حقیقت آن است و نماز بی تسبیح معنی ندارد. (۳)

۱۴. «ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» .

روض الجنان: «ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً»، این «خلق»، به معنی تقدیر است و به معنی جعل و تصویر. گفت آنگه آن نطفه را علقه گردانیدیم، و علقه خون بسته باشد، ای علق

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۲۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۶۵؛ در چاپ مشهد «اصل تکبیرات نود است» ضبط شده است.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۲۵.

بَعْضُهَا بَعْضًا وَتَعَلَّقَ بَعْضُهَا بِبَعْضٍ، آنگه آن علقه را مضغه گردانیدیم، و مُضغَه پاره گوشت خاییده باشد، فُعَلَه به معنی مفعول. آنگه آن مضغه را استخوان در او پدید کردیم. و آنگه آن استخوان را گوشت بر پوشانیدیم. (۱) ۲۲۳۰. علامه شعرانی: مقصود از ذکر این مراتب نعمتی است که خداوند به انسان ارزانی داشته، حاکی که پست و ناچیز و جماد است به تدریج ترقی داده است تا به مرتبه فرشتگان رسانیده، مانند آنکه کسی گوید بنگر من از سنگ و قلیا شیشه و بلور ساختم و این درجات همه پست است تا چون به خلق آخر رسد. و اینکه فرمود گوشت بر استخوان پوشانیدیم، مقصود ترتیب ذکری است نه تأخیر زمانی؛ زیرا که جنین اول استخوان بی پوشش نیست تا بعد از آن گوشت بر آن پوشند، بلکه اول گوشت هست و استخوان در باطن گوشت محکم می شود. و اینکه عوام هر تقدیم و تأخیر را نسبت به زمان می دهند صحیح نیست؛ چنان که شاعر گفت: ان من ساد ثم ساد أبوهمم قد ساد قبل ذلك جدّه (۲) روض الجنان: از آنجا که مقتضی حکمت اوست آدمی را از این آبی که آن را نطفه خواند، و آن آبی است که از میان پشت و استخوانهای سینه بیرون آید... بیافرید و آن آب از غذایی و طعامی که آدمی خورده باشد به نصیب، آنجا رسد خدای تعالی از او نطفه آفریند. آنگه مدّتی چندان که خدای خواهد در پشت مرد می باشد. چون خلوت کند با زن آن آب فرود آرد و به رحم زن رساند، در رحم زن باشد بیست روز و در آن مدّت به تدریج علقه می شود. چون بیست روز تمام شود علقه شده باشد، باز بیست روز دیگر آن علقه را مضغه گرداند به تدریج. باز آن مضغه را بیست روز دیگر استخوانها در او پدید آرد به تدریج. باز بیست روز دیگر آن استخوانها را گوشت بر پوشاند، چون برهنه ای را که جامع در پوشاند. آنگه چون بیست روز دگر بگذرد و

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۰.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۲۸.

چهار ماه تمام شود حیات در او آفرینند بیست روز دیگر تمامی چهار ماه. (۱) ۲۲۳۱. علامه شعرانی: چهار ماه، صد و بیست روز است که شش بیست می شود و آنچه مؤلف ذکر کرده ۸۰ روز است که چهار بیست می شود و شاید باقی آن در تقدیر و نیت بوده و برای وضوح ذکر فرموده یا کاتبان در نسخه سقطی کرده اند. و به حسب قاعده باید بیست روز نطفه، بیست روز علقه، بیست روز مضغه، بیست روز عظام، بیست روز لحم و بیست روز پس از آن روح در او دمدم. و روایتی که دلالت بر شماره این روزها می کند ضعیف است و ما شرح آن را در حاشیه وافی نوشته ایم. و درست آن است که بگوییم مقصود خداوند تدریج خلقت است انسان را از خاک تا مقام فرشتگان، و نظر به مدت و ایام نیست. (۲) روض الجنان: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ»، اشتقاق «تَبَارَكَ» از برکت باشد و اصل او مِنْ بُرُوكِ الْبُعِيرِ، و معنی راجع به اثبات و بقا. و قوله «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ»، دلیل است بر بطلان قول آنان که گفتند: لا خَالِقَ إِلَّا اللَّهُ، برای آنکه خدای تعالی خَالِقِينَ به جمع گفت، اثبات کرد خالقانی جز او. اگر لا خَالِقَ إِلَّا اللَّهُ روا بودی كَقَوْلِنَا: لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ بایستی، که اگر گفتندی: فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْإِلَهَةِ روا بودی، و اجماع است که این کفر است. (۳) ۲۲۳۲. علامه شعرانی: در زبان عامه به زمان ما خلق کردن به معنی آفریدن یعنی از عدم به وجود آوردن جواهر است و بدین معنی جز بر خداوند صحیح نیست چون لا مؤثر فی الوجود إِلَّا اللَّهُ. (۴)

۱۶۱۷. «ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ * وَ لَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَ مَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ» .

روض الجنان: «ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ» ؛ پس شما را روز قیامت زنده

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۱۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۲.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۲۹.

کنند و بر انگیزند*». «وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ» و ما بیافریدیم بالای شما هفت راه، یعنی هفت آسمان و برای آن آسمان را طریقه خواند که بعضی بر بالای بعضی نهاده است** و عرب هر چیزی را که بر بالای چیزی باشد آن را طریقه خوانند. (۱) ۲۲۳۳. علامه شعرانی: * مرده شدن و زنده گشتن در قیامت دنباله همان تکمیل تدریجی خاک است که آن را به جایی رسانید که مجرد شد و در عالم عقول در آمد. (۲) ۲۲۳۴. ** این شبهه و جواب در این عهد وارد نیست؛ چون آسمانها همان مدار و طریق سیاراتند نه جسم جامد ثقیل عنصری. حتی قدما نیز آن را در منتهای لطافت می دانستند که تراکم این همه طبقات مانع رؤیت نیست و اگر لطیف ترین جسم جامد عنصری را که ما می شناسیم به این مسافت روی هم انباشته کنیم مانع دیدن کواکب خواهد بود. بلوری که دو سانتیمتر قطر دارد مانع رؤیت است هر چه شفاف باشد. و اینکه در بعض کتب آورده اند آسمانها هر یک از فلزی یا گوهری معروف است مانند طلا و نقره و زبرجد نه از امام روایت شده و نه حکمای قدیم بدان معتقد بودند و نه معقول است کسی بدان معتقد باشد. (۳)

۳۷. «إِنَّ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَ نَحْيَا وَ مَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ» .

روض الجنان: «إِنَّ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا» ، گفتند: هیچ حیات دیگر نیست الا این حیات که ما می بینیم در دنیا. «نَمُوتُ وَ نَحْيَا» ؛ زنده می باشیم مدتی و آنکه مرگ به ما می رسد و مبعوث و برانگیخته و زنده کرده نخواهیم بودن. (۴) ۲۲۳۵. علامه شعرانی: این قول مادی و طبیعی است که به عصر ما فراوانند. (۵)

۱- تاریخ الطبری : ج ۴ ص ۴۷۷ ۴۸۶ .

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۳ .

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۳۰ .

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۵ .

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۳۸ .

۴۱. «فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُنَاءً فَبَعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» .

روض الجنان: «فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ» ؛ بگرفت ایشان را صیحت عذاب، «بِالْحَقِّ» ؛ به حق و استحقاق «فَجَعَلْنَاهُمْ غُنَاءً» ؛ کردیم ایشان را غنّاء، و آن رود آورد* بود که سیل بر سر گیرد. «فَبَعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» ؛ هلاک باشد قوم بیداد کاران را***(۱). ۲۲۳۶. علامه شعرانی: * «رود آورد» یعنی آورده رود چون آب در سیل گاه افتد آنچه آورد از خاشاک و غیر آن رود آورد باشد. (۲) ۲۲۳۷. ** لازم مذهب مادی بیداد گری و استبداد است و مراعات نکردن احترام افراد؛ چنان که به تجربه معلوم شده هر گاه دولت مادی بر سر کار آمد استقلال فردی و احترام جان و مال و ناموس اشخاص از میان رفت مانند دولت قرامطه و ملاحده و مزدکیان و بابکیان خرمیه و غیر ایشان. (۳)

۴۴. «ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا كُلًّا مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ فَبَعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ» .

روض الجنان: «كُلًّا مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ» ؛ هر گاه که رسولی به امت خود آمد او را به دروغ داشتند. «فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا» ، یعنی فی الهلاک بهری را بر اثر بهری هلاک کردیم پیایی بی تأخیری. «وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ» ، جمع أُحْدُوثَه؛ و ایشان را مثلی سایر کردیم که: ایشان مثل زنند و عبرت برگیرند با ایشان، و این لفظ در شرّ به کار دارند. «فَبَعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ» ؛ هلاک باد قومی را که به خدای ایمان نیارند. ۲۲۳۸ ۴. علامه شعرانی: لازم دولت ملاحده عدم ثبات و تزلزل است؛ چون احترام

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۵.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۳۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۶.

نگذاشتن به ارادات و عقاید اشخاص و استبداد مطلق موجب تنفر و عدم رضایت مردم است، و عدم رضایت آنان موجب خشم الهی است و عذاب. (۱)

۶۰. «وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ» .

روض الجنان: «وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ» ؛ و آنان که بدهند آنچه بدهند، و دل‌های ایشان ترسان بود از آنکه رجوع ایشان با خدای خواهد بودن. و «واو» فی قوله: «وَ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ» ، «واو» حال است، یعنی در آن حال که می دهند می ترسند، و این چنان بود که امیر المؤمنین علیه السلام این سه شبانه روز به روز روزه داشت، و به شب طعام می داد، و می گفت: «إِنَّمَا نَطْعُمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا * إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا» ، (۲) این قرائت عامه قراء است. و عایشه روایت کرد که رسول علیه السلام خواند: «وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا، مِنَ الْإِيتَانِ الْعَذَىٰ هُوَ الْمَجِيءُ ، یعنی يَفْعَلُونَ مَا فَعَلُوا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ؛ و آنان که کنند آنچه کنند و دل‌های ایشان ترسان بود.. این قرائت شاذ است و جز عایشه تنها روایت نکرد. (۳) ۲۲۳۹. علامه شعرانی: قرائت باید متواتر باشد و هیچ کس از مسلمانان قرائت غیر متواتر را جایز ندانسته است و آنها که در عهد ما این سخن می گویند از نادانی است. (۴) روض الجنان: ... امیر المؤمنین علیه السلام گفت: اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى اَمَرَ عِبَادَهُ تَخِيْرًا وَنَهَاهُمْ تَحْذِيْرًا، وَكَلَّفَهُمْ يَسِيْرًا وَلَمْ يُكَلِّفْ عَسِيْرًا وَاَعْطٰى عَلٰى الْقَلِيْلِ كَثِيْرًا، وَلَمْ يُطْعَمْ مُكْرِهًا. (۵) ۲۲۴۰. علامه شعرانی: خداوند مردم را به اجبار به کار خیر وادار نکرد؛ چون مصلحت در این بود که انسان بالطبع مختار باشد و جبر بر خلاف طبیعت او است. هر موجود را که بر خلاف طبیعت او مجبور کنند آثار او از وی پدید نیاید مانند آنکه نهال را زیر

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۴۰.

۲- تاریخ الطبری: ج ۴ ص ۴۹۹.

۳- انسان (۷۶): ۹۱۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۸ ۳۹.

۵- أنساب الأشراف: ج ۳ ص ۳۱، شرح نهج البلاغه: ج ۱۴ ص ۱۰.

سربوش نهند نروید. و هر مردمی که در اختیار ستمکاران باشند و استقلال در اراده فردی نداشته باشند برخلاف طبیعت انسانیت، البته فواید وجود انسانی که ترقی علم و اخلاق و صنعت و هنر باشد بر او مترتب نشود. از این جهت، همه گونه ترقی در امتهایی است که از استبداد ظلمه مصون باشند. (۱)

۷۰. «أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّهٗ بَلْ جَاءَهُمُ بِالْحَقِّ وَ أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ» .

روض الجنان: «أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّهٗ» ؛ یا می گویند که او دیوانه است، و به او علّت دیوانگی است. «بَلْ جَاءَهُمُ بِالْحَقِّ» ؛ آن نیست که ایشان گفتند تا این پیغامبر حق آورد با ایشان، ولکن بیشترین ایشان حق را کاره اند. (۲) ۲۲۴۱. علامه شعرانی: دلیل بر آن است که او دیوانه نیست؛ چون کسی که سخن حق و صحیح گوید مانند توحید و معارف و اخلاق و اسرار اجتماعی و احکام موافق مصالح البته دیوانه نیست، دیوانه آن است که فکر نامنظم دارد. (۳)

۷۴. «وَ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَا كِبُونَ» .

روض الجنان: «وَ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ» ، و آنان که به قیامت ایمان ندارند از این صراط که ره دین حق است برمی گردند. و «ناکب» عادل باشد. (۴) ۲۲۴۲. علامه شعرانی: چنان که در قرآن مکرر آمده است، شرط ایمان اقرار به عالم غیب است فی الجمله و آنکه موجودی غیر محسوس قائل نباشد محال است به انبیا ایمان آورد، و دلیل بطلان انبیا را همین قرار می دهند که آنان به عالم آخرت دعوت می کنند «وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ» (۵) . و اگر وجود

۱- الجمل : ص ۲۵۷ .

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۴۳ .

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۵۱ .

۴- أنساب الأشراف : ج ۳ ص ۳۲ ؛ الجمل : ص ۲۶۱ و ۲۶۲ .

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۴۵ .

عالم غیب را ممکن می شمردند بدان سخن بر انبیاء طعن نمی زدند. (۱)

۹۱. «مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ...» .

روض الجنان: «وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ»؛ و بهری بر بهری ترفع و استعلا جستی، و این معنی دلیل ممانعت است. (۲) ۲۲۴۳. علامه شعرانی: اگر دو خدا باشند هر دو واجب الوجودند و در قدرت متساوی؛ چون اگر متساوی نباشند آنکه نیرومندتر است واجب الوجود او خواهد بود نه آنکه ضعیف تر است. و چون هر دو در قدرت مساوی باشند هر یک تواند مانع دیگری شود در فعل او و قدرت هر یک محدود است و مشروط به آنکه دیگری ممانعت او نکند، و این را متکلمین دلیل ممانعت گویند. و بهتر آن است که بگوییم اگر وجودی کامل تصور شود همه موجودات ضعیف و ممکن قهراً متعلق به او است و با فرض عدم واجب همه معلولات آن نابود می شود و با فرض وجود او همه معلولات او موجودند. و چون وجود کامل دیگری فرض کنیم، البته او هم معلولاتی دارد از موجودات ضعیف غیر معلولات واجب الوجود اول و این دو دسته معلولات از هم ممتازند به امتیاز علتشان و متباینند با یکدیگر برای تباین علل، و چون میان دو علت ما به الاشتراک نیست میان معلولات هم ما به الاشتراک موجود نباشد با آنکه ما می بینیم همه ممکنات در یک معنی مشترکند اقلماً معنی هستی. پس «لَمَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ»؛ یعنی این دو خدا که متباینند بی اشتراک معلولات خود را جدا می کنند بی اشتراک والتالی باطل فالمقدم مثله. و بالجمله وجود حقیقت واحده است و کثرت در آن راه ندارد. (۳)

۱- نحل (۱۶): ۳۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۴۹.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۵۶.

۱۰۰. « ... كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ »

روض الجنان: «وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ»؛ و از پس ایشان برزخی است تا به روز قیامت که ایشان را حشر کنند و برانگیزند... و برزخ، حجاز و مانع باشد، قال الله تعالی «بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ» (۱) یعنی مانع باشد ایشان را از رجوع که مصلحت اقتضا نکند رجوع ایشان با دنیا، این قول مجاهد است، عبدالله عباس گفت: حجاب باشد. سُيِّدِي گفت: اجل باشد. قتاده گفت: بقیه دنیا است. ابن زید گفت: آن مدت که از میان مرگ و بعث باشد. (۲) * ۲۲۴۴. علامه شعرانی: خواه برزخ در آیه کریمه بدین معنی باشد یا به معنی دیگر، وجود این عالم متوسط در نزد مسلمانان محقق است به دلیل آنکه روایات در خیرات برای مردگان و دعای برای آنها و عذاب و ثواب قبر و زیارت و سلام بر قبور و اموری که دلالت بر بقای نفوس دارد پس از مرگ متواتر است. (۳)

۱۰۱. «فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ» .

روض الجنان: ... این قول اصحاب حدیث و مذهب اصحاب اخبار. اما آنچه مذهب محققان است آن است که: عمل کسی به کسی ندهند، و به گناه کس کس را نگیرند. (۴) ۲۲۴۵. علامه شعرانی: یعنی قول اصحاب حدیث محققانه نیست؛ زیرا که ثواب کسی را به دیگری نمی دهند و این معاوضه و انتصاف باید در میان عوضها باشد. و عوض غیر ثواب است عوض رنج و درد و مشقات کسی را شاید از او گرفت و به دیگری داد مثلا ظالمی را آلامی رسیده چون رنج دیده مستحق عوض است و چون ظالم بوده

۱- تاریخ الطبری: ج ۴ ص ۴۸۲ من طریق سیف بن عمر، الکامل فی التاریخ: ج ۲ ص ۳۲۷.

۲- رحمن (۵۵): ۲۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۵۱ ۵۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۵۴.

عوض آلام او را به مظلوم می دهند به حدی که خشنود شود و این سخن مبنی بر مذهب ماست که سختی و مشقات این جهان که از طرف خداوند بر کسی وارد شود عوض آن بر او واجب است. (۱) *روض الجنان*: ... خدای تعالی تمکین نکند ظالم را از ظلم، الا آنکه که داند که او را چندانی عوض ثابت حاصل مستحق است به مظلوم شاید دادن. و مذهب ابوالقاسم البلخی آن است که: خدای تمکین کند چون داند که در قیامت بمانند این بر او تفضل خواهد کردن که مقابله توان کردن... (۲) ۲۲۴۶. علامه شعرانی: تفضل نفعی است که خداوند بدون استحقاق به کسی دهد، مانند آنکه کسی برای میت عبادتی به جای آورد از حج و غیر آنکه میت استحقاق اجر ندارد و مانند قبول توبه گناهکاران که بر خداوند واجب نیست. و در مقابل تفضل ثواب است و عوض که هر دو واجبند به استحقاق. رنج و آزاری که به کسی برسد اگر از طرف خدا باشد عوض آن بر خدا است و اگر از طرف ظالمی باشد عوض آن را باید ظالم ادا کند از آنچه در آخرت دارد. (۳) *روض الجنان*: ... پس درست در این باب مذهب مرتضی است (رحمه الله علیه) که گفت: خدای تعالی هیچ ظالم را تمکین نکند از ظلم الا آنکه او را چندانی عوض باشد ثابت مستحق که در حال انتصاف توان گرفت میان ظالم و مظلوم. (۴) ۲۲۴۷. علامه شعرانی: عوض در اصطلاح متکلمان در مقابل رنج و مشقات غیر اختیاری است و ثواب در مقابل تکلف اختیاری در امتثال امر مولی؛ مثلاً مرض و فقر عوض دارد نه ثواب، و نماز ثواب دارد نه عوض. و مستفاد از سخن سید آن است که اگر ظالم مستحق عوض باشد عوض او را به مظلوم می توان داد به

-
- ۱- *روض الجنان*، ج ۱۴، ص ۵۴.
 - ۲- *روح الجنان*، ج ۸، ص ۱۵۹.
 - ۳- *روح الجنان*، ج ۸، ص ۱۶۰.
 - ۴- *روض الجنان*، ج ۱۴، ص ۵۵.

تقاصّ ظلم، اما اگر مستحق ثواب باشد نمی توان. (۱)

۱۱۲۱۱۳. «قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ * قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسَلِّ الْعَادِينَ» .

روض الجنان: «قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ» ، گوید خدای تعالی آن کافران را که: شما چند گاه در زمین مقام کردی؟ در این خلاف کردند که مراد به مقام در زمین چیست؟ بعضی گفتند: مدّت مقام ایشان خواست در دار دنیا. ایشان جواب دهند که: «يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» ؛ روزی یا بهری از روزی، «فَسَلِّ الْعَادِينَ» ؛ از شمار کتان پیرس. سؤال کردن بر این قول چگونه گویند: ما در دنیا روزی بودیم یا بهری از روزی؟ از این دو جواب گفتند: یکی آنکه، خدای از یاد ایشان ببرد که چند گاه در دنیا بودند و یا از شدّت و عذاب مدّت مقام در دنیا فراموش کنند. (۲) ۲۲۴۸. علامه شعرانی: این سخنان مبنی بر قیاس امور آخرت است به دنیا، و خداوند فرمود: «إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (۳) ؛ یعنی از روزی یا بعض روز نیز کمتر درنگ کردید چون آنها کم گفتند و خداوند در مقابل آنها نفرمود هزاران سال، و زمان دنیا برای مردم دنیا است نه مردم برزخ و آخرت و انتقال از دنیا به آخرت زمان لازم ندارد. و اولی آن است که حقیقت این امور را به خدا واگذاریم تا چون واقع شود سرّ آن هویدا گردد. (۴)

۱۱۵. «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» .

روض الجنان: «وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» ؛ و شما را با ما نخواهند آوردن. (۵)

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۶۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۵۸ ۵۹.

۳- مؤمنون (۲۳): ۱۱۴.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۱۶۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۶۰.

۲۲۴۹. علامه شعرانی: یعنی چون وجودی به خدا باز نگردد عبث خواهد بود: «هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ» (۱). او هم علت فاعله است و هم علت غائیه. اگر انسان همه اسرار خلقت را به علم کشف کند و به همه فضایل آراسته شود اما نفس او فانی شود و نماند وجود او جمله عبث است و اگر خداوند حکیم به جای انسان به همان حیوانات غیر عاقل اکتفا می فرمود از لذت‌های طبیعی بهره مند می شدند بهتر از انسان و وجود صفت عاقله و ادراک حسن و قبح لغو بود. (۲) روض الجنان: محمّد بن خالد البرققی روایت کرد از پدرش از محمّد بن ابی نصیر که از صادق علیه السلام پرسیدند: خدای تعالی خلقان را چرا آفرید؟ گفت: برای آنکه تا نعمتها که در لم یزل مقدور او بود اظهار کند خلقان را در لایزال، و افاضه احسان خود بر ایشان. (۳) ۲۲۵۰. علامه شعرانی: چه فعل از این سودمندتر و باشکوه تر که پیوسته خاک ناچیز را در مدارج ترقی بالابرد تا مستعدّ انسانیت شود، با روح قدسی داخل صفوف ملائکه گردد. زهی کارخانه که پیاپی از کلوخ فرشته سازد و به عالم ملکوت فرستد. ۴

۱- حدید (۵۷): ۳.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۶۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۶۱ ۶۰.

سوره نور

سوره نور بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱. «سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» .

روض الجنان: قوله تعالى: «سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا...» ، این سورتی است که ما آن را فرو فرستادیم... «وَفَرَضْنَاهَا» ، ابن کثیر و ابو عمرو به تشدید «را» خواندند مِنَ التَّفْرِیضِ وَهُوَ لِتَكْثِیرِ الْفِعْلِ... و باقی قراء، به تخفیف «را» خواندند من الفرض، و اصل فرض قطع باشد بتقدیر. (۱) ۲۲۵۱. علامه شعرانی: «بتقدیر» یعنی به اندازه، و «فرض» اندازه کردن و بریدن است. (۲)

۲. «الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لِيُشْهَدَ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ» .

روض الجنان: قوله: «الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي» ، خدای جلّ جلاله در این آیت فرمود که:

۱- تاریخ الطبری: ج ۴ ص ۴۸۲ ، الکامل فی التاریخ: ج ۲ ص ۳۲۷ .

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۶۵.

مرد زنا کننده و زن زنا کننده را هر یکی را از ایشان صد تازیانه بزنی، و این مجملی است که سنت تفصیل آن داده است. اکنون بدان که آن زنا که ایجاد حدّ کند، خلوت کردن باشد با هر کس که خدای به حرام کرده است و طی او بی عقد یا شبهت عقدی، و آن وطی در فرج باشد. (۱) ۲۲۵۲. علامه شعرانی: اعم از قبل و دبر در مقابل تَفْخِيزُ و امثال آن. (۲) روض الجنان: و حکم زنا ثابت شود به یکی از دو چیز: اما به اقرار فاعل. و دوم، به گواهی چهار گواه مسلمان عدل آزاد که در یک مجلس بر او گواهی دهند به زنا در فرج و معاینه عضو در عضو کَالْمِیلِ فی الْمُکْحَلِه. اگر گواهی نه بر این وجه دهند، به گواهی ایشان حکم زنا ثابت نشود، و ایشان را حدّ مفتری باید زدن، هر یکی را هشتاد تازیانه. (۳) ۲۲۵۳. علامه شعرانی: با این شرایط هرگز زنا ثابت نمی شود؛ چون مرد و زن کار در خفیه می کنند جایی که یک تن فاسق هم نیست تا به چهار عادل چه رسد، ولکن مقصود از حدّ تعظیم قباحت فعل است گرچه مجازات واقع نشود. (۴) روض الجنان: ... اگر مردی دیوانه زنا کند با زنی عاقله هر دو را حدّ باید زدن به نزدیک ما، و اگر مردی عاقل با زنی دیوانه زنا کند بر مرد حدّ باشد و بر زن نباشد. و شافعی گفت: هر دو جای بر دیوانه حد نیست. ابو حنیفه گفت: بر زن عاقله حد نیست چون دیوانه با او زنا کند، اما اگر مرد عاقل باشد و زن دیوانه بر هر دو حدّ واجب بود. (۵) ۲۲۵۴. علامه شعرانی: این حکم را بسیاری از فقها نپذیرفتند؛ چون بر دیوانه تکلیف نیست. و حق آن است که امام می تواند اگر صلاح بیند دیوانه را بترساند به وجهی که در ردع او مؤثر باشد؛ چنان که حیوان را از چریدن کشتزارها می ترسانند.

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۶۶.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۶۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۶۶ ۶۷.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۶۹.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۷۲؛ در چاپ مشهد به جای «هر دو»، مرد ضبط شده است.

و این غیر حدّ است. (۱) روض الجنان: اگر چهار مرد بر کسی گواهی دهند به زنا و به شرط گواهی باشند. (۲) ۲۲۵۵. علامه شعرانی: یعنی شرایط شهود در آنها جمع باشد. (۳) روض الجنان: اگر بر زنی ستم کنند و با او فساد کنند بر او حدّ نباشد بلا خلاف، و او را مهری نرسد. (۴) ۲۲۵۶. علامه شعرانی: بسیاری از فقها گویند به زن مهرالمثل باید داد، از جمله علامه در قواعد. (۵) روض الجنان: ... مرد بیمار مأیوس را چون حدّ بر او واجب باشد صد شاخ شمش بیاید گرفت و درهم بستن و یک بار بر وی زدن بر وجهی که مؤدّی نباشد به اتلاف. (۶) ۲۲۵۷. علامه شعرانی: در کتب عربی به جای این کلمه شمراخ آمده است. و در برهان گویند: شمشار و در آخر آن «راء» آورده است شاخه های تازه را گویند که از درخت شمشاد برآید و از غایت نازکی میل به جانب زمین کند و بعضی گویند درختی است مانند شمشاد همیشه سبز و خرم. (۷) روض الجنان: ... و حقیقت زنا وطی مرد باشد زن را در فرج بی عقد شرعی یا شبهه عقدی با علم یا غلبه ظن. ۲۲۵۸. علامه شعرانی: ظاهراً مراد «غالب ظن» است؛ یعنی هرگاه به غالب ظن بداند اجنبیه است هم وطی او زنا است. ۹

-
- ۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۲.
 - ۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۷۴.
 - ۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۴.
 - ۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۷۵.
 - ۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۷۷.
 - ۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۵. برهان قاطع، ص ۷۳۳.
 - ۷- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۵.

روض الجنان: کمر بست. (۱) ۲۲۵۹. علامه شعرانی: جای بستن کمر. (۲) روض الجنان: و آن را که بر او رجم واجب بود، و او بیمار بود، رجم کنند او را و انتظار نکنند تا بهتر شود چه غرض تلف اوست. و آن را که حدّ باید زدن و بیمار باشد، رها کنند تا بهتر شود آنگه حد زنند او را. و اگر مصلحت اقتضای تقدیم حدّ کند بر او حدّش بزنند علی کلّ حال به صد شمش درهم بسته چنان که بیان کردیم. (۳) ۲۲۶۰. علامه شعرانی: این کلمه پیش از این هم گذشت، ترجمه شمراخ است و به معنی شاخ درخت و در برهان شمشار به راء، شاخ درخت آورده اما شمش بدین معنی مذکور نیست. (۴)

۳. «الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرْمٌ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» .

روض الجنان: ... عکرمه گفت: آیت در زنانی آمد زنا کننده که در مکه و مدینه بودند، و بسیار بودند، و از مشاهیر ایشان نه زن بود و صواحب رایات... و قریبا بود کنیزک هلال بن انس،* و خانه های ایشان را خرابات خواندندی در جاهلیت. (۵) ۲۲۶۱. علامه شعرانی: اسامی اشخاص مطابق تفسیر طبری است. (۶) روض الجنان: بعضی دگر گفتند: مراد به نکاح نه عقد است، بل نکاح کنایت است از جماع. و به نزدیک ما این لفظ از الفاظ مشترکه است، حقیقت باشد در عقد و در جماع،

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۷۹.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۸۰.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۷. برهان قاطع، ص ۷۳۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۸۳.

۶- شرح نهج البلاغه: ج ۱۴ ص ۱۰.

و این است که ما گفتیم که به یک عبارت خبر توان دادن از دو معنی مختلف، نبینی. (۱) ۲۲۶۲. علامه شعرانی: یعنی در جمله منفی می توان از لفظ مشترک هر دو معنی خواست، هر چند در جمله مثبت کسی روا نداند. (۲) روض الجنان: «وَ حُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»؛ و نکاح ایشان حرام است بر مؤمنان. و حسن بصری گفت: مراد به زانی محدود است، آن زانی را خواست که او را حد زده باشد، و این هم تخصیص است بی دلیلی مخصص، اما نکاح مشرکات روا نیست بلا خلاف... (۳) ۲۲۶۳. علامه شعرانی: «روا نیست» اعم از حرمت و کراهت است، چون نکاح مشرکه حرام است و نکاح زانیه مکروه و هر دو به یک کلمه منهی شدند: «وَ حُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ». (۴)

۴. «وَ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَ لَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» .

روض الجنان: اما معنی آیت و سبب نزول او، عکرمه روایت کرد از عبدالله عباس که چون خدای تعالی این آیت فرستاد: «وَ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً...» . سَعِدُ عُبَادَةَ گفت: یا رسول الله! اگر من از در خانه در روم* و مردی را یابم بر شکم زن خفته یا در میان ران او شده بنه جنانم او را و بنرنجانم تا بروم و چهار گواه بیارم، چون به طلب چهار گواه روم او پرداخته باشد و رفته، اگر آنچه دیده باشم بگویم هشتاد تازیانه بر من زنند، این عجب حکمی است! رسول علیه السلام گفت: یا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ! نمی شنوی که سیدتان چه می گوید! گفتند: یا رسول الله! او را

-
- ۱- راجع: تحلیل البلاذری فی أنساب الأشراف: ج ۳ ص ۳۲.
 - ۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۹. جامع البيان، ج ۱۸، ص ۹۶.
 - ۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۸۴ ۸۳.
 - ۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۷۹.

ملامت مکن که او مردی غیور است و هرگز هیچ زن نکرده است الا بکر، و هیچ زن را طلاق ندهد که کس او را به زنی یارد کند*... (۱) ۲۲۶۴. علامه شعرانی: * یعنی داخل شوم. (۲) ۲۲۶۵. * «یارد» فارسی است ماضی از یارستن یعنی توانستن کس او را به زنی یارد کند یعنی تواند او را تزویج کند. (۳) روض الجنان: پشنا پشت. (۴) ۲۲۶۶. علامه شعرانی: پشناپشت به معنی متوالی است. (۵)

۱۱. «إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ» .

روض الجنان: «إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ» ، حق تعالی این آیات در جماعتی منافقان فرستاد که ایشان تهمت کردند عایشه را، و سبب آن بود که رسول را صلی الله علیه و آله عادت چنان بود که چون به سفری خواستی رفتن، قرعه زدی میان زنان، آنکه نام او برآمدی با خود بردی. در این غزو زد به نام عایشه برآمد و این پس از آن بود که آیت حجاب آمده بود و خدای تعالی زنان را فرموده بود که: از مردان روی پوشند. ۲۲۶۷۶. علامه شعرانی: از این عبارت مستفاد می گردد که پیش از آیه حجاب زنان روی نمی پوشیدند و پس از آن روی پوشیدند و هر خبر و روایت که دلالت کند بر اینکه زنی در زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله با روی باز بود و مردان او را می شناختند، پیش از نزول آیه حجاب است؛ چنان که هر خبری که دلالت کند بر معاشرت مسلمانان با کفار اهل

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۹۱. در چاپ مشهد «یارد کردن» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۸۴.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۸۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۹۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۰۴ ۱۰۵.

کتاب یا غیر اهل کتاب، پیش از نزول سوره توبه است که در اواخر عمر رسول الله صلی الله علیه و آله نازل شد و کفار را نجس فرمود. (۱) روض الجنان: عایشه گفت: ... نگه کردم صَيْفُوَانَ بْنِ الْمُعَطَّلِ السُّلَمِيِّ در آن منزل که پیش از آن بخفته بود، از لشکر باز مانده بود، می آمد بر شتری نشسته. چون مرا دید بشناخت، از آنکه مرا دیده بود پیش از حجاب... (۲) ۲۲۶۸. علامه شعرانی: از این عبارت معلوم می گردد حجابی بر زن واجب است که چون او را ببینند نشانند و اگر روی باز باشد البته او را خواهند شناخت. (۳) روض الجنان: گفت: نَعَسَ مَشِيْطِحٌ؛ به روی درآید مِسْطِحٌ. (۴) ۲۲۶۹. علامه شعرانی: نفرین است و برو در آمدن ترجمه تعس است. ۵ روض الجنان: ... گفت: او در حق تو چنین و چنین سخنی گفت: من دلتنگ شدم و بدانستم که آن گرانی رسول با من از آنجاست. دستوری خواستم از رسول و گفتم: تا به خانه پدر روم. دستوری داد، من برفتم. مادر و پدر را گفتم: در حق من مردمان چه می گویند؟ ایشان گفتند: چنین حدیثی می گویند، و رسول علیه السلام از آن دلتنگ است، ولكن ما را چیزی نگفت. من در گریستن نشستم و شب و روز می گریستم و بیماری با سر گرفت مرا و رسول علیه السلام اُسَامَهَ بْنَ زَيْدٍ را و عَلِيَّ بْنَ اَبِي طَالِبٍ را علیه السلام بخواند و در باب من با ایشان اندیشه کرد. اَمَّا اُسَامَهَ گفت: سخن اصحاب اغراض نباید شنیدن و امساک باید کردن بر او. و اَمَّا عَلِيَّ بْنَ اَبِي طَالِبٍ گفت: رای توقوی تر باشد در هر کاری.* بُرَيْرَهَ را بخواند و او زنی بود که با من در سرای بودی گفت: عایشه را چگونه دانی؟ گفت: والله یا رسول الله که من هیچ خطا و تهمت ندیدم جز آنکه کودک است و جوان و وقتها که خمیر کرده بودی از آن غافل شدی تا گوسپند از آن

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۹۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۰۵.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۹۳.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۰۶؛ در چاپ مشهد «به روی درآیا» ضبط شده است.

پاره ای بخوردی. رسول علیه السلام به منبر برآمد از سر دلتنگی و خطبه کرد و گفت یا قوم: یا مَعْشَرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ يَعْذِرُنِي مِنْ رَجُلٍ بَلَغَنِي آذَاهُ فِي أَهْلِي؛ ای قوم! که معذور دارد مرا از مردی که مرا می رنجاند از اهل من و عبدالله اَبِي سَلْمُول را خواست. سعد مُعَاذٌ* بر پای خاست و گفت: یا رسول الله! من تو را از او معذور دارم، اگر از اَوْس است بفرمای تا گردنش بزَنَم... . (۱) ۲۲۷۰. علامه شعرانی: * در سیره ابن هشام گوید: علی علیه السلام گفت: یا رسول الله، زنان بسیارند و تو می توانی به جای عایشه زن دیگر بستانی و از بریره بپرس او به تو راست می گوید. (۲) و به نظر می رسد این حکایات مجعول باشد و عایشه پس از مدتی حکایت را فراموش کرده بود و علت آن را خواهیم گفت. (۳) ۲۲۷۱. * باید دانست که سعد بن معاذ در غزوه بنی قریظه که درباره آنها حکم کرد به کشتن مردان و اسیری زنان و فرزندان، از دنیا رفت در سال پنجم هجرت. و غزوه بنی المصطلق که تهمت به عایشه در آن غزوه اتفاق افتاد در شعبان سال ششم هجرت بود و سعد بن معاذ آن هنگام زنده نبود. و این حکایت که از عایشه نقل شده به نظر صحیح نمی آید و گویا عایشه پس از مدتی که این حکایات را نقل می کرد واقعه گذشته را فراموش کرده بود. ۴ روض الجنان: فَرَّاءُ كَفَّتْ: عُصِيْبَةُ، در لغت از یکی تا چهل باشد. «لَا تَحْسَبُوهُ»؛ پنداری که آن بتر است، یعنی آن اِفْكَ و دروغ و بهتان شما را که مبهوت و مکذوبی. «بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ»؛ بل آن بهتر شما را برای آنکه شما بر ایشان مستحقّ عوض شوی*، و چون بر آن صبر کنی مستحقّ ثواب شوی. آنکه گفت: «لِكُلِّ امْرٍ مِنْهُمْ مَا كَتَسَبَ مِنَ الْاِثْمِ»؛ هر مردی را از شما آن است که اکتساب کند از گناه، یعنی جزای آن و وبال و عقوبت آن

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۰۶ ۱۰۷.

۲- سیره النبی، ج ۳، ص ۷۶۷.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۹۴.

به او رسد، و به دیگر کس نرسد. «وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ»؛ و آن کس که تولای معظم آن کرد، و بیشتر و مهترینه آن حدیث کرد و آن عبدالله بن ابی سیلول بود، و گفتند: حسیان ثابت بود تا به حدی که صفوان بن المعطل چون این حدیث بشنید، تیغ برگرفت و به ره حسیان ثابت آمد و حسیان را به تیغ بزد. مردم گرد آمدند و حسان را بجهانیدند، و حسان به نزدیک رسول آمد، و رسول علیه السلام آن ضربت از او بخواست** (۱). ۲۲۷۲. علامه شعرانی: * عوض در اصطلاح متکلمان نفعی است مستحق که خداوند در ازای صبر بر آزار و درد و مصیبت و امثال آن به بنده دهد و ثواب آن است که در ازای اطاعت او امر الهی باشد. (۲) ۲۲۷۳. * یعنی گذشت و عفو آن ضربت که صفوان زده بود از حسان بخواست و مشهور به جای غلام رومی کینز کی قبطی گویند سیرین نام. والله العالم. (۳)

۱۲. «لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ».

روض الجنان: «لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ» ... ، گفت: چرا چون این حدیث شنیدی شما که مؤمنانی از مردمان و زنان به خویشان گمان خیری نبردی، یعنی به مسلمانانی که حکم ایشان حکم شماست... ، بعضی دگر گفتند، معنی آن است که: هَلَا ظَنَنْتُمْ كَمَا «ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا»؛ چرا شما به این کار همان ظن نبردی که مؤمنان به خویشان برند از خیر؟ «وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ»؛ و گفتند: این دروغی ظاهر است. ۲۲۷۴ ۴. علامه شعرانی: وظیفه مسلمانان این بود که به محض شنیدن افک آن را تکذیب کنند و باور ندارند. و روایتی که پیش از این از عایشه نقل شد که پیغمبر صلی الله علیه و آله در کار او

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۰۸ ۱۰۹.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۱۹۵.

۳- الجمل: ص ۲۵۷.

تردید کرد و از اسامه و علی بن ابی طالب رأی خواست و حضرت امیر المؤمنین جوابی داد که عایشه نپسندید تا خداوند این آیات نازل کرد و گمان بد پیغمبر مبدل به نیکی شد به نظر صحیح نمی رسد؛ چون اگر وظیفه مؤمنین تکذیب بود پیغمبر و علی علیهما السلام به تکذیب اولی بودند. (۱)

۳۱. «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا يَخْمِرْنَ بِخُمْرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ...» .

روض الجنان: ... و در خبر است که: روزی رسول علیه السلام در حجره فاطمه علیها السلام بود، مردی بود نابینا مادر زاد نام او عبدالله بن اُمّ مکتوم او در بزد، رسول علیه السلام گفت: در آی. او در آمد. فاطمه برخاست و در خانه رفت و تا او بنرفت از خانه بیرون نیامد. رسول علیه السلام بر سبیل امتحان گفت: یا فاطمه! چرا از او پنهان شدی، و او چشم ندارد و چیزی نبیند؟ گفت: یا رسول الله: ان كان لا يراني اَلَسْتُ اَرَاهُ؟ اگر مرا نبیند، من او را بینم، اَلَيْسَ اللهُ تَعَالَى قَالَ: «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ»، رسول علیه السلام گفت: اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي ارَانِي فِي اَهْلِ بَيْتِي مَا سَرَّنِي؛ سپاس آن خدای را که با من نمود در اهل البيت من آنچه مرا خرم بکرد. قوله تعالى «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا»؛ و اظهار نکنند از زینت خود الا آنچه ظاهر باشد*. علما خلاف کردند در آن زینت ظاهر که خدای استثنا کرد آن را و رخصت داد در آن. عبدالله مسعود گفت: جامه است و رداء، و دلیل این تأویل قوله تعالى: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ...» (۲)، اَيُّ ثِيَابِكُمْ. و عایشه روایت کرد که رسول علیه السلام گفت: لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ إِذَا تَحَرَّكَتْ أَنْ تُظْهِرَ إِلَّا وَجْهَهَا وَيَدَيَّهَا إِلَى هُنَا، قالت: و

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۰۹ ۱۱۰.

۲- اعراف (۷): ۳۱.

قَبْضَ عَلٰی نَصْفِ الذَّرَاعِ، گفت: حلال نباشد هیچ زنی را که ایمان دارد به خدای و به قیامت که چون بجنبید* * پیدا کند الا رویش و دستها تا نیمه بازو. و درست آن است که روی و کفهای دست و کفهای پای از زن عورت نباشد، به آن معنی که بشاید که در نماز گشاده باشد* * * و بعضی دیگر از مفسران گفتند: زینت زن که اظهار شاید که تا کند، دو است: زینت ظاهر است، و زینت باطن. امّا زینت ظاهر جامه است، و آنچه زینت باطن است خلخال است و دستورنجن و قلاده و گوشواره* * * (۱) ۲۲۷۵. علامه شعرانی: * استثنای «الأمّاظهر» منقطع است مانند «الإمّاذکیتم»؛ از مرده نخورید لکن آنچه تذکیه کردید بخورید و زینت ظاهر نکنید، مگر آنچه خود بی ظاهر کردن شما ظاهر شود و این منحصر در روی و دست است که ممکن است بی اختیار ظاهر شود بر حسب عادت و سایر جاهای بدن بر حسب عادت هم بی اختیار ظاهر نخواهد شد؛ مگر نادراً دست بند تاذراع و قلاده و گوشوار. (۲) ۲۲۷۶. * * قید جنبیدن برای آن کرد که در حال سکون و اختیار جایز نیست روی و دست ظاهر کند و جواز آن منحصر در حال حرکت است که بی اختیار روی و دست بیرون افتد و حفظ آن عسر و حرج و عاده محال است به طوری که هیچ کس آن را نبیند در هیچ لحظه از مدت عمر. (۳) ۲۲۷۷. * * * قید نماز برای آن کرد که این شرط نماز است و استثنا تنها برای نماز نه برای ستر از ناظر محترم. ۴ ۲۲۷۸. * * * به ندرت اتفاق افتد که بی اختیار ظاهر شوند و حفظ آن حرج باشد. ۵ روض الجنان: ... و قوله تعالی «أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ» عامّ است در جمله زیردستان از

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۲۴ ۱۲۵.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۰۶.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۰۷.

بنده و پرستار، که رخصت است زنان را که زینت خود از ایشان باز نپوشند. ابن جریج گفت: مخصوص است آیت به پرستاران دون بندگان، و بر قول آنان که گفتند: بندگان در این داخل اند، محمول بود، اما بر آنکه ایشان نابالغ باشند و اما بر آنکه زینت ظاهر اظهار کنند بر ایشان. (۱) ۲۲۷۹. علامه شعرانی: اگر گویی: زینت ظاهر خود ظاهر است و حاجت به اظهار ندارد، گوئیم: مفاد آن همان است که در «لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا» گذشت؛ یعنی زینت خود را ظاهر نکنند مگر آنکه خود بی اختیار ظاهر باشد در هنگام حرکت. و در اینجا نیز مراد آن باشد که مملوک برای خدمت بسیار اتفاق افتد که چشمش به روی و موی سیده خود افتد و آن را چون بی اختیار است و تنزه از آن عسر و حرج، مستثنی فرمود. (۲) روض الجنان: و گفته اند پیری پیر باشد. (۳) ۲۲۸۰. علامه شعرانی: «پیر پیر» تأکید است و در فارسی فصیح مستعمل، چنان که در اصطلاح عامه نیز متداول است. (۴) روض الجنان: ... واجب است عند حاجت و تَوْقَانِ سَخْتِ. (۵) ۲۲۸۱. علامه شعرانی: توقان به معنی میل و اشتیاق است. (۶) روض الجنان: و همچنین گفت: تَزَوَّجُوا الْوُدُودَ الْوُلُودَ فَاتَى مُكَاتِرِبُكُمْ الْأَنْبِيَاءَ، گفت: زن دوست داشتنی زاینده را به زنی کنی، که من به کثرت شما فخر کنم با پیغامبران. ۲۲۸۲ ۷. علامه شعرانی: «دوست داشتنی» ترجمه ودود است و این کلمه را در جای

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۲۶.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۰۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۲۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۲۸.

۵- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۰۹.

۶- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۳۱.

دیگر ندیده ایم. (۱) روض الجنان: مُعَاذِ جَبَلِ رَوَايَتِ كَرْد: با رسول حاضر بودم به گواه گیران* مردی انصاری. (۲) ۲۲۸۳. علامه شعرانی: مانند حنابندان و گوسفند کشان الف و نون در آخر کلمه دلالت بر انجمن کردن و اجتماع در شادی یا عزا است. (۳)

۳۲. «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ...» .

روض الجنان: و رسول عليه السلام گفت: عَلَيْكَ بِعَذَاتِ الدِّينِ تَرَبَّتْ يَدَاكَ، گفت: بر تو باد که زن دیندار به زنی کنی که دستهای خاک آلود باد، یعنی درویش باداش. (۴) ۲۲۸۴. علامه شعرانی: دستت خاک آلود باشد نفرین است در حق آنکه طمع مال کند در تزویج؛ یعنی پیوسته درویش و تهی دست باد این مرد و «شین» در آخر «باداش» ضمیر غایب است به جای او، مثل آنکه گوید درویش باد او، و در فارسی آمده است: «اینش» به جای این است او. و «اینت» یعنی این تویی. ۵

۳۵. «اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ ... كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَاَوْ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» .

روض الجنان: ... ایما حقیقت نور جسمی باشد رقیق، مُضَىء، چنان که ما می بینیم از شعاع آفتاب و ماه و روشنای آتش. و حقیقت ظلمت، جسمی باشد رقیق مختص به

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۱۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۳۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۳۴.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۱۴.

هیأت سواد چنان که ما می دانیم از تاریکی هوا در شب، و چون چنین باشد وصف خدای تعالی کردن به نور بر حقیقت روا نباشد، و امّا بر سبیل توسّع و مجاز روا بود علیّ اَحَدِ الْوُجُوهِ*. امّا به معنی مُتَوَرّ چنان که گفتیم عدل به معنی عادل، و امّا به معنی هادی علی وجه التشبیه، و امّا علی طریق المدح... (۱) ۲۲۸۵. علامه شعرانی: نور و ظلمت را جسم نامیدن به اصطلاح اهل شرع و عرف بعید نیست، چنان که جسم مثالی و صورتهای عالم رؤیا را هم جسم می نامند. و خداوند در قرآن «إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سَوَّامٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَ سَبْعَ سُبُحَاتٍ خُضِرٍ وَأُخْرٍ يَابِسَاتٍ» (۲) آنها را گاو فربه و لاغر و خوشه سبز و خشک نامیده و نیز «أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ» (۳) و «إِنِّي أَرَانِي أَعَصِرُ خَمْرًا» (۴) و امثال آن بسیار و صور عالم برزخ هم از این جهت جسمند اگر چه رقیق باشند. اما اطلاق نور بر خداوند تعالی توسّع و مجاز است؛ چون طول و عرض در او نیست و استعاره نور برای واجب الوجود از آن جهت است که به تابش نور همه چیز هویدا می گردد و به افاضه واجب تعالی همه ممکنات پیدا می شود. (۵) روض الجنان: ... آنکه مثل زد نور خود را به چراغ وایی که در او چراغ باشد. و گفته اند که: «كَمِشْكُوهِ»، گوه باشد بر دیوار که آن را منفذ نبود چراغ بر او نهند. و اصل مَشْكَات، و عایی باشد از آدیم مانند دلوی که آب در او سرد کنند. (۶) ۲۲۸۶. علامه شعرانی: در لسان العرب در معنی شکوه گوید: «قيل هو وعاء من ادم يبرد فيه الماء». (۷) روض الجنان: پلته. ۸

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۴۲ ۱۴۳.

۲- یوسف (۱۲): ۴۳.

۳- یوسف (۱۲): ۳۶.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۱۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۴۳.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۱۹. لسان العرب، ج ۱۴، ص ۴۴۱.

۷- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۴۴.

۲۲۸۷. علامه شعرانی: یعنی فتیله. (۱) روض الجنان: «الرُّجَا جَهُ كَأَنَّهَا كَوَكَبٌ دُرِّيٌّ»؛ آن آبگینه پنداری ستاره ای است در فشان... و قراء خلاف کردند در «دری». ابن کثیر و نافع و ابن عامر و حفص عن عاصم خواندند به کسر «دال» و به تشدید «یا» * علی وجه التَّسْبِیْهِ الی الدَّر... و آن آن است که این «دُرَّو» علی فُعُول، مثل سُرِّبُوح و قَدَّوس. آنکه تتابع ضَمَّات مستثقل آمد ایشان را، «فا» را مکسور کردند، كما قالوا: عَتِيًّا* و هُوَ فُعُولٌ مِّنْ عَتَوْتُ. (۲) ۲۲۸۸. علامه شعرانی: * بر وزن سکین. (۳) ۲۲۸۹. * تشبیه در اصل تغییر ضمه به کسره است نه در وزن یا علیه به جای «عتیا» صحیح است. (۴) روض الجنان: ... «سراجاً مُنِيرًا» و درخت مبارک که این سراج از او گرفتند، ابراهیم است علیه السلام و برای آنش مبارک خواند که بیشتر انبیا از صُلب او اند. و شرقی و غربی نیست، یعنی جهود و ترسا نیست و لکن مسلمان است. و برای آن کنایت کرد از جهودی و ترسایی به شرقی و غربی که ترسایان رو به مشرق کند و جهودان رو به مغرب. (۵) ۲۲۹۰. علامه شعرانی: چنان که در جای دیگر هم گفته ایم معنی این جمله بر ما ظاهر نشد که چگونه ترسایان روی به مشرق کنند و جهودان به مغرب. ۶ روض الجنان: حسن بصری و عبدالرحمن بن زید گفتند: معنی آن است که، مثل قرآن در دل مؤمن همچون چراغی است که به روشنایی او منتفع شوند و از او چراغها افروزند بی آنکه در او نقصانی بود. مصباح قرآن است، و آبگینه دل مؤمن است، و

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۴۵.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۲۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۴۹.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۲۲.

مشکات دهن و زبان اوست، و درخت مبارک درخت وحی است. (۱) ۲۲۹۱. علامه شعرانی: نزدیک به این تأویل ابوعلی بن سینا و حکمای دیگر کردند که نور خدا علم است و تعقل در دل انسان که به تدریج از استعداد صرف ترقی می کند تا مقام عقل بالملکه و عقل بالفعل و به قوه قدسیه می رسد. «مشکوه» عقل هیولایی است و «زجاجه» عقل بالملکه و «مصباح» عقل مستفاد و «نور علی نور» عقل بالفعل و درخت زیتون فکر است که ماده روشنایی است دورتر و «زیت» حدس است که آن نیز مایه روشنی است و نزدیک تر و «يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ» قوه قدسیه است و «نار» عقل فعال. والله العالم. (۲)

۳۶. «فِي بُيُوتِ الَّذِينَ اللَّهُ أَنْ تُزْفَعُ وَ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ» .

روض الجنان: سهل بن سعد الساعدي روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: هر که بامداد و شبنگاه به مسجد شود امید بر آن تا علمی آموزد از کسی، یا کسی را علمی در آموزد ثواب او ثواب مجاهدان باشد در سبیل خدای. (۳) ۲۲۹۲. علامه شعرانی: در اینجا میان آموختن و در آموختن فرق گذاشته است، اولی لازم و دوم متعدی. (۴)

۴۰. «... ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا وَ مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ» .

روض الجنان: ... «لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا» ، مُبَرَّد گفت معنی آن است که: لَمْ يَرَاهَا إِلَّا بَعِيدَ جَهْدٍ وَمَشَقَّةٍ، چنان که یکی از ما گوید: ما كِدْتِ أَرَاكَ مِنَ الظُّلْمَةِ؛ بیم آن بود که از تاریکی

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۵۰.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۲۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۵۳؛ در چاپ مشهد «آموزد» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۲۵.

تورا نبینم و او را دیده باشد. و گفتند: نزدیک باشد که بیند و نبیند، چنان که کاد العروسُ أَنْ يَكُونَ أَمِيرًا. (۱) ۲۲۹۳. علامه شعرانی: مراد از «عروس»، داماد است یعنی از غایت احترام چنان نماید که او شاه باشد و او را شاه داماد گویند. (۲)

۴۵. «وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ...». .

روض الجنان: «وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ»؛ و خدای تعالی آفریننده هر جانوری است از آب... و بعضی گفتند: اصل همه آب بود، و بعضی از آتش کرد، و بعضی با باد، و اوّل معتمد است. (۳) ۲۲۹۴. علامه شعرانی: چون در اطلاق لغت و عرف، «دابه» بر هر جانور اطلاق می گردد؛ خواه انسان و خواه غیر انسان، و اما جن و ملائکه را دابه نگویند. (۴) روض الجنان: «وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ» و بهری از آن بر دو پای می روند چون آدمی و جن و مرغان. (۵) ۲۲۹۵. علامه شعرانی: هیچ دلیل بر آن نیست که جن در خلقت اصلی بر دو پا می رود، بلکه به هر صورتی متمثل می شود. ۶

۵۴. «قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَ عَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ...». .

روض الجنان: «قُلْ» یا محمد بگو این منافقان را که: «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۶۲.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۳۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۶۴ ۱۶۵.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۳۲.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۶۵؛ در چاپ مشهد به جای «وجن»، «چون» ضبط شده است.

الرَّسُولَ»؛ که طاعت خدای دارید و طاعت رسولش «فَإِنْ تَوَلَّوْا»؛ اگر برگردند و اعراض کنند، «فَأَنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ»؛ بر اوست آنچه بر او نهادند و او را تکلیف کردند، و بر شماست آنچه بر شما نهادند و شما را تکلیف کردند، هیچ کس را از شما به گناه دیگری نخواهد گرفتند...، و مِثْلُهُ الْمَثَلُ: كَلِمَةُ شَاهٍ بِرَجُلٍهَا سَيِّئَاتُ. (۱) ۲۲۹۶. علامه شعرانی: هر گوسفند به پای خود آویخته می شود، کنایه از آن است که هر کس در بند عمل خویش است. (۲) روض الجنان: ... جابر بن عبدالله گفت: بر این مدّتی بر آمد دراز، و من منتظر این وعده می بودم [که پیامبر گفته بود و تو ای جابر او را دریابی] تا یک روز در نزدیک زین العابدین شدم علی بن الحسین، و او با من حدیث می کرد، نگاه کردم محمّد بن علی از حجره زنان بیرون آمد و او کودک بود و بر سر دو گیسو داشت جابر گفت: من در او نگریدم پهلوهای من بلرزید و موی بر اندام من برخاست، نیک در او نگریدم آن امارات که رسول علیه السلام گفته بود در او باز یافتیم. (۳) ۲۲۹۷. علامه شعرانی: منافی آن روایت است که جابر در زیارت اربعین نابینا بود. (۴)

۵۹. «وَ إِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ...» .

روض الجنان: قوله تعالى: «وَ إِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ» آنکه گفت: چون اطفال شما به حدّ بلوغ رسند اما به احتلام یا به إنبات یا به چهارده سالگی. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۶۸ ۱۶۹

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۳۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۷۴.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۳۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۸۰.

۲۲۹۸. علامه شعرانی: مشهور پانزده تمام است، احتیاط در چهارده شدید است که به دخول پانزده بالغ شود. (۱)

۶۳. «... قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ...» .

روض الجنان: «قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا»، خدای تعالی داند آنان را که فرو خیزند از میان شما پوشیده... و گفتند: این روز حفر خندق بود که رسول علیه السلام صحابه را فرمود تا خندق می کنند، منافقان یک یک در میان مردمان فرو خیزیدند، یک در پس دیگر پنهان شده کَرَوَغانِ الثَّعلبِ و دیب الصراء و مشی الحُمُر، چنان که کسی در پس داری و دیواری بگریزد پوشیده. (۲) ۲۲۹۹. علامه شعرانی: صراء نوعی مار است خزیدن منافقان و بیرون رفتن آنان را تشبیه به خزیدن مار کرده است. (۳)

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۴۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۸۷ ۱۸۸؛ در چاپ مشهد به جای «دیب المراء»، «دیب الصراء» ضبط شده است.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۴۷.

سوره فرقان

سوره فرقان «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳۴. «... وَ هُمْ يُخْلَقُونَ وَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لَا نَفْعًا وَ لَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَ لَا حَيَاةً وَ لَا نُشُورًا * وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِن هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَ أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَ زُورًا» .

روض الجنان: «وَ لَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَ لَا حَيَاةً وَ لَا نُشُورًا» ؛ و ایشان قادر نباشند بر مرگ و زندگانی و نشور و زنده باز کردن پس از مرگ، و خدای تعالی بر این قادر است. پس عقل اقتضا نکند که عبادت او رها کنند و در عبادت اینان آویزند، چه این بتان جماداند، در ایشان حیاتی نیست، و آنکه او حی نباشد قادر نباشد، و آنکه قادر نباشد، هیچ نتواند کردن، فضل بر آنکه* افعال قادر الذات چگونه از او ممکن بود! «وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا» ؛ گفتند آنان که کافر شدند: «إِن هَذَا» ؛ نیست این، اشارت به قرآن است «إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ» ؛ الا دروغی که محمد بر ساخته است و فرابافته. مفسران گفتند: آیت در نضربن الحارث آمد و این قول او گفت: «وَ أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» و گروهی دیگر او را بر این یاری داده اند یعنی جهودان... .

خدای تعالی گفت: «فَقَدْ جَاءُ ظُلْمًا وَزُورًا»؛ اینان در اینکه گفتند ظلم کردند، و وضع چیزی نه به موضع خود کردند و دروغ گفتند. (۱) * ۲۳۰۰. علامه شعرانی: * فضل بر آنکه، یعنی تا چه رسد به اینکه. و مقصود از قادر الذات خداوند است که توانایی ذاتی او است و قابل انفکاک از او نیست و سایر ممکنات مانند انسان قادرند به قدرت یعنی صفتی زاید بر ذات دارند که ممکن است این صفت از آنها گرفته شود اما بتان به اندازه انسان قادر به قدرت نیستند تا رسد به آنکه قادر بالذات باشند و فعل قادر بالذات از آنها ممکن باشد. ۲۳۰۱. * سخنی که قرائن برخلاف آن شهادت دهد بی جا و ظلم است و اگر خطیب یا شاعری بدیهه گو بی تأمل خطبه گوید یا شعری بسازد و بر کسی املا کند تا او بنویسد و باز بخواهد همان که املا کرده بار دیگر بخواند چنان که با نوشته اول هیچ اختلاف نداشته باشد محال است و هرگز نتواند عین عبارت خطبه و شعر اول را تکرار کند. و حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله بر حسب اقتضای مقام مانند جنگ بدر و احد آیات بسیار و متسق قرائت می فرمود و کتّاب وحی می نوشتند و گاه سوره های بزرگ مانند انعام و مائده بر نویسندگان وحی القا می فرمود و می نوشتند و باز همان سوره ها را قرائت می فرمود نه از نوشته چنان که در نماز آیات سوره های بزرگ مانند بقره و انعام قرائت می فرمود. و هرگز نمی توان گفت این سوره ها را مدتها پیش از قرائت ساخته و پرداخته و حفظ کرده بود، چون غالباً مناسب مقام و با شأن نزول است و هیچ یک از اصحاب و زنان و مؤمنان و منافقان نقل نکردند که پیغمبر وقتی برای حفظ کردن و ساختن قرآن معین کرده باشد و از آنها که نوشته بودند در حفظ کمک خواست، بلکه چون جبرئیل سوره ای مانند انعام بر پیغمبر قرائت می فرمود علاوه بر شنیدن عبارت همه الفاظ آن مانند نقشی بر لوح ضمیر مقدس آن حضرت ثابت می شد که وقتی باز می خواست بخواند از روی همان نقش ضمیر تکرار می فرمود، چنان که کسی نوشته در پیش داشته باشد و این معنی برای مردم عادی محال است. و آن

حضرت همه قرآن را همچین بی رجوع به نوشته از حفظ داشت. (۱)

۶. «قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا» .

روض الجنان: خدای تعالی گفت محمد را که جواب ایشان باز ده و بگو: «أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ» ؛ این قرآن آن خدای فرستاده است از آسمان که او سرّ و نهانی داند، و آنچه پنهان رود در آسمان و زمین،* و او همیشه غفور و رحیم بوده است، آمرزنده و بخشاینده است. (۲) ۲۳۰۲. علامه شعرانی: یعنی اگر کسی توهم کند قصه های پیشینیان را کسی بر او القا کرده، در مطالب دقیق توحید و معاد و احتجاجات و احکام دیگر چه گوید؟ که دانای راز نهران عالم غیب و شهادت می داند و بس؛ مثلاً- حکایت ابراهیم علیه السلام و آمدن فرشتگان نزد او و آوردن گوساله برای پذیرایی آنان در تاریخ پیشینیان هست اما در کتب آنان آمده که فرشتگان از آن گوساله خوردند و آنکه از راز عالم آسمانها و ملکوت باخبر است داند که فرشتگان مجرد طعام مادی نمی خورند و او قصه حضرت ابراهیم را برای پیغمبر نقل کرده و فرمود: دست آنان به طعام نمی رسید و ابراهیم را واهمه آمد و وحشت. و نیز در تورات گوید: هارون خود برای بنی اسرائیل گوساله ساخت و آنکه از اسرار این عالم زمینی باخبر است فرمود: دیگر ساخت و هارون منع کرد. و هكذا. (۳)

۷ «وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا» .

روض الجنان: «وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي»

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۵۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۹۵.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۵۳.

الأشواق» ، (۱) گفت: ما هیچ پیغامبر نفرستادیم و الا طعام خوردی و در بازار رفتی به طلب معاش. رسول علیه السلام گفت: ما در این بودیم که جبریل در پیش من نشسته بود، پنداشتی که بگداخت حتی صارَ مِثْلَ المَرَّه ما گفتیم: یا رسول الله! مَرَّه چه باشد؟ گفت: عدس باشد مرْجُو، چنان که بگداخت که مانند مرجوی گشت... (۲) ۲۳۰۳. علامه شعرانی: «مرجو» ترجمه عدس است، اما مرره یا مروه به این معنی در جایی نیافتیم. (۳)

۲۱. «وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا» .

روض الجنان: «لَوْلَا- أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ» ؛ چرا فریشتگان را بر ما فرو نفرستادند، و ما چرا خدای را نمی بینیم، یعنی ایمان ما موقوف است بر یکی از این دو: یا فریشتگان باید که به زمین آیند و بر صدق محمد و نبوت او گواهی دهند، یا ما معاینه خدای را ببینیم. (۴) ۲۳۰۴. علامه شعرانی: اینان مادی بودند و موجود را منحصر به جسم محسوس می دانستند با اینکه فرشتگان و ملائکه مجردند و چیزی که مجرد باشد به آلات حسی ادراک نمی شود. (۵) روض الجنان: حق تعالی گفت: «لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ» ؛ سخت متکبر شدند این کافران، «وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا» ؛ و طغیان و مجاوزت الحد از حدّ ببرده اند که ایشان را جز به یکی از این دو قناعت نیست. (۶)

۱- فرقان (۲۵): ۲۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۱۹۷؛ در چاپ مشهد «مرده» ضبط شده است.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۵۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۰۹.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۶۲.

۶- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۰۹.

۲۳۰۵. علامه شعرانی: بر فرض به یکی هم قناعت می کردند باز متجاوز بودند؛ چون خداوند را به هیچ وجه نمی توان دید و ملائکه را مردم عادی با چشم جهان بین نمی بینند مگر در حال خلاف عادت به چشم مثالی. (۱) روض الجنان: و در آیت، التقاء به معنی مماسه و مخالطت است، یعنی به یکدیگر رسیدند. (۲) ۲۳۰۶. علامه شعرانی: «لقای» با خدا به معنی مماسه و مخالطه هم صحیح نیست به آن معنی که به ذهن عامه مردم می آید از برخورد دو جسم، ولیکن مراد مؤلف از مماسه و مخالطه چیز دیگر است که عرفا از آن تعبیر به فنا و محو می کنند، یعنی قرب کامل. (۳)

۲۲. «... لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَ يَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا» .

روض الجنان: الرَّمَكَةُ. (۴) ۲۳۰۷. علامه شعرانی: «رمکه» مادیان است. (۵)

۲۵. «و يَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَ نُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا» .

روض الجنان: «و نُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا» ؛ و فرود آرند فریشتگان را فرود آوردنی. (۶) ۲۳۰۸. علامه شعرانی: چون آسمان که حاجب میان عالم دنیا و عالم اعلی است بشکافد و از میان برود مردم فریشتگان را ببینند، چنان که حجاب ماده از پیش چشم برداشته شود عالم ملکوت برای مردم عالم ملک ظاهر شود. ۷

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۶۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۱۱.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۶۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۱۴.

۶- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۶۵.

۲۸. «یا وَیْلَتی لَیْتَنی لَمَ اتَّخِذْ فُلانًا خَلِیلًا» .

روض الجنان: «یا وَیْلَتی لَیْتَنی لَمَ اتَّخِذْ» ، و ابو عمرو خواند: یا لَیْتَنی اتَّخِذْتُ، به فتح «یا». و دیگر قراء به اسکان «یا»؛ کاشکی تا من فلاں را به دوست نگرفتمی... (۱) . ۲۳۰۹. علامه شعرانی: بعض مدعیان علم در زمان ما گویند قرآن را به هر لفظ که در عربی جایز باشد می توان خواند. و این صحیح نیست؛ چون «یا» متکلم هم به فتح و هم به سکون صحیح است در عربیت اما اتفاق مسلمانان است که هر جا همه قراء به فتح خواندند به سکون نتوان خواند و هر جا همه به سکون خواندند به فتح نباید و هر جا به هر دو وجه قرائت کردند به هر دو وجه جایز است و اگر مستند قراء سماع نبود همه به هر دو وجه قرائت می کردند. (۲)

۳۰. «وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا» .

روض الجنان: انس مالک روایت کرد که، رسول علیه السلام گفت: هر که او قرآن بیاموزد و بداند، و مٌصحف در آویزد و در او ننگرد و تعهد نکند، روز قیامت در او آویزد و گوید: بار خدایا! این بنده مرا مهجور کرد*، از میان من و او حکم کن، و این بر سیبل توسع و تمثّل گفت. (۳) . ۲۳۱۰. علامه شعرانی: جاهلان عهد ما گویند لفظ قرآن محرف است و معنی آن متشابه و قرائت آن مأخوذ از سنیان و این هم نوعی مهجور کردن قرآن است. (۴)

۳۲. «... كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا» .

روض الجنان: «كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ» ؛ همچنین تا دل توبه آن بر جایگاه داریم، و این

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۱۵.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۶۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۱۸.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۶۹.

معنی لطف است. و گفتند معنی آن است تا بر تو آسان بود حفظ و یاد گرفتن آن. (۱) ۲۳۱۱. علامه شعرانی: پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله در حال وحی که قرآن بر وی نازل می شد همه کلمات آن در خاطر مقدسش ثابت می گشت چنان که در حال صحو آن را لفظ به لفظ برای مردم قرائت می فرمود و این از معجزات او است و تا آخر عمر آن آیات حروف را مرتب در خاطر داشت و آن هم معجز است، و چون پیوسته وحی بر او می آمد به ارتباط روح شریف با عالم غیب مؤید بود. و عجب است که کفار گاهی می گفتند: چرا قرآن یک باره بر او نازل نشد و گاهی که در وحی تأخیر می افتاد می گفتند: خدای محمد او را ترک گفته و دشمن داشته، دیگر رابطه نبوت او قطع شده تا آیه آمد: «ما وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَ مَا قَلَى» (۲) و اگر قرآن یک باره نازل می شد همین سخن را می گفتند و اگر پیوسته رابطه بود و وحی می آمد و ناچار کلام خدا قرآن بود اعتراض اول را تکرار می کردند. (۳)

۳۷. «وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَ جَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً» .

روض الجنان: «وَ جَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً» ؛ و ایشان را به علامتی و عبرتی کردیم، و به دست نهادیم برای ظالمان و کافران عذابی سخت مولم، جز آن عذاب که در دنیا به ایشان رسید. (۴) ۲۳۱۲. علامه شعرانی: «به دست نهادیم» را مؤلف به معنی مهیا و آماده کردیم استعمال کرده است. (۵)

۳۸. «وَ عَادًا وَ ثَمُودَ وَ أَصْحَابَ الرَّسِّ وَ قُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا» .

روض الجنان: سعید جبير و ابن کلبی گفتند: ایشان [اصحاب رس] را پیغامبری بود

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۱۹.

۲- ضحی (۹۳): ۳.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۷۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۲۰.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۷۱.

نام حَنْظَلَه بن صفوان، و به زمین ایشان کوهی بلند بود که آن را فیح گفتند و سیمرخ آنجا مأوی داشت، و آن مرغی است که از او بزرگ تر مرغ نباشد و همه لونها بر او باشد. و او را عنقاء برای آن خوانند که دراز گردن است... (۱) ۲۳۱۳. علامه شعرانی: این قصص در عرائس ثعلبی مذکور است (۲) و مؤلف از آنجا فرا گرفته، و چنان که گفتیم به گفته های او اعتماد نمی توان کرد. (۳) روض الجنان: معازف. (۴) ۲۳۱۴. علامه شعرانی: یعنی آلات لهو چون تار و طنبور. (۵) روض الجنان: و گنگها لوله ها بساختند. (۶) ۲۳۱۵. علامه شعرانی: لوله ها تفسیر گنگهاست و عادت مؤلف است که کلمه مبهم و تفسیر آن را پی در پی بی حرف عطف می آورد و در برهان قاطع در لغت گنگ به ضمّ اول گوید: لوله ای که به جهت راه آب از سفال سازند و در زیر زمین به هم وصل کنند. (۷) و این اصطلاح اکنون هم در تهران متداول است اما تنبوشه از آن مشهورتر. (۸) روض الجنان: در روز آمدند. (۹) ۲۳۱۶. علامه شعرانی: ترجمه «اصبحوا» است. (۱۰)

۴۷. «وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِيَأْسَوا وَ النَّوْمَ سُبَاتًا وَ جَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا» .

روض الجنان: «وَ النَّوْمَ سُبَاتًا» ؛ و خواب را راحت شما کرد و آسایش و قطع عمل و

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۲۱.

۲- عرائس المجالس، ص ۱۳۱.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۷۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۲۵.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۷۴.

۶- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۲۶؛ در چاپ مشهد کلمه «لوله ها» نیامده است.

۷- برهان قاطع، ۱۰۰۸.

۸- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۷۵.

۹- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۲۸.

۱۰- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۷۶.

اصل «سَبَّت» قطع باشد... و گفته اند معنی آن است که: جَعَلْنَا نَوْمَكُمْ رَاحَةً لِأَبْدَانِكُمْ وَ السُّبَاتِ التَّمُدُّدِ، يقال: سَبَّتِ الْمَرْأَةُ شَعْرَهَا إِذَا حَلَّتْهُ مِنَ الْعَقْصِ. (۱) ۲۳۱۷. علامه شعرانی: یعنی گره از زلف گشود و آن را رها کرد و آویخت. (۲)

۴۹. «لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا وَ نُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَ أَنْاسِيَ كَثِيرًا» .

روض الجنان: آنکه غرض بیان کرد در این باران فرستادن که گفت: «لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا» تا زنده کنیم به او زمین مرده را. ابو عبیده گفت: مراد به «بَلْدَةً» مکان است برای آن میت گفت ذهاباً الی المعنی. (۳) ۲۳۱۸. علامه شعرانی: یعنی «بلده» مؤنث است و صفت آن «میتا» مذکر، بر خلاف قاعده نحوی. و جواب آن است که تذکیر به اعتبار معنی است و «بلده» به معنی مکان است. (۴)

۵۴. «وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَ صِهْرًا وَ كَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا» .

روض الجنان: «وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا» ؛ گفت: او آن خدای است که بیافرید از آب یعنی نطفه، آدمی را «فَجَعَلَهُ» ؛ پس کرد او را نسبی و صهری، ... نسبی و صهری. ابن سیرین گفت: این آیت در حق امیر المؤمنین علی علیه السلام آمد که رسول علیه السلام دختر به او داد فاطمه را علیها السلام و او بود که جامع بود هم نسب را و هم سبب را. از جهت نسب پسر عمش بود و از سبب شوهر دخترش بود، و هیچ کس را از صحابه و اهل بیت این هر دو به یک جای نبود. (۵) ۲۳۱۹. علامه شعرانی: مگر عثمان بن عفان و ابوالعاص بن ربیع و آنان در نسب چنان نزدیک نبودند که امیر المؤمنین علیه السلام بود و آن شرافت که فاطمه علیها السلام را

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۳۷ ۲۳۸.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۸۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۳۹ ۲۴۰.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۸۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۴۲ ۲۴۳.

بود دختران دیگر را نبود. (۱) روض الجنان: [مؤلف پس از نقل تفصیل داستان ازدواج حضرت فاطمه علیهاالسلامی نویسد]... سپید از حریرهای بهشت در دست من نهاد، دو سطر بر آنجا نبشته از نور. من گفتم: یا جبریل! چیست که این نوشته است؟ گفت: اینجا نوشته است که: خدای تعالی اطلاعی کرد بر زمین و تو را برگزید و رسالت داد. و بار دیگر اطلاع کرد و برای تو برادری و صاحبی و وزیری برگزید و دختر تو را به او داد. من گفتم: آن کیست؟ گفت: برادرت در دین و پسر عمّت در نسب علی بن ابی طالب. و خدای تعالی بفرمود خازنان بهشت را تا بهشتها بیاراستند، دور و قصور و عُرف و منازل او. و درخت طوبی را فرمود تا بار برگرفت به انواع حُلّی و حُمَل. و حورالعین را بفرمود تا «یس» و «طه» و «طواسین» و «حوامیم» می خواندند. و بادهای بهشت را فرمود تا انواع عطر و طیب در بهشت پراگند، و بفرمود تا فرشتگان آسمانها در آسمان چهارم حاضر آمدند به نزدیک بیت المعمور ملائکه صَفْح اعلی و ملائکه آسمان هفتم و آسمان ششم و پنجم و چهارم و سیم و دوم و اول حاضر آمدند. و بفرمود تا منبر کرامت بنهادند بر در بیت المعمور آن منبر که آدم بر او خطبه کرد چون خدای تعالی او را آسماء باز آموخت و آن منبری است از نور،* و فرشته ای را فرمود تا بر آن منبر رفت نام او «راحیل»، و او فرشته ای است. که در میان فرشتگان از او فصیح تر نیست و او را گفت تا خطبه کند و حمد و ثنای خدای کند. (۲) ۲۳۲۰. علامه شعرانی: منبر از نور، جسم ملکوتی است و آدم خاکی عنصری بر آن منبر ملکوتی نشست؛ چون آدم جامع همه حضرات است و تواند به اعتبار حضرت ملکوتی که در او هست بر منبر نور بنشیند، هر چند به اعتبار بدن ناسوتی تسلط بر ملکوت ممکن نباشد چنان که فرزندان آدم به اعتبار جمعیت خود سلطه بر همه جهان

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۸۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۵۲.

پیدا می کنند به اینکه دور و نزدیک را می دانند و می بینند با اینکه احاطه جسمی قامت انسان بر این فضای نامتناهی ممکن نیست. (۱) *روض الجنان*: [پیامبر علیه السلام]... آنکه جبریل گفت: خدای مرا فرموده است تا تو را بگویم که فاطمه را به علی دهی و ایشان را بشارت دهی به دو پسر زکّی نجیب طاهر خیر فاضل در دنیا و آخرت. یا علی! این فرشته از بر من برفت، من در حال کس فرستادم به تو و عزم مصمّم کردم بر آنکه فرمان خدای پیش گیرم در این باب. علی گفت: یا رسول الله! کار من اینجا رسیده است که خدای تعالی مرا یاد کند در ملاء اعلیٰ؟ و در بهشتها حدیث من کنند؟ و عقد نکاح من بر آسمان بندند به حضور فرشتگان؟ (۲) ۲۳۲۱. علامه شعرانی: یعنی مقام آن حضرت نزد خدا بدان حد از بلندی و عزت رسیده است که هر گاه نظیر آن در مردم این جهان اتفاق افتد بزرگان آنها را فراموش نمی کنند و همیشه در یاد دارند، اما خداوند هیچ کس را فراموش نخواهد کرد. (۳) *روض الجنان*:... امیرالمؤمنین علیه السلام گفت: من از نزدیک رسول به در آمدم و از خرمی نمی دانستم تا چگونه می روند، در راه بوبکر و عمر پیش من بر افتادند، مرا گفتند: ما وراءك؟ چه خبر است؟ گفتم: رسول فاطمه را به من داد، و گفت: خدای تعالی او را به تو داد و عقد شما در آسمان بیستند. رسول علیه السلام بر اثر می آید تا این حدیث تمام بکند. ایشان نیز شادمانه شدند و با من به مسجد آمدند. بر اثر، رسول علیه السلام در رسید روی از خرمی تازه و شکفته بود، گفت: بلال کجاست؟ بلال را بخواندند، گفت: برو آواز ده مهاجر و انصار را. و او برفت و صحابه را جمع می کرد و رسول علیه السلام به نزدیک منبر بنشست تا مردم مجتمع شدند، آنکه بر منبر شد و

۱- *روح الجنان*، ج ۸، ص ۲۹۲.

۲- *روض الجنان*، ج ۱۴، ص ۲۵۵.

۳- *روح الجنان*، ج ۸، ص ۲۹۴.

این خطبه بر خواند: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمَخْمُودِ بِنِعْمَتِهِ الْمَعْبُودِ بِقُدْرَتِهِ...» (۱) ۲۳۲۲. علامه شعرانی: اهل ظاهر را در سخن گفتن فرشتگان اوهام بسیار است و شاید انکار کنند و اهل تحقیق را حقیقت مقصود آشکار است. و این از جمله آن متشابهات است که معنی آن را به خداوند باید وا گذاشت و توجیه بی دلیل نکرد. و اگر گویند: خداوند اسماء را به آدم آموخت و ملائکه در مقابل او اظهار عجز کردند و کسی که اسم نداند چگونه خطبه کند؟ گوییم: ملائکه همان وقت که گفتند ما اسماء نمی دانیم با خداوند تکلم کردند که «سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا» (۲). و نطق آنان نوعی دیگر است که چون به زبان عربی درآید به این مضمون شود و نسبت تفهیم و تفهم آنان به همه زبانها علی السویه است و شرافت زبان عربی است که خداوند آن را برای قرآن برگزید. (۳) روض الجنان: بَسْر. (۴) ۲۳۲۳. علامه شعرانی: «بسر» غوره خرما است و شیرین است. (۵) روض الجنان: سازه. (۶) ۲۳۲۴. علامه شعرانی: «سازه» لیف خرما است و هر چه از آن بافند. ۷ روض الجنان: ... چون دو ساعت از روز بگذشت همه طبخها ساخته بودند و طعامها مُعَدَّ کرده. رسول علیه السلام علی را گفت: برخیز و جمله مهاجر و انصار را و اهل مدینه را از مردان و موالیان و بندگان و کودکان همه را بخوان و حاضر کن، ... گفت: یا علی تو بر بام این خانه رو آواز ده و بگو که: یا أَيُّهَا النَّاسُ أَجِيبُوا رَسُولَ اللَّهِ؛ ای مردمان اجابت کنی رسول خدای را، که خدای تعالی آواز تو به گوش ایشان برساند و

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۹۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۵۶.

۳- بقره (۲): ۳۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۵۸.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۲۹۶.

۶- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۵۹.

اگر بهری به مشرق باشند و بهری به مغرب از کرامت من بر خدای همچنان که آواز ابراهیم چون خلق را با حجّ دعوت کرد به گوش خلاق برسانید. (۱) ۲۳۲۵. علامه شعرانی: راوی از سخن رسول صلی الله علیه و آله چنان فهمید که رسیدن دعوت به همه مردم به اعجاز بود نه آنکه ایشان به یکدیگر گویند تا دعوت به گوش همه برسد به طور عادی چنان که در دعوت عام به طعام غالباً چنین است. و البته فهم آن کس که حاضر بود بر احتمال غائبان رجحان دارد. (۲) روض الجنان: ... رسول علیه السلام گفت: وقت را احیای آن گوسپند می خواهم تا با ابو ایوب دهم که درویش است... . مسلمانان چون آن بدیدند، ایشان را یقین زیادت شد. رسول علیه السلام گفت: یا با ایوب بنگر تا گوسفند تو هست؟ ابو ایوب در نگرید، گفت: والله یا رسول الله که همان است، ... و عبدالرحمن عوف در این معنی چند بیت گفت. (۳) ۲۳۲۶. علامه شعرانی: در بحار و مناقب آن ابیات که دلالت بر ایمان و اخلاص عبدالرحمن عوف می کند مذکور نیست (۴) و همان را که حاوی معجزه است نقل کرده اند. و در روایتی در همان کتب قصه زنده کردن گوسفند ابی ایوب را گویند در وقت ورود آن حضرت به مدینه بود. (۵) روض الجنان: ... جابر بن عبدالله الأنصاری گفت: رسول علیه السلام بفرمود تا استر شهبایش را زین کردند، و او را بر نشانند. و سلمان را فرمود: تا عنان او گرفت، و رسول علیه السلام با او برفت و اهل البیت از: حمزه و عقیل و جعفر و جز ایشان، در پیش می رفتند و با سلاح... . و زنان رسول علیه السلام در پیش می رفتند و رجز می گفتند. اول کس که از ایشان

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۶۲.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۹۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۶۴.

۴- رک: مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۱۴؛ بحار الانوار، ج ۱۸، ص ۲۰.

۵- روح الجنان، ج ۸، ص ۲۹۹.

رجز گفت، امّ سلمه الخیر بود که می گفت... (۱) ۲۳۲۷. علامه شعرانی: فقها گویند تغنی زنان در عروسی که مرد صدای آنان را نشنود جایز است و شرط آن است که به آلات لهو نباشد و دف بی زنگ هم جایز است. و چون به مذهب محققین آواز خوش که برای لهو باشد حرام است و به قصد دیگر جایز و نمی دانیم فقها آواز در عروسی را لهو باطل نمی دانند یا با آنکه لهو است مستثنی است. (۲)

۵۹. «الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ...» .

روض الجنان: «الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ» ، ... آن خدای که آسمان و زمین بیافرید و آنچه در میان آن است به شش روز. (۳) ۲۳۲۸. علامه شعرانی: تاویل شش روز خلقت پیش از این گذشت. (۴)

۶۱. «تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا...» .

روض الجنان: عطا گفت: بروج، «شَرَج» است. (۵) ۲۳۲۹. علامه شعرانی: شرح راه آب است در زمین سنگلاخ. و در عبارتی حضرت امیر المؤمنین علیه السلام کهکشانش را در میان کواکب تشبیه به راه آب در میان سنگها فرموده است، اما مقصود عطا چندان روشن نیست. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۶۷.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۰۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۷۷.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۰۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۷۹.

۶- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۱۰.

۷۰. « ... وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ... » .

روض الجنان: عبدالرحمن بن جبیر گفت، مردی به نزدیک رسول آمد و گفت: یا رسول الله! چه گویی مردی را که هیچ گناه رها نکند و الا ارتکاب کند، و مع ذلك هیچ حاجتی و داجتی رها نکند و الا قطع کند، او را توبه ای باشد؟... (۱) . ۲۳۳۰.
علامه شعرانی: داجت اتباع حاجت است، چنان که در فارسی گویند: کار و بار و تار و مار و فی الحدیث: «ما ترکت حاجه ولا داجه». (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۲۸۷.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۱۵. النهایه فی غریب الحدیث، ج ۲، ص ۱۳۸، «دوج».

سوره شعراء

سوره شعراء «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۸. «إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ» .

روض الجنان: «وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ» ؛ و بیشتر مردمان مؤمن نه اند و به این ایمان نمی آرند و نمی گروند از آنجا که نظر و تفکر نمی کنند. سیویه گفت: «كَانَ» اینجا صله است و زیادت. (۱) ۲۳۳۱. علامه شعرانی: زیاده تفسیر صله است. (۲)

۱۸. «قَالَ أَلَمْ نُزَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَ لَبَّثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ» .

روض الجنان: فرعون در نگرید موسی را بشناخت، چه بر کنار او بزرگ شده بود، روی به او کرد و گفت: «أَلَمْ نُزَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا» ؛ نه تو آنی که ما تو را پیورددیم و تو کودک بودی و خورد! (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۰۷.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۲۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۱۱.

۲۳۳۲. علامه شعرانی: ظاهر کلام آن است که فرعون زمان ولادت حضرت موسی همان فرعون وقت بعثت و زمان خروج بود و قول آنکه آن دو را غیر هم داند به حدس و تخمین اعتبار ندارد. (۱)

۱۹. «وَفَعَلْتَ فَعَلْتِكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَ أَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ» .

روض الجنان: وکزه. (۲) ۲۳۳۳. علامه شعرانی: یعنی مشت زدن. (۳)

۳۷. «يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَابٍ عَلِيمٍ» .

روض الجنان: به تو آرند هر جادوی دانا را. (۴) ۲۳۳۴. علامه شعرانی: «جادو» خود به معنی ساحر است و جادوگر صحیح نیست. (۵)

۵۲. «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِيٰ إِنَّكُمْ مُّتَّبِعُونَ» .

روض الجنان: «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ» ، حق تعالی گفت: ما وحی کردیم به موسی که، بندگان مرا ببر به شب که فرعون بر پی شما بیاید. ابن جریر گفت: در این آیت خدای تعالی امر کرد به موسی که، بنی اسرائیل را بفرمای تا هر چهار خانه ای شوند با خانه ای شوند، و در هر سرای که اینان باشند بره ای بکشند، و در سرای به خون او خون آلود کنند که من فرشتگان را خواهم فرستادن تا کودکان آل فرعون را هلاک کنند، و علامت ایشان این است و در سرایی نشوند که بر در آن سرای اثر خون باشد.*

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۳۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۱۱.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۳۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۱۶.

۵- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۳۴.

آنکه بفرمای تا آرد بسریشان، و همچنین فطیر بپزند تا زود باشد، آنکه تو با بنی اسرائیل برو تا به کنار دریا تا من بفرمایم که چه باید کردن. موسی علیه السلام چنین کرد. چون در روز آمدند، فرعون گفت: بنگر تا موسی چون کرد! مالهای ما بستند و فرزندان ما را بکشتند. آنکه بفرمود سریر او از شهر بیرون بردند و بر اثر ایشان لشکری را گسیل کرد هزار هزار و پانصد هزار پادشاه** مَسُور را که در دست دستورنجن زرین داشتند، و با هر پادشاهی هزار مرد بودند... (۱) ۲۳۳۵. علامه شعرانی: * فرشتگان خدای که مأمور قبض روح بندگان اویند خانه همه کس را بی نشان می شناسند؛ چنان که می بینیم در هر خانه اجل کسی فرا رسد وارد می شوند و قبض روح می کنند و این قصه از حکایات یهود است که به معنی ملائکه و افعال آنان آشنا نبودند و گمان می کردند آنها نیز مانند انسانند و حق آن است که موسی علیه السلام برای توشه راه فرموده بره بکشند و فطیر بر دارند. (۲) ۲۳۳۶. * ... یک میلیون پادشاه در یک عصر موجود نیست، بلکه در چند قرن هم اما این سهو نساخ نیست بلکه ترجمه عرائس ثعلبی است: «ألف ألف و خمسمأه الف ملک مسور مع کلّ ملک ألف رجل» (۳) و آن را از ابن جریر نقل کرده است. و این گونه مبالغات غیر معقول در گفتار آنان بسیار است و ثعلبی و مؤلف به مقتضای امانت در نقل سخن مفسران مشهور را خواه صحیح باشد و خواه غلط بی تغییر روایت کردند و متعهد صحت سخن هیچ کس نشدند و خیانت هم نکردند و چیزی را که آنها گفته بودند ناگفته نگذاشتند و نپوشیدند و مردم مجبور نیستند کلام غیر معصوم را قبول کنند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۱۸ ۳۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۳۶.

۳- عرائس المجالس، ص ۱۷۴.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۳۶.

۷۹. «وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ» .

روض الجنان: «وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ» ؛ او آن خدای است که مرا طعام و شراب می دهد و می پروراند و روزی می رساند چنان که او مصلحت داند. حجاج بن عبدالکریم گفت: از بلخ بیامدم به طلب ابراهیم ادهم، او را به حِمَص نشان دادند، برفتم طلب می کردم آخر او را در تون گرمابه ای یافتم که تون می تافت... (۱). ۲۳۳۷. علامه شعرانی: مؤلف از حکایات متصوفه که مخالف ظاهر شرع نباشد نقل می کند و ابراهیم ادهم را اهل حدیث و صوفیه هر دو گرامی می دارند و به فضل او معترفند، وفات او در سال ۱۶۲ است و حلیه الأولیاء فصلی مشبع در اخبار او آورده است. (۲) روض الجنان: [مؤلف بعد از نقل کرامات اهل ذوق می گوید:] این حکایت و امثال این به نزدیک اهل تصوف از کرامات باشد، و به نزدیک ما اگر درست بود معجز بود* که خدای تعالی اظهار کند بر دست بعضی صالحان چون داند که در آن لطفی خواهد بود یا بعضی مکلفان را. مذهب علم الهدی (رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ) این است** (۳). ۲۳۳۸. علامه شعرانی: * از این کلام مؤلف معلوم می گردد که همه آن چه وی در کتاب می آورد معتقد به صحتش نبود. و عوام پندارند که هر چه مؤلف صحیح نداند نباید در کتاب بنویسد. (۴) ۲۳۳۹. ** خلاف است میان جماعتی از معتزله و اشاعره که ظهور کرامت از اولیاء خدا و صالحان ممکن است یا ممکن نیست، بیشتر معتزله جایز نمی دانند و آنچه در این باب نقل است مانند طعام حضرت مریم و آوردن عرش بلقیس از آصف تکمیل

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۲۹.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۴۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۳۱.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۴۵.

معجزه پیغمبری می شمارند و دیگران آن را ممکن می دانند چنان که خواجه نصیرالدین و علامه حلی در تجرید و شرح آن اختیار آن کردند. (۱)

۸۰. «وَ إِذَا مَرَضَتْ فَهِيَ يَشْفِينِ» .

روض الجنان: راووق. (۲) ۲۳۴۰. علامه شعرانی: مقصود از «راووق» آب کش یا پرویزن و غربال نرم است که خالص از آن بیرون رود و دردی بماند و در بعضی بلاد این آلت را «ترشی پالا» گویند و پالودن و بیختن درمعنی نزدیک اند. (۳)

۸۸ ۸۹. «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ * إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» .

روض الجنان: «يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» ؛ آن روز که سود ندارد مال و فرزندان. «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» ؛ الا آنکه دلی آرد به حضرت. سلیم؛ سلامت یافته از شک و شرک. این قول بیشتر مفسران است. سعید بن المسیب گفت: قلب سلیم دل درست باشد، و آن دل مؤمن بود برای آنکه دل منافق بیمار بود، کقوله تعالی «فِي قُلُوبِهِمْ...» ، (۴) حسین بن الفضل گفت: سلیم باشد از آفت مال و فرزندان... (۵) ۲۳۴۱. علامه شعرانی: خوشی انسان در دنیا به مال است و فرزند و در جدایی هر یک غم بی نهایت است، اگر زندگی او منحصر به دنیا بود و به مرگ فانی می شد رغبت به هیچ چیز در وی نبود و فضیلت و سعادت و مکارم اخلاق واحسان را نیک نمی شمرد، بلکه این معانی را هیچ نمی شناخت اما چون بسیاری از مردم از مال و

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۴۵. کشف المراد، ص ۴۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۳۲.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۴۵.

۴- بقره (۲): ۱۰.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۳۴.

فرزند در راه فضیلت می گذرند باید گفت پس از مرگ، فضیلت و مکارم اخلاق است که به کار انسان می آید و موجب سعادت او می گردد. (۱)

۱۱۱. «قَالُوا أَوْ تَوْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ» .

روض الجنان: عبدالله عباس گفت: به «ارذلون» حاکه خواستند. عکرمه گفت: حاکه و اساکفه را خواستند. (۲) ۲۳۴۲. علامه شعرانی: «حاکه» یعنی جامه بافان و «اساکفه» کفش دوزان. (۳)

۱۲۹. «وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ» .

روض الجنان: «وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ» ؛ می سازی مَصَانِعَ. عبدالله عباس گفت: بناها. مجاهد گفت: کوشکهای بلند. مَعْمَر گفت: حصنها. ابن نجیح گفت از مجاهد: برجهای کبوتران. قتاده گفت: آبدانها. (۴) ۲۳۴۳. علامه شعرانی: از اوصاف قوم عاد که در قرآن آمده است خصوصاً آیات این سوره و آنکه فرماید «أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ» (۵) و اینکه آنها «ارم ذات العماد» ساختند که مانند آن در هیچ کشور نبود معلوم می شود مقصود یکی از دولتهای بزرگ و متمدن قدیمند مانند کلد و آشور و بابل. و «ارم ذات العماد» باغهای معلق بابل است از عجایب سبعة جهان در حضر موت و صحاری عربستان و امثال آن این گونه رفاه و تنعم و آثار آبادی معقول نیست. و بعضی از مورخین امروز معتقدند دولت کلد عرب بودند. (۶)

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۴۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۳۸؛ در چاپ مشهد به جای «حاکه»، «جولاهگان» و به جای «اساکفه»، «کشفگران» ضبط شده است.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۴۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۴۱.

۵- فجر (۸۹): ۶.

۶- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۵۱.

۱۷۶. «كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ» .

روض الجنان: «كَذَّبَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ» ؛ به دروغ داشتند اهل بیشه پیغامبران را، و این هر دو لغت است. و بعضی دگر گفتند: ائیکه، نام مدینه ایشان است یا آنکه بیشه است و برای این صرف نکرد لئیکه را لاجتماع السببین فیها التعریف و التأنیث*. ابن کثیر و نافع و ابن عامر «لئیکه» خواندند، و باقی قرآ «الائیکه». ابو علی الفارسی گفت: اولی تر آن باشد که بر تخفیف همز بود، مثل: لَحَمَرٌ فِي الْأَحْمَرِ و امثال ذلک. چون چنین باشد منع صرف را وجهی نبود**. (۱) ۲۳۴۴. علامه شعرانی: * چون در تمام مصاحف عهد اول «لیکه» نوشته شده است نه «الایکه»، ابن کثیر و نافع و ابن عامر موافق مکتوب «لیکه» خواندند که گویی حروف اصلی آن «لام» و «یاء» و «کاف» است و در لغت باید از «لیک» گرفت و الف و لام تعریف ندارد و غیر منصرف است به فتح «هاء» آخر خوانده می شود. و باقی قرآء موافق رسم الخط نخواندند. «الایکه» خواندند اگر چه «لیکه» نوشتند تا در خط قرآن تحریف نشود و در این صورت الف و «لام» تعریف در اول آن است و حروف اصلی آن «همزه» و «یاء» و «ک» است و در لغت از «ایک» باید گرفت و «هاء» آن مکسور است چون در اول آن «ال» اثر منع صرف را از میان می برد. (۲) ۲۳۴۵. ** ایرادی است بر ابوعلی فارسی؛ چون آن سه قاری که «لیکه» خواندند به فتح «تاء» خواندند و اگر «لیکه» تخفیف «الایکه» باشد حرف تعریف در آن موجود است و هر غیر منصرفی را منصرف می کند. ۳

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۵۰ ۳۵۱.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۵۹.

۲۱۴. «وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» .

روض الجنان: و فزقی از شیر باز خوردی. (۱) ۲۳۴۶. علامه شعرانی: «فرق» پیمانه است که سه صاع در آن گنجد و شانزده رطل نیز گفته، اندکی از دو صاع کمتر و شصت صاع مبالغه است و پیمانه که شصت من تبریز یا ۱۸۰ کیلو گنجایش داشته باشد و یک تن آن را بخورد معقول نیست. (۲) روض الجنان: وَأَنْ كَانَ أَضْيَغْرَهُمْ سِنًا وَأَحْمَصَهُمْ سَاقًا وَأَرْمَصَهُمْ عَيْنًا؛ و او به سال از همه کهتر و به ساق از همه باریک تر بود و به چشم از همه زنگی بود. (۳) ۲۳۴۷. علامه شعرانی: در برهان قاطع در معانی زنگ گوید: چرکی که در گوشه های چشم به هم می رسد و به عربی رمص می گویند. (۴)

۲۱۹. «وَتَقَلُّبِكَ فِي السَّاجِدِينَ» .

روض الجنان: پس نماز. (۵) ۲۳۴۸. علامه شعرانی: به معنی مأوم است. (۶)

۲۲۳. «يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْتَرُهُمْ كَاذِبُونَ» .

روض الجنان: «يُلْقُونَ السَّمْعَ» ؛ سمع فروفگندند، یعنی دزدیده از فریشتگان بشنوند یعنی شیاطین، و مثله قوله تعالی: «إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ...» ؛ (۷) و آنکه با کاهنان بگویند و برایشان القاء کنند، و مثله قوله تعالی: «وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ» .
(۸)

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۶۱.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۶۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۶۲؛ در چاپ مشهد «أدمعهم عينا» و «به چشم از همه گریانتر» ضبط شده است.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۶۷. برهان قاطع، ۵۸۹.

۵- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۶۵.

۶- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۶۸.

۷- حجر (۱۵): ۱۸.

۸- انعام (۶): ۱۲۱.

«وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ»؛ و بیشترین آنها کاذب و دروغ‌زنند برای آنکه بر خود چیزهای دیگر با آن ضم کنند... (۱) ۲۳۴۹. علامه شعرانی: این علامت که خداوند برای فرق میان کاهن و نبی یا وحی خدا و القاء شیاطین بیان فرمود. محیی‌الدین در فتوحات مشروح و مفصل بیان کرده که القاء جن و شیاطین آنها است که مشتمل بر کذب و باطل و لهو باشد یا راجع به صنایع دنیوی، و وحی ملائکه حق، و علوم الهی، و ترغیب به مکارم اخلاق و از امور آخرتی است. (۲)

۲۲۵۲۲۶. «أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ * وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ».

روض الجنان: آنکه وصف شاعران کرد گفت: «أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ * وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ»؛ نبینی که ایشان در هر وادی سر در نهند؟ يقال: هام علی وجهه إذا جاز و سار علی غیر قَصِيدٍ؛ سر در نهند در راه و بی راه می رود. (۳) ۲۳۵۰. علامه شعرانی: علامتی که خداوند برای فرق میان شاعر و پیغمبر بیان فرموده دو چیز است: یکی آنکه پیروان پیغمبران مردمان صالح و صاحب مکارم اخلاقند و پیروان شعرا مردم گمراه و فاسد. دوم آنکه شاعر مرام و قاعده ای ندارد برای اصلاح روح جامعه بشر راهی نیافته و طریقه ای آماده نکرده؛ از این جهت کاری که می گویند خود نمی کنند و بر اصولی ثابت مثل توحید و مکارم اخلاق مستقر نیستند و کوشش در ترویج آن نمی کنند. (۴)

۲۲۷. «... وَ ذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَ انْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۶۵.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۶۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۶۷.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۶۹.

مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ» .

روض الجنان: «وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ» و ظالمان بدانند که به چه جای بازگشتن بازگردند. و «مُنْقَلَبٍ»، محتمل است موضع انقلاب را و نیز مصدر را که انقلاب باشد، یعنی که بدانند که چگونه بازگردند... و در قرائت اهل البیت آمد: «وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا» آل مُحَمَّدٍ، «أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ»، و این هر دو قرائت شاذ است. (۱) ۲۳۵۱. علامه شعرانی: قرائت اهل بیت نیز شاذ است، چون به تواتر به ما نرسیده و یقین به صحت قول راویان نداریم و به احتمال قوی زیاده کلمه بر وجه تفسیر یا تأویل بوده و راوی از آن قرائت فهمیده و این گونه اشتباهات در مردم هست. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۳۷۰ ۳۷۱.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۷۳.

سوره نمل

سوره نمل بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱۱. «إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ» .

روض الجنان: «إِلَّا مَنْ ظَلَمَ» ؛ الا آنکه ظلم کرده بود. «ثُمَّ يَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ» ؛ پس نیکویی بدل کند به بدی، یعنی توبه کند چنان که موسی علیه السلام کرد از قتل قبطی، و این وجهی است که جز متأول نتوان گفتن، چه هم ظلم و هم توبه را در حق پیغامبران علیهم السلام تأویل باید، و بر این وجه در کلام محذوفی باشد، وَ هُوَ مَنْ ظَلَمَ مِنْهُمْ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ. «فَإِنِّي» ، برای این «فا» آورد که می باید تا آن جواب شرط باشد، و «مَنْ» در این وجه موصوله است نه جزای. (۱) ۲۳۵۲. علامه شعرانی: مقصود از «من» در کلمه «إِلَّا مَنْ ظَلَمَ» است و مراد از جزاء «من» شرطیه است که دو فعل را جزم می دهد، مانند من تضرب اضرب، و اگر «الا» را استثناء متصل بدانیم و من مستثنی باشد دیگر شرطیه نخواهد بود؛ اما اگر «الا» به

معنی واو باشد یا به معنی لکن می تواند «من» ابتدای جمله شرطیه باشد. (۱)

۱۲. «وَأَدْخَلَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ...» .

روض الجنان: بزق. (۲) ۲۳۵۳. علامه شعرانی: «بزق» و «وزغ» ترجمه ضفادع است. (۳)

۱۶. «وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ...» .

روض الجنان: ... فَرَقَدَ السَّبَخِيُّ كَفَتْ: روزی بلبلی به سلیمان بگذشت و صفیری می زد، سلیمان گفت: دانی تا چی می گوید؟ می گوید: أَكَلْتُ نِصْفَ تَمْرِهِ فَعَلَى الدُّنْيَا الْعَفَا؛ من نیم خرما بخوردم خاک بر سر همه دنیا. * کلبی گفت از روایتی دیگر از کعب الاحبار، که او گفت: یکی روز مرغکی که آن را «وَرَشَان» گویند به نزدیک سلیمان آوازی کرد، او گفت: دانی تا چی می گوید؟ گفتند: نه، گفت می گوید: لِدُوا لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخَرَابِ؛ بزایی برای مرگ و بنا کنی برای ویرانی. * * و روزی فاخته ای به نزدیک او آوازی کرد، گفت: دانی تا چی می گوید؟ می گوید: لَيْتَ الْخَلْقَ لَعَمَّ يُخْلَقُوا؛ کاشکی تا خلق را نیافریدندی. * * * و طاووسی آواز داد بر او و گفت: دانی تا چی می گوید؟ گفتند: نه، گفت می گوید: كَمَا تَدِينُ تُدَانُ؛ چنان که کنی تو را جزا کنند. * * * هُدْهِدِي به نزدیک او آوازی کرد، گفت: دانی تا چی می گوید؟ می گوید: مَنْ لَا يُرْحَمُ لَا يُرْحَمُ؛ هر که او رحمت نکند، بر او رحمت نکنند.

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۷۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۱. در چاپ مشهد «بزغ» آمده است.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۸۰.

روزی صُورَدی به نزدیک او بانگی کرد، گفت: دانی تا چی می گوید؟ گفتند نه. گفت می گوید: *اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ يَا مُؤْمِنُونَ*؛ از خدای آمرزش خواهید ای گناهکاران،***** برای آن رسول علیه السلام نهی کرد از کشتن او. طوطی به نزدیک او آوازی داد، گفت: دانی تا چی می گوید؟ می گوید: *كُلُّ حَيٍّ مَيِّتٌ وَكُلُّ جَدِيدٍ بَالٍ*؛ هر زنده بمیرد و هر نوی کهن شود. پرستکی***** آوازی داد، گفت: دانی تا چی می گوید؟ گفتند: نه، گفت می گوید: *قَدَمُوا خَيْرًا تَجِدُوهُ*؛ خیری تقدیم کنی تا بیابی، برای این رسول نهی کرد از کشتن او. کبوتری آوازی داد، گفت: دانی تا چی می گوید؟ گفتند: نه، گفت می گوید: *سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى مَلَأَ سَمَاءَهُ وَأَرْضَهُ*؛ تسبیح می کنم خدای را چندان که آسمان و زمین به آن پر شود. قمری آواز داد، گفت می گوید: *سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى*.***** گفت کلاغ لعنت می کند بر باج ستان. گفت و زغن می گوید: *كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا اللَّهَ*؛ همه چیزها هلاک شود الا خدای.***** و گفت، سپهرو می گوید: *مَنْ سَكَتَ سَلِمَ*؛ هر که خاموش بود سلامت یابد. و بیغاسته***** می گوید: *وَيْلٌ لِمَنِ الدُّنْيَا هَمَّةٌ*؛ وای بر آنکه دنیا همت او باشد. گفت بزغ در بانگ می گوید: *سُبْحَانَ الْمَذْكَورِ بِكُلِّ مَكَانٍ*؛ پاک است آن خدای که او مذکور است به هر جای.***** و چرخ می گوید: *سُبْحَانَ رَبِّيَ الْقُدُّوسِ*. باز می گوید: سبحان ربی. مکحول گفت: دراجی به نزدیک سلیمان آوازی کرد، او گفت: دانی تا چه می گوید؟ گفتند: نه، گفت می گوید: *«الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى»* (۱).*****

حسن بصری گفت، رسول علیه السلام گفت: خروه در بانگ می گوید: اذْكُرُوا اللَّهَ يَا غَافِلُونَ؛ ذکر خدای کنی ای غافلان. صادق علیه السلام گفت از پدرانش، از حسین بن علی که گفت: کرکس در بانگ می گوید: يَا بَنَ آدَمَ عَشْ مَا شِئْتَ آخِرُكَ الْمَوْتُ؛ ای فرزند آدم چندان که خواهی بزی که آخرت مرگ است،***** و عقاب چون بانگ کند گوید: فِي الْبُعْدِ مِنَ النَّاسِ أَنْتَ؛ در دوری از مردمان انس است.***** و چون جلوزک (۱) بانگ کند می گوید: اللَّهُمَّ الْعَيْنُ مُبْغِضِي آلِ مُحَمَّدٍ؛ بار خدایا! دشمنان آل محمد را لعنت کن، گفت: و چون پرستک بانگ کند: «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۲) می خواند، و آن مدّ در آخر برای «الضّالین» می کند. (۳) ***** ۲۳۵۴. علامه شعرانی: * زبان حال اهل نشاط است که با هر سختی شادی می نمایند و آواز می خوانند و اندیشه دیگر به خود راه نمی دهند. همچنین سخنان منسوب به هر مرغی مناسب با خوی غالب آنان است و کنیه های عربی آنان هم مناسب با صفات ظاهری جسمی یا باطنی روحی آنها است. (۴) ۲۳۵۵. * «ورشان» قمری نر است؛ مرغی کوچک تر از کبوتر و کنیتش ابوالنايحه، چون بانگش حزن آور است. ۲۳۵۶. * «فاخته» را کوکو و صلصل نیز می گویند و به بی مهربی معروف است، سعدی گوید: با همه جلوه طاووس و خرامیدن کبک عیبت این است که بی مهرتر از فاخته ای در خانه ای مسکن می کند و زود از آنجا به خانه دیگر منتقل می گردد، گویی

۱- در چاپ مشهد «جلودک» ضبط شده است.

۲- حمد (۱): ۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۹ ۲۱.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۸۴.

از اهالی آن خانه متنفر می شود. (۱) ۲۳۵۷. **** طاووس خود پسندی کرد و بر زشت رویان فخر نمود، پای زشتش دادند.

(۲) ۲۳۵۸. **** «صرد» را به فارسی و رکاک گویند گویی همه مرغان کوچک تر از خود را گناهکار و مستحق تعذیب می داند. گویند مانند آنان بانگ می کند و چون نزدیک او می شوند بر آنها می جهد و به منقاری نیرومند آنان را درهم می شکند. ۳ ۲۳۵۹. **** «فرستک» پرستوک است از سرما می گریزد جایی خانه می سازد و چون زمستان شود آن را رها کرده و به جای گرم می رود و در تابستان به خانه اول باز می گردد و عمل خود را بار دیگر می بیند، مانند آنکه انسان باز زنده شود عمل خویش را دریابد. ۴ ۲۳۶۰. **** کبوتر و قمری در فضای آسمان پرواز می کنند. تسبیح آنان مناسب فضای گشاده و بلندی آنها است؛ چون هر چه بالا روند خداوند بالاتر از آنها است. ۵ ۲۳۶۱. **** باج ستاندن سبب دل سردی رعیت و موجب ویرانی ملک است زاغ و زغن هر دو به زمستان بر بوستان می گذرند و آن را ویران می بینند، برخلاف بسیاری از مرغان که نشاطشان در بهار است. ۶ ۲۳۶۲. **** «اسفرو» ترجمه قطا است، بانگ و آواز ندارد.

۷ ۲۳۶۳. **** «بغا» طوطی است ما او را در غیر قفس نمی بینیم و دنبال معاش رفتن او را در بلاد خود مشاهده نمی کنیم. ۸ ۲۳۶۴. **** «بزغ» ترجمه ضفدع است و ذکر او در میان مرغان طرداً للباب

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۸۵.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۸۶.

در گنداب هم آهنگی دارد. (۱) ۲۳۶۵. ***** در این سه مرغ تسبیح مطلق است و نصیحتی یا موعظه ای از آن نقل نکردند. (۲) ۲۳۶۶. ***** معروف است که کرکس عمر دراز دارد و زبان حال او این است که هر چه عمر دراز باشد عاقبت فنا است. (۳) ۲۳۶۷. ***** عقاب در بلندیهای دور از آبادی منزل می کند. ۴ ۲۳۶۸. ***** در کلامی که به جلوزک نسبت داده است و هم خواندن فاتحه به پرستو، مناسبتی ظاهر به نظر نمی رسد و سید مرتضی (علیه الرحمه) نظیر آن را انکار بلیغ فرموده گوید: «فأما القول بأن الجری نطق بانه مسخ بجحده الولاية فهو مما يضحك منه و يتعجب من قائله والملفت إلى مثله»، ۵ و در عرائس ثعلبی به جای جلوزک قبره آمده است ۶ پس جلوزک مصحف چکاوک می باشد و مؤلف این حکایت را از اهل سنت نقل کرده است تا حجت تمام باشد. ۷

۱۷. «و حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ» .

روض الجنان: محمد بن كعب القرظی گفت: در این آیت ما را روایت کردند که لشکر گاه سلیمان صد فرسنگ بود، بیست و پنج فرسنگ انس را بود، و بیست و پنج فرسنگ جن را، و بیست و پنج فرسنگ وحش را، و بیست و پنج فرسنگ مرغان را. و او را هزار خانه بود از آبگینه بر چوب نهاده، سیصد خانه را زنان آزاد در بودند و

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۸۶.

۲- الانتصار، ص ۲۹.

۳- عرائس، ص ۲۶۲: «و إذا صاح القنبر قال اللهم...».

هفتصد خانه را کنیزکان، و او بفرمودی تا باد عاصف ایشان را بر گرفتگی* و باد نرم ایشان را ببردی، وحی کردند به او که: ما تقدیر کردیم که در ملک هیچ کس چیزی نگوید و الا باد آواز به گوش تو رساند. (۱) ۲۳۶۹. علامه شعرانی: محمد بن کعب قرظی از بنی قریظه و بقایای قوم یهود است و مفسران پنداشتند از تاریخ قوم خود خبر دارد و مبالغات وی را پذیرفتند؛ چنان که افسانه های عجم را درباره شاهان کیان و پیشدادیان صحیح پنداشتند و از تاریخ شمردند. ولکن این مبالغات که موافق قرآن نیست و از امام معصوم نیز روایت نشده، صحیح نیست. صحیح آن است که چند پرنده آن را برمی داشت و باد می برد. (۲)

۱۸. «حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ» .

روض الجنان: یک روز باد را فرمود تا او را از اصطخر بر گرفت تا به یمن برد. (۳) ۲۳۷۰. علامه شعرانی: بعض مردم قدیم چنان می پنداشتند که ملک سلیمان در اصطخر فارس بود و حافظ شیرازی وقتی در یزد که گویند زندان اسکندر است آرزوی شیراز داشت گفت: دلم از وحشت زندان سکندر بگرفت رخت بر بندم و تا ملک سلیمان بروم (۴) یعنی به شیراز. (۵) روض الجنان: قتاده و مقاتل گفتند: «وادی» النمل به شام است، و سلیمان علیه السلام یک روز آنجا رسید با لشکر، بر بساط نبود بر زمین می رفت بر پشت اسب، «قَالَتْ نَمْلَةٌ» ؛ مورچه ای گفت و گفتند: او رئیس و پیشوای مورچگان بود و چندان بود که

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۲.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۸۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۳.

۴- دیوان حافظ، ص ۲۴۷، غزل ۳۶۰.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۸۸.

گوسپندی بزرگ، و پر داشت. نوف الحمیرى گفت: چند گرگی بود. * ضحاک گفت: نام او «طاخیه» بود، به بالای بلند بر آمد و آواز داد به مورچگان: «یا ایها النمل» (۱)؛ ای مورچگان! در خانه ها شوید که نباید که سلیمان و لشکرش شما را در پای شکنند. (۲) * ۲۳۷۱. علامه شعرانی: * این مبالغات از معصوم روایت نشده است و مورچه بدین بزرگی معهود نیست. ۲۳۷۲. * مورچگان مانند زنبور عسل زندگانی اجتماعی دارند و مقاصد خویش را به یکدیگر می فهمانند، چنان که جایی خوراکی مناسب یابند یکدیگر را آگاه می سازند و گروه بسیار آهنگ آن می کنند. و علمای حیوان در عجایب اعمال آنان چیزها نوشته اند و در تفسیر طنطاوی فصلی مشبع آورده و یکی از دانشمندان نصارا کتابی درباره مورچگان تألیف نموده و به فارسی ترجمه کرده اند. (۳) روض الجنان: ابورؤق گفت: مورچه سلیمان را گفت: من حطم نفس نخواستم حطم دل خواستم، ترسیدم که دل‌های ایشان کوفته گردد و شکسته شود، به نظر در ملک تو از تسبیحی که ایشان را هست باز مانند. سلیمان علیه السلام گفت: «عظنی»؛ پندی ده مرا. گفت: یا نبی الله! دانی تا چرا پدرت را داود خواندند؟ گفت: نه. گفت: لانه داوی جرحه فود؛ برای آنکه او دواى جراحت خود کرد مودود گشت... (۴) * ۲۳۷۳. علامه شعرانی: ظاهر این سخن به نظر صحیح نمی رسد، چون پیغمبر خدا از مورچه عالم تر است و سخن سید مرتضی (علیه الرحمه) در نظیر این حکایت گذشت. (۵)

۱- نمل (۲۷): ۱۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۴.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۸۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۵.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۸۹. رک: تعلیقه شماره ۲۳۶۸.

۱۹. «فَتَبَسَّمْ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ...» .

روض الجنان: «فَتَبَسَّمْ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي» ، گفت: بار خدایا! مرا الهام ده، یعنی توفیق تا شکر نعمت تو کنم که کردی بر من و پدر و مادر من، و عملی صالح کنم که تو پسندی. (۱) ۲۳۷۴. علامه شعرانی: حضرت سلیمان علیه السلام از آن شاد شد که با همه حشمت و مکت و قدرت، موری زیر پای لشکریان او آزرده نشد و چنان به عدل و بی آزاری معروف گشت که مورچگان هم دانستند لشکر سلیمان دانسته موری را نمی آزارند تا چه رسد به انسان ضعیف. (۲)

۲۱. «لَأَعَذِّبَنَّ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لِيَأْتِنِي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ» .

روض الجنان: ... قصه این [غیبت هدهد] آن بود که، علمای سیر و اخبار و قصص انبیا گفتند: چون سلیمان علیه السلام از بنای بیت المقدس فارغ شد، خواست تا به زمین حرم آید... (۳) ۲۳۷۵. علامه شعرانی: عاصمه مُلک سلیمان در بیت المقدس بود چنان که در این روایت است و مشهور و متواتر اما آنکه گوید در اصطخر فارس بود افسانه است بی اصل، چنان که گفتیم. (۴) روض الجنان: ... زنی است که او را بلقیس گویند، و پادشاه شما که سلیمان است اگر چه ملک او عظیم است، ملک بلقیس از ملک او کم نباشد، چه ولایت یمن جمله در

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۵.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۸۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۷.

۴- روح الجنان، ج ۸، ص ۳۹۱.

حکم اوست، و او را دوازده هزار قائد است، زیر فرمان هر قائدی هزار مقاتل، اگر خواهی بیا تا یک باری مُلک او بنگری؟ گفت: ترسم که سلیمان مرا بجوید که وقت نماز نزدیک است... (۱) ۲۳۷۶. علامه شعرانی: این شماره لشکر مبالغه است، چون در آن عهد نگاهداری دوازده میلیون لشکری ممکن نبود و گفتند تیمور که بر بیشتر ممالک مستولی گشت هشتصد هزار لشکر داشت از یک میلیون کمتر، امروز هم برای بیشتر دولتهای بزرگ دوازده میلیون لشکر محال است. و چون این روایات به طریق صحیح از معصوم روایت نشده از منقولات ثعلبی است اعتماد بر آن نشاید کرد. (۲)

۲۷. «قَالَ سَنَنْظُرُ أَ صَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ» .

روض الجنان: «قَالَ سَيَنْظُرُ» ، سلیمان گفت: ما بنگریم تا این حکایت که گفتی من قولک: «أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطُ بِهِ» . تا به آخر آیت مقدم، راست است یا دروغ؟ اول تدبیر آب بساز که ما و لشکر تشنه ایم. او پیامد و راه نمود ایشان را بر آب. چاهها بکنند و آب بر گرفتند چندان که حاجت بود. * آنکه نامه ای نوشت: مِنْ عَبْدِ اللَّهِ سَلِيمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْبَلْقِيسِيِّ مَلِكِهِ سَبَأَ: «السَّلَامُ عَلَيَّ مِنْ أَتْبَعِ الْهُدَى» ، (۳) «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَ أَتُونِي مُسْلِمِينَ» . (۴) ابن جریج گفت: سلیمان علیه السلام در نامه بر آن بنه افزود که در قرآن هست، «إِنَّهُ مِنْ سَلِيمَانَ وَ إِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَ أَتُونِي مُسْلِمِينَ» . ۵ منصور گفت: سلیمان علیه السلام مِنْ أَبْلَغِ النَّاسِ است به این ایجاز و اختصار که در نامه کرد. قتاده گفت: عادت پیغامبران علیهم السلام چنین بود که تطویل نکردندی. چون نامه

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۹.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۹۲. رک: عرائس المجالس، ص ۲۷۷.

۳- طه (۲۰): ۴۷.

۴- نمل (۲۷): ۳۰۳۱.

بنبشت، مَهْرِي از مُشَك بر او نهاد و نگین خود بر مَهْر نهاد و هدیه را پیش خواند و گفت: تو امروز رسول منی، تو را خلعتی باید. آنگه دست به تن او فرود آورد، این الوان مختلفه بر او پدید آمد. و انگشت بر سر او زد، این تاج بر سر او نهادند، و نامه در منقار او نهاد** و گفت: برو با خلعت و تشریف من و نامه من ببر. (۱) ۲۳۷۷. علامه شعرانی: * این کار هدهد از روایات مفسرین مستفاد گردیده و در قرآن اشارتی بدان نیست. ۲۳۷۸. ** نامه بدو سپردن در قرآن است، اما در دهان او نهادن نیست و هم دست بر او کشیدن و الوان مختلف بر پر او پدید آمدن و تاج بر سر او ظاهر گشتن در قرآن نیست و مؤلف آن را از مفسران عامه، خاصه از ثعلبی روایت کرده است شاید نامه را بر پای هدهد بست یا بر پر او و نامه فرستادن با طیور معهود بود و مفاد قرآن از این مبالغات خالی است. (۲)

۲۸. «أَذْهَبَ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقَيْتَهُ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّى عَنْهُمْ» .

روض الجنان: ستان. (۳) ۲۳۷۹. علامه شعرانی: «ستان خفتن» یعنی بر پشت خفتن. (۴)

۳۵. «وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهِدِيهِ فَنَظَرَهُ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ» .

روض الجنان: واسپانی فرستاد نیکو تازی، به ستام زر مرصع. (۵) ۲۳۸۰. علامه شعرانی: «ستام» آن است که امروز یراق اسب گویند. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۴ ۳۵.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۹۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۵.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۹۶.

۵- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۹.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۹۹.

روض الجنان: ... آنکه گفت: از اسبان آنچه نیکوتر باشند، گفتند: در دریا اسبانی هستند به الوان مختلف که از آن نیکوتر نباشد، برفتند و از آن بیاوردند عددی بسیار، و همه را ستامهای زر بر کردند... (۱) ۲۳۸۱. علامه شعرانی: این حکایات از معصوم نقل نشده است، گفته وهب است و ثعلبی در عرائس نقل کرده (۲) اگر در آن سخنانی ضعیف باشد عجب نباید داشت و در قصص انبیا همان معتبر است که در قرآن آمده یا از ائمه معصومین به صحت پیوسته باشد. (۳) روض الجنان:... سلیمان علیه السلام گفت: کیست که این بداند سفتن؟ انسیان ندانستند و نه جنیان... آنکه گفت: کیست که ریسمان در این مهره سفته کشد؟ کرمکی سفید گفت: من تمام کنم، آنکه رشته در دهن گرفت و از اینجانب در رفت و به دگر جانب برون آمد. سلیمان گفت: چه خواهی؟ گفت: از خدای بخواه تا روزی من از میوه ها کند، گفت: کرده شد... (۴) ۲۳۸۲. علامه شعرانی: از ضعف بعضی این سخنان عجب نباید داشت، چون روایت از امام نیست و مؤلف برای آنکه از گفته پیشینیان چیزی فرو نگذاشته باشد آن را نقل کرده. و به قرائن گذشته معلوم گردید که وی به همه آنچه ثعلبی و دیگران در این قصص روایت کردند اعتماد نداشت. (۵)

۳۸. «قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُوا أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بَعْرَشَهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ» .

روض الجنان:... چون سلیمان علیه السلام خبر یافت که او در راه است، گفت: «يا أَيُّهَا الْمَلَأُوا أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بَعْرَشَهَا» ؛ کیست که عرش بلقیس به من آرد پیش از آنکه ایشان اینجا آیند

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۳۹۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۰.

۳- رک: عرائس المجالس، ص ۲۸۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۲.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۰۱. رک: عرائس المجالس، ص ۲۸۲ ۲۸۳.

«قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ» ... و علما خلاف کردند در سبب آنکه سلیمان خواست که عرش او بیارند پیش از آنکه او بیاید... . ابن زید گفت: برای آن کرد که خواست که عقل و تمیز بلقیس را امتحان کند، تا چون او حاضر آید، او عرش را منکر و مغییر کند و گوید که: «...أَهْكَذَا عَرْشُكَ» (۱)، تا او بشناسد یا نه! و درست آن است که غرض او آن بود تا معجزه باشد خارق عادت، و آیتی و دلالتی بود بلقیس را بر نبوت و صدق او. (۲) ۲۳۸۳. علامه شعرانی: یعنی اقوال گذشته درست نبود و این مؤید قول ما است که مؤلف به همه آنچه نقل کرده است اعتماد ندارد و هر جا تصریح نفرموده آن را به وضوح وا گذاشته است. (۳)

۴۰. «قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ...» .

روض الجنان: ... عبدالله عباس گفت: آصف دو رکعت نماز کرد و خدای را به نام مهترین بخواند، گفت: یا رسول الله! توبه جانب یمن می نگر. خدای تعالی فرشتگان را بفرستاد تا در زیر زمین بیاوردند، و زمین شکافته شد، و سریر از پیش سلیمان برآمد از زمین. (۴) ۲۳۸۴. علامه شعرانی: معجزه چیزی است که برخلاف عادت طبیعی باشد و گرنه معجز نیست و عجب است که ابوعلی جبائی وامثال وی از معتزله بسیاری از محالات را معتقد می شدند و نقل عرش ملکه سبا را به تأویلات بیهوده توجیه می نمایند. و اگر آوردن عرش بلقیس از روی زمین محال باشد از زیر زمین محالیت آن واضح تر است و اگر از زیر زمین ممکن باشد از روی زمین آسان تر و معدوم کردن و بار دیگر

۱- نمل (۲۷): ۴۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۳ ۴۴.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۰۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۶.

موجود ساختن و متفرق ساختن و باز به هم پیوستن همین حکم دارد. و درست آن است که گوئیم در نزد قدرت پروردگار خرق عادت ممکن است و حاجت به این توجیهاست نیست. (۱)

۴۴. «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَ كَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا...» .

روض الجنان: قوله: «قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ» ؛ گفتند او را که: در این کوشک رو. مفسران گفتند سبب آن بود که جنیان سلیمان را گفتند: پای او با پای چهار پای ماند، تا او را در چشم سلیمان زشت کنند... و گفتند: فرمود تا فرش میان سرای و کوشک او از آبگینه سپید ساختند بر لون آب... (۲) ۲۳۸۵. علامه شعرانی: خداوند تعالی به ذکر قصه سلیمان و تجمل وی در بنا و مانند آن به ما تعلیم کرد که این گونه اعمال چون از حلال باشد و برای غرض حلال، حرام نیست و هم استعانت به جن در کشف بسیاری از اسرار طبیعی و صناعی که کشف و اختراع کردند برای رغبت انسان در رفاه و جمال زندگی بوده است و منع آن بر خلاف طبع بشر و سد ترقی علم و صنعت است. (۳) روض الجنان: أُسْتُرَهُ. (۴) ۲۳۸۶. علامه شعرانی: «استره» تیغ سر تراشی است. باری، اختراع و کشف آنچه مادی دنیوی باشد به الهام جن و آنچه مربوط به روحانیات باشد به الهام ملائکه است. (۵)

۶۲. «أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ...» .

روض الجنان: سهل بن عبدالله گفت: مضطرّ آن مفلسی باشد که چون دست به

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۰۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۹.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۰۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۵۰.

۵- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۰۶.

خدای بردارد او را از طاعت و سیلتی نبود. (۱) ۲۳۸۷. علامه شعرانی: یعنی طاعت شایسته انجام نداده تا وسیله تقرب او باشد.

(۲)

۶۴. «أَمَّنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ مَنْ يَزُوقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ أ إِلَهٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» .

روض الجنان: «أَمَّنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» ؛ یا کیست که ابتدای خلق آفریند، آنکه اعادت کند؟ در این میان محذوفی هست، و آن آن است که: «يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ»؛ خلق بیافریند اول، آنکه با فنا برد، آنکه اعادت کند، چه افنا نکرده اعادت نشاید کردن، و آنچه خدای تعالی اعادت کند بر دو ضرب است: یکی آن است که بقا بر او روا باشد، چون اجسام و الوان. و بعضی را بقا بر او روا نباشد چون علم و ارادت و جز آن. آنچه آن را بقا باشد، چون اعادت کنند آن را عین آن اعادت کنند، و آنچه آن را بقا نباشد اعادت عین درست نبود، اعادت مثل آن کند.* «وَمَنْ يَزُوقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ» ؛ و کیست که شما را روزی دهد از آسمان و زمین؟ از آسمان به باران و از زمین به نبات «أ إِلَهٌ مَعَ اللَّهِ» با خدای خدای هست که این می کند؟ یعنی نیست. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» ؛ بگو بیاری حجت خود اگر راست می گویی که حجتی داری. (۳) * ۲۳۸۸. علامه شعرانی: * خواجه طوسی در تجرید و علامه حلّی در شرح آن گفته اند اعاده معدوم جایز نیست و آنکه اعاده می شود مثل معدوم است نه عین آن. (۴) در چیز مادی و غیر مادی، چیزهایی که ماده دارد و صورتش تغییر می کند و معدوم صرف نمی شود، چون ماده آن باقی است وقتی صورت تازه بر آن طاری شود می توان گفت

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۶۵.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۱۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۶۶.

۴- رک: کشف المراد، ص ۱۰۹، مسأله ۴۰.

عین ماده اولی است، در صورت دیگر اعاده داده شده است. (۱) ۲۳۸۹. ** آیه دلیل است بر بطلان قول ظاهریین که تمسک به برهان را جایز نمی شمارند. (۲)

۶۶. «بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ».

روض الجنان: «بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ»، قوله: «ادَّارَكَ»، حمزه و كسائی و نافع و عاصم، و در شاذ حسن و أعمش و يحيى بن وثاب و شيبه خواندند: «بَلِ ادَّارَكَ»، به كسر «لام» و «الف» وصل... و باقی قراء خواندند: بَلِ ادَّارَكَ، به سکون «لام» و قطع «الف» از ادَّارَكَ مِنَ الْادَّارِكِ. و معنی کلام آن است که: هَلْ تَتَابَعُ، استفهامی است متضمن جحد، یعنی لَمْ يَتَدَارَكَ؛ علم ایشان به آخرت متدارک شود و متتابع، و در آخرت بدانند آنچه امروز نمی دانند. ** و مورد آیت تهدید و وعید باشد... (۳) ۲۳۹۰. علامه شعرانی: * حسن به قول مجمع البيان بلء ادرك خوانده است. (۴) ۲۳۹۱. ** اهل فطنت و دقت دانند که معنی «ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ» چیزی نیست که در خاطر بشر عادی آن عهد و تربیت شده در حجاز بگذرد و مانند آن در سخن بلغا و حکماء عرب دیده نشده و از امرؤ القیس و نابغه و قس بن ساعده شنیده نگشته و جز آنکه از طرف خداوند وحی شده باشد ممکن نیست؛ خواه به معنی کمال علم باشد در آخرت یا به معنی غاب علمهم بالآخره، چنان که از بعض مفسران نقل کرده اند. ۵ روض الجنان: آنکه گفت: «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا»؛ بل ایشان از آن، یعنی از آخرت در

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۱۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۶۷.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۱۷. در مجمع البيان، چاپ علامه شعرانی (ج ۷، ص ۲۳۰) «ادَّارَكَ» آمده است.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۱۷.

شک اند «بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ»؛ بل ایشان از آخرت و علم آن کوراند، یعنی جاهل اند. (۱) ۲۳۹۲. علامه شعرانی: آنکه فرمود «بَلْ هُمْ فِي شَكِّ» یعنی در وجود آن شک دارند و آنکه فرمود «بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ» یعنی از تصور ماهیت آن عاجزند و اهل منطق گویند «هل بسیط» سؤال از وجود و «مای حقیقه» سؤال از ماهیت است و سؤال از وجود مقدم است چنان که خداوند آن را مقدم فرموده و به کلمه «بل» به تأخر ثانی اشعار کرده است. و حق این است که مردم مؤمن که به وجود آخرت ایمان دارند از فهم حقیقت آن عاجزند و آنچه تصور می کنند قیاس به دنیا است. مسلمانان معاد جسمانی گویند و یونانیان روحانی و همه آنها همین لذات روحانی و جسمانی دنیا را به یاد می آورند و خداوند می فرماید حقایق آنجا را کسی ادراک نمی کند: «قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ» (۲) تا بدانجا نوری حقیقت آن را درک نمی کنی، نه جسمانی آنجا از جسم کثیف و متغیر دنیاست و نه روحانی آن بی ثبات و غیر اصیل چون لذات روحانی این جهان. (۳)

۸۰. «إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى وَلَا تَسْمَعُ الضُّمَّ الدُّعَاءِ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ» .

روض الجنان: ... «إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى» ، آنکه بر طریق مثل گفت رسول را بر وجه مبالغت و معنی یأس و قطع طمع او از ایمان ایشان، گفت: تو نتوانی شنوایدن مردگان را و نیز کران را آواز دعوت. (۴) ۲۳۹۳. علامه شعرانی: اگر گویی: پیغمبر اهل قلب را خطاب کرد، اعنی کفار که در بدر کشته شدند و اجساد آنها در چاه افکندند با آنها سخن گفت و به صحابه فرمود شما شنواتر از آنان نیستید و با این آیه مناقض است، گوییم: اینکه فرمود نمی شنوایی،

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۶۸.

۲- نمل (۲۷): ۶۵.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۱۸.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۷۲.

مقصود به گوش و اعصاب سامعه است و آنکه خطاب فرمود به ارواح آنان بود که پس از بدن عنصری باقی است و خطاب آنان نظیر تلقین اموات و سؤال و جواب فرشتگان و ملائکه است، نه نظیر سخن گفتن این جهان. (۱)

۸۲. «وَ إِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ».

روض الجنان: اما حدیث «دابه الارض»، و اخباری که آمد در این معنی: ابن جریج در صفت دابه الارض گفت: سرش با سر گاو ماند، و چشمش با چشم خوک، و گوش با گوش پیل، و سُروش با سُروی بز کوهی، و گردنش با گردن شتر مرغ، و سینه اش با سینه شیر، و رنگش با رنگ پلنگ، و تهی گاهش چنان که گربه، و دنبالش چون دنبال کبش، و پایش چون پای شتر ماند، و از میان هر بند گشایی* دوازده گز باشد به گز آدم، و میان سُروهایش یک فرسنگ باشد. و در خبر دیگر آمد که: بر شکل مرغی باشد، پر و بال دارد و چهار پای دارد و الله اعلم بصحته. (۲) * ۲۳۹۴. علامه شعرانی: * «بند گشای» ترجمه مفصل است و عبارت عربی آن چنین است «بین کل مفصلین منها اثنا عشر ذراعاً». (۳) * ۲۳۹۵. * یعنی صحت آن برای ما ثابت نشده است و دوازده گز بودن مفصل با یک فرسخ بودن میان دو شاخ متناسب نیست و از مقایسه سخنان ابن جریج و امثال وی با کلام امیر المؤمنین علیه السلام و دیگر ائمه علیهم السلام اعجاز امامت معلوم می گردد. ۴ روض الجنان:... عبدالله عمر گفت: «دابه الارض»، شب جمع برون آید، یعنی شب

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۲۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۴، ص ۷۳.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۲۲.

عید که حاجیان از مکه به منا شوند، و مردم از پیش او و پس او می روند، هیچ منافق نباشد و الا او مهار در بینی اش کند، و هیچ مؤمن نباشد و الا که اکرامش کند. از امیرالمؤمنین علی علیه السلام پرسیدند صفت «دابه الارض»، که او دنبال دارد یا نه ندارد؟ گفت: او دنبال ندارد، و وبر و پشم ندارد، انما او محاسن دارد چنان که مردان شما. و این اخباری است از طریق عامه مخالفان و موافق اخباری است که آمد از طرق اصحاب ما که گفتند: «دابه»، کنایت است از صاحب الزمان که مهدی اُمت است. (۱) ۲۳۹۶. علامه شعرانی: ذکر «دابه الارض» در مکاشفات یوحنا از کتب مسیحیان نیز آمده است و آنها آن را حمل به رفتن آخر الزمان می کنند که بدین صورت برای یوحنا متمثل شد نه بر موجودی معین و مشخص و آن را نظیر دجال می شمارند ولیکن معترفند که تفسیر کامل آن ممکن نیست و باید آن را خواند و حقیقت را به خدا واگذار باید کرد. و چون روایات ما در تفسیر آن مختلف است ما نیز توقف کنیم اولی باشد. (۲)

۸۳. «وَيَوْمَ نَخْشِرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكْذِبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ».

روض الجنان... و صادق را علیه السلام پرسیدند که: در رجعت خدای تعالی که را زنده کند؟ گفت: دو گروه را: مَنْ مَخْضُ الْاِيْمَانِ مَخْضًا أَوْ مَخْضُ الْكُفْرِ مَخْضًا، گفت: آنکه او ایمان محض دارد یا کفر محض. (۳) ۲۳۹۷. علامه شعرانی: این معنی درباره زنده کردن مردگان و سؤال قبر نیز وارد است و آن هم نوعی رجعت است و باید دانست که تفصیل حالات روح پس از مفارقت تن برای ما مجهول است و آنچه دانیم اندک کما قال تعالی: «وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» (۴) و فرق میان رجعت و قیامت و قبر و اقسام حیات و اختلاف مردم در قابلیت رجعت

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۷۵.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۲۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۷۷.

۴- بنی اسرائیل (۱۷): ۸۵.

و تساوی آنان در حشر قیامت اموری است که جز به قول معصومین بدان راه نداریم و اگر خود بخواهیم به قیاس حیات دنیا چیزی گوئیم خطا کرده ایم، چنان که حیات و سؤال قبر را اگر قیاس به سخن گفتن و برخاستن و نشستن دنیا کنیم ندانسته به خطا رفته ایم. (۱)

۸۸. «و تَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَ هِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ...» .

روض الجنان: قوله: «و تَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً»؛ و تو بینی یا محمّد کوههای جامد، یعنی ایستاده و ثابت. «و هِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ»؛ آنکه آن همچنان رود که ابر رود تا به روی زمین افتد و باز راست شود... قُتیبی گفت: معنی آن است که تو پنداری که این کوهها ایستاده است، و آن رونده باشد، و هر چیز که بزرگ بود چنین نماید به خیال چون کشتی که اهل کشتی پندارند که ایستاده است و آن رونده باشد. (۲) ۲۳۹۸. علامه شعرانی: بعضی مردمان زمان ما گویند این آیه دلالت بر حرکت زمین دارد. و این مسائل از آنها نیست که پیغمبران برای بیان آن مبعوث شوند. (۳)

۸۹. «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَ هُمْ مِنْ فِرْعَ يَوْمِنِذِ آمْنُونَ» .

روض الجنان: «و هُمْ مِنْ فِرْعَ يَوْمِنِذِ آمْنُونَ» . کوفیان به تنوین خواندند. (۴) ۲۳۹۹. علامه شعرانی: یعنی به تنوین فرع. (۵)

- ۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۲۴.
- ۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۸۳.
- ۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۲۷.
- ۴- تاریخ الطبری: ج ۴ ص ۴۸۰.
- ۵- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۸۶.

سوره قصص

سوره قصص «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۵. «وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ» .

روض الجنان: «وَنُرِيدُ» ؛ و ما می خواهیم، یعنی خواستیم که منت نهیم بر آنان که ایشان را مُستضعف کردند و ضعیف داشتند در زمین مصر از بنی اسرائیل. «نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً» ؛ و ایشان را امامانی کنیم که مردم به ایشان اقتدا کنند در خیرات، این قول عبدالله عیّاس است... «وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ» ؛ و ایشان را به وارث مال فرعون و قوم او کنیم پس آنکه ایشان را هلاک کرده باشیم. و اصحاب ما روایت کردند که: آیت در شأن مهدی آمد علیه السلام که خدای او را و اصحاب او را از پس آنکه ضعیف و مستضعف بوده باشند منت نهد بر ایشان، و مراد به زمین جمله زمین دنیاست. و ایشان را امام کند در زمین، و ایشان را وارث کند، و این قول اولی تر است از آنجا که موافق ظاهر است. (۱)

۲۴۰۰. علامه شعرانی: بنابراین آیه مبارکه «و نرید» جمله معترضه است متضمن قاعده کلی اجتماعی که سنت الهیه بر آن جاری است و مانند آن در قرآن بسیار است در میان حکایتی جمله متضمن حکمت و پندی مناسب ایراد می فرماید چنان که در خلال قصه داود و جالوت می فرماید: «و لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» (۱). و در این آیه کلمه «نرید» فعل مضارع است و دلالت بر استمرار اراده می کند خاص به حضرت موسی علیه السلام و بنی اسرائیل نیست و غلبه اهل حق بر باطل آنکه غلبه تام و کامل باشد در آخرالزمان خواهد بود چون حجّت خدا ظاهر شود و بنابراین جنود فرعون و هامان پیروان آنانند تا قیامت. (۲)

۷. «و أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي...» .

روض الجنان: ... و روایت دیگر آن است که: تنور به آتش می بشخید، مادر موسی چون بشنید که قوم فرعون به در سرای آمدند، مدهوش شد و عقل از او برفت ندانست تا کودک را چه کند، در تنور انداخت و او بگریخت. ایشان در آمدند و گفتند: این زن قابله چه کار داشت اینجا؟ گفت: او را با ما آشنایی است، به پرسیدن ما درآمد. برفتند. چون چیزی ندیدند، مادر موسی دختر را گفت: کودک را چه کردم؟ گفت: ندانم، ساعتی بود آواز از تنور آتش برآمد، برخاستند و بنگریدند آتش بر او بزد و سلام شده بود. (۳) ۲۴۰۱. علامه شعرانی: خواه مادر موسی خود فرزند را در تنور نهاده و خواه خاله او تنور را آتش کرده، مقصود از این قصه حاصل است که چون خداوند مشیتش به چیزی تعلق گیرد به انجام رسد و چون اراده او زنده ماندن موسی علیه السلام بود او را در هر

۱- بقره (۲): ۲۵۱.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۹۸-۹۹.

سختی و مصیبت حفظ کرد؛ هر چند ندانیم از این دو روایت کدام صحیح است و شاید هم صحیح روایت دیگری باشد که ما ندیده ایم. (۱) روض الجنان: ... خدای تعالی از او [درودگر] صدق دانست، چشم و زبان با او داد. او بیامد و به درِ سرای مادر موسی آمد و این قصه باز گفت و به موسی ایمان آورد، و او مؤمن آل فرعون بود حبیب النجار گفت که خدای تعالی در حقّ او گفت: «وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ». (۲) ۲۴۰۲. علامه شعرانی: مشهور این است که حبیب نجار از مؤمنین به عیسی علیه السلام بود و شاید اینجا بر راوی اشتباه شده، نام حبیب را به اشتباه آورده است. (۳) روض الجنان: سرای بستان. (۴) ۲۴۰۳. علامه شعرانی: «سرابستان» حیاطی است کنار منزل که در آن درخت و سبزه و گل و امثال آن کارند. (۵)

۱۵. «... فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَ هَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَعَاثَ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ...».

روض الجنان: ... اگر گویند: چه وجه است در کشتن موسی قبطی را؟ گوییم: وجه آن است که موسی علیه السلام قصد کشتن او نکرد، آنما قصد او دفع بود، و هر قصدی که در میانه رود در وقت مدافعت بر ظالم باشد، بر دافع نباشد... (۶) ۲۴۰۴. علامه شعرانی: یعنی تعدی مظلوم بر عهده ظالم باشد. ۷

۱- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۹۹ ۱۰۰. مؤمن (۴۰): ۲۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۰۰؛ در چاپ مشهد «سرا بستان» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۳۹.

۵- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۱۰.

۶- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۴۴.

۱۷. «قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ» .

روض الجنان... و در خبر است که: فردای قیامت که خلائق را در مَوْقِف سیاست بدارند، منادی از قِبَلِ رَبِّ الْعَزَّة ندا کند که: اَيْنَ الظَّالِمَةُ وَاَعْوَانُ الظَّالِمَةِ؟ کجاند ظالمان و اعوان ظالمان؟ همه را جمع کنند، حَتَّى مِنْ بَرِي لَهُمْ قَلَمًا اَوْلَاقَ لَهُمْ دَوَاةٌ؛ تا آن کس که برای ایشان قلمی تراشیده باشد یا دواتی سیاه کرده باشد، و همه را در دوزخ اندازند. و در اثر هست که: یکی از جمله صالحان در دیوان رفت به شفاعتی تا دفع ظلمی کند از مظلومی، آن صاحب دیوان گفت: قلمی تیز کن تا بر نویسم که از او چیزی نخواهند. او قلم تَنَك کرد و او بنوشت که: از این مرد به ناوجب چیزی نخواهند، و کسانی که رفته اند باز گردند. چون قلم از دست بنهاد، مرد قلم برگرفت و سرش بشکست. گفت: چرا چنین کردی؟ گفت: ترسم که توبه این قلم چیزی بر کسی نویسی به ظلم، و من از جمله آنان باشم که تو را بر آن ظلم یاری کرده باشم در تحت آن خبر شوم که: حَتَّى مَنْ لاقَ لَهُمْ دَوَاةً اَوْ بَرِي لَهُمْ قَلَمًا. (۱) ۲۴۰۵. علامه شعرانی: گروهی از صوفیه گویند کسب و تجارت هم اعانت ظالم است که باج راه و گمرک می ستاند و از این جهت ترک تجارت را اولی می دانند و این قول را در تجرید از بعض قدمای آنان نقل کرده است. (۲) و گروهی گویند چون عملی به قصد اعانت ظالم نباشد حرام نیست و اعانت به نیت اعانت حرام است. پس شکستن قلم به دست آن مرد صالح واجب نبود، چون قلم را به نیت اعانت ظالم نتراشید. اما این سخن مطلقاً صحیح نیست، چون اگر کسی شمشیری به دست ظالم دهد در وقتی که می خواهد کسی را بکشد اعانت او کرده است اگر چه به قصد دیگر شمشیر به دست

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۱۱ ۱۱۲.

۲- کشف المراد، ص ۴۶۳.

او بدهد، و تفصیل این مسائل را در کتب فقه باید جست. باری، واجباتِ معاش و عبادات را نمی توان ترک کرد برای آنکه ظالم باج می گیرد، و الا- کسب و تجارت و حج و امثال آن تعطیل می شود. اگر گویی: ایمنی راه شرط حج است، گوئیم: چون ایمن نباشد خطر جان و عرض و مال نامحدود است برخلاف باج گرفتن ظالم که آن را در عرف نایمنی نمی گویند. تجار با وجود باج و گمرک از فرستادن کالای تجارت ابا ندارند اما در ناامنی مال نمی فرستند، خوف در این هست و در آن نیست. (۱)

۲۴. «فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» .

روض الجنان: و روایت دیگر آن است که: ایشان دلو و رسن داشتند، دلو و رسن از ایشان بستد و به کناره چاه آمد، و به قوت مردمان را دور کرد، و آب بر کشید و گوسپندان را آب داد، و ایشان با خانه رفتند، و ذلک قوله. «فَسَقَى لَهُمَا» اى غَنَمَهُمَا، آب داد برای ایشان گوسپندان ایشان را، مفعول به بیفگندند برای آن علت که گفتیم. «ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ» ؛ آنکه به سایه درختی آمد خسته و مانده. (۲) ۲۴۰۶. علامه شعرانی: «خسته» در این کلام به معنی تعب و کلال است نه به معنی مجروح، و قدما کمتر به این معنی استعمال می کردند و غالباً درجراحت مستعمل بود. (۳)

۲۹. «فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَاراً ...» .

روض الجنان: و اهل او آبستن بود مُقْرَب. (۴)

۱- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۴۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۱۷.

۳- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۴۹.

۴- الجمل : ص ۳۱۳ و ۳۱۴ وراجع الأخبار الطوال : ص ۱۴۷ .

۲۴۰۷. علامه شعرانی: «نزدیکِ زادن». (۱)

۴۴. «وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغُرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَىٰ مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ» .

روض الجنان: «وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغُرْبِيِّ» ، آنکه رسول را علیه السلام بر سبیل تنبیه و تعجب گفت: تو به جانب غربی از کوه طور حاضر نبودی. (۲) ۲۴۰۸. علامه شعرانی: «جانب غربی» همان «شاطی ایمن» است، یعنی کناره راست وادی برای کسی که قاصد ناحیه جنوب باشد. (۳)

۴۶. «وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَ لَكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ...» .

روض الجنان: «وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا» ؛ و ای محمد تو به جانب کوه طور نبودی چون ما ندا کردیم موسی را که ای موسی کتاب بستان به قوت. وَهَبْ مُتَّبِعِهِ كُفْتُ، موسی علیه السلام در مناجات گفت: الهی محمد را به من نمای، خدای تعالی گفت: تو او را در نیابی، اگر خواهی تا اُمت او را ندا کنم تا تو آواز ایشان بشنوی؟ گفت: بلی یارب، خدای تعالی ندا کرد، گفت: يَا أُمَّةَ أَحْمَدَ. از اصلاّب پدران آواز دادند: لِيَيْكُ و سَعْدَيْكُ، و این قول آنان باشد که «ذَرَّ» گویند، و آن درست نیست. (۴) ۲۴۰۹. علامه شعرانی: یعنی عالم ذر به معنی ظاهر درست نیست و آنچه محققین گفتند کنایه از فطرت و خلقت مردم است بر توحید. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۳۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۳۸.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۶۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۳۹.

۵- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۶۴.

۷۱. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُم بِضِيَاءٍ...» .

روض الجنان: «قُلْ أَرَأَيْتُمْ»، آنکه رسول را علیه السلام گفت بگو این کافران را بر سیل تنبیه و تذکیر نعمت من برایشان: «أَرَأَيْتُمْ»؛ نبینی؟ و «رؤیت»، به معنی علم است، یعنی دانسته هستی، چنان که یکی از ما گوید: حقیقت دانی و نیک شناخته هستی و مانند این، که اگر خدای این شب تاریک بر شما همیشه کند و بدارد تا به روز قیامت، کیست جز خدای که روزی روشن بیارد تا شما در او تصرف کنی در معاش و طلب روزی کنی، هیچ جواب نتوانی دادن از این سؤال، جز آنکه کس نیست که بر این قادر باشد جز خدای، آنکه حجت بر شما متوجه شود. و این احتجاجی است و استدلالی بر وجه تقریر که خدای تعالی می کند بر توحیدش. و این آیت دلیل است بر بطلان قول اصحاب معارف. (۱) ۲۴۱۰. علامه شعرانی: گویند همه کس همه چیز را می داند و آنها که جاهلند به حسب ظاهر مقصرند یا جاهل می کنند. (۲)

۷۷. «وَ ابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَ لَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا...» .

روض الجنان: «وَ ابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ»، گفت: و طلب کن در این مال که خدای تو را دادسرای آخرت و ثواب. «وَ لَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا» و بهره خود از دنیا فراموش مکن. مجاهد گفت و ابن زید: در دنیا تقصیر مکن در طاعت تا به آخرت تو را بر دهد. این روایت علی بن طلحه است از عبدالله عباس.

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۶۴.

۲- روح الجنان، ج ۸، ص ۴۸۱.

از امیرالمؤمنین علی روایت کردند که او گفت: معنی آن است که نصیب خود از دنیا فراموش مکن از تندرستی و قوت و برنایی و نشاط و تونگری که به این آلات طلب آخرت کنی. حسن گفت: نصیب خود از دنیا فراموش مکن از آنچه کفایت تو را به کار باید در دنیا از وجهی حلال که آن نصیب تو باشد از روزی. (۱) ۲۴۱۱. علامه شعرانی: یعنی هم خود از دنیا بهره مند شو و هم به دیگران بخش و این معنی نزدیک تر است از معنی اول. (۲)

۷۹. «فَخَرَجَ عَلٰی قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ...» .

روض الجنان: اسپان خنگ. (۳) ۲۴۱۲. علامه شعرانی: «خنگ» اسب سفید است. (۴)

۸۱. «فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ» .

روض الجنان: ... همه بگریختند و جز دو کس با او [قارون] نماندند. موسی علیه السلام گفت: یا اَرْضُ خُذِيهِمْ؛ ای زمین بگیر ایشان را، تا به زانو به زمین فرو شدند، دگر باره گفت: یا اَرْضُ خُذِيهِمْ؛ ای زمین بگیر اینان را، تا به کمر بست به زمین فرو شدند... (۵) ۲۴۱۳. علامه شعرانی: «کمر» در اصل لغت فارسی چیزی است که بر میان می بندند و آنجای از تن را که کمر بر او بسته می شود میان گویند، و کمر گفتن آن مجاز است به علاقه حال و محل. و اگر حقیقت خواهیم باید کمرگاه گفت، یعنی جای بستن کمر

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۶۹.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۸۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۷۰.

۴- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۸۵.

۵- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۷۶.

یا کمر بست و کمر بند و امثال آن. (۱) روض الجنان: ... قتاده گفت: روایت کردند که هر روز قامتی به زمین فرو شوند و به قرار زمین نرسند تا روز قیامت نباشد. (۲) ۲۴۱۴. علامه شعرانی: سخن قتاده حجت نیست و از حکایت قارون همان معتبر و مسلم است که از قرآن استفاده شود یا از قول معصوم به صحت پیوندد و دیگر گفته های ناقلان مانند عرائس ثعلبی که بیشتر این حکایات از اوست مشکوک است. و بزرگی زمین چندان نیست که اگر تا قیامت روزی یک قامت فرو روند به آخر آن نرسند. (۳)

۸۶. «وَمَا كُنْتُمْ تَرْجُوا أَنْ يُلْقَىٰ إِلَيْكُمُ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ» .

روض الجنان: «وَمَا كُنْتُمْ تَرْجُوا أَنْ يُلْقَىٰ إِلَيْكُمُ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ» ؛ گفت: تو امید نداشتی که این کتاب قرآن را بر تو القا کنند و انزال کنند و تو از خدای نبوت و پیغامبری نه بدوسیدی. «إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكُمْ» استثنای منقطع است به معنی لکن رحمة مِنْ رَبِّكُمْ؛ و لکن رحمت خدای بر تو فرود آمد. فزاء گفت: تقدیر آن است که غیر آن رَبِّكُمْ رَحِمَكَ فَأَنْزَلَهُ عَلَيْكَ؛ الا آن است که خدای بر تو رحمت کرد و کتاب تو بر تو انزله کرد، تا تو قصص و احوال اُمم سالفه بر اهل مکه می خوانی، و تو آن نادیده و ناشنیده از کسی و در کتابی ناخوانده «فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ» ؛ نگر تا معاونت و یاری کافران نکنی، و واجب نبود که پیغامبر علیه السلام موقتی معاونت ایشان کرده باشد تا خدای او را نهی کند، چه نهی درست بود از فعلی که هرگز منهی نکرده باشد و بر خاطر او گذشته نبود، و گفتند: مانند این آیات، حق تعالی

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۸۸.

۳- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۸۹.

برای تعلیم و توقیف ما گفت. (۱) ۲۴۱۵. علامه شعرانی: در این چند آیت تقدم طبعی ملاحظه شده است؛ یعنی آنچه مقتضای ذات است مقدم است بر آنکه از غیر فرا گرفته شود و ممکن آنچه دارد از خداوند گرفته است و مقتضای ذاتش نداشتن و فقر است چنان که گوییم خداوند به ما جان و تن داد و دست و پا و چشم داد نه آن است که ما وقتی موجود بودیم و جان و تن و دست و پا و چشم نداشتیم بلکه تا بودیم همه اینها را خداوند به ما داده بود. همچنین وقتی پیغمبر را خطاب کرد پشتیبان کفار مباش نه آن است که وقتی پشتیبان بود و اینکه فرمود «مَا كُنْتُمْ تَرْجُوا أَنْ يُلْقَى إِلَيْكُمُ الْكِتَابُ» معنی آن است که ذات امکانی تو اقتضا ندارد به ذات خویش عالم به کتاب باشی، بلکه مؤمن به خداوند هم، و علم اینها همه از جانب او در اول خلقت در طینت تو نهاده است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۸۰.

۲- روض الجنان، ج ۸، ص ۴۹۱.

سوره عنكبوت «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳. «وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ» .

روض الجنان: «وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»؛ ما امتحان کردیم آنان را که پیش ایشان بودند، که کار ما در تکلیف این است، و تکلیف صورت امتحان دارد، و بیان این چند جایگاه کرده ایم. «فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ»؛ تا بداند خدای تعالی راستگری آنان که راست گویند، و بداند دروغزنان را. و چون لفظ امتحان گفت، آن گفت که مقتضی امتحان بود برای آنکه امتحان برای آن کنند تا آنچه ندانند بدانند، و این بر سبیل مناسبت گفت، و حقیقت آن برخدای تعالی روا نیست چنان که لفظ «فتنه» متأول باشد، لفظ «فَلَيَعْلَمَنَّ» هم متأول باشد، ... و گفتند: چون صدق و کذب ایشان حادث بود و علم به آن علی ما هو به الا آنکه نباشد که در وجود آید بر سبیل توسع عالمی را چون صادقی نهاد. * نقاش * گفت و جُبائی: معنی آن است تا خدای تعالی تمییز کند صادق را از کاذب، و این تأویلاتی است مقارب. (۱)

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۸۷ ۱۸۸؛ در چاپ مشهد «عالمی را چون حادثی نهاد» ضبط شده است.

۲۴۱۶. علامه شعرانی: * یعنی راست گفتن و دروغ گفتن حادث است نه قدیم و علم خدا قدیم است؛ چون از ازل می دانست صادق کیست و کاذب کیست، اما علم به آنان در وقت وقوع و وجود آنان مانند معلوم حادث است. از این جهت عالمی یعنی عالم بودن خداوند را مانند صادقی یعنی صادق بودن آنان با وصف حدوث ذکر کرد و صفت معلوم را برای علم اثبات فرمود مجازاً؛ چون در حقیقت علم قدیم است و ثابت و معلوم حادث است و متغیر و همچنان که علم گویند و از آن معلوم خواهند مجازاً، همچنان وصف معلوم را برای علم آوردند مجازاً. (۱) ۲۴۱۷. * * ظاهراً یکی از مشایخ معتزله است. (۲)

۱۰. «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ...» .

روض الجنان: تیغ بر آهیخت. (۳) ۲۴۱۸. علامه شعرانی: آهیختن و آختن، کشیدن نیزه و شمشیر است و حمله کردن بدانها است، شاعر گوید: «وای که شمشیر جفا بر سر ما آخته ای». ۴

۲۳. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ أُولَئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» .

روض الجنان: «وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَلِقَائِهِ» ؛ آنان که کافر شوند به آیات خدای و لقای او، یعنی جزای او مکلفان را بر افعال، ایمان ندارند به آیات خدای و آنکه ایشان را با پیش خدای می باید رفتن. «أُولَئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي» ؛ ایشان آنانند که از رحمت من ناامیدند، و ایشان را عذابی باشد سخت. حق تعالی این آیت را در میان قصه ابراهیم

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۹۳.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۹.

بگفت اعتراضی بر وجه * اعدار و انذار. آنکه با قصه ابراهیم رفت، گفت: «فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ» (۱)؛ و نبود جواب قومش الا آنکه گفتند بکشی او را یا بسوزی او را. در کلام محذوفی هست، و آن آن است که: فَفَعَلُوا ذَلِكَ، «فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ» (۲)؛ آنچه گفتند بکردند، و اسباب و آلات آن بساختند، خدای تعالی او را برهانید از آتش به آنکه آتش بر او بزد و سیلام کرد، چنان که قصیه آن برفت تا آتش از او هیچ نسوخت مگر بند او. (۳) * * ۲۴۱۹. علامه شعرانی: * [اعتراضی بر وجه اعدار] یعنی به طور جمله معترضه. (۴) ۲۴۲۰. * * عبارت عربی عرائس چنین است: «و لأحرق النار يومئذ شيئاً إلا و نأق إبراهيم عليه السلام». ۵

۲۷. «و وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَ جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَ آتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا...» .

روض الجنان: «و وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ» ، آنکه گفت: ما بدادیم ابراهیم را اسحاق و یعقوب، اسحاق پسر او و یعقوب پسر اسحاق «و جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ» ؛ و در فرزندان او نهادیم پیغامبری و کتاب، چه جمله پیغامبران بنی اسرائیل از اسحاق بودند. «و آتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا» ؛ و ما بدادیم مزد او در دنیا... و ابوالقاسم بلخی گفت: روا باشد که خدای تعالی بعضی ثواب بدهد در دنیا مکلفان را، و این مذهب درست نیست، برای آنکه از حق ثواب آن است که خالص باشد از شوایب و مشوب نبود به هیچ رنجی و مشقتی، و در سرای تکلیف این نبود. دگر آنکه، ثواب نفعی بود عظیم که

۱- عنكبوت (۲۹): ۲۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۹۸ ۱۹۹.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۳.

۴- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۳. عرائس المجالس، ص ۶۸.

از بالای آن نفعی نبود، و نفع عظیم عاجل عقیب فعل مکلف را ملجأ بکند. (۱) ۲۴۲۱. علامه شعرانی: اگر چه سلب اختیار نمی کند اما نزدیک بدان است. و کسی که نفع عاجل در کاری دید و ضرر بسیار در ترک آن، ناچار اقدام بدان خواهد کرد؛ مانند کسی که در راهی آتش و چاه و درنده و بلاها بیند و در راه دیگر طعام نیک و شادی، البته این دوم را بر گزیند و این دلالت بر فضل و تقوای او نکند تا مستحق ثواب باشد. (۲)

۲۸. «و لَوْطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ» .

روض الجنان: ... مکحول گفت: ده خصلت که در قوم لوط بود در این امت هست: یکی آنکه گنبدرو خاییدندی، و انگشت شکستن، و ایزار پای گشادن،* و سر انگستان به حنا بستن، و شکنف** باز گذاشتن... (۳) ۲۴۲۲. علامه شعرانی: * در عبارت عربی به جای این کلمه «وحلّ الإزار» است. (۴) ۲۴۲۳. ** به نظر می رسد این جمله به جای «حل ازرار القباء» است که در کتب تفسیر عربی مانند در المنثور از منکرات آنان شمرده. (۵) و شکنف مصحف نباشد یا باشد به معنی بند قیاست یا دکمه و آلت بستن آن. ۶

۳۶. «وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ...» .

روض الجنان: «وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا»، «الی» تعلق دارد به محذوفی، گفت: و به مدین فرستادیم برادر ایشان شعیب را، ... «فَقَالَ» ؛ گفت: ای قوم! خدای را پرستی «و

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۰۰ ۲۰۱.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۰۵.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۸.

۵- در المنثور، ج ۴، ص ۳۲۴.

ارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ»؛ و امید داری به روز قیامت یعنی به ثواب قیامت. یونس نحوی گفت: «رجا» اینجا به معنی خوف است؛ و از قیامت بترسی... (۱) ۲۴۲۴. علامه شعرانی: هیچ علت ندارد «رجا» را به معنی خوف گیریم؛ چون ملاحظه و کسانی که عالم را منحصر به محسوس دانند و مردن به معنی نیستی گیرند امیدی به غیر زندگی این جهان ندارند و پیغمبر آنان را فرمود: امید به آن جهان داشته باشید و مایوس نباشید که مایوس هر چه کند فعل خویش را هدر بیند مگر لذایذ و شهوات. (۲)

۴۱. «... وَ إِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ» .

روض الجنان: ... «وَ إِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ»؛ و ضعیف ترین خانه ها خانه های کراتین باشد اگر دانند. (۳) ۲۴۲۵. علامه شعرانی: «کرتینه» پرده عنکبوت است چنان که در برهان گوید، (۴) و مراد از کراتین اینجا خود عنکبوت است. (۵)

۴۵. «... وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ لَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ...» .

روض الجنان: و ابو هُرَيْرَةَ روایت کرد که، رسول علیه السلام گفت، خدای تعالی گفت: ... من به نزدیک گمان بنده ام به من، و من با بنده ام، چون مرا یاد کند در نفس خود یادش کنم در نفس خود، و اگر مرا یاد کند در مجمعی یادش کنم در مجمعی به از آن، و اگر تقرب کند به من به یک بدست تقرب کنم به یک آرش، و اگر تقرب کند به من یک آرش تقرب کنم به او به یک باع، و اگر به من آید به رفتن به او شوم به تاختن، و الفاظ

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۰۷.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۰۹.

۴- برهان قاطع، ص ۸۹۷.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۱.

این خبر محمول است و متأول بر تشبیه و مبالغه. (۱) ۲۴۲۶. علامه شعرانی: باع آن است که کسی دو دست باز کند. و از سر انگشتان یک دست تا سر انگشتان دست دیگر یک باع است، پس باع مقدار دو دست است با عرض بدن. (۲)

۴۹. «بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ».

روض الجنان: باخس. (۳) ۲۴۲۷. علامه شعرانی: «باخس»: ناقص کننده. (۴)

۵۰. «وَقَالُوا لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ».

روض الجنان: «وَقَالُوا»؛ گفتند کافران و جهودان: «لَوْ لَا أَنْزَلَ»، ائی هَلَّا أَنْزَلَ؛ چرا بر این محمّد آیتی و معجزی انزال نکردند چنان که بر انبیای متقدم... حق تعالی گفت: بگو ای محمّد به جواب ایشان که: آیات و معجزات به دست من نیست، بل به نزدیک خدای است و به فرمان او. «وَأِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ»؛ و من ترساننده ای ام شما را بیان کننده. (۵) ۲۴۲۸. علامه شعرانی: آیاتی که از پیغمبر می خواستند وعیدهای مهول و ترسناک نظیر عذابهایی بود که بر امم سابقه نازل می شد، چنان که فرموده: «أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقِهِ»

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۱۳.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۲۱.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۲۱ ۲۲۲.

عَادٍ وَ ثَمُودَ» (۱) و نیز فرمود: «فَأَمِّنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ» (۲)، و فرمود: «وَ إِنَّا عَلَىٰ أَنْ نُرِيكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ وَ إِنَّمَا نُرِيكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفِّيكَ» (۳) و کفار می گفتند اگر راست می گویی و پیغمبری، از آن عذابها که بر امم سابق آمد بر ما نیز وارد آید، پیغمبر هم جواب می فرمود: من بیم می دهم و [عذاب] فرستادن با خداست. (۴)

۵۳. «وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَ لَوْ لَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ...» .

روض الجنان: «وَ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ» ؛ گفت: تعجیل می کنند تو را به عذاب، و از تو عذاب عاجل می خواهند. (۵) ۲۴۲۹. علامه شعرانی: دلیل آن است که گفتیم آیاتی که از پیغمبر می خواستند عذابهایی بود نظیر آنکه بر امم سابقه نازل شد و آنان را هلاک کرد نه مطلق معجزه و دلیل نبوت. (۶)

۵۴. «يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ» .

روض الجنان: «يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ» ؛ تعجیل می کنند تو را به عذاب «وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ» ؛ و دوزخ محیط است و گرد کافران درآمده است. (۷) ۲۴۳۰. علامه شعرانی: فاصله زمانی که ما میان خود و قیامت تصور می کنیم از آنجا برخاسته است که آخرت را قیاس به دنیا می کنیم یا آن را عین دنیا می دانیم در زمان متأخر، اما در قرآن به این بعد و فاصله دور اشاره نشده است بلکه همه جا قیامت را

۱- فصلت (۴۱): ۱۳.

۲- بنی اسرائیل (۱۷): ۶۸.

۳- رعد (۱۳): ۴۰.

۴- روح الجنان، ج ۹، ص ۲۸.

۵- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۲۲ ۲۲۳.

۶- روح الجنان، ج ۹، ص ۲۹.

۷- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۲۳. ینابیع المودّه، ج ۱، ص ۲۰۳، ح ۸.

نزدیک شمرده است خصوصاً در این آیه که فرماید هم اکنون کافران در جهنم اند، گویی پرده فاصله است که آن برداشته شود تا احاطه دوزخ را بر خود ببینند چنان که فرمود: «لَقَدْ كُنْتُمْ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ» (۱). همان غطاء است که برای اولیا مانع رؤیت نیست، چنان که فرمود لو كُشِفَ الْغِطَاءُ مَا از ددت یقیناً. (۲)

۵۶. «يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ...» .

روض الجنان: مُطَرِّفِ عَبْدِ اللَّهِ شَخِيرِي گفت. (۳) ۲۴۳۱. علامه شعرانی: یعنی مطرف پسر عبدالله پسر شخیر. (۴) روض الجنان: و اگر همه یک بدست باشد. (۵) ۲۴۳۲. علامه شعرانی: یعنی یک وجب. (۶)

۶۵. «فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِكِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ...» .

روض الجنان: «دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» ؛ خدای را بخوانند به اخلاص و خواندن و طاعت او را خالص کنند و وتره. ۷ ۲۴۳۳. علامه شعرانی: شاید «تره» صحیح باشد یعنی خار و خاشاک که باید از دانه های گندم جدا کرد تا خالص شود، و اینجا کنایه از هر آلودگی نیت است که عبادت را از اخلاص بیرون برد. ۸

۱- ق. (۵۰): ۲۲.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۲۴.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۰.

۵- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۲۷؛ در چاپ مشهد «ویژه» ضبط شده است.

۶- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۳.

۶۷. «أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ...» .

روض الجنان: «وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ» ؛ و از پیرامن ایشان مردمان را می ربایند، آنان که قوی ترند بر ضعیفان ستم و غارت و قتل می کنند. و خَطْف و اختطاف و تَخَطُّف، همه ربودن باشد به سرعت، و از اینجا گویند چاه جوی را «خَطَّاف»، که به او دلو از چاه بر آرند. (۱) ۲۴۳۴. علامه شعرانی: در برهان گوید: «چاه چو» برون ماه رو به معنی چاه یوز است که قلابی باشد که بدان چیزی که به چاه افتد بر آرند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۲۸.

۲- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۳. برهان قاطع، ص ۳۷۱.

سوره روم

سوره روم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۴. «فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ» .

روض الجنان: «لِلَّهِ الْأَمْرُ» ؛ فرمان خدای راست. «مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ» ، این مبنی است بر ضمّ بنای عارض برای قطع مضاف الیه از او چون مضاف الیه با او برند با حال جرّ شود، يقال: مَنْ قَبْلَ زَيْدٍ وَمِنْ بَعْدِهِ أَمَّا اخْتِيَارُ ضَمِّ بَرٍّ لِزَيْدٍ لِأَنَّ كِلَيْهِمَا هُوَ الْمَوْضِعُ الَّذِي يَكُونُ فِيهِ الْحَرَكَةُ فِي الْحَالِ أَعْرَابُ بَرٍّ أَوْ صَوْرَتِ نَبْدٍ. (۱) ۲۴۳۵. علامه شعرانی: چون فاعل و مبتدا و مانند آنها واقع نشوند، بلکه ظرف باشند و منصوب یا مجرور باشند به حرف جار. (۲) روض الجنان: و اما پسر دیگر شهر براز بغایت حلیم است. ۳ ۲۴۳۶. علامه شعرانی: «شهر براز»... یعنی خوگ کشور و براز و وراز در لغت پهلوی به معنی گراز بوده است. و انسان را بدین نامها می خواندند چنان که عرب ذئب و

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۳۷.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۸.

کلب و فهد می نامند. (۱) روض الجنان: اما سبب غلبه روم بر پارس آن بود که عکرمه گفت و جماعتی مفسران که: شهر براز چون بر روم غالب شد و ولایت ایشان [خراب می کرد و درختانشان] (۲) می کند و می سوخت تا به خلیج رسید. روز مجلس شراب بر برادرش فرّخان نشسته بود بر عادت ایشان در میانه فرّخان گفت: من در خواب دیدم که بر سریر کسری نشسته بودم... (۳) ۲۴۳۷. علامه شعرانی: در تاریخ طبری و غیر آن همچنین «خلیج» آمده است (۴) و مقصود از آن دریای نزدیک قسطنطنیه است. پس «أدنی الارض» یعنی نزدیک ترین زمین به پایتخت قیصر و مقصود آنکه: فارسیان غالب گشتند در نزدیک قسطنطنیه. (۵)

۱۰. «ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أَصَاؤا السُّوْاى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللّهِ وَ كَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤْنَ» .

روض الجنان: ... وقولی دیگر آن است که: «السُّوْاى»، و در جای مفعول «أصاؤا» باشد، و قوله: «أَنْ كَذَّبُوا»، در تأویل مصدر است فی محلّ خبر كَانَ أَوْ اسْمه على اختلاف القراءتين که اهل کوفه و ابن عامر «عاقبه» به نصب خواندند على خبر كَانَ مقدماً على اسمه، و باقى قراء، «عاقبه» به رفع على اسم كَانَ، و «السُّوْاى» على محلّ النصب على أَنَّهُ خَيْرُهُ، و كذلك العاقبه والتكذيب فى القول الآخر فى كونهما تارة اسم كَانَ واخرى خبره. (۶) ۲۴۳۸. علامه شعرانی: قول اخير آن است که «السوءى» مفعول «أصاؤا» و «أَنْ كَذَّبُوا» که

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۹.

۲- کلمات داخل قلاب افزوده چاپ علامه شعرانی است.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۳۹.

۴- جامع البيان، ج ۲۱، ص ۲۴، ح ۲۱۲۲۸.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۴۰.

۶- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۴۴ ۲۴۵.

به تأویل تکذیب می رود خبر «کان» باشد و «عاقبه» اسم آن یا بالعکس. (۱)

۳۰. «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ...» .

روض الجنان: و ابوهریره روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: هر مولود و فرزند که زاید بر فطرت زاید، مادر و پدر او را جهود و ترسا و گبر کنند، یعنی خدای تعالی او را در اصل خلقت گبر و جهود و ترسا نیافریند چنان که بهیمة بیچه ای زاید گوش بریده نباشد، خداوندیش گوش ببرد. (۲) ۲۴۳۹. علامه شعرانی: یعنی صاحب چهار پا گوش او را ببرد. و این سخن ردّ آنان است که پندارند خداوند بعضی را به طینت پاک آفرید و بعضی را پلید. (۳)

۵۵. «وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ...» .

روض الجنان: «وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ»، گفت: آن روز که قیامت برخیزد، کافران سوگند خوردند که ایشان در دنیا مقام نکردند جز یک ساعت، و این بر سبیل مبالغت گویند نه بر طریق حقیقت از دو وجه را: یکی آنکه آنچه برسیده باشد وفانی شده اگر چه بسیار باشد اندک بود چه آن ساعت ناچیز بود، دگر به اضافه با بقای ابد و عذاب ابد آن یک ساعت باشد. مُقاتل و کلبی گفتند: یعنی ما در گور مقام نکردیم جز یک ساعت، چه ایشان گمان برند که یک ساعت در گور بوده اند، برای آنکه ایشان مرده باشند، از مرور ایام و اعوام خبر ندارند. (۴) ۲۴۴۰. علامه شعرانی: مردگان از مرور ایام این عالم خبر ندارند، روح هم آنها که باقی و

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۴۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۵۵.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۵۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۷۳.

در نعمت یا عذاب برزخی است مدت و زمان در باره او نیست؛ مانند کسی که خواب رود و بیدار شود و پندارد یک ساعت بیشتر نخواهی بود. اما اگر از عالم برزخ به عالم دیگر منتقل شود شاید عالم برزخ را فراموش کند و شاید به یاد داشته باشد و این از اموری است که ما را به دانستن آن راه نیست، چنان که فرمود: «وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» . (۱)

۵۶. «وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِيتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ...» .

روض الجنان: «وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ» ، گویند ایشان را، آنان که ایشان را علم و ایمان داده باشند، یعنی خداوندان علم و ایمان باشند. «لَقَدْ لَبِيتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ» ؛ شما مقام کردی در نبشته خدای، یعنی در حکم خدای، و گفتند: در آنچه شما را نبشت در لوح محفوظ، ... لَقَدْ لَبِيتُمْ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ؛ شما تا به روز قیامت مقام کردی. (۲) ۲۴۴۱. علامه شعرانی: تقدیر و اندازه زمان را اهل دنیا که زمان به آنها احاطه دارد می دانند و اگر دیگری گوید بیان حال اهل دنیا است. نظیر آنکه در خواب گفتیم که چون گویند ده ساعت خوابید، یعنی برای بیداران ده ساعت گذشت وقتی کسی خواب بود. و درنگ مردگان در عالم برزخ یا در قیامت برای مقایسه اهل دنیا است نه برای خود آنها. (۳)

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۶۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۷۳ ۲۷۴.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۶۳.

سوره لقمان

سوره لقمان «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۵. «أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» .

روض الجنان: «أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» ؛ ایشان بر بیان و لطفند از خدای، و ایشان ظفر یافتگان باشند به قیامت. و مثل این آیات در سوره البقره رفته است به استقصاء. (۱) ۲۴۴۲. علامه شعرانی: و نیز مصلحت تکرار بعض آیات و لطفی که در آن است. (۲)

۶. «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ...» .

روض الجنان: ... مُجَاهِدٌ كَفَت: مراد آن بود که کنیزکان مُطْرَب می خریدند و کسها که علم مزامیر و معازف دانند. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۷۹.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۶۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۷۹-۲۸۰.

۲۴۴۳. علامه شعرانی: [کسها] کنیزکهای. (۱) روض الجنان: «لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ»؛ تا مردمان را از ره خدای گمراه کند بی علم. (۲) ۲۴۴۴. علامه شعرانی: ... [این عبارت] مکرر است برای ربط جمله بعد از آن. (۳)

۱۲. «وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ...».

روض الجنان: «وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ»، آنگاه گفت: ما لقمان را حکمت دادیم، یعنی عمل و علم و فهم و اصابت و سداد رأی. (۴) ۲۴۴۵. علامه شعرانی: خداوند به این آیه برای مسلمانان بیان کرد که حکمت نعمتی است بزرگ که خداوند به هر کس نهد و کسی که لایق آن باشد نعمت بزرگی به او داده است و عقل و فهم که بدان چیزها را بداند و حقایق اشیاء را دریابد مذموم نیست. اگر گویی: اهل شرع از حکمت مذمت می کنند، گوئیم: محال است مسلمان در مقابل نص قرآن سخنی مناقض آن گوید و اگر کسی از عقل و حکمت مذمت کند در حقیقت مخالفت قرآن کرده است. و اگر گویی: مراد از این حکمت احکام شریعت است، گوئیم: صحیح نیست؛ زیرا که لقمان پیغمبر نبود و آنچه می گفت به وحی نمی گفت بلکه به فهم و عقل می گفت. و اگر گویی: بعضی به متابعت عقل طبیعی و دهری شدند، گوئیم آن به متابعت وهم است نه عقل. (۵) روض الجنان: برابر کنم. (۶)

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۶۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۸۱.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۶۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۸۳.

۵- روح الجنان، ج ۹، ص ۶۸.

۶- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۸۴.

۲۴۴۶. علامه شعرانی: ترجمه اقابله. (۱) روض الجنان: بعضی علما گفتند: لقمان بنده ای بود حبشی، صنعت او درود گری بود. سعید بن المسیب گفت: درزی بود. (۲) ۲۴۴۷. علامه شعرانی: یعنی خیاط بود و «درزی» خیاط است و اما «درزیگر» صحیح نیست. (۳)

۱۶. «یا بُنَّیْ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ...» .

روض الجنان: ... اما معنی آیت، مقاتل گفت پسر لقمان گفت پدر را: اگر من در سر خطیستی کنم کوچک، خدای آن با روی من آرد؟ او به جواب گفت: «یا بُنَّیْ» ؛ ای پسرک، «إِنَّهَا» ؛ آن خطیته اگر به خردی چندان باشد که سپندان دانه ای، * «فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ» ؛ آنکه در میان سنگی بپوشند یا در آسمان یا در زمین پوشیده و پنهان باشد، به وقت جزا و حساب خدای آن با میان آرد و بر آن حساب کند و جزا دهد. و قوله: «فِي صَخْرَةٍ» قتاده گفت: فی جَبَلٍ در ضمن کوهی باشد. عبدالله عباس گفت: مراد به «صَخْرَةٍ»، آن سنگ است که در زیر هفتم زمین است که اعمال بر او نویسند، و آن سنگی سبز است و خُضْرَتِ آسمان از اوست. * سُدَّیْ گفت: خدای تعالی زمین بر سرو * * * سنام گاوی نهاد، و قوایم او جای قرار نبود... (۴) ۲۴۴۸. علامه شعرانی: * سپندان دانه ترجمه حبه خردل است. ۲۴۴۹. * * معلوم نیست عبدالله عباس این سخن از که شنیده است. باری، سخن او

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۸۴.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۶۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۹۰.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۷۳.

حجت نیست و به نظر می رسد در مقام تمثیل نظر به سنگ معین نباشد. (۱) ۲۴۵۰.*** سرو شاخ است و سُدی هم این تفسیر را از معصوم روایت نکرده است. (۲)

۱۹. «... وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ» .

روض الجنان: «وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ»، آئی اخفض و انقص؛ آواز با کم کن و بلند مدار، چه منکرتر بانگی بانگ خر باشد. مُجاهد و قتاده گفتند: مراد به «أَنْكَرَ»، اقبیح است، یعنی زشت‌تر بانگی بانگ خر باشد که اولش زفیر باشد و آخرش شهیق. (۳) ۲۴۵۱. علامه شعرانی: آخر سخن لقمان است. لقمان نام عربی است و بدین مناسبت این حکیم را باید از عرب دانست اما نظیر وی در سایر امم بوده است که حکمت را در ضمن حکایات و امثال و سخنان کوتاه و بلیغ ادا می کردند و شاید سخنان هر یک در ذهن شنوندگان با یکدیگر آمیخته، حکایت یکی را نسبت به دیگری دهند. در یونانیان مردی به نام «ازوپ» مشهور است که قصص و حکایات او شبیه به حکایات لقمان است اما اهل تاریخ معتقدند وی مردی افسانه‌ای است نظیر ملا نصر الدین؛ اما لقمان عرب با اینکه در قرآن آمده، مجله لقمان یعنی صحیفه‌ای که نصایح وی در آن مندرج بود در جاهلیت بین عرب معروف بود، و در سیره ابن هشام است که پیغمبر صلی الله علیه و آله مردی سوید نام را به اسلام خواند. او گفت: شاید آنچه تو داری مانند آن باشد که من دارم. رسول صلی الله علیه و آله فرمود: تو چه داری؟ گفت: مجله لقمان، یعنی حکمت لقمان. رسول صلی الله علیه و آله فرمود: بر من بخوان. او بخواند. فرمود: این سخن نیکو است و آنچه من دارم نیکوتر است. ۴

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۷۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۲۹۲.

۳- سیره النبی، ج ۲، ص ۲۹۰.

و طنطاوی در تفسیر خود لقمان را با یکی از حکمای بسیار قدیم مصر منطبق ساخته که ۵۵۰۰ سال پیش از این می زیست و قدیمی ترین کتابی که امروز در دست بشر موجود است کتاب او است مشتمل بر پند و نصایح. و ما را به این تدقیقات حاجت نیست و همان که در قرآن است ما را کافی است و حکمت لقمان در قرآن مشتمل است بر مبدء و معاد به دلیل عقلی و اینکه واجب بودن شکر نعمت ما را به شناختن حق می کشاند چنان که متکلمان استدلال می کنند. و در حکمت عملیه امر کرده است به نماز، یعنی عبادت پروردگار به وجهی که عقل بدان راه داشته باشد و امر به معروف و صبر در بلاها و تواضع و میانه روی که همه حکما آن را اصل در هر فضیلت شمرده اند. (۱)

۲۲. «... وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى...» .

روض الجنان: «انکله». (۲) ۲۴۵۲. علامه شعرانی: انکله حلقه ای است که تکمه را از آن گذرانند. (۳)

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۷۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۰۰.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۷۹.

سوره سجده «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱۱. «قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ» .

روض الجنان: ... اگر گویند: چگونه جمع کنی میان این آیات تا متناقض نشود... یک جای می گوید: جانها من بردارم، و یک جای می گوید: ملک الموت، و یک جا می گوید: فریشتگان، و یک جا می گوید: به شب جانها بردارم، نه این ظاهراً مناقضه است؟ جواب گوییم: اما توفی فریشتگان به معنی قبض و نزع باشد، و اما توفی ملک الموت به معنی دعوت و اشارت باشد، که در خبر چنین است که: او را دعا کند جانها را، جانها او را اجابت کنند. (۱) ۲۴۵۳. علامه شعرانی: روایات پیش متضمّن این بود که جهان در پیش ملک الموت چون طشتی است هرکجا خواهد دست دراز کند. باری اجزای جهان همه به یکدیگر مربوطند یا طولاً به علیت و معلولیت یا عرضاً به اینکه چند خبر معلول یک علت باشند؛ همچنین بدن آدمی که یک فعل را مانند دیدن به چشم نسبت دهند و به

عصب و ملتقى العصبين و حسّ مشترك و نفس ناطقه. همچنين ملك الموت به فرمان الهی قبض روح کند و فرشتگان آلات و سايط اويند و نسبت قبض روح به همه صحيح و حقيقت است. (۱)

۱۴. «... وَ ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ» .

روض الجنان: تا آنکه که شفاعت شفيعان برسد رحمت بيايد. (۲) ۲۴۵۴. علامه شعرانی: يعنى به آخر رسد. (۳)

۱۶. «تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَ طَمَعًا...» .

روض الجنان: «تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ»، آنکه گفت: از صفت ايشان اين بود که، پهلوهاى ايشان بر بستر نيارامد... مالک دینار گفت: از انس مالک پرسیدم این آیت و گفتم که بودند آنان که پهلوها از بستر برداشتند، و چه بود عبادت ايشان؟ گفت: جماعتی از اصحاب رسول در میان نماز شام و خفتن نماز کردند، آیت در حقّ ايشان آمد. (۴) ۲۴۵۵. علامه شعرانی: از علائم سعادت امت آن است که ساعت اول شب به عبادت پردازد؛ چون این وقتی است که دزدان و راهزنان و زانیان و دیگر اهل منکرات و فواحش آماده معصیت می شوند و وسائل آن را فراهم می کنند و این ساعتی که شیاطین برای وسوسه مردم پراکنده می شوند و اگر عامه مردم در این هنگام به عبادت پردازند البته توطئه برای جنایت و معاصی بسیار کم خواهد بود. (۵)

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۹۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۱۹.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۹۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۲۰.

۵- روح الجنان، ج ۹، ص ۹۲.

۱۸. «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ» .

روض الجنان: «أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ» گفت: آن کس که مؤمن باشد چنان بود که آن کس که فاسق باشد؟ با هم راست نباشند. مفسران گفتند: آیت در امیر المؤمنین علی آمد، و الولید بن عقبه بن ابی معیط که برادر عثمان بود از مادر و این ولید عقبه آن است که در عهد عثمان عقیان از دست او بر کوفه عامل بود. شبی از شبها همه شب خمر خورد و بامداد مست به مسجد آمد و در محراب رفت و مست نماز بامداد چهار رکعت بگزارد. آنکه باز نگرید با قوم، هم در نماز گفت: «أَزِيدُكُمْ فَنَائِي نَشِيطٌ»؛ بر چهار رکعت بیفزایم که من بنشاطم. مردم بدانستند که او مست است و آنچه می گوید نه به عقل می گوید. نامه ای به عثمان نوشتند، عثمان او را بازخواند. جماعتی از صالحان اهل کوفه با او برفتند و بروی گوی دادند که او خمر خورد و مست در نماز آمد، و نماز بامداد چهار رکعت کرد و گفت: «أَزِيدُكُمْ فَنَائِي نَشِيطٌ». عثمان با علی مشورت کرد. امیرالمؤمنین علی گفت: حدّ باید زدن او را هشتاد تازیانه. و عثمان به اشارت امیرالمؤمنین او را حدّ زد. و این حال در کوفه شایع شد و در آن اشعار گفتند. (۱) ۲۴۵۶. علامه شعرانی: ابوالفرج قصه حد زدن ولید را مشروح آورده است و گوید در نماز به بانگ بلند خواند: علق القلب الربابا بعد ما شابت و شابا و ایات را به اختلاف روایت کرده است (۲) و تفصیل آن مناسب نیست. و بعضی ایات حطیئه نیز با بعضی دیگر مناسب نیست، به نظر می رسد از دیگری در آن وارد کرده اند چنان که از بعضی روایات اغانی ظاهر می شود. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۲۶ ۳۲۷.

۲- رک: بحار الانوار، ج ۳۱، ص ۱۵۹ به نقل از اغانی.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۹۶.

سوره احزاب

سوره احزاب «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۴. «مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ وَ مَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمْ اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ...» .

روض الجنان: «ما جعل الله لرجل من قلبين في جوفه»، زهری و مقاتل گفتند: این مثلی است که خدای تعالی زد برای مظاهران که از اهل خود ظاهر کردند، و گفتندی: أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي، و برای متبئیان که ایشان پسر خواندگان گرفتندی گفت: چنان که محال است که مردی را دو دل باشد، محال است که یک شخص هم زن او باشد هم مادرش،* و یا پسر او باشد و پسری دیگر. آنگه این را به بیان محقق کرد و گفت: «وَ مَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمْ اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ» ؛ و نکرد آن زنان را که شما از ایشان ظاهر می کنی مادران شما. ابو جعفر و ابو عمرو و ورش، «اللای»** خواندند بی همزه و بی مد، و یعقوب مهموز و ممدود خواند بی «یا»،*** و اهل کوفه و شام به همز تو و مد***

«یا» خواندند. (۱) ۲۴۵۷. علامه شعرانی: * البته تفسیر زهری و مقاتل بر دیگران ترجیح دارد، چون باید علت حکم با اصل آن مناسب باشد و مراد از قلب نفس است، یعنی یک نفر انسان هرگز دو نفر نیست چون یک تن دو نفس ندارد که به یکی زن باشد و به یکی مادر. و از اینجا معلوم می شود که شخصیت انسان به نفس او است و تعدد شخصیت به تعدد نفس. (۲) ۲۴۵۸. *** یعنی أزواجکم اللاتظاهرون. (۳) ۲۴۵۹. *** یعنی اللاء خواند. (۴) ۲۴۶۰. *** یعنی اللائی. (۵)

۱۰. «... وَ إِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا» .

روض الجنان: ... و اسپ را سر بداد. (۶) ۲۴۶۱. علامه شعرانی: یعنی رها کرد. ۷ روض الجنان: نوائی. ۸ ۲۴۶۲. علامه شعرانی: «نوا» به زبان فارسی به معنی گروگان هم آمده است. ۹

۲۳. «... فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ...» .

روض الجنان: «وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ» ، امیر المؤمنین علی است که گوش

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۴۳ ۳۴۴.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۰۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۶۰.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۱۷.

۵- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۶۷؛ در چاپ مشهد «براتی» ضبط شده است.

۶- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۲۲.

شهادت می دارد. (۱) ۲۴۶۳. علامه شعرانی: گوش داشتن کنایه از منتظر بودن است. (۲) روض الجنان: ... پسر مُلجَم بیامد. و اعداد او در کِنده بود و به کوفه فرود آمد. (۳) ۲۴۶۴. علامه شعرانی: در آن محله از اطراف کوفه که قبیله کِنده آنجا بودند. این حکایت [داستان و ضرب خوردن و شهادت امیر المؤمنین علیه السلام] ترجمه از ارشاد مفید است تا آخر قصه. (۴) روض الجنان: ... و پسر مُلجَم می گریخت، مردی گلیمی داشت بر او زد و او را بیفگند و تیغش بیوفتاد. او را بگرفتند و پیش امیر المؤمنین بردند، و آن سه دیگر بجست* و به میان مردم در شد و بگریخت. و این یک روایت است. (۵) ۲۴۶۵. علامه شعرانی: سه دیگر یعنی مرد سیم که وردان نام داشت. و در فارسی آن زمان سه دیگر می گفتند به معنی سیم چنان که در شاهنامه و غیر آن دیده شده است. (۶)

۲۶. «وَ أَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ...» .

روض الجنان: پس از آن خدای توبه او [ابو لبابه بن عبدالمنذر] پذیرفت، و جبریل آمد و رسول را خبر داد. و او در حجره امّ سَلَمَه بود، سحر گاهی امّ سَلَمَه گفت: رسول علیه السلام بخندید. من گفتم: یا رسول الله! دندان خندان باد، چرا بخندیدی؟ گفت: خدای تعالی قبول توبه ابولبابه فرو فرستاد. من گفتم: یا رسول الله! روا باشد که من بروم و او را بشارت دهم؟ گفت: روا باشد،

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۸۳.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۳۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۸۵.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۳۳.

۵- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۸۸.

۶- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۳۵.

و این پیش از آیت حجاب بود. (۱) ۲۴۶۶. علامه شعرانی: از این روایت معلوم می‌گردد که حال زنان پیش از آیه حجاب و پس از آن فرق داشت، یعنی پیش از آن بر آنها کاری جایز بود که پس از آیه حجاب حرام گشت. و جماعتی در عهد ما گویند زینت خود را اظهار نکنند مگر آنکه در عادت مردم ظاهر باشد در «لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ» (۲) و آن روی و دست است. بنابراین آیه حجاب چیز تازه ای حرام نکرد. و ما تفصیل این کلام را در آیه نور گفتیم، صفحه ۱۹۲ و ۱۹۳ از جلد هشتم. (۳) روض الجنان: [مؤلف داستان عهد شکنی بنی قریظه و حکم سعد معاذ بر محکومیت آنان را به تفصیل نقل کرده است.] (۴) ۲۴۶۷. علامه شعرانی: در کارهای مردم که با زندگی اجتماعی مربوط است عهد شکستن زیان آورترین گناه است. چه کار زشت تر از آنکه کسی عهد بنده به صداقت و امانت و در خانه انسان نشیند و شبانه دزد را به خانه او راه دهد، و یهود بنی قریظه که مال دوست و مادی بودند برای حفظ مال خود قباحات عهد شکنی را نمی‌فهمیدند چنان که امروز هم مشاهده می‌کنیم ملاحظه و مادیین پای بند عهد و پیمان نیستند و مراعات اصول و قوانین و عهدها را که به ضرر آنها باشد از خرافات می‌دانند و اصول حقوق بین ملل را که بی مراعات آنها زندگی بشر میسر نیست لازم نمی‌شمارند و جز به قوه و زور اعتماد ندارند. بنی قریظه با پیغمبر و مسلمانان پیمان صلح و عدم تجاوز بسته بودند و چون مصلحت خود را در شکستن آن دیدند شکستند و دشمن را به خود راه دادند و جنگ احزاب بر پا کردند و مجازات آنها غیر قتل و اسارت نبود. مشرکان عرب با آن همه توحش و جاهلیت عهد نمی‌شکستند و اگر قومی با قومی

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۳۹۸.

۲- نور (۲۴): ۳۱.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۴۱. رک: تعلیقه شماره ۲۲۶۷ ۲۲۶۸ همین مجموعه.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۰۴ ۳۹۵. رک: تعلیقه شماره ۲۲ ۶۷ و ۲۲۶۸ همین مجموعه.

پیمان می بست در جنگ یاری کند هم پیمان خود را به جنگ دشمن رها نمی کردند و خود نمی گریختند تا چه رسد به آنکه با دشمن یار شوند و خود را بکشند. باری، این کشتن برای اکراه در دین نبود بلکه برای آن بود که عهدشکن و بی اعتنا به اصول و قوانین بین امم باید از زمین بر افتد تا اطمینان به زندگی حاصل شود. (۱)

۲۸. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأُزَوِّجَكِمْ إِن كُنتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا...» .

روض الجنان: و رسول عليه السلام آن نداشت وقت را. (۲) ۲۴۶۸. علامه شعرانی: یعنی در آن وقت. و در آن زمان حرف «را» پس از مفعول فیه و مفعول له نیز می آوردند. (۳)

۳۱. «وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُمُ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا» .

روض الجنان: «وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُمُ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ» گفت: و هر کس که از شما طاعت خدای و رسول دارد و عمل صالح کند، مزدش دوباره بدهیم و برای او به بجاردیم مزدی کریم و ثوابی جزیل. اگر گویند: چرا ثواب و عقاب مضاعف آمد؟ گوییم بعضی گفتند: برای علو منزلت ایشان و اتصال ایشان به رسول علیه السلام چنان که در شاهد، احسان و اساءت معتبران نه به آن منزلت باشد که کار اراذل. (۴) ۲۴۶۹. علامه شعرانی: «در شاهد» یعنی در نزد ما در این جهان مردم معتبر و خردمند را هم پایه مردم پست و جاهل ندانند، پس در آخرت نیز ثواب و عقاب

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۴۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۱۰.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۴۸.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۱۳.

مردم متفاوت باشد. و عبارت نقص ندارد چنان که در چاپهای سابق تصور کرده بودند و عبارت وافی به مقصود است. (۱)

۳۳. «وَقَزَنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ...» .

روض الجنان: «وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ» ... در معنی جاهلیت خلاف کردند. شعبی گفت: میان عهد عیسی است و میان محمد صلی الله علیه و آله... کلبی گفت: جاهلیت عبارت است از آن روزگار که ابراهیم علیه السلام در او بزاد، چه در آن روزگار زنان پیرهن از درّ نظم کردند و در پوشیدندی، و جز آنجامه دیگر نداشتندی و به بازار و مجمع مردان درآمدندی،* و این در روزگار نمرود بود، و خلقان همه کافر بودند. (۲) ۲۴۷۰. علامه شعرانی: از این آیه کریمه معلوم گردید که زنان در آغاز تمدن بشر آزاد بودند و هرچه تمدن بیشتر رفت و تجربه ها افزون گشت و عقول کامل شد زنان را به عزلت و حجاب حاجت افتاد و دانستند در معاشرت و آزادی آنان مفسد است و به تدریج از مردان جدا گشتند، برخلاف آنکه بعضی پندارند که در آغاز مقید بودند و به تدریج هرچه متمدن تر شدند آزادتر گشتند. (۳) روض الجنان: نای و پیشه ای. (۴) ۲۴۷۱. علامه شعرانی: در برهان گوید: قسمتی از «نی» باشد که شبانان هم نوازند و آن را توتک خوانند. (۵)

۳۷. «وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۵۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۱۵-۴۱۶.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۵۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۱۶.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۵۲. رک: برهان قاطع، ص ۱۱۲۵، «نای»، نیز: ص ۳۲۵-۳۲۶: «توتک».

قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لَكُنَّ لَا- يَكُونَنَّ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا .

روض الجنان: «وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ» ، امّا مخالفان ما آوردند که: سبب نزول آیت آن بود که رسول علیه السلام یک روز در سرای زید حارثه آمد به کاری، زینب را دید خویشتن بیاراسته، رسول او را دوست بداشت، گفت: سُبْحَانَ اللَّهِ مُقَلَّبِ الْقُلُوبِ وَالْأَبْصَارِ؛ سبحان آن خدای که دلها و چشمها بگرداند. چون زید باز آمد، زن او را بگفت. زید بدانست که او در دل رسول افتاده است. در حال خدای تعالی کراهت آن زن در دل زید فگنند. زید بیامد و گفت: یا رسول الله! مرا این زن نمی باید، می خواهم تا طلاقش دهم... چون عدتش به سر آمد، و رسول او را عقد بست، و ولیمه ساخت، و خدای تعالی این آیت فرستاد. اکنون بدان که، آنچه از این حدیث موافق مذهب ما نیست، آن است که: رسول علیه السلام شاید که چندان زنی بیگانه را بنگرد و تأمل کند تا عاشق شود. (۱) ۲۴۷۲. علامه شعرانی: نیز ممکن نیست پیغمبر صلی الله علیه و آله دختر عمه خود را نشناخته و جمال او را از آغاز کودکی ندانسته تا وقتی زن زید شد او را دیده و جمال او را دانسته؛ عاشق شده باشد. و باید دانست که قریش چندان خویش را بزرگ می پنداشتند و مردم دیگر را پست که از کشتن دشمن خود به دست خویش عار داشتند و آن را به موالی و غلامان حوالت می کردند و زینب از قریش بود و به امر پیغمبر صلی الله علیه و آله تن به زوجیت بنده در داد برخلاف عادت قبیله، و با این حال زید از او ناراضی شد و به طلاق وی مصمم گشت و ننگی بدتر از این برای زن قریشی نیست که به زوجیت بنده تن دهد و بنده از او نفرت جوید و او را طلاق دهد. و پیغمبر صلی الله علیه و آله چون شفاعت این نکاح کرد و به این

عاقبت منتهی گشته بود، و جبران دل شکستگی زینب به غیر این ندانست که او را جزء حرم محترم خود قرار دهد که عزت و سلطنت دنیا و فخر و شرف آخرت جمع داشت و هر واسطه که در نکاح به بدبختی انجامد پیوسته منفور هر دو طایفه زن و شوهر است مگر به نگاهی دیگر جبران کند که سعادت هر دو باشد. (۱) روض الجنان:... و در اخبار ما چنان است که: خدای تعالی خواست تا آن حکم جاهلیت منسوخ کند که نکاح زنان ادعیاء حرام داشتندی. (۲) ۲۴۷۳. علامه شعرانی: یعنی مردی که دختری را در خانه آرد و نگاهداری کند و زنی که پسری را. و اکنون هم عوام چنین کودکان را بر خود محرم دانند. (۳) روض الجنان: «زَوْجِنَا كَهَا»؛ او را به تو دادیم به زنی، آنکه عِلَّتْ آن بگفت که چرا کردیم: «لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطْرًا»؛ تا بر مؤمنان حَرَجی و تنگی نباشد در زنان پسری کردگانشان چون قضای شهوت کرده باشد از ایشان، و با ایشان دخول کرده، مراد رفع حَرَج است و نسخ عادت و سنت جاهلیت در این باب. مسروق گفت از عایشه که: اگر رسول علیه السلام چیزی از وحی پنهان بازخواستی کردن، این آیت پنهان باز کردی. (۴) ۲۴۷۴. علامه شعرانی: این سخن به امام یا پیغمبر منتهی نگشته، قول عایشه است از اجتهاد خود گفته و رأی هیچ کس برای دیگری حجت نیست. بنابراین ما سخن عایشه را صحیح نمی دانیم، اگر نسبت آن به عایشه درست باشد. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۵۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۲۷.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۵۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۲۹.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۶۰.

۴۰. «ما كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَ لَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَ خَاتَمَ النَّبِيِّينَ...» .

روض الجنان: «وَ لَكِن رَّسُولَ اللَّهِ» ، ... و لكن محمد رسول خدای بود «وَ خَاتَمَ النَّبِيِّينَ» ؛ و باز پسین پیغامبران، تا پنداری که او مَهرِ نبوت است، به نبوت او در بعثت انبیا را مَهر کردند... و قراء در «خاتَم» خلاف کردند. عاصم خواند به فتح «تا» ای آخَرَ النَّبِيِّينَ، وَ عَلٰی هَذَا قِرَاءَةٌ مِّن قَرَأَ: «مَخْتُومٌ خَاتَمُهُ مِسْكٌ»، ای آخِرُهُ. (۱) ۲۴۷۵. علامه شعرانی: قرائت مشهور این است: «رَحِيقٌ مَّخْتُومٌ خَاتَمُهُ مِسْكٌ» و قرائت شاذ «خاتمه مسک» (سوره مطفین). (۲)

۴۱. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا» .

روض الجنان: وقال: «اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا» ؛ به شب و روز، و در گاه و بیگاه، در بَرّ و بحر، و سفر و حضر، و توانگری و درویشی، و تن درستی و بیماری و سرّ و علانیه. مجاهد گفت: آنان که ذکر بسیار کنند، آنانند که او را هرگز فراموش نکنند. ابو سعید خُدَریّ گفت در این آیت از رسول علیه السلام که گفت: ذاکران بسیار آنانند که چندانی ذکر او کنند تا مردمان گویند که: دیوانه است. و «ذکر» به دو وجه باشد: یکی به دل و یکی به زبان. آنچه ذکر دل است، چنان باید که یک لحظه فراموشت نبود. (۳) ۲۴۷۶. علامه شعرانی: بعضی اول را ذکر خفی گویند و دویم را ذکر جلی، و شرط هر عمل آن است که آمیخته به بدعت نباشد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۳۱ ۴۳۲.

۲- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۶۲. مطفین (۸۳): ۲۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۳۲ ۴۳۳.

۴- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۶۳.

۴۲. «وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً» .

روض الجنان: «وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً» ، گفت: و تسبیح او کنی به بامداد و شبانگاه. مفسران گفتند: نماز بامداد و نماز دیگر خواست. عبدالله عباس گفت: نماز بامداد و نماز شام و خفتن خواست. مجاهد گفت: مراد کلمات تسبیح است، من قوله: «سُبْحَانَ اللَّهِ»، «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ»، «وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»، «وَاللَّهُ أَكْبَرُ»، «وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ»، چه این کلماتی است که طاهر را و جنب را و حائض را و محدث را شاید گفتن و باید گفتن، پس عبارت کرد به تسبیح از جمله این کلمات که اخوات اوست. (۱) ۲۴۷۷. علامه شعرانی: تسبیح اصلاً اختصاص به سبحان دارد، اما مراد اینجا هر کلمه ای است که همه جا توان گفت، مانند الله اکبر ولا اله الا الله، اگر چه کلمه سبحان ندارد از همه آنها به تسبیح تعبیر کرد. (۲)

۵۰. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحَلَّلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّائِيَّاتِ آتَيْتَ أُجُورَهُنَّ... وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا» .

روض الجنان: «وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً» ، و نصب او بر عطف است از منصوبات که مفعول به است از أَحَلَّلْنَا لَكَ امْرَأَةً مُؤْمِنَةً، «إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ» ؛ و زنی مؤمن اگر خویشتن را به هبه به رسول دهد، بی مهر او را حلال باشد... و به نزدیک ما نکاح به لفظ هبه درست نباشد، و این خاص است به رسول علیه السلام. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۵، ص ۴۳۳.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۶۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۶.

۲۴۷۸. علامه شعرانی: بعضی مردم جاهل پندارند در صیغه معاملات خصوص الفاظ را مدخلیت نیست و اصل مقصود تفهیم تراضی است به هر لفظ که باشد و این آیه ردّ ایشان است؛ چون به اتفاق فقها ذکر مهر در نکاح واجب نیست اگر چه نکاح بی مهر نباشد. بنابراین اگر زن بگوید خویشتن را به تو بخشیدم یا بگویند به نکاح تو در آوردم و ذکر مهر نکند هر دو به یک معنی است و مقصود تخصیص زن است به مرد به تراضی و این مقصود به هر دو لفظ فهمیده می شود، اگر چه نکاح و هبه مرادف نباشند. و آیه رد این سخنان است. (۱) روض الجنان: «قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ»؛ گفت: ما دانیم آنچه فریضه کرده ایم برایشان، یعنی بر مردان در باب زنانشان. مجاهد گفت: مراد آن است که چهار شاید و بیش از چهار نشاید. قتاده گفت: آنکه نکاح نکنند الاّ به ولیّ و گواه و صداق. بعضی دگر گفتند: آنچه لازم باشد ایشان را از نفقه و کسوت و جز آن. و آنچه قتاده گفت از ولیّ و گواه، به نزدیک شافعی شرط است در انعقاد عقد؛ و به نزدیک ما شرط نیست. (۲) ۲۴۷۹. علامه شعرانی: یعنی گواه و ولی هیچ یک شرط نیست در مذهب اهل بیت علیهم السلامگر در دختر بکر که پدر دارد یا جدّ پدری که باید به اذن ولی عقد کنند. و آنها که ولی را در نکاح شرط می دانند مطلقاً شرط می دانند حتی اگر زن ولی از خویشان ندارند حاکم شرع او را عقد کند و زن در نکاح به منزله سفیه است در اموال. (۳)

۵۲. «لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ...» .

روض الجنان: ... عبدالله عباس گفت؛ مراد بقوله: «وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ»، أسماء بنت عمیس الخثعمی است که زن جعفر بن ابی طالب بود. و در آیت دلیل است بر جواز

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۶۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۷.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۶۹.

نظر در آن کس که بر او عقد خواهی بستن، و اخبار به این معنی وارد است. مغیره شعبه گفت: من می خواستم تا بر زنی عقد بندم. رسول علیه السلام مرا گفت: اول بین او را آنکه عقد ببند. و همچنین رسول گفت: چون مردی خواهد که بر زنی عقد بندد باکی نباشد که در او نگردد. (۱) ۲۴۸۰. علامه شعرانی: این حکم دلالت دارد بر آنکه نگاه کردن در غیر هنگام اراده نکاح به زن اجنبیه جایز نیست. و اگر مطلقا جایز بود استثنا معنی نداشت. و اگر گویی: مراد نظر کردن به غیر رخسار است، گوییم: اصل در جمال و پسندیدن رخسار است و در مقام پسندیدن متبادر از نظر همان است. (۲)

۵۳. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرٍ نَاظِرِينَ إِنَاهُ...» .

روض الجنان: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ»، گفت: ای مؤمنان و گرویدگان در سرای رسول مروی مگر به دستوری، که شما را اذن دهند به طعامی. مفسران گفتند: آیت در شأن ولیمه زینب آمد. * انس مالک گفت: آیت حجاب کس از من بهتر نداند، و ابی کعب از من پرسید چون رسول علیه السلام زینب بنت جحش را به خانه برد، ولیمه یی ساخت و گوسپندی بکشت و خرما بسیار و پست... (۳) * ۲۴۸۱. علامه شعرانی: * ولیمه زینب ولیمه عام بوده برای همه مردم چون زینب راضی شد به امر پیغمبر زن بنده شد برخلاف عادت قریش و زید از او متنفر گشت و طلاق داد و این دل شکستگی بزرگ برای زینب جبران پذیر نبود، مگر با این گونه نکاح و ولیمه، چنان که گفتیم؛ زیرا که زن جوان در شوهر کردن آرزوها دارد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۲.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۷۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۲.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۷۳.

۲۴۸۲. ** «پست» آرد جو و امثال آن است و غالباً آن را بریان کرده و می خورند، به عربی سویق گویند و مردم زمان ما قاووت، و آن لغت ترکی است. (۱)

۵۵. «لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ...» .

روض الجنان: «لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ» ، گفت: بزه ای نیست بر زنان در باب ترک حجاب در پدرانشان، یعنی اگر از پدر روی باز نپوشند، باک نیست. (۲) ۲۴۸۳. علامه شعرانی: استثنای پدر و سایر محارم دلیل آن است که روی از دیگران باید پوشید. (۳)

۵۸. «وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا كَتَبْنَا لَهُمْ فَحَدِّدِ لَهُمْ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» .

روض الجنان: «وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ» ، آنکه گفت: و آنان که ایذا کنند مردان مؤمن را و زنان مؤمنات را به چیزی که ایشان نکرده باشند از دروغی و بهتانی و غیبتی... ضحاک و سدی و کلبی گفتند: مراد جماعتی متهمکنان بودند که به شب بیرون آمدندی و دنبال زنان و پرستاران داشتندی، چون ایشان به قضاء حاجتی رفتندی انگشت در ایشان زدندی اگر بایستادندی مقصود خود از ایشان حاصل کردندی و اگر زجر کردندی ایشان را، بگریختندی. زنان این شکایت با مردان بگفتند مردان با رسول بگفتند، خدای این آیت فرستاد. (۴) ۲۴۸۴. علامه شعرانی: [انگشت در ایشان زدندی] کنایه از هزل گفتن است. (۵)

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۷۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۵.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۷۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۰ ۲۱.

۵- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۷۹.

۵۹. «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِرِزْوَانِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ» .

روض الجنان: «يا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِرِزْوَانِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ» ، آنکه حق تعالی گفت: ای پیغمبر بگو زنان را و دخترانت را و زنان مؤمنان را: «يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ» ، تا چادرها به خویشان در پیچند و سر تا پای به آن پوشند تا از پرستاران پیدا شوند. عبدالله عباس و عبیده گفتند: شکل آن است که زنان را فرمود که سر پوشی، و روی و یک چشم رها کنی که به او می نگری. (۱) ۲۴۸۵. علامه شعرانی: در تفاسیر آمده است که عبیده خود ردا بر سر کشید و بالای آن را تا روی ابرو بیاورد و از جانب زیرین روی را نیز ببوشید و یک چشم برای دیدن رها کرد و گفت چنین باید کرد. و ابن عباس هم چنین تفسیر کرد چنان که طبری به تفصیل آورده است. (۲) و چون ابن عباس زمان پیغمبر را درک کرد و برای کسانی که آن عهد را درک کرده بودند این تفسیر کرد، اگر رسم زنان غیر این بوده که ابن عباس گفت بر وی اعتراض می کردند که همه زنان پارسا غیر این می کنند و در حضور پیغمبر غیر این می کردند، تو چرا این گونه تفسیر می کنی (رجوع به صفحه ۱۹۲ و ۲۰۶ و ۲۰۷ از جلد هشتم شود). (۳)

۶۹. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهاً» .

روض الجنان: از ابوهیره روایت کردند که او گفت: آن بود که بنی اسرائیل را عادت

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۱.

۲- جامع البيان، ج ۲۲، ص ۵۷، ح ۲۱۸۶۲.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۷۹. رک: تعلیقه شماره ۲۲۶۷ و ۲۲۷۵ و ۲۲۷۸ همین مجموعه.

بود که در وقت غسل کردن عورت را نپوشیدندی و با یکدیگر غسل کردند و در عورت یک دیگر نگریدندی، و موسی علیه السلام تنها برفتی به جای خالی و آنجا غسل کردی که کس او را ندیدی. گفتند: همانا موسی آدر است که از پیش ما غسل نمی کند. (۱) ۲۴۸۶. علامه شعرانی: «ادره» ورم بیضه است و آدر وصف آن. (۲) روض الجنان: مُجَان و سَيفِلَه. (۳) ۲۴۸۷. علامه شعرانی: «مجان» جمع ماجن، مردم بی شرم و هرزه را گویند. (۴)

۷۲. «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا...» .

روض الجنان: «فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا»، «ابا» امتناع باشد يقال: فلانُ يَأْبَى الظُّلْمَ، و «ابا» به معنی صلاحیت نداشتن باشد، يُقال: هذه أَرْضُ يَأْبَى الزَّرْعِ، ای؛ لا- تَصْلِحُ لَهُ. و امّا در آیت بر این معنی حمل توان کردن برای آنکه جمادات صلاحیت حمل امانت ندارند از آنجا که حیات و عقل نباشد ایشان را. و قوله: «وَحَمَلَهَا الْأَنْسَانُ» لا محال این لفظ اگر چه صورت عموم دارد، خاصّ است به کافران که حمل امانت نکردند و حفظ آن به واجبی نکردند و به آن خیانت کردند، به قرینه قوله: «إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا»؛ (۵) ای ظَلُومًا لنفسه فی الخيانه، جَهُولًا بحقّ الأمانه. و گفته ایم: فَعُول بنای مبالغت باشد. و قوله: «فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا»، کنایت کرد از لفظ دون معنی. ۶

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۴.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۸۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۵.

۴- ابراهیم (۱۴): ۳۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۹.

۲۴۸۸. علامه شعرانی: یعنی ضمیر مذکر عاقل نیاورد و نگفت «فأبوا أن يحملوها»، بلکه جمع مؤنث آورد برخلاف «وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي» (۱) و نفرمود «رایتھن»، آنجا رعایت لفظ کرد و اینجا رعایت معنی؛ چون سجده کار انسان عاقل است و ستاره و ماه خورشید کار عاقلانه کردند. (۲)

۱- یوسف (۱۲): ۴.

۲- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۸۶.

سوره سبأ

سوره سبأ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۲. «يَعْلَمُ مَا يَلْجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ» .

روض الجنان: «يَعْلَمُ مَا يَلْجُ» ؛ داند آنچه به زمین فرو شود از آب و هوا و سایر حیوانات، «وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ» ؛ و آنچه از آسمان فرود آید از باران و آجال و آرزاق و اقدار، «وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا» ؛ و آنچه با آسمان شود از ارواح و اعمال خلائق و فرشتگان. (۱) ۲۴۸۹. علامه شعرانی: ارواح به آسمان شوند؛ مراد از آسمان، عالم روحانی غیر مرئی است، چون نسبت به عالم جسمانی از جهت رتبه بالاتر است به تشبیه آن را آسمان گویند مانند قوله تعالی: «لَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ» (۲) . و حضرت امام جعفر صادق علیه السلام به زندقی گفت: شما می گوید آسمان خراب است، یعنی عالم مجردات، پس نباید تعجب کرد از آنکه روایت کنند ارواح مؤمنان در وادی السلام است و منافات ندارد با

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۴.

۲- اعراف (۷): ۴۰.

آنکه به عالم روحانی بالا رود؛ چون نسبت مجرد به همه مکانها مساوی است مانند روح بشر در بدن او که در همه جا هست و تعلق به بعض جوارح مقدم بر بعض دیگر؛ مثلاً در قلب یا دماغ مقدم بر دست و پا و چشم. (۱)

۱۲. «وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحُ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ...» .

روض الجنان: «وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحُ» ... آنچه به سلیمان مختص بود باد بود که او را مسخر بود... ابن زید گفت: سلیمان علیه السلام مرکبی ساخته بود از چوب او را هزار رکن بود بر هر رکنی هزار خانه بنا کرده بود که لشکر او از جن و انس آنجا بودند... (۲) ۲۴۹۰. علامه شعرانی: ابن زید این کلام را از معصوم روایت نکرده و سخن خود او حجت نیست و چگونگی نقل بساط سلیمان علیه السلام برای ما مجهول است و از اینکه خداوند آن را به باد نسبت داده است معلوم می شود به اعجاز نبود بلکه سبب طبیعی داشت، هر چند سبب طبیعی مطلقاً به اراده و قدرت حق است. باری با مرغان بالا می رفتند و باد در شرعی آن را می برد یا به نحو دیگر. (۳) روض الجنان: ... سلیمان علیه السلام او را پیش خواند و گفت: راضی نه ای به عصیان و طغیان ما. چون رسولان من آمدند از ایشان بخندیدی و بر مردمان فسوس داشتی. صخر گفت: یا رسول الله! من از ایشان فسوس نداشتم و لکن در راه چند عجب دیدم، از آن بخندیدم. گفت: و آن چه بود؟... (۴) ۲۴۹۱. علامه شعرانی: عبارت عرائس این است: «مارضیت بتمردک علی و ترک

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۸۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۴۱۴۰.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۱۹۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۴۷.

المجىء إلى طاعتى حتى صبرت تسخر من الناس». (۱) روض الجنان: ... از آنجا به بعضی بازارها برسیدم سیر دیدم که می پیمودند به چهار یک و بگراف زیادت می کردند و از آن نافع تر هیچ نیست و پلیل دیدم که می سنجیدند. (۲) ۲۴۹۲. علامه شعرانی: «پمودن»، کیل کردن است، و «سنجیدن» به ترازو کشیدن، و «چهار یک» نام کیل خاص است. (۳)

۱۳. «... اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشُّكُورُ».

روض الجنان: «اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ»، گفت: عمل صالح کنی ای آل داود بر سبیل شکر؛ و نصب او مفعول له است دون مفعول به. «وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشُّكُورُ»، آنکه گفت: از بندگان من کم اند که شکر کنند. جمله قَرَأَ به فتح «یا» خواندند از عِبَادِی، مگر حمزه که او به اِرسال «یا» خواند. (۴) * ۲۴۹۳. علامه شعرانی: یکی از آنجایها که «یاء» متکلم بر دو وجه قرائت شده است این کلمه است و در هر جا که به یک وجه قرائت کردند وجه دیگر جایز نباشد به اتفاق علما. و گروهی در زمان ما که در این امور بصیرت ندارند گویند هرچه در عربیت جایز است بدان قرائت توان کرد اگر چه هیچ یک از قراء نخوانده باشند. بنا به رأی اینان، هر «یاء» متکلم را و العیاذ بالله به دو وجه قرائت توان کرد. رجوع به صفحه ۳۳۵ از جلد دوم این تفسیر شود. ۵

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۱۹۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۴۸؛ در چاپ مشهد «و بلبل می دیدم که می سختند...» ضبط شده است.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۵۱.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۰۲.

۱۵. «لَقَدْ كَانَ لِسَبَّإٍ فِي مَسْكِهُمْ آيَةٌ...» .

روض الجنان: سرابیک. (۱) ۲۴۹۴. علامه شعرانی: در جای دیگر «سراسک» گفته به معنی پشه کوچک، چنان که درباره هلاک نمرود در محل خود گذشت. (۲)

۱۶. «فَاعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ...» .

روض الجنان: «فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ» ؛ ما سیل عَرِم بر ایشان بفرستادیم. سیل آبی عظیم باشد که آن را دفع نتوان کردن... . عبدالله عباس گفت: عرم نام بندی است که بلقیس کرد آنجا و سبب آن بود که ایشان برای آب خلاف کردند بسیار و منازعه می بود میان ایشان تا به مخاصمت انجامید، بلقیس برخاست و از میان ایشان برفت و به کوشکی شد که او را بود و در بیست و روی به ایشان نمود ایشان برخاستند و پیش او رفتند و عذر خواستند از او و شفاعت کردند او را که باز آی ما دگر مانند آن نکنیم. او برخاست و پیامد و بفرمود تا آنجا که ره گذر آن آب بودی بندی کردند عظیم و آن عَرِم است به لغت حَمِير، و آن سدّی بود که او بفرمود میان دو کوه به سنگ و قیر، و آن را سه در کرد: یکی از بالای دیگر و در زیر آن برکه ای عظیم بکرد و آن را دوازده راه بکرد به عدد جویهای ایشان. چون باران آمدی و سیل آب در پس آن سد مجتمع شدی، آنگه در بالاین بگشادی تا آب در آن برکه آمدی چون کمتر شدی در میانین بگشادی، چون کمتر شدی در زیرین بگشادی و از آنجا برکه آب قسمت کردی در جویها و بفرمود تا پشک گوسپند در آب افکندندی هر کجا که آب بیش بودی آن پشک سریع تر برفتی

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۵۹؛ در چاپ مشهد «سراسک» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۰۸.

بفرمودی تا باقوام راستی آوردندی، هم بر این نسق این بکرد و هم چنین می بود تا آنکه که بلیس گذشته شد... (۱) ۲۴۹۵. علامه شعرانی: عبارت طبری چنین است: فجعل بعض البعر یخرج أسرع من بعض، فلم تزل تضیق تلك الأنهار و ترسل البعر فی الماء حتّی خرج جميعاً معاً فکانت تقسمه بينهم علی ذلك». (۲) باید دانست این روایت ضعیف است و چون بلیس در عرب مشهورتر بود هرچیز را نسبت به او می دادند و بنا کننده سد یک تن نبود و خراب آن در زمان ملک حبشه بود بریمن. و در معجم البلدان تفاسیل آن آمده است. (۳) روض الجنان: قتاده گفت: بینا که می دیدندی. (۴) ۲۴۹۶. علامه شعرانی: یعنی در بین اینکه. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۶۰ ۶۱.

۲- جامع البیان، ج ۲۲، ص ۹۷، ح ۲۱۹۸۶.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۰۹. رک: معجم البلدان، ج ۵، ص ۳۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۶۳.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۱۰.

سوره فاطر

سوره فاطر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولَىٰ أُولَىٰ أَجْنَحِهِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» .

روض الجنان: ... ابن شهاب روایت کند از رسول علیه السلام که او گفت: یک روز جبریل را گفتم مرا می باید تو را بینم چنان که در آسمان باشی. گفت: یا رسول الله! طاقت نداری. گفت: می باید تا بینم. جبریل علیه السلام برافلاخت. رسول علیه السلام در او نگرید از هوش برفت. چون با هوش آمد جبریل ایستاده بود یک دست بر سینه نهاده بود و یک دست بر کتف رسول، گفت: سبحان الله، نپنداشتم که خدای به این شکل و عظمت خلقی آفرید! جبریل گفت: اگر تو اسرافیل را بینی، و او را دوازده پَر است یک پر به مشرق دارد و یک پر به مغرب و عرش بر دوش او نهاده است و او اوقاتی متضایل و حقیر شود عظمت خدای را تا بمانند صِعْوَه ای* گردد. و آن مرغکی باشد به شکل بنجشک. و آن گه** عرش خدای بر قدرت او باشد. و در خبر هست که رسول الله گفت: ... که خدای را جلّ جلاله فریشته ای است که او را هزار هزار سراسر، بر هر سری هزار

هزار روی است، بر هر روی هزار دهن است، در هر دهنی هزار هزار زبان است، به هر زبانی خدای را می خواند به هزار هزار لغت*** یک روز برخاطر این فرشته بگذشت که همانا خدای را بنده ای نباشد که تسبیح و تهلیل او بیش باشد از آن... .
 (۱) ۲۴۹۷. علامه شعرانی: * کوچک شدن در مقابل عظمت پروردگار، کوچکی معنوی و روحی است و چون به صورت جسمانی متمثل شود و خواهیم بزرگی خداوند را نسبت به او بیان کنیم تشبیه به گنجشک یا حیوانی کوچک تر از آن مناسب باشد. (۲) ۲۴۹۸. * یعنی: و حال اینکه عرش خدا را می تواند بردارد با کوچکی خود. (۳) ۲۴۹۹. *** این اعداد کنایت از غیر متناهی بودن است؛ چون علوم و حالات و توجهات نفوس قدسیه و مجردات عقلیه غیر متناهی است. ۴

۲۲. «وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَن يَشَاءُ وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَن فِي الْقُبُورِ» .

روض الجنان: «وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ» ؛ و راست نباشد زندگان و مردگان. گفتند: کنایت است از مؤمن و کافر. این مثلی است که خدای تعالی بزد برای عبادت اصنام و عبادت خدای تعالی. یعنی چنان که این چیزها با هم راست نباشد، خدای پرستان و بت پرستان با هم راست نباشند. «إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَن يَشَاءُ» ، گفت: خدای بشنوند آن را که خواهد. «وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَن فِي الْقُبُورِ» ؛ و تو نتوانی شنوایدن آنان را که در گورها باشند یعنی مردگان... ۵ . ۲۵۰۰. علامه شعرانی: اگر گویی: چون مردگان در گور سخن پیغمبر و غیر او را نشنوند، تلقین اموات و سخن گفتن پیغمبر با کفار قلیب در جنگ بدر چه معنی

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۹۲ ۹۳.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۳۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۰۴.

داشت؟ گوییم: مراد شنیدن سخن به گوش حسی و دنیوی است که مردگان از آن محرومند نه به گوش برزخی و آخرتی که به پیوستگی ارواح است و تموج نفسانی. از این جهت در تلقین به عربی سخن می گویند با کسی که عربی نمی داند. (۱)

۲۷. «... وَ مِنْ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيْضٌ وَ حُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَ غَرَابِيبُ سُودٌ» .

روض الجنان: «مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَ غَرَابِيبُ سُودٌ»، و غرابیب جمع غریب، و هوشدید السواد؛ و سیاهی سیاه و سود برای آن گفت تا بدانند که این مبالغت در سیاهی است. (۲) ۲۵۰۱. علامه شعرانی: «سیاهی سیاه» کلمه ای فصیح و بلیغ است در آن عهد در فارسی مستعمل بوده و امروز هم با آنکه در نوشته معمول نیست در زبان مردم متداول است. (۳)

۳۲. «ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَ مِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَ مِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ...» .

روض الجنان: حسن بصری گفت: ظالم آن بود که سیئاتش بر حسناتش بچربد. (۴) ۲۵۰۲. علامه شعرانی: «چربیدن» به معنی راجح آمدن است. (۵) روض الجنان: ... وجه دیگر آنکه گفت: «اصْطَفَيْنَا» ؛ برگزیدیم: از الفاظ اختیار هیچ لفظ از این خاص تر نیست از اختیار و اجتبا، برای آنکه اسم از او مصطفی باشد... وجه دیگر آنکه آن کسی که اختیار خدای باشد جز معصوم نباشند؛ برای آنکه او عالم است به ظاهر و باطن خلاقان چنان که هر یکی از ما چون اختیار کسی کند برای کار دنیوی، جز ظاهر ستی اختیار نکند از آنجا که باطن نداند؛ چه اگر باطن دانستی آن را

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۲۴۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۰۶.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۲۴۳.

۴- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۱۱.

۵- روح الجنان، ج ۹، ص ۲۴۶.

اختیار کردی که او را ظاهر و باطن بر صلاح بودی... (۱) ۲۵۰۳. علامه شعرانی: یعنی اگر یکی از ما خواهد کسی را برای کاری انتخاب کند و بتواند از ظاهر و باطن آگاه گردد کسی را انتخاب می کند که از هر دو جهت صالح باشد. (۲) روض الجنان: ... وجه دیگر آنکه وارث کتاب آن باشد که عالم باشد به احکام کتاب تا بر منبر بتواند گفتن: والله لو سألتمونی لأخبرتکم بما فی کتاب الله وینت لکم مکیه من مدنیه و محکمه من متشابهه وناسخه من منسوخه و خاصه من عامه فی حدیث طویل. اما اعتراض مخالف بر این قول بقوله تعالی: «...فمنهم ظالم لنفسه...» و این لایق نباشد به معصومان. جواب از این آن است که مراد به این ظلم لغوی است که نقصان باشد نحو قوله «... و لم تظلم منه شیئاً...» (۳) در صفت بستانی و معنی آنکه ایشان اخلاص کرده باشند به مندوباتی که اگر بکردندی مستحق ثواب بودندی بر آن... (۴) ۲۵۰۴. علامه شعرانی: جواب بهتر در صفحه ۲۴۵ گذشت که آیه «و لقد أرسلنا نوحاً...» با اینکه میراث نبوت خاص بعض ذریه است نسبت به همه داده است. (۵)

۳۳. «جَنَاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ...» .

روض الجنان: دست و رنجهها. (۶) ۲۵۰۵. علامه شعرانی: «دست و رنجن» دست بند است. (۷)

۳۴. «و قالوا الحمد لله الذي أذهب عنا الحزن إن ربنا لغفور شكور» .

روض الجنان: «و قالوا الحمد لله...» گویند اهل بهشت: سپاس خدای را که اندوه از ما

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۱۴.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۴۸.

۳- کشف (۱۸): ۳۳.

۴- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۱۵.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۴۹.

۶- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۱۶.

۷- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۴۹.

ببرد. عبدالله عیاس گفت: یعنی غم و اندوه دوزخ ... کلبی گفت: غمی که در دنیا بود ایشان را از احوال آخرت؛ و گفتند احوال دنیا و اوجال آن خواست. (۱) ۲۵۰۶. علامه شعرانی: [اوجال: جمع «وجل» یعنی ترس. (۲)

۴۱. «إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا» .

روض الجنان: «إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ» ، گفت: خدای (جلّ جلاله) آسمان و زمین می دارد از آنکه به زایل باشد. و قوله: «أَنْ تَزُولَا» ، در او دو وجه است، چنان که برفته است «... أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ» (۳) ... «وَأَنْ تَضَعُوا...» (۴) و مانند این. (۵) ۲۵۰۷. علامه شعرانی: همچنان که اصل خلقت ممکنات به قدرت و اراده خدا است، نگاهداری آن هم به اراده و قدرت او است نه مانند بنا که چون هلاک شود خانه ساخته او به جای ماند. بلکه مثل خلقت مثل نور خورشید است که بی خورشید نور نماند و نور او با او برود، الا آنکه خورشید اراده و اختیار در افاضه نور ندارد و خداوند اراده دارد و اگر خواهد فیض نهد و همه چیز پراکنده کند. (۶) روض الجنان: «إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا» ؛ که خدای تعالی بُردبار و آمرزنده بود و است. ۲۵۰۸۷. علامه شعرانی: ربط این دو صفت با اول آیه آن است که زوال آسمان و زمین عذاب است بر خلق و خداوند حلیم عذاب آنها را نخواسته است. ۸ روض الجنان: مغیره روایت کرد از ابراهیم که: یکی از جمله اصحاب عبدالله

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۱۶ ۱۱۷.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۵۰.

۳- نحل (۱۶): ۱۵.

۴- نساء (۴): ۴۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۲۴.

۶- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۵۵.

مسعود از نزد او برفت به کعب الاحبار تا از او علم آموزد. چون باز آمد عبدالله او را گفت: بیار تا چه آموخته ای از کعب؟ گفت، شنیدم که می گفت: آسمان بر قطبی می گردد چون قطب آسیا و آن قطب بر دوش فریشته ای است. عبدالله گفت: بایستی تا رحلت کنی و این علم بیاموزی، دروغ گفت کعب و او جهودی رها نکرده است. (۱) ۲۵۰۹. علامه شعرانی: عبدالله با کمال وثاقت معصوم نبود و کلام او حجت نیست، و زوال آسمان نه به معنی گردش او است بلکه فانی و پراکنده شدن است. (۲)

۴۳. «اشْتِكَبَاراً فِي الْأَرْضِ وَمَكْرُ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئِ إِلَّا بِأَهْلِهِ...» .

روض الجنان: «وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ» ، گفت: در نرسد مکر بد مگر به اهلش... و این آن بود که ایشان انداختند که رسول را علیه السلام به مکر بکشتند خدای تعالی مکر ایشان با نحر ایشان گردانید و روز بدر همه را جمع کرد تا به دست رسول علیه السلام کشته شدند. و از جمله قرآ حمزه خواند: و مَكْرُ السَّيِّئِ ء؛ به تخفیف همزه اول بی تشدید، و باقی قرآ مشدّد خواندند. (۳) ۲۵۱۰. علامه شعرانی: حمزه در حال وصل نیز همزه «سَيِّئِ ء» را ساکن کرد، مانند حال وقف؛ چون همزه در کلام عرب ثقیل است و دو همزه متوالی و متحرک بر ثقل می افزاید و بنای حمزه بر تخفیف همزه است. (۴)

۴۵. «وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَ لَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا» .

روض الجنان: عبدالله عمر روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: چون خدای تعالی

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۲۴.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۵۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۲۵.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۵۷.

عذابی به قومی فرستد آنان را که در میان ایشان باشند عذاب کند، آنگه، که آن عذاب مستحقان را عقوبت بود و نامستحقان را امتحان و ایشان را بر خدای تعالی اعواض باشد. و قتاده گفت در این آیت که: خدای تعالی آنچه در این آیت گفت با قوم نوح کرد تا همه جانوران هلاک شدند الاّ آنان که در کشتی بودند. عبدالله مسعود گفت: بیم آن است که جَعَل را در سوراخش عذاب کند به گناه بنی آدم. و انس گفت: ضب در سوراخ خود به گرسنگی می میرد از گناه بنی آدم. ابن کثیر گفت: مردی امر معروف می کرد بر کسی؛ مردی بگذشت، او را گفت: رها کن که ظلم جز ظالم را زیان ندارد؛ ابوهریره بشنید، گفت: دروغ می گویی. به خدایی که جان من به امر اوست که مرغ در آشیانه خود به گرسنگی بمیرد از ظلم بنی آدم. (۱) ۲۵۱۱. علامه شعرانی: توجیه این روایات آن است که مؤلف در آغاز سخن گفت، مستحقان را عقوبت بود و نامستحقان را امتحان. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۲۷.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۵۸.

سوره یس

سوره یس بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱. «یس»

روض الجنان: ابوبکر وراق گفت: یا سید البشر. اگر گویند چرا «یس» آیتی می شمارند و «طس» نمی شمارند، گوییم: برای آنکه «طس» بر وزن «قابیل» و «هابیل» است از اسماء مفرده و و اسم مفرد آیتی نباشد، چه معنی ندارد و «یاسین» نه چنین است، برای آنکه «یا» که در اول است حرف ندا را می ماند بمنزله قولک: یازید! و چون مشتبه باشد به این جمله ای کلام بود مفید؛ و چون فایده دهد آن را آیتی توان شمردن. دگر آنکه مطابق سر آیات است. (۱) ۲۵۱۲. علامه شعرانی: این علت مستقل نیست؛ چون «طس» هم مانند «یاسین» با سر آیات مطابق است. «طس * تِلْكَ آيَاتُ الْقُرْآنِ وَ كِتَابٍ مُّبِينٍ» (۲) به «یاء» و «نون» ختم می شود و «یس وَ الْقُرْآنِ الْحَكِيمِ» به «یاء» و «میم» و معنی آن است که چون دیدند

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۳۳ ۱۳۴.

۲- شعراء (۲۹): ۲۱.

«یس» مانند سر آیات دیگر است نه مانند «عَبْدُهُ زَكْرِيَّا» (۱) «وَوَحْفِيًّا» (۲) و هم شبیه به جمله مستقل است آن را آیتی شمردند بر خلاف «طس»، هر چند مطابق رؤوس آیات است اما شبیه جمله نیست. (۳)

۱۳. «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ» .

روض الجنان: «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ» ، آنکه گفت: یا محمد برای ایشان مثلی بزن آن شهر را. گفتند: مراد انطاکیه است. (۴) ۲۵۱۳. علامه شعرانی: انطاکیه شهری است در حدود شام، سیصد سال پیش از میلاد ساخته شده، منسوب به آنتیوخوس از جانشینان اسکندر است و پس از جنگ بین الملل اول به تصرف فرانسویان درآمد تا سال ۱۹۳۹ مسیحی آن را به ترکیه سپردند و نهری از آن می گذرد که قدیم ابرنطس می گفتند و چون فرانسویان خواستند شام را رها کنند و غالب اهل شهر انطاکیه مسیحی و با فرانسویان هم کیش بودند مانند مردم لبنان و نخواستند در آشوبهایی که پس از خروج آنان از سوریه و استقلال سوریه در این کشور اتفاق می افتد به مسیحیان آسیب رسد آن را به ترکیه دادند. باری، انطاکیه برای مسیحیان، مانند مدینه طیبه برای مسلمانان دومین شهر است، شهر اولشان بیت المقدس بود که حضرت عیسی علیه السلام آغاز دعوت از آنجا کرد و پس از آن گروهی از مؤمنین به آن حضرت به انطاکیه هجرت کردند، و پولس و برنابا بدان شهر رفتند و مردم را به این دین خواندند و از آنجا دین مسیح عالم گیر شد و بدین جهت خداوند تعالی به خصوص این شهر را در قرآن یاد کرده است. (۵) روض الجنان: اهل سیر گفتند: عیسی علیه السلام دو رسول را حواریان خود به مدینه

۱- مریم (۱۹): ۲.

۲- مریم (۱۹): ۳.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۶۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۳۹.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۶۶.

انطاکیه فرستاد، برفتند چون نزدیک شهر رسیدند پیری را دیدند که گوسپندی چند را می چرانید... ایشان را به خانه برد، ایشان دعا کردند خدای تعالی عافیه داد او را و در حال تندرُست شد و برخاست و بیرون آمد. و خبر ایشان در شهر فاش شد و هر کجا بیماری بود آمدی و استدعا کردی و ایشان دعا کردند و خدای راحت دادی تا بسیاری بیماران بر دست ایشان شفا یافتند. ایشان را ملکی بود نام او سلاحص و گفتند: ابطخس (۱) * و از جمله ملوک روم بود و بت پرست بود، این خبر به او رسید. ایشان را بخواند و گفت: شما کیستی؟ گفتند: ما رسولان عیسی مریم ایم. گفت: آیت شما چیست؟ گفتند: ابراء اکمه و ابرص و شفای بیماران بر دست ما به فرمان خدای. گفت: باز گردی تا من در شما اندیشه کنم. ایشان باز گشتند مردم ایشان را در بازار بگرفتند و بزدند. وَهَبِ بْنِ مَتْبَهٍ گفت: عیسی علیه السلام این دو رسول را بفرستاد بیامدند* و مدّتی مقام کردند نزدیک پادشاه بار نیافتند. (۲) ۲۵۱۴. علامه شعرانی: * این دو اسم ظاهراً مصحف است و بانی شهر انطاکیه انطیاخوس بوده است و شاید سلاحص مصحف پیلطس است و راوی چنان پنداشت که اینان معاصر مسیح علیه السلام بودند. (۳) ۲۵۱۵. * به گفته عیسویان آمدن این دو رسول پس از رفع عیسی علیه السلام بود و در قرآن خداوند می فرماید ما فرستادیم و نه گفت عیسی فرستاد؛ پس دور نیست سخن عیسویان صحیح باشد. ۴

۱۴. «إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ» .

روض الجنان: «إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ» ؛ یاد کن ای محمّد چون بفرستادیم ما دو کس را

۱- در چاپ مشهد «سلاحص» و «انطیاخس» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۳۹ ۱۴۱.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۶۷.

به ایشان یعنی به اهل انطاکیه. و در نامشان خلاف کردند؛ محمد بن اسحاق گفت: ناروص و ماروص، وَهَبْ گفت: یحیی و یونس، مقاتل گفت: توکان و مالوص. * «فَكَذَّبُوهُمَا» ؛ دروغ داشتند ایشان هر دو را. «فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ» ؛ ما قوی بکردیم ایشان را به سه امی... و آن سه ام شمعون صفا بود مقاتل گفت: سمعان نام بود سه ام را. کعب گفت: آن دو رسول صادق و صدوق نام بودند و سه ام شلوم، و اضافت ارسال با خداست برای آنکه عیسی ایشان را به فرمان خدای فرستاد. و ممتنع نباشد که ایشان خود پیغامبران باشند فرستاده از قبل خدای تعالی. (۱) * * ۲۵۱۶. علامه شعرانی: * عیسویان گویند آن دو رسول که اول به انطاکیه آمدند پولس و برنابا بودند، پس از آن شمعون الصفا و این اسامی که در اینجا آمده مصحّف است و شمعون الصفا میان نصارا به پطرس یا فطرس معروف است و فطرس به معنی سنگ است و صفا نیز به معنی سنگ است. (۲) ۲۵۱۷. * * به گفته عیسویان این واقعه پس از رفع مسیح علیه السلام بود نه در زمان آن حضرت. (۳)

۲۰. «وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ» .

روض الجنان: «وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى» ، گفت: از دورتر جایی از مدینه انطاکیه مردی می آمد، شتابان؛ و آن حیب بود مؤمن آل یس. * عبدالله عباس و مقاتل گفتند: حیب بنی اسرائیل النّجار بود. (۴) * * ۲۵۱۸. علامه شعرانی: * «آل» کلمه زاید است مانند قول کمیت: «وإن لنا في آل حم آية». ۵

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۴۳.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۶۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۴۵.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۷۰. الهاشميات و العلويات، ص ۲۹: «و جدنا لكم في آل حاميم آية».

۲۵۱۹. * نصارا توفیل یا توفلس گویند به معنی حبیب الله؛ چون «تو» به معنی خدا است و «فیل» به معنی دوست و معتقدند مردی بدین نام بزرگ مذهب عیسوی بود در انطاکیه و در مائه دویم می زیست. و اگر سخن آنان صحیح باشد این حبیب در زمان رسولان نبوده و خود نقل واقعه دیگر است و مفسرین ما اختلاف کردند که مراد از «رجل یسعی» حبیب است یا غیر او.

(۱)

۲۵. «إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُونِ» .

روض الجنان: «إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُونِ» ؛ من ایمان آورده ام، از من بشنوی. چون این بشنیدند* از او به او جستند به یک بار و او را بکشتند و کس نبود که دفع کند از او... سدی گفت: سنگ سار کردند او را، او می گفت: اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي؛ بارخدا یا راه نمای اینان را، تا بکشتندش.* حسن گفت: بسوختند او را و گور در بازار انطاکیه نهاده است. (۲) ۲۵۲۰. علامه شعرانی: * نصارا گویند توفیل یعنی حبیب الله از خانواده بت پرست بود و مسیحی شد و کتبی نوشت در اثبات دین وی و ادله بسیار آورد بر توحید. و آیه قرآن مخالف گفته آنان نیست ولیکن به اقوال مفسران ما این مرد در عهد رسولان در زمان حضرت عیسی علیه السلام و این با سخن نصارا مخالفت دارد و قول نصارا حجت نیست، مفسران ما هم از معصوم نقل نکردند. (۳) ۲۵۲۱. * آن مرد که مردم انطاکیه را به خدا دعوت می کرد در مائه اول و او را کشتند ایناس نام داشت و حبیب را نکشتند. والله العالم. و اگر «رجل یسعی» ایناس باشد وقتی او را به کیفرگاه می بردند سخانی می گفت در معنی این آیات که قرآن نقل کرده است برای تقویت قلب مسیحیان که از کشتن او دلسرد نشوند و از دین بر نگردند. ۴

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۲۷۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۴۶.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۲۷۱.

۲۸. «وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ» .

روض الجنان: «وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ» ؛ گفت: ما نفرستادیم بر قوم او، یعنی بر قوم حبیب از پس او هیچ لشکری از آسمان، و نفرستادیم نوعی دگر عذاب. (۱) ۲۵۲۲. علامه شعرانی: اکنون هم در انطاکیه قبری به نام حبیب نجار است و مسلمانان زیارت می کنند و از قول حسن معلوم می گردد که این قبر در مائه اول هجری و آغاز اسلام نیز بوده است و ساخته و مجعول مسلمانان نیست. (۲)

۳۳ ۳۴. «وَ آيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ * وَ جَعَلْنَا فِيهَا جَنَاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَ فَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ» .

روض الجنان: «وَ آيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا...» . حق تعالی گفت: آیتی است و علامتی و دلالتی این زمین مرده که ما زنده کردیم به باران و از آنجا بیرون آوردیم دانه ای که شما از آن می خوری از انواع حبوب که قوت باشد. «وَ جَعَلْنَا فِيهَا» ؛ و کردیم در زمین، «جَنَاتٍ» ، بستانها از درختان خرما و انواع انگورها. «وَ فَجَّرْنَا فِيهَا» ؛ و بگشادیم در زمین چشمه های آب تا مردمان از میوه آن می خورند. حمزه و کسائی و طلحه بن مصرّف خواندند: ثمره، به ضمّین؛ و باقی قرآ ثمره به دو فتحه. (۳) ۲۵۲۳. علامه شعرانی: یعنی چون فواید و مصالح باغ و بستان و میوه و آب و درخت را ملاحظه کنی دانی خالق آن به عمد و تدبیر و شعور و اراده برای آنکه مردم از ثمره آن بخورند آفریده است و آن کار طبیعت بی شعور نیست. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۴۶ ۱۴۷.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۷۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۵۱.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۷۵.

۳۶. «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ» .

روض الجنان: «سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا» ، گفت: منزّه است آن خدای که اشکال و امثال آفرید. «مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ» ؛ از نبات زمین. و مثل را زوج خواند بر وجه تشبیه و مقاربت. «وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ» و از نفسهای ایشان اینجا «زوج» حقیقت است. و از آنچه شما ندانی و علم شما به آن نرسیده است از آنچه ندیده ای و نشنیده ای. (۱) ۲۵۲۴. علامه شعرانی: بسیار موجودات متنوع که مردم آن عهد نمی دانستند ذکور و اناث دارند و بعضی از آنها در زمان ما معلوم گردیده و مردم بر آن آگاه شدند، مانند جراثیم و میکربها و اجزای گل در نباتات و نطفه مرد و زن و قوای مثبت و منفی در برق و ذرات اجسام و غیر آن و کل ممکن زوج مرکب. (۲)

۳۸. «وَ الشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» .

روض الجنان: «وَ الشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا» ؛ و آفتاب می رود به مستقر خود به قرار گاهی که او را هست در ظلام. عبدالله عباس گفت: به مستقر او منازل او خواست، گفت: قرار نگیرد تا به منازل نرسد. (۳) ۲۵۲۵. علامه شعرانی: منازل آفتاب همان برجهای معروف است از حَمَل تا حوت و «لام» در «لمستقر» مانند «لام» در «الأجل مسمی» در بسیار آیات دیگر است یعنی سیر آفتاب اجل و مدت معین دارد و مستقر ثابت و تغییرناپذیر چنان که از هزاران سال پیش تا کنون آنچه تاریخ آن را در دست داریم تغییر نکرده و آن تغییرات هم که به نظر می رسد باز قاعده ثابت و مستقر دارد که منجمان می دانند در چه وقت چه تغییر در

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۵۲.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۷۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۵۲.

سیر او واقع می شود. و اینکه گویند به سخن منجم اعتبار نیست در احکام گویند نه در سیر کواکب که خداوند اجلی معین و مستقر فرموده. و مؤید این تفسیر است قوله تعالی: «ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ»؛ یعنی این اندازه گیری خدای غالب و دانا است که فصول و شهور مقدر فرموده. بعضی گراف گویان زمان ما گویند مراد از مستقر خورشید ستاره نسر واقع است که خورشید به جانب او می رود، اما به نظر ما صحیح نمی آید؛ زیرا که مردم آن زمان از این خبر نداشتند تا خداوند به این حرکت استدلال بر قدرت خود کند، اما اختلاف فصول و مصالح آن را همه کس می داند. (۱)

۳۹. «وَ الْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ» .

روض الجنان: قوله: «وَ الْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ» ... برای او منازل انداختیم، و آن بیست و هشت منزل است که قمر هر شب به منزلی باشد... چون به منزل آخرین رسد چنان شود که با سر شاخ خرما ماند. و ذلک قوله: «حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ» . و این در اصل آن شاخ بود که از او ازغها برآید چون دیرینه شود و خمیده شود تا به شکل و به لون به هلال ماند. (۲) ۲۵۲۶. علامه شعرانی: ازغ هم به زای عربی و هم به زای فارسی ضبط شده است بر وزن فلس: آنچه از شاخه های درخت ببرند و پیرایش دهند. (۳)

۴۰. «لَا الشَّمْسُ يَتَّبِعِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَ كُلُّ فِي فَلَكٍ يَسْبُحُونَ» .

روض الجنان: «لَا الشَّمْسُ يَتَّبِعِي لَهَا» نه آفتاب را باید که ماه را دریابد،* بل ایشان فلک خود می گردند پیوسته، و هر یکی را از آن هر دو حدی است که از آن در نگذرند ابو

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۲۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۵۴؛ در چاپ مشهد «ازغها» به جای «ازغها» ضبط شده است.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۲۷۷.

صالح گفت: معنی آن است که هیچ دو از آن نور نگیرند از یک دیگر. ** (۱) ۲۵۲۷. علامه شعرانی: * ماه از آفتاب تندتر حرکت می کند، از این است که پیوسته ماه به آفتاب می رسد و در حال اجتماع آخر ماه پنهان می گردد و از آن می گذرد تا به صورت هلال اول ماه ظاهر می شود. و هرگز اتفاق نمی افتد که ماه کند شود و آفتاب تند چنان که به ماه برسد و از آن بگذرد و این نظم و استقرار در حرکات آنها از عجایب قدرت پروردگار است. و از نسبت حرکت به خورشید تعجب نباید کرد، چون حرکت به حسب ظاهر رؤیت مراد است و مردم امروز که حرکت ظاهری خورشید را نسبت به زمین می دهند باز در تعبیر از انتقالات و تحویلات و ساعات روز و شب و فصول و بروج نسبت حرکت به خورشید می دهند و در تقاویمشان می نویسند رسیدن خورشید به نصف النهار یا تحویل آن به برج اسد و رسیدن به میل کلی و امثال آن و کسی که تتبع کتب اهل عصر ما کرده از این مقوله بسیار بیند. (۲) ۲۵۲۸. * سخن ابوصالح صحیح نیست و بی اندیشه گفته است، انسان از زمانهای ما قبل تاریخ دانست که نور قمر از شمس گرفته شده و پیوسته در زبان طلاب علوم دینی مشهور است که در مثال حدس گویند: نورالقمر مستفاد من الشمس. (۳) روض الجنان: «وَكُلُّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ»؛ و همه در فلک خود شناو می برند، یعنی آفتاب و ماه و کواکب. (۴) ۲۵۲۹. علامه شعرانی: مذهب جماعتی از قدمای فلاسفه و منجمین است که سیر کواکب در مدار خود مانند سیر ماهی در آب است و بعضی دیگر گویند ستارگان در افلاک مرکوز و مستقرند و فلک آنها را می گرداند. و البته کلام خدا حجت است و قول دیگران اعتبار ندارد. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۵۳ ۱۵۴.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۷۷.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۷۸.

۴- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۵۴.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۷۸.

۵۱. «وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ» .

روض الجنان: قوله: «وَنُفِّخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ»، «اذا» مفاجات است که تو بینی ایشان از گورها پیش خدای می روند. (۱) ۲۵۳۰. علامه شعرانی: تعبیری است کنایه از زنده شدن برای آنکه اجساد اندک مردم ممکن است تا قیامت در قبر بماند؛ چون از اول زندگانی بشر تاکنون هزارها سال گذشته و قبرها زیر و رو شده و خاک هر یک پراکنده گشته و بسیار مردمند که جسدشان را سوزانده اند یا مرغان و درندگان خورده اند و در دریاها غرق شده و هنگام حشر از قبر محشور نمی شوند و مقصود خداوند اثبات زندگی است پس از مرگ. و اینکه فرمود سوی خدا می روند با اینکه خدا همیشه حاضر است و همه جا برای او یکسان است برای آن است که عالم آخرت از جهت رتبه به خدا نزدیک تر است از عالم مادیات که همه از خدا غافلند و تمام جهل محض است. (۲)

۵۵. «إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَاكِهُونَ» .

روض الجنان: «إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَاكِهُونَ»، گفت: اهل بهشت امروز در شغلی باشند از لهُو و طرب. (۳) ۲۵۳۱. علامه شعرانی: اهل بهشت لهُو و طرب دارند نه چنان که از یاد خدا غفلت آرد مانند لهُو در دنیا و قباحت لهُو دنیا برای غفلت است چون توجه به آلات مادی ناچار غفلت آورد. مردم این جهان لذت را به آلت مادی دانند و چنان پندارند که موجودات مجرد مانند ملائکه چون غذا نمی خورند و نکاح ندارند و امثال این لذات برای آنها نیست از سعادت محرومند و موجودات جسمانی کامل ترند از آنها در تمتع و لذات،

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۵۸.

۲- روح الجنان، ج ۹، ص ۲۸۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۵۹.

و این صحیح نیست چون که همه لذات حیوان به سبب اندک ادراکی است که رشحه ای از آن جهان است مانند پرتوی از خورشید تافته و نسبت سعادت و لذت اینان با سعادت آنان مانند شبنم است و دریا یا پرتو ضعیف با خورشید جهاتتاب و اهل بهشت مجرد دارند و اصل لذت در ادراک است و اصل ادراک مجرد است و اگر خواهی آن را لذت مگوی و به حجت بنام. (۱) روض الجنان:... ابن کیسان گفت: به زیارت یک دیگر مشغول باشند، و گفتند: به مهمانی خدای (جلّ جلاله) و گفتند: فی عشره اشیاء؛ به ده چیز مشغول باشند: به مُلکی بی عزل و برنایی بی پیری و تندرستی بی بیماری، و عزی بی ذلّ، و راحتی بی شدت، و نعمتی بی محنت، و بقایی بی فنا، و زندگانی بی مرگ، و خشنودیی بی خشم، و اُنسی به وحشت. (۲) ۲۵۳۲. علامه شعرانی: همه اینها از لوازم وجود مجرد از ماده است چون ماده منشأ هر گونه تغییر است، برنا را پیر کند و تندرست را بیمار و کذا چون ماده نباشد موجود به یک حال ثابت ماند. (۳)

۶۵. «الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَ تُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» .

روض الجنان: «الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَ تُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» . عقبه بن عامر گفت که رسول علیه السلام گفت: اوّل عضوی که از آدمی سخن گوید ران چپ او باشد. در دگر خبر آمد که رسول علیه السلام گفت: اوّل عضوی که از آدمی سخن گوید، ران او بود و کف دستش. در این خبر و مانند این توقّف باشد برای آنکه معارف اهل قیامت ضروری بود و

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۸۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۶۰.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۸۳.

ایشان مُلجأ باشند به ترک قبايح از آنجا که به ضرورت دانند که: لَوْ جَادَلُوهَا يَحِيلُ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَهَا. (۱) ۲۵۳۳. علامه شعرانی: یعنی اینکه در خبر آمده است آنها انکار نافرمانی خویش کنند و اقرار به معصیت نکنند ظاهراً صحیح نیست؛ زیرا که دروغ قبیح است و اهل آخرت ملجأ باشند به ترک قبايح، پس دست آنها سخن گوید صحیح است اما مهر نهادن بر لبها نه معنی آن است که انکار کنند بلکه هیچ نگویند. و باری آنچه برخلاف این آمده است توجیه و تأویل باید کرد، مانند «وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ». (۲)

۶۹. «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَ مَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ» .

روض الجنان: «وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ» ... ما این رسول خود را شعر نیاموختیم، و او را شعر به کار نیاید ... و آنچه روایت کرده اند که رسول علیه السلام روز حنین گفت: اَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبُ اَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ. و آنچه گویند گفت: هَلْ أَنْتِ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيَّتِ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقَيْتِ، هم بر وجهی گفته باشد که موزون نبود. (۳) ۲۵۳۴. علامه شعرانی: به نظر می رسد والله اعلم که معنی شاعر نبودن پیغمبر آن نیست که وزن عروض را نمی شناخت و نکات بلاغت که شعرا به کار می بردند نمی دانست چنان که ابوبکر فهمیده بود و در سوره الشعراء (جلد ۸ صفحه ۳۶۹ تا ۳۷۲) گذشت که مطلق شعر مذموم نیست و آنچه مذموم است کفر و فسق است. (۴)

۷۹. «قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ» .

روض الجنان: ... گفت؛ بگو ای محمد: «يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ» ؛ که زنده کند او را

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۶۳.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۸۵. انعام (۶): ۲۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۶۷.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۸۹. رک: تعلیقه شماره ۲۳۵۰ همین مجموعه.

آن خدای که او را آفرید نخست بار، «وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ»؛ و او به همه آفرینشی داناست. (۱) ۲۵۳۵. علامه شعرانی: چون ما انکار معاد را از ملحدان ببینیم و دلیلشان را بشنویم تعجب می کنیم که انسان چگونه امری واضح که هر روز نظیر آن را مشاهده کرده محال می شمارند و اگر نعوذ بالله کسی به خدای تعالی اقرار ندارد و کار گزار جهان را طبیعت می شمارد باز زنده کردن مردگان از قدرت طبیعت بیرون نیست. همه زنده های جهان چه نبات و چه حیوان از خاک و جمادات پدید آمده اند و زمین در آغاز خلقت به اعتقاد اینان قطعه آتش گذاخته بود از خورشید جدا گشت و هیچ ذی حیاتی در آن زیستن نمی توانست، با این حال نبات و حیوان از خاک پس از سرد شدن پدید آمدند. اما تولد حیوان و نبات از بدن حیوان مرده آسان تر است؛ چه ماده قابل حیات در مرده بیشتر است. از این جهت چون جسم حیوانی گندیده شود از آن حیوان دیگر پدید می آید مانند کرم و حشرات و برای کود درخت مناسب تر است و مستعدتر برای زنده شدن و چون آتش حیات یابد پس از سرد شدن، بدن مرده اولی بدان باشد. (۲)

۸۰. «الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ» .

روض الجنان: «الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا» ... و حکما گفتند: هیچ درخت نباشد که در او آتش نبود مگر درخت عُنَاب و سنجید. «فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ»؛ که بنگری شما از او آتش می فروزی. (۳) ۲۵۳۶. علامه شعرانی: افروختن آتش را از چوب دلیل صحت معاد آورد و چون سر انکار منکران را خدا می داند جواب مکون دل آنها را چنان که رفع شبهه از عقلا کند

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۷۰.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۹۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۷۰ ۱۷۱.

می دهد. و ما چنان که گفتیم در علت و سرّ انکار اینان متحیریم؛ چون در عصر ما بسیارند و من با آنان گفت و گو بسیار کرده، اما سرّ انکارشان را در نیافتیم؛ غالباً می گویند: ما انکار نداریم که از جسم جامد و مرده موجود زنده پدید می آید، چون هر روز مشاهده می کنیم اما بقای روح را چنان که فلاسفه الهی و پیروان ادیان آسمانی قائلند اعتقاد نداریم، و به عبارت دیگر معاد جسمانی را ممکن می دانیم و معاد روحانی را محال و می گوئیم وقتی کرم و حشرات از بدن مرده پدید آمد این کرم و حشرات غیر آن مرده است و ثواب و عقاب برای اینها صحیح نیست، وقتی صحیح است که روح شخص اول باقی باشد و همان روح به این بدن باز گردد تا اعمال خود را به خاطر داشته او را عذاب و عقاب کنند. و ما گوئیم: بقای روح را ثابت کرده ایم و آیات و روایات آن را تأیید کرده بنابراین شبهه ای در معاد باقی نمی ماند و عمده برای متدین اثبات بقای روح است و جسمی که قابل حمل همان روح باشد نه جسمی که روح جدید در او دمیده شود. (۱)

سوره صافات

سوره صافات بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۸. «لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَىٰ وَ يُقَدِّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ» .

روض الجنان: «لَا يَسْمَعُونَ» ، اهل کوفه به تشدید خواندند علی تقدیر: لَا يَسْمَعُونَ؛ گوش با اهل آسمان نکنند از فریشتگان. مجاهد گفت: گوش باز کنند ولکن نشنوند. و دیگران به تخفیف خواندند، یعنی گوش باز نکنند. (۱) ۲۵۳۷. علامه شعرانی: اهل نظر در راندن شیاطین به ستارگان سخن بسیار گفتند که حاجت به نقل آن نیست مگر دو سؤال که ناچار یاد باید کرد: یکی آنکه دویدن شهب در آسمان پیش از زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله بود و در خبر است که آن حضرت از مرد جاهلی پرسید شما درباره شهاب چه می گفتید؟ او جواب داد: می گفتم برای فوت مرد بزرگی است و به مقتضای آیات کریمه این حادثه نو بود در عهد پیغمبر پدید آمده و مردم در آن فرو مانده بودند که چه بگویند. جواب آن است که تیر شهاب همیشه در آسمان دیده می شد، اما کثرت آنکه ستاره باران گویند چنان که هر وقت در آسمان نگاه کنی

صدها ستاره بینی به هر سوی دوان گاهگاه اتفاق افتد نه همیشه. سؤال دوم آنکه راندن شیاطین به تیر شهاب چگونه است؟ جواب آن است که ما به همه اسرار جهان آگاه نیستیم و محال نمی دانیم آشفتگی اوضاع موجب منع ارتباط با عالم ملائکه باشد، چنان که رؤیای صادقه نوعی ارتباط قوای ما است با فرشتگان عالم بالا و اطلاع ما بر امور آینده، با این حال چون اوضاع جهان آشفته باشد ممکن است این ارتباط برای ما حاصل نشود و خواب آشفته بینیم. (۱) روض الجنان: «وَيُقَدِّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ دُحُورًا»، گفت: می اندازند به ایشان از هر کناره این ستاره ها بمانند آنکه تیر اندازند یا سنگ، راندن و دور کردن ایشان را. (۲) ۲۵۳۸. علامه شعرانی: یعنی برای راندن و دور کردن ایشان. (۳)

۱۱. «... إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ».

روض الجنان: دوسلد. (۴) ۲۵۳۹. علامه شعرانی: «در هم دوسیده»، به هم چسبیده و «دوسلد» معنی بیچسبید. (۵)

۱۲. «بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ».

روض الجنان: قوله عليه السلام: يَعَجِبُ رَبِّكَ مِنَ الشَّابِّ لَيْسَتْ لَهُ صَبْرَةٌ* و قوله: عَجِبَ رَبُّكُمْ مِنْ الْكُفْرِ وَ قَنُوطُكُمْ** (۶) ۲۵۴۰. علامه شعرانی: * پروردگار تو خوش دارد که جوان بازی و جهالت نکند. ۷

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۷۹.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۲۹۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۸۱.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۰۰.

۵- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۸۲.

۶- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۰۰.

۲۵۴۱. ** پروردگار شما عجب دارد از آرزو داشتن و در عین حال نومید بودن شما یعنی هر چه از خدا آرزو دارید نومید از آن نباشید. (۱)

۱۴. «وَ إِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ» .

روض الجنان: «وَ إِذَا رَأَوْا آيَةً» ؛ چون دلالتی و معجزه ای بینند، «يَسْتَسْخِرُونَ» ؛ فسوس دارند و سُخْرِيَه. (۲) ۲۵۴۲. علامه شعرانی: از این آیه معلوم می گردد مردم از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله معجزات دیده بودند غیر قرآن و آن را به جادو نسبت می دادند. (۳)

۶۳. «إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ» .

روض الجنان: «إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ» ؛ گفت: ما این درخت را به فتنه و آزمایش ظالمان و کافران کردیم در تشدید تکلیف. قتاده گفت: وجه فتنه آن بود که ایشان گفتند: این محال است که محمّد می گوید در دوزخ درختی باشد که آن را زقوم خوانند، چه آتش درخت سوزد، در آتش چگونه درخت روید! و این امتحانی باشد که مخلص از او به نظر بود تا بدانند که خدای تعالی بر این و امثال این قادر است. (۴) ۲۵۴۳. علامه شعرانی: [... مخلص از او به نظر بود] یعنی به فکر و اندیشه از این شبهه خلاص توان شد. (۵)

۶۸. «ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ» .

روض الجنان: «ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ» ، آنکه مرجع ایشان با دوزخ بود.

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۰۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۸۲.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۰۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۱۹۸.

۵- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۱۲.

گفتند: «ثم» اینجا به معنی او عطف است. چه اینکه گفت همه پس از آن باشد که دوزخ شوند و این طعام و شراب در دوزخ خورند، پس اینجا «ثم» لایق نباشد. یک وجه این است. و وجه دیگر آنکه روا بود که این طعام در جایی و در که ای خورند که آن را «حمیم» خوانند. باز چون خورنده باشند ایشان را با جحیم برند. (۱) ۲۵۴۴. علامه شعرانی: و این آیه را شاهد آوردند: «يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيمِ آن» (۲).

۷۱. «وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأُولِينَ» .

روض الجنان: گفت پیش ایشان بیشترین نخستان ضالّ و گمراه بودند.... (۳) ۲۵۴۵. علامه شعرانی: جمع «نخست» در زمان ما مستعمل نیست. (۴)

۷۷. «وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ» .

روض الجنان: «وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ» ، و چون کافران را هلاک کردیم فرزندان نوح را در زمین خلیفه کرد و زمین به ایشان داد پس طوفان. و او را سه پسر بود: سام و حام و یافث. سام پدر عرب بود و پدر پارسیان و رومیان... (۵) ۲۵۴۶. علامه شعرانی: مردم زمان ما پارسیان و رومیان را از اولاد یافث دانند مگر ساکنان قدیم عراق و شام مانند کلد و آشور و سریانیان که از اولاد سام بودند. و شاید مراد سعید از پارس و روم ساکنان عراق و شام باشند. (۶)

۸۹. «فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ» .

روض الجنان: ... و اما قوله عليه السلام: «مَا كَذَبَ إِبْرَاهِيمُ» ، از ادله عقل اولی تر آن باشد که

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۰۰؛ در چاپ مشهد «جحیم» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۱۳. رحمن (۵۵): ۴۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۰۰؛ در چاپ مشهد «نخستینان» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۱۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۰۱.

۶- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۱۵.

گویند: حواله کذب بر ابراهیم بر زبان رسول کذب باشد،* چه رسول ما علیه السلام عالم تر بود به آنچه بر پیغامبران روا باشد و روا نباشد... (۱) ۲۵۴۷. علامه شعرانی: یعنی روایتی که از پیغمبر صلی الله علیه و آله نقل کردند صحیح نیست، چون پیغمبر صلی الله علیه و آله می دانست پیغمبران دروغ نمی گویند. (۲)

۱۰۷. «وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ» .

روض الجنان: «وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ» ؛ و ما او را فدا کردیم به گوسپندی بزرگ... بیشتر مفسران گفتند گوسپندی بود بزرگ، نر، سُرُودار، فراخ چشم، سبز چشم. حسن بصری گفت: بزی بود کوهی که از کوه ثبیر فرود آوردند. (۳) ۲۵۴۸. علامه شعرانی: بنا بر قول حسن بصری آمدن حیوان خرق عادت نبود اما هنگام آمدن او خداوند به ابراهیم وحی کرد آن حیوان کوهی را به جای فرزند ذبح کند، و به قول عبدالله عیّاس که این همان گوسفند هاییل بود در طرف نقیض قول حسن، و برخلاف عادت است گوسفندی را که هاییل قربان کرد بار دیگر زنده کنند و برای ابراهیم فدا شود. حسن بصری غالباً وقایع را به وجه عادی تفسیر کرده است، چنان که معراج را به رؤیا و شق القمر را به قیامت تخصیص داده است. و حق آن است که بی دلیل قاطع و قول صریح ائمه معصومین تعیین ذبح و اوصاف او نتوان کرد. (۴) روض الجنان: ... دگر آنکه معلوم شده است به ادله روشن که نسخ الشیء قبل وَقْتِ فعله، بدا باشد و بدا بر خدای تعالی روا نباشد. (۵) ۲۵۴۹. علامه شعرانی: در اینجا مؤلف گوید بدا باطل است و اخباریان اخیر بدا را صحیح دانند، چنان که یکی از محدثان خواجه نصیر الدین طوسی را در انکار بدا تخطئه و

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۰۵.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۱۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۱۸.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۲۶.

۵- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۲۱.

جسارت کرده گوید: او از احادیث آل محمد صلی الله علیه و آله خبر نداشت اما انکار بدا خاصّ او نیست. مؤلف هم در اینجا آن را انکار کرده و بطلان آن را از مسلمات شمرده است. (۱)

۱۲۳. «وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» .

روض الجنان: قوله: «وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» ؛ آنکه در قصه الیاس گرفت، گفت: الیاس از جمله پیغامبران است. ... اهل سیر گفتند، محمد بن اسحاق بن یسار و جز او که: چون حزقیل از دنیا برفت بنی اسرائیل پس از او احداث کردند و عهدهای خدای بشکافتند و تورات باز پس پُشت انداختند و اوامر خدای فراموش کردند. ... و در این عهد پادشاهی بود نام او اجب،* بت پرست بود و بتی داشت نام او بعل ... و این پادشاه را زنی بود نام او زبیل،** من شرّ خلقِ الله وَأَخْبَثِهِمْ، سخت فاحش و ظالم و پادشاه اوقاتی که به شهرهای دیگر رفتی او را بر جای خود بنشانندی به خلافت؛ او بیرون آمدی بر شکل مردان و بر تخت بنشستی و حکم کردی و کار گزاردی. و این زن هفت شوهر را کشته بود به حيله و غيله، و او را هفتاد فرزند بود، از این شوهر و دیگر شوهران. (۲) *** ۲۵۵۰. علامه شعرانی: * ظاهراً «اخاب» صحیح است. (۳) ۲۵۵۱. ** امروز نصارا و غیر آنان ایزابل گویند. (۴) ۲۵۵۲. *** شاید به او نوادگان مراد باشد و حکایت الیاس و اخب و ایزابل آنچه در این کتاب آمده اقتباس از عرائس ثعلبی ۵ و با اندک اختلاف موافق تورات یهود است اما در تورات ذکر هفت شوهر و هفتاد فرزند نیست والله العالم، و نام آن مرد صالح در

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۲۵.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۳۱.

۴- رک: عرائس، ص ۲۲۴ ۲۲۵.

تورات نابوت یزرعیلی است. (۱) روض الجنان: و از او روی باز گرفت. (۲) ۲۵۵۳. علامه شعرانی: یعنی روی بر گرداند. (۳) روض الجنان: و مَلِکِ پسری داشت که جهان به چشم او دیدی. (۴) ۲۵۵۴. علامه شعرانی: یعنی همه جهان در نظر او همان فرزند بود. (۵) روض الجنان: وزیری داشت این مَلِکِ سخت صالح و مؤمن و ایمان پنهان داشتی و مَلِکِ از او دانست جز که او را نمی آزرده، از آنکه مشفق و صالح و به کار آمده بود... (۶) ۲۵۵۵. علامه شعرانی: [مَلِکِ از او دانست] یعنی مَلِکِ می دانست او مردی صالح است. ۷ روض الجنان: ... آن روز پسر مَلِکِ بمرد و مَلِکِ در خاک نشست و رسم تعزیت اقامت کرد و الیاس و آن مرد مؤمن بیامدند و به خانه زنی آمدند از بنی اسرائیل مادر یونس بن مَتَّى* و او را شوهر نمانده بود. ۸ ۲۵۵۶. علامه شعرانی: در تورات این قصه هست اما آن فرزند به گفته او یونس بن متی نبود. ۹ روض الجنان: ... خدای تعالی الیاس را گفت: از میان ایشان بیرون رو که وقت هلاک اینان است و به فلان جای رو و آنچه بینی بر او نشین و مترس از او. او والیسع به آنجا رفتند که خدای تعالی فرموده بود. اسپی را دیدند از آتش الیاس

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۳۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۲۶.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۳۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۲۷.

۵- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۳۳.

۶- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۲۸.

بجست و بر پشت آن اسپ نشست و اسپ در هوا شد. (۱) ۲۵۵۷. علامه شعرانی: در تورات گوید: عرابه از آتش آمد و ایلیا در آن نشست و او را به آسمان بردند و اهل زمان ما گویند در کرات آسمان مردمی هستند در صنعت از مردم زمین ماهرتر و شاید سفینه فضایی و گردش میان کرات برای آنها ممکن بوده است و سه هزار سال پیش به جایی رسیدند که مردم زمین باید پس از این بدان رسند والله العالم. و در قرآن کریم اشاره به رفتن الیاس به آسمان نیست. (۲)

۱۴۰. «إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ» .

روض الجنان: متشور (۳). ۲۵۵۸. علامه شعرانی: «تشویر» آشفستگی و پریشانی. (۴)

۱۴۶. «وَ أَنْبَأْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ» .

روض الجنان: حینار و بادرنگ. (۵) ۲۵۵۹. علامه شعرانی: «بادرنگ» نوعی خیار است خوشبوی و «بادرنگ بویه» سبزی است که بوی بادرنگ دارد. (۶)

۱۴۷. «وَ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ» .

روض الجنان: «وَ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ» ، گفت: او را بفرستادیم او را به صد هزار مرد. روا بود که این پیش از حبس بوده باشد.* و اگر بر این حمل کنند، تقدیر بر

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۳۰.

۲- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۳۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۳۸.

۴- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۴۰.

۵- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۴۰؛ در چاپ مشهد «خیار بارنگ» ضبط شده است.

۶- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۴۲.

آن باشد: وَقَدْ أَرْسَلْنَاهُ. عبدالله عِبَّاس گفت: او را پس از حبس به رسالت فرستاد به اهل نینوی و ایشان بالای صد هزار مرد بودند، فذلک قوله: «وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مَائِهِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ»، یا زیادت صد هزار. عبدالله عِبَّاس گفت: «او»، به معنی «واو» است. ... مقاتل گفت: بل یزیدون؛ «او» به معنی «بل» است. و بعضی دگر گفتند: برای ابهام بر مخاطب گفت، چنان که یکی از ما گوید: اکلْتُ اليومُ زبداً أوْ تمرّاً. و این نه برای آن گوید که شاکُّ باشد در آنچه خورده باشد. این هر سه وجه محتمل است** تا «او» به معنی شک نباشد. (۱) ۲۵۶۰. علامه شعرانی: * اگر ترتیب ذکر را نشانه ترتیب واقعی قرار دهیم معنی آن است که اول او گرفتار ماهی شد و نجات یافت پس از آن سوی نینوا فرستاده شد، چنان که در تورات است و قول ابن عباس نیز. و مؤلف فرماید شاید فرستادن او به نینوا پیش از گرفتاری او باشد و در این صورت محتاج به تقدیر کلمه «قد» باشیم. (۲) ۲۵۶۱. ** ذکر عدد به استقصای تام در وقتی که حاجت به آن نباشد خلاف فصاحت است چنان که فرماید یونس را به شهری فرستادیم که صد و بیست و دو هزار و نهصد و چهل و یک نفر ساکن داشت. و در این گونه موارد به یک عدد بزرگ بی کسر و زیاده اکتفا باید کرد. (۳)

۱۶۶. «وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ» .

روض الجنان: «وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ» ؛ و ما او را تسبیح کنندگان ایم و آنان که به این صفت باشند، بندگان اسیر و ذلیل و خاضع باشند.

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۴۱.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۴۲.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۴۳.

عبدالله عباس گفت: بر آسمان هیچ مقدار بدستی نیست و الاّ بر او فریشته ای است خدای تعالی را تسبیح کننده یا نماز کنند. (۱) ۲۵۶۲. علامه شعرانی: یعنی یک وجب جای نیست مگر در آن فرشته ای است. و لازم نیست هر کس در فضا سیر کند یا در کرات آسمانی فرود آید فرشتگان را به چشم ببند، چنان که فرشتگان را در زمین هم نمی بیند بلکه فرشتگان موجودات غیبی هستند از عالم روحانی مانند روح در بدن انسان. (۲)

۱۸۰. «سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ» .

روض الجنان: «وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ» ؛ منزّه است خدای تو که خداوند عزت و منعت است از آنچه ایشان می گویند و وصف می کنند. (۳) ۲۵۶۳. علامه شعرانی: «منعت» هم به معنی عزت است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۶ ص ۲۴۵.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۴۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۴۶.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۴۶.

سوره ص

سوره ص «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «ص وَ الْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ» .

روض الجنان: «ص وَ الْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ» ، مفسران خلاف کردند در معنی این کلمت. ... سعید جبر گفت: نام دریای است که خدای تعالی خلقان را به آن زنده کند بین النّفختین. ضحاک گفت: اشارت است به صدق الله. مجاهد گفت: فاتحه سورت است. قتاده گفت: از نامهای قرآن است. سیدی گفت: قَسَمِی است که خدای تعالی کرد به او سوگندی* و او نامی است از نامهای خدای جلّ جلاله. (۱) ۲۵۶۴. علامه شعرانی: در مجمع البیان گوید: «قال الضحاک: معناه صدق». (۲) و در تفسیر طبری از ضحاک: «قال صدق الله». (۳) و ناچار در عبارت کتاب تصحیفی است و مراد همان است که طبری از ضحاک نقل کرده.

(۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۵۲.

۲- مجمع البیان، ج ۸، ص ۴۶۵.

۳- جامع البیان، ج ۲۲، ص ۱۴۱، ح ۲۲۸۱۲.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۵۰.

۳. «كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَوْمٍ فَتَدَاوَا وَ لَاتَ حِينَ مَنَاصٍ» .

روض الجنان: «كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَوْمٍ» ، گفت بر سبیل وعظ و تذکر و بلاغ حجت: بس که ما هلاک کردیم پیش ایشان امتان را. «مِنْ» اول ابتدای غایت است، و دَوْم، تبیین. «فَتَدَاوَا» ؛ ندا کردند بر سبیل استغاثه و فریاد خواستن «وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ» ؛ و نبود وقت گریختن و خلاص. اما، لَات، در او خلاف کردند؛ بعضی گفتند: اصل او «لا» بوده است، «تا» در او زیادت کردند ... و بعضی دگر نحویان گفتند: «لای نفی» است بر قاعده خود و «تا» زیادت کردند در اول حین. چنان که «تا» زیادت کردند در الان، فقالوا: اَتَلَانَ، و منه حدیث ابن عُمَر: عبدالله عمر را کسی پرسید از حدیث عثمان. او طرفی از فضایل او بگفت، آنگه گفت: اذْهَبْ اَتَلَانَ اِلَى اَصْحَابِكَ. (۱) ۲۵۶۵. علامه شعرانی: در مجمع بحار الانوار که از کتب اهل سنت است آورده (۲) که عبدالله عمر برای مردی عذر عثمان را می گفت که چرا در جنگ احد فرار کرد پس از آن این عبارت را گفت: «اذْهَبْ بَهَا تَلَانَ» و در کتب دیگر آمده است که مردی با ابن عمر گفت تو را به خدا قسم می دهم که می دانی او در جنگ احد گریخت و در جنگ بدر و بیعت رضوان حاضر نشد ابن عمر گفت اما گریختن او در روز احد خدا فرمود: «وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ» (۳) اما حاضر نشدن او در بدر چون دختر پیغمبر در خانه او بیمار بود. و جواب سیم را نداد، آن گاه آن عبارت گفت. (۴) روض الجنان: و «مناص»، مصدر است به منزلت مقام، و در جز اینجای شاید که موضع بود. عبدالله عباس گفت: کَفَّار مَكَّةَ چون قتال کردند و کار سخت شدی بر

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۵۳ ۲۵۴.

۲- رک: کشف الظنون، ج ۲، ص ۱۵۹۹: مجمع البحار فی غرائب التنزیل ولطائف الاخبار للشیخ محمد طاهر الصدیقی الفتنی (م ۹۸۱).

۳- آل عمران (۳): ۱۵۵.

۴- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۵۱.

ایشان، گفتند: مَنَاصِ یعنی؛ بگریزی. چون روز بدر عذاب به ایشان فرود آمد، بر عادت گفتند: مَنَاصِ، خدای تعالی آیت فرستاد «وَلَا تَحِینَ مَنَاصِ». (۱) ۲۵۶۶. علامه شعرانی: این تفسیر با آنکه یقین داریم سوره ص مکی است و جنگ بدر پس از هجرت به نظر صحیح نمی رسد، و حدیث ابوطالب مؤید آن است که در مکه نازل شد. (۲)

۷. «ما سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمَلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ» .

روض الجنان: «ما سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمَلَّةِ الْآخِرَةِ» ؛ ما نشنیدیم این حدیث در دین آخرینان... «إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ» ... گفتند: نیست اینکه محمّد می گوید، «إِلَّا اخْتِلَاقٌ» ؛ و آن دروغ فرو بافتن باشد، يقال: هذا كَلَامٌ مَخْلُوقٌ و مَخْتَلَقٌ و مُخْتَرَعٌ و مُخْتَرَعٌ، اذا كَانَ كَذِبًا، او مُضَافًا اِلَى غَيْرِ قَائِلِهِ، یعنی؛ محمّد این دروغ می گوید بر خدای. و اشارت در «هذا» به قرآن است برای این ابهام روا نداشتیم که قرآن را مخلوق خوانند جز که قرینه ای گویند با او که بدانند که مراد به مخلوق مُحدث است تا وصف نکرده باشند قرآن را به آنکه مشرکان گفتند. (۳) ۲۵۶۷. علامه شعرانی: یعنی آنکه ما قرآن را قدیم نمی گوییم و آن را آفریده پروردگار می دانیم باز از گفتن لفظ مخلوق بر قرآن پرهیز می کنیم چون یک معنی مخلوق دروغ است و اگر بگوییم قرآن مخلوق است توهم این معنی می شود مگر آنکه به قرینه بیان کنیم مراد از مخلوق مُحدث است نه دروغ. (۴)

۱۱. «جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَخْزَابِ» .

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۵۵.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۵۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۵۷.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۵۴.

روض الجنان: «جُنِدٌ مَا هُنَالِكَ»، در «ما» دو قول گفتند؛ یکی آنکه: ابهامی است، کقولهم: لَأَمْرٍ مَا جَدَعَ قَصِيرٌ أَنْفَهُ وَلَا مَرٍ مَا فَعَلْتُ هَذَا. قال: لَأَمْرٍ مَا يُسْوَدُّ مَنْ يَسْوَدُّ. (۱) ۲۵۶۸. علامه شعرانی: مثلی است در زبان عرب و قصه ای دارد مشهور. و قصیر مردی بود که خود بینی خود را برید و نزد دشمن رفت و گفت شاه ما بر من غضب کرد و بینی من برید و من پناه به تو آوردم تا چون بر اوضاع و احوال آنان آگاه شد لشکر بر آنها کشید. (۲)

۲۱. «وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَضَمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ» .

روض الجنان: «وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَضَمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ» ؛ بدان که آنچه قصاصِ جهال آوردند از وجوهی و اخباری در تفسیر این آیت از آنچه لایق نباشد به اتباع و خدم انبیا علیهم السلام فضلاً عنهم که عقل و شرع مانع است از جواز آن بر ایشان، ما روا نداریم بر ایشان، چه بعضی قبیح است و بعضی منفر. (۳) ۲۵۶۹. علامه شعرانی: قصاص یعنی افسانه سازان مانند معرکه گیران زمان ما مردم را به حکایات دروغ از بزرگان و اولیا و انبیا سرگرم می ساختند و در مجامع و مساجد نقلی می کردند و معاویه آنان را تشویق می کرد و به ترویج آنچه می خواست و او می داشت ولی پس از وی آنها خود از مردم تکدی می کردند. باری ساخته های آنان آمیخته است با اخبار انبیا و باید به دقت آنها را از هم جدا کرد. (۴)

۲۳. «إِنَّ هَذَا أَحَى لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعَجَةً وَ لِي نَعَجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفَلْنِيهَا وَ عَزَّنِي فِي الْخِطَابِ» .

روض الجنان: «إِنَّ هَذَا أَحَى لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعَجَةً وَ لِي نَعَجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفَلْنِيهَا وَ عَزَّنِي فِي الْخِطَابِ» ؛ این برادر من است، «لَهُ تِسْعٌ وَ تِسْعُونَ نَعَجَةً وَ لِي نَعَجَةٌ

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۵۸.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۵۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۶۳.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۵۸.

وَاحِدَةً؛ او نود و نه میش دارد و من یکی دارم، مرا گفت: «أَكْفَلْنِيهَا»؛ با من گذار آن را و مرا کافل آن کن تا تکفل او من کنم، «وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ»، ای غلبنی؛ و با من در سخن گفتن مغالبه کرد و بر من غالب شد... اگر گویند: این روا باشد بر فریشتگان که ایشان این گویند، و این دروغ محض است، نه ایشان برادران بودند و نه آنجا نعه ای بود و نه نود و نه، و این را هیچ اصلی نیست، جواب گوئیم، اما قوله: «إِنَّ هَذَا أَخِي»؛ این برادر من است، أُخْوَت نسبت نخواست، أُخْوَت دین خواست، یعنی برادر من است در دین. (۱) ۲۵۷۰. علامه شعرانی: دلیل روشنی است بر ردّ اهل ظاهر که گویند همیشه لفظ را بر معنی ظاهر حمل باید کرد و اعتقادات دین را از ظاهر الفاظ روایات باید فرا گرفت و مردم را به ظاهر لفظ محکوم باید ساخت و احتمال معنی مخالف ظاهر در هیچ کلام نباید داد و تأویل هیچ کلام برخلاف ظاهر نباید کرد. و حق آن است که چون در کلامی احتمال خلاف ظاهر داده شود توقف باید کرد و اگر کلام از حکیم باشد جایز است به مصلحتی خلاف ظاهر اراده کند مانند این فرشتگان و اگر کلام از سایر مردم باشد شاید متوجه قرائن نشوند و برای هدایت شنوندگان قرینه خلاف نیاورند. و همه می دانند کسی را به خواندن این شعر: شَهِدْتُ بِأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِخَالِقِ مَنْ أَرْسَلَ اللَّهُ لَيْسَ مِنَ الْبَشَرِ تكفیر نباید کرد و تا ممکن است کلام مردم را حمل بر صحت باید کرد هر چند صحت خلاف ظاهر باشد و فقط حجیت ظاهر در کلام خدا و معصوم است نسبت به احکام عملی یا در معاملات مردم در احکام دنیوی. (۲)

۳۴. «وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَ أَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنَابَ» .

روض الجنان: «وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ»، حق تعالی گفت: ما امتحان کردیم سلیمان را، «و

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۶۶ ۲۶۷.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۶۱.

أَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَيدًا»؛ و تنی بر کرسی او افگندیم. «ثُمَّ أَنَابَ»؛ پس او رجوع کرد با ما و با درگاه ما گریخت. در این امتحان و جسد خلاف کردند... و تأویل درست در آیت آن است که، روایت کرد ابوهریره از رسول علیه السلام که: سلیمان علیه السلام صد زن و کنیز داشت. یک روز گفت: لَا طُوفَانَ اللَّيْلَةَ عَلَيْهِنَّ؛ من امشب گرد ایشان جمله برآیم تا خدا مرا صد فرزند بدهد تا در سبیل خدای جهاد کنند و شمشیر زنند؛ حرصاً علی الجهاد فی سبیل الله. خدای تعالی چنان قضا کرد که از آن زنان هیچ زن بار برنگرفت الا یک زن که کودکی مرده بزاد. او را بیاوردند مرده و بر سریر سلیمان بنهادند، و ذلک قوله: «وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَ أَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَيداً ثُمَّ أَنَابَ»، ای؛ تَابَ وَ رَجَعَ عَنِ مِثْلِ تَلْكَ الْمَقَالَةِ. (۱) ۲۵۷۱. علامه شعرانی: ابوهریره نیز معتبر نیست و به روایات وی استناد نتوان کرد. و حق آن است که در تفسیر آیات قصه سلیمان هیچ روایات صحیح که بتوان بر آن اعتماد کرد موجود نیست؛ بعضی یقیناً باطل است چنان که مؤلف فرمود و بعضی نیز دلیل بر صحت آن نیست و بر غیر آنچه آیات قرآنی بر آن دلالت دارد اعتماد نداریم و در کتب مقدسه یهود نیز به سلیمان نسبتهای ناروا داده اند از جمله آنکه زنان بت پرست گرفت و یکی دختر فرعون بود و زنان او را به بت پرستی واداشتند و شاید تخت او را به جسد بتی نگار کردند یا به تمثالها زینت دادند. اما بسیاری اسب و محبت سلیمان بدانها در کتب آنها نیز آمده و به مقتضای آیه قرآن شبانه در تاریکی به آزمایش اسب پرداخت و از غایت عجله فرصت نداد تا صبح شود، چون اسبان را که تازه آورده بودند از نظر او گذراندند با آنکه تاریک بود فرمود آنها را باز گردانیدند و برای امتحان آنها در تاریکی که درست اعضای اسبان دیده نمی شد دست برگردن و ساق آنها کشید تا فربھی گردن و سطبری یا باریکی ساق اسبان را دریابد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۷۶ ۲۷۹.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۷۰.

۴۸. «وَ اذْكُرْ اِسْمَاعِيْلَ وَ الْيَسَعَ وَ ذَا الْكِفْلِ وَ كُلُّ مِّنَ الْاٰخِيَارِ» .

روض الجنان: «وَ اذْكُرْ اِسْمَاعِيْلَ وَ الْيَسَعَ وَ ذَا الْكِفْلِ» ، آنکه گفت: یاد کن اسماعیل و الیسع را. کوفیان الا عاصم و الیسع، به دو «لام» خواندند. (۱) ۲۵۷۲. علامه شعرانی: بر وزن الحیدر. (۲)

۸۷. «اِنَّ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِيْنَ» .

روض الجنان: و زبیر روایت کرد که رسول علیه السلام گفت: اللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِلْحٰدِيْنَ يَدْعُوْنَ اَمْوَاتِ اُمَّتِيْ وَلَا يَتَكَلَّفُوْنَ اِلَّا اَنِّيْ بَرِيٌّ مِّنَ التَّكَلُّفِ وَصَالِحُوْا اُمَّتِيْ؛ بار خدایا پیامرز آنان را که مردگان امت مرا رها کنند و تکلف نکنند، آلا بری ام از متکلفان، من و صالحان امت من. (۳) ۲۵۷۳. علامه شعرانی: یعنی صالحان امت من هم بری هستند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۸۵.

۲- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۷۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۲۹۴.

۴- روح الجنان، ج ۹، ص ۳۸۱.

سوره زمر

سوره زمر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱۰. «قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ... إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» .

روض الجنان: در خبر است که: امیر المؤمنین شبی از شبها در بعضی کویهای کوفه می گذشت و قنبر با او بود گفت: از سرایی آوازی می آمد که کسی می خواند: «أَمَّنْ هُوَ قَانَتْ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا...». قنبر گفت: امیر المؤمنین علیه السلام بگذشت و من بایستادم ساعتی و گوش باز کردم، آواز داد و گفت: یا قنبر! چرا باز ماندی آنجا؟ گفتم: یا امیر المؤمنین! صوت حزین فی هدء من اللیل؛ آوازی است حزین در پاره ای از شب گذشته. گفت: بیای که: نوم علی یقین خیر من عبادہ علی شک؛ بیای که خوابی بر یقین بهتر باشد از عبادتی بر شک... (۱) ۲۵۷۴. علامه شعرانی: هدء من اللیل، یعنی طائفه منه چون پاره ای از شب بگذرد و

مردم آرام گیرند و «هذه» در نسخ کتاب تصحیف است. (۱) روض الجنان: انس مالک روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: فردا قیامت ترازوی عدل بیاویزند اهل نماز را بیارند و مزد ایشان به ترازو بدهند و اهل روزه را بیارند و مزد ایشان به ترازو بدهند و همچنین اهل صدقه را و اهل حج را؛ آنگاه اهل بلا را بیارند و بِنِ ترازو بدارند و دیوانی بر نه افلاجنند،* بل مزد و ثواب برایشان ریزند، ریختنی بی حساب؛ آنگاه این آیت برخواند: «...إِنَّمَا يُؤَفِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ»، تا اهل عرصات از اهل عافیت تمنا کنند که کاشک تا گوشت ایشان به ناخن پرا* گرفته بودند از آن فضل که اهل بلا را بود. (۲) ۲۵۷۵. علامه شعرانی: * این لغت در برهان مذکور نیست و به قرینه کلام به معنی مرتب کردن دفتر و مانند آن است. (۳) ۲۵۷۶. * «ناخن پیرا» و «ناخن برا» به معنی مقراض است. ۴

۲۲. «أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ...» .

روض الجنان: عبدالله مسعود گفت: یک روز رسول علیه السلام این آیت [«أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ...»] بخواند، ما گفتیم: یا رسول الله! «انشراح صدر» چگونه باشد؟ گفت: چون نور الهی در دل مؤمن شود، دلش روشن شود و فراخ... ۲۵۷۷. علامه شعرانی: فتح باب تأویل کرد پیغمبر صلی الله علیه و آله به وجهی که از تداول کلام عرب خارج نباشد. چون سائل دانست مقصود از انشراح صدر پاره شدن سینه نیست که به سبب آن انسان زنده نماند، پیغمبر صلی الله علیه و آله بیان فرمود که مراد روشنی ضمیر است و

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۹۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۰۷. در چاپ مشهد «ناخن پراه» ضبط شده است.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۱۶.

فراخی معنوی که گنجایش معرفت داشته باشد. (۱) روض الجنان: سهل جانبان. (۲) ۲۵۷۸. علامه شعرانی: «سهل جانب» نیک خوی و نرم دل است. (۳)

۴۲. «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» .

روض الجنان: «فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ» ؛ نفس باز گیرد از آن نفس که مرگ بر او قضا کرده باشد، یعنی؛ آن را که اجل آمده باشد، جان بردارد. «وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى» ؛ و آن دگر را که اجل نیامده باشد فرو گذارد تا به وقت آمدن اجل نام زد او. و فرق میان توفی مرگ و توفی خواب است که با خواب عقل و تمیز و خرد و روح و حیات برجای باشد، و با مرگ حیات بنماند، چون حیات بنماند هر معنی که به وجود محتاج باشد به حیات، با فقد حیات بنماند. «إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» ، در اینکه رفت از قبض روح مرده و توفی مرد خفته و امساک بعضی و ارسال دیگری آیاتی هست و علاماتی و دلالاتی گروهی را که اندیشه و تفکر کنند. (۴) ۲۵۷۹. علامه شعرانی: اهل تفکر و اندیشه گویند برای فهماندن استقلال نفس و بقای آن پس از مرگ به از این تشبیه و تنظیر ممکن نیست که خداوند عامه مردم را بدان متوجه ساخته است؛ چون جان آدمی در خواب تن را فی الجمله رها می کند و در عالم خویش با روحانیان و ملائکه عالم قدس مربوط می گردد و در آن عالم از اسرار غیب اندکی بر او افاضه می شود و خوابهای صادق که خبر از آینده می دهند می بیند با آنکه

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۱۶.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۹۶.

۳- روض الجنان، ج ۹، ص ۳۹۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۲۷.

چشمش بسته است. و ناچار تصدیق می کند عالمی دیگر هست و موجودات آن عالم از اسرار هستی آگاهند و خودش هم قوایی دارد غیر قوای اعضای مادی و موجودی است مستقل. و مرگ هم همان خواب است و جان آدمی پس از مرگ باقی است و مدام با اهل آن عالم محشور، فرق آن است که ارتباطش در خواب ناقص و موقت است و در مرگ کامل و ثابت. (۱) روض الجنان: ... و ابو هریره روایت کرد که، رسول علیه السلام گفت: چون یکی از شما خواهد بخسبد، باید تا بر دست راست خسبد و بگوید: اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ وَضَعْتُ جَنْبِي وَبِكَ أَرْفَعُهُ أَنْ أَمْسَكَتَ نَفْسِي فَأَغْفِرْ لَهَا وَأَنْ أَرْسَلْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ. (۲) ۲۵۸۰. علامه شعرانی: ای خدای من به نام تو پهلو به زمین گذاشتم و به نام تو از زمین بر می دارم اگر جان مرا نگاه داری او را بیامرز و اگر باز فرستی آن را از سیئات نگاه دار چنان که بندگان پارسای خود را نگاه می داری. (۳) ۴۳. «... قُلْ أَوْ لَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ».

روض الجنان: «قُلْ» ای محمد: «أَوْ لَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ»؛ و اگر چه ایشان مالک نباشند چیزی را از شفاعت، و عقل ندارند تا عبارت شما بدانند ایشان را. (۴) ۲۵۸۱. علامه شعرانی: یعنی بتان عقل ندارند تا بدانند شما ایشان را عبادت کردید. ۵

۵۳. «... لَا تَفْتَنُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ».

روض الجنان: «إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ». رسول علیه السلام او را بخواند و

۱- روض الجنان، ج ۹، ص ۴۰۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۲۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۲۸.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۴۰۶.

بشارت داد. و این آیت دلیل است بر اصحاب وعید. و آنان که گفتند: خدای تعالی گناه نیامرزد بی توبه، برای آنکه خدای تعالی مسرفان را که اسراف کرده باشند در ارتکاب کبایر و از حد برده باشند بنده خواند ایشان را و در رحمت و مغفرت طمع افکنند، و گفت: «لَا تَقْنُطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ»، آنکه گفت: خدای گناهان بیامرزد و همه بیامرزد و توبه شرط نکند، بل به اطلاق گفت. آنکه خود را وصف کرد به آنکه او آمرزنده و بخشاینده است. این جمله دلیل است بر صحت رجا و بطلان قول اصحاب وعید. (۱) ۲۵۸۲. علامه شعرانی: هر کس از رحمت خدا مأیوس شود و امید آمرزش نداشته باشد گناه و فساد بیشتر می کند و فسق و فجور و قتل و سرقت بیشتر می شود و امن از جامعه ای که مردمش چنین باشند برمی خیزد. پس صلاح اجتماع بشر در آن نیست که مردم را مأیوس کنند بلکه در آن است که امیدوار سازند تا به حد غرور نرسند و معتقد نشوند که هر چه گناه کنند حتماً آمرزیده می شوند. (۲)

۵۶. «أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ...» .

روض الجنان: «أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ» ... ابو جعفر خواند مِنْ طریق العلاء: يَا حَسْرَتَايَ، به «الف» پس او «یا» ساکن. (۳) ۲۵۸۳. علامه شعرانی: در کتب قرائت ابن وردان است. (۴)

۵۹. «بَلَى قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ» .

روض الجنان: «بَلَى قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ» ، جواب دهند او را: بلی، آیات ما به تو آمد، آن را دروغ داشتی و ترفع نمودی از او و از جمله

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۳۹، ۳۴۰.

۲- روض الجنان، ج ۹، ص ۴۱۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۴۱.

۴- روض الجنان، ج ۹، ص ۴۱۵.

کافران بودی. و در شاذ خواندند بروایه عن عائشه و ام سلمه، و مرفوع نیز آوردند این روایت چنان که: فَكَذَّبَتْ وَاسِيَتُكْبَرَتْ وَكُنْتُ عَلَى مُخَاطَبَةِ النَّفْسِ فَأَنَّهَُا مُؤَنَّثَةٌ. (۱) ۲۵۸۴. علامه شعرانی: یعنی این روایت را به اسناد مرفوع نیز آوردند و به پیغمبر صلی الله علیه و آله نسبت دادند نه آنکه «فکذبت و استکبرت» به صیغه متکلم وحده، چون بعید است با کلمه «قد جاء تک» کسی چنین بخواند. (۲)

۶۷. «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...» .

روض الجنان: «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ» ، گفت: ایشان خدای را تعظیم نکردند حَقَّ تعظیمش. «وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» ؛ و جمله زمین روز قیامت در قبضه او باشد، یعنی در دست ملک و تصرف او باشد؛ تصرف همه مالکان از او زایل باشد، و او را در آن مانعی و منازعی نبود. (۳) ۲۵۸۵. علامه شعرانی: اکنون نیز زمین و همه چیز در قبضه قدرت او است، اما چون فعلاً مردم در حجاب ماده اند خود را چیزی پندارند در عرض خداوند، تعالی الله عن ذلك، و گمان برند دست خدا را از ملک او کوتاه کرده اند. اما در قیامت بر آنها واضح شود چیزی غیر او نیست. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۴۲ ۳۴۳.

۲- روح الجنان، ج ۹، ص ۴۱۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۶، ص ۳۴۶.

۴- روح الجنان، ج ۹، ص ۴۱۸.

سوره مؤمن

سوره مؤمن «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۷. «الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ...» .

روض الجنان: ... درخبر است که، خدای تعالی فریشتگان هفت آسمان را فرماید تا هر بامداد و شبانگاه به سلام حاملان عرش روند، از کرامت فضل ایشان بر فریشتگان. این صفت حاملان عرش است. امیرا صفت عرش: لقمان بن عامر روایت کرد از پدرش که او گفت: خدای تعالی عرش از جوهری سبز آفرید و عرش را هزار هزار و ششصد هزار سراسر است و بر هر سری هزار هزار و ششصد هزار روی است، پهنای هر رویی، چند هزار هزار و ششصد هزار بار دنیا، بر هر رویی هزار هزار و ششصد هزار دهان، در هر دهانی هزار هزار و ششصد هزار زبان است، به هر زبانی خدای را تسبیح می کند به هزار هزار و ششصد هزار لغت، به عدد هر لغتی از لغات، عرش خدای را خلقی است که به آن لغت تسبیح می کند او را. (۱)

۲۵۸۶. علامه شعرانی: از این روایت معلوم می گردد عرش جسم جامد نیست بلکه خود فرشته ای است عظیم از فرشتگان خدا و شاید جوهر سبز تعبیر از حیات است و ما گرچه نمی دانیم در عدد یک میلیون و ششصد هزار چه حکمت است اما می دانیم هر صادر دومی مانند لغت، جلوه ای است از صادر اول مثل زبان و عددش به اندازه او است و همچنین شماره زبان به اندازه شماره دهان است که منشأ او است و هکذا دهان در روی و شاید حروف زبان عربی که بیست و هشت حرف است اگر صاد و سین را یک حرف فرض کنیم چون به هم نزدیک و در بعض لغات عرب به هم متبدل می شوند مانند «یبصط» و «سراط»، همچنین «ظاء» و «ضاد» و «ذال» و «زاء» و غیر آن تا حروف ۱۶ شوند و هر حرفی را در مقام تکثیر و تعظیم صد هزار کنیم یک میلیون و ششصد هزار جلوه از حروف حاصل می شود در ادای معانی غیر متناهی این شماره مناسب آید چنان که گویی حروف را کوچک و بی ارزش ندان که از هر یک صد هزار فایده معنوی برای انسان حاصل است و همه اینها در یک لغت است و در لغت دیگر همین کثرت است و شماره لغات همچنین دو میلیون و ششصد هزار است از یک زبان و هکذا. و مبدأ همه این لغات و زبانها و معارف عرش الهی است و عرش الهی در بعض اخبار علم حق است (تعالی). (۱) روض الجنان: ... کعب الاحبار گفت: چون خدای تعالی عرش بیافرید، فریشتگان گفتند: همانا مه از عرش آفریده ای نتواند بودن. خدای تعالی ماری بیافرید تا خویشتن گرد عرش حلقه کرد، او را هفتاد هزار بال آفرید، بر هر بالی هفتاد هزار پر بر هر پری هفتاد هزار روی بر هر رویی هفتاد هزار زبان، از هر زبانی هر روز به عدد قطر باران و برگ درختان و ریگ بیابان و عدد ایام دنیا و به عدد جمله فریشتگان تسبیح برآید. او را گفت: گرد عرش در آی. او گرد عرش درآمد یک نیمه، و یک نیمه

دیگر زیادت بود از عرش. (۱) ۲۵۸۷. علامه شعرانی: اگر عرش کنایه از علم باشد، چنان که در بعضی روایات آمده است، مار کنایه از هیبت الهی است عظمت آن تا آفریدگان بدانند کسی را به کنه علم او راه نیست. (۲) روض الجنان: ... وهب مُتَّبِعَه گفت: گرد بر گرد عرش هفتاد صف فریشته هستند؛ صف از پس صف گرد عرش طواف می کنند... و هر یکی را از حاملان عرش چهار روی است: یکی بر صورت آدمی و یکی بر صورت گاو و یکی بر صورت شیر و یکی بر صورت کرکس. به هر رویی، روزی آن کس می خواهند که بر صورت ایشان است، و هر یکی را از ایشان چهار پر است: دو پر در پیش روی دارند تا از نور عرش خیره و بیهوش نشوند. و ایشان را کلامی نیست مگر تسبیح و تهلیل و تکبیر و تحمید. (۳) ۲۵۸۸. علامه شعرانی: یعنی کرکس برای همه مرغان که به صورت کرکسند نه برای نوع کرکس و آنکه به صورت شیر است برای همه درندگان و آنکه به صورت گاو است برای حیوان غیر درنده. و اگر گویی: خزندگان را که تکفل می کند؟ گوییم: و الله اعلم، آنها نیز یا مظهر لطف اند یا مظهر قهر و بر حکما پوشیده نیست که فیض الهی مطابق حکمت بالغه وی به واسطه فرشتگان به هر کس می رسد و چون وسایط الهی همه کار بر وفق مصلحت و تقدیر کرده اند آن وسایط را عقل نامیدند و عده آنها علی التحقیق به شماره نمی آید؛ و اگر عقول ملائکه تکفل امر حیوان نکنند فکر و شعور حیوانات کافی برای ادراک و انجام دادن افعال و مصالح آنها نیست، چنان که می بینیم. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۱ ۱۲.

۲- روح الجنان، ج ۹، ص ۴۳۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۲ ۱۳.

۴- روح الجنان، ج ۹، ص ۴۳۴.

۱۱. «قَالُوا رَبَّنَا أَمَتْنَا اثْنَتَيْنِ وَ أَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ» .

روض الجنان: «فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ»؛ ما را رهی گشت و ممکن هست که ما را با دنیا برند تا ما عمل صالح کنیم و عذری خواهیم و تلافی کنیم؟ نظیره قوله: «... فَهَلْ إِلَى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ» . (۱) امّا سؤال گور: بیرون آنکه این آیت دلیل است بر او، اخبار بسیار است از طریق ما و طریق اصحاب الحدیث به حدّ تواتر رسیده، و در آن حال باشد این سؤال که مرده را در گور نهند و سر گور بر او راست کنند. تا در خبر آمده است که، رسول علیه السلام گفت که: در گور، حقیف نعل آنان که از جنازه او باز می گردند بشنود، و آن کس که دست بر خاک او نهد برای زیارت، چون دست بر هم زند و بیفشاند بشنود. (۲) ۲۵۸۹. علامه شعرانی: اگر گویی: نقل صوت به تمّوج هوا است و میان میت و خارجیان از قبر فاصله ای است از خاک که نقل صوت از آن ممکن نیست، گوییم: آن گوشه که این اصوات می شنود حاجت به تمّوج هوا ندارد؛ زیرا که گوش آخرتی است مانند باغ و نیران قبور که به چشم اهل دنیا دیده نمی شود و اهل آخرت خود می بینند. (۳) روض الجنان: ... رسول علیه السلام گفت: الْقَبْرِ رَوْضَةٌ مِنْ رِیَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّیْرَانِ. (۴) ۲۵۹۰. علامه شعرانی: گورباغی است از باغهای بهشت یا گودالی از گودالهای دوزخ و اگر دو تن را کنار هم به خاک سپارند یکی شقی و دیگر سعید، گور برای یکی باغ بهشت باشد و برای دیگری گودال دوزخ و آن همسایه دوزخی از باغ مجاور خود بهره نیابد گرچه چندان فراخ باشد که تا مد بصر برای بهشتی باغ نماید. و قبر حضرت رضا علیه السلام نزدیک قبر هارون است، و در آیه ای از سوره زمر که گذشت موت

۱- شوری (۴۲): ۴۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۵ ۱۶.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۴۳۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۶.

را قرینه خواب قرار داد دو نفر پهلوی هم در یک بستر خفته اند یکی خواب خوش می بیند و یکی هولناک. (۱)

۱۸. «وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْأَزْفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينٍ...» .

روض الجنان: «إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ» ؛ آنکه که دلها از خوف به حلق رسیده باشد. عرب گوید: این از آنجاست که مرد بد دل را چون بترسد، بادی در شش او افتد و دل بالای آن است که چون شش متفخ شود، دل به گلو رسد. (۲) ۲۵۹۱. علامه شعرانی: این عبارت کنایت است از ترس، و گرنه لازم نیست دل جسمانی از جای خود بالاتر آید و لازم نیست هر کلام را بر معنای جسمانی حمل کرد. و علمای علم بلاغت گویند در کنایات اراده معانی حقیقی لازم نیست چنان که گویند: زید جبان الکلب؛ لازم نیست راستی سگی داشته باشد و فلان قلق الوضین؛ لازم نیست کمر بند او استوار بسته نباشد. و در فارسی گویند کفش فلان فراخ است؛ یعنی کاهل است نه آنکه راستی کفشی دارد فراخ و «بد دل» ترسان را گویند. (۳)

۴۶. «النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا...» .

روض الجنان: «النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا» گفت: آتش بر ایشان عرضه می کنند به بامداد و شبانگاه. ... و «عرض»، اظهار چیزی باشد، یعنی عذاب اظهار کنند بر ایشان و گویند: ای آل فرعون! این منازل شماست. سدی گفت و هذیل بن شراحیل که: چون ایشان را در دریا غرق کردند، ارواح ایشان در شکم مرغانی سیاه کردند که ایشان را بر دوزخ عرضه می کنند به بامداد و شبانگاه تا به روز قیامت. (۴)

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۴۳۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۹.

۳- روح الجنان، ج ۹، ص ۴۴۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۴ ۳۵.

۲۵۹۲. علامه شعرانی: ناتوانی و کمی معرفت آنان که علم خویش از ائمه دین (سلام الله علیهم) فرا نگرفتند نیک هویدا می گردد و این حدیث را اگر خوب دقت کنیم درمی یابیم که آنان روح بی جسد تعقل نمی کردند و با تناسخیان فرق نداشتند. و با امثال آنان که غیر جسم را حقیقت ندانند سخن از نعم روحانی و سعادت روحانی و ترقی روحانی در معارج کمال نامفهوم است. (۱)

۵۵. «... وَ اسْتَغْفِرُ لِدُنْبِكَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ» .

روض الجنان: «وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ» ؛ و تسبیح کن به ذکر خدای تعالی و به شکر او، به شبانگاه و بامداد، یعنی شام و خفتن، و نماز بامداد به پای دار. و گفتند: «بِالْعَشِيِّ» ، به شبانگاه، مراد بعد زوال است تا نماز خفتن با نماز شام و نماز پیشین و دیگر در او داخل باشد. و به بامداد، تا تمامی پنج نماز بود. (۲) ۲۵۹۳. علامه شعرانی: «نماز شام» مغرب است و «نماز پیشین» نماز ظهر و «نماز دیگر» نماز عصر، و هر چهار داخل در قوله تعالی «بالعشی» هستند، و «الإبکار» خاص نماز صبح است. (۳)

۶۷. «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ...» .

روض الجنان: «ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ» ؛ آنکه از خونی بسته. و اصلها، مِنْ عَلِقَ بِالشَّيْءِ إِذَا تَعَلَّقَ بِهِ وَ مِنْهُ الْعَلَقُ زُرُو را از اینجا علق گویند که او آویزنده باشد. (۴) ۲۵۹۴. علامه شعرانی: «زرو» همان زالو است و گاه به تخفیف «زلو» گویند و «لام» نیز به راء مبدل می شود. (۵)

۱- روح الجنان، ج ۹، ص ۴۵۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۴۰.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۴۵۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۴۶؛ در چاپ مشهد «زره» ضبط شده است.

۵- روح الجنان، ج ۹، ص ۴۶۱.

سوره فصلت

سوره فصلت بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱۰. «وَجَعَلْ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكْ فِيهَا...» .

روض الجنان: دینه. (۱) ۲۵۹۵. علامه شعرانی: «دینه» یعنی دیروزی منسوب است به «دی» یعنی دیروز، و سنائی گوید: بچه بط اگر چه دینه بود آب دریاش تا به سینه بود یعنی بچه مرغابی که دیروز از تخم بر آمده باشد شنا کردن در دریا تواند. (۲)

۱۱. «... وَ هِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَ لِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ» .

روض الجنان: ... و در اخبار آمد که بعضی انبیا گفتند: بار خدایا! اگر آنکه که آسمان و زمین را گفتی بیایند به طوع یا بکره، و ایشان گفتند: آمدیم طایع، اگر عصیان کردند،

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۶۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۸.

چه کردی با ایشان؟ گفت: بگفتمی جانوری را تا هر دو را فرو بردی. گفت: آن جانور کجاست؟ گفت: در مرغزاری از مرغزارهای من. گفت: آن مرغزار کجاست؟ گفت: فی عِلْمٍ مِنْ عِلْمِي؛ در علمی از علمهای من. (۱) ۲۵۹۶. علامه شعرانی: فرو بردن چیزی که به وجود نیامده معقول نیست و خطاب معدوم نیز از حکیم قبیح است و مؤلف وجه آن را بیان کرده است. (۲)

۱۲. «فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَ أَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا» .

روض الجنان: «فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ» ، گفت: بیافرید هفت آسمان در دو روز.* این «قضا»، به معنی خلق است و اتمام، ... «وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا» ؛ و وحی کرد در هر آسمانی کار آن آسمان. (۳) ** ۲۵۹۷. علامه شعرانی: * استدلال به آسمان و زمین بر قدرت حق بدان مثبت است که از معماری بنایی معروف و مشهور باشد که همه بشناسند و خواهند استادی وی را بیان کنند، گویند او سازنده فلان بنا است و اگر چه بناهایی دیگر بسیار ساخته باشد؛ چون مردم بر آنها اطلاع ندارند و معروف نیست آن را شاهد نیاورند، چنان که در تألیف و شعر دیگر صنایع گویند شیخ بهائی آن است که کشکول نوشته و سعدی کسی است که گلستان تألیف کرده است و مردم هفت آسمان را می شناختند و عظمت آن را می دانستند، خداوند استدلال به وجود آنها کرده گرچه هزاران خلق دیگر و کرات دیگر آفریده باشد. (۴) ۲۵۹۸. ** وحی به آسمان به اعتبار نفس زنده ای است که مدبر آسمان؛ چون گردش کرات آسمانی به غیر محرک ارادی ممکن نیست. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۶۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۶۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۰.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۰.

۲۱. «وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» .

روض الجنان: «وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا» ؛ آن کافران گویند پوستهای خود رایا فروج! چرا بر ما گواهی دادی؟ ایشان گویند: «أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ» ، ما را به سخن آورد آن خدای که همه چیز را او به سخن آرد. «وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ» و او آفرید شما را نخست بار و مرجع و بازگشت شما با اوست. و در نطق جوارح و وجه آن سه قول گفتند: یکی، آنکه خدای تعالی آن را مبنی کند بِنَيْتِ* دهن و کام و زبان تا سخن گوید... (۱) ۲۵۹۹. علامه شعرانی: یعنی مخلوق شده به خلقتی که دارای کام و زبان باشد. (۲)

۵۳. «سُنِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوْ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» .

روض الجنان: «حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ» ؛ تا پیدا شود ایشان را که آن حق است و از خدای است جلّ جلاله چه اگر نه چنین بودی، بر یک وَتَيَّرَتْ و نسق نماندی بل مختلف شدی، یعنی این آیات و ادلّت حقّ است و از خدای است، و قیل: «أَنَّهُ» ، یعنی الاسلام؛ گفتند: ضمیر راجع است بادین مسلمانی، یعنی تا بدانند که دین مسلمانی حقّ است. ... «أَوْ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ» ؛ کفایت نیست ای محمّد که خدای تو گواه است بر همه چیزها؟ (۳) ۲۶۰۰. علامه شعرانی: خدا شناسان و اهل معرفت گویند راه اثبات او یا از طریق آن است؛ یعنی پی بردن از معلول به علت که چون تتبع موجودات کنی آثار حکمت او را

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۶۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۹۴ ۹۵.

در همه چیز بینی و یا از طریق «لم» و نظر در اصل وجود که او خود واجب است و عدم در حق او راه ندارد، و احتمال سلب وجود از وجود صحیح نیست. خداوند در اول آیه «سَيُنزِّلُهُمُ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ...» به طریق اول اشاره فرموده برای عوام و «أَوَّلَمَ يَكْفُ بِرَبِّكَ» به طریق دوم برای خواص. (۱)

سوره شوری

سوره شوری «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۸. «... وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ» .

روض الجنان: «وَلَكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ» ؛ و لکن آن را که خواهد در رحمت خود برد و در سرای ثواب، چون داند که مستحق آن است به ایمان و عمل صالح. «وَالظَّالِمُونَ» ؛ و ظالمان را که کافر باشند، ایشان را هیچ یاری و یآوری نباشد که پایمردی ایشان کند تا عذاب خدای از ایشان دفع کند. (۱) ۲۶۰۱. علامه شعرانی: «پایمردی» شفاعت است. (۲)

۲۴. «... وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» .

روض الجنان: «وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ» ، «واو» در محل رفع است و «واو»، از کتابت

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۰۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۴۱.

حذف کردند تبعاً للمصاحف. (۱) ۲۶۰۲. علامه شعرانی: این املا را به اتفاق در کتابت مصاحف حفظ کردند تا توهم تحریف قرآن نشود. (۲)

۲۷. «وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ...» .

روض الجنان: ... انس مالک روایت کرد از رسول علیه السلام که او گفت: جبریل گفت از خدای (جلّ جلاله) کلماتی در حکمت و موعظت، و آن این است که گفت: هر که او دوستی از آن مرا اهانت کند، چنان است که با من به مبارزت کارزار می کند و من به نصرت و یاری دوستان سریع باشم، و من برای ایشان خشم گیرم چنان که شیر خشمگین، و در هیچ کار مرا آن تردّد نباشد که در قبض روح بنده مؤمن، او کاره است مرگ را، و من کارهم رنج و دل تنگی او را و چاره نیست او را از مرگ. و بنده به هیچ چیز به من تقرّب نکند چنان که به ادای فرایض، و بنده مؤمن، زایل نشود تقرّب می کند به من به نوافل تا او را دوست گیرم، چون دوست گرفتم او را، سمع و بصر و دست او باشم و قوت کننده او، اگر بخواهد بدهمش و اگر دعا کند اجابت کنم او را. و از بندگان من کس باشد که او از من بابی از ابواب عبادت خواهد من بر او آن در نگشایم، چه اگر بگشایم معجب شود و در آن عجب هلاک شود. و از بندگان من کس باشد که او را جز بیماری بر صلاح ندارد، اگر تندرستی دهم او را تباه شود. و از بندگان من کس باشد که جز تندرستی نشاهد او را، اگر بیمارش کنم به فساد شود. و از بندگان من کس باشد که صلاح او در توانگری بود، اگر درویشی دهم او را به فساد شود. و از بندگان من کس باشد که صلاح وی درویشی بود، اگر توانگری دهم

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۲۷، ۱۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۵۸.

او را فاسد شود. من تدبیر بندگان خود دانم کردن از آنجا که دل‌های ایشان دانم که من علیم و خبیرم. (۱) ۲۶۰۳. علامه شعرانی: این روایت دلالت بر آن دارد که لطف بر خداوند واجب است چنان که متکلمین ما گویند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۳۲ ۱۳۳.

۲- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۶۱.

سوره زُخْرُفٍ

سوره زُخْرُفٍ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

١٢. «حم * وَ الْكِتَابِ الْمُبِينِ» .

روض الجنان: تقطیب. (١) ٢٦٠٤. علامه شعرانی: ترش رویی. (٢)

٥. «أَفْضَرِبْ عَنْكُمْ الذُّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُتِبَ قَوْمًا مُشْرِفِينَ» .

روض الجنان: وقوله: «صَفْحًا» ، مصدری است لا- من لفظ الفعل اراد افنصفح صفحاً و نضرب ضرباً، كقولهم: أعجبنى حباً

شديداً. (٣) ٢٦٠٥. علامه شعرانی: یعنی أعجبنى إعجاباً و أحبنى حباً. (٤)

١- روض الجنان، ج ١٧، ص ١٥٠.

٢- روض الجنان، ج ١٠، ص ٧٣.

٣- روض الجنان، ج ١٧، ص ١٥٢.

٤- روض الجنان، ج ١٠، ص ٧٥.

۱۱. «وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ» .

روض الجنان: «وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ» ، گفت: او آن خدای است که بفرستاد از آسمان آبی، یعنی؛ آب باران، «بِقَدَرٍ» ؛ به اندازه حاجت، چه اگر بسیار بودی، جهان بیران کردی، و اگر اندک بودی، کفایت نبودی، کار برنیامدی به او. و این دلیل آن کند که فعل قادری مختار است. آنگه از غایب با خبر آمد از خود، گفت: «فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا» ، گفت: زنده کردیم به آن بیابان مرده را. (۱) ۲۶۰۶. علامه شعرانی: یعنی از غایب برگشت خبر از متکلم داد. (۲)

۲۰. «وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ» .

روض الجنان: «وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ» ؛ آنگه حکایت جبر کرد از مشرکان و باز نمود که این مثل در حق ایشان محقق است که: مع کفره قدری. (۳) ۲۶۰۷. علامه شعرانی: یعنی با اینکه کافر است قدری هم هست، یعنی جبری. (۴)

۵۱. «وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ» .

روض الجنان: «وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ» ؛ و آواز داد فرعون در قومش، گفت: «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» ؛ نه ملک مصر مراست؟ «وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ» ؛ و این جویها، و آن چهار جوی بود که معظم آب رود نیل آنجا رفتی: نهر الملک بود و نهر الطولون و نهر دمیاط و نهر

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۵۵.

۲- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۷۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۵۹.

۴- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۸۰.

تَنِيْسُ؛ «تَجْرِي مِنْ تَحْتِي»؛ از زیر من می رود. گفتند: چنان ساخته بود که این جویها از زیر کوشک او می رفت. (۱) ۲۶۰۸. علامه شعرانی: اگر این سخن صحیح باشد مراد نه آن است که طولون که خود پس از ظهور اسلام می زیست نهر زمان حضرت موسی علیه السلام را بشکافت، بلکه مقصود آن است این نهر که فعلاً به نهر طولون معروف است در آن زمان به نام دیگر در مصر جاری بوده، چنان که ما گوئیم حضرت عبد العظیم علیه السلام پایتخت اشکانیان بود. (۲)

۵۳. «فَلَوْلَا أَلْقَى عَلَيْهِ أُسُورَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ».

روض الجنان: «فَلَوْلَا - أَلْقَى»، فهلاً - ألقى؛ چرا بر او نیفکنند اگر او پیغامبر است و راست گوی است؟ أُسُورَةٌ مِنْ ذَهَبٍ؛ دستورنجهای زرین... مجاهد گفت: برای آن چنین گفتند که عادت ایشان آن بود که چون کسی را به سید کردند و پیشوایی، او را دستورنجنی زرین در دست کردند و طوقی زرین در گردن تا از علامت سیادت و ریاست او بودی. (۳) ۲۶۰۹. علامه شعرانی: باء صیروت است در «به سید» و در اصطلاح مؤلف بسیار است که حرف «باء» برای حالت دوم که چیزی بدان حال در می آید، در می آید. (۴)

۷۱. «يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ...».

روض الجنان: «يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ»، گفت: برایشان می گردانند در بهشت صفحه های زرین، واحدها صحفه. «وَأَكْوَابٍ»، جمع کوب، و آن کوزه ای بود

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۷۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۹۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۷۷-۱۷۸.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۹۴.

که آن را دسته و جرّه نبود. (۱) ۲۶۱۰. علامه شعرانی: در برهان گوید: «جره» به فتح اول و ثانی مشدد خمچه و سبو را گویند. (۲) اما در این عبارت به معنی دیگر است که در برهان نیامده و احتمال دارد به معنی گوشه باشد؛ یعنی تیزی که بر دهانه بعضی ظروف گذارند تا مایع از آن آسان بریزد و فراء گفته است کوب کوزه ای است دهانه آن مدور بی گوشه. (۳) *الجنان*: «وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ»، و در بهشت آن باشد که نفسها آرزو کند. ... «وَتَلذُّ الْأَعْيُنُ» و چشمها را در آن لذت باشد. (۴) ۲۶۱۱. علامه شعرانی: شاید شهوات دیگر هم داشته باشند که در این جهان ندارند و شهوات زشت از آنان در بهشت مسلوب شود و اصلاً میل به منکرات مانند زنا و اعمال دیگر یا سکر و قتل شکار لهُو نکنند. باری، لذات آن جهان به اضعاف بیش از آن است که در ذهن مردم این جهان آید و یقیناً آن موجودات کامل در سعادت کمتر از اهل دنیا نیستند. (۵) *الجنان*: ابوظبیه السلمی گفت: در بهشت ابری برآید و سایه بر جماعتی افگند، ایشان گویند: از این ابر چه باران خواهد آمدن؟ گویند: هر چه شما خواهی. هر یکی آرزویی کنند، هر چه آرزو کنند از آنجا بیارد. یکی از ایشان گوید: امْطَرْنَا كَوَاعِبَ أَثْرَابًا؛ بر ما بیار دختران به خانه همسران یکدیگر. (۶) ۲۶۱۲. علامه شعرانی: در نسخه خطی این کلمه [به خانه] به صورت «بحمبانه» بی نقطه نوشته شده است و به نظر می رسد مصحّف کلمه ای است به معنی

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۸۸.

۲- برهان قاطع، ص ۳۴۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۰۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۸۹.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۰۲.

۶- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۹۰.

پستان برآمده و تازه بالغ. (۱)

۷۷. «و نَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رِبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ» .

روض الجنان: «و نَادُوا يَا مَالِكُ» ؛ ندا کنند اهل دوزخ؛ چون کار برایشان سخت شود، گویند: ای مالک و او خازن دوزخ است «لِيَقْضِ عَلَيْنَا رِبُّكَ» ، بگوی تا خدای جان ما بردارد و عمر بر ما به سر آرد تا از این عذاب برهیم. قال؛ مالک جواب دهد و گوید: «إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ» ؛ شما اینجا خواهی بودن. عبدالله عباس گفت و سدی که: ایشان هزار سال این ندا می کنند، هیچ جواب نیاید، از پس هزار سال گویند ایشان را که: شما اینجا خواهی بودن. عبدالله عمر گفت: پس از چهل سال. و نَوْفُ گفت: پس از صد سال. (۲) ۲۶۱۳. علامه شعرانی: اختلاف در مدت یا به علت ضبط نکردن راوی است یا آنکه همه کنایت از مدت طولانی است؛ چون سال و ماه و روز بدان معنی که در این جهان است در آخرت تصور نمی شود. (۳)

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۱۰۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۱۹۱.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۱۰۳.

سوره دخان

سوره دخان بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۳. «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلِهِ مُبَارَكَةً إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ» .

روض الجنان: ... دیگری گفت: در این شب مجلس وعظ می داشتم، یکی بر پای خاست، گفت: ایها الشیخ! فیما الرّاحه؟ قلت: فی براءه السّباحه. قال: وفیم براءه السّاحه؟ قلت: فی دوام النّیاحه. قال: فقام وهو یقول إذاً راحتی فی راحتی، ای فی کفّی... (۱)

۲۶۱۴. علامه شعرانی: یعنی اختیار راحتی در دست من است. (۲)

۲۴. «وَ اتُّرِكَ الْبَحْرَ رَهَوًّا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُّعْرَقُونَ» .

روض الجنان: «وَ اتُّرِكَ الْبَحْرَ رَهَوًّا» ، و دریا رها کن به حال خود، و قوله: «رَهَوًّا» ، عبارات مفسّران در او مختلف شد: عوفی گفت از عبدالله عباس: رهوا، ای؛ سمتاً.

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۰۵.

۲- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۱۱۳.

عوفی گفت از او که: رها کن به حال خود. (۱) ۲۶۱۵. علامه شعرانی: معنی رها کردن دریا به سکون یا به حال خود آن است که چون از دریا بیرون روید زمین آن همچنان خشک بماند تا فرعونیان هم به دنبال آیند. (۲)

۲۹. «فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ» .

روض الجنان: «فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ» ، آسمان و زمین برایشان بگریست... . عطا گفت: گریه آسمان حمرت اطرافش باشد. سُدی گفت: چون حسین را علیه السلام بکشتند آسمان بر او خون بگریست، و علامت آن، سرخی اطراف او بود. (۳) ۲۶۱۶. علامه شعرانی: سرخی آسمان علامت وقت مغرب است که چون از مشرق زایل شود و در مغرب پدیدار گردد نماز مغرب آن وقت واجب می شود و پیش از شهادت آن حضرت نیز بوده، و اگر سخن سُدی درست باشد مراد زیادتیی سرخی است بیش از عادت و اینکه محمد بن سیرین گفته است پیش از آن نبوده یعنی به آن شدت که در آن هنگام ظاهر شد. (۴)

۵۴. «كَذَلِكَ وَرَوَّجْنَا لَهُمُ بُحُورٍ عَيْنٍ» .

روض الجنان: ... و رَوَّجْنَا لَهُمُ بُعَيْسٍ عَيْنٍ، ای؛ بیض و اسعات العیون. (۵) ۲۶۱۷. علامه شعرانی: گویند: رجل أبيض الشعر أی أبيضه. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۱۱.

۲- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۱۱۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۱۲ ۲۱۵.

۴- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۱۲۰.

۵- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۱۹.

۶- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۱۲۳.

سوره جاثیه

سوره جاثیه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲۳. «أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ...» .

روض الجنان: ابو امامه روایت کرد که، رسول علیه السلام گفت: در زیر سایه آسمان هیچ معبود را نپرستیدند که خدای دشمن تر دارد از هوا. و قال علیه السلام: ثلاثٌ مُهلِكاتٌ و ثلاثٌ مُنجياتٌ، فالثلاث المهلکاتُ شُحُّ مَطَاعٍ وَهُوَى مُتَّبِعٍ وَاِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ، وَالثلاثُ المُنْجیاتُ خَشْيَةُ اللَّهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَالْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ وَالْقَصْدُ فِي الْغِنَى وَالْفَقْرُ؛ گفت: سه چیز هلاک کننده است و سه چیز رها کننده. اما آن سه هلاک کننده: بخلی است فرمان برده، و هوی از پی او رفته، و عجب مرد به خویشتن. و سه رها کننده: ترس خدای است در پنهان و آشکارا، و داد کردن است در خشم و خشنودی، و میانه کارها نگاه داشتن در توانگری و درویشی. (۱) ۲۶۱۸. علامه شعرانی: [...] وَالْقَصْدُ فِي الْغِنَى وَالْفَقْرُ: [قصد در غنا و فقر، در مقابل

اعجاب المرء بنفسه است؛ چون غنی شود به خود نبالد نیک است و نجات در آن و اگر ببالد زشت است و موجب هلاک و در غضب خود را نباختن نیک است در مقابل آنکه متابعت هوای نفس کند. و ترس از خدا نیک است در مقابل ترس از فقر و تهی دستی یعنی بخل، چون از خدا ترسد منع خیر نکند. (۱)

سوره احقاف

سوره احقاف «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۵. «وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ» .

روض الجنان: «وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ»: و ایشان از دعای اینان غافل باشند، و برای آن به ضمیر عقلا کنایت کرد از ایشان، که ایشان را جاری مجرای ملوک و امرا و مخدومان کرد که ایشان را خدمت کنند. و گفتند: برای آنکه اضافت فعل عقلا کرد با ایشان از غفلت. (۱) ۲۶۱۹. علامه شعرانی: غفلت فعل عاقل است و جماد را غافل نگویند. (۲)

۱۰. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَ شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ...» .

روض الجنان: ... عبدالله سلام گفت: ... یا رسول الله! اگر جهودان اسلام من بشنوند.

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۵۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۴۴.

از دست در افتند* و در من وقیعت کنند، پیش از آنکه من اظهار اسلام کنم، تو حدیث من از ایشان بپرس. رسول علیه السلام جهودان را حاضر کرد، گفت: چه گویی در حق عبدالله سلام؟ گفتند: ... سید و مهتر و حبر و عالم ماست، و پسر سید و عالم و حبر ماست. گفت: اگر چنان که او ایمان آورد، شما با او مساعدت کنی؟ گفتند: معاذ الله که این باشد، و او هرگز به تو ایمان آورد! عبدالله سلام از آن میانه برخاست و گفت: اشهدان لا اله الا الله وان محمداً رسول الله. گفتند: هذا شرنا وابن شرنا؛ این بترین ماست و پسر بترین ماست و در نقص او افتادند. عبدالله سلام گفت: من دانستم که چنین گویند، برای آن گفتم که از اینان بپرس اول. سعد ابوقاص گفت: نشنیدم که پیغامبر علیه السلام کسی را گفت در حیات او که: او از اهل بهشت است الا عبدالله سلام را.** و این آیت در او آمد: «و شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ». (۱) ۲۶۲۰. علامه شعرانی: * از تحیر بی اختیار شوند. (۲) ۲۶۲۱. ** سعد وقاص خود از عشره مبشره است و از این روایت معلوم می شود که اصل حدیث بشارت این ده تن به بهشت صحیح نمی باشد و روایت سعد وقاص را ابن عبدالبر در استیعاب نقل کرده گوید: این حدیثی است ثابت و صحیح و کسی را در آن سخنی نیست. ۳

۲۱. «وَ اذْكَرُ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ...» .

روض الجنان: «وَ اذْكَرُ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ...» . گفت: یاد کن ای محمد برادر عاد را، یعنی هود را و برادری او با ایشان از جهت نسب بود، چو بترسانید قومش را به احقاف. عبدالله عیاس گفت: احقاف نام وادی است میان عمان و مَهره. مقاتل گفت:

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۵۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۵۲.

منازل عاد به یمن بود در حضرموت* به جایی که آن را مَهْره گویند که اشتران نیکو، نسبت با آنجا کنند مَهْری گویند ایشان را، و ایشان اهل خيام بودند، چون ربیع بودی به گیاه زار از آنجا برفتندی و به دیگر اوقات با آنجا آمدندی، و ایشان از قبیله اِرم بودند. ضحاک گفت: احقاف، نام کوهی است به شام. مجاهد گفت: زمینی است آن را حِسمی گویند. قتاده گفت: عاد قبیله ای بود به یمن در زمینی ریگستان به دریا بر زمینی که آن را شحر خواندند. ابن زید گفت: احقاف، جمع حَقْف باشد، و آن ریگی باشد دراز بر شَبّه رسنی. کلبی گفت: احقاف، کوهی است که آب از او به مِأَزْمین** شود. (۱) ۲۶۲۲. علامه شعرانی: * میان علماء در منازل قوم عاد اختلاف بسیار است و به تحقیق معلوم نیست کجا بودند و در سوره شعرا گذشت که قوم عاد در جایی می زیستند که آب و برکه بود استخرها می ساختند و بر سر بلندی ها برای خوشگذرانی عمارت می کردند و «ارم ذات العماد» از بناهای آنان بود بالجمله مردمی مرفه و متمدن و ثروتمند بودند و در حضر موت چنین زندگانی بعید می نماید به کلبه و بابل بیشتر مناسب است «ارم ذات العماد» هم ظاهراً در بابل بوده است والله العالم و طبری نیکو گفت، جایز است کوهی در شام باشد و جایز است وادی میان عمان و حضرموت و جایز است شحر باشد، (۲) در دانستن آن عمل به فریضه نیست و در جهل آن هم ترک واجبی نیست هر جا بود صفتش این بود. (۳) ۲۶۲۳. * مَأْمِن حد میان مشعر الحرام و عرفات است و در معجم البلدان گویند: نام قریه ای در شام نیز هست (۴) و به نظر می رسد این قول نزدیک تر به قول کسی است که آن را کوهی در شام گفته است و عمالقه گروهی بودند در بسیاری از بلاد عربستان و عراق و شام بلکه مصر نیز متفرق بودند، مانند ترکان در ممالک مشرق پس از اسلام، و

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۷۱.

۲- جامع البیان، ج ۸، ص ۲۸۱، ح ۱۱۴۹۰۱۱۴۹۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۶۵.

۴- معجم البلدان، ج ۵، ص ۴۰.

دولتها داشتند و عاد و ارم هم از عمالقه اند چنان که اهل تاریخ گفته اند و دور نیست که در شام نیز دولتی داشتند. (۱)

۲۹. «وَ إِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفْرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا...» .

روض الجنان: ... جماعتی دیگر گفتند: رسول را علیه السلام فرمودند که، جنّ را دعوت کند و با خدای خواند و قرآن برایشان خواند. خدای تعالی جماعتی را از جنیان نینوی صرف کرد با رسول. رسول علیه السلام گفت: مرا فرموده اند که، امشب بیرون شوم و جنیان را دعوت کنم و قرآن برایشان خوانم. از شما که صحابه ای کیست که با من بیاید؟ سر در پیش افکندند. دیگر باره بگفت. جواب ندادند. بار سدیگر بگفت. عبدالله مسعود گفت: من بیایم. برخاستند، رسول بود و عبدالله مسعود، برفتند به بالای مکه تا به جایی رسیدند که آن را شعب الحجون گویند. عبدالله مسعود گفت: رسول علیه السلام مرا بنشانند و گرد من خطی کشید و گفت: از این خط بیرون مآی تا من باز آیم. آنکه برفت و بر پای بایستاد و آغاز کرد و قرآن خواندن گرفت. گفت: من در هوا مرغانی می دیدم مانند کرکسان که می پریدند و می آمدند و می نشستند و ماران بسیار دیدم که می آمدند و لَغَطی و آوازی عظیم می شنیدم تا چندان جمع حاضر شدند که من رسول را نمی دیدم و آوازش نمی شنیدم، و من بترسیدم و اندیشه رسولم بیشتر بود. آنکه پاره پاره شدند. بمانند ابر سیاه و می رفتند، تا صبح برآمد. رسول علیه السلام با نزدیک من آمد و مرا گفت: بخفتی ای عبدالله؟ من گفتم: یا رسول الله! چه جای خواب بود مرا با این ترس! چند بار خواستم تا فریاد کنم و بانگ دارم و استغاثت کنم به مردمان تا باشد که کسی با نزدیک ما آید، تا بشنیدم که تو ایشان را به عصا دور می کردی و می گفتی: بنشینی. و من پای از خط بیرون نیارستم نهادن. گفت: اگر برون آمدی آمن نبودی که بر

بودندی. آنکه مرا گفت: چه دیدی؟ گفتم: مردانی سیاه را دیدم با جامه های سپید. گفت: آن جنّ نصیبین بودند از من متاعی خواستند، من ایشان را ممتّع بکردم به استخوان و پُشک شتر و سرگین چهارپای... (۱) ۲۶۲۴. علامه شعرانی: بعضی مردم امروز از امثال این خبر چنان استنباط کردند که مراد از جن حیوانات ذره بینی است که در این کثافات پرورش می یابند و کثافات غذای اینها است. اما بیشتر روایات تقریباً صریح است در اینکه جن موجودات مجردند مانند ملائکه، و دلیل وجود آنان قرآن است. شاید فایده وجود آنها تربیت و تدبیر و هدایت حیواناتی مانند کرکس و مار و سگ و حشرات باشد که کثافات و سمومات را مصرف می کنند. تدبیر آنها مانند تدبیر ملائکه باشد عقول و نفوس بنی آدم را و نسبت خوراک به جن از جهت مظاهر و معلومات آنها است و شاید غیر این وجهی دارد که ما نمی دانیم. (۲) روض الجنان: ... عَلَّقَمَه گفت از عبدالله مسعود پرسیدم که: شب جنّ، تو با رسول بودی؟ گفت: الا آنکه ما رسول را نیافتیم آن شب، بترسیدیم و گفتیم نباید تا غدیری کرده باشند مکیان بر او! به طلب او بیرون آمدیم در شعاب و وادیها می جستیم او را. چون صبح برآمد، رسول را دیدم که از کوه حرا فرو می آمد. گفتیم: یا رسول الله! ما دوش همه شب دلتنگ و رنجور بودیم برای غیبت تو. گفتیم نباید تا غدیری کرده باشند! گفت: نه. دوش جماعتی از جنّ بیامدند تا قرآن بشنوند از من. من قرآن بر ایشان خواندم، آنکه آثار ایشان و آثار جایگاههایی که آتش کرده بودند به من می نمود. آنکه گفت: از من زاد خواستند. من به زاد ایشان کردم هر استخانی که بر او نام خدای نبرده باشند، چون در دست ایشان افتد گوشت بر او پدید آید هر کدام تمام تر و سرگین برای چهارپایانشان همچنان دانه شود که اوّل بوده باشد.

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۷۸۲۷۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۷۱.

آنکه گفت: استنجا مکنی به استخان و سرگین. (۱) ۲۶۲۵. علامه شعرانی: چون گوشت و دانه در ظاهر پدیدار نیست باید گفت از سنخ موجودات مثالی است و جن نیز از آن سنخند و خوراک آنها هم از آن قبیل است. و پیغمبر فرمود: «أبیت عند ربی یطعمنی و یسقینی». (۲) آن حضرت روزه وصال می گرفت و خوراک او نزد پروردگار روزه وصال را باطل نمی کرد و گرنه باید علما روزه وصال را برای آن حضرت مستثنی نکنند. (۳)

۳۵. «فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ...» .

روض الجنان: «فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ» ، آنکه امر کرد رسول را به صبر کردن، گفت: صبر کن چنان که صبر کردند پیغامبران اولوالعزم. خلاف کردند در آنکه پیغامبران اولوالعزم که بودند: ابن زید گفت: همه پیغامبران اولوالعزم بودند و هیچ پیغامبر نبود خدای را والّا- اولوالعزم بود... . بعضی دیگر گفتند: همه پیغامبران اولوالعزم بودند الا یونس که در او عجله ای وحدتی بود... . کلبی گفت: اولوالعزم آنان اند که، ایشان را قتال فرمودند و ایشان به تیغ بیرون آمدند و جهاد کردند. بعضی دیگر گفتند: مراد به اولوالعزم، دوازده پیغامبران از بنی اسرائیل که ایشان را به شام فرستادند، امت در ایشان عاصی شدند، سخت آمد بر ایشان. آنکه کافران برایشان مستولی شدند و ایشان را بکشتند. و گفتند، شش پیغامبر بودند: نوح و هود و صالح و لوط و شعیب و موسی علیهم السلام. و ایشان اند که خدای تعالی قصّت ایشان در سوره الاعراف به نسق بگفت، گفت: اصحاب شرایع بودند پنج پیغامبر: نوح بود و ابراهیم و موسی و عیسی و محمد (صلی الله علیه وآله وعلیهم) مقاتل گفت: شش پیغامبر بودند: نوح بود که او بر رنج قوم صبر کرد، و ابراهیم بود که بر آتش صبر کرد،

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۸۰ ۲۸۱.

۲- مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۱۸۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۷۲.

و اسحاق بود که بر ذبح صبر کرد، و یعقوب بود که بر فراق فرزند صبر کرد، و یوسف بود که بر بلای چاه و زندان صبر کرد، و ایوب بود که بر بلای بیماری صبر کرد. حسن بصری گفت: چهار کس بودند: ابراهیم و موسی و داود و عیسی. اما عزم ابراهیم آن بود که او را خدای تعالی گفت: «...أَسْلِمُ...»، او گفت: «...أَسْلِمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ». (۱) آنگاه او را ابتلا کردند در مال و نفس و فرزند و وطن، به همه وفا کرد و در همه صادق آمد. اما موسی علیه السلام عزم او آن بود که، او را گفتند: «...إِنَّا لَمُدْرِكُونَ» (۲)، او گفت: «...كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ». (۳) و اما عزم داود آن بود که، بر خطیئت خود چندان بگریست که پیرامن او گیاه برست. و اما عیسی، عزم او آن بود که، در دنیا خشتی بر خشتی نهاد و گفت: دنیا معبر است و گذرگاه، به او نباید گذشتن و عمارتش نباید کردن، چنان است که حق تعالی گفت رسول را که: صبر کن چنان که اولوالعزم کردند؛ در صدق، چون ابراهیم باش، و در وثوق چون موسی باش، و در خشوع چون داود باش، و در زهد چون عیسی باش. قتاده گفت: نوح و ابراهیم و موسی و عیسی بودند. (۴) ۲۶۲۶. علامه شعرانی: بر هیچ یک از این اقوال دلیل واضح و قرینه صحت نیاوردند، و درست همان است که پیغمبران همه صاحب عزم و نیت راسخ و صبر و شکیب بودند، چنان که قول اول است. و این اقوال همه تکلف باشد. (۵)

۱- بقره (۲): ۱۳۱.

۲- شعراء (۲۶): ۶۱.

۳- شعراء (۲۶): ۶۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۸۳ ۲۸۵.

۵- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۱۷۵.

سوره محمد صلی الله علیه و آله

سوره محمد صلی الله علیه و آله «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ»

روض الجنان: این سورت مدنی است و سی و هشت آیت است و پانصد و سی و نه کلمت است و دوهزار و سیصد و چهل و نه حرف است. (۱) ۲۶۲۷. علامه شعرانی: بنا بر تعیین کوفین. (۲)

۱. «الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» .

روض الجنان: قوله تعالى: «الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ»، مفسران گفتند: آیت اوّل در باب اهل مکه و آیت دوّم؛ «وَالَّذِينَ آمَنُوا»؛ در انصاریان مدینه آمد. حق تعالی در آیت ذکر کافران کرد، گفت: آنان که کافر شدند و مردم را منع کردند از دین خدای و از ره مسلمانی به دعوت با کفر و ایذا و رنج دادن، خود کافر بودند و دیگران را با کفر خواندند «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» ای حکم الله علی اعمالهم بالضلال؛ خدای تعالی حکم کرد بر عمل ایشان به ضلال و آنکه واقع نیست موقع قبول، برای آنکه نه بر وجه مأمور به

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۸۷.

۲- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۱۷۶.

در وجود آورده اند، چون چنین باشد، به موقع نیفتد. و قولی دیگر در او آن است که: به اعمال، آن کید خواست که ایشان می کردند و می انداختند در ابطال کار رسول. خدای تعالی مکر ایشان باطل کرد و کیدشان با نحرشان گردانید* و خایب و خاسر کرد ایشان را تا بر کار نیفتاد آنچه کردند. و در آیت شبهتی نیست و در صحّت احباط از این دو وجه که ما بیان کردیم. (۱) ** ۲۶۲۸. علامه شعرانی: * تعبیری است در عربی که کید آنها را به گلوی خودشان برگردانید. (۲) ۲۶۲۹. ** احباط آن است که کسی عمل صحیح موافق شرایط شرعی به جا آورد و ثواب آن به سببی باطل گردد و مولف به دو وجه دلالت آیه را بر آن رد کرد: یکی آنکه مراد از اعمال عبادت آنها نیست و مراد از اضلال باطل کردن ثواب نه، بلکه مراد کید و مکر آنها است؛ دیگر آنکه بر فرض عبادت مقصود باشد جامع شرایط صحت نبوده است. (۳)

۴. «... فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَأَمَّا مَنْ بَعُدَ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا...» .

روض الجنان: «حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا» ؛ تا کارزار بارهای گران خود بنهند، یعنی تا اهل کارزار سلاح بنهند و کارزار با سر شود. (۴) ۲۶۳۰. علامه شعرانی: باسر شود یعنی تمام شود و به انجام رسد مانند به سر آید. ۵

۱۵. «مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى...» .

روض الجنان: «مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعِدَ الْمُتَّقُونَ» . مثل، مرفوع است بر ابتدا و خبر او

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۹۱ ۲۹۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۷۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۹۴؛ در چاپ مشهد «با سپری» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۸۱.

محدوف، والتقدير فيما يتلى عليكم «مَثَلُ الْجَنَّةِ»، در جمله آنچه بر تو انزله کرده اند، مثل بهشت است. و قولی دیگر آن است که، «مَثَلُ» زیادت است. (۱) ۲۶۳۱. علامه شعرانی: شاید حاجت به این تکلف نباشد؛ چون از لفظ نهر و آب و غسل و لبن و خمر و امثال آن ذهن انسان در دنیا به چیزی می رود که نعم بهشتی بسیار بهتر و بالاتر از آن است و آنچه به ذهن می رسد امثال و مظاهری از آنها است که در جنت است: «وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ» (۲). و شاید انسان مشروبی غیر اینها در بهشت خواهد از شربتهای مصنوع و معطر که نظیر آن در دنیا خورده است. (۳) روض الجنان: «وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ»؛ جویها از شیر طعمش بر جای خود، بنگردیده. و این برای آن گفت که، شیر سریع التغییر باشد. «وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ»؛ و جویهایی از می که لذت خورندگان باشد [برای آن گفت که لذت خورندگان باشد که خمر اهل دنیا تلخ باشد]. (۴) ۲۶۳۲. علامه شعرانی: تأیید آن می کند که گفتیم این الفاظ خمر و لبن و غیر آن مثل آنهاست که در بهشت است نه نوع آن. چنان که جای دیگر در وصف خمر فرموده: «لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزَفُونَ» (۵)؛ نه خمار دارد و نه مستی. (۶)

۱۶. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ آنِفًا...» .

روض الجنان: «وَمِنْهُمْ» ، آنکه گفت از ایشان، یعنی از کافران: «مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ»؛ کس هست که گوش با سخن تو کند و بشنود، و لکن پندارند و فهم نکنند از تهاون و تغافل

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۲۹۹.

۲- زخرف (۴۳): ۷۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۸۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۰۰؛ عبارت داخل قلاب در چاپ مشهد نیست.

۵- واقعه (۵۶): ۱۹.

۶- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۸۶.

و قَلَّتْ مَبَالِاتٍ وَ فَقَدِ اِيْمَانٌ بِهٖ اَنْ ، «حَتَّىٰ اِذَا خَرَجُوْا مِنْ عِنْدِكَ» ؛ تا آنکه که از نزدیک تو بیرون آیند، «قَالُوْا لِلَّذِيْنَ اُوْتُوْا الْعِلْمَ» ؛ گویند آنان را که ایشان را علم داده باشند از مؤمنان و صحابه و مستبصران: «مَا ذَا قَالِ اَنْفَا» ؛ چه گفت این ساعت به نوی؟*... مقاتل گفت: سبب آن بود که رسول علیه السلام خطبه کردی و در وی ذکر منافقان کردی و عیب ایشان. ایشان بشنیدندی، خوش نیامدی ایشان را، بیرون آمدندی صحابه را گفتندی بر طریق استهزا: «مَا ذَا قَالِ اَنْفَا» ؛ چه گفت بر سری که ما نیک نشنیدیم؟ عبدالله عباس گفت: من از آنانم که مرا علم دادند و معنی ام** بدین آیت، چه از من چند بارها پرسیدند که: «مَا ذَا قَالِ اَنْفَا» . (۱) ۲۶۳۳. علامه شعرانی: * یعنی تازه و نو که تاکنون نگفته بود. (۲) ۲۶۳۴. ** یعنی مقصودم از این آیه. (۳)

۲۵. «اِنَّ الَّذِيْنَ ارْتَدُّوْا عَلٰى اَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى الشَّيْطٰنُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمَلٰى لَهُمْ» .

روض الجنان: «اِنَّ الَّذِيْنَ ارْتَدُّوْا عَلٰى اَدْبَارِهِمْ» ، گفت: آنان که مرتد شوند و باز گردند بر آدبار، قتاده گفت: کافران اهل کتاب اند که پیش از آمدن رسول معترف بودند به او، چون پیامد کافر شدند به او و او را می شناختند از آنکه نعت او در کتب خود دیده بودند. عبدالله عباس گفت: منافقان اند که به منزلت مؤمنان اند در ظاهر، چون با هم خالی شوند، با سر کفر شوند. و بیان کرده ایم که، از اصل ما، ارتداد صورت نیندد، و دلیل بر او بیان کرده، و آنان که در حق ایشان این لفظ می آید، منافقان اند که به ظاهر ایمان می گویند و در باطن کافراند. ۴

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۰۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۱۸۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۰۷.

۲۶۳۵. علامه شعرانی: پیش از این چند بار گذشت که اگر کافر ایمان آورد مستحق ثواب است و اگر مرتد شود چون کافر است به بهشت نرود و چون مؤمن بوده است باید به بهشت رود و جمع بین این دو ممکن نیست و احباط باطل است؛ یعنی کفر استحقاق ثواب ایمان را از میان نبرد. و اگر گویند: هم به بهشت رود برای دریافت ثواب و هم به دوزخ برای عقاب، گوییم: اگر اول به دوزخ رود پس از آن به بهشت و دائماً در بهشت باشد چون با کفر و ارتداد مرده است ممکن نیست و اگر برای درک ثواب اول به بهشت رود پس از آن به دوزخ آن عیش بهشت که می داند عاقبت آن آتش است ثواب نخواهد بود. و اگر کسی گوید: ثواب ایمان را در عذاب دوزخ به او بچشانند مانند ثواب دیگر اعمال خیر که از کافر صادر می شود، گوییم: ثواب ایمان حقیقی به خدا ثواب دائم است و نعمت در میان عذاب ثواب ایمان نتواند بود؛ عقلاً نیز ممکن نیست کسی به چیزی یقین کند آن گاه در آن شک نماید و در تجربه هم دیده نشده است. و شرح این در محل مناسب دیگر در همین نزدیکی بیان خواهد شد. (۱)

۳۱. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَنَّكُمْ» .

روض الجنان: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَنَّكُمْ» ... گفت: بیازماییم شما را تا بدانیم جهاد کنان و غازیان و صابران را، و اخبار شما را اختیار کنیم. و تفسیر امتحان و اختیار از خدای تعالی چند جای رفته است در این کتاب، و مرجع آن با تکلیف است، چه تکلیف صورت امتحان دارد و تمکین و تخلیت. و اینجا دو قول گفتند، فی قوله: «حَتَّىٰ نَعْلَمَ»، ای؛ حَتَّىٰ نَعْلَمَ جهاد کم موجوداً، چه غرض وجود جهاد است تا ثواب حاصل آید بر او. دوّم، معاملت آنان کنم که

ندانند، تا بدانند. و این حقیقت امتحان باشد. (۱) ۲۶۳۶. علامه شعرانی: یعنی جهاد کنند تا جهاد انجام یافته را خداوند بداند نه آنکه بدانند شما جهاد خواهید کرد یا نه؟ چون خداوند آن را می داند پیش از اینکه شما انجام دهید. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۱۲.

۲- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۱۹۵.

سوره فتح

سوره فتح «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲. «لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ وَ يُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا» .

روض الجنان: ... آنچه معتمد است در تأویل آیت دو وجه است: یکی آنکه به گناه، گناه امت خواست آنچه زمانش متقدم بود و آنچه زمانش متأخر بود... و قوله: «لَكَ»، نه آن است که گویند: غفرالله لك، معنی آن است که: لِأَجْلِكَ ولحرمتك و بسببک، یعنی پیامرزد گناه امتت برای تو و به جاه تو و شفاعت تو، چنان که گویند: فَعَلْتُ كَذَا لِأَمْرِ لَكَ، ای؛ لِأَجْلِكَ... (۱) .

۲۶۳۷. علامه شعرانی: رئیس در هر قوم نماینده پیروان است و اگر در قومی گروهی مخالفت امر سلطان کنند هر چند بی دستور و فرمان رئیس باشد و سلطان گوید تو را بخشیدم، یعنی کسان تو را. و گاه باشد که سلطان با سلطان دیگر عهد می بندد

در

اموری که راجع به رعایای آنها است. (۱) روض الجنان: «وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ»؛ و نیز تا نعمت خود بر تو تمام کند؛ و نعمتهای خدای تعالی بر رسول بی حد و اندازه است. اما تمامی آن این بود که مکه بگشاد و انداختی که ایشان کردند باطل کرد و اتمام نعمت به این تأویل لایق تر است از آن به آمرزش گناه. (۲) ۲۶۳۸. علامه شعرانی: «انداخت»، نیت و قصدی است که در صدد انجام آن باشند. (۳)

۱۰. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ...» .

روض الجنان: ... قولی دیگر گفتند: نُصْرَةُ اللَّهِ لِنَبِيِّهِ فَوْقَ نُصْرَتِهِمْ فِي الْحَرْبِ؛ نصرت خدای پیغامبرش را در کالزار بالای نصرت ایشان است. و این هم ضعیف است، برای آنکه «دست» به معنی نصرت در کلام عرب نیست به معنی قوت و ظفر و نعمت باشد، جز که گویند: مراد به نصرت قوت است، یعنی قوت رسول به خدای است نه به شما. یا بیشتر و بیشتر به خدای است، آنکه به شما. (۴) ۲۶۳۹. علامه شعرانی: یعنی نصرت خداوند بیشتر است و از آن شما کمتر، و از خدا مقدم است چون علت است و نصرت شما به مشیت و اراده او. (۵)

۲۰. «وَعَدَّكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ...» .

روض الجنان: ... آنچه داری بیار و الا اگر ما چیزی ببایم از آنچه در حوز تو بوده

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۰۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۲۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۰۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۳۰ ۳۳۱.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۰۸.

باشد، تو را بفرمایم کشتن. (۱) ۲۶۴۰. علامه شعرانی: یعنی آنچه در حساب تو باشد. (۲) روض الجنان: ... چون رسول علیه السلام از غزات و قسمت غنایم فارغ شد زینب بنت الحارث زن سلام بن مشکم بفرمود تا گوسپندی بکشتند و بریان کردند و آن را زهر آلود کرد و پرسید که رسول علیه السلام از بریان چه دوستر دارد؟ گفتند: ذراعش. آن را زهر بیشتر درمالید و به هدیه پیش رسول آورد... (۳) ۲۶۴۱. علامه شعرانی: حکم نجاست کفار پس از فتح مکه نازل شد و پیش از آن با مسلمانان آمیزش داشتند و اجتناب از آنها عسر و حرج بود که در یک خانواده یکی مسلمان بوده و یکی کافر و هر دو بر یک خوان می نشستند. و خیبر پیش از فتح مکه بود. (۴)

۲۵. «هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ الْهَيْدَىٰ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَ لَوْلَا رِجَالُ مُؤْمِنُونَ وَ نِسَاءُ مُؤْمِنَاتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّهُمْ فَتَصِيبِكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ بَغَيْرِ عِلْمٍ...» .

روض الجنان: بشر بن سفیان الکعبی. (۵) ۲۶۴۲. علامه شعرانی: خلاف است که نام این مرد «بسر» به «سین» بی نقطه است یا به شین نقطه دار. (۶) روض الجنان: و بنو خزاعه عیبیه نصح رسول بودن از جمله اهل تهامه. (۷)

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۴۶؛ در چاپ مشهد «در حرز تو» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۱۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۴۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۲۰.

۵- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۵۲.

۶- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۲۴.

۷- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۵۴.

۲۶۴۳. علامه شعرانی: «عیبه» جعبه ای است که در آن تیر و غیر آن نهند و عیبه نصیحت کنایه از خیرخواهی و طرفداری است. (۱) روض الجنان: ... و مُغیره شعبه بر بالای سر رسول ایستاده بود و عروه دست در روی رسول می کشید، هر گه که او دست در روی رسول کشیدی او قبیعه شمشیر بر دست او زدی و گفتی: دست دوردار از روی رسول. عروه گفت: این کیست؟ گفتند: این مغیره شعبه است. گفت: تو نه آنی که من در عذر تو سعی کرده ام؟ و او در جاهلیت قومی را کشته بود و عروه را در آن سعی بود تا او برست...*. آنکه عروه بن مسعود نگاه می کرد در اصحاب رسول و حرمت داشت ایشان او را چنان که اگر رسول پاره آب بینداختی، یکی از ایشان بدست بگرفتی و در روی مالیدی و اگر آبی از دست فرو ریختی بر سر آن کارزارها بودی تا که بُرد. آنکه قسمت کردند و در پیش او سرافکنده و نرم آواز و کوتاه نظر از حرمت و هیبت و تعظیم او را. عروه باز گشت و قریش را گفت: یا قوم وفد بوده ام و بر ملوک اطراف عالم رفته ام از قیصر روم و کسری پارس و نجاشی حبشه هرگز ندیدم پادشاهی را مطاع تر از محمّد در میان قومش. آب دهندش در روی می مالند و بر آب دستش* قتال می کنند، و چون کاری فرماید از جای بجهند و مسارعت کنند و پیش او سخن نگویند و اگر گویند آواز برندارند و تیز در او ننگرند و او بر شما رشدی عرضه می کند قبول کنی. مردی از کنانه گفت: رها کنی تا من بروم، گفتند: برو. چون نزدیک رسید، رسول گفت: این فلان است و او از قومی است که تعظیم هدی کنند هدی از پیش او باز بری*** و لئیک در روی او زنی همچونین کردند. چون چنان دید، گفت: سبحان الله! این چنین قوم را از خانه خدای منع کردن حلال نباشد و باز گشت. آنکه حلیس بن علقمه را بفرستادند، و او سید احابیش*** بود. رسول علیه السلام گفت:

از قومی متعبدان است. هدی بر او بری، هم چنان کردند... (۱) ۲۶۴۴. علامه شعرانی: * سیزده تن از بنی ثقیف را کشته بود به خیانت و عروه سیزده دیه داد و او را آزاد ساخت. (۲) ۲۶۴۵. * یعنی آب وضوی او را. (۳) ۲۶۴۶. * * * پیش باز او برید. (۴) ۲۶۴۷. * * * * در سیره گوید. قوم يتألهون؛ ۵ یعنی قومی که در دین تعصب شدید داشتند. و این احابیش از حبشه نبودند بلکه از دینداران و ناسکین اهل مکه بودند و به کار خیر رغبت داشتند. ۶ روض الجنان: سهیل بن عمرو گفت: من آمده ام تا مصالحتی کنیم و عهد نامه ای نویسیم میان شما و ما، و بر این قرار دادند. رسول علیه السلام امیر المؤمنین را بخواند تا صلح نامه بنویسد، و رسول املا می کرد، گفت بنویس: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ... . آنکه گفت: والله که من رسول خدایم و اگر چه شما دروغ می داری. آنکه گفت: ...؛ تو را با مانند این خوانند، اجابت کنی و تو مضطر باشی. قرار بر این دادند که ده سال جنگ نکنند و مردم در این ده سال آمن باشند... و هر که از قوم محمّد به نزدیک قریش آید، او را باز ندهند. این سخت آمد بر مسلمانان. رسول علیه السلام گفت: رها کنی هر که از ما با ایشان رود گو برو، الی لَعْنَةُ اللَّهِ. * و هر که خواهد که در عهد محمد رود، برود. و هر که خواهد که در عهد قریش رود، مخیر است. در حال بُنُو خُزَاعِه گفتند: ما در عهد محمد رفتیم و بنو بکر گفتند: ما در عهد قریش رفتیم. رسول گفت: پس ما طواف خانه نکنیم. سهیل بن عمرو گفت: امسال نکنی دگر سال بیایید، و چون آیی با سلاح نیایی مگر تیغها در نیام کرده. و هدی برانی آنجا که ما

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۵۵ ۳۵۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۲۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۲۷.

۴- سیره النبی، ج ۳، ص ۷۷۷.

باز داریم بکشی. رسول گفت: هدی برانی، ایشان می رانند و ایشان رویش باز پس می زدند. ** رسول علیه السلام گفت: هم اینجا بکشی، هم آنجا بکشند... (۱) ۲۶۴۸. علامه شعرانی: * از این سخن توان دریافت که رسول صلی الله علیه و آله غرضش ملک و سیاست نبوده؛ چون ملوک اگر از یکی از پیروان سوء نیتی نسبت به خود تفرّس کنند انتقام جویند هر چند از آن انتقام فایده ای نبرند. اما کفار مکه انتقام جوی بودند و می خواستند هر که از آنها بگریزد و جانب رسول صلی الله علیه و آله رود او را باز گیرند و شکنجه دهند یا بکشند. بلکه پیغمبر صلی الله علیه و آله با امثال ابی سفیان هم که همه جنگها به تحریک او بود انتقام نجست، چنان که خود او هم باور نمی کرد پیغمبر صلی الله علیه و آله پس از فیروزی او را رها کند، اما چون آن حضرت دانست دیگر از او کاری ساخته نیست او را به خود گذاشت. و ملوک دنیا امثال این دشمنان را پس از غلبه ریز ریز می کنند. (۲) ۲۶۴۹. ** این عبارت مجمل است و بیان آن را پس از این ذکر کرده است. خلاصه آنکه هدی را رانند تا به وادی الثیه آنجا مشرکان مانع شدند که بیشتر روند رسول صلی الله علیه و آله به موجب عهد فرمود همانجا هدی بکشند و سخن با ام سلمه اظهار تأسف بود از تردید آنان نه استشاره. (۳) روض الجنان: ... عمر بن الخطاب گفت: مرا در اسلام هرگز شک نبود الا آن سال، پیامدم رسول را گفتم: یا رسول الله نه تو رسول خدایی؟ گفت: بلی. گفتم: نه وعده خدای حق است؟ گفت: بلی. گفتم: نه آنچه گویی از خدای گویی؟ گفت: بلی. گفتم: چون است که ما را گفتی شما در مکه شوی حلق کرده و تقصیر کرده، و پس نرفتیم؟... ۴ ۲۶۵۰. علامه شعرانی: سهیلی در روض الانف، شرح سیره ابن هشام این روایت را از عمر آورده و از آن عذر خواسته است که گاهی مؤمن شک می کند آن گاه در دلایل حق

۱- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۵۶ ۳۵۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۲۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۵۸.

نظر کرده شکش زائل می شود. و از ابن عباس روایت کرده که هیچ کس از آن خالی نیست و قول حضرت ابراهیم علیه السلام را که گفت «لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي» (۱) شاهد آورده است. و حق آن است که تنظیر درست نیست که حضرت ابراهیم صریحاً گفت «بلی» یعنی ایمان آورده ام در جواب سؤال پروردگار «أَوَلَمْ تُوْمِنْ»؛ اما عمر گفت: در نبوت رسول صلی الله علیه و آله شک کردم. و بهتر آن بود که سهیلی می گفت عمر مرتد فطری نبود تا توبه اش پذیرفته نشود بلکه مرتد ملی بود چون در اصل کافر بوده و مرتد فطری آن است که ولادت او بر اسلام باشد. (۲) روض الجنان: ... و رسول علیه السلام شتری از آن ابوجهل هشام بکشت، حلقه ای سیمین در بینی کرده، بر رغم مشرکان... (۳) ۲۶۵۱. علامه شعرانی: ابوجهل خود در بدر کشته شد و شترش به غنیمت گرفته شد و چون کفار قریش آن را دیدند ذلت خود را به یاد آوردند و از این مخالفت مغرور نگشتند. (۴) روض الجنان: رسول علیه السلام گفت: «وَيْلٌ لِّأُمَّهِ مَسْعَرٌ حَرْبٌ لِّوَيْلِ لَوْ كَانَ مَعَهُ رِجَالٌ». (۵) ۲۶۵۲. علامه شعرانی: وای بر حال مادرش که این برانگیزنده جنگ است اگر مردانی به فرمان او بودند. و از این سخن معلوم است که آن حضرت از جنگ نفرت داشت و دست به جنگ به قدر ضرورت می افراشت. ۶ روض الجنان: ... «فَتَصِيْبُكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ». و در کلام این تقدیم و تأخیر هست. آنکه به شما رسد اثمی و حرجی از آن کشتن نا واجب، این قول ابن زید است. محمّد بن اسحاق گفت: مَعْرَةٌ، ای؛ غرامه الدّیّه. و بعضی دیگر گفتند کفّارَةٌ، کقوله: «... فَإِنْ كَانَ

۱- بقره (۲): ۲۶۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۲۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۵۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۰.

۵- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۶۰.

مِنْ قَوْمٍ عَادُوا لَكُمْ وَهِيَ قَوْمٌ مُؤْمِنٌ، فَتَحْرِيرُ رَقَبِهِ مُؤْمِنَةٌ...» ، (۱) بر قاتل خطا، برده ای باشد که آزاد کند. چون حال بر این جمله بود. * و گفتند: مشرکان عیب کنند * که اینان اهل دین خود را می کشند. و جواب لولا محذوف است از کلام، و التقدير: لَا يَذْنُ لَكُمْ فِي دُخُولِهَا وَلَكِنَّهُ حَالٌ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ. * (۲) ۲۶۵۳. علامه شعرانی: * یعنی اگر گروهی مؤمنان دیگران را ناشناخته بکشند کفار آزاد کردن برده یعنی بنده بر ایشان لازم شود و این معره است. (۳) ۲۶۵۴. * یعنی بعضی گویند «مَعْرَهُ» سرزنش کفار است مسلمانان را به کشتن هم کیشان خود. (۴) ۲۶۵۵. * * * یعنی اگر بيم «مَعْرَهُ» نبود شما را دستوری رفتن مکه می داد، لکن میان شما و مکه حائل شد. (۵)

۲۷. «لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ...» .

روض الجنان: ... قولی دیگر آن است که: «لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» ، آن قول رسول است علیه السلام پس شرط مشیت رسول کرد علیه السلام خدای. ۲۶۵۶۶. علامه شعرانی: و قال الرسول را در اینجا تقدیر باید کرد. ۷ روض الجنان: ... راویان اخبار روایت کردند که: در صلح حدیبیه چندانی مصلحت بود که جز خدای نداند برای آنکه چون صلح پدید آمد، مسلمانان با مشرکان هم

۱- نساء (۴): ۹۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۶۰ ۳۶۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۶۴؛ در چاپ مشهد «بر خدای» ضبط شده است.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۳.

سخن شدند و در مناظره آمدند با هیچ عاقل متمیز سخن نگفتند و الا در اسلام آمدند؛ تا به آن دو سال چندانی مشرکان در اسلام آمدند که به همه مدت مثل آن نیامده بودند. (۱) ۲۶۵۷. علامه شعرانی: بنابراین «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ» (۲) در آغاز سوره اشاره به همان داستان حدیبیه است، و تکلف برای تفسیر آن چنان که گذشت لازم نیست. (۳)

۲۹. «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ ... وَ مَثَلُهُمْ فِي الْأَنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ...» .

روض الجنان: «أَخْرَجَ شَطْأَهُ»؛ که ترکه برآرد. و آن اول بار بود که دانه بشکافد. (۴) ۲۶۵۸. علامه شعرانی: ترکه دوبرگ اول گیاه است و در زبان امروز شاخه تر و باریک را گویند و در برهان مذکور نیست و این مثل در انجیل متی است. (۵) روض الجنان: سخن نا انداخته. (۶) ۲۶۵۹. علامه شعرانی: یعنی نسنجیده و نیندیشیده. (۷)

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۶۴.

۳- فتح (۴۸): ۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۶۶؛ در چاپ مشهد «تتر بزند» ضبط شده است.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۵.

۶- روض الجنان، ج ۱۷، ص ۳۶۸.

۷- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۳۶.

سوره حُجُرَات

سوره حُجُرَات «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۶. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِبُوا عَلَيَّ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ» .

روض الجنان: نباید که حال خلاف راستی انهاء کند. (۱) ۲۶۶۰. علامه شعرانی: «إنها کردن» خبر دادن است و منهیان خبر رسانان باشند. (۲) روض الجنان: «أَنَّ تُصِيبُوا» الْمَعْنَى لِئَلَّا تُصِيبُوا، چنان که در نظایر او برفت علی أَحَدِ التَّقْدِيرَيْنِ، یکی اینکه گفتیم و یکی حذراً أَنْ تُصِيبُوا، و در آیت دلیل است بر آنکه خبر واحد ایجاب علم و عمل نکند، برای آنکه ایمن نباشند که قایل دروغ می گوید... (۳) ۲۶۶۱. علامه شعرانی: مؤلف این آیه را دلیل بر آن گرفت که خبر واحد حجت نیست و جماعتی در زمان ما آن را دلیل حجیت خبر واحد دانند و کلام مؤلف به نظر

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۴۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۸.

درست می آید و شرح آن را در حاشیه مجمع البیان نوشته ایم. (۱)

۹. «... فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ...» .

روض الجنان: و آیت دلیل است بر وجوب قتال اهل بغی، لِقَوْلِهِ تَعَالَى: «فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي»، و «باغی» آن باشد که بر امام حق بیرون آید و فرمان او مخالفت کند و به حکم او رضا ندهد آنکه چنین باشد امام را رواست که با او جهاد کند. و واجب است بر هر کس که امام وی را فرماید که به قتال او رو باید که برود با امام یا نیابت امام، و آنکه بر امام جور بیرون آید قتال او واجب نبود و بی فرمان امام به قتال ایشان نشاید رفتن و چون رفتند بی ظفر باز نباید گشتن... (۲) ۲۶۶۲. علامه شعرانی: یعنی کسی که بر امام حق خروج کند مردم جایز نیست خود بی دستوری امام به جهاد آنها روند. (۳)

۱۲. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا...» .

روض الجنان: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ»، گفت: ای مؤمنان پرهیزی از بسیاری از گمان که بعض گمان بزه باشد. (۴) ۲۶۶۳. علامه شعرانی: «بزه» فارسی است به معنی گناه و گناهکار را بزهکار نیز گویند. (۵) روض الجنان: ... ابوقلابه گفت: ابو محجن الثقفی خمر می خورد او و اصحابش. عمر آنجا بگذشت، تجسس کرد واقف شد بر آن. در سرای شد. ابو محجن حاضر بود

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۴۷. رک: مجمع البیان، ج ۹، ص ۱۳۲۱۳۳، حاشیه.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۴.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۵۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۳۲.

۵- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۵۵.

با یک مرد. گفت: یا امیرالمؤمنین خطا کردی. گفت: چه خطا کردم؟ گفت: دو خطا یکی تجسس و خدای تعالی گفت: «وَلَا تَجَسَّسُوا»، و دگر بی دستوری در سرای من آمدی و خدای تعالی می گوید: «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَ تُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا»، (۱) عمر گفت: چه می گویی؟ گفت: اینکه شنیدی، زید بن ثابت و عبدالله بن ارقم حاضر بودند گفتند: یا امیرالمؤمنین چنین است که او گفت تاوان برماست. (۲) ۲۶۶۴. علامه شعرانی: یعنی غرامت گناه و تقصیر از ماست. در شرع اسلام تتبع گناه نباید کرد بلکه اگر اتفاقاً از کسی گناهی دیده شود منع باید کرد و حد باید زد. و در رسم سیاستمداران امر برخلاف این است، حتی در ممالک نصارا آنچه را جرم و گناه شناسند مأموران در مورد سوءظن به تحقیق و تفتیش می پردازند و حتی به حبس و شکنجه از متهم اقرار می گیرند. و به نظر می رسد در اسلام در اتهام به قتل نیز اگر آثار جرم در قاتل دیده شود و ولی دم بداند او قاتل است غیر از پنجاه قسامه تضییق دیگری بر او نمی تواند کرد و اگر نداند او قاتل است خود قسامه هم نمی تواند بخورد. (۳) روض الجنان: ... کهمس گفت از میمون بن شاه شنیدم و این میمون را بر حسن بصری تفصیل دهند اصحاب اخبار... (۴) ۲۶۶۵. علامه شعرانی: ظاهراً میمون بن مینا صحیح است. (۵)

۱- نور (۲۴): ۲۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۳۳ ۳۴؛ در چاپ مشهد به جای «تاوان»، «تابان ضبط شده است.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۵۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۳۷.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۵۸.

سوره ق

سوره ق «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ» .

روض الجنان: «ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ» ، عبدالله عیاس گفت: «ق» نامی است از نامهای خدای که قسم کرد به او. قتاده گفت: نامی از نامهای قرآن است. قُرْطَيْیٌ گفت: افتتاح نامهاست که ابتدایش «قاف» باشد چون: قدّوس و قادر و قاهر و قریب و قاضی و قابض. شعبی گفت: فاتحه سورت است. یزید و عکرمه و ضحاک گفتند: نام کوهی است محیط به گرد زمین و آن از زمرد سبز و خضرت آسمان از رنگ اوست، و کنارهای آسمان بر او نهاده است، و آنچه به دست مردم افتد از زمرد از سنگ پاره های آن است، و این عبارت أبو الجوزاء است از عبدالله عیاس. * وهبٌ مُّبْتَهٌ گفت: ذوالقرنین به کوه قاف رسید، پیرامن او کوههای خرد دید، او را گفت: تو چه کوهی یعنی موکلان او را؟ گفت: من کوه قافم. گفت: این کوههای خرد چیست پیرامن تو؟ گفت: عروق زمین است هیچ شهر نیست از شهرها و الا عرقی از عروق او متصل است به من، چون خدای خواهد تا زمین بجناند مرا بفرماید

تا عرق آن زمین بجنبانم... (۱) * * ۲۶۶۶. علامه شعرانی: * حق آن است که «ق» و «صاد» و «نون» و سایر حروف معجم قرآن اشاره به موجوداتی بدین نامها نیست. و آنها که «ق» را اشاره به کوهی به نام کوه قاف دانسته یا اثبات کوه بدین نام کرده اما «ق» را در قرآن اشاره بدان نگرفته اند مقصودشان از احاطه آن به زمین احاطه کمربندی است مانند خط استوا که گرد زمین را فرا گرفته. شاید این رشته کوه قفقاز است که از مشرق تا شمال چین امتداد دارد و از مغرب تا شمال اسپانیا به نصف کره زمین که خشکی است احاطه کرده، اما سایر اقصای در کوه قاف معتبر نیست مثل آنکه آسمان روی آن قرار دارد و از زبرجد سبز است. و در معجم البلدان گوید قدما کوه قاف را البرز می نامیدند. (۲) ۲۶۶۷. * * زلزله ها در اطراف ونواحی کوه بیشتر است و غالباً در این رشته کوهی است که از مشرق تا مغرب بر قدیم متصل می باشد یا فروع آن. (۳)

۴. «قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ...» .

روض الجنان: «قَدْ عَلِمْنَا» ؛ ما دانیم که زمین چه نقصان کرده است از ایشان و از گوشت و خون ایشان چه مقدار خورده است. و گفتند معنی آن است که: ما دانیم که کدام عضو از ایشان بیوسد و کدام استخوان بماند، برای آنکه در خبر آمد که: از بنی آدم همه چیزی بیوسد الا استخوان دُم غَزَه، * و هُوَ الْعَظْمُ الَّذِي عَلَيْهِ الْأَلْيَةُ، و در خبر آمد که: تنهای پیغامبران و اوصیا و شهیدان بیوسد. (۴) * * ۲۶۶۸. علامه شعرانی: * «دم غزه» ترجمه عصعص است و بعید به نظر می رسد این حدیث صحیح باشد؛ زیرا آنچه دیده شده است استخوان عصعص اموات نیز پوسیده

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۵۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۶۷. معجم البلدان، ج ۴، ص ۲۹۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۶۸.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۵۷.

بوده. و شاید تأویلی دارد که شرحش مناسب نیست. (۱) ۲۶۶۹. * در روایتی آمده است که حضرت عسکری علیه السلام استخوان یکی از پیغمبران را از میان انگشتان کشیش نصرانی بیرون آورد، وقتی که باران نیامده بود و مسلمین می رفتند به استسقا و باران نمی آمد. اما کشیش با نصارا می رفتند و باران می بارید و این موجب گمراهی مردم شد. حضرت عسکری برای رفع شبهه از مردم آن استخوان را بیرون آورد تا مردم بدانند این اجابت دعا نه برای تقرب نصرانی است بلکه به احترام آن استخوان است که وسیله او بود. (۲)

۱۶. «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَ نَعَلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ» .

روض الجنان: «وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ» ؛ ما بدو نزدیک تریم از رگ گردن او، ورید رگی باشد میان حلقوم و علباوان. (۳) ۲۶۷۰. علامه شعرانی: «علباوان» به صیغه تشبیه، واحد آن علبا دو رباط محکم است در دو طرف گردن. (۴)

۱۷. «إِذْ يَتَلَقَى الْمُتَلَقِيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ» .

روض الجنان: «إِذْ يَتَلَقَى الْمُتَلَقِيَانِ» ... آنکه که تلقی و تقیل کردند آن دو فرشته موکل که خدای تعالی ایشان را بر آدمی موکل کرده است، دو به روز و دو به شب، تا احوال آدمی دانند و افعال ایشان نویسند... امیرالمؤمنین علیه السلام، روایت کرد که رسول علیه السلام گفت: جای این دو فرشته بر گوشه های دهن آدمی است... ۵

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۶۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۶۵.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۷۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۶۶ ۶۵.

۲۶۷۱. علامه شعرانی: این روایت دلالت دارد بر آنکه اجسام مجردند بی ماده که جای بر غذا تنگ نمی کند و صور مجرده چنین هستند؛ چنان که ما در ذهن چیزهای فراوان تصور می کنیم؛ آنها یکدیگر را محو و باطل نمی کنند. (۱) *روض الجنان*: ... حسن گفت: این فرشتگان از مرد دور نشوند الا در دو وقت: در وقت قضای حاجت، و در وقت خلوت. (۲) ۲۶۷۲. علامه شعرانی: قول حسن حجت نیست و در خلوت و قضاء حاجت هم کسی که معصیت کند نوشته می شود. (۳) *روض الجنان*: ... انس روایت کرد که رسول علیه السلام گفت: خدای تعالی دو فرشته بر بنده مؤمن موکل کرده تا عمل او بر او می نویسند. * چون بنده را وفات رسد، فرشتگان گویند: بار خدایا، آن بنده که ما موکل او بودیم فرمان یافت، چه فرمایی، به آسمان شویم؟ حق تعالی گوید: آسمان مملو است از فرشتگان. گویند: بار خدایا، به زمین فرو شویم؟ گوید: زمینها مملو است از فرشتگان من. گویند: بار خدایا، کجا فرمایی؟ گوید: بر سر گور این بنده مقام کنید، * تسبیح و تهلیل می کنید و ثوابش بر او می نویسید تا به روز قیامت. (۴) ۲۶۷۳. علامه شعرانی: * این دو فرشته نظیر قوه عقلیه نظریه و عملیه است که انسان از سایر افراد حیوان بدان ممتاز است. حیوان نه ادراک کلی و مجرد می کند و نه حسن و قبح افعال را تشخیص می دهد. و انسان به قوه نظری، خداوند و پیغمبر و معارف الهی را می شناسد و ایمان می آورد و به قوه عملیه مسؤول اعمال خویش می شود و قلم تکلیف بر او نهاده است. و در جای دیگر فرموده «اَقْرَأْ كِتَابَيْكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا» (۵) و در اینجا دو فرشته را برای ضبط و حساب

۱- *روح الجنان*، ج ۱۰، ص ۲۷۵.

۲- *روض الجنان*، ج ۱۸، ص ۶۶.

۳- *روح الجنان*، ج ۱۰، ص ۲۷۶.

۴- *روض الجنان*، ج ۱۸، ص ۶۷.

۵- *اسراء* (۱۷): ۱۴.

مأمور فرمود و هر دو صحیح است. (۱) ۲۶۷۴. * تا روح او جاودان باقی است دو فرشته مدبر دو قوه نگاهبان اویند. (۲)

۲۲. «لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ».

روض الجنان: «لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا»، اینجا هم قول مضمَر است و تقدیر آنکه: فَيَقُولُ لَهُ. خدای تعالی او را گوید: تو از این روز غافل بودی، ما پوشش برداشتیم* تا آنچه به خبر می شنیدی به عیان بدیدی، و مراد به «کشفِ غطاء» آن است که آنچه معدوم بود در وجود آوردیم، آنچه در کتم و پرده عدم** بود به صحرای وجود آوردیم به منزلت آنکه چیزی در پوشش باشد ظاهر گردانند. (۳) ۲۶۷۵. علامه شعرانی: * ظاهر کلام آن است که چون در دنیا بود احوال آخرت و دو فرشته سائق و شهید با او بودند، اما پرده ای در میان بود نمی دید و به رحلت از این جهان پرده برداشته شد و آنچه مخفی بود ظاهر شد. شهید فرشته ای است مناسب قوه نظریه، و سائق نظیر قوه عملیه. ۴ ۲۶۷۶. * در عدم چیزی نیست و معدوم آن است که نباشد، اما کشف آن است که چیزی موجود باشد و پنهان. پس تأویل عبارت قرآن بدین وجه خلاف ظاهر است، و تأویل قرآن برخلاف ظاهر آنجا جایز است که حمل بر ظاهر محال باشد و به نظر مؤلف محال می رسید که آتش و فرشتگان سائق و شهید و احوال آنها وقتی که انسان زنده است موجود باشند و او نبیند، از این جهت تأویل کرده است به موجود کردن معدوم. اما به نظر بعضی محال نیست چیزی از احوال قیامت که ما نمی بینیم اکنون موجود باشد، چنان که پیغمبر صلی الله علیه و آله بهشت و دوزخ را دید و سایر مردم نمی دیدند. ۵

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۶۹.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۷۸.

۲۴. «أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ» .

روض الجنان: «أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ» ، گفتند: خطاب است با قرین او و با مالک، گوید هر دو را که: دست یکی داری و هر دو او را به دوزخ اندازی. بعضی دگر گفتند: خطاب با مالک است تنها، جز که کلام عرب بر این است که خطاب کنند با یک کس به لفظ تشبیه، يَقُولُ الْعَرَبُ: وَيَلْبَسُكَ إِزْجَاهَا وَازْجُرَاهَا، وَخُذَاهُ وَأَطْلِقَاهُ. (۱) ۲۶۷۷. علامه شعرانی: یعنی پالان برناقه نهید و او را برانید. (۲)

۳۰. «يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ» .

روض الجنان: آنکه گفت: این آن روز باشد که ما گوئیم دوزخ را که پر شدی، «هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ» ؛ و دوزخ گوید: زیادتی هست؟... و این سؤال و جواب را دو وجه باشد: یکی آنکه خطاب با خازنان دوزخ باشد و لکن حوالت با دوزخ کرد علی سبیل التوسّع، دوم آنکه بر وجه تهدید و تنبیه باشد کافران را و بر حقیقت اینجا سؤال و جوابی نباشد، یعنی این حال چنان محقق است که اگر دوزخ اهل جواب باشد از او سؤال کنند، جواب این دهد که: «هَلْ مِنْ مَزِيدٍ» . (۳) ۲۶۷۸. علامه شعرانی: این سخن از مؤلف تأویل قرآن است برخلاف ظاهر، و چنان که گفتیم تأویل قرآن جایز نیست مگر ظاهر آن محال باشد و سخن گفتن آتش دوزخ محال نیست مگر آنکه موجودات آخرت را قیاس به دنیا کنیم و گوئیم چون آتش در دنیا سخن نمی گوید در آخرت هم نمی گوید و این قیاس صحیح نیست. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۷۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۷۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۷۴۷۳.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۸۱.

۳۳. «مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَ جَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ» .

روض الجنان: «مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ» ، گفت: و او آن باشد که از خدای بترسد در غیبت مردمان، آنجا که کس حاضر نباشد از مردمان که او را شرم یا ترس باشد از او و او دست بدارد از معصیت، او معنی است به آیت. (۱) ۲۶۷۹. علامه شعرانی: یعنی مقصود از این آیه اوست. (۲)

۳۸. «وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ...» .

روض الجنان: ستان باز خفت. (۳) ۲۶۸۰. علامه شعرانی: ستان خفتن بر پشت خفتن است. (۴)

۴۱. «وَ اسْتَمِعَ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ» .

روض الجنان: هشت ده میل. (۵) ۲۶۸۱. علامه شعرانی: یعنی به هیجده میل. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۷۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۸۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۷۹؛ در چاپ مشهد به جای «ستان»، «استان» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۸۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۸۱؛ در چاپ مشهد «هیژده میل» ضبط شده است.

۶- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۸۶.

سوره ذاریات

سوره ذاریات «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «وَ الذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا» .

روض الجنان: «وَ الذَّارِيَاتِ» ، بدان که این «واو» که در اوّل سوره است «واو» قسم است و مانند این بسیار است... اما آنکه در شرع سوگند درست نباشد جز به خدای تعالی این مسأله شرعی است برای آن چنان آمد که مدّعی علیه را سوگند بر او لازم است اگر دروغزن باشد او را شکوهی و خوفی باشد از سوگند خوردن به خدای و به نام خدای باشد که اقدام نیارد کردن. و قسم خدای تعالی که برای توکید کلام گوید بخلاف آن است. * قَوْلُهُ: «وَ الذَّارِيَاتِ» جمع ذاریه باشد... حق تعالی قسم کرد به بادهای جهنده که بر آنچه آید آن را در هوا برد. عثمان الأَعْرَج گفت: ما را چنین روایت کردند که مسکن باد در زیر بال کرویّان است که حاملان کرسی اند از آنجا بیاید بر گردون آفتاب آید،** از آنجا بیاید بر سر کوهها از سر کوهها به بیابانها درآید. اما شمال را گذر به بهشت عدن باشد از هوای بهشت نصیبی گیرد و از ارواح صدیقان، پس در حدّ خود جستن گیرد. و حدّ مهّب او از کرسی بنات النّعش تا به مغرب آفتاب و حد

مهبّ دبور از مغرب آفتاب*** باشد تا به مطلع سیهیل... (۱) ۲۶۸۲. علامه شعرانی: * یعنی قسم خوردن برای تأکید کلام به غیر نام خدا حرام نیست؛ فقط در مقام دعوی نزد قضات جز به نام خدا کافی نیست و رفع دعوی مدعی نمی کند و ترک آن موجب کفاره نیست. (۲) ۲۶۸۳. * مراد از گردون آفتاب فلک آفتاب است. (۳) ۲۶۸۴. *** بادها چهارند در اصطلاح عرب: آنها را شمال و جنوب و صبا و دبور. گویند شمال از شمال غربی می وزد و جنوب از جنوب شرقی مقابل آن و صبا از شمال شرقی و دبور مقابل آن از جنوب غربی شمال و صبا که از نواحی شمال می وزد سرد است و جنوب و دبور که از نواحی افریقا و اقیانوس هند می آمد گرم و مسموم. و چون باد صبا به سردی باد شمال نیست که شمال از نواحی شام می آید و صبا از نواحی نجد عرب باد صبا را از همه بادها مطبوع تر می شمارند که نه گرم است و نه به غایت سرد. ۴ روض الجنان: ... موسی برگشت و می گفت: ای خدایی که روزی خلقان به امر تو است، یکی را باران می باید و یکی را آفتاب، و یکی را باد می باید و یکی را هوای ساکن آرمیده، و تو خداوند همه را مراد بدهی و به حسب مصلحت روزی به هر یک رسانی چنان که تو دانی. ۲۶۸۵ ۵. علامه شعرانی: از این خبر معلوم می گردد که علمای ما در سند اخبار قصص چرا مساهله می کردند، چون آنچه متضمن حکمت و تعلیم و موعظه بود برای فایده اش می آوردند و اگر در اصل حکایت مناقشه بود در آن تعلیم مناقشه نبود. و عاقلان می دانند مقصود اصلی از نقل حکایات عبرت و موعظه است و موعظه حق

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۸۸ ۸۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۹۰ ۹۱.

است، اگرچه وقوع حکایات مشکوک بود و در اثبات آن اصرار نداشتند. (۱)

۱۴. «ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ» .

روض الجنان: «ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ» ؛ بچشی عذابتان. «هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ» ؛ این آن است که شما به او استعجال و شتابزدگی می کردی، و برای آن «هذا» گفت، «هذه» نگفت با آنکه فتنه از پیش رفته است که ردّ با معنی کرد و آن عذاب است. (۲) ۲۶۸۶. علامه شعرانی: یعنی ضمیر «به» که مذكر است به فتنه بر می گردد که مؤنث است، برای آنکه مرجع ضمیر در حقیقت عذاب است و رد به آن شده است. (۳)

۱۵ ۱۶. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ * آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ» .

روض الجنان: «آخِذِينَ» ، نصب بر حال است مِنْ قَوْلِهِ: «فِي جَنَّاتٍ» ؛ أَى يَحْضِرُونَ فِي جَنَّاتٍ، گفت: می گیرند آنچه خدای با ایشان می دهد از ثواب و انواع کرامات. سعید جبیر گفت: عَامِلِينَ بِمَا أَمَرَهُمْ رَبُّهُمْ، معنی آن است که: متقیان آن کنند که خدای فرمود ایشان را، مِنْ قَوْلِهِمْ أَنَا آخِذٌ بِقَوْلِ فُلَانٍ، أَى عَامِلٌ بِهِ، و این راجع باشد به احوال دنیا، و قول اول بهتر است برای سیاق آیت فَلَقَوْلِهِ: «إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ» ؛ ایشان پیش از این محسن و نیکوکار بوده اند، و این دلیل آن است که آن اجری باشد که لایق باشد به احوال قیامت تا شاید گفتن که: پیش از این نیکوکار بوده اند. سعید جبیر گفت: قَبْلَ نُزُولِ الْفُرَائِضِ، یعنی پیش از آنکه شرع با ایشان آمد و ایشان بر سر احسان و نیکوکاری بوده اند. (۴)

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۹۵.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۹۵ ۹۶.

۲۶۸۷. علامه شعرانی: حسن و قبح افعال انسان به عقل است پیش از آنکه شرع نازل شود و آنچه عقل بیسندد و نیکو باشد خدا بدان راضی است هر چند شرع بدان نازل نشده و اگر شرع مطابق آن نازل شود لطفی است که آن را تأیید می کند. اما اگر شرع حکمی کند که عقل ظاهراً برخلاف آن باشد باید عقل را تخطئه کرد؛ چون در حقیقت عقل نیست که مخالف شرع حکم کرده بلکه هوا و هوس است و آنکه گفتند «دین الله لایُصابُ بالعقول» مراد آن است. (۱)

۱۹. «وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ» .

روض الجنان: ... روایت کردند از حسنِ محمد که رسول سرّیتی بفرستاد، برفتند و غنیمت آوردند... (۲) ۲۶۸۸. علامه شعرانی: یعنی حسن بن محمد بن الحنفیه. (۳)

۲۱. «وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ» .

روض الجنان: ... «وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ» ؛ در خویشتن نمی نگری و اندیشه نمی کنی؟ عبدالله زبیر گفت: مراد مخرج بول و غایط است. مُسَيِّب بن شریک گفت: مراد آن است که از یک ره طعام و شراب فرو می رود و از دوره بیرون می آید. اگر شیر محض خورد آب بیرون آید* ابوبکر و زّاق گفت: وَفِي أَنْفُسِكُمْ، در تحویل حالات و تغییر آلات و ضعف و قوّت و قهر مُنْت* و عجز ارکان و فسخ صریمت و نقض عزیمت. (۴) ۲۶۸۹. علامه شعرانی: * و چربی و غذا در بدن بماند. (۵)

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۹۷.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۹۸.

۵- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۷.

۲۶۹۰. ** مُنْت - به ضم میم - به معنی قوه است. (۱)

۲۲. «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ» .

روض الجنان: «وَمَا تُوعَدُونَ» ؛ و آنچه وعده می دهند شما را از خیر و شر. ضحاک گفت: مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ؛ از بهشت و دوزخ. (۲) ۲۶۹۱. علامه شعرانی: مراد از «مَا تُوعَدُونَ» بهشت است؛ یعنی آن نعمتها که در آخرت به شما وعده دادیم در آسمان است و روزی شما هم از آسمان است و موافق آیه کریمه «إِنَّ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۳) همه چیز نزد خداست و از جانب او است. و نظیر این «لَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ» (۴) و امثال این بسیار است و منافات ندارد که دری از بهشت آسمان در قبور صلحا باز شود یا فضایی از آنجا در این محل گنجانند و شرح آن مناسب اینجا نیست. (۵)

۲۳. «فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ» .

روض الجنان: ... آنکه به تو است جد است، و آنکه به اوست حید است. این جد جهد است و آن جهد جهاد، آن جد حظ است و آن حظ حظ است، و آن به قضاست و بر تو به آن قضا رضاست، چه اگر راضی نباشی سخط تو را اثر نیست. (۶) ۲۶۹۲. علامه شعرانی: [آن به قضاست] خوشبختی قسمت الهی است. (۷)

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۰۰.

۳- حجر (۱۵): ۲۱.

۴- اعراف (۷): ۴۰.

۵- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۲۹۸.

۶- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۰۵.

۷- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۰۱.

سوره طور

سوره طور «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳. «فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ» .

روض الجنان: «فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ» ؛ در رقی و افلاخته و آن صحیفه باشد. (۱) ۲۶۹۳. علامه شعرانی: «افلاخته» ترجمه منشور است، یعنی باز کرده و این کلمه در برهان نیست و در نسخه خطی من به خاء تصحیح شده اما در نسخه مطبوعه به جیم است. و الله العالم. (۲)

۴. «وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ» .

روض الجنان: وَ «الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ» ؛ و خانه آبادان، و مراد به این، خانه ای است در آسمان هفتم. ... و آن خانه ای است از یاقوت سرخ علی ما جاء فی الأخبار که خدای تعالی در عهد آدم به زمین فرستاد. چون در زمین کئی و پوششی نبود* آنگه به روزگار

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۲۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۱.

طوفان فرمود تا با آسمان بروند در خبر است که چون رسول علیه السلام مکه بگشاد یکی از زنان او خواست تا به شب در کعبه رود، بنوشیبه رها نکردند و گفتند به شب رها نکنیم اگر خواهی تا به روز خالی کنیم برای تو، او بیامد و با رسول شکایت کرد، رسول علیه السلام گفت: عادت نیست که کسی به شب در آنجا شود که این خانه در برابر بیت المعمور است چنان که اگر سنگی از آنجا بیوفتد مثل بر بام کعبه آید* هر روز هفتاد هزار فرشته در او شوند که تا قیامت با آنجا نشوند... .

(۱) ۲۶۹۴. علامه شعرانی: * نه ستون بود و نه سقف، بلکه یکپاره یاقوت بود و این روایت به الفاظ مختلف آمده و چون صحیح آن معلوم نیست کدام است حاجت به تحقیق آن نیست. (۲) ۲۶۹۵. * شاید مقصود رسول صلی الله علیه و آله آن باشد که فضل عبادت در کعبه برای آن است که در زیر بیت المعمور واقع می شود و سقف خود کعبه تأثیر در فضیلت عبادت ندارد؛ پس اگر در حجر اسماعیل نماز گزارند که آنهم از خانه کعبه است و زیر بیت المعمور واقع است همان فضل را دارد. فضل کعبه به سنگ و خاک سقف آن نیست بلکه به سبب مطابقت بودن او است در عالم شهادت و سفلی معبد ملائکه را در عالم علوی و غیب. اگر کسی گوید: ممکن نیست نقطه ای از نقاط آسمان همیشه مطابق نقطه ای از نقاط زمین باشد چون یا آسمان می گردد یا زمین، و دو نقطه از محاذات یکدیگر دور می شوند، در جواب گوئیم: بیت المعمور از سنخ ملائکه است، چون آنهاست و جسم آن هم از جنس اجسام ملائکه است و ممکن است با گردش آسمان از محاذات کعبه خارج نشود مانند نوری که بر آب جاری افتاده هرچه آب برود آن نور بر جای خود باقی است و مولوی گوید: شد مبدل آب این جو چند بارعکس ماه و عکس اختر برقرار ۳

۱- .روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۲۳ ۱۲۴.

۲- .روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۲.

آنکه محاذی عالم روحانی است در انسان قلب است به منزله بیت المعمور و پیوسته محاذی آن عالم است و به حرکت انسان در امکان جهان تغییر جهت نمی دهد. (۱) روض الجنان: حسن بصری گفت: الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ خانه کعبه است که او بَيْتُ الْحَرَامِ است و اوّل خانه که در زمین نهادند برای عبادت و معمور است به مردمان و خدای تعالی آن را هر سال عمارت کند. (۲) ۲۶۹۶. علامه شعرانی: یعنی در زمین است نه در آسمان. روایات در محل بیت المعمور، اگر در آسمان باشد، مختلف است: در آسمان اول یا چهارم یا هفتم، و علامه مجلسی فرموده است: جمع بین اخبار بر فرض صحت آنها به این است که در همه باشد چون هر چیز در عوالم مختلف صورتهای مختلف دارد که همه آنها حقیقتند. و فندرسکی گوید: «صورتی در زیر دارد آنچه در بالاستی». (۳)

۶. «وَ الْبَحْرِ الْمَشْجُورِ» .

روض الجنان: از امیر المؤمنین علیه السلام روایت کردند که گفت: مراد دریایی است در زیر عرش، قعر و عمق او چندان است که از هفت آسمان تا به زیر هفت زمین، در او آبی است سطر او را «بحر الحیوان» گویند، در وقت نفخ اوّل از او چهل شبانه روز باران آید بر زمین تا مردم از گورها برخیزند. ۲۶۹۷۴. علامه شعرانی: این عالم که ما مشاهده می کنیم عالم شهادت باشد و ذاتاً جامد است. حیات که در نباتات و حیوانات می بینیم از غیب بر این اجسام تافته، لذا چون روح زندگی از این اجسام اعراض کند زود از هم می پاشند و پراکنده می شوند و جسمی که هفتاد سال در بدن انسان زنده بود و کار می کرد به یک روز که جدا گردد

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۲۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۲۵ ۱۲۶.

می‌گردد و می‌پوسد، آنجا که منبع این زندگی عرضی است بحر حیوان است که برخلاف عالم شهادت ذات او اقتضای حیات می‌کند. (۱)

۲۱. «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ...» .

روض الجنان: ... و روایت کردند از امیرالمؤمنین علی علیه السلام که او گفت: یک روز خدیجه از رسول علیه السلام پرسید که حال آن فرزندان من که در جاهلیت بمردند چه باشد؟ گفت: به دوزخ شوند. خدیجه دلتنگ شد. رسول گفت: اگر تو مکان ایشان بینی، دشمن گیری ایشان را. خدیجه گفت: یا رسول الله! فرزندان من که از تو ماند؟ گفت: ایشان به بهشت اند. آنکه فرزندان مؤمنان با ایشان باشند در بهشت و فرزندان کافران با ایشان باشند در دوزخ. آنکه این آیت بخواند: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ...» . اگر این خبر درست است، مراد فرزندان بالغ باشند. (۲) ۲۶۹۸. علامه شعرانی: بالغی که حجت بر آنها تمام شده باشد نه بالغی که دعوت حق را ندانسته باشد. (۳)

۲۳. «يَتَنَزَّعُونَ فِيهَا كَأَسَا لَا لَعْوُ فِيهَا وَلَا تَأْتِيهِمْ» .

روض الجنان: «وَلَا تَأْتِيهِمْ» ، یعنی در او فعلی نباشد که ایشان را بزه آرد، هو تفعیلٌ مِنَ الْإِثْمِ، یعنی ایشان را در خوردن آن بزه نباشد. عبدالله عباس گفت: وَلَا كَذِبٌ، هم عبدالله عباس گفت: در او تکذیب نباشد که بعضی بعضی را دروغ دارند. ابن کثیر و ابو عمرو خواندند: لَا لَعْوُ فِيهَا وَلَا تَأْتِيهِمْ، به فتح هر دو کلمه، باقی قراء به رفع. زجاج گفت آنکه به رفع خواند در او دو وجه باشد: یکی مبتدا و «فیها» خبر بود، دگر «لا» به

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۳۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۷.

معنی «لَيْسَ» تامّه باشد به معنی لَمْ تَقَعْ وَلَا تَقَعُ، ... و آنکه به فتح خواند بنا کرد با «لا». (۱) ۲۶۹۹. علامه شعرانی: یعنی کلمه «لا» و کلمه «لغو» با یکدیگر مرکب شده مبنی بر فتح. (۲)

۲۴. «وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤُ مَكْنُونٌ» .

روض الجنان: «وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ»؛ می گردند برایشان غلامانی به خدمت که پنداری که مروارید نهانی اند یعنی مصون محروس که پوشیده داشته باشند تا هوا و باد و آفتاب آن را بنگرداند و به استعمال متبدّل نشود... حسن بصری گفت: در این آیت یک روز رسول علیه السلام را یکی پرسید، گفت: یا رسول الله! خادم چون لؤلؤ مکنون چون باشد مخدوم گفت: چنان که ماه شب چهارده در جنب ستاره. (۳) ۲۷۰۰. علامه شعرانی: در دنیا لازم نیست مخدوم از خادم نیکو روی تر باشد بلکه غالباً مخدومان زشت و پیر و خادمان جوان و نیکو روی بودند اما این سائل به عقل خود دانست درعالم آخرت نیکی منظر جزای عمل خیر است و باید مخدوم بسیار به از خادم باشد برخلاف دنیا. (۴)

۳۱۳۲. «قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ * أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهِدًا...» .

روض الجنان: «قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ»؛ بگو ایشان را انتظار کنی به صبر که من نیز در حق شما هم این می کنم تا آنچه در حق من می اندازی به شما بینم که فرمان خدای در شما رسد از مرگ یا عذاب.*

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۳۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۳۵ ۱۳۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۱۹.

«أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا»، یا عقل ایشان می فرماید ایشان را** اینکه می کنند. (۱) ۲۷۰۱. علامه شعرانی: * این وعده خداوند و معجز پیغمبر صلی الله علیه و آله است که با کفار فرمود اگر می پندارید دعوت او به مردن از میان می رود اندکی شکیبایی نمایید، معلوم خواهد شد که دین او عالمگیر است و شما خطا کردید. (۲) ۲۷۰۲. * یعنی عاقل هرگز نمی گوید این مطالب قرآن برافتادنی است و می توان آن را برانداخت، مطالب قرآن بالاتر از آن است که کسی درباره آن چنین توهم تواند کرد.

۳۵. «أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ» .

روض الجنان: «أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ» ؛ یا ایشان را از هیچ چیز آفریده اند. عبدالله عباس گفت: بی پدر، ... ابن کیسان گفت: یعنی ایشان را به بازی آفریده اند نه برای کاری. (۳) ۲۷۰۳. علامه شعرانی: یا می گویند بی فاعل و خالق حکیم به وجود آمده اند و آفریننده ندارند.

۳۶. «أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ» .

روض الجنان: «أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ» ؛ یا ایشان آفریده اند آسمانها و زمین را آنکه گفت: «بَلْ لَا يُوقِنُونَ» ؛ ایشان را هیچ علمی و یقینی نیست هم شکاک و متحیراند. (۴) ۲۷۰۴. علامه شعرانی: منکرین توحید سخن به ظن و تخمین گویند نه از روی یقین، و خودشان فرق میان ظن و یقین نمی گذارند و تمیز نمی دهند که به ظن نباید اعتماد کرد. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۳۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۲۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۴۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۴۰.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۲۲.

۳۸. «أَمْ لَهُمْ سُلْمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلَيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ» .

روض الجنان: «أَمْ لَهُمْ سُلْمٌ» ؛ یا ایشان را نردبانی هست که از آنجا بر آسمان می شوند و وحی می شنوند و دعوی می کنند که ما از آنجا شنیدیم، اگر چنین است «فَلَيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ» ؛ آنکه از ایشان این شنیده است گو حجتی روشن بیار. (۱) ۲۷۰۵. علامه شعرانی: خلاصه این آیات آنکه مردم عاجز و جاهل که از هیچ چیز خبر ندارند و به اسرار وجود واقف نیستند و در عوالم ملکوت سیر نکرده نباید هر چیز ندیده را انکار کنند و اگر از عالم باطن واقفند باید دلیلی بیاورند، مانند آنکه در شهرهای زمین نگشته و جایی را ندیده است انکار شهرهای ندیده کند و اگر مدعی است همه جا را گشته ام و شهری ندیدم دلیلی بیاورد. و چگونه جهال عرب عالم آخرت و ملائکه و خدا و غیب را نادیده انکار می کنند. (۲)

۴۱. «أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ» .

روض الجنان: «أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ» ؛ یا به نزدیک ایشان علم غیب است ایشان از آنجا می نویسند یا دعوی می کنند که ما می دانیم که این محمّد علیه السلام می گوید از حدیث بعث و نشور و ثواب و عقاب، آن را اصلی نیست. (۳) ۲۷۰۶. علامه شعرانی: تمسک آنان به اصل عدم است به روش اصولیین، اما نمی دانند که از این امور ظن نیز حاصل نمی شود تا به یقین چه رسد. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۴۱.

۲- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۲۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۴۲.

۴- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۲۳.

سوره نجم

سوره نجم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ» .

روض الجنان: دَیْنٌ مُنَجَّمٌ. (۱) ۲۷۰۷. علامه شعرانی: یعنی دین به افساط. (۲) روض الجنان: در خبر است که آن شب که پیغمبر را به معراج بردند، ابوطالب را گفتند که: محمّد از نماز خفتن پدید نیست، همه شبش در مکه طلب می کرد... چون وقت به سحرگاه رسید و پیدا نشد، ابوطالب بیامد و سلاح برگرفت و بنی هاشم را جمع کرد و بر در کعبه باستاندند، و ابوطالب سوگند می خورد که: اگر صبح برآید و محمّد پدیدار نباشد، هر کس را که به دشمنی متّهم است به این تیغی بیارم. چون صبح نزدیک شد، ستاره ای از قطب آسمان جدا شد به غایت روشنی هر چند ساعت بود به زمین نزدیک تر می شد تا به در خانه کعبه فرود آمد رسول علیه السلام، فَذَلِكَ قَوْلُهُ:

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۵۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۳۱.

«وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ» . (۱) ۲۷۰۸. علامه شعرانی: موافق اخبار بسیار، بازگشتن رسول خدا صلی الله علیه و آله از آسمان و رفتن او را نیز مردم ندیده بودند و معراج او مشهود قوم نشده بود و این خبر اگر صحیح باشد خاص حضرت ابی طالب بود یا بعضی از کسان او. والله أعلم. (۲) روض الجنان: بعضی دگر گفتند: مراد آن ستاره است که حق تعالی آن را علامت امامت امیرالمؤمنین کرد و سبب آن بود که سلمان و جماعتی صحابه از رسول علیه السلام پرسیدند که: یا رسول الله، مقام تو از پس تو که خواهد بود! گفت: آن را که امشب ستاره ای از قطب آسمان جدا شود و به خانه او فرود شود. آن شب اهل مدینه همه بر بامها رفتند امید آن را که باشد که ستاره به خانه ایشان رود، مگر علی و فاطمه و رد خود رها نکردند، گفتند: اگر به خانه ما آید ما را شکر زیادت باید کردن، و اگر به خانه ما نیاید، باد و تکبر نباشد. ایشان هر یکی در محراب خود مشغول، ستاره ای روشن از قطب آسمان جدا شد و گفتند: زهره بود، و به حجره زهرا در افتاد فذلک قولهُ: «وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ» . (۳) ۲۷۰۹. علامه شعرانی: یعنی این گفته [گفتند: زهره بود] از معصوم نیست، حدس یکی از روای است و شاید ستاره دیگر بود غیر زهره، و بسا مردم نزول شیء نورانی آسمانی را در بسیاری از امکنه مقدسه دیده اند. (۴)

۷. «وَ هُوَ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى» .

روض الجنان: «وَهُوَ» ، یعنی محمّد صلی الله علیه و آله «بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى» ؛ به افق اعلی بود. بر این وجه «واو» حال باشد، و گفتند: «واو» عطف است و معنی آنکه فَاسْتَوَى جَبْرَائِيلُ وَمُحَمَّدٌ

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۳۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۵۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۵۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۳۲.

بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى، ایشان در اینجا نگاه راست بودند، یعنی با یکدیگر در یک مقام و یک مرتبه بودند، ... آنکه خلاف کردند که این مساوات محمد را با جبرئیل در چه چیز بود. اِسْتَوَيَا فِي الْقُوَّةِ عَلَى الشُّعُودِ؛ در قوت به آسمان شدن راست شدند با یکدیگر بعضی دگر گفتند: اِسْتَوَى جَبْرَائِيلُ عَلَا إِلَى السَّمَاءِ بَعِيدًا أَنْ عَلَّمَ مُحَمَّدًا؛ جبرئیل به آسمان شد پس از آنکه محمد را پیاموخت آنچه بایست آموخت، و این قول سعید بن المسیب است. (۱) ۲۷۱۰. علامه شعرانی: اکثر علمای اسلام الا نادر، پیغمبر را صلی الله علیه و آله افضل از جبرئیل و سایر فرشتگان می شمارند و عرفا در این باب موافقتند که انسان کامل از همه حضرات وجود افضل است و این آیه منافی آن نیست چون بسا موجود مفضول سبب علم افضل شود چنان که عقل از حواس تکمیل می پذیرد و پادشاه عظیم از جاسوسان زیر دست استفاده می کند و عالم متبحر از روات عامی حدیث فرا می گیرند. (۲)

۱۰. «فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ» .

روض الجنان: ابوالحسن نوری را پرسیدند از آن آیت، گفت: آنکه دانند؟... (۳) ۲۷۱۱. علامه شعرانی: ابوالحسن نوری از مشاهیر صوفیه است و مؤلف کتاب از سخن آنان که مخالف شرع نباشد بسیار نقل کرده است. (۴)

۱۱. «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ» .

روض الجنان: «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ»، ابوجعفر خواند و حسن بصری و جحدری و قتاده: كَذَّبَ، به تشدید، یعنی آنچه به چشم دید به دل تکذیب نکرد بل تصدیق کرد و

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۶۳ ۱۶۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۳۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۶۷. در چاپ مشهد «ابو الحسن نوری» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۳۸.

راست داشت و ایمان آورد به او. و باقی قراء به تخفیف خواندند. «ما كَذَبَ الْفُؤَادُ»، یعنی دل او با او دروغ نگفت در آنچه دید... و چند راوی از اصحاب رسول روایت کردند که رسول را علیه السلام پرسیدند که شب معراج خدای را دیدی؟ گفت: رَأَيْتُهُ بِفُؤَادِي وَلَمْ أَرَهُ بِعَيْنِي. عبدالله بن شقیق گفت: من ابوذر را گفتم اگر من رسول را دریافتمی از او چیزها پرسیدم می گفت: چه پرسیدی؟ گفتم: اول پرسیدم می که خدا را دید یا ندید؟ گفت: من پرسیدم گفت به دل دیدم به چشم ندیدم، به چشم نوری دیدم. و قوله: «ما رأى» حمل کردن بر عموم اولی تر باشد که هر چه دید از آلاء و نعماء و عجایب و عبر از خلق آسمان و زمین و انواع فرشتگان و انواع نعمت و بهشت و دوزخ و هر چه آن شب دید تا شامل باشد آن همه را. (۱) ۲۷۱۲. علامه شعرانی: به نظر می رسد که قرائن خارجی نیز بر عموم دلالت دارد، چون کفار قریش دیدن پیغمبر را حمل بر تجسم خیال و اوهام می کردند چنان که فرمود «أَفْتَمَارُونَهُ عَلَى مَا يُرَى» (۲) و این شامل همه رؤیاهای نبوت است و خداوند در رد آنها فرمود عقل بر صحت رؤیای او شهادت می دهد و مردم عادی غیر پیغمبر نیز گاه باشد چیزی را می بینند و یقین دارند آنچه دیدند موافق حق و واقع است؛ مثلاً- کسی امام یا پیغمبر یا ملائکه را بیند و به او خبر دهد فلان غائب تو فلان روز خواهد آمد یا گمشده تو در فلان جا است و چون خبر او تحقق پیدا کند یقین دارد رؤیای او حق است و تجسم خیال نیست. پیغمبر صلی الله علیه و آله شک نداشت که جبرئیل را که دید و وحی را که شنید حق است و مردم دیگر نیز می توانند حقیقت رؤیای او را دریابند؛ زیرا از رؤیای بی حقیقت که تجسم خیال خود انسان باشد اخبار غیب و علوم الهی و معارف دقیق که فوق قدرت بشر است و در قرآن آمده استفاده نمی شود. و آنچه گفتیم بنابراین است که آیات درباره معراج نیست و از حسن بصری نقل

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۶۸ ۱۶۹.

۲- نجم (۵۳): ۱۲.

است که آیه راجع به معراج است و در مجمع البیان گوید: قال (الحسن) و عرج بروح محمد الى السماء و جسده فى الأرض و قال الأكثرون وهو الظاهر من مذهب أصحابنا والمشهور فى اخبارهم إن الله تعالى صعد به جسمه عليه السلام الى السماء حیثاً سلیمان حتى رأى ما رأى من ملکوت السموات بعینه. (۱)

۱۳. «وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَهُ أُخْرَى» .

روض الجنان: در زیر هر برگى آند هزار هزار گردوس فرشته است. (۲) ۲۷۱۳. علامه شعرانى: «کردوس» فوج لشکر. (۳)

۱۵. «عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى» .

روض الجنان: «عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى» * گفت: جَنَّتْ مَأْوَى نَزْدِيكَ آن درخت است. عبدالله عباس گفت: بر دست راست عرش است و آنجای شهیدان است... عبدالله زبیر گفت: یعنی جَنَّتِ الْمَيْتِ؛ یعنی شبگاه ایشان باشد نه مهمان رهگذری باشند، چنان بودند که اگر در بهشت شب بودی هم آنجا بودندى. مُحَمَّدُ بْنُ الْكَعْبِ الْقُرْظِيُّ در شاذَّ خَوَانِد: «عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى»، به «ها» على الفِعْلِ، یعنی سَتَرَهُ، أَيْ سَتَرَ النَّبَى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ. (۴) * ۲۷۱۴. علامه شعرانى: * در قرآن کریم این آیه مقدم است: «إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ» (۵) اما مؤلف آن را مؤخر آورده است تا تفسیر سدره یکجا کند. (۶)

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۳۹. مجمع البیان، ج ۹، ص ۱۷۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۷۳.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۷۴.

۵- نجم (۵۳): ۱۶.

۶- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۲.

۲۷۱۵. ** یعنی پوشید درخت سدره پیغمبر را، و تعبیر به «مأوا» فرمود چون بر آنجای که پیغمبر بود سایه افکند. (۱)

۱۸. «لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى» .

روض الجنان: «لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى» ، گفتند معنی آن است که: لَقَدْ رَأَى الْآيَةَ الْكُبْرَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ. (۲) ۲۷۱۶. علامه شعرانی: این آیه دلیل مضمون آیه اول است که «مَا زَاغَ الْبَصِيرُ وَ مَا طَغَى» (۳) چون کفار می گفتند چشم او چیزی به توهم و تجسم خیال دریافته است و حقیقت نبود آنچه دید، خداوند می فرماید دلیل صحت رؤیت او آیات بزرگ پروردگار است که در تجسم خیال تصور نمی شود. و نظیر این در آیه «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى» (۴) گذشت.

۱۹. «أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى» .

روض الجنان: گاه گاه از او حییس ساختی. (۵) ۲۷۱۷. علامه شعرانی: «حییس» خوراکی است. (۶) روض الجنان: مویها «برافلاخته». (۷) ۲۷۱۸. علامه شعرانی: یعنی پریشان کرده. (۸) روض الجنان: ضحاک گفت: «عزّی» صنمی بود غطفان را. سعید بن ظالم نهاد برای ایشان، و سبب آن بود که او به مکه آمد قریش را دید که سعی صفا و مروه می کردند تا

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۷۴.

۳- نجم (۵۳): ۱۷.

۴- نجم (۵۳): ۱۱.

۵- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۷۵.

۶- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۳.

۷- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۷۶ ۱۷۷.

۸- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۴.

بطن نخله آمد و قوم خود را گفت: اهل مکه را دو کوه است که آنجا طواف می کنند، و خدایی است ایشان را که او را می پرستند و شما را نیست. گفتند: پس چه فرمایی؟ گفت: من تدبیری سازم. برفت و سنگی از کوه صفا بکند و یکی از مروه و بیاورد و بنهاد در برابر یکدیگر، گفت: این صفا و مروه شماس است و سه سنگ بگرفت و بر هم نهاد در بن درخت خرما و گفت: این معبود شماس است این را می پرستی و آنجا طواف می کنی. همچنین می کردند تا رسول علیه السلام مکه بگشاد، بفرمود تا آن سنگها برداشت و آن درخت ببریدند، و تولای درخت بریدن خالد ولید را فرمود. (۱) ۲۷۱۹. علامه شعرانی: از این گونه اعمال بعض مردم تعجب نباید داشت چون هر قوم ضعیف تابع قوی تر از خویش است و پیوسته می خواهند خویش را در زی و رسم و عادات شبیه اقویا کنند و مردمی که رسم اقویا را میان ضعفها رواج می دهند به عقیده خویش بهترین احسان را درباره آنها انجام داده اند و آنها را هم پایه اقویا کرده اند. (۲)

۳۰. «ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ...».

روض الجنان: ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ؛ مبلغ ایشان از علم این است و بیش نمی دانند و علمی نیست ایشان را به ثواب آخرت و احوال قیامت. (۳) ۲۷۲۰. علامه شعرانی: اگر کسی اعتراض کند که پیش از بعثت پیغمبر صلی الله علیه و آله و دعوت مردم به آخرت و جزا و ثواب و عقاب هیچ کس از آن عوالم خبر نداشت و غیر همین عالم دیگر نمی دانست و اگر پیغمبر مأمور باشد که این گونه مردم را به دین دعوت نکند باید از همه کس مأیوس باشد، در جواب گوئیم: انسان اگر چه ایمان به پیغمبران نیاورده باشد و دعوت رسول به او نرسیده باشد چون عقل دارد بالقوه یا بالفعل به عالم غیر این عالم محسوس معترف است چنان که بسیاری از

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۷۶ ۱۷۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۸۲.

حکمای الهی یونان و ملل دیگر فی الجمله بدان معتقد بودند، اما جماعتی که ادراک نزد آنها خاص به حس است و حقایق منحصر در محسوس و عقل ندارند پندارند هرچه را حس نکنند موجود نیست و آیه اشاره به این مردم است و مکرر در قرآن نکوهش آنان آمده است. (۱)

۳۲. «الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْأَعْتِمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ...» .

روض الجنان: رسول علیه السلام گفت: ما مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَهُ ذَنْبٌ يُصِيبُهُ الْفَيْئَةَ بَعْدَ الْفَيْئَةِ، لَا يُفَارِقُهُ حَتَّى يُفَارِقَ الدُّنْيَا. (۲) ۲۷۲۱. علامه شعرانی: در نسخه خطی این بنده «الغینه بعد الغینه» است و در حاشیه آن هم به همین نحو تصحیح کرده است و آن را با حدیث معروف «إنه لیغان علی قلبی و انی لاستغفر الله کلّ یوم سبعین مره» (۳) مربوط شمرده است؛ یعنی هر مؤمنی را گناهی هست که غفلتی بعد غفلتی بر وی عارض می شود و هرگز از او جدا نخواهد شد، تا از دنیا مفارقت کند گرچه معنی «لیغان علی قلبی» در پیغمبر برای ما معلوم نیست. (۴)

۳۳. «أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى» .

روض الجنان: «أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى» ، عبدالله عباس گفت و سُدّی و کلبی و مُسَیّب بن شریک که: این آیت در حق عثمان بن عفّان آمد که او عادت داشت که صدقه و نفقه نیکو کردی، برادری بود او را از جهت رضاع، نام او عبدالله بن سعد بن ابی سرح، و او منافق بود، او را ملامت کرد بر آن دادن، گفت: چنین که تو می کنی زود باشد که دروش شوی و محتاج گردی. عثمان گفت: من گناهان بسیار دارم، این برای آن می کنم تا

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۸۵؛ در چاپ شعرانی «الغبنه بعد الغبنه» ضبط شده است.

۳- مستدرک الوسائل، ج ۵، ص ۳۷۵، ح ۶۱۳۱.

۴- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۴۹.

کفّارت گناهان من شود. او گفت: این شتر که داری با رحل و آلت به من ده تا من جمله گناهان تو بگیرم، شتر بدو داد و گواه برگرفت و دست از آن صدقه دادن برداشت، خدای تعالی این فرستاد، گفت: «أَفَرَأَيْتَ الَّذِي»؛ دیدی ای محمّد آن مرد که بگریخت و پشت به هزیمت داد روز اُحد؟ (۱) ۲۷۲۲. علامه شعرانی: با اینکه سوره «والنجم» مکی است به اتفاق علما، این حکایت به نظر صحیح نمی آید. (۲)

۳۸. «أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً وِزْرًا أُخْرَىٰ».

روض الجنان: ابورمته گفت: کودک بودم با پدرم نزدیک رسول علیه السلام رفتم. ... آنکه رسول علیه السلام پدرم را گفت: این پسر تو است؟ گفت: آری، و رَبِّهِ الْكُفْبِهِ حَقًّا أَشْهَدُ بِهِ رسول الله عجب بماند از سوگند او و از شدت شبهه من به او. آنکه گفت: اما إِنَّهُ لَا يَجْنِي عَلَيَّكَ وَلَا تَجْنِي عَلَيْهِ؛ جنایت او بر تو ننهد و جنایت تو بر او ننهند، آنکه این آیت برخواند: «أَلَا تَرَىٰ وَازِرَةً وِزْرًا أُخْرَىٰ». گفت: آنگاه نگاه کردم از میان کتف او مانند سلعه ای* بود، پدرم گفت: یا رسول الله! مَنْ طَبَّ دَانِم، اگر فرمایی تا معالجه ای کنم این را؟ گفت: نه، طیب او آن است که آفرید. (۳) ۲۷۲۳. علامه شعرانی: بعضی گویند آن مهر نبوت بوده و ابو رمته و پدرش جاهل بودند بدان. (۴)

۳۹. «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ».

روض الجنان: و ثعلبی در تفسیرش بیاورد از ابوالقاسم بن حبیب عن ابراهیم

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۸۷ ۱۸۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۹۲ ۱۹۳. در چاپ مشهد به جای «ابو رمته»، «ابو ریثه» آمده است.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵۴.

ابن مضارب عن ابیه که او گفت: عبدالله بن طاهر والی خراسان حسین بن الفضل را بخواند. (۱) ۲۷۲۴. علامه شعرانی: حسین بن الفضل که مکرر ذکر او در تفسیر آمده است در عهد عبدالله بن طاهر بود. (۲)

۴۲. «وَ أَنْ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُتَّهَىٰ» .

روض الجنان: و شهر بن حوشب روایت کرد از ابوهریره که او گفت یک روز رسول علیه السلام در مسجد آمد و اصحاب را گفت: فِيمَ أَنْتُمْ؟ شما در چه کارید؟ گفتند: نَتَفَكَّرُ فِي اللَّهِ؛ در خدای اندیشه می کنیم گفت: تَفَكَّرُوا فِي الْخَلْقِ وَلَا تَتَفَكَّرُوا فِي الْخَالِقِ فَإِنَّ التَّفَكُّرَ لَا يُحِيطُ بِهِ؛ گفت تفکر در خلق کنی در خدای تفکر مکنی که فکرت به او نرسد. خدای تعالی هفت آسمان بیافرید ثخانت هر آسمانی پانصد ساله راه و از آسمانی تا آسمانی پانصد ساله راه، و هفت زمین همچین. و در آسمان هفتم او را دریایی است عمقش چندان که از زیر هفت زمین تا به بالای هفت آسمان، خدای را در آن دریا فرشته است که آن آب تا به کعبش بیش نیست. (۳) ۲۷۲۵. علامه شعرانی: اگر گویی: چگونه آسمان و زمین در این دریا واقع نشده اند چون اگر عمق دریا این اندازه باشد البته زمین و طبقات آسمان در آن دریا قرار خواهد گرفت، گوئیم: خبر ضعیف است و ابوهریره چنان تصور کرده است که آسمانها مسطح است و دریای آسمان هفتم در جایی از آن قرار گرفته که زیر آن هیچ یک از آسمانها و زمین نیستند و به نظر می رسد که در این روایت تصرفی کرده است

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۹۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۱۹۷.

برحسب وهم خود و قدر ثابت و مسلم آن است که خلقت عالم بسیار بزرگ تر است از آنکه وهم بدان احاطه کند تا به خالق چه رسد. (۱)

۴۳. «وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَكَ وَ أَبْكَى». .

روض الجنان: و ذوالنونِ مصری گفت: دل‌های عارفان بخندانید به آفتاب معرفت و دل‌های کافران بگریانید به کفر و نکرت. (۲)
۲۷۲۶. علامه شعرانی: [نکرت] یعنی انکار، و چنان که گفتیم مؤلف چون سخن صحیحی از بزرگان صوفیه بیند ابا از نقل آن ندارد. (۳)

۴۹. «وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشُّعْرَى». .

روض الجنان: پنداری ازده در چشم دارد. (۴) ۲۷۲۷. علامه شعرانی: در چاپی «ازده» و در نسخه خطی «کزه» است و «ازدن» به معنی خلیدن خار و سوزن است. (۵) روض الجنان: و بر فراق می گریست تا چشمش ژفکن شد. (۶) ۲۷۲۸. علامه شعرانی: «ژفک» بر وزن اشک به معنی چرک گوشه های چشم است. ۷

۵۳. «وَ الْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى». .

روض الجنان: «وَ الْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى»، و زمین منقلبه را فرود برد به زمین یعنی

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۰۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۰۲.

۵- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵۹.

۶- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵۸.

شارستانهای قوم لوط را و آن چهار شهرستان بود: صوانیم و دادوما و عامورا و سدوم و گفتند جبریل بر زمین انداخت پس از آنکه به آسمان برد. (۱) ۲۷۲۹. علامه شعرانی: روایتی است و به قول دیگر «عَالِيهَا سَافِلَهَا» (۲) که در قرآن است به معنی زیر و رو کردن و ویران ساختن است، چنان که در محل خود گذشت. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۰۳.

۲- هود (۱۱): ۸۲.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۵۸.

سوره قمر

سوره قمر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱۲. «وَ فَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ» .

روض الجنان: «وَ فَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا» ، گفت: بشکافتیم زمین را به چشمه های آب تا همه زمین چشمه های آب شد. در خبری آمد که چهل شبانه روز آب از آسمان می آمد... (۱) ۲۷۳۰. علامه شعرانی: تعبیر مؤلف اشاره بدان است که اعتماد بر این خبر نیست. (۲)

۱۳. «وَ حَمَلْنَا عَلَى ذَاتِ الْأَوَاحِ وَ دُسِّرٍ» .

روض الجنان: «وَ حَمَلْنَا عَلَى ذَاتِ الْأَوَاحِ وَ دُسِّرٍ» ؛ و ما نوح را بر کشتی نهادیم خداوند لوحها و میخها... حسن بصری گفت و شهر بن حوشب: دُسر سینه کشتی باشد؛ ... مجاهد گفت: «عوارض کشتی» باشد. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۶۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۱۹.

۲۷۳۱. علامه شعرانی: یعنی آنچه از کشتی زودتر به نظر می آید از پیش آن. (۱)

۱۵. «وَلَقَدْ تَرَكُنَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ» .

روض الجنان: «وَلَقَدْ تَرَكُنَا آيَةً» ، گفت: ما رها کردیم آن کشتی را آیتی، یعنی ما آن را آیتی کردیم و دلالتی و عبرتی. قتاده گفت: خدای تعالی پس از سکون طوفان آن کشتی را رها کرد به باقردی رها کرد از زمین جزیره تا به عهد رسول ما علیه السلام بماند، و مردم می رفتند و می دیدند و عبرت می گرفتند، و بسیار کشتی گران پس از آن کردند به بسیار مدّت و هیچ یک را اثر نماند. (۲) ۲۷۳۲. علامه شعرانی: یعنی کشتی نوح در باقردی نزدیک کوه جودی در زمین جزیره ابن عمر تا به عهد رسول صلی الله علیه و آله مانده بود اما پس از نوح بسیار کشتیها ساختند بزرگ تر و سنگین تر و مدتها در صنعت آن کار کردند و هیچ یک باقی نماند و این از عجایب است. والله العالم. (۳)

۳۷. «وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابِي وَ نُذِرٍ» .

روض الجنان: «وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ» ؛ آن قوم لوط را علیه السلام مراوده کردند او را، یعنی مطالبه کردند او را و خواست تا رها کنند ایشان را تا دست درازی کنند بر آن مهمانان... «فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ» ؛ ما چشمهای ایشان مطموس کردیم و بی اثر و نشان، ... ضحاک گفت: چون ایشان بر لوط غلبه کردند و در سرای شدند، لوط دلتنگ شد از آنکه ندانست که ایشان فرشتگانند، خدای تعالی چشمهای ایشان کور کرد تا هیچ

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۶۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۲۰ ۲۲۱.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۶۹.

ندیدند، گفتند: ما دیدیم که در سرای آمدند، اکنون کس را نمی بینیم باز گشتند. (۱) ۲۷۳۳. علامه شعرانی: یعنی نابینا کرد از دیدن فرشتگان، چون فرشته چنان نیست که همیشه برای همه کس دیده شود، گاه چشم آنان را مشاهده می کند و ناگهان از پیش چشم ناپدید می شوند و گرنه قوم لوط چنان که آخر عبارت دلالت دارد همه چیز را در خانه می دیدند و فرشتگان را نمی دیدند، پنداشتند از دری بیرون رفته اند. (۲)

۴۵. «سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ» .

روض الجنان: «سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ» ، آنکه گفت: این جماعت عزیز منیع را مجتمع شده و به قوت خود مغرور شده به هزیمت کنند و بشکنند... . خدای تعالی آن وعده راست کرد و ایشان را روز بدر منهزم کرد. (۳) ۲۷۳۴. علامه شعرانی: یعنی از اخبار غیب قرآن و از معجزات رسول است صلی الله علیه و آله و اگر این وعده وامثال آنکه بسیار است از جانب خدا نبود حضرتش بدان اعتماد نداشت چون شاید پیش از آنکه دین او رواج گیرد و کار به جنگ رسد آن حضرت از جهان می رفت یا در جنگ مغلوب می شد و این گونه وعده های مکرر نمی فرمود به غلبه خویش و هزیمت آنان. (۴)

۴۶. «بَلِ السَّاعَةِ مَوْعِدُهُمْ وَ السَّاعَةُ أَذْهَى وَ أَمْرٌ» .

روض الجنان: «بَلِ السَّاعَةِ مَوْعِدُهُمْ» ، آنکه گفت بل قیامت موعده ایشان است به عذاب. «وَ السَّاعَةُ أَذْهَى وَ أَمْرٌ» ؛ و قیامت داهی تر و فظیع تر و سخت تر است از روز بدر. ابوهریره روایت کرد که رسول علیه السلام گفت: بشتابی به عمل صالح هفت چیز را چه

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۲۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۷۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۳۰.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۷۵.

گوش می داری یکی از این هفت چیز را: یا درویشی که از یاد مردم برد خداوندش را یا توانگری طاغی بکند. (۱) ۲۷۳۵. علامه شعرانی: یعنی نگران و منتظر باشید یکی از این هفت چیز که مانع عمل خیر است: یکی درویشی که خدای را فراموش کند و به هر چه شکم را سیر کند دست فرو برد یا توانگری که غرور گیرد و از آن جهت خدا را از یاد برد و به لهُو مشغول شود یا بیماری که مانع طاعت شود یا پیری که از خرافت او را به مسخره گیرند، الی آخر. (۲)

۵۵. «فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ» .

روض الجنان: در خبر است که یک روز موسی علیه السلام به مناجات می رفت به خرابه ای بگذشت از آنجا ناله ای می آمد. در آنجا رفت مردی را دید برهنه بر سر خاک خفته خستی زیر سر گرفته بر او عورت پوشی بود می نالید و در آن ناله چیزی می گفت. موسی به نزدیک او شد می گفت: اِلٰهِي تَرِي غُرْبَتِي وَ وَحْدَتِي وَ تَعْرِفُ فَقْرِي وَ فَاقَتِي. موسی برفت و مناجات بکرد بگفت و بشنید چون خواست تا برگردد حق تعالی گفت: یا موسی پیغام آن درویش بنگزاردی گفت: بار خدایا تو عالم تری حکایت وحدت و وحشت می کرد و شکایت فقر و فاقه می گفت. گفت برو او را از من سلام کن و بگو خدایت سلام می کند و می گوید: تو تنها نیستی که من انیس تویم و تو غریب نئی که من جلیس تویم و تو درویش نئی که من وکیل تویم. موسی بیامد و بر بالین آن درویش بنشست و آن پیغام بگزارد. درویش گفت: یا کلیم الله! مرا این مایه است که خدای تعالی حدیث من بشنود و آن را جواب دهد. آنکه نعره ای بزد و جان بداد... . موسی علیه السلام با اشراف بنی اسرائیل بیامد... و آن خشت و درویش را ندید. گفت: بار خدایا! این درویش کجا رفت زمینش فرو برد یا گرگش بخورد! جبرئیل علیه السلام آمد و

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۳۱.

۲- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۷۶.

گفت خدای تعالی می گوید این چه گمانهاست که به دوستان ما می بری این درویشی بود که شیطانش در دنیا طلب کرد و نیافت و منکر و نکیرش در گور طلب کردند و نیافتند و رضوانش در بهشت طلب کردند و نیافتند و مالکش در دوزخ طلب کرد و نیافت. گفت: بار خدایا! پس کجاست؟ گفت: دوست کجا باشد مگر به نزدیک دوست! «فِي مَقْعِدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ». (۱) ۲۷۳۶. علامه شعرانی: اگر این حدیث صحیح باشد دلیل آن است که بعض اولیاء را سؤال قبر و برزخ نباشد. و دیگر آنکه محتمل است بعض مردم پیش از قیامت هم به بهشت روند چون رضوان او را در بهشت طلب کرد در زمان حضرت موسی علیه السلام. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۳۵ ۲۳۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۷۹.

سوره رحمن

سوره رحمن «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۵. «الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ» .

روض الجنان: «الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ»؛ آفتاب و ماه به حساب می روند در منازل دوازده... و بعضی گفتند: حُسْبَاناً جمع حساب باشد، کالْزُهْبَانِ وَالْقُضْبَانِ وَالرُّكْبَانِ. و رفع ایشان بر ابتداء است و خبر محذوف، و التَّقْدِيرُ يَجْرِيانِ بِحُسْبَانٍ، و این «با» تعلق به آن محذوف دارد، و گفتند: این جمله متعلق است بما قَبْلَهَا، یعنی عَلَّمَهُ الْبَيَانَ، أَنَّ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ، یعنی او را پیاموخت که آفتاب و ماه به حسابی می روند، و گفتند: * فراخنای آفتاب شش هزار و چهارصد فرسنگ است در مثل این، و فراخنای ماه هزار فرسنگ در هزار فرسنگ. (۱) * * ۲۷۳۷. علامه شعرانی: * گوینده این کلام معلوم نیست و گفته او به نظر صحیح نمی آید و آنچه یونانیان به تقریب حساب کرده بودند از هفده هزار فرسخ کمتر نبود، و چون

علمای هیئت در عهد اخیر دقت بیشتر کردند و آلات دقیق تر برای اختلاف منظر به کار بردند چنان یافتند که قطر خورشید اقلًا سیزده برابر بیش از آن است که یونانیان به تقریب می گفتند و از صد و هشت برابر قطر زمین کمتر نیست. (۱) ۲۷۳۸. ** * باید دانست که این مقدار نیز نه از علمای ریاضی نقل شده و نه از امام معصوم و چون ماه نزدیک زمین است علمای نجوم و ماهرین در علم هندسه و ریاضی از زمان قدیم تا کنون توانستند مساحت ماه را به دست آورند و میان علمای یونان و اسلام و منجمین فرنگی عصر ما در مقدار آن اختلاف اندک است. در کتب اسلامی غالباً قطر ماه را هفتصد و چند فرسخ می نوشتند که هر فرسخ را ۱۲ هزار ذراع محسوب می داشتند و به حساب اهل فرنگ نزدیک ششصد فرسخ است که هر فرسخ شش هزار متر است و اختلافی چندان میان این دو نیست و می دانیم که یک متر از دو ذراع بیشتر است و از ذراع اصطلاحی زمان ما کمتر. (۲)

۱۱. «فِيهَا فَاكِهَةٌ وَ النَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ» .

روض الجنان: «فِيهَا فَاكِهَةٌ» ؛ در او انواع میوه هاست، یعنی در زمین. و «فَاكِهَةٌ» ابهام را* موحد گفت و منکر. ابن کیسان گفت: مراد هر چیز است که مردم به آن تَفَكَّهُ و تَعَلَّم کنند از جمله نعمتهای خدای تعالی. «وَ النَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ» و «نخل» درخت خرما باشد، و مراد خرماست. «ذَاتُ الْأَكْمَامِ» ، أَى ذَاتُ الْأَوْعِيَةِ، واحدها «كِمٌّ» مراد غلاف خرماست که آن را كُفْرَى گویند. ۳** * ۲۷۳۹. علامه شعرانی: * یعنی «فاکِهه» رابه صیغه مفرد نکره آورد به قصد ابهام که شامل همه نوع شود. ۲۷۴۰. ** * [كُفْرَى] به ضم «کاف» و سکون «فاء» لغت فارسی است به معنی بهار خرما

۱- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۸۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۴۹.

و آن را «کفرا» به «الف» نیز می گویند. (۱)

۱۵. «وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ» .

روض الجنان: «وَ خَلَقَ الْجَانَّ» ؛ و بیافرید جنیان را، «مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ» ، گفتند «جان» ابوالجن است چنان که آدم ابوالبشر است. ضحاک گفت: مراد به «جان» ابلیس است. ابوعمیده گفت: «جان» واحد جن است. من مارج گفتند: «مارج» لهب صافی باشد درفش و لخشیدن آتش که به آن دودی نباشد. (۲) ۲۷۴۱. علامه شعرانی: درفش به معنی برق روشنایی آمده است، و لخشیدن به معنی لغزیدن است و مقصود آنکه «مارج» به دو معنی است: یکی به معنی درفش و روشنایی و دیگر لغزیدن آتش که با آن دود نباشد. (۳)

۲۰. «بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ» .

روض الجنان: «بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ» ؛ میان ایشان برزخی و حایلی هست، «لَا يَبْغِيَانِ» ؛ که بر یکدیگر بغی نکنند و با یکدیگر آمیخته نشوند چنان که عذوبت عذب به ملوحت ملح تباه شود، و گفتند: معنی آن است تا بغی نکنند بر مردمان به غرق. حسن گفت: دریای روم و هند است و ولایتهای ما حایل است میان ایشان. (۴) ۲۷۴۲. علامه شعرانی: به قول حسن بصری خداوند تعالی بر مردم منت نهاد که از میان دریاها خشکی پدید آورد تا در آن ساکن شوند؛ یعنی در آغاز دریاها باهم آمیخته بودند و روی زمین همه آب بود بی خشکی آن گاه، خشکیها از میان آب برآمد و خداوند بدین حالت که اکنون هست، و خشکیهای زمین از میان آنها بیرون آمده و

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۸۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۵۲؛ در چاپ مشهد «بخشیدن» ضبط شده است.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۳۸۹.

۴- مروج الذهب: ج ۲ ص ۳۸۴؛ وقعه صفین: ص ۱۳۱.

مانع آمیزش دریاها باهم گردیده است تا برای مردم مسکنی باشد، بر آنها منت نهاد. و لازم نیست نعمت و منت بر عجایب و خرق عادات باشد چنان که در آیه دیگر «وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشآتُ فِي الْبَحْرِ» (۱) به کشتیهای روان در دریا منت نهاد بر مردم. (۲)

۲۶. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ» .

روض الجنان: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ» ، آنکه در وعظ گرفت و گفت: هر که بر پشت زمین است فانی شوند، و مذهب درست آن است که چون خدای تعالی خواهد که عالم با فنا برد معنی بیافریند که آن را فناء گویند لا فی محلّ تا همه موجودات از اجسام و اعراض فانی شوند... (۳) ۲۷۴۳. علامه شعرانی: این قول جماعتی از معتزله است که مؤلف آن را پسندیده و دیگر علمای ما آن را نپذیرفتند. علامه حلی در شرح تجرید گوید: قول به فنا به هر فرض که باشد باطل است؛ چون اگر فنا چیزی موجود و مخلوق خدا باشد یا قائم به خود است یا قائم به غیر؛ یعنی یا جوهر است یا عرض. و به هر حال، ضدّ جوهر نباشد و به وجود او هیچ چیز فانی نمی گردد و خواجه نصیر الدین طوسی گوید: فانی شدن مکلف به پراکنده شدن اجزاء آن است نه به عدم مطلق. (۴) روض الجنان: و قوله: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ» ، کنایت است عن غیر میذکور لِعِلْمِ الْمُخاطَبِ، وَمِثْلُهُ قَوْلُهُ: «مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ» (۵) و: «مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ» ، (۶) والمراد على الأرضِ وَعَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ، وَقَوْلُ النَّاسِ: مَا عَلَيْهَا أَكْرَمُ مِنْ فُلَانٍ و ما بَيْنَ لَابَيْتَيْهَا

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۵۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۴.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۵۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۹۲. رک: کشف المراد، ص ۵۴۴ ۵۴۵، مسأله ۳.

۵- نحل (۱۶): ۶۱.

۶- فاطر (۳۵): ۴۵.

خَيْرٌ مِنْهُ يَعْنُونَ حَرَّتِي الْمَدِينَةِ. (۱) ۲۷۴۴. علامه شعرانی: «حره» زمین سنگلاخ است و «لابتیهها» اشاره به دو قطعه سنگلاخ است در دو طرف مدینه. (۲)

۲۷. «وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ».

روض الجنان: «ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ»؛ خداوند بزرگواری و گرامی کردن بندگان. محمد بن کعب الْقُرَظِيُّ گفت: یک روز رسول علیه السلام بر سیل امتحان کعب الأحبار را گفت: یا کعب! «ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ»، «اکرام» می دانیم، «جلال» چه باشد؟... (۳) ۲۷۴۵. علامه شعرانی: این سخن که رسول صلی الله علیه و آله از کعب الاحبار معنی جلال را پرسید غلط است چون علمای رجال و سیر اتفاق کردند که کعب پس از رحلت آن حضرت به مدینه آمد و اسلام آورد و اصلاً آن حضرت را ندیده بود. (۴)

۲۹. «يَسْتَلُّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ».

روض الجنان: «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ»، گفت که هر روز او در کاری و شأنی است. سعید جبیر گفت از عبدالله عباس که: اول چیزی که خدای تعالی آفرید لوحی بود از دُرّی سپید کنارهای او یاقوت سرخ و قلمی از نور و کتابت او از نور. خدای تعالی در شبانه روزی سیصد و شصت بار به آن لوح نظر کند، به آن نظرها کارها کند از مصالح خلقان روزی دهد و خلق آفریند، و مرگ دهد... (۵) ۲۷۴۶. علامه شعرانی: کنایه از کثرت و استغراق همه از منه است، والا هیچ وقت چیز از نظر او مخفی نیست. او یک نظر دارد پیوسته از اول وجود هر چیز تا آخر آن

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۵۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۹۲.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۵۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۳۹۴.

۵- الرَّقَّة: من مدن سوريا الحالیة، وهي مدینه مشهوره تقع علی الفرات، بینها و بین حرّان ثلاثه آیام، وهي قریبه من صفین (راجع معجم البلدان: ج ۳ ص ۵۹).

بی فترت و غفلت. و نظر را در صورتی متعدد و مکرر توان گفت که در میان مدت فترت و غفلتی باشد. (۱)

۴۴ ۴۵. «يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيمِ آنٍ * فَبَأَىٰ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذَّبَانِ» .

روض الجنان: «يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيمِ آنٍ» ؛ این کافران می گردند میان این دوزخ و میان آبی گرم تافته که گرمای او به غایت رسیده باشد... کعب الأحبار گفت: وادی از وادیهای دوزخ باشد که خون و ریم اهل دوزخ در او شود، این کافران را ببرند بند بر نهاده در آنجا اندازند، چون یک بار فرو شوند، بندها و اوصال ایشان از یکدیگر جدا شود، ایشان را از آنجا بر آرند نیم مرده و پاره پاره گشته، خدای تعالی دگر باره ایشان را باز آفریند خلقی نو، ایشان را از آنجا در آتش بخشیده فکنند، داب ایشان هم چنین باشد، میان این و آن می گردانندشان، فذلِكَ قَوْلُهُ: «يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيمِ آنٍ * فَبَأَىٰ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذَّبَانِ» . اگر گویند: در این آیات که رفت از ذکر دوزخ و احوال قیامت، چه نعمت است تا خدای تعالی به آن تقریر کند با جنّ و انس و گوید: «فَبَأَىٰ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذَّبَانِ» ؟ جواب گوئیم: در او نعمتی جزیل جسیم هست دینی، و آن آن است که: وعید و تهدید به ذکر دوزخ و احوال قیامت و ذکر آن و تقریر و تذکیر آن، در او لطفی بود که ایشان را به طاعت نزدیک کند و از معصیت باز دارد، این باعث بود بر ایمان و صارف بود از کفر، و این غایت نعمت باشد در دین که ایشان را به ثواب رساند و از عقاب برهاند. (۲) ۲۷۴۷. علامه شعرانی: و شاید مراد آن باشد که کدام نعمت را تکذیب می کنید که مستحقّ این عقاب شدید. و آنکه مؤلف گوید ظاهرتر است و اگر خدا عقاب را مقرر نفرموده بود همه واجبات مستحب می شد و مردم در مستحبات اصراری ندارند. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۶۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۶۹ ۲۷۱.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۴۰۰.

۴۶. «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ» .

روض الجنان: ابراهیم ادهم گفت: سالی به حج می رفتم... (۱) ۲۷۴۸. علامه شعرانی: چنان که گفتیم، مؤلف سخنان نیکو را از مشایخ صوفیه نقل می کند و آن نفرت که پس از دوران صفویه از متصرفه در میان خلق پدید آمد به سیاست مخالفان آنان پدید آمد و پیش از آن به این شدت نبود و مساوی اعمال ایشان مانند مساوی و عیوب سایر طوایف ذکر می شد. (۲)

۵۴. «مُتَكَبِّرِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ...» .

روض الجنان: ابره. (۳) ۲۷۴۹. علامه شعرانی: «أبره» ترجمه «الظهاره» است؛ یعنی رویه جامه در مقابل آستر. (۴)

۵۶. «فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ أَنْسَ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ» .

روض الجنان: قوله عليه السلام: أَيَّمَا امْرَأَةٍ مَاتَتْ بِجُمُعٍ لَمْ تُطْمِئَنَّ دَخَلَتِ الْجَنَّةَ، گفت هر زنی که با مهر با پیش خدای شود دو چیزگی نابرده به بهشت شود. (۵) ۲۷۵۰. علامه شعرانی: «جمع» به ضم جیم را مؤلف ترجمه کرده است «بامهر» و همان معنی دوشیزه دارد. یعنی: هر دختری که ناکام از دنیا رود و به آرزوی خود از شوهر و فرزند نرسد به بهشت رود و این گونه استحقاق ناکامان را متکلمین ما «عوض» گویند، مانند آنکه در عمر خویش بسیار بیماری کشد و به ناحق ستم بیند یا فقیر باشد و دیگر ناکامیها، موجب عوضی است بر خداوند؛ چون او عادل است و هر نعمتی که از کسی

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۷۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۰، ص ۴۰۰.

۳- معجم البلدان: ج ۳ ص ۴۱۴، البدایه والنهایه: ج ۷ ص ۲۷۵ عن صفوان بن عمرو .

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۷۴؛ در چاپ مشهد «آوره» ضبط شده است.

۵- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۷۵.

باز گیرد به ازای آن نعمتی دیگر دهد و مقصود مدح شوهر نکردن نیست. (۱)

۵۸. «كَأَنَّهِنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ» .

روض الجنان: «كَأَنَّهِنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ» ، پنداری که این زنان یاقوت و مرجان اند! قتاده گفت: ایشان را صفای یاقوت باشد در بیاض مرجان. (۲) ۲۷۵۱. علامه شعرانی: مراد از «مرجان»، لؤلؤ است، یعنی مروارید. (۳)

۶۲. «وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٍ» .

روض الجنان: «وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٍ» ، گفت برون آن دو بهشت دیگر باشد. در معنی «دُون» خلاف کردند، عبدالله عیّاس گفت: مراد آن است که زیر آن در درج. (۴) ۲۷۵۲. علامه شعرانی: یعنی در مرتبه پست تر. (۵)

۶۸. «فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ» .

روض الجنان: «فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ» ، گفت: در او میوه باشد و خرما و نار. ... در خبری دیگر آمد که: نخل بهشت را عروقی از سیم باشد و شاخس از زر و برگهای او حلّه ها باشد و میوه او از انواع دُرّ و جواهر باشد، به طعم از انگبین شیرین تر و نرم تر از زُبده در او هیچ استخوان نباشد. (۶) ۲۷۵۳. علامه شعرانی: نبات و حیوان بهشتی از ترکیب مزاج و عناصر پدید نمی آید، مانند دنیا نیست که جماد محض مانند سیم و زر و جواهر حیات نمی پذیرد. زندگی

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۴۰۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۷۶.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۴۰۴.

۴- تاریخ الطبری: ج ۵ ص ۱۱، الأخبار الطوال: ص ۱۷۱؛ وقعه صفین: ص ۲۰۵ و ص ۲۰۸ و فیها «علی فالخیل: عمّار بن یاسر»

۵- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۷۸.

۶- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۷۹-۲۸۰.

در آنجا مانند نفوس ناطقه معلول علت فاعله فوقانی است نه ناشی از ترکیب عناصر، و مانند نور خورشید است که بر دیوار می تابد، نه مانند نور چراغ از فتیله که به سوختن آن نور زایل شود. (۱)

۷۶. «مُتَّكِنِينَ عَلَى رُفُوفٍ خُضِرَ وَ عَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ» .

روض الجنان: وَ مِنْهُ الْحَدِيثُ فِي عُمَرَ: فَلَعِمَ أَرَعَبَقْرِيًّا يَفْرِي فَرِيَّةً. (۲) ۲۷۵۴. علامه شعرانی: ندیدم مردی داهیه که مانند عمر کاربرد باشد و امروز کلمه «عبقری» را برای ترجمه «ژنی» انتخاب کرده اند. (۳)

۱- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۴۰۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۸۴.

۳- روح الجنان، ج ۱۰، ص ۴۰۹.

سوره واقعه

سوره واقعه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

«وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ» (۱)؛ و در آوردنی به دوزخ. (۲) ۲۷۵۵. علامه شعرانی: ترجمه های زیر خط قرآن از مؤلف نیست و از غلط بودن آن عجب نباید داشت. (۳)

۸. «فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ» .

روض الجنان: «فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ»؛ اصحاب دست راست باشند آنان که ایشان را بر دست راست به بهشت برند. عبدالله عباس گفت: آنان باشند که بر راست آدم باشند. ضحاک گفت: آنان باشند که نامه های ایشان به دست راست دهند. حسن و ربیع گفتند: آنان باشند که خجسته و مبارک باشند بر خود... (۴)

۱- تاریخ الطبری: ج ۵ ص ۱۱؛ وقعه صفین: ص ۲۱۳ و ص ۲۰۶ و فیهما «ذا الکلاع الحمیری» .

۲- واقعه (۵۶): ۹۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۹۴؛ در چاپ مشهد «و در آوردن و دوزخ» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۲۹۶ ۲۹۷.

۲۷۵۶. علامه شعرانی: میمنت به معنی مبارکی با مشأمه مناسب تر است. (۱)

۱۸. «بَأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقٍ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ» .

روض الجنان: «بَأَكْوَابٍ» ، جمع کوب باشد و آن کوزه هایی باشد که دسته ندارد. و خرطوم ندارد. «وَأَبَارِيقٍ» ، جمع ابریق باشد و آن کوزه ای بود که باجره باشد. (۲) ۲۷۵۷. علامه شعرانی: «جره» آن است که امروز لوله گویند در شیشه و امثال آن.

(۳)

۳۹۴۰. «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ * وَ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ» .

روض الجنان: «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ * وَ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ» ، جماعتی صحابه رسول بگریستند، گفتند: یا رسول الله ما به خدای و رسول ایمان داریم، آنگه از ما اندکی به بهشت خواهند شدن؟ خدای تعالی این آیت فرستاد: «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ * وَ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ» . (۴) ۲۷۵۸. علامه شعرانی: تغییر قرآن به سبب تنبیه دیگران صحیح نیست و خداوند پیش از اعتراض مردم می داند چه فرستد.

(۵)

۴۶. «وَكَاُنُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنثِ الْعَظِيمِ» .

روض الجنان: «وَكَاُنُوا يُصِرُّونَ» ؛ و ایشان مُصِرِّر و مقیم بودند بر گناه بزرگ، و آن شرک است. ابوبکر اصم گفت: آن است که سوگند خوردندی که بعث و نشور نخواهد بود و اصنام انداد خدای اند و انبازان او و بر ایشان به خدای اقرار می دادند و گفتند: آنان اند که خدای از ایشان حکایت کرد. فی قوله: «وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۳۰۲ ۳۰۳.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۱.

۴- روض الجنان، ج ۳۱۲ ۳۱۳.

۵- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۷.

يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ» . (۱) ۲۷۵۹. علامه شعرانی: انکار و تعجب کفار از آن بود که به مجرد نفس و بقای شخصیت افراد انسان معتقد نبودند و غیر از همین جسم مادی به موجود دیگر عقیده نداشتند. اکنون هم که با ملاحظه و منکرین معاد سخن گویی گویند ما محال نمی دانیم که از خاک انسان مرده موجود زنده دیگر پدید آید مثل درختان که از تن مردگان تغذیه می کنند و کرم و سایر حشرات که از آنها پدید می آید. اما اینکه همان شخص اول که مرده است با همان روح مشخص باز در قالب قدیم در آید و زید مرده باز زنده شود منکرند و مرجع این به انکار بقای روح است. (۲)

۶۱. «عَلَى أَنْ يُبَدَّلَ أَمْثَالَكُمْ وَ نُشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ» .

روض الجنان: «عَلَى أَنْ يُبَدَّلَ»؛ ... بدان که بدل کنیم از شما مانند شما، یعنی شما را ببریم و گروهی دیگر را بیاوریم همچون شما «و نُشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ»؛ و شما را باز آفرینیم در صورتی و خلقی که شما ندانی... حسن گفت: خلقتان بدل کنیم و شما را با خوکان و بوزینگان کنیم چنان که کردیم آنان را که پیش از شما بودند. (۳) ۲۷۶۰. علامه شعرانی: انسان مطلقا و کفار مکه خصوصا هیچ چیز نمی دانستند مگر تعلیم گیرند و همه آنچه خداوند در قرآن فرستاد پس از گفتن و تعلیم بر آن آگاهی می یافتند. و آن خلقتی که خداوند پس از این برای انسان بیان فرموده و گوید: «نُشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ» چیزی است که بر فرض بیان هم برای وی قابل فهم نیست، و اینکه حسن گفت: به صورت خوک یا بوزینه کنند یا در حوصله مرغ پرستوک نهند قابل فهم است، پس یقینا مراد اینها نیست بلکه حقیقت حالات آخرت

۱- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۳۱۶؛ نحل (۱۶): ۳۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۳۱۸ ۳۱۹.

مراد است که ما اینجا درست ادراک آن نمی کنیم. (۱)

۸۳. «فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ» .

روض الجنان: گفتند: سلیمان عبدالملک بعضی علما را گفت: اگر از علم نجوم پاره ای برخوانید تا از آن بی نصیب نباشید. او گفت: مرا از آن منع است. گفت: و آن منع چیست؟ گفت خبری که مرا روایت کردند که رسول علیه السلام گفت: مخوف تر چیزی که من می ترسم بر امت من سه چیز است: یکی حیف به ائمه، و یکی تکذیب به قدر، سیم ایمان به نجوم. (۲) ۲۷۶۱. علامه شعرانی: این عالم هر که بوده است برای تقرب به خلیفه و تملق این کلمه را نسبت به پیغمبر صلی الله علیه و آله داد که مردم باید نسبت به خلفا وظیفه رعیتی و اطاعت را انجام دهند. و اخبار تکذیب به قدر نیز به نظر مجعول می رسد و ایمان به نجوم غیر از تعلیم آن است. (۳)

۸۹. «فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ» .

روض الجنان: «فَرُوحٌ وَرِيحَانٌ»، اَى فَلَهُ رُوحٌ وَرِيحَانٌ؛ او را روح و راحت و رِيحَانٌ باشد... حسن و قَتاده و يعقوب خواندند: فَرُوحٌ به ضم «را». حسن گفت: روح از ريحان برآید. قَتاده گفت: به روح رحمت خواست، و قيل: مَعْنَاهُ فَحْيَاةٌ وَبَقَاءٌ؛ او را حیات و بقا باشد. و گفتند: این قرائت رسول است علیه السلام. عایشه روایت کرد که از او و عامه قراء، «فَرُوحٌ» خواندند به فتح «را». (۴) ۲۷۶۲. علامه شعرانی: اگر رسول صلی الله علیه و آله طوری قرائت کند مردم طور دیگر قرائت

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۳۳۰.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۸، ص ۳۳۲.

نمی‌کنند و اگر قرائت کنند غلط است و متابعت آنان نباید کرد. این گونه روایات دلیل آن است که علما در همه جا روایت را صحیح نمی‌دانستند و به آن عمل نمی‌کردند خبری شنیده بودند و می‌گفتند و در جایی که از به کار بستن آن زیانی نبوده، بدان عمل می‌کردند. (۱)

سوره حدید

سوره حدید «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳. «هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» .

روض الجنان: در خبر است که: عمر خطاب از این آیت پرسید کعب أخبار را، گفت: معنی آن است که اول چنان داند که آخر، و باطن چنان داند که ظاهر. (۱) ۲۷۶۳. علامه شعرانی: سؤال عمر از کعب با آنکه سالها ملازم پیغمبر صلی الله علیه و آله بود عجیب می نماید و این همه تکلف در تفسیر «هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ» از آن است که از آن استفاده حلول و اتحاد نشود. اما آنکه معنی علت فاعلی و غایی را دانسته و احاطه علت را به معلول از همه جهت تعقل کرده است، آیه را حمل بر آن خواهد کرد و آنکه نعوذ بالله معلول را از علت بی نیاز داند در بقا این آیه در نظر او مشکل است. و آنکه فرمود: «وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» (۲) تأیید مقصود می کند و این آیات از معجزات علمی پیغمبر ما است صلی الله علیه و آله. باری، قوام مرکبات که بیشتر در نظر ما است به چهار علت است: فاعلی و

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۱.

۲- حدید (۵۷): ۴.

غایبی و صوری و مادی و قوام هر چهار به خداوند است. «هو الأوّل» مناسب علت فاعلی و «الآخر» علت غایی و «الظاهر» علت صوری و «الباطن» علت مادی است. (۱)

۱۲. «يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ...» .

روض الجنان: قتاده گفت مرا روایت کردند از رسول صلی الله علیه و آله که او گفت: روز قیامت مرد باشد که نور او چندان باشد که از مدینه تا عیدن و صنعاء یمن تابد، و کم از آن تا چندانی بود که جای قدم خود بیند و بس، و مؤمن بود که او را چندان نور بود که آتش دوزخ را بنشانند... (۲) ۲۷۶۴. علامه شعرانی: از خواص نور آخرت است که آتش را خاموش می کند و آخرت را قیاس به دنیا نباید کرد که نور دنیا این خاصیت ندارد. (۳)

۱۶. «أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ...» .

روض الجنان: «أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا»، گفت: وقت نیامد؟ کلبی و مقاتل گفتند: آیت در منافقان آمد پیش از هجرت، و سبب آن بود که سلمان را گفتند: ما را خبر ده از آنچه در تورات دیده ای از عجایب... (۴) ۲۷۶۵. علامه شعرانی: قول مقاتل از دو جهت غلط است: یکی آنکه پیش از هجرت سلمان خدمت پیغمبر صلی الله علیه و آله نرسید. دیگر آنکه یهودی نبود و با تورات ارتباط نداشت. (۵)

۲۰. «اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهُوَ زِينَةٌ وَ تَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَ تَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ...» .

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۹.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۴۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۴.

۵- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۴۴.

روض الجنان: ... بعضی اهل اشارت گفتند: لَعِبَ كَلْعِبِ الصَّبِيَانِ، وَلَهُوَ كَلَهُوَ الْفِتْيَانِ، وَزِينَةُ كَزِينَةِ السَّوَانِ، وَتَفَاخُرٌ كَتَفَاخُرِ الْأَقْرَانِ، وَتَكَاتُرٌ كَتَكَاتُرِ الدَّهْقَانِ. (۱) ۲۷۶۶. علامه شعرانی: دهقانان در بسیاری مال مسابقه می کردند و ثروتمندترین مردم در آن عهد دهقانان بودند. (۲)

۲۱. «سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ...» .

روض الجنان: در خبر است که: روزی جبرئیل علیه السلام خواست تا طول بهشت بداند، چند هزار سال می پرید، بماند. از خدای تعالی قوت خواست. خدای تعالی قوتش زیادت کرد. مدتی دیگر می پرید تا چند بار مدد خواست و خدای تعالی او را قوت داد، گفت: بار خدایا بیشتر گذشته ام یا بیشتر مانده؟ حوری از خیمه آواز داد که: یا رُوحَ اللَّهِ، چرا خویشتن را می رنجانی؟ چندین هزار سال است که می پری، هنوز از ملک من بیرون نشدی. (۳) ۲۷۶۷. علامه شعرانی: همچنان که در عالم جسمانی زمین گرد خورشید می گردد و مسافت بسیار طی می کند در یک سال و این همه به منزله یک نقطه است گویی که یکی از جایی به جای دیگر جسته و مدار زمین در فضای بزرگ عالم هیچ نیست، جبرئیل هم که یک فرد از افراد عالم آخرت است مانند این جهان هرچه برود باز به اندازه یک نقطه نرفته است. (۴)

۲۵. «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ...» .

روض الجنان: عبدالله عباس گفت: آدم از بهشت پنج چیز بیاورد از آهن: گزین*

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۴۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۵.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۵۱.

و سندان و کَلْبَتین و مِثْقَب و سوزن. اهل معانی گفتند: مراد آن است که آهن از معادن بیرون آوریم برای شما تا از او آلتی که خواستید بسازید به وحی و اعلام من. و معنی آیت آن است که نُزلی برای شما کردم، و مثله قَوْلُهُ: «وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ». (۱) * * ۲۷۶۸. علامه شعرانی: * در برهان گوید: «گزینه» بر وزن خزینه به معنی چکش و پتک دراز مسگران باشد که میان ظروف را بدان عمیق سازند. (۲) ۲۷۶۹. * * بهتر است که گوئیم این نیز جزئی از آن کلی است که در آیه دیگر فرمود: «إِنَّ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ مَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۳)؛ یعنی هیچ نیست مگر آنکه خزینه آن نزد ما است و به اندازه معین فرو می فرستیم و همه چیز از نزد خداست و به تأثیر و علیت او و نزول از پیش او گذشتن از رتبه عالی است به دانی نه از مکان عالی. (۴) روض الجنان: ... در روایتی آن است که حضرت امیرالمؤمنین (صلوات الله و سلامه علیه) روایت کرد که جبرئیل علیه السلام به نزدیک رسول صلی الله علیه و آله آمد و گفت: یا رسول الله؛ در یمن صنمی است در آهن گرفته، کس بفرست و بفرمای تا آن صنم بشکند و از آهن او دو تیغ سازند که بدو قتال کنند. امیرالمؤمنین گفت: رسول صلی الله علیه و آله مرا بخواند و آنجا فرستاد. من برفتم و آن صنم بشکستم و آهن پیش رسول آوردم، از او دو تیغ ساختند: یکی را مخدم نام کرد و یکی را ذوالفقار، و به من داد تا بدو قتال می کردم. روز احد رسول صلی الله علیه و آله مرا گفت: لا سیف الا ذوالفقار و لا فتی الا علی. (۵) ۲۷۷۰. علامه شعرانی: اگر این روایت صحیح باشد باید رفتن امیرالمؤمنین علیه السلام به یمن سرّی و در خفیه باشد. چون سفر ظاهری آن حضرت به یمن پس از فتح مکه بود

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۰. زمر (۳۹): ۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۵۴. برهان قاطع، ص ۹۹۳.

۳- حجر (۱۵): ۲۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۵۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۱. شرح اصول الکافی، ج ۱۲، ص ۱۹۱، ح ۱۷۵.

و در حجه الوداع بازگشت، یعنی سال آخر عمر پیغمبر صلی الله علیه و آله و پس از او جنگی واقع نشد با ذوالفقار یا غیر آن، با آنکه در جنگ احد ندای «لافتی إلا علی لاسیف إلا ذوالفقار» معروف است. (۱)

۲۸. «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ...» .

روض الجنان: در خبر است که رسول صلی الله علیه و آله جبرئیل علیه السلام را گفت که: امت من بر صراط چگونه گذرند؟ گفت: ندانم. برفت و باز آمد، گفت: خدایت سلام می کند و می گوید: أَنْتَ تَجُوزُ عَلَى الصِّرَاطِ بِنُورِ اللَّهِ وَعَلَى بَنِ أَبِيطَالِبٍ يَجُوزُ عَلَى الصِّرَاطِ بِنُورِكَ وَأُمَّتُكَ تَجُوزُ عَلَى الصِّرَاطِ بِنُورِ عَلِيٍّ، فَنُورُكَ مِنْ نُورِ اللَّهِ وَنُورُ عَلِيٍّ مِنْ نُورِكَ وَنُورُ أُمَّتِكَ مِنْ نُورِ عَلِيٍّ. (۲) ۲۷۷۱. علامه شعرانی: در کارهای الهی سبب و واسطه موجود است و اصل هر چیز از او است و عوام مردم فرق میان واسطه و تفویض را نمی گذارند و پندارند هر کس واسطه و سبب قائل باشد قائل به تفویض شده؛ مثلاً خداوند برای کارها فرشتگانی مأمور فرموده و در طبیعت اسبابی مقرر داشته مانند ابر و باد و مه و خورشید و فلک تا توانی به کف آری و اینها هیچ یک مخالف توحید و موجب تفویض نیست نعوذ بالله. و نظیر این حکما هم عقول را واسطه قرار دادند. (۳)

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۵۴. شرح اصول الکافی، ج ۱۲، ص ۱۹۱، ح ۱۷۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۸ ۴۹.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۵۸.

سوره مجادله

سوره مجادله «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا...» .

روض الجنان: مقاتلان گفتند. (۱) ۲۷۷۲. علامه شعرانی: دو نفر مفسر به نام مقاتل، مقصود است. (۲)

۳. «وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا...» .

روض الجنان: و مذهب شافعی آن است که: اظهار بر دو ضرب بود، یکی صریح بود و یکی کنایت. صریح آن باشد که گوید: أَنْتِ عَلَيَّ كَظْهَرِ أُمِّي؛ تو بر من چون پشت مادری یا به نزدیک من چینی یا با من چینی، یا چون شکم مادری یا چون سر او یا چون فرج او، یا دست و پای او، این همه ظاهر باشد، و به نزدیک ما همچین است. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۵۸ .

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۶۴ .

۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۶۲ .

۲۷۷۳. علامه شعرانی: علامه در قواعد و بسیاری از علمای ما گویند:ظهار از ظهر است به معنی پشت و حکم آن خاص به صورتی است که تشبیه به پشت مادر کند و اگر تشبیه به شکم یا عضو دیگر کند نام ظهار بر آن صادق نیست. اما خصوص مادر شرط نیست و اگر گوید «كَظْهَرِ أُخْتِي» باز ظهار است و قید مادر در آن معتبر نیست. و چون مسائل و فروع ظهار در زمان ما محلّ حاجت نیست و عادت فارسیان بر آنجاری نیست به همان که مؤلف ایراد کرده است اکتفا کردم و اگر در پاره ای مسائل آن بعض علمای ما مخالف آن باشند ذکر نکردم و اگر خود من نظری خاص داشتم نیز متعرّض نشدم. (۱) روض الجنان: و امّا کنایه ظهار به نزدیک شافعی آن باشد که گوید: تو مرا چون مادری یا به جای مادری... (۲) ۲۷۷۴. علامه شعرانی: در مقام تعظیم و حرمت گاهی مردم فارسی زبان نیز با زن خویش این گونه خطاب می کنند و قصدِ ظهار ندارند، اعتباری به آن نیست. بلکه در هیچ معامله ای به کنایه اعتماد نمی توان کرد، باید لفظی صریح به کار برد که احتمال دیگر در آن داده نشود و شارع کسی را به لفظ محتمل الخلاف الزام نمی کند. و از این جهت گوییم معاطات معامله نیست و در افعال چند احتمال داده می شود. (۳)

۸. «... وَ إِذَا جَاؤَكَ حَيُّوكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ» .

روض الجنان: «وَ إِذَا جَاؤَكَ حَيُّوكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ» ؛ چون به تو آیند تو را تحیتی کنند که خدای تعالی تو را از آن تحیت نکرده است، و آن آن بود که جهودان در نزدیک رسول صلی الله علیه و آله آمدندی و گفتندی السامُ عَلَیْكَ، و «سام» به نزدیک ایشان مرگ بود.

۱- أنساب الأشراف : ج ۳ ص ۹۸ ، مروج الذهب : ج ۲ ص ۴۰۵ عن الهيثم بن عدی والشرقی بن القطامی وأبی مخنف ، معجم

البلدان : ج ۳ ص ۴۱۴ ، البدایه والنهایه : ج ۷ ص ۲۷۵ عن ابن سیرین وسیف ؛ وقعه صفین : ص ۵۵۸ .

۲- العقد الفرید : ج ۳ ص ۳۳۷ .

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۶۷.

رسول صلی الله علیه و آله گفتی: وَعَلَيْكُمْ، و ندانستی که غرض ایشان چیست. (۱) ۲۷۷۵. علامه شعرانی: بسیار بعید می نماید که پیغمبر صلی الله علیه و آله متفطن چیزی نشود که عایشه متفطن باشد با آنکه زنی خردسال و نا آزموده و پیغمبر مؤید به وحی و عصمت و خرده بین بود در هر چیز. و این عبارت را البته دوستان عایشه جعل کردند. (۲)

۱۲. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةٌ» .

روض الجنان: ... و این حدیث از طریق مخالفان و موافقان روایت کردند که حضرت امیرالمؤمنین (صلوات الله وسلامه علیه) گفت: آیتی است از کتاب خدای تعالی که فرود آمد و منسوخ شد و کس بر او عمل نکرد و نکند جز من تا به روز قیامت، و هِيَ قَوْلُهُ تَعَالَى: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ» . (۳) ۲۷۷۶. علامه شعرانی: بیشتر آیات که دعوی نسخ آن می کنند ثابت نیست اما این آیه مسلماً منسوخ است. (۴) روض الجنان: و عبد الله بن هارون الخراساني گفت از حضرت امام الجنّ والانس علی ابن موسی الرضا (عَلَيْهِ التَّحِيَّةُ وَالسَّلَامُ) پرسیدم که: چرا صدقه بر شما حرام کردند؟ گفت: از کاری عظیم سؤال کردی. بدان که ما چون خود را به دادن پاکیزه کرده ایم، خدای تعالی نخواست که به گرفتن ما را مُدَنَس کند... (۵) ۲۷۷۷. علامه شعرانی: اگر گویی: خداوند تعالی چرا از آلوده کردن دیگر مردم ابا نکرد و اگر صدقه گرفتن کسی را آلوده کند نباید خدا راضی به آلوده شدن کسی باشد و نیز چه فرق است میان خمس و زکات؟ در جواب گوییم: اگر رسول صلی الله علیه و آله خود و فرزندان خود را از صدقه می داد بی خردان او را متهم می داشتند که زکات را برای نفع خود و

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۷۷۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۷۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۸۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۷۹.

۵- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۸۵.

اولاد و خاندان خود تشریح کرده است و این آلودگی به تهمت درباره بیگانگان نیست، چون آنها برای خود تشریح نکردند. اما خمس به غلبه گرفته می شود و غالباً از غنائم است که به جنگ به دست آمده و دهنده را بر کسی منت نیست. (۱)

۱۸. «يَوْمَ يَعْتَبُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً فَيُخَلِّفُونَ لَهُ كَمَا يَخْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ» .

روض الجنان: عبدالله عباس گفت از رسول صلی الله علیه و آله شنیدم که: چون روز قیامت باشد منادی ندا کند: *أَيْنَ خُصَمَاءَ اللَّهِ*؛ خصمان خدای کجااند؟ قدریان بر پای خیزند با رویهای سیاه و چشمهای ازرق، لبها و دهنهای ایشان کج شده، آب از دهن ایشان می رود، گویند: والله که ما بدون تو معبودی نگرفتیم و خدایی نپرستیدیم بدون تو از آفتابی و ماهی و صنمی و وثنی. آنکه عبدالله عباس گفت: راست گویند. ولکن شرک با ایشان از راهی آمد که ایشان ندانستند آنکه این آیت بخواند: «وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ» ، آنکه گفت: *هُمُ وَاللَّهُ الْقَادِرِيُّ*؛ به خدای که ایشان قدریه باشند،* سه بار باز گفت. (۲) ۲۷۷۸. علامه شعرانی: مؤلف در جای دیگر به تفصیل بیان کرده است که قدریه جبریه اند چون همیشه نسبت درباره کسی صادق است که اثبات منسوب کند. امامیه آنکه قایل به امامت باشد، و نحوی آنکه نحو بداند، و هیچ علت ندارد که قدریه از این جمله مستثنی باشد و کسانی را قدری گویند که نفی قضا و قدر کنند بلکه قدریه آنها را گویند که گویند افعال زشت انسان به قضا و قدر الهی است و ما اختیار نداریم. اما این روایت بر خلاف آن دلالت دارد و مؤلف رد آن نکرد، چون مقصودش فقط نقل قول دیگران بود. (۳)

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۷۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۸۹.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۸۲.

۲۱. «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ» .

روض الجنان: «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» ، گفت: خدای تعالی بنوشته است در لوح محفوظ و قضا کرده که غالب شوم من و رسولان من. سبب نزول آیت آن بود که مسلمانان گفتند: اگر خیر و پیرامن او ما را گشاده شود و مکه، امید داریم که روم و پارس و حجاز ما را گشاده شود، و عبدالله اَبی سَیْلُول گفت: می پنداری که روم و پارس چون این دیه هاست که پیرامن شماست تا به آسانی بگشاید! ایشان از آن قوی ترند و منیع تر و به عدد بیشتر و به شجاعت سخت تر. (۱) ۲۷۷۹. علامه شعرانی: غلبه نه به عدد است و نه به شجاعت، بلکه به عزم و رسوخ و اتحاد در عقیده و مقصود است، عدد بسیار در صورتی غالب شوند که در راه یک مقصود بکوشند و شجاع در صورتی غالب می شود که اراده داشته باشد و نفع خود در آن بیند. و این همه در مسلمان پای بند به دین و راسخ تحقق دارد نه در منافقان که هر کدام برای غرضی خاص می کوشند، پس غلبه اهل حق بر اهل باطل قطعی و یقینی است و علل ظاهری نیز مؤید آن است. و اگر گویی: شاید کفار نیز موقتاً در غرضی متحد باشند و نفع خود را در آن بینند و سخت بکوشند و بر مسلمانان غالب گردند، مانند کفار قریش برای انتقام در جنگ احد و بنی امیه و خلفای بنی مروان برای کین جوئی از پیغمبر صلی الله علیه و آلهو خاندان او؟ گوییم: این غلبه موقتی بود، چون اغراض و عزم کفار زود زایل می شود، مگر آنکه مسلمانان در عقیده خویش سست گردند و احکام دین را رها کنند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۹۰.

۲- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۸۲.

سوره حشر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» .

روض الجنان: و چنان انداختند که ناگاه از بالای حصن سنگی عظیم بر سر ایشان افگندند.... (۱) ۲۷۸۰. علامه شعرانی: [انداختند] یعنی رأی دادند. (۲) روض الجنان: ... چون رسول صلی الله علیه و آله آنجا رفت ایشان را یافت که نوحه می کردند بر کعب اشرف. و او سید ایشان بود، گفتند: واعیه باشد، بر اثر واعیه باکیه و بر اثر آن باکیه.* و این بر سبیل تهدید گفتند. رسول صلی الله علیه و آله گفت: روا باشد.* آنکه گفتند: رها کن ما را تا این تعزیت بگذاریم. (۳) ۲۷۸۱. علامه شعرانی: * یعنی انتقام کعب را خواهیم کشید. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۰۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۸۹.

۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۰۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۹۰.

۲۷۸۲. ** یعنی خودتان پس از مصیبت کعب مصیبت دیگر خواهید داشت. (۱) روض الجنان: ... ایشان دانستند که با رسول نه بس باشند. (۲) ۲۷۸۳. علامه شعرانی: ما گوئیم از پس او بر نیایند یعنی حریف او نیستند. (۳) روض الجنان: ... گفتند: یا محمد، سی مرد اینان اند و سی مرد شما صیاحی و جلّبه ای هست، اینان را گسیل کن و سه مرد را باز گیر تا ما نیز سه مرد باز گیریم و سخن گوئیم. (۴) ۲۷۸۴. علامه شعرانی: یعنی شماره ما بسیار است و موجب بانگ و فریاد و غوغا است. (۵)

۷. «ما أفاء الله على رسوله من أهل القرى فلله وللرسول ولذی القربى والیتامی و المساکین و ابن السبیل کئی لا یكون دولة بین الأغنیاء منکم...» .

روض الجنان: ... و جمله الامر آن است که اموالی که ائمه و اولاد را در آن تصرف باشد بر سه ضرب است: یکی آن است که مسلمانان بستانند بر سبیل تطهیر و آن مال صدقه است و حکم آن در آیت صدقات ظاهر است و مستحقان آن پیدا اند فی قوله: «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ...» . (۶) و دوم غنایم است آن هر مالی باشد که از کافران به تیغ بستانند بر سبیل قهر و غلبه و آن را مستحقان ظاهراند فی قوله: «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ» . ۷ چون خمس بیرون کنند و به مستحقان او رسانند، * اربعة أخماس، رسول صلی الله علیه و آله یا امام قسمت کند میان مقاتلان للفارس سهمان وللزاجل سهم واحد، و به نزدیک ما ارباح تجارات و مکاسب داخل بود. جمله فقها را در این خلاف بود. ۸ **

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۰۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۹۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۰۲.

۴- توبه (۹): ۶۰.

۵- انفال (۸): ۴۱.

۶- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۱۲ ۱۱۳.

۲۷۸۵. علامه شعرانی: * عادت عرب بود که یک ربع غنیمت برای رئیس جدا می کردند و در دین اسلام خمس مقرر داشتند؛ یعنی نصیب رئیس کمتر شد از آن عادت که بود. (۱) ۲۷۸۶. * اما آنکه پیغمبر صلی الله علیه و آله در عهد خود از ارباب مکاسب خمس نمی گرفت یا از آن جهت که حق خاص خود او بود و می توانست از آن چشم بپوشد و عفو کند یا برای آنکه مسلمانان تجارت بسیار نداشتند و از این جهت سود نبرد و غالب اموال آنان زرع و مواشی بود. و قولی آن است که از آنها زکات کافی است و خمس بر عواید غیر تجارت و صنعت تعلق نمی گیرد، چون معهود نیست که پیغمبر صلی الله علیه و آله از آنان غیر زکات خواسته و گرفته باشد. (۲) روض الجنان: ... حق تعالی گفت: تا این فیء و غنیمت دولتی نباشد میان توانگران شما، برای آنکه در جاهلیت چون غنیمتی بودی رئیس از آنجا ربع برگرفتی، آنکه بیرون آنچه خواستی و او را به چشم نیکو آمدی برگرفتی و آن را «صفایا» خوانند، و علی ذلك قال شاعرهم شعر: لَكَ الْمِرْبَاعُ مِنْهَا وَالصَّيْفَايَا وَحُكْمُكَ وَالنَّشِيطَةُ وَالْفُضُولُ (۳) ۲۷۸۷. علامه شعرانی: «مرباع» چهار یک غنیمت است و عادت عرب بود که ربع غنیمت به رئیس قبیله تعلق داشت، و «صفایا» جمع صفیه آن است که رئیس از میان غنایم برگزیند چون نادر باشد و تقسیم آن میان لشکریان ممکن نبود و تخصیص به بعضی از آنان نزاع برانگیزد، و «نشیطه» آن غنیمت است که از دشمن فرا چنگ آید پیش از شروع جنگ، و «فضول» اشیاء کم بها و بی قیمت. ۴

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۹۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۱۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۰۰.

۱۶. «كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ» .

روض الجنان: [مؤلف پس از نقل داستان برصیصای عابد می نویسد:] و این برای آن آوردم که روایت از عبدالله عیّاس و عبدالله مسعود بود، و مثل این قصّه به تفسیر فارسی لایق باشد. (۱) ۲۷۸۸. علامه شعرانی: امثال این قصص که در آن پند و عبرت باشد برای تنبیه غافلان مناسب است و چندان به اسناد و صحت آن توجه نباید کرد. و حکما پند را از زبان حیوانات ساختند و همه کس داند آن قضایا برای تحقیق واقعه تاریخی نیست و آنچه در تفاسیر از این قبیل آید و عبرت آورد ذکر می کنند، اگر واقعه صحیح باشد فبها و الا تنبیه از آن حاصل است، اما اگر وجهی مخالف اصول عقلی و دینی باشد بیان باید کرد تا جهال حقیقت نپندارند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۳۹.

۲- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۱۱.

سوره ممتحنه

سوره ممتحنه بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱. «یا أَيُّهَا الَّذِیْنَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّیْ وَ عَدُوِّكُمْ أَوْلِیاءَ تُلْقَوْنَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ...» .

روض الجنان: [مؤلف در شأن نزول آیه، داستان نامه حاطب بن ابی بلتعه برای اهالی مکه را نقل می کند که توسط زنی به نام ساره برده می شد. ساره نامه را در میان موهای خود پنهان کرده بود. امیرمؤمنان او را تهدید کرد و زن ترسید و گفت: [زینهار یابن ابی طالب، اکنون چون چنین است روی بگردان تا من نامه بیرون آرم. علی علیه السلام روی بگردانید. او موی سر باز کرد و نامه از او بگرفت و به حضرت امیرالمؤمنین داد. چون آن حضرت نامه از او بستد، او را رها کرد و نامه به خدمت حضرت رسول آورد. ۱ ۲۷۸۹. علامه شعرانی: گرچه آن زن مسلمان نبود، اما پس از آیه حجاب مسلمانان به زنان نگاه نمی کردند و زنان خویشان را می پوشیدند و چون این زن عادت مسلمین می دانست و نمی خواست کسی از جای پنهان کردن نامه مطلع شود

مسلمانان را به حکم قرآن ملزم ساخت. (۱) روض الجنان: [پس از رفتن نامه حاطب بن ابی بلتعه و اعتراف او در مسجد] عمر گفت: یا رسول الله، دستور باشد گردنش بزخم که او منافقی کرده؟ رسول صلی الله علیه و آله گفت: او از اهل بدر است و خدای تعالی اطلاع کرد بر ایشان، و همانا بیامرزیده باشد ایشان را، و لکن او را از مسجد بیرون کنید... رسول صلی الله علیه و آله فرمود که توبه کن. او توبه کرد، و رسول صلی الله علیه و آله قبول کرد از او، و خدای تعالی در شأن حاطب این آیت فرستاد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ» (۲) ۲۷۹۰. علامه شعرانی: پس اهل بدر اگر بعد از آن غزوه گناهی کنند مستحق عقابند و باید توبه کنند، چنان نیست که از گناه آینده مؤاخذه نشوند. (۳)

۷. «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَ اللَّهُ قَدِيرٌ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» .

روض الجنان: «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ»، آنگه امید داد ایشان را که: نزدیک است و بس بر نیاید و امید هست که خدای تعالی میان شما و آنان که با شما دشمنی می کنند دوستی فکند، گفتند: مراد دشمنان مکه اند، و خدای تعالی این وعده انجام کرده است و این خبر است به ایمان بیشتری از ایشان تا با یکدیگر مخالفت و مناکحت کردند... رسول صلی الله علیه و آله ام حبیبه بنت ابی سفیان را به زنی کرد... (۴) ۲۷۹۱. علامه شعرانی: عقد ام حبیبه بسیار مقدم بود بر فتح مکه و قضیه حاطب بن ابی بلتعه و نزول این آیات، پس نمی توان این نکاح را از موارد آیه شمرد. (۵)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۵۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۲۰.

۳- مروج الذهب: ج ۴ ص ۴۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۵۹.

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۲۴.

۱۰. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاْمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ... إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمَسِّكُوا بِعِصْمِ الْكُوفِرِ وَشَلُّوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَلُوا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ...» .

روض الجنان: ... و رسول صلی الله علیه و آله مهر او بر سَخْت و به شوهرش داد و او را با شوهرش نداد، او عده برداشت به زن عمر بن خطاب بود. (۱) ۲۷۹۲. علامه شعرانی: در برهان گوید: «سخت» ماضی کشیدن و وزن کردن و سنجیدن باشد. (۲) و در شاهنامه است: خرد را و جان را نمی سنجد او در اندیشه سخته کی گنجد او و «سخت» در این معنی هم به فتح و هم به ضم سین صحیح است. (۳) روض الجنان: ... «وَلَا تُمَسِّكُوا بِعِصْمِ الْكُوفِرِ»، آنکه گفت: تمسک مکنید به عصمت‌های زنان کافرات. و «کوفر»، جمع کافره باشد. و عصمت سببی باشد که امتناع کنند به او از مکروه، و آیت دلیل است در آنکه عقد نشاید بستن بر هیچ کافره اگر حربیه باشد و اگر ذمیّه و اگر بت پرست، برای عموم آیت، و نشاید تا تخصیص کنند به بت پرست برای آنکه ذکر در شأن ایشان آمد، چه اعتبار به عموم لفظ است نه به سبب نزول. (۴) ۲۷۹۳. علامه شعرانی: و آیه سوره مائده که فرمود: «... وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ» (۵)، «... جَلُّ لَكُمْ» (۶)، دلالت بر نکاح دائم ندارد؛ چون متعه کردن و کنیز گرفتن اهل کتاب جایز است، و مراد از امساکِ عصمتِ کوفر نکاح است. ۷.

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۶۳.

۲- برهان قاطع، ص ۶۲۹.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۲۶.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۶۵.

۵- مائده (۵): ۵.

۶- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۲۷.

۱۲. «... وَ لَا يَشْرِقْنَ وَ لَا يَزِينَنَّ وَ لَا يَقْتُلَنَّ أَوْلَادَهُنَّ وَ لَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ وَ لَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ...»

روض الجنان: عبدالله عمر روایت کرد که: رسول صلی الله علیه و آله لعنت کرد نایحه را و آن را که گوش با او کند، و آن را که آبگینه بر روی فراز کند، و زن سلیطه را و آن را که نگار کند، و آن را که بر دست او نگار کنند. (۱) ۲۷۹۴. علامه شعرانی: «نگار کردن»، خالکوبی است. (۲)

۱۳. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ».

روض الجنان... آنکه وصف کرد ایشان را، گفت: ایشان نومیدند از ثواب آخرت چنان که کافران نومیدند از اهل گورها. در معنی او دو قول گفتند: یکی آنکه چنان که کافران نومیدند از بعث و نشور مردگان... (۳) ۲۷۹۵. علامه شعرانی: یهود نباید از آخرت و بعث و نشور مایوس باشند؛ چون به شریعت و دین و قدرت پروردگار قائلند. با این حال، جماعتی از آنان که «صادوقی» می نامیدند به بقای روح قائل نبودند و گروه دیگر «فریسیان» بودند و به آخرت معتقد بودند. اما کفار دهری و ملحد که مرگ را منتهی زندگی مردم دانند مرده را مات و فوات گویند و از آنها ناامیدند. و اگر گویی: هر دو از آخرت نومیدند و مفاد عبارت آن است که یهود از آخرت ناامیدند چنان که کفار ملحد ناامیدند، چرا یکی را مایوس از آخرت و دیگری را مایوس از اصحاب قبور شمرد و مشبه با مشبه به یکی است؟ گوییم: آخرت عالم دیگر است و قبر عالم دیگر. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۷۲ ۱۷۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۳۱.

۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۷۳ ۱۷۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۳۱.

سوره صف

سوره صف «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» .

روض الجنان: عبدالله سلام گفت: ما یک روز جماعتی باهم نشسته بودیم، می گفتیم کیست که از ما بشود و از رسول صلی الله علیه و آله پرسد تا کدام عمل است که خدای دوست تر دارد و ما را خبر دهد تا به آن دست گیریم. تا ما در این بودیم کسی بیامد و گفت: رسول صلی الله علیه و آله شما را می خواند. ما برفتیم، رسول صلی الله علیه و آله این سوره بر ما خواند از اوّل تا آخر. ابو سَلَمَه گفت: عبدالله سلام که این خبر مرا روایت کرد، این سوره بر ما خواند از اوّل تا به آخر، و این راوی که این روایت کرد همچنین تا به خواجه مفید سعید بن عبدالرحمن بن احمد بن الحسین النیشابوری الشیخ الامام العَمَرُکی که او چون این خبر روایت کرد آن سوره بخواند از اوّل تا آخر و این از جمله مسلسلات اخبار است. (۱) ۲۷۹۶. علامه شعرانی: «مسلسل» در اصطلاح اخباریان حدیثی است که یک جمله

خارج از حدیث را که مقارن آن واقع شده است همه روایات تکرار کنند. و این اصطلاحی است که محدثین ما از عامه فرا گرفته اند، و همچنین اکثر اصطلاحات آنها مأخوذ از عامه است اما بر مجتهدین ایراد می کنند که اصطلاحات علم اصول از عامه است و در احادیث ما نام استصحاب و اصل برائت و مبحث حقیقت و مجاز و تعارض احوال نیست. و ما گوییم در اصطلاح ائمه هم حدیث مسلسل و مدابجه و معلل و مدلس و مرفوع و مقطوع نیست و اخباریان از اهل سنت فرا گرفته اند. (۱)

۶. «وَ إِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ... وَ مُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ...» .

روض الجنان: ... آنکه در معنی احمد به رسول صلی الله علیه و آله دو قول گفتند: یکی آنکه بنای مبالغه است از «حامد»، کفاضل و افضل، و عالم و اعلم، یعنی اگر پیغمبران حمد کنندگانند خدای را، او حامدتر است. و قولی دیگر آنکه: اگر چه پیغمبران محمود و مرضی و پسندیده اند، او پسندیده تر است و مستحق حمد و ستایش. و قول اول بهتر است، چه افعال تفضیل بر اطلاق از فاعل باشد و از مفعول بر سبیل شدوذ گویند. (۲) ۲۷۹۷. علامه شعرانی: اما بر حسب معنی تفضیل در معنی مفعولی بهتر است، چون محمد نام اصلی آن حضرت «ستوده» به معنی مفعول است سزاوار است که احمد نیز مبالغه در آن باشد، و اگر مقصود تفضیل در صفت فاعل بود آن حضرت در حمد و تسبیح و عبادت و علم و سایر صفات نیز افضل بود، و در امثال عرب است: «العود احمد» (۳) به معنی مفعولی. و لفظ «فارقلیط» در لغت یونانی که احمد ترجمه آن و اشاره به آن است هم به معنی تفضیلی مفعولی آمده است؛ یعنی ستوده تر و مشهورتر و آنکه در السنه به نیکی یاد کرده می شود. (۴)

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۳۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۱۸۴.

۳- لسان العرب، ج ۳، ص ۱۵۸.

۴- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۳۷.

سوره جمعه

سوره جمعه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۹. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ...» .

روض الجنان: و گفتند: اول کس که این روز را جمعه خواند انصاریان بودند. ابن سیرین گفت: پیش از هجرت رسول صلی الله علیه و آله جماعتی اندک که بودند از مسلمانان، با یکدیگر گفتند که: جهودان را روزی هست که در او مجتمع می شوند و ترسایان را روزی هست، ما نیز روزی اختیار کنیم که در آن روز عبادت بیفزاییم و شکر خدای کنیم روا باشد، آنکه گفتند: جهودان را شنبه باشد و یک شنبه ترسایان را، ما «عروبه» اختیار کنیم و عروبه نام آدینه باشد در جاهلیت. پس مجتمع شدند به سرای اسعد بن زراره، او نماز کرد با ایشان دو رکعت و برای ایشان گوسفندی بکشت. ایشان بیامدند و شبانگاه از آن بخوردند و کفایت بود ایشان را از اندکی که بودند. پس برای اجتماع خود در این روز این روز را جمعه خواندند، خدای تعالی پس از آن این آیت فرستاد.

گفتند: این اوّل جمعه بود که در اسلام کردند. (۱) ۲۷۹۸. علامه شعرانی: این گونه عمل گرچه به خصوص از شرع نرسیده، بدعت و حرام نیست؛ چون نماز خواندن و اجتماع و اطعام و شکرگزاری اصلاً مطلوب است. (۲) روض الجنان: بدان که نماز آدینه واجب است به شرایطی، و از شرایط او آن است که امامی عادل باشد یا کسی از جهت او به نزدیک ما چون قاضی و امیری، و بی امر امام درست نباشد. (۳) ۲۷۹۹. علامه شعرانی: بیشتر علمای ما گویند اگر چه بی امر امام واجب معین نیست اما اگر مردم خود بخوانند صحیح است. و در بسیاری از احادیث از ائمه اهل بیت تجویز آن بی حضور امام وارد شده است و چون کسی از علمای معتبر ما آن را واجب معین ندانسته و در زمان معصومین اقامه آن معهود نبوده است، تجویز را حمل بر تخییر باید کرد. پس اگر مردم جمعه بخوانند مختارند و اگر ظهر بخوانند نیز مختارند. (۴) روض الجنان: ... محمّد بن الحسن گفت ابوحنیفه را گفتیم: بر اهل زبّارا واجب هست نماز جمعه؟ گفت: نه، زبّارا دهی هست به قرب کوفه میان او و شهر خندقی است. (۵) ۲۸۰۰. علامه شعرانی: یاقوت در معجم البلدان گوید: گمان می کنم «زبّارا» جایی باشد نزدیک کوفه، (۶) و آنچه او گمان داشت شیخ ابوالفتوح به یقین ذکر کرده است. (۷) روض الجنان: ابوهریره روایت کرد که رسول صلی الله علیه و آله گفت: هر که غسل آدینه بکند و چند ساعت مانده به نماز به مسجد جامع شود، همچنان باشد که شتری قربان کرده. ۸

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۰۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۴۷.

۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۰۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۰۲.

۵- معجم البلدان، ج ۳، ص ۱۲۹: «زبّارا: موضع أصدّه من نواحي الكوفه، ذكر في قبّال القرامطه أيام المقتدر».

۶- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۴۸.

۷- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۱۱.

۲۸۰۱. علامه شعرانی: از این حدیث معلوم می شود که ساعت بر حدی معین و مضبوط از زمان اطلاق می شد که قابل شمردن بود به یک و دو و سه و چهار و پنج، چون که اجزاء مطلق زمان چنین به حساب مضبوط نیست. اما از روایات معلوم نمی شود که در زمان پیغمبر چه آلتی برای ضبط ساعت به کار برده می شد و احتمال قوی دارد که مانند سایر اقوام از صبح تا ظهر را شش قسمت و از ظهر تا شب را شش قسمت می کردند و به وهم و حدس حدود آن را مشخص می ساختند و پنج ساعت قبل از نماز وقتی است که انسان پس از طلوع آفتاب از خانه بیرون می آید. لذا در حدیث از پنج شروع کرده است که اول زمان امکان خروج پس از غسل می باشد. (۱) روض الجنان: انس مالک روایت کرد از رسول صلی الله علیه و آله که گفت: شب آدینه و روز آدینه بیست و چهار ساعت است، در هر ساعتی خدای را سیصد هزار آزاد کرده باشد از آتش دوزخ. (۲) ۲۸۰۲. علامه شعرانی: چنان که گفتیم ساعت به معنای محدود و مشخص در زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله معروف بود و به اصطلاح منجمان این گونه ساعات را که روز دوازده و شب دوازده ساعت باشد با قطع نظر از کوتاهی و بلندی شب و روز ساعات معوجه خوانند، اما آلت تعیین ساعت نزد آنان حدس و تخمین بود. (۳) روض الجنان: عبدالله عباس گفت: در بهشت حوری است نام او «لعبت»، فضل او در حسن بر دیگران چندان است که فضل ماه بر ستارگان. چون روز آدینه باشد، حور عین فرود آیند و بر کرسی های درّ و جواهر بنشینند و تسبیح و تهلیل می کنند تا آنکه که مردم از نماز دیگر فارغ شوند. و نوری از زیر عرش پدید آید، گویند: ای رضوان این چه نور است؟ گوید: این لعبت است، او می آید و هفتاد حور بر راست حُلّی او بر گرفته، و هفتاد حور از چپ حُلّ او بر گرفته، و هفتاد در پیش او مجمرها بر دست

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۵۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۱۴.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۵۴.

عود می سوزند، و هفتاد از پس او می آیند گیسوهای او بردست گرفته. بیاید، او بر سریری بنشیند، و آن سریری باشد از نور و آواز بردارد به تسیح و تهلیل تا نماز دیگر. (۱) ۲۸۰۳. علامه شعرانی: اگر گویی: چگونه از نور جسمی توان ساخت که بدن انسان بر آن قرار گیرد، گوئیم: شاید ابدان انسان در بهشت از همان جنس نور و به لطافت آن باشد که چون بر آن نشیند فرو نیفتد و شاید هم آن ثقل که از خواص اجسام است در این جهان، در اجسام آخرت یافت نشود. (۲)

۱۰. «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» .

روض الجنان: ... و بعضی فقها گفتند: امر از پسِ حَظَرِ اِقْتِضَايِ اِبَاحَتِ كُنْدِ و اِطْلَاقِ حَظَرِ، و این مذهب بیشتر متکلمان است در اصول الفقه. (۳) ۲۸۰۴. علامه شعرانی: «اطلاق حَظَرِ» یعنی برداشتن حرمت. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۱۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۵۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۱۸.

۴- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۵۷.

سوره تغابن

سوره تغابن «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲. «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْكُمْ كَافِرًا وَ مِنْكُمْ مُؤْمِنًا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» .

روض الجنان: رسول صلی الله علیه و آله گفت: که خدای تعالی گفت: خَلَقْتُ عِبَادِي كُلَّهُمْ حُنَفَاءَ؛ من بندگان خود را همه بر مسلمانان آفریدم، و ابوسعید خدری گفت: «فَمِنْكُمْ كَافِرًا» ، یعنی کس باشد که همه عمر کافر باشد به عاقبت مؤمن باشد، و کس باشد که همه عمر مؤمن باشد به عاقبت کافر شود، و این قول باز پسین بر قاعده ما درست نیاید الا علی تأویل. (۱) ۲۸۰۵. علامه شعرانی: چون ما معتقدیم مؤمن کافر نمی شود. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۴۳ ۲۴۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۷۰.

سوره طلاق

سوره طلاق «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ... لا تَخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهُ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا» .

روض الجنان: و مفسران در فاحشه که موجب اخراج باشد خلاف کردند. بیشتر مفسران گفتند: مراد زناست که چون در عدت زنا کند و بر او درست شود، او را بیرون باید کردن برای اقامت حد، و بدان باز نشوند که او در عدت است. (۱) ۲۸۰۶. علامه شعرانی: یعنی اعتنا به آن نکنند که در عده است. (۲) روض الجنان: آنکه گفت: «وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ»، گفت: هر که از حدهای خدای بگذرد و تعدی کند، او ظالم نفس خود باشد اما به استحقاق عقاب و اما به تفویت منفعت ثواب که ظلم مضرت مخصوص باشد، و در لغت نقصان بود. «لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهُ

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۶۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۸۰.

يُحَدِّثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا؛ تو ندانی که باشد که خدای تعالی از پس آن کاری پدید آرد. بعضی گفتند: شهوة المراجعة است به این امر، و بعضی دیگر گفتند: خود نفس مراجعت خواست مادام تا طلاق اوّل باشد یا دوم و عدّه اش به سر نشده باشد. بعضی دیگر گفتند: مراد تغییر رای مرد است در طلاق، باشد که مردی را رای بگردد پس از آنکه عزم طلاق کرده باشد، طلاق ندهد. (۱) ۲۸۰۷. علامه شعرانی: اگر طلاق با شرایط شرعی محقق گردد و زن و شوهر با یکدیگر آشتی نکنند باید یقین داشت که صلاح آن دو در مفارقت بوده است چون طهری که موافقه در آن نباشد میان زن و شوهر خصوصاً اگر جوان باشند دلیل نفرت است و چون طلاق دهند و زن در همان خانه شوهر بماند و مرد دیگری را نبیند و سه ماه با هم باشند و حق رجوع داشته باشند و رجوع نکنند دلیل بر نفرت شدید آن دو است و جدا شدن آنها به مصلحت هر دو می باشد. و یکی از رسوم زشت که میان مسلمانان متداول است آنکه زن در ایام عدّه از خانه شوهر بیرون می رود و اصل فساد از این است. (۲)

۲. «فَإِذَا بَلَغَنَّ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَى عَدْلٍ مِّنْكُمْ...» .

روض الجنان: و از شرایط صحّت طلاق یکی اشهاد است و امر را ظاهر بر وجوب باشد به نزدیک ما، یعنی اوامر قرآن و سنت. اگر گویند مراد اشهاد بر مراجعت است، باید گفتن که: این امر سنت است به قرینه اجماع فرقه، و اگر حمل کنند بر هر دو، در طلاق واجب باشد و در رجعت سنت، آنکه هر یکی به قرینه دانند و از مطلق امر هیچ در او ندانند مگر توقّف کنند بر دلیل، و شافعی تمسک کرد به آن آیت بر وجوب اشهاد بر نکاح، بدان که گفت: مراد به این اشهاد رجعت است، و این تمام نشود الاّ پس از آنکه مخصّصی تعیین کند بر آنکه آیت مخصوص است بر رجعت دون طلاق و لا

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۶۳ ۲۶۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۸۱.

مخصّص هاهنا. و دیگر آنکه بازنماید که امر بر وجوب است نه بر توقّف، و در اوامر قرآن، ما را خلاف نیست خلاف در مطلق امر است در لغت ما را با مخالفان، که فقها گفتند: مطلق امر در لغت اقتضای وجوب کند، و ابو علی و ابوهاشم گفتند: اقتضای ندب کند، و سیّد (رحمه الله علیه) گفت: اقتضای توقّف کند بر دلیل، چه مستفاد امر بیش از آن نیست که از او بدانند که امر مرید است مأموریه را. چون بدانند که امر حکیم است، دانند که مأموریه را باید تا صفتی زیاده بر حسن باشد. اما به آنکه واجب بود یا مندوب الیه، و دلیل بر آنکه این امر ندب است چون حمل کنند بر رجعت قوله: «وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ» (۱) ، به نزدیک بیشتر فقها این امر بر ندب است، مگر اصحاب ظاهر که ایشان گفتند: اشهاد بر مباحث واجب است. (۲) ۲۸۰۸. علامه شعرانی: اصحاب ظاهر آنهایند که متفطن قرائن نمی شوند و جز به لفظ و مفاد لغوی آن توجه ندارند و اجماع و عقل را حجت نمی شمارند و البته کسی که متفطن قرائن نشود لفظ را بر ظاهر حمل می کند. (۳)

۱۲. «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ...» .

روض الجنان: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ» ، گفت: خدای تعالی آن است که بیافرید هفت آسمان. «وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ» ؛ و از زمین مانند آن یعنی همچند آن. «يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ» ؛ فرو می آید در میان هفت آسمان و هفت زمین کارها به تقدیر و تدبیر از حیات و موت و توانگری و درویشی و فراخی و تنگی و بیماری و تن درستی. (۴) ۲۸۰۹. علامه شعرانی: زمین را سابقاً به هفت اقلیم قسمت می کردند به جای پنج منطقه که رسم امروز است. (۵)

۱- بقره (۲): ۲۸۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۶۵ ۲۶۶.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۸۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۸۱.

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۱۹۰.

سوره تحریم

سوره تحریم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳. «وَ إِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ وَ أَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضُهُ وَ أَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَأَنِي الْعَلِيمُ الْخَيْرُ» .

روض الجنان: سعید جبر گفت از عبدالله عباس که: سر آن بود که رسول صلی الله علیه و آله یک روز عایشه را گفت: من با تو سری دارم خواهم گفت، نگر تا با کس نگویی و این امانتی است مرا به نزدیک تو. گفت: آن چیست؟ گفت: پدر تو و پدر حفصه، از پس من امامت خواهند کردن،* و پس ایشان عثمان. در حال که رسول صلی الله علیه و آله از خانه بیرون رفت، او دیوار حفصه بکوفت و او را خبر داد و او دیگری را خبر داد تا این منتشر شد، و گفتند: عایشه با پدر بگفت بر سبیل بشارت... (۱) ۲۸۱۰. علامه شعرانی: قرائن عقلی و نقلی بر صحت قول ابن عباس و سعید بن جبیر دلالت دارد و آن معقول تر است از آنکه گوئیم این عتابها راجع به تحریم ماریه قبطیه

است. ابوبکر و عمر توطئه برای خلافت داشتند و پیغمبر صلی الله علیه و آله از توطئه آنان آگاه بود و با عایشه فرمود که پدرت تدارک خلافت می بیند، عایشه آن را با پدر خود و با حفصه در میان گذاشت و گفت پیغمبر از راز شما آگاه است که شما با همفکران خویش اندیشه چه دارید. (۱)

۴. «إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ...» .

روض الجنان: آنکه گفت: «إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ» ؛ اگر توبه کنید از آنکه کردید، «فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا» ؛ مستوجب توبه اید که دل شما میل کرد به آن. ابن زید گفت: میل دل ایشان که بدان مستوجب توبه بودند، آن بود که دل ایشان مایل بود به تحریم ماریه* و مفارقت رسول او را، و این بر کار ایشان راست بود جز آنکه رسول کاره بود آن را، پس توبه برای آن بایست کردن که چرا شادمانه شدند به چیزی که رسول آن را کاره بود. ** (۲) ۲۸۱۱. علامه شعرانی: * بنا بر قول ابن عباس معصیت آنان جاسوسی و خبر دادن اسرار خانه رسول است صلی الله علیه و آله به خارجیان. (۳) ۲۸۱۲. * زنان همیشه به این گونه امور شاد می شوند و زوجات پیغمبر غالباً با یکدیگر این گونه رقابتها داشتند. این عتاب درباره آنها نیامد و گناه آنها بیش از این بود، چون سرفاش کردن خصوصاً که صریحاً از آن نهی شده باشد بسیار زشت است و چه بدتر از آنکه محرم ترین نزدیکان که زوجه است جاسوس باشد. (۴) روض الجنان: قوله: «وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ» ، أَيْ تَعَاوَنَا، گفت: اگر پشت با پشت نهید و یکدیگر را معاونت کنید در ایذای رسول صلی الله علیه و آله... ۲۸۱۳ ۵. علامه شعرانی: این آزار خاص همان دو زن است نه سایر زوجات آن حضرت و

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۹۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۹۴.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۹۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۲۹۸.

ایذاء آنان به چیزی بود که در کار آن حضرت خلل می آورد و خداوند تعالی و جبرئیل آن را اصلاح می کردند. و این جمله مناسب تحریم ماریه و آشتی کردن با او نیست و تأیید قول ابن عباس می کند که راجع به توطئه سیاسی است. (۱)

۱۲. «و مَرِيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَ صَدَقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَ كُتِبَ لَهَا مِنَ الْقَانِينِ» .

روض الجنان: «و كُتِبَ» ؛ و کتاب او یعنی تورات. قراء عامه «کتابه» خواندند علی التَّوْحِيدِ، و بَصْرِيَانِ عَنْ عَاصِمٍ وَ نَافِعٍ به روایت خارجه خواندند: «و كُتِبَ»، علی الجمع. (۲) ۲۸۱۴. علامه شعرانی: یعنی عاصم جحدری نه عاصم کوفی. (۳) روض الجنان: معاذ جبل روایت کرد که رسول صلی الله علیه و آله در بالین خدیجه (رضی الله عنها) رفت و او در حالت نزع بود، گفت: یا خدیجه سخت این کار که فرود آمد به تو؟ گفت: یا رسول الله، در این کراهت خیر بسیار هست، آنکه گفت: چون در نزدیک همسران خود شوی که بیوسان تو خواهند بودن ایشان را از من سلام کن. (۴) ۲۸۱۵. علامه شعرانی: «بیوسیدن» به معنی منتظر بودن است و «بیوسان» به معنی منتظر است؛ یعنی نزد آنان روی که منتظر تواند. و مناسب تر است که لغتی باشد به معنی «ضره» یعنی «هوو» دو زن یک شوهر. و به هر حال بیوسان تصحیف است. ۵

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۱۹۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۰۸.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۰۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۰۹.

سوره مُلک

سوره مُلک «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ»

روض الجنان: ... و این سورت را در تورات هم سوره الملک خوانند. (۱) ۲۸۱۶. علامه شعرانی: معنی این جمله بر فرض صحت خبر معلوم نیست. (۲)

۲. «الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ» .

روض الجنان: و مذهب ابوعلی و ابوالقاسم بلخی آن است که: موت معنی است و ضدّ حیات است. (۳) ۲۸۱۷. علامه شعرانی: یعنی وجودی است؛ و «معنی» در اصطلاح متکلمان آن را می گویند که موجود باشد. و حق آن است که موت عدمی است یعنی وجود ندارد و خلق او خلق بالعرض است. (۴) روض الجنان: و روایت کردند از عبدالله عباس که او گفت: خدای تعالی مرگ را بر

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۱۱.

۲- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۰۵.

۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۱۶.

۴- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۰۹.

صورت کبشی سیاه سفید آفرید، به هیچ چیز گذر نکند و به او نرسد الا که بمیرد. و حیات را بر صورت اسبی ابلق آفرید، و آن اسبی است که جبرئیل علیه السلام و انبیا علیهم السلام بر او نشستند، از خر مهتر است و از استر کهتر. گام او یک چشم زخم باشد. پای بر هیچ چیز ننهد و به هیچ چیز نرسد و الا آن چیز زنده شود، و او آن اسبی است که جبرئیل علیه السلام بر او نشسته بود. چون سامری او را دید و خاک از پی او برگرفت و در شکم عجل افگند تا به بانگ آمد و این خبر بر سبیل تمثیل باشد اگر درست شود. (۱) ۲۸۱۸. علامه شعرانی: یعنی اگر حدیث درست باشد تمثیل است، چون در نظر انسان مرگ به هیچ چیز نزدیک تر از گوسفند نیست روزی نباشد که چند جنازه گوسفند نبینید، لذا چون مرگ مجسم شود به صورت گوسفند که ملازم او است در ذهن انسان در آید، بر خلاف اسب که وسیله غلبه بر دشمن یا فرار از دشمن است و با حیات در ذهن انسان مجسم می شود. (۲)

۳. «الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ» .

روض الجنان: قوله تعالى: «الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا»؛ آن خدایی که بیافرید هفت آسمان را طبق بر بالای طبق نهاده، و يُقَالُ: أَطْبَقْتُ الشَّيْءَ إِذَا جَعَلْتَهُ فَوْقَ بَعْضِهِ بَعْضًا. (۳) ۲۸۱۹. علامه شعرانی: آسمانها در نظر منجمان و حکمای قدیم، چنان که عوام مردم تصور می کنند، جسم عنصری و سنگین و غلیظ نبود بلکه از غایت شفاف و رقت از «اتر» که اصطلاح عصر ما است غلیظ تر نیست. و گویند در فضای خالی اتر واسطه رسیدن نور و حرارت است از خورشید به زمین و سایر کرات آسمانها در نظر آنان با این اتر تفاوت ندارد. از این جهت این کلمه از اثیر عربی مأخوذ است و اثیر جسم

۱- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۰۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۱۷ ۳۱۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۱۹.

آسمان را گویند و جسم عنصری هر چه رقیق باشد مانند آب و بلور چون به این اندازه مسافت که میان زمین و کواکب است متراکم شود، مانع رؤیت خواهد شد. (۱) روض الجنان: گفت: در خلق خدای تعالی تفاوتی نبینی، یعنی کمابیشی و تناقضی و تباینی و اختلافی از روی حکمت نه از روی منظر. (۲) ۲۸۲۰. علامه شعرانی: این گنبد که دیده می شود آسمان نیست، زیرا که آسمان رنگ ندارد و از غایت شفافی قابل دیدن نیست و اگر خود دیده می شد مانع دیدن ستاره ها می گردید، چیزی که خود دیده شود حاجب ماوراء است. این کبودی که دیده می شود از آمیختن زردی نور خورشید با تاریکی ماوراء جو که قبول نور خورشید نمی کند پدیدار آمده. باری مستقیم و صاف بودن منظر این گنبد کبود دلیل نیست بلکه جمال و حکمتی که در آن به کار رفته مثل آنکه کبود آن حافظ چشم است از شدت تابش. و التذاز از رنگ و جمال آسمان دلیل وجود جمال و کمال حقیقی است در مبدأ کل وجود. و استدلال به زینت بر وجود حق در قرآن بسیار است. (۳)

۴. «ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ» .

روض الجنان: کعب الأحبار گفت: آسمان دنیا موجی است مکفوف، و آسمان دوم از سنگ مرمر است سفید، و آسمان سیوم از آهن است، و آسمان چهارم از مس است و گفتند: از روی، و پنجم از سیم است و ششم از زر است و هفتم از یاقوت سرخ. (۴) ۲۸۲۱. علامه شعرانی: سخن کعب الاحبار صحیح نیست و اگر جسم سماوات از این عناصر بود ما ستارگان را نمی دیدیم. اگر شیشه یک گره ضخامت داشته باشد مانع رؤیت است و آب صاف بیش از سه متر نیز حاجب است و قدما هرگز نمی گفتند

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۱۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۱۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۱۱.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۲۱.

آسمانها از این عناصر و اجسامی مانند آنها خلق شده است. (۱)

۷. «إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا وَ هِيَ تَفُورٌ» .

روض الجنان: ... و آن دوزخ همچنان می جوشد که لوید جوشد. (۲) ۲۸۲۲. علامه شعرانی: « لوید » به معنای دیگ بزرگ است که فعلاً هم در مازندران مصطلح است. (۳) ص

۱۶. «أَأْمِنتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورٌ» .

روض الجنان: ... اما اشارت مردم در وقت دعا به آسمان برای آن است که آسمان محلّ وحی و منزل مطر است و منزل قدس است و جای مقدّسان و مقرّبان است و معدن روزی است. (۴) ۲۸۲۳. علامه شعرانی: بعضی صفت آسمان روحانی است، یعنی عالم مجردات نظیر «لَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ» (۵) ، و بعضی صفت آسمان جسمانی است یعنی جهت علو مثل «وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ» . (۶)

۱۹. «أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ» .

روض الجنان: «أَوْ لَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ» ، آنکه حق تعالی بر سبیل تذکیر نعمت گفت: نمی بینند این کافران مرغان را که از بالای سر ایشان در هوا معلق و بال

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۱۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۲۲.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۱۲.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۲۷.

۵- اعراف (۷): ۴۰.

۶- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۱۵. ذاریات (۵۱): ۲۲.

گسترده می‌پرند، و گاه بال فراهم گرفته، گاه به صغیف می‌پرند و گاه به دغیف، و ایشان را در هر دو حال کس نمی‌دارد جز خدای تعالی از آنکه بیوفتند. (۱) ۲۸۲۴. علامه شعرانی: مرغ جسمی است سنگین تر از هوا و اگر جان نداشته باشد و تیری بر او فکنند و مجروح شود که تدبیر کار خود را در جو نتواند البته به زمین می‌افتد. قوه جان او است در تنش که می‌تواند در جو سیر خود را طوری مرتب کند که باد زیر بال او بگیرد و به فشار هوا در هوا بماند. قوه ای است ضد طبیعت همچنان که حرکت انسان به بالای کوه و تپه و جهیدن او قوه ای است ضد طبیعت عناصر دلیل بر آنکه چیزی غیر از عناصر و مزاج آنها موجود است، و اگر تابع عناصر بود بر ضد او بر نمی‌خاست. و این بانی است برای اثبات عالمی غیر طبیعت و قوه قاهر بر آن. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۲۸ ۳۲۹.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۱۶.

سوره قلم

سوره قلم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «ن وَ الْقَلَمِ وَ مَا يَسْطُرُونَ» .

روض الجنان: « ن »، ... مفسران در معنی او خلاف کردند:... و سَدَى و کلبی گفتند که: نون آن ماهی است که زمین بر پشت او نهاده است و این روایت ابو ظبیان است است از عبد الله عباس... مفسران در نام او خلاف کردند. کلبی و مقاتل گفتند: نام او یهموت است... کعب گفت: لوشا... از امیر المؤمنین علی (علیه الصلاه والسلام) روایت کردند که او گفت: بلهوت بود...
(۱) ۲۸۲۵. علامه شعرانی: این روایت به صحت نرسیده و قول عبد الله عباس و کعب و دیگران حجت نیست. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۳۹۳۴۰.

۲- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۲۳.

۲. «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ» .

روض الجنان: «مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ» ، قدیم تعالی قسم یاد کرد به «نون» و «قلم» و آنچه نویسندگان از فرشتگان می نویسند که تو که محمدی دیوانه نه ای رداً علیهم حیث قالوا: معلم مجنون. و قوله: «بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» (۱) ، گفتند: مراد به این نعمت نبوت است، یعنی نبوت ربک، یعنی تو به نبوت دیوانه نباشی، و خدای تعالی بر تو نعمت کرده است به نبوت، قولی دیگر آن است که: ما انت مع نعمه ربک بمجنون، یعنی با آنکه دیوانگی نعمت است از خدای تعالی از آنجا که مصلحت است و اعتبار در دین و بر آن اغراض بسیار است با اینکه تعلق دارد به جنون، تو دیوانه نه ای، یعنی با آنکه دیوانگی عیب نیست و از خدای تعالی نعمتی است، تو دیوانه نه ای. (۲) ۲۸۲۶. علامه شعرانی: این توجیه بسیار متکلفانه است، و صحیح آن است که بگوییم این نبوت که مردم دیوانگی می دانند نعمتی است ولو آنکه مردم آن را دیوانگی نامند. (۳)

۴۳. «خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ» .

روض الجنان: آنکه وصف ایشان کرد: «خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ» ؛ دلیل باشد چشمهای ایشان. تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ، آى تَغْشَاهُمْ؛ با ایشان درآید و باز پوشد ایشان را مدلتی و خواری. «وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَ هُمْ سَالِمُونَ» ؛ و پیش از این ایشان را دعوت کردند با سجده و ایشان به سلامت بودند از این آفت، اجابت نکردند. (۴) ۲۸۲۷. علامه شعرانی: یعنی در دنیا سالم بودند و می توانستند پشت خم کنند نکردند،

۱- ضحی (۹۳): ۱۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۴۵۳۴۶.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۲۹.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۶۶.

اما در آخرت می خواهند سجده کنند پشتشان خشک شده نمی توانند. (۱)

۵۱. «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ» .

روض الجنان: حسن بصری گفت: دوی آنکه تو را چشم بد رسیده باشد این آیت است. و در خبر است که رسول صلی الله علیه و آله گفت: الْعَيْنُ حَقٌّ وَأَنَّ الْعَيْنَ لَتُدْخِلَ الرَّجُلَ الْقَبْرَ وَالْجَمَلَ الْقَدْرَ، وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: لَا رُقِيَهُ إِلَّا مِنْ عَيْنِ أَوْحَمِهِ. و أسماء بنت عمیس گفت: یا رسول الله، فرزندان جعفر را چشم می رسد، روا باشد که برای ایشان فسونی و تعویذی بنویسم؟ گفت: روا باشد. گفته اند: اگر چیزی بودی که قضا را غلبه کردی، چشم بد بودی. و متکلمان در این خلاف کردند. ابوعلی الجبائی و ابوالقاسم البلخی این را انکار کردند و گفتند: این را اصلی نیست. (۲) ۲۸۲۸. علامه شعرانی: جاهل ندانسته انکار می کند؛ گویا جبائی و بلخی مذهب مادیین داشتند و تأثیر اسباب روحی را باور نمی کردند. و مرد خردمند داند که چون صحت چیزی معلوم نشود توقف باید کرد نه انکار و تأثیر روح انسان در خارج از بدن خود محال نیست، بلکه بسیار دیده شده است گروهی به نظر دیگری را خواب می کنند یا پاره ای اشیاء را از زمین حرکت می دهند. باری تأثیر اسباب دیگر غیر مادی محال نیست از متدین انکار آن عجیب می نماید. و ابوعلی سینا درباره همین امور گفته است که چون از این گونه امور چیزی شنیدی به انکار شتاب مکن و تا برهان قائم نشود آن را ممکن شناس. و بعضی مردم متدین با وجود نقل صحیح اسباب غیر مادی را انکار می کنند مانند دعا و تعویذ و استخاره و امثال آن و این نوعی تمایل به مذهب مادیین است. (۳)

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۴۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۷۱ ۳۷۲.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۴۴.

سوره حاقّه

سوره حاقّه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۶. «وَ أَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ» .

روض الجنان: «وَ أَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ» ؛ و اما عاد را هلاک کردند به بادی سخت مُتجاوز الحدّ. شهر بن حوشب روایت کرد از عبدالله عباس که رسول صلی الله علیه و آله گفت: خدای تعالی هیچ بادی نفرستاد و هیچ بارانی الاّ به مقدار و مکیال الاّ روز هلاک عاد و قوم نوح که این روز باران، در فرشتگان نگاهبان، عاصی شد، و از فرمان ایشان بیرون آمد. (۱) ۲۸۲۹. علامه شعرانی: فرشتگان کاری جز به فرمان خدا نمی کنند و اگر باد و باران فرمان فرشتگان نبرند فرمان خدا نبرده اند و اطاعت نکردن خدا در تکوینات به معنی سلب قدرت است از خدای تعالی و این روایت از مجعولات حشویه است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۷۹.

۲- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۴۸.

۱۷. «وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةً» .

روض الجنان: از علی بن الحسین زین العابدین (علیه الصلوة والسلام) روایت کردند که او گفت: خدای تعالی عرش بیافرید چهارم چیز، برای آنکه پیش او سه چیز آفریده بود: هوا و قلم و نور، آنگاه چهارم عرش بیافرید از الوان مختلف نوری سبز که رنگ سبزی از اوست، و نوری سرخ که رنگ سرخی از اوست، و نوری زرد که رنگ زردی از اوست، و نوری سفید که اصل انوار است و روشنایی روز از اوست. آنگاه هفتاد هزار طبقه بیافرید، هیچ طبقه نیست الا بر او تسبیح و تقدیس او می کنند به اصوات مختلف، اگر آواز ایشان به زمین برسدی کوهها پاره پاره شدی و کوشکها ریزان شدی و دریاها به زمین فروشدی. گفت: آن روز عرش خدای تو این هشت فرشته بر فرق گرفته باشد. (۱) ۲۸۳۰. علامه شعرانی: تأویل این معانی را در حاشیه شرح اصول کافی نوشته ایم. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۳۸۴ ۳۸۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۲۵۲. مراد حواشی شرح اصول کافی ملا صالح مازندرانی است.

سوره معارج

سوره معارج «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳۱. «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ * لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ * مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ» .

روض الجنان: [مؤلف از سفیان بن عیینہ روایتی نقل می کند که پیامبر اکرم در غدیر خم حضرت علی علیه السلام را معرفی کرد به مردم و گفت: «من كنتُ مولاهُ فعلي مولاهُ». حارث بن نعمان فہری گفت:....] این حدیث خویشتن گفتمی یا خدای فرمود تو را؟ رسول صلی اللہ علیہ و آلہ و آلہ گفت: وَاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، بدان خدای که جز او خدایی نیست که من از قول و فرمان خدای گفتم. او روی برگردانید و می گفت: «اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ اثْبِتْنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» ، (۱) هنوز به راحله خود نرسیده بود که سنگی از آسمان بیامد و بر سر او آمد و به زیرش برون افتاد و او بر جای بمرود و خدای تعالی این آیت فرستاد: «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَقِيعٍ * لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ * مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ» . (۲)

۱- انفال (۸): ۳۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۰۳.

۲۸۳۱. علامه شعرانی: چون این خبر از سفیان بن عیینه است و او از اهل سنت بود، مؤلف کتاب برای احتجاج بر آنان نقل کرده است. و با قطع نظر از این جهت با احتمال صحت اعتراض حارث بن نعمان و معذب شدن وی حمل آیه قرآن بر آن بعید می نماید؛ زیرا که این سوره مکی است و آیه «اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ» نیز مکی است به اتفاق و قضیه غدیر در آخر عمر حضرت رسالت در مدینه بود. (۱)

۱۶. «نَزَاعَةُ لِلشَّوَى» .

روض الجنان: «نَزَاعَةُ لِلشَّوَى» ؛ پوست کننده باشد از سر، و «شَوَى» پوست سر باشد و این قول عبدالله عباس و مجاهد است، وقال كَثِيرٌ عَزَّهٗ: لَأَصْبَحَتْ هَيْدَتُكَ الْحَوَادِثُ هَدَّهَا فَشَوَاهِ الرُّؤْسِ بَادٍ قَتِيرُهَا اِبْرَاهِيمُ بْنُ مَهَاجِرٍ كَقَوْلِهِ: يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُؤْفَضُونَ. علامه شعرانی: این کلمه [= سر توله] ترجمه هام است یعنی کاسه سر، و در برهان چنین کلمه ای نیافتم. عبارت تفسیر طبری که مؤلف ترجمه کرده این است: «عن الحسن نزاعه للشوى قال للهام تحرق كل شيء منه و يبقى فؤاده نضيجاً». (۳)

۴۳. «يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُؤْفَضُونَ» .

روض الجنان: «يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا»، گفت: یاد کن آن روز که بیرون آیند از گورها شتابزده. (۴) ۲۸۳۳. علامه شعرانی: کنایت است از زنده شدن مردگان، نه آنکه مردم حقیقه از گور بیرون آیند؛ چون اکثر مردم الا- نادر در گور نمی مانند و اجساد آنها پراکنده می شود و

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۶۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۰۸.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۶۴. جامع البيان، ج ۲۹، ص ۹۵، ح ۲۷۰۵۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۱۶.

گورها را می کنند و خراب می کنند. از زمان پیغمبر صلی الله علیه و آله تاکنون پیوسته در قبرستان بقیع مرده دفن کردند و قبر که کهنه شد و بدن میت در آن پوسید دفن مرده دیگر در آن جایز است و به این حکم پیوسته عمل می شد. و جماعتی را جانوران می خوردند و در دریا غرق می شوند و بعضی مرده ها را می سوزانند و به رودخانه ها می ریزند و شاید اندکی تا قیامت در قبور بمانند. (۱)

سوره نوح

سوره نوح «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱۵. «أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا» .

روض الجنان: آنکه تنبیه کرد ایشان را بر بعضی نعمتهای خدای، گفت: «أَلَمْ تَرَوْا» ؛ نمی بینید، یعنی نمی دانید. «كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا» ؛ که خدای تعالی این هفت آسمان مطبّق چگونه آفرید! (۱) ۲۸۳۴. علامه شعرانی: مراد از آسمان در اینجا آسمانهای جسمانی است و طبقات آن فضاهاى خاص است که هر سیاره در آن فضا می گردد. و به عقیده حکمای محقق، خلأ مطلق محال است اما خلأ از عناصر و اجسام مرکب از عناصر ممکن است و اجسام آسمان را اثیر یا به اصطلاح امروز اتر گویند و اتر به غایت شفاف و خفیف یعنی بی وزن است و خلأ به اصطلاح امروز همان اتر است نه آنکه هیچ جسم نباشد؛ زیرا که اثر نور و حرارت از خورشید تا زمین می آید و این دو قوه عدم مطلق نیستند چون عدم تأثیر ندارد و جوهری قائم بالذات نیز نیستند بلکه عرضند که بر جوهری

عارض می شوند. پس در فضای میان زمین و خورشید چیزی موجود است واسطه نقل نور و حرارت می گردد. و اگر گویند: واسطه لازم نیست و نور و حرارت خود حرکت می کنند، گوییم: بنابراین باز این دو موجودی هستند مستقل و قابل تأثیر و دارای ابعاد ثلاث، یعنی دارای طول و عرض و عمق یعنی جسمند و از جسم چیز دیگری غیر آنکه موجودی مستقل دارای طول و عرض و عمق نمی خواهیم به هر حال، فضا به معنی خلأ مطلق نیست و کسی از قدما مدعی نبوده که آسمان جسم عنصری است. (۱)

۲۵. «مِمَّا حَطِئَتْهُمْ أَعْرَقُوا فَأُذِلُّوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا» .

روض الجنان: «فَأُذِلُّوا نَارًا» ؛ غرقه کردند ایشان را و ایشان را به دوزخ بردند، و ضحاک گفت: هر دو در دنیا بود هم غرق و هم آتش، خدای تعالی در میان آب آتش پدید آورد و ایشان را بدان آتش بسوخت، و گفتند: هر یک شخص را از یک جانب آب غرق می کرد و از یک جانب آتش می سوخت. (۲) ۲۸۳۵. علامه شعرانی: این تکلف را بدان جهت مرتکب شدند که «اغرقوا» ، یعنی فرعونیان غرق شدند فعل ماضی است و «ادخلوا» همچنین و بهتر آن است که بگوییم چون مستقبل محقق الوقوع است به لفظ ماضی آمده. (۳)

۲۸. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ وَ لِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ...» .

روض الجنان: «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِوَالِدَيَّ» ، آنکه دعای خیر کرد خود را و قوم خود را و مادر و پدر را، گفت: بار خدایا بیامرز مرا و مادر و پدر مرا و هر کس را که

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۷۶.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۳۴ ۴۳۵.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۸۰.

در خانه من آید. (۱) ۲۸۳۶. علامه شعرانی: «خانه» ترجمه بیت است و بیت آنجای را گویند که بام و دیوار دارد و در زبان عامه زمان ما اتاق گویند و سرای همه منزل گاه است ترجمه «دار» که شامل صحن منزل و اتاقها و به سایر مرافق اطلاق می شود. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۳۶.

۲- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۸۱.

سوره جن

سوره جن «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا» .

روض الجنان: قوله تعالى: «قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ» ؛ بگویی ای محمد که وحی کردند به من که گروهی از جتیان گوش به آواز من کردند که من قرآن می خواندم و بشنیدند و گفتند: ما قرآنی عجب می شنویم. مفسران گفتند: اینان نه کس بودند از جتیان نصیبین که گوش با قرائت رسول کردند... (۱) ۲۸۳۷. علامه شعرانی: تحقیقات علمی بزرگان علما غالباً در تفاسیر فارسی نیامده است؛ چون تفسیر فارسی را برای عامه نوشته اند به قصص و حکایات اکتفا کرده و گاهی احکام فقه و ادب را نیز افزوده اند. اما در تفاسیر عربی همه گونه مطلب علمی هست خصوصاً در تفسیر امام فخر رازی و نیشابوری. از جمله اقوال علمای اسلام در باره جن و شیاطین، نیشابوری گوید: آنان از موجودات مجردند نه جسمانی و نه متحیز و اگر هم جسم لطیف باشند لازم نیست ضعیف باشند و کار سخت نتوانند و

دلیل وجود آنان قول انبیا است علیهم السلام. و نیز گویند: جنیان اصلاً مجردند مانند انسان و شاید تعلق به اجزاء عنصری گیرند مانند آتش و آن آتش که جن از آن خلق شده جسم اثیری و لطیف باشد. و گوید: خلاف است که شیاطین و جن دو نوعند یا یک نوعند با اختلاف عوارض: اشرارشان را شیطان گویند و معتدلان را جن. و الله العالم. (۱)

۹۸. «وَ أَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَا حَرَسًا شَدِيدًا وَ شُهَبًا * وَ أَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ...» .

روض الجنان: «وَ أَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ» ، و گفتند: ما نیز بیسودیم آسمان را. مراد به «لمس» مقاسات و طلب صعود است، يقال: لَمَسْتُ هَذَا الْأَمْرَ إِذَا أَخَذْتِ فِي طَلْبِهِ وَمُقَاسَاتِهِ. «فَوَجَدْنَا حَرَسًا شَدِيدًا وَ شُهَبًا» ؛ یافتیم آن را که مملو بود از فرشتگان نگاهدارنده قوی و ستارگان تابنده. (۲) ۲۸۳۸. علامه شعرانی: هر چند گاه یک بار ستاره باران در آسمان مشاهده می گردد گرچه شهاب همیشه هست اما بدان کثرت که هر وقت به آسمان نگری از همه جوانب ستاره های دوان بینی اندک اتفاق می افتد. و یک بار در سنه غیبت کبرا حضرت قائم (عجل الله تعالی فرجه) اتفاق افتاد و آن سال به سنه تناثرالنجوم معروف است، علی بن بابویه و کلینی در آن سال رحلت کردند و نزدیک عهد ما در سال ۱۳۱۰ هجری قمری نیز اتفاق افتاد و آنکه در زمان حضرت رسالت بوده شدیدتر بوده، چنان که آیه قرآن دلالت دارد «مُلِئْتُ حَرَسًا» ؛ آسمان پر شد و مردم از مشاهده آن آشفته و پریشان گشتند و ترسیدند، اوضاع جهان درهم ریزد و آسمان ویران شود و در همان وقت کاهنان که پیوسته مردم به آنها رجوع می کردند و اخباری از غیب آمیخته و مبهم می شنیدند دیگر خبری به خاطرشان نگذشت و چیزی ندیدند اگر چه پیش از آن هم

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۸۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۴۶.

که می دیدند و می شنیدند مانند خواب راست در میان خواب باطل و آشفته و غیر ممتاز بود، اخبار درست آنها کم تر و آمیخته و مبهم. (۱) *روض الجنان*: آنکه خبر دادند که: از این پیش چون خواستمانی که بنشینیم جایی که استراق سمع کنیم و دزدیده چیزی بشنویم، ممنوع نبودیم از آن. اکنون چون می خواهیم تا چنان کنیم، شهابی و ستاره ای از آتش ما را منع کند.* و ذلك قوله: «وَأَنَا كُنَّا نَقْعُدُ»، أَي مِنَ السَّمَاءِ «مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ»، أَي لِسَمَاعِ كَلَامِ الْمَلَائِكَةِ، برای آن تا سخن فرشتگان شنویم، و غرض ایشان از این آن بود تا ایهام افکندندی جماعتی را که ما غیب دانیم. چون بشنیدندی که فلان چیز خواهد بودن، بیامدندی و خبر دادندی و چون به مخبر موافق آمدی خبر را از آن کسان پنداشتندی که ایشان غیب می دانند. (۲) ** * ۲۸۳۹. علامه شعرانی: * در قرآن ذکر آن نیامده است که جنیان به شهاب کشته می شوند بلکه ممنوع می گردند و مردم به قیاس و تخمین خود می گویند چون می بینند خود به آتش می سوزند و می میرند. گمان کردند جنیان نیز می میرند و حق آن است که ما از احوال آنان هیچ نمی دانیم جز آنکه خداوند در قرآن فرموده. از جمله این امور است: شیطان از طایفه جن بود. جنیان از معبودان عرب بودند. برای عبادت خلق شدند. خلقت آنها از آتش است. خدمت سلیمان می کردند در بنا و غواصی و از لشکر او بودند. نزد پیغمبر آمدند و قرآن شنیدند، از آوردن مانند آن عاجزند. در آخرت معذب می شوند. و از شر آنان باید پناه به خدا برد. و از سایر احوال آنان و تزویج و تناسل و مردن و احکام و قواعد و امثال آن هیچ نمی دانیم. ۳ ۲۸۴۰. ** * علم غیب خاص خداوند تعالی است و هر کس از خبری آگاه شود به تعلیم خداوند است. خود انسان یا موجود دیگر مانند جن قوه ای برای ادراک وقایع آینده ندارند، چنان که برای حوادث فعلی چشم و گوش و حواس دیگر به وی داده شده

۱- *روح الجنان*، ج ۱۱، ص ۲۸۷.

۲- *روض الجنان*، ج ۱۹، ص ۴۴۶ ۴۴۷.

است برای ادراک وقایع آینده حواسی به او داده نشده و ما در خود می یابیم که چنین قوه ای نداریم و آنچه از رؤیای صادقه و امثال آن بر ما افزایه می شود از ناحیه موجودات دیگری است، چنان که یوسف و یعقوب و فرعون و زندانیان خواب دیدند و از آینده مطلع شدند. کاهنان عرب در زمان جاهلیت غیب را مانند شبیحی از دور در می یافتند از قبیل خواب با قوه متخیله و اوهام خود آنها آمیخته خاطر ممکن می شد و چیزی آمیخته از حق و باطل می گفتند و این حالت برای صاحبان آنها در خلوت و عزلت و آرامش خاطر ممکن می شد نه با تشویش و اضطراب که نفوس متوجه عالم ظاهر می شود و از عالم غیب منصرف می گردد. و در زمان آن حضرت صلی الله علیه و آله کههانت بر افتاد چنان که بر خوانندگان سیر و تواریخ معلوم است و شیاطین آنها که با ملأ اعلیٰ مربوط بودند در آشفتگی اوضاع آسمان و تناثر نجوم از شنیدن اخبار ملائکه باز ماندند چنان که در پاره ای حالات اضطراب که قوه متخیله مشوش است انسان خواب صادق نمی بیند. (۱)

۲۷ ۲۸. «إِلَّا مَنْ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْأَلُكَ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ رَصِيدًا * لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَ أَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَ أَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا» .

روض الجنان: سعید بن مسیب گفت: فرشتگان رصد چهاراند. مقاتل گفت: چون خدای تعالی پیغامبری را بفرستادی، ابلیس بیامدی بر زی فرشته تا بر او غروری القا کند بر طریق اضلال، خدای تعالی فرشتگان را فرستادی تا ایشان را براندندی و اعلام کردند پیغمبران را که: اینان شیاطین اند، احتراز کنید از اینان. * «لِيَعْلَمَ» ؛ تا بداند. قتاده گفت: یعنی محمد صلی الله علیه و آله. مجاهد گفت: مکذبان بدانند که رسولان خدای رسالات و پیغامهای او بگزاردند. بعضی دیگر گفتند که: پیغمبران بدانند که فرشتگان پیغامهای خدا بگزاردند و در او هیچ خلل نکردند. «وَ أَحَاطَ بِمَا

لَدَيْهِمْ»؛ و خدای تعالی محیط و عالم است به آنچه نزدیک ایشان است. «وَ أَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا»؛ و او بشمرد همه چیزی به عدد.*** (۱) ۲۸۴۱. علامه شعرانی: * تفسیر مقاتل به سیاق آیه سازگار است و تفسیر اول مناسب نمی نماید؛ چون علم غیب داشتن انسان و اطلاع او بر احوال آینده متوقف بر آن است که چون از روحانیان عالم بالا چیزی بر قلب او القا شود با خیالات شیطانی و افکار و اوهام خود آمیخته نشود تا یقین کند و تشخیص دهد آنچه بر قلب وی القا شده از طرف خداست و صحیح است و خبر غیب که می دهد واقع خواهد شد، و گرنه مانند رؤیای صادقه که با اَضْغَاثِ أَحْلَامِ مخلوط می گردد صحیح و باطل آن امتیاز داده نمی شود خداوند در تأیید علم غیب پیغمبران ذکر رصد کرده است تا از القاء شیطان حفظ کند. (۲) ۲۸۴۲. *** بیان حکمت آن است که خداوند چرا پیغمبران را از القاء شیطان و اوهام و اباطیل آنان حفظ می کند و علوم غیبی که نازل می شود در قلوب آنان از هر آمیختگی محفوظ می دارد، فرمود برای آنکه بدانند وحی الهی بی تصرف و تغییر به مردم رسیده و خداوند تعالی به همه افعال و اقوال پیغمبران عالم است و احاطه دارد. ۳

۱- روض الجنان، ج ۱۹، ص ۴۵۷ ۴۵۸.

۲- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۹۴.

سوره مُرَّمَل

سوره مُرَّمَل «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «يَا أَيُّهَا الْمُرَّمَلُ» .

روض الجنان: ابو عبدالله الجَدَلِيّ گفت: از عایشه پرسیدم از این آیت. گفت: این آیت آمد و من و رسول در یک چادر بودیم، طول آن چهارده گز. یک نیمه بر دوش رسول بود و یک نیمه من بر خود پوشیده بودم که خفته بودم... (۱) ۲۸۴۳. علامه شعرانی: این سخن جدلی البته صحیح نیست؛ زیرا که به اتفاق سوره مکی است و عایشه در مدینه پس از هجرت به ازدواج پیغمبر در آمد و شاید هنگام نزول سوره هنوز عایشه متولد نشده بود. (۲)

۸. «وَ اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَتَّيَلًّا» .

روض الجنان: ... وَ مِنْهُ الْحَدِيثُ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ عَنِ التَّبَتُّلِ. (۳) ۲۸۴۴. علامه شعرانی: در آیه امر است و در حدیث نهی، و ظاهراً مراد از امر قطع علاقه دل است از دنیا و از نهی ترک کسب و کوشش. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴.

۲- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۲۹۷.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۰.

۴- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۰۰.

سوره مدثر

سوره مدثر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۴. «وَ تَيَابِكَ فَطَهَّرْ» .

روض الجنان: ... و پاکیزه تر باشد و پرهیزگار وارتر. (۱) ۲۸۴۵. علامه شعرانی: «پرهیزکاروار» یعنی مناسب و به روش پرهیزکاری. (۲)

۶. «وَلَا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْثِرُنَّ» .

روض الجنان: ربیع گفت: عمل خود بسیار مدار که آن در جنب نعمت خدای حقیر است. خُصَّيْفُ از مجاهد گفت: ضعیف مباش از آنکه عمل بسیار کنی، مَنْ قَوْلِهِمْ: حَبِيلٌ مَنِئِنُّ أَيْ ضَعِيفٌ، دلیل این تأویل قرائت عبدالله مسعود است: وَلَا تَمُنُّنَّ أَنْ تَسْتَكْثِرُنَّ، أَيْ لَا تَضْعُفُ عَنِ اسْتِكْثَارِ الْعَمَلِ. (۳) ۲۸۴۶. علامه شعرانی: قرائت ابن مسعود به زیادت « أَنْ » پیش از « تستکثر » به

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۰۹.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۴.

تقدیر من جاره. (۱)

۱۱. «ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا».

روض الجنان: آیت در ولید مُغیره مخزومی آمد. عبدالله عباس گفت: او را در قوم خود وحید خواندندی، بر این قول بدل باشد از «مَنْ»، يَدُلُّ الْكُلُّ مِنَ الْكُلِّ. و بر قولِ اوّل که ظاهر دلیل او می کند حال باشد روا بود که از فاعل بود، و روا بود که از مفعول. (۲) ۲۸۴۷. علامه شعرانی: اگر حال از فاعل باشد؛ یعنی خدای یگانه است و اگر از مفعول باشد یعنی ولید. (۳)

۳۰. «عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ».

روض الجنان: «عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ»؛ بر او موکل باشند نوزده زبانیه از فریشتگان، و ممتنع نباشد که نوزده فریشته مسلط باشند بر عذاب اهل دوزخ، چه قبض ارواح همه عالم مفوض است به یک فریشته و او قوی است بر آن. (۴) ۲۸۴۸. علامه شعرانی: و اگر به قیاس مردم دنیا گیریم نیز مناسب است؛ چون بر در زندان سه چهار تن کافی است و نوزده غایت مبالغه و تشدید را کافی باشد. و شاید عدد خاص مقصود نیست بلکه تعبیر از کثرت مقصود است مانند «إِنْ تَسْتَعْفِفْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» (۵) با آنکه هفتاد و یک بار هم استغفار می کرد خدا نمی آمرزید. «تِسْعَةَ عَشَرَ» اکثر عددی است که بار ووس آیات مجانس است؛ چون عددی که به «راء» ختم شود بیش از «تسعه عشر» نیست. (۶)

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۰.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۵.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۰.

۴- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۰.

۵- توبه (۹): ۸۰.

۶- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۴.

۳۱. «وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيَقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيزدادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا...» .

روض الجنان: «وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً» ؛ گفت: ما نکردیم خازنان دوزخ را الا فریشتگان، و عدد ایشان نکردیم الا فتنه و اختبار کافران تا پیدا شود که ایشان چنین محالات گویند، از آنجا که پندارند که ایشان چون مردان دنیااند و قوت ایشان بر حد قوت ایشان باشد، و نیز در آن افتند که این چه عدد است و چرا این عدد بر عقد نیست* و آنکه این عدد اندک با خلاق عالم چگونه مقاومت کنند، و نیز تا اهل کتاب به یقین بدانند که رسول ما محمد صادق است و آنچه می گوید از وحی می گوید که این معنی در تورات و انجیل هست... ** (۱) ۲۸۴۹. علامه شعرانی: * عقد مانند ده و بیست و سی و چهل بی کسر؛ یعنی چرا خداوند عدد تمام نیاورد که در این گونه مقامات عدد تام می آورند. و ندانستند که در مقام مبالغه اکثر عدد ممکن را باید آورد و در اینجا عدد بیش از نوزده نمی توان آورد چنان که معلوم شد. (۲) ۲۸۵۰. * و می توان لام را لام عاقبت دانست؛ یعنی پس از ذکر نوزده زبانه دوزخ اهل کتاب گفتند نوزده فرشته می توانند بر همه افراد بشر تسلط یابند چنان که نظیر آن در تورات و انجیل آمده است و مؤید این معنی آنکه لام در «لَيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۳) یقیناً برای عاقبت است چون خداوند این گفتار را از کفار نخواست. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۱.

۲- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۴.

۳- مدثر (۷۴): ۳۱.

۴- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۱۵.

سوره قیامت

سوره قیامت «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳. «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ» .

روض الجنان: ... و گفتند: به «عظام» کنایت کرد از جمله تن، برای آنکه قوام تن به استخوانها باشد. (۱) ۲۸۵۱. علامه شعرانی: این گونه کنایات در فارسی و عربی و سایر زبانها بسیار است، چنان که گویند «استخوانم در قبر برای فرزندانم می لرزد»، یا «حج کردم و استخوانم سبک شد» و «فلانی یک مشت استخوان است» و بزرگان قوم را گویند «استخوان دار» و اینجا جمع کردن استخوان کنایه از احیای شخص است نه جمع کردن استخوان. (۲)

۴. «بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ» .

روض الجنان: آنکه گفت «بَلَى قَادِرِينَ» ؛ آری در آن حال که قادر باشیم بر جمع و

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲۴.

احیاء آن. و نصب او بر حال است، عامل در او فعلی است مقدر، و تقدیر آن است که: «بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ»؛ قادر باشیم بر آنکه سر انگشتان او راست کنیم. (۱) ۲۸۵۲. علامه شعرانی: بعضی گویند ذکر بنان برای آن کرد که خطوط سر انگشت دو تن مانند یکدیگر نیست و خداوند علمش به همه جزئیات احاطه دارد، چنان که اگر خواهد سر انگشت کسی را مانند اول خلق کند می تواند. (۲)

۵. «بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجَرَهُ أَمَامَهُ».

روض الجنان: ابن کیسان گفت: مراد به «فجور» ظهور است، یعنی می خواهد تا احوال قیامت ظاهر شود او را در دنیا تا آنچه از آن به خبر می شنود معاینه بیند. (۳) ۲۸۵۳. علامه شعرانی: معنی که ابن کیسان گفت با آیت بعد مناسب تر است که فرمود «يَسْئَلُ أَيَّانَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (۴). می خواهد آینده را آشکار بیند و می گوید قیامت کی خواهد بود با وجود غوطه ور بودن در دنیا و حجابهای مادی دیدن آخرت ممکن نیست. وقتی که اینها از پیش انسان شکافته شود آن عالم دیده می شود. (۵)

۱۲. «إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ».

روض الجنان: آنکه گفت: «إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ»؛ آن روز هیچ قرارگاه نباشد مگر با خدای تعالی. (۶) ۲۸۵۴. علامه شعرانی: از مجموع آیات قرآن معلوم می شود که عالم آخرت به خداوند نزدیک تر است از دنیا و همیشه می فرماید در آخرت سوی خدا باز می گردید و این

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲۵.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۸.

۴- قیامت (۷۵): ۶.

۵- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲۵.

۶- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۵۰.

نزدیکی مکانی نیست بلکه رفع حجاب دنیا است و پیدا شدن حقیقت آخرت. (۱)

۱۴. «بَلِ الْإِنْسَانِ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ» .

روض الجنان: و گفت: مثال این آیت در حذف «لام» هم چنان است که گفت: «وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ...» (۲) ،
والمعنى: لأَوْلَادِكُمْ. وقوله: «هذا عارضٌ مُّطْرِنَا...» (۳) ، والتقدير: مُّطِرْنَا، برای آنکه نشاید که معرفه صفت نکره بود. (۴)
۲۸۵۵. علامه شعرانی: یعنی «مطرنا» معرفه است و سعارض «نکره و معرفه صفت نکره نمی شود، ناچار باید «مطر لنا» تقدیر
کرد تا مطر نکره شود به سبب ترک اضافه. و ممکن است بگوییم اضافه اسم فاعل به معمول خود موجب تعریف نیست. (۵)

۱۸. «فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ» .

روض الجنان: «فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ» ؛ چون ما بر تو خوانده باشیم آن را، تو متابعت کن قرائت آن را و احکام آن را. (۶)
۲۸۵۶. علامه شعرانی: چون وحی بر پیغمبر صلی الله علیه و آله نازل می شد عین الفاظ قرآن را می شنید و خود در حین
شنیدن قرائت آن را تلاوت می کرد و صریح است در آنکه قرآن به لفظ نازل می شد نه معنی فقط و حفظ آن حضرت آیات
و سور طولانی را معجزه عظیم است، چنان که پیش از این گفتیم. (۷)

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲۷.

۲- بقره (۲): ۲۳۳.

۳- احقاف (۴۶): ۲۴.

۴- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۵۲۵۱.

۵- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲۸.

۶- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۵۳.

۷- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۲۹.

روض الجنان: «إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ»؛ مُشَبَّهه و اشاعره به این آیت تمسک کردند بر اثبات رؤیت و گفتند: آیت دلیل آن می کند که خدای را ببیند برای آنکه «نَظَرٌ» چون به «إِلَى» متعدی باشد فایده رؤیت دهد و بر این بیتی آوردند و هُوَ: نَظَرْتُ إِلَى مَنْ زَيْنَ اللّٰهُ وَجْهَهَا نَاظِرَةٌ كَادَتْ عَلَى عَاشِقٍ تَقْضَى وَ جَوَابِ از این آن است که «نَظَرٌ» در کلام عرب بر وجوه است. از جمله وجوه و اقسام هیچ نیست که فایده رؤیت می دهد، نظر آید به معنی تقلیب حدقه درست به جهت مرئی طلب رؤیت او را، و آید به معنی فکر و اندیشه، و آید به معنی انتظار، و آید به معنی مقابله، و آید به معنی رحمت، و از این وجوه هیچ رؤیت نیست، و انما تقلیب حدقه است که مشتبه است برایشان برای آنکه در رایی به حاست سبب رؤیت هست. (۱) ۲۸۵۷. علامه شعرانی: مراد مؤلف آن نیست که تقلیب حدقه یعنی گرداندن چشم سوی خداوند جایز است؛ چون او در مکان قرار ندارد تا چشم را سوی او گردانند، بلکه مقصود بیان معنی کلمه است و تأویل صحیح آن است که پس از این فرماید نظر به معنی نگرانی و انتظار است. (۲) روض الجنان: ... دلیل دیگر آن است که: رؤیت به غایت نظر کنند، گویند: ما زِلْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهِ حَتَّى رَأَيْتُهُ؛ همی نگریدم تا آنکه که بدیدم. (۳) ۲۸۵۸. علامه شعرانی: یعنی دیدن را نتیجه و غایت نظر کردن قرار دهند. «باء» بر کلمه به غایت به معنی صبرورت است که ابوالفتوح بسیار کرده است. ۴

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۵۴ ۵۵.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۳۰.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۵۵.

روض الجنان: اما قوله: «وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...» (۱)، معنی آن است که لا يَرْحَمُهُمْ. و از این باب در هیچ نیست. اما بیت حُبْرُزْرَى راست و او از جمله شعرای مُحَدِّثان است و بغدادی است نه عربی است تا به شعر او استدلال کنند بر قرآن. (۲)

۲۸۵۹. علامه شعرانی: «خبز ارز» یعنی نان برنجی و این شاعر مردی عامی بود نوشتن نمی توانست اما شعر نیکو می گفت و شغلش پختن نان برنجی بوده در بصره نامش ابوالقاسم نصر بن احمد و در سال ۳۲۷ از دنیا رفت، اشعار وی را جوانانی که بر گرد دکان او جمع می شدند می نوشتند و ابن لنکک که شاعر بصره بود دیوان او را فراهم کرده شرح حالش در معجم الادباء و تاریخ ابن خلکان آمده است. (۳) روض الجنان: ... دگر آنکه: رؤیت چون از نظر باشد، الا به انفصال شعاع نباشد و اتصال به مرئی، و این مُتَأَتَى نبود الا با مقابله یا حکم مقابله یا مقابله محلّ، و این بر اجسام و الوان روا بود، بر خدای تعالی روا نبود که او به صفت اجسام و اعراض نیست. این جمله ای است در جواب شبهه ای که مثبتان رؤیت به آن تمسک کردند. (۴) ۲۸۶۰.

علامه شعرانی: این دلیل عقلی است مؤید به آیات چند از قرآن، مثل آنکه فرمود: «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ» (۵) و ناچار باید دلیل مخالف را تأویل کرد؛ چون خداوند جسم نیست و دیدن به مقابله است با مرئی یا در حکم مقابله، چنان که در آینه یا مقابله محل مانند الوان و نور و مقابله همیشه میان دو جسم است. و آنکه خدای را جسم نمی داند و مرئی می داند تناقض گوید و آنکه جسم می داند و مرئی خطا کرده است خالی از تناقض. و اهل سنت او را جسم نمی دانند و قابل رؤیت می دانند در آخرت و معتزله قابل رؤیت نمی دانند مطلقاً. (۶)

۱- آل عمران (۳): ۷۷.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۵۶.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۳۱.

۴- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۵۸.

۵- انعام (۶): ۱۰۳.

۶- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۳۲.

۳۳. «ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى» .

روض الجنان: ... «لُعاع» به پارسی هنجمک باشد. (۱) ۲۸۶۱. علامه شعرانی: «هنجمک» به کسرهاء و سکون نون، و جیم و میم مفتوح گیاهی است برگ آن شبیه به اسفناج و در کتب طبی به نام «قنابر» مسطور است. (۲)

۱- سیر أعلام النبلاء: ج ۳ ص ۵۸ الرقم ۱۵، تهذیب الکمال: ج ۲۲ ص ۸۲ الرقم ۴۳۸۸، أَسَدُ الْغَابَةِ: ج ۴ ص ۲۳۴ الرقم ۳۹۷۱، البدایه والنهایه: ج ۷ ص ۵۴.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۶۲؛ در چاپ مشهد «هنجیمک» ضبط شده است.

سوره انسان

سوره انسان «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲. «إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا» .

روض الجنان: ... ابو عبدالرحمن السُّلَمِيُّ گفت از ابو عثمان مغربی شنیدم در مکه که او را از این آیت پرسیدند، گفت: خدای تعالی امتحان کرد خلقان را به نه چیز: سه مُفْتَنٌ و سه کافر و سه مؤمن. اما سه مُفْتَنٌ: سمع و بصر و زبان، و اما سه کافر: نفس و هوا و شیطان، و اما سه مؤمن: عقل و روح و فکر اوست، و این حدیثی است معلّق و از جنس طامات. (۱) ۲۸۶۲. علامه شعرانی: حدیثی که در طاعات وارد باشد و ترغیب به عبادت، معتبر است؛ چون موافق با کلیات اوامری است که در قرآن به مطلق طاعات آمده است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۷۲؛ در چاپ شعرانی «طاعات» آمده است.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۴۲.

۱۶۱۵. «وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآيَاتِهِ مِنْ فَضِّهِ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا * قَوَارِيرًا مِنْ فَضِّهِ قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا» .

روض الجنان: نافع و كسائی و ابوبكر عن عاصم خواندند: «قواریراً قواریراً مِنْ فَضِّهِ»، هر دو به تنوین و «الف» و حمزه و ابن عامر هر دو بی تنوین خواندند: «قواریرَ قواریرَ» علی آنه لا- یَنْصِرْفُ لِأَنَّهُ جَمْعٌ بَعْدَ أَلْفِهِ ثَلَاثَةُ أَحْرَفٍ اَوْسَطُ، و این سبب مکرر است. (۱) ۲۸۶۳. علامه شعرانی: و قرائت مشهور که روایت حفص از عاصم است همچنین بی تنوین است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۸۴.

۲- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۵۱.

سوره مُرْسَلَات

سوره مُرْسَلَات «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۹. «وَ إِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ» .

روض الجنان: «وَ إِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ» ؛ و آنکه که آسمان را بشکافند تا در او فُرج شکافها پدید آید. (۱) ۲۸۶۴. علامه شعرانی: آسمان سر حدّ دنیاست؛ چون این عالم که ما مشاهده می کنیم و آن را عالم شهادت می گویند به آسمان محدود است و چون شکافته شود و حدّ عالم شهادت برداشته شود عالم دیگر دیده می شود. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۰۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۶۲.

سوره نبأ

سوره نبأ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۷. «وَ الْجِبَالِ اَوْتَادًا» .

روض الجنان: «وَ الْجِبَالِ اَوْتَادًا» ؛ و نه کوهها را به میخهای زمین کرده ایم تا زمین را دوخته می دارد تا بنجنید از جای خود چنان که مثقله بر کناره بساط نهند تا باد بر ندارد آن را! من این کوهها به میخ زمین کردم تا زمین را دوخته می دارد. (۱)

۲۸۶۵. علامه شعرانی: یعنی سطح ظاهر زمین را می دوزد به طبقات زیرین آن تا مضطرب نشود زیر پای مردم چنان که امیر المؤمنین علیه السلام فرمود « وَتَدَّ بِالصَّخُورِ مِیْدَانَ اَرْضِهِ» (۲) ؛ یعنی اضطراب و لرزه زمین را به سنگها ثابت کرد. و اگر گویی: باز هم در کوهستانها زمین می لرزد، گوییم: اگر کوه نبوده لرزه های زمین چنان بود که هیچ قابل زیست نبوده و مراد این گونه لرزه های خفیف که در نواحی بسیار کم و کوچک اتفاق می افتد نیست بلکه همه جا همیشه پیوسته می لرزید. و اگر گویی: حرکت زمین در

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۱۳ ۱۱۴.

۲- نهج البلاغه، ج ۱، ص ۱۴، خطبه ۱.

عصر ما ثابت و محسوس شده، گوییم: این گونه حرکت کره زمین که اجزا همه با هم حرکت کنند اضطرابی پدید نمی آورد و موجب ناراحتی مردم نمی گردد. (۱)

۳۸. «يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أُذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا» .

روض الجنان: «يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا» ، گفت: آن روز که بایستد روح. در او خلاف کردند، مجاهد گفت از عبدالله عیاس که: جماعتی جهودان پیامدند و رسول را پرسیدند از «روح». گفت: روح لشکری است از لشکرهای خدای تعالی، فریشتگان نه اند، ایشان را سر و دست و پای باشد و طعام خورند، آنکه این آیت بخواند: «يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ...» . (۲)

۲۸۶۶. علامه شعرانی: مفهوم جمله آن است که فرشتگان را دست و پا و سر نباشد؛ یعنی در خلقت اصلی مجرد باشند. (۳)

روض الجنان: عطیه گفت از عبدالله عیاس که: مراد ارواح آدمیان است بین النَّفَّخَتِينَ با فریشتگان به یک صف بایستند. (۴)

۲۸۶۷. علامه شعرانی: یعنی ارواح آدمیان بین النَّفَّخَتِينَ فانی نمی شود و آن نفخه ای که همه را فانی می کند اجسام و علاقه با آنها را فانی می کند. (۵)

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۷۱.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۲۴.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۷۷.

۴- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۲۵.

۵- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۷۸.

سوره نازعات

سوره نازعات «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا» .

روض الجنان: وقوله: «غَرْقًا»، أي إغراقًا، وهو المُبَالِغَةُ فِي التَّنْزِعِ، آن باشد که کمان چندان در آرند که به فوق رسد. (۱) ۲۸۶۸.
علامه شعرانی: «فوق» سوفار تیر است. (۲)

۵. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» .

روض الجنان: «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا»؛ تدبیر کنندگان کارها. مفسران گفتند: مراد فریشتگانند. عبدالرحمن ثابت (۳) گفت: تدبیر کار دنیا چهار فریشته می کنند: جبرئیل و میکائیل و اسرافیل و ملک الموت. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۳۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۸۲.

۳- در چاپ مشهود «سابط» آمده است.

۴- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۳۳.

۲۸۶۹. علامه شعرانی: قول عبدالرحمن بن ثابت حجت نیست و حق آن است که حدی برای شماره آنان قائل نشویم و مشائیان که عقول را ده گفتند مقصودشان انحصار نیست و اشراقیان که انوار قاهره را بی حد و حصر دانستند به حق نزدیک ترند و باید علم آن را به خدا واگذار کرد، و چهار فرشته معروف منافی آن نیست که فرشتگان بسیار به فرمان هر یک باشند. (۱)

۱۱. «أِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً» .

روض الجنان: التَّقْمِدُ عِنْدَ حَافِرِ الدَّابَّةِ. (۲) ۲۸۷۰. علامه شعرانی: النِّقْدُ عِنْدَ الْحَافِرِ مِثْلُ اسْتِ؛ یعنی در مسابقه اسب دوانی چون اسب اوّل به مقصد رسید مال مسابقه را نقد باید داد. و نیز گویند مقصود آن است که اسب را نقد باید خرید و ثمن را نزد پای اسب گذاشت. (۳)

۳۰. «وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا» .

روض الجنان: «وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا»؛ زمین را پس از آن دحو کرد و بگسترده. در تأویل این خلاف کردند. عبدالله عباس گفت: خدای اوّل زمین بیافرید ناگسترده، آنکه آسمان بیافرید، آنکه جبرئیل بیامد و زمین از زیر خانه کعبه بیرون آورد چنان که نامه نوشته پیخته که لا از زَبْرٍ لَا* بیرون آرند. عبدالله بن عمرو گفت: خدای تعالی زمین کعبه بیافرید بر چهار رکن و بر آب نهاد پیش از آنکه عالم آفرید به هزار سال. (۴)**

۱- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۸۴.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۳۶.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۸۶.

۴- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۴۰؛ در چاپ مشهد «دو هزار سال» ضبط شده است.

۲۸۷۱. علامه شعرانی: * [لا- از زَبْر لا] یعنی طبقه ای را از زیر طبقه دیگر. (۱) ۲۸۷۲. * * یعنی هزار سال پیش از خلقت عالم باز هم موجودی بود مانند آب و کعبه، و گاه باشد که عالم گویند و از آن این وضع فعلی جهان را خواهند که حادث زمانی است نه آنکه پیش از این وضع هیچ موجود نبود. ۲

سوره عبس

سوره عبس «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲۱. «ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ» .

روض الجنان: ... یا بر عادت گران که در نوایس فگنند. (۱) ۲۸۷۳. علامه شعرانی: نوایس جمع ناوس گورستان مجوس است. (۲)

۳۱. «وَ فَاكِهَةً وَ أَبًا» .

روض الجنان: «وَ فَاكِهَةً» ؛ و میوه. «وَ أَبًا» ؛ و گیاه زار... ضحاک گفت: أب، کاه باشد. عکرمه گفت: «فاکِهَه» آن است که آدمیان خورند و «أب» آن است که چهارپای خورد... و انس مالک روایت کرد که یک روز عمر خطاب این آیت بخواند، آنکه گفت: این همه می دانیم، أب چه باشد؟ آنکه گفت: آنچه از این کتاب روشن است آن را متابعت

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۵۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۱، ص ۳۹۶.

کنی و آنچه روشن نیست دست بداری، و این هر دو خبر ثعلبی امام أصحاب الحدیث در تفسیر بیاورده است به اسناد. (۱)
۲۸۷۴. علامه شعرانی: تعجب روایان از آن است که معنی «أب» به روشنی از خود آیه مفهوم می گردد: «مَتَاعاً لَكُمْ وَ
لِأَنْعَامِكُمْ» (۲) و معلوم است که «فاکله» برای چهار پایان نیست، البته «أب» طعام آنها است. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۵۲.

۲- نازعات (۷۹): ۳۳.

۳- روح الجنان، ج ۱۱، ص ۳۹۷.

سوره تکویر

سوره تکویر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ» .

روض الجنان: «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ» ، حق تعالی در این سورت طَرْفَى از احوال و احوال قیامت یاد کرد، گفت: یاد کن ای محمّد آن روز که آفتاب را تکویر کنند. مفسران خلاف کردند در معنی این لفظ. علی بن ابی طلحه گفت از عبدالله عباس: تاریخ کنند. عطیه گفت از او که: بیزند. (۱) ۲۸۷۵. علامه شعرانی: [عطیه گفت از او] یعنی از ابن عباس روایت کرد. (۲) روض الجنان: گازر. (۳) ۲۸۷۶. علامه شعرانی: «گازر» جامه شوی و معرّب آن قصار. ۴

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۵۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۴.

۱۰. «وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ» .

روض الجنان: «وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ» ؛ و آنچه که صحیفها برافلاخته شود. (۱) ۲۸۷۷. علامه شعرانی: «افلاخته» گشوده و باز کرده است، ضد درهم پیچیده. (۲)

۲۳. «وَ لَقَدْ رَأَىٰ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ» .

روض الجنان: عکرمه گفت از عبدالله عباس که: رسول علیه السلام جبریل را گفت: می خواهم تا تو را بینم بر آن شکل که در آسمان باشی... آن روز که موعود بود، رسول علیه السلام به کوه جری رفت و بنشست، نگاه کرد جبریل می آمد از کوههای عرفات با هیبتی و جتتی و آوازی از خَشْخَشَه و جَلْجَلَه، همه روی آسمان پوشید از مشرق تا به مغرب، سرش در آسمان بود و پایها در زمین. رسول علیه السلام بی هوش. جبریل علیه السلام هم با آن صورت شد که به عادت پیش رسول آمدی، و بیامد و بنشست و رسول را با برگرفت تا رسول باهوش آمد، آنچه گفت: یا رسول الله! تو را خلق من عظیم می آید، اگر میکایل را بینی که سر او در زیر عرش است و پایهای او در زیر هفتم زمین است و عرش با عظمت بر دوش او نهاده است و هر وقت از ترس خدای تعالی چنان متضایل و حقیر شود که گنجشکی تا عرش خدای بنایستد جز بر عظمت خدای تعالی. (۳) ۲۸۷۸. علامه شعرانی: [... پایهای او در زیر هفتم زمین است:] و مزاحمتی نیست ؛ چون جسم ملائکه مادی نیست بلکه جسم مثالی است. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۶۳؛ در چاپ مشهد «و آنچه که صحیفها برافلاچند» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۷.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۶۶ ۱۶۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۹.

سوره انفطار

سوره انفطار «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ» .

روض الجنان: «إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ» ؛ حق تعالی در این آیات هم ذکر اعلام و آثار قیامت گفت، گفت: یاد کن ای محمد آن روز که آسمان شکافته شود و ستارگان ریزیده گردند و فشانده شوند. (۱) ۲۸۷۹. علامه شعرانی: البته مراد از آسمان در این آیات آن آسمانها نیست که حکما و منجمان قدیم می گفتند؛ چون آنها مرئی نیستند و مردم از آنها خبر نداشتند چنان که امروز هم معنی آسمان قدما را غیر اهل فن نمی دانند بلکه مراد همین جسم کبود است که ما محیط به خود می بینیم. و تفصیل آن را در جای دیگر مشروح گفته ایم. (۲)

۴. «وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعِثَتْ» .

روض الجنان: «وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعِثَتْ» ؛ و آن روز که گورها باز شیارند و زیر و زبر

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۷۱ ۱۷۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۳.

کنند تا مردگان را از او بیرون آرند زنده کرده. (۱) ۲۸۸۰. علامه شعرانی: «شیاریدن» شیار کردن و زیر و رو کردن زمین است و این کنایت از زنده شدن مردگان. مانند زید کثیرالرماد کنایه از جود و شاید اصلاً در خانه زید خاکستر نباشد اما چون خواهند از جود او کنایت کنند گویند خاکستر در خانه اش بسیار است برای پختن غذا و مهمانداری. در اینجا نیز غالب مردگان در قبر نمی مانند تا روز قیامت و حقیقت معنی آن نیست که همه را از گور بیرون می آورند بلکه هر جا باشند زنده می شوند. (۲)

۸. «فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ» .

روض الجنان: عکرمه و ابوصالح گفتند: «فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ»؛ در هر صورت که خواست تو را ترکیب کرد. چون صورت آدمی خواست چنین آمدی، اگر صورت دگر خواستی بودی، برای آنکه به اختیار فاعلی مختار است نه به ایجاب موجبی که خلاف آن روا نباشد. و قَوْلُهُ: «مَا» رواست که زیادت باشد، و رواست که ایهامی باشد، كَقَوْلِهِمْ: لِأَمْرِ مَا جَدَعَ قَصِيرٌ أَنْفَهُ. (۳) ۲۸۸۱. علامه شعرانی: قصیر مردی بود که بینی خود را برید برای آنکه دشمن را از پای در آورد و وقصه زبانه و جذیمه ابرش مشهور است. و این مثل نظیر آن است که در فارسی گویند: سری که درد نمی کند دستمال نمی بندند. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۷۲؛ در چاپ مشهد «شیانند» ضبط شده است.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۳.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۷۴.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵.

سوره مطففین

سوره مطففین «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳. «وَ إِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ» .

روض الجنان: مالک دینار گفت: مرا همسایه ای بود، بیمار شد. من در عیادت او رفتم، او را در نزع یافتم و بانگ می داشت، می گفت: دو کوه از آتش قصد من می کنند. من گفتم: یا هذا! این چه خیال است که تو را می نماید، یا هذیان است که می گویی؟ گفت: نه، حقیقت است، و این از آنجاست که مرا دو مکیال بود: یکی زیادت، یکی ناقص. به زیادت بستدمی و به ناقص بدادمی. این جزای آن است می دانم. (۱) ۲۸۸۲. علامه شعرانی: اگر گویی: آنچه محتضر و بیمار و امثال آنان بینند و دیگران نبینند حقیقت نیست و اگر حقیقت بود همه می دیدند، در جواب گوییم: ممکن است چیزی حقیقت باشد و همه کس نبینند، مانند رؤیای صادق و خوابی که تعبیر دارد حقیقت است و آنکه تعبیر ندارد هذیان و خیال بی حقیقت است، آنکه حکایت از موجودی کند که وجودش بسته به تصور ما نیست و خواه ما تصور آن را بکنیم

و خواه نکنیم موجود باشد آن حقیقت است و آنکه فقط در تصور ما بوده و منشأ خارجی ندارد حقیقت نیست. ملائکه که پیغمبران می دیدند حقیقت بودند، گرچه دیگران نمی دیدند. (۱) روض الجنان: ... مردی را دید زعفران می سخت. (۲) ۲۸۸۳. علامه شعرانی: «سختن» به معنی سنجیدن است و فردوسی گوید: خرد را و جان را همی سنجد اودر اندیشه سخته کی گنجد او (۳)

۷. «كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ» .

روض الجنان: «كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ» ، گفت: حَقًّا که نامه کافران و فاجران و بی سامان کاران که اعمال ایشان بر او نوشته باشند در سَجِّین باشد. عبدالله عمر گفت و معتب بن سَمْنی و قتاده و مجاهد و ضحاک و ابن زید که: «سَجِّین» زمین هفتم است، جانهای کافران و نامه های اعمال ایشان آنجا باشد... عطیه گفت، عبدالله عباس از کعب الأخبار پرسید که سَجِّین چه باشد؟ گفت: بدان که جانهای کافران به آسمان برند، آسمان قبول نکند، با زمین آرند قبول نکند، فرو برند به زمین دیگر قبول نکند تا به هفتم زمین. از آنجا به سَجِّین برند، و آن سرحد ملک ابلیس است. (۴) ۲۸۸۴. علامه شعرانی: اگر گویی: این همه سخن و اختلاف درباره سَجِّین و علّیین برای چیست با آنکه خداوند در قرآن صریحاً بیان کرده نامه اعمال مؤمنان و فاجران است؟ علمای صدر اسلام به از ما می دانستند که الفاظ قرآن را حمل بر معنی ظاهر باید کرد که به ذهن خواننده متبادر می گردد خود نیز به همین قید مقید بودند و اینکه خداوند فرمود «کتاب مرقوم» (۵) سَجِّین نامه ای است نوشته شده باید بی اختلاف و شک و تردید

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۱.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۸۳.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۲.

۴- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۸۳ ۱۸۴.

۵- مطففین (۸۳): ۲۰.

بگویند سَجِين کاغذ و لوح است که نوشته ها در او است. گوییم: آنها از این عبارت قرآن کاغذ و لوح نفهمیدند با آنکه اهل زبان بودند، چنان فهمیدند که غرض خداوند حفظ و ضبط اعمال مردم به وجهی، نه مانند دفاتر و لوح و کاغذ مردم دنیا، و مقصودشان این بود که سَجِين ضبط عمل مردم می کند به مقتضای کتاب مرقوم اما کیفیت ضبط آن بر چه وجه است؟ در این امور تقیدی به حمل الفاظ بر معانی دنیوی نداشتند. سَجِين را به معنی ضلال یا حبس و تنگی و سختی هم گفتند. (۱)

۱۵. «كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَّحْجُوبُونَ» .

روض الجنان: «كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَّحْجُوبُونَ» ، گفت: حَقًّا که ایشان روز قیامت از ثواب خدای محبوب و ممنوع باشند. (۲) ۲۸۸۵. علامه شعرانی: بهتر آن است که معنی حجاب و ملاقات و دوری و محرومیت از دیدار که در قرآن بسیار است حمل بر معنی نزدیک به معنی ظاهر لغت کنیم و گوییم بزرگ ترین نعمت اهل ایمان معرفت کامل پروردگار است و مشاهده معنوی ذات او، چنان که بزرگ ترین عذاب اهل دوزخ دوری از وصال حق است، چنان که در دعای کمیل آمده است: «هَبْنِي صَبْرْتُ عَلَى حَرِّ نَارِكَ فَكَيْفَ أَصْبِرُ عَلَى فِرَاقِكَ». (۳)

۱- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۲۲.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۱۸۷.

۳- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۲۵.

سوره انشقاق

سوره انشقاق بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱۹. «لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبِقٍ» .

روض الجنان: «لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبِقٍ» ، این «لام» و «نون» تأکید در اوّل و آخر این کلمت برای جواب قسم است. مکیان و کوفیان إلّا- عاصم خواندند: «لَتَرْكَبُنَّ» به فتح «با». (۱) ۲۸۸۶. علامه شعرانی: اگر «باء» که لام الفعل «لترکبن» است به فتح بخوانیم صیغه مفرد می شود یا مخاطب مذکر و خطاب به پیغمبر صلی الله علیه و آله یا مغایبه مؤنث خبر از سماوات، اما اگر «باء» را به ضم بخوانیم چنان که در مصاحف زمان ماست و قرائت عاصم، جمع مذکر مخاطب می شود. (۲) روض الجنان: «لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبِقٍ» ، و «طَبِق» در لغت حال باشد... مکحول گفت معنی آن است که: هر بیست سال آدمی از حالی به حالی شود، و این

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۰۱ ۲۰۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۵.

تنبيه است خلاق را بر حدوث عالم و آنکه صانعی مُحدِثی مدبّری حکیم هست. حکما گفته اند: هر که امروز بر حالتی باشد و فردا بر حالتی دیگر، باید که بداند که تدبیر او به او نیست. (۱) ۲۸۸۷. علامه شعرانی: حکما تقریر این دلیل به صورت علمی نیز کرده اند که هر گونه تغییر از عوارض ماده است و چیزی که از حالی به حالی منتقل می گردد موجود جسمانی و مادی است و مجردات غیر جسمانی بر یک حال ثابتند و ماده خود به خود موجود نیست بلکه باید صورت قبل از او موجود باشد و صورت نیز محتاج به ماده است، پس جسم به تمام اجزاء خویش معلول علت دیگر است که واجب الوجود است و ثابت و بی تغییر و حرکت از حالی به حالی. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۰۴.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۳۷.

سوره بروج

سوره بروج بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۳. «وَ شَاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ» .

روض الجنان: «وَ شَاهِدٍ» ؛ روز آدینه «وَ مَشْهُودٍ» ؛ روز عرفه. آنکه گفت: آفتاب برنیامد و فرو نشد بر هیچ روز فاضل تر از روز آدینه، در او ساعتی است که هیچ کس نباشد که در آن وقت دعای کند الا اجابت کنند او را و یا استعادت کند و الا پناه دهد او را... . روایتی دیگر از رسول علیه السلام آن است که: «شاهد» روز عرفه است و «مشهود» روز جمعه. ابو الدرداء روایت کرد که: رسول علیه السلام گفت: صلوات بر من بسیار فرستی روز آدینه که آن روزی است مشهود فریشتگان حاضر باشند در او و هیچ کس نباشد که بر من صلوات فرستد الا صلوات او بر من عرض کنند چون فارغ شود از آن. گفتند: یا رسول الله! و پس از وفات تو هم چنین باشد؟ گفت: خدای تعالی بر زمین حرام کرده است که گوشت پیغامبران خورد، پیغامبران خدای زنده باشند و روزی خورند. (۱)

۲۸۸۸. علامه شعرانی: در روایت کافی، ابواب تاریخ حضرت عسکری علیه السلام آمده است که وقتی نصارا به استسقا رفتند و باران بارید و مسلمانان رفتند باران نیامد، شبهه افتاد مسلمانان را، خلیفه متوسل به آن حضرت شد. وقتی دیگر که قسیس آنان به استسقا شد، حضرت عسکری پیش رفت و استخوان یکی از انبیا که قسیس میان انگشتان پنهان می کرد و بدان توسل می جست و خداوند به احترام آن استخوان دعای قسیس را اجابت می فرمود، حضرتش آن استخوان بیرون آورد و دیگر دعای او مستجاب نشد. شاید در این حدیث که گوید گوشت پیغمبران را خاک نمی خورد مخصوص به بعضی است یا کنایه است از زنده بودن و ادراک کردن آنان صلوات مردم را. چون در دنیا روح و قالب به نحوی متحدند، حالات یکی بر دیگری اطلاق می شود؛ چنان که گویی جوی روان است با آنکه جوی ثابت است و آب در جوی روان است. (۱) *روض الجنان*: و معنی آیت و اختلاف این اقوال آن باشد که: «شَهْد» دو معنی دارد: گواهی داد و حاضر آمد. آنجا که حمل توان کردن بر گواهی حمل باید کردن، و آنجا که محتمل آن معنی باشد حمل باید کردن *إِذَا بِر حَقِيقَتِ وَأَمَّا بِر تَوَسُّعٍ*. آنچه از آن حقیقت بود، چون شهادت فریشتگان و شهادت پیغامبران، و آنچه مجاز باشد *كَشَاهِدَةِ الْقُرْآنِ وَالْحَجْرِ الْأَسْوَدِ وَيَوْمِ الْجُمُعَةِ وَأَعْضَاءِ الْإِنْسَانِ...* (۲) ۲۸۸۹. علامه شعرانی: علمای ما چون یکی از ظواهر قرآن و سنت را مخالف عقل دانند تأویل کنند و تأویل ظاهر در این گونه امور، مخالف شرع یا موجب کفر و ضلال نیست. سخن گفتن قرآن و حجرالاسود و روز عرفه و اعضای انسان را خلاف عقل دانستند، آن را به معنی مجازی تأویل کردند. و بعضی بنابر تجسم اعمال و صفات در عوالم آخرت آن را محال ندانستند و تأویل نکردند. (۳)

۱- *روض الجنان*، ج ۱۲، ص ۴۲.

۲- *روض الجنان*، ج ۲۰، ص ۲۱۲ ۲۱۳.

۳- *روض الجنان*، ج ۱۲، ص ۴۴.

۴. «قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ» .

روض الجنان: «قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ»، عبدالله عباس گفت: هر کجا در قرآن «قُتِلَ» است به معنی «لُعِنَ» باشد. و اُخْدُود شکاف باشد... . اما قَصَّهُ «اصحاب الاُخْدُود»، عبدالرحمن بن ابی لیلی روایت کرد از صهیب که رسول علیه السلام گفت: پادشاهی بود در امت سلف و او را ساحری بود، چون پیر شد پادشاه را گفت: من پیر شدم، کودکی باید تا من او را سحر بیاموزم که من از دنیا بروم، مرا قایم مقامی باشد، پادشاه غلامی را پیش او فرستاد تا او را سحر آموزد. غلام آنجا رفت و حدیث او می شنید، در او نمی گرفت و دلش به آن میل نمی کرد. بر راه او راهبی بود. مردم به نزدیک او حاضر آمدندی و از او علم آموختندی. این غلام یک دو بار آنجا بنشست و حدیث او بشنید. خوش آمد او را و میل تمام کرد به او و به دین او، هر روز بیامدی و پیش او بنشستی و حدیث او می شنیدی تا دین او بگرفت و به دین او در شد. پادشاه بر او هیچ اثر سحر نمی دید و نه نیز ساحر او را جفا می کرد. اتفاق افتاد که یک روز می رفت در راه خلقی عظیم را دید، بازماند. گفت: اینان را چه بوده است؟ گفتند: ماری عظیم در راه است و کس نمی یارد گذشتن. او گفت: امروز تجربه کنم کار راهب را و کار ساحر را تا خود بر حق کیست. آنگه سنگی برگرفت و روی به او نهاد و گفت: بار خدایا! اگر دین راهب حق است، این مار را بر دست من کشته گردان، و اگر ساحر بر حق است کار او مرا پیدا کن. آنگه سنگ بینداخت و مار را بکشت و مردم بر او ثنا کردند و بگذشتند. بیامد و راهب را خبر داد. راهب گفت: یا غلام! بشارت باد تو را که کار تو به جایی رسد و تو را ذکری پدید آید، ولیکن تو را ابتلا کند. باید تو بر آن صبر کنی، و اگر تو را گویند: این دین از که آموختی، مرا به دست باز مده. کار غلام به جایی رسید که مُجَاب الدَّعْوِه شد و مردم از اطراف می آمدند و دعا می خواستند، و او

دعا می کرد و اجابت می آمد. (۱) ۲۸۹۰. علامه شعرانی: [مرا به دست باز مده] یعنی مرا گرفتار آنها مکن و به چنگ آنها مینداز. و باید دانست این روایت که از عبدالرحمن ابن ابی لیلی و دیگران نقل شده است با اندک اختلاف و حذف پاره ای مبالغت در احادیث عیسویان و تواریخ یهود آمده است. چون یهود در عهد روم و یونانیان گرفتار شکنجه و آزار آنان بودند و دولتهای یونان و روم می کوشیدند آداب و اخلاق خود را که با دین و شریعت حضرت موسی علیه السلام مخالف بود - چنان که عادت اروپاییان است در میان اتباع خود رواج دهند تا نفرت آنان زایل گردد و رام دولت اروپاییان شوند. و بی دنیان یهودی هم آداب آنها را می پذیرفتند اما اکثر مردم به هیچ وجه حاضر نمی شدند و همیشه گرفتار حبس و زجر و قتل و غارت بودند و نصارا نیز در دولت روم همچین شکنجه می دیدند تا دین حضرت عیسی علیه السلام اوج گرفت و رومیان مسیحی شدند. و داستان شکنجه های آنان و شهادت شهدا بسیار است و کتب نصارا از آنها مشحون. اما اصحاب الأخدود را بر همه آنها نمی توان حمل کرد، مناسب تر همان قصه ذونواس است که یهودی بود و نصارای نجران را آزار می کرد. (۲) روض الجنان: دستره. (۳) ۲۸۹۱. علامه شعرانی: این کلمه ترجمه «منشار» است در عرائس ثعلبی، (۴) مرکب است از دست واره یعنی اره دستی. (۵) روض الجنان: اسفید جان. (۶)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۱۴ ۲۱۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۴۵.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۱۵.

۴- عرائس المجالس، ص ۳۹۴.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۴۶.

۶- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۱۶؛ در چاپ مشهد «اسفندهان» ضبط شده است.

۲۸۹۲. علامه شعرانی: «اسفیند جان» یکی از بلاد جبل است؛ یعنی کوهستان غربی ایران. (۱) روض الجنان: کلبی گفت: ترسایان نجران بودند و ایشان را پادشاهی بود. مردم را بگرفت و با ترسایی دعوت کرد و بفرمود تا هفت خندق بکنند، طول هر یکی چهل گز در عرض دوازده گز. آنکه هیزم و نطف در او فگند و آتش عظیم در آنجا برافروخت، هر که قبول نکرد در آنجا انداخت، ابتدا به مردی کرد نام او عمرو بن زید، او را پرسید که: تو را توحید که آموخت؟ او راه نمود بر استادش. آنکه پادشاه بفرمود تا بتی زرین بپیراستند، آنکه موکلان بر مردم گماشت... (۲) ۲۸۹۳. علامه شعرانی: بت زرین با ترسایان مناسب نیست و در یمن غیر ترسایان کسی که خدا شناس باشد به از آنان نبود مگر یهود. باری، قول کلبی حجت نیست و این حکایت مضطرب است. (۳) روض الجنان: دختر این کار خدا بدید. (۴) ۲۸۹۴. علامه شعرانی: «کار خدا» به معنی کار فرما است که ما امروز استعمال می کنیم. ۵ روض الجنان: مقاتل گفت در اخبار هست که: در یک روز هفتاد و هفت کس را به آتش انداختند. عبدالله عباس گفت: جانهای ایشان به بهشت رسید* پیش از آنکه تنهاشان به آتش رسید. محمد بن اسحاق بن یسار گفت از وهب مئبّه که: مردی ترسا به زمین نجران افتد و ایشان را با دین عیسی دعوت کرد، اجابت کردند او را. ذونواس الیهودی خبر یافت، برخاست و لشکری را از حمیر برگرفت و آنجا رفت و آن مردمان را مخیر بکرد میان سوختن و جهودی. اختیار جهودی نکردند، خندقها بکند

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۴۷.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۱۸.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۴۸.

۴- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۱۸.

و آتش در او فگند و به یک روز دوازده هزار گرد را بسوخت. (۱) ** ۲۸۹۵. علامه شعرانی: * یعنی بهشت روحانی. (۲)
۲۸۹۶. ** این روایت به نظر صحیح تر می رسد، الا آنکه دوازده هزار نفر مبالغه است. (۳)

۱- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۴۸.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۱۹.

۳- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۴۹.

سوره طارق

سوره طارق «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳. «النَّجْمُ الثَّاقِبُ» .

روض الجنان: عبدالله عباس گفت: این نجم ستاره ای است در آسمان هفتم، چون ستارگان جای خود بگیرند، از آسمان او فرود آید و با ایشان باشد، و چون روز باشد، با جای خود شود، پس او طارق باشد در آمدن و شدن، و نام آن ستاره زحل است. (۱) ۲۸۹۷. علامه شعرانی: این صفت خاص ستاره زحل نیست؛ چون همه ستارگان شب می آیند و روز مخفی می شوند، مانند مهمانی که شب بیاید و روز برود. (۲)

۷. «يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرَائِبِ» .

روض الجنان: «يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَ التَّرَائِبِ»، یعنی صُلْبُ الرَّجُلِ وَ تَرَائِبُ الْمَرْأَةِ، آبی که بیرون آید از پشت مرد و سینه زن. (۳)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۲۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۵۴.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۲۸.

۲۸۹۸. علامه شعرانی: آیه قرآن بر این تخصیص دلالت ندارد و اطباء قدیم در منی زن خلاف کردند و اهل عصر ما گویند آن تخم کوچک که از زن جدا می شود و ماده فرزند است از اجزای رحم است نه از سینه. بنابراین مراد از آیه آن است که نطفه مرد از درون شکم میان پشت و سینه که جای احشا و مکان قاذورات است بیرون می آید چنان که فرمود: «مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا» (۱)؛ یعنی از میان سرگین و خون، شیرپاک و گوارا بیرون می آید. و این از عجایب آیات است. (۲)

۱- نحل (۱۶): ۶۶.

۲- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۵۵.

سوره اعلی

سوره اعلی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳. «وَ الَّذِي قَدَّرَ فَهْدَى» .

روض الجنان: «وَ الَّذِي قَدَّرَ فَهْدَى» ؛ و آن خدای که تقدیر کرد و هدایت داد و راه نمود... . مجاهد گفت: مراد آن است که خلق آدمی تقدیر کرد و راه خیر و شرّ بنمود او را. بعض دگر گفتند: قَدَّرَ الْمَقَادِيرَ؛ تقدیرها بکرد و هدایت داد و الهام چهار پای را به مراتع خود... . و گفتند: هدایت داد آدمی را در کسب و روزی. و گفتند: منافع در دریا آفرید و آدمی را هدایت کرد و باز نمود کیفیت استخراج آن، و گفتند: هدایت در دین حقّ است، یعنی الطاف و توفیق و اقدار و تمکین و ازاحت علّت و نصب ادلّت... . و گفتند: تقدیر روزیها بکرد و هدایت هر کسی را به ره طلب او. (۱) ۲۸۹۹. علامه شعرانی: همه این احتمالات صحیح است و قرآن شامل همه می شود

و هر کس تخصیص کرد غرضش تمثیل بود. (۱)

۵. «فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى» .

روض الجنان: «فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى» ؛ آنکه او را بخوشانید و سیاه کرد... (۲) . ۲۹۰۰. علامه شعرانی: «خوشانیدن» خشک کردن و پژمرده گردانیدن. (۳)

۷. «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ مَا يَخْفَى» .

روض الجنان: «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ» ؛ الا آنچه خدا خواهد که منسوخ کند آن را، چون منسوخ کرد از یاد تو و دیگران ببرد. این قول قتاده است. و مجاهد گفت: سبب آن بود که چون جبریل علیه السلام آیتی یا سورتی بر رسول علیه السلام خواندی، چون به آخر آوردی رسول با سرگرفتی و باز خواندی تا فراموش نکند، خدای تعالی این آیت فرستاد و او را ایمن کرد از این. پس از آن رسول علیه السلام باز نخواند و دانست که فراموش نکند.* و وجه استثناء بر این قول آن باشد که بیان کردیم فی قوله: «إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ» (۴) ، یکی آنکه راجع باشد با روزگار ماضی، و دوم آنکه برای آن تا کلام منع کند از نفوذ. (۵) * ۲۹۰۱. علامه شعرانی: * از عجایب آیات نبوت است که پیغمبر صلی الله علیه و آله در خلوت و جلوت قرآن را از روی نوشته حفظ و تکرار نمی کرد بلکه هر سوره را از حفظ می خواند و اگر نویسندگان در نوشتن سهو می کردند و بر او می خواندند او خطای آنها را اصلاح می فرمود. و محال است کسی گفته خود را بی کم و کاست تکرار کند تا چه رسد به آنچه از جبرئیل یا دیگری شنیده باشد و آن حضرت سوره انعام و امثال آن

۱- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۶۰.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۳۵.

۳- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۶۰.

۴- هود (۱۱): ۱۰۷.

۵- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۳۶.

را از بر می خواند در نماز کسوف و در غیر آن. (۱) ۲۹۰۲. ** یعنی بی مشیت خدا مضمون کلام واقع شدنی نیست. عوام پندارند اگر سنگی را رها کنند به زمین افتد خدا بخواهد یا نخواهد، اما هیچ چیز بی مشیت خدا نباشد، خدا خواست که پیغمبر از نسیان معصوم باشد و اگر نمی خواست فراموشی بر او محال نبود. (۲)

۱۳. «ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى» .

روض الجنان: «ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى» ؛ پس حال او چنان باشد در دوزخ که بنمیرد تا بیاساید از عذاب، و زنده نشود زندگانی که او را در آن راحتی باشد. ابن عطا گفت: بنمیرد تا از رنج قطیعت برهد و زنده نباشد تا امید وُصلت دارد. (۳) ۲۹۰۳. علامه شعرانی: یعنی رنج دوری از خدا و ثواب او با امید وصال و رسیدن به او. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۶۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۶۱.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۳۷.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۶۱.

سوره غاشیه

سوره غاشیه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱۷. «أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْأَيْبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ» .

روض الجنان: ودر بعضی تفسیرها آمد که: یک روز موشی بیامد و زمام شتری گرفت و می برد و شتر بر اثر او می رفت تا موش به سوراخ فروشد. شتر هم آنجا بایستاد. چون مردم بر آن واقف شدند، گفتند: سُبْحَانَ أَنْ خدای که جانوری به این بزرگی را مسخر ضعیفی کرد. در اثر هست که شریح قاضی هر وقت گفتی: بیایی تا به کناسه کوفه رویم. وَ نَنْظُرُ إِلَى الْأَيْبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ؛ و در شتر نگریم که خدای چگونه آفرید. بعضی مفسران گفتند: مراد به «ایبل» ابر است جز آنکه این را در لغت اصلی نیست و بر این شاهدی نیست از اشعار، و از ظاهر لفظ این معنی مفهوم نیست و نه نیز قرینه ای دارد. (۱) ۲۹۰۴. علامه شعرانی: ظاهراً مراد گوینده استعاره است؛ یعنی ابرها مانند شتر، اما بی

قرینه نمی توان لفظ را بر معنی مستعار حمل کرد. (۱)

۲۲. «لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ» .

روض الجنان: «لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ» ؛ تو بر ایشان نگهبان و مسلط و جبارنه ای... گفتند: این منسوخ است به آیت قتال. (۲)

۲۹۰۵. علامه شعرانی: در آیه «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۳) که نمی توان گفت منسوخ است، توجیهی بهتر گذشت. (۴)

۲۳. «إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ» .

روض الجنان: «إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَ كَفَرَ» ؛ الا آنکه برگردد و کافر شود. در این استثناء خلاف کردند که راجع با چیست بعضی

گفتند: راجع است إلى قوله: «فَذَكَّرْ» ، یعنی تذکیر کن آنان را که قوم تواند، الا آنان را که برگشته اند و کافر شده که ایشان

را تذکیر تو سود ندارد، و این قول خطاست برای آنکه رسول علیه السلام خود مبعوث به کافران است. اگر او مؤمنان را تذکیر

کردی به اول کس نبود که به او ایمان داشت تا او را تذکیر کردی. (۵) ۲۹۰۶. علامه شعرانی: [به اول کس نبود که به او

ایمان داشت] یعنی در اول کسی به او ایمان نداشت. (۶)

۱- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۶۸.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۴۸.

۳- بقره (۲): ۲۵۶.

۴- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۶۹.

۵- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۴۹.

۶- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۶۹.

سوره فجر

سوره فجر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳۲. «وَلَيَالٍ عَشْرٍ * وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ» .

روض الجنان: و در خبر است که رسول را گفتند: جوانی هست که این ده روز پیوسته روزه دارد. او را بخواند و گفت: چه شنیده ای در فضل این ایام؟ گفت: یا رسول الله! چیزی نشنیده ام، جز آن است که این ایام حج است و حاجیان در این ایام در افعال حج باشند، من نیز خواهم تا در خیری باشم. گفت: بشارت باد تو را که هر که یک روز از این دهه روزه دارد، همچنان باشد که صد برده آزاد کرده... (۱) ۲۹۰۷. علامه شعرانی: هر عمل که در شرع حسن آن ثابت باشد مانند روزه و عبادت، انسان می تواند انجام دهد اگر چه در خصوص آن عمل دلیلی وارد نباشد که به چه کیفیت در چه وقت به جای آورند، و از این است دعاها و زیارتها که انسان به هر لفظی خواهد بسازد و بخواند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۵۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۷۲.

روض الجنان: نَفَر. (۱) ۲۹۰۸. علامه شعرانی: «نَفَر» بیرون آمدن از منی یا عرفات است. (۲) روض الجنان: ابوبکر و رَاق را پرسیدند از این آیت، گفت: شفع متضاد مخلوقات است چون عَزَّ و ذُلَّ و ضعف و قوَّت و علم و جهل و قدرت و عجز، و وَثَر انفراد خداست تعالی به صفات کمال. و گفتند: شفع مسجد مکه و مسجد مدینه است، و وَثَر مسجد بیت المقدس. و گفتند: شفع حجّ قارن است و متمتع، و وَثَر حجّ مفرد است. و گفتند: شفع عباداتی است مکرر چون نماز و روزه و زکات، و وَثَر عبادتی است که یک بار باشد چون حج. (۳) ۲۹۰۹. علامه شعرانی: باید گفت شفع و وتر همه را شامل می شود و تخصیص برای مثال است. ۴

۴. «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسِرُّ» .

روض الجنان: «وَ اللَّيْلِ إِذَا يَسِرُّ» ؛ و به حقّ شب چون رود... و قرّاء در این لفظ خلاف کردند. مدنیان و ابوعمر و «یسری» خواندند به «یا» در حال وصل... و ابوعبید گفت: کسائی در اوّل در حال وصل بی «یا» خواندی و در حال وقف با «یا»، آنکه از آن رجوع کرد و در هر دو حال بی «یا» خواند برای آنکه سرّ آیت است، و این قرائت ابن عامر است و عاصم و اختیار ابوعبید اِتِّبَاعاً لِلْمُضِيحِ. و ابن کثیر و یعقوب فی حالتی الوصل والوقف بی «یا» خواندند. و خلیل احمد علّت حذف «یا» اتّفاق سرّ آیت گفت، و اهل معانی گفتند: مراد آن است که به حقّ شب که در او روند، مِنْ بَابِ قَوْلِهِمْ: لَيْلٌ قَائِمٌ وَ نَهَارٌ صَائِمٌ. فَرَّاء گفت: عرب «یا» بسیار بیفکنند و اکتفا کنند به کسره، چنان که

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۵۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۷۵.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۵۸ ۲۵۹.

مُهْتَدٍ وَالْمُتَعَالِ... مؤرّج گفت: أَخْفَش را پرسیدم از این مسأله. گفت: نگویم تا یک سال خدمت در سرای من نکنی. گفت: یک سال تمام خدمت او کردم، آنکه گفتم: بیار تا وجه این چیست؟ گفت: برای آنکه مصروف است از وجه خود، چه شب به روز و روز به شب روند چون او را صرف کردند از وجه خود حَظَّ او ناقص کردند و مثله: «وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا» (۱)... چون صرف کردند این را از باغیه «تا»ی تأنیث از او بیفگندند. (۲) ۲۹۱۰. علامه شعرانی: [...] چه شب به روز و روز به شب روند] یعنی شب راه نرود بلکه مردم در شب راه روند. در اینجا نسبت رفتن به شب داده شد بر خلاف عادت «یاء» را هم از آخرش بینداختند بر خلاف عادت شبیه به آنکه کسی بی وقت از خانه بیرون رود تجمّل نکند. (۳)

۷. «إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ» .

روض الجنان: و گفتند: برای آن «ذات العِمَاد» خواند ایشان را که بعضی از ایشان بنایی کرد بر ستونهای محکم بکنده. (۴) ۲۹۱۱. علامه شعرانی: در تاریخ بابل آمده است که ستونها زیر بنا بر آورده بودند و روی ستونها سقف زده روی سقف خاک انباشته بودند و درخت بسیار کشته و باغهای بلند و معلق ساخته بودند و آن را از عجایب هفتگانه جهان می شمارند و اکنون موافق اوصاف منقول تصویری از آن باغها کشیده در کتب اروپاییان به طبع رسیده است. و اهل کلد و بابل شعبه ای از قوم عاد بودند. (۵) روض الجنان: و وَهَبُ مَثَبَهُ روایت کرد از عبدالله بن قلابه که او گفت: مرا شتری گم شد، به طلب او در بیابان می گردیدم. در بیابان عدن افتادم، شهری دیدم در آن میان

۱- مریم (۱۹): ۲۸.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۵۹ ۲۶۰.

۳- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۷۶.

۴- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۶۱ ۲۶۲.

۵- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۷۷.

بیابان و حصنی در میان آن شهر و پیرامن آن حصن کوشک‌هایی بنا کرده بلند. گفت: فرا شدم آنجا و گمان بردم که آنجا کسی باشد که من احوال شتر از او پرسم. بر در آن حصن بنشستم. کس در نمی شد و بیرون نمی آمد و هیچ حسی و حرکتی نبود. گفت: از اسپ فرود آمدم و اسپ را ببستم و شمشیر برکشیدم و از در حصن در رفتم، دو بنا دیدم به غایت بلند و محکم، و دو در بر او آویخته از زرّ سرخ مرصّیع به انواع جواهر... (۱) ۲۹۱۲. علامه شعرانی: در یمن قصرهای قدیم بسیار بوده مانند قصر غمدان و در اوایل اسلام کهنه شده و بی اهل مانده و رفتن مردی در یکی از آن قصور و کاوش بازمانده آنان از مردی عرب بعید نیست و شاید هم چیزی نفیس به چنگ آورند چنان که هنوز از خرابه های قدیم نفایسی به دست ما می آید. و مبالغات دیگر که در این حکایت آمده است عادت ناقلان است و غالباً در این گونه قصص اتفاق می افتد. و قول وهب بن متّیه حجت نیست. (۲) روض الجنان: [کعب الاحبار گفت]... و در این روزگار یکی از جمله مسلمانان در آنجا شود [قصر شدّاد] مردی کوتاه باشد سُرخ روی سُرخ موی، خالی بر ابرو دارد و خالی بر گردن، به طلب شتری در بیابان می گردد، با آنجایگاه افتد و در او شود و ببیند، و مرد حاضر بود، کعب الأخبار بازنگرید مرد را دید، گفت: هذا واللّه الرّجلُ؛ به خدای که مرد این است. (۳) ۲۹۱۳. علامه شعرانی: سخن کعب الاحبار را باور نباید کرد؛ چون به دروغ گویی معروف بوده. و او همان است که ابوذر غفاری (علیه الرحمه) در حضور عثمان وی را به عصا زد برای فتوای غلط که داده بود و بد گفت و دشنام داد. و در کتب انبیا هر چه پیش گویی کرده باشند به این تفصیل نخواهد بود که کعب الاحبار شخص او را

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۶۱ ۲۶۲.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۷۸.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۶۴ ۲۶۵.

که وارد آن قصر می شود ببیند و بشناسد. (۱)

۲۸. «ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً» .

روض الجنان: سعید جُبیر گفت: عبدالله عَبَّاس به طایف فرمان یافت. مرغی بیامد که بر شکل او کس مرغ ندیده بود و در نعلش او شد و بیرون نیامد. چون او را دفن کردند، بر سر گور او هاتفی آواز داد و این آیت بخواند. آوازش شنیدند و او را ندیدند. بعضی دگر گفتند: این روز قیامت گویند عِنْدَ الْبَعْثِ که خلقان را زنده کنند: «ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ» ؛ اَی صَاحِبِکَ، یعنی جسد تَلَمَّكَ النَّفْسُ، در وقت آنکه خدای تعالی جانها بازآفریند در اجساد و گوید: ای جانها: با تنها روی خشنود و من از شما خشنود. (۲) ۲۹۱۴. علامه شعرانی: حاجت به این تأویلات نیست و علت تکلف آن است که تصور می کردند نفس تا در بدن نرود در بهشت نمی رود و این خطاب به نفس پیش از آنکه با بدن ملحق شود صحیح نیست. اما حقیقت آن است که نفس خود از لذت و آلام متأثر می شود حتی در دنیا و بدن آلت است و نفس خود پیش از بازگشت به تن از بهشت بهره می گیرد ؛ از این جهت داخل شدن بهشت را نسبت به نفس داد. (۳)

۱- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۷۹.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۷۶ ۲۷۷.

۳- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۸۷.

سوره شمس

سوره شمس «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲. «وَ الْقَمَرِ إِذَا تَلَّاهَا» .

روض الجنان: «وَ الْقَمَرِ إِذَا تَلَّاهَا» ، أَى تَبَعَهَا؛ به حَقِّ ماه چون از پی آفتاب برود، یقَالُ: تَلَوْتُ الرَّجُلَ إِذَا تَبِعْتَهُ أَتْلُوهُ تَلْوًا. ابن زید گفت: ماه از پی او رود، و در اوّل ماه چون آفتاب برآید، ماه از پی او برآید، و در آخر ماه تابع او باشد. در غروب چون آفتاب فرو شود. (۱) ۲۹۱۵. علامه شعرانی: مقصود از برآمدن پدیدار شدن است و مقصود از فرود شدن ناپدید شدن، نه طلوع و غروب متعارف؛ چون وضع طلوع و غروب ماه و آفتاب در اوّل ماه و آخر ماه به عکس آن است که مؤلف گوید؛ اوّل ماه هنگام غروب آفتاب هلال دیده می شود، وقتی خورشید غروب کرد ماه نیز غروب می کند در آخر ماه اوّل ماه طلوع می کند پس از آن آفتاب طلوع می کند و ماه در روشنایی آفتاب ناپدید می گردد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۹۳.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۹۹.

۸. «فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» .

روض الجنان: «فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا» ؛ الهام داد، یعنی اعلام کرد و تعریف کرد او را ره خیر و شر و طریق طاعت و معصیت. (۱) ۲۹۱۶. علامه شعرانی: الهام کرد به مردم حسن و قبح عقلی را که طبعاً بعضی اعمال را نیکو می‌شمارند و بعضی را زشت و همه کس از دزدی و قمار و کشتن و ستم و آزار بیزار است و آن را ناپسند می‌دارد و احسان و صدقه و نیکی و عدل را نیکو و پسندیده می‌دارد. و همین الهام دلیل است بر آنکه فلاح و رستگاری انسان در عمل خیر است؛ زیرا که خداوند هیچ الهام و غریزه‌ای را بی علت و غایت قرار نداده است کار او همه به عنایت است چنان که رغبت به طعام برای بقای شخص و نکاح برای بقای نوع است، نفرت از عفونت برای احتراز امراض. ادراک حسن و قبح اعمال نیز برای زیان اعمال قبیح است و سود اعمال صالح. (۲)

۱۵. «وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا» .

روض الجنان: «وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا» ، عبدالله عباس و حسن و قتاده و مجاهد گفتند: خدای تعالی از تبعث و عاقبت آن عذاب نترسید که از آن مضرتی یا لائمتی با او گردد. ضحاک گفت: یعنی کشنده ناقه از عاقبت آن دمیده و هلاک نترسید، یا از عاقبت آن فعله که کرده از عقر ناقه... مدنیان و ابن عامر: «فلا- يخافُ»، خواندند به «فا» عَطْفًا عَلَى قَوْلِهِ: «فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ... فَسَوَّاهَا» ، (۳) «وَلَا يَخَافُ» ، چه این حوادث یک از پس دیگر بود و به عقب

۱- تاریخ الإسلام للذهبی : ج ۳ ص ۵۶۸ ، أسد الغابه : ج ۳ ص ۵۲۲ الرقم ۳۴۷۳ ، الاستیعاب : ج ۳ فص ۱۳۲ الرقم ۱۷۳۷ ، الإصابه : ج ۵ ص ۴۱ الرقم ۶۲۵۵ .

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۹۴.

۳- شمس (۹۱): ۱۴.

یکدیگر. و «فا» تعقیب را باشد. و آنکه به «واو» خواند، گفت: «واو» حال است و جمله فعلی در جای حال است، أَيْ غَيْرِ خَائِفٍ عُقْبَاهَا، وَالْعُقْبَى الْعَاقِبَةُ. (۱) ۲۹۱۷. علامه شعرانی: اما حال اگر جمله فعلیه مضارع باشد واو صحیح نیست و درست آن است که واو عطف باشد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۲۹۷ ۲۹۸.

۲- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۱۰۲.

سوره لیل

سوره لیل «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۹. «وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى» .

روض الجنان: امیرالمؤمنین علیه السلام روایت کرد که: یک روز رسول علیه السلام به جنازه ای حاضر بود و چوبی به دست داشت و در زمین می زد چنان که مرد متفکر کند، آنگه گفت: هیچ کس نباشد و الا- او را در بهشت جای بود و در دوزخ جای. مردی گفت: یا رسول الله: پس ما عمل رها کنیم. گفت: نه، اِعْمَلُوا فِكُلِّ مَيْسَرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ... (۱) ۲۹۱۸. علامه شعرانی: عمل کنید که برای هر کس آنچه آفریده شده است میسر خواهد شد؛ یعنی انسان نباید بگوید آنچه باید بشود می شود و بیکار بنشیند، بلکه باید کار کند و پس از کردن بگوید مقدر من این بود که کردم؛ چون اراده خدا تعلق گرفته به ثواب در مقابل کاری که عامل خواهد کرد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۰۳.

۲- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۱۰۵.

سوره ضحی

سوره ضحی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۵. «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى» .

روض الجنان: و در خبر است که رسول علیه السلام گفت: روز قیامت چندان شفاعت دهند مرا که گویم: حَسْبِي حَسْبِي. و در خبر آمد که: چون رسول علیه السلام این بگوید، حق تعالی آواز او به گوش آن جماعت برساند که در دوزخ مانده باشند از امت او، ایشان فریاد برآرند و گویند: بارخدا! شفاعت رسول برسد* و به ما نرسید، حق تعالی گوید: اگر شفاعت رسول برسد، رحمت من بنرسد،** و بفرماید تا همه را از دوزخ بیارند. (۱) ۲۹۱۹. علامه شعرانی: * یعنی به آخر رسید. و «رسیدن» به معنی به انجام رسیدن بسیار استعمال می شود. (۲) ۲۹۲۰. ** یعنی اگر شفاعت رسول به آخر رسید رحمت من به آخر نرسید. ۳

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۱۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۱۱.

سوره انشراح

سوره انشراح «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» .

روض الجنان: بدان که اخبار اصحاب ما چنان است که این دو سورت یکی است و میان ایشان فصل نکنند به «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»، برای تعلق بعضی به بعضی از جهت معنی. (۱) ۲۹۲۱. علامه شعرانی: بیشتر علمای ما گویند «بِسْمِ اللَّهِ» را نیز باید گفت؛ چون نقل آن متواتر است. و به عقیده ما در قرآن موجود تحریف راه نیافته و آن مصحفی که «بِسْمِ اللَّهِ» ندارد و گویند مصحف اَبی بن کعب بوده به تواتر نقل نشده است و اطمینان به نقل آحاد نداریم و ندانسته را جایز نیست بردانسته ترجیح دهیم و قرائت متواتر را ترک کنیم و اگر در نماز به یکی اکتفا نباید کرد منافی با وجود «بِسْمِ اللَّهِ» نیست. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۲۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۱۷.

روض الجنان: «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ»، نه ما دل تو روشن کردیم، و «شرح» روشن کردن معنی باشد، و «شَرَح» تنك کردن گوشت باشد، و طباهچه را شریح و شریحه گویند. (۱) ۲۹۲۲. علامه شعرانی: [طباهچه] به تاء دو نقطه و طای مؤلف، گوشت نرم کرده است. (۲)

-
- ۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۲۱؛ در چاپ مشهد «طباهه» ضبط شده است.
 - ۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۱۸. برهان قاطع، ص ۲۹۲: تباهچه بر وزن تغارچه، گوشت پخته نرم و نازک را گویند، و معرب آن طباهچه است.

سوره علق

سوره علق «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱۹. «كَأَلَّا لَا تُطَعُّهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ» .

روض الجنان: «كَلَّا»، خطاب با رسول و زجر ابوجهل را «لَا تُطَعُّهُ»؛ فرمان او مبر در تركِ صلوات «وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ»؛ و بر رغم او سجده می کن و نزدیک می شو به رحمت و ثواب او. و این از جمله آن چهار جای است که سجده در او واجب باشد بر قاری و مستمع، و ترکش نشاید کردن، یکی به ظاهر امر و دگر به اجماع اهل البیت. و در نماز فریضه خواندن مکروه است. (۱) ۲۹۲۳. علامه شعرانی: علمای این زمان حرام و مبطل نماز می دانند. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۳۹، ۳۴۰.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۳۱.

سوره عادیات

سوره عادیات «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «وَ الْعَادِيَاتِ ضَبْحًا» .

روض الجنان: سعید بن جبیر گفت از عبدالله عباس که او گفت: من در حجره نشسته بودم، مردی بیامد و مرا پرسید از «عادیات». من گفتم: اسپان باشند که به غزا روند و به شب با قبيله آیند. از آنجا برفت. امیرالمؤمنین علی در زیر سقایه زمزم نشسته بود. از او پرسید. او گفت: از کسی پرسیدی؟ گفت: آری، از عبدالله عباس. گفت: چه گفت؟ مرد گفت که او گفت: اسپان غازیان باشند. گفت: برو و او را پیش من خوان. مرد بیامد، مرا گفت: علی ابوطالب تو را می خواند، من برخاستم و پیش او رفتم. او مرا گفت: چرا فتوی می کنی به چیزی که ندانی! نمی دانی که این آیت در اول غزایی آمد که بود در اسلام، و آن غزات بدر بود که در میان ما دو اسپ بیش نبود: یکی از آن مقدار آسود، و یکی از آن زبیر. و دو اسپ «عادیات» نباشد، إنما مراد شتران حاجیانند که از عرفات به مُرْدَلْفَه شوند

و از مُزْدَلِفَه به مِنا. (۱) ۲۹۲۴. علامه شعرانی: این روایت مضطرب است؛ چون اوّل فرمود در غزای بدر آمد و در اینجا می فرماید اشاره به هیچ غزایی نیست بلکه در شتران حاج است که از عرفات به مکه می روند. و الله العالم. (۲)

۲. «فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا» .

روض الجنان: ابن جُرَيْج گفت: مراد آن است فَاَلْمُنْجِحَاتِ عَمَلًا كَنَجَاحِ الزَّنْدِ، یعنی به حَقِّ آنان که ایشان کار روای برآرند و حاجت به اجابت مقرون کنند تا مقصود از او حاصل شود، چنان که از آتش زنه چون قَدْح کنند آتش را از او. (۳) ۲۹۲۵. علامه شعرانی: «کارروایی» ترجمه «نجاح» است یعنی موفقیت و به مقصود رسیدن. (۴)

۳. «فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا» .

روض الجنان: أَشْرَقُ ثَبِيرٌ كَيْمَا نُغِيرُ. (۵) ۲۹۲۶. علامه شعرانی: «ثبیر» کوهی است در مکه و «أشرق» فعل امر است؛ یعنی درخشان شو ای ثبیر به روشنی آفتاب تا آنکه به غارت برویم. (۶)

۱- سیر أعلام النبلاء: ج ۳ ص ۹۱ الرقم ۱۷ .

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۷۴ .

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۷۶ .

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۲ .

۵- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۷۷ .

۶- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۵۳ .

سوره هُمَزَه

سوره هُمَزَه «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ»

۱. «وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ» .

روض الجنان: اعرابی را گفتند: اَتَهْمَزُ الْفَارَةَ؟ قَالَ: اَلْهَرُّ يَهْمِزُهَا. (۱) ۲۹۲۷. علامه شعرانی: سائل گفت کلمه فاره را به همزه تلفظ می کنی؟ او جواب داد: گربه اورا خرد می کند؛ چون همزه به معنی خرد کردن و شکستن است. اعرابی آن معنی را فهمید نه سؤال سائل را. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۳۹۷.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶۶.

سوره فیل

سوره فیل «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ» .

روض الجنان: او [=نقاشی] مردی را از اهل حبشه نصب کرد نام او آریاط. (۱) ۲۹۲۸. علامه شعرانی: آریاط در بسیاری کتب مصحح به باء یک نقطه است. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۰۱.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۱۶۹.

سوره قریش

سوره قریش «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲. «إِيْلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ» .

روض الجنان: خدای در تباله و حرس و چند شهر از بلاد یمن خصبی و خیری بداد بسیار. (۱) ۲۹۲۹. علامه شعرانی: «حرس»
جایی در مشرق مصر است. (۲)

۱- الاستیعاب: ج ۲ ص ۳۷۲ الرقم ۱۴۱۰، أسد الغابه: ج ۳ ص ۴۳۶ الرقم ۳۲۹۳.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۱۹؛ در چاپ مشهد «جُرش» ضبط شده است.

سوره کوثر

سوره کوثر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ» .

روض الجنان: عایشه گفت: «کوثر» نام جویی است که آب از او در حوض می شود، هر که خواهد که آواز او بشنود باید تا انگشت در گوش نهد. (۱) ۲۹۳۰. علامه شعرانی: یعنی اگر کسی که دو گوش خود را به انگشت ببندد صدایی می شنود و آن صدای ریختن آب در حوض کوثر است. یعنی راهی است میان قوای مدر که دماغ انسان و عالم غیب، و حرکات حیاتی نمونه ای است از حرکات عالم غیب و چون ازدیاد علم و معرفت را تمثیل کنیم به صورت مثالی، آب جوی کوثر شود که وارد حوض می گردد. و اگر بخواهیم هر لفظ را بر معنی جسمی و مادی حمل کنیم این گونه اخبار را شرح نمی توان کرد. (۲)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۲۹.

۲- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۱۸۷.

سوره نصر

سوره نصر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ» .

روض الجنان: ... و رسول عليه السلام گفته بود که: کس را نکشند الا مقاتل را یا قاتل را یا جماعتی مستهزیان را و تنی چند را که مُرتد شده بودند، مِنْهُمْ: عبدالله بن سعد بن ابی سرح. او به حمایت عثمان رفت. عثمان پیامد و او را بیاورد و در حقّ او شفاعت کرد. رسول علیه السلام سر در پیش افکند و آنکه گفت: کس نیست در میان شما که این را بکشد؟ سعد مُعاذ* گفت: یا رسول الله! چشم من در چشم تو بود تا اشارت کنی تا من او را بکشم گفت: ندانی که پیغبران خاینه الأعین نباشند، و اشارت به چشم. (۱) ۲۹۳۱. علامه شعرانی: ظاهراً سعد بن معاذ سهو است، چون وی در جنگ بنی قریظه از دنیا رفت، و صحیح سعد عباده است. (۲)

۲. «وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا» .

روض الجنان: ... و گفتند: یکی از جحیان مسخره در نزدیک معاویه شد... (۳) ۲۹۳۲. علامه شعرانی: عقلای مجانین. (۴)

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۴۸.

۲- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۰۰.

۳- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۵۱؛ در چاپ مشهد «محبّان» ضبط شده است.

۴- روض الجنان، ج ۱۲، ص ۲۰۲.

سوره مسد «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۱. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ» .

روض الجنان: [هنگامی که ابولهب در اعتراض به پیامبر در مهمانی اقریین گفت: [تَبَّتْ لَكُمْ إِذَا دَعَوْتُمُونِي سَائِرَ الْيَوْمِ؛ امروز همه روز برای این خواندی! خدای تعالی ردّ بر او این سورت فرستاد، گفت: «تَبَاب» و خَسَار و هَلَاك و زِيَان او دستهای ابولهب راست و او را. و اضافت تَبَاب با دست او برای آن کرد که تَوْلَايَ فَعَلَ به آلت دست کنند، وَ مِثْلُهُ قَوْلُهُ: «بِمَا قَدَّمْتُ يَدَاكَ» (۱) ، و گفتند: «ید» صله است والمعنى تَبَّ هو. (۲) ۲۹۳۳. علامه شعرانی: [صله است] یعنی زاید است در لفظ. (۳)

۱- حج (۲۲): ۱۰.

۲- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۵۵.

۳- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۲۰۴.

روض الجنان: و آیات قرآن در عدد بصریان شش هزار و دویست و چهار آیت است، و در عدد مدنیان اول شش هزار و دویست و هفده آیت است، و در اخیر* چهارده آیت است، و در عدد کوفیان شش هزار و دویست و سی و شش آیت است و جمله آنچه در مکه فرود آمده است هشتاد و پنج سورت است بر اختلاف که میان راویان است و به مدینه بیست و نه سورت علی خلاف ذلك بینههم. و عدد سورتها صد و چهارده سورت است، و به روایتی از اصحاب ما صد و دوازده سورت. ** جمله کلمات قرآن هفتاد هزار و نه هزار و دویست و هفتاد و هفت کلمت است، و گفتند: هشتاد و هفت، و گفتند: سی و نه. و جمله حروف قرآن سیصد هزار و بیست و سه هزار و پانزده حرف است، و تکلف این شمردن برای آن کردند که مردم بر قرآن خواندن حریص باشند که رسول علیه السلام گفت: بِكُلِّ حَرْفٍ عَشْرَ حَسَنَاتٍ، لَا أَقُولُ الْمَ عَشْرَ حَسَنَاتٍ، إِنَّمَا أَقُولُ الْفَ وَ لَامَ وَ مِيمَ ثَلَاثُونَ حَسَنَةً. (۱) ۲۹۳۴. علامه شعرانی: * اهل مدینه دو بار شمار آیات کردند، در شماره اول دویست و هفده آیه و در شمار دوم دویست چهارده بوده است. (۲) ۲۹۳۵. ** چون «والضحی» و «الانشراح» یک سوره و «فیل» و «لایلاف» هم یک سوره محسوبند. (۳) اللهم لا- تحرّمننا من هذه الحسنات، وافض علينا برکاتک و زدنا من فضلک بحق محمد و آله الطاهرين. کتب بیمنه العبد أبو الحسن المدعو بالشعرانی فی ذی الحجه سنه ۱۳۸۷. ۴

۱- روض الجنان، ج ۲۰، ص ۴۷۹.

۲- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۲۱۸.

۳- روح الجنان، ج ۱۲، ص ۲۱۸.

ص: ۱۳۵۷

..

ص: ۱۳۵۹

..

ص: ۱۳۶۰

..

ص: ۱۳۶۱

..

ص: ۱۳۶۲

..

ص: ۱۳۶۳

..

ص: ۱۳۶۴

..

ص: ۱۳۶۶

..

ص: ۱۳۶۷

..

ص: ۱۳۶۸

..

ص: ۱۳۶۹

..

ص: ۱۳۷۰

..

ص: ۱۳۷۱

..

ص: ۱۳۷۲

..

ص: ۱۳۷۳

..

ص: ۱۳۷۴

..

ص: ۱۳۷۵

..

ص: ۱۳۷۶

..

ص: ۱۳۷۷

..

ص: ۱۳۷۸

..

ص: ۱۳۷۹

..

ص: ۱۳۸۰

..

ص: ۱۳۸۱

..

ص: ۱۳۸۹

..

ص: ۱۳۹۰

..

ص: ۱۳۹۱

..

ص: ۱۳۹۲

..

ص: ۱۳۹۳

..

ص: ۱۳۹۴

..

ص: ۱۳۹۵

..

ص: ۱۳۹۶

..

ص: ۱۳۹۷

..

ص: ۱۳۹۸

..

ص: ۱۳۹۹

..

ص: ١٤٠٠

..

ص: ١٤٠١

..

ص: ١٤٠٢

..

ص: ١٤٠٣

..

ص: ١٤٠٤

..

ص: ١٤٠٥

..

ص: ١٤٠٦

..

ص: ١٤٠٧

..

ص: ١٤٠٨

..

ص: ۱۴۰۹

..

ص: ١٤١٠

..

ص: ۱۴۱

..

ص: ١٤١٢

..

ص: ١٤١٣

..

ص: ١٩١٤

..

ص: ١٤١٥

..

ص: ١٤١٦

..

ص: ١٤١٧

..

ص: ١٤١٨

..

ص: ١٤١٩

..

ص: ١٤٢٠

..

ص: ١٤٢١

..

ص: ١٤٢٢

..

ص: ١٤٢٣

..

ص: ١٢٢٤

..

ص: ١٤٢٥

..

ص: ۱۴۲۶

..

ص: ١٤٢٧

..

ص: ١٤٢٨

..

ص: ۱۴۲۹

..

ص: ١٤٣٠

..

ص: ۱۴۳۱

..

ص: ۱۴۳۲

..

ص: ۱۴۳۳

..

ص: ۱۴۳۴

..

ص: ۱۴۳۵

..

ص: ۱۴۳۶

..

ص: ۱۴۳۷

..

ص: ۱۴۳۸

..

ص: ۱۴۳۹

..

منابع و مأخذ

- منابع و مأخذ ۱. الارشاد فی معرفه حجج الله على العباد، الشيخ مفيد (۳۳۶ ۴۱۳ ق)، تصحيح مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحياء التراث، ۲ جلد، بيروت، دارالمفيد. ۲. اسد الغابه فی معرفه الصحابه، ابن الاثير (م ۶۳۰ ق)، ۵ جلد، تهران، انتشارات اسماعيليان. ۳. الإصابه فی تميز الصحابه، ابن حجر العسقلانی (م ۸۵۲ ق)، تحقيق الشيخ عادل أحمد عبدالموجود، چاپ اول، ۸ جلد، بيروت، دارالکتب العلميه، ۱۴۱۵ ق. ۴. الاعتقادات، الشيخ الصدوق (م ۳۸۱ ق)، قم کنگره هزاره شيخ مفيد، ۱۴۱۳ ق. ۵. اعيان الشيعه، سيد محسن امين، ۱۰ جلد + فهرست، چاپ پنجم، بيروت، دار التعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳ ق / ۱۹۸۳ م. ۶. الاقتصاد الهادي إلى طريق الرشاد، شيخ طوسی (۳۸۵ ۴۶۰ ق)، تصحيح شيخ حسن سعيد، تهران، کتابخانه مسجد چهل ستون، ۱۴۰۰ ق. ۷. امل الآمل، الشيخ محمد بن الحسن (الحر العاملي) (م ۱۱۰۴ ق)، تحقيق السيد احمد الحسيني، چاپ اول، ۲ جلد، مکتبه الاندلس، بغداد. ۸. الانتصار فيما انفردت بها الإماميه، الشريف المرتضى علم الهدى (۳۵۵ ۴۳۶ ق)، تصحيح مؤسسه النشر الاسلامي، چاپ اول، قم مؤسسه النشر الاسلامي، ۱۴۱۵ ق. ۹. انوار التنزيل و اسرار التأويل، ناصرالدين ابى الخير عبدالله بن عمر البيضاوى (م ۷۹۱ ق)، چاپ دوم، ۲ جلد، شرکت مکتبه و مطبعه مصطفى البابی الحلبي و اولاده بمصر، ۱۳۸۸ ق / ۱۹۶۸ م. ۱۰. بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار ائمه الاطهار، علامه محمد باقر مجلسي (م ۱۱۱۰ ق)، ۱۱۰ جلد + جلد صفر، چاپ دوم، مؤسسه الوفاء، بيروت، ۱۴۰۳ ق / ۱۹۸۳ م. ۱۱. بررسی آراء و نظرات تفسیری ابو مسلم اصفهانی، (۲۵۴ ۳۲۲ ق)، سيد محمد رضا غياثي کرمانی، چاپ اول، قم، انتشارات حضور، ۱۳۷۸ ش. ۱۲. برهان قاطع، ابن خلف تبریزی، تصحيح محمد عباسی، چاپ اول، تهران، انتشارات فریدون علمی، ۱۳۳۷ ش. ۱۳. بوستان سعدی (سعدی نامه)، سعدی شیرازی، تصحيح و توضیح غلامحسين يوسفی، چاپ چهارم، تهران، خوارزمی، ۱۳۷۲ ش. ۱۴. تاريخ مختصر الدول، غريغور يوس الملطي المعروف بابن العُبري (م ۶۸۵ ق)، قم مؤسسه نشر منابع الثقافه الاسلاميه. ۱۵. تاريخ اليعقوبي، احمد بن ابى يعقوب بن جعفر بن وهب ابن واضح (م ۲۸۴ ق)، ۲ جلد، قم، نشر فرهنگ اهل البيت عليهم السلام. ۱۶. تحريم ذبائح اهل الكتاب، الشيخ المفيد (۳۳۶ ۴۱۳ ق)، تحقيق الشيخ مهدي نجف، قم، المؤتمر العالمي لألفيه الشيخ المفيد. ۱۷. ترجمه و شرح صحيفه كامله سجّاديه، با مقدمه و ترجمه مرحوم علامه شعراني، چاپ هشتم، انتشارات اسلاميه، ۱۳۷۹ ش. تفسير بيضاوى انوار التنزيل ۱۸. تفسير الثعالبي المسمى بالجواهر الحسان فى تفسير القرآن، عبدالرحمن بن محمد بن مخلوف ابى زيد الثعالبي المالكي (م ۸۷۵ ق)، تصحيح دكتور عبدالفتاح ابوسنه الشيخ على محمد معوض والشيخ عادل احمد عبد الموجود، ۵ جلد، چاپ اول، بيروت، دار إحياء التراث العربى، ۱۴۱۸ ق. ۱۹. تفسير رَوْح الجنان و روح الجنان، جمال الدين شيخ ابوالفتوح رازي (قرن ۶ ق)، تصحيح و حواشى حاج ميرزا ابوالحسن شعراني، چاپ اول، ۱۲ جلد در ۶ مجلد، تهران، کتابفروشى اسلاميه، ۱۳۸۲ ق. تفسير طبرى جامع البيان ۲۰. تفسير العياشي، النضر محمد بن مسعود بن عياش السلمى السمرقندى (م ۳۲۰ ق)، تصحيح سيد هاشم رسولى محلاتي، ۲ جلد، تهران، کتابخانه علميه اسلاميه. ۲۱. تفسير الفخر الرازي المشتهر بالتفسير الكبير و مفاتيح الغيب، محمد رازي فخر الدين ابن علامه ضياء الدين عمر المشتهر بخطيب الري، تصحيح شيخ خليل محيى الدين الميسى، ۳۲ جلد در ۱۶ مجلد + يك جلد فهرست، بيروت، دارالفكر، ۱۴۱۵ ق / ۱۹۹۵ م. ۲۲. تفسير القرآن الحكيم المشهور بتفسير المنار، محمد رشيد رضا، تصحيح ابراهيم شمس الدين، ۱۲ جلد، بيروت، دارالكتاب العلميه، ۱۴۲۰ ق / ۱۹۹۹ م. ۲۳. تفسير القرآن و هو الهدى والفرقان، سيد احمدخان هندی، ترجمه سيد محمد فخر داعی گيلانى، چاپ اول، ۲ جلد، تهران، چاپخانه آفتاب، ۱۳۳۲ ش. ۲۴. تفسير

القلمى، ابى الحسن على بن ابراهيم القمى (م ۳۲۹ ق)، تصحيح سيد طيب جزائرى، ۲ جلد، چاپ سوم، قم، دار الكتاب. تفسير كبير تفسير الفخر الرازى ۲۵. التفسير المنسوب إلى الإمام ابى محمد الحسن بن على العسكرى عليهم السلام تصحيح مدرسه الإمام المهدي عليه السلام، قم، مدرسه الإمام المهدي، ۱۴۰۹ ق. ۲۶. تقريب التهذيب، ابن حجر العسقلانى، (م ۸۵۲ ق)، تصحيح مصطفى عبد القادر عطا، چاپ دوم، ۲ جلد، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۵ ق. ۲۷. جامع البيان عن تأويل آى القرآن، ابى جعفر محمد بن جرير الطبرى (م ۳۱۰ ق)؛ تصحيح صدقى جميل العطار، چاپ اول، ۳۰ جلد، بيروت، دارالفكر، ۱۴۱۵ ق. ۲۸. حقّ اليقين، علامه محمد باقر مجلسى (م ۱۱۱۰ ق)، تهران، سازمان انتشارات جاويدان. ۲۹. خاتمه مستدرک الوسائل، محدث نورى (م ۱۳۲۰ ق)، تصحيح مؤسسه آل البيت عليهم السلام، لإحياء التراث، ۹ جلد، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۱۵ ق. ۳۰. خصائص الائمة، الشريف الرضى (م ۴۰۶ ق)، تحقيق دكتور محمد هادى امينى، چاپ اول، مشهد، بنياد پژوهشهاى اسلامى، ۱۴۰۶ ق. ۳۱. الدرّ المنثور، جلال الدين السيوطى (م ۹۱۱ ق)، ۶ جلد، چاپ اول، بيروت، دار المعرفه، ۱۳۶۵ ق. ۳۲. ديوان حافظ، خواجه شمس الدين محمد حافظ شيرازى (م ۷۹۲ ق)، به اهتمام محمد قروينى و دكتور قاسم غنى، تهران، نشر لقمان، (پايان مقدمه مصحح: ۱۸ شهريور ۱۳۲۰ ش). ۳۳. الذريعه إلى أصول الشريعه، الشريف المرتضى، (م ۴۳۶ ق)، تصحيح دكتور ابوالقاسم گرجى، ۲ جلد، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۸ ش. ۳۴. رجال النجاشى، الشيخ ابى العباس احمد بن على النجاشى الاسدى الكوفى (۳۷۲ ۴۵۰ ق)، تحقيق آيه الله سيد موسى شيرى زنجانى، چاپ پنجم، قم، مؤسسه النشر الاسلامى، ۱۴۱۶ ق. ۳۵. روضات الجنات فى احوال العلماء والسادات، ميرزا محمد باقر موسى خوانسارى، ۸ جلد، قم، انتشارات اسماعيليان. ۳۶. رَوْضُ الْجَنَانِ وَ رَوْحُ الْجَنَانِ فى تفسير القرآن، مشهور به تفسير شيخ ابوالفتوح رازى، حسين بن على بن محمد بن احمد الخزاعى النيشابورى، به كوشش و تصحيح دكتور محمد جعفر ياحقى و دكتور محمد مهدى ناصح، ۲۰ جلد، مشهد، بنياد پژوهشهاى اسلامى، ۱۳۶۵ ۱۳۷۵. ۳۷. الروضه البهيه (شرح اللمعه)، الشهيد الثانى، تحقيق السيد محمد كلانتر، ۱۰ جلد، قم، انتشارات داورى، ۱۴۱۰ ق. ۳۸. الروضه المختاره: شرح القصايد الهاشميات والعلويات، للشاعر = كميت بن زيد الاسدى (م ۱۲۰ ق) و ابن ابى الحديد المعتزلى (م ۶۵۶ ق)، بيروت مؤسسه الأعلمى للمطبوعات. ۳۹. السنن الكبرى، ابى عبدالرحمن احمد بن شبيب النسائى (۳۰۳ ق) تصحيح دكتور عبدالغفار سليمان البندارى و سيد كسروى حسن، ۶ جلد، بيروت، دارالكتب العلميه، ۱۴۱۱ ق / ۱۹۹۱ م. سيره ابن هشام سيره النبى ۴۰. سيره النبى، ابن هشام الأنصارى، تحقيق محمد محبى الدين عبدالحميد، ۴ جلد، چاپ اول، بيروت، مكتبه محمد على صبيح و اولاده، ۱۳۸۳ ق. ۴۱. شرائع الاسلام فى مسائل الحلال و الحرام، المحقق الحلى (م ۶۷۶ ق)، تصحيح السيد صادق الشيرازى، ۴ جلد، چاپ دوم، تهران، انتشارات استقلال، ۱۴۰۹ ق. ۴۲. شرح اصول الكافى، مولى محمد صالح المازندراني (۱۰۸۱ ق)، ۱۲ جلد، مع تعليقات الشعرانى. ۴۳. شرح الاسماء الحسنى، حاج ملا- هادى السبزوارى، (م ۱۳۰۰ ق)، قم، مكتبه بصيرتى. ۴۴. صحيح البخارى، محمد بن اسماعيل البخارى (م ۲۵۶ ق)، ۸ جلد، چاپ اول، بيروت، دارالفكر، ۱۴۰۱ ق / ۱۹۸۱ م. ۴۵. صحيح مسلم، مسلم بن الحجاج النيشابورى (۲۶۱ ق)، ۸ جلد، بيروت، دار الفكر، ۱۴۰۱ ق / ۱۹۸۱ م. ۴۶. عرائس المجالس، ابى اسحاق احمد بن محمد بن ابراهيم النيشابورى المعروف بالثعلبى (م ۴۲۷ ق)، المكتبه الثقافيه، بيروت. ۴۷. عوالى اللئالى العزيزيه فى الاحاديث الدينيه، ابن أبى جمهور الاحسانى (۸۸۰ ق)، تصحيح الشيخ مجتبى عراقى، ۴ جلد، چاپ اول، قم، سيد الشهداء. ۴۸. الغارات، ابراهيم بن محمد الثقفى الكوفى (م ۲۸۳ ق)، تحقيق السيد جلال الدين المحدث، ۲ جلد، چاپخانه بهمن، ۱۳۵۵ ش. ۴۹. غرر الفرائد فى الحكمه (متن اشعار منظومه)، المحقق السبزوارى، قم، چاپخانه اسلام. ۵۰. الغدير، الشيخ عبدالحسين الامينى (۱۳۹۰ ق)، ۱۱ جلد، چاپ چهارم، بيروت، دار الكتاب العربى، ۱۳۹۷ ق / ۱۹۷۷ م. ۵۱. فرهنگ فارسى معين، محمد معين، ۶ جلد، چاپ چهارم، اميركبير،

۱۳۶۰. ۵۲. الفصول المختاره، الشيخ المفيد (۳۴۶ ۴۱۳ ق)، تصحيح كنگره هزاره شيخ مفيد، چاپ دوم، بيروت، دار المفيد، ۱۴۱۴ ق / ۱۹۹۳ م. ۵۳. الفهرست، شيخ منتجب الدين على بن بابويه رازی، تحقيق و مقدمه سيد جلال الدين محدث ارموی، به كوشش محمد سامی حائری، زیر نظر سيد محمود مرعشی، چاپ اول، قم، كتابخانه عمومي آيه الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۶۶ ش. ۵۴. الفهرست، محمد بن اسحاق النديم المعروف اسحاق بابی يعقوب الوراق (م ۴۳۸ ق)، تصحيح رضا تجدد. ۵۵. القاموس المحيط، مجد الدين محمد بن يعقوب الفيروزآبادی (م ۸۱۷ ق)، تصحيح مكتب تحقيق التراث في مؤسسه الرساله باشراف محمد نعيم العرقسوسی، چاپ سوم، بيروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۱۳ ق / ۱۹۹۳ م. ۵۶. قرب الاسناد، ابو العباس عبد الله الحميري البغدادي (م ۳۰۰ ق)، تصحيح مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحياء التراث، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحياء التراث، ۱۴۱۳ ق. قصص الانبياء ثعلبي عرائس المجالس ۵۷. الكافي، الشيخ الكليني (م ۳۲۹ ق)، تصحيح على اكبر غفاری، چاپ سوم، ۸ جلد، تهران، دارالكتب الاسلاميه، ۱۳۸۸ ق. ۵۸. كتاب من لا يحضره الفقيه، الشيخ الصدوق (م ۳۸۱ ق)، تصحيح على اكبر غفاری، ۴ جلد، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۴ ق. ۵۹. النقض معروف به بعض مثالب النواصب في نقض «بعض فضائح الروافض»، (تأليف ح ۵۶۰ ق)، عبد الجليل بن ابی الحسين بن ابی الفضل القزوينی الرازی، با مقدمه و تعليق و مقابله و تصحيح سيد جلال الدين حسینی ارموی معروف به محدث ارموی، چاپ اول، تهران، ۱۳۳۱ ش / ۱۳۷۱ ق. ۶۰. كشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون، حاجی خليفه (م ۱۰۶۷ ق)، ۲ جلد، بيروت، دار احياء التراث العربي. ۶۱. كشف المراد في شرح تجريد الاعتقاد، علامه حلی (۶۴۸ ۷۲۶ ق)، تحقيق علامه حسن حسن زاده آملی، چاپ هشتم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۹ ق. ۶۲. كفايه الفقه، ملا محمد باقر سيزواری، تصحيح شيخ مرتضى واعظی، چاپ اول، ۲ جلد، قم، دفتر انتشارات اسلامي، ۱۴۲۳ ق. ۶۳. كليله و دمنه، انشای ابو المعالی نصر الله منشی، تصحيح و توضيح مجتبی مینوی طهرانی، چاپ ششم، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۱ ش. ۶۴. كنز العمال، المتقی الهندی (م ۹۷۵ ق)، تصحيح الشيخ بكری حیانی و الشيخ صفوه السقا، ۱۶ جلد، چاپ اول، بيروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۹ ق / ۱۹۸۹ م. ۶۵. گلستان سعدی، سعدی شیرازی، تصحيح و توضيح غلامحسين يوسفی، چاپ سوم، تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۷۲ ش. ۶۶. گلشن راز، شيخ محمود شبستری، مقدمه و تصحيح و توضيحات دكتور صمد موحد، چاپ اول، تهران، كتابخانه طهوري، ۱۳۶۸ ش. ۶۷. لسان العرب، ابن منظور (م ۷۱۱ ق) چاپ اول، ۱۵ جلد، قم، نشر ادب الحوزه، ۱۴۰۵ ق. ۶۸. لسان الميزان، شهاب الدين ابی الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی (م ۸۵۲ ق)، چاپ دوم، ۷ جلد، بيروت، مؤسسه الاعلمی، ۱۳۹۰ ق. ۶۹. المبسوط في فقه الاماميه، الشيخ الطوسي (م ۴۶۰ ق)، تصحيح محمد تقی كشفی، چاپ اول، ۸ جلد، تهران، المكتبه المرتضويه، ۱۳۸۷ ش. ۷۰. مثنوی معنوی، جلال الدين محمد مولوی، به كوشش دكتور توفيق ه سبجانی، چاپ دوم، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي، ۱۳۷۴ ش. ۷۱. مجالس المؤمنین، قاضي نورالله شوشتری (م ۱۰۱۹ ق)، چاپ چهارم، ۳ جلد، تهران، كتابفروشی اسلاميه، ۱۳۷۷ ش. ۷۲. مجمع البحرين، الشيخ فخرالدين الطريحي (م ۱۰۸۵ ق)، تصحيح السيد احمد الحسيني، ۴ جلد، چاپ دوم، نشر الثقافه الاسلاميه، ۱۴۰۸ ق. ۷۳. مجمع البيان في تفسير القرآن، شيخ ابوعلی فضل بن حسن طبرسي، با تصحيح و تعليقات علامه شيخ ابوالحسن شعرانی، ۱۰ جلد در ۵ مجلد، چاپ اول، تهران، كتابفروشی اسلاميه، ۱۳۹۰ ق. ۷۴. مجمع الزوائد و منبع الفوائد، نورالدين الهيتمي (م ۸۰۷ ق)، ۱۰ جلد، چاپ اول، دار الكتب الاسلاميه، ۱۴۰۸ ق / ۱۹۸۸ م. ۷۵. المحاسن، احمد بن محمد بن خالد البرقي، (م ۲۷۴ ق) تصحيح السيد جلال الدين الحسيني الارموي، ۲ جلد، تهران، دارالكتب الاسلاميه. ۷۶. المحلّي، ابن حزم الاندلسي (م ۴۵۶ ق)، تصحيح أحمد محمد شاکر، ۱۱ جلد، بيروت، دارالفکر. ۷۷. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، المحدث النوری الطبرسي (م ۱۳۲۰ ق)، تصحيح مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحياء التراث، چاپ اول، ۱۸ جلد، قم،

مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحياء التراث، ١٤٠٨ ق. ٧٨. مسند أحمد بن حنبل، الامام أحمد بن حنبل (م ٢٤١ ق)، ٦ جلد، بيروت، دار صادر. ٧٩. معالم العلماء، محمد ابن شهر آشوب مازندراني (م ٥٨٨ ق) قم، با مقدمه سيد محمد صادق آل بحر العلوم. ٨٠. معاني الاخبار، الشيخ الصدوق (م ٣٨١ ق)، تصحيح على اكبر الغفاري، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامي، ١٣٦١ ش. ٨١. معجم البلدان، شهاب الدين ابى عبدالله ياقوت بن عبدالله حموى رومى بغدادى، بيروت، دار احياء التراث العربى، ١٣٩٩ ق / ١٩٧٩ م. ٨٢. مفاتيح العلوم، ابى عبدالله محمد احمد بن يوسف (الخوارزمى الكاتب، [افست از چاپ ليدن]، مقدمه انگليسي مصحح: ١٨٩٥ م. مفاتيح الغيب تفسير الفخر الرازى المنار تفسير القرآن الحكيم ٨٣. مناقب آل ابى طالب، ابن شهر آشوب (م ٥٨٨ ق)، تصحيح لجنه من أساتذہ النجف، ٣ جلد، چاپ اول، نجف، مطبعة الحيدريه، ١٣٧٦ ق. منظومه سيزوارى غرر الفرائد ٨٤. منهج الصادقين فى الزام المخالفين، ملا فتح الله كاشانى، تصحيح حاج ميرزا ابوالحسن شعرانى، ١٠ جلد، چاپ دوم، تهران، كتابفروشى اسلامي، ١٣٤٤ ش. ٨٥. منتهى المقال فى أحوال الرجال، ابى على الحائرى (م ١٢١٦ ق)، تصحيح مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحياء التراث، ٧ جلد، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت عليه السلام لاحياء التراث، ١٤١٦ ق. ٨٦. ميزان الاعتدال، الذهبى (م ٧٤٨ ق)، تصحيح على محمد البخارى، ٤ جلد، چاپ اول، بيروت، دار المعرفه، ١٣٨٢ ق. ٨٧. نور علم [مجله]، نشریه جامعه مدرسین حوزه علمیه، دوره پنجم، شماره دوم و سوم، شماره ٥٠ ٥١، فروردین تیر ماه ٧٢: یادنامه بیستمین سال درگذشت علامه شعرانى. ٨٨. النهایه فى غریب الحدیث والأثر، ابن الاثیر (م ٦٠٦ ق)، تصحيح طاهر احمد الزاوى و محمود محمد الطنابى، چاپ چهارم، ٥ جلد، [افست] مؤسسه اسماعيليان، ١٣٦٤ ش. ٨٩. النهایه فى مجرد الفقه والفتاوى، الشيخ الطوسى (٣٨٥ ٤٦٠ ق)، بيروت، دار الاندلس، افست منشورات قدسى قم. ٩٠. نهج البلاغه، الشريف الرضى، تصحيح الامام الشيخ محمد عبده، ٤ جلد، بيروت؛ دارالمعرفه. ٩١. وسائل الشيعه، الحرالعالمى (م ١١٠٤ ق) تصحيح مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحياء التراث، ٣٠ جلد، چاپ دوم، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحياء التراث، ١٤١٤ ق. ٩٢. الوسيله إلى نيل الفضيله، ابى جعفر محمد بن على الطوسى المعروف بابن حمزه، تصحيح شيخ محمد حسن، چاپ اول، قم، كتابخانه آيه الله مرعشى نجفى، ١٤٠٨ ق. ٩٣. وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان، ابوالعباس احمد بن ابى بكر بن خلکان (٦٠٨٦٨١ ق)، تصحيح احسان عباس، ٨ جلد (٧ جلد + ١ جلد فهرست)، افست منشورات شريف رضى. ٩٤. وقعه صفين، نصر بن مزاحم المنقرى (م ٢١٢ ق)، تصحيح عبدالسلام محمد هارون، چاپ دوم، مؤسسه العريبه الحديثه للطبع والنشر والتوزيع، ١٣٨٢ ق. ٩٥. ينابيع المودّه لذوى القربى، الشيخ سليمان بن ابراهيم القندوزى الحنفى (١٢٩٤-١٢٢٠ ق)، سيد على جمال الشرف الحسينى، ٣ جلد، چاپ اول، قم، دار الاسوه، ١٤١٦ ق.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹



مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

خانه کتاب

WWW



برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

